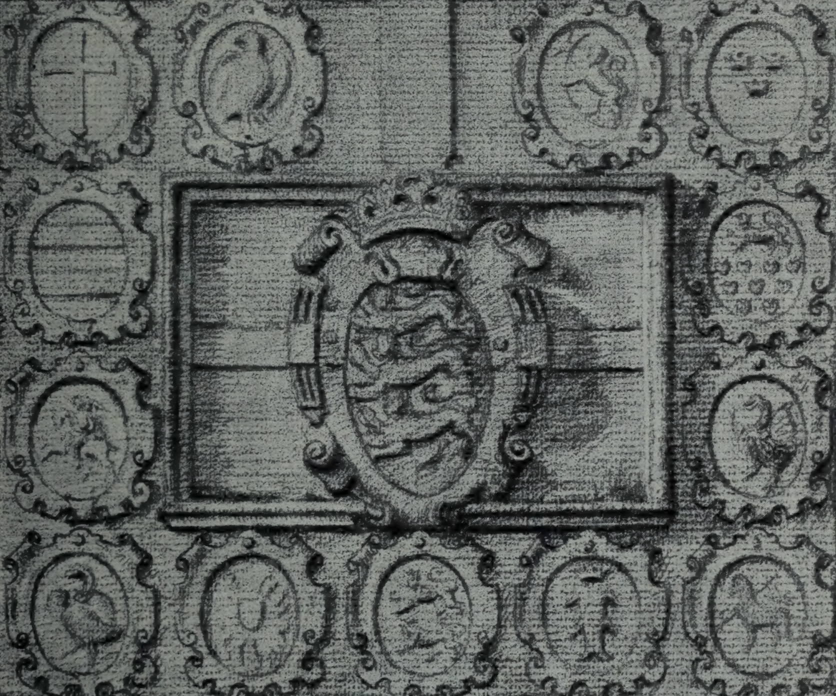
A. FABRICIUS

ILLUSTRERET DANMARKSHISTORIE FOR FOLKET

A·FABRICIUS
ILLUSTRERET DANMARKSHISTORIE

G·B·N·F

KONGSTAD

ILLUSTRERET DANMARKSHISTORIE FOR FOLKET

AF

A. FABRICIUS

FJERDE UDGAVE

REVIDERET OG FORØGET AF KNUD FABRICIUS

II. BIND

DEN NYERE TID

KJØBENHAVN OG KRISTIANIA
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

MDCCCCXV

KJØBENHAVN — FORLAGSTRYKKERIET

DEN NYERE TID

Fig. 1. Hans Tavsen beskytter Biskop Rønnov. (Efter Maleri af Carl Bloch.)

FØRSTE AFSNIT

REFORMATIONENS TIDSALDER 1513—1559.

Land og Folk i Begyndelsen af d. 16de Aarhundrede.

DET Rige, vi beboer, havde ved Aar 1500 et betydeligt større *Omfang.* Foruden det nuværende Danmark med de afstaaede Landskaber mod Øst: Skaane, Halland og Bleking, samt Sønderjylland, omfattede det Norge, Øen Gotland og den danske Konges Del af Holsten. Men dets *Beliggenhed* gav det ikke Mulighed for at kunne udvikle sig til at blive en europæisk Stormagt. Danmark var drejet mod Øst og vendte Ryggen til Vesteuropa. Paa Vestkysten fandtes der ingen

Havne undtagen Ribe, som var i Færd med at gro til. Limfjordens Udløb mod Vest havde lukket sig, og den eneste Havneby i Sønderjylland, Husum, var paa den slesvigske Hertugs Hænder, som havde altfor ringe Landomraade til at kunne faa noget ud af Handelen derpaa. Det havde ikke altid været saa. I Oldtiden og Begyndelsen af Middelalderen kunde Vikingeskibe fra Vesterhavet gaa ind i Aamundingerne, og der fortælles om Søslag ved Søndervig i Ringkøbing Fjord. Nu var Vinduet mod Vest lukket. *Østersøpolitiken* optog Sindene allerede under

Fig. 2. Kort over Danmark ved Midten af XVI Aarh. (Efter Sebast. Münster.)

Valdemarerne, og Unionskongerne fortsatte i samme Spor. Forholdet til Sverige kom endnu i flere Aarhundreder til at lægge Beslag paa vor Opmærksomhed. Vore store Søslag staar i den nyere Tid i Østersøen, til Nød i Kattegat (Tordenskjold). Vi faar derfor ikke som Vesteuropa Del i Verdenshandelen, opnaar ej heller Kolonier, og Norge, der var forbundet med Danmark, havde ganske vist Havne nok, men var endnu for svagt til at kunne løse de Opgaver, som var lukkede for os.

Unionen var forbi, og efter 1500 var Forsøgene paa at genopføre den haabløse. Grunden hertil var. bl. a., at lige saa svagt som Sverige var som angribende Stat, lige saa stærkt var det, naar det gjaldt Forsvaret. Den *spredte Bebyggelse* af Landet og de *uhyre Afstande* paa den skandinaviske Halvø gjorde en Angrebskrig mod Sverige næsten umulig. Afstanden fra København til Stockholm er jo en lignende som

fra København til Prag. Navnlig da Krigsførelsen fra Kong Hans' Tid af gik over til at ske med tyske Lejetropper, og da Hærene voksede i Størrelse, blev Tog ind i Sverige saare vanskelige. Grunden hertil var isærProvianteringsspørgsmaalet.Den fremmede Hær kunde ikke finde tilstrækkeligt Underhold i de svagt befolkede Egne, og de tyske Landsknægte greb derfor til vilde Plyndringer, der forøgede det gensidige Had. Først i det 17. Aarh. under Kristian IV blev Furageringen sat i System (Magasiner og Krigskommissærer). Ogsaa den *vaagnende Nationalfølelse* i Sverige gjorde en varig Erobring umulig. Mærkeligt er det at se, at de første til at vække denne var de indvandrede Tyskere, som indførte Bjergværksdriften og derved gav Dalarne og dets Beboere en forhøjet Betydning iblandt Sveriges Landskaber.

Fig. 3. Eg, næsten kvalt af opvoksende Bøge, der har berøvet den Sidelyset. (Efter Chr. Vaupell.)

Men ogsaa Danmarks *Udseende* var den Gang forskelligt fra nu. Ofte hører man Tale om betydelige *Tab til Havet* paa Jyllands Vestkyst, men de er dog sikkert stærkt overdrevne. Mere Skade har *Sandflugten* forvoldt, og den skyldes navnlig de store Tab, som Skovene led ved Menneskets Indgriben just i denne Tid. Forskellen mellem Landets Udseende nu og da ligger dog navnlig i den daværende *Skovrigdom;* Saltsydning og Smeltning afMyremalm, Skibsbyggeri, men især Oldensvinene har voldt den store Ødelæggelse af Skoven, som er karakteristisk for det 16de Aarh. En Rejse i vore Dage i Bleking giver et ret godt Indtryk af, hvor omfattende Skoven i gamle Dage var i Danmark. Man kunde rejse

Fig. 4. Ulve angriber Vejfarende. (Efter Olaus Magnus 1555.)

hele Dage uden at se andet end Træer. Især var Jylland den Gang langt rigere paa Skov. Men ikke alene var Skovens Udstrækning forskellig fra vore Dage, det gælder ogsaa om dens Udseende og skyldes navnlig, at andre Træsorter har gjort sig til Herre i den. Den Gang fik den sit Præg af Egen, som senere er blevet fortrængt af vort Nationaltræ Bøgen. Med de større Skove hang ogsaa et *kraftigere Dyreliv* sammen; Vildtet var den Gang langt talrigere, Ulve og Vildsvin var ikke ualmindelige. Man tør ogsaa slutte, at Skoven har indvirket paa hele

Fig. 5. Vildsvinejagt. (Tysk Billede fra 1582.)

Landets Forhold i stærkere Grad end nu. Klimaet var fugtigere og blidere end i vore Dage.

Danmark var i det 16. Aarh. langt tættere befolket end Naboerne mod Nord, men dets *Folkemængde* stod betydeligt tilbage for vor Tids. Der var dog en umiskendelig Fremgang siden Valdemarernes Dage, og man tør vel regne Befolkningen af hele det daværende Danmark til omtrent 1,200,000 Mennesker.

Befolkningen fordelte sig den Gang anderledes end nu. Byerne var smaa, København omfattede vistnok kun godt 10,000 Mennesker. De øvrige Provinsbyer stod tilbage for den, men Hovedstaden havde ikke sin nuværende absolute Overvægt over Provinsstæderne; der fandtes mange Steder uden for den Muligheder for et selvstændigt Handelsliv.

Fig. 6. Der pløjes og tromles. (Efter Olaus Magnus.)

Riget var dog en *Agrarstat* og bar Præg deraf. Tiderne for Landbruget var henimod Middelalderens Slutning i Opgang, og det danske Landbrug forstod at bryde sig nye Baner. Ejendommelig for denne Tid er den Forøgelse af *Kornavlingen,* som finder Sted, navnlig gælder det om Hvededyrkningen, der nu først synes at være kommen til at spille en Rolle. Da der samtidig indtraf en betydelig Stigning af Priserne, tør man slutte, at det danske Landbrugs Kaar har været gode. De store *Sildefiskerier* ved Skaanes Kyst sank dog samtidig i Betydning, i Aaret 1425 meddeles det første Gang, at Silden udeblev, og selv om den vendte tilbage i de følgende Aar, naaede Skaanefiskerierne ikke den samme Betydning som tidligere. Grunden hertil var bl. a., at den flamske Sild nu fremtraadte paa Verdensmarkedet og ved sin finere Kvalitet gjorde den danske Fisk Rangen stridig. Da Skaanefiskerierne gik ned ad Bakke, sank samtidig Skaanemarkedets Betydning, thi de fremmede Købmænd fandt det nu ikke længere i deres Regning at bringe Varer til Egnen ved Skanør. Et Held for Kongen var det da, at Erik af Pommern med fremskuende Blik havde paalagt Øresundstolden, der blev en Erstatning for de Indtægter, som Kongen kom til at savne af det store Marked. Tolden opkrævedes med en Nobel pr. Skib og blev efterhaanden en af den danske Krones vigtigste Indtægter, som enhver fremmed Købmand, der sejlede igennem Øresund maatte erlægge til Kongens Tolder.

Fig. 7. Der køres Gødning. (Efter Olaus Magnus.)

For det danske Folk blev *Øksenhandelen* en velkommen Afløsning for Sildefiskeriet. Her havde man for første Gang fundet en Vare, som kunde blive dansk Specialitet. Man udførte ikke Raastoffet, men man bearbejdede det og solgte det saa med stor

Fortjeneste. Det var nemlig ikke Skik at sælge de unge Okser, før de havde været Genstand for en Staldfodring, der lod dem stige i høj Grad i Værdi. Hen imod Middelalderens Slutning begynder den store Udførsel af Øksne, der sætter sit Præg paa de følgende Aarhundreder. Allerede før Aar 1500 udførtes der fra Ribe 4000 Øksne aarlig, og under Kong Hans erklærede Fyns Indbyggere, at deres Ø var i Stand til aarligt at stille 2—3000 Stykker. Disse Tal stiger meget betydeligt i den følgende Tid. Under Kristiern I blev der i 1475 nedlagt Forbud imod, at de danske Købmænd maatte føre Okserne længere end til de tre Udførselsstæder, Assens, Kolding og Ribe. Meningen hermed var, at man vilde sikre sig,

Fig. 8. Ribe i Slutningen af det 16. Aarh. (Efter Braunius.)

at de Penge, som betaltes af de fremmede Købmænd, blev i Landet og ikke i udenlandske Købstæder blev ombyttede med fremmede Varer.

Naar man kaster et Blik paa det danske Folk i sin Helhed henimod Middelalderens Slutning, frembyder det forskellige Træk, hvorved det bestemt afviger fra vor Tid. Karakteristisk er det navnlig, at *Fødselshyppigheden* var langt stærkere end nu. 10—15 Børn var ikke nogen Sjeldenhed i en Familie, hvilket ogsaa gælder for Samfundets højere Klasser. Undertiden hører man endogsaa Tale om en Børneflok paa indtil 23, og dette synes ikke at være bleven betragtet som noget overordentligt. Naar Befolkningen dog ikke steg hurtigere, end det var Tilfældet, hænger dette aabenbart sammen med, at der med den stærkere Fødselshyppighed ogsaa var forbundet en langt stærkere *Dødelighed* end i vore Dage. Grunden hertil var aabenbart de talrige Smitsoter, som rasede i Byerne, hvor de usunde Boligforhold gav dem en frodig Næring. Det var især Børnene, som det gik ud over, men i det Hele taget synes Levealderen hos den Tids Mennesker at have været kortere end nu til Dags. Menneskene var tidligt udviklede, men en Mand paa 40—50 Aar følte sig til Gengæld tit mæt af Dage. Livet pulserede hastigere end nu, Lidenskaberne brændte heftigere i Menneskene, Slagsmaal og Drab hørte til Dagens Orden. Et andet Punkt, hvori vor Tids danske adskiller sig fra Fortidens, er paa det

nationale Omraade. Fortidens Befolkning havde et mere broget og sammensat Præg end vor, fremmede Nationaliteter slog sig hyppigt ned i vore Stæder, hvilket navnlig gælder om Tyskerne, der i flere Byer udgjorde henimod Halvdelen af Befolkningen, og paa Jyllands og Skaanes Heder drev Taterne omkring, denne mærkelige indiske Stamme, der første Gang nævnes i Danmark under Kong Hans' Regering og først i vore Dage er forsvunden fra vore Enemærker.

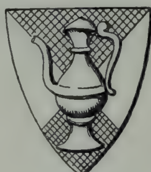
Fig. 9. Tyskebryggen i Bergen. (Tegning a, Koren Wiberg.)

Den indre Tilstand ved Middelalderens Slutning. Adelens stigende Magt.

Det ejendommeligste Træk i Samfundsudviklingen i Slutningen af Middelalderen er, at de højere Stænders Indflydelse er stadigt stigende. Adelen afgrænser sig over for de lavere Klasser og bliver fornemmere. Forrettighederne bliver arvelige i Slægterne, vi faa en *Fødselsadel,* og Adelen søger at udelukke andre fra at komme i Besiddelse af de samme Rettigheder. Dette blev jo endog snart en udtrykkelig Betingelse i Haandfæstningerne. Fra Erik af Pommerns Tid tildelte Kongen adelige Rettigheder, eller som det kaldtes „Frihed og Frelse", ved *Vaabenbreve* eller *Skjoldbreve,* men man saa mere og mere skævt dertil, hvis Adelsskabet ikke var vundet „i Marken". Ordet *Adel* selv forekommer først i Frederik I's Haandfæstning 1523, Spor dertil findes i Kong Hans' af 1481, hvor der tales om „Rigets Ædlinger". Tidligere brugtes Navnet „Herre-

mænd“, derefter „Riddere og Svende“ eller „Riddersmænd“, og med Hensyn til Skattefriheden *frie og frels Mænd.* I Modsætning hertil kaldtes Borgerne og Bønderne *ufrie,* hvilket kun betegnede deres Skattepligt.

Basse.

Kande.

Ulfeld.

Fig. 10—12. Adelige Slægtsvaaben.

Da Adelsstanden kom til at mangle den fornødne Tilgang fra neden, var Faren for, at den skulde gaa tilbage i Antal, meget nærliggende. De talrige Krige gjorde, at den ene Slægt *døde ud* efter den anden. Da det blev Skik, at de højere Embeder inden for *Kirken,* som Bisper og Abbeder, besattes med Adelsmænd, der derved blev tvungne til at leve i ugift Stand, fremmede ogsaa dette Adelens numeriske Tilbagegang. Man regner dog, at der ved Middelalderens Slutning endnu fandtes 250 Slægter, d. v. s. det dobbelte Antal af, hvad der var tilbage ved Enevældens Indførelse 1660.

Fig. 13. Staaende Riddérfigur. (Kalkmaleri.)

Endnu var den danske Adel da ogsaa en livskraftig Stand. En meget hyppig Indvandring af *tyske Adelsmænd,* især til Fyn og Laaland-Falster, bødede for en Del paa den manglende Tilgang fra neden af, og da man ikke følte den nationale Modsætning mellem Dansk og Tysk, smeltede de let sammen med deres danske Standsfæller. Mange af vore mest bekendte Adelsfamilier som *Barnekov, Brokkenhus, Moltke* og *Valkendorf* er oprindelig tyske. Valdemar Atterdag og Margrete fremmede denne Indvandring, da de snarere kunde stole paa de indvandredes end paa de danskes Troskab. I den første Unionstid anvendtes danske og tyske adelige i Flæng som Fogeder og Embedsmænd i Sverige og Norge.

Adelsmanden kendes paa sit Vaaben. Af de *Mærker,* som man førte i Skjoldet, ofte Dyrefigurer, udviklede de *adelige Vaabner* sig. Heraf opstod der endelig bestemte Familienavne, i Stedet

for at Sønnen før havde faaet sit Tilnavn efter Faderens Fornavn, saaledes som Bønderne har brugt det lige op til vore Dage. Dette gennemførtes med et Slag ved en Forordning af Frederik I 1526. Saaledes opkom mange adelige Slægtnavne af et „talende Vaaben“, som *Okse, Basse, Kande, Mar-*

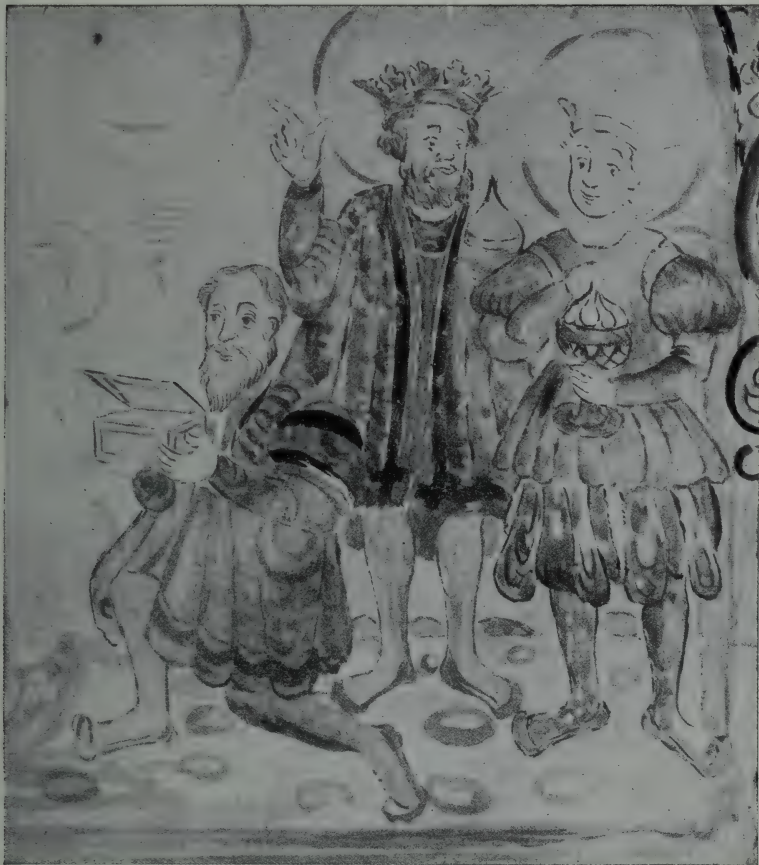

Fig. 14. De hellige tre Konger i Pludderhoser. (Kalkmaleri.)

svin og *Ulfeld.* Som oftest er dog Vaaben og Slægtnavn helt forskellige, og Navnet skyldes da andre Omstændigheder.

Adelen skilte sig desuden ud fra det øvrige Folk ved det *fornemmere Præg,* den antog. Det blev dyrere at leve som Adelsmand, og ikke alle Væbnere kunde i Længden opfylde de Krav, som Tiden stillede til dem. Adel og Gejstlighed sparede ikke paa Udgifterne, i hvert Fald ikke ved festlige Lejligheder. *Klædedragten* var pragtfuld og broget, og man elskede de klare, solskinnende Farver. Guld, Ædelstene, Perler, Fløjl, Silke, guldvirket Damask og Brokade, kostbart nederlandsk Klæde,

Fig. 15. Lang og kort Dragt. (Efter Faurholt.)

Fig. 16. Kvinders Hovedsæt. (Efter Faurholt.)

Pelsværk af Maar og Hermelin blev snart almindelige. Omkring Livet bar Mændene et Bælte med en Dolk eller Kniv, over sig kastede de en vid Kappe, og paa Hovedet havde de en Hue eller Hætte. Senere kom høje Filthatte i Brug. Benklæderne gik i Almindelighed helt ned over Benene, da Mændene ikke brugte Strømper. Ogsaa Kvinderne brugte Kapper, forede med kostbart Pelsværk, desuden høje Halskraver, Huer, besatte med Perler, og Hovedduge eller Slør. De rige Adelsmænds Tjenere var ofte klædt i Silke, ja ved højtidelige Lejligheder blev selv Hestene behængte med Klæde og Guld- og Sølvsmykker. Flere Konger ansaa det for nødvendigt at udstede Forbud imod Luksus. Mange Moder synes Nutiden urimelige og naragtige, f. Eks. at bære Sko med saa lange Snabler, at de maatte bindes op til Knæerne, og at have smaa Bjælder eller Klokker indsyede i Ærmerne. Dronning Elisabet siges at have bidraget til at indføre det burgundiske Hofs glimrende Moder, som hun kendte fra sit Hjem, men tvivlsomt er det, om Rygtet taler sandt. Da Rigsraaden Oluv Stigsøn 1503 bortgiftede sin Datter, brugte han til hendes Brudestads 8 Alen Guldbrokade, 38 Alen Fløjl, 13 Alen Damask, 35 Alen engelsk Klæde, 16 Alen Sindal, 27 Alen Perler, en

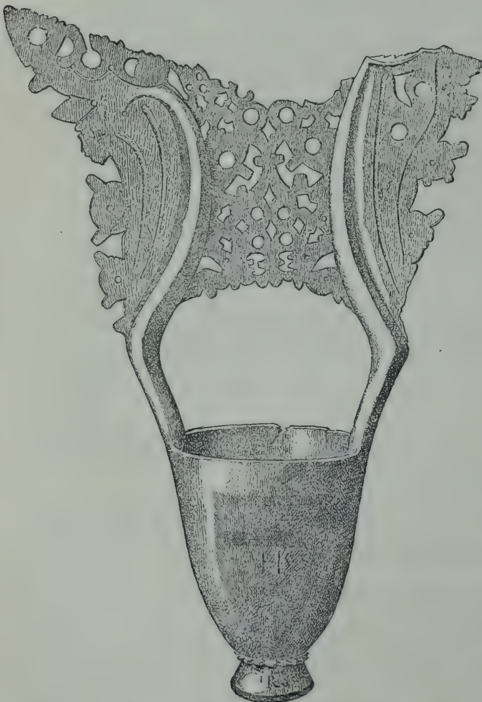

Fig. 17. Drikkekar fra Knudsgildet i Kalundborg.

Mængde Hermelin, Guldsmykker til en Vægt af 2 Pund, et Guldhovedsmykke, et Halsbaand, en Kæde og et stort Spænde. Og den Gang kostede en Alen Guldbrokade 10 rhinske Gylden, en Alen Klæde lige saa meget som en Okse, og en Alen Fløjl dobbelt saa meget! Hvorledes man stillede sig til Spise- og Drikkevarer, ser vi af samme Bryllup, hvor der brugtes 72 Tønder tysk Øl, 5 Fade Emdenøl, 3 Fade Pryssingøl (ɔ: Øl fra Preussen), 2 Tønder Hamborgøl, 12 Tønder Mjød, 640 Potter Rhinskvin, 800 Potter Franskvin, 4 Tønder Eddike, 1/2 Tønde Honning, 4 Køer,

Fig. 18. Slagbillede. (Kalkmaleri fra en svensk Kirke.)

40 røgede Faar, 10 Øksne, 60 Lam, en Tønde saltet Laks m. m. Stærke og nærende Spiser som Kød og Flæsk var især yndede og blev tillavede med en Mængde Krydderier, som var meget dyre, da de indførtes af Hanseaterne. Kun een Gang om Aaret, ved Høsttid, slagtede man under almindelige Forhold, og Kødet maatte derfor hele Vinteren igennem opbevares i et Saltmadsfad. Denne ensformige Kost var skadelig og gav Anledning til hyppige Skørbugsepidemier. Af Drikkevarer brugte man franske og tyske Vine, Mjød og Øl, især *tysk* Øl, der var meget stærkt; det bryggedes med Humle. Det var Yndlingsdrikken paa den Tid. Brændevin anvendtes endnu kun som Lægemiddel, og Kaffe, The og Chokolade blev først bekendte i Danmark i Slutningen af det 17. Aarhundrede. I øvrigt herskede der megen Umaadelighed i Mad og Drikke, saa at Danskerne var ilde berygtede derfor i fremmede Lande.

Rundt om i Riget rejste der sig nu *befæstede* Borge som Hjem for

Riddere og Væbnere. Een staar endnu tilbage i uforandret Skikkelse, det er Glimmingehus i Østskaane, opført af Jens Holgersøn Ulvstand, som 1487 afløste Iver Akselsøn Thott som Lensmand paa Gotland. Det er en enkel Bygning, næsten uden Prydelser, men de 8 Fod tykke Mure, den eneste Indgang og den 6 Fod brede Stentrappe, der gaar gennem alle Stokværk, taler tydeligt nok om Bygningens Bestemmelse. Den er opført til Værn i urolige Tider, saaledes som det i Kong Hans' Haandfæstning var Adelsmændene tilladt, „dem og Riget til Nytte og Gavn". Saa fast som Glimmingehus var vel langtfra Flertallet af de danske Adelsgaarde, tværtimod, Reglen var, at Borgen kun var opført i Bindingsværk; men almindeligt var det dog, at Gaarden var omgivet med en Grav, som kunde holde Angriberne et Stykke Vej borte. Graven var som et Symbol paa den Kløft, der havde dannet sig mellem Herremandsstanden og de ufrie Stænder. Men den havde ogsaa virkelig Betydning, thi selv inden for Riget var Smaafejder almindelige, og under Kristiern I var det kommet saa vidt, at Kongen opgav at forbyde Adelskampe og indskrænkede sig til at kræve, at man først skulde sende sin Uven en ærlig „Maning" om, at man vilde „arge paa hans Liv og Gods". Tiden er da ogsaa rig paa Træk af *Raahed og Voldsomhed*, man tænke blot paa Knud Alfsøns eller Poul Laksmands Drab, og skaansomt hedder det i Retsakterne om den ene eller anden Adelsmand, at han er „kommen for Skade" at slaa sin Uven ihjel. Selv Kvindefred og Kongefred krænkedes jævnlig, under Kong Hans tog Morten Venstermand med Vold sin elskede ud af Klosteret, og har Visen Ret, var det Kongen selv som raadede ham til paa denne Maade at hugge Knuden over.

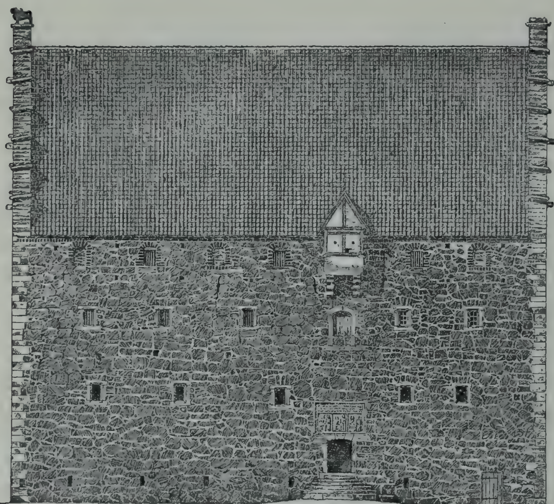

Fig. 19. Glimminge Stenhus i Skaane.

Som en lille Konge sad Adelsmanden paa sin Gaard, og hans *Kaar* blev med Tiden bedre og bedre. Denne Skattefrihed, som oprindelig kun gjaldt for ham selv, blev efterhaanden udvidet til ogsaa at gælde for hans Fæstebønder, og han naaede til at oppebære alle Retsbøder af sine undergivne. Det var ikke alene Kirkens høje Embeder, som tilfaldt hans

Stand, men Styrelsen af Lenene blev efterhaanden dens Eneret. Den eneste Pligt han til Gengæld havde, var at værge Riget med sine Karle, men dette paahvilede ham strengt taget kun, naar der var Tale om en Forsvarskrig. Ved Angrebskrig skulde Rigsraadet give Kongen sit Samtykke til Opbuddet.

Den *aandelige Dannelse* inden for Adelsstanden stod ikke højt. Ridderromanerne synes i Middelalderens Slutning at være traadte i Folkevisernes Sted og at have tilfredsstillet det aandelige Behov. Naar Adels-

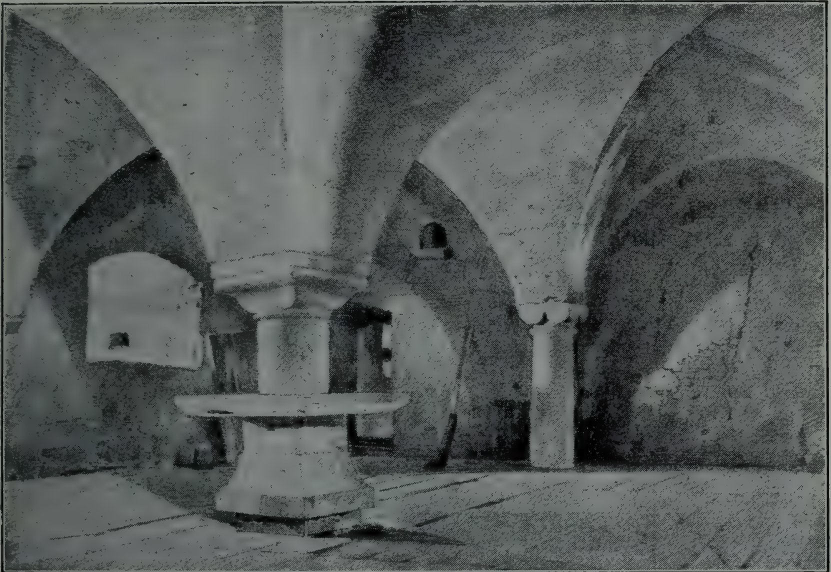
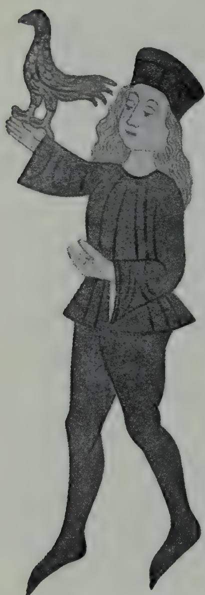

Fig. 20. Sal paa Glimminge.

mandens Søn havde lært at læse og skrive i en Klosterskole, kom han som oftest som Smaasvend til Hove. Tyge Krabbe, som havde passet Kong Hans' Hunde, sagde siden, at han havde haft „mangen Fandens Dag i Kær og Moser“. Ved Hoffet lærte man Vaabenøvelser og ridderlig Anstand, Kristiern II's Smaasvende kunde saaledes ved et Dystridt se deres egen Herre lette Mogens Gøje af Sadlen. En Udenlandsrejse afsluttede ofte den unge Mands Uddannelse, og kom det højt, naaede han kanske at besøge Jerusalem, hvad enten det nu var Fromhed eller Eventyrlyst, som drev ham derhen. Resultatet heraf var, at de fleste Adelsmænd kun havde faa Kundskaber, og at de skrev slet for sig. De var Friluftsmennesker og tumlede sig helst paa Jagt eller i Kamp. En Ting var dog naaet siden Marsk Stigs og Nils Bugges Dage, den danske Adelsmand var bleven fædrelandssindet og rigstro, og dette var for en stor Del Valdemar Atterdags og Margretes Værk.

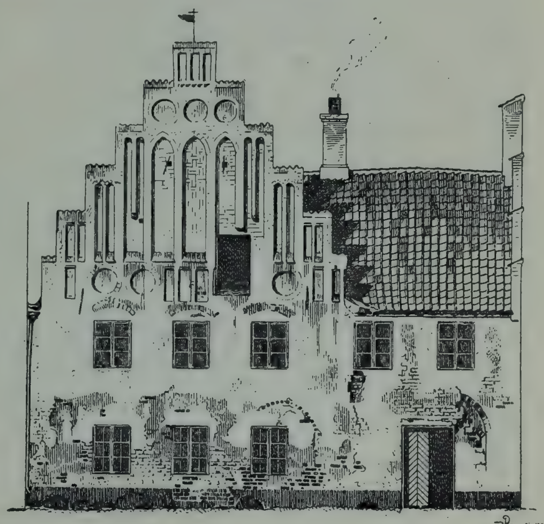
Hvad der især fremmede Højadelens Magt, var Dannelsen af *Rigsraadet.* Allerede tidlig havde der været et kongeligt Raad, der imidlertid kun havde den Indflydelse, som Kongen selv vilde give det. Danehofferne havde den Gang været Grundlaget for de højere Stænders politiske Indflydelse, men under Valdemar Atterdag træder denne almindelige Rigsforsamling tilbage og afløses af Rigsraadet. Under Valdemar Atterdags Landflygtighed steg dets Magt, og under Kalmarforeningens vanskelige Forhold fandt det i det svenske Rigsraad, med hvilket det saa ofte underhandlede, et Forbillede, som det snart lærte at efterligne. Snart maatte Kongen ikke foretage sig noget af Vigtighed uden „Rigsraadets Minde og Samtykke“, som det hedder i Kristiern II's Forsikringsbrev, og det var i Virkeligheden dette, som foretog Kongevalget mod Løfte om en Haandfæstning. Det bestod bl. a. af Rigets højeste Embedsmænd, der skulde benytte deres Nærværelse ved Kongens Person til at holde Øje med hans Foretagender og forhindre alt, hvad der kunde være skadeligt for Adelens Rettigheder. I Virkeligheden var det som oftest Kongen, der tvang sin Vilje igennem, da Rigsraadet i Konflikttilfælde manglede grundlovsmæssige Midler til at hindre Brud paa Haandfæstningen, og da han i sine Kancelliembedsmænd, der kun var afhængige af ham, havde trofaste Tjenere til de daglige Forretninger.

Fig. 21. Falkedreng. (Kalkmaleri.)

Rigsraaderne, hvis Antal var ubestemt (Kristiern II's Haandfæstning er beseglet af 29, Frederik I's af 48), var dels gejstlige, dels adelige. Ærkebiskoppen, alle Biskopperne og nogle Abbeder ved de mest ansete Klostre havde gennem deres Embeder Sæde i Rigsraadet. De andre Medlemmer var adelige, der valgtes af Kongen. De beklædte de højeste Embeder, som *Marskens, Rigskanslerens,* der forestod Retsplejen, og *Rigshofmesterens,* der afløste Drosten og fik hele Rigets indre Forvaltning og Hofholdningen under sin Bestyrelse. Marsken og Rigshofmesteren var dog i Slutningen af Middelalderen i Færd med at tabe deres Betydning. Et nyt Medlem kom til i det 16. Aarhundrede, nemlig *Rigsadmiralen,* der fik Sømagten under sig, mens den tidligere havde været undergivet Marskens Forvaltning.

Ogsaa *Borgerstanden* gik fremad i Slutningen af Middelalderen, takket være Hanseaternes Svækkelse. Hollandske og engelske Købmænd kunde ikke komme til at spille den samme Rolle som de tyske, der blev

Plads for en uafhængig dansk Købmandsstand. Den Frihed og det Selvstyre, der var grundlagt i det 13. Aarhundrede og fandt sit Udtryk i Stadsretterne, blev yderligere udviklet i det 14. Aarhundrede; Byfogden blev nu ofte valgt af Borgerne selv. I det 15. Aarhundrede blev det dog ofte Skik, at Kongerne gav Købstæderne i Len eller pantsatte dem til den nærmeste adelige Slotsherre. Følgen heraf var, at denne indsatte sin Foged til Byfoged og lod Sagefald, Byskat og andre Indtægter, der tilkom ham, indkræve af de forhadte „Sporefogder“. Nogen synderlig Indflydelse skabte Lensmændene sig dog ikke før efter Reformationen. Mange Stæder vedblev desuden at staa umiddelbart under Kronen og at høre til „Kongens Fadebur“, som det hed, fordi Indtægterne af Byen anvendtes til Hofholdningen. I det hele var det Byraadene, som styrede Byerne, og i dem havde kun Købmændene, ikke Haandværkerne, Sæde. Der er et friskt og selvstændigt Præg over dansk Købmandsstand i Tiden hen imod Reformationen, som synes at tyde paa, at den kunde have naaet vidt, hvis dens Kaar var vedblevet at være gunstige.

Fig. 22. Middelalderligt Hus i Næstved.

Borgerstanden led dog derved, at den havde vanskeligt ved at hævde sin Eneret paa Handelen. De adelige tiltog sig Ret til frit at udføre alle deres Godsers Frembringelser og til lige saa frit at indføre alle de Varer, de behøvede. Desuden opkøbte de Bøndernes Avling og solgte den med deres egen med god Fordel, og ligeledes indkøbte de flere Varer, end de selv behøvede, for at kunne afsætte dem til Beboerne i Egnen. Ogsaa den Kornhandel, som mange Bønder paa vore sydlige Øer drev med Tyskland, føltes naturligvis som et Overgreb af Stædernes Indbyggere.

Vanskeligt var det ogsaa for Købstæderne at vikle sig ud af Hansestædernes Handelsvælde. Indvandringen fra Tyskland var stor. Tyske Købmænd nedsatte sig i de danske Stæder og fik ved deres Rigdom en saadan Indflydelse, at de ofte besatte Borgmesterembedet og de højere Øvrighedsposter. Men som oftest holdt Hansekøbmændene her Handelskommissionærer, de saakaldte *Pebersvende,* unge, ugifte Mænd, der og-

Fig. 23. Mølletaarnet i Stege. (Gammel Byport fra Befæstningen.)

saa begav sig ud paa Landet og søgte at drive Detailhandel med Bønderne. De Kommissionærer, der boede i Byerne for kortere Tid, i Reglen en Vinter igennem, kaldes *Liggere*, og var heller ikke vel sete af Købmændene. Ligeledes var der i Byerne mange tyske Haandværkere, og mange færdige Sager indførtes fra Tyskland.

Disse Ulemper formaaede dog ikke at hæmme Købstædernes raske Udvikling. Byerne var ganske vist smaa, men der var Liv og Travlhed. Ved Siden af Købmandsstanden begyndte *Haandværkerne* at arbejde sig frem, de organiserede sig i *Lav*, Foreninger, der i Modsætning til Gilderne kun omfattede eet Haandværk hvert. Hvert Haandværk var som Regel anbragt i sin Gade, saaledes som Gadenavnene endnu taler om(Skindergade,Kødmangergade, d. e. Købmagergade m. m.). Svendene blev behandlede som Tyende, men havde til Gengæld for største Delen Udsigt til at blive Mestre, da hver Mester kun beskæftigede ganske faa. Tvistigheder mellem Mestre og Svende afgjordes ved Voldgift, og i Voldgiftsdomstolen havde begge Klasser Sæde. Henimod Middelalderens Slutning mærker man dog, at en social-økonomisk Modsætning er i Færd med at danne sig mellem Mestre og Svende, saaledes at Mestrene tillige føler sig som „fornemmere“ end deres undergivne og ikke længer vil taale dem inden for Lavene. Det er et Forhold, der minder om, hvad vi har set ved Adelen, og Svendene hævner sig ved at danne særlige *Svendegilder* og sætte haardt imod haardt.

Hvad der bidrog til at forbedre Handelens Kaar, var ogsaa den nye *Mønt*. I trykkende Tider, naar Pengenøden var stor, som under Erik Klipping og hans Sønner, havde Kongerne søgt at skaffe sig Indtægter ved at inddrage den gode gamle Mønt og i dens Sted slaa ny og slettere.

Derved forværredes Mønten i den Grad, at Jens Grand 1296 kunde klage over, at man behøvede 10, ja endog 18 Pund af den nye Mønt til Værdien af en Mark rede Sølv. En naturlig Følge heraf var, at Landet blev oversvømmet med fremmede Penge, og at den gamle danske Møntberegning efterhaanden forsvandt og fortrængtes af fremmede. I Stedet for den gamle nordiske Regning efter Mark, Øre, Ørtug og Penning regnede man efter engelske *Shilling* og *Sterling*, senere efter den *nordtyske Mark, Skilling* og *Penning*, saaledes at der gik 12 Penninge paa Skillingen og 16 Skilling paa Marken. Det manglede ganske vist ikke paa Forsøg paa at sætte en Grænse for denne Forvirring i Pengevæsenet, som Dronning *Filippas* Bestræbelser for at slaa Mønt og fastsætte de danske Penges Værdi i Forhold til de fremmede. Men det var dog først under Kong *Hans*, at der kom Orden i Møntvæsenet, og at der blev møntet større Pengestykker, som *Nobel*, *Gylden* og *Daler*. Det store Fremskridt, som et ordnet Pengevæsen betød, kom hele Samfundet til Go- og er siden da aldrig nogensinde blevet opgivet. — For *Bondestanden* betød Adelens Stigen derimod en væsentlig Tilbagegang. Det gælder især om Fæstebønderne paa *Sjælland, Laaland, Falster* og *Møen*, hvor *Vornedskabet* i d. 15. Aarhundrede blev fastslaaet (første Gang paa Laaland i 1446

Fig. 24. Nobel.

Fig. 25. Gylden.

Fig. 26. Daler.

ved det saakaldte „Laalands Vilkaar“) og antog Form af et ligefremt *Stavnsbaand*. Oprindelsen hertil skriver sig vel ikke fra Lyst til Undertrykkelse, men af Hensyn til Jordens Opdyrkning. Som Følge af den sorte Død, de urolige indre Forhold og de idelige Krige fandtes der nemlig meget øde Gods, som det var meget vanskeligt at faa dyrket, tilmed da Købstæderne i Slutningen af Middelalderen maatte have en stor Dragningskraft paa Landbobefolkningen. Da nu Herremændene begyndte at tage sig ivrigt af Agerbruget, maatte de frem for alt søge at holde Bønderne fast ved Jorden, for ikke at mangle Arbejdskraft til at drive de øde Gaarde og tillige deres egne Hovedgaarde med. Saaledes skete det, at der i det 15. Aarhundrede — uden at noget Lovbud herom kan paavises — udviklede sig en Pligt for Bønderne til at forblive ved Stavnen ɔ: paa det Gods, paa hvilket de var fødte, og der at modtage en Gaard i Fæste. Men derved blev det ikke. Det næste Skridt var, at Herremændene kunde overlade vornede Bønder til andre, som trængte til Arbejdskraft, for et Vederlag, med andre Ord, *man kunde sælge Bønderne.* Denne Side af Vornedskabet er næppe opstaaet før Kong Hans' Tid, men holdt sig — den korte Tid fraregnet, da Kristiern II's Forbud bestod — indtil Kristian V's Danske Lov gjorde Ende derpaa. Paa Fæstebønderne hvilede der forskellige Byrder, som Ægtkørsel, Gæsteri (ɔ: Underhold af Herremanden, hans Jægere og Heste i Jagttiden), samt *Dagsværk* eller, som det senere (fra Kristian IV's Tid) kaldtes, *Hoveri,* som Fæsteren var pligtig at yde paa Hovedgaarden i et vist Antal Dage. Det var det sidste, som havde saa stor Betydning for Adelsmanden, da han derved blev fritaget for at holde saa megen fast Arbejdskraft paa Hovedgaarden som tidligere. Med alt dette for Øje kan der ikke være Tvivl om, at de vornede Bønder — foruden det tyn-

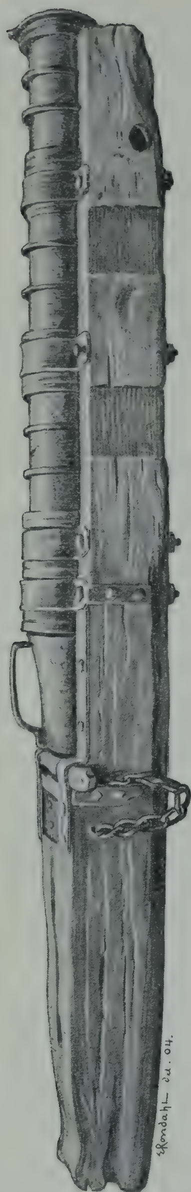
Fig. 27. Almuesmænd. (Efter Kalkmaleri.)

gende og nedværdigende, der ligger i at være stavnsbunden og at kunne sælges — ofte har lidt under et haardt Tryk fra hensynsløse Adelsmænds Side. Men man maa ikke tro, at Bønderne stod retsløse lige over for deres Herskab, selv om den Hals- og Haandsret, Adelen erhvervede under Frederik I, gjorde det vanskeligere for dem at komme til deres Ret i indbyrdes Stridigheder. Til Bøndernes Fordel var den gamle Regel, at *Landgilden,* som aarligt svaredes af Fæstegaarden, ikke maatte forhøjes, at Hoveriet ikke maatte udstrækkes ud over, hvad der fra gammel Tid havde været Skik og Brug, og at Fæsteren, der tidligere kunde opsiges med kort Varsel, fik sit Fæste paa længere Aaremaal, indtil det under Frederik I blev gjort til Livsfæste. Heller ikke kan man sige, at Vornedskabet aldeles havde mistet sin oprindelige Karakter af Værn eller Beskytelse. Mangen Gang har Fæsteren faaet Afslag i sine Afgifter eller anden Hjælp, naar Misvækst, Krig og lignende Ulykker gjorde det nødvendigt, ligesom det var i Herremandens Interesse ikke at undertrykke Fæsteren saaledes, at han ikke kunde betale Landgildet eller endogsaa maatte gaa fra Gaarden. Derfor ser vi da ogsaa, at mange Bønder ved deres Død efterlod betydelig Ejendom. De havde endnu deres kommunale Selvstyre, var standhaftige og stridbare, forfulgte tit en Retssag lige op til Kongens Domstol og var i Nødstilfælde baade paa Øerne og i Jylland ingenlunde bange for at gribe til aabent Oprør, saaledes som vi har set det under Erik af Pommern og Kristoffer af Bayern. Vist er det, at Bondens Undertrykkelse her ikke blev saa vidt drevet som i andre Lande, hvor det i Danmark heldigvis ukendte Livegenskab herskede. Thi mens Vornedskabet kun omfattede Mændene, hvilede Livegenskabet ogsaa paa Kvinderne. Den livegne kunde ikke gifte sig uden Herrens Tilladelse, ikke erhverve Formue for sig selv eller tage Bestemmelse over sine Efterladenskaber; han var endog underkastet legemlig Tugtelse.

Hvad vor fjerde Stand, *Kirken,* angaar, var dens Magt ikke stigende som Adelens og Borgernes og ikke synkende som Bøndernes. Den var stillestaaende, men undergravet. Mens Opmærksomheden var rettet paa Kappestriden mellem Adelen og Kongemagten, blev det pludselig Kirken, som begge i Forening kastede sig over og aflivede.

Men før vi gaar over til en Skildring af den katolske Kirkes Stilling i Slutningen af Middelalderen, som giver Forklaringen til, at Reformationen saa hurtigt kunde bryde igennem, skal der ogsaa peges paa nogle Omstændigheder, som allerede var traadte frem og i det lange Løb maatte undergrave Adelens Magt.

En ny Tid nærmede sig nemlig nu, der skulde skabe nye Forhold og gennemgribende Forandringer. Dens Forløbere havde allerede vist

Fig. 28. Kanon, opfisket ved Anholt.

sig for Verdenshandelen ved Opdagelsen af Søvejen til Indien. *Bogtrykkerkunsten* bragte Aandens Værker hurtigt ud over Verden og gjorde dem til Hvermands Eje. Ogsaa herind i Landet kom den snart, og den første Bog, der vides at være trykt her, er en latinsk Beskrivelse af Tyrkernes Belejring af Rhodos, som en gennemrejsende Bogtrykker, Johan Snel, lod trykke i Odense 1480. Den første danske Bog blev trykt 1495 i København af Nederlænderen Gotfred af Ghemen og var den danske Rimkrønike, forfattet af Broder Nils, Munk i Sorø. Den læstes med stor Begærlighed og oplevede i kort Tid flere Oplag.

Krudtets Anvendelse gav i det lange Løb Krigsførelsen en ganske anden Skikkelse og Krigskunsten et nyt Opsving. Det anvendtes første Gang i Norden ved Helsingborgs Belejring af Hanseaterne paa Valdemar Atterdags Tid. Kanonerne maatte i Begyndelsen være meget ufuldkomne. Vi har en saadan gammel *Kanon,* der blev fundet 1847 paa Anholts Rev og aabenbart er en Skibskanon. Den er ikke støbt, men smeddet af 4 Jernstænger, der er belagt med Jernringe. Man ladede den ikke fra Mundingen, men Skuddet anbragtes i Kammerstykket, som man kunde tage ud. Naar Ladningen var indlagt, fastgjordes Kammerstykket igen ved en Bolt, der var anbragt bag ved det.

Det varede imidlertid ikke længe, før man indrettede Geværer. De ældste blev affyrede ved Hjælp af Lunter. Af saadanne har vi en *Luntebøsse,* der er en stor Sjældenhed. Den er af meget svært Kaliber og har paa Grund af sin Tyngde været anbragt paa et Anlæg. Ved den ældste Luntebøsse var Lunten løs, men ved den, der gemmes i Nationalmuseet, har den været anbragt i en Slags Laas, den saakaldte *Svanehals.* Ver at aftrykke denne førte man Lunten ned til Fængkrudtet.

Ved Skydevaabnene forandredes efterhaanden Krigens Væsen. Det blev ikke længere den enkeltes personlige Mod, Kraft og Vaabenfærdighed, der afgjorde Kampen, men Feltherrens Kløgt og Snildhed. Kuglen sparede lige saa lidt den harniskklædte Ridder som den udækkede Bonde. Begge blev Ligemænd paa Valpladsen. Saaledes har altsaa Krudtets Anvendelse i Krigen virket til i Tidernes Løb at undergrave Lensvæsnets og Adel-

standens Vælde. Men der gik omtrent halvandethundrede Aar hen, før Skydevaabnene havde naaet en saadan Udvikling, at de blanke Vaabens Tid afgjort var til Ende.

Den katolske Kirke ved Aar 1500.

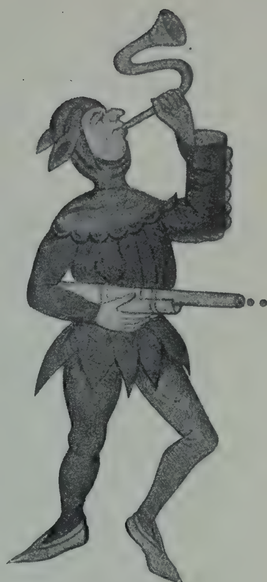

Fig. 29. Bøsseskytte. (Kalkmaleri.)

Den Tid var nu kommen, da en gennemgribende religiøs Forandring var bleven nødvendig. Det var ikke alene de store og iøjnefaldende Misbrug i den katolske Kirke, der medførte dette, men Hovedsagen var, at en hel ny Aandsretning var kommen til Magten i Europa. Denne Bevægelse havde sit oprindelige Hjem i Italien, og i Modsætning til Kirken, som stillede det asketiske Munkeideal op for Menneskene til Efterfølgelse, krævede Italienerne en fri Udfoldelse af Personlighedens Væsen, saaledes at Verden skulde befolkes af en ædel og skøn Menneskeslægt. I den græske og romerske Oldtid fandt man Forbillederne herfor, og Bevægelsen har derfor syd for Alperne faaet Navn af *Renæssancen,* d. v. s. Genfødelsen.

Til os kom den nye Retning især over Tyskland, hvor den forbandt sig med det stærke reformatoriske Røre, der var fremme her siden Johan Hus' Dage. Medens mange i Italien havde brudt helt med Kristendommen, sigtede de bedste Mænd i Tyskland mod en Reform inden for Kirken. De sørgede over den Verdsliggørelse, som havde fundet Sted, hvorved Kundskab og aandelig Syssel vurderedes lavt, men alt var bleven tilfals for Penge, og ydre Gerninger var traadt i Stedet for Tro og Anger. I Spidsen for „Humanisterne", som de kaldtes, stod Tidens lærdeste Mand *Erasmus af Rotterdam.* Han dadlede skarpt Forraaelsen inden for Præstestanden og søgte at bøde derpaa

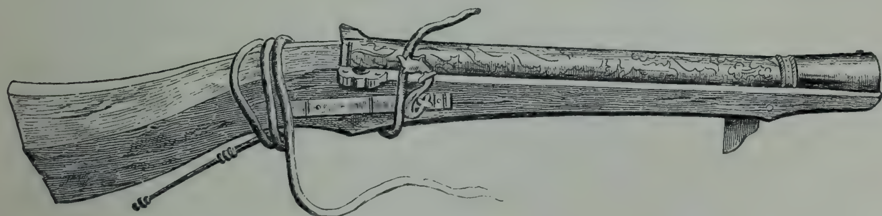

Fig. 30. Luntebøsse fra det 16. Aarh.

gennem Nyudgaver og Oversættelser af Bibelen og af de klassiske Forfattere. Navnlig var det mod Tiggermunkenes Uvidenhed, han og hans Fæller rettede deres spidse Angreb. Men et Brud med den katolske Kirke vilde ligesaa lidt han som de øvrige Forfattere. Det var først *Luther*, som saa, at selve Kærnen var udhulet, og at det ikke lod sig gøre at blive i et Trossamfund, der havde forladt det inderste og oprindeligste i Kristendommen. Fra Renæssancen modtog han Respekten

Fig. 31. Sal i Helligaandshuset i Randers.

for det enkelte Individ, men medens Italienerne derved var bleven førte til Ligegyldighed for Kristendommen eller til rent Hedenskab, søgte han at bane Vej for et direkte Forhold mellem Individet og Gud, uden om Paven og Kirken og bygget paa Troen alene.

Ogsaa i den *danske Kirke* møder vi i Slutningen af Middelalderen Forhold, som minder om Tysklands, og som gør det forstaaeligt, at Reformationen saa hurtigt og afgørende kunde naa til Sejr. Store *Rigdomme* var efterhaanden bleven samlede i Kirkens Eje, over en Tredjedel af Rigets Bøndergaarde tilhørte den, og hertil kom den store Indtægt, som Tienden hvert Aar bragte Bisperne og Præsterne. Navnlig havde Indstiftelsen af Sjælemesser ved særlige Altre i Stiftskirkerne bragt meget Jordegods i Kirkens Besiddelse. Allerede fra Middelalderens Midte havde nemlig mangen Adelsmand eller velhavende Borger

beriget et Alter, for at der her til evig Tid skulde læses Messe for hans Sjæls Frelse. Ogsaa Tiggermunkene forstod paa deres Vandringer fra By til By at faa Beboerne til at aabne Pungen. Kirken var bleven rig, og Rigdommen, der stred mod dens egen Lære, var bleven dens Ulykke. En Del deraf blev ganske vist brugt til *Velgørenhed*, og der var ingen Mangel paa Hospitaler og Helligaandshuse. Men den største Del af Ejendommen blev brugt af Kirkens egne Mænd. Fra de andre Stænder søgte derfor mange til Kirkens Embeder, navnlig betragtede *Adelen* de højere Stillinger som sin Forret. Henimod Aar 1500 var en ikke-adelig Biskop, som Jens Anderssøn Beldenak, en stor Sjældenhed, og Pladserne i Kapitlerne besattes ligeledes i Hovedsagen med adelige. Ogsaa til Herreklostrene, hvor der kun fandtes et begrænset Antal Munke og Nonner, lokkede det behagelige og sorgfrie Liv, ikke saa meget en religiøs Trang, mange Medlemmer af den højeste Klasse. Om Bispeembederne gjaldt det, at Kongen gennem Forhandlinger med Paven forstod at skaffe sig en stor Indflydelse paa deres Besættelse, og at han saa foretrak dem, der havde gjort sig fortjent ved trofast Tjeneste i hans Kancelli, men ikke saa synderligt efter deres kirkelige Duelighed. Bisperne blev derfor verdslige Stormænd, der førte Hof og besad Slotte, de spillede en politisk Rolle, men bekymrede sig som oftest kun lidt om deres gejstlige Forretninger, som de besørgede ved Vikarer. Der kunde gaa Aar hen, inden en ny Biskop fik læst den første Messe i sin Domkirke, og undertiden naaede han det slet ikke i

Fig. 32. Klostergang ved Frue Kloster i Helsingør.
(Tegning af Karl Jensen.)

sin Levetid. Ikke sjeldent førte de høje gejstlige oven i Købet et forargeligt Liv, som Bispen af Børglum, Styge Krumpen, der hos sig havde Bonde Dues bortrømte Hustru, Elsebet Gyldenstjerne.

Den absolute *Sædelighed*, som Kirken paabød, blev nemlig i Virkeligheden langtfra overholdt. Mange af de Fortællinger om Udskejelser inden for Munke- og Nonneklostrene, som gik fra Mund til Mund

Fig. 33. Messe. (Efter Altertavlen i Aarhus Domkirke.)

paa Reformationstiden, er sikkert upaalidelige, men for de egentlige *Præsters* Vedkommende havde det aldrig været muligt at gennemføre Kravet om ugift Stand i sin fulde Udstrækning. „Dejer“ (d. v. s. Husholdersker) fandtes rundt om i de fleste Præstegaarde og gav tit Anledning til berettigede Anmærkninger. De katolske Præster levede for øvrigt som oftest i ret trange Kaar, da de som Regel kun havde et Sogn under sig; de stammede fra Bondestanden og havde kun meget smaa Kundskaber, saaledes at de i ringe Grad formaaede at være Folkets aandelige Førere. Det samme gjaldt om *Tiggermunkene*, hvis Uvi-

denhed, Urenlighed og Dovenskab var en almen kendt Sag, og som haanes i vore Folkeviser derfor („Munken i Vaande").

Paa Almuens Undervisning tænkte ingen. Kun ved Domkirkerne og Klostrene fandtes der *Skoler* for de studerende, der dog kun nød en saare tarvelig Dannelse. Den Vankundighed, hvori Almuen levede, bragte 1532 Biskoppen i Odense *Knud Gyldenstjerne* til at skrive et Hyrdebrev til Præsterne i sit Stift, hvori han udbryder: „O evige, vise og algode Gud! hvor grueligt er det ikke, at der blandt saa mange Tusinder, som dog vil hedde kristne og bruge den hellige Kirkes samtlige Sakramenter, neppe af hundrede er een, der formaar enfoldeligt at fremsige sin Børnelærdom, end sige forstaar den eller skulde kunne gøre rede for den. Hvad vil man sige mere? Det arme Folk er jo i denne Sag næsten lige saa uvidende som Fæet".

Fig. 34. Et Brudstykke af Hans Brüggemanns udskaarne Altertavle i Domkirken i Slesvig. (der er ialt 398 fritstaaende Figurer paa den; Arbejdet er udført 1514—21.)

De Skrøbeligheder, som den katolske Kirke led af, blev end mere iøjnefaldende, fordi der henimod Middelalderens Slutning vaagnede en stærk *religiøs Trang*, som Kirken til en vis Grad formaaede at imødekomme. Messen var vel endnu Hovedkærnen i Gudstjenesten, men Præsten oplæste og udlagde dog nu Evangeliet, og det var da paa Dansk. Ogsaa Prækener paa Modersmaalet forekommer jevnligt. Selv en dansk Bibeloversættelse har foreligget før Reformationen, men den var rigtignok grumme tarvelig og foretaget efter den latinske Oversættelse „Vulgata". Men Menighederne strømmede ivrigt til Kirkerne, som stod aabne hele Dagen igennem. Ogsaa de Forsøg, som blev gjort paa at indføre en forbedret Klostertugt, og Oprettelsen af nye Munkeordener, som Karmeliterne, der fik et endnu bevaret Kloster i Helsingør, og Antoniusbrødrene, der slog sig ned i Præstø, vidner om, at der fand-

tes en Del Liv i Kirken. Nye Kirkebygninger rejste sig, navnlig i Stæderne, og skønne Altertavler, udskaarne af lybske Kunstnere, samt andre Genstande til kirkeligt Brug smykkede deres Indre. Hele Dagen igennem klang Kirkeklokkerne i Byerne, og ved enhver større Begivenhed i Menneskets Liv, lige fra Fødslen til Graven, traadte Præsten ham i Møde. Men især er det ejendommeligt, i hvilken Grad Troen paa *Helgener* og deres Evne til Undergerninger greb Datidens Sind. *Jomfru Maria* var navnlig Genstand for Tilbedelse, og til hende opsendte man ivrigt Bønner:

Jomfru Maria, rene Mø,
kom til mig, naar jeg skal dø;
luk mine Øjne, tæt min Mund,
fri mig ud af Helvedes Grund.

hedder det i saadan en gammel Bøn. Karup Kirke vest for Viborg ude paa Heden var viet til Jomfru Maria og Maalet for mange fromme Valfarter. Foruden de nationale Helgener *Knud den Hellige* og *Knud Lavard* blev en Mængde baade inden- og udenlandske „hellige Mænd“ Genstand for Tilbedelse, som *Laurentius* i Lund, *Lücius* i Roskilde, *Klemens* i Aarhus, *Kjeld* i Viborg, *Søren* i Ry og Holmstrup og *Anders* i Slagelse. Tilsidst steg Mængden af Skytshelgener i den Grad, at hver Sygdom og hver Slags Kreaturer fik sin egen Patron, som det spottende hedder i Visen om „Peter Smed og Asser Bonde“:

For Tandværk er Sanct Apellonis stærk,
og Sancte Lucie for Øjenværk;
Sancte Gertrud skal Herberg bestille,
øster og vester, og hvor de ville;
Sanct Lodvig kan vel røgte en Hest,
Sanct Deyens tager Fæet vare bedst,
Sanct Antonius skal røgte vel Svin,
de andre haver hver Gerning sin.

Men det hedder ogsaa i den samme Vise:

Af Pilgrimsrejse kommer intet godt,
det kommer dem stundom selv til Spot.
Somme gaar til Sanct Jost i Nibe,
og somme til Sanct Lambert i Ribe;
til Essenbæk Kilde gaar og somme,
det kommer ingen af dem til Fromme.

Rundt om i Landet fandtes der nemlig saakaldte *hellige Kilder*, hvis Vand man tillagde undergørende Kraft, og som for en stor Del

var overtagne af den katolske Kirke fra den hedenske Tid (I, 176). Eksempelvis kan nævnes *Sanct Tøgers* Kilde ved Vestervig (I, 299), *Maria*kilden ved Karup, *St. Nils* Kilde ved Aarhus, *St. Sørens* Kilde ved Ry og *St. Helene* Kilde ved Tisvilde i Nordsjælland. Den sidste var den mest berømte og havde Navn af den hellige Helene fra Sverige. Hun var efter Legenden bleven dræbt af Røvere og kastet i Havet, men hendes Lig blev baaret i Land af en stor Sten paa Sjællands Kyst, hvor en Kilde sprang frem i Nærheden af hendes Grav. Især St. Hans Nat blev disse Kilder besøgte af en Mængde værkbrudne og gigtsvage, der i Tillid til Vandets helbredende Kraft drak deraf og toede sig deri. Ofte tilbragte de den følgende Nat under aaben Himmel ved Siden af Kilden. Det mærkeligste Udslag af den religiøse Tro var dog *Afladslæren*, som henimod Middelalderens Slutning udviklede sig til sin Højde, for en Tid styrkede Kirkens Indflydelse, men endte med helt at undergrave den. Afladslæren hænger sammen med Helgentroen, thi man mente, at disse fromme Mænd havde gjort flere gode Gerninger, end de behøvede for at blive salige, og at de overskydende Gerninger som „Kirkens Skat“ forvaltedes af Paven. Denne kunde meddele andre kristne deraf,

Fig. 35. Tysk Afladsbrev.

han kunde ganske vist ikke give Syndsforladelse, thi det formaaede kun Gud, men Fritagelse for de kirkelige Straffe, som var knyttede til Angeren (Bodsstraffe) kunde han tildele. Disse Bodsstraffe kunde det efter Kirkens Anskuelse tage saa lang Tid at afsone, at Mennesket ikke naaede at blive færdig dermed i sit Liv, men maatte fortsætte efter Døden i Skærsilden. Saaledes kunde Paven ogsaa give Fritagelse for Skærsildstraffe. Afladen opnaaede de kristne ved fromme Gerninger, men mere og mere blev det Skik, at man betalte Paven Penge derfor, som han saa forpligtede sig til at anvende til fromme Foretagender. Landene blev opfyldte af pavelige Afladskræmmere, som uden Blu raabte med deres Varer, som om det var Kramgods, og oven i Købet søgte at give Menigmand Indtrykket af, at de evnede at fritage dem selv og deres allerede afdøde Slægtninge for Helvedesstraffe:

„Straks Pengene i Kisten klinger,
sig Sjælen op mod Himlen svinger".

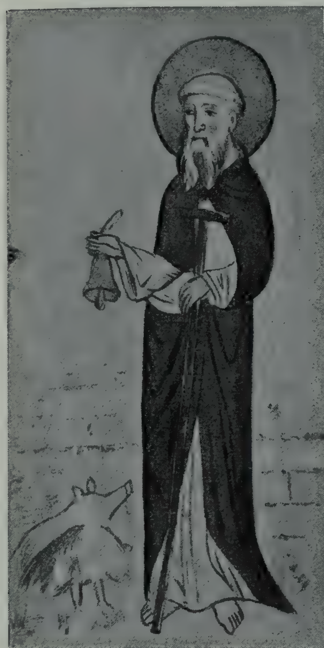

Fig. 36. Den hellige Antonius med Svinene.)
(Efter Kalkmaleri.)

Gennem Afladen strømmede store Pengesummer til Rom, og *Paven* forstod desuden at skaffe sig betydelige Afgifter ved de gejstlige Embeders Besættelse i Danmark. Mere og mere samledes Magten inden for Kirken i dens Spids, hos selve Paven. Derved undergravedes Kirkens Stilling, thi det var ingen Hemmelighed, at Livet ved Pavehoffet i Rom var meget forskelligt fra det Ideal, som Kirken selv stillede op til Efterfølgelse. Paverne var som oftest juridisk uddannede Politikere, der interesserede sig mere for det politiske Forhold til deres Naboer, end for de sædelige Tilstande nord for Alperne. Ofte var de tilmed mærkede af den moralske Forvildelse, der havde grebet saa stærkt om sig i Italien. I Norden hørte man sjeldent noget til dem, undtagen naar det drejede sig om de Pengesendinger, der officielt indkrævedes til Korstog eller Peterskirkens Opførelse, men som i Virkeligheden ofte gled ind i ganske andre Kanaler. Fra Valdemar Atterdags Tid havde vore Konger forstaaet at vinde Paverne for sig, saaledes at de indrømmede de danske Konger Hovedindflydelsen paa Besættelsen af Bispeembederne mod til Gengæld at faa forøgede Afgifter i Penge. Men disse Byrder føltes som et Tryk i Danmark.

Trangen til en Forbedring var stor. Da skete det Gennembrud, hvortil Verden trængte, ved et i Verdens Øjne ringe Redskab, ved Bjergmandssønnen fra Eisleben.

Kristiern II's Opdragelse og første Regeringsaar.

Af de fire Sønner, som Kong Hans og Dronning Kristine havde, døde de tre i deres tidlige Barndom. Kun den ældste, *Kristiern,* overlevede Faderen. Han var født paa Nyborg Slot den 1. Juli 1481. Sagnet, der ofte er virksomt ved mærkelige Mænds Fødsel, fortæller, at da han kom til Verden, var hans ene Haand knyttet og fuld af Blod. Mens han var et spædt Barn, skal en Abe have taget ham ud af Vuggen og baaret ham op paa Slottets Tag, saa at alle skælvede for hans Liv. Ikke desto mindre bragte Aben ham lykkeligt ned og lagde ham atter uskadt i Vuggen.

Den unge Prins blev opdraget paa en usædvanlig Maade. Da han var seks Aar gammel, blev han sat i Huset hos en anset og velhavende Borger i København, den senere Raadmand *Hans Meissenheim,* med Tilnavnet *Bogbinder,* der selv havde to Sønner med sin Hustru *Birgitte.* Han boede i Højbrostræde, og Kong Hans plejede at tage Bad i hans Hus og har sikkert ofte faaet sig en Samtale med Borgermanden. Her kom Kanniken *Jørgen Hinse* hver Dag til ham for at give Prinsen Undervisning, og han tog ham med sig hjem til sig, da Hans Bogbinder allerede efter en Maaneds Forløb ønskede at fritages for alt Ansvar. Men den vilde Dreng gjorde Kanniken mange Bryderier; han løb omkring hos Borgerne, naar de holdt Gilder, og klavrede om paa Tagene med andre Drenge. Naar han blev irettesat derfor, svarede han kækt: „Smaafolk holder sig til lave Steder, men for Herrerne passer Højheden!“ Da Kanniken ofte maatte være borte fra sit Hjem paa Grund af sine Forretninger og var bange for, at der skulde ske en Ulykke i hans Fraværelse, besluttede han at tage Drengen med sig, og Følgen blev, at man saa Kongesønnen, der allerede var valgt til Tronfølger, staa i Kirken med Kerte i Haanden og synge med de andre Kordrenge. Da dette kom Kongen for Øre, blev han alvorligt vred og tog Sønnen hjem til sig paa Slottet. Fra sin Svoger, Kurfyrst Joakim af Brandenburg, fik han nu forskrevet en dygtig Hovmester til ham ved Navn *Mester Konrad.* Denne lærte ham godt Latin, som han stedse siden skrev med stor Færdighed, thi Kristiern havde af Naturen meget gode Anlæg. Den bestandige Latin blev han imidlertid ked af, bestak Slotsvagten, saa at han kunde komme ud og ind om Natten, og nu sværmede han med andre unge Mennesker ved Nattetid omkring i Borgernes Huse. Det gik saa vildt til, at Borgerne selv klagede til Kongen. Da blev Kong Hans saa vred, at

han tog ham for sig en Dag og „læste ham et godt Kapitel med Ord og Svøbe“, indtil Prinsen faldt paa Knæ, bad om Forladelse og lovede Bod og Bedring.

Men bag Spøgen og Vildskaben laa der ogsaa Alvor gemt. Kristiern sluttede et varmt Venskab med Hans Bogbinders to Sønner, Hans og Ambrosius, og han fik herved Øjnene aabnede for, hvilke skadelige Modstandere for vor Handelsstands Opblomstring Hansestæderne uden Lands og Adelsstanden inden Lands var. Gennem sin Faders Fortællinger fik han et Billede af de svenske Forhold, der fyldte ham med levende Modvilje. Saaledes blev tidligt hans Sympatier og Antipatier udprægede. Velbegavet som den unge Kongesøn var, blev hans Udvikling stærkt fremmet ved det kraftige aandelige Liv, som netop paa denne Tid udbredte sig fra Italien over hele Evropa under Navnet Renæssancen. Men tillige maatte det Eksempel, som Italien samtidig frembød paa en Række Mennesker, der kun tog deres egen Vilje og Lidenskab til Rettesnor, være farligt for en ung Mand, hvis Tilbøjelighed i samme Retning var saa udpræget.

En lang Tid blev han holdt strengt, indtil Kong Hans 1502 sendte ham til *Norge* for at dæmpe Opstanden under Knut Alfsøn. Ved denne Lejlighed udfoldede hans Karakter sig, og det viste sig, hvad man kunde vente sig af ham. Hurtigt undertrykte han det norske Oprør, lige som ogsaa det følgende under Herluv Hyttefad. Men han viste en overordentlig Haardhed og Grusomhed.

Her i Norge var det ogsaa, han mødte den Kvinde, der kom til at gribe saa dybt ind i hans Liv. Da han i Efteraaret 1507 kom til *Bergen,* gjorde han et Gilde paa Slottet, hvortil Byens mest ansete Borgere blev indbudte. Hans Kansler, Erik Valkendorf, havde kort i Forvejen paa en af Byens Gader lagt Mærke til, at der i en Bod stod en gammel grim Kvinde og ved hendes Side en ung Pige, overordentlig dejlig og med et ærbart Ydre. Han talte om, hvad han havde set, til Kristiern, og Kongen sørgede for, at begge Kvinder blev indbudte med til Festen.

Den gamle Kvinde var en Enke, *Sigbrit Villums,* der under de daværende Uroligheder i Holland havde forladt sit Fædreland og nu havde en Bod i Bergen. Med hendes Datter *Dyveke* (den lille Due) dansede den unge Konge ved Festen, og han blev saa indtaget af hendes Dejlighed, at han beholdt hende hos sig som sin Frille. Siden tog han hende tillige med Sigbrit med til Oslo, hvor han indrettede et eget Hus til dem. Da han blev Konge, fulgte de ham til Danmark, hvor hans Forbindelse vedblev, saa længe Dyveke levede. Det gjorde ingen Forandring heri, at han 1515 ægtede den fjortenaarige *Isabella,* en Datter af Ærkehertug Filip den Smukke af Østrig og Johanna af Kastilien;

hun var en Søster til Kejser *Karl den 5.*, Verdens mægtigste Fyrste paa den Tid. Hun var født i Bryssel 1501, og var bleven opdraget hos sin Faster *Margrete* af *Østrig,* Statholderinde i Nederlandene. Gennem sin Morbroder, Kurfyrst *Frederik den Vise* af *Sachsen,* fik Kongen dette Giftermaal bragt i Stand. Den 11. Juni 1514, samme Dag som Kongen blev kronet i København, blev hun ved Prokuration viet til ham i Bryssel og 1515 afhentet af Ærkebiskop Erik Valkendorf af Trondhjem og Henrik Gøje. Sørejsen til Danmark var ikke heldig. En heftig Storm i Nordsøen gjorde den unge Dronning saa søsyg, at hun ønskede at blive sat i Land paa Jyllands Vestkyst. Man vilde imidlertid ikke lade hende faa det uhyggelige Indtryk af den mest øde Del af Riget, første Gang hun satte sin Fod paa dansk Grund. Hun fortsatte derfor Rejsen og landede 4. August i Helsingør, svag af Søsyge og Sorg. Efter at være kommet noget til Kræfter drog hun Kongen i Møde op ad Sundet; han modtog hende i Hvidøre ved Jægersborg — en Kongsgaard, hvor ellers Dyveke og Sigbrit havde deres Bolig. Derpaa fulgte Indtoget i København den 10., og Kroningen og Bryllupshøjtidelighederne den 12. Aug., men Dronningen var saa angrebet af en andendags Feber, at hun kun med største Møje udholdt Anstrengelserne.

Elisabet — saaledes kaldtes Isabella i Norden — var vel ikke nogen egentlig Skønhed, dertil var det habsburgske Træk, der tykke Underlæbe, for fremtrædende hos hende. Men hun havde den første Ungdoms Ynde, og hendes milde Øjne lyste af Godhed. Med Aarene udviklede hun sig ogsaa til at staa ved Kongens Side som hans Raadgiverinde, men endnu var hun jo et Barn. Det var derfor intet Under, at Kongens Kærlighed forblev ved Dyveke, skønt Erik Valkendorf overbragte en udtrykkelig Begæring fra Svogeren Karl om, at han skulde skille sig ved hende. Kongen lod endogsaa Dyveke og hendes Moder Sigbrit flytte til København og gav dem en Gaard til Bolig paa Hjørnet af Amagertorv. Selv Sigbrit vandt mere og mere Indflydelse paa Kongen.

Den *Haandfæstning,* som Kristiern II ved sin Tronbestigelse havde underskrevet for Danmark og Norge, indeholdt adskillige nye Bestemmelser. Hidtil havde Kongerne søgt at faa deres ældste Søn valgt til Tronfølger, mens de levede, dette maatte ikke længere ske, da det indskrænkede Rigsraadets Valgret. Ingen ufri Mand maatte adles uden Rigsraadets Samtykke. Efterlod en ufri Mand sig frit Gods, da maatte hans ufrie Arvinger ikke komme i Besiddelse deraf, men det skulde sælges til adelige. Var ufrie Mænd i Besiddelse af Slotte, Len eller Landsdommerembeder, skulde de med det første afsættes. Alt dette maatte for Fremtiden kun adelige faa. Adelen fik Ret til at oppebære de højeste Bøder paa sine Godser, nemlig paa 40 Mark, og „Rigets gode Mænd“ behøvede

Fig. 37. Kristiern II 1515. (Billede i Kunstmuseet.)

ikke at gøre Kongen nogen Tjeneste uden Lands uden efter Rigsraadets Bestemmelse. Endelig hed det i Slutningen af Haandfæstningen: „Gøre vi imod fornævnte Reces og ville ingenlunde lade os undervise derudi af Rigens Raad — det Gud forbyde! — da skulle alle Rigens Indbyggere ved deres Ære troligen tilhjælpe det at afværge og intet dermed forbryde imod den Ed og Mandskab, som de os gøre skulle“. Denne Bestemmelse

Fig. 38. Dronning Elisabet. (Efter Maleri i Hampton Court.)

kunde blive farlig nok, da der herved aabnedes Lejlighed for misfornøjede Adelsmænd til at gøre ligefremt Oprør.

Naar man husker, at Kongen selv besatte Pladserne i Rigsraadet og sammenkaldte det, samt at der ikke var draget bestemte Grænser for den kongelige Magt, maa man dog erkende, at der var megen Lejlighed for en sindig og taalmodig Konge til at udøve sin Myndighed. Men disse

Egenskaber manglede Kristiern II, og det varede derfor ikke længe, inden han paa mange Maader tilsidesatte Haandfæstningens Bestemmelser.

Ingen støttede ham ivrigere heri end *Sigbrit*. Denne mærkelige Kvinde var født af borgerlig Stand i Amsterdam og havde ved sin ualmindelige Begavelse og sit store Kendskab til Lægekunst og Finansvidenskab skaffet sig en stor Indflydelse over Kongen. Allerede 1516 fik hun hele Toldvæsenet under sig, og hun støttede ivrigt Kong Kristierns Plan om at gøre København til Stabelplads for hele Østersøhandelen. Selv borgerlig sympatiserede hun med hans Interesse for Borgerstanden. Hollænderinde med Liv og Sjæl skildrede hun for ham de hollandske Handelsstæders Rigdom: „Borgerstanden var der Landets første Stand og fordunklede aldeles Adelen og Gejstligheden. Det frugtbare Danmark kunde være lige saa blomstrende, naar det ikke blev udsuget af Adelen, Gejstligheden og Hansestæderne“. Kongen lyttede gerne til hendes Ord, der stemmede saa godt med hans egen Tilbøjelighed. Hollænderne fik Begunstigelser med Hensyn til Tolden for at svække Hansestædernes Handel, og flere Forordninger blev givne, der sigtede til at hæve de danske Købstæder. Det var vistnok paa hendes Raad, at Kongen indkaldte en Del Familier fra Waterlandene i Nordholland, som han lod nedsætte sig i *Hollænderbyen* paa *Amager* hvor de trivedes godt under de gunstige Forhold, der bødes dem. De anlagde Køkkenhaver, som de forstod at dyrke langt bedre end det hidtil havde været Tilfældet i Danmark, og de kendte ogsaa bedre Maader at behandle og tilberede Smør og Ost. Det hollandske Præg, som Amager herigennem fik, er endnu ikke helt forsvundet.

Fig. 39. Sigbrits Underskrift.

Men i alt viste Kongens voldsomme, utaalmodige Sind sig, han vilde høste Frugterne, før han havde faaet Træet plantet.

Fig. 40. Amagere ca. 1650.

Kong Kristiern stod paa denne Tid i sin bedste Alder, midt i Trediverne. Han var en smuk Mand med brune, livlige Øjne, kraftigt, rødbrunt Haar og Skæg og et stærktbygget Legeme. Men allerede det ældste Billede af ham viser tillige en sammenpresset Mund og et Ansigt, der er furet af Lidenskab. Kristiern II var ypperligt egnet til al legemlig Idræt, og hans Legeme var hærdet mod alt Slags Vejrlig. Med en sand kongelig Optræden forbandt han et venligt og vindende Væsen, og mod dem, som han ansaa for sine trofaste Tjenere, var han en god Herre. Derfor var de ogsaa rede til at ofre alt for at tjene ham, og vi møder de mest rørende Eksempler paa Troskab hos Mænd som Nils Brahe og Søren Norby. Mærkelig er desuden Kongens Evne til at vinde Herredømme over enhver, selv hans Modstandere, saa snart de kom i hans Nærhed og var under hans personlige Paavirkning. Hemming Gad er et Eksempel herpaa, han blev i denne Tryllekreds forvandlet fra den hidsigste Modstander til den ivrigste Tilhænger. Intet Under, Kristierns Iderigdom kunde gribe enhver, og hans Samtale, hvor Alvor og Skæmt vekslede, og Kongen taalte de frimodigste Udtalelser, kunde ikke undgaa at fængsle Deltageren. Men man maatte vel vogte sig for at blive blændet, thi ofte endte Spøgen med barske Ord og voldsomme Handlinger. Tit var det endnu værre, hvis man fæstede Lid til Kongens venlige Tale. Thi han kunde meget godt tæmme sin sydende Lidenskab og forstille sig, indtil han mente, at det belejlige Øjeblik var kommet til at bryde løs. I det Hele betroede han sig nødigt til nogen. „Vidste jeg, at min Hue var min Medvider, vilde jeg straks kaste den paa Ilden,“ sagde han en Gang. Herved blev denne betydelige Personlighed saa farlig, thi paa Bunden af hans Aand, ligesom i hans Faders, lurede Spiren til Sindssyge i Skikkelse af en sygelig Mistænksomhed. I lange Tider kunde han da dysse den, som han — maaske med Urette — mistroede, i Søvn ved naadig Tale og Opmærksomhed, men saa meget værre blev den Opvaagnen, der tilsidst fulgte. I saa Tilfælde gav Kong Kristiern nemlig sin Lidenskab frie Tøjler: „De milde Lægemidler duer ikke,“ sagde han, „skal de virke, maa de ryste hele Legemet.“ Kristiern II var saaledes sin egen værste Fjende, en Karakter, der var sammensat paa denne Maade, maatte ende med at ødelægge sig selv.

Snart indtraf der en Lejlighed, hvor Kongens undertrykte Uvilje over for Adelen kom for en Dag.

Grunden var Dyvekes uventede Død. Hun døde pludseligt i Juni 1517, og straks opstod der Rygter om, at hun var bleven forgivet. Mistanken vendte sig mod *Torben Okse,* Lensmand paa Københavns Slot, da han havde sendt Dyveke nogle Kirsebær, som hun havde spist kort før sin Død. Rygtet gik ogsaa, at Torben Okse skulde have efterstræbt

Dyveke og spøgt altfor frit med hende i Kongens Sovekammer. Sligt skulde allerede være kommet Kongen for Øre gennem Torbens Skriver, *Hans Faaborg*, men han var bleven hængt for Underslæb, og da Kongen gav sit Samtykke til Henrettelsen, havde han aabenbart ingen Tro til Hans Faaborgs Angivelse. Heller ikke i den første Tid efter Dyvekes Død synes han at have næret Mistanke til Torben Okse, der iøvrigt var bekendt som en raa og hensynsløs Natur. Men nogen Tid efter spurgte Kongen ved en Hoffest ligesom for Spøg sin Lensmand, om han havde tragtet efter Dyvekes Kærlighed, og Torben var uforsigtig nok til at svare: „Ønsket det, har jeg vel, men aldrig opnaaet det!“ Da forstummede Kongen pludselig, han blev rød i Hovedet og man kunde vente det værste. Kort efter hørte man, at Torben var bleven kastet i Fængsel, og at Kongen havde anklaget ham for Rigsraadet, som det syntes, baade for Giftblanderi og for at have villet besmitte Kongens Seng. Rigsraadet, der efter de to sidste Haandfæstninger skulde paadømme enhver Klage af Kongen over en Adelsmand, frifandt Torben for Forgiftelsen. Hvad det andet Punkt angik, erklærede det, at Loven ikke havde fastsat Straf for Tanker, og afviste Sagen. Da blev Kongen forbitret og udbrød: „Havde jeg havt saa mange Venner og Frænder i Raadet, som Torben, da var Dommen nok faldet anderledes. Men har han end en Hals saa tyk som en Tyrehals, skal han dog miste den“. Kongen optog da Sagen paa ny og nedsatte en Ret af 12 Bønder fra Solbjerg, en Landsby der laa paa det nuværende Frederiksbergs Plads. De skulde dømme efter Gaardsretten, som gjaldt paa Kongens Slotte og altsaa ogsaa for Lensmanden paa Københavns Slot. Bønderne maa have fundet Kongens Beviser fyldestgørende, thi de erklærede: „Vi dømmer ikke Torben, men hans Gerninger dømmer ham“. Dette var en Retsformel, som brugtes, naar den anklagede var grebet paa fersk Gerning og utvivlsomt skyldig. Skønt Adelen og Rigsraadet, den pavelige Legat Arcimbold, og Dronningen selv med sine Fruer og Jomfruer paa Knæ bad ydmygt om Naade for Torben, lod Kongen ham dog offentlig henrette paa St. Gertruds Kirkegaard d. 29. Nov. 1517. Liget blev begravet paa Helligaands Kirkegaard. Den voldsomme Handling gav Anledning til megen Tale, og mange mente, at naar Torben Okse var død skyldig, maatte Hans Faaborg være bleven henrettet uskyldig. Man troede derfor at se Lys brænde over Hans Faaborgs Lig, der endnu hang i Galgen, og da baade Vægterne og derpaa Kongen selv saa det, blev Liget hæderligt jordet hos Graamunkene. Det var næppe ubelejligt, at der blev tillagt Torben Okse i hans Grav endnu en Forbrydelse.

Men ved denne Voldsgerning var det kommet til et farligt Brud mellem Konge og Raad. Kampen blev uforsonlig, thi Adelen følte sig

haardt krænket med Hensyn til sine vigtigste Rettigheder. Kongen maatte vide, at den vilde hævne sig ved en gunstig Lejlighed, og han følte, at han ikke kunde blive staaende derved. Mange Planer krydsede sig i hans urolige Sind, og han søgte stedse mere sine Raadgivere i de lavere Stænder. Sigbrits Indflydelse steg efter hendes Datters Død endnu mere. Ofte saa Københavns Borgere Rigets Raad i den strengeste Frost staa uden for hendes Port paa Amagertorv og vente paa, at Kongen skulde komme ud fra hende. Ogsaa hendes Broder *Herman Willums* og Mester *Didrik Slagheck* kom i stor Anseelse hos Kongen. Den sidste var en født Westfaler og Doktor i den kanoniske Ret; han var kyndig i Lægekunsten, men i øvrigt en rænkefuld og ryggesløs Mand, der kom herind i den pavelige Legats Følge, blev Saarlæge hos Kongen og forstod at gøre sig gældende. Han kom til at spille en vigtig Rolle, til ubodelig Skade for Kongen og Riget. Ved Siden af ham var der dog ogsaa dygtige Mænd af den danske Borgerstand, som Borgmesteren i Malmø, *Hans Mikkelsen,* der siden fik Betydning ved den nye Læres Fremkomst. Det var et helt Parti, som saaledes dannede sig omkring Kongen mod Adelen og Gejstligheden.

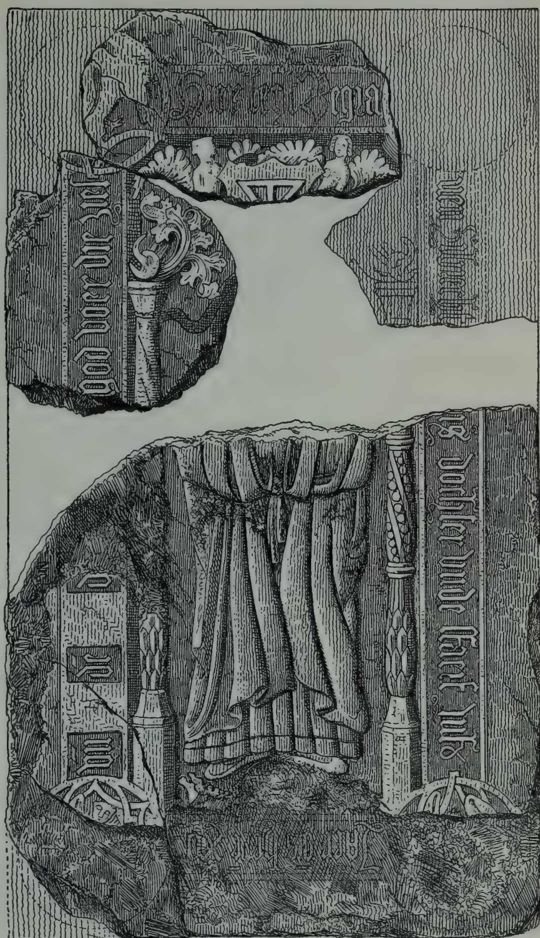

Fig. 41. Sigbrits Ligsten. (Før paa Timgaard, nu i Nationalmuseet.)

For en Tid vendtes imidlertid den almindelige Opmærksomhed paa Kongens Foretagender mod Sverige. Over for dette Rige var Kongen og Rigsraadet enige, da de begge ivrigt ønskede at forny Forbindelsen og derigennem Herredømmet over Sverige. Men dette var ogsaa det eneste Punkt, hvori de kunde mødes.

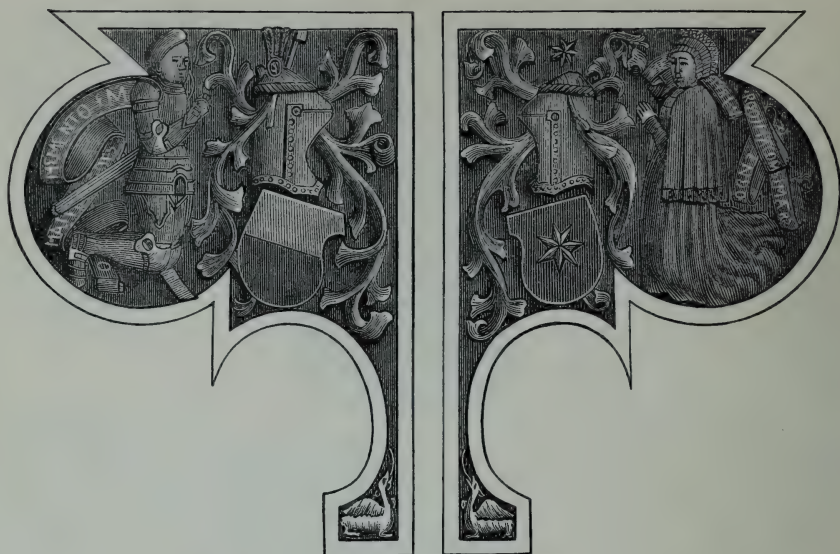

Fig. 42. Sten Sture og Kristina Gyllenstjerna.
(Fra Altertavlen i Vesterås Domkirke).

Togene til Sverige og Landets Erobring.

Sveriges daværende Rigsforstander var *Sten Sture den Yngre,* den ædleste og ridderligste af Sturerne. Han var Almuens Yndling, men ikke Stormændenes. I Kamp var han kæk og tapper, i Fred mild og vennesæl.

En uforsonlig Fjende havde han i den nye Ærkebiskop i Upsala, *Gustaf Trolle,* en haard og stivsindet Mand, der hørte til en Slægt, som ved sine Ejendomme var knyttet til Danmark og i flere Led havde staaet i fjendtligt Forhold til Sturesløegten. Da han kom hjem fra Rom efter at have modtaget Pavens Stadfæstelse paa sit Embede, undgik han den højtidelige Modtagelse, som Rigsforstanderen havde beredt ham i Stockholm, og vægrede sig haardnakket ved at sværge ham Troskab. Han vedblev at drive Underhandlinger med de misfornøjede og med Kong Kristiern, og kastede sig tilsidst ind i sit faste Slot Stäke, der laa paa en lille Holm i Mælaren og under de foregaaende Ærkebiskopper var blevet stærkt befæstet. Sten Sture gjorde nu Forberedelser til at tvinge ham med Magt, thi Gustaf Trolle lod sig ikke en Gang bevæge ved Pavens Forestillinger om, „at han ikke skulde sætte sig voldsomt op mod det verdslige Regimente, men passe sit Embede med Spaghed“.

For at kunne belejre Stäke med Kraft, sendte Rigsforstanderen et Skib til Lübeck for at hente Salt og Klæder, Harnisker og andre Krigs-

fornødenheder. Hans Stedmoder Fru *Mette Iversdatter,* der nu var Forstanderske for St. Agnes Kloster i Roskilde, laa i Strid med ham om sin Arv, som Sten Sture havde inddraget. Hun havde faaet Kongens Tilladelse til at søge Erstatning ved at opbringe Rigsforstanderens Gods, naar det kunde ske uden for de danske Farvande. Under dette Paaskud overrumplede en af Kongens Skibskaptejner i Fru Mettes Navn Sten Stures Skib, da det laa med sin Ladning i Traves Munding. Fra svensk Side betragtede man denne Voldsgerning som et Brud paa den bestaaende Stilstand, og man afbrød alle Forhandlinger om den danske Konges Indsættelse i Sverige. Krigen med Danmark tog hermed sin Begyndelse, efter at Sten Sture 1517 havde erklæret, at han aldrig vilde antage Kong Kristiern, fordi han ikke vilde holde sine Ord og Løfter.

Gustaf Trolle forsvarede sig imidlertid paa sit Slot og stolede paa Undsætning fra Danmark. Endelig viste der sig ogsaa en dansk Flaade i Skærgaarden, den var besat med 3—4000 Mand Landgangstropper under Anførsel af den djærve Søhelt Søren Norby og Ærkebispens Farbroder Joakim Trolle til Lillø. Ærkebiskop *Birger* af *Lund* udsendte samtidigt en Bandlysning over Sten Sture og Sveriges Riges Raad, „fordi de havde anvendt Vold mod Ærkebiskop Gustaf Trolle og ikke vilde modtage deres retmæssige Herre og Konge, Kristiern af Danmark". Men Svenskerne bekymrede sig kun lidet om Bandsættelsen. Da Gustaf Trolle fra sin Borg saa Røgen af Landsbyerne, som de danske Tropper havde stukket i Brand, udbrød han hævnlysten: „Nu skal jeg gøre Velsignelse over dette Riges Almue med mit skarpe Sværd, som jeg længe har holdt beredt dertil!"

Hans Glæde varede imidlertid ikke længe. Med en Del af Belejringshæren fra Stäke angreb Sten Sture Danskerne, der var landede ved Vedla (nu Ladugårdslandet) nær ved Stockholm, og drev dem tilbage til deres Skibe. Under Hærgninger paa Kysterne vendte de hjem til Danmark.

Da Gustaf Trolle fik Underretning om det uheldige Udfald, sank hans Mod. Han saa, at han ikke kunde staa sig i Kampen, og han tilbød at overgive Slottet, naar han maatte forblive i Besiddelse af sit Stift. Men Rigsforstanderen svarede, „at der var flydt for meget Blod for hans Skyld; Hans Naade var at anse for en Manddraber, det var ham ikke længere tjenligt at være Biskop". Den 23. Nov. 1517 aabnedes en Rigsdag i *Stockholm,* hvor Ærkebispen traadte frem under givet Lejde for at forsvare sig mod de Beskyldninger, man rettede mod ham. Stolt ytrede han, at han her ikke stod for sin rette Dommer. Det var den hellige Fader i Rom, der havde betroet ham baade det aandelige og det verdslige Sværd, hvormed han havde søgt at bevare den Troskab, der

var svoret det danske Kongehus. Den var snarere en Forræder, der havde forledet dem til at bryde deres Troskabsed. De var alle Slaver under en fremfusende Yngling, der opofrede dem for sin egen Ærgerrighed. Over denne Tale blev Stænderne i høj Grad forbitrede, og der blev et stort Bulder i Salen. De erklærede straks Gustaf Trolle for en Højforræder, der førte Avindskjold mod sin Herre og sit Fædreland. Han skulde afsættes fra sit Embede, og Stäke Slot, der altid havde været misbrugt til Rigets Fordærv, skulde nedbrydes. Alle vilde de være enige i

Fig. 43—44. Glasmalerier fra en skaansk Kirke med Skibsbilleder, mærkede 1513.

at afværge den Skade, der for denne Sags Skyld kunde ramme dem og Riget ved Bandlysning, og som Tegn paa deres fælles Beslutning hængte de alle deres Segl under det Brev, hvori Beslutningen udtaltes. Men da den forsigtige Biskop *Hans Brask* af Linköping skulde hænge sit store Vokssegl under Dokumentet, lagde han ubemærket en lille Seddel paa Bunden af Seglkapslen, hvorpaa der stod: „Dette gør jeg nødtvungen".

Ved sin Tilbagekomst til Stäke søgte Ærkebispen at opmuntre sine Folk til fortsat Modstand, men de frygtede nu for Folkets Forbitrelse og tvang ham til at overgive sig. Han maatte frasige sig sit Embede og blev sat i Vesterås Kloster. Senere fik han Lov til at drage til sin Faders Gaard Ekholm i Upland.

Men Stäke blev nedrevet i Bund og Grund af den forbitrede Almue, og længe efter saa man dets Levninger paa Mælarens Bred. Nu er de

Fig. 45. Altertavle fra Mariekirken i Helsingør med Kong Kristiern II's og Dronning Elisabets Portrætter. Den nøgne Kvinde i Forgrunden til Højre skal efter Sagnet være Dyveke. (Nu i Nationalmuseet.)

tilgroede og bevoksede med Løvtræer, og man vil næppe kunne finde Spor af den faste Borg, der en Gang trodsede hele Sveriges Magt.

Over dette Uheld opgav Kong Kristiern dog ingenlunde sine Planer mod Sverige. Ved Pinsetid 1518 viste han sig med en Flaade i *Stockholms* Skærgaard. Forgæves angreb han den stærkt befæstede Stad. Sten Sture rykkede frem med sin Bondehær til Undsætning, og da Kongen gik ham i Møde, kom det sidst i Juli til et Slag ved *Brännkyrka,* tæt syd for Byen. Gustaf Erikson Vasa førte her Rigsbanneret, og Rigsforstanderen var selv alle Vegne i Spidsen. Tilsidst maatte Kongen vige, en Del af Danskerne blev drevne ud i et Morads og fangede, og Resten trak sig tilbage til Lejren. Men Sten Sture saa sig paa sin Side heller ikke i Stand til at hindre Kristiern i at fortsætte Belejringen. Da Kongen dog tilsidst saa, at intet lod sig udrette, besluttede han endelig at vende tilbage til Danmark. Men stadig Modvind holdt ham tilbage i Skærgaarden og hans Levnedsmidler begyndte at slippe op. De Plyndringstog, han lod foretage op i Landet, kunde ikke skaffe det nødvendige til Hæren. Han maatte da gaa ind paa en toaarig Vaabenstilstand mod at faa den fornødne Proviant. Derefter opfordrede Kongen Sten Sture til en Sammenkomst om Bord i sit Skib for at aftale de nærmere Enkeltheder. Hr. Sten var ogsaa villig dertil, men Stockholms Borgmestre og Raad erklærede, at de i det Tilfælde straks vilde vælge en ny Rigsforstander, thi de var overbeviste om, at de aldrig vilde faa ham tilbage af Kong Kristierns Hænder. Dette var en grov Krænkelse mod Kongen, og han havde været i sin gode Ret, om han straks havde genoptaget Kampen. Men i Stedet greb han til Svig og tilbød selv at ville komme i Land, hvis der blev stillet seks Gidsler fra svensk Side. Dog, i Stedet for at møde Rigsforstanderen, der forgæves ventede paa ham i to Dage, lod Kongen de svenske Gidsler overfalde, just som de var i Begreb med at sejle ud til ham, og

Fig. 46. Stäkes Ruiner i det 17. Aarh.

bringe om Bord paa Flaaden som Fanger. Han nyttede saa den gunstige Vind, lettede straks Anker og sejlede hjem til Danmark.

Blandt de Gidsler, der ved denne Troløshed kom i hans Vold, var den gamle, Danmark hidtil saa fjendske *Hemming Gad,* og den unge, senere saa navnkundige *Gustaf Vasa.* Men Svenskerne blev med Rette grebne af en grænseløs Forbitrelse; „om Kongen end sendte dem sin egen Søn til Gidsel," sagde de, „saa vilde de dog aldrig mere tro ham". Og saaledes syntes Kristiern nu fjernere fra sit Maal end nogen Sinde.

Kort før han var draget af Sted paa Toget til Sverige, var en pavelig Legat, Doktor *Johannes Angelus Arcimboldus* ankommet til Danmark for at sælge Aflad. Da han rejste videre til Sverige, havde Kristiern søgt at vinde ham for sig, for at han skulde virke for hans Planer. Men da han kom til Sverige, udrettede han intet for Kongen, og stillede sig endogsaa i det venligste Forhold til Sten Sture, da denne gav sit Minde til Afladssalget i Sverige. Hvad enten det nu var med Rette eller Urette, troede Kongen, at Legaten havde taget Sten Sture i Forsvar hos Paven og røbet hans hemmelige Planer for Rigsforstanderen. Intet Under, at Kristierns Vrede blev stor. Kongen lod Afladskræmmerens Broder *Antonellus* fængsle, da han skulde føre de rige Ladninger af Kobber, Jern, Ost og Smør, som var udpinte af det fattige Sverige, til Tyskland, og bemægtigede sig alle hans Varer. Arcimbold selv stræbte han at faa i sin Magt, men denne anede Uraad og reddede sig ved en hurtig Flugt til Lübeck. Hans Skatte fik Kongen imidlertid god Brug for til sine følgende Udrustninger mod Sverige.

I Aaret 1519 gjorde han nemlig overordentligt store Forberedelser til endelig at undertvinge det modvillige Rige. Store Skatter blev udredede, saaledes maatte de jydske Bønder betale 2 Gylden (= 12 Tdr. Rugs Værdi) pr. Mand. De højere Stænder og Købstæderne maatte, da de var skattefri, yde ham „frivillige Gaver", men de bar med Urette dette Navn, thi ingen vovede at sige Nej til dem. Af den rige Medgift paa 250,000 Guldgylden, der var lovet med Dronningen, blev en Del opkrævet ved et Gesandtskab. 100,000 Gylden blev virkelig betalte, da Kongen begyndte at lægge Beslag paa de nederlandske Skibe, men ved denne Udbetaling blev det ogsaa.

Til de Skarer, som Kongen samlede af Landet selv, kom hvervede Tyskere og 2000 Mand Skotter. De fremmede Tropper, der laa sammen i København, kunde imidlertid ikke forliges, og det kom til blodige Optrin. Da en Skotte en Dag havde saaret en Tysker, flokkede dennes Landsmænd sig sammen og dræbte alle de Skotter, de mødte. Forgæves red den kongelige Herold gennem Gaderne og befalede dem under Livsstraf at begive sig hjem til deres Kvarter. Da red Kongen

selv ud i Tummelen. En Skotte søgte Tilflugt under Kongens Hest og blev gennemboret af en Fjende, der ikke agtede paa Kongens Befaling om at skaane ham. Men næste Morgen saa man den ulydige Tyskers Lig ligge paa Torvet, med Hovedet skilt fra Kroppen. Dette afskrækkende Eksempel virkede, og Kongen skyndte sig desuden med at føre disse urolige Elementer over paa den anden Side af Sundet og at sprede dem til forskellige Steder.

Ogsaa Kong Frants 1. af Frankrig, der ønskede at vinde Kristierns Venskab til sin forestaaende Krig med Kejser Karl 5., sendte 2000 Mand med 6 Malmkartover under Anførelse af Jacques de la Valle og Gaston de Brezé, Arvemarskalk til Normandiet. Det var Folk, om hvilke han skrev, „at han selv vilde have Ære, og hans Broder, Kongen af Danmark, Gavn af dem, thi de frygtede end ikke for Djævelen selv". Desuden lovede han at betale deres Sold i tre Maaneder, efter at de var indskibede fra Dieppe. Til Kongens Forundring forlangte imidlertid Gaston de Brezé Sold straks ved sin Ankomst, og han maatte hjælpe ham til et Laan paa 800 rhinske Gylden hos handlende i København og Malmø. Men pludselig hørte man, at Franskmændene vilde bort uden at betale deres Gæld. Mange af dem toge endogsaa Skibe paa Helsingørs Red og drev Kaperi i de danske Farvande. Da stormede Købmændene sammen, fik Helsingørs Søfolk med sig og omringede Gaston. Det var med Nød og næppe, han slap derfra med Livet. Paa ny maatte han forskrive sig med Ære og Gods for Gældens Betaling. Enden blev dog, at Kongen maatte gaa i Borgen for ham.

Fig. 47. Tyske Landsknægte.

Alle disse Bryderier gjorde Kongen tilbøjelig til at begynde Felttoget saa snart som muligt. Da Hæren endelig var samlet, brød den den 5. Jan. 1520 fra Halland ind over den svenske Grænse. En stærk Frost var netop da indtraadt, den havde tillagt Elvene og Søerne og lettede Hærens Fremtrængen i det uvejbare Land. Anføreren var *Otte Krumpen* til *Trudsholm,* en Mand paa o. 35 Aar og af prøvet Tapperhed og Feltherredygtighed. Overalt hvor man kom frem, blev der lyst Interdikt over Sveriges Land, og Pavens Bandbulle mod Sten Sture og hans Tilhængere blev opslaaet paa Kirkedørene. De var Kirkens Fjender, der

skulde udryddes med Ild og Sværd, da de havde brugt Vold mod Kirkens Overhoved, Ærkebiskop Gustaf Trolle.

Men Sveriges Bønder svigtede ikke den Mand, de havde kaaret til deres Fører. I Spidsen for en betydelig Styrke drog han ned i Vestergötland og lejrede sig paa Søen *Åsunden* nær ved Byen *Bogesund*, der senere efter Karl 12.'s Søster *Ulrika Eleonora* har faaet Navn af *Ulrikehamn*. Rundt omkring lod han hugge Vaager paa den tilfrosne Sø og lod anlægge Braader af fældede Træstammer, for at Fjenden ikke skulde omgaa ham og falde ham i Ryggen. Da Danskerne 19. Jan. rykkede frem over Søen, holdt Sten Sture i Braaderne med sine Hofmænd for at iagttage dem. Otte Krumpen lod straks Kanoner føre frem og rette mod Forskansningerne. En af de første Kugler slog mod en Bjælke, sprang til Siden og knuste Sten Stures Laar, saa at han styrtede omkuld tillige med Hesten. Nogle Ryttere ilede til og førte den haardt saarede Høvding ud af Striden, men ved hans Fald veg Modet og Haabet om Sejr fra Bønderne. Da de saa den øvrige svenske Hær vige fra Valpladsen, opløste de sig i vild Flugt. Med Stolthed hedder det i en dansk Vise om Toget:

De Svenske de flyede, hvor de kunde,
for Kongen af Dannemarks Vold;
havde vi Tiveden paa vor Ryg,
han var os fuldgod en Skjold!

Tiveden er den skovbegroede Bjergaas, der strækker sig tværs over Landet mellem de store Søer Venern og Vettern og adskiller Götarige fra det egentlige Sverige. Først her fandt den danske Hær paany Modstand. Bønderne stod bag en stærk Braade, der spærrede Hulvejen. Kyndelmisse Aften, d. 1ste Februar kom det her til en ny blodig Kamp. Otte Krumpen lod forgæves Franskmændene storme, mange af dem faldt, og selve Anføreren den tapre Jacques de la Valle blev taget til Fange. Men tilsidst lykkedes det dog den danske Hær at trænge igennem Forhugningerne. Et senere lidet troligt Sagn meddeler, at en svensk Forrædder viste Fjenden en Vej gennem Skoven, ad hvilken han kunde omgaa Passet og falde Bønderne i Ryggen. Vist er det, at efter et stort Tab maatte disse flygte, og den danske Hær udbredte sig over Närike og Vestmanland.

Imidlertid førte man Sten Sture paa en Slæde imod Nord i Retning af Stockholm. Hans Saar forværredes bestandig, Benet svulmede op, og Døden nærmede sig. Men han vedblev til det sidste Øjeblik at tænke paa Sveriges Frelse. Til Gustaf Trolle sendte han sin Kansler, Biskop

Matthias Lilje af Strängnäs, for at forlige sig med ham og anbefale ham Riget. Derpaa fortsatte han Rejsen fra Strängnäs til Stockholm, men han naaede aldrig denne Stad. Den 3. Febr. udaandede han i en Alder af kun 27 Aar i en Slæde paa Mälarens Is. Da Familiebegravelsen i Vesterås var i de Danskes Vold, lod hans sørgende Enke Kristina Gyllenstjerna Liget jorde i Graabrødrekirken i Stockholm, hvor nu den berømte Riddarholmskirke ligger, der gemmer Sveriges rigeste Minder.

I ham havde Sverige tabt den eneste Mand, der var i Stand til at frelse det. Hans Søn var et Barn paa seks Aar, og der fandtes ingen anden, som man kunde blive enige om at tage til Høvding. Under denne Forvirring samledes Rigsraaderne hos Biskop Matthias paa Tynnelsø i Mälaren. Denne retsindige Mand sendtes til Otte Krumpen og udvirkede en Vaabenhvile paa otte Dage, thi man fandt, at videre Modstand mod Overmagten kun vilde medføre unyttig Blodsudgydelse.

I Upsala samledes 2. Marts ti Rigsraader, blandt hvilke ogsaa Gustaf Trolle var til Stede. Uden Vanskelighed bøjede Svenskerne sig for den tvingende Nødvendighed og lovede Kong Kristiern Huldskab og Troskab. Derpaa fremtraadte Otte Krumpen og lovede med Fuldmagt fra Kongen fuld Tilgivelse for alt det skete og Bekræftelse paa alle Privilegier, Len og Ejendomme.

Men dermed var Sagen endnu ikke afgjort. I Stockholm sad Fru Kristina Gyllenstjerna med sine smaa Børn i sin Enkedragt. Men modig og højhjertet trængte hun sin Sorg tilbage og tænkte alene paa Rigets Forsvar. Hun satte Mod i Borgerne, der lovede hende at ville forsvare Byen til det yderste. Hun forstærkede Fæstningsværkerne og forsynede sig med Krigsforraad og Hjælpetropper fra Lübeck. Forgæves skrev Biskop Hemming Gad, som Kongen havde forstaaet at vinde under hans Fangenskab, til Stockholms Borgerskab, „at Kongen var i al sin Ærinde skellig dydelig og gunstelig mod alle, uden al Argelist“. Det Svar, som de svenske Afsendinge fik, der opfordrede Staden til Overgivelse, var nogle Kugler fra Helgeandsholmen. Den danske Hær var ikke stærk nok til at angribe og trak sig tilbage til Upsala. Bønderne rejste sig alle Vegne for at ile Stockholm til Hjælp.

Langfredag d. 6. April 1520 nærmede en stor Bondehær sig den danske Hovedhær, der laa i *Upsala*. Otte Krumpen var i Kirke, men da han erfarede Fjendernes Ankomst, lod han ufortøvet sine Tropper samle og opstille, 8000 Mand stærke, paa Sletten ved Fyrisaa. Det var en stormfuld Dag, Vinden drev Tøsne lige i Ansigtet paa Danskerne og hindrede dem i at se og bruge deres Skydevaaben. Rytteriet kunde ikke bruges, thi Sneen satte sig fast under Hestenes Hove, saa at baade Hest og Karl gled og styrtede, naar der skulde gøres Angreb. Bønderne der-

imod havde Vinden paa Ryggen og anrettede med deres Pile et stort Mandefald blandt Danskerne. Allerede begyndte disse at vige. Da spredte Bønderne sig for at plyndre, thi de manglede Anførere, der kunde holde dem i Ave, og de troede sig allerede visse paa Sejren. Men dette gunstige Øjeblik benyttede de danske Hærførere til atter at samle deres Folk, og de gik selv i Spidsen for Fremrykningen. Da vendte Bladet sig. Bønderne maatte overalt vige, og der blev et stort Mandefald. En Del blev jagne ud i Fyrisaaen og druknede. Andre blev indebrændte i et Teglstensskur, hvor de havde søgt deres Tilflugt. Sletterne omkring Upsala laa fulde af mange tusinde Lig, og Gustaf Trolle forbød, at Svenskerne, som havde kæmpet for en bandlyst, maatte begraves i viet Jord. Endnu mange Aar senere huskede Dalkarlene „den Kristendom, Ærkebiskoppen paa Langfredag viste mod fattige svenske Mænd; den var en Bøddels og ikke en Biskops Embede". Men Danskerne havde ogsaa lidt et stort Tab. Otte Krumpen selv var bleven saaret af to Pileskud. Nær var Fanebæreren Mogens Gyldenstjerne, der blødte af fire Saar, bleven fanget. To svenske Krigere var allerede i Færd med at føre ham bort, da kom den unge Peder Skram til og nedhuggede den ene af dem, hvorpaa den anden tog Flugten.

Bøndernes Magt var ingenlunde knækket, men den danske Hær kunde dog indeslutte Stockholm fra begge Sider, medens Kong Kristiern i Maj ankom med en Flaade fra Danmark og indespærrede den fra Søsiden. Forgæves søgte han at vinde Bønderne ved at tillade dem at komme til Lejren og tage det Salt, de behøvede. Forgæves drog Biskop Matthias om i Landet og søgte at vende Stemningen til Kongens Fordel. Stockholm havde Overflødighed paa Levnedsmidler, og Borgerskabet var Fru Kristina meget hengivent. Saaledes gik den ene Maaned af Sommeren efter den anden, og Kongen kom ikke sit Maal nærmere. Han tabte Taalmodigheden, rasede og forbandede den ulykkelige Krig. Da fandt han paa det Raad at sende nogle svenske Herrer ind i Staden, der kunde overtale Borgerne til Underkastelse. Hertil valgte han blandt andre Hemming Gad, men det tegnede ikke til, at deres Sendelse vilde faa noget godt Udfald. Dog lyttede en Del adelige og borgerlige til deres Tale og til de gunstige Vilkaar, Kongen tilbød.

Da Fru Kristina mærkede dette, mistvivlede hun om at kunne holde Stockholm længere. Hun begyndte Underhandlinger, og 5. Septbr. blev Vilkaarene for Stadens Overgivelse bestemte. De vare meget gunstige for Svenskerne. Kong Kristiern lovede Tilgivelse og Forglemmelse af alt det skete, deriblandt ogsaa, hvad der var forbrudt mod Ærkebiskop Gustaf Trolle, hvad enten det gjaldt gejstlig eller verdslig Ret. Kristina skulde beholde alle sin afdøde Mands Forleninger og Ejendomme, og

Kongen lovede, at han skulde være mod hendes hele Slægt „ikke blot en huld Konge, men ogsaa en Fader“.

Den 7. Septbr. aabnede Stockholm sine Porte, og Kongen holdt et højtideligt Indtog, omgivet af en talrig, glimrende Skare. Først hørte han Messen i Storkirken, derpaa drog han til Slottet for at besøge Fru Kristina, og endelig holdtes der et festligt Gæstebud i en rig tysk Borgers Hus, hvor han tog ind om Natten. Han var mild og venlig mod alle. Da han stod ved Kaminen i Borgerens Stue og modtog Lykønsk-

Fig. 48. Stockholms Overgivelse til Kristiern II.
(Brudstykke af en Tegning fra 1524.)

ninger af sine Folk, svarede han: „Nu er Lübecks ene Port faldet; snart skal mine Hunde gø foran Gottorp.“ Saaledes tumlede han allerede med nye Planer i sit Sind.

Imidlertid kom der Melding om, at Hemming Gad havde underlagt Kongen Finland. Hele Sverige var nu betvunget. Kongen gav Hæren Hjemlov og drog selv ned til Danmark for i Oktober atter at vende tilbage til sin Kroning.

Det havde gjort et uhyggeligt Indtryk paa Stockholms Befolkning, at Kongen straks efter sit Indtog havde ladet rejse to Galger paa Stadens Torve. De blev Varsler om sørgelige Begivenheder. En blodig Dag oprandt, hvis Rædsler atter forjog al Fred fra Norden og for bestandig løste Kalmarunionens svage Baand.

Kristiern II's Kroning og det stockholmske Blodbad.

Alle Sveriges Stormænd blev kaldte til Stockholm for at være tilstede ved *Kroningen.* Forinden maatte dog først det svenske Rigsraad, og Dagen derpaa, d. 1ste Novbr., Folkets kaarne Mænd anerkende Kristiern II som Sveriges Arvekonge. Ingen vovede at kny, Hyldingen fandt Sted paa Brunkeberg, og Kongens Hær omgav fuldt rustet Bjergets Fod. Kroningen foregik 4. Novbr. 1520 i Storkirken og forrettedes af Gustaf Trolle, der understøttedes af de svenske Bisper Matthias af Strängnäs og Vincens af Skara, men Kronregalerne bleve alene baarne af danske Adelsmænd. Kongen svor Folket sin Kroningsed efter svensk Sæd og tog Alterens Sakramente paa at ville holde den. Derpaa satte han sig paa en Stol foran Altret og slog Otte Krumpen, Søren Norby, Mogens Gyldenstjerne, Nils Lykke og flere danske Herrer til Riddere. Det var nemlig en gammel Skik at uddele Ridderslaget ved Kroningen. Men ingen Svensker nød denne Ære, og ved Slutningen af Højtideligheden traadte en Herold frem og udraabte, „at da Sverige var vundet med Sværd, kunde det denne Gang ikke vederfares nogen Svensk at blive Ridder; en anden Gang skulde Kongen tænke paa dem, naar de viste sig tro og tapre“. De svenske Herrers „Hustruer“ maatte altsaa for denne Gang finde sig i ikke at blive „Fruer“. Derpaa rejste Kongen sig op og støttede sig med den ene Arm til Højaltret. Da fremtraadte Kejser Karls Sendebud, Doktor Johan Sucket, hængte en Guldkæde om hans Hals og holdt en latinsk Tale, hvori han lykønskede ham, erklærede ham for Ridder af det gyldne Skind og lovede ham Hjælp fra Broderskabet, naar det skulde behøves.

Tre Dages Festligheder fulgte med Sang, Dans og Ridderspil. Ved Kroningsgildet sad Stockholms Raad og de svenske Herrer midt iblandt de Danske og Tyske. Stockholms Borgerskab overrakte Kongen som Gave et forgyldt, kunstfærdigt udarbejdet Drikkebæger, der vejede 345 Lod Sølv og indeholdt 60 ungerske Gylden. Kristiern var Venligheden selv mod de svenske Herrer, kun sjældent viste han en mørk Mine eller lod et spidst Ord falde. Ingen anede Falskhed og en blodig Ende paa al denne Lystighed, selv om mange vel følte sig lettede, da Festens tredje Dag var til Ende.

I det Indre af Slottet holdt Kongen imidlertid Raadslagning med Gustav Trolle, Didrik Slagheck og andre fortrolige. Hvad her drøftedes, fremgaar af de følgende Dages Begivenheder. Kongens lidenskabelige Sind blev hidset til det Yderste, saa at han ganske saa bort fra den dyre Ed, han nylig havde svoret. Med Begærlighed greb han den gunstige Lejlighed, der frembød sig, da de svenske Stormænd, der havde voldet

ham selv, hans Fader og Farfader saa megen Uret, var samlede i Stockholm og givne i hans Vold. Han besluttede at knuse den trodsige svenske Adel med eet Slag, og et Paaskud fandt han i Gustaf Trolles Afsættelse og Pavens Bandlysning. Som Ophavsmand til den blodige Gerning er alle enige om at udpege Didrik Slagheck. Man tillægger ham den underfundige Tanke, „at den Tilgivelse og Glemsel, som Kongen havde lovet, kun gjaldt for hans egen Person; paa Pavens og Kirkens Vegne havde han ikke givet og kunde heller ikke give noget saadant Løfte". Med denne usle Udflugt slog Kongen sig til Ro, og „det stockholmske Blodbad" blev sat i Værk.

Det var Onsdag den 7de November 1520. Fru Kristina og de svenske Herrer blev kaldte op paa Slottet og forsamlede i den store Sal, hvorpaa Slottets Porte blev lukkede efter dem. Ingen fik Lov at komme ud, men der aabnedes endnu for adskillige forsinkede, der vilde ind. Omtrent Kl. 1 traadte Kong Kristiern ind og satte sig paa sit Dommersæde, omgivet af sine fornemste Mænd. Da steg Ærkebispen frem og begyndte at anklage Hr. Sten og de svenske Herrer, „fordi de havde molesteret og bedrøvet Upsala Domkirke"; han forlangte nu Fyldest for al den Skade og Uret, der var vederfaret ham. „Ønsker I, Hr. Ærkebiskop," sagde Kongen, „at have Fremgang i denne Sag med Minde og Forlig, efter som gode Mænd kan ransage, eller vil I have den prøvet efter Loven?" Gustaf Trolle nægtede imidlertid at tage imod Forlig, da de anklagede havde gjort sig skyldige i Kætteri. Han forlangte, at de af dem, der var tilstede, skulde fængsles, og at der skulde ske ham Fyldest i alle Maader. Han pegede ogsaa paa, at Sagen allerede havde været indstævnet for Paven i Rom. „Nej", sagde Kongen, „denne Sag bør ej henskydes til Paven, men dømmes her hjemme i Riget". Ærkebispen erklærede sig tilfreds hermed.

Da traadte Fru Kristina Gyllenstjerna frem for at forsvare sin afdøde Mand. Hun paaviste, at hvad der var foregaaet mod Gustaf Trolle, ikke alene var Hr. Stens og hans Venners Værk, men en Beslutning af hele Raadet og Rigsdagen, og til yderligere Bevis fremlagte hun det Pergamentsbrev fra 1517, hvorpaa Dommen over Gustaf Trolle var skrevet. Begærlig greb Kristiern efter det for at faa alle Underskrivernes Navne at vide, og at de havde lovet at staa Last og Brast mod selve Paven. Gustaf Trolle havde heller ikke anklaget nogen Biskop; nu blev bl. a. Biskop Matthias' og Biskop Hans Brasks Navne fundne paa Brevet 1517. De blev kaldte frem den ene efter den anden. Den listige Biskop Hans Brask af Linköping blev dog frigivet, da han aabnede Voksseglet under sit Navn og viste den lille Seddel, han havde stukket derind, hvorpaa han havde skrevet, at han kun nødtvungen deltog heri.

Skræk greb de tilstedeværende, og enhver søgte at tale sin Sag saa

godt som muligt. „Mangehaande blev anført, og Tvedragt opkom ogsaa mellem dem, der havde meget at anbringe." Kongen rejste sig op og forlod Salen, men hans Raad fortsatte Undersøgelsen til langt ud paa Aftenen. Da traadte omtrent Kl. 10 Søren Norby ind med væbnede Mænd og Fakler. De gik omkring i Salen og greb alle dem, der var bestemte til Ofre. Under Angest og Bæven tilbragte de fængslede deres sidste Nat, dels i Taarnet, dels i et mørkt Kammer paa Slottet.

Næste Morgen, Torsdag den 8de November, drog Trompetere ved Daggry gennem Staden og befalede Borgerne under Livsstraf ikke at forlade deres Huse, før det atter var blevet dem tilladt. Stadens Porte blev lukkede, Hobe af Landsknægte blev opstillede paa de vigtigste Pladser, og Kanoner blev kørte op paa Stortorvet for at bestryge de tilstødende Gader. Det var en mørk, skummel Dag, og Regnen flød i Strømme. Kl. 9 samledes i den store Sal 14 gejstlige Herrer, Gustaf Trolle, Hans Brask og andre svenske gejstlige. Jens Andersøn Beldenak (ɔ: Skaldenakke), Biskop i Odense, var den eneste Dansker iblandt dem. Han forelagde dem det Spørgsmaal, om ikke de, der havde sammensvoret sig mod Paven og den hellige romerske Stol, var at anse for Kættere, og da de maatte besvare det med „Ja", var Sagen hermed afgjort. Straffen forbeholdt Kongen sig.

Hele Staden var nedsunket i ængstelig Forventning. Endelig løstes Spændingen. Kongen lukkede sig inde og vilde ingen se. Udførelsen af Bloddommen overlod han til Didrik Slagheck. Kl. 12 aabnedes Slotsportene, og en stor Skare af Landsknægte kom ud, der stillede sig i to lange Rækker lige fra Slottet til det gamle Raadhus, hvor nu Børsen ligger. Mellem dem blev de dødsdømte førte ud paa *Stortorvet,* hvor Landsknægtene slog en Kreds om dem. Da fremtraadte den ny Ridder, Hr. Nils Lykke, paa Raadhusets Bursprog eller Altan og talte til de forsamlede. „De gode Mænd skulde ikke undres over, hvad de nu fik at se for deres Øjne. De dømte var arge Kættere og ulydige mod den hellige Fader i Rom". Men Biskop Vincens af Skara, der var blandt de fangne, raabte nede fra Torvet, „at det var altsammen Løgn og Falskhed, Kongen var en Forræder. Han forlangte at faa en Dom for sig og vide, hvorfor de skulde dø. Men Gud skulde hævne al denne Vold og Uret". Flere stemmede i med ham, men blev overdøvede af den Larm, Landsknægtene gjorde. De forlangte at aflægge deres Skriftemaal og modtage det hellige Sakramente, men ogsaa dette blev dem nægtet, fordi de var i Kirkens Band. Saaledes søgte man i alt strengt at bevare Skinnet af, at man fulgte en kirkelig Dom. Henrettelsen begyndte. Biskop *Matthias* af *Strängnäs* blev først ført frem. Det hjalp ham ikke, at han mest af alle Svenske havde virket for Kristierns Sag. Derpaa henrettedes Biskop

Vincens af Skara, skønt hans Navn hverken stod i Gustaf Trolles Anklageskrift eller i Brevet af 1517. Men han fældedes formodentlig, fordi han ikke havde overholdt Pavens Bandbulle. Derefter fulgte *Erik Abrahamson Lejonhufvud*, om hvem det samme gjaldt, og derpaa *Joakim Brade*, Gustaf Vasas Svoger, *Erik Johanson*, Gustaf Vasas Fader, og ti andre Raadsherrer og Adelsmænd. Kongen vilde, efter hvad der fortælles, have sparet Erik Johanson, der var en munter og folkeyndet Herre; han tilbød ham Benaadning, men Hr. Erik svarede: „Jeg vil i

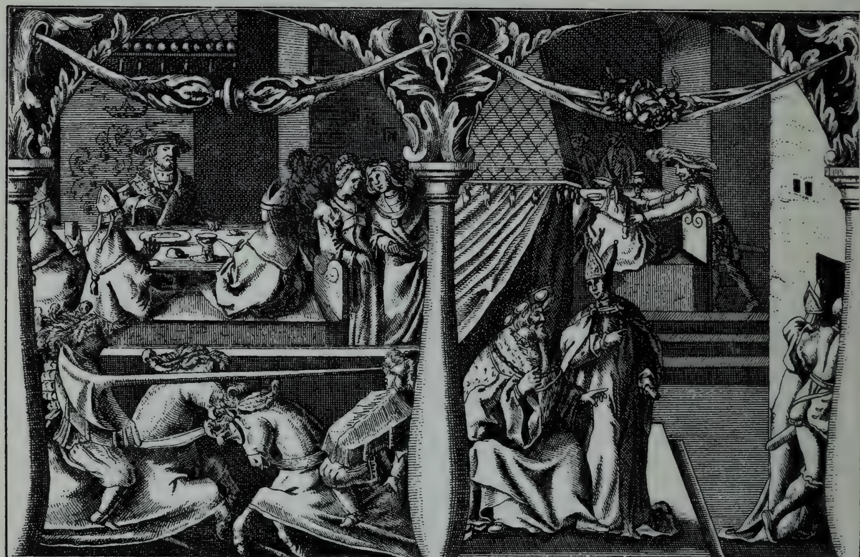

Fig. 49. Det stockholmske Blodbad. (Fortsættelse af Fig. 48, ligesom 50—52.) (Til venstre: Kroningsfesten med Turnering. Til højre: Gustav Trolle raadslaar med Kongen, mens de anklagede føres bort.)

Guds Navn dø med mine Brødre, de ærlige Mænd!" Efter dem blev Stadens tre Borgmestre, fjorten Raadmænd og adskillige af de mest ansete Borgere halshuggede. Mange blev uventet slæbte ud af deres Huse til Skafottet. Det siges endogsaa, at Tilskuere, der fældede Taarer eller ytrede andre Tegn paa Medlidenhed, blev revne inden for Kredsen og henrettede. Hovederne blev satte paa Stager, med Undtagelse af Biskop Matthias', der blev lagt mellem Ligets Fødder. Det heftige Regnskyl førte Blodet fra Torvet ned gennem Byens Gader og underrettede saaledes Indbyggerne om den blodige Daad.

Blodbadet fortsattes i de følgende Dage. Flere adelige Tjenere, der kom ridende ind i Staden, blev revne af Hestene og med Støvler og Sporer hængte op i Galgerne.

Endnu paa den tredje Dag vedblev man at myrde. Imidlertid laa Ligene, henved 90 i Tallet, ubegravede paa Stortorvet. De var inddelte i tre Hobe efter Stænderne. Der begyndte at udbrede sig en hæslig Stank, og Ravne og Rovdyr samlede sig om dem. For at faa Sporene af Blodbadet ryddede bort inden Søndag, foreslog Jens Beldenak Kongen at brænde Ligene, thi Kættere burde ikke nyde rigtig Begravelse. De blev da førte ud paa Södermalm og brændte paa et stort Baal, der hvor nu Katarina Kirke ligger. Iblandt dem var ogsaa Sten Stures Lig, som

Fig. 50. Det stockholmske Blodbad.
(Til venstre: Biskop Vincent halshugges. Til højre: Ligene føres bort og Sten Stures Grav aabnes.)

Kongen havde ladet opgrave, og hans spæde Barns, der var født under Bandsættelsen.

Fru Kristina blev tillige med sin Moder, den gamle Fru Sigrid Banér, sin Søster, Cecilia af Eka, Enke efter Erik Johanson Vasa, og dennes to Døtre slæbt til Danmark og kastet i Blaataarn. Fru Cecilia og hendes Datter Emerentia skal være døde af Pesten og bleven begravede paa Nikolai Kirkegaard.

Midt under Blodbadet udsendte Kongen den 9de Novbr. Breve over hele Riget, hvori han meddelte, at han „efter Dom af Biskopper, Prælater og de viseste Mænd i Sverige havde ladet Sten Stures fornemste Medhjælpere lide deres Straf som aabenbare Kættere, der var bandlyste af Kirken. Herefter vilde han styre Riget i Fred og Ro efter dets gamle

Love og Sædvaner“. Men der var endogsaa mange Danskere, der lydeligt ytrede deres Afsky for de blodige Misgerninger. Søren Norby beskyttede Svenskere, som tog deres Tilflugt til ham. Ogsaa Otte Krumpen skal tydeligt have lagt sin Misfornøjelse for Dagen.

Kort efter fik Kongen Efterretning fra Danmark om, at Dronning Elisabet havde født ham en Datter. Gorius Holste, en tysk Borger i Stockholm, i hvis Hus Kongen var taget ind straks efter Byens Overgivelse, var blevet udnævnt til Borgmester. Sammen med Stadens nye

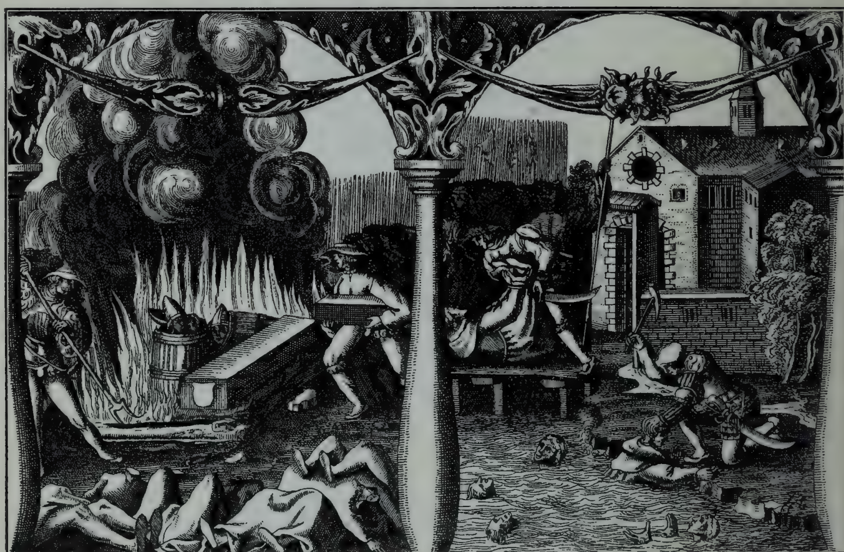

Fig. 51. Det stockholmske Blodbad.
(Til venstre: Ligene brændes paa Södermalm. Til højre: Blodbadet i Nydala Kloster.)

Magistrat lod han holde en Fest paa Raadhuset i Anledning af det Glædesbudskab, Kongen havde modtaget. Ved Festlighederne om Aftenen traadte man Dansen, mens de myrdedes Familier sad rundt om i Byen hensunkne i deres Sorg.

Rundt omkring i Landet fortsattes Blodsudgydelsen, og mange Svenskere blev forraadte af hverandre indbyrdes. I Finland blev Hemming Gad, skønt han var Kongens Statholder, et Offer for hans Grusomhed. Det reddede ham ikke, at han trofast havde tjent den danske Sag; i den høje Alder af 80 Aar maatte han bløde under Bøddeløksen. Saaledes ofrede Kristiern hensynsløst sine trofaste Tilhængere, kun for strengt at kunne bevare Skinnet af at følge en kirkelig Straffedom.

Da Kongen i December forlod Stockholm og drog tilbage til Dan-

mark, indsatte han et Regeringsraad for Sverige, i hvilket Didrik Slagheck, Jens Beldenak, Ærkebiskoppen og hans Fader, Erik Trolle til Ekholm, fik Sæde. Hele Kongens Rejse var ledsaget af Blodsudgydelse, overalt lod han rejse Galger og foretage blodige Henrettelser. Hans egen Yndling *Klaus Holst* blev hængt, fordi han var for ivrig i Tjenesten, og i Jönköping blev *Lindorm Ribbing* henrettet, som havde søgt at rejse en Opstand mod Kongen. I *Nydala* Cistercienserkloster i Småland havde Abbeden gemt Gods og Levnedsmidler i Skoven, for at det ikke

Fig. 52. Det stockholmske Blodbad.
(Ribbingernes Halshugning.)

skulde blive taget af Kongens talrige Følge. Da Kongen kom dertil, lod han Abbeden og fem Munke gribe, just som de kom fra Messen, og lod dem stoppe ned under Isen. Abbeden reddede sig i Land ved Svømning, men blev atter drevet ud i Vandet og druknede. En af de forfulgte Munke flygtede i sin Nød ind i Skriverstuen til Kongens Sekretær Jesper Brochmand og bønfaldt ham om Hjælp. Hurtig kastede Brochmand en Kappe over hans Skuldre, gav ham en Hat paa Hovedet og en Pen i Haanden og satte ham ind blandt de øvrige Skrivere. Snart efter indfandt Forfølgerne sig og spurgte efter Flygtningen. „Af Munkene har jeg ingen set“, svarede Brochmand spøgende, „men vil I have Skriverkarle, saa tag saa mange, som I behager“. Leende fjernede de sig, og Munken var reddet.

At det stockholmske Blodbad hører til de rædselsfulde Gerninger,

som det sekstende Aarhundrede uden for Norden desværre er saa rigt paa, er alle enige om. Heller ikke kan man undre sig over, at der over Sveriges Land straks løb allehaande overdrevne Rygter, hvori Kongens Grusomheder maledes med de sorteste Farver. Mange af disse er blevne troede og fandtes desværre endnu til vore Dage i de svenske Historiebøger. Naar saaledes Antallet af Ofre for Kongens Grusomhed angives til 600, er det sikkert meget overdrevent. Som Eksempel paa en tydelig Forvanskning af Sandheden kan man anføre Beretningen om, at foruden Hr. Ribbing ogsaa hans to unge Sønner paa 8 og 5 Aar var blevne henrettede i Jönköping. Da den yngste — hedder det videre — saa sin ældre Broders Blod flyde, sagde han barnligt til Bøddelen: „Kære Mand, gør ikke min Skjorte blodig, som min Broders, saa faar jeg Ris af Moder!“ Rørt kastede Bøddelen sit Sværd fra sig og raabte: „Min egen Skjorte skal før blive blodig end din!“ Men den ubarmhjertige Konge lod en anden Skarpretter træde frem, og baade den første og Barnet blev henrettede. Men denne Beretning beroer utvivlsomt paa en Misforstaaelse. I de ældste Dokumenter tales der nemlig om, at Ribbings to Smaasvende, der var komne fra Stockholm, hvor den ene havde tjent hos Sten Sture, ogsaa blev henrettede. Men Smaasvende betyder i den Tids Sprog ikke Børn, men unge Mænd, der ved Hoffet uddannede sig til Krigstjeneste. Udmalingen af Scenen paa Skafottet tilhører senere Tiders Fantasi.

Der er intet Spor til, at Kong Kristiern nogen Sinde angrede sin blodige Færd. Han troede tværtimod at have kvalt Sveriges Oprørsaand og befæstet sin Trone. Efter at have raset ud, sad han rolig paa Slottet og grundede over store Fremtidsplaner. Et Bevis herpaa er Tanken om at grundlægge et *nordisk Handelsselskab,* der skulde befri Norden fra Hansestædernes Aag og udbrede Velstand blandt alle hans Undersaatter. Desuden planlagde han en Omdannelse af den svenske Lov og vilde i Stedet for de mange uoverensstemmende Landskabslove sætte *een almindelig Lov for hele Sverige.* Men Sverige aandede kun Forbitrelse mod sin Bøddel. Det udøste Blod raabte om Hævn, og Hævneren var allerede fremtraadt.

Sveriges Befrielse ved Gustaf Vasa.

Gustaf Erikson Vasa, en Søn af Erik Johanson Vasa til Rydboholm, Rigsraad og Ridder, og Fru Cecilia af Eka, var født paa *Lindholm* Slot i Upland Kristi Himmelfartsdag 12. Maj 1496. Han tilhørte en Slægt, der gennem flere Led havde spillet en fremragende Rolle i Sverige, mærkeligt nok som ivrige Tilhængere af det danske Parti. Omslaget

skete først med Gustafs Farfader, da han ægtede Sten Sture den Ældres Søster. Baade han og hans Søn, Erik Johanson, sluttede sig til Sturerne, men ingen af dem var synderligt fremragende Mænd. Først med Gustaf Erikson satte Slægten sit bedste Skud. Da Kong Hans nogle Aar senere kom til Sverige og saa det livlige Barn, blev han saa indtaget i ham, at han vilde have ham med sig til Danmark for at opdrage ham. Men Sten Sture undskyldte sig med, at Drengen endnu var for spæd til at tages fra Forældrene, og sendte ham hjem.

Da han var vokset til, blev han 1509 sat i Skole i Upsala og udmærkede sig ved sine fortrinlige Anlæg. Allerede tidligt skal han have udtalt sit Had mod Danmark. „Hør, hvad jeg vil gøre", sagde han en Dag til sine Kammerater; „jeg vil drage op i Dalarne, rejse Dalkarlene og slaa Juten paa Næsen". Da man meldte Skolemesteren, en dansk Mand der hed Iver, denne Ytring, straffede han ham derfor. Gustaf tog sin Straf, drog derpaa sin lille Kaarde og hug den gennem sin latinske Læsebog. Han forlod Skolen med en Ed og kom der aldrig mere.

I sit attende Aar blev han optaget i Sten Sture den Yngres Tjeneste. Han lærte her alle ridderlige Idrætter, og han erhvervede sig tillige grundige Kundskaber hos Hemming Gad, der belærte ham om Tvistepunkterne med Danmark igennem den sidste Menneskealder. Gustaf blev særdeles afholdt ved Hoffet for sin Venlighed og Munterhed. Mange af de Venskabsbaand, som han her knyttede, bleve ham siden til stor Nytte. Som en „ædel, dejlig, forstandig ung Mand" tjente han først under Sten Sture i Fejden mod Gustaf Trolle, og viste siden Tapperhed og Raskhed i Slagene ved Vedla og Brænnkyrka.

Da han tillige med de andre svenske Gidsler i Oktbr. 1518 forræderisk var bleven slæbt bort til Danmark, blev han sat i Forvaring hos sin Frænde, *Erik Eriksøn Banner* til *Kokkedal*, Lensmand paa Kalø Slot i Jylland. Han gik i Borgen for ham for 1600 Gylden. Gennem sin Mormoder, Fru Sigrid Banér, var Gustaf beslægtet med denne gamle danske Familie, der henimod Kalmar-Unionens Tid ogsaa havde forgrenet sig til Sverige.

Kalø Slot var opført 1313 efter Bondeopstanden under Erik Mændved og blev senere nedbrudt, men atter genopført inden Valdemar Atterdags Tid. Slottet laa paa en høj Banke paa den sydvestre Side af en lille Ø dybt inde i Kaløvig. Det var en af de fasteste Borge i Danmark og havde i Slutningen af Middelalderen ikke ringe Betydning. Et Len havde Navn derefter. Da Kong Kristiern d. 5te 1670 havde skænket det til sin Broder Ulrik Frederik Gyldenløve, lod han det nedbryde 1672. Efter hvad der fortælles, var det af Vrede over, at han en Gang om Efteraaret, da han opholdt sig der i flere Dage, ikke kunde komme i Land

paa Grund af hæftige Storme og Højvande. En Del af Stenene skal være anvendte til Opførelsen af Charlottenborg Slot i København. Men endnu er der mægtige Ruiner tilbage, hvorfra der haves en vid og herlig Udsigt over Vigen og dens Kyster, den skovbevoksede Strand op mod Bregned og Rønde mod Nord, de høje nøgne Mols Banker mod Øst, og mod Vest den afvekslende Kyst ned mod Aarhus, hvis Domkirke øjnes i det fjerne. Borggaarden er 110 Skridt lang og 90 Skridt bred og omgives af Ringmure, der endnu paa mange Steder har en Højde af 6—8 Fod. I det nordøstlige Hjørne knejser de 22 Fod høje Levninger af et

Fig. 53. Kalø Slots Ruiner.

anseligt Taarn med 7 Fod tykke Mure, som det formodentlig har været for besværligt at nedbryde. Denne Omstændighed tillige med den afsides Beliggenhed er vel nærmest Aarsag til, at saa betydelige Levninger er tilbage. Gravene er udskaarne i Banken og har altid været uden Vand. En mægtig Dæmning af store Kampesten, der er henved 700 Skridt lang, forbinder Øen med Fastlandet mod Nord, men en Del af den er i en temmelig ødelagt Tilstand. Af en Stenbro findes der ogsaa Spor paa den sydlige Side af Øen, uden for den østlige Indgang til Borggaarden, hvor den eneste Indkørsel har været.

Det var her i Hjertet af Jylland, at Gustaf tilbragte henved et Aar i mildt Fangenskab. Hans Frænde Erik Banner behandlede ham venligt. Han fik Lov til at gaa paa Jagt og færdes frit i en Mils Afstand omkring Kalø. Gustaf gik da omkring i Skoven og paa Stranden, men han tænkte stedse paa sit Fædreland, og hans Længsel fulgte med Bølgen mod Øst. Maden i Danmark smagte ham ikke, siger den gamle Krønike-

skriver, og han klager over det salte Øl, det sorte og grove Brød og den harske Sild. Men værre var det, at i Aaret 1519 skete de store Udrustninger til det afgørende Tog mod Sverige. Ogsaa paa Kalø talte man ikke om andet, og det harmede ham at høre de unge danske Adelsmænd ved Bordet sige: „Denne Gang vil vi ret lege St. Peders Leg med Svenskerne", hvormed de sigtede til Udførelsen af den pavelige Bandlysning, eller at høre dem skæmte med, at de fattige danske Karle nu fik de svenske Fruer og Jomfruer til Ægte og vandt deres Gods. Da blev han grebet af Bekymring og Uro. Hverken Mad eller Drikke vilde smage ham, og hans Søvn forstyrredes af ængstende Drømme.

En Morgen tidlig i Sept. 1519 flygtede han bort, forklædt som Studedriver, og tog Vejen mod Syd. Den første Dag skal han have tilbagelagt 12 Mil. I Flensborg traf han nogle tyske Prangere, der drev Stude syd paa. Til dem sluttede han sig og ankom saaledes 30. Sept. lykkeligt til Lübeck, hvor han straks blev optaget i en rig Købmands Hjem og fik nye Klæder.

Snart efter indfandt Erik Banner sig her, da han havde fundet hans Spor, og han fordrede ham udleveret som bortrømt Fange. Men Gustaf svarede djærvt: „Det skal ingen ærlig Mand kunne bevise, at jeg er nogen Fange! Lad den træde frem, der kan sige, i hvilken Strid jeg er blevet fangen! Jeg er tværtimod en Gidsel, der er bleven overfaldet og besveget." Dog havde hans mandige Forsvar vel næppe hjulpet — thi Lübeckerne havde forpligtet sig til ikke at huse nogen Fjende af Danmark — dersom ikke Borgmesteren *Nicles Brøms* og de fornemste af Raadet havde tænkt paa, hvorledes Kong Kristiern var sindet mod Hansestæderne. Faren var nu saa meget større, da han var Herre over Sverige med. „Derfor", tænkte de, „var det bedst at lade denne Gustaf Eriksson slippe over til sit Fædreland igen. Hvem vidste, hvad han kunde gøre?" Raadet erklærede derfor, at Gustaf skulde have Stadens Lejde, indtil Erik Banner havde skaffet Bevis for sin Paastand.

Men til Kongen maatte Erik Banner betale de 1600 Gylden, som det hedder i Kvitteringen, der endnu findes, „for den svenske Fange, som bortløb".

At komme tilbage til Sverige var imidlertid i Øjeblikket ikke gørligt for Gustaf Vasa. I otte Maaneder gik han frit om i Rigsstaden; i Havnen og paa Værfterne lærte han Stadens betydelige Handel og Sømagt at kende. Da han erfarede Kong Kristierns Fremgang i Sverige og Sten Stures Død, fandt han endelig Lejlighed til paa et Købmandsskib at vende tilbage til sit Fædreland.

Den 31. Maj 1520 steg han i Land ved Stensø, en Odde nær ved Kalmar, der var den eneste By i Sverige foruden Stockholm, der endnu

forsvarede sig mod Danskerne. Men Fru Anna Bjelke, der førte Befalingen her efter sin Mands Død, var ikke i Stand til at blive ved med Forsvaret. Borgerskabet havde tabt Modet, og Besætningen i Slottet, der bestod af lejede Tyskere, ventede kun paa Søren Norbys Opfordring for at overgive sig. Forgæves søgte Gustaf at opmuntre dem; de truede ham paa Livet, og det var med Nød og næppe, at han slap bort. Lige saa forgæves søgte han omkring i Bygderne at rejse Smålændingerne. Da han traadte frem i deres Forsamlinger og advarede dem mod det Gæstebud, der var de Svenske beredt, svarede de: „Kong Kristiern er os en naadig Herre; saa længe vi lyder ham, vil vi ikke mangle Sild eller Salt". Nogle greb endogsaa deres Buer og skød Pile efter ham.

Uden alt Haab flygtede han gennem Skove og øde Egne, indtil han kom til Terna Sædegaard i Södermanland. Her boede Joakim Brade, der var gift med hans Søster Margrete. Han skjulte sig i en Kælder, hvor man endnu viser en Seng og en Bjælke, hvori han udskar Billeder for at fordrive Tiden. Forgæves søgte hans Søster og Svoger at bevæge ham til at opgive sine Planer om Oprør. Lige saa forgæves advarede han dem mod at drage til Kroningen i Stockholm, hvortil de just var indbudte. „Om jeg ogsaa kunde holde mig borte", svarede Joakim Brade, „hvorledes vilde det da gaa min Hustru og mine Børn? Baade vore Slægtninge og Venner kunde lide ondt derfor. Desuden kan det ikke gaa mig værre end alle de andre svenske Herrer, der er forsamlede hos Kongen". Han rejste til en voldsom og uventet Død.

Men Gustaf begav sig til sin Fædrenegaard *Räfsnäs* ved Mälaren. I det nærliggende Mariefred Kloster levede den gamle Ærkebiskop Jakob Ulfson. Han raadede Gustaf til at underkaste sig; han var jo indfattet i den Amnesti, der var lovet Fru Kristine. Kongen havde modtaget alle Svenskerne vel, der var gaaede over til ham. Gustaf burde følge sine Slægtninges Eksempel og søge Kongens Naade. Selv vilde Ærkebispen anbefale hans Sag paa det bedste. Gustaf Vasa vedblev imidlertid at nære en Mistillid, der straks efter blev slaaende bekræftet ved det stockholmske Blodbad.

I Nov. var Gustaf paa Jagt i Skoven ved Räfsnäs. Da mødte han en gammel Bonde, som med Taarer i Øjnene fortalte ham, hvad der var sket i Stockholm. „Kære Herre", sagde han, „nu staar det ynkeligt og elendigt til her i Riget". Stum af Forfærdelse hørte Gustaf den gruelige Efterretning. Ene tilovers af sin Slægt, svor han Tyrannen en dyr Hævn.

Den 25. Nov. forlod han Räfsnäs med sin Tjener og sine Penge og Klæder i sin Vadsæk. Allerede ved Kolsunds Færge viste Tjeneren

sin Utroskab; mens Gustaf blev sat over i Færgen, rømte han selv bort med Hesten og Ejendelene. Men Gustaf vendte øjeblikkelig tilbage og forfulgte ham saa skarpt, at han sprang af Hesten og skjulte sig i Skoven. Med sit genvundne Gods drog han nu, forladt af alle, op mod Dalarne.

I de sidste Dage af Nov. kom han til *Bergslagen* ved *Falun*. For at være ukendt havde han aflagt sin Herredragt og iført sig Daldragten.

Fig. 54. Ornäshuset.

Med kortklippet Haar, en rund Hat, Vadmelstrøje og Økse over Skulderen gik han omkring for paa Dalkarlenes Vis at søge Arbejde. Hans Liv blev en Række af Eventyr, der er blevne uforgængelige Minder hos Dalfolket. Det er vanskeligt nu at skelne mellem Sagn og Virkelighed; i det følgende er de ældste Skildringer fulgte, saaledes som de findes i Biskop Peder Swarts Krønike, der stammer fra Gustaf Vasas sidste Leveaar og bygger paa mundtlige Beretninger fra Kongen selv. De Steder, der skal have været Skuepladsen for hans Farer, er blevne bevarede og vedligeholdte som „Riksens Monumenter“.

I *Rankhytten* paa den søndre Bred af Søen Runn, tog han Tjeneste hos Bjergmanden *Anders Person*. Snart mærkede imidlertid de andre

Karle, at han kun var lidet vant til Bondearbejde, og da en Pige saa en guldbroderet Skjortekrave stikke frem under Vadmelstrøjen, meldte hun det til sin Husbonde. Han genkendte snart Gustaf, thi de havde været sammen i Upsala, og af Frygt for sin egen Sikkerhed raadede han ham til at drage højere op i Landet. Han begav sig da til Ornäs, men han havde nær sat Livet til paa Vejen, da Isen brast under ham, medens han gik over Lillaaen, der forbinder Runn med Dalelven. Dog kom han lykkeligt op af Vandet, skønt han var ene, fik sine Klæder tørrede om Natten i Færgekarlens Stue og naaede næste Dag Ornäs, hvor han tilsyneladende blev vel modtaget af *Arendt Person*. Det siges i senere Kilder, at de desuden var gamle Venner fra Upsala, hvor de havde studeret sammen, og at Gustaf derfor ikke tog i Betænkning at betro ham sine Planer. Arendt Person lod, som om han gik ind paa dem og førte ham derpaa op i et Værelse i andet Stokværk, hvor Gustaf, med bedre Haab end før, roligt lagde sig til at sove oven paa sine Anstrengelser. Denne Stue staar ligesom hele Huset endnu uforandret og indeholder mange Minder fra hin Tid: Sengen, hvori Gustaf laa, et Messingur, der skal have tilhørt ham, udstoppede Figurer af Dalkarle med deres Buer, Pile, Økser og Hellebarder, foruden Billeder af Kongerne af Vasaslægten og af Gustafs Frelserinde, *Barbara Stigsdotter*.

Værten pønsede nemlig paa Svig. Saa snart Gustaf var faldet til Ro, skyndte han sig hen til den danske Foged for at angive ham. Men da han henimod Morgenstunden kom tilbage med Fogden og 20 Mand, var Gæsten forsvunden. Hans Hustru, Barbara, havde fattet Mistanke til sin Mand, havde vækket den sovende, som hun følte Medlidenhed med, og havde skaffet ham Hest, Slæde og Vejviser. Derpaa kørte han i al Stilhed efter hendes Raad over den frosne Runn og begav sig til Præsten *Jon* i *Svärdsjø*, ligeledes en Ven fra Upsala.

Hos Hr. Jon blev Gustaf en Uge og udhvilede sig. De Oplevelser, han havde her og i de følgende Dage indtil Mødet i Rättvik, nævnes dog ikke hos Peder Swart, men er optegnede senere efter Traditionen i Dalarne, saa at de ikke kan gøre Krav paa samme Troværdighed. Det fortælles, at han heller ikke kunde blive ret længe i Svärdsjø, da en af Pigerne en Dag undrede sig over at se Præsten holde Haandklædet for ham, mens han vaskede sig. Hans næste Opholdssted siges at have været hos Kronskytten *Svend Elfson* i *Isala* tæt øst for Svärdsjø. Det var her, at Fogdens Folk traadte ind i Stuen og saa paa Gustaf med mistænkelige Blikke, og at den snarraadige Hustru, der netop var i Færd med at bage i Ovnen, greb Brødspaden og gav ham et Slag over Ryggen, idet hun raabte: „Hvad staar du her og gaber paa de fremmede for? Har du ikke set Folk før? Pak dig ud i Laden og tærsk!“ Spej-

derne troede ikke, at det kunde være Hr. Gustaf, der blev behandlet saaledes, og gik bort.

Kort efter skjulte Svend Elfson ham i et Halmlæs og kørte med ham op mod de øde Skovegne. Paa *Svärdsøen* blev de indhentede af Danskerne, der fattede Mistanke til Læsset og stak deres Spyd igennem det. Gustaf blev saaret i Benet, men gav ingen Lyd, og de begav sig bort. Kort efter saa Bonden Blodet dryppe ned paa Isen og for ikke

Fig. 55. Udsigt over Siljansøen i Dalarne.

at røbes derved, skar han Hesten i Benet, saa at den blødte. Den lille Ø i Svärdsøen, hvor dette skete, kaldes endnu *Benøen*.

I Skoven ved *Marnäs* skal han i tre Dage have ligget skjult under en omblæst Fyr, medens Bønderne bragte ham Mad, men snart maatte han skifte Opholdssted og søge Tilflugt under et højt Fyrretræ paa en Bakke, der endnu kaldes „Kungshögen". Overalt viste der sig Forfølgere, og der var sat en høj Pris paa hans Hoved. En af Spejderne, Nils Vestgøte, blev dog selv overrasket af Gustaf og dræbt.

Omsider kom han til Egnene omkring *Siljan Søen*. Ved *Rättviks* Kirke talte han med Bønderne og æggede dem til Opstand. Man lyttede med Velvilje til hans Ord, men vilde først høre Naboernes Mening. Gustaf begav sig videre til *Mora,* der ligger i en Dal paa Søens nordre

Bred. Præsten *Jakob Person* modtog ham venligt, men da han ikke turde beholde ham hos sig, sendte han ham over til en Bonde i *Utmelands* By, der skjulte ham i en Kjælder. Her skal Gustav atter være bleven reddet ved en Kvindes Snildhed. Thi da danske Spejdere traadte ind i Stuen, væltede Konen, der just var i Færd med at brygge, det vældige Bryggerkar hen over Kælderlugen og skjulte den saaledes for deres Øjne.

Det var en Juledag, og der blæste en frisk Nordenvind, hvad Dalkarlene anser for et gunstigt Tegn. Da optraadte Gustaf Vasa paa en lille Høj ved Mora Kirke og talte kraftige Ord til Folket: „I mindes," sagde han, „hvad Regimente udenlandske Mænd har ført i Sverige? Hverken Jens Eriksøns Tyranni eller Engelbrechts Heltemod er endnu glemt. Ogsaa nu er det ædleste Blod flydt i Strømme, deriblandt min egen Faders og Svogers. Det raaber til Himlen om Hævn over Tyrannen. Vil I afkaste Trældommens Aag, da vil jeg være eders Høvedsmand og for eders og Rigets Frihed vove mit Velfærd og mit Liv." Den besindige Morakarl vilde imidlertid ikke forhaste sig; han havde intet hørt om Blodbadet, men vidste derimod, at Kong Kristiern var Bondens Ven. De trofaste Mænd vilde derfor ikke bryde den Troskab, de havde svoret ham, og bad Gustaf om at se til at redde sig bort.

Mismodig begav Gustaf sig bort, og han synes virkelig nu kun at have tænkt paa at redde Livet. Efter at have ligget nogle Dage skjult i den strenge Kulde under *Morkarleby Bro,* en Fjerdingvej nord for Mora Kirke, begav han sig gennem Skove og Ødemarker ind i *Vesterdalarne.* Han talte ikke mere til Menighederne, han havde opgivet alt Haab. Om Nætterne laa han i de ubeboede „Køjer", der findes paa Fjældene til de rejsendes Brug. Fortvivlet, plaget af Sult og Kulde vandrede han frem i stedse vildere Bjergegne. Jo længere han fulgte Dalelven mod Nord, des sjældnere blev Menneskeboligerne, des heftigere og mørkere brusede Elven gennem øde Klippeegne og snefyldte Skove.

Endelig stod han ved *Sälen,* den sidste Landsby i *Lima* Sogn, et Par Mil nord for *Trandstrands* Kapel. Foran ham laa de norske Fjælde, der snart skulde skille ham fra hans Fædreland, sandsynligvis for stedse. For sidste Gang vendte han sig om for at kaste et Afskedsblik over „de Elve, Bjerge og Dale". Da saa han pludselig to Skiløbere fare hen over Snemarkerne mod sig. Det var Karlene *Engelbrecht* fra Mora og *Lars* fra *Kettilbo,* som Dalkarlene havde udsendt for at hente ham tilbage.

Dalfolket havde nemlig skiftet Sind. Flygtende Adelsmænd var komne op i Landet og havde givet en saadan Skildring af Blodbadet og Kongens øvrige Grusomhed, at Forsamlingen brød ud i Taarer. Desuden blev Bønderne skræmmede ved overdrevne Rygter om, at svære

Skatter skulde paalægges, at Vaabnene skulde tages fra alle, og at den ene Haand og Fod skulde hugges af hver Bonde for at gøre dem uskikkede til Modstand. Dalkarlene havde allerede i Forvejen fordrevet nogle Ryttere, der var komne op til Mora for at fængsle Gustaf Vasa. Nu blev de ude af sig selv af Harme, og saa snart de havde faaet Hr. Gustaf tilbage, tog de ham til „sin og menige Sveriges Riges Herre og Høvedsmand".

Hans Livvagt bestod af 16 raske Karle, hans Tilhængere var endnu ved Fastelavnstid 1521 kun 400 Mand. Med en saa ringe Magt begyndte han den ulige Kamp. Endnu længe efter kaldte Danskerne ham og hans Tilhængere en Røverhob i Skovene. Men snart voksede hans Magt som Lavinen, der ruller ned ad Bjergene. Fra alle Kanter strømmede Flygtninge til ham, og som den erfarne Krigshøvding han var, forstod han at benytte enhver Fordel.

Kort efter besatte han Kobberbjerget og lagde Beslag paa de tyske Kramvarer og Kongens Skat af Minerne. Bjergmændene svor ham Troskabsed. Mens han drog til Helsingland og Gestrikland for ogsaa her at rejse Almuen, brød Rigets Statholdere Didrik Slagheck, Jens Beldenak og Gustaf Trolle op med en Hær paa nogle Tusinde Mand og lejrede sig i April ved *Brunnbäcks* Færge paa Grænsen af Vestmanland og Dalarne. Da Jens Beldenak saa Bøndernes stærke Skarer udbrede sig paa Elvens nordre Bred, skal han have spurgt de svenske Herrer, der fulgte ham, om, hvor mange Folk Landskabet kunde stille. De svarede: „Henved 20,000 Mand". Saa spurgte han dem atter, hvordan saa mange Folk kunde faa deres Føde. „De er ikke kræsne," svarede de, „de drikker for det meste Vand, og i trange Tider lader de sig nøje med Barkbrød." Da udbrød Bispen: „Folk, der kan æde Bark og drikke Vand, dem tvinger ikke Fanden selv, end sige noget Menneske! Brødre, lader os drage herfra!" Danskerne trak sig da tilbage. Men Dalkarlene gik over Elven og forfulgte dem. Danskerne maatte flygte, og mange af dem blev drevne ud i Dalelven, som det hedder i den gamle Dalvise:

Så körde vi Jutar i Brunnbäcks elr,
så vattnet dem polrade om;
vi sörjde deröfver, att Christiern sjelf
han der ej tillika omkom.

Så togo de Jutar nu alla till flykt
och leto slikt ömkeligt quäd:
Hin (d. v. s. Fanden) må mer dricka det porsöl de bryggt
i smedjan vid Dalkarlens städ.

Ved denne Sejr var Sveriges Frihed grundlagt. Gustafs Styrke voksede nu hurtigt til 15,000 Mand. Overalt rejste Bønderne sig, dræbte de danske Fogder, belejrede og indtog Slottene. Efter en ny Sejr ved *Vesterås* fik Gustaf Vasa denne By og *Upsala* i sin Magt, og ved Midsommertid rykkede han frem for *Stockholm*. Belejringen trak imidlertid i Langdrag, da Bønderne ikke forstod sig derpaa. Skønt Søren Norbys Forsøg paa at undsætte Staden mislykkedes, faldt Stockholm dog ikke i Gustafs Hænder før den 24. Juni 1523, da Gustaf Vasa havde laant Skibe af Lübeck til at indespærre Staden fra Søsiden, og da den af Sult sammensmeltede Besætning ikke længer kunde vente Undsætning. Kort i Forvejen havde *Kalmar* overgivet sig, og *Åbo* og *Viborg* i Finland havde snart efter samme Skæbne. Man maa forbavses over, at Kong Kristiern ikke traadte op med større Kraft for at fastholde Sveriges Krone. Det kan kun forklares ved, at han i Begyndelsen undervurderede Faren og stolede paa den usle Styrer af Landet, Didrik Slagheck. Senere fik han nok at gøre med at forsvare sig mod Lübeckerne.

Bartholomæi Dag 23. Aug. 1521 var Befrieren i *Vadstena* bleven valgt af Stænderne til Sveriges Rigsforstander, og 6. Juni 1523 i Strengnäs til Sveriges Konge. Flygtningen, der skjulte sig i Dalarnes mørke Skove og Kældere, der ikke havde noget Sted, hvortil han kunde helde sit Hoved, sad nu i Sveriges Kongeborg, omgivet af Tronens Glans.

Men dermed var ogsaa Forbindelsen mellem de nordiske Riger ophørt for stedse. I det Hele havde den varet i et Tidsrum af 126 Aar; den virkelige Union havde derimod kun bestaaet i en langt kortere Tid. I Tidsrummet fra 1448 til 1523, altsaa i 75 Aar, var Rigerne i Virkeligheden næppe forenede i 13. Ulykken var, at de danske Konger siden Kristiern I kun ved Vaabenmagt var komne i Besiddelse af Sverige. Men paa denne Maade kunde det svenske Folk ikke vindes for Unionen. Det var da bedre, at denne opløstes, end at den skulde vedligeholdes gennem uendelige Stridigheder, der kun svækkede Folkene i indbyrdes Kamp.

Kristiern II's Omsorg for Borger- og Bondestanden, hans Forhold til Kirken og hans Virksomhed for Oplysning og Sædelighed.

Om Kristiern II vil man først dømme retfærdigt, naar man ser, hvorledes han, efter i Jan. 1521 at være vendt tilbage fra Stockholm, tog fat paa et i alle Retninger gaaende Reformarbejde. I hele sin Færd fremtræder han som den sejrrige Hersker, der ikke vilde lade sig binde af noget Hensyn, hvor det gjaldt om at gennemføre de Fremskridtsideer,

hvoraf han var opfyldt. At den uindskrænkede Kongemagt, støttet af de lavere Stænder, var hans Maal, kan vistnok næppe betvivles. Vel gjorde han endnu intet Skridt til at skille sig af med Haandfæstningen og omstyrte Forfatningen. Derimod søgte han at trænge Adelen ud af dens indflydelsesrige Stilling ved at bringe Lenene i direkte Afhængighed af Kronen og indsætte uadelige Fogder paa Slottene. Men Hovedsagen for ham var dog at gøre sig til Herre over Kirken og kue Bispemagten, hæve Købstædernes Velstand og forbedre Bøndernes Stilling. Noget Folkestyre var der dog herved ikke Tale om, tværtimod trængtes det folkelige Selvstyre baade paa Landet og i Byerne tilbage til Fordel for den enevældige Kongemagt.

Blandt de Love, hvormed han vilde gennemføre dette, indtog den *nye Landslov,* der udkom i Løbet af 1521 og den omfangsrige *Købstadlov* af 6. Jan. 1522, en fremragende Plads.

For at ophjælpe Borgerstanden stræbte Kongen efter at drage al Næring af Handel og Haandværk til Købstæderne. Derfor blev al *Landprang* (d. v. s. Landhandel uden om Byerne) forbudt under streng Straf. Markeder paa Landet, ved Herregaarde og Klostre blev forbudte. Heste, Øksne, Korn, overhovedet alle Frembringelser, skulde føres til Købstæderne og sælges der til de gængse Markedspriser. *Haandværket* blev ligeledes inden for et Læbælte af flere Miles Gennemsnit bundet til Købstæderne. Fremmede Købmandsskibe maatte kun løbe ind i Købstædernes Havne, hvor Varerne skulde falbydes i tre Dage til alle Borgere. Ved disse Bestemmelser led især Lübeckerne meget, da de hidtil havde haft stor Fordel af at handle paa Landet ved omrejsende „Pebersvende". Endnu mere truende for dem var dog det tidligere omtalte *nordiske Handelsselskab* med sine Oplagssteder for Købmandsvarer i Nederlandene, i København, Stockholm og Finland. Hensigten dermed var at gøre København til Stabelstad for hele den østersøiske Handel og overhovedet at befri hele Norden for Afhængigheden af Hansestæderne. At Lübeckerne, der saaledes truedes med Ødelæggelse, fattede et bittert Had til Kongen, er let forklarligt.

I samme Retning peger det, at *Søren Norby* fik Ordre til at udruste et Tog til *Grønland,* hvor Kongen vilde gøre de gamle nordiske Rettigheder fra den tidlige Middelalder gældende. Det var sikkert de store Opdagelsesrejser under Kolumbus og hans Efterfølgere, som ledede Kristiern II's Opmærksomhed i denne Retning; han vilde over Grønland naa til det fjerne Indien og knytte Handelsforbindelser der. Søren Norby var i Øjeblikket hindret i at kunne følge Ordren. „Men efter Paaske," skriver han, „vil jeg være rede og løbe til Grønland eller andet Steds, hvor i Verden Eders Naade vil have mig." De kort efter udbrudte Uro-

ligheder forstyrrede dog disse Planer. Af Kristierns øvrige Reformer skal nævnes, at samme *Vægt* og *Maal* skulde indføres i alle Stæder, efter hvad der var gældende i København og Malmø. Det første Forsøg paa en *Postforbindelse* mellem Stæderne skete ogsaa nu, da der blev befalet, at hver Købstad skulde holde to Brevdragere, der skulde have to Skilling for hver Mil, de løb med Breve. Gæstgivergaarde blev oprettede baade i Byerne og paa Landet med visse Mils Mellemrum, og det blev i Stæderne paabudt, at Snavs og Gødning skulde fjernes fra Gaderne.

Hele den gamle Retsforfatning i Købstæderne blev omstyrtet, og Kongen gjorde sig til Eneherre over dem, da han efter hollandsk Mønster forordnede, at i hver Stad skulde en ærlig Mand af godt Omdømme, som udnævntes af Kongen, som *Skültus* eller Byens øverste Styrer sættes over Borgmestre og Raad til at styre og dømme. Ogsaa paa Valget af selve Magistraten skaffede Kongen sig større Indflydelse. Alle Købstæderne blev lagte direkte under Kronen, mens de tidligere i Reglen havde hørt under den adelige Lensmand, der havde det omliggende Land i Værge.

Fig. 56. Kro ved Søen. (Efter Olaus Magnus.)

Mærkelig er især Forordningen om *Vrag*. Hidtil havde de skibbrudne været udsatte for en meget vilkaarlig Behandling, der kunde give Hemming Gad Grund til at kalde Danskerne „Røvere, der laa paa Lur bag deres Sandbanker efter Rov fra de skibbrudne". Lensmændene og Bisperne, der havde Strandret, tog uden videre de strandedes Gods i Besiddelse. Det var ikke sjældent Tilfældet, at de skibbrudne, der havde reddet sig i Land, bleve myrdede af de raa Kystbeboere, for at de saa meget lettere kunde røve deres Gods. Ved den ny Forordning bestemtes det, at de Sømænd, der strandede, skulde have Ret til at redde deres Gods ved deres eget Mandskab. Forlangte de Hjælp, skulde enhver Lensmand eller Strandfoged under Livsstraf være forpligtet til at yde dem den mod en bestemt Bjergeløn. Kom herreløst Gods drivende, skulde det henlægges i Kirken og gemmes der i „Aar og Dag" (d. v. s. et Aar og seks Uger). Kun hvad der var beskadiget eller fordærvet, maatte sælges. Hvis den rette Ejer ikke meldte sig inden Aar og Dags Forløb,

tilfaldt de to Tredjedele Kongen og den sidste Tredjedel Præsterne ved de nærmeste Kirker, der skulde holde Bøn for de skibbrudne. Ved denne menneskekærlige Forordning led Kongen selv et betydeligt Skaar i sine Indtægter, og han angiver sit Tab til 70,000 Gylden aarlig. Forgæves kom Bisperne med Indvendinger derimod; han svarede, at han ikke vilde berige sig ved andres Ulykke. Da Bispen af Børglum gjorde ham opmærksom paa, at der ikke stod det ringeste i Skriften om strandet Gods, spurgte Kongen ham med Bitterhed: „Har I da ikke læst det femte og det syvende Bud: Du skal ikke slaa ihjel, Du skal ikke stjæle?“

Men navnlig laa de undertrykte *Fæstebønders* Beskyttelse Kongen paa Hjerte. „Bønderne maa ikke mere sælges,“ hed det i den nye Lov. „Slig ond ukristelig Vane, som hidtil haver været i Sjælland, Laaland, Falster og Møen med at sælge og bortgive stakkels Bønder og Kristenmennesker som *andre uskellige Kreaturer,* skal ej ydermere efter denne Dag ske. Men naar deres Herskab farer uredelig med dem og gør dem Ulov og Uret, da maa de flytte fra det Gods, de paasidde, til et andet, ligesom Bønderne gør i Jylland, Fyn eller Skaane, og give Husbonden deres rette Førlovspenge (3 Mark), før de flytte. Og dersom Gaarden i Bondens Tid er forfaldet og forarget, skal han oprette det igen, inden han affarer.“ De maatte ikke sættes fra deres Fæste, naar de holdt deres Gaarde vedlige og betalte deres Landgilde. De maatte heller ikke tvinges af Herremændene til at modtage Øksne til Staldfodring, og de behøvede ikke at møde til Klapjagt og Langægter, naar de blev tilsagte i Høstens Tid.

Alle disse gavnlige Bestemmelser kom imidlertid kun til at gælde kort, da de ved Kongens Fald blev ophævede, førend de endnu ret var gennemførte. Glemmes maa det heller ikke, at Kristiern II paa Landet ligesom i Byerne gik lidet hensynsfuldt frem mod det gamle Selvstyre, saa at det meste af Sandemændenes og Nævningernes Virksomhed henlagdes under Landstingene, og den Fremgangsmaade at sværge sig fri ved Mededsmænd afløstes af Vidnebeviset, der har holdt sig til vore Dage. Men paa alle Punkter maatte Adelen føle sig krænket ved en Lovgivning, der gik dens Interesser saa nær.

Lige over for Kirken optraadte Kristiern II med større Myndighed end nogen anden dansk Konge. Intet Under, han levede paa en Tid, da Reformationen bankede paa Porten, og i visse Henseender fulgte han dens Kalden. Af en Række Bud i hans Landslov fremgaar det, at han ved Siden af at afskaffe aabenbare Misbrug i Kirken og sætte en Grænse for den høje Gejstligheds verdslige Herrevæsen vilde bøje Kirken ind under den kongelige Enevælde. Ingen Kirkemand maatte længere er-

hverve sig Jordegods, med mindre de vilde følge Paulus' Lærdom, som han skriver i Brevet til Timotheus, at de skulde tage sig en Hustru og leve i det hellige Ægteskab, „som deres Fædre har gjort". De maatte ikke gaa klædte i broget verdslig Dragt, lange Kjortler, som slæbte hen ad Jorden, med vide Ærmer, men de skulde iføre sig anstændige kirkelige Klæder. Bispernes Følge maatte kun bestaa af 12 væbnede Mænd og Ærkebispens af 20, mens de tidligere havde ladet sig ledsage i pragtfuldt Optog af over hundrede Personer, med Trommer og Piber foran sig „til Spot for den hellige Kirke". Ingen Abbed maatte til Jagt holde mere end to Mynder og et Kobbel Støvere. Bisperne skulde forblive ved deres Embeder og ikke som hidtil lade dem forvalte af Kapellaner og Vikarer, mens de selv opholdt sig i Hovedstaden og sysselsatte sig med verdslige Sager. Det var endogsaa hændet, at en Biskop af Ribe ikke havde læst den første Messe i sin Domkirke før i det 15de Aar af sin Embedstid. Ingen maatte sættes til Præst, uden at han havde studeret ved Københavns Universitet og aflagt Prøve paa sine Kundskaber, navnlig i den hellige Skrift, for at han derefter kunde give andre Undervisning. Ingen Nonne maatte indvies, førend hun havde fyldt sit 25. Aar. Degnene maatte ikke løbe omkring paa Helligdagene og stænke Vievand

Fig. 57. Kristiern II. (Efter et Miniaturportræt i Bryssel 1521.)

paa dem, der sad ved Bordet, hvoraf de havde faaet Navn af „Stænkedegne“.

Endnu betydningsfuldere end alt dette er de Bestemmelser, hvori Frigørelsen for Roms Overherredømme udtales: „Ingen skal for Fremtiden være nødt til at bringe Sager til Rom. For at Pengene kan blive i Landet, skal der i Roskilde oprettes en egen Domstol af fire Doktorer og Magistre for alle kirkelige Sager. Dommerne skal være forfarne i Kirkeretten og Kejserretten, og Processen maa i det højeste vare et halvt

Fig. 58. Den indre Gaard af Karmeliterklostret i Helsingør.

Aar. Appelleres kan der kun til Kongen og Rigsraadet“. Saaledes skulde altsaa denne Domstol blive en højeste Ret, og al Appel til Paven afskæres, med andre Ord: *Herredømmet over den danske Kirke lægges i Kongens Haand.* Samtidigt indrettedes der en højere verdslig Ret, hvortil der kunde appelleres fra Landstingene og Købstæderne.

Derimod indeholder Landsloven ikke noget Brud paa den katolske Lære. Kong Kristiern havde den Gang endnu næppe sluttet sig til den lutherske Reformation. Vel indkaldte han nogle tyske Reformatorer, men de udrettede kun lidt. I Decbr. 1520 kom Magister *Martin Reinhart* til København, hvor det teologiske Fakultet just ikke med Glæde modtog denne uventede Forøgelse og ved hans Navn i Universitetsmatriklen tilføjede: „Indkaldt efter Kongens Befaling“. Han begyndte at præke den evangeliske Lære i Nikolaj Kirke, men Indtrykket svækkedes ved hans ivrige Tale og besynderlige Fagter. Det siges oven i Købet, at en

anden maatte staa ved Siden af ham og oversætte de enkelte Sætninger af hans tyske Præken paa Dansk. Et Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det var for alvorlige Mennesker at finde deres Standpunkt i denne bevægede Tid er Karmelitermunken *Povl Helgesøn* fra Helsingør, der var bleven ansat af Kongen som Lærer ved Universitetet. Han havde stærkt angrebet Misbrugene i Kirken, især Afladshandelen, og han havde hilst Luthers Fremtræden med Glæde. Men da Luther fuldstændigt brød med Paven, kunde han ikke længer følge ham og forsvarede derefter den katolske Kirke. Den Løn, han fik, var, at han blandt Menigmand gik under Navnet Povl Vendekaabe. Martin Reinhart fik kun faa overbeviste Tilhængere, og de katolske Præster udklædte desuden en Gadedreng til at løbe om i Byen og efterligne hans Ord og Fagter, saa at han blev gjort latterlig. I Februar 1521 maatte han vende tilbage til Tyskland. Senere indfandt Luthers Ven, *Karlstadt,* sig, men han opholdt sig kun en kort Tid i Danmark.

Men at Kong Kristiern mente det alvorligt med at ville bøje Kirken under sig, viste han ved den Maade, hvorpaa han behandlede Bisperne. Jens Andersøn Beldenak var en fattig Skomagers Søn fra Vendsyssel, som havde studeret i Køln og opholdt sig længe i Rom. Han havde erhvervet sig en sjælden Kundskab i kanonisk Ret og i Diplomatiets Kunst. Efter sin Hjemkomst gjorde han sig gældende ikke blot ved sin store Viden, men ogsaa ved sin Snuhed og List, og han blev ansat i Kong Hans' Kancelli og fik senere Odense Bispestol. Men han kom snart i Strid med Kong Kristiern, blev fængslet og kom efter et Par Aars Fangenskab ud mod at overlade Kongen to Tredjedele af Bispestolens Indtægter. Kristiern tog ham med til Stockholm, hvor han gik ham til Haande ved Blodbadet og til Løn modtog Strängnäs Bispestol. Men efter Hjemkomsten blussede Kongens Vrede ved Mester Didriks Bagtalelse atter op imod ham, han blev paa ny fængslet og Kongen lagde Beslag paa hele Odense Bispestols Jordegods. Paa lignende Maade gik det i Norge, hvor baade Ærkebispen af Trondhjem og Biskoppen af Oslo blev trængte ud af deres Stillinger. Endnu voldsommere handlede Kong Kristiern med Lunds Ærkebispeembede.

I Novbr. 1521 ankom der en pavelig Legat til Danmark for at undersøge, hvorledes det egentlig hang sammen med det stockholmske Blodbad og de henrettede Bisper og Prælater, da det jo altsammen var sket i Pavens og Kirkens Navn. Kongen skød al Skylden paa Didrik Slagheck. Denne usle Person havde Kongen den Gang nylig sat paa Ærkebispestolen i Lund. Det var den tredje Ærkebiskop, som han i Løbet af fire Aar havde paatvunget Domkapitlet. Men Didrik Slaghecks Glæde over sin Ophøjelse varede kun kort. Forladt af Kongen blev han

fængslet og dømt til Døden af Legaten selv. I Jan. 1522 blev han levende brændt paa Gammeltorv. Mor Sigbrit havde den Dag lukket sine Skodder.

Fig. 59. Kristiern II. (Efter et samtidigt Stik i den kgl. Kobberstiksamling.)

Folkeoplysningen søgte Kong Kristiern med Iver at fremme. Det var ikke alene de latinske Skoler, hvis daarlige Tilstand han søgte at forbedre ved at udgive en ny Skoleforordning, forøge Lærernes Løn, afskaffe de barbariske Skolestraffe og lade de gamle usle Lærebøger brænde og afløses af nye. Men han sørgede ogsaa for Almuens Undervisning,

der paa den Tid var saa godt som aldeles forsømt, og han befalede Præster og Degne at undervise Børnene i Fadervor, Ave Maria og Trosbekendelsen og at lære dem at læse og skrive *Dansk*.

Ved nyttige *Politibud* søgte han at vaage over Sædelighed og god Orden. Datidens Raahed gjorde den Slags Bestemmelser nødvendige. Ingen maatte komme beruset i Retten og true, slaa eller undsige Dommeren. Paa den anden Side maatte denne heller ikke bande og skælde, naar han sad paa Dommersædet. Kun syge og vanføre maatte bede om Almisse og skulde da have et Tegn fra Øvrigheden, der berettigede dem dertil. Spedalske, der var saa almindelige i Middelalderen, skulde føre Træklapper med sig, for at de i Stadsporten kunde gøre Folk opmærksomme paa deres Nærværelse. Utugtige Kvinder skulde bo paa et eget Sted i Byen og maatte ikke gaa med Kappe som ordentlige Kvinder. Borgerne skulde holde deres Gader og Rendestene rene, ja endog lade deres Borde, Bænke og Gulve skure om Lørdagen og Dagen før Festdagene. I den sidste Bestemmelse, som minder saa stærkt om den hollandske Renlighed, sporer vi vistnok Sigbrits Finger. For at forebygge Overdaadighed blev det forbudt, at nogen Borger maatte holde Bryllupsgilde mere end i to Dage, nemlig Søndag og Mandag, og da maatte der ikke være flere Gæster, end Huset kunde rumme. Bønderne maatte ikke holde Gilder om Sommeren og i Høstens Tid, men kunde derimod holde sig lystige om Helligdagene med Dans og „Bekvemmeligheder og Glædskab".

Selv med Hensyn til Troldmænd og Hekse var Kongens Lov forud for sin Tid, da den bestemte, at de ikke længer skulde brændes paa Baal, men piskes og jages ud af Byen, hvor de boede. Paa samme Maade skulde de Folk behandles, der søgte Raad hos dem og vedblev dermed, efter at være bleven advarede.

Saaledes bærer Kongens Lovgivning paa mange Punkter Præget af en Agtelse for Mennesket, der var fremmed for hans Tid. Men al denne skønne Udsæd kom aldrig til at bære Frugt. Et Aar senere blev hans Love brændte paa Viborg Ting af Adelen, da han selv var bukket under i Kampen med sine mange og mægtige Fjender.

Kristiern II's Fordrivelse og Flugt.

Snart begyndte det at se farligt ud for Kongen. Sverige var i fuld Opstand og blev understøttet af Lübeck, der havde megen Grund til at føle Ængstelse over Kongens Planer om at fortrænge Byen fra Østersø-

handelen og sætte det nordiske Handelsselskab i Stedet. *Lübeckerne* anfaldt i Aug. 1522 Danmarks Kyster og afbrændte Helsingør, saa at Kristiern II endogsaa maatte samle en Bondehær paa 10,000 Mand i Nærheden af København for at hindre videre Ødelæggelse. Ved en

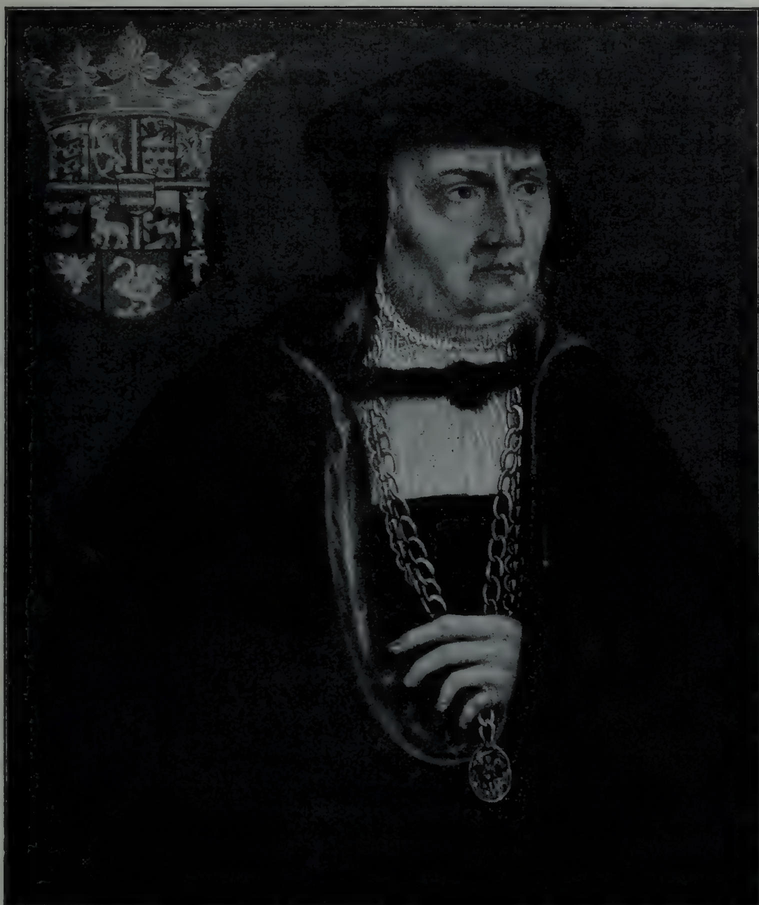

Fig. 60. Frederik I som dansk Konge. (Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Mønstring over Soldaterne kom Hadet til Sigbrit rigtig for en Dag; hun blev kastet ud i Peblingesøen af to fulde Soldater og blev kun reddet, da Kongen selv hurtigt ilede til og lod dem gribe og henrette. Søren Norby nærmede sig nu med en Del Skibe, og da Hanseaterne lagde deres Flaade i Vinterleje, var Faren for dette Aar forbi. Men Gæringen blandt den misfornøjede Adel og Gejstlighed tiltog bestandig, og Kongen forøgede den selv ved sine Handlinger. Saaledes lod han Liget af *Mogens Tomsøn* til *Damsgaard*, der havde været en slem Bondeplager og havde

gjort sig skyldig i Falskneri, 1522 opgrave og hænge i Galgen paa Aarhus Gade.

Under saa vanskelige Forhold blev de Stridigheder, der udbrød mellem Kongen og hans Farbroder, Hertug *Frederik,* dobbelt farlige for ham. Hertug Frederik var en rolig og forsigtig Mand, der helt gik op i Arbejdet med at styre sit lille Fyrstendømme og var gladest, naar han om Sommeren kunde lægge sig ud i Marsken med nogle faa Hofmænd og tale med sine Friserbønder under Digearbejderne. Men han var tillige en ufornøjelig Natur, og han følte sig ikke uden Grund misfornøjet over den Optræden, som Kongen ved flere Lejligheder havde vist over for ham. Nu fremkom han igen med sin gamle Paastand om Arveret til en Del af Norge, om Udbetaling af en Sum Penge o. s. v., og han vægrede sig ved at anerkende Kongens Forleningsret over Holsten, som Kejser Karl d. 5te havde overdraget Kristiern II, da han besøgte ham i Bryssel 1521.

Efter flere frugtesløse Sammenkomster sluttede man endelig i Aug. 1522 et Forlig i *Bordesholm* Kloster syd for Kiel. Kongen opgav sin Forleningsret til Holsten og lovede at betale 11,000 rhinske Gylden til Hertugen, der paa sin Side lovede at ville forholde sig rolig under Kongens Fejde med Lübeckerne. Det var en dyb Ydmygelse, som Kongen her maatte underkaste sig. Men skønt Kongen saaledes havde givet efter for at faa Fred med sin farlige Frænde, begik han dog kort efter den ukloge Handling at lade sin Sekretær Anders Glob aabne det blaa Taarn i *Segeberg* og føre mange vigtige Brevskaber fra Fællesarkivet til Sønderborg.

Stemningen i Landet vendte sig imidlertid mere og mere mod Kongen. I Følelsen heraf sammenkaldte han i Slutningen af 1522 et Rigsraadsmøde i København, men ingen af de jydske Adelsmænd indfandt sig, og de undskyldte sig med, at Vind og Vejr havde hindret dem i at komme over til Sjælland. For at berøve dem dette Paaskud lod han da et Stændermøde fastsætte til 25. Jan. 1523 i *Aarhus,* hvor der skulde møde to Borgere fra hver Købstad og fire Bønder fra hvert Herred. Her skulde alle Klager afhjælpes, og Meningen var aabenbart, at Kongen vilde omgive sig med helt nye Raadgivere. Men Mødet blev aldrig holdt. En hemmelig Sammensværgelse var allerede dannet i Slutningen af 1522 om at støde Kristiern fra Tronen. De jydske Herrer, adelige og Bisper, havde sluttet sig sammen og lod udsprede Rygter om, at Kongen vilde komme med Bødler for „at anstifte en Banket“ som den i Stockholm. „Nu skal vi alle under Trældom som de umilde Russer“, sagde man, og den hellige Birgittas Spaadomme løb om iblandt Folket. De varslede ilde: „Den sjette Konge skal uroliggøre Jorden og Havet,

fylde de enfoldige med Sorg og udgyde uskyldigt Blod, men han skal forlade Riget, og det skal ske, som der staar skrevet: De saar Vind og Vellyst og høster Sorg og Bedrøvelse".

Forholdene blev mere og mere truende. Den 21. Decbr. 1522 affattede 9 jydske Biskopper og Herrer i *Viborg* et Klageskrift over Kongen, hvori der ikke manglede paa haarde Beskyldninger. Der klagedes over den Vold og haarde Medfart, der vistes Kirken; dens Friheder blev krænkede, Kættere forvendte Troen „med sine lutheranske Stykker og Skalkhed", og „Trælle og Skrivere" skaltede og valtede med Kirkens Gods, hvorfor ogsaa Gud i 7 Aar havde hjemsøgt disse Riger med Pestilens, Sygdom, Armod, Krig og Fejde. Endvidere var mange brave Mænd tagne af Dage, saa at ingen mere var sikker paa Livet. Tvært imod Haandfæstningen havde Kongen sat Adelen i Skat „ligesom andre Bønder", havde indkaldt Udlændinge og havde betroet sig til „Tyranner, Skalke og Troldkvinder", Danmarks Rige til evig Skade, Trældom og Fordærvelse, i Stedet for at Bisper, Prælater, Riddere og Svende burde styre og regere nu, som de havde gjort i de fremfarne Kongers Tid. Dette Skridt var kun en Indledning til det egentlige *Opsigelsesbrev,* der blev undertegnet af de sammensvorne i Viborg 20. Jan. 1523. „Overvejende det farlige Regimente, som været havde", opsagde de Kongen Huldskab og Troskab og udstedte Breve til Købstæderne og Bønderne om at komme dem til Hjælp. Det var ikke vanskeligt at ophidse disse, da de led under svære Skatter, som Kristiern II først havde paalagt for den svenske Krigs Skyld og nu atter maatte gribe til for at forsvare sig mod Lübeckerne.

Kongen opholdt sig da i Vejle. Den 21. Jan. kom (efter den noget tvivlsomme Fortælling hos Arild Hvitfeld) Landsdommer *Mogens Munk* til *Volstrup,* en Gaard i Hjerm Herred ved Limfjorden, ridende ad Viborgvejen ind i Byen. Han tilbragte Aftenen hos Kongen, der modtog ham venligt og beværtede ham. Mogens Munk foregav, at han var kommet for af Kongen at faa en Stævning mod en anden Adelsmand. I Samtalens Løb kom de til at tale om Jagt, og Munk lovede efter Kongens Ønske at forære ham en god Rævemynde. Da han gik bort, glemte han med Forsæt sin ene Handske, hvori han havde stukket Opsigelsesbrevet. Først næste Morgen fandt en af Kongens Smaadrenge det og bragte det til Kongen. „Guds Dros", udbrød han, da han havde læst det, „der har han givet os en Rævemynde paa Love!" Straks sendte han Folk hen til Herberget for at gribe ham, men Hr. Mogens havde ikke fundet for godt at bie. Saa snart han var kommen tilbage fra Kongen, havde han givet sig af Sted sønder paa. Den 29. Jan. indfandt han sig hos Hertug *Frederik* i *Husum,* der allerede længe havde staaet i Forbindelse med den

misfornøjede Adel. „Vilde han tage sig af deres Sag“, sagde han, „om det end kun var med 16 til 18 Kleppere og sin egen Person, da vilde de for ham tilsætte Liv og Gods; vilde han ikke, fik de vel Bejlere til den Brud!“ Hertugen kunde ikke modstaa Udsigten til Danmarks Krone og erklærede sig villig dertil. „Da han var af dansk Kongeblod, ynkedes han over sit Fædrelands Jammer; i den almægtige Guds og den uadskillelige Trefoldigheds Navn vilde han paatage sig den Tynge og Besværing og komme dem til Hjælp og Trøst med nogle Tusind Mand til Hest og til Fods.“

I det afgørende Øjeblik tabte Kong Kristiern Modet, han viste lutter Ubestemthed og Forsagthed. I Stedet for at møde Oprørerne med Vaabenmagt, spildte han en kostbar Tid med Underhandlinger, der ikke førte til noget. De jydske Adelsmænd vare gaaede for vidt til at kunne trække sig tilbage. En Stilstand paa tre Uger, som han fik udvirket, bragte kun flere til at falde fra ham. Saa kom det d. 9. Febr. til et Forhandlingsmøde i *Horsens,* men Mistroen var saa stor paa begge Sider, at man ikke opnaaede noget Resultat. Forgæves tilbød han at ville møde og forsvare sig for Rigets Raad og Stænder, eller „for Kurfyrster, Fyrster og det hellige Riges Regimente“. Man vilde ikke høre paa ham, og raadvild gik han tilbage til Fyn. I en Nat skal han tyve Gange være sejlet frem og tilbage over Lillebelt uden at kunne fatte nogen Beslutning. Naar han kom over til den fynske Side, angrede han, at han havde opgivet Jylland, og naar han var vendt tilbage til den jydske Kyst, indsaa han Kampens Haabløshed. Paa Fyn stævnede han Købstadmændene og Bønderne til Tinge og lod dem tage i Ed paa ny, men han fandt Stemningen meget kølig. Større Tilslutning fandt han hos Sjællænderne, der bevægedes ved hans Klager, og var ham taknemlige for Vornedskabets Ophævelse; de svor at ville vove Liv og Blod for ham. Men intet Sted kaldte han Folket til Vaaben, skønt han vidste baade fra Sveriges Opstand og fra sit eget Opraab til Sjællænderne forrige Aar mod Lübeckerne, hvad en saadan Folkerejsning kunde udrette. Først den Gang svigtede alt ham, da han svigtede sig selv.

Imidlertid havde Hertug Frederik sluttet Forbund med Lübeck og var draget op mod Jylland i Spidsen for en Hær paa 6000 Mand. Hans højre Haand var den erfarne Feltherre *Johan Rantzau,* en af de holstenske Adelsmænd, som mente, at Tiden nu igen var kommen for Holsten til at vinde Hovedindflydelsen i Norden. Paa Bakkerne syd for *Kolding* blev han modtaget af den jydske Adel og Gejstlighed, og Biskoppen af Børglum bad ham med Taarer om at frelse dem for Kong Kristierns Tyranni. Den 26. Marts blev han hyldet paa *Viborg* Landsting og udstedte en foreløbig *Haandfæstning,* der endelig vedtoges paa

en Forsamling i Roskilde d. 3. Aug. I skarp Modsætning til Kristiern II's Optræden, forpligtede han sig til ikke at tillade lutherske Kættere at præke mod den hellige romerske Kirke og den hellige Fader, men at lade dem straffe paa Liv og Gods. Det Gods, som Kristiern II havde frataget Kirken, skulde tilbagegives, saaledes Bornholm til Lunds Ærkebispestol. Kun adelige maatte blive Biskopper og Prælater. De høje Rigsembeder, som Rigshovmester og Marsk, skulde atter besættes, mens de i den foregaaende Tid havde været ved at gaa helt af Brug. Adelens Rettigheder blev paa ny bekræftede, saa at navnlig Lenene kun maatte gives til Adelsmænd. Adelen fik dernæst Sagefald af sine egne Bønder og Tjenere *ligesom Prælaterne og Ridderskabet i Slesvig;* derved mentes, at den fik Hals- og Haandsret, d. e. den højeste Øvrighedsmyndighed over sine Bønder. Adelsmanden *Arild Hvitfeld,* der levede i Slutningen af samme Aarhundrede, udbryder i sin Glæde herover: „Dette er en drabelig Frihed, deslige ingen Konge i Danmark har udgivet, hvorfor denne Konges Ihukommelse bør hellig og uglemt at være hos os og vore Efterkommere“. Endelig blev „Oprørsparagraffen“ gentaget i forstærket Form, og Kongen forpligtede sig til ikke at lade sin Søn hylde, saa længe han selv levede.

Paa samme Viborg Landsting blev Kristiern II's Love og Forordninger brændte som „skadelige og fordærvelige imod Politi og godt Regimente“. Saaledes faldt med eet Slag alt, hvad Kong Kristiern havde grundlagt til de lavere Stænders Vel.

Ved Efterretningen om alle disse Ulykker blev Kongen mere og mere modløs. Uvirksom sad han i København, mens han modtog det ene Opsigelsesbrev efter det andet. Vistnok lammedes hans Virksomhed i denne Tid særligt af Pengemangel. Vaklende og raadvild fattede han tilsidst den mislige Beslutning at forlade sit Rige og søge Hjælp i Udlandet hos sin mægtige Svoger. Han glemte, at den ulykkelige og trængende alle Vegne er til Besvær.

Sine sparsomme Pengemidler og sine Breve lod han bringe om Bord paa 20 Skibe, der laa i Havnen. Malmøs og Københavns Borgere aflagde paa ny deres Troskabsed og lovede at ville værge sig i tre Maaneder. Til den Tid haabede Kongen at kunne bringe dem Undsætning. I København blev *Henrik Gøje* udnævnt til Befalingsmand, og han viste sig tro. I Malmø fik Borgerne Tilladelse til selv at kaare sig en Borgmester, og de valgte den senere saa bekendte *Jørgen Kock.*

Den 13. April 1523 var en sørgelig Dag for Københavns Borgere. Ved Middagstid indskibede Kong Kristiern sig paa „Løven“ med sin Dronning, sin Søn Hans og sine to Døtre. Med ham fulgte Moder Sigbrit, Hans Mikkelsen, den tidligere Borgmester i Malmø, og andre gode

Mænd, der vilde dele deres Herres Skæbne. Flere andre, som Reformationens Forkæmper Kristiern Pedersøn, fulgte snart efter. Det er ikke Kong Kristierns mindste Ros, at saa mange ædle Mænd delte hans Landflygtighed og blev ham tro til det sidste.

Stadsmuren og Stranden var sorte af Mennesker, der fulgte deres bortdragende Konge med sørgmodige Blikke, indtil Skovshovedpynten skjulte ham for deres Øjne. Men paa Dækket skal Sigbrit, som Kongen havde ladet bringe om Bord i en Kasse for at redde hende for Folkets Had, have trøstet ham i hans Sorg. „Kan I ikke blive Konge i Danmark", sagde hun, „kan I blive Borgmester i Amsterdam". Det klang som Spot.

Længe varede det dog ikke, før fra Danmark Almuens Længsel efter ham lød gennem den vemodige Folkevise:

Alle smaa Fugle, i Skoven er'
de giver paa Høgen stor Klage;
han river af dem baade Fjer og Dun
han vil dem af Skoven jage. — — —

Bort da fløj den gamle Ørn,
alt med sine Unger smaa;
de andre smaa Fugle, de blev da vilde,
de vidste dem ingen Raad.

Nu sidder Høgen i Egetop,
og breder han ud sin Vinge;
de andre smaa Fugle, i Skoven er',
den monne saa jammerlig tvinge. — —

Nu sidder alle de andre smaa Fugle
og tier saa kvær som Sten;
de har nu mist' deres dejlige Sang;
naar Gud vil, saa synger de den igen.

Nu er der Sorg udi Lunde,
som før var Fuglesang;
de fattig' smaa Fugle dem ynkes mig
for Tiden gøres dem saa lang. — —

Gud han hjælpe den fattige Ørn,
som flyver over vilden Hede!
han ved sig hverken Ly eller Læ,
hvor han tør bygge sin Rede.

Søren Norby. Kristiern II's Forsøg paa at generobre sit Rige og hans Tilfangetagelse.

Det var ingenlunde uden alvorlig Modstand, at Frederik I var kommen i Besiddelse af Danmark efter Kristiern II's Flugt. *København* blev indesluttet d. 10. Juni 1523. Byen var den Gang kun af ringe Udstrækning mod nu, dens 3 Porte stod for Enden af de nuværende Vester-, Øster- og Nørregade, og hele den nuværende østlige Del af den indre By var slet ikke bebygget. Indbyggertallet var kun mellem 10- og 20,000. Men den tapre *Henrik Gøje* havde lovet den landflygtige Konge at holde ud i tre Maaneder og forsvarede sig ved de københavnske Borgeres Troskab og Standhaftighed i henved syv. Han overgav først Byen til Johan Rantzau d. 6. Januar 1524, da ingen Undsætning længere kunde ventes. Ogsaa *Malmø* maatte overgive sig, og den kække Borgmester *Jørgen Kok* havde mere end dobbelt holdt det Løfte, han havde givet sin Konge. Saaledes var nu hele Danmark i Kong Frederiks Hænder paa Blekinge nær, som Gustaf Vasa havde besat.

I Aug. 1524 underkastede *Norge* sig, skønt Kristiern II havde et stærkt Parti der oppe. Det norske Rigsraad erklærede i Bergen Frederik I for Konge, og han udstedte en Haandfæstning, der i det væsentlige stemte overens med den danske.

Imens var den landflygtige Konge d. 1. Maj 1523 landet ved Veere paa Øen Walchern i Holland. Men han fandt ikke den Hjælp, han ventede og søgte. De næste Aar gik hen med en frugtesløs Omflakken i fremmede Lande. Han var i bestandig Pengenød og kunde ikke faa sit Tilgodehavende af Medgiften udbetalt af Kejser Karl. En Hær, som han i Efteraaret 1523 havde samlet i Nordtyskland, opløste sig, fordi den ikke fik Sold. Budskabet herom blev Aarsagen til Københavns og Malmøs Overgivelse til Kong Frederik. Regentinden i Nederlandene, Elisabets Faster Margrete af Østrig, var ham alt andet end gunstig stemt og paavirkede Kejseren til hans Skade. Kejser Karl kunde ikke glemme Mindet om Dyveke, det trykkende Gældsforhold, og at hans Svoger heldede til den lutherske Lære. I Aarene 1524 til 1530 boede Kristiern mest i *Lier* sydøst for Antwerpen i *„het Hof van Denemarken“*, hvor en Stenplade i Ydermuren minder om hans Ophold, og hvor den tilstødende Gade endnu kaldes *„Deensche Straet“*. Landbefolkningen i Egnen mindes endnu *„de roode Koning“*, som den kaldte ham efter hans røde danske Kappe, han, der blev Fuglekonge ved deres Gildeskydninger og søgte at dulme sine Bekymringer ved voldsomme Jagter.

Endnu havde Kong Kristiern dog een trofast Mand, der ikke vilde opgive hans Sag men fortsætte Kampen til det yderste. Det var Lens-

Fig. 61. Kristiern II's Bolig i Lier.
(„Het Hof van Denemarken".)

manden paa *Gotland*, den djærve *Søren Norby*. Fra sit Smuthul trodsede han baade Frederik I, Gustaf Vasa og Lübeckerne, og hans Kapere tog mange hanseatiske Handelsskibe i Østersøen. Han tømte dem for deres Ladning, og sendte derpaa Skibene til deres Hjemstavn med de Ord, at det var gavnligt for hans Helbred at røre i deres Kramkister og lugte til deres Kryddersække. Især var han en Torn i Øjnene paa Svenskerne, som tragtede efter at besidde Øen, og Kong Gustaf sendte derfor en Flaade til Gulland, erobrede let det flade Land og begyndte at belejre Visborg. I sin Forlegenhed sendte Søren Norby Bud til Kong Frederik og lovede at overgive Øen til ham paa Betingelse af, at han selv skulde beholde den som Len. For at afgøre dette og andre Stridspunkter kom der da under lybsk Mægling et Møde i Stand mellem Nordens to Konger i Malmø. Efter varme Forhandlinger fastsattes det her d. 1. September 1524 til Gustaf Vasas store Misfornøjelse, at baade Bleking og Gotland skulde blive ved Danmark, men at Søren Norby skulde forflyttes til et andet Len. Dette var dog lettere sagt end gjort, thi Søren Norby vægrede sig bestemt ved at gaa bort og betragtede sig som løst fra sine Løfter til Kong Frederik. Tværtimod sad han Vinteren over og rugede over store Planer, der skulde bane Vej for hans rette Herres Tilbagekomst. Endelig i Foraaret 1525 viste han, hvad han førte i sit Skjold. I Marts gjorde han Landgang i *Skaane*, hvor Bønderne var Kong Kristiern hengivne og strømmede sammen om ham. En stor Del af Landet faldt i hans Hænder. Da kom

Frederik I's fremragende Feltherre, Holsteneren *Johan Rantzau*, derover, og Lykken vendte sig hurtigt. Først slog han en Bondehær ved *Lund,* og derpaa vandt han den 4. Maj en ny Sejr over Bønderne i *Bunketoftelund*, en Skov, der ligger en Mil fra Landskrone. Et frygteligt Blodbad blev anrettet paa Bønderne og paa Lunds Borgere. Det var et afgørende Stød, der herved var rettet imod den skaanske Bondefrihed. Søren Norby selv blev belejret i Landskrone og nødt til at overgive sig. Vilkaarene var dog hæderlige, han skulde overgive Visborg og i Stedet for have *Sølvitsborg* og *Rønneby* i Bleking til Len. Men heller ikke her kunde han forholde sig rolig. Samtidigt med at den dristige Fribytter *Skipper Klement Anderssøn* var traadt i Kong Kristierns Tjeneste og en September Nat havde røvet to af Kong Frederiks Krigsskibe paa Københavns Rhed, hvormed han kaprede hanseatiske Skibe i Nordsøen, begyndte ogsaa Søren Norby paany at fejde mod Lübeckerne og at opsnappe deres Handelsskuder. Følgen heraf var, at han blev slaaet i et Søslag af en dansk-lybsk Flaade og med Resten af sine Skibe maatte flygte til Rusland. Her søgte han Hjælp hos den russiske Storfyrste Vasilius, men da denne ikke kunde bevæge ham til at gaa i sin Tjeneste, lod han ham vansmægte 3 Aar i Fængsel i Moskva. Endelig fik Søren Norby, fattig og udplyndret, sin Frihed paa Kejser Karl V's Forbøn, hvorpaa han opsøgte sin landflygtige Herre. Da denne ikke havde Raad til at beholde ham hos sig, gik han i Kejserens Tjeneste og faldt ved Belejringen af Firenze Aar 1530.

Fig. 62. Visborg paa Gotland. (Efter Resen.)

I ham tabte den landflygtige Konge sin bedste Støtte, og det netop, da han mest trængte til ham. Allerede den 19. Januar 1526 var hans elskelige Dronning *Elisabet* død i sit 25. Aar paa Slottet Zwynarde ved Gent, og hun blev begravet i St. Peters Kirke i denne By. Uden Tvivl gik hun bort i den lutherske Tro, da hun i sine sidste Leveaar nød Nadverens Sa-

Fig. 63. Knud Gyldenstjerne og hans senere Hustru Jytte Podebusks Gravsten i Aarhus Domkirke.

kramente i begge Skikkelser. Forgæves havde hun fra Danmark modtaget Tilbud om et hæderligt Underhold, hvis hun vilde vende tilbage. Hun svarede, at hun ikke vilde forlade sin Ægteherre i Ulykkens Dage. Efter at hendes prægtige Gravmæle var blevet ødelagt under Revolutionen, blev tilsidst hendes Levninger tilligemed hendes Søns i Maj 1883 ført til Danmark for at hvile ved Siden af Kong Kristierns i St. Knuds Kryptkirke i Odense.

De følgende Aar var højst sørgelige for Kristiern II. Men i Maj 1530, da hans Svoger Kejseren havde saa stor Fremgang i Italien, foretog Kongen et afgørende Skridt. Ydmygt gjorde han Afbigt for sine lutherske Vildfarelser, blev genoptaget i den katolske Kirke og fik nu endelig Anvisning paa Resten af sin Hustrus Medgift. Efter mange Genvordigheder fik han en Flaade udrustet i Holland og landede med en Del af den — thi flere Skibe forgik ved Storm — i Hestnæs Havn paa Sydkysten af *Norge* i Novbr. 1531. I Norge havde han mange Tilhængere, og her var Gustaf Trolle i Forvejen draget omkring, forklædt som Bjergmand, og havde vundet Ærkebispen af Trondhjem, Olaf Engelbrechtsøn, og flere af Bisperne for Kong Kristierns Sag. Kongen blev derfor modtaget med Glæde og hyldet i Oslo d. 29. Novbr., hvorpaa det norske Rigsraad sendte Kong Frederik sit Opsigelsesbrev. Men Lykken var snart forbi. Forgæves belejrede han *Akershus* Fæstning, der forsvaredes af Mogens Gyldenstjerne med kun 20 Mands Besætning, og ligesaa forgæves trængte han ned i Viken og indtog et Par Borge. Da kom i Foraaret 1532 en dansk og en lybsk Flaade op til Norge og drev Kristierns Tropper tilbage fra Belejringen af Akershus.

Hans Hær var smeltet sammen til 2000 Mand; i denne fortvivlede Stilling lyttede han til det Raad at begynde Underhandlinger med Biskop Knud Gyldenstjerne, Mogens Gyldenstjernes Broder, der var Anfører for den danske Flaade. Han forlangte af ham sikkert Lejde til at rejse ned til Danmark og forhandle personligt med sin Farbroder om et fyrsteligt Underhold. Knud Gyldenstjerne lovede under de højtideligste Forsikringer „en fri, ærlig, sikker, trofast, ubrødelig og kristelig Lejde, som fuldkommeligen og troligen holdes skal, under Guds store Hævn og evige Straf, ved alle vores gode Tro, Love, Ære og Redelighed". Rigtignok havde Knud Gyldenstjerne kort i Forvejen, da Underhandlingerne trak i Langdrag i hele 7 Uger, faaet en ny mundtlig Ordre fra København, der synes at have lydt paa, at man ikke maatte gaa ind paa Landafstaaelse til Kong Kristiern. Men da det nu kun drejede sig om et sømmeligt Underhold, tog Knud Gyldenstjerne og 27 andre Herrer ikke i Betænkning at sætte deres Segl under Lejdet. I god Tro gik Kongen d. 8. Juli 1532 ombord paa et Skib i Oslo og afsejlede til København. Men Kong Frederik og Rigsraadet tog det ikke saa nøje med det Løfte, Knud Gyldenstjerne havde givet; de gav ganske vist Kong Kristiern Underhold, men i en sikker Forvaring, og de lod ham den 30. Juli som Fange føre til *Sønderborg* Slot. I de samme Dage døde hans eneste Søn, den haabefulde *Hans*, i Regensburg i en Alder af 14 Aar. Saaledes stod den ulykkelige Konge helt forladt i Verden. Den almindelige Skildring af, hvor strengt han blev bevogtet paa Sønderborg Slot er dog i høj Grad overdrevet. I Virkeligheden nød han kongeligt Underhold, ja passende Æresbevisninger, og han kunde gaa frit omkring paa Slottet, dog under Opsyn. Fire Adelsmænd „opvartede" ham, men var i Virkeligheden hans Fangevogtere, og en norsk Dverg var fulgt med ham for efter Tidens Skik at gøre Løjer for ham. Til Soverum havde han et stort Værelse i et af Slottets Taarne, som stod endnu for 100 Aar siden, med fri Udsigt over Land og Sø. Da

Fig. 64. Sønderborg Slot.

Kong Kristiern imidlertid lagde Planer om at undvige, blev der taget skarpere Forholdsregler, og under Grevefejden maatte han ikke forlade sin Lejlighed i Taarnet. Til Selskab havde han nu kun en gammel Soldat, Mikkel, der søgte at adsprede Kongens Tungsind ved at fortælle om sine Krigseventyr i fremmede Lande. Stenene i Gulvet kom til at bære Mærker af hans Fodspor, og det fortælles, at han ridsede en Fure

Fig. 65. Husum i det 16. Aarh. (Efter Braunius.)

i Bordets Stenplade med sin Finger, mens han lod den følge Randen af Pladen, naar han gik rundt derom. Efterhaanden som Faren senere formindskedes under Kristian III, blev den fangne Konge friere stillet; han kunde tilsidst gaa omkring i Sønderborg og paa Jagt.

Den lutherske Læres Fremgang.

Det Sted inden for Danmarks Grænser, hvor Luthers Angreb paa Pavekirken først slog an, var i Sønderjylland. I *Husum* var der allerede før Kristiern II's Fordrivelse dannet en luthersk Menighed omkring Herman Tast, og i de følgende Aar optraadte Frederik I's Søn *Hertug Kristian* i Forbindelse med sin ældre Ven *Johan Rantzau* ivrigt for den nye Læres Udbredelse syd for Kongeaaen. Det var i Nordslesvig, der var Hertug Kristians Len, at han fik oprettet en Præsteskole i Haderslev, og det lykkedes ret hurtigt for ham at faa lutherske Præster ind i de ledige Embeder. Hertug Kristian var nemlig fra det Øjeblik af, da han havde overværet Luthers Optræden paa Rigsdagen i Worms, en glødende Tilhænger af den nye Tro. Ung som han var, handlede han med større Hensynsløshed og Aabenhed end sin forsigtige Fader, der som dansk Konge havde flere Hensyn at tage.

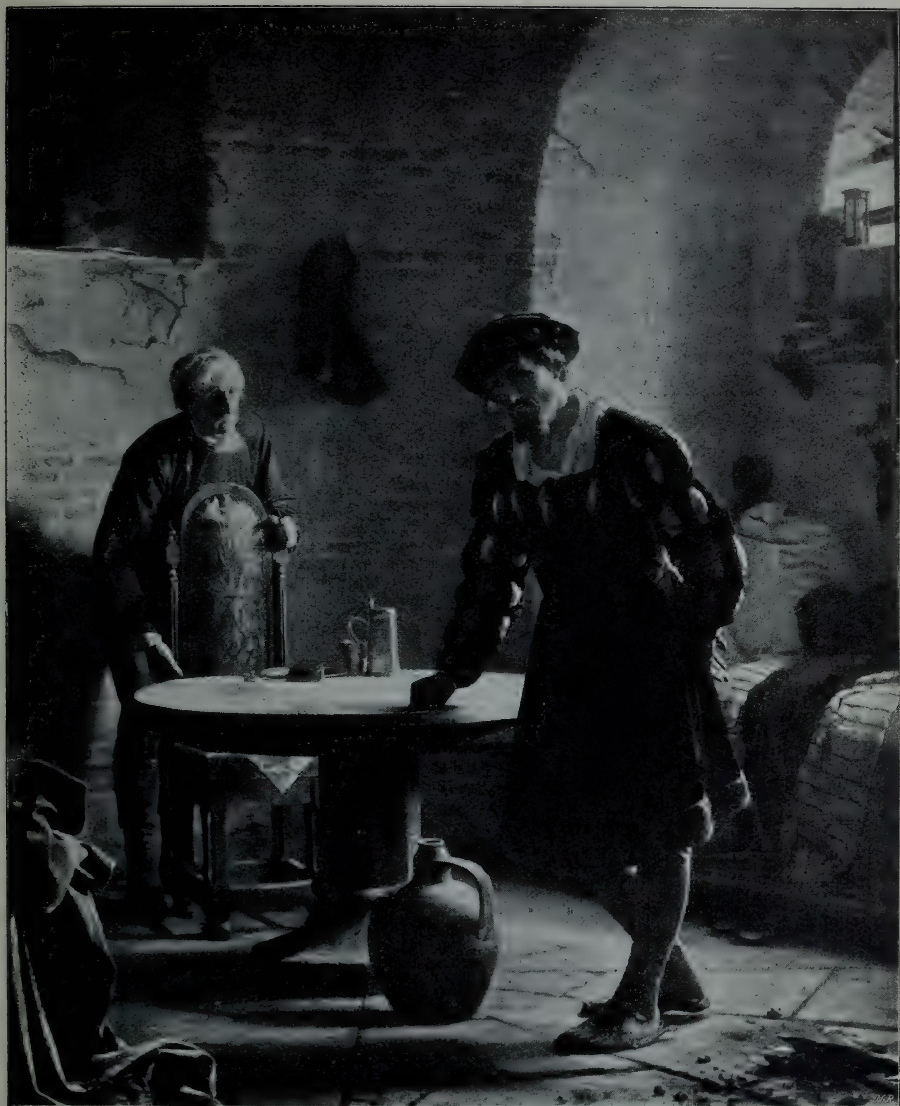

Fig. 66. Kristiern II i Sønderborg Fængsel. (Maleri af Carl Bloch.)

Ligesom i Tyskland udbredtes ogsaa i Danmark den nye Lære ved Mænd, der udgik af Folkets Midte. En fattig Bondesøn fra Fyn blev Hovedmanden for den danske Reformation. *Hans Tavsen* var født 1494 i Birkende mellem Odense og Nyborg, hvor hans Fader var Smed. Tidligt kom han i Odense Skole, hvor hans Anlæg og Flid skaffede ham Velyndere, der understøttede ham i hans Studeringer. Som Munk traadte han ind i *Antvorskov* Johanniterkloster og vandt Prioren

Fig. 67. Herman Tast. (Efter Stik.)

Eskil Tomsens Tillid i den Grad, at han skaffede ham Penge til at foretage en Udenlandsrejse. Meningen var, at han skulde udvide sine Kundskaber ved fremmede Universiteter og komme tilbage som en dygtig Forkæmper for den gamle Kirkelære. Hans Tavsen studerede da ved Rostocks Universitet og vandt Magistergraden med megen Ære. Men hans næste Rejse fik et ganske andet Udfald. Da Luthers Skrifter, der var udbredte over hele Tyskland, trods alle Forbud faldt i hans Hænder, blev Hans Tavsen grebet af en Lyst til at høre den berømte Lærer, som han ikke kunde modstaa. I Maj 1523 ankom han til Wittenberg, hvor han paa andet Aar hørte Luthers og Melanchthons Forelæsninger og blev aldeles vundet for den nye Tro.

Skønt han hemmeligt havde begivet sig til Wittenberg, kunde det i Længden ikke skjules for Prioren. Pludselig kaldte denne ham hjem og lod ham sætte i Fangetaarnet i Antvorskov, da han opdagede, at hans Prækener var gennemsyrede af Kætteri. Det varede imidlertid ikke længe, før han sendte ham til den lærde Peder Jensen, Prioren for Johanniterklostret i *Viborg*, der stod under Antvorskovs Overhøjhed. Ogsaa her blev han i Begyndelsen holdt i Fængsel, men det bøjede ikke Hans Tavsens Mod. Fra sit Fængsel prækede han den nye Lære for en Mængde Mennesker, der stimlede sammen under hans Vindue. Da Prioren saa, at strenge Midler ikke hjalp, slog han ind paa en anden Fremgangsmaade og tillod ham endog at præke i Klosterkirken. Men da Tilløbet her blev meget stærkt, fortrød han snart sin Tilladelse, og lagde Raad op med andre om, hvad de skulde gøre for at standse det overhaandtagende Kætteri. Hans Tavsen mærkede dette og fortalte derfor en Dag i Slutningen af sin Præken sine Tilhørere om, hvilken Fare han svævede i, og han bad dem om at tage sig under deres Beskyt-

telse. Samtidigt aflagde han sin Munkedragt og brød for bestandigt med sin Orden. Mange vilde modtage ham hos sig og lovede at forsvare ham med deres Liv og Blod. I en anset Borgers Hus fortsatte han sin Virksomhed, og Rektoren ved den latinske Skole Jakob Skønning overlod ham *St. Hans Sognekirke* til at præke i. Da Kirken til sidst ikke kunde rumme den store Mængde, der strømmede til, holdt han sine Prækener fra Trappen til Kirketaarnet, indtil hans Tilhørere brød Døren op til den store *Graabrødrekirke,* som Munkene havde lukket for dem. Da tabte den myndige Biskop Jørgen Fris Taalmodigheden og sendte nogle af sine væbnede Folk hen for at gribe Hans Tavsen, just som han var midt i sin Præken. Men han svarede uforfærdet: „Jeg staar her i en større Herres Tjeneste; naar jeg er færdig med den, skal jeg møde hos Bispen“. Biskoppens Mænd truede med at bruge Magt, men Borgerne stimlede sammen, væbnede sig og drev dem tilbage. Hans Tavsen vedblev nu at virke i Viborg, understøttet af Korsbroderen *Tøger Jensen* og af *Jørgen Sadolin,* der vistnok ogsaa havde hørt Luther i Wittenberg. Med hans Søster giftede Hans Tavsen sig, hvad der i høj Grad vakte Munkenes Forbitrelse. Imidlertid udbredte den lutherske Lære sig videre og videre; ved Gudstjenesten, der holdtes paa luthersk Vis to Gange hver Søndag Eftermiddag, blev der sunget danske Salmer af Skoleungdommen, og til sidst maatte Munkene, efter at have lidt en Del Forfølgelser, bryde op og forlade Byen. Det hjalp kun lidt, at de klagede til *Kong Frederik,* der tværtimod holdt sin Haand over den nye Lære. Han udstedte i

Fig. 68. Hans Tavsen. (Efter Stik.)

Oktober 1526 under sit Ophold i Aalborg et Brev, hvori han erklærede, at han tog Hans Tavsen i sin Beskyttelse og udnævnte ham til sin Kapellan, dog med Befaling til at blive i Viborg og præke der indtil videre.

Det Tidspunkt var nemlig kommet, da Frederik I mente at kunne træde tydeligere frem med sin religiøse Mening. Allerede i Foraaret 1526 siges det, at Kongen sammen med Rigshovmesteren Mogens Gøje spiste Kød i Fasten. Kongens Stilling var dog endnu vanskelig. Bryde med Gejstligheden og det for største Delen katolske Rigsraad kunde han ikke, saa længe Kristiern II var paa fri Fod. Personlig yndet blev han heller aldrig i Danmark. Han var en midaldrende og utilfreds Mand, der laa i bestandigt Kævl med Raadet om at opnaa større Indtægter af Riget. Naar man ikke vilde gaa ind herpaa, sagde han, at han var mæt af Kongemagten og vilde trække sig tilbage til Hertugdømmerne for at slutte Forlig med sin Brodersøn. Den danske Adel blev da saa ræd ved Tanken om at se sig udsat for at faa Kristiern II tilbage, at den plejede at gaa ind paa alle hans Fordringer. Frederik I forstod iøvrigt næppe Dansk, og helst opholdt han sig paa Gottorp Slot. Her var han omgivet af sine luthersksindede Raader, Mænd som Johan og Melchior Rantzau, og sin lærde Kansler Wolfgang von Utenhof. „Tidligt paa Dagen plejede han Raad med sine Raadgivere og afgjorde alle Sager, men efter Middag hengav han sig alene til Lystighed og Selskabelighed i al Gemytlighed“. Det hed sig, at han var lad og troskyldig og lod Raaderne styre paa sine Vegne. Men det var ingenlunde Tilfældet. „Han ansaas af sine Naboer for en enfoldig og ligefrem Mand, der havde tilbragt sin Ungdom i ørkesløs Fred“, skriver en af hans nærmeste Omgivelser. „Men i Virkeligheden var han en forstandig, indesluttet, tavs og taalmodig Mand, der netop ved disse Egenskaber havde sat meget igennem. Han kunde anstille sig, som om han ingen Forstand havde paa Sagerne, som han dog udførte med Visdom og Dygtighed“. I Virkeligheden maa Frederik I betragtes som en af de betydeligste af vore oldenborgske Konger. Ejendommelig for ham er

Fig. 69. Graabrødreklostret i Viborg.

navnlig den Forsigtighed, hvormed han altid søgte at gaa Mellemvejen, og paa en Tid, hvor Lidenskaberne paa begge Sider blussede saa højt, blev denne Egenskab af stor Værdi for at undgaa skarpe Brydninger. Ganske vist søgte han forgæves at knække Adelens Modstand mod, at Vornedskabet blev ophævet, men bedre Held havde han med sine Bestræbelser for at vinde Borgerstanden. Han ophævede Gilder og Lav i Byerne, forøgede Borgmestrenes Antal og lagde Valget af Magistraterne i vore to største Stæder, København og Malmø, i det menige Borgerskabs Hænder. Herved haabede han at drage Borgerne bort fra Kristiern II's Sag og vel ogsaa at finde en folkelig Støtte mod Adelen. I

Fig. 70. Mønt fra Ribe med Frederik I's Billede.

hvert Fald uden for København og Malmø lykkedes det ham i Hovedsagen at naa dette Maal.

Den samme kloge Laveren brugte Kongen i det kirkelige Spørgsmaal. Fra Aalborg drog han i Slutningen af 1526 til *Odense,* og her holdtes der en *Herredag,* hvor foruden Rigsraadet ogsaa Repræsentanter for den almindelige Adel og Præstestand var til Stede. Bølgerne gik højt, men Frygten for et Angreb af den landflygtige Konge tvang Forsamlingen til Enighed. De katolske Prælater maatte slaa sig til Taals med Kong Frederiks vage Erklæring om, at han altid havde skikket sig som en kristen Konge og holdt enhver, baade gejstlig og verdslig, ved Ret og Skel; det vilde han ogsaa gøre i Fremtiden. Men Værnebrevet for Hans Tavsen vilde han ikke tage tilbage. Tværtimod udstedte han et nyt for Jørgen Sadolin, der fik Lov til at oprette en Præsteskole i Viborg. Ja, det lykkedes endog Kongen ved sin snilde Optræden at opnaa en Bestemmelse paa Herredagen om, at Bisperne og de andre Prælater for Fremtiden ikke skulde stadfæstes i deres Embeder af Paven i Rom, men af Lunds Ærkebiskop, og at de store Afgifter, som tidligere ved disse Lejligheder var gaaede til Rom, for Fremtiden skulde betales til Kongen. Hermed var i Virkeligheden Grunden

lagt for en *national dansk Kirke under kongelig Overhøjhed,* og det var næppe Kongens Mening at ville gaa saa vidt dermed, som det senere skete, saa at al aandelig Forbindelse med den katolske Kirke blev afbrudt. Ogsaa til Adelsmændene maatte Gejstligheden paa denne Herredag gøre betydelige Indrømmelser, og den forpligtede sig til for Fremtiden ikke at købe eller pante Jordegods fra Adelen. Saaledes havde Kongen og Adelen høstet det største Udbytte af dette Møde.

Den katolske Gejstlighed var ilde stedt. Fra Viborg spredte Reformationsbevægelsen sig til *Aalborg,* og rundt om paa Landet i Nørrejylland nægtede Bønderne at svare Afgifter til Bisperne. Selv øst for Øresund, i *Malmø,* begyndte den ny Bevægelse at slaa an blandt Borgerne. Den ansete Rigshovmester Mogens Gøje lagde ikke Skjul paa sit Sindelag, han nød Nadveren paa protestantisk Vis i begge Skikkelser. Adelen var i det Hele meget tilbøjelig til at slutte sig til den nye Lære, da den ønskede at bemægtige sig det rige Kirke- og Klostergods. Da Præstestanden langt fra havde nogen Støtte i Folket, blev dens Stilling stedse vanskeligere.

Det nyttede kun lidt, at Bisperne udstedte Forbud mod at læse den tidligere Malmøborgmester *Hans Mikkelsens* Oversættelse af det nye Testamente, som denne under sin Landflygtighed 1524 havde udgivet i Antwerpen. Det udbredtes alligevel, ikke mindst, da Kongen hævede Forbudet. Heller ikke hjalp det, at Bisperne lod den lærdeste og dygtigste katolske Lærer *Povl Helgesen* drage omkring i Landet og præke mod den nye Lære. Han blev spottet, fordi Folk ansaa ham for en Overløber („Povl Vendekaabe“). Da Bisperne indsaa, at de ikke var dygtige nok til at kunne optræde mod Protestanterne, søgte de at faa de berømteste katolske lærde i Tyskland, bl. a. den fra Luthers Kamp saa bekendte Doktor *Eck,* herind. De skrev i den Hensigt et meget ydmygt Brev til ham, hvori de bekendte deres egen Uformuenhed, men for at lokke ham skildrede Danmark med yppige Farver som et Land, der havde nok af alle Jordens Goder, og hvor ethvert af hans Ønsker skulde blive opfyldt. Men heller ikke dette hjalp, thi de tyske Doktorer havde saa travlt i deres Fædreland, at de ikke kunde følge den fristende Indbydelse.

Under saadanne Forhold kunde en ny Herredag i *Odense* i August 1527 ikke faa noget gunstigt Udfald for den katolske Gejstlighed. Den opnaaede ganske vist at faa sin Ret til Bispetiende bekræftet, hvad der var rettet mod de nørrejydske Bønder, men den maatte til Gengæld give Afkald paa at oppebære kirkelige Bøder af Kronens og Adelens Bønder. Atter var det saaledes Adelen, som udnyttede Præstestandens Trængsel til egen Fordel. Ikke engang til at beskytte Kirken mod

„det lutherske Kætteri“ kunde Kongen bevæges, da han saa, at han havde flere af de adelige Rigsraader paa sin Side. Tværtimod erklærede han, at Kongen vel „var en Herre over Liv og Gods i Riget, men ikke over Sjælene“; derfor maatte Troen være en fri Sag. Heller ikke vilde han tvinge nogen til at blive i Kloster eller vilde hindre Præster i at gifte sig. Hvis de gjorde det, maatte det ske „paa deres eget Eventyr“.

Saaledes havde den nye Lære faaet Frihed til at udbrede sig i Danmark. Den fik nu fastere Fod i *Malmø* vistnok forberedt ved Hans

Fig. 71. Malmø i det 16. Aarh. (Efter Braunius.)
I Midten af Byen ses St. Pederskirken, Slottet til Venstre er først opført af Kristian III.

Mikkelsens Oversættelse af det nye Testamente. Den første Forkynder her var 1527 en ulærd Mand *Klavs Mortensen Tøndebinder*, der var i Besiddelse af en usædvanlig Veltalenhed. Efter at være bleven præsteviet søgte han at bøde paa sine manglende Kundskaber ved at studere i København, og derpaa vendte han tilbage til sin Fødeby. Han blev her understøttet af Borgmesteren *Jørgen Kok* eller *Mønter*, og han prækede i et øde Kapel paa Raadmandsvangen uden for Byen, indtil Borgmesteren skaffede ham Tilladelse til at benytte Byens Hovedkirke. Det lykkedes ganske vist Katolikkerne at faa den djærve Prædikant fordrevet; men allerede næste Aar 1528 vendte han tilbage, forsynet med et kongeligt Værnebrev og med en Medhjælper, *Hans Spandemager*. Han var som saa mange andre af Reformationens Forkyndere en „forløben“ Munk. De to Mænd udgav i Forening den første danske Salmebog. Til dem sluttede der sig to lærde, Doktor *Oluv Krysosto-*

mus (Gyldenmund) og Hollænderen *Frands Vormordsen*, der 1529 blev udnævnt til Præst. I Forening oprettede de en kirkelig Læreanstalt (Gymnasium), der fik stor Betydning. Samme Aar kan den nye Lære anses for Sejrherre i Malmø. Det skete dog ikke uden heftige Optrin. Kirkerne blev tagne med Magt, Helgenbillederne ødelagte, og Munkene udjagne af Byen ligesom i Viborg.

Frygt skulde nu ikke afholde nogen fra at slutte sig til Reformatorerne. Et vigtigt Hjælpemiddel blev den nye og bedre Oversættelse af det nye Testamente og af Davids Salmer, som en anden af Kong Kristierns Ledsagere, den berømte *Kristiern Pedersen,* udgav i Antwerpen 1529. Slutningen af 1520'erne er i det Hele den danske Reformations Ungdomstid, og mange Skrifter er bevarede, som vidner om den Friskhed og det Mod, hvormed Reformatorerne gik frem. En af de betydeligste af deres Penneførere var Karmelitermunken *Peder Laurensen*, der havde været knyttet til det københavnske Kollegium i St. Pederstræde, medens Povl Helgesen ledede det, men senere gik han i Assens over til den nye Tro og blev derefter et af de virksomste Medlemmer ved den nye Læreanstalt i Malmø. I sit Skrift *„Malmøbogen“,* et af Reformationstidens betydeligste Arbejder, forsvarede han den nye Lære og skildrede, hvorledes man var gaaet frem ved dens Indførelse i Malmø. Hans tidligere Forstander Povl Helgesen svarede med et skarpt Modskrift, og Striden drejede sig navnlig om to Punkter, nemlig om Opfattelsen af Nadveren og om Præsternes Ægteskab. Man følte aabenbart fra katolsk Side, at dette sidste havde sin store Betydning, da det undergravede det asketiske Munkeideal, som man havde opstillet, og i Stedet derfor byggede Kristenlivet paa det naturlige Menneskeliv. Det var her hjemme ikke, som i Tyskland, Afladsspørgsmaalet, der blev den store Murbrækker mod den gamle Kirke. Desværre skæmmes hele Reformationstidens Kamplitteratur af den grove og usømmelige Tone, der gaar igennem den. Benævnelser som „Du bredbugede Skalk“ er ganske almindelige.

Men foruden at udsende dogmatiske Stridsskrifter forstod Reformatorerne ogsaa at vinde Folkestemningen ved *Digte* og *Viser,* der vel i Reglen er frie Bearbejdelser af tyske Forbilleder, men tillige paa en særligt levende Maade fører os ind i Tidens Brydning. Fra Skaane stammer aabenbart *„Dialogus,* d. e. en græsselig ond Tidende, som Paven fik i Rom om den papistiske Messe, som er et Hovedstykke i hans og Antikristens Kirke“. Det er det samme Emne, der behandles her, som havde været Genstand for Striden mellem Peder Laurensen og Povl Helgesen. Messen skildres som en syg og forgæves forsøger de tilkaldte katolske Læger al deres Kunst for at helbrede hende. I

deres Fortvivlelse skriger og skraaler de tilsidst, for at Raabet skal virke forløsende paa hende, intet hjælper, og da hun ligger i Dødskampen, lister Lægerne bort for ikke at komme i Ulejlighed ved at lade hende dø mellem Hænderne paa sig. — Til Jylland er derimod Scenen henlagt i Visen om „*Peder Smed og Asser Bonde*“. Den foregaar i Lars Fogeds Stue i Skive, hvor han sidder sammen med Graabroder Kort og Sognepræsten Hr. Jens og interesseret følger de Angreb, som Peder Smed retter mod Pilgrimsfarter i Almindelighed og mod den i Særdeleshed, som Asser Bonde er i Færd med at foretage til Karup. Smeddens Tale er saa overbevisende, at ikke blot Asser Bonde afstaar fra sit Forsæt, men at selv Graabroderen kaster Kutten og beslutter for Fremtiden at ernære sig paa hæderlig Vis ved at fiske Sild i Nibe.

I Denne Lille
Bog Lærer oc vnderuiſer Pe=
der ſmid Atzer bonde/ huad hand
ſkal holde oc tro aff ſiele Meſſer/ Siele gaff=
uer/ Vigilies/ Pſaltere at læſe/ Skerſild/
Schrifftemaal/ hellige Dage/ Kiød at æde/
om Tiende/ plict oc bod/ Faſte/ Afflad/ Aff=
lads breff/ Pillegrims reyſe/ band/ Vituand/
viede Liuſſ/ vit Salt/ oc vide Palmer/ om
Preſter/ Om Munckernis bedregeri/ Om
Sacramenterne/ oc anden ſaadan Vild=
farelſe/ ſom haffuer verit brugit i
Paffuens Kircke i mange Aar.

Fig. 72. Titelbladet til Visen „Peder Smed og Asser Bonde“.

Mod *Tiggermunkene* var nemlig Bevægelsen i Byerne især rettet. De var i Forvejen ilde sete af Borgerne for deres bestandige Plagerier. Mens Herreklostrenes Beboere levede af deres Jordegods og var mere af Vejen, var der nu kun faa, som vilde fylde Barfodmunkens Pose, naar han

„strippede“ vide om Land. Deres helbredende og understøttende Virksomhed blev lammet herved, de led selv ligefrem Nød, og det varede ikke længe, før de, navnlig i Jylland og Skaane, blev Genstand for aabenbare Mishandlinger, da man vilde tvinge dem til at forlade deres Boliger. „Den kirkerøverske Konge“, som Povl Helgesen kaldte Frederik I, og Borgerne i Stæderne maa i Forening bære Ansvaret for det Barbari som herved ofte fandt Sted. Hvad Graabrødrene angaar, sank Antallet af deres Klostre i Løbet af seks Aar fra 25 til 7. I Viborg indkvarterede Kongen Soldater i Klostret for paa denne Maade at „omvende“ Munkene, d.v.s. tvinge dem til at forlade det. En enkelt Scene er ganske malende. „Ved Middagstid kom en Soldat, angreb Gardianen (d. v. s. Klosterforstanderen), slog ham med sit Sværd paa Halsen og gik senere løs paa ham, en Gang med et Krus fyldt med Øl, en anden Gang med sit Sværd. Brødrene blev imidlertid i Klostret med Soldaterne, skønt de døjede meget ondt“. — Endnu værre gik det øst for Øresund, navnlig i Ysted, hvor Borgerne skældte Graabrødrene ud for Mordere og Røvere, Tyve, Blodsugere og Sjælemordere, og hvor Kongen lovede Borgerne Klostret til et Hospital, men først naar Munkene havde forladt det, eller naar man havde formaaet dem til at drage bort „frivilligt“. Dette sidste lykkedes ganske rigtigt, efter at Borgerne var brudte ind med Vold, havde slaaet dem med Økser og trampet paa dem, saa at flere af Munkene mistede Livet. En lignende Raahed blev vist mange andre Steder og er en uaftvættelig Plet paa den danske Reformation.

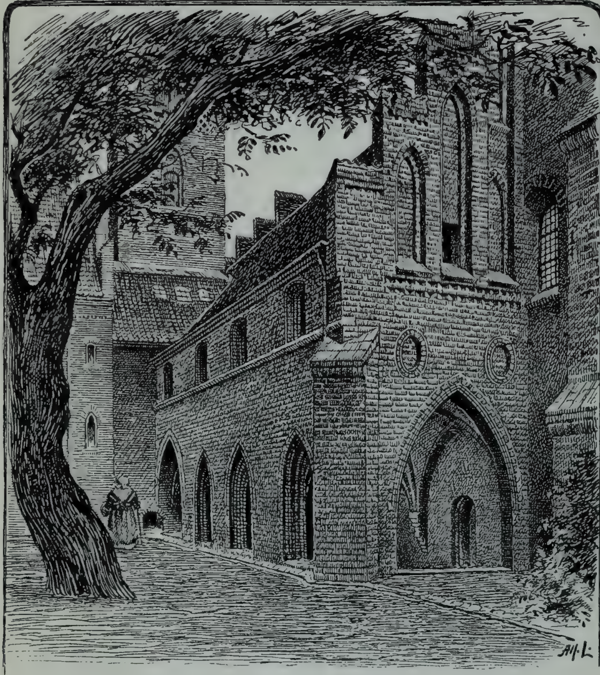

Fig. 73. Gaarden i Sortebrødreklostret i Aarhus.

Paa Øerne, navnlig paa Sjælland, var Bevægelsen dog endnu langt til-

bage. *København* ansaas endog for Katolicismens faste Borg. Men da den nye Lære havde sejret i Viborg, og Hans Tavsens Nærværelse ikke længer var nødvendig, kaldte Kongen ham 1529 til København og lod ham præke i *Nikolaj Kirke.* Hans Ord, der lød paa Modersmaalet, gjorde et langt dybere Indtryk end Martin Reinharts otte Aar tidligere. Snart var de fleste af Københavns Borgere vundne for Protestantismens Sag.

Den stadige Fremgang, som Lutheranismen gjorde, truede den gamle Kirke med fuldstændig Undergang. Samme Aar som den berømte Rigsdag holdtes i Augsburg, hvor den lutherske Lære blev grundfæstet og afsluttet i Trosbekendelsen, søgte de danske Katoliker at faa sat en Stopper for Bevægelsen her hjemme. Prælaterne forlangte af Kongen, at der skulde holdes en Herredag, hvor Protestanterne kunde blive overbeviste om falsk Lære og som Kættere lyste i Kirkens Band. Kong Frederiks Mening var ogsaa at komme til Ende med Religionsstridighederne, bl. a. fordi han frygtede et alvorligt Angreb af den landflygtige Kong Kristiern. Men han haabede paa at kunne gennemføre en Overenskomst i Religionssagen, saaledes at baade Katoliker og Lutheranere samledes om et Mellemstandpunkt. I Juli 1530 holdtes der da en *Herredag i København.* Rigsraadet gik ind paa store Bevillinger til Krigen mod Kristiern II, og til Gengæld troede Katolikerne allerede at have Spillet vundet. De krævede Tilbagegivelse af de ødelagte Kirker og Klostre og Forbud mod Lutheranernes Præken. Da traadte Hans Tavsen frem med sin Trosbekendelse i 43 Artikler, der begyndte med den Sætning: „Den hellige Skrift er den eneste Regel, hvorefter alle Mennesker maa rette sig, der skal faa Salighed hos Gud“, og hvor det hed i den 33te Artikel: „Selvdigtede gode Gerninger, Aflad og andet Paafund kan ikke gøre salige“, samt i den 42de: „Paa det Afguderiets Aarsag kan hindres, var det meget godt, at der ingen Billeder var i Kirkerne“. Disse Artikler delte de lutherske Prædikanter mellem sig og holdt hver Dag to Prækener over dem i Helligaands Kirke. De vakte en uhyre Opsigt og trak en Mængde Tilhørere til sig. Den katolske Gejstlighed indgav et heftigt Klageskrift derover til Kongen, hvori den forlangte, at Kætterne ifølge Haandfæstningen skulde straffes. Da det ikke hjalp, fremlagde de 27 Artikler, hvori de søgte at gendrive den lutherske Lære. Men Artiklerne var saa fulde af Overdrivelser og Fordrejelser, at Protestanterne sagde om dem, at „de indeholdt lige saa mange Løgne som Artikler“. De fremkaldte da ogsaa straks en Gendrivelse paa andre 27 Artikler, tilligemed 12 Klagepunkter over den slette Maade, hvorpaa Bisperne styrede deres Embeder. Indtil nu havde man forhandlet paa Dansk, men da

Katolikerne mærkede, at de lutherske ganske vandt det almindelige Folk for sig, og da de gerne vilde have Nytte af en tysk Doktor „Stagefyhr“, som de havde kaldt herind, og som ikke kunde tale Dansk, forlangte de, at Kampen for Fremtiden skulde føres paa Latin. Det vilde Protestanterne naturligvis ikke indlade sig paa, da de saa vilde miste Folkets Deltagelse, der var saa betydningsfuld for dem. Man kunde heller ikke blive enige om, hvem der skulde dømme i det store Tvistemaal. Katolikerne holdt paa Paven, som Lutheranerne naturligvis maatte forkaste, og de erklærede, at Striden kun kunde afgøres efter Guds eget rene Ord. Da Stemningen baade ved Hoffet og i Byen blev mere og mere fjendtlig mod Katolikerne, saa at de neppe kunde vise sig paa Gaden uden at blive forhaanede, og da Doktor „Stagefyhr“ selv blev forfulgt af Gadedrengene med Smædeviser, fandt den gamle Kirkes Tilhængere det under disse Omstændigheder klogest at trække sig tilbage i Stilhed. Herredagen endte saaledes uden nogen virkelig Afgørelse; Kongen holdt sig forsigtigt tilbage og erklærede at ville tage begge Religionspartier under sin Beskyttelse, indtil Spørgsmaalet kunde blive afgjort paa en almindelig Kirkeforsamling.

Saaledes havde ingen af Parterne paa Mødet opnaaet, hvad den ønskede. Stemningen blev derfor skarpere paa begge Sider, og snart møder vi ogsaa her hjemme den protestantiske *„Billedstorm“*, der i saa mange Lande skæmmer Reformationens Sag, og som vi allerede har set Spor af i Viborg og Malmø. Nu trængte Borgmesteren i København, Ambrosius Bogbinder, en Søn af Kristiern II's Fosterfader, med en stor Skare Borgere, Baadsmænd, Fiskere og Haandværksvende 3dje Juledag 1530 ind i Frue Kirke og gav sig hensynsløst til at ødelægge de kostbare Kirkeprydelser og Helgenbillederne. Det lykkedes dog at frelse det prægtige Højalter, da Byfogden i sidste Øjeblik kom til med sine Svende og holdt Styr paa Borgmesteren. Ogsaa paa andre Steder forefaldt der lignende Uroligheder. Rigshofmesteren Mogens Gøje udmærkede sig blandt Klosterstormerne, hvorfor Munkene kaldte ham „Djævlens udkaarne Drabant og Tjener“.

Flere ugunstige Forhold bidrog til at stille den katolske Præstestand misligt. Den udvalgte Ærkebiskop *Aage Sparre* kunde ikke faa Bekræftelse af Paven og nedlagde derfor tilsidst sit Embede. Bispen i Børglum, *Styge Krumpen,* levede som nævnt sammen med en Frille til stor Forargelse for alle Religionspartier. Bispen i Viborg, *Jørgen Fris*, Hans Tavsens forbitrede Modstander, blev 1530 sat i Band af Paven, og samme Aar blev *Jens Beldenak* af Rigsraadet dømt til at være Tremarksmand, fordi han havde brugt højst fornærmelige Ytringer om Kongen. Han blev som Bisp i Odense efterfulgt af den for-

sigtige *Knud Gyldenstjerne*, der søgte at imødekomme Tidens Fordringer. Han lod Luthers lille Katekismus oversætte af Jørgen Sadolin og uddele til Præsterne i sit Stift, for at de kunde bruge den til Folkeundervisning. Knud Gyldenstjerne og Aarhusbispen *Ove Bille* indtog i det Hele et maadeholdent Standpunkt, og navnlig den sidste var Gen-

Fig. 74. Frederik I's Monument i Slesvig Domkirke.

stand for almindelig Agtelse. Den dygtige Biskop i Roskilde, *Lage Urne*, døde 1529 og blev efterfulgt af *Joakim Rønnov*, der var ilde lidt og ilde troet baade af Protestanter og Katoliker. Alt dette bidrog endnu mere til at svække Kirkens Magt og fremskynde dens Fald.

For sit Forhold til Reformationen fortjener Kong Frederik I ikke ringe Ros. Det Maadehold, hvormed han fremmede den, den Ro og Sindighed, hvormed han optraadte mellem de stridende Parter og dæmpede Forbitrelsen, blev en væsentlig Aarsag til, at Danmark blev

forskaanet for de Rædsler, som ledsagede Religionskampene i de fleste andre Lande. Naar Kongen handlede saa forsigtigt, skyldtes det vel for en Del, at han personlig indtog et Mellemstandpunkt i Striden og ikke i alle Punkter var en Tilhænger af Luther.

Kun kort kom Kong Frederik til at overleve den tvivlsomme Triumf at have faaet sin Brodersøn i sin Magt. Skærtorsdag den 10de April 1533 døde han i en Alder af 62 Aar paa sit kære Gottorp Slot. Han er den eneste danske Konge, der ligger begravet i Slesvig Domkirke, hvor hans prægtige Monument af italiensk Marmor endnu ses. Det er udført i Antwerpen af Cornelis Floris efter Tegning af Kristian III's Hofkunstner Jakob Binck. Her hviler ogsaa hans anden Hustru *Sofie af Pommern*, medens den første, *Anna af Brandenburg*, er begravet i Bordesholm Klosterkirke i Holsten.

Grevens Fejde. Kristian III bliver Konge.

Ved Frederik I's Død havde Reformationens Sag endnu langt fra sejret i Danmark. I de fleste Byer var den vel slaaet igennem, men paa Landet var det ingenlunde Tilfældet, og selv op til Højadelens Rækker strakte endnu Katolicismens Indflydelse sig ubestridt. Naar Adelen paa Herredagene i Odense 1526 og 1527 havde sluttet sig til Angrebene paa Kirken, var det hovedsageligt for at opnaa økonomiske Fordele. De katolske Prælater kunde derfor gøre sig Haab om, at Udviklingen endnu lod sig vende, og at Kirken kunde genrejses i sin gamle Vælde.

Det var dog ikke blot den katolske Kirkes, men ogsaa Landets Skæbne, som skulde afgøres. Frederik I's Død indtraf nemlig saare ubelejligt, da der ikke var nogen, som man kunde enes om at tage til Konge. Hans ældste Søn *Kristian* var født 1503 og stod altsaa i sin kraftigste Alder. Han blev straks hyldet som Hertug i Slesvig og Holsten og lagde ikke Skjul paa, at han var en ivrig Tilhænger af den lutherske Lære. Kunde han ikke faa den gennemført, „vilde han gaa derfra til Fods," sagde han. I Danmark modarbejdede derfor en stor Del af Adelen og hele Gejstligheden hans Valg, og de søgte at faa hans 12aarige Halvbroder *Hans* til Konge, da de haabede at kunne faa ham opdraget i den katolske Tro. Borger- og Bondestanden tænkte derimod paa den fangne Kong *Kristiern*, som de vidste vilde være dem en trofast Beskytter. Men der var ingen, der spurgte om deres Mening. Som sædvanligt paatog de højere Stænder sig alene Afgørelsen. Følgen blev, at den Herredag, der kort efter Frederiks Død blev samlet i *København*, atter skiltes uden at have naaet en Afgørelse af

Kongevalget. Man udskød det til næste Aar, fordi, som man sagde, det norske Rigsraad ikke havde naaet at komme til Stede. Men Prælaterne fik dog, trods Modstand fra visse Adelsmænds Side som Mogens Gøje og Erik Banner, drevet adskillige Bestemmelser igennem, der sigtede til at trænge Protestantismen tilbage. De Kirker og Klostre, som Protestanterne havde bemægtiget sig, skulde gives tilbage, Messen skulde atter indføres, og ingen Præst maatte indsættes uden Tilladelse af den Biskop, i hvis Stift han boede. I deres Vrede over disse Bestemmelser forlod de betydeligste protestantiske Rigsraader Hovedstaden, og Bisperne begyndte nu at forfølge *Hans Tavsen.* De stævnede ham for Raadet, anklagede ham for Kætteri og fik ham dømt til at nedlægge sit Embede og forlade København og Sjællands Stift. Forbitrelsen hos Københavns Borgere var dog saa stor, at Hans Tavsen efter Domfældelsen maatte tage Joakim Rønnov i sin Beskyttelse og følge ham til Bispegaarden for at værne ham mod Mishandling. Snart tvang Gæringen i Byen Biskoppen til at lade ham komme tilbage og frit opholde sig i Staden. Men han maatte love ikke at komme med Angreb paa Prælaterne i sine Prækener. Stor var Uroen i København i Sommeren 1533. Hans Tavsen græmmede sig over at se sin Virksomhed hæmmet og søgte Trøst ved at digte Visen „*Om Løgn og Sandhed*“, der skildrer Sandhedens Genvordigheder, men ender med at udtale hans Fortrøstning:

Tuenne Skiøne
Viser Dē første Om Løgē oc Sādhed
Den anden om Muncke Cappen.

Fig. 75. Titelbladet til Visen om Løgn og Sandhed.

„Men kommer Sandhed til Ords igen,
Da raader jeg Løgn, du bruger dine Ben,
Du veedst, hvad det vil koste“.

I den følgende Tid beskæftigede han sig med en Oversættelse af de 5 Mosebøger, og som Luther paa Wartburg holdt han sig uden for de politiske Begivenheder. Paa lignende Maade stillede de øvrige Reformatorer sig. Men Borgerstandens Førere, *Jørgen Kok* i Malmø og *Ambrosius Bogbinder* i København, traadte nu frem i første Række. De vilde benytte Kongeløset til at bryde Adelsvælden og give deres opblomstrende Stæder en lignende uafhængig politisk Stilling, som de nordtyske Hansebyer allerede forlængst besad.

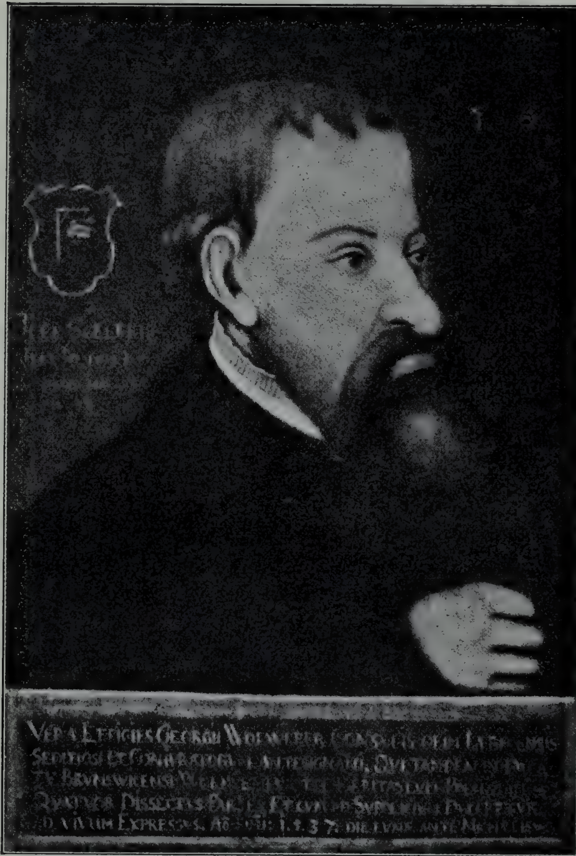

Fig. 76. Jørgen Wullenwever. (Efter Maleri i Lübeck.)

Under Herredagen i København havde der paa Reden ligget en lybsk Flaade under Anførsel af Lübecks Borgmester *Jørgen Wullenwever.* Han var nylig kommen til Magten i sin Fødeby ved en indre demokratisk Revolution, og hans Maal var nu at hæve Lübecks synkende Magt ved en Krig med Hollænderne. Han søgte Forbundsfæller til denne Politik hos Naboerne og havde derfor indfundet sig ved det paatænkte danske Kongevalg. Men da det danske Rigsraad i Stedet herfor sluttede en *Union* med Hertug Kristian og Hertugdømmerne og faa Maaneder efter afsluttede en ny *Traktat med Nederlandene* (9. September 1533) om et Forsvarsforbund paa 30 Aar, vendte Wullenwever sit Blik mod Rigsraadets Modstandere, Borgmestrene i København og Malmø. Sammen med dem lagde han en eventyrlig Plan: Kristiern II skulde befries fra sit Fængsel og sættes i Spidsen for sine gamle Riger. Slottene i Malmø og København skulde nedrives, og disse

to Byer skulde have en lignende uafhængig Stilling i Danmark, som Lübeck og de andre „Rigsstæder“ besad i Tyskland. Hvad Lübeck skulde opnaa til Gengæld, bestemte man ikke; klart var det dog, at Danmark først og fremmest vilde blive nødt til at erklære sig mod Nederlandene, og at dernæst den hanseatiske Handels Vælde i Norden vilde faa en Styrkelse for uoverskuelige Tider. Lübeck vilde blive uindskrænket Herre over Handelen paa Nordsøen og Østersøen og vilde kunne spærre Indløbet til det sidste Hav for alle Handelskonkurrenter.

Overfor dette Forbund stod Rigsraadet afmægtigt. Det skiltes efter den københavnske Herredag uden at nedsætte nogen foreløbig Regering over Riget, alt Sammenhold var derved opløst, og hvert Landskab optraadte i den følgende Tid selvstændigt for sig. Allerede herigennem, men endnu mere ved den afsluttede Union havde det katolske Rigsraad lagt Danmark ind under den holstenske Indflydelse, som var det selv saa meget imod, men som Johan Rantzau og Wolfgang Utenhof ivrigt tilstræbte. Vort Land blev en Kastebold mellem Naboerne. Skulde Lübeckerne eller Holstenerne regere Danmark?

I Maj Maaned 1534 aabnede Lübeckerne pludselig Krigen, idet Lejetroppernes Anfører, *Markus Meyer*, gjorde et Indfald i Holsten og derved tvang Hertug Kristian til først og fremmest at værge sit eget Land. Den lybske Flaade kunde nu uforstyrret gaa over til Danmark, og den 22de Juni landede den ved Skovshoved, en Mil nord for København. I Spidsen for den stod den unge Grev *Kristoffer af Oldenbürg*, en Sønnesøn af Kristiern I's Broder Gerhard. Efter ham fik hele Krigen Navn af *„Grevens Fejde“*. Han var en af Datidens mærkelige sammensatte Skikkelser; paa den ene Side Landsknægt, men tillige humanistisk dannet, saa at han under Københavns Belejring sad og læste i sin Homer og af Melanchton fik Navnet Alkibiades. Men han var ogsaa grebet af Reformationens Tanker, og han havde fattet en Sympati for sin fangne Slægtning Kristiern II, der gør det sandsynligt, at han mente det ærligt med at ville genindsætte ham paa Tronen. Overalt modtog Greven Hyldest i den fangne Konges Navn og søgte at drage Borgerne og Bønderne over paa sin Side. Det lykkedes ham fuldkomment. Inden kort Tids Forløb var hele *Sjælland* i hans Magt, og Adelen underkastede sig fejgt for at redde sig og sine Ejendomme. Saaledes gik Høvidsmanden over Sjælland, Anders Bille til Søholm, over til Grev Kristoffer og svor ham Huldskab og Troskab, hvorpaa han endogsaa blev hans Raadgiver. Mest afgørende var det dog, at Ambrosius blev genindsat som Borgmester i København, der sluttede sig til Greven, og at Johan Urne den 24. Juli uden Nødvendighed

overgav Slottet. Derved faldt en Mængde Skyts og Rigets store Orlogsskibe i Grev Kristoffers Hænder, og hermed var Sjællands Skæbne afgjort. Snart efter blev ogsaa *Skaane* og Øerne erobret, og Greven blev den 10. August hyldet paa St. Libers Høj ved Lund i Kristiern II's Navn, Selv den berømte Otto Krumpen søgte ikke at værne om sin Krigerære, men overgav straks Tranekær Slot paa Langeland og fik i Stedet derfor Aalholm Slot i Forlening. Overalt stræbte Grev Kristoffer efter at vinde Adelsmændene, og disse søgte ved ubetinget

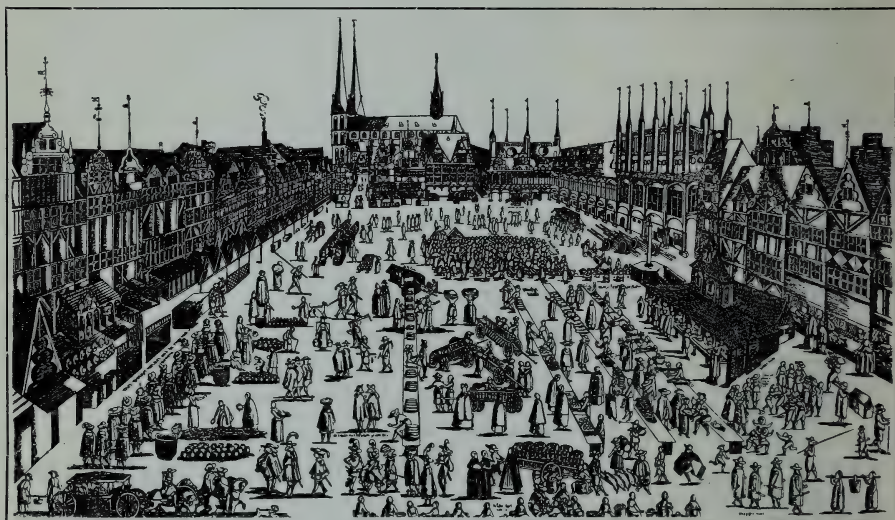

Fig. 77. Markedspladsen i Lübeck.

at underkaste sig Beskyttelse mod mulig Forfølgelse fra Bøndernes Side. Med Grevens Sejr fulgte i Byerne Genindførelsen af den lutherske Gudstjeneste. Biskop Joakim Rønnov blev afsat, og hans Bispestol blev givet til Gustaf Trolle, der „som en Stormfugl" altid dukkede frem i urolige Tider og nu atter virkede for Kong Kristierns Sag. Men han maatte kort Tid efter ombytte Stillingen med Fyns Bispestol, da Joakim Rønnov købte den sjællandske tilbage af Grev Kristoffer og anerkendte ham paa Kristiern II's Vegne. Saa ynkelig en Rolle spillede den Mand, der i den foregaaende Tid som Roskilde Bisp havde været Danmarks Kansler og havde afgjort Statssager paa egen Haand. „Jeg skal være Jer Konge nok", havde Rønnov sagt til en af Prædikanterne og havde oven i Købet slaaet ham med sin Stridshammer.

Adelen i *Jylland* viste imidlertid mere Mod end den sjællandske. I Spidsen for den stod Rigshofmesteren *Mogens Gøje*, der arbejdede for Hertug Kristians Valg. Han var den betydeligste inden for Standen

og en af de faa, der formaaede at ofre sine private Interesser for Statens, skønt han som sin Tids rigeste Mand led de største Tab derved. „Kongen af Jylland“ havde Sigbrit i sin Tid spottende kaldt ham paa Grund af hans Rigdom. Den 4de Juni 1534 samledes den jydske Adel og Udsendinge fra den fynske i *Ry* ved Foden af Himmelbjerget. De gejstlige og verdslige Rigsraader holdt Møde i St. Sørens Kirke, men kunde længe ikke blive enige. Bisperne indsaa, at Hertug Kristians

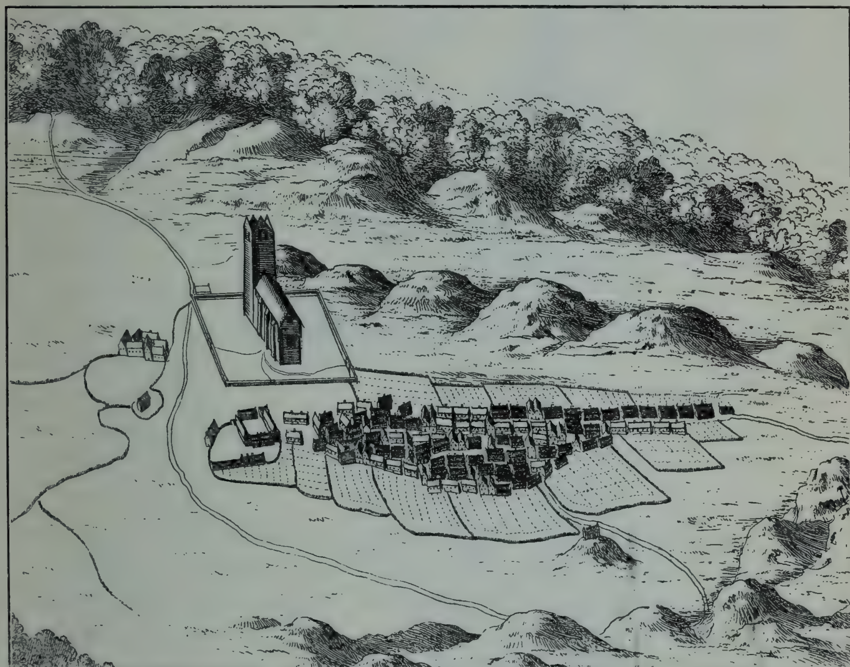

Fig. 78. Ry Kirke ved Himmelbjerget. (Efter Resen.)

Valg vilde betyde den katolske Læres Undergang, og de stred derfor heftigt imod. Men da Sagen trak i Langdrag, tabte den menige Adel, der ventede uden for paa Kirkegaarden, Taalmodigheden. De styrtede ind i Kirken og raabte, at de vilde have Hertug Kristian til Konge; de vilde vide, hvem der gjorde saa stærk Modstand; med ham vilde de nok tale et Ord. Dette Optrin slog endelig Bispernes Modstand ned. De underskrev Valgakten; den ærværdige Ove Bille af Aarhus gjorde det med Taarer i Øjnene, thi han vidste, at det var Katolicismens Dødsdom. For ret at vise Hertugen, at Bispernes Modstand var fuldstændigt brudt, valgte man til første Medlem af den Sendefærd, der skulde bringe ham Bud om Valget, den heftigste af hans Modstande-

Fig 79. Grev Kristoffer af Oldenburg.. (Efter Stik.)

re, Biskop Styge Krumpen af Børglum. De andre var Oluv Munk, udvalgt Biskop af Ribe, Rigsraad Ove Vincentsøn Lunge til Tirsbæk og Mogens Gøje selv. Med dem forenede den fynske Adel sig; 19 Adelsmænd samledes i Landsbyen *Hjallese* en halv Mil syd for Odense og valgte *Johan Fris* til Hesselager til at bringe Hertug Kristian Underretning om deres Beslutning. De føjede dertil en indstændig Bøn om, at han saa snart som muligt vilde komme Fyn til Hjælp, da de hver Dag kunde vente en Rejsning af Borgere og Bønder.

Den 18. August 1534 modtog Hertug Kristian uden for *Horsens* Hyldingen af de jydske Stænder. Adelen og Gejstligheden kunde ikke blive enige om en egentlig Haandfæstning. Han udstedte derfor et foreløbigt Forsikringsbrev, hvori han lovede at ville give en Haandfæstning som sin Faders, saa snart Riget kom til Ro. Da vilde han ogsaa, hvad de kirkelige Forhold angaar, „med Danmarks Riges Raad og Adel gøre en kristelig, god Skikkelse derpaa i alle Maader". Hvorledes denne vilde blive, lod sig let forudse. Dagen efter indrømmede Kongen oven i Købet, at Befolkningen maatte afsætte de Præster, der ikke vilde „synge Dansk", naar de ved deres Indsættelse havde lovet at gøre det.

Imidlertid var den folkelige Gæring paa Fyn brudt ud i aabenbar Opstand. To Dage efter Hjallesemødet rejste Borgerne i Svendborg sig og afbrændte Bispestolens Fæstning *Ørkel*, tæt nord for Byen, hvor dens Voldsted endnu ses paa en høj Banke. En lignende Skæbne havde den gamle Kongeborg Næsbyhoved ved Odense, og Hagenskov og Nyborg blev ligeledes erobrede. Snart var hele Fyn i Grev Kristoffers Magt.

Nørrejylland stod nu tilbage. Her landede i Begyndelsen af Sep-

tember den forvovne Fribytter, der allerede i flere Aar havde gjort de nordiske Farvande usikre som Tilhænger af Kristiern II, og som nu var traadt i Grev Kristoffers Tjeneste. „*Skipper*“ (d. v. s. Kaptajn) *Klement* skal have været en Vendelbo, født i Vedsted Sogn i Kær Herred. Den 14. September bemægtigede han sig Aalborg By og Slot og fik uden Vanskelighed sine stridbare Landsmænd, Vendelboerne, til at gøre Opstand. Snart bredte Bevægelsen sig paa begge Sider af Limfjorden. Biskop Styge Krumpen skal have skjult sig i „Peder Ridemands Bagerovn“, mens Bønderne plyndrede og afbrændte hans Gaarde Seglstrup, Vorgaard og Birkelse. Hvor Elsebet Gyldenstjerne var blevet af, vidste man ikke. Ogsaa Børglum og de andre Klostre nord for Limfjorden faldt i Skipperens Hænder. De Adelsmænd, der tvungne eller frivilligt sluttede sig til Skipper Klement, fik betydelige Forleninger. De andre adelige maatte flygte, og deres Gaarde blev ødelagte. Klarupgaard og Hjermeslev blev afbrændte, mens Ejeren Bagge Gris var fraværende. Forbitret ilede han til Aalborg og søgte at gennembore Klement med sin Daggert, men den gamle Eventyrer bar et Panser under sin Kjortel, der tog imod Stødet. Bagge Gris vilde dog være sluppen bort, hvis ikke en Skomager i Aalborg havde ramt ham saa stærkt i Hovedet med en Teglsten, at han paa Flugten døde af Saaret ved Hasseris Kær, hvor man siden fandt hans Lig. — I *Ty* stod Oluv Duus frem paa Refs Herreds Ting og lod Skipper Klements Brev oplæse, der truede enhver, som ikke vilde følge ham, med at hænges i Galgen. Derpaa bad han

Fig. 80. Ridder til Hest. (I Nationalmuseet.)

Tingalmuen om at „splitte Tinget i Djævelens Navn“ og følge ham til Vestervig Kloster, der ligeledes blev brændt.

Den jydske Adel samlede sig i Aarhus og drog mod Aalborg under Anførsel af Lensmanden paa Kalø Erik Banner til Asdal og Holger Rosenkrantz til Boller. Deres Styrke var kun 600 Mand til Hest, men de ringeagtede de uøvede Bønder og glemte Vendelboernes gamle Tapperhed. Følgen af denne utidige Overlegenhed blev Nederlaget ved *Svenstrup*, en Landsby en Mil syd for Aalborg. Tidligt om Morgenen den 16. Oktober 1534 var Klement draget ud fra Aalborg med 6000 slet væbnede Vendelboer, og han havde besat Højderne foran Svenstrup, før Adelsmændene mærkede det. Da de adelige fik Øje paa Bønderne, styrtede de utaalmodigt frem over de lave og fugtige Marker, men den bløde Jord kunde ikke bære de jernklædte Ryttere. De blev siddende fast og blev uden synderlig Møje stødt ned af Bønderne med deres „Vendelbopigge“. Her faldt 14 Adelsmænd, deriblandt Holger Rosenkrantz selv. Flere blev fangne, de tiloversblevne reddede sig til Randers, hvor de satte sig fast og slog et Angreb af de uordnede Bønderhobe tilbage. Opstanden bredte sig derfor ikke videre paa denne Side, men vestpaa rejste Bønderne sig over Viborg-Egnen helt ned til Varde, hvor Kongsgaarden Lundenæs og Slottet Lønborg, der hørte under Ribe Bispestol, blev brændte. En lignende Skæbne havde en Mængde Herregaarde i Himmerland og Salling, det sidste Sted maatte Jens Hvas nødtvungent slaa sig paa Bøndernes Side, efter at hans Gaard var afbrændt.

Imidlertid havde Hertug Kristian gjort et Angreb paa Lübeck, og han havde derved skræmmet den gamle Hansestad saa stærkt, at den den 18de November sluttede Fred med ham for Hertugdømmernes Vedkommende og saaledes prisgav sine Venner i Danmark. Først og fremmest kunde han nu med al sin Kraft vende sig mod Bønderne i Jylland. Anføreren for hans Tropper var den berømte *Johan Rantzau* til *Breitenburg* ved Itzehoe, en af sin Tids største Feltherrer. „Havde han i sine Manddomsaar haft det samme Sind imod Danmarks Almue, som han i sin Alderdom havde mod Ditmarskens Bønder, vilde hans Berømmelse straale med den højeste Glans i Danmarks som i Holstens Aarbøger; thi som Hærfører og Leder af store krigerske Foretagender staar han i Række med de bedste, og han vidste overalt, hvor han optraadte, at tvinge Sejren paa sin Side“. Med overordentlig Hurtighed rykkede han op langs Jyllands Vestkyst; overalt flygtede Almuen ved hans Ankomst. Skipper Klement trak sig tilbage til *Aalborg*, som han havde ladet befæste. Den 17de December slog Johan Rantzau Lejr uden for Byen, og da han om Natten havde hørt Bøn-

derne arbejde travlt paa at forbedre Volden, besluttede han, „at vi næste Morgen tidligt vilde spise en Morgensuppe med dem“. Tidligt næste Morgen, Fredag den 18de December indtog Johan Rantzau Byen med Storm efter kun halvanden Times Kamp og trods Bøndernes og Borgernes tapre Forsvar. Han deltog selv i Stormen og kom i Livsfare, da han blev styrtet ned fra Volden i Graven. Efter at Byen

Fig. 81. Johan Rantzau. (Efter samtidigt Stik.)

var indtaget, begyndte der et skrækkeligt Blodbad. 8—900 Bønder blev nedhuggede, da de ikke kunde redde sig over Fjorden, og kun Kvinder og Børn blev paa Feltherrens Befaling skaanede. Skipper Klement selv søgte at redde sig ved Flugt, men han blev forfulgt og greben af en Bonde Esbern Nilsen, der til Belønning fik en af Kronens Gaarde i Storvorde By med Frihed for al kongelig Tynge i sin Livstid. Skønt Skipper Klement ikke var nogen Oprører, blev han dog behandlet som en saadan. Han sad i Fængsel i henved to Aar, og en fremmed, der saa ham i denne Tid, siger, at han saa modfalden ud som en Ulv i et Bur. Først i September 1536 blev han henrettet i Viborg, og hans Legeme blev sat paa fire Stejler.

Der vistes kun liden Barmhjertighed mod de jydske Bønder. Strengt straffede Johan Rantzau Opstanden overalt, men især i Vendsyssel. I de 49 Herreder, der havde rejst sig, maatte hver Herred udgive sit aabne Brev, hvori det hed: „Efterdi vi efterskrevne med den øvrige oprørske Almue udi Nørrejylland have os med Liv og Gods forbrudt mod den stormægtigste Herre Kristian, udvalgt Konge til Danmark, have vi for igen at løse vor Hals for slig Utroskab, Brøst og Forseelse opladt og afhændt fra os og vore Arvinger alt vort Bøndergods og Ejendom til Kongen til evig Tid, med mindre han mildelig os benaade vil". Kun de, der kunde bevise deres Uskyld, bevarede deres Ejendomsret som Selvejerbønder. Men desuden maatte Oprørerne løse deres Hals med Øksne og Penge, „til en usigelig Summa", som Hvitfeld siger. Hovedparten af Bønderne blev i Stedet for Selvejere Fæstere under Kronen eller Adelen, og Hovedmændene forfulgtes baade paa Liv og Gods. Saaledes dæmpedes den sidste Bondeopstand, og gennem Aarhundreder maatte Bonden bøje Nakken under Aaget. Dog varede det længe, før han godvilligt fandt sig heri, og under hele Grevefejden frygtede Regeringen for nye Rejsninger i Vendsyssel.

Grev Kristoffers Lykke begyndte nu at dale. I Skaane faldt Adelen, der kun nødtvungent havde underkastet sig, fra ham, da Gustaf Vasa sendte Tropper derned for at understøtte Hertug Kristian mod deres fælles Fjende Kristiern II. Ved Efterretningen om dette Forræderi begyndte der en almindelig Forfølgelse mod Adelen paa Sjælland og paa Fyn, „*Adelsjagten*" kaldet; Grev Kristoffer afpressede dem betydelige Pengesummer, og Borgerne og Bønderne udplyndrede de adelige Gaarde og Klostrene. Det er om denne Tid, Hvitfelds Ord gælder: „Udi de Dage var det ikke godt at være eller hedde adelig; jevnlig lød de Ord: Man skulde slaa Ulvene ihjel, saa blev der ingen Unger efter dem. Mange Fruer og Frøkener forklædte sig som Bønder og søgte paa denne Maade at frelse sig". Skrækkeligst var dog den Gerning, der øvedes paa Ringsted Landsting i selve Grev Kristoffers Paasyn, da den gamle Fru *Anne Meinstrup*, Dronning Elisabets fordums Hofmesterinde, blev dræbt af nogle københavnske Borgere, fordi hun ikke kunde lægge Baand paa sin Harme mod Almuen. Liget blev endda skændigt mishandlet, og hendes Følge slap med Nød og næppe for samme Behandling. Under denne Forvirring gjorde Lübeckerne endogsaa ondt værre ved at udnævne *Hertug Albrecht af Mecklenburg*, der var gift med Kristiern II's Søsterdatter og selv haabede at vinde Danmarks Trone, til Grev Kristoffers Medanfører. Herved hindredes al Enighed i Krigsførelsen, da Anførerne var misundelige paa hinanden.

Fyn blev nu Krigsskuepladsen. En Nat i Midten af Marts 1535 landede Johan Rantzau paa Halvøen Helnæs syd for Assens og tilføjede Bønderne et betydeligt Nederlag ved Favrskovs Banker. Den udvalgte Konge skriver herom: „Krigsfolket tog Flugten og tyede til Assens By og forlod den arme, forførte, vanvittige Hob Almue paa Pladsen igen udi al Angst og Dødsens Nød, saa der desværre og blev en mærkelig Hob Folk slagne“. Assens blev derefter belejret, og de fleste fynske Stæder underkastede sig. Da indsaa Lübeckernes Førere paa Fyn, *Gustaf Trolle* og *Greven af Hoya*, som var Hertug Albrechts Høvidsmand, at der maatte tages alvorligt fat. Efter at have modtaget Forstærkning, besluttede de i Odense at gaa løs paa Fjendens Lejr ved Assens. Besætningen i den belejrede By skulde gøre Udfald, naar den saa det aftalte Tegn, som var et brændende Hus. Men Hærførerne havde uden at vide af det haft et Vidne til deres Raadslagning. Præsten *Hans Madsen* i *Svanninge* var bleven fængslet, fordi han ikke havde villet røbe, hvor det Gods var gemt, som den bortflygtede Adelsmand Jakob Hardenberg til Sandholt havde betroet ham. Lübeckerne havde forgæves hængt Præsten op under Loftet ved Tommelfingrene, og de havde bundet varme Æg i hans Armhuler for at tvinge ham til at bekende. Tilsidst indespærrede man ham i et Skab, netop i den Stue, hvor Bispen og Greven holdt Møde uden at vide af, at han var nærværende. Næste Dag blev han ført til Faaborg, og her løste han om Natten ubemærket sine Baand, slap ned til Stranden, arbejdede sig med en Humlestage i en Baad over

Fig. 82. Fru Anne Meinstrups Ligsten i Hornslet Kirke.

til Horneland og ilede udpint og halvnøgen til Johan Rantzaus Lejr. Her fortalte han om, hvad han havde hørt, og hans Herre Jakob Hardenberg gik i Borgen for, at hans Udsagn var sandt.

Johan Rantzau tog straks sin Beslutning. For at forvirre sine Modstandere stak han sin Lejr i Brand, lod kun 100 Ryttere blive tilbage i Lejren ved Assens og rykkede med hele sin øvrige Hær mod Fjenden. Den 11. Juni 1535 om Eftermiddagen Kl. 6 stødte han paa Lübeckerne en halv Mil øst for Assens. De besatte straks *Øksnebjerg* og begyndte at forskanse sig med en Vognborg. Trætte af Marschen som de var, vilde de rimeligvis opsætte Kampen til næste Dag. Johan Rantzau ønskede ikke at storme deres faste Stilling og vilde gerne have Sagen afgjort. Det lykkedes ham at lokke dem til at angribe. Da han sendte dem nogle Kanonkugler ind i Stillingen, mente Greven af Hoya, at det var bedre „at bie paa Glavinds Od end paa en Kartoveklod“, og styrtede sig med sit Rytteri ned ad Skrænten. Johan Rantzau lod dem komme paa et Stenkasts Afstand og satte da sit tætsluttede Rytteri i Bevægelse mod dem, der under Farten var komne i Uorden. Efter halvanden Times blodig Kamp maatte Lübeckerne gribe Flugten og blev forfulgte indtil Nattens Frembrud. Flere hundrede faldt, derimellem Greverne af Hoya og Teklenburg. Den første vilde overgive sig og var i Færd med at staa af Hesten, da blev han gennemboret af en holstensk Adelsmand Ditlev Rathlou, der fra gammel Tid nærede Fjendskab mod ham. Begge de faldne Grever blev begravne i St. Knuds Kirke i Odense, og over dem rejstes et Mindesmærke, der nu er forsvundet. Fangernes Antal angives til 1700. Mellem dem var ogsaa den haardt saarede Ærkebiskop *Gustav Trolle*, der blev ført til Gottorp, hvor han kort efter døde af sine Saar, just da Gustav Vasa havde fordret sin Dødsfjende udleveret. Over 400 Vogne med alt Artilleri, Krigsforraad og Tros faldt i Sejrherrens Hænder, der kun skal have tabt 40 Mand. Med saa ringe Tab vandt Johan Rantzau den afgørende Sejr.

Følgen heraf blev hele Fyns Underkastelse. Assens overgav sig straks, men blev ikke des mindre plyndret. Med lignende Raahed rasede Landsknægtene i de prisgivne Stæder Faaborg, Svendborg og Odense; den sidste blev udplyndret tre Gange i eet Aar.

Endnu haardere ramtes Lübeckerne i de samme Dage til Søs. En forenet dansk-svensk Flaade var efter Svenskernes eget Ønske bleven stillet under Overkommando af *Peder Skram* til Urup, velkendt for sit Mod i Slaget ved Upsala 1520. Nu vandt han for sine Bedrifter til Søs Æresnavnet „Danmarks Vovehals“. Efter at han havde kæmpet heldigt mod den lybske Flaade under *Bornholm* den 9. Juni, maatte

Fjenden søge Ly i Sundet under Københavns Kanoner. Derpaa sejlede Peder Skram til Fyn, hvor han ankom efter Slaget ved Øksnebjerg. Den lybske Flaadeafdeling, der laa her, blev jaget ind i *Svendborg Sund* og fanget som i en Sæk; Besætningen maatte flygte i Land og give Skibene til Pris. Nu var Søen aaben, saa at de kongelige Tropper

Fig. 83. Københavns Belejring 1536. (Det ældste Billede af Byen.)

kunde overføres til Sjælland, hvor de den 24. Juli begyndte at belejre København til Lands, mens Peder Skram selv indesluttede den fra Søsiden. Paa samme Tid havde Norge underkastet sig, og Kristian III blev den 18. August hyldet af Skaaningerne paa Libers Høj.

Alle disse Uheld fremkaldte store Uroligheder i Lübeck. Man længtes for Handelens Skyld efter Ro og Fred, og Uviljen vendte sig mod *Jørgen Wullenwever*, der havde indladt sig paa de dumdristige Planer. Han blev afsat, og da han senere paa Aaret var saa uforsigtig at begive sig paa en Rejse til Bremen, blev han fanget af sine poli-

tiske Modstandere, lagt paa Pinebænken og tilsidst henrettet. Hans Meningsfælle *Markus Meyer* forsvarede sig længe paa Varberg Slot, som han ved List havde bemægtiget sig, og da han endelig maatte overgive sig, blev han af sine forbitrede Fjender lagt paa Stejle ved Helsingør. Det gamle konservative Parti, der havde faaet Magten i Lübeck, trak sig snart ud af Striden og sluttede i Februar 1536 Fred med Danmark mod at faa sine Handelsrettigheder bekræftede og Løfte om at beholde Bornholm i endnu 50 Aar. Fra nu af var saaledes *Kø-*

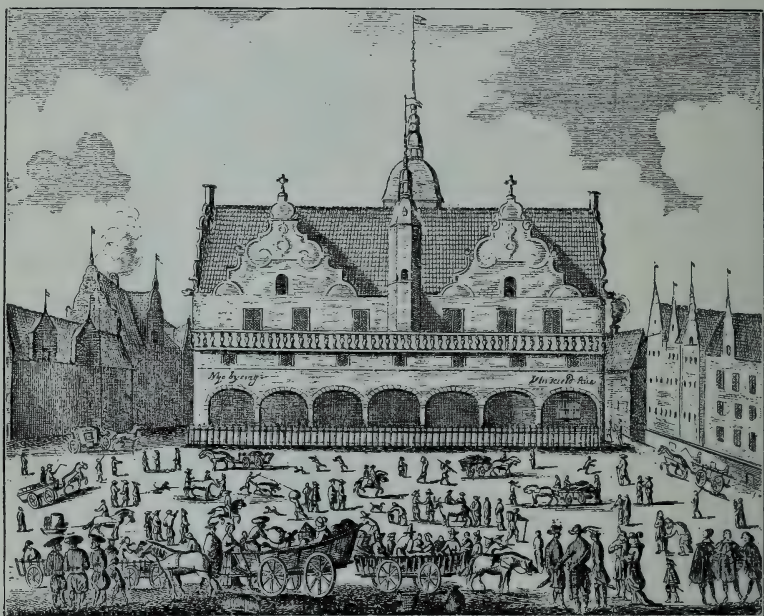

Fig. 84. Gammeltorv og Raadhuset. (Efter Resen ca. 1650.)

benhavn overladt til sin Skæbne. Men Byen vedblev at forsvare sig med enestaaende Udholdenhed, skønt de andre Stæder overgav sig den ene efter den anden. Til sidst faldt selv *Malmø* i April 1536. Men Københavns Borgere vilde intet høre om Overgivelse; de var endnu forsynede med Levnedsmidler og ventede Hjælp fra Nederlandene. Den udeblev imidlertid, og forgæves gjorde *Pfalzgrev Frederik,* der havde ægtet Kristiern II's ældste Datter Dorotea og derfor stillede Krav om den danske Trone, et Forsøg paa at komme den betrængte Stad til Hjælp. Snart begyndte Sulten at rase i København, især da Johan Rantzau i Juni Maaned 1536 havde bemægtiget sig Amager. De gamle og svage, Kvinder og Børn søgte at forlade Byen, men Fjenden jog dem med Magt tilbage til den udsultede Stad. Om Overgivelse var der

dog ikke Tale. Ikke alene Grev Kristoffer, men ogsaa Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, der efter Malmøs Overgivelse havde taget sin Tilflugt hertil, var bestemt derimod. Forgæves samledes en Skare Borgere paa Gammeltorv for at raadslaa om Overgivelse. Ambrosius lod de tyske Landsknægte hugge ind paa dem, saa at nogle hundrede blev slaaede ihjel, og Raadhusets Kældere var den Dag fulde af fangne danske Borgere.

Saaledes var det i Haab om Hjælp fra Holland besluttet at vove det yderste. Den følgende Maaned hører til Københavns sørgeligste Minder. Egentlige Levnedsmidler var tilsidst ikke til at faa for Penge. En lille Hund kostede 6 Mark, en fed Hund 14, en Hestelever 2, en Kat lige saa meget. „Man spiste 400 Heste; Katte, Hunde, Rotter og andre urene Dyr derimod i utallig Mængde.“ For en Haandfuld Salt eller to Æg betalte man en Mark. Paa Helligaands Kirkegaard skal en Moder være sunket død ned, men hendes to Børn sugede Blod i Stedet for Mælk af hendes Bryst, og man saa ikke sjeldent Folk segne døde om paa Gaden. Da Overgivelsen endelig skete, havde man efter et Øjenvidnes Beretning intet andet tilbage at spise end Bladene paa Træerne. Men umiddelbart i Forvejen skal de herskende have svaret paa Borgernes Klager med de Ord, at det var endnu ikke kommet saa vidt som i Jerusalem, de havde jo endnu ikke spist deres egne Børn.

Den 28. Juli 1536 aabnedes endelig Københavns Porte for et sørgeligt Tog. Borgmestre og Raad begav sig ud til Belejringshæren for at overgive sig paa Naade og Unaade. Kong Kristian behandlede sin erobrede Hovedstad skaansomt. Der blev straks ført Levnedsmidler ind i Byen, og Kongen lod den beholde sin frie Stilling; dog vilde han for Fremtiden selv være Herre over Befæstningen, indsætte Borgmestre og Raad og have Ret til at prøve Præsterne. Almindelig Tilgivelse fandt Sted, undtagen for dem, der havde deltaget i Mordet paa Fru Anna Meinstrup. Men Grev Kristoffer maatte paa Knæ høre paa en drøj Tiltale fra Kongen og fik kun Tilgivelse mod at love aldrig mere at krige paa Kongens Lande. Ambrosius tog sig selv af Dage, da han beskyldtes for at have stillet en københavnsk Borger paa en Uriaspost. Men den kløgtige Jørgen Kok forstod at vinde Kongen for sig. Han skal have haft Indflydelse paa de Begivenheder, som straks efter paafulgte, og han endte sit Liv som en højt anset Mand i sin Fødeby Malmø.

Grevefejden betegner et Vendepunkt i Nordeuropas Udvikling. Wullenwevers Forsøg paa at standse *Lübecks Nedgang* var strandet og maatte strande, fordi han vilde kæmpe mod selve Udviklingen. Efter Opdagelsen af Amerika og af Søvejen til Indien gled Handelsvejen mod

Vest, bort fra Lübeck og over i Hænderne paa Hollænderne og Englænderne. København blev ikke en Aflægger af Lübeck, men en vigtig og selvstændig Plads for Transithandelen mellem Nord- og Østersøen.

Ogsaa paa anden Maade har Grevefejden haft en dyb Indvirkning paa vort Land. Med Kristiern II strander det sidste alvorlige Forsøg paa at *forene Norden*; den yngre gottorpske Linje i Danmark havde faaet Hjælp fra selve Sverige til at vinde den danske Trone og kunde derfor foreløbigt ikke gøre sig Haab om at erobre dette Land. Størst Betydning fik dog Grevefejden i Øjeblikket paa vort Lands indre Udvikling. *Bondestandens* Selvstændighed var knust, men ogsaa *Borgerstanden* var stækket, navnlig i København og Malmø, hvor man nu blev nødt til at bøje sig ind under fremmede Herrers Styre. *De højere Stænder* havde sejret, men Sejren var vundet ved Hjælp af den lutherske Fyrste og hans holstenske Adel. Derfor var den katolske Kirke i Danmark undergravet, men skulde ogsaa de danske Herremænd blive fortrængte af den fremmede Adel? Det var et skæbnesvangert Øjeblik i vort Lands Historie, maaske det alvorligste siden Opløsningen i Grev Gerts Dage.

Rigsdagen i København. Reformationens Indførelse.

Danmarks *Tilstand* ved Slutningen af Grevefejden var kun sørgelig. Det gælder endogsaa for Adelen. Otte Krumpen beregnede sit Tab til 200,000 Kr., og andre Adelsmænd erklærede, at de kun havde den blotte Jord tilbage i udyrket Tilstand. Igennem en Række af Aar var Forbrydelser gaaet i Svang uden at blive straffede. En Opløsningens Aand havde gennemtrængt hele Samfundet. Bitterheden voksede endnu mere ved den stærke nationale Modsætning, som var skabt under Fejden. Povl Helgesen skriver, at Danmark altid har haft „en lumsk, graadig og paahængende Fjende i dette Holsten, som dog er købt, udvidet og beriget ved dets Penge“, og en unævnt samtidig Forfatter udtaler sig endnu skarpere. „Har I nogen Sinde hørt,“ siger han, „at Tyskerne var Danskerne tro? Er det ikke et gammelt Ord, at før skal man plukke Figen af Hyldetræ, før man hos Tyskerne finder Redelighed mod Danmark?“ Ogsaa Kongens Stilling var vanskelig. Han var ved Krigen kommen i stor Gæld til de holstenske Adelsmænd, som krævede, at der hurtigst muligt skaffedes nye Pengemidler til Veje. Der var fuldt af Rygter om forræderiske Planer imod ham selv fra den danske Adels Side, saa at han bortset fra ganske enkelte som Mogens Gøje og Johan Fris, kun mente at kunne stole paa sine holstenske Lejetropførere.

Kristian III var endnu en ung Mand i Begyndelsen af 30'erne. Han havde tidligt mistet sin Moder, og hans Opdragelse havde sikkert lidt derunder. Hans Ydre var smukt; det hed sig om ham, at han oprindelig havde ført et noget lystigt Liv, og at først hans religiøse Vækkelse havde gjort en Forandring heri. Kristian III gjorde dog i Begyndelsen et lidet betydeligt Indtryk paa sine nærmeste Omgivelser. Men der er næppe Tvivl om, at Mænd som Utenhof undervurderede ham, thi han besad ikke blot Evne til at føle en levende Begejstring, navnlig for Religionen, men han var ogsaa en virkelysten Mand, og han havde et lykkeligt Greb til at skaffe sig gode Venner og Raadgivere, som paavirkede ham heldigt. Kristian III nærede oprindelig ingen Lyst til at blive Konge, han vilde hellere nøjes med Hertugdømmerne, hvor han kunde gennemføre sine reformatoriske Planer uden Modstand. Religionen var for ham vigtigere end Kongekronen. Iøvrigt havde Grevefejden, som omstemte ham paa dette Punkt, virket mildnende og afdæmpende paa ham. Hans Omgivelser ønskede nu, at han skulde gaa egenmægtigt frem i Danmark, navnlig gælder det om Kansleren Utenhof, der tænkte sig et fremtidigt tysk-dansk Rige under den holstenske Adels Ledelse.

Den 6te August 1536 holdt Kongen tilligemed sin skønne Dronning Dorotea sit Indtog i København, hvor alt endnu bar Spor af den usigelige Jammer og Elendighed. Faa Dage efter skete det afgørende Slag. Vi har endnu bevaret et Brev fra en prøjsisk Admiral til hans Herre, Kongens Svoger, Hertug Albrecht. Admiralen laa med sine Skibe paa Københavns Red og havde taget Del i de sidste Krigsbegivenheder. Han skriver den *12. August 1536* Kl. 2 om Eftermiddagen: „Hs. Kgl. Majestæt har sendt Bud til mig og ladet mig kalde til sit Raad, hvor Obersterne for Landsknægtene, Feltherren og Ritmestrene samt Hr. Johan Rantzau og Melchior Rantzau er kommet tilstede og har overvejet, hvorledes Kgl. Majestæt fremdeles skulde anstille sin Sag, fordi Biskopperne slet intet vilde gøre til Rytteres og Fodfolks Betaling. Det blev da i Guds Navn besluttet uopholdeligt at tage Biskopperne ved Hovedet, hvilket blev i al Hemmelighed bestilt om Natten, saa at i Dag ganske tidlig Kl. 4 er de tre Biskopper af Sjælland, Skaane og Ribe arresterede af Profos og Landsknægte, straks ført op paa Københavns Slot og under stærk Vagt af Hageskytter og Drabanter indsatte hver i sit faste Gemak. I samme Stund da man paagreb dem, blev København bestilt med Vagt til Lands og til Vands, saa at ingen kan komme ud eller ind uden Vedkommendes Befaling. Og saaledes skal det blive indtil den tredie Dag.

Kl. 8 derefter har Kgl. Majestæt ladet de andre (verdslige) Rigs-

raader kalde til sig op paa Slottet, hvor denne Sag er foretaget. De, der nu samstemme med Kongen og de ovennævnte Krigsraader, har

Fig. 85. Kristian III. (Efter Maleri i Dresden.)

ingen Nød; hvo ikke, vil ogsaa blive anholdt. Men jeg tænker, de kryber til Korset. Imidlertid vil Kongen ikke afgøre noget endeligt om Regimentets Forandring førend paa den bestemte Rigsdag ......

Med dette Foretagende er den menige unge Adel, Borgerne i København og de andre Stæder, ogsaa Bondestanden, vel tilfreds med stor Jubilering, saa er ogsaa Ryttere og Knægte meget glade derover. Gud give Hs. Kgl. Majestæt i dette og i alt en lykkelig Fremgang.“

Dette Brev fører os paa en levende Maade ind i disse Dages Begivenheder. Hvad der ikke tales om, men fremgaar af Kongens eget Brev til Hertugen af Lüneburg, er, at det oprindelig havde været Meningen ogsaa at fængsle de verdslige Rigsraader, men at man i sidste Øjeblik indskrænkede sig til kun at ramme Bisperne. Selv med denne Indskrænkning maa det voldsomme Skridt, der blev taget, betegnes som en *Revolution.* Bisperne af Ribe og Lund blev fangne om Natten til den 12. August; Joakim Rønnow lykkedes det ikke straks at faa fat i, da han havde skjult sig paa en Hanebjælke under Bispegaardens Tag, men Sulten drev ham snart ned, og han blev grebet. Hvad de verdslige Rigsraader angaar, var det aabenbart Mogens Gøje og Johan Fris, hvem det lykkedes at afværge den Voldshandling, der var bestemt imod dem. De gik nemlig under deres Møde med Kongen godvilligt ind paa, at Bisperne skulde berøves al verdslig Magt, og at det hellige Evangelium og Guds rene Ord herefter skulde forkyndes i Landet; fremdeles at „for Fremtiden Danmarks Regimente ikke skulde hænge af Ærkebispen og de andre Bisper, men af *Kongen og de verdslige Rigsraader* og deres Efterkommere“. De fangne Bisper blev forøvrigt behandlede med Mildhed og snart igen sat i Frihed, da de overgav deres Borge i Kongens Haand og lovede at forholde sig rolige. Knud Gyldenstjerne af Odense og den ædle Ove Bille af Aarhus gik endogsaa over til den lutherske Lære. Kun mod Joakim Rønnov vistes der Strenghed, skønt hans Venner, ja selv hans Slægtning Gustaf Vasa, gik i Forbøn for ham, og han flere Gange søgte Forlig med Kongen. Grunden hertil var vistnok, at han ved sine spodske Ytringer under Grevefejden mod Kristian III („den Gæk af Holsten“) havde vakt dennes uforsonlige Harme. Han blev ført fra det ene Fængsel til det andet og døde i København 1544. Efter at Statskupet havde fundet Sted, meddelte Kongen Luther, med hvem han stod i stadig Forbindelse i disse Aar, det Skridt han havde foretaget. Den store Reformator var ikke ganske tilfreds med, at Kirkeforandringen skulde foretages med saa voldsomme Midler, men han billigede dog til Slut, hvad der var foregaaet, idet han tilføjede, at han gik ud fra, at de godgørende Stiftelser blev opretholdte i deres fulde Udstrækning.

Det var en Forudsætning ved Begivenheden den 12. August, at der senere paa Aaret skulde træde en almindelig Rigsdag sammen i København, for at Kirkeforandringen kunde faa gyldig Stadfæstelse. I

Mellemtiden forberedtes en Række Love, der skulde forelægges her, og paa disse har sikkert Mogens Gøje og Johan Fris haft en betydelig Indflydelse. Rigsdagen mødtes den 15. Oktober 1536, og det lykkedes den at tilendebringe sit epokegørende Arbejde paa kun 14 Dage. Til Stede var hele Adelen, omtrent 400 Mænd, samt udvalgte af Borger- og Bondestanden, ialt omtrent 1200 Mennesker. Rigsdagsbeslutningen blev bekendtgjort paa et offentligt Møde, som blev afholdt under aaben Himmel paa *Gammel Torv* den 30. Oktober. Kongen og Rigsraadet tog Sæde paa en ophøjet Tribune; rundt om dem stod de forsamlede Repræsentanter. Først blev der holdt en Tale, hvis Oplæsning varede i fire Timer. Heri blev Borger- og Bondestanden stærkt dadlede, fordi de havde sat sig op imod deres lovlige Øvrighed, men der blev ogsaa rettet Anker mod Adelens og Rigsraadets Opførsel over for Almuen. Den stærkeste Dadel ramte dog Gejstligheden, hvem Taleren tilskrev den Tvedragt, som havde raset mellem Folkets forskellige Lag. Tilsidst blev det derfor foreslaaet, at Bispeværdigheden for Fremtiden skulde være afskaffet, og at der skulde indsættes Superintendenter til at lære Folket det hellige Evangelium. Bispedømmernes Ejendomme skulde inddrages under Kronen. (Det samme blev ogsaa senere Tilfældet med Klostergodserne). Tienden skulde vedblive at bestaa, men ganske vist ikke betales af Adelen, der blev tiendefri; den skulde deles i tre Dele, af hvilke den ene tilfaldt Sognepræsten, den anden Kirken, den tredje Kongen, som skulde anvende den til at lønne de nye Tilsynsmænd og til at forbedre Skolevæsenet. Endelig udtaltes det, at Riget skulde styres af indfødte Mænd, og Adelens Rettigheder blev i det Hele bekræftede, et Vidnesbyrd om, at Kongen ikke mente at kunne undvære denne Stands Støtte. Med lydeligt Bifald vedtog Folket disse Bestemmelser.

Paa samme Rigsdag blev Kongens toaarige Søn *Frederik*, der var født tre Dage før Kongevalget i Ry, erklæret for „udvalgt Konge“, d. v. s. Tronfølger, og *Haandfæstningen* blev udstedt. Paa væsentlige Punkter afveg denne fra den tidligere, som var bleven udstedt af Kong Frederik, og den stillede overhovedet Kongen adskilligt friere. Dette gælder navnlig om tre Punkter: Kongen fik Ret til at lade sin Søn vælge til sin Efterfølger, mens han endnu levede; Retten til at gøre Oprør mod Kongen, hvis han brød Haandfæstningen, bortfaldt, da Adelen nu af egen sørgelig Erfaring havde lært, at en saadan Oprørsparagraf kunde vendes mod den selv af de lavere Klasser; endelig udtaltes det, at Rigsraadet ikke maatte forøge Haandfæstningen under Kongens Regeringstid. Det bestemtes desuden, at Adelsmændene ikke mere maatte befæste sig paa deres Borge, og at alle „Slotslove“ ved Kongens Død skulde holdes til hans Søns Haand, ikke som hidtil til

Rigsraadets Haand. At Gejstlighedens Privilegier bortfaldt, fulgte af sig selv.

I Kristian III's Haandfæstning fandtes endelig den Bestemmelse, at *Norge* skulde ophøre at være et selvstændigt Rige. „Efterdi Norges Rige", hedder det, „nu saa forringet er baade af Magt og Formue, og Norges Riges Indbyggere ikke ene formaar at underholde dem en Herre og Konge, og samme Rige er dog forbundet at blive hos Danmarks Krone til evig Tid, og Flesteparten af Norges Riges Raad, besynderlig Ærkebiskop Olaf, som nu er det største Hoved der i Riget, nu i en kort Tid er tvende Gange med Mesteparten af Norges Riges Raad faldet fra Danmarks Rige imod deres egen Forpligtelse, da har vi derfor lovet og tilsagt Danmarks Riges Raad og Adel, at dersom Gud Almægtigste det saa bestemt haver, at vi samme Norges Rige eller noget dets Ledemod, Slotte, Lande eller Syssel, som dertil hører, kunde erobre eller bekomme under vor Lydighed, da skal det herefter være og blive under Danmarks Krone ligesom et af de andre Lande, Jylland, Fyn, Sjælland eller Skaane ere, og herefter ikke være og hedde et Kongerige for sig, men et Ledemod af Danmarks Rige og under Danmarks Krone til evig Tid". Bestemmelsen var indsat efter det danske Rigsraads Ønske, og Følgen blev, at Kroningen i Trondhjem for Fremtiden bortfaldt, og at det norske Rigsraad blev ophævet. Landet blev fra nu af styret af en Statholder og en Kansler. Forøvrigt satte Kristian III sig ud over Haandfæstningens Bestemmelse, da han ikke ønskede at blive bundet i Regeringen af Norge af det danske Rigsraad. Norge bevarede derfor en vis Selvstændighed i sine indre Anliggender, og de danske Konger vedblev at lade sig hylde i Oslo og kalde sig „Konge af Norge". Norge var i Kristian III's Øjne hans *Arverige* ligesom Hertugdømmerne, og naar han ønskede at gennemføre denne Anskuelse, var det for herved at tvinge det danske Aristokrati til bestandig at indsætte en af hans Efterkommere til dansk Konge. Naar det var gaaet Norge saa ilde, og det havde mistet sin Selvstændighed, var Aarsagen først og fremmest, at Landet manglede politiske Førere, da de fleste af de verdslige Rigsraader var Danskere; men en dybere Grund var de norske Købstæders Mangel paa Betydning, og at Bønderne boede spredt og isoleret i deres Bjergdale og var lidet talrige.

Man maatte nu skride til at ordne Kirkevæsenet. Straks efter Rigsdagen i København blev der nedsat en Kommission til at udarbejde en *Kirkeordinans*. Den bestod af 29 „højlærde Mænd og Prædikanter", hvortil der senere traadte fem slesvigske Præster. Deres Udkast blev gennemset af Kongen, som selv foretog Rettelser deri, der endnu er bevarede; derpaa blev det prøvet af Luther og endelig af dennes Ven,

den wittenbergske Professor Johan Bugenhagen. Kirkeordinansen erklærede som sin Grundvold „Guds rene Ord, som er Loven og Evangelium“, men den nævner ingen symbolsk Bog som Regel for Læren og Gudstjenesten, hvorimod den giver ganske almindelige Bestemmelser i protestantisk Aand. Den bestemmer tillige, hvorledes Præsternes Valg skulde foregaa. Paa Landet skulde det foretages af Menighederne, undtagen paa de Steder, hvor Adelsmænd havde Kaldsret; i Købstæderne af Borgmester og Raad. Provsterne skulde vælges af Præsterne, og Superintendenterne af fire Købstadpræster, som alle de andre Præster i Stiftets Stæder havde udnævnt af deres Midte til Valgmænd.

Fig. 86. Johan Bugenhagen. (Efter Stik.)

Ved Siden af Superintendenterne stilledes der *Stiftslensmænd*, der skulde bestyre Kirkegodset og alle de verdslige Forretninger, som tidligere havde været besørget af Bisperne. Disse Embeder blev dog allerede 1582 forenede med de kongelige Lensmænds rundt om i Landet.

Kongen henvendte sig derefter til den sachsiske Kurfyrste, og denne sendte efter hans Opfordring *Johan Bugenhagen* til København, hvor han ankom den 5. Juli 1537. Den 12. August kronede han Kongen og Dronning Dorotea i Frue Kirke. Talen blev holdt paa Tysk, „for at alle kan forstaa det“. Det var en prægtig Forsamling, adskillige fremmede Fyrster var til Stede, og et Festmaaltid og en Turnering afsluttede Dagen. Den 2. September, samme Dag som Kirkeordinansen udkom, indviede Bugenhagen i den samme Kirke de syv nye *Superintendenter*, som blev indsatte i Stedet for de katolske Biskopper. Det varede imidlertid ikke længe, før Folket, som ikke kunde udtale det vanskelige Ord, atter brugte det gamle kirkelige Navn „Biskop“. Su-

perintendenterne blev denne Gang udnævnt af Kongen selv, og de blev stillet paa en langt sparsommere Fod end deres katolske Forgængere. Deres Løn skulde udbetales dem af Lensmanden og være saa rundelig, at de „kunde holde to Tjenestepiger, en Skriver, en Karl til at sende deres Ærinder, en Køresvend, der kunde røgte fire Heste, og en Dreng, som de stedse kunde have hos sig". Men selv denne beskedne Stilling var det under de opløste Forhold vanskeligt at sikre dem. De første Superintendenter var næsten alle Mænd, som havde gaaet i Spidsen for at udbrede den lutherske Lære. Saaledes blev *Frands Vormordsen* Biskop i Skaane, *Jørgen Sadolin* paa Fyn, *Jakob Skønning* i Viborg, *Mathias Lange* i Aarhus og *Peder Thomsen* i Vendsyssel. Den eneste Tysker var *Johan Vandal*, der havde virket for Reformationens Udbredelse i Slesvig og Holsten og til Løn blev Biskop i Ribe. Han var en dygtig Mand, men det var dog et uheldigt Skridt at sætte ham paa denne Post, thi han lærte aldrig dansk og maatte derfor føre Tolk med sig paa sine Visitatsrejser. Sjællands Bispestol blev nu flyttet fra Roskilde til København. Den blev beklædt med *Petrus Palladius*, som var Søn af en Skomager i Ribe og havde studeret i Wittenberg. Her havde han sluttet sig nøje til Melanchton, der gav ham hans Navn, som er en Latinisering af Navnet „Plad", og han var bleven en Ven af Bugenhagen; her havde han endelig taget Doktorgraden. Efter sin Tilbagekomst blev han paa samme Dag udnævnt til Superintendent og til Professor ved Universitetet. Han virkede i 23 Aar indtil sin Død den 3. Januar 1560 med den største Iver i den nye Kirke. Navnlig havde hans Visitatser stor Betydning, han rensede Kirkerne for „Uryd", d. v. s. Helgenbilleder og lign., og han forbød Valfartsstederne, men han var tillige sindig og maadeholden i sin Færd, og han har i sin „*Visitatsbog*" givet os en Skildring ikke blot af den nye Kirkes Tilstand,

Fig. 87. Peder Plad. (Palladius.) (Efter Stik.)

men ogsaa af en Række Kulturforhold paa hans Tid, som har den største Interesse. „Vi har intet Værk fra det 16. Aarh., der kan maale sig med Visitatsbogen i mangesidig Betydning", skriver hans Biograf, Rosenberg om ham. „Den er Kærnen af Palladius' Forfatterskab, indeholder det korteste og klareste Udtryk for hans og dermed for de ypperste Reformatorers Opfattelse af de kirkelige og religiøse Forhold. Derhos finder vi intet Steds saa rig og levende Oplysning om Folkets, særlig Landalmuens, Tilstand paa hin Tid: Dens Tankesæt, Sæder og Skikke, Dyder og Lyder, Levemaade, Arbejde og Adspredelse, alt skildret i Billeder saa friske og farveklare, at det tidt er, som saa man disse Mennesker for sig, hørte dem tale og indaandede Duften af Mark og Skov og nyslaaet Hø . . . Hovedsagen er dog, at alt dette i Forening udstraaler fra en særdeles ejendommelig, storladen Personlighed, der afspejler det bedste og inderste i Tidsalderens Væsen". Ogsaa en ny Alterbog skyldes Palladius, og han har betydelig Del i Udarbejdelsen af den nye Kirkeordinans og i den nye Oversættelse af Bibelen, der blev udført af Kristiern Pedersen efter Luthers tyske Oversættelse. Den blev udgivet af Kongen 1560 og kaldes derfor *Kristian III's Bibel.* Ogsaa af den danske Salmesang har Palladius megen Fortjeneste.

Men til vor Forundring savner vi blandt de nye Superintendenter den højtfortjente *Hans Tavsen*, som kun blev ansat som Lektor i Roskilde. Grunden hertil var vel til Dels hans demokratiske Stilling under Grevefejden, der nu gjorde ham mindre velset paa høje Steder. Men Aarsagen var sikkert ogsaa, at han ikke kunde undværes ved Uddannelsen af de sjællandske Præster, og han virkede ivrigt derfor i Roskilde i Slutningen af 1530'erne. Først efter Johan Vandals Død blev han Superintendent i *Ribe*, og her arbejdede han i en Aarrække med den for ham karakteristiske Iver. Ved sine Prækener, sine teologiske Forelæsninger for Præsterne og sine talrige Rejser omkring i Stiftet for at vaage over den nye Læres Udbredelse, satte han et stærkt Præg paa denne Egns Udvikling. Men han maatte kæmpe med store Vanskeligheder, navnlig vilde de jydske Adelsmænd kun nødigt imødekomme hans Ønske om at skaffe Præsterne et anstændigt økonomisk Udkomme. En Gang var man saaledes i Ribe Domkirke Vidne til den Scene, at en Herremand forfulgte ham gennem Kirken med Sværd i Haand, men Hans Tavsen opgav aldrig sin Kamp for at varetage sine betrængte Standsfællers Interesser. Han var hidsigere og mere ildfuld end Palladius, men de udfyldte hinanden godt inden for den nye Kirkes Rammer. Hans Tavsen døde i Ribe den 11. November 1561 og blev begravet i Domkirken, hvor hans Ligsten endnu findes.

Størst Vanskeligheder frembød naturligvis det Spørgsmaal, hvorle-

des man skulde besætte de mange Præstekald med duelige Mænd. I sin Postil siger Hans Tavsen 1536: „Jeg har i disse 12--13 Aar, jeg har præket Evangelium, i Sandhed fornummet og forfaret, at mange Præster have standet i Stampe og er i Lærdom bleven de samme, de var, ikke af nogen ond Vilje eller Had til Ordet og den evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed (d. v. s. Mangel paa Kundskab)". Disse Forhold blev i den følgende Aarrække ikke væsentlig ændrede, men Reformatorerne var tvungne til at tage Spørgsmaalet om *Præsternes Uddannelse* op med fuld Kraft, da Interessen hos det brede Folk for den nye Lære var saa stærk. Ved sin Afrejse fra Danmark 1542 udtalte Bugenhagen: „Jeg har ikke været noget Sted, hvor man saa gerne hører paa Prækener som i Danmark, selv Hverdage, selv om Vinteren, selv før Festdage og paa Festdagene hele Dagen igennem, og de beder flittigt". Om akademisk Uddannelse af Præsterne kunde der naturligvis i Begyndelsen ikke være Tale. De katolske Præsteembeder havde desuden været saa smaa, at man som Regel maatte slaa to Præstekald sammen for at forsørge en protestantisk Prædikant, der i Modsætning til sin katolske Forgænger som Regel havde Hustru og Børn. Endda voldte det store Vanskeligheder at faa Embederne besat, navnlig i Købstæderne. Palladius skriver, at skønt han havde fundet adskillige Præster i Landsbyerne, der var lærde og fromme nok til at forestaa Købstadmenigheder, saa havde de dog alle bedt ham om, at han for Guds Skyld ikke vilde forflytte dem med Kone og Børn fra deres tarvelige Agerbrug til Elendigheden, d. v. s. til Købstæderne, thi paa Landet havde dog nogle deres Udkomme, men i Købstæderne havde man kun Møje og Arbejde. Selv paa Landet maatte man dog stille smaa Fordringer til Prædikanterne. 1569 blev det endelig bestemt, at ingen maatte kaldes til Præst, før han havde studeret nogle Aar ved *Universitetet*. En Del af Kirkegodset blev efter Bestemmelsen anvendt til Gavn for Undervisningen. Navnlig blev Universitetet rigeligt betænkt. Det havde under Krigen aldeles ophørt med sin Virksomhed, men Kongen tog sig nu saa ivrigt af denne Sag, at det allerede i 1537 igen

Fig. 88. Universitetets Segl.

kunde aabnes, og den 10. Juni 1537 fik det paa Herredagen i Odense sin nye Fundats, hvorefter der skulde være 13 Professorer, nemlig tre i Teologi, to i Lægevidenskab, en i Retsvidenskab og syv i det filosofiske Fakultet. Med stor Gavmildhed sørgede Kongen for Universitetets Fornødenheder ved at skænke det en stor Mængde Kirkegods og Tiender, og han kan derfor med Rette betragtes som dets egentlige Stifter. Den kongelige Kansler Johan Fris virkede i en lang Aarrække som Universitetets Forstander. Ogsaa de *lærde Skoler* fik en bedre Indretning og bedre Skolebøger, men Latin vedblev at være Hovedgenstanden for Undervisningen, og Modersmaalet var aldeles udelukket. Paa Oprettelse af Borgerskoler i Stæderne blev der ganske vist tænkt, men derimod slet ikke i Landsbyerne. I lang Tid bestod Undervisningen paa Landet i, at Degnene en Gang om Ugen samlede Børnene og gentog noget af Luthers Katekismus og nogle Bønner saalænge, indtil noget deraf fæstnede sig i Hukommelsen. Der var endnu aldeles ikke Tale om at tænke paa at lære Børnene at læse.

Den danske *Præstestand* blev i den første Tid af Reformationen rekruteret ad meget forskellige Veje. Ofte var det ærlige Haandværksmænd, Smede, Skrivere, Fogeder eller Tjenere, som under den store Præstemangel opnaaede de Stillinger, de under bedre Forhold ikke vilde være bleven ansete for tilstrækkeligt rustede til. Hyppigt maatte man ogsaa slaa sig til Taals med tidligere Munke, saaledes ser man paa Mors i Jylland flere tidligere Munke fra Dueholm Kloster gaa over i Kald (Alsted, Flade, Dragstrup o. s. v.). Fra Emmerlev i Nordslesvig siges det om Hans Ditlevsen, at han „havde været Munk, men blev omvendt til den lutherske Religion, skønt han en Tid var saa ivrig i sin papistiske Tro, at han sagde, at han før vilde lade Tarmene tage ud af sit Liv, før han vilde forlade den.“ Andre Præster havde tidligere været Huslærere hos Adelsmænd (i Farsø i Himmerland), ja selv Lavadelsmænd holdt sig under de daaarlige Tider ikke for gode til at nøjes med et Præsteembede (Dronninglund). Det almindeligste var vistnok, at tidligere katolske Præster blev siddende i Embederne og søgte paa nødtørftig Vis at fyldestgøre de nye Fordringer. I 1543 hører man saaledes fra Lolland, at Præsten i Kettinge blev afskediget for Helgenpaakaldelse og Sjælemesser trods mange Paamindelser. Han havde heller ikke levet i ret Ægteskab med den Kvinde, som han havde hos sig i Huset. Der er neppe Tvivl om, at mange af Præsterne i den første Tid efter Reformationen har ladet meget tilbage at ønske, ikke alene i deres Lære, men ogsaa i deres Levned. Fra Vendsyssel siges det saaledes om Præsten i Bjergby, at han lagde sig efter Trolddomskunster og derfor blev brændt paa en Høj ved Odden. Men man møder ogsaa

flere Eksempler paa ivrige protestantiske Præster, der formaaede at paavirke hele Befolkningen i deres Sogn, som Kristen Stephanson i Als Sogn i Himmerland, der fik Befolkningen bort fra den pavelige Lærdom, bragte den til at spise Kød og Flæsk i Fasten og til at aflægge Salterbaand samt til at undlade at besøge Helgenbilledet Øvind i et Hus Nord i Byen. Da han i 1553 blev kaldet til Købstadpræst i Aalborg, og han holdt sin Afskedspræken, græd Menigheden over at skulle miste ham; den var da omvendt, paa en gammel Kone nær. De ivrigste Reformationspræster kom vist nok fra Bondestanden, som i denne Tid frembragte mange lyse Hoveder som Nils Hemmingsen, den berømte Teolog, og Skolemanden Morten Børup.

Det var en Selvfølge, at Kirkens Styrelse maatte lægge særlig Vægt paa at se Præsternes Coelibat ophøre, og at det ligefrem blev en Forpligtelse for Præsterne at *gifte sig*, hvis de ikke vilde udsætte sig for Bandsættelse. Selv den sidste udvalgte Biskop Oluv Munk i Ribe maatte gaa denne Vej, og om hans Efterfølger, Biskop Povl Madsen, der endte som Biskop paa Sjælland, forlyder det, at han fire Gange indgik Ægteskab. Fra Bispernes Side formanede man dog til Forsigtighed ved Valget af Ægtefæller. Kravet lyder f. Eks. paa, at Hustruen skal være „tugtig, tro, sanddru og en god Husholderske“. Nils Hemmingsen udtaler sig paa følgende Maade om den Letsindighed, som mange viser, naar de skal indgaa Ægteskab: „Mange bøder med Rette, fordi de ikke har deres Hustru fra Herren, men fra Bacchus og Venus“. Almindeligt var det naturligvis, at en katolsk Præst, der havde klaret sig gennem Reformationens Skær, simpelt hen ægtede sin gamle „Deje“, der i mange Aar havde levet i hans Hus under Navn af Husholderske.

Følgen af Præsternes Ægteskab blev, at man kom til at staa over for det Spørgsmaal, hvorledes *Enken* skulde forsørges ved Præsteledighed. Kun nødigt indlod man sig paa at pensionere hende, det almindelige blev snart, at Eftermanden maatte ægte Forgængerens Enke, for saa vidt han ikke efterlod en Søn, der som Faderens Kapellan havde forstaaet at gøre sig velset hos Menigheden og derved sikre sig Stillingen som hans Efterfølger. „*Konserveringssystemet*“ var dog det almindelige; Bønderne opstillede det ligefrem som en Betingelse, at Eftermanden skulde ægte Forgængerens Enke eller Datter, og paa denne Maade blev Præstekaldet tidt nedarvet gennem Aarhundreder. Saaledes kunde Følgen blive, at Præsterne i en Egn kom til at danne een stor Familie.

Desværre kan man heller ikke sige, at *Simoni* var en Sjeldenhed indenfor den danske Kirke. Derved forstaar man som bekendt, at en

Mand for Penge eller Gaver kom i Besiddelse af et gejstligt Embede, og Navnet stammer fra Simon Mager, om hvem det i Apostlenes Gerninger hedder, at han for Penge søgte af Apostlene at opnaa Evnen til at meddele Syndsforladelse ved Haandspaalæggelse. Her hjemme maatte 1567 Sjællands Landemode bestemme, at „ingen maa for at komme til Kald give Bønderne en Tønde Øl, drikke sig drukken med dem, love dem Ager og Eng o. s. v.“. Da Forflyttelser var næsten ukendte, maatte Præsterne belave sig paa at blive i det Kald, som de første Gang opnaaede, og det er derfor en Selvfølge, at de voksede sammen med Befolkningen paa en langt inderligere Maade end nu til Dags. Hertil bidrog sikkert ogsaa den Omstændighed, at Præsten i høj Grad kunde dele Bøndernes Interesse, da han i Almindelighed selv dyrkede sin Jord. Mange Præster drev Studehandel som en Specialitet og opfodrede selv Stude, andre opdrættede Heste. Ogsaa Præstegaardshaverne fik deres Betydning som et Bindeled imellem Sjælehyrden og Sognets Beboere, ofte hentede Bønderne Podekviste og Blomsterfrø derfra, og det var vel navnlig de kvindelige Medlemmer af Præstefamilien, der herskede paa dette Omraade. Saaledes kunde Præstegaardene, om end i langt ringere Grad, end det i det 19. Aarhundrede har været Tilfældet, blive smaa Kulturcentre, hvorfra Sognenes Befolkning har faaet mange nye Ideer og Opfindelser.

Ved Siden heraf maa man dog ikke glemme, at det aandelige Standpunkt i Præstegaardene meget ofte var lavt; raa Handlinger forekommer ikke sjeldent selv mellem Præsten og hans Hustru, og Moralen var det i den første Tid efter Reformationen tidt smaat med. I Forbindelse hermed staar det, at *Kundskaberne* kun var smaa. Aalborgbispen Oluv Krysostomus, der beklædte sit Embede i Aarene 1548—53, plejede paa sine Visitatsrejser at optegne Antallet paa de Bøger, som hans Præster sad inde med, og det viser sig af hans Fortegnelse, at det højeste Tal er 37 Bind, men at de fleste Præster kun havde en halv Snes Bøger, og at enkelte indskrænkede sig til fire. Og dog paabød Kirkeordinansen, at man i enhver Præstegaard foruden Biblen skulde eje Luthers Postil og lille Katekismus, nogle af Melanchtons Skrifter m. m. Lidt senere i Aarhundredet kom ved Siden af det nyoprettede Universitet ogsaa Præsternes *Udenlandsrejser* til at bøde paa denne Kundskabsmangel. Det var ganske vist kun de færreste Teologer, der formaaede at besøge fremmede Lande paa egen Bekostning, men fra vor Adels Historie kender vi ikke faa Eksempler paa Mænd, der som Hovmestre for unge adelige opholdt sig i en hel Aarrække i Udlandet og drog fra det ene Land efter det andet. En uheldig Virkning heraf kunde det naturligvis blive, at adskillige af dem ligesom deres

Myndlinge blev paavirkede af det løse Liv, som de i de store Stæder ofte var Vidne til; andre af dem kunde blive lærde Særlinge, der naar de kom i Kald, stod uforstaaende overfor de simpleste praktiske Beskæftigelser og blev Genstand for Ringeagt af deres egne Sognebørn. Det var dog vistnok sjeldnere, at de danske Præster i det 16. Aarhundrede blev Bogorme, langt hyppigere var det, at de i alt for høj Grad blev optagne af *ikke-kirkelige Beskæftigelser,* der splittede deres Interesse og lagde Tyngdepunktet i deres Gerning uden for den præ-

Fig. 89. Evangelisk Gudstjeneste. (Efter Altermaleri fra Thorslunde Kirke.) (Nationalmuseet.)

stelige Virksomhed. I Hunseby paa Lolland var Pastor Jens Nilsen omtrent 1566 tillige Foged paa den adelige Gaard Aarsmark. Meget almindeligt var det, at Præsterne holdt Kro i Præstegaardene, og 1578 maatte man forbyde Præsterne at være Skaffere ved Selskaber eller Oldermænd i Bygilderne. 1567 forbød Fyns Stifts Landemode gejstlige Personer at gaa paa Jagt, et Forbud, som det vitterligt nok aldrig lykkedes at opretholde i sin fulde Udstrækning.

Et Træk, hvorved det 16. Aarhundrede ogsaa adskiller sig fra vor Tid, er den langt større Rolle, som *Kirkerne* spillede i det daglige Liv. Kirken var Centrum i Sognet i langt højere Grad end nu. Ved Kirkestævne blev alle mulige Meddelelser offentliggjorte, saa at Folk søgte til Gudstjenesten ogsaa af andre Aarsager end de religiøse. Kirken stod aaben uden for Kirketiden, saa at enhver kunde forrette sin Andagt

derinde, naar det lystede ham, og da ved saadanne Lejligheder mange Folk kom sammen, fik Kirkebesøgene ofte en verdslig Betydning, der er vor Tid ganske fremmed.

I Modsætning til det selvstændige Præg, som Kirkens Mænd havde haft før Reformationen, er det klart, at Præsterne nu maatte blive stærkt *afhængige* af den Befolkning, som de levede i. Det gælder især om de adelige, som boede i Sognet og aller mest, naar *Adelsmanden* havde Kaldsret til Embedet, og Præsten derved paa en Maade blev hans undergivne. Den danske Præstestand faar i Reformationsaarhundredet et underdanigt Præg. Naar Præsten er budt til Gæst paa Herregaarden, maa han ikke køre op til Hovedtrappen, men maa staa af Vognen i Ladegaarden og vandre op gennem den indre Gaard. Paa mange Maader forstod Adelen at lade Præsterne føle deres Afhængighed, og dette strakte sig op til de øverste Grader inden for Kirken. 1559 klager saaledes Bispinden af Trondhjem, der dog selv var af adelig Slægt, til Birgitte Gøje over den haanlige Medfart, som Lensmanden havde vist mod hende og hendes Datter, og som var kulmineret i, at han havde slynget Vinen fra Drikkekanderne ud over dem. Navnlig kunde en Mængde Adelsmænd straks efter Reformationen ikke modstaa den Fristelse med Magtens Ret at beskære Embedernes Indtægter og uden videre tage Jord fra Præstegaardene, hvilket endogsaa gælder om en Mand som Tyge Brahe. Men det bør billigt erindres, at der ogsaa findes mange Eksempler paa det modsatte, og at det ikke var nogen Sjeldenhed, at der bestod et hjerteligt Forhold mellem Præsten og Adelsmanden, navnlig naar den sidste hørte til den dannede og kundskabsrige Del af Adelen, der igennem det 16. Aarhundrede for hvert Aar blev talrigere i Antal.

Kirkeforbedringen var saaledes gennemført i hele Riget i Løbet af faa Aar, men den havde et overfladisk Præg, og det varede længe, inden Danmarks Befolkning for Alvor havde brudt med Katolicismen. Dette gælder endogsaa om den mest oplyste Del af Københavns Beboere. En tysk Rejsende, der besøgte Danmark i Aaret 1567, fandt ganske vist i Hovedstaden megen Modvilje imod den gamle Lære, og navnlig var Hoffolkene fulde af Haan mod, hvad de kaldte „Paven og hans Slæng“, men da han besøgte Kirkerne, fandt han dem i det Hele taget staaende uforandrede fra den katolske Tid, „saa at, hvis man ikke vidste andet, skulde man ikke anse dem for lutherske, men for vore Kirker“. Hver Dag blev der holdt Vespertjeneste og sunget latinske Salmer. Ganske vist var Vievandet forsvundet, men Mænd og Kvinder bar stadig Rosenkranse til deres Bønner, de knælede i Kirkestolene, og saa snart Kirkerne stod aabne, fandt man altid Folk derinde

hensunkne i Andagt. Ti Aar senere faar vi Beretninger om lignende Tilstande i Blekinge, hvor Befolkningen stadig bar Rosenkranse, knælede for Mariabillederne o. s. v.

Af Klostrene var det kun Tiggermunkenes, der straks var forsvundne, og de fleste af deres Beboere forlod Landet for at søge et Fristed i de endnu katholske Fyrstendømmer. De øvrige *Klostre* vedblev derimod at bestaa og blev først inddragne efterhaanden som Beboerne uddøde. Cistercienserklostrene Sorø, Esrom, Herisvad, Vitskøl og Øm beholdt deres Abbeder og blev lagte under den ansete Abbed i Sorø Henrik Kristensen Tornekrans. „Han skal beholde dem under sin Hørsom og Lydelse“ hedder det i det kgl. aabne Brev af 1538, „og gøre og beholde Os og Riget deraf slig tilbørlig Tjeneste, som Vi og Riget plejer deraf at have efter Klostrenes yderste Formue“. Nogle Klostre blev omdannede til Hospitaler som Dominikanerklostret i Aarhus; Maribo blev 1556 et adeligt Jomfrukloster; andre blev lærde Skoler som Sorø Kloster 1586. Allerede ved Kristian III's Død 1559 var der kun ti Klostre tilbage. Det sidste Kloster der blev ophævet, var Maribo Nonnekloster 1622. Ogsaa mange *Domkapitler* vedblev at bestaa, indtil Domherrerne var bortdøde, saa blev de, ligesom enkelte Kirker, anvendt til Lønning af Videnskabsmænd og gejstlige, indtil de endelig efter Enevoldsmagtens Indførelse blev fuldstændig inddragne.

En sørgelig Følge af den lutherske Reformation er, at man i den næste Tid i Danmark, saa lidt som i de andre Lande, finder den aandelige Frihed og Fordragelighed over for anderledes troende, som man skulde synes laa i Protestantismens Væsen. Et Eksempel herpaa er den Forfølgelse, som en polsk Adelsmand *Johan Laski* og 150 af hans reformerte Trosfæller maatte udstaa, da de 1553 forlod England for at undgaa den katolske Dronning Marias blodige Forfølgelse. Da Hofpræsten Povl Noviomagus tordnede imod dem i sine Prækener og skældte dem for de værste Kættere, fordi de som reformerte afveg fra Lutheranerne i Nadverlæren, var det saa langt fra, at de fandt Beskyttelse, at de tvertimod efter kongelig Befaling straks maatte forlade Riget. Forgæves bad de om en Udsættelse paa to Maaneder for at skaane deres smaa Børn og frugtsommelige Kvinder. De, der var dragne til Kolding, hvor Kongen opholdt sig, blev straks førte ned til den tyske Grænse, og de, der var i København, blev i Vinterens Hjerte paa Skibe slæbt over til Lübeck og Rostock.

I *Norge* vandt Reformationen Indpas uden egentlig Kamp, men dens Gennemførelse var endnu mere overfladisk end her nede, og i de følgende Aar blev der ofte fra katolsk Side med god Grund lagt Planer om atter at bringe Norge tilbage under den gamle Kirkes Herre-

dømme. Paa *Island* krævede derimod Reformationens Indførelse Blod. Det var her Bispen i Holum *Jon Areson,* der traadte i Spidsen for Modstanden og endogsaa fattede den Tanke at løsrive Island fra Danmark. Men inden han kunde faa sine Hensigter udførte, blev han indviklet i de Familiestridigheder paa Øen, der hørte til Dagens Orden. Han havde ladet den lutherske Biskop i Skalholt Martin Einarson fængsle og kom derved i Fejde med dennes Svoger, den mægtige Bonde Dadi Gudmundson, der sædvanlig kaldtes Dadelbonden. Jon Areson blev fanget af denne og uden videre henrettet tillige med to af sine Sønner i 1550. Dermed var Modstanden brudt, og den lutherske Lære blev gennemført.

Kristian III's indre Styrelse af Danmark. Kampen mellem dansk og tysk.

Kristian III havde forstaaet at benytte det gunstige Øjeblik, da han stod som den sejrrige Erobrer af Danmarks Krone til at give Kongemagten et langt større Omfang, end den havde haft under hans Fader og til at sikre dens Besiddelse i sin Slægt. Med Reformationens Indførelse blev han Kirkens Overhoved, og ved Inddragelsen af *Kirke- og Klostergodset* forøgede han Kronens Gods til det tredobbelte. Ved Tronfølgerens Valg foretoges det første Skridt til at skabe et Arverige. Det var ikke alene Lysten, som drev Kong Kristian dertil, den uhyre Gæld, som han havde paadraget sig ved Grevefejden, tvang ham til at gennemføre Reformationen for derved at skabe Midler til at stille Statens Økonomi paa et fastere Grundlag. Af Klostergodset opnaaede Adelen kun en ringe Del, idet den fik Ret til at kræve den Jord tilbage, som af dens Forfædre var skænket til Sjælemesser ved særlige Altre i Kirkerne. Disse Messer bortfaldt selvfølgelig nu ved Reformationens Gennemførelse. Naar flere Adelsmænd benyttede Lejligheden til at bemægtige sig mere end der herved tilkom dem, maatte de selv eller deres Arvinger senere, da Kongen anstillede omhyggelige Undersøgelser, yde Erstatning derfor, saaledes maatte baade Johan Fris' og Peder Oxes Arvinger betale store Summer til Kronen af disse Dødsboer.

Kronens Godsbesiddelse blev desuden forøget ved det meget *Bondegods,* der blev inddraget for Deltagelse i Grevefejden, ja endogsaa en Del *adeligt Gods* kom ad den samme Vej i Kongemagtens Besiddelse. Det gælder til Eks. om Jens Hvas, der af Bønderne var bleven tvunget til at slutte sig til dem, men senere blev henrettet for sin Deltagelse i Oprøret, hvorpaa hans Gods blev konfiskeret.

Men det var ikke alene Omfanget af Krongodset, som øgedes, dets Besiddelser blev ogsaa mere indbringende ved den *monarkiske Reform af Lensvæsenet*, som fandt Sted. Lenene havde under de foregaaende Konger været en Stridens Genstand mellem Adel og Konge, det var Hovedreglen, at de blev styret af Adelsmænd, men under svage Konger havde de fleste Adelsmænd opnaaet at besidde dem som „Tjenestelen“, saaledes at der kun ydedes Krigstjeneste, men ingen aarlig Afgift af dem. En kraftig Konge som Kristiern II havde derimod gennemført, at de fleste Len blev „Regnskabslen“ eller „Fadeburslen“, hvorved Kronen fik alle Afgifterne paa en mindre Lønning nær. Nu gennemførte Kristian III, at Hovedmassen af Lenene blev Regnskabslen, saaledes at disse i Tiden fra 1533—1602 voksede fra at være en Fjerdedel til godt og vel tre Femtedel af det samlede Antal. Herved steg Indtægten af Lenene til det dobbelte Beløb af tidligere. Det var navnlig Smaalenenes Antal, som blev betydelig forøget, og Lensindkomsterne var Kronens vigtigste Indtægt. Men Lensmændene, der var Kongens Embedsmænd, var adelige, ikke borgerlige, og i det Hele betyder sikkert Kristian III's Regering en Nedgang i Indflydelse for Borgerstanden. I Modsætning til den stolte Selvstændighedsfølelse, som vi møder i København og Malmø under Frederik I og Grevefejden, optræder Borgerne i 1550'erne som „fattige Undersaatter af Kgl. Majestæt og Rigets Raad.“

Ydermere forøgedes Kronens Indtægter gennem de stadigt stigende *Skatter,* der paalagdes Bønder og Daglejere, Borgere og gejstlige. Men dette var ogsaa nødvendigt. Kongens *Gæld* var efter Krigen 1 Mill. Gylden, d. v. s. omtrent 3 Mill. Mark. I 1543 var Gælden ganske vist sunket til 364000 Mark, men samtidig var den indenlandske Gæld steget, thi de *almindelige Statsudgifter* var saa store, at to Aars Indtægter ikke formaaede at dække et Aars Udgifter. Det var Bekostningen til den kongelige Hofholdning og til den staaende Hær, som slugte saa store Summer. Antallet af Landsknægte, der laa som Besætning i Borgene, var ganske vist ikke stor. 1541 var Tallet gaaet ned til 1500—2000, men de var meget dyre, og Kongen mente paa Grund af sin Mistænksomhed mod den danske Adel ikke at kunne undvære dem. Ved denne Tid indtraf dog den store Vending i Kristian III's indre Politik, som lagde Grundvolden for et bedre Forhold mellem Konge og Folk og derved for en sundere Udvikling.

De første Aar af Kristian III's Regering havde nemlig været præget af et i Hovedsagen *tysk Styre* af Danmark. Ganske vist havde Kongen ikke ønsket helt at trænge den danske Adel tilbage, og Mænd som Mogens Gøje og Johan Fris havde allerede paa Rigsdagen i Kø-

benhavn forstaaet at gøre sig gældende, saaledes at det blev bestemt, at de højeste Embeder skulde være paa danske Hænder. Men i Lenene trængte en Mængde Tyskere ind; 20 store Len og en Række mindre var paa de fremmedes Hænder. Ved Hoffet var der fuldt af tyske Hofembedsmænd, og Kongens tyske Kansler v. Utenhof arbejdede med Iver paa sin Plan at smelte Danmark, Norge og Holsten sammen under den holstenske Adels Ledelse. Imod dette Forsøg satte den danske Adel en stille og passiv Modstand, og Modsætningen mellem de to Folk naaede i 1538 en betydelig Højde. En prøjsisk Embedsmand, som den Gang opholdt sig i Danmark, meddelte sin Herre, at Hadet mellem Dansk og Tysk var forfærdeligt, og at de danske slet ikke vilde finde sig i Tyskerne. Med Bitterhed omtaler han disse sløve Danskere, der er sorgløse over for fjendtlige Angreb og ikke vil træffe Forberedelser der imod; de vil ikke have en, der regerer, men en, der lader sig regere, og som sammen med dem vil vende sig mod Holstenerne. En Lykke var det under disse Forhold, at Kristian III selv ikke vilde være en Partikonge, og det er dette, som ligger til Grund for den Ringeagt, hvormed Utenhof omtaler den stakkels taalmodige Konge, der ikke kan hjælpe sig selv; denne „Barnekonge". Men Kristian III fandt en Støtte i den Mand, som kommer til at staa som den første af de fremragende danske Adelsmænd fra Reformationstiden: *Johan Fris* til Hesselagergaard og Borreby.

Et Billede af Johan Fris fra 1538 viser en kraftig Skikkelse med sammenpresset Mund og et bekymret, vemodigt Udtryk. Men Ansigtet er bestemt, han er en Mand, der egner sig til at være Fører i den stille Kamp, som kom til at staa i disse Aar. Johan Fris havde fra sin Ungdom af beskæftiget sig med offentlige Forhold, han havde faaet sin Opdragelse under Morten Børup og havde tjent i Frederik I's Kancelli. Bevarede Breve fra denne Tid viser ham som en munter og livsglad Yngling, og det siges enstemmigt, at han havde en ualmindelig Arbejdskraft, en stærk Hukommelse og et synderlig godt Nemme, som „med snart Raad udvalgte det bedste." Vedel føjer til, at han var en forsigtig og ydmyg Mand, der „lod sig ikke lettelig op for nogen Mand." Undertiden havde han været indviklet i tvivlsomme Forhold, han var saaledes 1523 for fulde Sejl gaaet over fra Kristiern II's til Frederik I's Tjeneste, og da han under Grevens Fejde var bleven tvunget til at slutte sig til Grev Kristoffer, forlod han ham atter og fulgte Kristian III. Men var der end Pletter paa hans Fortid, er det dog sikkert, at han blev Føreren ved *det store Genrejsningsværk,* som skulde ske i Danmark under Kristian III's Regering, og som minder om, hvad vore Dages danske har maattet gøre efter vort sidste Nederlag. Paa

Samtidens Vis evnede Johan Fris ganske vist ikke helt at adskille det offentlige fra det private, og han forøgede sin egen Velstand samtidigt med, at han arbejdede for Danmark. I 1548 ejede han saaledes alene paa Fyn to Købstadgaarde, to Herregaarde, fire Møller og 174 Bøndergaarde, og de følgende Aar saa ham stadigt øge denne Ejendom. Men han var tillige en godgørende Mand, og ugift som han var til sin Død, ofrede han meget paa en Mæcenvirksomhed, der bragte ham til at støtte alle de gode Spirer, som var fremme i Tiden. Som en harmonisk Skikkelse, der gennem et Livs Udvikling har naaet at forædles, staar Johan Fris ved Indgangen til den Tid, som man har betegnet, noget overdrevent, som „den danske Adelsvælde“.

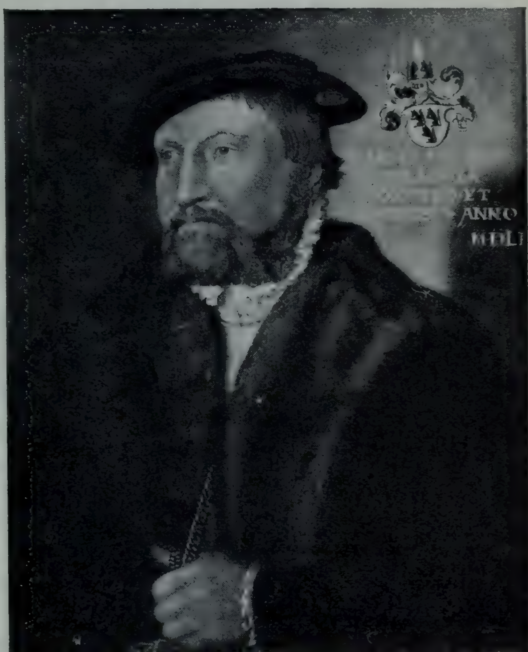

Fig. 90. Johan Fris. (Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Følgen af Johan Fris' Virksomhed blev snart tydelig, og den tyske Indflydelse trængtes langsomt tilbage. I 1539 døde Melchior Rantzau, i de følgende Aar fjernede Utenhof sig fra Danmark, forbitret over at se sin tyske Fællesstatspolitik strande. Ogsaa Johan Rantzau var nu kommen Kongen fjern, denne fik Tillid til Johan Fris og hans Venner, og en Forsoning indtraadte, da Tronfølgerspørgsmaalet skulde løses. „Den udvalgte Konge,“ Frederik, blev hyldet i 1542, og den danske Adel lovede at ofre en Tyvendedel af sin Formue til at betale Kongens Gæld. Derhos overtog Riget to Trediedel af Gælden til Holstenerne. Fra dette Øjeblik havde Kristian III stillet sin Politik paa et nyt Grundlag, og de fleste Len gled nu over fra tyske til danske Hænder.

Fra denne Stund var Danmarks Styrelse kommet i den danske Adels Hænder. Johan Fris stod i Spidsen for Kancelliet, og han bragte for første Gang Orden inden for denne uoverskuelige Institution. Mogens Gøje og efter ham Eske Bille beklædte Pladsen som Rigshofmester, og lignende Mænd havde Stillingen som Marsk inde. Den

danske Adel stillede sine bedste Kræfter i Statens Tjeneste. Rigsraadets Magt var dog ringere end baade før og efter Kristian III's Tid, og Raadet havde kun en raadgivende Stilling. Kong Kristian sammenkaldte heller aldrig efter 1536 en Rigsdag, men han overholdt samvittighedsfuldt sin Haandfæstning, og paa sine Rejser rundt omkring i Landet ledsagedes han i sine sidste Aar stedse af nogle Rigsraader, med hvem han plejede Raad.

Skønt det aldrig lykkedes Kristian III fuldt ud at besejre den Pengemangel, der havde lammet hans første Regeringsaar, fandt han dog Midler til at *skabe adskilligt nyt,* som hans Efterkommere fik god Brug for. Navnlig lagde han Vægt paa at sikre Riget mod et lignende fjendtligt Anfald, som det havde været Genstand for under Grevefejden. Da Landsknægtenes Antal efter 1541 bestandig blev indskrænket, maatte han i første Række bygge paa Adelens Rusttjeneste og Borgernes og Bøndernes Værnepligt. Vigtigere var dog den Kærne til en dansk Flaade, som han tilvejebragte, saa at han kunde efterlade sin Søn 16 Krigsskibe, og rundt omkring i Riget opførtes der nye Borge, som i Malmø og Landskrone, hvorhos de gamle, navnlig København og Kolding, blev udbedrede. Koldinghus var i det Hele Kongens Yndlingsopholdssted, og han valgte formodentlig dette Sted, fordi det laa saa godt for Forbindelsen med Hertugdømmerne. Men han boede næsten udelukkende i Danmark, og i sine senere Aar satte han aldrig sin Fod i sine tyske Besiddelser. Paa Koldinghus er ogsaa den sidste af de store *Recesser* udstedt, som blev den vigtigste Frugt for Eftertiden af Kristian III's fredelige Virksomhed. Recesserne er Lovsamlinger, hvorigennem der blev skabt Regler for det forandrede Liv, der nu efter Reformationen udfoldede sig paa de forskellige Omraader i Danmark.

Delingen af Hertugdømmerne og Kristian III's Død.

Gunstige Omstændigheder havde forhindret Hertugdømmernes Adskillelse fra Danmark, som Overenskomsten af 1460 saa let kunde give Anledning til, thi baade ved Frederik I's og Kristian III's Ophøjelse paa Danmarks Trone var Slesvig og Holsten bleven genforenede med vort Land. Men da Kong Kristians tre Halvbrødre *Hans, Adolf* og *Frederik* var voksede til (den ældste var 23 Aar gammel, den yngste kun 15), besluttede Kongen at dele Hertugdømmerne imellem dem, for at de ogsaa kunde faa nogen Fædrenearv. Vel fraraadede Johan Rantzau sin Herre at foretage dette Skridt, da han ønskede at bevare Fællesskabet mellem Sønderjylland og Holsten, saaledes som det var fast-

slaaet 1460 i den holstenske Adels Interesse. Men Kongen betragtede Hertugdømmerne som den oldenborgske Stammes Slægtarv, og Johan Rantzau faldt i Unaade, hvortil ogsaa den nationale Udvikling i Danmark bidrog. Han maatte nedlægge sine Embeder og trak sig tilbage til sine Godser. Delingen kom derefter i Stand paa Landdagen i Rendsborg d. 9. August 1544. Den yngste Broder Frederik frafaldt sine Fordringer mod at faa Løfte om gejstlig Forsørgelse, og han fik derfor senere Stifterne Slesvig og Hildesheim. Men de tre øvrige Brødre delte Hertugdømmerne i tre Dele: *Kongen* fik af Slesvig den *sønderborgske* Del, som bestod af Als, Ærø og Sundeved og Flensborg Amt; *Hans*, der fik Tilnavnet *den Ældre*, den *haderslevske* nemlig Haderslev, Løgumkloster og Tønder Amter tilligemed Vesterhavsøerne og *Adolf* den *gottorpske* eller Amterne Aabenraa og Gottorp, Stapelholm, Husum og Ejdersted. Ligeledes blev *Holsten* delt mellem de tre Brødre. Derimod skulde de alle tre være fælles om Højheden over Ridderskabet, de adelige Frøkenklostre og til Dels Stæderne, endvidere om Toldindtægterne ved Gottorp og Rendsborg og Fordringerne paa Ditmarsken. Denne fælles Regering skiftede aarligt mellem Fyrsterne, saaledes at hver Fyrste i sit Aar repræsenterede de andre. Desuden havde hver for sig Styrelsen af den indre Tilstand i sin Del. Hvad dette indviklede Forhold kunde føre med sig, viste sig straks, da Brødrene vægrede sig ved at hylde Kongen som deres Lensherre under Paaskud af, at Sønderjylland var et frit og arveligt Len, og at de derfor ikke behøvede at paatage sig den Forpligtelse at yde den danske Konge Lenstjeneste. Hele Kristian III's Regering og den største Del af Frederik II's gik hen under

Fig. 91. Hertug Adolf af Holsten.
(Efter Maleri paa Eutin Slot).

Stridigheder herom, indtil Hertugerne endelig i 1580 maatte aflægge Hylding.

For den danske Nationalitets Vedkommende i Slesvig har Reformationen haft betænkelige Følger. Allerede under de holstenske Grever (1386—1459) havde det plattyske Sprog faaet Fremgang i Sønderjylland, men nu blev det fortrængt af det højtyske, som fra 1560 blev det herskende ved alle Bekendtgørelser, Forordninger og Stænderforhandlinger. Senere fik det Indpas i Domstolene og tilsidst i Kirken, hvor det omtrent 1665 helt havde fortrængt Plattysk. Forbindelsen med Tyskland blev forøget ved Reformationen, som fremmede Udbredelsen af Højtysk, „Reformationens Modersmaal". Studeringerne ved tyske Universiteter virkede i samme Retning, og de tyske Hertuger med deres tyske Hoffer, som opstod ved de forskellige Delinger, bidrog ogsaa til at udbrede Tysk.

Forholdet til *Sverige* frembød mange Vanskeligheder under Kristian III's Regering. Gustaf Vasa havde støttet ham med væbnet Hjælp, da det gjaldt om at hindre Kristiern II's Tilbagekomst og Lübeckernes Overherredømme i Danmark. Men Forholdet blev senere køligere, Rivninger indtraadte fra begge Sider, den danske Konge skyldte den svenske Penge, og mistænksom som Gustaf Vasa var, øjnede han ved enhver Lejlighed Fornærmelser og Overgreb fra dansk Side. Ofte truede det med væbnet Sammenstød, men Frygten for den katolske Reaktion og for Kristiern II's Slægtninge i Udlandet tvang de nordiske Riger til at holde sammen mod den fælles Fare. I 1541 lykkedes det foreløbig at udjævne Modsætningerne ved et Møde mellem de to Konger paa *Brømsebro*, der førte over Grænseaaen mellem Blekinge og Småland. Alle Stridighederne blev her bilagte, og de to Riger sluttede et Angrebs- og Forsvarsforbund, som enhver følgende Konge skulde bekræfte ved sin Tronbestigelse. Hvis dette Forbund havde vedblevet at bestaa, vilde det have været en god Frugt af de mange fortvivlede Kampe, men det holdt ikke engang ud i de 50 Aar, hvortil det var fastsat. Allerede under Kristian III kølnedes Venskabet, da han antog de tre Kroner i sit Vaaben som et Tegn paa, at han endnu ikke havde opgivet Haabet om at bære alle tre nordiske Rigers Kroner.

Den største Fare under Kristian III's Regering kom dog fra *Kristiern II's Efterkommere*, som endnu længe vedblev at gøre Fordring paa den danske Trone. Af hans to Døtre var *Dorotea* gift med Kurfyrst Frederik af Pfalz, medens *Kristine* var gift med Hertug Franz af Lothringen. Den sidste havde først været gift med Hertug Franz Sforza af Milano og var berømt for sin Skønhed og sin Klogskab. Hun blev Stammoder til det lothringsk-østrigske Kejserhus og døde omsider efter

45 Aars Enkestand i Italien 1590 i en Alder af omtrent 70 Aar. Begge Svigersønner fandt Understøttelse hos Kejser Karl til at gøre deres Fordringer gældende, og Kejseren haabede desuden paa denne Maade at kunne genindføre den katolske Kirke i Norden, men Forsøgene blev frugtesløse, og da Kejseren maatte tage Hensyn til sine nederlandske Undersaatter, der ønskede at faa deres Handel paa Danmark fornyet, sluttede han endelig 1544 Fred med Kristian III i *Speier*. Nederlænderne fik fri Sejlads paa Danmark og Norge mod at betale Told, og den danske Konge lovede at formilde sin fangne Fætters Kristian II's Behandling. Allerede i Forvejen havde Kongen tænkt paa at gøre dette, og da Kristiern II kort efter, 1546 frasagde sig al Ret til sine tidligere Riger for sig selv og sine Efterkommere, indtraadte der en gennemgribende Forandring i hans Kaar. I 1549 blev han ført fra Sønderborg Slot, hvor han havde tilbragt 17 lange Aar, til Kalundborg Slot. Lenet her var bestemt til hans Underhold, og han havde langt mere Frihed end tidligere, skønt han aldrig nogensinde blev sat paa fri Fod. Kristian III viste ham megen Venskab, og de to Konger sendte jevnlig hinanden Gaver. Den gamle Konge var med Aarene bleven roligere af Sind og sysselsatte sig især med gudelig Læsning.

Fig. 92. Kristine af Lothringen. (Efter Maleri af Holbein i Hampton Court.)

Forliget i Speier bragte senere Kong Kristian i en meget vanskelig Stilling. Det kom nemlig kort efter til en Krig mellem Kejseren og det schmalkaldiske Forbund, hvoraf Kongen var Medlem siden 1536 for at finde Støtte mod den katolske Kejser. Nu kunde han altsaa ikke understøtte sine Trosfæller aabenlyst, men han søgte hemmeligt at sende dem Penge. Disse kom imidlertid ikke i deres Hænder, da Kurfyrsten af Sachsen var bleven fanget ved Mühlberg 1547, og Protestanterne var undertrykte, før Budet med Pengene naaede til dem.

Kristian III roses af sine samtidige for sin hæderlige og besindige Karakter. Uden at høre til vore mest fremragende Konger har han dog

ved sin sindige Reformlyst, der aldrig tabte sit Maal af Øje, udført en stor og betydningsfuld Kongegerning. Af sine Uvenner kaldtes han Præstekongen, og der er det sande deri, at Religionen for ham altid var Hovedsagen og at han i sit private Liv var en from, retskaffen og jævn Mand. I hele sin Levevis var han tarvelig, og taalte ikke ved sit Hof Tidens almindelige Overdaadighed, hvad enten det gjaldt Klædedragt og Pragt eller Fraadseri og Drukkenskab. Fra hans Hof udgik der en religiøs og alvorlig Tone, der paavirkede de bedste af hans samtidige, og han stod stadig i Forbindelse med de tyske Reformatorer. Luther modtog Understøttelse fra Danmark, saalænge han levede, og efter hans Død overgik den til hans Efterladte. Det fortælles som Eksempel paa hans Ydmyghed og Gudsfrygt, at da hans Skriftefader en Gang havde tiltalt ham med Ordene „allerdurchlauchtigste, stormægtigste“ satte Kongen ham strengelig i Rette og befalede ham for Fremtiden slet og ret at kalde ham Kristian.

Kristian III's Dronning var *Dorotea* af Sachsen-Lauenburg, som Kristian havde ægtet 1525, da hun kun var 15 Aar gammel. Der gik syv Aar hen inden de fik deres første Barn, og først to Dage før Kongevalget i Ry blev den ældste Søn Frederik født, en Begivenhed, der maaske har stemt hans Fader mere villig til at modtage Danmarks Trone. Dorotea var berømt for sin Skønhed, men hun var tillige en handledygtig Kvinde og sagdes at have stor Indflydelse paa sin Ægtefælle. Samtiden tilskrev hende Skylden for, at en af Adelens Førere, *Peder Okse* til Gisselfeld faldt i Unaade og maatte gaa i Landflygtighed. Det var dog neppe med Rette, da Peder Okse havde givet sig selv Blottelser nok ved sin hensynsløse Godssamling og ved Styrelsen af sine Len, og derfor maa betegnes som typisk for Adelens Optræden paa hans Tid. Det er dog aldrig lykkedes at trænge til Bunds i de Aarsager, som voldte Peder Okses Fald, og det blev kun en Overgang til den Ophøjelse, som han en Aarrække senere skulde naa til. Hvad Dronningen angaar, overlevede hun Kongen i 12 Aar. Hun styrede med stor Dygtighed sit Livgeding, Koldinghus Len, og døde 1571 paa Sønderborg Slot.

Kristian III gik bort i sit 56. Aar Nytaarsdag 1559 paa Koldinghus Slot. Liget blev 1579 flyttet til Roskilde, hvor det efter Kongens eget Ønske kom til at hvile i Kristiern I's Kapel. Frederik II rejste her over sin Fader det Monument, der maa betegnes som et af Renæssancens prægtigste her i Landet, ligesom det ogsaa regnes mellem de betydningsfuldeste Billedhuggerarbejder fra Samtiden. Det fremstiller en Paradeseng, hvorpaa Kongens Billede hviler i fuld Rustning udhugget i Alabast. Foden og Himlen er af sort poleret Marmor, de seks

Søjler, der bærer Himlen, er af rødt Marmor, og alle Figurerne er af gul Alabast. Paa de fire Hjørnepiedestaler af rødt Marmor staar der Drabanter i romersk Dragt, der holder Skjolde med det danske Rigsvaaben. Øverst ses Kongen selv paa Knæ foran Korset, som et smukt Udtryk for hans uskrømtede Gudsfrygt, og det ligner de bedste Portræter, der haves af ham. Kunstneren var en Billedhugger i Antwerpen Kornelius Floris. Da Spanien plyndrede Byen 1576, maatte hans Enke betale 1000 Gylden for at købe det fri for Ødelæggelsen, og først 1579 kom det til Danmark.

Da den gamle Konge Kristiern II fik Efterretning om sin Fætters Død, skal han være bleven saa greben, at han brast i Graad og bad Gud om, at det ogsaa snart maatte være forbi med ham. Kun i 24 Dage kom han virkelig til at overleve sin Fætter, den 25. Januar 1559 sov den gamle Fange hen i sit 78 Aar paa Kalundborg Slot efter at have sonet, hvad han havde forbrudt, med 27 Aars Fangenskab. Han kom til at hvile ved Siden af sine Forældre i Graabrødrekirke i Odense. Da denne blev nedbrudt, blev hans Lig tilligemed hans Forældres flyttet over i en muret Hvælving i St. Knuds Kirke.

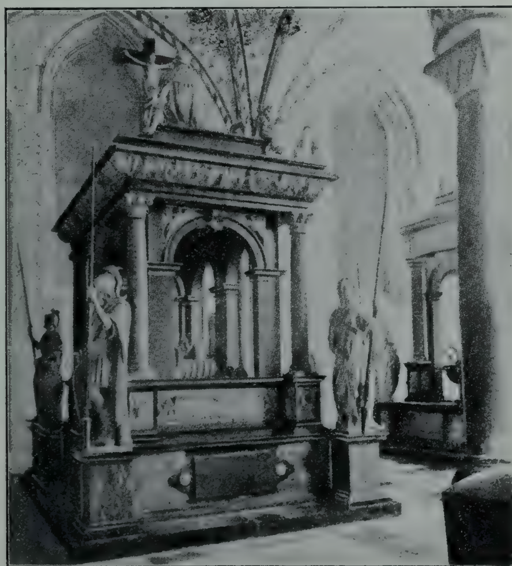

Fig. 93. Kristian III's Sarkofag i Roskilde Domkirke.

Fig. 94. Otto Bache: Kristian IV's Kroningstog.

ANDET AFSNIT

PAGTEN MELLEM KONGEMAGT OG ADELSVÆLDE
1559—1660

Frederik II. Ditmarskens Erobring.

VED sin Faders Død var Frederik II 25 Aar gammel. Der var ikke nogen Tvivl om, at han skulde beklæde Tronen, da han allerede forlængst var hyldet som Tronfølger rundt om i Landet paa Tingene. Hans Opdragelse til at være Konge var dog kun mangelfuld. Den vigtigste af hans Lærere havde fra 1543 været Historikeren Hans Svaning, der blev hos ham i 13 Aar, men han synes ikke at have haft Evne til at meddele sin Elev grundige eller omfattende Kundskaber, ja Frederik II skrev hele sit Liv igennem endogsaa meget slet Dansk. Men han forstod og talte dog det danske Sprog, hvilket neppe var Tilfældet med hans Fader eller Bedstefader. Fra 1554—59 opholdt den unge Konge sig paa Malmøhus, vistnok efter sin Faders Ønske, for at han, fjernt fra Hoflivet, mere uforstyrret kunde sysselsætte sig med sin Uddannelse. I denne Tid deltog han med Titel af „Fyrste af Skaane“ ivrigt i Styrelsen af dette Landskab, og Opholdet blev kun afbrudt af en Udenlandsrejse, som han 1557 foretog sammen med sin Svoger,

Kurfyrst August af Sachsen, og sin Søster Anna til dette Land for at lære større Forhold at kende. Men sammen med Arbejdet paa Malmøhus gik ogsaa Forlystelser; Prinsen var til Stadighed omgivet af 10—12 adelige Junkere og drev med dem ivrigt baade Leg og Jagt. Den sidste Beskæftigelse blev en af hans Yndlingssysler hele Livet igennem, og han skabte som Konge rundt om i Landet udstrakte Jagtrevierer for at kunne tilfredsstille sin Lyst i den videste Udstrækning (Nordøstsjælland og Grænseegnen mellem Kongeriget og Nordslesvig). Han har sikkert ogsaa allerede i denne Tid lært at finde Behag i de muntre

Fig. 95. Malmøhus. (Efter Pufendorf ved Alfr. Larsen.)

Drikkelag, som fulgte ham hele Livet igennem. Ikke for intet hedder det i Visen om ham:

„Kong Frederik sidder paa Koldinghus,
Med Riddere og Svende han drikker god Rus.“

Han var langt fra nogen stille Sværmer, men han var en munter Selskabsbroder og søgte gerne Omgang med Adelen. Frederik II maa roses for sit gode Hjerte og sin omgængelige Karakter. Det fortælles som bekendt om ham, at han for at kaste Stivheden bort ved Drikkelagets Begyndelse plejede at raabe: „Kongen er ude“, og at det først var, naar Stemningen blev altfor høj, at han fandt sig beføjet til at meddele, at „Kongen er kommen hjem igen“. Men med denne livsglade og muntre Karakter var der forbundet en stor Selvfølelse og Ærgerrighed, der lod ham hige mod store og taagede Kongemaal. At han ikke naaede dem, skyldtes baade den ringe Dømmekraft, han besad, naar det gjaldt om at vurdere Vanskelighederne ved et Foretagende, og hans Mangel paa Udholdenhed. Kongens Energi virkede kun stødvis, og efter en kort Modstand var han som Regel rede til at bøje sig for sine Omgivelsers og sine Raaders Indvirkning. Derfor møder man i Frederik II's Liv først en Raseperiode, hvor hans Kræfter gærede, og han spillede højt Spil med Land og Rige. Det var til Skade for vort Land i denne Tid, at han blev stillet over for vanskelige Opgaver, hvis Løsning bragte ham og hans Land til Afgrundens Rand.

Under sit Ophold paa Malmøhus havde den udvalgte Konge ogsaa lært den Kvinde at kende, der skulde komme til at præge hans Liv gennem en lang Aarrække. Lensmanden Ejler Hardenbergs Broderdatter, den unge, skønne Anna Hardenberg, vandt hans Hjerte, og der opstod mellem de to unge en varm Følelse, der vakte stærke Betænkeligheder hos Prinsens Forældre. Allerede før Kristian III's Død var Dronning Dorotea derfor ivrigt optaget af at faa Anna gift med en eller anden jevnbyrdig Adelsmand, og man kan let forstaa, at denne Plan satte ondt Blod hos den unge Konge, da den kom ham for Øre. Det er muligt, at dette er Grunden til, at han, skønt ivrigt opfordret til at indfinde sig ved sin Faders Dødsleje, dog kom for sent til Stede. Forholdet mellem ham og hans Moder var ogsaa i den følgende Tid ret køligt, thi Kong Frederik vilde ikke opgive sit Haab om at kunne hæve sin elskede op paa Tronen ved sin Side. Maaske er denne Plan Aarsagen til, at han tog hendes Farbroder til sin Rigshovmester, da han formodentlig herved vilde stemme hendes Familie gunstig for Forbindelsen. Men ogsaa her mødte han en afgjort Modstand, og Anna var for ædel og højsindet en Kvinde til at ville stræbe efter et saa højt Maal som at blive Danmarks Dronning, hvis det kunde faa uheldige Følger for hendes Ægtefælle og for Landet.

Frederik II blev kronet den 20. August 1559 og havde forinden undertegnet sin Haandfæstning, der vel i Hovedsagen stemmer med hans Faders, men dog paa væsentlige Punkter afviger derfra. Det bestemtes saaledes, at Rigets Slotte skulde modtages fra hans og *Rigsraadets* Haand, og Adelens Særrettigheder udvidedes paa flere Punkter. Den fik Ret til at købe og sælge saa mange Øksne, som den formaaede at holde paa sit eget og sine Bønders Foder, og den fik Lov til at handle frit med Udlandet uden om de danske Købstæder. Haandfæstningen giver saaledes Adelen større Rettigheder, end Kristian III's havde gjort, og i det Hele kan man betegne de hundrede Aar, som følger efter Frederik II's Tronbestigelse som en Tid, da Statsmagten er delt mellem Kongen og Adelen. Denne Periode er tidligere bleven betegnet som „Adelsvældens Tid", og sikkert er det, at Adelens Magt til Tider, saaledes henimod Slutningen, har været den overvejende, men taget under eet maa Tiden dog betegnes med et fremmed Ord som „Dyarkiets Periode", d. v. s. Tvedeling af Magten mellem Konge og Adel.

Allerede før Kroningen havde den unge Konge i Forening med sine Farbrødre Hans og Adolf foretaget et Tog til *Ditmarsken* for at hævne Nederlaget ved Hemmingstedt og endelig gennemføre Landets fuldkomne Undertvingelse. *Hertug Adolf* havde ofte søgt at faa sin

Broder, Kong Kristian, til at deltage i dette Foretagende, da Hertugen var bleven stærkt krænket af Ditmarskerne bl. a. ved deres Anfald paa hans Ø Helgoland. Men den fredelige Konge havde ikke været tilbøjelig til at bryde det Forlig, som hans Fader og han selv havde sluttet med Ditmarskerne. Da Kristian III var død, benyttede Hertug Adolf Tronledigheden til at optage sin gamle Plan, som han nu haabede at kunne gennemføre ved egne Kræfter. Han rustede sig ganske hemmeligt for at være ene om Hæderen og Byttet. Men hans Rustninger kunde ikke længe holdes skjulte for den aarvaagne *Henrik Rantzau*, der var Kongens Statholder i Hertugdømmerne. Han meddelte det til Kongen, og Hertugen maatte nu finde sig i at tage sin Brodersøn og sin Broder med paa Toget. Paa et Møde i Nortorf den 29. April 1559 blev de tre Herrer enige om Vilkaarene for deres Forbund. Til Anfører tog de enstemmig den højt ansete *Johan Rantzau*, skønt han var 67 Aar gammel. Han havde nægtet at deltage, hvis ikke baade Kongen og Hertug Hans var med; „han havde ikke kogt denne Suppe“, sagde han til Hertug Adolf, da denne meddelte ham sine hemmelige Forberedelser, og „han vilde heller ikke spise med af den“. Nu overtog han imidlertid Befalingen over Hæren, der bestod af omtrent 20000 Mand Fodfolk, deraf de 16000 Landsknægte, og af 5000 Ryttere. Af de sidste bestod Halvdelen af den danske Hoffane og af slesvigsk og holstensk Adel. 15 Rantzauer og 11 Ahlefeldter deltog i Hævntoget for at faa Oprejsning for deres Forfædres Undergang ved Hemmingstedt.

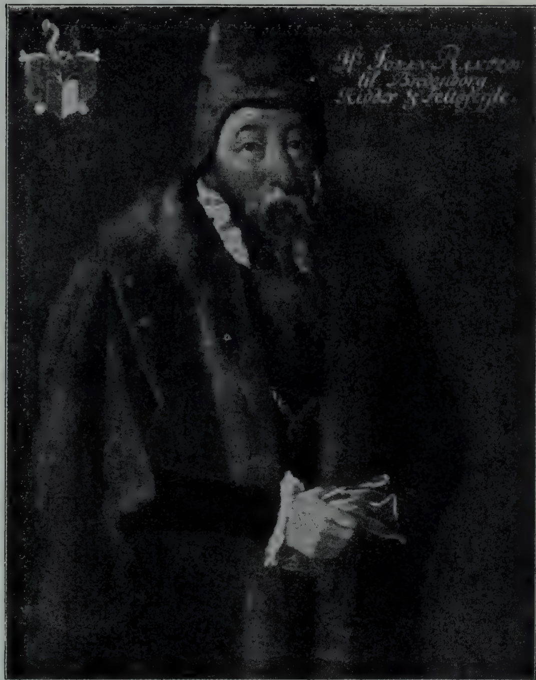

Fig. 96. Johan Rantzau som gammel. (Maleri fra Gavnø.)

Ditmarskerne var ikke uforberedte, og de var ligesaa krigsdygtige som nogensinde, men de manglede Enhed i Forsvaret. Tidens Udvikling gik dem desuden imod, thi under den stigende Fyrstemagt havde Borgere og Bønder overalt i Nordeuropa mistet meget af deres mili-

tære Betydning. Hjælp udefra fik de heller ikke, den eneste Understøttelse var, at Lübeck sendte dem tre Fade med Fodangler. Endelig var Aarstiden for Fyrsternes Angreb valgt gunstigere end i 1500, da Ditmarskerne havde Vinterstormen paa deres Side. Men derfor opgav de ikke Haabet, de kunde af deres egen Midte stille omtrent 10000 vaabenøvede Mænd, og de havde desuden Kanoner og Vaaben nok.

Fyrsterne samledes i Hohenwestedt og derfra sendte de den 18. Maj Ditmarskerne deres Fejdebrev, hvorpaa Hæren rykkede ind i Dit-

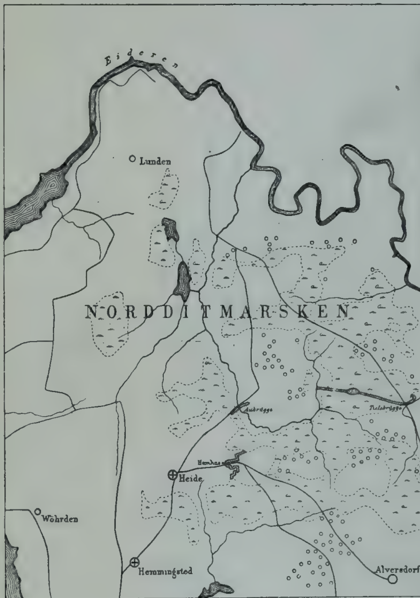

Fig. 97. Kort over Nordditmarsken.

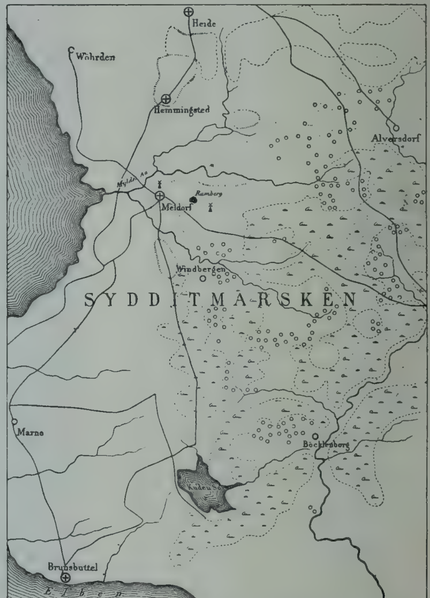

Fig. 98. Kort over Sydditmarsken.

marsken ad den sædvanlige Vej til Landsbyen *Alversdorf*. Men i Stedet for, som Ditmarskerne havde ventet, at angribe Norditmarsken, kastede den sig pludselig over *Meldorf* og indtog den 3. Juni efter et yderst haardnakket Forsvar Byen med Storm. Selv Kvinderne kæmpede med, og man fandt blandt de faldne endogsaa gamle Koner i Rustninger, væbnede med Sværd og Spyd, Økser og Leer. En af dem havde med sin Kniv stukket to Landsknægte ihjel, før hun selv blev dræbt. Med Forundring saa man de svære Saar, som de faldne bar, mange havde været saa haardføre, at de først var bukket under for det femte eller sjette svære Hug. Efter Erobringen fulgte der et grueligt Blodbad, og hverken Oldinge, Kvinder eller Børn blev skaanede, da de vilde Landsknægte var bleven hidsede til Raseri ved Modstanden og huggede ned for Fode. Et stort Bytte faldt i de plyndrendes

Hænder, thi de Ditmarskere, der var kommen flygtende fra Gesten, havde ført deres Gods med sig herind.

Johan Rantzau vendte sig derefter mod Syd. Den 6. Juni blev *Brunsbüttel* omgaaet og indtaget, og dermed faldt hele Sydditmarsken i Fyrsternes Hænder. 700 flygtende Ditmarskere, mest Kvinder og Børn, havde skjult sig bag en Vognborg i en Sump, men de blev den næste Dag opdagede og omringede. Da de ikke saa nogen Udvej til Flugt, overgav de sig paa Naade og Unaade. Men der opstod nu stor Uenighed mellem Kongerne og Hertugerne om, hvad man skulde gøre med Fangerne. Kong Frederik erklærede straks, han aldrig vilde gaa med til, at disse værgeløse Mennesker blev dræbte. Men Hertugerne var mere tilbøjelige til at følge deres Raaders Mening, nemlig at man ikke burde skaane et saa grumt Folk, der hverken nu eller tidligere selv havde vist Skaansel, og uden Betænkning udrydde denne Flok Ulveunger. Da Kongen mærkede, at han ikke kunde sætte sin Mening igennem, forlangte han, at Fangerne skulde deles, for at han i hvert Fald kunde skaane sin Del; han vilde undertvinge Ditmarskerne, men ikke udrydde dem. Heldigvis kom Johan Rantzau i det samme til Lejren, og da han hørte Drøftelsen, forestillede han indstændigt Hertugerne, hvor meget deres Rygte vilde lide ved en saadan Fremfærd. Hans Ord havde mere Virkning end Kongens. Mange af de vaabendygtige Fanger blev imidlertid ført over Elben efter at have maattet sværge paa aldrig mere at ville bære Vaaben mod Fyrsterne, og aldrig igen at betræde deres Fædrelands Grund.

Efter at den sydlige Del af Landet var gaaet tabt, satte Ditmarskerne sig fast paa Vejen fra Meldorf til Hejde, hvor de i Krigen 1500 med saa stort Held havde modtaget Fjendens Angreb. Men Johan Rantzau narrede dem, han lod kun en lille Afdeling rykke frem her, men trak Hovedmassen af Hæren tilbage til Alversdorf og kastede sig d. 13. Juni over *Tilebrügge*. Det var en Befæstning ved Tileaaen, hvorigennem Hovedadgangen var til Nordditmarsken. Den blev med Lethed indtaget, da den var helt uden Besætning, og dog kunde efter en Ditmarskers Udsagn 1—200 Mand have forsvaret den mod hele Hæren. Paa samme Maade gik det med den indenfor liggende *Aubrügge*, d. v. s. Aabroen. Da Ditmarskerne ikke ventede noget Angreb her, havde de uforsigtigt trukket næsten hele Besætningen til Hejde. For sent mærkede de nu, at Fyrsterne rykkede frem ad denne Vej, og de begik saa en ny Fejl ved selv at bryde frem fra Hejde og i smaa Afdelinger angribe den talrige Fjende i Stedet for at vente paa, at de havde faaet deres Styrke samlet. I tre paa hinanden følgende Træfninger blev de slaaede og mistede henved 3000 Mand. „Ditmarskerne kæmpede som

Djævle, ikke som Mennesker", siger dog en tilstedeværende, og ogsaa Fyrsternes Hær havde lidt betydeligt, Kongen havde været i Livsfare, og Hertug Adolf var blevet saaret haardt i Ryggen af et Hellebardhug. Ogsaa Johan Rantzau var bleven saaret, og adskillige danske Adelsmænd laa paa Valen. Om Aftenen blev *Hejde* stormet og stukket i Brand.

Hele Højlandet og Sydditmarsken var nu i Fyrsternes Vold, men Nordditmarsken stod tilbage, og det var et vanskeligt Land at angribe, værnet som det var ved Diger, Grave og Sumpe. Dog henimod Halvdelen af Ditmarskens vaabenføre Mandskab laa paa Valpladsen. Mangel paa Enighed havde spaltet Folket. Uheldet i Krigen, Synet af Landets Ødelæggelse under Landsknægtenes Plyndringer, og de sørgende Kvinder og Børn bragte de tiloversblevnes Mod og Krigslyst til at svinde.

Allerede Dagen efter Hejdes Brand indtraf der to af Ditmarskens Præster med hvide Stave i Hænderne i Fyrsternes Lejr. De overgav dem en Skrivelse fra Landets Forstandere, hvori disse ydmygt bad om Lejde for de Sendebud, som de vilde sende til Lejren for at søge om Fred. Præsterne blev modtagne naadigt af Kong Frederik og fik det ønskede Lejdebrev. Kongen modsatte sig paany energisk den almindelige Udryddelse, som de øvrige Fyrster paatænkte. Fem af de 48 Forstandere drog nu fra Wøhrden til Lejren og begyndte paa Underhandlinger. Kongen oppebiede dog ikke Enden herpaa, han drog allerede den 16. Juni bort, da hans Kroning stundede til, men han havde givet Johan Rantzau uindskrænket Fuldmagt til at handle paa sine Vegne. De endelige Betingelser blev, at Ditmarskerne skulde sværge Fyrsterne Troskab, udlevere hvad der var tilbage af Byttet fra Hemmingstedt og sløjfe alle deres Fæstninger. Deres Jord fik de Lov at beholde til Arv og Eje, men de skulde svare en Jordskyld paa en Gylden af hver Morgen, (d. v. s. Ager) Marskland indenfor Digerne, af Gesten derimod Halvdelen af den aarlige Udsæd.

Den 20. Juni blev Forsikringen om Underkastelsen udstedt, og samme Dag foregik Hyldingen vest for Hejde. Her samledes alle de værgagtige Ditmarskere, som endnu var i Live, 4000 Mand med Kvinder, Børn og Husfolk, alle uden Vaaben og med hvide Stave i Hænderne. Med blottede Hoveder faldt de paa Knæ og gjorde Afbigt for deres haardnakkede Modstand. Derpaa svor de med oprakte Hænder Kong Frederik, Hertug Adolf og Hertug Hans evig Troskab og Lydighed. Rundt om havde Krigsfolket baade til Hest og Fods sluttet en tæt Ring, og flere af Ditmarskerne blev derfor bange for, at de nu skulde lide en blodig Gengældelse for deres Forfædres Grumhed. Det fortælles, at en af Præsterne paa Latin ytrede sin Frygt over for en af

sine Medbrødre, men at Feltherrens Søn, Statholderen Henrik Rantzau hørte det og svarede: „Hvorfor vil du dømme os efter eder selv? I kunde vel fortjene en blodig Straf, men os vilde det ikke sømme, thi vi plejer ikke at bryde Tro og Love!“ I Løbet af en Maaned, hvoraf den egentlige Kamp kun havde varet i ti Dage, var det lille Land, der i Aarhundreder havde tilintetgjort alle Angreb paa sin Selvstændighed, blevet erobret. Det blev nu delt mellem de tre Sejrherrer. Men Ditmarskens Erobring var mere til Fordel for Holsten end for Danmark, og det var ikke uden Grund, at Johan Fris før Toget havde skrevet misbilligende: „Hvis det gaar godt, vinder Kongen en Niendedel af Ditmarsken (Frederik havde nemlig to Brødre); „men gaar det slet, er Danmark og Norge i Fare“. Han sigtede derved formodentlig til den Risiko, hvorfor Kong Frederik stadig var udsat fra Sveriges Side og fra Kristiern II's Efterkommere i Lothringen.

Den nordiske Syvaarskrig.

I Kroningsdagene ansaa Frederik II sig ogsaa for forpligtet til at tænke paa sine Brødre, men han ønskede aabenbart saa vidt muligt at undgaa en ny Deling af Hertugdømmerne, saaledes som hans Fader havde foretaget den. Dette var vel Grunden til, at han mente at kunne stille sin ældste Broder *Magnus* tilfreds med Løfte om Erstatning andet Steds. Hans Øje faldt da naturligt paa den fjerne Ø *Øsel*, hvor Forholdene just paa dette Tidspunkt var saa forvirrede. Den tyske Ordensstat, der havde besiddet baade Estland og Livland, var under Reformationens religiøse Røre kommet i fuldstændig Opløsning, og fra alle Sider lurede gridske Naboer paa at faa Del i Byttet. Allerede under Kristian III havde baade Johan Fris og Otte Krumpen opfordret Kongen til at gribe ind i Livlands Anliggender, hvor man af Frygt for de kætterske Naboer, Russerne, var rede til at kaste sig i Armene paa enhver mulig Ven. Men Kristian III viste ikke tilstrækkelig Lyst, og den sidste Ordensmester Gothard Kettler vendte sig derfor om Bistand til det nærliggende Kongerige Polen.

Hermed var Spillet dog ikke fuldstændig tabt for Danmark, thi ogsaa vi havde vore Tilhængere i Landet. Bispen af Øsel gik efter Kristian III's Død, da dennes Efterfølger viste mere Lyst til at gribe ind i de fjerne Forhold, ind paa at stille Øsel under dansk Beskyttelse. Det var nu Kong Frederiks Mening at forsørge sin Broder med dette Land og samtidigt hindre, at Russerne trængte frem til Østersøen. I 1560 blev Magnus derfor sendt af Sted med danske Tropper, og han landede paa Øsel i Arensburg, hvor han blev Biskop i en Alder af

kun 20 Aar. Af Frygt for Rusland stillede ogsaa Reval i Estland og Kurland sig under hans Beskyttelse. Men den unge Fyrste viste sig snart ganske ude af Stand til at røgte det vanskelige Hverv, han havde paataget sig. Han blev Uvenner med Gothard Kettler og formaaede heller ikke at værge Landet mod Russerne. Allerede i 1561 var hans Midler udtømte, og han indfandt sig igen i Danmark for at bønfalde om yderligere Understøttelse.

Fig. 99. Kort over den tyske Ordensstats Lande ved Østersøen.

Men Danmarks Indgriben i Østersøens Kystlande kom ogsaa til at føre *Sveriges* med sig. I Finland var man ikke uden Grund bange for de danske Planer mod Estland, da man ikke ønskede paa alle Kanter at faa Danmark og Norge til Nabo. Kort i Forvejen var ved Gustaf Vasas Død 1560 hans Søn *Erik XIV* kommen paa Tronen. Han var besjælet af en langt stærkere Ærgerrighed end sin Fader og havde et heftigt Sind. Det var nu snart forbi med den Fred, der havde hersket mellem Danmark og Sverige under Gustaf Vasa og Kristian III. „Gammelt Had og unge Konger“ fremkaldte den første af den Række Krige, der i halvandet hundrede Aar spaltede Norden og gjorde dens nærbeslægtede Stammer afhængige af fremmede Magter. Denne Politik var kortsynet, thi i det lange Løb kunde kun Nordens Fjender glæde sig ved disse Fejder, og hvor meget Blod blev der ikke spildt i de unaturlige Kampe?

Hovedaarsagen til det Sammenstød, som skulde komme, var vistnok Spørgsmaalet om *Estland*. I 1561 hyldede Estland af Frygt for Russerne og i Mistillid til Magnus' Understøttelse den svenske Feltherre Klas Kristerson Horn paa hans Konges Vegne. Magnus vendte ganske vist tilbage til Øsel, men det var som sin Broders Myndling, og selvstændig Fyrste blev han aldrig mere. Efter et eventyrligt Liv døde han omsider medtaget af Drik og Elendighed i 1583, da han var kommen i Strid med den russiske Czar Ivan Vasilievitsch. Paa dette Tidspunkt var Forholdene i Østersølandene dog forlængst gledet ind i en anden Skure. Kettler havde hyldet Polen som Herre over Livland og Kurland, og derved reddet sig en Stilling som Lenshertug under

polsk Overhøjhed. Imellem Danmark og Sverige havde der imens staaet en Krig, der lagde Grunden til det dybe Nationalhad, der siden herskede mellem de to Folk.

Østersøspørgsmaalet var dog ikke den eneste Grund til den Krig, som begyndte. Kong Frederik vilde ikke bortfjerne de *tre Kroner* fra Danmarks Vaaben, som hans Fader havde sat ind deri. Allerede Gustaf Vasa havde med Magt ladet dette Mærke fjerne fra et dansk Skibs Vaaben i Stockholms Havn. Nu satte Erik paa sin Side det danske og norske Mærke i sit Skjold. Svenskerne forlangte tillige *Gulland* tilbage. Endelig virkede sikkert ogsaa de *skjulte Planer*, som begge Konger nærede, til at fremkalde Krigen, thi Kong Frederik vilde ikke opgive Haabet om at kunne genskabe Kalmarunionen ved Magt, og Kong Erik, der i ikke ringere Grad var en Fantast, havde Planer baade mod de skaanske Landskaber og Norge.

I 1562 blev der gjort et Forsøg paa at jevne Striden ved Forhandlinger i København. Men de strandede, da Sverige stod stejlt paa at have frie Hænder i Livland og oven i Købet krævede — Skaane! Fra svensk Side stillede man nu ogsaa Krav paa *Øsel*, skønt det maatte betragtes som en dansk Ø, og man hindrede den frie Sejlads paa Narva, der endnu var i Russernes Besiddelse. Frederik II ansaa et Fredsbrud for uundgaaeligt, men en beklagelig Scene, der i Begyndelsen af det følgende Aar fandt Sted i København, bidrog til at forøge Bitterheden til ingen Nytte. Kong Frederik lod nemlig et svensk Gesandtskab fængsle, da det var paa Rejse til Tyskland for paa Kong Eriks Vegne at fri til en hessisk Prinsesse. Grunden var, at man frygtede for et dansk Gesandtskabs Sikkerhed i Sverige, en Frygt, der dog senere viste sig at være uden Grund.

Fjendtlighederne udbrød, før Krigen endnu var bleven erklæret. I Foraaret 1563 sejlede den svenske Admiral Jakob Bagge med en Flaade paa 20 Skibe til Rostock for at hente den hessiske Prinsesse, og han stødte da d. 30. Maj under *Bornholm* paa en langt mindre dansk Flaade under Anførsel af Jakob Brokkenhus. Brokkenhus havde Ordre til at hindre Tilførsel til Sverige; han sejlede frem med kun tre Skibe og krævede, at Svenskerne skulde stryge deres Topsejl. En Kamp paafulgte, de tre Skibe blev tagne, og Resten af den danske Flaade flygtede. Jakob Brokkenhus selv blev taget til Fange og maatte med de andre Fanger med hvide Stave i Hænderne og barberede Hoveder deltage i et ydmygende Indtog i Stockholm, hvor Kong Erik lod sin Nar gaa foran dem og blæse paa Fløjte.

Kort efter udstedte Frederik II sin Krigserklæring mod Sverige d. 31. Juli. Det danske Rigsraad maatte give efter og modvilligt yde sin

Tilslutning. Kongen indrømmede selv senere, at han ved Krigens Begyndelse ikke havde haft mange af Medlemmerne paa sin Side, men det gjaldt dog vist i hvert Fald om Johan Fris og Frants Brokkenhus. Ogsaa *Lübeck* deltog i Krigen paa dansk Side, fordi Sverige lammede dets Handel paa Rusland, men Byen var nu sunket saa stærkt i Magt, at fem store og to smaa Skibe var alt, hvad den kunde sende. Af de to krigsførende Lande stod Danmark i første Række paa Grund af sin Velstand og Befolkningstæthed, men den svenske Stat var fastere organiseret, hvad der skyldtes Gustaf Vasas Regering, og den havde en Hær af indfødte paa 15000 Mand, hvortil der kom nogle tyske og skotske Lejetropper. Danskerne maatte derimod hverve 24000 Landsknægte og 3000 Ryttere. I Spidsen for Hæren var Vilhelm af Oraniens Svoger, den prøvede Feltherre *Günther af Schwarzburg,* og blandt Underanførerne lægger man særligt Mærke til Daniel Rantzau. Kun Hoffanen og Artilleriet bestod af danske Tropper. „Det var en dansk Hær uden Danskere“. I aaben Mark var Danskerne stærkest, derimod var den svenske Hær god til For-

Fig. 100. Erik XIV af Sverige.
(Maleri i Nationalmuseet i Stockholm.)

svarskrig, og den svenske Bondestand dannede en solid Kærne i den. En anden Svaghed ved Kong Frederiks Hær var, at den krævede enorme Udgifter; en Maaneds Sold fortærede tre kvart Aars Statsindtægter. Hurtigt maatte Kongen derfor gribe til Laan og Pantsættelser, bl. a. hos sin egen Svoger Kurfyrst August. Han paalagde store Skatter og slog daarlig Mønt, „Klippinger".

Krigen var fra dansk Side ment som en Angrebskrig paa Sverige, men Landets Naturforhold med deres Blanding af Bjerge, Skove, Søer og Moser gjorde en saadan meget besværlig, og hvor dygtige end de tyske Landsknægte var i deres eget Land, var de ikke særligt egnede til et Angreb paa Skandinavien. De var udisciplinerede og kunde ikke taale Strabadser. Allerede Mangelen paa Fødemidler gjorde dem helt balstyrige. Kongen blev afhængig af sine Lejetropper, uerfaren som han var med den egentlige Krigskunst.

Krigen blev ført med den største Grusomhed fra begge Sider og blev yderst blodig. Som sædvanlig efter den Tids Krigsbrug skændte og brændte man i hinandens Lande uden at føre Krigen efter nogen egentlig Plan. Mærkeligt nok afviger denne Krig med Hensyn til den Lykke, der fulgte Begivenhederne, fra alle de følgende Krige mellem Danmark og Sverige, thi Danskerne var heldige til Lands, men uheldige til Søs, skønt de havde dygtige Sømænd til Anførere.

Det gjaldt aabenbart for Kong Frederik om hurtigst muligt at komme til Ende med en Krig, der tærede saa uhyre paa hans Rige, og straks i Begyndelsen at føre det afgørende Slag mod Sverige. Øjeblikket var for saa vidt heldigt, som Kong Erik laa i aaben Fejde med sin egen Broder, Hertug Johan af Finland, og derfor ikke kunde samle alle sine Kræfter paa sit Riges Vestgrænse. Den 4. August 1563 foregik den danske Hærs Opbrud fra Helsingborg. Hærens Udseende skildres malende paa følgende Maade: „I deres udmajede Dragter med de lange Pludderhoser, som kunde sluge indtil 100 Alen Silketøj, med Silkesløjfer flagrende fra de posede, udskaarne Trøjeærmer og Bukser, med den lille befjedrede Filthat eller den sorte Jernhue paa Hovedet, med de vilde, skæggede, forsorne Ansigter havde disse Folk mere Lighed med Gøglere end med Krigere, hvis ikke Vaabnene og den over Trøjen baarne Rustning havde vist deres grumme Haandværk" (Mollerup). Langsomt bevægede Toget sig mod Nord gennem det danske Grænselandskab Halland. Den 21. August stod man foran *Elfsborg*, Sveriges eneste Fæstning ved Kattegat, som kun havde 700 Mands Besætning. Allerede den 4. September faldt Fæstningen, og faa Dage efter maatte Kongen føre sin Hær tilbage til Skaane og lægge den i Kvarter. Provianteringen havde vist sig vanskelig, og Landsknægtene kla-

gede. I Virkeligheden maatte Foretagendet betragtes som strandet. Kongen trøstede sig med, at han atter vilde tage fat, naar Vinteren havde bygget sin Isbro paa de svenske Elve og derved skabt en magelig Landevej ind i Sveriges Hjerte.

Havde man straks ad Søvejen kunnet vende sig mod Stockholm, var det maaske gaaet bedre, men den svenske Flaade hindrede et saadant Forsøg. Det gunstige Øjeblik var imidlertid gaaet tabt, Kong Erik havde overvundet sin Broder og gik nu angrebsvis frem mod den dan-

Fig. 101. Elfsborgs Belejring. (Efter samtidigt Stik.)

ske Grænse. Den 23. Oktober stod han foran *Halmstad* i Halland. Forgæves belejrede han Byen, der forsvaredes af Povl Hvitfeld, og da Kong Frederik nærmede sig syd fra med sine i Hast samlede Tropper, maatte han gaa tilbage. Paa Tilbagevejen led han et Nederlag ved *Maredkær* nordøst for Halmstad, hvor 2500 Svenskere faldt, og Hæren mistede alt sit Skyts. Senere paa Aaret hører man dog atter om Angreb fra svensk Side, og Grænsebefolkningen i Halland viste sig upaalidelig og fraterniserede med sine svenske Naboer. Den milde Vinter hindrede det Indfald i Sverige, som Kong Frederik havde sat sin Lid til.

Imidlertid var en dansk Flaade stukket i Søen. Den bestod af 27 Orlogsskibe, men de fleste af dem var fremmede Handelsskibe, der i Sundet var bleven pressede til at gøre Tjeneste paa vor Side. Med

dem forenede syv lübske sig, og Overanførslen var betroet til den 62 aarige *Peder Skram*, „Danmarks Vovehals“, som han hed fra Grevefejdens Tid. Flaaden plyndrede Øland og traf derefter den 11. September 1563 under *Øland* Jakob Bagge med 27 svenske Skibe. Det kom til et Søslag, der varede hele Dagen. Mørket adskilte de kæmpende, og ingen af Parterne kunde rose sig af at have sejret. Men Danskerne var foreløbig Herrer paa Østersøen. Frederik II var dog utilfreds og bebrejdede i stærke Ord Peder Skram, at han ikke havde vundet nogen afgørende Sejr. Træt af Kampen nedlagde han da Anførslen og trak sig tilbage. Han fik dog Lejlighed til endnu en Gang under Krigen at gøre sig bemærket, nemlig ved sit tapre Forsvar af Fæstningen Laholm, og han døde omsider paa sin Fædrenegaard Urup i Østbirk Sogn nordvest for Horsens 1581, i en Alder af 80 Aar. Aaret endte med et svensk Indfald i Syd-Norge, hvorpaa Svenskerne erobrede Herjedalen og Jemtland, og i Begyndelsen af 1564 gjorde de sig endogsaa for en kort Tid til Herrer over Trøndelagen i det egentlige Norge.

Det var et daarligt Resultat af saa store Anstrengelser fra dansk Side. *Aaret 1564* tegnede ikke til at skulle blive bedre. Overanføreren for den danske Hær Grev Günther gjorde ganske vist Indfald over den svenske Grænse, men Gang paa Gang maatte han vende tilbage uden virkelige Resultater. Der blev sagt om ham senere, men vel med Urette, at han kun interesserede sig for at røve Kvæg, som han i store Flokke lod drive gennem Danmark ned til sit lille tyske Fyrstendømme. Det hed ogsaa, at han gik tidlig i Vinterkvarter og sent forlod det om Foraaret. Men vist er det, at han og hans Landsknægte ikke magtede Forholdene. Imens gjorde Kong Erik Indfald i *Blekinge* og stormede Rønneby. Erik selv skrev derom: „Rødt som Blod farvedes Vandet i Elven. Fjenderne var saa rædde, at man kun havde ringe Besvær med dem; man stak i dem som i en Hob Vildsvin, ingen skaanedes, alle Mænd sloges ihjel, saa at mere end 2000 Mand i Staden kom af Dage foruden en Del Kvinder og Børn, som Finnerne slog ihjel“. Endelig fik da Grev Günther sin Afsked i November 1564, og han efterfulgtes af den 90 aarige *Otte Krumpen*, mens Frants Brokkenhus blev Fører for de danske Knægte. Man søgte nemlig nu i Mistillid til de fremmede at danne et nationalt Værn, der bestod af hver tiende Mand af Landets vaabenføre Befolkning. Snart efter nedlagde den gamle Overanfører paa Grund af sin Alder Kommandoen, som blev overdraget til *Daniel Rantzau*. Under hans Ledelse indtraadte der efterhaanden en Vending i Krigen.

Til Søs havde *Herlüv Trolle* faaet Overanførslen. Han løb ud med 33—35 Skibe for at søge efter den svenske Flaade. Man haabede nem-

lig ved at overvinde denne at kunne afspærre Sverige for al Tilførsel fra det øvrige Europa. Efter at han forgæves havde ledt efter den under Bornholm og Pommern, fandt han den omsider under *Øland.* Den var 36—38 Skibe stærk. Her kom det til det blodigste Slag i hele Krigen. Jakob Bagges Admiralskib hed Mars Jutehataren eller Makaløs; man mente, at dens Lige endnu ikke var set i Østersøen. Skibet førte ikke mindre end 700 Mand og 173 Metalkanoner. Jakob Bagge blev ved Storm drevet bort fra sine øvrige Skibe, men indlod sig dog den 30. Maj 1564 i den ulige Kamp. Om Aftenen var det danske Admiralskib Fortuna bleven saa forskudt, at Herluv Trolle maatte lade det trække sig ud af Striden. Men han befalede den tapre Otte Rud at angribe Makaløs igen næste Morgen. Kampen begyndte da paany, og tilsidst lykkedes det Otte Rud at skyde Roret bort fra Makaløs og at surre sig fast til Bagstavnen af Skibet. Derpaa entrede han det i Forening med flere lübske Skibes Besætning, og efter en tapper Modstand maatte den gamle Jakob Bagge give sig til Fange. Men Skibet var kommet i Brand, Ilden naaede Krudtkammeret, og Makaløs sprang i Luften med sin Besætning og 300 Fjender. Med Nød og neppe havde Otte Rud, Jakob Bagge og nogle faa andre reddet sig fra det brændende Skib, nogle faa Øjeblikke før Ulykken skete. Resten af Sommeren gik hen uden vigtige Begivenheder, og der kæmpedes igen flere Gange uafgørende til Søs.

Resultatet af de to første Krigsaar havde saaledes været lidet lovende for Danmark, og Landet var i Færd med at segne under de tunge Byrder, som Krigen lagde paa det. Allerede nu hører man deror Tale om Fredsforsøg, først og fremmest fra den kærlige Moder, Enkedronning Doroteas Side. Men de blev ligesaa forgæves som de Anstrengelser, forskellige tyske Fyrster gjorde, da de nødig saa Krigen ortsat, skadelig som den var for Protestantismens fælles Sag. Danmark agde nu Vægt paa at splitte Sveriges Venner paa Fastlandet og at isoere Riget fuldkomment i økonomisk Henseende, men vi havde ikke rigtigt Held med os. Tværtimod syntes en ny Fjende at skulle slutte sig til Sverige og forøge Kong Frederiks Trængsler. Det var *den othringske Fyrstefamilie,* der benyttede Danmarks Ulykke til at fiske rørt Vande. Allerede Kristian III havde forsøgt at faa det gamle Modsætningsforhold udjevnet ved et Ægteskab mellem sin Søn og den energiske Hertuginde Kristine af Lothringens Datter, Frøken Renata. Da Frederik II var kommet paa Tronen, var hans Hjerte andetsteds, og han brød i 1562 overmodigt den indledede Forbindelse. Hertugnden følte sig med Rette krænket, og hun drog til sit Hof den Fjende af Danmark, som flakkede rundt i Tyskland, *Peder Okse.* Han var nu

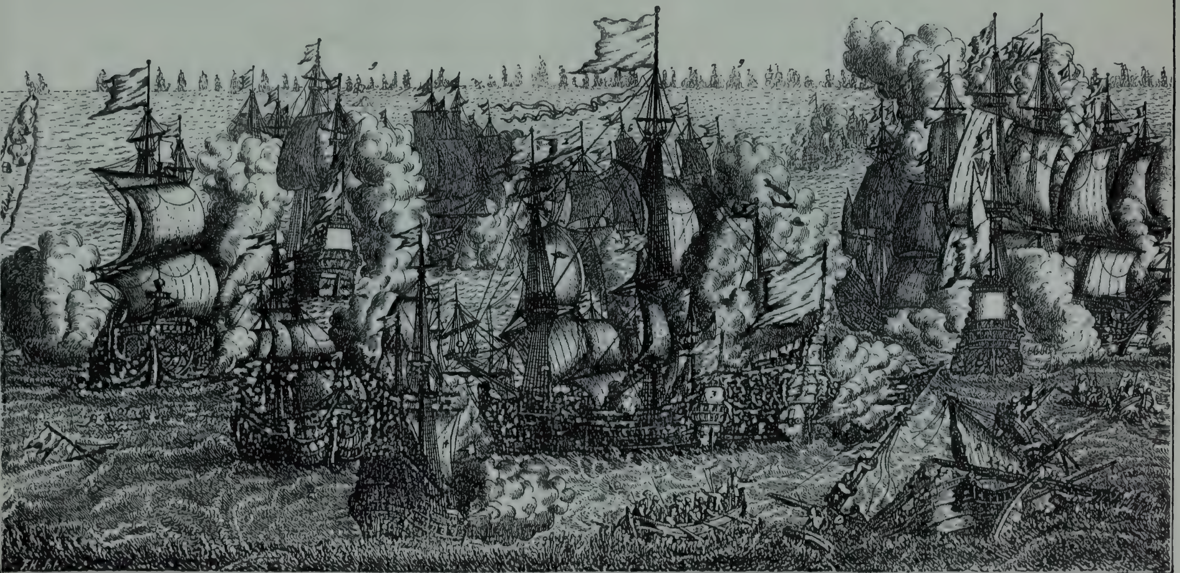

Fig. 102. Søslaget ved Øland 1564. (Efter et samtidigt Stik.)

i Begyndelsen af 40'erne, en højt begavet, men hensynsløs Mand, der følte sig blodig krænket over den formentlige Uret, den danske Kongefamilie havde begaaet imod ham i Kristian III.s sidste Aar. Hertuginden gav ham Slottet Schaumburg i Vogeserne til Len, og han synes at være kommen dybt ind i hendes Planer, der gik ud paa at genindsætte Kristiern II's Slægt i Danmark. Skønt Forholdet mellem Danmark og Lothringen endnu var fredeligt, herskede der en Slags privat Krig mellem Kongen og Peder Okse. Kongen nedlod sig endog til at leje Snigmordere imod ham, saa at Peder Okse kun turde rejse, ledsaget af et betydeligt Følge, og han gjorde paa sin Side sikkert Gengæld ved at skade den danske Kongefamilie, saa vidt han evnede.

Fig. 103. Peder Okse. (Maleri paa Frederiksborg.)

Hertugindens Chancer syntes i disse Aar at være stigende. Hun knyttede Forbindelse med Frankrig, hvor hendes Familie, Slægten Guise, kom til Magten, og hergennem atter med Spanien. Da Syvaarskrigen udbrød, forøgede den hendes Forhaabninger. Spanien, som ejede Nederland, havde hidtil søgt at undgaa at komme i daarligt Forhold til Danmark, af Frygt for at dette skulde komme til at gaa ud over den nederlandske Handel paa Østersøen. Men nu, da det havde vist sig umuligt for Kong Frederik at underkue Sverige med Vaaben, greb han i Februar 1565 til det vovelige Middel at lade *Sundet spærre* for at hindre al Tilførsel til Sverige. Følgerne viste sig snart i Nederlandene, hvor Prisen paa en Last Korn steg fra 30 til 50 Gylden. Nederlænderne blev med Rette opbragte, og de klagede til deres Herre i Spanien. Statssekretæren i Landet, Granvella, begyndte at lytte til Hertuginden af Lothringens Ønsker om at faa økonomisk Støtte til et Felttog mod Danmark. Ogsaa til den modsatte Side udstrakte Kristine Haanden og søgte at slutte Forbindelse med Danmarks Fjende, Sverige. Det kom saa vidt, at et svensk Gesandtskab i 1565 indfandt sig i

Lothringen for at fri til Renata, og man aftalte en fælles Optræden. Byttet skulde deles paa den Maade, at Kong Erik skulde have Norge, Hertuginden Danmark.

I Begyndelsen af *Krigens tredje Aar* var Forholdene saaledes lidet lyse for vort Land. Kongen kunde kun skaffe halvt saa mange Penge som de foregaaende Aar, og de nye danske Tropper, navnlig det udskrevne Fodfolk, var endnu uøvede og deserterede i Mængde. En hæderlig Undtagelse dannede den skaanske Grænsebefolkning, der under sin Fører Mikkel Pedersen Gønge dannede en altid aarvaagen Fortrop for Hæren. Sverige var nu bleven Angriberen og var Danmark overlegen i Styrke. Det lykkedes dog Daniel Rantzau, efter at han personlig havde maattet laane Kongen 100,000 Daler til at stoppe Munden paa de utilfredse Landsknægte, at faa dem paa Marsch, og han tvang Svenskerne til at hæve den Belejring af Elfsborg, som de havde paabegyndt. De to Hære stod nu længe over for hinanden paa *Güllberg Enge* i Nærheden af Slottet, og Sygdom rasede stærkt i Rækkerne paa begge Sider. Endelig maatte Daniel Rantzau gaa tilbage til Halmstad i Halland, der altid var Udgangspunktet for danske Foretagender mod Sverige. Svenskerne vendte sig da mod det nord for liggende *Varberg* Slot, for at skaffe sig en Havn ved Kattegat til Erstatning for det mistede Elfsborg. Det lykkedes dem at indtage Slottet den 15. September, navnlig ved den unge Prins Karls Tapperhed. Daniel Rantzau ilede frem for at generobre Varberg. I henved en Maaned havde han belejret Fæstningen, der forsvaredes godt af Franskmanden Charles de Mornay. Da nærmede en svensk Hær sig til Undsætning. For ikke at blive afskaaret maatte Rantzau hurtigt trække sig tilbage med sin Hær,

Fig. 104. Daniel Rantzau. (Maleri paa Frederiksborg.)

der vistnok kun var 4000 Mand stærk, halvt dansk, halvt tysk, mens Fjendens Antal endogsaa opgives til 24,000. Men inden han var kommen over Vadestedet i Ætran vendte han om og mødte de svenske 6 km. syd for Byen *Axtorna* i Svarteraa Sogn. Her blev den første store

Fig. 105. Kort over Sverige under Syvaarskrigen.

Sejr paa dansk Side vundet. Det viste sig, at Frederik II havde valgt klogt ved at betro Overanførslen over Hæren til den unge tyske Anfører. Han var den eneste af Lejetropførerne, der forstod at lægge en Slagplan og at udføre den.

Daniel Rantzau var en Søn af Goske Rantzau og var født 1529.

Han havde nydt en omhyggelig Opdragelse og havde studeret i Wittenberg, hvor han endogsaa skal have tilbragt en Del af Tiden i Luthers Hus. Ridderslaget vandt han, da han tjente i Kejser Karl V.s Hær i Italien, og 1559 havde han deltaget i Erobringen af Ditmarsken, hvor han udmærkede sig og blev saaret ved Stormen paa Meldorf. Nu var han 35 Aar gammel. Af en samtidig skildres han som „en frisk og rigtig Krigsmand,“ der gik klædt som Høvidsmand og holdt af at leve prægtigt, naar han laa i Kvarter, og som da var omgivet af et Følge paa 25 Adelsmænd, der opvartede ham; altsaa en Type paa en Kavaller efter Datidens Ideal. Men om hans Tjeneste i Felten hedder det: „Er som Oberst altid foran og redelig; har aldrig noget paa Hovedet og siger, at han kan ikke taale noget om Ørene, men han maa kunne høre“. Navnlig roses han for den usvigelige Troskab, han viste imod sin kaarne Herre, der kun formaaede at lønne hans Tjeneste saa daarligt.

Det lykkedes Danskerne at komme først til Sletten ved Axtorna, saa at de kunde vælge den gunstigste Stilling, og de havde desuden Vinden i Ryggen. Da Rantzau den 20. Oktober 1565 saa den svenske Hær rykke frem, opmuntrede han sine Folk med en ildfuld Tale og lovede dem, at han selv stedse skulde være i Spidsen. Derpaa faldt han og hele Hæren paa Knæ og bad med oprakte Hænder en inderlig Bøn om Sejr. Da Svenskerne saa dette, skal de have raabt: „Se, Jyderne falder paa Knæ og tigger om Naade, de giver sig allerede til Fange!“ De aabnede Kampen, men det danske Rytteri viste sig hurtigt saa overlegent, at det kunde komme det haardttrængte Fodfolk, der blev ført af den tapre Fynbo Frants Brokkenhus, til Hjælp. Daniel Rantzau var efter sit Løfte i Spidsen for Rytteriet, og Svenskerne maatte vige, først deres Rytteri, derefter deres Fodfolk. Alle styrtede de i forvirrede Hobe ned mod Broen over Svarteraa, hvor mange satte Livet til. Flygtningene standsede først fem Mil oppe i Landet, og man anslog deres Tab til 4000 Mand og 48 Kanoner. Dette er den mest glimrende Vaabendaad, som Danskerne har udført til Lands mod Sverige, og det hedder ogsaa i en svensk Vise:

„thet manligste, som the Danske haffwe gjort
och aff the Swenske vunnet“.

Men med Urette har man tidligere betragtet Sejren som et afgørende Vendepunkt i Krigen. At dette ikke var Tilfældet, følger allerede af, at Tabene paa dansk Side var saa store, at Daniel Rantzau ikke formaaede at forfølge Fjenden. Kort efter bad han oven i Købet paa Grund af sine Troppers Utilfredshed Kongen om sin Afsked, men fik naturligvis Afslag herpaa.

Langt værre blev Aaret 1565 for Danskerne til Søs. I Maj Maaned

viste den svenske Flaade sig under *Klas Horn* i Østersøen. Den var paa 50 Skibe, altsaa stærkere end nogensinde, og den havde den dueligste Mand i Sverige til Overanfører. Da den danske Flaade endnu ikke var færdig til at løbe ud, kunde Horn i nogen Tid herske ubestridt over Østersøen. Han tog en Del lübske Handelsskibe, hævede Sundtold ved Dragør og viste sig endogsaa uden for København, saa at Kongen selv maatte forlade en af sine Hofsinders Bryllup og stille sig i Spidsen for at forsvare Danmarks Hovedstad mod et forventet Angreb. Imidlertid drev Herluv Trolle af al Iver paa at faa den danske Flaade færdig. Det er fra denne Tid, den bekendte Samtale skriver sig mellem denne Riddersmand og hans Ven, Nils Hemmingsen, der talte til ham om Sølivets Farer. Herluv Trolle svarede de berømte Ord: „Hvorfor hedder vi Adelsmænd, hvorfor bærer vi Guldkæder og ejer Jordegods og vil være yppermere og højere agtet end andre? Mon ikke fordi vi skal forsvare Land og Rige mod Fjenden og ikke holde os tilbage i Farens Stund, naar det gælder. Vil vi have det søde, maa vi ogsaa have det sure med“.

Den 1. Juni gik han under Sejl med en Flaade paa 13 danske Skibe, hvortil der sluttede sig 12 lübske. Den 4. Juni angreb han Fjenden *mellem Femern og Wismar* og entrede med sit Admiralskib „Jægermesteren“ det fjendlige Skib „Troilus“. Men han fik en Kugle gennem Armen, og det lykkedes den svenske Anfører at befri sit Skib. Til Trods for sit Saar vedblev Herluv Trolle at føre Befalingen, indtil Slaget var til Ende, og selv da vilde han ikke lade sig forbinde, før der var sørget for dem, der var saaret farligere end han. Følgen heraf blev, at der gik Koldbrand i Saaret, og han maatte forlade Flaaden. Da han var steget i Land, fortælles det, at han ikke vilde lade sig køre, men til Trods for sin Svaghed med Kaarden paa Skulderen gik op gennem Københavns Gader, til sin Gaard paa Amagertorv. Hans Tilstand forværredes, og 3 Ugers Dagen efter Slaget, den 25. Juni 1565, udaandede den ædle Helt.

I den nærmeste Maaned efter Kampen var Svenskerne atter Herrer til Søs og benyttede blandt andet dette til at afbrænde tre Sogne paa Møen. Saa fik *Otte Rud* til Sæbygaard i Vendsyssel Anførslen over en noget forstærket dansk Flaade paa 36 Skibe, og han begyndte den 7. Juli en ny Kamp med Klas Horn under *Bornholm*, men Lykken havde nu en Gang forladt Danskerne til Søs. Efter en haardnakket og blodig Strid, blev „Jægermesteren“ overmandet, da der kun var 100 Mand tilbage af 1000, og Otte Rud selv blev saaret og fanget. Flere Tusinde faldt paa begge Sider; Svenskerne tabte fem, Danskerne tre Skibe. Da Klas Horn holdt sit Triumfindtog i Stockholm, gik der en

Bonde foran de danske Fanger og blæste paa Sækkepibe. Det skulde være til Haan og Ydmygelse for Danskerne, fordi der havde staaet i en dansk Smædevise, at Svenskerne skulde danse efter de danskes Pibe. Derpaa blev Fangerne sendt ud paa Landet for at arbejde i Bjergværkerne, og deres Hoveder blev ragede hver ottende Dag, for at man let skulde kende dem igen, hvis de flygtede. Lige saa uværdigt behandlede Kong Erik sin Fange Otte Rud. Da denne blev ført frem

Fig. 106. Det store Skibbrud ved Gulland 1566, 28.—29. Juli. (Efter Resens Krønike.)

for ham, for han løs paa ham med Skældsord, fordi han havde tilføjet ham saa megen Skade. Klas Horn maatte endogsaa gribe Kongen i Armen og hindre ham i at tilføje sin værgeløse Modstander Overlast, fordi han havde vist sig saa tro mod sin egen Konge. Kort efter døde Otte Rud af Pest paa Kongsgaarden Svartsjø. Men begge Flaader søgte Havn efter Slaget, den danske paa Grund af sin Underlegenhed, den svenske formedelst Pest.

I Begyndelsen af *1566* var Danskerne til Trods for det Lysglimt, som Sejren ved Axtorna havde været, dog ganske matte. Hvad der lammede Svenskerne og hindrede dem i at udnytte denne gunstige Stilling, var Kong Eriks begyndende Sindsforvirring. Ulykkelige Strejftog paa begge Sider opfylder Aaret. Heldigvis faldt baade Mornay og

en anden svensk Overanfører under en Rekognoscering i Danskernes Hænder. Men til Søs gik det værre end nogen Sinde. I Spidsen for Flaaden var *Hans Lauridsen Baden* bleven sat, og han holdt den 26 Juli et uafgørende Søslag ved Nordenden af Øland. I Slaget var bl. a. en Adelsmand faldet ved Navn Kristoffer Mogensen. Hans Standsfæller paa Flaaden vilde nu endelig have ham hæderligt begravet. Hele Flaaden maatte derfor ligge uden for *Gotland,* mens Begravelsen foregik i Visby. Forgæves havde Beboerne advaret den danske Admiral mod den farlige Ankerplads. „Her stormer det vel ikke hver Nat“, var hans selvkloge Svar. Men Følgen blev, at da der i Natten mellem den 28. og 29. Juli uventet opstod en voldsom Storm, blev 14 store Skibe ødelagte, hvorved foruden den danske og lübske Admiral 7000 Mand druknede. Det blev en kostbar Begravelse; „flere tusinde maatte drukne, for at en kunde ligge tør“. Men fra den Tid af indtil Krigens Slutning var Svenskerne næsten uafbrudt Herrer over Østersøen, skønt Klas Horn døde af Pest i September Maaned samme Aar.

Det var sørgelige Forhold, som herskede i Danmark mellem *Kongen og Rigsraadet* i denne Tid. Ogsaa mellem de danske og tyske udviklede Modsætningen sig til sin Højde. Selv Daniel Rantzau havde vanskeligt ved at begaa sig baade over for Danskere og Tyskere. Der gik i Udlandet Rygter om, at Adelen viste Tegn til Utroskab og tænkte paa Kongens Afsættelse. Vist er det, at den var misfornøjet over det ringe Resultat af de tunge Byrder. Selv Johan Fris i Forening med Slotsherren paa Københavns Slot Mogens Gyldenstjerne magtede ikke ret Forholdene. Det var under disse Forhold, at den Tanke kom op at kalde *Peder Okse* tilbage. Vistnok har Adelen stillet Krav derom, og en uhyre Ydmygelse var det for Kongen. Men Skridtet var nødvendigt, dels for at vække Tillid hos den danske Adel til Kongens Styrelse, dels for at sætte en ny Mand, hvis Dygtighed man kendte af egen sørgelig Erfaring, i Spidsen for Regeringen. Visse Omstændigheder havde allerede jævnet Vejen for hans Tilbagekaldelse. Hans gamle Uven Herluv Trolle var død i Sommerens Løb, og ligesaa var det gaaet med den tyske Adelsmand Friedrich v. Dohna, der havde faaet hans forbrudte Ejendom Gisselfeld. Allerede den 20. September 1565 blev der udstedt Lejdebrev for Peder Okse, men først i April Maaned det følgende Aar mødtes Kongen og han paa Københavns Slot. Hvad de talte om, ved ingen. Men Peder Okse betingede sig Frist til at vende tilbage til Lothringen og ordne sine Forhold der, før han traadte i dansk Tjeneste. Det er en Gaade, hvorledes han slap fri dernede, men Løsningen er maaske den, at hans Tilbagekaldelse betragtedes som det første Skridt til en Forsoning mellem Kongehuset og Lothringerne.

Vist er det, at Peder Okse i den følgende Tid gik for at drive lothringskvenlig Politik, selv om det neppe var med Rette.

Først i Oktober vendte han endeligt hjem, og nu indtraf den fuldstændige *Kovending i den danske Politik.* I de mellemliggende Maaneder havde Flaadens Stranding ved Gotland yderligere svækket Kongens Magt, og et Forsøg, som han paa ny havde gjort paa at *spærre Øresund* var faldet meget uheldigt ud. Der maatte brydes en ganske ny Bane i dansk Politik. Fra Februar 1567 var Peder Okse Befalingsmand paa Københavns Slot i Mogens Gyldenstjernes Sted, og han fik sine Len tilbage. Til Gengæld overtog han Finansforvaltningen, og den kom hurtigt i en fast Skure. Adelen havde Tillid til sin Landsmand og Ligemand, den ydede frivilligt en Trediedel af sine visse Indtægter, hvilket udgjorde 100,000 Daler. Dernæst blev de Summer, hvorfor Adelsmænd havde modtaget Len som Pant, uden videre forhøjede. Dette gav i 1567—68 ca. 150,000 Daler. En ny Kvægskat paa Bønderne indbragte i det første Aar omtrent 90,000 Daler. Men det genialeste Greb, som Peder Okse foretog, var da han fra Marts 1567 indførte *Lastetolden* af hvert fremmed Skib, som løb igennem Øresund. Tidligere havde de søfarende betalt en bestemt Afgift pr. Skib, hvorfor de var gaaede over til at gøre Skibene større og større. Nu skulde Tolden betales af den Varemasse, som Skibene rummede. Allerede det første Aar gav Lastetolden over 90,000 Daler. At den daarlige Mønt samtidig blev afskaffet, var en Selvfølge. Men Adelsmændene betingede sig til Gengæld, at Bestyrelsen af Pengene skulde lægges i Hænderne paa en adelig Kommission. Da samtidig Peder Okse blev Rigshovmester og Frants Brokkenhus Rigsmarsk, var Udsigterne for Krigens Fortsættelse blevne meget lysere.

Fig. 107. Kort over Holaveden.

Paa den anden Side af Grænsen blev Erik XIV i 1567 aabenbart sindssyg. Han kalder selv i sine Optegnelser dette Aar „mit ulykke-

ligste Aar". Først henimod Slutningen af Aaret kunde dog Danskerne atter gaa frem. Personlige Sammenstød mellem Daniel Rantzau og Peder Okse, hvorunder Feltøversten endogsaa drog Sværdet mod Rigshovmesteren, bidrog til at forøge Vanskelighederne. Men som saa ofte før bøjede Daniel Rantzau ridderligt og trofast af, og han tilbød Kongen at stille sig i Spidsen for det nye Tog ind i Sverige, som blev den nordiske Syvaarskrigs anden store Bedrift paa dansk Side.

Den 20. Oktober 1567 var han i Stand til at bryde op fra Halm-

Fig. 108. Parti fra Nisaaen inden for Hallands Grænse.

stad med en Hær paa 8500 Mand, hvoraf en Tredjedel var Ryttere. Som sædvanligt førte Frants Brokkenhus Fodfolket. Man gik op langs Nisaaen ind over Smålands Grænse til Jønkøping, som gik op i Luer. For en videre Fremtrængen lagde dog Naturforholdene store Hindringer i Vejen. Jønkøping ligger ved Sydspidsen af Vettern, og paa Østsiden af denne Sø løber det skovklædte Bjergstrøg *Holaveden* mellem Vettern og Søen Sommen. Det er 30 km langt og omtrent lige saa bredt. Kun to Veje førte derigennem ind til Østergøtland. Daniel Rantzau valgte at følge den vestligste, der løber langs med Vetterns østlige Bred. Hulvejen var yderst besværlig, den førte snart over Bjerge, snart gennem snevre Kløfter, og mellem Skärstad og Alvastra var den fire Mil lang og saa snever, at tre Heste paa flere Steder neppe kunde gaa jevnsides. Men Daniel Rantzau var ikke den Mand,

der lod sig skræmme af ydre Hindringer, og hans Mænd nærede en ubegrænset Tillid til ham, selv om de ogsaa frygtede hans haarde Haand. Trods Svenskernes Modstand kom han gennem Passet, og stod den 10. November i Østergøtland, et af Sveriges frugtbareste Landskaber. Nu blev Landsknægtene slupne løs, og Tidens grusomme Krigsførelse viste sig atter. Alvastra Kloster ved Omberg og Klostret og Kirken i Vadstena blev afbrændte. Samme Skæbne havde en Del af Norrkøping, mens Svenskerne selv stak Ild paa Linkøping og Søderkøping for at hindre de fremmede i at faa Gavn af Byerne. En ny Bjergkæde, Kolmården, hindrede Danskernes Fremtrængen til selve Stockholm, men hele Østergøtland blev udsuget og ødelagt i Bund og Grund. Ganske vist opstillede Kong Erik en Hær imod Daniel Rantzau, men han overrumplede den en Januar Morgen 1568 ved *Kungsnorrby* og splittede den aldeles. Forvirringen blev saa stor, at de flygtende sprang barfodede ud i Sneen, og da det blev for koldt for dem, satte de deres Vanter paa Fødderne og løb milevidt, før de saa sig tilbage. Feltøversten gjorde et stort Bytte, deriblandt Krigskassen, og halvandet hundrede danske Fanger blev befriede. Men Anfaldet paa Kungsnorrby var især foretaget for at skræmme Svenskerne fra at forfølge ham under det Tilbagetog, som forestod. Daniel Rantzaus Stilling var efterhaanden bleven mislig, han var paa alle Sider omgivet af overlegne fjendtlige Styrker og afskaaret fra Forbindelse med Danmark. Straks efter sit Fremstød begyndte han derfor sit Tilbagetog. Den 24. Januar brød han op og vendte sig mod den *østre Hulvej*, fordi man mindst ventede ham her. Men Vejen var til Gengæld endnu farligere end den vestre; den førte over stejle Klipper, Broerne var afbrudte, og Hulvejene fulde af Forhugninger (Braater). Man havde allerede arbejdet sig gennem fem Forhugninger, da man stødte paa den sjette, og fik at vide, at der var endnu fire tilbage. Alles Mod sank, kun ikke Daniel Rantzaus. Han vidste, at han var i Nærheden af Søen *Sommen*, og han naaede den, just da Tøvejret var bleven afløst af en pludselig Frost. Isen var

Fig. 109. Varberg Slot.

netop saa stærk, at man med stor Forsigtighed kunde gaa paa den. Derved undgik man den værste Del af Hulvejen uden andet Uheld, end at en Feltslange (Kanon) med sit Forspand forsvandt i Dybet. Men Rytterne maatte sidde uafbrudt til Hest i to Dage og en Nat, og ingen fik Hvile eller Føde, før man havde naaet Säby paa Smålands Grund. Her sejrede Daniel Rantzau atter en Gang over Svenskerne og fangede begge deres Anførere Hogenskild Bjelke og Sten Banér. Den 14. Februar endte han sit glimrende Tilbagetog, da han atter betraadte dansk Grund ved Knærød i Halland. Det kan stilles ved Siden af de største Bedrifter, som Historien kan fremvise, og hans Navn vilde være bleven verdensberømt, dersom han havde tilhørt et større og mægtigere Folk. Saa meget mere Grund er der for os til at mindes en af vore største Hærførere og hans Bedrifter.

Fra nu af og i Resten af 1568 var der kun faa ydre Begivenheder. Danmark holdt sig fra større Slag og trak Krigen i Langdrag, hvilket skadede Sverige mest. Her rasede der nemlig indre Krig. For deres egen Sikkerheds Skyld fandt Kong Eriks Brødre sig nødte til at rejse Oprør imod ham. Den 29. September 1568 maatte han overgive sig til dem i Stockholm, og hermed var tilsyneladende den alvorligste Hindring for Krigens Afslutning fjernet.

Gang paa Gang i den foregaaende Tid havde de neutrale Magter søgt at mægle Fred, og den franske Gesandt i Norden, Dancay, havde navnlig været ivrig derfor. Hertug Johan af Sverige havde desuden straks ved Begyndelsen af sit Oprør i August 1568 anmodet Danmark om Vaabenstilstand, og han havde opnaaet sit Ønske, fordi man mente lettere at kunne komme til Rette med ham som svensk Konge end med Erik XIV. I November Maaned begyndte der virkelig Fredsunderhandlinger i *Roskilde*, og det lykkedes Peder Okse og Johan Fris, der arbejdede Haand i Haand i disse Aar, at faa de svenske Underhandlere til at gaa ind paa en Fred, der var gunstig for Danmark. Men Hertug Johan var nu kommet til Magten i Sverige og frygtede ikke mere sin Broder. Som svensk Konge forkastede han den Overenskomst, som hans Afsendinge var gaaede ind paa, og Krigen maatte derfor begynde paa ny.

Denne Gang gik Danskerne frem med stor Energi. Til Søs var man uden Kamp Herre paa Havet, og til Lands rykkede den danske Hær i 1569 frem for at tilbageerobre Varberg Slot i Halland, der i hele fire Aar havde været i Fjendens Hænder. Dette lykkedes virkelig ogsaa, men det kostede to af Landets gæveste Helte. Den 31. Oktober blev Frants Brokkenhus truffet af en Kugle, og den 11. November hen imod Aften rev en Kanonkugle fra Fæstningen den øverste Halvdel af

Daniel Rantzaus Hoved, just da han stod paa en Klippe og viste sine Folk, hvorledes de skulde betjene Kanonerne. Endnu bærer Klippen efter ham Navnet „Danielsklippen“. Kort efter hans Fald maatte Fæstningen overgive sig. Men Kong Frederik var nu ogsaa saa træt af Krigen og saa overvældet af Mistillid, at han i Fortvivlelse truede med at nedlægge Regeringen. Der skete heller ikke flere vigtige Krigsbegivenheder, men Grænseegnene var hærgede paa det skrækkeligste, og mange Byer var afbrændte baade i de skaanske Landskaber og i Norge. Det

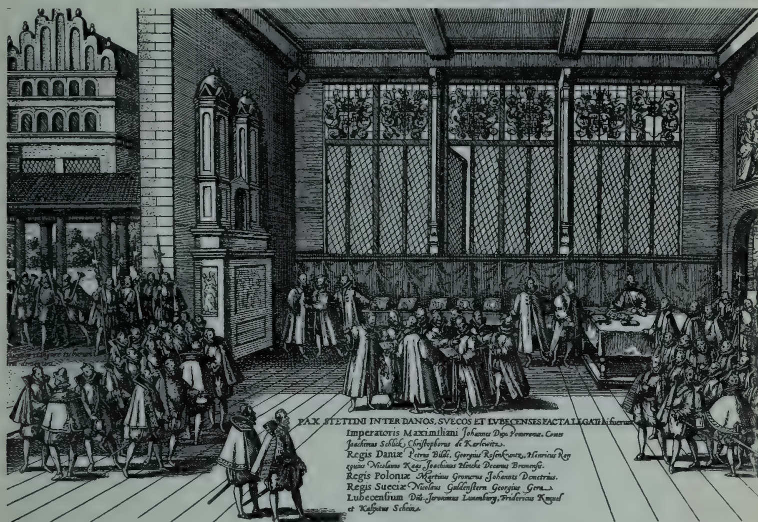

Fig. 110. Fredsmødet i Stettin.

gælder baade Oslo, Hamar ved Mjøsen og Sarpsborg, i hvis Sted Frederik II lod anlægge Frederiksstad.

Heldigvis var dog nu begge Riger medtagne af Krigen og trængte til Fred. Kong Johan maatte gaa med til, at der den 1. Juli 1570 blev aabnet en Fredskongres i *Stettin* under Mægling af Kejseren af Tyskland, Kongens Svoger, Kurfyrsten af Sachsen, og Dancay. Mellem de danske Afsendinge var Henrik Rantzau, og en af Sekretærerne var Nils Kaas, som senere skulde skabe sig et saa anset Navn. Der gik næsten et halvt Aar hen, før Freden blev sluttet den 13. December paa følgende Betingelser: Sverige skulde betale 150,000 Rigsdaler for Elfsborg og overlade Besiddelserne i Livland til Danmark under den tyske Kejsers Lenshøjhed. Desuden fik Danmark den gejstlige Overhøjhed i Herjedalen og Jemteland, som tidligere havde ligget under Ærkebispen af Upsala. Striden om de tre Kroner i Vaabnene skulde afgøres af Voldgiftsmænd. Hvad der var det vigtigste var dog, at Danmark gav

Afkald paa alle Fordringer paa Sverige, og at Sverige paa sin Side opgav sin Paastand paa Gotland, de skaanske Landskaber og Norge. Herved blev for første Gang Forbindelsen mellem de nordiske Riger opløst paa retsgyldig Maade, og de anerkendte gensidig hinandens Selvstændighed. Glædeligt havde det været, om al Mulighed for Tvist derved med det samme havde været afskaaret for Fremtiden.

Danmarks Forhold til Udlandet efter Syvaarskrigen og Kongens Ægteskab.

Det kan neppe betvivles, at Syvaarskrigen ogsaa har haft en skæbnesvanger Betydning for den europæiske Udvikling. De nordiske Riger brugte deres Kræfter til at holde hinanden i Skak, medens de i Forening kunde have lagt et tungt Lod i Vægtskaalen i den store religiøse Strid mellem Katolicisme og Protestantisme, der var i Færd med at trække op ude i Europa. Heller ikke efter 1570 kom Danmark til at tage Stilling hertil. Dette skyldtes vistnok, at Kongen manglede Forstaaelsen af disse store Spørgsmaals Betydning, og at han i det Hele ikke var tilbøjelig til at tage Stilling til andre Problemer end dem, der kom ham tæt ind paa Livet. Men glemmes maa det ikke, at Danmark efter Syvaarskrigen i høj Grad behøvede Ro, og derfor tjener det til Ære for Kong Frederik, at han forstod at bevare den i Resten af sin Regering.

Kong Frederik II var i Virkeligheden under Syvaarskrigen kommet til et nyt Stadium i sit Liv. Efter Ungdommens Rasen var Manddommens Afklaring fulgt, og samtidig med at han i 1566 næsten blev sat fra Bestillingen som Landets Regent, forstod han at udvikle hos sig en vis afdæmpet Overlegenhed blandet med Skæmt over for de Omgivelser, bag hvilke han tilsyneladende traadte i Skygge. Træffende er han bleven sammenlignet med en Hyrde, der kommer bag efter sin Flok, men dog forstaar at drive den i Orden. Det er i Virkeligheden Kong Frederiks største Gerning som dansk Konge, at han forstod at taale store Mænd omkring sig, og at han gav Johan Fris, Herluv Trolle og Peder Okse et passende Spillerum, ja, at han forstod at opdage og opdrage Hjælpere til sin Regering. Under disse Forhold lykkedes det Frederik II og hans Mænd at skabe Danmark en smuk Stilling i Nordeuropa, selv om den Opgave, Kongen havde haabet paa ved Krigen at kunne løse, var glippet fuldstændigt for ham.

Ved Stettinfreden beholdt Danmark Øsel og den frie Fart paa Narva, mens Sverig paa sin Side bevarede Estland. *Narvafarten* blev i de følgende Aar en vigtig Streng i Danmarks Politik. Byen var paa

Russernes Hænder, og baade Polen og Sverige ønskede at hindre Handelen derpaa for at berøve Rusland Tilførsel fra Vesteuropa. Men

Fig. 111. Frederik II. (Efter Maleri i Sorø Akademi.)

Danmark vilde ikke indrømme dette og skabte derved et godt Forhold mellem sig og Rusland. Senere fremkom der fra svensk Side den Plan, at forbeholde Narvahandelen for de tre nordiske Riger, men heller ikke

herpaa vilde Danmark gaa ind af Hensyn til Nederlandene. Selv om dette vel nærmest skete af Hensyn til Øresundstolden, har Danmark dog herved indlagt sig Fortjeneste hos de vesteuropæiske Stater, og vi ser allerede her Spiren til vor verdenspolitiske Rolle ligge gemt. Mens Jørgen Wullenwever i sin Tid havde villet lukke Østersøen ved at gøre Danmark til en lübsk Lydstat, forstod Frederik II og hans Mænd, at det var Danmarks Opgave at være Vogteren af Indløbet til det frie Hav, ganske vist mod passende Betaling. Og havde Frederik II end maattet opgive Haabet om at gøre Østersøen til et dansk Indhav, hævdede han stadigt, at han var Østersøens rette Herre.

I 1580'erne begyndte dog Svenskerne under Anførsel af den franske Emigrant Pontus de la Gardie at blive Russerne overlegne. Narva blev erobret af Svenskerne, de danske Udvidelsesplaner i Livland maatte skrinlægges, og Polen og Danmark mødtes nu som Venner.

Ogsaa paa den modsatte Kant af Riget kom Spørgsmaalet om Herredømmet paa Havet til at spille en afgørende Rolle. Da Narva gik tabt for Rusland, blev det eneste Sted, hvor den fremvoksende moskovitiske Stat kunde træde i Forbindelse med den civiliserede Verden, *Arkangelsk* ved det nordlige Ishav. Engelske Sømænd begyndte under Frederik II at sejle paa denne fjerne Havn og at drive Handel paa Nordrusland. Men Frederik II forlangte ogsaa Told af Sejladsen paa Nordhavet, da han betragtede det Vand, som skyllede mod hans norske Riges Kyst, som sig undergivet. En Flaade blev udrustet under Erik Munk, og den anholdt de engelske Skibe ved Norges Kyst, der søgte at unddrage sig Forpligtelsen. England foretrak da en Tilnærmelse til Danmark og lovede at betale 1000 Mark aarligt for fri Sejlads paa det hvide Hav. Summen var ikke stor, men Hovedsagen var, at Højhedsretten derved var anerkendt, og kort efter gik Frankrig ind paa at betale en lignende Sum.

Det er paa dette Grundlag, at Kongens nye Stilling som „*Herre paa Havet*“ voksede frem. I Nordhav, Vesterhav og Østersø krydsede til Stadighed danske Flaader, og de fremmede Skibe, som mødte dem, maatte som Tegn paa deres Afhængighed sænke Topsejlet til Ære for Herren paa Østersøen. Fyrkurve paa Skagen, Anholt og Kullen gjorde Sejladsen i de danske Farvande sikker, men til Gengæld krævede Kongen den Afgift, som paa Peder Okses Anvisning var bleven til en af hans vigtigste Statsindtægter.

Retten til at kræve Øresundstold gaar som nævnt tilbage til Erik af Pommerns Tid; den grundede sig paa den danske Konges Højhedsret over Øresund, der blev betragtet som en Flod i hans Lande. Under Kristiern I var det bleven bestemt, at den skulde erlægges i fint Sølv,

mens den tidligere var bleven betalt i Varer, og Kong Hans fastsatte 1490, at de Skibe, som gik gennem Storebælt, skulde betale Tolden i Nyborg. Søren Norby havde i en Samtale med Kejser Karl V kaldt den „Danmarks Guldmine". Men det var først Peder Okse, som forstod at udvikle den til sin Højde. Øjeblikket var godt valgt, da Nederlænderne var optagne af deres Frihedskamp og derfor ikke som hidtil fandt

Fig. 112. Sundet mellem Kronborg og Helsingborg i det 16. Aarh. (Efter Braunius.)

Støtte hos deres spanske Herre. England udviklede sig først efter Armadaens Undergang 1588 til en Verdensmagt, men da var Øresundstolden i sin nye Skikkelse en uomstødelig Kendsgerning, og paa Stranden ved Helsingør havde den Fæstning imens rejst sig, der er Danmarks skønneste Bygning fra Renæssancens Tid. Det havde under Syvaarskrigen vist sig, at det gamle Slot *Krogen*, der selv i Begyndelsen af det 15. Aarh. havde afløst det ældgamle *Flynderborg*, ikke længere var tilstrækkeligt til at beherske Sundet. Frederik II lod derfor paa samme Sted opføre Fæstningen Kronborg, og han lod den beklæde

med Kvadre af gullandsk Sandsten. Slottet blev opført i Aarene 1574—83 og fik Kassematter til en Besætning af 1000 Mand. Det dækkedes senere mod Landsiden af det saakaldte Kronværk, der bestod af seks Bastioner.

Da Nederlændernes Frihedskamp i 1570'erne begyndte, stillede Frederik II sig temmelig køligt over for den. Ved Traditionens Magt og Blodets Baand følte han sig bundet til Sachsen, der stod paa Kejserens Side, og denne var spanskvenlig. Mærkeligt er det at se, hvilken Indflydelse den franske Gesandt Dancay i disse Aar havde ved det danske Hof. Han var den første fremmede Gesandt i Norden, og han gjorde sit til at holde Danmark tilbage fra Indblanding i Verdenspolitiken. Da Peder Okse i 1575 var død, styrkede dette snarest Gesandtens Indflydelse. Personligt følte Kong Frederik sig nærmest draget til Tyskland og til de tyske Fyrster. Hyppigt fandt der Rejser Sted fra disses Side til Danmark, og da Kongen endelig besluttede sig til at indgaa Ægteskab, blev det med en tysk Prinsesse.

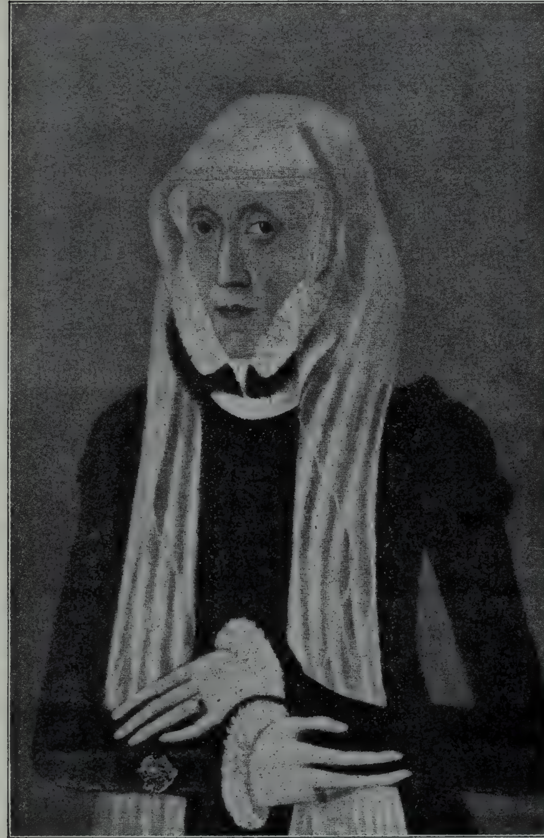

Fig. 113. Anna Hardenberg som Enke. 1577.
(Maleri paa Hvedholm.)

Det var først 13 Aar efter hans Tronbestigelse, at dette fandt Sted, og Aarsagen har sikkert været, at Kongen ikke havde villet opgive Haabet om dog til sidst at kunne hjemføre sin Ungdomselskede *Anna Hardenberg.* Men der havde i Mellemtiden været drevet Ægteskabsforhandlinger paa mange Kanter. Ikke alene hos Renate af Lothringen, men ogsaa hos Dronning Maria Stuart af Skotland og Dronning Elisabet af England havde Kong Frederik og Kong Erik optraadt som Rivaler, hvorhos der en Tid havde været Tale om, at den danske Konge

skulde ægte Kejser Ferdinands Datter eller en Datter af Hertug Albrecht af Bayern. Tilsidst endte det med, at Kongens Faster Hertuginde Elisabet af Mecklenburg kom til Danmark, medbringende den 17-aarige Hertuginde Margrete af Pommern, som det var Tanken at trolove med Kongen. Den unge Pige svarede dog ikke til Kongens Forventninger, og han fandt mere Behag i Fasterens Datter, sin 14-aarige Kusine Sofie, der var fulgt med. Men endnu efter at Trolovelsen havde fundet Sted, fandt Kongen sig bundet af sit gamle Løfte til Anna Hardenberg. Paa et Møde, der fandt Sted mellem hende og Anna paa Høneborg ved Koldingfjord, opnaaede Hertuginden ved sin Kløgt, at Anna Hardenberg gav Kongen hans Ord tilbage og oven i Købet lovede at ægte en gammel Ven og Bejler. Kong Frederik blev herved beroliget, og Ægteskabet mellem ham og Sofie blev meget lykkeligt, skønt han var 38 Aar gammel, og hun kun 15, da Brylluppet stod paa Københavns Slot den 20. Juli 1572. Kongen gav sig udelt hen i den sene Forbindelse, og Dronningen ledsagede ham overalt paa hans Rejser i Riget. I sine Breve taler han idelig om „mynt Soffy“. Han blev desuden en god Fader, der med Iver varetog sine Børns Opdragelse. Ogsaa Dronningen var en omhyggelig Ægtefælle og Moder, og hun opdrog sine syv Børn tarveligt og gudfrygtigt. Politisk Indflydelse havde hun dog ikke, og skønt hun havde en lignende Energi som Dronning Dorotea, hvilket hun kom til at vise som Enke, var hendes Evner sikkert ringere.

Frederik II's indre Styrelse.

De tyske Forbindelser, som Frederik II's Slægtskab og Ægteskab førte ham ind i, fik ikke ringe Betydning for hans Optræden som Konge i Danmarks Indre. Navnlig var det hans Svoger, *Kurfyrst August*, der søgte at paavirke ham, men naar det ikke lykkedes ham at faa den danske Konge saa langt, som han ønskede, var det, fordi Frederik II af Naturen var lidet fanatisk. Han stod temmelig kølig over for de protestantiske Enhedsbestræbelser, som var oppe paa hans Tid i Tyskland, og han holdt sig til Luthers Katekismus og den augsburgske Trosbekendelse. Derimod nærede han en stærk Modvilje mod alt, hvad der smagte af Katolicisme. Ved sin utrættelige Energi kunde dog Kurfyrsten ofte drive sin Svoger videre, end han egentlig ønskede. Dette fandt Sted, da der under de skarpe spanske Forfølgelser mod de protestantiske Nederlændere var Udsigt til, at flere af disse vilde ty til et andet protestantisk Land, hvor de kunde gøre sig Haab om at bevare deres Tro, og hvor de kunde gøre megen Nytte ved deres Dygtighed. Der udstedtes da af den danske Regering i September

1569 som en Slags „Lærekarantæne“ *25 Trosartikler,* forfattet af Nils Hemmingsen. De skulde under Ed antages af alle fremmede, som vilde nedsætte sig i Danmark; hvis ikke, skulde de inden tre Dage rømme Kongens Riger og Lande. Antog de dem derimod, men overholdt dem ikke, skulde de uden Naade straffes paa Liv og Gods. Virkningen heraf blev naturligvis, at Danmark gik Glip af den gavnlige Indvandring, som det ellers vilde have faaet.

Snart efter naaede imidlertid den sachsiske Stræben for at holde Læren ren for *Kryptokalvinisme* ogsaa her til Landet, og det er bekendt, hvorledes den kom til at ramme *Nils Hemmingsen.* Han var født 1513 og var Søn af fattige Bønderfolk i Errindlev nær ved Nysted paa Lolland. Efter at have studeret i Roskilde, gik han til Wittenberg, hvor han især sluttede sig til Melanchton. Da han var vendt tilbage blev han Professor ved Københavns Universitet, siden Sognepræst ved Helligaandskirken og tilsidst Vicekansler ved Universitetet. Efter Melanchtons Mønster vilde han smelte den klassiske Dannelse og den evangeliske Kristendom sammen. Han hadede Spidsfindigheder i Dogmatiken og lagde især Vægt paa Kristendomsøvelse. Endelig ønskede han at give Kirken en større Selvstændighed over for Staten, men i den sidste Henseende arbejdede han dog forgæves. Ved sin teologiske Lærdom og sine aandrige filologiske Værker erhvervede han sig en saadan Berømmelse i Europa, at han i samtidige Skrifter kaldes „Danmarks almindelige Lærefader“. Han har endogsaa Æren for at have grundlagt den nye Videnskab Naturretten, som Hugo Grotius et Par Menneskealdre senere udviklede til sin Højde. Men Nils Hemmingsen fik ikke Lov til at virke i Fred, thi de sachsiske Teologer havde ham mistænkt for at hælde til den kalvinske Opfattelse af Nadveren. En Professor i Tübingen, Jakob Andreæ, fik gennem Kurfyrst August Indflydelse paa den danske Kirke. Kurfyrsten klagede til sin Svoger, hver Gang Tübingerteologen havde opdaget noget misligt ved Religionsforholdene i Danmark. Den første Klage lykkedes det dog Nils Hemmingsen at afvende, vist især fordi Peder Okse lagde sig imellem, og han slettede selv den Sætning, der var anket over. Men Sagen trak ud til 1576, da Peder Okse imens var død, og Nils Hemmingsen, der blev truet med Kongens Unaade, gik nu paa sine hengivne Disciples Bøn ind paa at bøje sig og udstedte en ligefrem Tilbagekaldelse. Dog, hans Fjender i Tyskland var endnu ikke fornøjede. Nils Hemmingsen var især Genstand for deres Forbitrelse, fordi han modsatte sig, at man i Danmark indførte *Konkordieformelen,* d. v. s. Enighedsformelen, som Jakob Andreæ havde fremsat et Forslag til. Grunden var, at han var klar over, at den, i Stedet for at bringe Enighed, netop vilde fremkalde

Splid, da den indførte nye og spidsfindige Bestemmelser. Men det lykkedes Modstanderne at gennemføre, at Nils Hemmingsen 1579 pludselig blev afsat fra sit Embede uden Lov og Dom men ved en kongelig Befaling. Han blev dog aflagt med et Kannikeembede i Roskilde, hvor han siden levede indtil sin Død 1600. Men Universitetet maatte haardt savne hans Lærdom og Læregaver, han som tidligere havde været betragtet som dets ypperste Prydelse. Indtil sin Død nød Nils Hemmingsen en overordentig Anseelse, og han modtog i Roskilde Besøg af alle mulige Lærde, som kom til Landet, deriblandt Kong Jakob VI af Skotland, da han blev Svoger til den danske Konge.

Fig. 114. Nils Hemmingsen. (Samtidigt Stik.)

Det var imidlertid langtfra, at Jakob Andreæ opnaaede sin Hensigt, nemlig at faa sin Konkordiebog indført i Danmark. Til Trods for sin Svogers Anbefaling fattede Kongen en saadan Afsky for Bogen, at han en Nat stod op af sin Seng og kastede den paa Ilden, idet han raabte, at han havde faaet en Djævel fat, som han vilde brænde. Derpaa udstedte han 1580 fra Antvorskov den Befaling, at de Præster, der havde Bogen, skulde afsættes, og at de Boghandlere, som solgte den, endog skulde miste Liv og Gods uden Naade! Det var ogsaa under Frederik II's Regering, at Præsten *Iver Bertelsen* maatte tilbringe flere Aar i haardt Fængsel, fordi han havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Barnedaabene. I det Hele er fra Frederik II's Tid af *Ortodoksiens Tidsalder* inde, og det folkelige Præg, som Forkyndelsen havde haft under Reformationstiden, er nu i Tilbagegang. Med dyb Respekt saa Præsterne fra deres Præstegaarde hen til Hovedstaden, hvor „de højlærde udi København“ traf Bestemmelse

om de subtileste Trosspørgsmaal. Det religiøse Liv fik et tungt og ufrisk Præg, og Fantasien kom ind paa Afveje. Karakteristisk er det navnlig, at Djævletroen blomstrede fra nu af og i et hundrede Aar; rundt om i Landet rejstes Heksebaal, og utallige maatte bøde med Livet paa Grund af Tidens krasse Overtro. Ved hver Lejlighed øjnede man Trolddom og Hekseri, og Regeringen selv gik i Spidsen for Forfølgelserne. Saaledes maatte adskillige gamle Koner lade Livet, naar Kongens Krigsskibe paa Grund af urimeligt slet Vejr ikke havde kunnet løbe ud af Havnen. —

Ligesom Frederik II holdt sig forsigtigt tilbage fra al Deltagelse i de Religionsstridigheder, som samtidig rasede i Europa, lagde han overhovedet Vægt paa at udjævne alle de smaa Stridsspørgsmaal, som fandtes i *Grænselandene,* og det lykkedes ham i Virkeligheden at skabe en uventet Ro. Længe havde der saaledes været Strid mellem Kongen og de slesvigske Hertuger om Forleningen af Hertugdømmet, og mellem Hertug Adolf, som var en stor Krigsmand, og Kongen var der opstaaet en betænkelig Bitterhed. Dancay sagde: „Hvis Hertug Adolf havde saa mange Midler og saa megen Magt, som han har Vilje, vilde han ikke saa let forliges med Kongen af Danmark“. Endelig kom der ved tyske Fyrsters Mægling et Forlig i Stand i *Odense* den 25. Marts 1579, hvor det lykkedes den danske Konge at gennemføre sit Standpunkt, nemlig at der med Slesvig som Len ogsaa var forbundet Lenspligter. Hertug Adolf maatte ogsaa opgive sit Krav om, at der ved Mandsstammens Uddøen skulde være sikret Kvinderne en Arveret. Forliget lød paa, at Hertugerne inden Aar og Dag skulde forlenes med deres Del af Hertugdømmerne som et i Mandslinjen arveligt Len mod at tjene den danske Konge med 40 Mand til Hest og 80 Mand til Fods, „naar han havde raadført sig med dem om Krigen“. Forleningen foregik nu med stor Pragt den 3. Maj 1580 i *Odense,* og det var den første og eneste Handling af denne Art med Hensyn til Slesvig.

Endnu i samme Aar døde *Hans den Ældre* den 2. Oktober i Haderslev uden at efterlade sig Arvinger. Adolf forlangte straks hele sin afdøde Broders Len, da han efter dansk Ret ansaa sig nærmere til Arven end sin Halvbroder Kristian III's Søn; „thi i Slesvig som en Del af Danmarks Rige gjaldt den danske Ret“. Han maatte dog gaa paa Forlig med Kongen saaledes, at han fik *Tønder* og *Løgumkloster* Amter tillige med Vesterhavsøerne; Kongen fik derimod *Haderslev* og *Tørning* samt *Rendsborg.* Frederik II gav sig straks i Lag med at skabe

Fig. 115. De slesvigske Hertugers Lenshylding 1580. Efter et samtidigt Stik.

sig et stort Jagtrevier ved at købe den talrige Adel ud af Nordslesvig, saa at han fik store kongelige Forpagtergaarde i Stedet for de tidligere Herregaarde. „Denne Udvikling var en Lykke for Nordslesvig, hvis Bondestand fra nu af hævede sig til den Selvstændighedsfølelse, som senere Tider i saa rigt Maal har befæstet og udviklet“. Men Kongen havde dog adskillige Aar i Forvejen svækket sin Indflydelse i Hertugdømmet, da han 1564 indrømmede sin yngre Broder *Hans* en Tredjepart af sin Del af Slesvig, nemlig Amterne *Sønderborg, Nordborg* og *Ærø* tilligemed *Pløn* og nogle flere Stykker af Holsten. Denne Hertug kaldes i Modsætning til den ældre Hertug af samme Navn *Hans den Yngre*, og fra ham nedstammer den *sønderborgske* Linje, der allerede ved hans Død 1622 delte sig i fire nye Linjer, den *sønderborgske, nordborgske, glücksborgske* og *pløenske.* Fra den første af disse udsprang der igen 5 Linier, som dog alle er uddøde, paa nær den *augustenborgske* og den *bekske.* Den sidste antog 1825, da den glücksborgske uddøde, dennes Navn. Da Kong Frederik i Oktober 1564 paa Landdagen i Flensborg forlangte af Stænderne, at de skulde hylde Hans som deres fjerde Hertug, svarede de Nej, da de fandt, at de allerede havde Herrer nok. Hans den Yngres Efterkommere blev derfor aldrig regerende Fyrster, men kun Godsejere og kaldes *afdelte* (abgeteilte) Fyrster. Kun de tre Hertuger, som Stænderne havde hyldet, deltog i den fælles Regering.

Fig. 116. Hertug Hans dens Yngre. (Maleri paa Frederiksborg.)

Paa Grænsen af Kong Frederiks Rige laa mod Syd Hansestaden *Hamburg*, der i Modsætning til de andre Hansestæder, som gik mere og mere tilbage, var i stadig Stigen paa Grund af sin gunstige Beliggenhed. De holstenske Hertuger gjorde Krav paa at være Stadens Overherrer, men den vilde til alle Tider kun grumme nødig anerkende dette, og den gjorde oven i Købet Krav paa at være Eneherre over Handelen paa Elben. Det var den saakaldte *Stapelret,* hvorefter Stæ-

derne ved Elben skulde føre deres Varer til Hamburg og sælge dem til den Pris, som Raadet bestemte. Allerede under Kristian III havde der været Strid herom, og den blev taget op paany af Frederik II, som nødte Hamburgerne til at opgive deres Paastand og betale en Erstatningssum paa 10,000 Rdl. Da de senere søgte at hævde deres Stapelret igen ved at lægge Krigsskibe ud paa Elben og anvende Magt, maatte de endogsaa betale 100,000 Rdl.

Under disse gunstige Forhold tog *den danske Handel* atter til, og Kongen gav 1561 en ny Søret.

Den Selvstændighed, som visse danske Byer havde formaaet at vinde før Grevefejden, lykkedes det ganske vist ikke at naa igen i denne Tid, men til Trods for at de danske Købmænd maatte kæmpe med Konkurrence fra Adelens Side, kunde de dog benytte de gunstige Vilkaar til at naa en betydelig økonomisk Opgang. Øjeblikket var heldigt, da Hansestæderne var i Tilbagegang og deres Afløsere, Nederlænderne, var lammede ved deres Oprørskrig mod Spanien. Den danske Handel synes navnlig at have drejet sig om Udførsel af Staldstude mod en tilsvarende Indførsel af Klæde og Kram, og *Odenses* gode Beliggenhed midt i Riget gjorde, at den blev en af vore vigtigste Handelsbyer. De vundne Penge blev satte i Købmandsgaarde, da der var Forbud mod, at ikke-adelige maatte købe Jordegods. Blandt de rige Odensekøbmænd er især Raadmanden *Oluv Bager* bleven berømt. Han laante Kongen Skibe og Penge under Syvaarskrigen og forsynede Krigerne med Klæder. Hans pragtfulde Bolig og hans overdaadige Liv overraskede Kong Frederik, da denne engang besøgte ham, og navnlig forbavsede det Kongen, at der i

Fig. 117. Ejler Rønnovs Gaard i Odense, opført 1547. (Efter Fotografi.)

Kaminen var fyret med Kanelbark i Stedet for med Brænde. Da Kongen kom med en Udtalelse derom, kastede Oluv Bager tilsidst Kongens Gældsbreve paa Ilden med de Ord, at han vel kunde gøre en endnu kostbarere Ild. Men siden gik det stærkt tilbage for Oluv Bager, navnlig efter Kong Frederiks Død, da den engelske Søfart ved den spanske Armadas Undergang tog saa stærkt Opsving. Han maatte tilsidst tage sin Tilflugt til en af sine Døtre, hos hvem han døde 1602 i en Alder af 80 Aar. Sagnet fortæller, at da hans Børn efter hans Død aabnede en Kiste, hvori de ventede at finde Resterne af hans Skatte, var den fyldt med Flintesten; men foroven laa der en Stok, hvorpaa der stod: „Hvo som gi'er, til han tigger, skal slaas, til han ligger!"

Statsforvaltningen i Frederik II's senere Aar var god og besindig, og Rentemestrene og Kongen deler Æren derfor. I første Række blandt hans Hjælpere staar *Peder Okse*, der indtager Stillingen som Rigshovmester indtil sin Død. Han fortsatte med det samme lykkelige Greb, hvormed han havde bragt Riget frelst ud af Syvaarskrigen, og han fik Styrelsen af Pengevæsenet ind i en saa god Skure, at man ved Kong Frederiks Død var paa den sikre Side. *Gælden* var dog ved Syvaarskrigens Afslutning omtrent 1¼ Mill. Daler, og kun med Møje kunde man faa Soldaterne aftakkede. Naturligvis maatte *Skatterne* forhøjes, og nominelt var de omtrent tre Gange saa høje under Frederik II som under Kristian III, men man maa herved ikke glemme den *Pengeværdiforringelse*, som samtidig var indtraadt, idet Pengene kun havde deres halve Værd. Det var i den anden Tredjedel af det 16. Aarh., at Sølvet paa Grund af de vældige Fund i Sydamerika ved Potosi sank saa betydeligt i Værdi. Da samtidig Landbrugsprodukterne, navnlig Kornet, steg noget, blev Resultatet til stor Fordel for et agerbrugende Land som Danmark. Vore Adelsmænd og Købmænd kunde i Lübeck eller Hamburg forlange højere Pris for deres Stude end tidligere, og da Priserne paa Varerne i det egentlige Danmark endnu ikke var berørte i samme Grad af Stigningen, opnaaede de paa denne Maade en smuk Kapitalforøgelse uden forhøjet Arbejde.

Samtidigt med Skatterne var ogsaa *Lensindtægterne* gaaede i Vejret. Under Kristian III havde de kun indbragt 21,000 Daler om Aaret, men efter 1571 var Summen over 80,000. Afgiftslenene var ganske vist atter stegne paa Regnskabslenenes Bekostning, men ogsaa de første gav nu langt større Indtægt end tidligere. Af Klostre var 1588 kun to tilbage i Danmark. Følgen var, at Skatter og Lensafgifter var i Stand til at dække 71 pCt. af Statsudgifterne Resten fik man bl. a. gennem *Tolden*, men det maa her bemærkes, at Øresundstolden gik i „Kongens eget Kammer" og den altsaa maa holdes uden for det egentlige Statsregnskab.

Før 1566 var den kun 40,000 Daler om Aaret, men i 1567 ved Peder Okses Reform 92,000 Dlr. Kronborg blev bygget af Øresundstolden; Kongen kunde rose sig af, at Slottet ikke havde kostet hans Undersaatter en Skilling, og endda blev der Penge tilovers.

Som Privatmand vedblev *Peder Okse* indtil sin Død at være den store Godssamler, der interesserede sig meget for praktisk Landbrug og førte adskillige Ting ind i Danmark, som før havde været ukendte. Han havde i Lothringen lært Brakpløjningen at kende, som siden des-

Fig. 118. Gisselfeld paa Sjælland, opført af Peder Okse. (Efter Fotografi.)

værre atter gik af Brug herhjemme, og han indførte Karper og Karudser, fine Frugtsorter og en Slags Sang-Frøer, der efter ham fik Navn af Peder Okses Frøer. Stærkt aandelig interesseret som han var, beskyttede han som nævnt Nils Hemmingsen, og han søgte at anspore Anders Vedel og Tyge Brahe til deres Gerning. Han var gift med Mette Rosenkrans til Vallø, som hun lod ombygge 1586. I Nærheden laa hans egen gamle Slægtgaard Gisselfeld. Efter et saa indholdsrigt Liv døde Peder Okse henved 56 Aar gammel den 24. Oktober 1575 og blev begravet i Frue Kirke i København. Men da hans Enke vilde rejse et pragtfuldt Monument over Graven, forbød Frederik II det, thi han vilde ikke have Kirken, der brugtes ved højtidelige Begivenheder i Kongehuset, opfyldt med adelige Begravelser. Hans Ligsten findes derfor i Braaby Kirke i Gisselfeld. Ejendommeligt for Kong Frederik er det ogsaa, at han straks efter sin Tjeners Død lod gaa Bud til Tyskland

for at søge at komme paa Spor efter, hvorvidt Peder Okse under sit udenlandske Ophold havde været inde paa egentligt Landsforræderi. Var det Kongens Mening, hvis dette kunde bevises, at ramme hans Enke ved at tage Godset fra hende? Dog, det er aldrig lykkedes at fremføre de afgørende Beviser herfor, og det eneste Tab, som Mette Rosenkrans led, var, at en stor Pengesum, som hendes Mand forsigtigt havde staaende i Antwerpen, gik tabt, da Spanierne erobrede Byen 10 Aar senere.

Fig. 119. Kristoffer Valkendorf.
(Efter Maleri paa Glorup.)

Som Rentemester blev Peder Okse siden efterfulgt af *Kristoffer Valkendorf*, men ingen af Kong Frederiks senere Tjenere opnaaede den mærkelige Tryllemagt over deres Herre, som Peder Okse havde haft, og navnlig i 1580'erne viste Kongen stor Selvstændighed. Kristoffer Valkendorf var en retsindig og dygtig, men haardhændet Mand, der havde begyndt sin Bane som Lensmand paa Bergenhus, hvor han havde forstaaet at kue de overmodige Tyskere „Garperne“, og at tvinge dem til enten at forlade Byen eller at lyde Landets Lov. Senere var han Lensmand paa Island og Gulland, og endelig Statholder i København. For Hovedstadens Opkomst har han haft stor Betydning. Til Dels for sine egne Penge og med egne Arbejdere lod han Muren bygge omkring Byen fra Nørre- til Øster-Port, og han opførte Vejerhuset ved Stranden og Huset paa Amagertorv, som ansaas for det skønneste i København. Men navnlig var det Kirkerne, han tog sig af; 1582 kom der Taarne baade paa Helligaandskirke og paa Nikolaj Kirke, „og har selv tit og ofte gaaet op paa Muren til Murmestrene og undervist dem derudi“. Valkendorf begyndte ogsaa paa at omsætte Havnen med hugne Kampesten, og han forbedrede Byens hygiejniske

Tilstand ved at lade mure Hvælvinger til Afløb under Volden. Men han greb ogsaa ind i Hovedstadens Styrelse med sin overordentlige Myndighed, og som Minde om ham findes endnu paa Raadhuset den saakaldte „Valkendorfs Bog", med Afskrifter af Stadens Privilegier og Dokumenter, og „Valkendorfs Boder", eller som det nu hedder Valkendorfs Kollegium. Det blev indrettet i det gamle øde Karmeliterkollegium i St. Pederstræde, der i sin Tid havde huset Povl Helgesen. Kristoffer Valkendorf har dog et noget politimandsagtigt Præg, og bekendt er det, hvor galt han kom af Sted i sin Strid med Færingen *Mogens Hejnesen.* Det var en Præstesøn fra Østerø, der 1579 af Kongen fik Tilladelse for sig og sine Medredere til Enehandel paa Færøerne og dermed tillige Ret til at fejde mod Sørøvere. Men han benyttede sin Ret til at brandskatte sine Landsmænd ved sin ublu Handel, og selv om det er sikkert nok, at han ved sin Raskhed rensede Farvandene for Sørøvere, saaledes at de færingske Sagn endnu fortæller om hans dristige Bedrifter, blev han dog ogsaa beskyldt for at have kapret fredelige Skibe. Efter Frederik II's Død blev han anklaget for Fribytteri, og han blev dømt til Døden. Kristoffer Valkendorf lod ham henrette paa Gammeltorv 1589. Da Bøddelen vilde binde ham for Øjnene, skal han have vægret sig derved og sagt: „Jeg har set saa mangen dragen Klinge, vær du kun ikke bange, for jeg er det ikke". Siden blev Dommen erklæret for forhastet, Sagen blev optaget paany, og Mogens Hejnesen blev erklæret for uskyldig. Hans Navn blev da atter gjort ærligt, og hans Lig fik en hæderlig Begravelse, men Kristoffer Valkendorf maatte foreløbig udtræde af Regeringsraadet.

Ved Siden af Kristoffer Valkendorf er det navnlig *Nils Kaas*, som er den mest fremtrædende Statsmand i Frederik II's senere Aar. Ved sin utrættelige og selvforglemmende Omhu staar han som en af Samtidens ædleste Skikkelser. Han var Kansler og var som saadan stærkt afhængig af Kongen. Heller ikke fra *Rigsraadets* Side behøvede Kongen at frygte for megen Modstand; det svandt ind i 1570'erne, og selv om Rigsraadernes Antal atter udvidedes i de følgende 10 Aar, var det dog Kongemagten, der var den stærkeste i denne Tid.

Den danske Adel i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

Frederik II er med Rette bleven kaldt Adelskongen, ligesom hans Fader bar Navnet Præstekongen. Kongen følte sig som den første inden for Adelsstanden og levede som Adelsmand. Adelen satte sit Præg paa Samfundet, og aldrig nogen Sinde før eller siden hviler der vel et saa harmonisk Præg over vor Historie som i denne Tid, da Adelen er

Genstand for en Udvikling, der fører den ind paa en ny og mere ideel Bane end tidligere.

I Virkeligheden betegner Frederik II's Tid et Vendepunkt i Adelens Historie. Den forandrede Krigsførelse havde gjort den *overflødig som Krigerstand.* Riddertitlen blev kun en Hofrang, og selv om de unge Adelsmænd endnu erklæredes for værgagtige og fik Navn af Væbnere, var dette i Virkeligheden det samme som Kammerjunkere. Nogle af Adelen vender sig endnu til Officersstillingerne, men hos de fleste gaar den krigerske Trang tabt, ligesom man paa Ligstenene ser Harnisk, Hjelm og Lanse forsvinde, og man i Stedet faar en Junker i Hofdragt. Under disse Forhold kaster den jævnere Del af Standen sig over Dyrkningen af Jorden, og den store *Godssamling* begynder, der gør Frederik II's Tid til *Mageskifternes* Periode. Det var Stordriften, som sejrede i Danmark, man søgte at afrunde Godserne og at bytte fjernt liggende Bøndergaarde bort mod andre, som kunde indlemmes i det samlede Areal. Mageskifterne foregik dels mellem Kongen og Adelsmændene, dels mellem de sidste indbyrdes, og de nøjagtige Udregninger, som gik forud for dem, viser, at man ikke har Ret i at betragte dem som skadelige for Kronen. De var i Virkeligheden baade til Gavn for Konge og Adelsmand, men de var afgjort til Skade for Bonden, der ved Godsernes Afrunding fik mere Hoveri at gøre paa Herregaarden end tidligere. Samtidig med Godssamlingen fandt en Udvidelse af *Øksnefodringen* Sted, som bragte store Penge ind til Danmark. Livet forandredes og fik et *mere luksuriøst Præg.* Allerede Johan Fris sagde: „at Gud en Gang vilde straffe Danmark, besynderlig Adelen og de rige, for deres unyttige, hovmodige Prang.“ Hvorledes mange levede over Evne, ser man af Anders Sørensen Vedels Udsagn om de Adelsmænd, der søgte til Pengemarkedet i Kiel (Kieleromslag) for at laane Penge. Han siger, at de „gaa ad Kielergade med Hatten i Haanden og byde derud til 10 eller 12 af Hundrede“. Hos en anden Præst hedder det i en Ligtale, at det er ikke rette adelige Gerninger „at drikke mange store Bennike Glas ud, hver med sin Drik; at banketere og sværme Dag og Nat, at sværge, blotte og bande“; eller „at drage det ene Hus til det andet og lægge den ene Ager til den anden og bruge Vold mod hver Mands Hus og hver Mands Arv“; hvormed der aabenbart sigtes til Mageskifterne.

Med det adelige Liv blev naturligvis ogsaa *Børneopdragelsen* forandret. Det var nu ikke mere Skik at søge til Klosterskolerne, der jo efterhaanden forsvandt. Almindelig var den Betragtning, at Mormoderen havde første Ret til det nyfødte Barn, og at dette straks efter Fødselen skulde overlades hende til Opdragelse. Børnene tilhørte Familien mere

end Forældrene, og Standen mere end Familien. Saaledes kunde det ofte gaa til, at Børnene først i en Alder af 15—16 Aar lærte deres Forældre at kende. Thi naar Mormoderen havde ledet deres Opfostring til det syvende Aar, fortsattes Opdragelsen oftest med Skolegang hos en eller anden barnløs Familie. Fra Frederik II's Tid lod man ikke mere Børnene lære „Gudsfrygt og Rytteri“ hos en anset Ridder, men man satte dem hellere i Latinskole for at give dem en lærd Dannelse. Efter at Skoleuddannelsen var til Ende, fulgte som Afslutning de kostbare Udenlandsrejser under borgerlige Hovmestres Ledelse. De varede i flere Aar og strakte sig gennem de vigtigste europæiske Lande. Bekostningen var stor, og selv om Udbyttet for de begavede Ynglinge, der ønskede at vie sig til Statsstyrelsen, kunde være betydeligt, var der dog med Rejserne forbundet en Fare for Sædeligheden, der i det lange Løb kom til at virke meget skadeligt paa Standen. Foreløbigt tænkte man dog ikke meget herpaa, og i det højeste søgte man at afværge den ved at oprette hjemlige „Akademier for lærd Dannelse“ (t. Eks. Rosenholm), men nogen synderlig Betydning synes disse ikke at have faaet. Efter sin Hjemkomst stod som Regel to Baner aabne for den unge dannede Adelsmand: Som *Hofadelsmand* eller som *Kancelliadelsmand*, og det var den sidste Vej, som de bedste af de unge slog ind paa for at komme ind i Landets civile Styrelse. Fra Frederik II's Tid indtil Enevældens Indførelse laa Danmarks Administration, baade den centrale i København og den lokale i Provinserne, udelukkende i Adelens Hænder.

Hvad de *adelige Kvinder* angaar, var de unge Fruer ganske vist forskaanede for Børneopdragelsen, da man ansaa denne for at kræve en højere Modenhed, men meget andet var lagt paa deres Skuldre. En stor Del af Aaret var de paa Rejse for at deltage i Slægtens Brylluper, Barnedaabe og Jordefærder og for at repræsentere ved Herredage og lignende Lejligheder, hvor Godtfolk kom sammen. Den øvrige Del af Aaret var de optagne af Gaardenes Drift og af de hyppige Gæstebesøg. Med Tiden modnedes de til som Bedstemødre at sidde inde med Familietraditionen og blive Slægtens Centrum. Ugifte ældre Jomfruer blev sat i Kloster, og allerede 1552 klagede den jydske Adel over, at Klostrenes Tilbagegang tvang dem til at give deres Døtre til Bønder og andre ufri Folk. Dette søgte man at undgaa, og den adelige, som indgik Ægteskab med en uadelig, maatte sælge sit Jordegods til Slægten. Adelige Jomfruers Klosterliv havde jo ogsaa den Fordel for Slægterne, at det bidrog til at holde Arven sammen, hvilket var en almindelig Stræben.

Mange højtdannede Adelsmænd og adelige Kvinder virkede ved deres Godgørenhed for Oplysning og Videnskab. Ingen har dog indlagt sig saa stor Fortjeneste som den ædle *Herluv Trolle* og hans rige Hu-

stru *Birgitte Gøje*, en Datter af Rigshovmesteren Mogens Gøje. Med hende fik Herluv Trolle 1544 Hillerødsholm, der tiltalte Kongen saa meget, at han 1560 mageskiftede med ham og i Stedet gav ham det herlige *Skovkloster* ved Næstved, der senere efter ham fik Navn af *Herluvsholm*. Herluv Trolle er en af Tidens mest tiltalende Mænd Smuk af Ydre og med et muntert Væsen sad han inde med stærke aandelige Interesser og en usvigelig Paalidelighed mod sin Konge. Ægtefællerne var barnløse og begge kendte for deres store Godgørenhed og Omgængelighed. Birgitte Gøje forstod at følge sin Mand i hele hans Stræben. Herluv Trolle understøttede unge studerende, skænkede betydelige Summer til lærde Skoler og var saa kendt for sin videnskabelige Dannelse, at selv Melanchton dedicerede Bøger til Ægteparret. Paa Grund af sin Barnløshed bestemte han den 23. Maj 1565, at der skulde stiftes en Skole paa hans Gaard Skovkloster, hvortil han vilde skænke denne Gaard med alt tilhørende Gods. Som „Forstander for Adelens frie Skole Herluvsholm“ gik han ud paa sit sidste Søtog, og efter hans Død sørgede hans Hustru for, at hendes Husbonds Vilje blev efterlevet. Hvad hun sparede sammen, anvendte hun til Gavn for Skolen, som straks i Begyndelsen fik 42 Elever, senere flere. Hun solgte endog sine Smykker for at kunne pryde Kirken og rejste her et prægtigt Gravmæle over sin Ægtemage. Da man en Gang spurgte hende, om hun ikke fortrød, at hun havde givet hele sin Formue bort, svarede hun, at hun gerne vilde have skænket to Gange saa meget, hvis hun bare havde ejet det. Samtidig førte hun et temmelig stort Hus, omgivet af adelige unge Piger, der blev opdragne hos hende, og hendes Virksomhed ophørte først ved hendes Død den 25. Juli 1574. Den ædle Dannekvinde hviler under Hvælvingen bag Alteret i Herluvsholms Kirke ved Siden af sin Mand, som hun lignede saa ganske i Sindelag og Tænkemaade.

Fig. 120. Birgitte Gøje som Enke.
(Efter Maleri fra 1587 i Odense Kloster.)

Den Mand, der fremtræder som den mest tiltalende Repræsentant for Renæssancens Aand her hjemme, paa en Gang fædrelandssindet, folkelig og djærv, var ganske vist ikke selv Adelsmand, men hans Udvikling kan kun forstaas, naar man husker paa, at han opvoksede i deres Kreds. Magister *Anders Sørensen Vedel* var født 1542 i Vejle, hvor hans Fader var Borger, og han fik sit Tilnavn af sin Fødeby. Han rejste udenlands som Hovmester for den unge Tyge Brahe, studerede i Wittenberg og blev derpaa Frederik II's Slotspræst. Her blev

Fig. 121. Parti af Herluv Trolles og Birgitte Gøjes Gravmæle i Herluvsholms Kirke.

han nøje knyttet til de Stormænd, som efter hverandre fulgte i Spidsen for Danmarks Styrelse. Johan Fris fortalte ham mærkelige personlige Oplevelser, Peder Okse ansporede ham ivrigt til at begynde paa et historisk Forfatterskab, og efter dennes Død fortsatte Valkendorf og Nils Kaas med at støtte ham og holde ham til Ilden. Anders Vedel begyndte med sin mærkelige *Oversættelse af Sakse*, der med Rette er bleven kaldet en „folkelig Omskrivning", thi saa frit og fyndigt er Sangene gengivne i Modersmaalet, og Bogen har desuden Betydning som Sprogmindesmærke. Anders Vedel blev nu kongelig Historieskriver, og der blev givet ham et Kannike-Embede i Ribe til hans Underhold. Fra nu af boede han i denne By paa Liljebjerget, hvorfra hans bedste Skrifter udgik. Men stadig var han paa Rejser rundt omkring i Landet for at samle Stof til den Fortsættelse af Sakse, som han havde paataget sig.

Det var paa en saadan Rejse, at han 1586 paa Uranieborg hos sin gode Ven og tidligere Myndling traf sammen med Dronning Sofie, der ved Bordet bad ham om at skænke hende en Samling Folkeviser. Fem Aar efter udgav Anders Vedel de bekendte „100 udvalgte danske Viser“, den første Samling af gamle Folkesange fra Middelalderen. I de følgende Aar var Vedel stadig beskæftiget med at indsamle historisk Stof, og han naaede til at udgive Arbejdsplanen for sin Danmarks Historie under Titlen „Om den danske Krønike at beskrive“, men da han ikke forstod at begrænse sig, og da desuden de mange Ligprækener, som han holdt, optog hans Tid, kom der aldrig noget af selve Historien. Efter de Brudstykker af den, som endnu er til, maa man beklage, at et vigtigt Nationalværk er bleven ufuldført. Tilsidst tog Formynderregeringen, efter at han havde arbejdet paa den i mange Aar, hans Samlinger fra ham, og gav dem til en anden. Fra dette Øjeblik var Vedel naturligvis lammet, og han døde i Ribe den 13. Februar 1616.

Fig. 122. Anders Sørensen Vedel.

Den Mand, der til Slut kom til at udføre det vigtige Arbejde, som ikke var lykkedes for Anders Sørensen Vedel, var Rigskansleren *Arild Hvitfeld* til *Lillø* og Oddersberg i Skaane. Efter at have taget sin Afsked fra Kancelliet blev han Skoleherre paa Herluvsholm, hvor han tilbragte sine sidste Aar og døde den 16. December 1609. Som ugift fandt han Tid til sit Arbejde midt under Embedsforretningerne, og det lykkedes

ham derfor i Løbet af ni Aar at stille sin *Danmarks Riges Krønike* i ti Kvart Bind paa Benene. Men ikke blot mangler Værket den Stil og Folkelighed, som Vedel kunde have givet det; hvad der er værre, er, at det ogsaa skorter paa Kritik, og at Fremstillingen bærer stærkt Præg af Adelsmandens Partistilling. Dog, en levende Fædrelandskærlighed og en ærlig Stræben efter at være sandfærdig besidder gamle Arild Hvitfeld, og hans Værker har endnu ikke tabt al Betydning, da de indeholder en rig Samling af Aktstykker, hvis Originaler ofte er gaaede til Grunde. Indtil Holberg skrev sin Danmarks Historie, var Hvitfelds Værk den eneste Haandbog om vort Lands Fortid, som man kunde give Befolkningen i Hænde, og den vandt derfor ogsaa en betydelig Udbredelse.

Men blandt alle den danske Adelsvældes Mænd kom dog *han* til at indtage Førsteplads, om hvem det er sagt, at der overhovedet neppe er nogen dansk, hvis Navnkundighed nogensinde har overgaaet hans. *Tyge Brahe* var født den 14. December 1546 paa Knudstrup i Kaagerød Sogn i Skaane sydøst for Helsingborg. Han var en Søn af Befalingsmanden paa Helsingborg Otte Brahe og Fru Beate Bille. Hans Moder udmærkede sig ved fremragende personlige Egenskaber, som det i Almindelighed er Tilfældet med store Mænds Mødre, og hun var en af Anders Vedels Velyndere. Men han blev efter Samtidens Skik opdraget hos sin barnløse Farbroder Jørgen Brahe paa Taasterup, og det er muligt, at Livet her har udviklet det Stivsind, som han senere viste. Faderen vilde have ham til Kriger, men Farbroderen vilde gøre ham til Embedsmand. Allerede meget tidligt viste han ved en Solformørkelse i August 1560 Lyst og Anlæg til Stjernekundskab, og da han i sit 16de Aar 1562 blev sendt til Leipzig for at studere Jura med den 20'aarige Anders Vedel som Hovmester, brød han ud.

Det kom til Rivninger med Hovmesteren, men i sene Nattetimer, mens Anders Vedel sov, stod Tyge Brahe ved sin lille Himmelglobus, og tilsidst maatte hans Hovmester give efter. Fra 1563 begyndte Tyge Brahe at anstille sammenhængende Observationer, og med faa Mellemrum vedblev han hermed hele sit Liv. I 1566, da han opholdt sig i Rostock, var han saa uheldig i en Duel med en dansk Adelsmand Manderup Parsberg at miste et Stykke af sin Næse, som han dog erstattede med et andet af Guld og Sølv. Efter sin Farbroders Død stod han nu i et spændt Forhold til sin øvrige Familie, som ansaa hans Beskæftigelse med den rene Videnskab for uværdig for en Adelsmand. Da han i det Hele kun fandt liden Opmærksomhed i sit Fædreland, tænkte han endogsaa paa at slaa sig ned i Udlandet, i Augsburg, hvor man havde vist ham megen Anerkendelse, og hvor han var begyndt at lade sin store Himmelglobus forfærdige. Forøvrigt beskæftigede han sig i

disse Aar ogsaa med Astrologi, Kemi og Alkymi. Der var saaledes al Udsigt til, at Danmark skulde gaa Glip af ham, men hans Faders Død 1570 kaldte ham tilbage til Hjemmet.

I de følgende Aar opholdt Tyge Brahe sig dog kun sjeldent paa Knudstrup, men hellere søgte han til sin Morbroder Sten Bille paa *Herisvad Kloster*. Denne havde lærde Interesser og satte Pris paa at omgaas ham. Han indrettede oven i Købet et kemisk Laboratorium for sin Neveu, hvad der tyder paa, at Tyge Brahe paa denne Tid interesserede sig mere for Kemi end for Astronomi. Men en mærkelig Begivenhed skulde atter kalde ham tilbage til hans egentlige Virkefelt. Om Aftenen den 11. November 1572 gik han som sædvanlig over Gaarden for at spise sammen med sin Morbroder, og efter gammel Vane søgte hans Øje mod Himlen. Da blev han overrasket ved at se en ualmindelig stor Stjerne, klarere end Sirius, i Stjernebilledet *Kassiopeja*, en Stjerne han aldrig før havde set. Han vilde ikke tro sine egne Øjne, og han kaldte et Par Bønder til, for at de skulde forsikre ham om, at han ikke tog fejl. Den nye Stjernes Tilsynekomst blev næsten et Vendepunkt i Tyge Brahes Liv. Han begyndte med at iagttage denne periodiske Stjerne, mens den gradevis aftog, og tilsidst ganske forsvandt. Paa Opfordring af Peder Okse og af Dançay, som trængte ind paa ham, nedskrev han næste Aar sine Iagttagelser i Skriftet „*De nova Stella*“ d. v. s. „om den nye Stjerne“. Det gjorde ham verdensberømt, og som det i Reglen gaar, blev man nu ogsaa i Danmark opmærksom paa hans ualmindelige Evner. Astronomi blev en Modesag i Landet, og 1574 holdt Tyge Brahe efter Kongens Opfordring en Række beaandede Forelæsninger ved Københavns Universitet, hvor han slog til Lyd for det nye Studium. Men selv nu var Tyge Brahes Fremtid ikke sikker. Fjendskabet mellem ham og hans Familje var samtidig steget, vistnok fordi han havde ægtet en Bondepige, og desuden havde han skaffet sig mange Fjender blandt Adelsmændene ved sin bidske Spot. Han tænkte derfor paa at slaa sig ned i Basel, hvor han under en ny Udenlandsrejse havde opholdt sig i længere Tid. Men Kong Frederik II forhindrede denne Plan ved straks efter hans Hjemkomst d. 23. Maj 1576 at forlene ham afgiftsfrit med Øen *Hven* paa Livstid, for at han der kunde indrette sig et Observatorium og et Laboratorium.

Herved blev den berømte Mand bevaret for Fædrelandet. Da nye kongelige Understøttelser kom til, nemlig en aarlig Løn paa 500 Rdl. og Indtægten af et Len i Norge, saa han sig i Løbet af fire Aar i Stand til at opføre det herlige *Uranieborg*, der var opkaldt efter den græske Muse for Stjernevidenskaben. 1576 blev Grundstenen dertil nedlagt af hans Ven Dançay. Bygningen laa paa det højeste Punkt paa Øen med

fri Udsigt til alle Sider over Sundet, baade mod Skaanes og Sjællands Kyster. Det egnede sig derfor fortrinligt til astronomiske Iagttagelser. Allerede i Løbet af det første Aar, da Borgen var under Bygning, kunde Tyge Brahe foretage sin første Observation paa sin Fødselsdag den 14. December 1576. Den herlige Bygning laa paa en aaben Runddel, der paa alle Sider var omgivet af Blomsteranlæg og Frugthaver. Uden om disse løb der en stenbeklædt Vold, der dannede en Firkant med halvcirkelformede Udbøjninger paa Midten, hvori der laa Lysthuse. Enhver af Voldenes Sider var 232 Fod lang og den var 15 Fod høj. Hjørnerne vendte nøjagtig mod de fire Verdenshjørner og var forbundne ved to Korsveje. Pragtfulde Porte førte fra Omegnen ind gennem Volden og dannede ligesom smaa selvstændige Slotte. Men selve Hovedbygningen var opført af røde Mursten med Sandstens Ornamenter. Forbilledet for den var den italienske Arkitekt Palladio's Villa rotunda ved Vicenza. Anlægget var fuldstændig regelmæssigt og kvadratisk, fire Gange delte Grundridset i fire andre Kvadrater og de mødtes i Midten, hvor Springvandet var, hvorover et centralt Taarn hævede sig, kronet af en pragtfuld Kuppel. Øverst paa denne, oven over Pavillonen med Klokken og Urskiven, saa man en gylden Pegasus, der var Fløjen paa Huset og ragede 60 Fod op over Jorden. Under Kuppelen var der et ottekantet Værelse med Vinduer til alle Sider og et Galleri rundt om. Men selve den kvadratiske Hovedbygning havde mod Øst og Vest taarnagtige Udbygninger, og desuden fandtes der smaa Udbygninger mod Nord og Syd, der var omgivne af smaa keglehatdækkede Observatorier paa Piller. Det store Laboratorium laa i Kælderen til venstre i den ene Udbygning; det havde 16 Ovne og i Midten et rundt Bord, hvorigennem en af de Søjler gik, der bar Kælderen. Over det fandtes Biblioteket, her stod den prægtige Himmelglobus af Messing, der var $4^1/_2$ Fod i Diameter. Tyge Brahe lod arbejde derpaa næsten hele sit Liv igennem, og inden Aar 1600 havde han naaet at faa anbragt 1000 Fiksstjerner med deres nøjagtige Stilling. Efter hans Død i Prag kom den til Neisse i Schlesien, hvor den under 30-Aarskrigen faldt i Hænderne paa Kristian IV's Søn Ulrik, da han erobrede Byen. Han sendte den til København, hvor den gemtes paa Rundetaarn, indtil Ildebranden 1728 fortærede det sidste Minde, som Fædrelandet havde, om Tyge Brahes Virksomhed.

Den Bygmester, som havde Hovedæren for Værket, var Nederlænderen Hans van Stenwinkel den Ældre. Den strenge klassiske Stil brødes over alt af et ubundet Fantasteri, selv i det Ydre, hvor Obelisker, Figurer og Mindetavler overalt fængslede Øjet. Hver af Bygningens Sider var 45 Fod lang. I Aaret 1581 stod den anselige Borg fuldt

færdig, stolt knejsende paa sit høje Stade og vidt og bredt talende sin Herres Ros, idet den saa ud over Land og Hav.

Men Tyge Brahe lod sig ikke nøje med Uranieborg alene. Snart lærte Erfaringen ham, at Iagttagelserne i den høje Bygning ikke blev helt nøjagtige, naar stærke Storme rystede den og bragte Instrumenterne noget ud af Stilling. Derfor lod han 1584 anlægge et underjordisk Observatorium, *Stjerneborg*, der laa 70 Skridt Syd for Uranieborg. „Det

Fig. 123. Uranieborg. Billedet viser ogsaa Kælderrummet. (Tegning i et af Tyge Brahes Værker.)

lignede et Uranieborg, der endnu ikke var skudt helt op af Jorden; Murene var skjulte, kun Kuplerne og Spiret ragede op.“ Anlægget dannede en Kvadrat, hvis Side var 60 Fod lang, og det var omgivet af en Indhegning, der var meget lavere men omtrent af samme Form som Uranieborgs. Ad en Trappe kom man ned i et Forværelse, hvorfra man kunde gaa ned i de fem Krypter eller underjordiske Observatorier. De var cirkelformede, og i hvert af dem var der opstillet et anseligt Instrument. Tagene, hvorunder Instrumenterne stod, var næsten det eneste, der hævede sig op over Jordens Overflade. Et af dem havde endogsaa en betydelig Hvælving med Spir. De var iøvrigt bevægelige og kunde drejes og aabnes i forskellige Retninger, ligesom paa Uranieborg. Opstillingen af Instrumenterne i disse Krypter var langt fastere end i den høje

Bygning, og Iagttagelserne blev derfor virkelig sikrere. I Stjerneborg stod der endogsaa opredte Senge, for at Tyge Brahe og hans Elever kunde hvile sig der, hvis Himlen var overtrukken. Det var endelig Tyge Brahes Plan at forene de to Anlæg ved en underjordisk Gang, hvad han dog ikke naaede at gennemføre.

I over 20 Aar levede Tyge Brahe paa denne Borg og dyrkede med Iver sine Yndlingsvidenskaber Astronomi, Kemi og Lægevidenskab. Der opholdt sig stadig hos ham 10—20 unge studerende, deriblandt mange

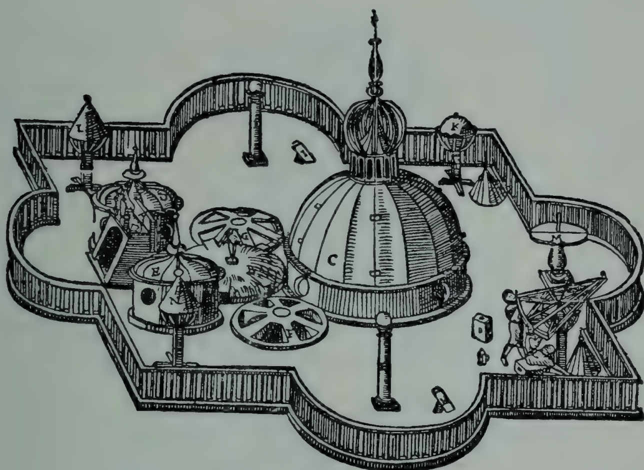

Fig. 124. Stjerneborg, set fra Vest.
(Tegning i et af Tyge Brahes Værker.)

fremmede, der gik ham til Haande og uddannede sig under den berømte Mesters Vejledning. Af disse Disciple har især *Longomontanus* erhvervet sig et anset Navn. Fremmede rejsende, Slægt og Venner kom over til den lille Ø for at se og beundre hans Indretninger. Frederik II og Dronning Sofie var undertiden hans Gæster, og siden kom Kristian IV i sin Mindreaarighed med tre Rigsraader. En særlig god Ven af Huset var altid Anders Sørensen Vedel. Ogsaa udenlandske Fyrster aflagde gerne Besøg, ikke blot Dronning Sofies Fader, Hertug Ulrik af Mecklenburg med hendes Moder Elisabet, men ogsaa Hertug Henrik af Brunsvig og den skotske Konge Jocob VI, der senere blev engelsk Konge under Navn af Jakob I. Denne Fyrste var kendt for sin Lærdom, og da han 1590 var kommet til Danmark for at holde Bryllup med Kristian IV's Søster, Prinsesse Anna, benyttede han Lejligheden til at gæste Danmarks to store Videnskabsmænd, Nils Hemmingsen i Roskilde og Tyge Brahe paa Hven. Det fortælles, at han blev saa fængslet af

den sidste, at han ved sin Afrejse tillod ham at forlange hvad han vilde, men at Tyge Brahe kun udbad sig nogle latinske Vers, der var digtede af Kongen og nedskrevne egenhændigt af ham.

Af Ydre var Tyge Brahe en middelhøj og stærk bygget Mand. De anstrengende Studier nedbrød efterhaanden hans oprindelig stærke Helbred og gav hans Ansigt et tungt og alvorligt Udtryk. Men i sine bedste Dage var han sædvanlig munter og oprømt, og navnlig var han bekendt for sin vittige Skæmt, der tidt fik et satirisk Anstrøg. Hans Lune sparede ikke hans bedste Venner og kunde undertiden have skadelige Følger. I sit Hus var han uindskrænket Herre, og enhver Gæst maatte rette sig efter hans Levevis, hvor højtstaaende han end var.

Det var ikke blot Tyge Brahes Spydighed og Hævngerrighed, som kunde støde Folk bort fra ham. Et andet utiltalende Træk er det Aandsaristokrati, hvormed han saa ned paa sine undergivne, og Bønderne paa Hven fik at føle, at de havde faaet en haard Herre, da de fra frie Selvejere efterhaanden blev Kronens Fæstere. Men han var en trofast Ven, og han besad meget Frisind, derom vidner ikke blot hans Ægteskab med den ufrie Kvinde, men han var heller ikke bornert i Trossager. Han forbød saaledes Præsten paa Hven at anvende Djævelforbandelsen ved Barnedaab. Især viser han dog sin fribaarne Aand derved, at han i Modsætning til sine Standsfæller ikke sætter Fødsel og Rang, men Erkendelsen og Videnskaben højest. Et talende Vidnesbyrd herom, ligesom om hans Selvfølelse, er det Udkast, han fremlagde 1584, til et Kongebrev, hvorved Hven skulde overdrages til ham og hans Arvinger næsten som et lille selvstændigt Rige, men paa den Betingelse, at hvad han havde opført, aldrig blev anvendt til „profant Misbrug, men for evigt skulde benyttes til Matematikens hellige Studier i Tillid til, at disses udmærkede Udbytte herfra vilde brede sig til hele den kristne Verden".

Og det var ikke uden Grund, at Tyge Brahe nærede denne Selvtillid. Han indførte en ny Metode i Astronomien, nemlig den *regelmæssige Iagttagelse,* og skønt han ikke besad nogen Kikkert, da denne først blev opfundet længe efter hans Tid, var han dog i Stand til ved sine Instrumenter og sit blotte Øje at anstille Iagttagelser af en hidtil ukendt Skarphed. Tyge Brahe var desuden selv *Opfinder,* og han skabte en Række af astronomiske Instrumenter, som endnu benyttes i Observatorierne. Herigennem var han i Stand til at give en langt fuldstændigere Fortegnelse over Fiksstjernerne, end man hidtil havde besiddet, og at bestemme deres Plads. Han viste dernæst, at *Kometerne* ikke er Meteorer i Atmosfæren, men virkelige Himmellegemer, og paa hans *Beregninger* om Planeternes Bevægelser støttede hans Elev *Kepler* sig, da han gjorde sin store Opdagelse, Bevægelseslovene.

Ligesom de tidligere Astronomer beskæftigede Tyge Brahe sig dog ogsaa med *Astrologi*, d. v. s. Stjernetyderi. Han nærede den Overbevisning, at der var en Enhed mellem det himmelske og det jordiske,

Fig. 125. Tyge Brahe 1586. (Titelkobber i et af hans Skrifter.)

og derfor vilde han heller ikke slippe den almindelige Tro, at man kunde læse Menneskenes Skæbne og vigtige Begivenheder ud af den Stilling, som Stjernerne indtog ved de paagældende Menneskers Fødsel

(Horoskop). Mærkelig er saaledes hans Spaadom i Anledning af den nye Stjerne, at der omtrent 1592 i Norden vilde fremstaa en Mand, der fra 1620 indtil 1632 vilde faa den største Indflydelse paa Verdensbegivenhedernes Gang. Mange mente naturligvis senere, at dette passede paa den store Gustaf Adolf. Ligeledes maatte Tyge Brahe ved Kristian IV's Fødsel stille hans Horoskop, og der er derom dette at sige, at noget ganske vist kom til at passe, men andet ikke. I det Hele maa man ikke glemme, at Tyge Brahe stod paa en langt mere selvstændig Maade

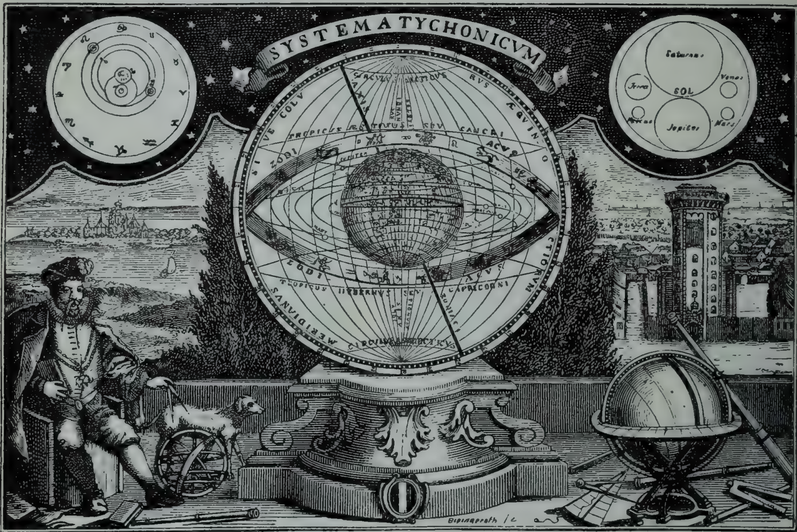

Fig. 126. Det tychoniske System.

over for Astrologien end hans fleste samtidige, thi han byggede i første Række paa Iagttagelser og Erfaringer, og var altsaa en Empiriker. Astrologien var for ham nærmest at betragte som en Arbejdshypotese. En anden Hypotese er det, som han har nedlagt i sit bekendte *Tychoniske Verdenssystem.* Medens Kopernikus 40 Aar tidligere havde opstillet den Hypotese, at det ikke var Solen, men Planeterne, der gik omkring Jorden, og at Jorden selv var en Planet, der deltog i det almindelige Omløb om Solen, mente Tyge Brahe ikke at kunne slutte sig hertil, da der intet Bevis var ført for den nye Tankes Berettigelse. Den stødte hans Forestilling om den Harmoni og Symmetri, som maatte findes i Tilværelsen. Hans System er et Mæglingsforsøg, idet han mener, at Jorden har to Planeter, Maanen og Solen, og at den sidste af disse fører de øvrige Planeter med sig som Drabanter i sit Omløb. At denne Anskuelse var falsk, var det forbeholdt en senere

Tid at føre Beviset for, men interessant er det at se, at Tyge Brahe selv var paa Nippet til at finde den rette Løsning i Spørgsmaalet om Formen af Planetbanerne. Ved sine Undersøgelser om Kometernes Baner var han naaet til den Anskuelse, som han udtrykte saaledes: „Maaske er Kometens Bane om Solen ikke ganske rund, men lidt aflang, af den Form, som man i daglig Tale kalder oval“. Det er sandsynligt, at hvis han havde levet længere og var kommet til Ende med sine Planetberegninger, vilde han have naaet til den Opdagelse som hans Elev Kepler gjorde, at ogsaa disses Baner var aflange, eller som man nu kalder det, Ellipser.

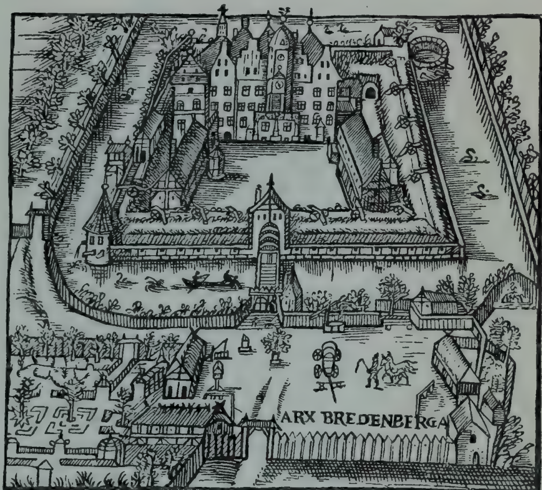

Fig. 127. Breitenburg i Holsten. (Efter Lindeberg 1591.)

I Frederik II's Levetid fik Tyge Brahe Lov til uforstyrret at drive sin Videnskab, men der vil senere blive Lejlighed til at vende tilbage til den sørgelige Skæbne, som tilsidst ramte ham. Forinden skal der her dvæles ved endnu en af Kong Frederiks adelige Undersaatter. Skønt han ikke optraadte som aktiv Videnskabsmand, og halvt hører Tyskland til, staar han som et af de mest „fuldgyldige Udtryk for Renæssancens Aand nord for Alperne“. Det var *Henrik Rantzau* til Breitenburg i Holsten. Han var en Søn af den bekendte Johan Rantzau og født 1526. Paa Grund af sin ualmindelige Lærdom fik han Tilnavnet „den Lærde“. I sin Ungdom studerede han i Wittenberg, hvorhen de unge Nordboer saa ofte søgte paa den Tid, og han deltog i de berømte Maaltider ved Luthers Bord. I Hjemmet kom han til at beklæde de højeste Værdigheder, efter at han 1548 sammen med sin Fader havde besøgt Kejser Karl V's Hof i Bryssel, hvor han fik et stærkt Indtryk af det kunstneriske og litterære Liv, som havde udviklet sig i Italien. Han blev nu Amtmand i Segeberg, kongelig Statholder i Hertugdømmerne og Ridder af Elefanten. Navnlig spillede han en betydelig Rolle under Syvaarskrigen, og deltog i Fredsforhandlingerne i Stettin. I Kongens Strid med Hertug Adolf stod han altid trofast paa sin Herres Side. Det er dog ikke saa meget som Statsmand, han har

skaffet sig et stort Navn. Dels ved Arv, dels ved Giftermaal samlede han uhyre Rigdomme, og han ansaas for den rigeste Adelsmand paa sin Tid. Foruden 18 Godser ejede han ni smukke Købstadgaarde omkring i Hertugdømmernes Stæder og i de tilgrænsende Lande. Han indførte Stordrift paa sine Ejendomme, ligesom Peder Okse havde gjort det paa Sjælland, og han drev vidtstrakte Pengeforretninger, saa at han bl. a. ofte laante Kong Frederik, Dronning Elisabet af England, Kejser Karl og hans Søn Filip af Spanien samt Byerne Hamburg og Lübeck betydelige Summer. Men han anvendte til Gengæld en stor Del af sine Rigdomme til Gavn for Videnskab og Kunst. Han var en Grandseigneur, om end med et stærkt fantastisk Præg, saa at han fuldt og fast troede paa Astrologi og paa Drømme. Gavmildt understøttede han fattige Lærde, og han sparede ikke paa Penge til at opføre skønne Renæssancebygninger f. Eks. Slottet Wandsbeck, hvor han samlede et Bibliotek paa 7000 Bind og smykkede Bygningen med Malerier, Billedstøtter, og Indskrifter, der var fulde af religiøse Sentenser eller Forherligelse af bestemte Personer. I Haverne var der rejst Obelisker ligeledes til Ære for navnkundige Mænd. Han førte en stor latinsk Brevveksling med Statsmænd og lærde, og rundt om anlagde han Bogtrykkerier, Papir- og Oljemøller, byggede Broer og Landeveje og indrettede mange andre nyttige Ting. Ja han optraadte endog som Forfatter,

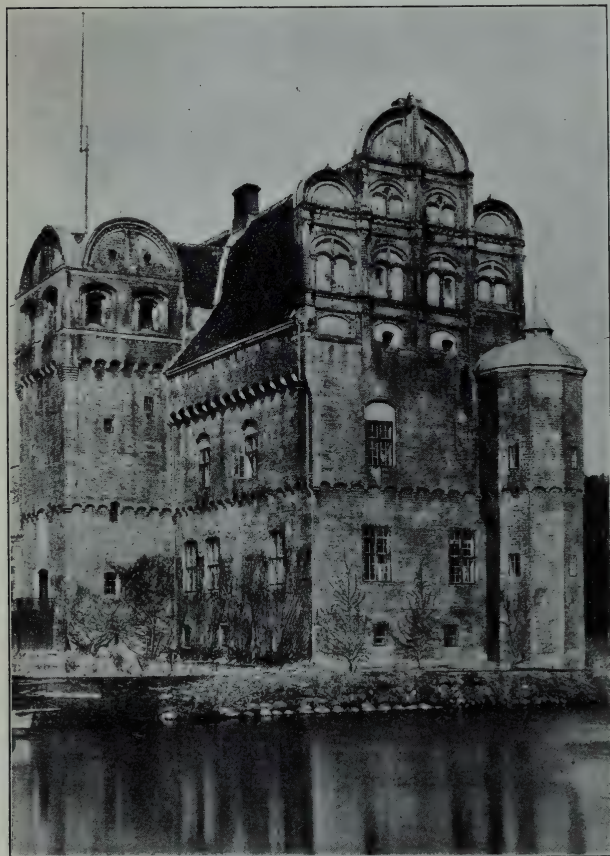

Fig. 128. Hesselager paa Fyen. (Efter Fotografi.)

og af hans Skrifter er især hans Bog om Ditmarskerkrigen 1559, der udkom samme Aar, bekendt. Det kan ikke nægtes, at der undertiden er noget naivt ved den forfængelige Mæcen, og at hans store Selvfølelse skabte ham mange Fjender. Men tiltalende er dog ogsaa hans udprægede Slægtsstolthed og hans Fædrelandskærlighed, der ganske vist var knyttet til Hertugdømmerne, som han betragtede som sit Fædreland.

Det varigste Minde for Eftertiden fra Adelsvældens store Tid er dog de *Bygninger*, som endnu er en af vort Lands skønneste Prydelser.

Fig. 129. Spøttrup i Salling, omgivet af dobbelte Volde og Grave. (Efter Fotografi.)

Det var paa Kristian III's Tid, at Renæssancens Kunst først for Alvor begyndte at gøre sig gældende heroppe. Som det første Eksempel nævnes Ligstenen i Sorø paa Absalons Grav, der er udført af Abbed Henrik Tornekrans 1536 (I, 255). I Norden kom Renæssancens Kunst navnlig til Anvendelse paa verdslige Bygninger, dels fordi vi havde Kirker nok fra katolsk Tid, dels fordi det egoistiske og forfængelige Træk, som Datidens Mennesker bærer, drev dem til at opføre Bygninger, som kunde blive til deres egen Forherligelse. Endnu under Kristian III, i de nærmeste Aar efter Grevefejden, har vore Herregaarde et middelalderligt Præg, der vel navnlig skyldes, at man af Frygt for mulige Bondeoprør ikke turde opgive Hensynet til den personlige Sikkerhed. Herresæderne er „*Vandborge*“, d. v. s. de ligger i en Sø eller er omgivne af en vandfyldt Grav. Paa Bygningens Hjørner er

der fremspringende Taarne, hvis Formaal det er at bestryge Siderne. Øverst under Taget findes hyppigt en Vægtergang, i hvis Gulv der er Skoldehuller, hvorigennem man kunde hælde kogende Vand og Olje ned paa en Fjende, der stod ved Husets Fod. Den eneste Adgang var gennem Trappetaarnet, og af ydre Prydelser bar Murene kun en rundbuet Udkrogning, medens Taarnene havde Trappegavle, som vel er laante fra de gotiske Kirkebygninger. Af saadanne Herresæder staar endnu flere tilbage rundt omkring i Landet. Fra Johan Fris stammer saaledes *Hesselagergaard* paa Fyn, der paabegyndtes 1538 og *Borreby* ved Skelskør (1556). Peder Okse opførte *Gisselfeld* (1547) og fra den samme Tid stammer *Rygaard* paa Fyn og *Spøttrup* i Salling, hvor navnlig Porttaarnet er udviklet til et kraftigt Forsvarsværk. Ogsaa de tykke Mure og Taarnenes Spir paa Kongeborgene minder om Middelalderen, men Renæssancens Aand præger iøvrigt allerede disse Bygninger. Den forandrede Handelsvej lod det ikke mere være Hansestæderne, men Nordvesttyskland og Nederland, hvorfra Danmark fik sine kunstneriske Impulser. I Frederik II's Tid faar vi ikke længer „Vandborge“, men „*Stenhuse*“, hvor Forsvarshensynet træder tilbage. Graven er bibeholdt, men mere som et Symbol paa den dybe Adskillelse imellem den adelige og den ufrie Stand. I deres Anlæg vedbliver Bygningerne endnu at minde om Middelalderen, men Detaljerne tyder paa en ny Tid, og „udtrykker et vist kækt og brovtende, barokt og forsorent Væsen“. Vinduerne er større, saa at Bygningerne bliver mere aabne og lyse, tillige med Søjlerne fører de Tanken hen paa Italien og Antiken, mens de knejsende Spir minder mere om Nederland. De fattigere Forhold, hvorunder den nordiske Arkitekt maatte virke, gjorde, at han som Regel maatte slaa sig Taals med Murstenen som Bygningsmateriale, og af danske Slotte er det kun Kronborg, som de fremmede jo iøvrigt betalte, der er opført af Sandsten. Men paa alle de andre røde Murstenshuse møder vi en Række Sandstensornamenter baade i Portaler, Rammer, Baand og Beslagornamenter, som har skabt det harmoniske Hele, der har medført, at Datidens Bygninger i en sjelden Grad er blevet nationale i Folkets Bevidsthed. „Kristian IV's Stil“ kalder vi jo her hjemme den nederlandske Renæssance. Om Uranieborg er der allerede talt. Ypperst af alle Bygninger fra Frederik II's Tid staar *Kronborg*. Det er som nævnt opført af Frederik II i Løbet af seks Aar, og hans første Bygmester var Hans von Paaske, der senere afløstes af Antonis van Opbergen. Planen til Slottet er fransk, og oprindelig var det Tanken, at Østsiden skulde dannes af en lav Forbindelsesmur, hvorover man saa ind i Slotgaarden med dens pragtfulde Neptunspringvand. Men Udførelsen er nederlandsk, saaledes som Detaljerne viser

det. Det er Nordens største Slot, og dets Indre var smykket med Kniepers Tapeter af de 111 danske Konger. I berettiget Stolthed bød Kongen, at hver den, som ikke brugte det nye Navn Kronborg, men

Fig. 130. Udsigt fra Hovedtaarnet paa Kronborg. (Efter Fotografi.)

af gammel Vane kaldte det Krogen, skulde bøde en Okse. Her opholdt han sig gerne, her modtog han af en engelsk Gesandts Haand Hosebaandsordenen, og i Virkeligheden var dette Slot den værdigste Ramme, man kunde tænke sig, om en nordisk Søkonge.

Kong Frederiks Kærlighed til Jagten bragte ham til at bygge meget og paa mange Steder, navnlig i skovrige Egne. Hillerødsholm havde han tilbyttet sig 1560 for Skovkloster, og han forvandlede det i Løbet af de næste ti Aar til *Frederiksborg* Slot. Til Minde om dette Mageskifte sattes der følgende Indskrift over Porten mellem den store Slotsgaard og Karusselgaarden:

„Frederick then anden, goed och from,
hans naade giorde thette bytthe
Att hyllersholm under kronen kom
oc herlof til Skougkloster flitthe.“

Selve Slottet er dog nu forsvundet, afløst som det blev af Kristian IV's langt mere storslaaede Bygning. Men de to store runde Taarne ved S-Broen og Bygningerne ved Karusselgaarden er en Levning af Frederik II's Slot. Han opholdt sig gerne her, og skønt Rummet var meget indskrænket, skal han dog have haft Hoffet og Kancelliet med sig. Ogsaa i den skovrige Himmelbjergsegn dvælede Kongen ofte, nemlig paa *Skanderborg Slot* og i det gamle *Ømkloster*. Det sidste lod han 1561 forandre til et Jagtslot under Navn af *Emborg*, men han lod det snart efter nedbryde, og Godset blev henlagt under Skanderborg Slot. *Antvorskov Kloster* (I. Fig. 221) lod han ligeledes for Jagtens Skyld 1585 ombygge til et Slot, og han levede her meget i sine sidste Aar.

I sin Byggelyst viste Kongen sig som en ægte Adelsmand, og mange var de inden for Adelstanden, som fulgte i hans Fodspor. Derom vidner de prægtige Herregaarde, der opførtes rundt i Landet. I Jylland skal anføres nævnes *Vorgaard* i Vendsyssel, der skyldes Fru Ingeborg Skeel, *Rosenholm* mellem Randers og Aarhus og *Engelsholm* i Vejleegnen. Paa Fyn skal anføres *Egeskov*, maaske den skønneste af alle danske Herregaarde, og paa Sjælland *Vallø*, bygget af Peder Okse og Mette Rosenkrans. Ogsaa under den følgende Konge fortsatte man i samme Stil, saa at der ikke findes noget Skel i vor Herregaardsarkitektur ved Aaret 1588. Men glemmes bør det ikke, naar man beundrer disse Gaarde, at de ogsaa har kostet mange Taarer, thi de har medført, at Hoveriet steg, og at Selvejerbønderne kom til at betale deres Afgifter til de adelige Godsejere, hvorved de efterhaanden sank ned til at blive disses Fæstere. I det Hele holdt Adelen skinsygt paa sine nedarvede Forrettigheder, Jagtret, Skattefrihed, Hals- og Haandsret og paa sine Steder Birkeret, d. v. s. Retten til at indsætte Dommeren paa Godset og til at udføre de Domme, som han fældede

Skæbnesvangert var det navnlig for den danske Adel, at den sondrede sig saa skarpt ud fra de andre Stænder og saa vidt muligt hindrede Tilgang fra neden. Endnu under Frederik II blev der dog optaget nogle Tyskere i den, som den pommerske Adelsmand Henrik Ramel, men efter Kong Frederiks Død var Adelen indskrænket til at opretholde sig ved den Tilgang, den selv kunde skaffe ad naturlig Vej.

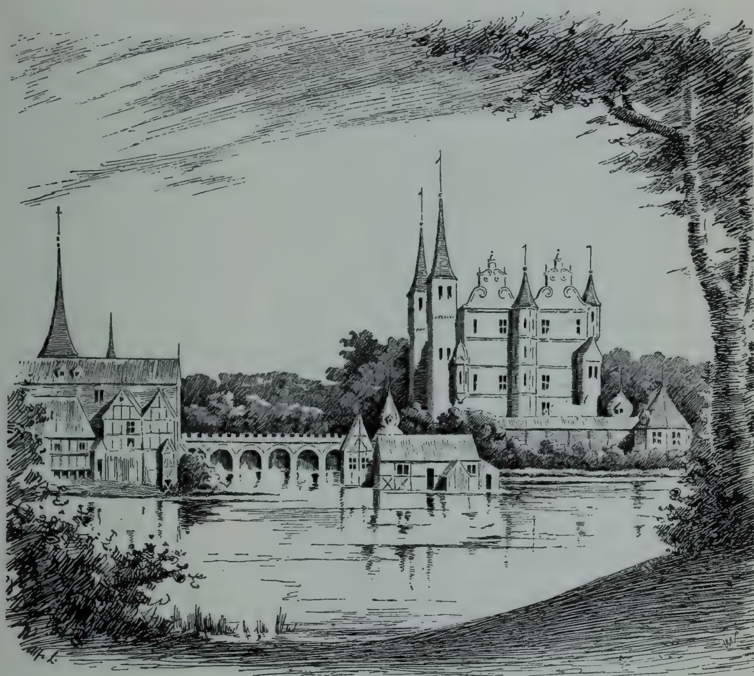

Fig. 131. Frederiksborg Slot paa Frederik II's Tid (Efter Kniepers Tapet.)

Kong Frederik II's Død og Formynderregeringen. 1588—1596.

Den 14. Februar 1588 var Kong Frederik til Stede ved sin Broder, Hans den Yngres Bryllup med Agnes af Anhalt paa Sønderborg Slot. Han havde allerede længe følt sig svagelig, nu blev han alvorlig syg, og maatte ved Tilbagekomsten lægge sig paa Sottesengen paa *Antvorskov Slot.* Da Lægen følte paa hans Puls, sagde Kongen: „Lad kun Aaren slaa, som den vil; det ved vi, at Guds Naade ikke slaar fejl.“ Gudhengiven døde han Skærtorsdag den 4. April i en Alder af næppe 54 Aar. Endnu paa sin Dødsseng lod han holde Gudstjeneste for sig,

og med „høj og klar Røst“ sang han før og efter Prækenen Salmer ligesom de tilstedeværende.

Den 5. August blev han begravet i Roskilde Domkirke i Kristiern I's Kapel, hvor der rejstes et prægtigt Monument over ham. Kunstneren har taget Kristian III's Gravmæle til Forbillede, men i Kunstværdi staar hans Værk betydeligt tilbage for dette.

Frederik II var en folkeyndet Konge, da han gik bort. Han var jevn og ligefrem og forstod at omgaas sine Undersaatter, navnlig Adelen, paa den bedste Maade. Videnskabsmændene sørgede over at have mistet deres Beskytter, og det maa indrømmes, at Kongen paa alle Maader havde søgt at fremme Aandslivet. Efter Peder Okses og den lærde Kansler Johan Fris's Raad havde han udvidet *Kommunitetet*, eller Klostret som det kaldtes, i 1569, saaledes at 100 fattige Studenter kunde nyde fri Kost her. Ligeledes blev Universitetets Indtægter betydeligt forøgede ved Gaver af Jordegods og Tiender. *Sorø Kloster* blev 1586 forandret til en kongelig Skole, hvor 30 adelige og lige saa mange borgerlige Børn fik fri Undervisning, Kost og Klæder. Gejstligheden elskede tillige Kongen for hans uskrømtede Gudsfrygt. Men der var sikkert ogsaa andre Meninger om hans Regering, som ikke havde vovet højlydt at komme til Orde. Den Selvstændighed, som han havde vist siden Peder Okses Død, var faldet mange Adelsmænd for Brystet. Uden at være nogen overlegen Begavelse røgtede dog Frederik II i det sidste Tidsrum af sit Liv sit Kongekald godt. En iøjnefaldende Svaghed, der var selv Datiden paafaldende, var dog hans Tilbøjelighed for stærke Drikke; den varede ved lige til det sidste og maa antages at have forkortet hans Liv. Derfor sagde Vedel djærvt i sin Ligtale i Ribe Domkirke: „Dersom hans Naade kunde haft Aarsag for fremmede Fyrsters og Legaters og andre gode Mænds daglige Omgængelse at holde sig fra den skadelige Drik, som nu over Alverden iblandt Fyrster, Adel og Menigmand altfor gængs er, da synes det for menneskelige Øjne og Tanker, at hans Naade kunnet levet mangen god Dag længer.“

Lykkeligvis var der ingen Tvivl om, hvem der skulde efterfølge ham paa Tronen, skønt der var gaaet mange Aar hen, før det var blevet uomtvisteligt. I Efteraaret 1576, da der var sammenkaldt en Herredag i Kalundborg, kom, efter hvad Resen fortæller, en gammel enfoldig Bonde fra Samsø dertil og fortalte, at en dejlig Havfrue havde vist sig flere Gange for ham paa Stranden. Hun havde befalet ham at drage over til Kongen og lade ham vide, at hans Dronning var velsignet med en Livsarving, „der skulde blive en ypperlig Herre blandt alle Konger og Fyrster udi denne Norderverden“. Men da Synd og Ondskab tog Overhaand i hans Riger, idet Drukkenskab, Løsagtighed,

Hovmod og Selvraadighed tog mere og mere til for hver Dag, skulde han Gud til Ære og Taksigelse, der ham saaledes velsignede, afskaffe al sligt med Flid og Alvor, paa det at Gud ikke skulde hjemsøge Landet med desto større Vrede og Straf. Rigsraadet sendte Bonden fra Kalundborg til Antvorskov, hvor Kongen opholdt sig. Mange af Hoffolkene smilede ad ham; dog, han gjorde Indtryk paa Kongen, saa at denne skænkede ham en fyrstelig Tærepenge, og lod ham drage hjem i Fred. Men da han atter kom tilbage og yderligere berettede, at Havfruen hed Ibrant og var en Datterdatter af den Havfrue, der havde forkyndt Valdemar Atterdags Dronning Margretes Fødsel, tabte Kongen sin Tillid til ham og viste ham bort. Spaadommen gav dog Anledning til megen Tale blandt Folket, baade af lærde og ulærde.

Fig. 132. Egeskov paa Fyen opført 1554 af Frands Brokkenhus. (Efter Fotografi.)

Hvordan det nu forholder sig med Sagen selv, har vi heri et Udtryk for den almindelige Længsel, hvormed man imødesaa en Kongesøns Fødsel. Kong Frederik var bleven gift sent, og hans to første Børn var Prinsesser. Ogsaa ved selve Kristian IV's Fødsel er Sagnet virksomt. Det fortæller, at Dronning Sofie blev overvældet af Fødselsveer, mens hun gik paa en af Ladegaardsmarkerne ved Frederiksborg, og at hun fødte sin Søn Kristian under en Tornebusk, som Kong Frederik senere til Minde herom lod flytte over paa en lille Holm i Frederiksborg Sø. Dette er imidlertid urigtigt. Kristian IV er født paa Frederiksborg Slot, og hele Egnen er rig paa Sagn om ham, der viser, hvor dybt hans Minde er rodfæstet i det danske Folk.

Kong Kristian kom til Verden den 12. April 1577 om Eftermiddagen Kl. 4, og han blev døbt den paafølgende 2. Juni i Frue Kirke i København. Til Stede var Kongens Svigerforældre og hans Farbroder „Gamle Hans“ kaldet. Svigermoderen holdt den unge Prins over Daaben. Efter Højtideligheden fulgte der om Søndagen Dans, Fyrværkeri og „megen anden lovlig Tidsfordriv“, indtil „Vinen, Søvnen og Mødigheden tvang enhver til Sengs og Rolighed“. Man fortsatte i samme Stil hele Ugen gennem. Nogle af Professorerne og Studenterne mødte op og spillede Komedier paa Latin under aaben Himmel i Slotsgaarden. Om Mandagen gav de den „Historie om Susannæ Uskyldighed“ og „En mærkelig Krig mellem Pygmæerne og Tranerne“. Om Tirsdagen fulgte „Den mærkelig Sejer, som Konning David haver indlagt sig over den mægtige Kæmpe og Filister Goliat“.

Hvor stærkt Forholdene i Adelens Kreds virkede opefter, ser man af, at da Dronningens Forældre ved Ugens Slutning forlod Landet, tog de den neppe to Maaneder gamle Prins med sig til Mecklenburg. Der blev man i næsten to Aar, indtil han vendte tilbage sammen med sine ældre Søstre, der var blevne opfostrede paa samme Sted. 1580 valgte Rigsraadet ham til Konge efter Faderens Død. Nu var jo nemlig den Forsigtighed overflødig, som Frederik II havde vist, da han 1575, i Mistvivl om at faa en mandlig Arving, havde bevæget Adelen til at love at tage en af hans fremtidige Svigersønner til Konge. 1584 blev derpaa den lille Prins hyldet rundt om paa Landstingene, saaledes at Tronfølgen var fuldstændig sikret ved Faderens Død. Allerede forinden havde man med den største Alvor og Omhu sørget for hans Opdragelse.

Den pommerske Adelsmand *Henrik Ramel* blev hans Hovmester, og i Efteraaret 1582 blev den dygtige og ivrige Magister *Hans Mikkelsen* antaget til Tugtemester for Prinsen, der den Gang gik i sit sjette Aar. Hans Mikkelsen var en af Datidens bedste Pædagoger og havde været Rektor paa Herluvsholm, før han blev Slotspræst ved Frederiksborg. Ved et Kongebrev af 1583 blev der tillagt ham 200 gamle Dalere om Aaret, en Klædning for ham selv, „der egnede sig for hans Stand“, og en Klædning for hans Dreng, d. v. s. Tjener. Desuden lovede Kongen „at ville ved aller første Lejlighed forsørge ham med et Kannikedom eller et andet gejstligt Len“. Samme Dag fik han en skriftlig „Bestilling“, om hvorledes han havde at forholde sig med den unge Prins. Han skulde „optugte ham i Gudfrygtighed, sproglige Kundskaber og anden Lærdom og gode Sæder“; han skulde vel tage Vare paa hans Helbred og fjerne ham fra al ond Omgængelse. Da Kongen selv tog ham i Ed, skal han alvorligt og grebet have omtalt Manglerne ved

sin egen Opdragelse, at han var bleven forsømt og ikke havde lært noget ordentligt. Han befalede ham derfor udtrykkeligt „at anvende tilbørlig Strenghed og ikke lade Prinsen have sin egen Vilje. Vilde nogen hindre ham deri, da skulde Kongen selv give ham sin alvorlige Beskyttelse og Bistand.

Flere Adelsmænds Sønner, der var i samme Alder som Prinsen, blev opdragne i Selskab med ham. Men for dem var der ansat en Hjælpelærer, der var underordnet Hans Mikkelsen. Fra 1584—86 opholdt han sig i *Sorø Kloster*, hvor Forældrene ofte besøgte ham, naar de var paa Antvorskov. Om den Stilhed, hvori han blev opdraget, vidner en kongelig Befaling til Lensmanden om „ikke at tillade nogen af Adel, Herremænd, Fruer eller Jomfruer, end mindre nogen anden at komme til højbemeldte vor kære Søn“, med mindre det var en Rigsraad, Slotspræsten eller Sjællands Biskop, „saafremt de ikke derfor vil have vor højeste Unaade“.

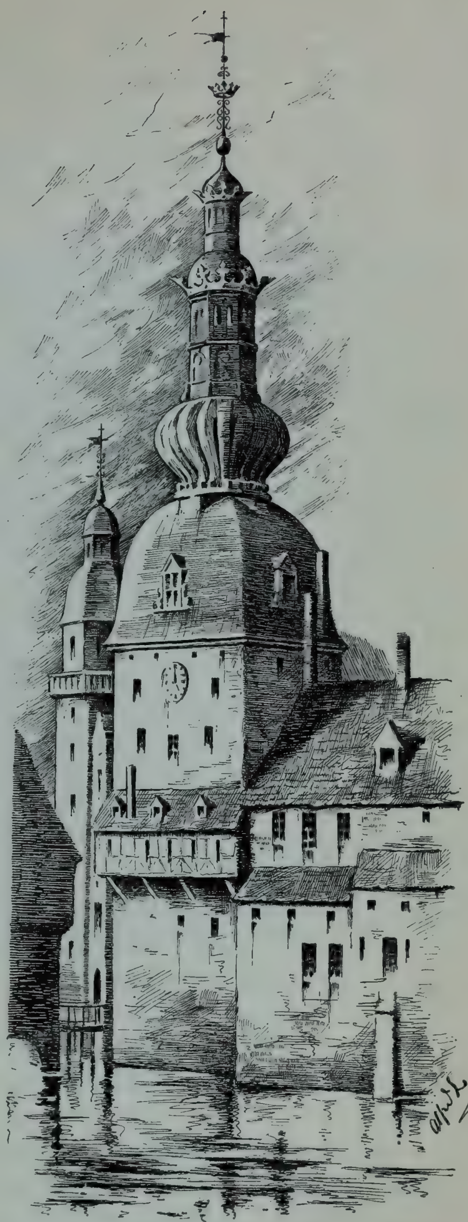

Fig. 133. Københavns Slotstaarn (Blaataarn). (Efter van Wycks Tegning 1611.)

Efter 1586 havde han ikke fast Opholdssted. Snart var han paa *Skanderborg Slot* sammen med sin Broder Ulrik. Men han har ikke opholdt sig her til Stadighed, som man tidligere antog, og det Skib, som senere blev bygget til hans Fornøjelse i Søen, har derfor ikke spillet nogen Rolle for hans Udvikling, som man har ment. Afvekslende

var han paa Frederiksborg, Kronborg, Koldinghus og de andre Slotte. Hans Mikkelsen blev hos ham og vejledte ham, indtil hans Opdragelse var fuldendt. Tugtemesteren døde siden som Forstander for Sorø Skole 1601. Der er ingen Tvivl om, at Undervisningen i det Hele var god og forsvarlig. Kongesønnen gjorde grundige Fremskridt i Latin, Fransk og Italiensk. Tysk behøvede han ikke at lære, da Hoflivet gav ham det. Men især elskede han Tegning, Bygningskunst og overhovedet de mekaniske og tekniske Videnskaber. Han blev saa duelig deri, at han siden som Konge selv gjorde Tegninger til Bygninger og Orlogsskibe, som skulde bygges. Da Frue Kirkes Spir engang truede med at styrte ned, gik han selv op deri og viste, hvor man skulde sætte Jernankrene. Ogsaa for Musiken blev Kristian IV's Interesse tidligt vakt. Hans efterladte Stilebøger viser, at Hans Mikkelsen navnlig lagde Vægt paa at skærpe hans Blik og Opfattelsesevne og at give ham en klar og utvungen Fremstilling. Saaledes uddannede han sig allerede som Barn ikke blot til Konge, men ogsaa til den dygtige Sømand, som han siden blev til Hæder for sit Land. Han kendte paa det nøjeste alle de enkelte Skibsdele, kunde styre et Fartøj sikkert i Storm og kunde entre op i Merset som den flinkeste Matros. Ogsaa i alle Slags Legemsøvelser og Ridderspil blev han saa færdig som nogen, og hans stærke Legemsbygning satte ham i Stand til at udholde store Anstrengelser. Den unge Konge klager dog selv over, at han under Skoletiden for meget blev holdt til det stillesiddende Liv, saa at han først efter at være bleven myndig fandt Tid til helt at hengive sig til de legemlige Idrætter, som han elskede saa højt.

Ved Faderens Død saa man allerede fra alle Sider med glade Forventninger hen til hans Udvikling. „Det lader sig anse, uden alle gamle Mærker fejler“, siger Vedel, „at hans Naade, vor udvalgte Prins, skal vel komme til mærkelig Lærdom og Forstand udi gode Kunster, ja hans Naade er allerede kommet saa vidt, at han ikke længer kan holdes for et Barn, men efterhaanden Dag for Dag opvokser og tager til, saa vel udi Visdom og Naade hos Gud og Mennesker, som ellers udi Aar og Alder“.

Ved Frederik II's Død maatte hans Uddannelse komme til at ligge i Hænderne paa Enkedronningen og de fire dygtige Mænd, som Rigsraadet valgte ud af sin Midte til at styre Riget under hans Mindreaarighed, uden at der dog var sat nogen bestemt Tidsgrænse for denne. Det var først og fremmest den kongelige Kansler *Nils Kaas* til Taarupgaard, der var bleven undervist i Nils Hemmingsens Hus og havde studeret Teologi i Wittenberg under Melanchtons Vejledning. Han var en brav, retsindig og flittig Mand, ganske vist konservativ og uden stærkt Initiativ,

og meget forsigtig. Som allerede nævnt besad han desuden en stærkt udviklet literær Sans. De øvrige var Rigsadmiralen *Peder Munk* til Estvadgaard ved Skive, den noget gnavne *Jørgen Rosenkrans* til Rosenholm, der var Befalingsmand paa Kalø og Statholder i Nørrejylland, samt den betydeligste af dem alle Rentemesteren *Kristoffer Valkendorf* til Glorup paa Fyn. Ved Siden af disse Mænd havde ogsaa *Arild Hvitfeld* som Rigskansler stor Indflydelse, og den unge Konges Hovmester *Henrik Ramel* stod i Spidsen for tyske Kancelli og havde altsaa den daglige Ledelse af Udenrigspolitiken.

Fig. 134. Kansleren Nils Kaas. (Maleri paa Rosenborg).

Formynderregeringens Opgave var i Virkeligheden vanskelig, da der paa alle Sider rejste sig besværlige Spørgsmaal. Der var først den udenrigske Situation. Det var i Frederik II's Dødsaar, at den „uovervindelige Armada“ drog imod England, og mange Steder i Europa ventede man, at Danmark vilde stille sig paa sine Trosfællers Side i Kampen for den evangeliske Sag.Formynderregeringen viste dog i det Hele i den europæiske Politik en klog Tilbageholdenhed, saaledes at den slet ikke kom til at indblande Danmark i de store Verdensbegivenheder. Men der fandtes ogsaa Spørgsmaal nok i det Indre at løse. *Den øvrige Adel* var paa Forhaand ret utilbøjelig til at rette sig efter sine Standsfællers Befaling, og hvor yndet end den afdøde Konge havde været, var der dog en levende Misfornøjelse til Stede med visse Sider af hans Regering. Den kom til Orde allerede Dagen efter Kongens Begravelse i Roskilde Domkirke, da Adelen krævede større Hensyn for Fremtiden ved *Lensstyrelsen* og forlangte, at Lenene fremtidigt kun maatte være paa danske Hænder. En lignende national Strømning gav sig Udslag i Ønsket om, at Henrik Ramel som *Hovmester for den unge Konge*

skulde afløses af en dansk Adelsmand. Formynderregeringen svarede ret køligt paa disse Henstillinger, men mens den holdt paa Henrik Ramel, gjorde den dog faktisk Indrømmelser i den første Henseende. Vigtigere end dette Spørgsmaal blev dog snart Forholdet til *Enkedronningen,* og det varede ikke længe, før der mellem hende og Formynderregeringen opstod en ret stærk Spænding.

Fig. 135. Enkedronning Sofie. (Maleri paa Rosenborg.)

Dronning Sofie var ved sin Mands Død kun 31 Aar gammel. Hendes afdøde Mand havde holdt hende ganske uden for al Deltagelse i Styrelsen, og hun nærede i første Øjeblik heller intet Ønske om at indtræde i Formynderregeringen. Men hun vilde have Indflydelse paa sin Søns Opdragelse, som rimeligt var, og hun krævede, at hendes Livgeding skulde overlades hende i vel udrustet Tilstand. Endelig ønskede hun at se sine to Døtre udstyrede standsmæssigt til de Ægteskaber, der snart blev sluttede. Af Døtrene hed den næstældste *Anna,* hun var født 1574 paa Skanderborg Slot, og efter langvarige Forhandlinger blev hun 1589 ved Prokurator viet til Kong Jacob VI af Skotland. Enkedronningen havde 500 Skræddere i Gang med at sy Brudedragt og Udstyr. Endelig afsejlede hun den 1. September 1589 med en Flaade til Skotland, men der opstod heftig Storm, og hun blev drevet ind til Oslo i Norge. Da Efterretningen herom kom til Skotland, besluttede Kong Jakob at overraske sin Brud og begav sig uventet af Sted til Norge. Straks ved sin Ankomst vilde han efter skotsk Maner kysse sin unge Brud, men hun bad sig rødmende fritaget derfor, da det ikke var dansk Skik. Dog „efter faa Ords hviskende Samtale mellem Hs. Majestæt og hende gik de over til Fortrolighed og Kys“. Vielsen fandt derpaa Sted i November paa Akershus Slot. I Begyndelsen af det følgende Aar tog de nygifte ned til

København, hvor den lærde Konge i de næste Maaneder ret af Hjertens Lyst plejede sine literære Interesser og var paa Besøg baade i Roskilde og paa Hven. Først i Maj 1590 ankom de til Skotland. Ægteskabet blev iøvrigt ikke lykkeligt. Efter at Jakob havde besteget Englands Trone, levede han som oftest adskilt fra Dronningen. Hun kunde ikke modstaa at blande sig i Politiken og i Tidens religiøse Bevægelser, og man beskyldte hende i England for at hælde til den katolske Lære. Dronning Anna døde allerede 1619 i Hampton-Court og blev begravet i Westminster.

Samme Aar som det skotske Bryllup fandt Sted, maatte *Kristoffer Valkendorf* trække sig ud af Formynderregeringen paa Grund af det moralske Nederlag, han havde lidt i Sagen med Mogens Hejnesen, og samtidigt blev Henrik Ramel som den unge Konges Hovmester afløst af *Hak Ulvstand,* som tillige blev Medlem af Regeringsraadet. Valget af denne Opdrager faldt ikke i Enkedronning Sofies Smag, og hun havde vistnok Ret i at nære Modvilje imod ham, selv om hun dømte ham for haardt, naar hun sagde, at han kun egnede sig til at tømme en Kande Vin, og fortælle opsnappede Historier. Men hun havde ganske sikkert Uret, naar hun tillige rettede sine Angreb mod Hans Mikkelsen og beskyldte ham for at skille hende fra hendes egen Søn. Striden virkede meget oprivende paa den stilfærdige Nils Kaas, og fra dette Øjeblik maatte Bruddet mellem Enkedronningen og Formynderregeringen betragtes som ulægeligt. Værst var det dog, at det kom til at spille en Rolle i Danmarks Forhold til de to *Hertugdømmer* mod Syd.

Her havde Frederik II's Død lagt Magten i Hænderne paa den slesvig-holstenske Adel, hvis Fører Kongens trofaste Ven *Henrik Rantzau* var. Men som sin Fader havde Henrik Rantzau udprægede adelige Interesser, og han hævdede Adelens Rettigheder over for Kongemagten og over for Hertugen paa Gottorp. Han vilde ikke have flere Delinger, hvorved Hertugdømmerne efterhaanden vilde komme i Hænderne paa en hel Række Duodez-Fyrster, han vilde ikke heller have Enkedronningen til Formynderske for hendes Søn syd for Kongeaaen. Dette kunde han dog ikke undgaa. Til en Begyndelse stod derfor det slesvig-holstenske Ridderskab og de danske Rigsraader samlede imod Dronning Sofie, og det kan ikke nægtes, at Nils Kaas og hans Fæller gjorde en beklagelig Indrømmelse, da de fandt sig i, at *Kristian IV* blev *valgt til Hertug i Slesvig og Holsten* og ikke tiltraadte disse Fyrstendømmer ifølge sin Arveret. Men Enkedronningen gik i sin Harme herover videre. Hun slog sig sammen med den gottorpske Hertug mod store Indrømmelser, og baade Nord og Syd for Kongeaaen saa man nu Fyrstemagten optræde i Forbund mod Adelsmagten. Den danske Regering

maatte som Modtræk bevæge Kejseren til allerede 1593 at erklære *Kristian IV for myndig i Holsten.* Dette Skridt fik tilbagevirkende Kraft paa Danmark, og man kunde forudse, at det ikke vilde vare længe, før det ogsaa her blev nødvendigt at erklære den unge Konge for myndig. Hvor beklagelig hele Striden mellem Enkedronningen og Regeringen

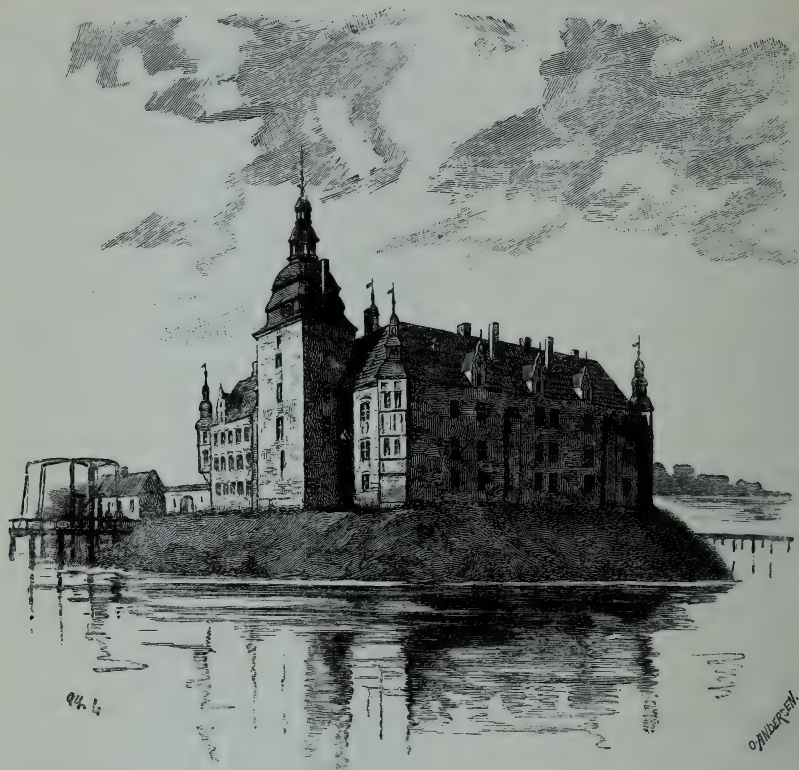

Fig. 136. Nykøbing Slot paa Falster i Slutn. af det 16. Aarh. (Efter Resen og danske Vitruvius.)

var, fremgaar deraf, at Kristian IV stod afgjort paa Formyndernes Side, og at der opstod et spændt Forhold imellem ham og Moderen. Enkedronningen blev nu ligefrem forvist til sine Len, og hun boede indtil sin Død paa *Nykøbing Slot* paa Falster, thi Krongodset paa Lolland og Falster var givet hende til Underhold. Formynderregeringen havde paa hendes Forlangende maatte ombygge det gamle skumle Slot, og det blev nu et af de smukkeste i Danmark. Her levede hun et stille, men meget virksomt Liv, og hun indførte efter sit Hjemland Mecklenborgs Mønster *Stordrift* paa Godset, saaledes at det blev meget indbringende for hende. Dronning Sofie var derfor altid ved Penge, og hun kunde,

da hendes Søn blev Konge, tit laane ham betydelige Summer. Desuden beskæftigede hun ved Industri ikke blot Slottets og Byens, men ogsaa en Del af Omegnens Beboere. Hendes Hofdamer maatte sammen med hende sy og spinde hele Dagen igennem, og hun straffede al Uorden paa det strengeste. Hun kendte til Bunds sin Bibel, alle Luthers Skrifter og Datidens Religionsspørgsmaal. Hun lukkede heller ikke sin Haand til for den værdige trængende. Saa velstillet var Enkedronning Sofie, skønt hendes Indtægter af Livgedinget kun var bleven anslaaede til 18500 Daler om Aaret foruden 4—5000 Daler i uvisse Indkomster. Det var hendes Vindskibelighed og Husholderiskhed, der gjorde hende til den rigeste Dronning paa den Tid. Enkedronning Sofie døde den 4. Oktober 1631, efter at have overlevet sin Ægtefælle i 43 Aar, og hviler ved hans Side i Roskilde Domkirke. Hendes Efterladenskaber vurderedes til omtrent 3 Millioner Daler, foruden en betydelig Mængde Kostbarheder, der forlods var bestemte for to af hendes Døtre.

Fig. 137. Kristian IV som Barn. (Samtidigt Stik.)

Efter 1593 lakkede det mod Enden med Formynderregeringen, der svækkedes ydermere ved *Nils Kaas*' Bortgang. Paa sit yderste kaldte han Kongen til sig og overleverede ham Nøglen til den Hvælving, hvori Rigets Klenodier var forvarede. Han gav ham Raad med Hensyn til Regeringens Førelse, og han anbefalede ham især at have Omsorg for Flaaden, der var Danmarks bedste Værn. Saa bad han ham om „at bære Kronen med Pris og Ære, regere Sceptret med Visdom og Naade,

føre Sværdet med Retfærdighed og Magt og forvare Æblet med Forstand". Han døde den 24. Juni 1594 og blev begravet under Korgulvet i Viborg Domkirke. Ved hans Baare sagde Sjællands Biskop: „Han var en Mand, skænket og given af Gud til at tjene sit fædrene Rige og at bruges udi verdslige og politiske Bestillinger, hvis Lige man ikke finder mange . . . Udi daglig Omgængelse var han venlig og gesellig, ingen for god". Og en fremmed Gesandt kaldte ham „Danmarks Perle".

Fig. 138. Kristian IV's Kroning. (Efter samtidigt Stik.)

Formynderregeringen var i det Hele hæderlig og heldbringende for Landet. Den søgte ikke sin egen Fordel, sørgede for god Retspleje og holdt Opsyn med Skole- og Kirkevæsen. Den drog tillige Omsorg for, at den unge Konge i de sidste Aar kom til at deltage i Overvejelserne og fik Sæde i Retten. Allerede tidligt gav Kristian IV et Bevis paa sin levende Retfærdighedsfølelse. Tre Brødre af den adelige Familie *Fris* havde overfaldet en ung Adelsmand paa Viborg Gade, afhugget hans højre Haand og lemlæstet ham ilde. Kort efter døde den ene, men de to andre blev 1591 indstævnede for Herredagen (d. v. s. Rigsraadet, naar det optraadte som Domstol). Deres Slægtninge i Rigsraadet søgte at fri dem for Straf og erklærede, at de gældende Lovbestemmelser ikke

passede i dette Tilfælde. Den eneste Bestemmelse stod nemlig i Skaanske Lov og lød paa, at man for at afhugge begge Hænder af en Træl skulde bøde tre Mark og Erstatning til Ejeren. Da rejste den 14aarige Konge sig og udbrød: „Skal da en Træl i Skaane nyde større Ret end en Adelsmand i Jylland? Den døde maa Gud dømme, men det dømmer jeg, at de levende, som staar her for Retten, skal bøde deres tre Mark og have deres Ære forbrudt.“ Da forstummede Rigsraaderne, og det blev, som den unge Konge havde dømt.

Fig. 139. Dronning Anna Katrine som Barn. (Maleri paa Frijsenborg.)

I Forholdet til vor nærmeste Nabo *Sverige* ønskede man under Formynderstyrelsen at bevare god, nabolig Fred, og der fandt *Grænsemøder* Sted mellem de to Regeringer. Men Uenighed kunde ikke undgaas. Svenskerne ønskede at hindre den nye Handel paa Vesteuropa, som Russerne havde faaet i Gang over *Arkangelsk* til Erstatning for den tabte Narvahandel, men den danske Regering vilde ikke gaa ind herpaa og fulgte saaledes den samme Linje i sin Politik som Frederik II. Et nyt Stridsspørgsmaal opstod i Anledning af *Flyttelapperne*. Herved forstod man de Lapper, der om Sommeren boede paa Fjeldene i Sverige, men om Vinteren drog ned til de norske Kyststrækninger for at skaffe deres Rener Føde. Striden om, hvis Undersaatter de med Rette var, trak ind i den følgende Periode og blev en af Aarsagerne til det næste Sammenstød i Norden.

Da Kongen var 19 Aar gammel, foreslog en Del af Adelen, at han skulde erklæres for myndig. Det varede dog endnu en Stund, og først den 10. Juni 1596 opløstes Formynderregeringen. Den 7. August underskrev Kong Kristian sin Haandfæstning, der var af samme Indhold som

hans Faders. Samtidigt udvidedes Rigsraadet fra 12 Medlemmer til 20, og Kristoffer Valkendorf blev Rigshovmester. Herigennem havde Adelen faaet den Magt, som tilkom den. Den 29. August kronedes den unge Konge i Frue Kirke af Sjællands Biskop Peder Vinstrup. Til Stede var en hel Række udenlandske Fyrster, og Kroningen forherligedes ved store Festligheder i klassisk Smag, som vidner om, hvilken Betydning man tillagde Kongedømmet. Næste Dag fejredes hans Søster *Augustas* Bryllup med den gottorpske Hertug *Johan Adolf,* og allerede det følgende Aar den 27. November stod Kongens eget Bryllup paa Haderslevhus Slot med *Anna Katrine*, en Datter af Kurfyrst Joakim Frederik af Brandenburg. Dronningen er kun lidet kendt, og hun synes ikke at have været nogen betydelig Personlighed, men Ægteskabet maa i det Hele betegnes som lykkeligt.

Kristian IV's første Regeringsaar. Kalmarkrigen.

Den unge Konge havde udviklet sig hurtigt, og hans Skikkelse maatte gøre et vindende Indtryk paa alle, som saa ham. Ansigtet var fyldigt og mandigt, Legemet var stærkt og sundt og vidnede om hans Sans for ridderlige Sysler. Indtil sin høje Alderdom bevarede han sin Styrke, og han var en personlig tapper Mand, der ikke frygtede for noget Menneske. Hermed forbandt Kristian IV en sund Forstand, ja han maa betegnes som et aandelig betydeligt Menneske. Han besad højere Interesser, navnlig for Kunst, og om hans Friskhed og Originalitet vidner de mange rammende Udtryk i hans efterladte Breve. Hermed var der forbundet en stor Virksomhedstrang og „en næsten barnlig Tillid til Gud“. Til Valgsprog tog han Ordene „Regna firmat pietas“ (Fromhed styrker Riget), hvis Begyndelsesbogstaver R. F. P. træffes overalt paa hans Bygninger, men rigtignok folkeligt er bleven udlagt som „Riget fattes Penge“. Dette var dog langt fra Tilfældet i den første Del af hans Regering. Kristian IV overtog efter sin Fader et fyldt Skatkammer, og han er den eneste danske Konge, der har givet sig af med at laane Penge ud mod passende Rente. Kong Kristian var nemlig en udpræget Økonom, ja ligefrem paaholdende i det daglige Liv, saa at det først var de store uventede Udgifter, som hans Regering bragte ham ind i, der gjorde ham pengeløs. Ved Lejligheder, naar det gjaldt om at kaste Glans over Kongemagten, kunde han derimod vise sig rundhaandet, ja ødsel. Thi Kristian IV havde en stærk Følelse af sin egen Betydning og af Kongedømmets Værdighed. Han nærede Tilbøjeligheder for en personlig Regering og var ivrig efter at udvide sit Riges Grænser.

Men ved Siden af hans ubestridte Kongegaver fandtes der hos Kristian IV iøjnefaldende Skrøbeligheder og Mangler. Almen kendt er, at han dyrkede Bacchus med en selv for den Tid enestaaende Iver, i hvert Fald, hvis man ser bort fra hans Fader. Men i Modsætning til Frederik II var Kristian IV ogsaa i høj Grad hengiven til Venus, tit ganske ubehersket. Det er bleven anført til hans Undskyldning, at han viste en vis Troskab i sine Forhold, idet han kun stod i Forbindelse til en Kvinde ad Gangen, men dette holder ikke Stik, idet han allerede før sin Dronnings Død havde knyttet en Forbindelse med en borgerlig Kvinde Kirsten Madsdatter, og i den følgende Tid fortsattes dette Liv i forstærket Grad. Endnu værre var det, at selv Kong Kristians gode Sider kunde slaa ud i deres Modsætning og derved blive skadelige for Landet. Han var virksom, men hans Interesser drejede sig baade om store og smaa Ting, og han fordybede sig i selv de mindste Udgiftsposter paa en Maade, der minder om Middelalderens Fyrster.

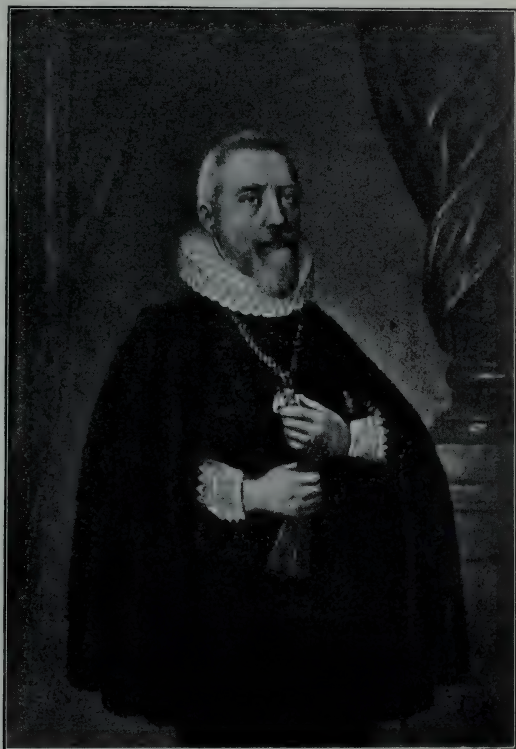

Fig. 140. Kristian Fris til Krogerup (Maleri paa Frijsenborg.)

Det skortede ham kort sagt paa Overlegenhed, han var ikke tilstrækkeligt vidtskuende. Som den Slags energiske Naturer blev han let egensindig og selvfølende. Der vil blive Lejlighed til under Kristian IV's lange Regering at vise, hvorledes han efterhaanden udvikledes til sin og Danmarks Skade. Træffende er der sagt om ham: „Der var i ham et mægtigt oprindeligt Stof, Sider af det var plejede ved Opdragelse og Selvuddannelse, men det kom til at mangle den Slutningsforædling, der kunde have skabt den store Fyrste“ (Fridericia).

Ved Kongens Side stod i de første Aar en Række udmærkede Mænd, uden at det dog er muligt at paavise, at de har haft direkte

Indflydelse paa hans Handlinger. Dette gælder ogsaa om *Kristoffer Valkendorf,* der døde allerede 1601. Den betydeligste Mand i Regeringen var vel nok i Kongens første Aar Kansleren *Kristian Fris* til Borreby, en dygtig Embedsmand, men meget ortodoks af Anskuelser og ikke fri for en vis Egoisme. Ved sin Død 1616 blev han efterfulgt af sin Navne *Kristian Fris* til Krogerup, en mildere og ædlere Skikkelse, men med et vist vegt Præg. Hverken han eller *Gert Rantzau,* Henrik Rantzaus Søn, der fulgte efter sin Fader som Statholder i Hertugdømmerne, var i Stand til at øve synderlig Indvirkning paa Kongen. Skulde dette gælde om nogen, maatte det nærmest være hans borgerlige Raadgiver *Jonas Charisius,* der især fik Betydning ved sit gode Kendskab til de europæiske Forhold og derfor brugtes til fremmede Sendefærder. Det er næppe nogen Tilfældighed, at Kristian IV hertil valgte en Mand uden for Adelsstanden, thi i de første Aar af hans Regering, indtil Kalmarkrigen 1611, synes der Spor hos ham af et Modsætningsforhold til Rigsraadet og af en Tilnærmelse til Borgerstanden, der var i Opgang.

Som et ildevarslende Træk i Begyndelsen af Kristian IV's Regering staar hans Brud med *Tyge Brahe*, og det er vel muligt, at den Omstændighed, at denne tilhørte Adelen, har bidraget til at stille Kongen køligere over for ham. Ved Frederik II's Død havde Tyge Brahe tabt sin trofaste Velynder og Beskytter. Under Kristian IV's Mindreaarighed modtog han vel endnu Gunstbevisninger af Formynderne, og de lovede ham at sørge for, at hans Værk blev vedligeholdt, og at der blev henlagt et Stipendium til Astronomiens Fremme. Hans bedste Ven i denne Tid var vistnok Nils Kaas, hvem det skyldtes, at den unge Konge 1592 aflagde det Besøg paa Hven, som syntes at love saa godt for Tyge Brahes Fremtid. Det var ved denne Lejlighed, at Kristian IV hængte en svær Guldkæde om Halsen paa sin berømte Undersaat og lovede at støtte ham ved at give ham en aarlig Pengesum til Oplæring af unge Mennesker i teoretisk Sømandskunst, og overhovedet i den Del af Matematiken, der havde Anvendelse paa Søvæsenet. Dette var Tyge Brahes sidste lykkelige Stund. „Han anede ikke, at den unge Konge, hvis Besøg i Dag havde varslet saa godt, skulde begynde med at knuse det Værk, han i Dag havde beundret, i ungdommeligt Overmod vrage alt, hvad her var frembragt, rydde det, i forfængelig Tro paa det, han selv kunde bringe. Han anede ikke, at før Aarhundredets Stjerne var blegnet, skulde disse Mure være sunkne, Havens Bede en Tilflugt for Tidsler og Nælder, hans Slægt splittet og han selv en forarmet landflygtig døende. Han anede det ikke; og dette var hans største og hans sidste Lykke".

Efter Nils Kaas' Død 1594 blev Rigsraadet efterhaanden behersket af Tyge Brahes Uvenner, uden at man sikkert ved, hvem de var

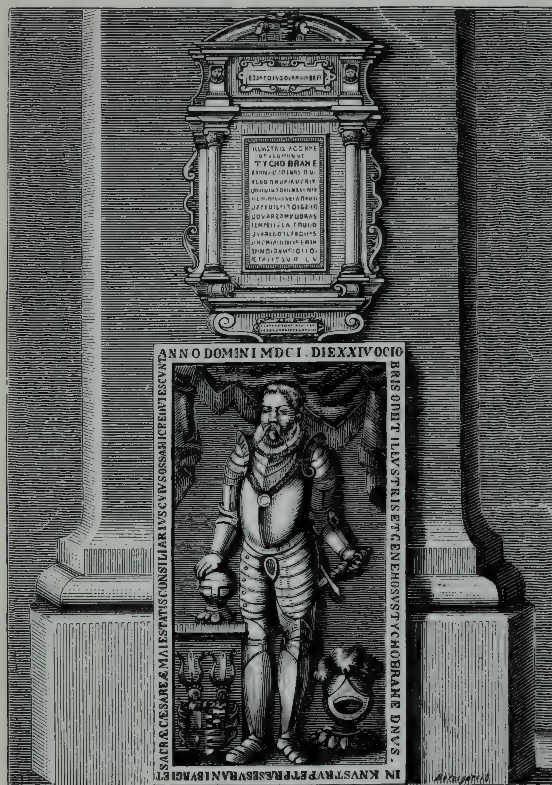
da han aldrig nævnede dem ved Navn. Men det varede ikke længe, før han mærkede Følgerne af deres Virksomhed. De benyttede især den Omstændighed, at han havde behandlet sine Bønder vilkaarligt, til at nedsætte ham i den unge Konges Gunst, hvis levende Retfærdighedsfølelse oprørte sig ved enhver Uret. Efterhaanden berøvede man ham hans Indtægter, baade hans Aarspenge og det norske Len. Det blev nu umuligt for Tyge Brahe at blive paa Hven, da han manglede Midlerne til at vedligeholde sit Værk. I April 1597 maatte han forlade det Sted, hvor han rastløs havde ofret sine bedste Aar for en Sag, der havde bragt ham og Fædrelandet saa stor Berømmelse. Det synes, som om det navnlig var den nye Kansler, Kristian Fris til Borreby, der var hans hemmelige Modstander. Med sin Familie, sine Disciple og den største Del af sine Instrumenter drog han til *København,* hvor han fortsatte sine kemiske Forsøg i en Gaard paa Hjørnet af Vestervold, hvor nu Vartov ligger, og anstillede sine astronomiske Iagttagelser fra et Observatorium paa Volden. Men efter et Par Maaneders Forløb forbød man de kemiske Undersøgelser under Paaskud af Ildebrandsfare, og Regeringen sendte to Mænd over til Hven for at undersøge hans efterladte Instrumenter. De erklærede dem for unyttige og altfor kostbare Kuriositeter. Man kan forstaa, at Opholdet i Fædrelandet efter saa mange Krænkelser blev ham utaaleligt.

Endnu samme Sommer drog Tyge Brahe med sin Familie til Rostock og skrev derfra den 10. Juli et Brev til Kristian IV, hvori han med Renæssancemenneskets stærke Selvfølelse paaviste Aarsagerne til sin Bortrejse. Ogsaa Hertug Ulrik af Mecklenburg lagde sig imellem og henvendte sig for hans Skyld til den danske Konge, men Svaret blev saa ugunstigt som vel muligt. Haardt og uskaansomt bebrejdede Kongen ham hans Mangel paa Ærbødighed og viste stor Ligegyldighed for hans Fortjeneste. Dette Brev maatte betage Tyge Brahe alt Haab om at kunne virke i sit Fædreland, og da han som Renæssancens Mennesker tillige var et Stykke af en Kosmopolit, var han ikke i Tvivl om, hvorhen han vilde vende sig.

Men hans stærke Fædrelandsfølelse gjorde Bruddet dobbelt smerteligt. Han har udtrykt den i det latinske Afskedsdigt, som han skrev, mens han et helt Aar opholdt sig hos Henrik Rantzau paa Slottet i Wandsbeck. Det er heri, han bl. a. siger:

„Danmark hvad har jeg dig gjort, at bort saa grumt du mig støder?
Hvor kan o Fædreland! du mig behandle som Fjende?
— — — —
Sig, hvo af dine Børn har givet dig mer vel i Eje?
Kan du vel vredes derfor, at højt paa den hvælvede Bue,
Fædreneland! dit Navn jeg skrev i de blinkende Stjerner!“

Tyge Brahe modtog nu Tilbud fra flere udenlandske Fyrster om at komme til deres Hof, men valgte at opholde sig hos *Kejser Rudolf II*, der i høj Grad interesserede sig for videnskabelige Sysler, især for Astronomi og Alkemi. Han fik en meget naadig Modtagelse hos denne i Prag. Kejseren talte længe med ham paa Latin, lovede ham en aarlig Indtægt paa 3—4000 Gylden og gav ham til Bolig Slottet *Benatky* i Nærheden af Prag, som han bad ham om at gøre til et nyt Uranieborg. Sine Instrumenter paa Hven lod han hente herhen af sin ældste Søn, og han begyndte paa ny sine Iagttagelser. Ved disse blev han understøttet af den berømte Matematiker *Johan Kepler.* Men han fik aldrig Ro, og han følte sig utilfreds, til Dels fordi Kejserens slette Finanser ikke tillod ham at udbetale Understøttelsen rettidigt. Snart flyttede han ind til Prag, snart atter ud paa Slottet. Han blev endnu vanskeligere at omgaas end tidligere, og det gik navnlig ud over Kepler, som erklærede, at man ikke kunde leve sammen med Tyge Brahe uden at udsætte sig for stadige Fornærmelser. Et ulykkeligt Tilfælde paadrog ham en smertelig Sygdom, som endte hans Liv d. 14. Oktober 1601 i hans 55de Aar. Med stor Deltagelse fejredes hans Begravelse i Prag, hvor Liget blev jordfæstet i *Teinkirken.* Hans Familie rejste et prægtigt Monument over ham, hvorpaa hans Billede i fuld Rustning findes udhugget i Marmor. Oven over det ses en Tavle med latinsk Indskrift, der kort skildrer hans Liv og Fortjenester.

H·P·Hansen Sc

Fig. 141. Tyge Brahes Gravmæle i Teinkirken i Prag.

Familien blev i Bøhmen, hvor Moderen døde 1604. Først omtrent 30 Aar efter Tyge Brahes Død fik Børnene deres nærmeste Slægtninge

i Danmark til at udstede et Dokument, hvorved de erkendte hans Børn for ægte og retmæssige Arvinger.

Skønt det ikke kan nægtes, at Tyge Brahe for en Del selv havde givet Anledning til sin Ulykke, er det dog sørgeligt, at den unge Kong Kristian aldeles glemte hans Fortjenester og hans herlige Værk, som hans egen Fader havde fredet om. Snart var det lagt øde, Uranieborg sank i Grus, og allerede under Kristian IV blev Kongsgaarden paa Hven opført af Sten derfra. Da den franske Biskop Huet 1652 kom til Hven for at se Uranieborg, fandt han aldeles ingen Spor af Bygningen. Svage Rester ses nu efter en Udgravning, navnlig en muret Brønd, der tidligere var i Køkkenet. Ogsaa hans Instrumenter er siden spredte og forsvundne, men hans Skrifter, der indeholder hans udmærkede Iagttagelser, vil stedse bevare Mindet om den verdensberømte Astronom, der, skønt Adelsmand, førte Valgsproget: Esse potius quam haberi, d. v. s.: Det er bedre at være end at anses for at være.

Fig. 142. Orlogsskib.
(Efter samtidig hollandsk Tegning.)

Der er næppe Grund til at tro, at Tanken om Tyge Brahe i mindste Maade har formørket Kongens Sind under de Regeringsaar, som han nu fyldte ved sin utrættelige Virksomhed. Det er først og fremmest Kristian IV's Ære, at han har viet *Norge,* der hidtil var bleven forsømt, stor Omhu. Han var den første danske Konge, der besøgte Landet, og han vedblev dermed, ialt 25 Gange i Løbet af 60 Aar. Han undersøgte Tilstanden og afsatte de egenraadige Lensmænd, der havde udsuget Landet paa det skammeligste og begaaet de største Uretfærdigheder. Men med sine Rejser forbandt han ogsaa et storpolitisk Øjemed. Den svenske Kong Karl IX havde antaget Titlen „Konge over Lapperne i Nordlandene“ og krævede Skat af Flyttelapperne, der hidtil var bleven betragtede som danske Undersaatter. For at klare Spørgsmaalet foretog Kristian IV 1599 fra April til Juli en vidtløftig Rejse langs Norges Nordkyst, som han undersøgte nøjagtigt, forbi Vardøhus og lige indtil Bugten ved *Kola.* Han førte selv Skibet „Viktor“ under Navn af Kaptajn Kristian Frederiksen, og det var forbudt at kalde ham ved andet Navn, saa længe han var om Bord. En Gang kom han i Livsfare, da Skibet stødte mod en Klippe, der var skjult under Vandet, men

Fig. 143. København set fra Va

han reddedes. Foruden at undersøge Grænsespørgsmaalet holdt Kongen ogsaa Opsyn med de engelske Skibe, som uden at betale Told havde besejlet hans Hav indtil Arkangelsk. Flere af disse kapredes. Strabadserne blev afbrudte af muntre Drikkelag om Bord i Kongens Kahyt, der bar Navnet „Kapernaum“, og der spilledes højt her. Da man kom tilbage til Bergen i god Behold, afsluttedes Rejsen med store Festligheder. En Deltager, Sivert Grubbe, ender Skildringen heraf i sin Dagbog saaledes: „Hvilede vi en Smule ud efter vore Drikkelag, da vi havde gaaet i en stadig Rus, saa Naturen tilsidst nægtede sin Tjeneste, og det ikke var os muligt at drikke mere, og maatte vi saaledes gøre en Dyd af Nødvendighed.“

Ogsaa paa anden Maade viser Kongen i disse første Regeringsaar sin ungdommelige Energi. Hans storartede *Byggeforetagender* taler ikke alene om hans Selvfølelse, men ogsaa om hans Kunstsans og hører til de bedste Minder om hans Tid. Allerede 1599 paabegyndtes en Om-

Bakke 1587. (Efter Braunius.)

bygning af *Koldinghus*, der modtog betydelige Forbedringer og Forskønnelser. Det gælder navnlig Slotskirken og Kæmpetaarnet i det nordvestlige Hjørne, denne store firkantede graa Masse, der bar sit Navn af de fire syv Fod høje Kæmper af Sandsten i Hjørnerne, nemlig Hannibal, med det danske Vaabenskjold, Scipio med det norske, Hektor med det jydske og Herkules med de tre Kroner. Men kort efter tog Kristian IV fat paa det Værk, der blev ham det kæreste af alle hans Anlæg og næsten stillede Kronborg i Skygge, *Frederiksborg Slot*. Den gamle Bygning fra hans Faders Tid var bleven for indskrænket, og Kongen lod nu efter en storartet Maalestok bygge et nyt og langt prægtigere Slot paa tre Øer i Søen. 1601 sluttedes der Kontrakt med Bygmesteren Jørgen Friborg om Opførelsen, men Hovedmesteren blev snart efter Hans van Stenvinkel, som vi mødte paa Uranieborg. Hans Sønner Lorenz og Hans den Yngre fuldendte Bygningen 1621. Kongen havde

overvaaget Opførelsen; men at han skulde have givet Tegning til Slottet, er ikke rigtigt. Det stod ham nu i 7½ Millioner. Forgaard og Hovedslot var lagt symmetrisk i Forhold til Længdeaksen, og Typen var fransk, hvad man bl. a. ser af den lave Forbindelsesbygning mellem Øst- og Vestfløjen, der som nævnt oprindelig ogsaa var paatænkt i Kronborgs Anlæg. Men mange Detaljer var nederlandske og nordiske. Gennem to Forgaarde, den sidste prydet med det berømte Springvand, kom man ind i den prægtige Slotsgaard. Nu stod man foran det egentlige Slot,

Fig. 144. Frederiksborg Slot.

hvis Forbindelsesbygning var et Galleri, mellem hvis Piller der var opstillet Statuer af antikke Guder. Overalt var der prægtige Portaler over Dørene, forgyldte Sandstens-Indfatninger om Vinduerne og en Mængde Spir. Det maa ikke glemmes, at den rige Forgyldning har bidraget til at give Slottet et endnu mere farverigt Udseende end nu, da det kun staar med de graa Sandsten mod de røde Mure. Den Pragt, som herskede i det Indre af Kirken og i de mange Sale, svarede til det Ydre. Med Rette ansaas Slottet for et af de skønneste i Europa. Karl van Manderns Tapeter, der fremstillede Kongens Kroning, bidrog til at fuldende Indtrykket. Det er karakteristisk for Bygherren, at han selv nøjedes med et beskedent Etfags Soveværelse, der kun var betrukket med rødt engelsk Klæde og med „et lidet Feltsengested med

drejede Stabler". En fransk Forfatter udtrykker Samtidens Beundring over Helheden i de Ord: „Hvad andet Steds er gjort af Jern, det er her af purt Sølv".

Frederiksborg Slot laa dog saa langt borte fra Hovedstaden, at Kongen kunde ønske sig et Sted nærmere ved København, hvor han kunde trække frisk Luft. 1606 begyndte kan at købe Haver tæt

Fig. 145. Ibstrup.

uden for Volden mod Nord, og 1609 paabegyndtes den Bygning, som han selv benævnede „Lysthuset", men som snart fik Navnet *Rosenborg*. Det stod fuldendt 1624. Det lille Slot var langt enklere udstyret end Frederiksborg, havde kun en Længe og var uden Galerier, men det var en fuldendt harmonisk Renæssancebygning, og som et Minde fra Kristian IV's Tid findes endnu i det Indre en Sal med 22 ioniske Halvsøjler. Slottet var omgivet af Bastioner og en Grav, da det laa uden for Volden, og det indgik som et Led i Københavns Befæstning.

Af andre Bygninger fra den samme Tid kan endnu nævnes det nu forsvundne *Ibstrup*, der senere fik Navnet Jægersborg. I København paa-

gyndtes *Tøjhuset* og i Nærheden deraf *Proviantgaarden*, som begge omsluttede den nye Galejhavn. Men de store Byggeforetagender i København under Kristian IV tilhører i Hovedsagen en senere Periode.

Kristian IV's Bygninger er det synlige Vidnesbyrd for Nutiden om hans store Energi. Nyttigere for Samfundet i sin Helhed var dog de *Reformer af social og økonomisk Karakter*, som han straks fra første Færd slog ind paa. Navnlig i den første Del af hans Regering er der Tegn til, at Kongen ønskede at støtte sig til Borgerstanden. I Virkeligheden var *de danske Byer* nu naaet til et betydningsfuldt Punkt i deres Udvikling. Deres Selvstændighed var ganske vist ikke saa stor som før Grevefejden, men til Gengæld var Velstanden steget meget betydeligt. Af Vigtighed var det ogsaa, at de adelige Lensmænd efter 1536 ikke havde noget Herredømme over Byerne, og at disse stod direkte under Kongen selv. De gamle middelalderlige Mure omkring Stæderne falder, og mens hver Bys Borgere hidtil havde optraadt for sig, vokser de nu sammen til en Stand med fælles Optræden. Denne Samfølelse inden for Borgerstanden blev modtaget med Sympati af Kristian IV. Allerede i Kristoffer Valkendorf, der havde Øre herfor, havde han en Forgænger, og den unge Konge traadte gerne i hans Fodspor. Vistnok har ogsaa Jonas Charisius, der var født af Præsteslægt, men opdraget i borgerlige Kredse, haft en betydelig Indflydelse paa Kongen i borgervenlig Retning. Kristian IV ønskede at *fremme Handelen* paa alle Maader, men hans Interesser faldt dog ikke helt sammen med Stædernes; det var ikke først og fremmest for Borgerstandens egen Skyld, han vilde støtte den, men det var for herved at fremme Statens Magt. Det var hans Tanke, at Staten uden Hensyn til de

Fig. 146. Tøjhuset med Kristian IV's Havn.

gamle borgerlige Korporationer og Privilegier skulde fordele de nye Særrettigheder, eftersom den selv fandt det bedst. Han tænkte sig oven i Købet, at Staten selv skulde optræde som Arbejdsgiver, og, naar den indrømmede de private Forrettigheder, sikre sig passende Afgifter deraf. Derfor aabnede han en hidsig Kamp mod de gamle forbenede *Lav* og vilde gøre Haandværket frit for alle duelige Arbejdere, mens de gamle Lav efterhaanden var blevne til en Slags Mesterforeninger, der skinsygt vaagede over, at ikke fremmede kom ind i dem og fik Adgang til at blive selvstændige Mestre. Gavnlige var ogsaa de Reformer, som Kongen søgte at gennemføre for at fremme Handelen; der blev indført et ensartet *Tøndemaal* over hele Riget, og den sjællandske *Alen* og den københavnske *Vægt* blev paabudte i de øvrige Landsdele. I Aaret 1604 indkaldte Kongen oven i Købet en Borgmester og en anset Købmand fra hver af de jydske og fynske Byer til at møde i *Horsens* og *Bogense*, hvor Drøftelsen af Spørgsmaal af fælles Interesse skulde foretages. Paa Grund af Adelens Modstand kom dog Møderne ikke i Stand, og Meningen med dem var sikkert, at de ikke blot skulde tjene til at fremme Stædernes økonomiske Tarv, men ogsaa at Byerne skulde støtte Kongen politisk under det Modsætningsforhold, der havde udviklet sig mellem ham og Rigsraadet. Der vil senere blive Lejlighed til at vende tilbage til Kristian IV's store Omhu for Købstædernes Udvikling, og i Tiden inden Kalmarkrigen naaede han kun den første Begyndelse. Mærkes kan det dog, at han allerede nu viste de haarde Sider af det nye System, nemlig at Statsmagten uden Barmhjertighed skulde slaa de smaa private Interesser til Jorden, naar de kom den paa tværs. Saaledes begynder han straks at *nedlægge smaa Byer* til Fordel for større, for at Handelen der skulde faa bedre Vilkaar at arbejde under. Tillige var militære Hensyn medvirkende, idet Kongen havde den Tanke at skabe *Grænsefæstninger, der samtidig skulde være Handelsbyer.* I 1600 blev saaledes *Kristianopel* anlagt paa Grænsen af Blekinge og Småland i Stedet for to smaa blekingske Byer, der blev ophævede. Dens Navn var ogsaa Styr-Kalmar, hvilket tydeligt viser Brodden ved dette Anlæg.

Det indgik ogsaa i Kongens Planer at koncentrere Handelen igennem de saakaldte *Kompagnier.* Foreløbigt blev i 1602 Enehandelen paa Island overdraget til Borgerne i København, Malmø og Helsingør, da man herigennem haabede at kunne stække Hamburgs Overvælde. Fem Aar senere søgte Kongen igennem Jonas Charisius at drage Nederlændere ind i Landet, for at deres Kapital og deres Handelsduelighed skulde komme Købstæderne til Gode. Man lovede dem Religionsfrihed, skønt man ellers stillede sig skarpt over for den kalvinske Religion, og dertil

knyttedes Løftet om Skattefrihed i otte Aar. Virkningen heraf blev ikke ringe, men det var dog først efter Kalmarkrigen, at den nederlandske og tyske Indvandring kom til rigtigt at præge vore Byer.

Ved Siden af hans prægtige Bygninger, der ikke alle naaede at blive fuldendte i dette Tidsrum, og ved Siden af hans Omsorg for Borgerstanden, var det navnlig Rigets Værn, som i disse første Aar laa Kristian IV paa Sinde. Med *Hæren* stod det ganske vist ikke godt til, og alt, hvad Kongen naaede, var at faa en Del skaanske Bønderkarle indkaldte til Eksercits i de skaanske Fæstninger. Men overfor *Flaaden* viste Kong Kristian en Omsorg, som hurtigt bragte store Resultater. Vel bekendt er det, at han personligt gjorde Udkast til Tegningerne af sine Skibe, og at han overvaagede Bygningen af dem selv i de mindste Enkeltheder. Følgen var, at da Krigen brød ud, var Danmark Sverige overmægtigt, medens man i Syvaarskrigen i det Hele havde været underlegen til Søs. Kristian IV havde skrevet sig de Ord bag Øret, som Nils Kaas havde hvisket til ham paa sit Dødsleje.

I Virkeligheden gik der ikke mange Aar hen, før det blev klart, at det vilde komme til et nyt Opgør i Norden. Baade det danske og det svenske Rigsraad var bestemt imod en Krig, det første af Fredskærlighed, det sidste, fordi Sverige allerede havde Krig nok i den Kamp, der var udbrudt med Polen. Men Adelen i begge Lande fik ingen afgørende Betydning ved denne Lejlighed, og de to Konger stod ganske skarpt over for hinanden. Til de gamle Stridsspørgsmaal om Lapperne og Handelen paa Arkangelsk var der kommen en Mængde nye. I Reglen drejede de sig om Handelsforhold. Kong Karl IX af Sverige havde 1607 anlagt en ny By *Gøteborg* paa Øen Hisingen, just der hvor den svenske Provins Vestergötland med en smal Strimmel skar sig ind mellem Danmark og Norge og naaede ud til Kattegat. Den nye Stad laa saa gunstigt, at den hurtigt blev en blomstrende By, og den svenske Konge knyttede Forbindelse med Hollænderne over Gøteborg, hvorved Indtægten af Øresundstolden forringedes til Ærgrelse for Kristian IV. Desuden havde den svenske Konge efter sin Erobring af *Livland* forbudt de danske Skibe at sejle derpaa og derved krænket Kongen af Danmarks Fordring paa Herredømmet over Østersøen. *Svenske Toldafgifter* blev paalagte paa Trods af, hvad der var bestemt ved Freden i 1570, og i en Mængde Spørgsmaal søgte Svenskerne at omgaa Stettinfredens Bestemmelser. Karl IX paa sin Side var forbitret over, at hans Modkonge *Sigismunds Tilhængere* fandt Tilflugt i Danmark. Han ringeagtede i det Hele vort Lands Styrke, og han var en ubehagelig Nabo paa Grund af sin hensynsløse og brutale Optræden. Karl IX var tillige Kristian IV overlegen ved sin Viljeskraft og ved sin Mangel paa Skrup-

ler i Politik, og, hvad der var værdifuldere, han havde et mere vidtskuende Blik end sin danske Nabo.

Da man ingen Vegne kom ved en lang Række Møder, der fandt Sted i Løbet af ti Aar, blev Kristian IV tilsidst utaalmodig og vænnede sig til den Tanke, at han maatte gribe til Sværdet. I 1602 sendte han sin yngste Broder *Hans* til Rusland, hvor han ægtede Czarens Datter. Meningen hermed var at skabe en Forbindelse mellem Danmark og Rusland i Ryggen paa Sverige. Hans blev modtaget af Russerne med aabne Arme, men han døde samme Aar, som Ægteskabet var indgaaet. Rigsraadet var endnu en Modstander af Krigen, og Kongen støttede sig da til Borgerne; han truede med, hvis han ikke fik Hjælp af den danske Adel, at ville begynde Krigen som Hertug af Holsten, og at de Erobringer, som han gjorde, i saa Fald ikke vilde komme Danmark til Gode. Rigsraadet maatte tilsidst give efter, men det gjorde Kongen alvorligt opmærksom paa Vanskelighederne ved Foretagendet. Han var imidlertid meget forhaabningsfuld og drømte om at fordrive Kong Karl og genoprette Kalmarunionen, thi han tog i Beregning, at Sverige imens var bleven indviklet i en dobbelt Krig mod Rusland og Polen.

Fig. 147. Karl IX af Sverige. Efter Stik fra 1596.

I visse Henseender var Kong Kristian ogsaa vel rustet til Krigen. Fæstningerne og Flaaden var i god Stand. Men Hæren var kun ringe. Den danske Rostjeneste (Adelens Opbud), hvortil Hoffanen sluttede sig, der bestod af Kongens private Tjenere, omfattede ialt kun 1270 Mand. Desuden havde Kristian IV de skaanske Bønderknægte, der som sagt kun havde faaet en mangelfuld Øvelse. Man maatte da gribe til Hvervning. Det var, som tidligere, Tyskere, Englændere og Skotter, der villigt stillede sig til Raadighed. Den svenske Konge kunde derimod byde over en øvet Milits, og der var kort i Forvejen bleven indført den Ordning i hans Land, at Soldaterne i Fredstid blev underholdte paa Krongodset. Derimod var den svenske Flaade i Forfald og kom ikke til at spille nogen Rolle. I alt fik Kristian IV fra Danmark kun 4000 Mand, og han maatte derfor hverve 3 Gange saa mange, men de indfandt sig ingenlunde allesammen.

Den 4. April 1611 udstedte Kong Kristian sit Fejdebrev og lod en Herold bringe det over paa svensk Grund. Det varede længe, inden Herolden kunde træffe Kong Karl, og han blev derpaa holdt tilbage i Sverige, saa han først efter seks Maaneders Forløb kom hjem til Danmark. Da Kristian IV længe havde ventet forgæves paa ham, brød han den 1. Maj op fra Kristianopel i Blekinge med en Hær paa 5—6000 Mand og gik over Grænsen ind i Småland, hvor han angreb den vigtige Fæstning Kalmar. Samtidig rykkede Rigsmarsken *Sten Maltesen Sehested*, der havde vundet sig et stort Navn ved Deltagelse i den hollandske Frihedskrig, med en anden Afdeling paa 7000 Mand op gennem Halland mod Elfsborg. Tanken var, at de to Hære, efter at have erobret hver sin Fæstning, skulde mødes i Jönkøping ved Sydspidsen af Vettern og kaste sig over Sveriges centrale Dele. Angrebet mod Kalmar kom ganske bag paa Karl IX, som straks ilede til Undsætning. Det skyldtes Kristian IV personligt, at Byen, forinden han kom, var i Danskernes Hænder. Kongen blev under Belejringen selv oversprøjtet med Blod og Hjerne af en af Hofjunkerne, der faldt ved hans Side. Han fandt dog kraftig Støtte ved Angrebet af de to Brødre *Gert* og *Breide Rantzau*. Man løb Storm tre Gange, men Svenskerne forsvarede sig med stor Tapperhed, og selv Kvinderne deltog i Forsvaret og kastede brændende Begkranse ned paa de stormende. Men det lykkedes Kong Kristian den 27. Maj at tage Byen, og han begyndte derpaa at belejre det mindeværdige gamle Slot, der laa øst derfor og var omgivet af en 40 Fod bred Vold med fire Runddeler. Nu kom endelig Karl IX til Undsætning. Hans Hær var 12000 Mand stærk, og han ventede endda paa Forstærkninger, inden han angreb sin Modstander. Øjeblikket havde dog været gunstigt, da Kong Kristian selv netop var borte fra Lejren, og „Kalmarsoten" rasede i den danske Hær.

En Mængde blodige, men uafgørende Træfninger stod i den følgende Tid omkring Kalmar. Byen var Skuepladsen for den første Del af Krigen, og denne fik deraf Navnet *Kalmarkrigen*. Imens led Kristian IV et uventet Tab. I Karl IX's ældste Søn, den 17-aarige Gustaf Adolf, havde han en Fjende, der forstod at benytte enhver Fordel. I Natten mellem den 25. og 26. Juni overrumplede den unge Kongesøn den nylig anlagte Fæstning *Kristianopel*. Angrebet kom ganske overraskende, Vindebroen var nede, og Soldaterne var fulde. Man opdagede først Fjendens Ankomst, da han skruede en Petarde i Byporten og sprængte den. Kommandanten faldt i Spidsen for Besætningen i Byporten, og Byen blev ødelagt paa det skrækkeligste. Indbyggerne blev nedhuggede, Mødrene kastede deres Børn over Murene og sprang selv bag efter. Andre kastede sig i Baade, der blev overfyldte og sank. Efter dette

Blodbad blev Byen afbrændt tillige med dens rige Magasiner, og dette var et føleligt Tab for den danske Hær ved Kalmar, da den havde faaet sine Krigsfornødenheder herfra.

Den 17. Juli gjorde Karl IX et Hovedangreb paa den danske Lejr, hvor Kristian IV imens var kommet til Stede. Danskerne maatte kæmpe

Fig. 148. Kort over Sydsverige og de skaanske Landskaber paa Kalmarkrigens Tid.

med den svenske Konge i Fronten og Slottet i Ryggen, hvor Besætningen gjorde Udfald. De var kun 8000 Mand mod 20000 Mand, Byen blev stukket i Brand af Svenskerne selv, og den afbrændte paa et Hus nær. Men takket være Kong Kristians Mod og Udholdenhed lykkedes det at tvinge Svenskerne til med stort Tab at trække sig tilbage.

Efter Kampen indtraf der danske Forstærkninger, og i Natten mellem den 23. og 24. Juli brød Karl IX hemmeligt op og indesluttede sig i sin stærkt befæstede Lejr ved Ryssby, to Mil nord for Kalmar.

Danskerne satte nu al Kraft ind paa at tage Kalmar Slot. Fra d. 29. Juli til d. 1. August spillede Skytset uophørligt mod Slottet. Krister Some var af Karl IX bleven indsat til Kommandant paa Slottet efter Stormen den 17. Juli. Det lykkedes Svenskerne at bøde de Tab, som Beskydningen voldte, men de havde næsten opbrugt al deres Krudt. Saa forlangte Krister Some stik imod sine Officerers Mening i Krigsraadet, at man skulde overgive sig. Man enedes med Danskerne om, at Besætningerne under Vaaben skulde drage frit bort over til Øland, men Kommandanten maatte tvinge sine Officerer til at gaa ind paa denne Kapitulation. Den 3. August faldt Slottet i Danskernes Hænder med sine 200 større og mindre Kanoner og et stort Kornforraad. I Sverige blev Some med Rette anset for en Forræder. Grunden til hans Overgivelse synes at have været, at han var bleven mishandlet personlig af sin strenge Herre og vilde hævne sig for disse Fornærmelser. Han blev for Fremtiden hos Kristian IV, der lønnede ham med et Gods i Holsten og med en Del af Slottets Forraad. Til Sverige kom han aldrig mere.

Fem Dage efter Kalmars Overgivelse overgav ogsaa *Øland* med det faste Borgholm Slot sig til Danskerne. Da den hidsige Kong Karl erfarede disse Tab, satte de ham i et voldsomt Raseri. Skønt han var 61 Aar gammel og flere Gange havde været ramt af Slag, skrev han dog den 11. August det mærkelige Udfordringsbrev til sin 34-aarige Modstander, hvori han siger, at han ikke har handlet som en kristelig og ærekær Konge. Han opfordrer ham til at møde sig i Tvekamp i aaben Mark efter de gamle Goters Skik kun ledsaget af to Tjenere. „Møder du os ikke“, siger han til Slut, „da holder vi dig hverken for en ærekær Konge eller en retskaffen Soldat“. Kristian IV gav ham et Svar, der desværre var fuldt af uværdig Spot: „Vi lade dig vide, at dit grove og uhøflige Brev er os overleveret af en Trompeter. Vi har ikke kunnet forvente saadant Brev af dig, men vi mærker, at Hundedagene er endnu ikke forbi, og at de endnu af al Magt virker i din Hjerne. Derfor vil vi rette os efter det gamle Ordsprog, at Ekko giver Svar efter Tiltale.“ Derpaa viser han ham, at det er en falsk Beskyldning, at Kalmar og Øland skulde være bleven indtaget ved Forræderi, men at han snarere skulde skamme sig over, at han havde ladet dem tage bort lige for Næsen af sig. „Hvad den Enekamp angaar, som du tilbyder os, da synes saadan os meget latterlig, efterdi vi ved, at du est skrøbelig, og at det er dig tjenligere at blive bag en god Kakkelovn

end at fægte med os, og at du mere har en god Medicus fornøden, der kan kurere din Hjerne, end at møde os i Duel. Du burde blues ved, du gamle Gæk, at angribe en ærekær Mand. Du har maaske lært saadant blandt gamle Kællinger, som er vant til at bruge Munden. Lad af at skrive, mens du endnu kan gøre noget, thi vi haaber med Guds Hjælp, at du skal have alle dine Kræfter nødig. Imidlertid erindrer vi dig om, at du løslader vor Herold og de to Trompetere, som du mod Krigsbrug haver ladet arrestere, hvorved du har givet din ringe Forstand til Kende. Men du maa tro, at hvis du tilføjer dem mindste Skade, har du derved ikke vundet Danmark eller Norge. Tag dig i Vare, at du herudi ikke gør andet, end hvad du bør. Det er vort Svar paa dit grove og uhøflige Brev".

Fig. 149. Gert Rantzau. (Medaille.)

Imidlertid søgte Kristian IV forgæves at lokke sin Modstander til Kamp uden for hans faste Lejr, og han trak sig derefter atter tilbage til Kalmar. Felttogsplanen maatte betragtes som strandet, thi Toget mod Elfsborg havde ingen Frugter bragt, og Sten Maltesen var død i Kalmar af den almindelige Sot. Den danske Konge ansaa derfor Felttoget for at være til Ende for dette Aar og vendte tilbage til København i Slutningen af September. Det viste sig imidlertid, at han havde forregnet sig, thi næppe var han borte fra Kalmar, før Gustaf Adolf indfandt sig. Den 26. September kastede han sig med 2000 Mand over *Øland*, hvor han fik Hjælp af Bønderne. To Kompagnier tyske Lejetropper blev omringede, og en stor Del af dem gik straks i svensk Tjeneste. Gert Rantzau slap med Møje bort fra Øen over til Gotland. Kommandanten paa Borgholm havde med det øvrige Mandskab trukket sig ind i Fæstningen og maatte efter 3 Ugers tappert Forsvar overgive sig. Besætningen fik Frihed til at drage bort med flyvende Faner og klingende Spil mod Løfte om ikke at tjene mod Sverige i de første tre Maaneder. Saaledes var Kalmar den eneste varige Vinding af Sommerfelttoget, og Efterretningerne fra *Norge* lød kun daarligt. Befolkningen havde ikke gjort sin Pligt, saa at Herjedalen og Jemtland var faldne i Svenskernes Hænder.

Krigens Anstrengelser og Skuffelser havde imidlertid fuldstændigt nedbrudt Kong Karls Helbred, og han følte sig allerede lammet af den Sygdom, der kort efter lagde ham i Graven. I Midten af Oktober forlod han Lejren ved Ryssby for at begive sig til Stockholm, hvor Rigs-

dagen skulde samles. Men hans Sygdom tog saaledes til, at han maatte standse i Nyköping i Södermanland, hvor han døde henimod Middag den 30. Oktober, omgivet af sine Sønner.

Ved Karl IX Død blev hans Søn *Gustaf Adolf* anerkendt som Sveriges Konge paa Rigsdagen i Nyköping den 26. December. Han blev den største af alle dets store Konger. Den højt begavede Yngling saa grant sit Riges sørgelige Tilstand. Den var bleven forværret ved Krigen med Danmark, og han havde oven i Købet efter sin Fader arvet Krigene med Rusland og Polen. Gustaf Adolf udelod derfor som Tegn paa sin forsonlige Stemning i sin Kongetitel Ordene „Konge over Lapperne“, og han gjorde sin farligste Fjende, Danmark, Tilbud om Fred paa Betingelse af Kalmars Tilbagegivelse. Tilbudet blev dog tilbagevist af Kristian IV, der nu atter haabede paa Sveriges Erobring og ansaa det for klogt at fortsætte Krigen, da Landet var udmattet og svækket og havde en ung og uerfaren Konge.

Begge de unge Fyrster forberedte sig med den største Anstrengelse paa det nye Aars Felttog. Krigen 1612 blev derfor endnu mere ødelæggende og ført med endnu større Grusomhed end det foregaaende Aar. Ikke engang i Løbet af Vinteren forholdt man sig rolig. Allerede den 25. Januar brød Kong Kristian op fra Varberg og stod allerede den følgende Dag med 2500 Mand foran *Gullberg* Fæstning ved Gøteborg. Han haabede at kunne bemægtige sig den ved et pludselig natligt Overfald og derpaa at kunne begynde sit Hovedfelttog mod Jönköping, der var Sydsveriges Midtpunkt. Den 27. Januar om Morgenen Kl. 2 lod han storme, men mødte en haardnakket Modstand af den tapre Befalingsmand Morten Krakau. Da denne var bleven saaret, overtog hans Hustru Emerentia Pauli Befalingen og kastede fem Gange de stormende tilbage. Henad Morgenstunden maatte Kristian IV trække sig tilbage med et Tab af 200 Mand. Ikke desto mindre gik han derefter ind i *Vestergötland*, der efter Tidens barbariske Krigsskik blev hærget paa det grusomste i 12 Miles Omkreds, et Omraade af Sjællands Størrelse. Gamle Lødøse, Skara paa nær Domkirken, en Mængde Slotte og over 3000 Gaarde blev lagte i Aske.

Imidlertid havde Gustaf Adolf heller ikke været ledig. Med 3000 Mand brød han den 5. Februar ind i *Skaane*, brændte 24 Sogne i Gønge og Villands Herreder, lige til Byen Aahus ved Østersøen, og lod ogsaa den gamle Stad Væ gaa op i Luer. Indbyggerne blev behandlede med den samme umenneskelige Grusomhed som i hele den ulykkelige Krig. Ved Efterretningen derom samlede den danske Anfører Brejde Rantzau, der laa i Ysted, hurtigt 600 Ryttere, og henimod Aften den 11. Februar lykkedes det ham at indhente Gustaf Adolf, da han paa

Tilbagetoget var naaet til *Vidsø* Kirke. Hans Ryttere havde sat Hestene ind i Kirken og havde paa Kirkegaarden tændt Baal af Kirkestolene, hvorom de sad og spillede Kort. De blev overraskede ved det pludselige Angreb og flygtede ud paa den tilfrosne Sø, hvor mange af dem faldt i og druknede. Kong Gustaf selv havde nær mistet Livet, da Isen i Aaen ved Udløbet af Søen brast under hans Hest, og han styrtede ned i Vandet. Da ilede hans Kammerjunker Per Baner og en kæk uplandsk Rytter ham til Hjælp og fik ham igen trukket op paa Isen. Straks spændte han sit Sølvbælte af og rakte det til Rytteren med de Ord: „Dig skal jeg nok huske med et Stykke Brød, der skal række baade til dig og dine Børn“. Den forfølgende Fjende jog dem atter af Sted, og ad afsides Skovveje maatte de flygte op til Småland. Men den svenske Rytters Arvinger besidder den Dag i Dag den Gaard, som Gustaf Adolf senere skænkede ham til evindeligt Eje til Løn for den Haandsrækning, han havde givet ham.

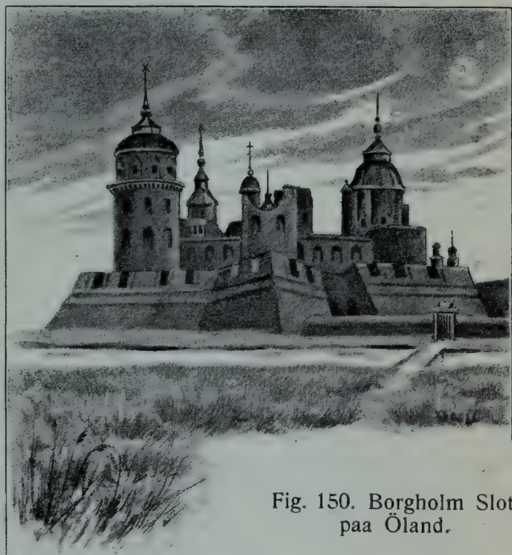

Fig. 150. Borgholm Slot paa Öland.

Ved sin Tilbagekomst til Sverige hørte Gustaf Adolf om Kristian IV's Hærgninger og tænkte kun paa Hævn. En anden Afdeling Svenskere faldt ind i *Halland*, hærgede 18 Sogne og brændte Varberg By. Paa *Skellinge Hede* ikke langt herfra angreb Kong Kristian paa sit Tilbagetog om Aftenen den 21. Februar Fjenden, skønt denne var ham langt overlegen. Han haabede atter paa en Overrumpling, men Svenskerne var denne Gang paa deres Post. Danskerne maatte vige for Overmagten, og kunde takke Vinternatten for, at de slap ind i Varberg Slot. Den 24-aarige *Sten Rosensparre* var stadig blandt de bageste for at dække Tilbagetoget. „Husk paa“, raabte en af hans Venner til ham, „at du er den sidste af din Slægt!“ „Du har Ret,“ svarede Rosensparre, „et godt Navn gaar frem for alt.“ Med disse Ord styrtede han sig ind i den tætteste Hob af Fjender og fandt Døden. Det er til denne Begivenhed, at Sagnet ogsaa knytter Beretningen om, at Kristian IV's Hest blev siddende i et Morads, og at *Kristen Bernekov* skal have givet

ham sin, saa at Kongen slap bort, mens Bernekov blev nedhugget. „Jeg giver Kongen min Hest, Fjenden mit Liv og Gud min Sjæl“ skal have været hans sidste Ord. Denne Beretning er dog kun et Sagn, og da Kristian IV senere ved sin Optræden over for den afdødes Enke viste, at han ikke følte sig i Gæld for nogen særlig Bedrift, er der Grund til at tro, at Sagnet savner Hjemmel. Thi saa ridderlig var Kristian IV, at han ikke vilde have ladet et saadant Offer være blevet ulønnet, hvis det virkelig havde været bragt. Men vist er det, at Kristen Bernekov faldt ved denne Lejlighed sammen med mange andre Adelsmænd, og først nogle Dage senere kom deres Lig paa Vogne til Varberg, udplyndrede af Svenskerne, „kolde som Is, stive som Staal og nøgne, som de var komne af Moders Liv, bortset fra Blodet, der var løbet ud af Vunderne“. Saaledes havde Udbyttet af Skærmydslerne ved Vinterfelttoget paa begge Sider omtrent udjevnet hinanden.

Planen for Sommerfelttoget 1612 var som det foregaaende Aar. Statholderen Gert Rantzau skulde med den ene Del af Hæren trænge frem fra Kalmar til *Jönköping*, medens Kristian IV selv med den anden Del skulde erobre Fæstningerne ved Götaelv og støde til ham sammesteds. Sidst i April 1612 landede Kongen ved *Elfsborg*; han begyndte Belejringen med en Styrke paa 10000 Mand. Den stærke Fæstning, der laa paa et højt Fjæld, beherskede Indløbet til Götaelv. Hvis dette Punkt blev erobret, var Svenskerne afskaarne fra al Forbindelse med Kattegat. Den Undsætning, som Gustaf Adolf sendte, naaede ikke til Elfsborg, da Danskerne allerede havde omringet Byen. Ikke desto mindre forsvarede den tapre Kommandant *Olof Stråle* sig haardnakket med sine 600 Mand. Paa Opfordring til Overgivelse svarede han, at Elfsborg ikke var noget Kalmar, og at han kun vilde tale med Fjenden med Kugler og Krudt. Først den 24. Maj, da der var udbrudt Ild i Fæstningen, overgav han sig mod fri Bortmarsch for sig og de 250 Mand, der endnu var tilbage. Ved denne Lejlighed faldt foruden 40 Kanoner ogsaa seks svenske Krigsskibe i Danskernes Hænder. Otte Dage efter overgav den anden stærke Fæstning ved Gøteborg, *Güllberg*, sig, skønt den havde Levnedsmidler for et helt Aar. Besætningen havde tabt Modet ved at høre om Elfsborgs Skæbne.

Danskerne fejrede Erobringen af disse vigtige Punkter med Fester og ved at slaa Medaljer, der fremstillede Indtagelsen. I Sverige vakte Efterretningen om de smertelige Tab stor Forfærdelse. Men i denne Fare udfoldede Gustaf Adolf sine bedste Egenskaber. Det var hans Personlighed og den svenske Bonde, der reddede Landet. Overalt fik han Bønderne til at rejse sig. Uden at indlade sig i aabent Slag nyttede han enhver Lejlighed til at overfalde de spredte Afdelinger af hærgende

Fjender. „Det var den lille Krig, der tilintetgjorde de store Planer." Derfor udrettede Kristian IV ikke noget ved et nyt Indfald i *Vestergötland*, skønt han naaede til Sydøstkysten af Venern ved Lidköping.

Fig. 151. Kristian IV. Maleri af Peter Isaacsz paa Rosenborg.

Hans Tropper led meget under de bestandige Kampe med Bønderne ved Braaderne i Skovene, og det var umuligt at skaffe Føde for Soldaterne i det udplyndrede Land. Navnlig de engelske Lejetropper var misfornøjede; „de vilde bestandig leve paa deres egen Maade og var

meget opsætsige". Efter tre Ugers Omstrejfen maatte han igen vende tilbage til Halland.

Paa samme Maade gik det med *Gert Rantzaus Tog*, da han i Begyndelsen af Maj med 8—9000 Mand brød op fra Kalmar og langs Kysten naaede til Wimmerby og Westerwik, hvorfra han hærgede helt ind i Östergötland. Her var det de tyske Lejetropper, der var opsætsige. Skønt Kristian IV ved et nyt Indfald den 23. Juni virkelig naaede til *Jönköping*, var det ikke muligt for Rantzau at forene sig med ham. Begge Afdelinger maatte trække sig tilbage igen, saa meget mere som Kristian IV ikke havde kunnet føre Belejringsskyts med sig mod Jönköping, da Vejene var ødelagte af Fjenden.

Saaledes var den danske Angrebsplan for anden Gang strandet, og fra *Norge* meldtes det, at Aanden her oppe heller ikke i dette Aar var den bedste. I Begyndelsen af Krigen havde Gustaf Adolf ladet hverve Tropper i England og Nederland, men da Elfsborg var bleven erobret af Danskerne, kunde de ikke lande paa Vestkysten af Sverige. Man forsøgte da at lade dem slaa sig igennem Norge, og dette lykkedes for den første Afdeling paa 1200 Mand under Nederlænderen *Mønnickhofen*, der ikke engang mødte nogen Modstand. Han kom til Stockholm, just da Byen var i Fare for at blive angrebet af den *danske Flaade*. Kong Kristian var nemlig, efter at Felttoget til Lands var slaaet fejl, i August Maaned selv gaaet til Søs. Den svenske Flaade turde ikke møde ham og lagde sig ind bag Fæstningen Vaxholm, der forsvarede Indløbet til Stockholm. Han gik da i Land og lod en Varde rejse til Minde om sit Besøg. Men da Svenskerne fra alle Sider under Gustaf Adolfs Anførsel strømmede til for at forsvare Hovedstaden, indsaa Kong Kristian, at Angrebet var haabløst, lettede Anker og sejlede hjem. Hermed var Krigen faktisk til Ende paa begge Sider. Den danske Konge havde ikke formaaet at naa sit Maal, Sveriges Underkuelse.

Endnu en Episode fortjener dog at mindes. Med mindre Held end Mønnickhofen havde imidlertid en anden Afdeling Lejetropper paa 3—400 Skotter under Anførsel af Alexander Ramsay og med *George Sinclair* som Underbefalingsmand søgt at bane sig Vej gennem Norge. Skotterne havde valgt en længere og vanskeligere Marsch. De var landede uden Modstand i Romsdalen, var gaaede over Dovrefjeld og vilde gennem *Gudbrandsdalen* og Hedemarken drage til Vermland. Men Bønderne havde besat det snevre Pas *Kringen* mellem Fjeldet og Elven Laagen. Den første Afdeling bestod af 400 Bønder under Fogederne Lars Hage i Vaage og Peder Randklev i Ringebu, og de havde dannet et Baghold, hvorfra de knuste Skotterne ved at rulle Klippestykker og Træ-

stammer ned over dem. Sinclair, der senere opfattedes som den egentlige Befalingsmand, blev skudt, og de fleste af hans Folk styrtedes i Elven eller nedhuggedes. Efter $1^{1}/_{2}$ Times Kamp var alle Skotterne faldne paa 134 nær, der blev fangne og indespærrede i en Lade. Det siges, at de næste Dag efter en kort Raadslagning blev skudt ned af Bønderne paa 18 nær, „da hans Majestæt kunde have nok at føde udi samme 18“. Og dog havde Skotterne paa deres Fart gennem Romsdalen ladt den fredelige Befolkning ganske i Ro. Saaledes blev der kun nogle faa i Behold, som kunde „deres Landsmænd fortælle, hvorledes det er at besøge dem, der bo blandt Norges Fjælde“. Paa det Sted, hvor Sinclair faldt, rejstes der en Støtte med den Indskrift: „Til Minde om Bøndernis Tapperhed 1612“.

Begge Riger trængte nu til Fred, Sverige var ganske vist mest medtaget, men Kristian IV indsaa ogsaa, at Krigen ikke vilde føre til noget afgørende. Fra de neutrale Staters Side skete desuden en Paavirkning af de krigsførende. Nederland havde siden 1609 Fred med Spanien og ønskede at se en Ende paa Krigen i Norden, for at det Forbud, som Kristian IV havde udstedt mod Handelen paa Sverige, kunde blive ophævet. Ogsaa Lübeck var ivrig, navnlig fordi den led ved Kapervæsenet paa Søen. Der fandt en Tilnærmelse Sted imellem Sverige og Nederland, som senere skulde faa vidtrækkende Følger. Et Møde om Udveksling af Fangerne blev Indledningen til Fredsunderhandlingerne, som førtes under nederlandsk og engelsk Mægling. Efter to Maaneders Forløb sluttedes endelig Freden den 20. Januar 1613 i *Knærød* i Halland, hvor Kanslerne Axel Oxenstjerna og Kristen Fris med flere Rigsraader fra begge Sider var til Stede. Sverige afstod sine Krav paa Lapperne, og begge Landes Undersaatter fik garanteret frit Handelssamkvem og Toldfrihed. Begge Riger fik Ret til at føre tre Kroner i deres Vaaben, men uden at der maatte knyttes Fordringer dertil. Alle Erobringer blev tilbagegivne, undtagen *Elfsborg* med syv tilhørende Herreder og Byerne Göteborg, Gamle og Ny Lødøse. De skulde kun udleveres til Sverige, hvis der inden seks Aars Forløb var udbetalt Danmark en Million Rigsdaler. Skete dette ikke, skulde Elfsborg til evindelig Tid tilhøre Danmark. Atter maatte Sverige indløse Elfsborg ligesom ved den foregaaende Fred i Stettin, men denne Gang var det med en næsten syvdobbelt Sum. Det saa ikke ud til, at det kunde ske under den daværende økonomiske Nødstilstand, og Kristian IV glædede sig derved. Men det var et Livsspørgsmaal for Sverige at bevare sin eneste Havn ved Kattegat. Derfor skaffede Gustaf Adolf om end med de største Anstrengelser „Elfsborg Løsen“ til Veje

til den bestemte Tid. Men Mindet om de Savn, som den svenske Befolkning havde maatte underkaste sig for at rejse denne store Pengesum, vedblev at leve i Sverige, og det avlede en Bitterhed mod Danmark, der senere skulde faa sørgelige Frugter.

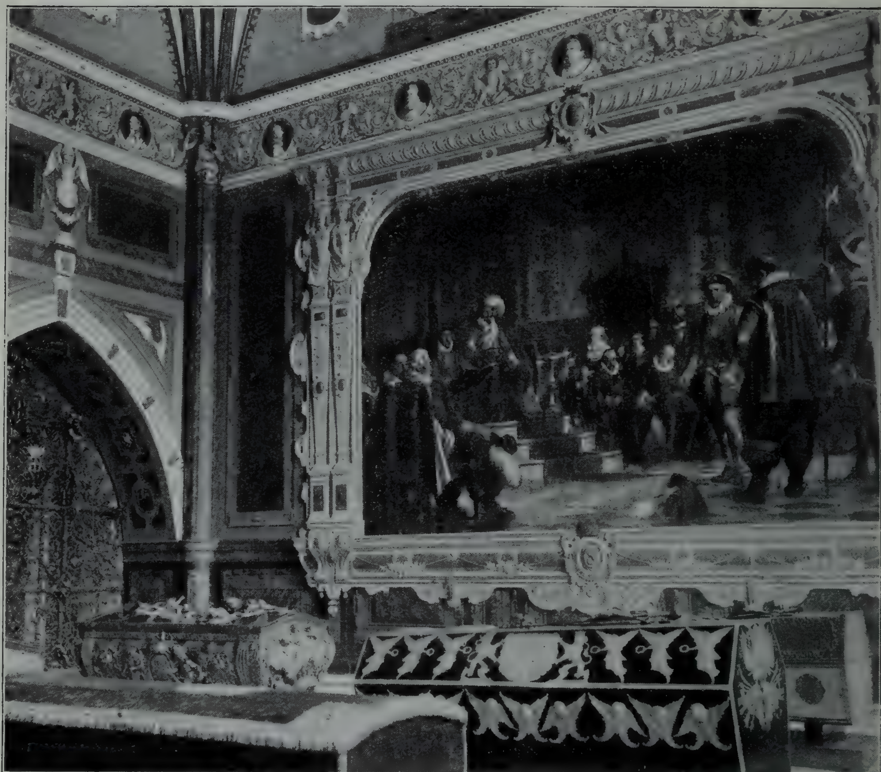

Fig. 152. Kristian IV's Gravkapel i Roskilde Domkirke med Marstrands Maleri af Dommen over Kristoffer Rosenkrantz.

Kristian IV's Reformer i Tiden 1613 til 1625. Enevældens Dæmring.

I den Tid, der fulgte nærmest efter Kalmarkrigen, var Danmarks Tilstand i høj Grad blomstrende. Kraftigt og klogt virkede Kristian IV for Landets Vel og sin Magts Forøgelse, og der var næsten ikke nogen Gren af Forvaltningen eller nogen Side af de indre Forhold, uden at han indførte vigtige Forbedringer deri. Først og fremmest havde Krigen vist Mangler ved Statens Værnekraft. Kongen havde følt Savnet af en

staaende Hær, og han oprettede derfor allerede 1615 en saadan. Den bestod af 4000 Mand, der skulde stilles af Kronens Bøndergaarde, som blev fri for Skat mod til Gengæld hver at holde en Soldat. I Tilfælde af Krig maatte dette Værn dog øges med hvervede Tropper. *Flaaden* blev, som man let kan tænke sig, stadig holdt i ypperlig Stand. I 1615 indrettedes Nyboder til Boliger for den faste Stok, og en Navigationsskole skabtes til dens Undervisning.

Den samme *Byggelyst*, som Kongen havde vist i sin første Ungdom, lægger han ogsaa nu for Dagen, men det er ikke længere Slotte, som han opfører. De tidligere paabegyndte blev fuldendte, men de nye Bygninger, som han tog fat paa, havde som oftest et mere samfundsnyttigt Formaal. For sig selv personlig byggede han ganske vist det pragtfulde *Gravkapel i Roskilde Domkirke,* der er prydet med et enestaaende Smedejernsgitter, og hvor i vore Dage to Billeder af Marstrand er blevne tilføjede til Belysning af Kristian IV som Konge. Oftere i denne Tid opførte han Kirker eller Bygninger i borgerligt Øjemed. 1619 paabegyndtes *Holmens Kirke;* fra samme Tid stammer den mærkelige *Kirke i Kristianstad* med dens slebne Søjler og den ejendommeligste Bygning, *Børsen*, der skyldes Brødrene Stenvinkel og først blev færdig 1640. Det skønne Spir, der dannes af sammenslyngede Drager, er med Urette bleven betragtet som et Bytte fra Kalmarkrigen.

Fig. 153. Børsens Taarn.

Rundt omkring i Riget fortsatte Kristian IV med Anlæget af *nye Stæder*, der tillige skulde tjene som Fæstninger. Det havde under Krigen

vist sig, at Kristianopel laa for nær ved Grænsen, og at der desuden ikke fandtes Opland for en Stad i Østbleking. Under Svenskernes Indfald var Væ i Østskaane bleven nedbrændt af Gustaf Adolf. I dens Sted anlagdes nu 1614 *Kristiansstad* ved Helgeaa, og Byen trivedes godt i den frugtbare marsklignende Egn. Paa lignende Maade gik det i Norge, hvor Oslo var bleven hærget af Ildsvaade. Til Erstatning byggede Kongen 1624 helt inde under Akershus' Kanoner den nye By, der skulde blive Norges Hovedstad og ligeledes blev kaldt op efter ham med Navnet *Kristiania.* I 1616 havde Kristian IV paa tilsvarende Maade søgt at værne Sydgrænsen ved at anlægge den By ved Elben, *Glückstadt,* der var tænkt som en Konkurrent til Hamburg, og som blev hans Yndlingsstad. Endnu flere Byer har deres Oprindelse fra Kristian IV og kendes i Reglen paa deres Navn, som *Kristianssand* i Norge. Men en særlig Interesse er der knyttet til den, der var anlagt som Københavns Søsterstad. *Kristianshavn* blev grundlagt 1618 og bygget som en hollandsk By med Kanaler, der skar sig ind mellem Gaderne.

Det er i det Hele i denne Tid, at Kristian IV's *Interesse for København* navnlig giver sig Udtryk. Han skabte en ny Havn, udvidede Befæstningen, smykkede Raadhuset, indrettede Ny Torv og grundlagde uden for Portene de Forstæder, som senere skulde blive saa betydningsfulde. Det siges om en Skipper, som i flere Aar ikke havde besøgt København, at han ved sin Ankomst dertil troede, han var sejlet fejl. Saa mange var de nye Spir, at Byens Profil var bleven forandret. Foruden Børsen og Holmens Kirke rejste *Trinitatis-* og *Kristianshavns* Kirker sig noget senere, og udenfor Nørreport lagde Kongen Grunden til en senere forsvunden Kirke. Betydeligt var det Opsving, som København tog i Kristian IV's Tid, en livlig Befolkning fyldte Gaderne, hvor der selv om Søndagen fandt Handel Sted fra aabne Boder. Ogsaa Stadens Renlighed forbedredes mærkbart. Det var iøjnefaldende for fremmede, som kom til Byen, hvorledes Velstand og Luksus bredte sig; i de almindelige Borgerhuse var der saaledes Paneler og Malerier paa Væggene. De sidste stammede især fra de hollandske Kunstnere, der med Karel van Mander i Spidsen slog sig ned i København. Men ved Siden heraf var der ogsaa en stærk tysk Indvandring, da Forholdene syd for Østersøen under Religionsstridighederne var lidet indbydende for fredelige og driftige Handelsmænd. Med Velstanden fulgte en Forfinelse, der gjorde Indtryk selv paa den franske Gesandt Ogier, da han gæstede Staden. Han priser de danske Damer for deres Høviskhed og samtidigt frie Optræden, som naar de hilser deres Bekendte paa Gaden med Haandkys. København blev i denne Tid for Alvor Danmarks

Hovedstad, men den voksede paa de andre Stæders Bekostning, saaledes at disse traadte ganske i Skygge for den.

Til Handelens Fremme oprettedes der ved en kongelig Anordning 1624 et *Postvæsen.* En Postlinje bragte Rigets Hoveddele i Forbindelse med hverandre. Den gik nemlig fra Hamburg over Kolding og Nyborg til København og derfra atter over Helsingør til Skaane og videre til

Fig. 154. Parti af København 1611. (Efter Joh. v. Wyck „Delineation".)

Norge. Desuden gik der Sideposter fra Hovedstaden til Kalundborg og til Lolland. Styrelsen af Postvæsenet var efter fremmed Mønster ikke hos Staten, men var lagt i Hænderne paa en Kreds af Københavns Købmænd.

Paa enhver Maade søgte Kongen at støtte Borgerne. Det er navnlig i denne Periode, at der oprettes en hel Række *Kompagnier* eller Handelsselskaber, som man den Gang ansaa for det bedste Middel til at fremme Handelen, da man herigennem kunde samle de mindre Kapitaler, som hver for sig var ude af Stand til at udrette noget. Men det maa ikke glemmes, at de Begunstigelser og Forrettigheder, som

disse Selskaber fik, kunde virke trykkende og indskrænkende paa Handelen i Almindelighed. Kompagnierne havde ogsaa til Formaal at fremkalde en dansk Industri, og der oprettedes derfor baade et *Klædekompagni* og et *Silkekompagni*, hvorom Navnet Silkegade nu er det eneste Minde. Vigtigere var uden Tvivl Handelskompagnierne, først og fremmest *Salt-* og *Vinkompagniet*, der fik Eneret til at indføre sine Varer fra Frankrig og Spanien; endvidere det *islandske*, det *grønlandske*, det *vestindiske* og det *østindiske* Kompagni. Det sidste blev stiftet 1616, og var det betydeligste af dem alle. Det fik af Kongen Eneret for 12 Aar paa Handelen paa Indien, Kina og Japan, og han gav det desuden et stort Hus til Oplags- og Forsamlingssted. Ingen andre danske Undersaatter maatte sejle rundt om det gode Haabs Forbjerg. Kongen ønskede nemlig, at Danskerne skulde faa Del i den østindiske Handel, hvorved Nederlænderne havde erhvervet sig saa uhyre Rigdomme. Selskabets Kapital blev 190,000 Rdl., men ganske vist var en Del deraf udenlandske Penge. Til en Begyndelse sendte Kristian IV 1618 en Flaade paa fem Skibe under den senere Rigsadmiral *Ove Gedde* til Ceylon. Men da Kejseren over denne Ø ikke vilde overlade ham noget Punkt paa Kysten, maatte han sejle over til Koromandelkysten. Her havde han bedre Held med sig og fik Najken af Tanjore til at afstaa Byen *Trankebar* til Danmark mod en aarlig Pengeafgift (1620). Byen blev udvidet betydeligt, og til dens Beskyttelse blev Fæstningen Dansborg anlagt. Mindre heldige var de Forsøg, som Kong Kristian lod anstille for at finde en Søvej nord om Amerika til Indien. Den fjerde og mærkeligste af disse Opdagelsesrejser fandt Sted 1619 og havde ud-

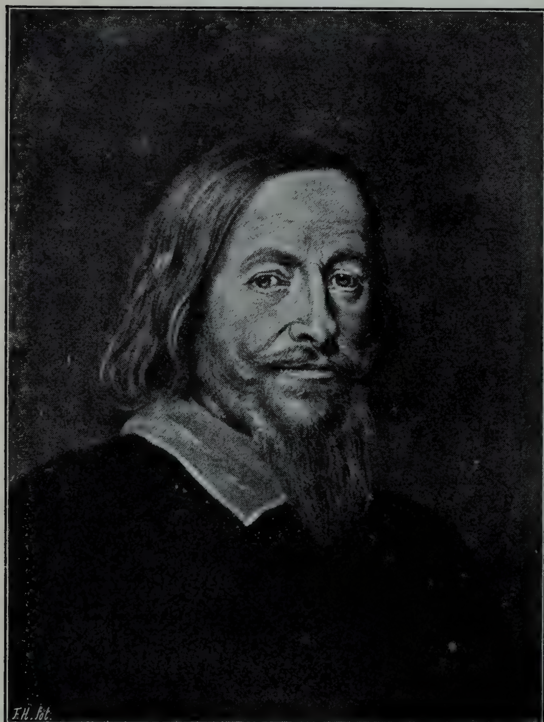

Fig. 155. Ove Gedde. (Maleri af Wuchters i Kunstmuseet.)

trykkelig til Formaal at finde Nordvestpassagen. Pinsedag løb Kaptajn *Jens Munk* ud med to Skibe og 64 Mand, og han naaede i Slutningen af Juni Kap Farvel, hvorfra han sejlede ind i *Hudsonsbugten*. Men her blev han paa 63° n. B. ved Churchillflodens Munding af Isen tvungen til at overvintre paa en øde Kyst, hvor han og hans Folk led skrækkeligt af den haarde Kulde, da de var utilstrækkeligt udrustede med Klæder fra Hjemmet. De var derfor nødte til at blive om Bord i Skibene og leve af den medbragte Saltmad. Følgen blev, at de efterhaanden alle døde bort af Skørbug, paa nær Jens Munk og to Matroser. Da Foraaret kom, havde han det Mod at gaa om Bord med dem paa det mindste af Skibene, og det lykkedes de tre Mænd efter utrolige Farer og Besværligheder i en flyvende Storm at naa over Atlanterhavet til Bergen i September 1620. Det var Jens Munks Plan at forny Forsøget, men der blev intet heraf. Han levede dog stadig i stor Naade hos Kongen, og det er et ganske uhjemlet Sagn, der fortæller, at Kristian IV skulde være bleven ked over hans Paatrængenhed med at fortælle sine Historier, saa at Kongen til sidst blev hidsig og slog til ham med Stokken. Fra den Tid af tæredes Jens Munk hen og døde, „thi ingen kunde leve, paa hvem Kong Kristian havde lagt Haand i Vrede".

Fig. 156. Jens Munks Vinterhavn.
(Efter Stik i hans Beskrivelse.)

Fandt man end ikke ved disse Opdagelsesrejser den ønskede Søvej og heller ikke den gamle Østerbygd paa Grønland, lykkedes det dog til Gengæld at naa til Vestkysten af dette Land, og det grønlandske Kompagni begyndte straks efter at sende sine Skibe herop paa Hvalfangst.

En ganske særlig Industri dukkede op i Norge og skyldtes Landets Rigdom paa Metaller. Efter Datidens Nationaløkonomi var det særlig vigtigt for et Rige at have *Bjergværker*, da Penge efter den almindelige Opfattelse var det samme som Rigdom, og Gruber med ædle

Metaller derfor var en Stats kosteligste Ejendom. Allerede i Kristian IV's første Aar var der Bjergværker i Gang i Norge, hvor man fremdrog Jern, Bly og Kobber, men den største Opsigt vakte det, da der i 1623 blev fundet Sølv, og *Kongsberg* Sølvværk voksede nu frem ved de nyopdagede rige Sølvaarer.

Med Hensyn til det indre Liv i Byerne fortsatte Kristian IV ogsaa i denne Tid sine Forsøg paa at *bryde den gamle Lavsaand* og at skabe friere Arbejdsforhold. Desuden greb han ind i *Byernes Styrelse.* Det havde tidligere været Skik, at Byraadet, som stod i Spidsen for Stæderne, supplerede sig selv ved Dødsfald, saaledes at det dannede en lille, stærkt konservativ Kreds af velstaaende Borgere, der lagde en tung Haand paa alle Fremskridt, naar de ikke kom dem selv til Gode. Nu søgte Kongen at drage de lavere Klasser frem. Han lod Borgerskabet være med til at paaligne Skatterne i Byerne, og han indsatte i hver Stad en Overkøbmand, der skulde være Præsident i en nyoprettet Domstol for Handelssager. *Udbyttet* af denne store Energi var dog ringere end man skulde have ventet, og man kan ikke frikende Kongen for til en vis Grad selv at have været Skyld deri. Han tog ikke tilstrækkelig Hensyn til de særlige Forhold, som fandtes i Danmark, og som gjorde, at man ikke uden videre kunde efterligne fremmede Forbilleder. Byerne var saa smaa, og Handelslivet saa svagt, at de nye Indretninger næsten kvalte det i Stedet for at fremhjælpe det. Det var en Fejl ved de nye Industrikompagniers Indretning, at der blev udstedt Forbud imod at indføre Klæde og Silkevarer fra Udlandet, før man kunde forsyne sig selv. Det kan heller ikke nægtes, at Kong Kristian efterhaanden kom under Paavirkning af de ortodokse Præster, saa at han mistede en Del af sin Tolerance i Trossager, og dette svækkede den Indvandring af dygtige kalvinske Nederlændere, som man saa ivrigt ønskede. Heldigt var det neppe heller, at Klædeindustrien blev forbundet med den i 1617 oprettede Straffeanstalt *Tugthuset* eller *Børnehuset*, da Staten herved kom til at konkurrere med det private Erhverv. Da hele den nye Industri i Hovedsagen var knyttet til København, kan man ikke undre sig over, at flere Byer var meget lunkne til at støtte denne. Ende-

Fig. 157. Bønder i Pløje- og Saatiden.
(Tegning i Jakob Ulfelds Jordebog.)

lig kom Krigen just paa det Tidspunkt, da flere af Kompagnierne lovede godt, og den sønderbrød de svage Spirer.

Ligesom for Borgerstanden viste ogsaa Kongen stadig stor Interesse for Landbruget, men navnlig for dets økonomiske Ophjælpning. Han indførte Mejeridriften paa de kongelige Gaarde, og han fortsatte den Stordrift, som Peder Okse og hans egen Moder havde givet Eksemplet til. Ofte optraadte han som Beskytter af Bønderne over for Adelsmændene, og i 1623—25 forsøgte han at faa Hoveriet afløst paa Krongodserne med Pengeydelser og gav de sjællandske Fæstebønder Ret til at købe deres Bygninger. Men Kristian IV's Interesse for Bønderne havde tillige et egoistisk Præg, hans Reformer havde navnlig til Formaal at gøre dem mere egnede til at bære Skatterne, og vi ser derfor samtidigt, at Skattetrykket steg, og at Bøndernes Ægter (Arbejdskørsler) blev forøgede. Med Rette kan det siges, at naar man beundrer de stolte Bygninger fra Kristian IV's Tid, bør man ikke glemme, hvor mange Taarer de har fremkaldt hos dem, der arbejdede paa dem.

Ogsaa i sit Forhold til *Aandslivet* viste Kongen sig som den interesserede. Men han var en praktisk Natur, der navnlig ønskede at udbrede almindelig Kundskab og ikke i samme Grad havde Forstaaelse af den frie Videnskabs Betydning. *Universitetet* fik nye Bestemmelser 621, og det blev udvidet ved Ansættelsen af syv nye Professorer. Dets Bibliotek blev forøget betydeligt, og Kristian IV skænkede det 1100 Bind af sin egen Bogsamling. *Regensen* blev bygget 1623 til Bolig for 120 fattige studerende; *Rundetaarn* blev opført 1637 til astronomiske Iagttagelser; der oprettedes et *Anatomi-Teater* og en *botanisk Have*. Paa tilsvarende Maade blev der ogsaa indført hensigtsmæssige Forandringer ved de lærde Skoler. Fra 1618 oprettedes der *Gymnasier* ved de seks vigtigste Latinskoler, men i den følgende Modgangstid ophørte de efterhaanden. For at de unge Adelsmænd ikke skulde behøve at rejse til fremmede Universiteter, hvad der havde vist sig at medføre saa megen Fare i moralsk Henseende, oprettede Kongen 1621 det adelige *Akademi i Sorø*, der blev meget rigeligt udstyret med tidligere Klostergods. Samtidig udstedte han den Befaling, at ingen Adelsmand maatte rejse udenlands, før han var fyldt 19 Aar.

De store Mangler, som *Lovgivningen* frembød, søgte Kristian IV at afhjælpe ved 1604 at udstede den norske Lov, der dog kun er en dansk Oversættelse af den gamle norske Landslov med Tillæg af de Forordninger, der var komne frem senere. For Danmarks Vedkommende havde man fra gammel Tid de tre Landslove, og det lykkedes endnu ikke at smelte dem sammen til en; men Kristian IV udstedte i Aarenes Løb en hel Række Love og Forordninger, som kulminerede

1643 med *den store Reces*. Han var selv hyppigt til Stede paa Herredagene og sørgede for, at Lovene blev nøje overholdte. Mindet om den strenge, men retfærdige Dommer har navnlig præget Folkets Opfattelse af ham, og for haarde Forbrydelser blev det Skik at sætte Synderen i Jern paa Bremerholm.

De store Summer, som alle disse Foretagender krævede, skaffede Kongen i en lang Aarrække uden Vanskelighed til Veje ved sin kloge og nøjeseende Bestyrelse af *Finanserne*. Her holdt han en næsten pinlig Orden, der strakte sig lige til den mindste Smaating, ja lige til Arbejdernes Dagløn og de Klæder, som skulde anskaffes til hans Børn. Men da han var tarvelig i det daglige Liv, saa han sig i Stand til at bære de største Udgifter, naar det var nødvendigt. Det fortælles, at mens han byggede paa Frederiksborg, var der flere Adelsmænd, som kom med Ytringer om, at han ikke vilde kunne skaffe Penge til at faa det færdigt. Derfor, siges der, lod han, da Slottet var færdigt, oven i Købet bygge en Stald- og Rustkammerbygning i den nuværende Slotshave, som han gav Navnet *Sparepenge* for at beskæmme Tvivlerne. Men Sandheden er, at Sparepenge er opført af Frederik II, og at det er det almindelige Navn i Datiden paa Bygninger af denne Art.

Egentlig Aandsfrihed laa dog, som nævnt, Kristian IV fjernere. Han var en Selvherskernatur, der ikke taalte Modsigelse, og Tyge Brahes Skæbne vidner derom. Men navnlig viste han sig bornert, naar Talen blev om at vaage over den lutherske Læres Renhed, og Sjællands Biskop, Resen, havde her en betydelig Indflydelse paa ham. Præsten i Helsingborg *Nils Mikkelsen Aalborg* blev 1614 afsat fra sit Embede, fordi han lærte „den hæslige Vildfarelse, at Hedningerne ved Guds Naade kunde blive salige“. Biskoppen paa Fyn *Hans Knudsen Vedel* blev ligeledes afsat 1616, fordi han hældede til den reformerte Lære, og Præsten ved Nikolaj Kirke *Oluv Kok* blev landsforvist paa Grund af religiøse Stridigheder. Mærkeligst er den Skæbne, som ramte Jørgen Rosenkrantz' Søn *Holger Rosenkrantz*. Han havde studeret ved tyske Universiteter og navnlig erhvervet sig ualmindelige Kundskaber i Teologi, saa han fik Tilnavnet „den lærde“. For uforstyrret at kunne dyrke sin Videnskab nedlagde han sit Embede som Rigsraad 1628 midt under Krigen, hvad der naturligt nok maatte vække Kongens Mishag. Han trak sig saa tilbage til sin Gaard *Rosenholm* mellem Aarhus og Randers, hvor han havde et stort Bibliotek og omkring sig samlede og underviste en Del unge Adelsmænd. Stærkt grebet af en mystisk religiøs Retning levede han under strenge Bodsøvelser og Faste. Den „lærde Holgers“ Navn var vidt kendt i Udlandet, og han stod i Brevveksling med Europas lærdeste Mænd. Gavmildt understøttede han de stu-

derende og skænkede betydelige Summer til forskellige Skoler, saaledes til den i Aarhus, som han selv i sin Ungdom havde besøgt. Men det gik ham ilde til sidst, da han blev angrebet af nogle københavnske Teologer, som beskyldte ham for at helde til den reformerte Lære. Han forsvarede sig 1636 i et Skrift, men Kongen skrev til ham, befalede ham at undertrykke Bogen og ikke mere lære saadanne Ting.

Naar det gik saaledes med reformerte Lærdomme, kan man forstaa, at *Jesuiterne*, der søgte at snige sig ind i Riget, var Genstand for

Fig. 158. Kristian IV sidder i Retten. (Karel v. Manders Titelblad til Jydske Lov.)

den nøjeste Opmærksomhed. De søgte at drage unge danske studerende, der var paa Rejse i Udlandet, til deres Læreanstalter, navnlig til *Braunsberg* i Østpreussen. Naar de unge kom hjem, var de da oftest saa grebne, at de hemmeligt søgte at udbrede Katolicismen. Saaledes gik det Nordmanden *Laurits Nilsen*, der i Almindelighed gik under Navnet *Klosterlasse*. Han havde gaaet i Københavns Skole, men blev derefter Jesuit i Braunsberg og virkede først som Lærer i Sverige. Men i 1606 begav han sig pludseligt til Helsingør og rettede derfra en meget naiv Opfordring til Kristian IV om en Kirkeforandring. Følgen blev naturligvis en kongelig Befaling til at rømme Landet inden 24 Timer. Allerede i Forvejen havde man truet de danske studerende, der opholdt sig i Braunsberg, med, at de vilde miste al Adgang til at opnaa Em-

beder i Hjemmet, og 1624 udstedtes der ligefrem Trusel om Dødsstraf for katolske Munke og Præster, som virkede i Danmark.

Fængslende og imponerende er det Billede af Kristian IV, som hans Stræben i disse Aar fremkalder hos os, og der er heller ikke Tvivl om, at den var forbundet med en udpræget Selvfølelse, som gjorde, at han havde vanskeligt ved at undgaa Sammenstød med det adelige *Rigsraad*, der efter Forfatningen var stillet ved hans Side. Kongemagten var i denne Tid stadigt voksende, og hvis Udviklingen havde fortsat sig uden Afbrydelse af den ulykkelige Krig, som snart paafulgte, er det sandsynligt, at Enevælden var begyndt tidligere i Danmark, end det blev Tilfældet. Den store Reformgerning var i det Hele Kongens eget Værk, ingen fremragende adelige Hjælpere stod ved hans Side, og Stillingerne som høje Rigsembedsmænd var i denne Tid som oftest ubesatte. Rigsraadet søgte forgæves at holde igen over for Kongen, navnlig i den ydre Politik (se nedenfor), men Kristian IV var det overmægtig. De absolutistiske Ideer, som var begyndte at træde frem ude i den store Verden, paavirkede ham, uden at det er muligt at paapege i Enkelthederne, hvorledes dette er sket. En af Datidens betydeligste Statsretslærere, der var meget monarkisk sindet, Tyskeren *Henning Arnisæus*, gjorde Tjeneste som Kongens Livlæge, og det er troligt, at han ogsaa har indvirket paa hans politiske Overvejelser. Men det ejendommelige er, at Kristian IV ikke i denne Tid, som før Kalmarkrigen, støttede sig paa Borgerstanden til at udvide sin Magt over Adelen. Han var sig selv nok og ønskede ingen Hjælpere, med hvem han skulde dele sin voksende Magt. Et Vidnesbyrd herom er den Maade, hvorpaa han tog Dybvadernes Optræden. Allerede i 1607 havde Jyden *Jørgen Dybvad,* der var Professor i Teologi, i et Universitetsskrift ivret mod Adelen, fordi den var fritaget for de almindelige Skatter og Afgifter, deriblandt Tiende. Kristian IV fandt sig roligt i, at han efter Konsistoriets Dom blev afsat fra sine Embeder og 1612 døde i Fattigdom. Hans Søn *Kristoffer Dybvad* gik endnu videre. Det var dog ikke saa meget hans Skrifter, som hans mundtlige Ytringer, der fældede ham. Han kaldte Adelsmændene Pessimater (Niddinger) i Stedet for Optimater (Ædlinger). Han sagde, at de burde ikke have Hals- og Haandsret over Bønderne, ikke have udelukkende Ret til Kronens Len og ikke have Eneadgang til Raadet, hvor ogsaa *de andre Stænder* burde have Sæde. Først ved at trænge Adelen til Side, kunde Kristian IV blive mere end en Konge af Navn, nemlig Arvekonge med Suverænitet. Der behøvedes hertil kun en passende Aareladning af Adelen, et Par Læster Blod. For disse Ytringer blev Kristoffer Dybvad 1620 afsat fra sit Embede som kongelig Matematiker og dømt til livsvarigt Fængsel. Dybvad om-

Fig. 159. Kristian IV. (Stik efter Wuchters Maleri.)

kom allerede 1622 paa Dragsholm, hvor han ved sin egen Uforsigtighed blev kvalt af Kuldamp. Kristian IV havde ikke ydet ham nogen Støtte under hans Proces, og Grunden var vel den, at han ikke saa nogen Fordel i at faa det adelige Rigsraad afløst af en anden Forsamling, hvori de borgerlige Stænder fik Sæde.

Kristian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen.

I sin ydre Politik havde Kong Kristian i langt ringere Grad Lykken med sig, og Skylden herfor er for en stor Del hans egen. Hans Politik er springende; han søgte kun de nærmeste Maal og vilde opnaa øjeblikkelige Fordele. Stemninger og Fordomme indvirker stærkt paa ham, han mangler det vidtskuende Blik, som hans samtidige, Gustaf Adolf, i saa høj Grad besad. En Svaghed ved hans udæskende Optræden er det endelig, at han mangler de fornødne Magtmidler til at underbygge den med, nemlig en stærk Hær. Heri var Rigsraadet ganske vist ved sin Forsigtighed og Paaholdenhed væsentligt Skyld, men naar Forholdet var dette, burde Kongen have holdt sig tilbage, da han ikke formaaede at sætte Magt bag ved sine Trusler.

Kalmarkrigen havde skabt et varigt slet Forhold til Sverige. Dette forøgedes i de følgende Aar ved den ulyksalige Bestemmelse i Freden, at Sverige skulde betale en stor Løsesum for Elfsborg. Kun med den største Vanskelighed lykkedes det at tilvejebringe Pengene i rette Tid. Tunge Skatter maatte paalægges, og Gustaf Adolf maatte lade sit eget Sølvtøj vandre i Smeltediglen. Men Maalet blev naaet til Kristian IV's Ærgrelse, og en stærk Bitterhed var til ingen Nytte opsamlet hos Svenskerne over de smertefulde Ofre, som dette havde kostet.

I de følgende Aar udviklede *Forholdene ved Østersøen* sig mere og mere til Danmarks Ugunst. Sverige havde stor Fremgang i Livland under sin Kamp med Polen, og Nederland nærmede sig til det af Frygt for Sundtolden, som Kristian IV havde misbrugt for at forøge sine Indtægter. 1614 sluttedes der *Forbund mellem Sverige og Nederland,* og skønt det ikke udtrykkelig var udtalt heri, var det dog tydeligt for enhver, at dets Brod var rettet mod Danmark. Det blev Kristian IV's Maal at søge at bryde dette Forbund i Stykker. Han vendte sig i de følgende Aar mod *Nordtyskland* og vilde under de opløste tyske Forhold skaffe sig Indflydelse i Landene ved Elbens og Weserens Mundinger. Det var ikke hans Hensigt at skaffe Danmark direkte Besiddelser her nede, men at søge at faa *de gejstlige tyske Stifter i sine yngre Sønners Hænder* for derved at forsørge dem. En stor Betydning havde det dog ogsaa for vort Land, da man derved kunde undgaa flere Delinger af Slesvig. Det var navnlig Kongens Ønske at anbringe sin næstældste Søn *Frederik* i *Bremens* Stift, men han mødte Rivalisering fra Huset Gottorps Side, der ønskede det samme for sig. Frederik sejrede dog tilsidst og blev 1621 valgt til Koadjutor (Efterfølger) af den da regerende Ærkebiskop i Bremen.

Paa dette Tidspunkt var allerede den store Religionskamp udbrudt i Tyskland, der skulde faa Navn af *Trediveaarskrigen.* 1620 led Lutheranerne det store Nederlag paa „det hvide Bjerg“ ved Prag, og Kristian IV kunde ikke andet end have Medfølelse med dem. Det var ikke alene hans Trosfæller, der var i Fare, men det var hans Søsterdatter, der som Dronning af Bøhmen, nu var landflygtig fra sit eget Rige. Videre end til en Sympatitilkendegivelse strakte han sig dog foreløbig ikke, og det danske Rigsraad fraraadede ham paa det bestemteste at indblande sig i Krigen. Men i de følgende Aar skete der *Henvendelser* til ham ikke blot fra *Englands* Side, men ogsaa fra *Nederland,* hvor der nu gjorde sig en mere danskvenlig Stemning gældende. Kristian IV greb til med begge Hænder, da han herved haabede at kunne bryde Alliancen mellem Sverige og Holland. Han indtog foreløbig en væbnet Neutralitet og ønskede ikke at gaa videre. Men *Frygten for Sverige* blev en Drivfjeder i hans tyske Politik. Svenskerne gjorde store Fremskridt i Egnen ved Riga. Ogsaa *Frankrig* søgte nu at drive Danmark frem til at stille sig paa Lutheranernes Side i Tyskland. Det var ganske sikkert Skinsyge mod Gustaf Adolf, som gjorde Udslaget hos Kristian IV; han frygtede for, at denne i hans Sted skulde overtage Rollen som Protestantismens Beskytter. Den kejserlige Feltherre Tilly nærmede sig nu Nordtyskland, og Fyrsterne i den nedersachsiske Kreds bønfaldt deres Trosfæller om Hjælp. I Virkeligheden var England, Frankrig og Nederland i stærk Tvivl om, hvorvidt det ikke var mere formaalstjenligt at bygge paa Sveriges end paa Danmarks Bistand. Men Kristian IV tilbød at optræde paa billigere Vilkaar end den svenske Konge, og man havnede derfor foreløbig ved ham. Nogen virkelig Traktat havde han dog ikke faaet afsluttet med sine vesteuropæiske Venner, da der den 25. Marts 1625 blev holdt en Fyrsteforsamling i *Lauenburg,* hvor Kong Kristian kom til Stede og blev valgt til Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds. Han modtog Valget, skønt hans Flertal i Forsamlingen kun var ringe, og til Trods for, at det var et ilde Varsel, at hans egen Slægtning, Hertug *Frederik III af Holsten-Gottorp,* var imod ham. Saaledes blev den Krig erklæret, som skulde komme til at drage saa ulykkelige Følger efter sig. Man kan ikke frikende Kristian IV for at have vist en utilgivelig Letsindighed ved at indlade sig paa et saa stort Foretagende med en saa slet Udrustning. Da han i Maj Maaned 1625 forlod Frederiksborg for at begive sig til Holsten, satte han sin ældste Søn Kristian, „den udvalgte Prins“, til sammen med tre Rigsraader at forestaa Regeringen i sin Fraværelse.

Den Hær, som Kristian IV kunde mønstre ved sin Indgriben i „Kejserkrigen“, var 15—20,000 Mand stærk, alle hvervede Tropper. Maa-

nedssolden var ikke mindre end 300,000 Daler. Straks fra første Færd viste det sig vanskeligt at skaffe Penge til Veje til disse vældige Udgifter, og hverken Kredsens Fyrster eller de allierede Vestmagter opfyldte deres Forpligtelser. Sammenholdet inden for Hæren kunde heller ikke maale sig med, hvad der fandtes paa katolsk Side, og navnlig var Disciplinen svag. Blandt Officererne møder man ingen danske Adelsmænd; den bekendteste af Anførerne var Fodfolkets Chef, General Fuchs.

I Juni Maaned aabnede Kongen Felttoget mod den kejserlige General *Tilly*. Han gik over Elben mod Stade og derfra ned til Weserfloden. Herved var han i Stand til ikke alene at dække Kredsens Grænser, men ogsaa sin egen Søns Stift. Men en Række Uheld lammede hans Foretagender og gjorde alle hans Anstrengelser forgæves. De tyske Fyrster viste sig lunkne og svigtede ham helt i det afgørende Øjeblik. Hertug Georg af Brunsvig-Lüneburg, der var hans personlige Ven og havde tjent ham i Kalmarkrigen, sluttede sig ligefrem til Kejserens Parti. Desuden blev Krigsførelsen pludselig afbrudt af et ejendommeligt Uheld. Den 20. Juli 1625, da Kristian IV om Aftenen red rundt paa Volden i Fæstningen *Hameln*, styrtede han med Hesten ned i et udgravet Hul fra en Højde af 29 Fod. Hesten omkom, og Kongen blev saa forslaaet, at han i flere Dage laa hen uden Mæle, og man tvivlede om at kunne redde hans Liv. Han kom sig ganske vist atter, men det gunstige Øjeblik var imidlertid gaaet tabt. Tilly var rykket frem sydfra og havde erobret en Række Byer, derimellem selve Hameln, og det danske Hovedkvarter maatte forlægges Nord efter.

Fig. 160. Soldat med Bøsse, brændende Lunte og Gaffel.

Desuden fik Kristian IV i samme Aar uventet en ny Fjende, idet Kejserens Feltherre *Wallenstein* rykkede frem østfra og i Efteraaret 1625 besatte Magdeburg og Halberstadt. Kongen fik kun Understøttelse fra et Par tyske Lejetropførere, nemlig hans egen Slægtning Hertug *Kristian af Brunsvig* og Grev *Ernst af Mansfeld;* den sidste var den eneste betydelige Anfører blandt de tyske Protestanter. Nederland sendte ham nogle Tropper, England rørte sig aldeles ikke, og heller ikke fra Frankrig fik han Støtte. Ikke desto mindre begyndte Kristian IV det

følgende Aar 1626 med at rykke frem. Grev Ernst af Mansfeld trak ved sine Bevægelser den ene af Fjenderne, Wallenstein, langt bort fra Krigsskuepladsen til Schlesien, saaledes at Kristian IV alene fik at gøre med Tilly. Planen var, at Mansfelderen skulde forene sig med den siebenbürgske Fyrste Bethlen Gabor, der var i Krig med Kejseren. Kristian IV kom selv til at kæmpe i den afgørende Kamp ved *Lutter am Barenberg* i Brunsvig, hvor Tilly paa hans Tilbagemarsch indhentede ham midt mellem Bjergene. Striden begyndte Kl. 11 om Formid-

Fig. 161. Slaget ved Lutter am Barenberg. (Efter et samtidigt Stik.)

dagen den 17. August og varede til Klokken 5. I Begyndelsen hældede Sejren til Kongens Side, og de kejserlige Tropper maatte vige for et rask Angreb af General Fuchs, der førte det danske Rytteri og tre Regimenter Fodfolk. Derpaa søgte Kongen selv at omgaa Fjenden gennem Bjergskovene mod Øst, men han fandt dem for stærkt besatte, og da han igen vendte tilbage til Slagpladsen, havde Lykken vendt sig. Nogle af Regimenterne var bleven drevne ud i et Morads, hvor de sad fast, og Fuchs selv var faldet efter en hidsig Kamp. To Gange fornyede Kongen Kampen, og Tilly erklærede i sin Beretning til Kejseren, at han i 18 Slag ikke havde fundet en Modstander, der i Tapperhed og Aandsnærværelse kunde maale sig med Kong Kristian. Til sidst blev Kongen omringet af 40 fjendtlige Ryttere, men slog sig igennem. Ikke mindre end 4000 Mand var faldne og 2000 fangne, før han som en af

de sidste forlod Valpladsen. Paa Flugten styrtede hans Hest i en Grøft, da sprang hans Staldmester *Wenzel Rothkirch* af sin Hest og gav ham den. Kristian IV reddede sig lykkeligt til Wolfenbüttel og lønnede senere sin Staldmester kongeligt. Han var dybt nedtrykt over Nederlaget, men skød Skylden paa General Fuchs, et Træk, der desværre stemmer for vel med hans hele Mangel paa Selvkritik.

Slaget blev et Vendepunkt i Danmarks Historie. Herfra kan man datere den Nedgangsperiode, som varede hans egen Regeringstid ud og en stor Del af hans Efterfølgers. Men ingen dalevende har sikkert anet dette, og Sorgen gjaldt derfor nærmest den øjeblikkelige Stilling. Opløsningen var stor, men den virkede ikke lammende paa Kristian IV's Energi, og det lykkedes ham hurtigt at stille et Forsvar paa Benene. Store Skatter blev paalagte i Kongeriget, Gert Rantzau støttede Kongen loyalt i Hertugdømmerne, og et Forbund afsluttedes med Bethlen Gabor. Saaledes lykkedes det trods Frafald inden for den nedersachsiske Kreds at holde Stillingen i Nordtyskland hele Vinteren igennem og det næste Foraar. Men i Juli 1627 brød de kejserlige Feltherrer med 70,000 Mand over Elben. Mens Tilly snart atter trak sig tilbage, drog *Wallenstein* videre og bemægtigede sig det meste af Halvøen uden synderlig Modstand. De hvervede Tropper flygtede op i Landet og plyndrede lige saa fuldt som Fjenderne. Den 2. Oktober besatte de kejserlige Vejle og forskansede sig midt i Byen paa Raadhuset med Palissader og tørre Grave. En Del af de nærliggende Huse blev brudt ned for at benytte Tømmeret til Palissader. Enhver, der kunde, flygtede bort fra Jylland for at undgaa Plyndring og Mishandling. Det værste var, at vore egne Tropper var endnu værre end Fjenderne. Det hedder i Datiden, at det tyske Rytteri „sig straks fast over ganske Jylland haver udspredt, den største Part af Adelen samt Præster, Borgere og Bønder forrøvet og frataget deres rørende Formue samt Vaaben og Værge, saa vidt de har kunnet overkomme, dem, sig ikke godvilligen vilde lade berøve, ihjelslagen, Ægtemænds Hustruer og Børn udi Mændenes og Forældrenes Aasyn voldtagen og sig saaledes forholdet som vore argeste Fjender“. Og straks efter disse flygtende Skarer fulgte de fremmede Tropper, der for frem paa en saadan Maade, at Sagnet endnu taler derom. Præsten i Jellinge blev dræbt af dem, og efter Sagnet blev han først pint og siden til Spot og Spe hængt op ved sit Skæg i den Jernkrog, der endnu sidder over Jellinge Kirkedør. Dette er kun et Eksempel af mange. Med den sejrrige Hær fulgte de katolske Præster, og baade i Ribe og Aarhus Domkirker blev der nu atter læst Messe. Den sidste Del af den kongelige Hær i Jylland overgav sig den 8. Oktober ved Nørre Tranders tæt øst for Aalborg og gik straks efter i

Kejserens Tjeneste. Kun Fæstningerne *Glückstadt* og *Krempe* gjorde haardnakket Modstand.

Forfærdelse herskede i Danmark, og den Strid, der naturligvis paafulgte mellem Kongen og Rigsraadet, som viste sig at have haft Ret i sin Modstand mod Krigen, forøgede Opløsningen. Kristian IV var stærkt bøjet, og Rigsraadet vandt i disse Aar en stor Del af sin tabte Indflydelse tilbage. Hvad der ogsaa bidrog til at svække Kongemagten, var den udvalgte Prins' Opførsel. Under Faderens Fraværelse i Tyskland havde han kun daarligt røgtet sine Regentpligter og havde vist stor Ødselhed og Slaphed; han var rejst rundt i Landet med en adelig Dame, Fru Anne Lykke, og var herved kommen i Folkemunde. Da Fjenden var brudt ind over Grænsen, havde han deltaget i de hvervede Troppers Flugt og havde ved denne Lejlighed brækket Benet. Rigsraadet tog nu en stor Del af Styrelsen i sin Haand, og der blev udskrevet indfødte Tropper. Pengene hertil blev dog ikke betroede til Kongen, men overgivne til adelige *Kommissærer*, der kun stod Rigsraadet til Regnskab derfor.

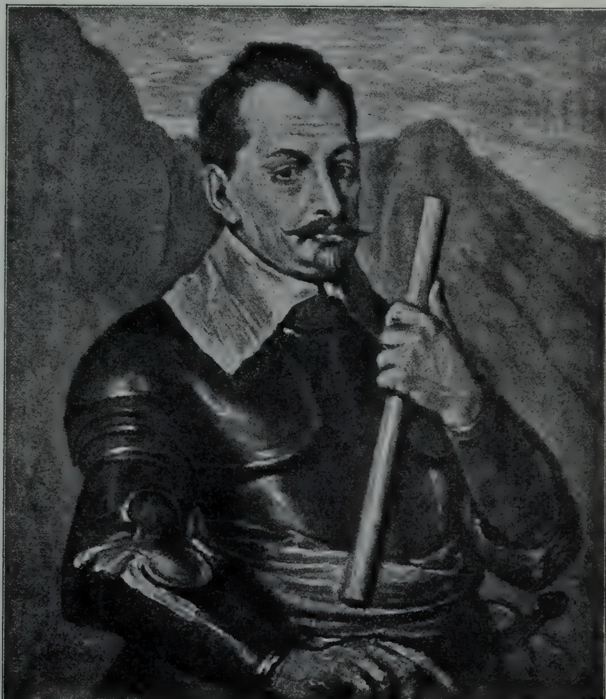

Fig. 162. Albrecht von Wallenstein. (Maleri af van Dyck.)

Wallenstein blev herinde i halvandet Aar og satte sig fast i Jylland paa en saadan Maade, som om han ikke havde i Sinde atter at forlade det. Et Minde om ham havde vi til vore Dage i den store Skanse paa Bakken tæt Syd for Aarhus, som bar Navn efter ham. Den var bestemt til at beherske Byen og forhindre Landgang, da det dybe Vand her tillader Skibe at sejle helt ind til Kysten. Rundt omkring i Jylland begyndte man at tage Befolkningen i Ed til den tyske Kejser, og flere Adelsmænd viste en vaklende Holdning for derved at

hytte deres eget Skind. Men blandt Bønderne, navnlig i Vendsyssel, var den gamle Selvstændighedsaand endnu ikke uddød, og flere Gange truede det her med Oprør mod de fremmede. Kejseren og Wallenstein nærede store Planer med Hensyn til Danmark, som ikke skulde slippe for godt Køb. Slesvig skulde være et Rigslen, og Jylland skulde sælges til Spanien. Det viste sig under Besættelsen, at *Hertugen af Gottorp* fuldtud opfyldte de daarlige Forventninger, som man efter Lauenburgmødet havde Grund til at nære til ham. Han overholdt ikke sin Neutralitet og stod halvt paa Kejserens Side.

Men Kristian IV havde genvundet sin Energi og gjorde nu alt for at standse Fjendens Fremgang. Kongen havde sit Hovedkvarter paa *Dalum Kloster* ved Odense, og han sikrede ved sine Anstalter Fyn mod Overrumpling. Wallenstein indsaa, at Krigen ikke kunde føres videre, hvis han ikke fik en betydelig Flaade til at angribe Danmarks nationale Værn. Ved en kejserlig Befaling fra Prag blev han forlenet med Mecklenburg og udnævnt til „General des oceanischen und baltischen Meeres". Den kejserlige Flaade paa Østersøen skulde ikke alene virke imod Danmark, men ogsaa optræde til Fordel for Polen, altsaa mod Sverige. Wallenstein begyndte at samle Skibe i Havnen ved Wismar, men Kongen lod sin Admiral Pros Mund angribe dem og opbrænde dem. Den lange Kyststrækning, som de kejserlige havde besat paa Halvøen, var meget vanskelig at forsvare, og Kristian IV lod dem aldrig have Ro. Snart viste han sig her, snart der, saa at Fjenden ikke fik Tid til at samle sine Kræfter til alvorlig Modstand. I Marts 1628 gik han saaledes fra Laaland over til *Femern* og erobrede Øen, hvorpaa han indtog *Eckernførde.* Derimod blev hans Angreb paa *Kiel* uden Resultat.

I det Hele bedredes nu Situationen for Danmark. Nederlænderne blev urolige for et muligt kejserligt Østersøvælde og sendte Hjælp i Fødemidler til de danske Fæstninger. Selv de tyske katolske Fyrster blev ængstelige for Kejserens stigende Magt, da den kunde blive farlig for deres egen Selvstændighed. Det afgørende var dog, at *Gustaf Adolf* nu greb ind. Allerede Jyllands Besættelse havde vakt hans Medfølelse, men Wallensteins Østersøplaner var aabenbart lige saa vel rettede mod ham som mod Kristian IV, og han traadte derfor aabent op mod dem. Det afgørende Punkt under Kampen 1628 blev Hansestaden *Stralsund,* som Wallenstein ønskede at besætte for at gøre den til Udgangspunkt for sine maritime Planer. Men klog af andre Stæders Erfaringer vægrede Byen sig ved at aabne sine Porte for ham, og den fik Hjælp baade fra dansk og svensk Side. Kristian IV viste sig i Juli 1628 med en Flaade og 8000 Mand og erobrede Wolgast. Senere kom der ogsaa

Hjælp fra Sverige, og da Wallenstein forgæves havde ofret 12,000 Mand paa at storme Stralsund, maatte han hæve Belejringen, skønt han havde svoret paa at indtage Byen, om den saa hang med Jernkæder ved Himlen. Derefter modtog Stralsund en Besætning af svenske Tropper Den Fare, der nu viste sig for, at de nordiske Magter skulde forene sig, gjorde Kejseren mere fredelig stemt mod Danmark. Skønt han havde vundet nogle Fordele over for Kristian IV, idet Wolgast var ble-

Fig. 163. Stralsunds Belejring. (Efter et samtidigt Stik.)

ven erobret tilbage, og den senere saa berømte Pappenheim havde indtaget Krempe i Slutningen af samme Aar, kom der dog *Fredsunderhandlinger* i Gang mellem Kejseren og Kristian IV. Det var Gustaf Adolfs Ønske at hindre denne Fred, og efter at han allerede i April 1628 havde sluttet et Forbund med Danmark, fik han nu et Møde i Stand mellem sig og den danske Konge i Februar 1629. Denne ventede neppe noget stort Udbytte af Sammenkomsten, men ønskede at give sine Fjender Indtrykket af, at han og den svenske Konge var fast forbundne, for at han herved kunde opnaa taaleligere Fredsvilkaar. Mødet fandt da Sted mellem begge Konger i Februar 1629 i *Ulfsbæk* Præstegaard i Markaryd Sogn tæt inden for Smålands Grænse. Det er dette berømte Møde, som man senere i Skandinavismens Tidsalder til-

lagde saa stor Betydning, da man mente, at der da havde været et Grundlag, hvorpaa en fremtidig nordisk Politik kunde have været bygget. Gustaf Adolf begyndte først at tale om „det Perikel (den Fare), som begge Kongeriger tilvokser, at dersom man det ikke i Tide forekom, vi da alle skal blive henførte i Americam at syde Sukker". Han tilbød at ville sætte 4000 Hestfolk og 10 Regimenter Knægte i Marken i Tyskland og tage de tre Fjerdedele af Krigsbyrden paa sig, hvis Danmark vilde bære den sidste Fjerdedel. Men Kristian IV nærede en uovervindelig Fordom mod Sverige som sin Arvefjende, og han modtog Forslaget med megen Kulde. Da vendte Gustaf Adolf sig til de tilstedeværende danske Rigsraader og opfordrede dem med stærke Ord til at virke for, at Danske og Svenske skulde staa sammen mod den katolske Tvang. Nu kunde Kristian IV ikke styre sig længere; han harmedes over denne Appel til hans egne Undersaatter, og den gamle Mistænksomhed skød op i ham. Han udbrød: „Hvad haver Eders Kærlighed at gøre i Tyskland, og hvormed har Kejseren forbrudt sig imod Eder?" Men nu brast det til Gengæld ud af Gustaf Adolf, hvorledes han kunde spørge derom; om han ikke baade i Polen og i Stralsund havde mødt Kejseren som Fjende? „Men," føjede han til, idet han aandede dybt, „vi skal tage hverandre ved Ørene, saa at Haarene skal rejse sig." Hermed var Mødets Udfald givet. Kristian IV undskyldte sig med, at hvis der skulde sluttes Forbund mellem dem, maatte han have Raadets og Stændernes Samtykke, hvilket vilde tage Tid; han havde allerede sendt sine Fredsbetingelser til Kejseren, og dem kunde han ikke gaa fra. „Da jeg saa dette," skriver Gustaf Adolf til Rigskansleren Axel Oxenstjerna, „takkede jeg Gud, at jeg fik Lov til at tie, og lod saa den Fugl flyve." Han slutter med Ordene: „Bjergene lavede til Barsel; der kom en latterlig lille Mus til Verden." Fra nu af betragtede han Danmark som sin hemmelige Fjende.

Fig. 164. Gustaf Adolf.
(Stik efter Maleri af Mierevelt.)

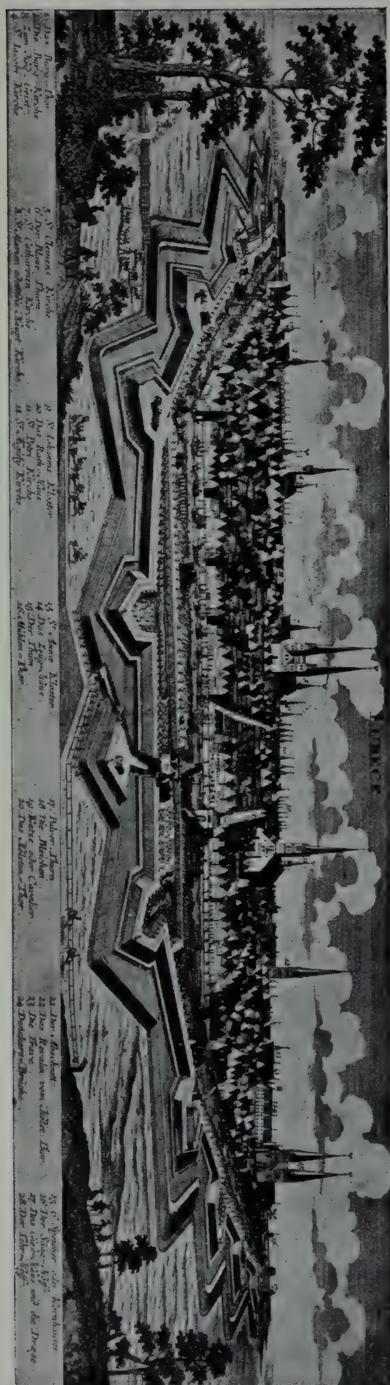
Imidlertid var Fredsunderhandlingerne mellem Kejseren og Dan-

mark bleven aabnede i *Lübeck*, og de fremmedes i den Grad, at Freden kunde sluttes den 12. Maj 1629. Kongen fik alle sine tabte Lande tilbage, men han maatte love ikke mere at blande sig i de tyske Forhold, og han maatte give Afkald paa de tyske Stifter, nemlig *Bremen*, *Verden* og *Schwerin*, som han tidligere havde erhvervet til sine yngre Sønner. Det var de ydre Omstændigheder, som gjorde, at denne Fred blev langt gunstigere, end man havde Ret til at vente. Men hele Riget, hvis Hjælpemidler var udtømte, kunde ikke saa hurtigt forvinde de dybe Saar, som Krigen havde slaaet.

Den indre Tilstand efter Freden i Lübeck. Adelens voksende Magt.

Man var sluppet for Landafstaaelser, Skadeserstatning til Fjenden og religiøs Reaktion, men der var Opgaver nok at tage fat paa for atter at bringe Riget paa Fode. Ødelæggelsen var stor, Skovene var forhuggede af de kejserlige Bander, og navnlig var Bestanden af Egetræer i Nordjylland gaaet stærkt tilbage, da de kejserlige havde paatænkt at bygge Skibe i de jydske Havne til Kampen med Kristian IV. Mange Slotte stod uden Tag, og Købstæderne havde paa lignende Maade lidt meget, ligesom Handelen var gaaet i Staa. Ja, selv af Bøndergodset laa en stor Del øde. Billedet var sørgeligt, og det værste var, at der savnedes den Enhed i Folket, som var nødvendig, for at Genrejsningsværket kunde fremmes med Kraft.

En af Hovedgrundene laa hos *Kongen* selv. Hans Stemning var bitter over den afsluttede Fred, og han lagde ikke Skjul paa sin dybe Skuffelse. Den engelske Gesandt fandt ham som en helt forandret Mand, han var ordknap og nedslaaet, men undertiden kunde han fare op med lidenskabelige Udbrud. Selv ved Maaltiderne kunde han sidde grublende og tabe, hvad han havde mellem Hænderne. Den Modgang, som Kristian IV havde lidt, udviklede ham ikke i nogen lykkelig Retning. Der voksede op hos ham en stærk Skinsyge mod hans Naboland Sverige, og han kom i et skævt Forhold til Hansestæderne og Nederland, hvad der skadede ham og hans Rige i den kommende Tid. Begrænsningen af Kristian IV's Evner viste sig nu. Han kunde give sin Lidenskab Udbrud i ligefrem Raahed; han syntes at være kommen til et Punkt i sit Liv, hvor hans Udvikling var gaaet i Staa. Nu var han bleven en midaldrende Mand, og det maatte være hans Opgave at finde dygtige Hjælpere til at tage hans Gerning op efter ham. Men i denne Henseende skortede det Kristian IV paa Forstaaelse af, at han maatte give dem en vis Selvstændighed, for at de skulde kunne udvikle sig frit. I Stedet bliver den følgende Periode præget af Kongens

Fig. 165. Lübeck. (Efter Stik fra XVII Aarh.)

Mangler. Han er bleven vaklende og usikker, feberagtig ivrig for at naa sine Maal, men samtidig uden Evne til at arbejde paa langt Sigt, saaledes at han stadig griber den mindre øjeblikkelige Vinding, fremfor at lade Frugten modnes langsomt.

Billigt maa det dog indrømmes, at Kongens personlige Forhold kom til at indvirke paa ham paa den sørgeligste Maade. Efter Dronningens Død havde han i nogle Aar levet et Frilleliv, som han afbrød, da han i Foraaret 1615 mødte den 17-aarige Adelsdame *Kirsten Munk*. Hun var Datter af Ludvig Munk til Nørlund i Jylland, der havde været Lensmand i Norge, men var bleven afsat for sin mislige Embedsførelse, og af hans Hustru Ellen Marsvin. Kirsten Munk var født 1598 og var berømt for sin Skønhed; hun var lyshaaret, havde fyldige sanselige Træk og var rank og kraftig af Skikkelse. Af Sind var hun livlig og vindende hun elskede Dans, men kunde ofte være heftig og lunefuld. Kristian IV, som nu var ude over den første Ungdom, synes at være bleven heftigt betaget af den unge Pige, men hvor vidt hun besvarede hans Følelser, er det ikke muligt at afgøre. Da han havde truffet hende, blev han ved Moderens Mellemkomst enig med hende om, at hun skulde være hans „ægte Stalbroder". Nytaarsdag 1616 „kom Kirsten Munk til mig udi Ægteskab", skriver Kongen i sin Dagbog. At der har fundet gejstlig Vielse Sted, er ingenlunde

sikkert, snarere synes Kongen at have indskrænket sig til en Trolovelse, og Forbindelsen var altsaa nærmest, hvad vi nu vilde kalde et Samvittighedsægteskab. Børnene var vel ægte, men havde ikke Rang eller Arveret med de andre kongelige Børn; Sønnerne blev senere kaldt Greve, og Døtrene Frøkener. Med hende fik Kristian IV ialt 10 Børn, hvoraf Sønnen Valdemar Kristian og seks Døtre overlevede ham. Forholdet mellem Kongen og hans Gemalinde var i en Aarrække godt; hun var stadig om ham, ogsaa under Kejserkrigen. Hendes Indflydelse var stigende, og i Oktober 1627 fik hun Titel af „Grevinde af Slesvig og Holsten". Men det var meget uheldigt, at der fandtes flere Kuld Børn, som paa Grund af deres forskellige Stilling nærede Misundelse mod hverandre. Foruden Dronningens og Kirsten Munks talrige Afkom havde Kongen nemlig flere Frillebørn. Det værste var, at der netop under Kejserkrigen indtraadte en Kølighed mellem de to Ægtefæller, som vistnok skyldtes, at Kirsten Munk havde tabt sin Ungdomskærlighed til sin Husbonde, Kongen.

Fig. 166. Ellen Marsvin.
(Efter Maleri paa Frijsenborg.)

Det var Kirsten Munks Forhold til en af de fremmede Anførere, Rhingreven *Otto Ludvig af Salm*, der vakte Kongens Vrede, saa at han endog rettede Beskyldning imod hende for Utroskab. Om dette sidste virkelig er sandt, kan nu ikke afgøres, da vi kun har Kongens Klager bevarede, men ikke hendes Svar derpaa. Vist er det, at Kirsten Munk i 1628 følte sig langt stærkere draget til sin jævnaldrende, den unge Rhingreve, end til sin Ægtefælle, og Greven maatte derfor forlade Landet. Dette fandt Sted i Oktober Maaned, men den 1. September 1629 fødte Kirsten Munk sin sidste Datter, Dorotea Elisabet. Det fremgaar

heraf, at Rhingreven ikke kan være Fader til Barnet, og det er i det Hele taget meget usikkert, om Kongen virkelig ikke er den rette Barnefader. Han synes straks at have næret Tvivl herom, men det var først senere, at han vægrede sig ved at anerkende Datteren som sin og gav hende den forsmædelige Benævnelse, som hun altid senere bar i hans Mund, „den kasserede Frøken". Det varede nu ikke længe, før der indtraf et fuldstændigt Brud mellem Kristian IV og Kirsten Munk. Da Kongen paa Ellen Marsvins Anstiftelse havde indledet et Forhold til Fru Kirstens Tjenestekvinde *Vibeke Kruse,* virkede dette naturligvis til at fjerne de to Ægtefæller yderligere fra hinanden. Kirsten Munk, der følte Grunden vakle under sig, traadte nu i Forbindelse med den svenske Gesandt for at søge sig et Tilflugtssted i Sverige, og hun røbede ligefrem Kongens Hemmeligheder for ham. Dette synes ganske vist ikke at have været Kristian IV bekendt, men hendes iøjnefaldende Ligegyldighed over for deres fælles Børn bragte Bægeret til at flyde over. Hvilken Mening han nærede om hende, ses af hans Skrivelse til hende den 27. December 1630, hvor han bl. a. beskylder hende for at have villet forgive ham med Blysukker og paastaar, at hun havde bedt om hans Død i Kippinge Kirke paa Falster, hvor den berømte Sundhedskilde ogsaa efter Reformationen besøgtes af mange syge. Allerede i April 1630 havde han givet hende Befaling til at begive sig til Jylland, hvor hendes Moder Ellen Marsvin meget mod sin Vilje maatte overlade hende Gaardene Boller og Rosenvold. Disse maatte hun ikke forlade, og hun levede altsaa i et Slags Fangenskab. Kongen blev forbitret, da han senere hørte, at hun modtog Besøg af sine Børn, og Forbuddet blev skærpet, da hun uden Tilladelse rejste til Fyn og Glückstadt for at besøge sin Datter. Til Trods for sine gentagne Forsikringer om Uskyldighed lykkedes det aldrig Kirsten Munk at vinde sin tidligere Stilling tilbage, ja ikke en Gang at blive forsonet med Kongen. Vibeke Kruse bevarede sin Indflydelse hos Kristian IV lige til hans Død, skønt hun indtog en meget tilbagetrukken Stilling. Hun blev Moder til *Ulrik Kristian Gyldenløve,* hvis Navn med Berømmelse er knyttet til Københavns Belejrings Historie.

Varslerne for Danmarks Fremtid var ikke gode efter Krigens Tilendebringelse. En Samling af Rigets Kræfter om et fast Punkt var nødvendig, men hertil behøvedes en Ophævelse af *den adelige Stands Forrettigheder,* for at man herved kunde faa de fornødne Pengemidler til at sikre Staten mod nye Angreb udefra. Et Øjeblik saa det ud, som om der var en Mulighed for en saadan Politik, idet de lavere Stænder nærmede sig til Kongen. I Virkeligheden var Stemningen mod Adelen, navnlig i Jylland, meget bitter efter Krigen. Allerede ved de kejserlige

Troppers Indfald i Nordjylland havde Bønderne mange Steder vendt sig mod de forladte Adelsgaarde og svedet dem af. Nu indgav i August 1629 de *jydske Købstadborgere* i Viborg et *Klageskrift* til Kongen, hvori de udtalte sig med dyb Harme om Adelens Herredømme. De sagde, at den hæmmede de andre Stænders Udvikling, bl. a. ved den Handel, som Adelsmændene udenom Købstæderne drev med Udlandet, og at de lavere Stænder paa alle Maader blev undertrykkede og haanede. Kong Kristian nærede Sympati for Købstædernes Henvendelse, men Følgen blev dog kun, at den forbitrede Adel fik udstedt en Forordning, hvorved det forbødes de tre andre Stænder at indgive noget Andragende til Kongen, uden at det var paategnet af vedkommende Lensmand.

Kristian IV var dog ingenlunde blind for de fordærvelige Følger af Bondestandens underkuede Tilstand. Paa Krongodset gik han videre i Retning af at gennemføre de Reformer, som var paabegyndte før 1625. Men vigtigere var det, at han paa Herredagen i København i Juni 1634 fremkom med et Forslag om, at *afskaffe Vornedskabet* paa Sjælland og de omliggende Øer. Det viste sig dog, at der kun var to Adelsmænd, der stemte derfor, nemlig Kongens Kansler, den ædle Kristian Fris til Krogerup, som døde ikke længe efter, og Marsken Jørgen Urne. 16 forkastede det ubetinget, og de øvrige tilbød ganske vist at gaa ind derpaa, men paa Betingelser, som ikke var til at opfylde. Kongen kunde følgelig ikke udrette noget, men Adelen blev derved endnu mere forhadt og beredte sig saaledes et dybere Fald.

Ejendommeligt er det i det Hele, at der i denne Tid hos *Adelen* viser sig en mærkelig *Tilbagegang*. Adelsstanden havde sat sig den Opgave at gaa over fra at være en Krigerstand til at blive Godsejere, Embedsmænd og Statsmænd, „men ved at opstille og begrunde nye Forudsætninger for sine gamle Friheder, havde Adelen gjort en farlig Indrømmelse og vovet sig ind paa et Skraaplan.“ Det er bleven sagt, at Blomsten af den danske Adel faldt i Kalmarkrigen, og at hvad der var tilbage, var en daarlig og udlevet Slægt. Hvad allerede Johan Fris havde klaget over, viste sig nu i langt højere Grad. Tilbøjelighed til Overdaadighed og Luksus fik Overhaand; Samkvemmet med Udlandets Adel paa Udenlandsrejserne har virket med hertil. Desuden finder der i denne Tid saa godt som ikke Optagelser af nye Medlemmer Sted, og Følgen heraf maatte da naturligt blive, at Standen maatte gaa tilbage i Antal. Drik og Usædelighed bidrog til, at mange Adelsslægter udsluktes. Men netop i denne sidste Tid, da Adelens Forfald var aabenbart, kom dens Magt paa Grund af Kongedømmets Svækkelse til at stige, og den vedblev uafbrudt hermed indtil sin Undergang, en Menneskealder senere.

Af Reformer fik man derfor alt for faa i denne Tid. Kongen fortsatte efter Evne, men dog i ringere Grad end før den store Krig. Det var navnlig *København*, som hans Omsorg kom til Gode; et helt nyt Kvarter blev grundlagt mod Nordøst uden for den Voldstrækning, der gik fra Nørreport til det nuværende Kongens Nytorv langs Gothersgade. Herude i det nye København laa Nyboder. Det var 600 Huse, der tjente som Bolig for Holmens faste Stok. Ogsaa ved at gennemføre en Udskrivning af *Adelens Bonderkarle til Soldater* søgte Kristian IV at styrke Rigets Forsvarsevne, men i nogen synderlig høj Grad lykkedes det ikke at bedre Forholdene, før Landet stod over for en ny Krig. Kristian IV havde selv Følelsen deraf. Vi ser derfor, at der ved Siden af de udskrevne Bønder og saa dukker en *staaende hvervet Hær* op, hvis Værdi Kongen havde lært at kende under Trediveaarskrigen. Det var ikke nogen stor Troppemasse, men den kostede mange Penge, og den bidrog derved til at forøge det Skattetryk paa de lavere Stænder, der nu blev kun altfor føleligt.

Fig. 167. Den udvalgte Prins Kristian.
(Stik af Haelwegh efter Maleri af Karel v. Mander.)

Indrømmes maa det, at ydre uberegnelige Forhold kom til at virke med til den almindelige Tilbagegang. Men Kristian IV burde personlig have vist større Sparsomhed og derved have lettet Byrden for Befolkningen. Hoflivet blev efterhaanden altfor ødselt, da Kongebørnene voksede til, og navnlig blev der ved de mange Brylluper ikke

Fig. 168. Kristian IV uddeler Riderslag 1634. (Efter Stik af Simon de Pas.)

sparet paa Pengene. Med Dronning Anne Katrine havde Kongen seks Børn af hvilke kun tre opnaaede en højere Alder. „Den udvalgte Prins“ *Kristian* var født 1603, og allerede hyldet til Faderens Efterfølger 1610, men, som vi saa under Trediveaarskrigen, lovede hans Udvikling ikke godt. Af Ansigtstræk mindede han om Faderen, men de var grovere end hos Kristian IV, og da han mere og mere gav efter for sin Tilbøjelighed til at nyde stærke Drikke og til andre Udskejelser, blev hans Ydre efterhaanden en ligefrem Karikatur af Kongens. Endelig ægtede han 1634 Magdalena Sibylla af Sachsen, og deres Bryllup blev fejret med en hidtil ukendt Overdaadighed, navnlig med kostbare Ridderspil. Men kort før hans Bryllup maatte Rigsraadet henstille til Kongen, at Prinsen dog i den lille Tid, som var tilbage, ville lægge Baand paa sine Tilbøjeligheder. — Ægteskabet blev barnløst, og Fyrsteparret levede paa Nykøbing Slot. Prinsens Anlæg synes at have været ret smaa, og han henfaldt til Bitterhed over, at han af sin Fader blev holdt uden for alle Regeringsforretninger. Efter at han i mange Aar havde været svagelig, foretog han en Rejse til de bøhmiske Bade, men døde undervejs d. 2. Juni 1647 i Nærheden af Dresden, hvorfra hans Lig blev ført til Danmark.

Fig. 160. Hannibal Sehested og Kristiane. (Maleri paa Gavnø.)

Nu var der af Prinser inden for Kongehuset kun *Frederik* tilbage, som blev Tronfølger. Han var kun lidet kendt og havde 1643 ægtet *Sofie Amalie* af Brunsvig Lüneburg, en mærkelig lidenskabelig og højtstræbende Kvinde, der gennem sin Mand skulde komme til at gribe dybt ind i Danmarks Skæbne.

Større Indflydelse ved Kristian IV's Hof havde i denne Tid derfor *Kirsten Munks Døtre* og deres Ægtefæller. Det var Kongens Plan at faa Døtrene gifte med Adelsmænd af de første Familier i Landet for derved at skabe sig et Parti inden for Adelen. Rørende er den

Skæbne, som den ældste Datter *Anne Katrine* fik. Hun var bleven forlovet med den sympatetiske Rigshovmester *Frants Rantzau,* men i 1632 faldt han i Graven ved Rosenborg og druknede. Hun døde Aaret efter af Sorg, kun 15 Aar gammel. Derimod fik de to Søstre *Kristi-*

Fig 170 Korfits Ulfeld. (Efter Maleri paa Frederiksborg.)

ane og *Hedvig* gennem deres Ægteskaber større Indflydelse paa vor Historie. Kristiane fik *Hannibal Sehested* til Nøragergaard, og *Hedvig* Ebbe Ulfeld til Ovesholm i Skaane. Mest bekendt blev dog *Leonora Kristina,* der var Kongens højtelskede Datter. Hun var født 1621 paa Frederiksborg og efter at have nydt en omhyggelig Opdragelse blev hun 1636, kun 15 Aar gammel gift, med *Korfits Ulfeld.*

Korfits Ulfeld og Hannibal Sehested er de to Mænd, som især

sætter deres Præg paa det danske Hofliv i Slutningen af 1630'erne og Begyndelsen af 1640'erne. For Samtiden var der neppe Tvivl om, at Ulfeld stod højest. Han var født 1606 og var Søn af Rigsraaden og Rigskansleren Jakob Ulfeld til Egeskov og Urup, en højt anset og lærd Mand, der navnlig var æret for sin rolige og fredsommelige Karakter. I sit Ægteskab med Birgitte Brokkenhus havde han elleve Sønner og seks Døtre, saa at Forholdene i Hjemmet under Opvæksten var ret trange. Sine Ungdomsaar tilbragte Korfits i Udlandet, hvor hans fyrige Sind bragte ham til at tumle sig i et ret eventyrligt Liv; snart var han Page hos en tysk Fyrste, snart tjente han i den danske Hær, som den Gang stod i Hannover. Men da han omsider var bleven ked af det omflakkende Liv, vendte han tilbage til Danmark og blev Hofjunker hos Kongen. I høj Grad forstod han at vinde Kristian IV's Gunst, og da han 1636 var bleven hans Svigersøn, steg han hurtigt fra det ene Trin til det andet. Han blev Ridder af Elefanten, Rigsraad, Lensmand paa Møn og Statholder i København. Høj og myndig og i Besiddelse af et vindende Væsen, satte han sit Præg paa Hoffet i Kristian IV's senere Aar. Han var aandrig, om end hans Ansigt ofte bar et ironisk Udtryk under Samtalen, og han havde stor Verdenskundskab og Dannelse. Men „hans Natur var Uroen, endda noget af Spillerens feberagtige Uro“ (Fridericia), thi han var ærgerrig og over al Maade pragtlysten, og han manglede det rolige Overblik, som Statsmanden ikke kan savne, hvis hans Gerning skal have varigt Værd.

Det var Kongens Tanke ved disse Ægteskaber at grunde et „*Svigersønnernes Parti*“ inden for Rigsraadet, og Korfits Ulfeld støttede i Begyndelsen uden Skrupler sin Svigerfader, selv da hans Politik blev saa farlig som i Sundtoldspørgsmaalet. Paa en af sine talrige Gesandtskabsrejser blev Ulfeld 1641 af Kejseren ophøjet til tysk Rigsgreve, og til sidst blev han 1643 udnævnt til Rigshovmester. Men da han havde naaet denne højeste Post i Riget, stillede han sig friere over for Kongen og skuffede ham ganske. Han gav Ordrer paa egen Haand, og han krævede, at hans Underskrift paa Pengeanvisninger skulde ledsage Kongens. Ikke uden Grund klagede Kongen over, at Korfits var meget egenraadig og ideligt pukkede paa sin Embedsmyndighed. Det synes endogsaa, som om han for at fremme sine personlige Fordele har taget sin Tilflugt til uredelige Midler, saaledes ved Leverancerne til Hær og Flaade.

Ved Siden af Korfits Ulfeld stod Kristianes Ægtefælle *Hannibal Sehested*. Et bevaret Billede fra denne Tid fremstiller ham i en enkel, men smagfuld Dragt; den ene Haand er støttet paa Hoften, med den anden holder han sin Hustru, Kongedatteren, ved Haanden. Ansigtet

har et fast Udtryk, Blikket søger vidt ud i det fjerne. Hannibal Sehested vakte langtfra den Sympati hos sin Samtid som Ulfeld, og han kom hele sit Liv igennem til at indtage dobbelte Stillinger, der skaffede ham Ry for Upaalidelighed. Hertil kom, at hans private Liv var meget angribeligt, og han adskilte sig heri paa en sørgelig Maade fra Korfits Ulfeld, hvis Ægteskab til alle Tider vil staa som et lysende Eksempel. „Svigersønnernes“ Kreds frembyder mange Eksempler paa Raahed og Fordærvelse, men større Raahed, end den Hannibal Sehested viste i Forholdet til sin Hustru eller til Svigerinden Elisabet Augusta, vil man selv der forgæves søge efter. Han var en Gaade for sine Samtidige og en Mand uden Venner. Hannibal Sehested er i det Hele en Dekadencetype og et godt Eksempel paa, hvad en dansk Adelsmand i det 17. Aarhundrede kunde blive til. Men ved Siden af denne løse Moral møder man hos ham en fast Vilje og et sikkert Statsmandsblik, som hans Svoger savnede. Navnlig da han i 1642 var bleven Norges Statholder, viste han Klogskab og Klarsyn, da han gjorde Begyndelsen til at løfte Norge op fra dets nedværdigende Stilling som Lydrige under Danmark. Genialiteten lyser

Fig. 171. Leonora Kristina. (Maleri paa Frijsenborg.)

ud af ham i disse Aar, og Nyindretninger myldrer frem under hans Haand.

Da *Pengevæsenet* var i en meget slet Tllstand og stadigt blev værre, maatte Kongen gribe til mislige Udveje for at skaffe sig de nødvendige Midler til Statens Udgifter. Skatterne paa de ufrie Stænder fordobledes, og ved Siden heraf greb man til at forhøje Toldsatserne. Toldrullen af 1643 er ejendommelig derved, at den ikke alene bringer Forhøjelser til Støtte for den nye Industri, men ogsaa indfører ligefrem Finanstold for at fylde Statskassen. Vigtigst var det dog, at Kongen begyndte jevnligt at forhøje *Øresundstolden,* og som Grund anførte, at han under de urolige Forhold i Europa maatte holde en Flaade til at værne om Danmarks Herredømme paa Havet. Især fra 1638, da Pengeforlegenheden blev større og større, forøgede Kristian IV Øresundstolden paa en ligefrem ublu Maade. Som Eksempel kan anføres, at der af en Tønde Salpeter, som kostede 18 Rigsdaler, skulde betales 14 Rigsdaler i Told. Herover blev de søfarende, især Nederlænderne, med Rette i høj Grad misfornøjede, og da deres Indvendinger ikke hjalp, nærmede de sig fra denne Tid af atter til Sverige, hvad der blev til Danmarks ubodelige Skade.

Dette blev saa farligt, da *Spændingen mellem Danmark og Sverige* steg for hvert Aar. Danmarks Herredømme over Østersøen var til Ende, og ingen kunde være i Tvivl derom, da Gustaf Adolf landede i Pommern og med større Held end sin Nabo hjalp Protestanterne i Tyskland. Med Nid fulgte Kristian IV hans Fremgang. I Løbet af to Aar havde han under glimrende Sejrvindinger over Datidens største Feltherrer erobret hele Tyskland indtil Alperne og truet Kejseren i hans egen Hovedstad Wien. Kristian IV fandt nu paa at modvirke ham ved at tilbyde at være *Fredsmægler.* Gustav Adolf var klar over, at dette næppe vilde blive til Sveriges Gavn, og tænkte endogsaa paa at besvare Tilbuddet med at angribe Danmark sydfra. Heraf blev der dog intet, og den 6. November 1632 faldt den store Konge paa Lützens blodige Slette. Saa mægtig var hans Personlighed, at Budskabet om hans Død kaldte Taarer frem hos Kristian IV. Men denne blev hurtigt klar over, at hvad der var sket, betød en Lettelse for Danmark af det store Tryk, som hvilede paa os ved Udsigten til at faa Sverige til Nabo paa alle Sider.

Maaske var dog Gustaf Adolfs Død snarere til Skade end til Gavn for Danmark, thi hans Efterfølger i Styrelsen af Sverige nærede større Modvilje mod den danske Stat end hans afdøde Ven. Det var Kansleren *Axel Oxenstjerna,* som i en Aarrække kom til at lede Sveriges Politik, og de duelige Feltherrer, som Gustaf Adolf havde uddannet,

forstod at bevare Sejren paa svensk Side. Med stadigt voksende Bekymring saa Kristian IV Svenskernes Fremgang, og atter og atter tilbød han ivrigt sin Mægling. At Kejseren, hvis Sag stod slet, gerne tog derimod, kan ikke undre, og der kom virkelig Fredsforhandlinger i Gang i *Hamburg*, hvor Fredspræliminærerne undertegnedes 1641. Men hermed var der endnu et langt Skridt til Krigens Afslutning. Samtidigt blev Kongens Søn Hertug Frederik, trods Bestemmelsen i Lübeckfreden, atter indført i Bremen, denne Gang som regerende Ærkebiskop. Svenskerne var med Rette misfornøjede. Hertil kom deres Klage over at de blev forurettede ved *Sejladsen gennem Øresund*, thi Kristian IV vilde ikke lade den Toldfrihed, som de fra gammel Tid havde, komme de nyvundne svenske Landskaber syd for Østersøen til Gode, og han hævdede desuden bestemt Retten til at forbyde, at Krigsfornødenheder blev førte igennem Sundet. Derimod vilde han selv have Ret til at tage Salpeter og Vaaben, som udførtes paa svenske Skibe, hvis han fik Brug derfor.

Det sandedes nu, at baade Gustaf Adolf og Oxenstjerna havde haft Ret, da de indsaa, at der i den tyske Krig tillige laa en Krig med Danmark. Kristian IV var klar over Modsætningsforholdet og vilde derfor *forøge den hvervede Hær*, men han mødte heri Modstand af Rigsraadet. Saa søgte han at skaffe sig Støtte i Udlandet, og han nærmede sig til *Rusland,* hvor han blev gunstigt modtaget. Men langt vigtigere vilde en Tilnærmelse til *Nederland* have været. Der var en Mulighed herfor, da Nederlænderne begyndte at blive betænkelige ved Sveriges voksende Fremgang i Tyskland. Men Sundtolden stod som en uoverstigelig Hindring for, at Nederland virkelig for Alvor kunde nærme sig til Danmark.

Det svenske Raad besluttede nu at foretrække en aaben Fjende for en hemmelig Uven, saa meget mere som man haabede paa, at et pludseligt Anfald af den krigsvante Hær fra Tyskland i kort Tid skulde tvinge Danmark til en gunstig Fred. Sagen blev forberedt med den største Forsigtighed og Hemmelighed af Axel Oxenstjerna. Allerede den 25. Maj 1643 sendte han Ordre til Overgeneralen i Tyskland, Torstensson, om at begynde Krigen, og først i November kom den dygtige danske Resident (Gesandt) i Stockholm *Peder Vibe* under Vejr dermed. Han skrev hjem, at nu maatte man være beredt paa det værste, thi aldrig havde de svenske Raadsherrer smigret saaledes for ham som i disse Dage. Men i den danske Regering herskede der alligevel stor Sorgløshed. Maanedsdagen før Torstensson overskred Grænsen, sagde Kongen haanende: „Peder Vibe reder altid til Barsel med Krig“. Til Krig mente han ikke at have givet Anledning, i alt Fald ventede han, at Svenskerne

som kristne vilde vare ham ad i Forvejen og opfordre ham til et Grænsemøde om Tvistespørgsmaalene. Heller ikke Rigsraadet anede Uraad. Det mente, at det var utilraadeligt at ruste sig paa Grund af Landets Fattigdom, og heri var det enig med Adelen, der ikke ønskede at bevilge nye Skatter.

Torstenssons Indfald. Kristian IV's sidste Dage.

Danmark var saaledes aldeles uforberedt paa Krig. *Lennart Torstensson*, den største af Gustaf Adolfs Feltherrer, var den Mand, der forstod at benytte sig deraf. I Kampen ved Nürnberg 1632 var han bleven fanget af Wallensteins Tropper og havde ligget længe i Fængsel i et fugtigt Rum i Ingolstadt. Derved havde han paadraget sig en Gigt, som aldrig senere forlod ham. Men skønt han var plaget deraf i den Grad, at han som oftest hverken kunde taale at gaa, køre eller ride, men maatte lade sig bære af Sted i en Bærestol, førte han dog altid sine Fjender bag Lyset ved sine hurtige Bevægelser, og fik derved Tilnavnet „den svenske Lynild". Flere Gange havde han villet nedlægge Befalingen, men han havde atter ladet sig bevæge til at beholde den, da Regeringen indstændigt bad ham om endelig at „vedblive af Kærlighed til Fædrelandet".

Den hemmelige Ordre til at falde ind i Danmark modtog han den 25. September 1643 nede i Mähren, da han var paa Tilbagetog fra et Indfald i de kejserlige Arvelande. Han gjorde sig straks færdig, sluttede Vaabenstilstand med den kejserlige Feltherre Gallas, der stod lige over for ham, og rykkede op i Nordtyskland, uden at nogen anede, hvad hans virkelige Planer gik ud paa. Først da han var kommen til Havelberg ved Elben og ikke længere kunde skjule sit Maal, kaldte han den 6. December sine højere Officerer sammen og meddelte dem, at han vilde tage Vinterkvarter i Holsten. Tropperne, der hidtil havde maattet tage til Takke med det udplyndrede og udsultede Tyskland, hørte med Glæde Budskabet om de gode Kvarterer, der ventede dem, thi Holsten var et frugtbart Land og havde nu i en Aarrække været skaanet for Krig. Den 12. December brød Torstensson uden Krigserklæring fra Ratzeburg ind over den holstenske Grænse.

Hurtigt oversvømmede Torstenssons Tropper Hertugdømmerne, og inden en Uge var gaaet, var alt faldet i hans Hænder. Kun Fæstningerne *Glückstadt* og *Krempe* holdt sig, mens *Rendsborg* snart maatte overgive sig, og Skansen ved *Kristianspris,* der laa tæt ved det Sted, hvor nu Indløbet er fra Kielfjord til Nord-Østersøkanalen, blev indtaget med stormende Haand. Hertug *Frederik III* af Gottorp svigtede skammeligt

sin Lenspligt og købte sig Neutralitet ved at aabne sine Fæstninger for Svenskerne. I Januar 1644 gik Torstensson ind i Jylland. Paa Østkysten blev *Skansen ved Snoghøj* erobret, mens Rigsmarsken Anders Bille stod ovre paa Fyn i foreløbig Sikkerhed. Paa Vestkysten nedskød Svenskerne det gamle Slot *Lundenæs*, hvis Voldsted endnu ses i en sid Eng ved Skernaa, og derefter bemægtigede de sig hele Jylland lige til Limfjorden uden Modstand. Overalt opstod der Panik, Lensmænd og de øvrige Adelsmænd søgte at flygte bort med deres Gods til Norge. Da den svenske Underanfører Helmuth Wrangel kom til Aalborg, gik Bispen med Kleresiet ham i Møde uden for Byen for at bønfalde ham om Naade. Wrangel var saa velvillig og gemytlig stemt, at han tog Biskoppens Hue og satte paa sit Hovede, mens han gav Bispen sin egen gallonerede Hat paa Hovedet, og de holdt saa sammen deres Indtog i Byen, som i det Hele synes at være bleven skaanet.

Fig. 172. Lennart Torstensson. (Stik af Jeremias Falck.)

Torstensson selv tog sit Hovedkvarter i Haderslev og tænkte paa at gaa over til Fyn, men Vinteren var heldigvis mild og gav ham ingen gunstig Anledning til et alvorligt Forsøg derpaa. En Lykke var det ogsaa, at det svenske Angreb, som samtidigt efter Planen skulde have været rettet mod *Skaane*, kom senere i Stand end paatænkt. Først i Februar brød en svensk Hær under *Gustaf Horn* ind i Landet, men havde saa til Gengæld stort Held med sig, saa at den i Maj Maaned havde bemægtiget sig hele Landskabet paa nær Malmø, der forsvarede sig godt. Saaledes blev det ikke muligt for Svenskerne at udføre den Plan, de havde lagt, hvorefter deres to Hære ved Flaadens Hjælp skulde mødes paa de danske Øer og tilendebringe Danmarks Erobring.

Thi imens havde Kristian IV, da den første Lammelse havde sat

sig, virket med utrættelig Iver for sit Riges Frelse. Efterretningen om Torstenssons Indfald traf den 67 aarige Konge paa Frederiksborg Slot. Han brød straks op og begav sig til *Fyn.* Øen blev sat i Forsvarsstand, og Anders Bille blev her den øverstkommanderende. I Skaane blev Anførselen betroet til Ebbe Ulfeld, mens Kongens egen Søn Hertug Frederik overtog Forsvaret i Hertugdømmerne, og Hannibal Sehested fik den Opgave at vogte Norge. Ialt havde Kongen dog kun 26,000 Mand, bortset fra de norske Tropper, at raade over, men han styrkede sin Stilling ved et Forbund med Kejseren, hvis Feltherre Gallas nu satte sig i Bevægelse og fulgte efter sin tidligere Modstander ind over den danske Grænse. De enkelte Forsøg, som Torstensson gjorde paa at komme over til Fyn, mislykkedes, og baade i Skaane og i Hertugdømmerne begyndte „den lille Krig", idet Bønderne rejste sig og med Held opsnappede svenske Strejfpartier og overskar den svenske Hærs Forbindelseslinjer.

Fig. 173. Hertug Frederik III af Gottorp. (Efter Stik af H. Straus.)

Hovedvægten maatte dog lægges paa *Flaaden*, der var Danmarks bedste Værn, og den var det eneste, som var i god Stand. Saa længe den havde Overmagten, kunde vi hindre, at den svenske Flaade satte Torstenssons Hær over Bælterne. Sverige indsaa, at en afgørende Vending i Krigen vilde bero paa Herredømmet til Søs og gjorde sig derfor de største Anstrengelser. Men her var den gamle Konge i sit Element, og ikke uden Grund kunde han sige i de Dage: „Hvor jeg ikke selv er med, der bliver intet udrettet". Han gik om Bord paa Flaaden. Den svenske Flaade var sat i fortrinlig Stand, og desuden havde den nederlandske industridrivende *Louis de Geer,* der havde bosat sig i Sverige, straks begivet sig til Nederland for at bevæge Generalstaterne til Krig med Danmark. Ganske vist var Hadet her mod Kristian IV for hans Øresundspolitik meget stort, men tillige rejste der sig Betænkeligheder hos den nederlandske Regering mod at støtte Sverige saa stærkt, at det blev eneraadende i Norden. Derimod fik de Geer fra privat Side al Støtte, saaledes at han kunde udruste en Flaade paa 32 Skibe under Anførsel af *Martin Thijssen.* Imens var Kristian IV beskæftiget

med et Angreb paa Gøteborg fra Søsiden, men da han hørte om de Geers Flaades Opsejling, gik han den i Møde i Vesterhavet. Den 16. Maj 1644 stod der en haardnakket Kamp i *Listerdyb* ved Vestkysten af Slesvig. Kongen sejrede stolt, og efter en ny Kamp den 24. Maj, hvor Kristian IV selv var fraværende, men Ove Gedde og Pros Mund havde Anførselen, maatte den nederlandske Flaade ilde tilredt vende

Fig. 174. Fregatten „Norske Løve", bygget 1634. (Efter Model paa Rosenborg.)

tilbage til Holland. Dermed var den Plan strandet, der gik ud paa, at den skulde have ført Torstensson over til Øerne. Men ikke uden Grund var Kristian IV før den sidste Kamp vendt tilbage til Sjælland, thi en ny Opgave frembød sig nu for ham som Anfører i Østersøen.

En stor svensk Flaade paa 40 Skibe løb nemlig kort efter ud fra Elfsnabben Havn i Södermanland under Anførsel af Rigsraad og Admiral *Klas Fleming*. Den 29. Juni indtog den Øen Femern, før Kong Kristian kunde hindre det, men allerede den 1. Juli kom han til Stede sammen med Rigsadmiral *Jørgen Vind* og en Flaade paa 39 Skibe. Det blodige Sammenstød kom til at staa paa *Kolberghejde* mellem Femern og Kielfjord. Før Kongen drog hjemmefra, havde han truffet Forbere-

Fig. 175. Dele af den Dragt, som Kristian IV var iført paa „Trefoldighed". (Rosenborg.)

delser, der tydede paa, at han ikke ventede at komme levende hjem. Han beskikkede sit Hus og overgav Krone og Scepter til sin ældste Søn „den udvalgte Prins". Det var ikke langt fra, at hans Anelser var gaaede i Opfyldelse. Midt under Slaget traf nemlig en fjendtlig Kugle Dækslet over Fænghullet af en Kanon paa Kongeskibet „Trefoldighed" og knuste den. Stumper af Træ og Jern fløj rundt omkring. Ejler Ulfeld blev sammen med flere andre dræbt ved Kongens Side, og Hofmarskalken Knud Ulfeld blev saaret. Kristian IV fik selv ikke mindre end 23 større og mindre Saar, han mistede to Tænder, hans højre Øje ramtes, Blodet strømmede ned over hans Ansigt og bevidstløs faldt han om paa Dækket. Forfærdelse greb alle om Bord. „Kongen er skudt!" lød det fra alle Sider. Da rejste han sig igen og greb sit Sværd. „Jeg er vel saaret", raabte han, „men ikke farligt. Gud har levnet mig Liv og Styrke, blot enhver vil gøre sin Pligt." Med forbundet Hoved vedblev han derpaa at føre Befalingen paa Dækket, indtil Slaget endte, efter at det havde varet i 10 Timer. Paa Admiralskibet „Patientia" var imens Jørgen Vind bleven saaret saa haardt, at han siden døde. Ogsaa Svenskerne havde lidt haarde Tab, og i det Hele taget maa Slaget betegnes som uafgjort. Det kunde vel være nødvendigt for Kongen at minde enhver om sin Pligt, thi han mente selv, at han var bleven slet understøttet af de andre Skibe i Flaaden, saaledes som det ofte var Skik i Datidens Søslag. Til Ulfeld skrev han efter Slaget: „Jeg havde

Fig. 176. Christian IV paa „Trefoldighed“. (Efter Marstrands Maleri i Roskilde Domkirke.)

mine Admiraler og Underofficerer om Bord og gjorde dem stor Fortrøstning om Stejle og Hjul, om de ikke fægter bedre, end de gjorde sidst. Rigens Admirals Truppe lod ham fægte en Stund ganske alene. Mig brugte de til Skærmbrædt mellem dem og Fjenden. En af mine skød mig gennem Fokken, saa at jeg haver det rette Selskab at drages med." Det maa have været haardt for den gamle Mand, der selv ikke skyede Anstrengelser eller Opofrelser, at være Vidne til Sligt. Men til Gengæld er Billedet af Kristian IV paa Dækket af „Trefoldighed" bleven staaende i det danske Folks Erindring som den ejendommeligste Situation i hans Liv.

Efter Slaget havde den svenske Flaade, der var ilde tilredt, søgt Tilflugt i *Kielfjord*, mens Kongen lagde sig under Femern. Kort efter sejlede han ned til Fjorden og lagde sig ved Mundingen for at forhindre Svenskerne i at løbe ud. Nu glædede han sig rigtigt over at have faaet dem i Fælden. „Det kommer mig, Gud være lovet, tilpas", skriver han til Ulfeld, „at Udfarten er saa snæver, at der kan kun et Skib gaa der ud ad Gangen. Vil Gud i Himlen, at jeg kan holde dem en Tid lang derinde, da faar de vist Mangel paa alt det, de skal leve af." I Virkeligheden var Svenskernes Stilling i dette Øjeblik ganske mislig. De var afskaarne fra Tilførsel af Levnedsmidler, og den kejserlige General *Gallas* var nu rykket saa højt op i Holsten, at han stod ved Neumünster og truede med at afskære Torstensson fra Forbindelsen med Tyskland. Dertil kom, at Kristian IV lod 1200 Mand gaa i Land og opkaste en Skanse ved Labø paa Sydsiden af Fjorden lige over for Kristianspris. Den 26. Juni aabnedes derfra Ilden paa Svenskerne. En af Kuglerne gik ind gennem et Vindu paa Admiralskibet og knuste Admiral Flemings venstre Laar, mens han stod og vaskede sine Hænder. Saaret var dødeligt, men han naaede at faa udnævnt den dygtige *Karl Gustaf Wrangel* til sin Efterfølger over Flaaden. Kristian IV nærede med god Grund store Forhaabninger: „Vil Gud", skriver han, „give mig Lykke til, at jeg kan ruinere den svenske Flaade, da vil jeg gaa lige henad Sverige og bemægtige mig Elfsnabben, som ligger fremmest i Skærene, dersom man løber henad Stockholm". Men det skulde komme ganske anderledes. Torstensson stormede den danske Skanse ved Labø og nedhuggede Besætningen. Den svenske Flaade viste sig ved Fjordens Udløb, og den 60-aarige Admiral *Peder Galt*, der i Kongens Fraværelse havde Overanførselen, undlod at angribe den. Denne Gang benyttede Svenskerne ganske vist ikke Lejligheden til at forlade Fjorden, men nogle Dage senere, i Natten mellem den 1. og 2. August, løb de uskadte ud, da Natten var mørk, og der blæste en frisk Kuling. Kristian IV vendte sin Harme imod Peder Galt, fordi han havde for-

sømt den tidligere gunstige Lejlighed, og efter Rigsraadets Dom maatte han bøde med sit Liv paa Slotspladsen i København i samme Maaned.

Den sørgelige Begivenhed ved Kiel blev et Vendepunkt i Krigen, og flere Ulykker stødte nu til. Gallas udrettede ikke noget i Holsten, og han vovede ikke engang at modtage Torstenssons Udfordring til Slag. Tilsidst forlod han i August Maaned Landet, og Torstensson fulgte efter ham, da der i Øjeblikket ikke var mere at gøre paa Halvøen. Med Rette blev der slaaet en Medalje, paa hvis ene Side der stod: „Hvad Gallas har udrettet i Holsten, findes paa den anden Side". Men paa den anden Side fandtes der aldeles intet.

Fig. 177. Lejrscene. (Stik i Danckwerths Landesbeschreibung.)

Utrættelig som han var, havde Kristian IV efter sin Tilbagevenden fra Kolberghejde vendt sig mod *Skaane.* Han gik i Land derovre i September Maaned og tvang Horn til at opgive Belejringen af Malmø, hvorpaa han langsomt og under skarpe Fægtninger drev ham videre mod Nord. Det lykkedes at frigøre Landet for den svenske Invasion, men den havde virket frygteligt i det frugtbare Land, og endnu en Menneskealder senere daterede de skaanske Bønder Begivenhederne efter „Horns Krig". I mange Aar stod der øde Bøndergaarde som Minde om hans Hærgninger.

Dette var dog kun et Lysglimt, thi Ulykken ved Kiel kom paa andre Kanter til at føre flere med sig. *Louis de Geers hollandske Flaade* var igen bleven sat i Stand, og den viste sig atter i Nordsøen, hvorfra den gik ind i Kattegat. Til Trods for en heftig Beskydning fra Kronborg løb den igennem Sundet; det var første Gang Fæstningen blev sat paa Prøve, og det viste sig da, at den ikke stod Maal med Forventningerne. Da den nederlandske Flaade var kommen ind i Østersøen, forenede den sig den 5. Oktober med den svenske, og med en langt overlegen Styrke paa 40 Skibe angreb de en Uge senere en dansk Afdeling paa 17 Skibe under *Pros Mund mellem Lolland og Femern.* Pros Mund selv faldt i Kampen efter djærv Modstand, og kun to Skibe

undslap, som kunde bringe den sørgelige Nyhed til København. 2000 Mand var faldne, 1000 fangne, 300 Kanoner tabte. Den danske Flaade kunde ikke i Øjeblikket komme paa Fode igen efter et saadant Knæk. Dette store Tab gik Kong Kristian meget nær til Hjerte, han maatte straks rømme Skaane, for ikke at blive afskaaret fra Øerne, og nu saa man ofte Kongen sidde ene og tavs i de mørke Efteraarsaftener.

I Jylland var desuden Elendigheden bleven fornyet, da *Helmuth Wrangel* nogen Tid efter Torstenssons Afmarsch igen rykkede ind med 5000 Mand. Man skulde ikke have anset det for umuligt at knuse denne Styrke, og der blev planlagt et forenet Angreb af *Hertug Frederik* syd fra og af *Anders Bille* fra Fyn, som skulde mødes i December og anfalde Svenskerne ved Randers. Men det Hele førte til intet, da der opstod Uenighed mellem de danske Anførere, thi Hertug Frederik ønskede ikke at fjerne sig for langt fra Marsklandskaberne, som han særligt var sat til at vogte. Det hele Resultat indskrænkede sig til, at Riberhus blev indtaget, idet Hertugen beskød det med Kanoner fra Domkirkens Taarn. Den svenske Besætning blev nedhugget, men kort efter blev Slottet igen erobret tilbage af Svenskerne, efter at de danske havde forladt Egnen.

Allerede i August 1644 havde Kristian IV gjort Forsøg paa at opnaa Fred. Det blev Nederland, som blev Fredsmægler, men hertil sluttede sig ogsaa Frankrig, da det ønskede at faa den svenske Hær frigjort fra Danmark, for at den kunde anvendes mod Frankrigs gamle Arvefjende, den tyske Kejser. Underhandlingerne blev aabnede den 8. Februar 1645 paa *Brømsebro.* Broen fører over den Aa, som for en Del danner Grænsen mellem Blekinge og Småland, altsaa Danmarks daværende Grænse, og midt i den var der en lille Holm, hvorpaa Underhandlerne først mødtes. Til Stede var fire danske og fire svenske Rigsraader. Blandt de danske var Rigshovmesteren *Korfits Ulfeld* og Kongens Kansler *Kristen Tomesen Sehested*, blandt de svenske *Axel Oxenstjerna.*

Den franske Gesandt *la Thuillerie* mæglede mellem dem, og de hollandske Sendebud med *Jacob de Witt* i Spidsen optraadte ligeledes i Begyndelsen som ærlige Mæglere. De Fordringer, som Axel Oxenstjerna stillede, gik først ud paa at faa Sikkerhed for, at Sundtolden for Fremtiden ikke blev forhøjet, men han skruede stadigt sine Fordringer i Vejret, da Begivenhedernes Udvikling mere og mere vendte sig til Svenskernes Fordel. Modløsheden i Danmark havde grebet om sig, og det eneste Lyspunkt var, at det genvundne *Rendsborg* tappert forsvaredes af Oberst Jørgen Walter. Derfor kunde Oxenstjerna tilsidst kræve ikke blot Sundtoldens Ophør, men ogsaa at de skaanske Landskaber blev afstaaede til

Sverige som Sikkerhed herfor. Da Hollænderne mere og mere sluttede sig til Sverige, og derved traadte helt ud af deres Mæglerrolle, blev Tilstanden ganske farlig for Danmark. En *ny nederlandsk Flaade* indfandt sig i de danske Farvande for at lægge Tryk paa Kristian IV; fra Kronborgs Bastioner maatte han med korslagte Arme se den gaa Slottet forbi uden at betale Told, og uden at han til Gengæld vovede at lade den beskyde. Hvad der gjorde Freden noget billigere, var *la Thuilleries* store Iver for at hjælpe Danmark. Da den endelig sluttedes den 13.

Fig. 178. Brømsebro. (Efter Fotografi.)

August 1645, var den dog dyrekøbt, ja, det var den dyreste Fred, vi hidtil havde sluttet. Ikke blot fik Sverige den mest uindskrænkede *Frihed for Øresundstold* og for Tolden i Belterne og paa Elben, men store Landafstaaelser sluttede sig hertil. De gamle norske Landskaber *Jemteland* og *Herjedalen* indtog ganske vist en underlig Dobbeltstilling mellem Norge og Sverige, og Tabet af dem føltes næppe saa haardt, men at Øerne *Gulland* og *Øsel* gik tabt, betød, at Danmark mistede sine Forposter i Østersøen, og at Frederik II's gamle Kongstanke „Herredømmet paa Havet" nu maatte skrinlægges. Værst var det dog, at selv de vitale Dele af Danmark blev berørte, idet Sverige til Pant for Toldfriheden fik *Halland* paa 30 Aar, hvortil der var knyttet den Bestemmelse, at efter denne Tids Forløb skulde det enten beholde Halland

eller til Erstatning modtage et andet „jevngodt“ dansk Landskab. Ejendommeligt er det, at *Särnadalen* nord for Dalarne blev ganske glemt ved Freden, og derfor forblev i Svenskernes Eje. Den havde hidtil hørt under Norge, men var under Krigen bleven erobret af 200 Morakarle, der drog derop under Anførsel af Kapellanen i Elfdalen, Daniel Boschovius.

Ikke uden Udbytte havde Nederlænderne forladt deres Mæglerstandpunkt og sluttet sig nøjere til Sverige. Samme Dag som Freden undertegnedes paa Brømsebro, opnaaede de en særlig *Traktat* i det nærliggende *Kristianopel*, der gav dem flere Indrømmelser i Øresundstolden. Da Svenskerne tillige havde opnaaet fuldstændig Toldfrihed, sank Danmarks aarlige Indtægter af Sundtolden straks ned til en Trediedel af den tidligere Sum. Tillige fulgte der den Ulempe dermed, at fremmede Skibe ofte søgte at slippe fri for Told ved at gaa under svensk Flag, da de svenske Skibe var fritagne for alt Eftersyn. Endelig skriver sig fra denne Krig den Forbindelse mellem Sverige og de *gottorpske Hertuger*, der i Fremtiden skulde blive saa skadelig for os. Oxenstjerna tog sig klogeligt af Hertug Frederik III's Forhold, da han indsaa, at Gottorp kunde tjene Sverige ved at falde i Ryggen paa Danmark. Snart efter blev der knyttet Slægtskabsforbindelse mellem Hofferne, som gjorde Baandet fastere.

Brømsebrofreden gav Sverige Overmagten i Norden. Hidtil havde Danmark nærmest siddet inde med den, og i de to første Krige efter Kalmarforeningens Ophør havde vi haft Fordelen paa vor Side. Men i den tredje vendte Forholdet sig. Det værste ved Freden var dog, at den egentlig maatte betragtes som en Vaabenstilstand, og at meget tydede paa, at Kampen snart igen vilde begynde, næppe til Danmarks Fordel. Hallands Afstaaelse svækkede desuden Forbindelsen med Norge, der nu maatte ske ad Søvejen. Endelig havde Krigen vist Sverige, ad hvilken Vej Danmark bedst kunde angribes, nemlig fra Syd. Det var den samme Vej det fulgte, da det i 1658 erhvervede de skaanske Landskaber og i 1814 Norge.

Kristian IV følte dybt, hvor bitter og ydmygende Freden var. Da han havde underskrevet Betingelserne, kastede han dem vredt hen ad Bordet til *Ulfeld* og raabte: „Der har du dem, saaledes som du har lavet dem“. Spændingen var nu saa stærk mellem Kongen og hans Svigersøn, da Kristian IV med Grund mistænkte ham for Underslæb ved Flaadens Udrustning, at Ulfeld forlangte sin Afsked. Korfits Ulfeld anvendte her for første Gang det Middel, som han oftere greb til i den følgende Tid, da han var overbevist om sin egen Uundværlighed. Denne Gang slog det til; Kongen maatte bøje sig, og ved andres Mæg-

ling kom en Forsoning i Gang. Men da han næste Aar holdt sin Sønnesøn, den senere Kong Kristian V, over Daaben, udbrød han: „Gid du en Gang maa trykke Svensken, som du i Dag har trykket min gamle Arm.“

Ødelæggelsen i Landet var stor efter Krigen, dog ikke paa Øerne, som ogsaa denne Gang var gaaede Ram forbi. Men i Jylland gælder det samme, som vi hørte i Skaane, at Ødegaardenes Antal var i Tiltagende, og at Nationalvelstanden var synkende.

Krigens Gang betegnede desuden en ny Svækkelse af Kongemagten, selv over for den udenrigske Politik, og *Adelsvælden* var i Færd med at blive overmægtig. Men Hovedindtrykket af Landets Tilstand er dog en stor *Opløsning*. Overalt var der Splittelse; Splittelse inden for Rigsraadet, hvor „Svigersønnerne“ dannede en Gruppe for sig, der ganske vist havde fjernet sig fra Kongen, men ikke havde Interesser tilfælles med de øvrige Rigsraader; Splittelse mellem Rigsraadet og Adelen, som mistænkte det høje Raad for at blive alt for bureaukratisk under sit Liv i Hovedstaden og alt for fornemt; endelig Splittelse mellem Adelen og det brede Folk. Beundringsværdigt er det at se, at *Kristian IV's* Kraft endnu ikke var brudt ved de mange Ulykker, og at hans Energi i hvert Fald til Tider kunde blusse op i sin gamle Styrke. Men hans sidste Leveaar blev dog i det Hele en frugtesløs Kamp for at bringe Landet paa Fode. Forgæves søgte han at stemme Rigsraadet til Eftergivenhed ved Indrømmelser, navnlig ved at lade det faa Indflydelse paa Valget af de nye Rigsraader. I August 1645 gik han saaledes ind paa, at det skulde have Ret til, naar en Plads blev ledig, at foreslaa seks eller otte Adelsmænd fra det Landskab, hvor den afdøde Rigsraad havde hjemme, hvorpaa Kongen lovede at udpege en af disse til sin Efterfølger. Han opnaaede ikke herved at vinde Tillid hos Adelsstanden. Ejendommeligt er det, at der paa denne Tid begynder at holdes et ikke ringe Antal *Stændermøder*, hvor foruden Adelsmænd ogsaa gejstlige og borgerlige møder frem. Det vedtoges, at de Skatter, som skulde anvendes til Rigets Forsvar, ikke mere skulde lægges i Hænderne paa Kongen, men at der i hvert Landskab skulde være nogle *Landkommissærer*, som havde den Opgave at røgte disse Pengemidler. Dette Skridt vidner om den Mistænksomhed, der fra Adelens Side ogsaa næredes mod den lille Kreds, Rigsraadet, da man ikke betroede Pengene til denne Forsamling. Størst Uenighed i Kristian IV's sidste Aar voldte dog Forholdet mellem Kongen og Ulfeld.

Det Brud, som var indtraadt mellem *Korfits Ulfeld* og Kongen, blev nemlig aldrig nogen Sinde lægt. Men iøvrigt er det i disse faa Aar,

at Ulfelds mest betydningsfulde Gerning ligger som dansk Statsmand, idet han søgte at gennemføre den Idé, der havde grebet ham under Fredsmødet paa Brømsebro, og som maa betegnes som hans Kongstanke. Han havde nemlig indset, at det var ganske nødvendigt at sprænge Forbundet mellem Sverige og Nederland, og da der ikke var Tid dertil under selve Mødet, tog han straks efter fat derpaa. Det lykkedes ham at opnaa, at der allerede 1646 blev betroet ham en Sendelse til *Nederland som Gesandt.* Her fik han virkelig bragt en Tilnærmelse i Stand, og han opnaaede, at Nederlænderne betalte en Erstatning for den Sundtold, de ikke havde ydet under Krigen. Men til en egentlig Traktat naaede han ikke, og da han derefter paa Opfordring af nogle Købmænd begyndte at underhandle om, at Hollænderne for Fremtiden skulde betale en aarlig Sum mod at blive helt *fri for Tolden*, vakte det i høj Grad den gamle Konges Uvilje. I et Brev til Kansleren skriver han saaledes: „Den Tid jeg havde læst Brevet, da kastede jeg det straks i Ilden.“ Og i et andet Brev til den samme hedder det: „Jeg forundrer mig storligen, hvorfor han holder sig der i Landet saa længe op, al den Stund han der intet kan udrette, uden at fortære en Hob Penge.“ Det hele, der kom ud af det syv Maaneder lange Ophold, var derfor, at Generalstaterne gik ind paa at betale 50,000 Rdl. for Toldrestancer. Med dette Resultat var Kongen meget misfornøjet, og han forlangte ved hans Tilbagekomst, at Rigsraadet skulde udnævne Mænd, „som kan af Rigets Hovmester fornemme, hvad paa hans uhørte lange Ambassade er medgangen, paa det vi derom kan have nogen Vished.“

Hvad der bidrog til at stemme Ulfeld endnu bitrere ved hans Hjemkomst, var, at han fik et levende Indtryk af, at Kongen under hans Fraværelse havde søgt at hjælpe *Hannibal Sehested* frem, for i denne at faa en Modvægt mod sin uregerlige Svigersøn. Vi staar her over for den mest lysende Del af Hannibal Sehesteds Liv. Han var nu bleven hjemme i Norge, og havde under Krigen udviklet en betydelig Energi for at forsvare Landet, saaledes at Krigen i Norge endnu bærer Navn efter ham og hedder „Balsefejden“. Hyppigere og hyppigere sammenkaldte han i Aarene efter Freden norske Stændermøder, som fik en Betydning, der langt overgik de danske. Ved sin smittende Livsglæde vandt han baade høj og lav. Det var hans Tanke, at den daværende danske Styrelse af Norge ikke lod sig opretholde i Længden. Bedre da at give noget efter i Tide og gennem en lempelig Overgang stille Landet friere, saa at det i Hovedsagen styredes af Nordmændene selv. Norge gik stærkt frem i disse Aar. Fremmede blev indkaldte, nye Bjerggruber blev aabnede og de vundne Rigdomme søgtes bevarede for

Landet. Derfor grundlagde han en særlig norsk Regering, og han opnaaede af Kongen, at de norske Skatter for Fremtiden skulde blive i Landet, samt at der skulde dannes en særlig norsk Flaade.

Stillingen i 1647 var derfor denne: Kongen og Sehested stod paa den ene Side over for Ulfeld og Rigsraadet paa den anden. Men en ny Omstændighed kom til, der ophidsede Adelens Sind og tvang Sehested til paa et afgørende Punkt at fjerne sig fra Kristian IV. Det var den Behandling, som Kongen i disse Aar lod hans Svigermoder Fru *Kirsten Munk* blive til Del, da han ligefrem holdt hende i en Slags Fængsel paa hendes jydske Gaarde. Hannibal Sehested kunde ikke følge Kongen paa dette Punkt, da hans Svigermoders Ære maatte ligge ham paa Hjerte, thi paa hendes Datter, Frøken Kristiane, beroede til syvende og sidst Hannibals egen Magt. Kong Kristian gjorde dog endnu i dette Aar 1647 et Modtræk over for Adelen ved at stille Forslag om, at man skulde ophjælpe Pengevæsenet ved at *bortforpagte Lenene* til den højstbydende og ved at forandre Adelens ganske forældede *Rostjeneste* til en Pengeafgift. Derved vilde Kongen kunne faa Pengemidler til at holde en staaende Hær til Landets Forsvar. Da indtraf det sidste Slag, som ramte Kristian IV, idet *hans ældste Søn* den 2. Juni 1647 blev bortrevet under sin Rejse i Tyskland. Rigsraadet tvang nu ligefrem Kongen til at opgive sine Planer med Lenene og Rostjenesten ved at true med, at det i modsat Fald ikke vilde vælge hans Søn Frederik til

Fig. 179. Kirsten Munk.
(Efter Maleri paa Ovesholm.)

Tronfølger. Tynget af Sorg maatte den nedbøjede Fader den 23. November 1647 udstede en Erklæring, hvori han tilbagekaldte de paatænkte Forandringer og til Slut erklærede, at han ingenlunde havde haft i Sinde at overtræde Rigets gamle Love og Haandfæstninger, „eftersom det Hans Majestæt intet anstod udi hans høje Alderdom at krænke Rigets Grundlove“.

Man kan ikke undre sig over, at den gamle Konge herefter nærede bitre Følelser over for Adelen. Han siger i et Brev: „Eftersom Forstaaelsen mellem Adelen og de andre Stænder her i Landet kun er ringe, saa frygter vi, at dersom noget nyt skulde tilkomme, det da ikke vil gaa vel til.“ Der gik ikke mange Aar hen efter hans Død, før disse Ord gik i Opfyldelse. Foreløbigt havde Ulfeld, der var med i det sejrrige Parti, den Tilfredsstillelse at faa Generalkvittering af Kongen for hele sin Embedsførelse, medens Hannibal Sehested kom til at dele Kongens Nederlag og maatte finde sig i at opgive en Del af den Selvstændighed, han havde vundet for Norge.

I Slutningen af November 1647 indkaldte Kristian IV Stænderne til Møde i København den 17. April næste Aar for at vælge hans Søn *Frederik* til Tronfølger. Kongen oplevede dog ikke denne Rigsdag. Hans før saa stærke Helbred var nu svækket, dog aftog ikke hans Arbejdslyst. Men da hans Tilstand blev værre og værre, lod han sig den 21. Februar 1648 fra Frederiksborg, hvor han længe havde opholdt sig, føre ind til Rosenborg. Endelig sov han rolig og stille ind den 28. Februar Kl. 5 om Eftermiddagen, da han kun manglede 6 Uger i at fylde 71 Aar og havde været Konge i henved 60 Aar.

Den 18. November samme Aar blev hans Lig bisat i Roskilde Domkirke. Hans Kiste er af Træ, overtrukket med sort Fløjl og beslaaet med en Mængde Sølvplader. Paa Laaget ligger der et Krucifiks af Ibenholt og Kongens Sværd. Paa Siderne findes det danske Rigsvaaben, holdt af to Løver, samt svævende Genier og Englehoveder. Kongen hviler i det Kapel, han selv har opført, og ved en Restauration i senere Tid er det blevet udsmykket med allegoriske og historiske Malerier.

Naar Kristian IV's sidste Dage saaledes blev stærkt formørkede af mange Sorger, og naar han med Bitterhed maatte se Frugterne af sin utrættelige Virksomhed tilintetgjorte, var han selv ikke uden Skyld deri. Saare uheldig var han i sin ydre Politik, der indviklede Landet i to ødelæggende Krige, og naar han i de indre Forhold træder op mod Rigsraad og Adel, er det snarere med opfarende Heftighed end med den rolige Overlegenhed, som den sande Statsmand ejer. Men glemmes maa det ikke, at Dommen over ham bestemmes ved Modsætningen til

Gustaf Adolf. Denne var unægtelig hans Overmand, og det blev til Kong Kristians Skade, at han kom til at leve samtidigt med en Nabo, som maa regnes mellem Europas største Mænd i det 17. Aarhundrede.

Skønt Kristian IV saaledes ikke kan regnes mellem Verdenshistoriens ypperste, hører han unægtelig ved sin Iderigdom, sin Virkelyst og sit gode Hjerte til vore mest fremragende Konger. Han har tillige hos Folket efterladt et uudsletteligt Minde ved sin storslaaede Skikkelse, sin personlige Tapperhed og sin Omsorg for vor Flaade, men maaske især ved sit jævne folkelige Væsen. Sagnet har gemt mange Træk af den Ligefremhed, hvormed han gav sig i Samtale med Folk fra alle Stænder. Paa Samsø tager han Tømmen ud af Haanden paa Præstens Karl, medens denne gaar foran Ploven. Han pløjer selv nogle Furer og beder ham derpaa hilse sin Husbond, at Kongen har pløjet for ham. Da Spiret er ved at falde ned paa Frue Kirke, gaar han selv derop og bestemmer, hvor Murankrene skal sættes fast. Han kan selv tage Murskeen i Haand, og om Aftenen sidder han paa sin Sten ved Frederiksborg og betaler Arbejderne deres Dagløn. Han sætter sig op i Vognen hos Bonden, der aldrig har set ham, og siger til ham, at han skal kende Kongen derpaa, at alle Folk staar med Hatten i Haanden, naar han er til Stede. Da Kongen kort efter sammen med Bonden ruller ind i Frederiksborg Slotsgaard, og alle de omstaaende tager til Hatten, siger Bonden rolig: „Ja, saa maa det nok enten være ham eller mig“. Bekendt er det ogsaa, hvorledes han lærer en Bonde i Frederiksborgegnen, at „Kongen kan gøre baade ondt og godt.“ — I Almindelighed stod Kong Kristian op Kl. fire om Morgenen og gik omkring for at efterse de Arbejder, han havde for. I sin Stok havde han en Tommestok, Vandpasser og andre Redskaber, hvormed han kunde forvisse sig om Arbejdets Rigtighed. Han holdt stadigt Dagbøger over, hvad han foretog sig, og over alle sine Udgifter. Mere end 2000 egenhændige,

Fig. 180. Kristian IV som gammel.
(Stik af Philip efter Maleri paa Rosenborg.)

bevarede Breve vidner om hans overordentlige Virksomhed, men desværre ogsaa om, hvorledes han fortabte sig alt for meget i Smaating. Sandheden taalte han at høre, selv naar den gik ham personlig nær, og det er et af de smukkeste Træk hos ham, som desuden er historisk vel hjemlet, at da Præsten ved Frue Kirke *Ole Vind* havde vakt Hoffolkenes Forargelse ved en Straffeprækken over de løse Sæder ved Hoffet, maatte han holde sin Præken om igen for Kongen, som derpaa udnævnte ham til Hofprædikant.

Ved disse Egenskaber er Kristian IV bleven folkelig, som faa Fyrster har været det. Vi indrømmer hans Fejl, men dømmer ham mildt, netop fordi den største af dem, hans Mangel paa politisk Blik, er ejendommelig for det danske Folk til alle Tider. To Aarhundreder er henrundne siden, men Mindet om Kong Kristian lever endnu i det danske Folk. Han var det kær, saa vel i Freden, som naar han „stod ved højen Mast i Røg og Damp“.

Frederik III's Haandfæstning. Dinas Proces og Korfits Ulfelds Flugt.

Efter Kristian IV's Død tilrev *Korfits Ulfeld* sig Magten for Øjeblikket, og han benyttede den paa en Maade, der viser, hvilken Lidenskab der beherskede ham og Leonora Kristine. *Vibeke Kruse* maatte straks forlade Rosenborg, skønt hun var alvorligt syg, og da hun kort efter døde, sørgede Rigshovmesteren for, at hendes Begravelse fandt Sted paa usømmelig tarvelig Maade. Iøvrigt var det Ulfelds Plan at *forhale Kongevalget*, for at han forinden kunde sikre Kirsten Munks Døtre og Svigersønnernes Parti. Men den øvrige Adel var ikke enig med ham heri, og man ser derfor en Spaltning inden for Rigsraadet, der vidner om, at „Svigersønnerne“ var alt andet end yndede inden for deres egen Stand.

Hertug *Frederik* var ganske forskellig fra sin Fader. Han var født den 17. Marts 1609 paa Haderslevhus og havde nydt en meget omhyggelig Opdragelse. Fra sit 13. til sit 20. Aar havde han studeret, navnlig paa Sorø Akademi, hvorpaa han sammen med sin Broder Ulrik var rejst udenlands og især havde besøgt Frankrig. Kristian IV, der bestræbte sig for at skaffe sine yngre Sønner Fyrstendømmer uden for Danmarks Grænse, havde med megen Møje faaet ham valgt til Koadjutor (Efterfølger) til Ærkestiftet *Bremen* og Bispedømmet *Verden*. Men han kom aldrig i rolig Besiddelse heraf, da Svenskerne stadig gjorde ham Besiddelsen stridig og tilsidst fik dem afstaaede ved den westfalske Fred. Paa Grund af denne sin Bestemmelse havde Frederik III

faaet en omhyggelig teologisk Uddannelse, og han blev derfor den lærdeste af alle vore Konger. Han yndede at være til Stede ved Forelæsninger og Disputatser paa Universitetet, og han var fortrolig med Tidens teologiske Stridsspørgsmaal. Men desuden var der i hans Karakter en vis Hang til Romantik og Mystik, der gjorde, at han havde stærk Interesse for Fortiden og Naturvidenskaberne, navnlig Kemi og Alkymi. Hans Ydre var anseligt, men han var lavere end sin Fader og temmelig svær, havde langt mørkt Haar og et tænksomt og alvorligt Ansigt. Af Karakter var han tavs, mørk og indesluttet, undertiden kunde han bryde ud i en høj Latter, som viste, at han havde tumlet med sine egne Tanker. Thi han forstod at skjule sine Planer og gav nødig noget skriftligt fra sig. I Modsætning til Kristian IV vidste han også at beherske sine Lidenskaber, og skønt han ikke var Kriger, havde han i Kampen vist sit rolige Mod, da han fulgte sin Fader i Trediveaarskrigen. Men paa Grund af sit tilbageholdne Væsen var Frederik ikke meget yndet af Folket, og især var Adelen misfornøjet med ham for hans Sammenstød med Marsken Anders Bille under Torstensson-Fejden. I sin Faders sidste Aar var han Statholder i Hertugdømmerne, og efter sin Broders Død 1647 havde han rolig ventet paa den Stund, da Danmarks Kongekrone efter Naturens Orden maatte tilfalde ham.

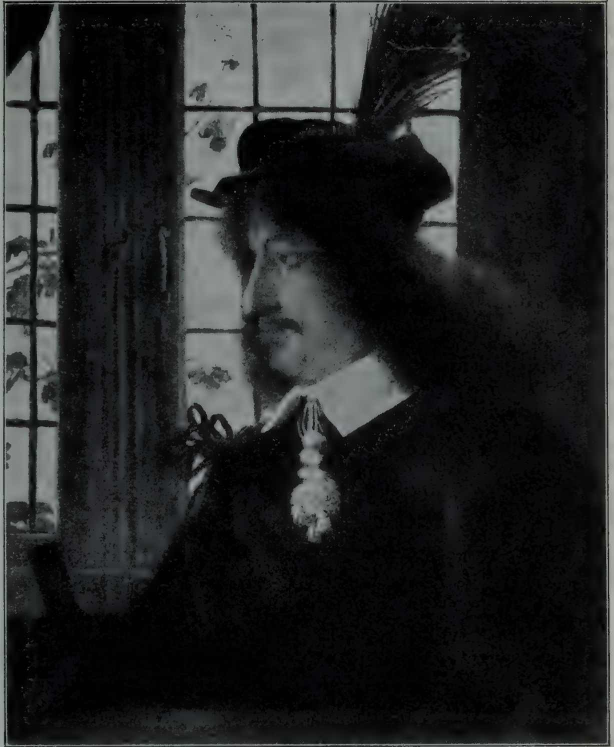

Fig. 181. Frederik III. (Maleri paa Rygaard.)

Den 18. Oktober 1643 havde Hertug Frederik i Glückstadt ægtet den 15-aarige *Sofie Amalie* af Brunsvig-Lüneburg. Hun var hans Næstsøskendebarn, thi hendes Fader Hertug Georg var en Søstersøn af

Frederik II. Fra sin Slægt havde hun arvet et uroligt og lidenskabeligt Temperament, hun var energisk og magtlysten og ingenlunde bange for at anvende Intriger. Sofie Amalie har i Danmark haft sin Betydning ved at indføre fransk Smag, hun elskede at optræde i Balletter og Optrin fra Hyrdelivet, og ingen overgik hende i Ynde i Dansen eller i Mod paa Jagten. Paa Svanejagterne ved Dragør viste hun den samme mandige Raskhed, som naar hun med sikker Haand tumlede sin Hest i Skovene. Hun kendte sine Fortrin og forstod at bruge dem med Held. Fra sin Familie havde hun tillige en Lyst til enevældig Regering, og det var naturligt, at hun med Harme maatte føle Kongemagtens Indskrænkning i Danmark, og at hun hadede den mægtige Adel og den rigt begavede Leonora Kristine, for hvem hun saa ofte havde maattet vige Pladsen ved Hoffet. Da hun øvede stærk Indflydelse paa sine Omgivelser og paa selve Kongen, er hun kommen til at gribe dybt ind i Danmarks Skæbne.

Efter sin Faders Død forholdt Hertug Frederik sig afventende. Hans Stilling som Statholder i Hertugdømmerne gav ham Styrke, og han gjorde desuden efter sin Families Tradition Krav paa Arveret til Norge. Sikkert har han staaet i Forbindelse med Hannibal Sehested, der i Modsætning til sin Svoger Ulfeld nærede Sympati for en Udvidelse af Kongemagten. Den *Stænderforsamling*, som skulde afgøre Kongevalget, aabnedes den 18. April 1648 paa Slottet i København med en Tale af Kansleren Kristen Tomesen Sehested. Samme Dag kom det inden for Rigsraadet til en Overenskomst mellem „Svigersønnerne" og deres Modstandere i Kirsten Munks Sag: Hun blev anerkendt som Kongens Ægtehustru, men fik ikke noget Livgeding eller nogen Arv efter den afdøde. Stænderforsamlingen bestod af 200 Medlemmer, mest borgerlige. Men allerede ved Aabningsmødet kom det til en interessant Episode, der viser, at de lavere Stænder denne Gang ikke var til Sinds at overlade Valget til Adelen alene. Da Kansleren i sin Tale til dem sagde, at „*Rigens Raad* havde besluttet at vælge Hertug Frederik og formodede, at baade gejstlig og verdslig Stand ikke skulde have Aarsag til andet, end være dermed vel fornøjet", traadte Universitetets Rektor, Professor Laurids Scavenius, frem paa de lavere Stænders Vegne. Han erklærede, „at de *alle* var skriftligen ombedede af den højsalige Konge, at udgøre Fuldmægtige, for at raadslaa om det kongelige Valg. Hvorfor de formenede sig at være berettigede til at have deres Vota i Valget og ikke være forbundne alene til at samtykke den, som Rigsraadet vilde udvælge". Hvad Kansleren svarede til denne første Indvending mod den højere Stands Enevælde, vides ikke, men ganske uden Frugt er den ikke bleven, thi Kansleren sagde senere i Hyldings-

talen: „Danmarks Riges Raad har vel betænkt, og *alle Mænd i begge Riger* med enig Raad og Stemme bevilget og samtykket Frederik til Konge“. Derimod havde der ved Kristian IV's Hylding blot været Tale om „Danmarks Riges Raad“.

Fig. 182. Sophie Amalie. (Maleri paa Rosenborg.)

Men Rigsraadet undlod ikke at drage Fordel af den gunstige Omstændighed, at Tronen stod ledig, til at lade Hertug Frederik købe den dyrt. Ulfeld gik i Spidsen derfor, men det blev en tvivlsom Fordel for ham personlig, da han gennem *Haandfæstningen* maatte styrke hele Raadets Magt og ikke kunde høste Fordel for sig selv. Visse Bestemmelser synes dog at være indførte efter „Svigersønnernes“ Ønske. Saaledes var det aabenbart med Henblik paa Kirsten Munks Fængsling,

at man forlangte, at Adelsmænds og adelige Fruers og Jomfruers Sikkerhed for Fremtiden skulde garanteres. Den Bestemmelse, at Norge skulde være Len af Danmark, var aabenbart rettet mod Hannibal Sehested, der havde ønsket at give det større Selvstændighed. Men de øvrige Paragraffer i Haandfæstningen kom Adelen som Helhed til Gode. *Rigsraadets* Medlemsantal fastsattes til 23, og naar der indtraadte Ledighed, skulde Adelen vælge et vist Antal, hvoraf atter Rigsraaderne indstillede tre Mænd til Kongen, hvorimellem han kunde vælge. Ligeledes skulde Rigsraadet foreslaa Kongen tre Mænd til hvert af de høje Rigsembeder. Kongen maatte ikke uden Rigsraadets Samtykke paalægge Skatter eller Toldafgifter, ja ikke engang forhøje Sundtolden; han maatte ikke gøre Forandring i Mønten, afsætte nogen Lensmand uden Raadernes Samtykke eller forhøje Afgifterne af Lenene, Bestemmelser, hvorved disse Afgifter sank betydelig, de sjællandske saaledes til ned under Tredjedelen. Kongen maatte heller ikke optage nogen Person i Adelsstanden, Hoffet skulde bestaa af danske Adelsmænd, og han maatte ikke rejse ud af Landet uden med Raadernes gode Vilje. Han maatte ikke slutte Forbund eller begynde Krig, ja ikke engang opbyde Rostjenesten eller udruste Flaaden, helt eller halvt, uden med den samme Indskrænkning. Sit Jordegods skulde *Adelen* beholde med alle Herligheder og Rettigheder, lige saa frit og frelst, som Kongen selv, hvori der bl. a. laa, at Adelsmændene nu fik Skattefrihed for deres Ugedagsbønder. I det Hele skulde Kongen elske og fremdrage Rigsraadet og Adelen og i Forening med dem styre og regere Danmarks Rige. Men dersom han foretog sig noget, der stred mod Haandfæstningen og ikke vilde lade sig sige og raade af de tilstedeværende Rigsraader, da skulde han indkalde det hele Raad for at høre dets Betænkning. „Gøre vi det ikke", hedder det til Slut, „da skal de tilstedeværende Rigens Raad selv have Magt til at forskrive deres Medbrødre paa et belejligt Sted for at bevæge os til det, som de agte ret og billigt at være. Lade vi os endda ikke raade, (som ikke er at formode), da stande det Rigets Raad frit for at bestemme og forordne det, som ret og billigt er, hvormed vi skal lade os nøje".

Ingen dansk Konge har underskrevet en saa haard Haandfæstning som Kong Frederik efter Valget den 8. Maj 1648, og den var langt haardere end Kristian IV's. Men det blev ogsaa den sidste. Buen var nu spændt saa stærkt, at den maatte briste. Skønt der tilsyneladende kun var levnet Kongen meget lidt Magt, oversaa Adelen, at en dansk Konge, der fulgte efter Kristian IV, maatte sidde inde med en stor Indflydelse. Den Anseelse og Folkeyndest, hvormed den afdøde Konge havde forstaaet at omgive Kongedømmet, der i den offentlige Mening stod som

Rettens Vogter i Landet, var saa betydelig, at der her var en stor Arv for hans Efterfølgere at udnytte. I de lavere Stænder herskede der Modvilje mod Adelsstanden og Sympati for Kongen, og ude i Europa gik Udviklingen i Retning af det enevældige Kongedømme. Det kunde ikke være andet, end at alt dette maatte komme til at indvirke paa Forholdene herhjemme.

Men med Harme følte den nye Konge sin bundne Stilling, og han kunde ikke lade være med at give sine Følelser Luft ved det Gilde, som fulgte efter Valget. Det var da, han trak Ulfeld hen i en Krog og sagde de Ord til ham: „Korfits! I har i Dag bundet mine Hænder; hvo ved, hvem der kan binde Eders igen!“ Undvigende svarede Ulfeld, at dersom man havde bundet Kongens Hænder for haardt, var der vel Raad for at løse dem igen. Men Frederik III vidste godt, at det først og fremmest var Ulfeld og hans Svogre, der havde fremkaldt den haarde Haandfæstning.

Det Spørgsmaal, der først maatte frembyde sig for den nye Regering, var, hvorledes man skulde afhjælpe den truende *Pengenød*. Statsgælden var i de sidste ti Aar steget til sin ottedobbelte Højde og var nu fire Mill. Daler. Til Kongens Kroning maatte man endogsaa indløse Kronen, da den var pantsat til en hamburgsk Købmand. Man greb da først og fremmest til et vældigt Salg af Krongods for derigennem at bøde paa Pengemangelen, og i alt blev 20,000 Tdr. Hartkorn udlagt til private, men Følgen blev, at Kronens ordinære Indtægter sank, saa at man ad andre Veje maatte bøde paa den aarlige Formindskelse.

Det Sted, hvor Kongen først viste sin Selvstændighed, var i *Hertugdømmerne*. I Aaret 1650 indførtes der saaledes her Førstefødselsret i den kongelige Del af Hertugdømmerne. Sønderjylland og Holsten blev i det Hele som en Slags Forsøgsmark for Frederik III under hans Stræben efter at naa til Suverænitet, d. v. s. Enevælde. I *Norge* havde han derimod været nødt til at give Afkald paa sin paastaaede Arveret ved sin Haandfæstning, men man sporer inden for den norske Befolkning i de følgende Aar en Tilbøjelighed til dog at betragte Frederik III som sin egentlige Arvekonge.

I *Danmark* optraadte Kongen derimod i den første Tid med megen Forsigtighed, og han overlod det til Rigsraadet at tage den værste Tørn med den Finansnød, som stadig var saa truende. I August 1650 paalagde derfor dette en Accise d. v. s. Skat paa Øl og Brændevin for derved at fylde det Hul i Statsindtægterne, som var fremkommet ved Salg af Krongodset. Adelen og Gejstligheden skulde dog være befriede for den nye Byrde. Men over for dette Skridt sporer man igen en selvstændig Optræden fra Borgerstandens Side, ligesom ved Kongeval-

get. Den var ikke mere til Sinds at ville finde sig i ethvert Paalæg fra Adelens Side, og i Spidsen for den traadte Københavns senere saa berømte Borgmester *Hans Nansen.* Han var født Flensborger og har i sin Ungdom tumlet sig til Søs. De fremragende Egenskaber, som han sad inde med, gjorde ham vel egnet til at være Folkefører, da han besad dem i højere Grad, end man kunde finde dem hos de bedste inden for hans Stand. Med Dristighed i sine Planer forbandt han Sindighed i Udførelsen; han havde et roligt og faamælt, sømandsmæssigt Væsen, forbundet med Djærvhed og Hidsighed og samtidigt med et vist Lune. Derfor kunde han i saa høj Grad vinde sine Bysbørn for sig, og som yndet Folketaler snart rive dem med sig, snart holde igen. Ganske vist lykkedes det ikke denne Gang Københavns Borgere at gennemføre deres Protest mod Accisen, men Modsætningen blev skærpet mellem Adelen og de andre Stænder. Da Kongens Søn *Prins Kristian* samme Aar blev valgt til Tronfølger, bidrog ogsaa dette Skridt til at styrke Kongens Indflydelse.

Hvad der i disse Aar især fængsler Opmærksomheden er Forholdet mellem *Kongen og Korfits Ulfeld.* Spændingen mellem dem tiltog bestandig og blev næret ved Dronningens Had til Leonora Kristine.

Endnu en Triumf var det dog forbeholdt Korfits Ulfeld at fejre. Det lykkedes ham at overbevise Regeringen om Rigtigheden af sin nederlandske Politik, og han blev derfor i Februar 1649 paany sendt til *Nederland* for at underhandle om et Forbund med Generalstaterne. Dette er uden Tvivl Korfits Ulfelds værdifuldeste Indsats i dansk Politik. Trods den svenske Residents Forsøg for at hindre det, lykkedes det ham at gennemføre en *Forsvarstraktat,* hvorefter den af de to Stater, som blev angrebet, skulde modtage en Hjælp paa 4000 Mand fra den anden. Samtidigt afsluttedes ogsaa den saakaldte *Redemtionstraktat.* Det var en Overenskomst om at afløse Øresundstolden, saa at Nederlænderne fik Toldfrihed i Sundet mod en aarlig Betaling paa 140,000 Rigsdaler. Ulfeld var selv meget tilfreds med Resultatet og betragtede disse Traktater som Mesterværker. Men i Danmark var Følelserne blandede, og de store Udgifter, som hans Ambassade havde voldet, faldt Kong Frederik for Brystet. Endnu værre var det dog, at han under sit Ophold i Holland, da han optraadte som en lille Fyrste og ligefrem førte Hof sammen med Leonora Kristine, havde ladet meget uforsigtige Ytringer falde om sin Konges Personlighed. Ved sin Tilbagekomst mødte han derfor ingenlunde den Paaskønnelse, som han havde ventet. Tværtimod opdagede han snart, at hans Stilling var bleven svagere under hans Fraværelse.

Frederik III havde benyttet denne Tid til at undergrave Svoger-

partiets Stilling. Det første Stød blev rettet imod *Hannibal Sehested,* hvis Styrelse af Norge i Virkeligheden ikke kunde taale en nøjeseende Kritik. Det blev bestemt, at hans Regnskaber skulde gennemses af Rigsraadet og derefter forelægges Kongen. Nogen Afgørelse i denne Sag var der dog ikke faldet, da Rigshovmesteren efter otte Maaneders Forløb vendte hjem. Men ogsaa mod dennes Embedsstyrelse var der bleven anstillet Undersøgelser, og man paastod, at hans Bestyrelse af Pengevæsenet i Kristian IV's Alderdom havde været saa mislig, at han havde nyttet den til at samle sig uhyre Rigdomme. Desuden var hans Embedsmyndighed bleven indskrænket paa flere Maader. Før sin Afrejse var efter hans eget Ønske Rigsraad *Joakim Gersdorf* bleven udnævnt til hans Afløser som Statholder i København. Han var oprindelig en Ven af Ulfeld, men synes at være bleven omstemt ved det Indblik, han fik i dennes Styrelse. Korfits Ulfeld fandt derfor Forholdene meget forandrede, og i sin Harme derover greb han til det samme Middel, som han saa ofte havde anvendt i Kristian IV's Tid. Under Paaskud af at være syg holdt han sig i lang Tid hjemme i sit Hus og mødte hverken i Rigsraadet eller ved Hoffet. Han stolede paa sin Uundværlighed, men denne Gang forregnede han sig. Først og fremmest vendte Regeringen sig nu mod Hannibal Sehested, hvis Sag kom til at staa bestandig daarligere. Det var neppe i Kongens Interesse at knuse denne fuldstændig, da Sehesteds og hans egne Ønsker om en Forøgelse af Kongemagten faldt sammen. Men det var ikke muligt at redde ham, da det blev aabenbart, at han under sin Styrelse af Norge havde beholdt mindst 90,000 Rdl. af de udskrevne Skatter. I Juni 1651 maatte Hannibal Sehested nedlægge sin Værdighed som Rigsraad, opgive sine Len og afstaa sine private Godser i Norge til Kronen. Hermed var han ydmyget, og det havde kostet ham 200,000 Rdl. at undgaa ligefrem Retsforfølgning.

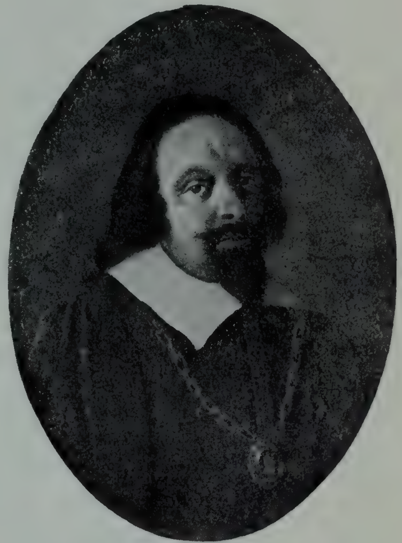

Fig. 183. Hans Nansen.
(Maleri paa Frederiksborg.)

Men medens Frederik III ønskede til en vis Grad at skaane Hannibal Sehested, gjorde intet saadant Hensyn sig gældende, naar Talen var om Rigshovmesteren. Hans talrige Modstandere ved Hoffet for-

smaaede da heller ikke noget Middel til at styrte ham. Den Mand, som kom til at føre det afgørende Stød, var en af hans Fjender, Oberst *Jørgen Walter,* der 1645 havde forsvaret Rendsborg Fæstning saa tappert mod Svenskerne, at han til Løn herfor var bleven adlet af Frederik III. Han var meget vel anskrevet ved Hoffet, navnlig hos Dronningen, og han stod i Forbindelse med en Kvinde, *Dina Vinhofers,* hvis Rygte ikke var det bedste, thi som det hedder i Skriftet om hendes Proces: „For sin Skabnings Skyld var hun af adskillige ikke ilde lidt eller anset.“ Han fik hende overtalt til at fremsætte den Løgn, at hun stod i Forhold til Ulfeld, og at hun hos denne uset havde været Vidne til en Samtale mellem ham og Leonora Kristine, der drejede sig om at rydde Kongen af Vejen ved Gift. I December 1650 meddelte Walter til Kongen, hvad Dina skulde have aabenbaret ham om Ulfelds Forsæt. Denne Beskyldning gentog hun personlig under et Forhør paa Slottet faa Dage senere. Der opstod ligefrem Panik heroppe, hvad der er det bedste Vidnesbyrd om, at Kongen og Dronningen virkelig troede paa Sandheden af hendes Beskyldning. Men kort Tid efter begav Dina sig til Ulfelds Gaard og meddelte Leonora Kristine, at hendes Hus var truet af en stor Fare, idet en Del sammensvorne med Walter i Spidsen om Natten vilde overfalde og myrde hendes Mand. Det var nu Turen til Rigshovmesteren og hans Hustru at blive forskrækkede, og han rustede sig, lod sine Folk holde Vagt i Haven, lagde Fodangler under Muren, anbragte tolv ladte Bøsser i sin Sal og vaagede selv det halve af Natten. Den ejendommelige Situation var nu indtruffen, at baade Kongen og Ulfeld gensidigt frygtede for Overfald uden at turde tale derom, men da Spændingen blev uudholdelig, henvendte Ulfeld sig endelig til Kongen med Bøn om Beskyttelse mod sine Uvenner og Efterstræbere. Nu blev Sagen aabenbar, Dina blev fængslet, men Ulfeld fik samtidigt Ordre til ikke at forlade København. Regeringen bidrog selv til at sprede Uhyggen ved at lade Præsterne paa Prækestolene bede om, at Gud vilde oplyse Sandheden i en vanskelig og meget mørk Sag, hvis Lige aldrig tilforn i Danmark var hørt. Slotsvagterne blev forstærkede, og Kanoner blev kørt op. Men da Dina under Forhørene indviklede sig dybere og dybere i Modsigelser og Tilbagekaldelser, blev Retssagens Forløb nærmest en Sejr for Ulfeld. Dog bevarede hun sin Fripostighed, saa at hun i Retten slog ham paa Skulderen og udbrød: „Du est min Barnefader.“ Endelig faldt Dommen, som lød paa hendes Livs Fortabelse, medens der ikke blev ikendt Walter nogen Straf. Under Processen var det bleven ham befalet at blive i Byen, men ikke at vise sig ved Hoffet. Endelig den 11. Juli fandt Dinas Henrettelse Sted og endnu paa Skafottet sagde hun frækt

til Ulfelds Haandskriver: „Din Herre skal jeg klage over for Guds Dom.“

Saaledes var Ulfeld uden Vanskelighed kommet over Dinas Proces. Walter fik senere en Landsforvisningsordre, og med Rette ansaa Rigshovmesteren dette for en altfor naadig Straf. Men maaske var det netop Ulfelds Sejr, som fremkaldte hans paafølgende Nederlag, thi hans Fjender ved Hoffet var nu blevne urolige for hans Hævn. Man kastede sig derfor atter over Anklagen mod ham for *utro Embedsførelse,* og Sagen blev drevet med Kraft. Korfits Ulfeld saa overalt sine Fjender virksomme og turde med god Grund ikke møde dette nye Angreb. Alt dette bevægede ham til at iværksætte den Plan, som han allerede havde forberedt, nemlig at forlade Danmark. To Dage efter Dinas Henrettelse, og kort før Walters Dom var faldet, fik han at vide, at Kongen havde forlangt Rigsraadets Betænkning over hans Styrelse. Han begav sig da i al Hemmelighed om Aftenen d. 14. Juli med Hustru og sine ældste Børn ud ad Østerport, hvortil han havde ladet sig gøre en Nøgle, og efter at være kørt til Helsingør, gik han en halv Mil nord for Byen om Bord i en hollandsk Galliot, der i nogen Tid havde ventet paa ham for at føre ham til Holland. Herhen havde han i Forvejen sendt sine kostbareste Sager, og selv førte han betydelige Pengesummer med sig. Regeringen følte sig i Virkeligheden i en vanskelig Stilling ved hans Bortrejse og foretog i Begyndelsen intet andet end at inddrage hans Len. Men i Holland blev Ulfeld ikke længe og begav sig over Lübeck til Sverige, hvor han stillede sig under Dronning *Kristinas* Beskyttelse. Hun gav ham og hans Hus Sikkerhedsbrev d. 13. September og modtog ham derpaa i højtidelig Audiens. Da Ulfeld samtidigt udgav et buldrende Forsvarsskrift „Højtrængende Æresforsvar“, der endogsaa indeholdt Beskyldninger mod Frederik III for at have brudt Haandfæstningen, følte Regeringen sig ikke mere bunden af noget Hensyn. Æresforsvaret blev konfiskeret, og da han ikke indfandt sig for at forsvare sig, blev paa Herredagen i Juni 1653 hans Ejendom i Danmark konfiskeret, og hans Embeder erklærede for forbrudte. Rigshovmesterembedet blev givet til Joakim Gersdorf, og fra nu af var al Forsoning umulig. Men Ulfeld var ogsaa saa langt fra at gøre noget Skridt hertil, at han tvertimod trodsede Kongen og søgte at gøre ham al mulig Skade, skønt dette ikke kunde ske, uden at han samtidigt virkede mod sit eget Fædreland. Han betænkte sig ikke paa at træde det i Støvet, naar han blot kunde tilfredsstille sin Hævngerrighed og ydmyge det forhadte Hof. Med middelalderlig Tankegang betragtede han sig selv som en Adelsmand, der havde opsagt sin Herre Huldskab og Troskab, og paavirket som han tillige var af Renæssan-

cens Aand, saa han i sig selv noget af et Overmenneske, hvis Fædreland var overalt, hvor han fandt de gunstigste Forhold. I Sverige blev han ved at staa højt i Dronningens Yndest, saa meget mere som han flere Gange laante hende store Summer.

Paa sin Rejse ledsagedes Ulfeld bestandig af sin Hustru, hvis Troskab mod sin Ægtefælle var saa stor, at den ikke blot har ladet hendes Minde staa lysende til sene Tider, men ogsaa kastet et forsonende Skær over hans plettede Navn. I Virkeligheden er det smukke Forhold mellem de to Ægtefæller enestaaende i den Skare af fordærvede Søstre og Svogre, som omgav dem. At *Leonora Kristine* deltog i sin Mands Planer, og at han ikke havde noget skjult for hende, kan neppe bestrides; hun jublede med ham i deres Medgang og sørgede med ham i Ulykken. I Mandsdragt fulgte hun sin Husbond gennem Europas Lande, og hendes Forhold til den svage Ægtefælle er næsten som en Moders til sit Barn. Hun vedblev stadig at være Kristian IV's mandige og højtbegavede Datter. Men sørgeligt er det Billede, som Fru Kirstens øvrige Børn frembyder, da Unaaden brød ind over dem. Det var forbi med den Rolle, som det mægtige Svogerparti hidtil havde spillet. Sønnen, Grev *Valdemar Kristian,* er en lidet tiltalende Skikkelse, der endogsaa nedværdigede sig til at tilbyde Frederik III at røbe sin Moders Hemmeligheder for ham. Han gik i svensk Tjeneste og faldt under Karl Gustaf i Slaget ved Lublin i Polen 1656. Svigersønnen *Ebbe Ulfeld,* Befalingsmand paa Øsel og Bornholm, opsagde ligefrem sin Konge Huldskab og Troskab og gik til Sverige, hvor han under de følgende Krige som General kæmpede mod sine Landsmænd. Kun een forstod at holde sig oven Vande under Ulykkerne. Det var *Hannibal Sehested.* Denne mærkelige Mand kom altid igen paa ret Køl. Snart efter sit Fald opnaaede han af Kongen Løfte om en aarlig Pension, men han opholdt sig i de følgende Aar mest i Udlandet og blev spansk Artillerigeneral. Han ventede paa den Stund, da hans store Aandsevner under Danmarks Ulykke skulde gøre ham uundværlig.

Tiden mellem Ulfelds Flugt og den første Svenskekrig.

Korfits Ulfelds Flugt blev sikkert følt af Kongen som en Befrielse. Det vilde ikke have været muligt at styrte ham, hvis ikke Frederik III havde faaet Bistand fra hans egne Standsfæller, men det varede ikke længe, før disse kom til at savne ham. I Rigsraadet havde han været den selvskrevne Ordfører, og der var nu ingen, som kunde fylde denne Plads. *Joakim Gersdorf* var aandelig livlig og stod Kongen nærmere, han besad sikkert ogsaa en vis Behændighed i den ydre Politik, men

til Fører for Standen egnede han sig ikke. Ogsaa efter Ulfelds Fald traadte Kongen dog kun lidet frem. Han foretrak stadigt at lade *Rigsraadet* kæmpe med de store Vanskeligheder, som frembød sig i den indre Styrelse. Ydre Ulykker kom til, og i 1654 rasede en forfærdelig *Pest,* der alene i København bortrev 9000 Mennesker, d. v. s. omtrent en Tredjedel af Befolkningen. Det lykkedes da heller ikke Regeringen at faa de *økonomiske Vanskeligheder* løste. Hertil bidrog, at den Overenskomst, som var bleven sluttet med Hollænderne om en Erstatning for Øresundstolden, kun fik Gyldighed i kort Tid. Baade i Nederlandene og i Danmark herskede Misfornøjelse med Redemtionstraktaten, det sidste Sted fordi man troede, at den aarlige Indtægt af Tolden var større end Erstatningssummen. Den ophævedes derfor ved en ny Traktat 1653, hvorved Traktaten i Kristianopel af 1645 igen traadte i Kraft. Forsvarsforbundet blev derimod samtidigt fornyet. At man havde forregnet sig fra dansk Side ved at gaa tilbage til den egentlige Øresundstold, fremgaar alene af, at Sundtolden i de følgende Aar sank saa stærkt, at den i 1656 kun indbragte omtrent 70,000 Rdl. Hertil kom, at Dronningens Pragtlyst øgede Hofudgifterne i en urovækkende Grad. Tilstanden vedblev derfor at være daarlig.

Den økonomiske Politik, som Frederik III overtog fra Forgængeren, førte til, at man især søgte at ophjælpe *København.* I det nye østlige Kvarter, som Kristian IV havde anlagt, blev Gader afstukne; og en Vold blev draget uden derom, omtrent fra Nørreport til det senere Kastel. Men den blev kun halvt fuldendt, som saa mange af denne Tids Foranstaltninger. Forsvarsvæsenet laa navnlig Regeringen paa Sinde, og i Spidsen for det stod den dygtige Ingeniørofficer *Aksel Urup.* De sidste Kriges Erfaringer havde vist, at Hæren savnede et Støttepunkt i Jylland, og man anlagde derfor i Aaret 1650 paa Bersodde ved Lillebelt, hvor allerede Kristian IV havde bygget en Skanse, en helt ny Fæstning. Men denne skulde tillige være en betydelig Købstad. Derfor blev flere omliggende Landsbyer nedlagte, og de fremmede, der vilde nedsætte sig her, fik store Forrettigheder, fri Byggeplads med Mark og Frihed for Skat og Told og andre Afgifter. Fæstningens Navn var i Begyndelsen *Frederiksodde,* og den var beregnet til at være en Udfaldsport mod Halvøen, hvis denne blev oversvømmet af Fjenden. Men desværre blev heller ikke den færdig og stod kun slet sin Prøve i den næste Krig. Hvad *Hæren* angaar, begyndte man i 1652 paa at udskrive Soldater paa Adelsgodserne til Øvelser, og det bestemtes, at Bønderne i hvert Sogn skulde holde en Hest med Vaaben i Beredskab, ligesom at Præsterne i Krigstid skulde stille en Hest med en Rytter *(Sogneryttere* og *Præsteryttere).* Men den Øvelse, som disse Soldater fik, var saa ringe,

at det nye Værn ligeledes blev en Skuffelse, da Krigen udbrød. I September 1656 kunde derfor Rigsmarsken Anders Bille udtale de triste Ord: „Landsens Defension er slet og ringe."

Selv om det saaledes ikke kom til noget Sammenstød mellem Kongen og Adelen efter Ulfelds Fordrivelse, var det dog aabenbart for enhver, at der ikke herskede nogen god Aand mellem de to Statsmagter; og det Hofparti, der dannede sig omkring Kongen og Dronningen, og som for en stor Del bestod af indvandrede Tyskere, bidrog til at skærpe Modsætningen. Talende er det ogsaa, at Kongen og Hoffet i over et Aar 1654—55 opholdt sig uden for Kongerigets Grænser i *Flensborg,* og kun nødigt lod sig slæbe tilbage til Danmark. Det var et ilde Varsel for de truende Forhold, som snart skulde møde os. Hjælpeløs driver den danske Stat ned mod den Katastrofe, som rammer den i 1657.

I den *ydre Politik* var det derimod Kongen selv med hans tyske Raadgivere, som tog Ledelsen. I Sverige havde Dronning Kristina i 1654 nedlagt Regeringen til Fordel for sin Fætter Karl Gustaf. Hans Ydre er hverken smukt eller anseligt. En lille, svær Skikkelse med langt, sort Haar og blaa Øjne. Men han var en udmærket Feltherre, og ved sin Virksomhedstrang og Herskesyge skabt til Erobrer. Han blev Krigerkongen, der saa, at Sveriges Storhed, som var skabt ved Sværdet, ogsaa maatte vedligeholdes ved Sværdet. I Juni 1655 kastede han sig ind i *Krigen med Polen,* fordi dets Konge Johan Kasimir, der tilhørte Vasaætten, ikke vilde anerkende den nye Herskers Arveret til Sverige, og fordi Sverige ønskede at erhverve Preussen for at afrunde sine Østersøprovinser. I Begyndelsen havde Karl Gustaf glimrende Held med sig i Polen, saa at han erobrede det meste af Landet; men i 1656 indtraadte der et Vendepunkt. De undertrykte Polakker begyndte at rejse sig, og flere Stater i Europa blev ængstelige over Sveriges Fremgang. Dette gælder navnlig om *Nederland,* der frygtede for, at Sverige vilde udnytte sine Erobringer til at paalægge Østersøhandelen nye Toldafgifter. Foruden Polen opmuntrede derfor den nederlandske Gesandt Konrad van Beuningen ivrigt Danmark til at benytte den gunstige Lejlighed til at begynde en Hævnkrig mod Sverige, og desværre fandt han en altfor gunstig Jordbund hos Kongen og Hoffet. Skønt Holland i den følgende Tid holdt sig mere tilbage og aabenbart ikke vilde yde Danmark virkelig Støtte under en Angrebskrig mod Sverige, var dog Stenen begyndt at rulle fra dansk Side, og den kunde ikke mere stanses. I den følgende Tid optraadte desuden en ny Uven af Sverige paa Krigsskuepladsen, det var *den tyske Kejser,* der som katolsk Fyrste havde stærk Sympati med det betrængte Polen og

ønskede at lette dets Tryk ved et Angreb fra dansk Side. Det var ikke af Sympati for Danmark, at han vilde drive os frem, men han forespejlede den danske Konge, at Karl Gustaf var saa sysselsat i Polen, at en Krig i hans Fraværelse neppe kunde udsætte Danmark for stor Fare.

Hvad der virkede kraftigst til Krigen i Danmark var sikkert *Hadet mod Sverige.* Mens man i det 16. Aarh., baade under Reformationen

Fig. 184. Frederik III og Sofie Amalie paa Jagt. (Maleri paa Gavnø.)

og under Syvaarskrigen, var Vidne til en stærk Uvilje i Danmark mod Tyskerne, var denne efter Fredene i Stettin og Knærød bleven afløst af et nationalt Had til vor nordlige Nabo. Den sidste Fejde under Torstensson havde desuden slaaet Danmark dybe Saar, og baade Konge og Folk haabede paa at kunne tage de ved Brømsebro tabte Provinser tilbage. „Svenske Lasse“ var Øgenavnet paa Svenskerne i Danmark, og han indgød en med Respekt forbunden Uvilje. Dertil kom, at den svenske Styrelse af det pantsatte Landskab Halland havde vakt stærk Uvilje hos den derboende Adel, saa at man paa en vis Maade kunde tale om en svensk Forfølgelse af de derboende „danske Undersaatter“. Men ved nærmere Betragtning maatte det synes en betænkelig Sag at angribe et Land, der havde en krigerisk Konge, ypperlige Feltherrer og den mest krigsvante Hær, hvis Lige den Gang neppe fandtes i hele

Europa. „Bonden taget fra Ploven var bedre Soldat end andet Steds Kaptajnen med Fjederbusk i Hatten“. Derimod var Danmarks Forsvarsvæsen, som nævnet, ikke i nogen tillidsvækkende Stand.

Til Trods herfor udbredte der sig en stedse mere krigerisk Stemning fra Hoffet til Befolkningen, ogsaa til Adelen. Man stolede især paa det Forbund, som var sluttet med Nederland, og man gik ud fra, at Hollænderne ikke vilde taale, at Svenskerne gjorde sig til Eneherrer i Østersøen. I Februar 1657 blev der da holdt et Stændermøde i *Odense,* hvor Kongen selv var til Stede sammen med Dronningen. Det viste sig her, at en stor Del af Adelen, navnlig de skaanske adelige som Knud Ulfeld, Nils og Iver Krabbe og Henrik Lindenov var vundne for Hofpartiets Politik, og det samme gjaldt om Gunde Rosenkrans, General Aksel Urup og Ulrik Kristian Gyldenløve, der var en uægte Søn af Kristian IV. Udfaldet blev da, at Stænderne bevilgede et betydeligt Krigsstyr paa 3 Mill. Rdl. Skønt Krigserklæringen endnu ikke var udstedt, var Krigen hermed bestemt, og man besluttede, at hver af Danmarks 2000 Sogne skulde stille fire Ryttere og otte Karle til Fodfolket, hvorhos man begyndte paa omfattende Hvervninger til at udfylde Hærens Rammer. Hele Hæren kom til at udgøre 25,000 Mand, men rigtignok Folk med ringe Øvelse og tarvelig Udrustning. Rytteriet var forholdsvis stærkt, efter de Erfaringer, man havde gjort i Trediveaarskrigen. Men et daarligt Tegn var det, at der mange Steder rundt om i Landet vistes stor Trods og Genstridighed af Bønderne i Anledning af Udskrivningen.

Den 15. April opfordrede Kongen Rigsraadet til at overveje Krigserklæringen, og alle, undtagen Jørgen Brahe fra Fyn og Tage Thott fra Skaane, gik med dertil. Den 1. Juni 1657 udstedte Danmark sin *Krigserklæring.* De Grunde, der anførtes til Fredsbruddet, var, at Sverige havde taget Bremen og Verden, med Urette beholdt Sognene Särna og Idre efter Brømsebrofreden, beskyttet Ulfeld og hans Slægt og omgaaet Øresundstolden. Allerede forinden havde Hærens Opstilling fundet Sted, og man havde delt Tropperne i to Afdelinger, dels i Skaane, og dels i Hertugdømmerne. Dette Skridt var sikkert uklogt, da man herved svækkede Kræfterne, mens man burde have samlet dem næsten udelukkende til Halvøens Forsvar. I Skaane blev Aksel Urup og Gyldenløve satte i Spidsen, mens Rigsmarsken *Anders Bille* til Damsbo paa Fyn overtog Befalingen over de jydske Tropper, men saaledes at han var bundet af Krigsraadets Flertal ved alle sine Beslutninger. Han brød op i Slutningen af Maj og lagde sig i Lejr ved *Oldesloe* paa Østgrænsen af Holsten, da man fra dansk Side regnede med, at han kun skulde faa at gøre med de smaa svenske Troppestyrker, som stod i Pommern.

Anders Billes Navn er bleven overleveret til Efterverdenen plettet og vanæret som Følge af det Uheld, han fik i Krigen, men det er neppe med Rette. Han var ikke uden Dygtighed eller Klogskab, og han var afgjort en tapper og uegennyttig Mand, men indrømmes maa det, at han ikke havde stor praktisk Erfaring fra de senere Aar, ja at han neppe var professionel Kriger. Over for den store Modstander, som han fik, maatte han nødvendigvis falde igennem. Hertil kom, at han manglede dygtige Underanførere, at han som sagt var bundet i sine Beslutninger, og at de holstenske Adelsmænd, som havde Sæde i Krigsraadet, vilde undgaa en „Hovedaktion" og indskrænke sig til at dække Marsklandene. Den Ordre, han havde faaet fra Kongen, var uklar, og under hele Felttoget gjorde Dronningens Parti ved Hoffet en hemmelig Indflydelse gældende. Men Anders Bille maa derfor heller ikke ene bære Ansvaret for Begivenhedernes Udvikling.

Fig. 185. Anders Bille. (Maleri paa Gavnø.)

Det eneste aktive Skridt, som Hæren indlod sig paa, var, at Marsken den 16. Juni gik over Elben og i Løbet af kort Tid erobrede *Bremen* og *Verden* tilbage, hvor Indbyggerne var misfornøjede med det svenske Herredømme. Svenskerne bevarede kun Fæstningen Stade. Men hermed var ogsaa Felttogets Lykke forbi. For *Karl Gustaf* kom Krigen i en belejlig Stund. Allerede tidligere, da han rustede sig mod Polen, havde han været i Tvivl, om han ikke hellere skulde angribe Danmark. Nu tog han med Glæde imod Lejligheden til at trække sig ud af Polen, hvor hans Vaabenlykke var begyndt at dale. Ufortøvet brød han op og ilede i hurtige Marscher ind i Pommern med 6—8000 Mand. Det var Levninger af den Hær, han havde ført til Polen, Mænd med vilde, solbrændte Ansigter og smudsige pjaltede Klæder. Men det var de mest prøvede og hærdede Krigere, som den Gang fandtes i Verden. I Pommern kom *Korfits Ulfeld*, der boede paa Slottet Barth, til Kongen; her udhvilede hans Folk sig, og her modtog han Forstærkninger af Karl Gustaf Wrangel. Hans Hær var nu 12,000 Mand stærk, mest

Rytteri og udrustet med „et formidabelt Artilleri“, da han den 23. Juli brød ind i Holsten. Forgæves havde Frederik III selv med en Flaade passet paa ham i Østersøen, da han troede, at han vilde vende tilbage til Sverige.

Stor blev Forfærdelsen i den danske Hær, da man opdagede, at man stod over for selve den svenske Konge. Anders Bille sendte Rytteriet hovedkulds tilbage til Rendsborg og søgte at forsvare det vestlige Holsten med Fodfolket. Men det viste sig, at for den Forsvarskamp, som nu forestod, havde det været bedre, om man fra dansk Side havde lagt større Vægt paa at skaffe sig Fodfolk end Rytteri. Bag Størfloden ved *Itzehoe* søgte Anders Bille at gøre Modstand, men maatte opgive det. Der udbrød Panik, Byen blev skudt i Brand af Svenskerne, der fangede en Del af Hæren, som de stak ind under deres egne Faner. Samtidigt havde Wrangel i Løbet af 14 Dage generobret Bremen, og det viste sig nu, hvor uklogt de danske Førere havde gjort i at dele Hæren, da de baade i Holsten og Bremen kom til at kæmpe med en overtallig Fjende. Med Levningerne af sin Hær indskibede Rigsmarsken sig i Glückstadt og sejlede syg og nedbrudt rundt omkring Jylland. Af hele hans Hær var der nu efter en Maaneds Forløb kun nogle Tusinde Mand tilbage, hvormed han kastede sig ind i Frederiksodde. Sammesteds hen strømmede de nys udskrevne Bønderkarle fra Jylland for at forstærke den svage Besætning.

Korfits Ulfeld optraadte nu som aabenbar Landsforræder. Fra Langenwedel i Holsten udsendte han den 12. August sit Brev til den jydske Adel, hvori han opmuntrede den til at underkaste sig den svenske Konge. Men saa vidt var det ikke kommet med den danske Adel, at den lod sig lokke af Forræderens Løfter eller skræmme af hans Trusler. Hans egen Svoger Holger Vind blev saa forbitret, at han sendte ham hans Portræt tilbage efter at have stukket Øjnene ud paa det.

Karl Gustaf behøvede forøvrigt ikke Forræderens Hjælp. Den 24. August havde *Oberst Bøtticher* indesluttet Frederiksodde fra Landsiden, og da Kongen senere selv var kommen til Stede, sendte han denne Feltherre ud for at underlægge sig Jylland. Det var som saa ofte før Vendelboerne, der gjorde Modstand. Den 2. Oktober rykkede Bøtticher frem over Tangen ved *Agger* og mødte her en Forskansning, der var besat af Bønder. Men ved det andet Angreb brød Svenskerne igennem, over 200 Bønder blev nedhuggede, og Resten flygtede, skarpt forfulgt af Fjenden, op igennem Ty. I Løbet af faa Dage var hele Vendsyssel i Svenskernes Hænder. Men hermed var de nordjydske Bønders Modstand ikke brudt. Gang paa Gang blussede Snaphanekrigen op, og de

svenske Embedsmænd klagede over „Vendsyslerne, som paa hvilken Maade man end griber Sagen an, forbliver ved deres Haardnakkethed . . ., og Præsterne er fulde af Træskhed“. I Nørrejylland var der nu kun eet fast Punkt tilbage, nemlig Frederiksodde.

Forholdene i *Skaane* havde imens artet sig noget bedre for Danskerne. To Gange kom det i Efteraaret 1657 til Kampe i Sydhalland, og ved den sidste Lejlighed, da Frederik III selv anførte Hæren, lykkedes det ham at vinde en Sejr i Oktober Maaned ved *Kattarp*. Hvad der havde styrket den danske Hær, var den stærke Bistand, den havde faaet fra den skaanske Bondebefolknings Side. Navnlig udmærkede Gøngerne sig under Knud Ulfelds Anførsel. Han var en energisk og vindende Personlighed, der gjorde et ypperligt Indtryk paa Befolkningen, men til Skade for Danmark faldt han i en sejrrig Kamp mod Svenskerne samtidigt med Fægtningen ved Kattarp. Da Vinteren brød frem, kunde ingen af Parterne paa denne Kant rose sig af at have vundet afgørende Fordele. Men Danskerne havde holdt Stillingen smukt, og under Resten af Felttoget vovede Svenskerne ikke at betræde Skaanes Jord.

Fig. 186. Karl X Gustaf. (Efter samtidigt Stik.)

Saa meget værre udviklede Forholdene sig mod Vest. Fæstningen *Frederiksodde* havde allerede været indesluttet i to Maaneder, og det trak i Langdrag med Belejringen, da den stadigt kunde faa Tilførsel fra Fyn. Karl Gustaf havde derfor først tænkt paa at bemægtige sig denne Ø, og han behøvede dertil sin Flaades Bistand under Klas Bjelkenstjerna. Men den 12. og 13. September led den svenske Flaade i en

Træfning ved *Falsterbo* mod den danske Flaade under Rigsadmiral Henrik Bjelke saa store Tab, at den ikke var i Stand til at gaa til Lillebelt og sætte Hæren over. Derfor fik Wrangel Befaling til at tage Fæstningen ved et Angreb fra Landsiden. Karl Gustafs Stemning i Efteraaret 1657 var i det Hele vekslende; under sin første store Medgang tumlede han med fantastiske Planer, hvorefter han selv vilde tage Skaane, afstaa Nørrejylland til den engelske Protektor Cromwell og lade Hertugen af Gottorp, som havde brudt sin Neutralitet ved aabent at slutte sig til den svenske Konge, faa Fyn og Sønderjylland. Sjælland tænkte han sig udstykket mellem smaa afhængige Fyrster. Hurtigt maatte han dog slaa af paa sine Forventninger, thi hans Stilling blev efterhaanden ret vanskelig. En ny Modstander viste sig nemlig, idet *Kurfyrsten af Brandenburg* nærmede sig til Danmark, og meget tydede desuden paa, at *Kejseren* og *Polen* nu vilde gøre Alvor af at yde os Bistand. Hvis han blev indespærret paa Halvøen, vilde hans Stilling blive meget mislig. Først og fremmest gjaldt det derfor om at erobre den sidste Fæstning herovre. Frederiksodde var bestemt til Jyllands Centralfæstning og Residens, men var endnu ikke færdig. Den var aaben mod Søen, og til Lands var den uden Vandgrave. Endnu værre var det, at dens Besætning var svagere end Belejringshæren og kun udgjorde 2600 for største Delen ganske uøvede Mand. Den øverstbefalende Anders Bille var alvorlig syg, og Stemningen imod ham var baade inden for Voldene og i det øvrige Danmark meget ugunstig. Overløbere havde givet Svenskerne god Besked om Forsvarets Skrøbeligheder. I de mørke og regnfulde Høstnætter krøb Generalkvartermester Erik Dahlberg med en anden Officer paa Knæ op ad Volden for at undersøge Fæstningsværkerne, og de slap usete og uskadte tilbage. Stormen bestemtes da til Søndag Nat den 24. Oktober, og Signalet var, at der blev stukket Ild paa et Bondehus. Anfaldet skete pludseligt fra flere Sider, uden at Besætningen havde nogen Anelse derom. Men de Angreb, som blev rettede mod den egentlige Vold, blev dog slaaede tilbage. Afgørelsen kom ved Søbredden, hvor Fæstningsværkerne ophørte. Uplands- og Vestgøtarytterne red her uden om to af de Rækker Pæle der var nedrammede i Vandet, men da de kom til den tredje og sidste, der gik længere ud, var Vandet for dybt. De sprang da af Hestene og huggede Pælene om med deres Økser, hvorpaa de fra Siden trængte ind i Byen uden at møde synderlig Modstand. Først paa Trinitatis Kirkegaard traf de de jydske Dragoner, der i hæderlig Kamp fandt deres Død mellem Gravene, saaledes som den store Granitblok endnu vidner om. De andre tre Angrebskolonner var nu endelig trængt op paa Volden, de havde Halmviske i Hattene og deres Feltraab var:

„Hjælp Jesus!“ Da Solen steg op over Kattegat, var de alle Vegne Herrer over Fæstningen. I Forvirringen slap mange af Bønderkarlene bort mellem Svenskerne og skjulte sig i Skovene. Wrangel selv spadserede under Stormen uden væbnede Ledsagere op over Fæstningsvolden og traf der nogle danske „Bondesoldater“. De havde ganske vist Lunte og Gevær i Haanden, men alene paa Wrangels Opfordring kastede de deres Vaaben fra sig, „de arme forskrækkede Taaber“. Den

Fig. 187. Frederiksoddes Indtagelse. (Efter et samtidigt Stik.)

sidste Levning af Besætningen kastede sig under Rigsmarsken ind i den yderste Skanse i Fæstningen paa Bersodde. Forgæves blev han opfordret til at overgive sig, da red Erik Dahlberg selv frem, skønt Wrangel advarede ham og raabte: „I faar blot en Kugle til Svar!“ Men Anders Bille strakte virkelig Gevær, han havde faaet to svære Saar, hans Frue var druknet under et Forsøg paa at flygte over Beltet, og der var ingen Udsigt for ham selv til Redning, da Modvind hindrede ham i at komme bort. Et Par Uger efter døde han af sine Saar den 9. November, Sorg og Græmmelse over den fortvivlede Stilling fremskyndede hans Endeligt. Korfits Ulfeld besøgte ham paa hans Yderste, men den døende viste en saadan Uvilje ved at se Forræderen, at Wrangel maatte give Ulfeld et Vink om at begive sig bort. En frygtelig Skæbne ramte Frederiksodde efter Indtagelsen, og „imellem

Ligene gik de af Sejren og Drikkevarerne berusede svenske Krigeres vilde Dans“.

Frederiksoddes Indtagelse gjorde et forfærdeligt Indtryk i Landet, og der er sagt derom, at ingen enkelt Handling har bidraget saa meget til at svække den lavere Befolknings Tillid til Adelsstanden. Skældsord haglede ned over den, og dog har vi set, at det ikke var med fuld Ret, man lagde Ansvaret for Ulykken paa Anders Bille alene. Men om at opgive Kampen fra dansk Side var der ikke Tale. Der blev truffet Forberedelser til at modtage Svenskernes forventede Angreb paa Fyn, hvor *Ulrik Kristian Gyldenløve* fik Overanførslen. Ved hans Side stil ledes Oberst *Jens von Hadersleben*, kaldet von Løwenklau, en stortalende fremmed Officer, der havde forstaaet at vinde Hoffets Tillid, skønt han i ingen Henseende synes at have fortjent den. Ogsaa paa Københavns Befæstning blev der nu taget fat, men stort naaede man ganske vist ikke at udrette. Fra Udlandet indkaldtes to virkeligt fremragende Militære, Generalerne *Hans Schack* og *Eberstein,* men man naaede ikke at faa nogen Fordel af disse Nyerhvervelser i denne Krig. Endelig oprettedes i Hovedstaden en ny Administrationsgren i *Krigskollegiet,* hvorved hele Forsvaret skulde samles under eet. Alle disse Forberedelser blev dog kun halvt gennemførte, og det eneste Lyspunkt, som frembød sig, var, at man fra *Norge* meldte om Held i Kampen mod Svenskerne. Her oppe var Jemtland bleven erobret tilbage i 1657. Men i Udlandet begyndte man nu at mistvivle om Danmarks Skæbne. Kurfyrsten af Brandenburg, der havde sat sig i Bevægelse, trak sig atter tilbage ved Efterretningen om Frederiksoddes Indtagelse. Det sørgeligste var, at der overalt i Landets Indre viste sig en enestaaende Opløsning og Uenighed. Paa Fyn og i Skaane gav Rytterne og Bønderne Ild paa hverandre, og Soldaterne maatte ofte gaa halvnøgne.

Karl Gustafs Stilling var bleven væsentlig forbedret, men endnu følte han sig ikke tryg. Efter Halvøens Erobring optog han igen Torstenssons Plan om at gøre Landgang paa Øerne, og Kaptajn *Peder Bredal* maatte ligge med en Eskadre i Lille Belt for at værge Kysten. Fra dansk Side betragtede man det sikkert som en Fordel, da det straks efter faldt i med en *haard Vinter*, thi man mente, at Isbeltet vilde danne en Mur om Landet til dets Værn. Stor blev derfor Forfærdelsen, da det viste sig, at Havet tværtimod lagde en Bro for Erobreren. Fra den 9. Januar var det 3 Uger igennem saa stærk Kulde med Snevejr og Østenvind, at alle Vande blev tillagte med Is, og den strenge Vinter varede næsten uden Afbrydelse til Slutningen af Marts. Karl Gustaf saa straks den Mulighed, som her frembød sig for ham, og han trak sine Tropper sammen ved Foden af Skamlingsbanken

mellem Haderslev og Kolding. Den 27. Januar var 12,000 Mand samlede, Rytteriet ved Hejls og Fodfolket ved Stenderup. Samme Nat var Strømmen midt i Beltet frossen til, mens den endnu Dagen i Forvejen havde været aaben. Wrangel undersøgte nu Isen; indtil *Brandsø*, en lille Ø midt i Beltet, var den sikker, men herfra og til den fynske Kyst var den endnu svag, og man søgte derfor at styrke den ved at lægge Halm og Brædder paa de svageste Steder, for at de skulde fryse

Fig. 188. Peder Bredal iser sine Skibe ud af Nyborg Fjord. (Efter Pufendorf.)

sammen med den. Den 30. Januar foregik Overgangen fra Foden af Skamlingsbanken. Allerede i Daggry var Rytteriet kommet til Brandsø, og det gik nu videre over mod Fyn. Paa Strømmen steg Rytterne af Hestene og ledte dem efter sig. Kanonerne blev kørte i lang Afstand fra hverandre. Saa snart Rytterne var komne over Strømmen, sprang de igen paa Hestene og huggede ind paa Danskerne. De danske Tropper udgjorde kun noget over 3000 Mand. De stod opstillede paa „Flægen“ d. v. s. Kysten ved den inderste Ende af *Tybring Vig* tæt ved Gaarden Iversnæs, det nuværende Wedellsborg. En Del af dem havde taget Stade helt ude paa Isen. Mens Wrangel angreb dem forfra med en Del af Rytteriet, gjorde Kongen selv med en anden Afdeling en

Svingning for at tage dem i højre Flanke. Isen brast paa nogle Steder under hans Tropper, og to Eskadroner Rytteri tillige med Kongens egen Vogn og den franske Gesandt Terlons, der ledsagede ham, forsvandt i Dybet. Men han udførte sit Foretagende, skønt han flere Gange var i personlig Fare. Den danske Anfører, den kække Ulrik Kristian Gyldenløve, laa syg i Odense, og han havde maattet betro Overanførselen til „Oberst Jens". Da Danskerne nu blev angrebne fra begge Sider af en langt overlegen Styrke, maatte Anføreren overgive sig med sine Tropper til sin gamle Feltherre, Wrangel. Men foruden Hæren faldt hele Fyns Land i Svenskernes Hænder. De svenske Soldater gik frem paa en saadan Maade, at det var tydeligt, at den ypperlige Krigstugt fra Gustaf Adolfs Dage for længe siden var forsvundet under Trediveaarskrigens Rædsler. Fyn blev udplyndret paa det grueligste, og mange Folkesagn taler endnu derom.

I en Slæde drog Karl Gustaf Dagen efter ind i Odense. Her faldt den syge Gyldenløve, fire Rigsraader, 60 Kanoner og store Forraad i hans Hænder. Paany tumlede han med store Planer om at erobre hele Danmark, og han ansaa Landet for modent til Undergang. Intet Steds paa Fyn mødte han Modstand, kun Kaptajn *Peder Bredal,* der laa ved Nyborg Havn med fire smaa Skibe, havde ikke tabt Modet. Fra den 2. til den 5. Februar udholdt han Ilden fra Fæstningens Volde og ved at lade Isen hugge op rundt om Skibene og lade deres Sider overøse med Vand for at gøre dem glatte, hindrede han Svenskerne i at entre. Til sidst lykkedes det ham at arbejde sig uden for Skudvidde og, da Isen brød op, at føre sine Skibe til København.

Imidlertid var den utrættelige *Erik Dahlberg* den 2. til den 4. Februar med 80 Østgøtaryttere gaaet over *Taasinge* til *Langeland* og derfra over Beltet til *Laaland.* Alt gik lykkeligt, og han undersøgte Isen, som han overalt fandt stærk. Den 4. Februar Kl. 9 om Aftenen var han tilbage igen hos sin Konge, som han fandt ved Bordet i Dalum Kloster, tæt syd for Odense. Han tilbød at føre Hæren i god Behold over til Laaland. Da straalede Kong Karls Øjne af Glæde, han slog Hænderne sammen og raabte: „Nu, Bror Frederik, nu skal vi tales ved paa godt Svensk!" Straks skyndte de sig i en forrygende Snestorm til Nyborg for at raadslaa med Wrangel. Men baade han og Ulfeld var meget imod Sagen, Wrangel af Skinsyge mod Dahlberg, Ulfeld fordi han ønskede Fred med Danmark, inden Riget var knust, saa at han derved kunde opnaa sin egen Genindsættelse. De erklærede derfor begge Sagen for ugørlig og henviste til den stærke Storm. I alt Fald var det bedre at forsøge en mulig Overgang over Sprogø til Korsør. Kongen vaklede i sin Be-

stemmelse og gik til Sengs. Dahlberg maatte høre ilde af de to andre Deltagere i Raadslagningen, fordi han vilde forlede Kongen til farlige Foretagender, og han gik mismodig bort. Men næppe var han kommen ind paa sit Værelse, før Kongen sendte Bud efter ham. „Dahlberg," sagde han til ham, liggende i Sengen, „sig mig paa din Samvittighed, om du tror, at Hæren uden Skade kan komme til Laaland. Tal oprigtigt og frygt ikke for Wrangel eller Ulfeld, jeg retter mig ikke efter dem, men efter min egen Mening og Overbevisning." Da svarede Dahlberg: „Hæren kan uden Fare komme over, derpaa vil jeg vove mit Liv, skønt det var altfor ringe en Betaling, hvis nogen Ulykke

Fig. 189. Overgangen over Storebelt. (Efter Pufendorf.)

skulde indtræffe. Med Guds Hjælp haaber jeg, dersom Kulden vedbliver, at føre Eders Majestæt uden Skade over Isen med alle Eders Tropper, om de end var 3 Gange 100,000 Mand." „Det er sagt," raabte Karl Gustaf, „saa skal du gøre. Jeg vil i Guds Navn vove Forsøget!" Straks gik der Ordre til alle Regimenter om at møde næste Dag i Svendborg. „Skam faa I," sagde Wrangel om Morgenen vredt til Dahlberg, „I bringer Hans Majestæt fra Krone og Scepter." „Nej," svarede denne, „jeg skal som redelig Mand holde, hvad jeg har lovet." Men fra den Dag af nærede Wrangel Nag mod sin unge Medbejler.

Den 5. Februar samledes Tropperne ved Svendborg, og næste Dag begyndte Rytteriet at gaa over Taasinge til Langeland. En Fortrop gik imens over Isen til Laaland, hvor den plyndrede den gamle Herregaard Grimsted, det nuværende Frederiksdal. Derpaa fulgte den egentlige Hærs Marsch over Isen. Det var en uhyggelig Vandring. Vejret var nu halvt Tø, Hestene trampede Sneen ned og forvandlede den til sort Ismudder, saa at den brede Stribe, der betegnede Vejen, saa ud som en mørk Strøm. Nogle enkelte forsvandt virkelig ogsaa i Dybet, men Hæren kom iøvrigt uskadt til Langeland. Her hvilede man og holdt

Frokost. Kulden var saa stærk, at de frosne Spise- og Drikkevarer maatte hugges i Stykker og optøs. Nogle af de fine Herrer rynkede Næse deraf, men Kongen lo og saa sig i Aanden som Herre over det lige overfor liggende Laaland, bag hvilket atter Sjællands Kyster fremglimtede i det fjerne. „Nu, Dahlberg," sagde Kongen, efter at Frokosten var endt, „hold dit Løfte og vis os Vejen!" Og atter betraadte man den farlige Vej. Kongen selv holdt, omgivet af sine Generaler, paa en Høj ved Stranden og saa Tropperne bevæge sig hen over Havfladen. Til sidst fulgte han selv bag efter. Kl. 3 om Eftermiddagen steg Rytteriet i Land ved Grimsted uden at have mistet en eneste Mand. Wrangel fulgte siden efter med Fodfolket.

Fæstningen *Nakskov* havde en stor Besætning af Bøndersoldater, men Kommandanten var en Udlænding, der ikke forstod Folkets Sprog, og Borgerskabet var forsagt, da det frygtede for at skulle lide samme Skæbne som Frederiksoddes Beboere, hvis Byen blev indtaget. Deres Rædsel drev dem tilsidst til Forræderi, de nægtede at adlyde Kommandanten, og da han havde afvist en enlig svensk Trompeters Opfordring til Overgivelse, gik deres Skræk over alle Grænser. Til sidst fornaglede de selv Kanonerne og sendte nogle Borgere ud med Lygter i Hænderne for at søge efter en Mand i den svenske Hær, som de kunde overgive sig til. Det blev Korfits Ulfeld, og de vendte tilbage med Jubelraab: „Fred, Fred! Vi skal blive frie Borgere, vi har kysset Kongen af Sveriges Haand." Nødtvungen maatte Kommandanten finde sig i, hvad der var sket. Og dog havde Svenskerne ikke engang haft i Sinde at spilde Tiden paa en Belejring. Paa Falster holdt Hæren Rastdag for at hvile sig. Nykøbing kunde ikke erlægge den forlangte Brandskat, og truedes med at blive afbrændt, men reddedes dog af sin Præst Jes Jessen, der ved sin Præken og sine Bønner bevægede Karl Gustaf til Medlidenhed.

Den 12. Februar gik hele Hæren fra Falster over til Sjælland og steg i Land ved *Vordingborg,* den gamle By, der havde set Valdemarernes glimrende Dage. Nu trængte Landets Fjender her uden Modstand ind i Rigets Hjerte for at bibringe det det afgørende Stød.

Den samme Opløsningsaand, som havde vist sig i Nakskov, gik igennem Resterne af Danmark. Da Isen havde baaret Svenskerne over til Fyn, syntes intet mere at kunne standse dem, og kun til Forsvaret af København nærede man nu en svag Tillid. Man tog fat paa at afbrænde Forstæderne og at arbejde paa Voldene. Visse Dele af Københavns Befolkning, som Studenterne og Købmandssvendene, viste Mandemod. Tropperne i Skaane blev kaldt over Isen til Sjælland for at deltage i Forsvaret. Men de fleste Steder var Aanden slet, og skønt man

havde samlet en Forsvarsstyrke, der var større end den, Karl Gustaf raadede over, saaledes at en Kamp ikke kunde anses for udsigtsløs, var der dog kun faa, der vovede at anbefale at lade det komme til det Yderste. Imellem disse var Generalmajor *Tramp,* der tilbød Frederik III at stille sig i Spidsen for Hæren og at møde Svenskerne ved Køge. Den almindelige Stemning gik dog i modsat Retning, og som et Vidnesbyrd om Mangelen paa Offervillighed kan det nævnes, at i Helsingør var der en ligefrem forræderisk Stemning iblandt Borgerskabet, og da man udskrev Tropper i Hillerød, stillede Borgerne kun „nogle smaa Børn".

Kong Frederik mente derfor, at han ikke burde lade det komme til en Prøve. Allerede efter Fyns Erobring var der fra dansk Side fremkommet Tilbud om Fredsforhandlinger, og Karl Gustaf havde stævnet de danske Underhandlere til et Møde enten paa Sprogø eller i Rudkøbing. Man valgte det sidste, og Frederik III paalagde sine Afsendinge for enhver Pris at undgaa et Angreb paa København, og hvis et saadant truede, hellere at bringe Ofre. De danske Underhandlere var Rigshovmesteren Joakim Gersdorf og Kristen Skeel. De havde ventet at træffe Karl Gustaf paa Langeland, men i Stedet mødte de ham paa Vejen tæt nord for Vordingborg kørende i en Slæde og omgivet af 200 finske Ryttere. Uden at standse Hærens Fremrykning gav han dem en kort Audiens paa Vejen mellem Snedyngerne og henviste dem til at begynde deres Fredsunderhandlinger i Vordingborg. Forinden holdt den svenske Konge her Raad med sine trofaste Mænd. Højt blussede hans Mod, og der var i første Øjeblik intet Maal, der syntes ham for stort. Hvorfor skulde han ikke gaa lige mod København og erobre Byen, hvad der ikke kunde falde ham vanskeligt? Bag efter kunde han jo ved Sund og Belt tage imod den Kamp med Nederlænderne, som han kunde forudse, da de neppe vilde finde sig i, at han genoprettede Kalmarunionen ved Danmarks fuldstændige Erobring. Men ved nærmere Overlæg sejrede Betænkelighederne. Bedre at slutte en dyr Fred, som ganske vist lod en Rest af Danmark bestaa, men i en saa lammet Skikkelse, at det var et Tidsspørgsmaal, naar ogsaa den vilde synke i Sveriges Arme. Ulfeld støttede denne sidste Mening; i Modsætning til de sejrsberuste svenske Generaler ønskede han en Fred, ogsaa for at han derved kunde genvinde sin gamle Stilling i Danmark. Saaledes blev det da. Karl Gustaf nødte Danskerne til den bitre Ydmygelse, at den ene af hans Underhandlere blev Forræderen Ulfeld, mens den anden var Svenskeren Sten Bjelke.

Forhandlingerne foregik i *Vordingborg d. 11.—13. Februar* og begyndte med, at Danmark stillede Forslag om, at Karl Gustaf skulde

give sine Erobringer tilbage, saa skulde han vinde deres evige Hengivenhed og Taknemlighed. Men som Svar herpaa fremsatte Svenskerne deres Krav: Skaane, Halland og Blekinge med Bornholm; dertil Saltholm, Møen, Anholt og Læssø; i Norge Bahuslen, Trondhjems Len, Island og Færøerne samt Akershus Len paa 30 Aar som Pant paa Freden; Holsten, Ditmarsken og Pinneberg; derhos Delmenhorst, de danske Ejendomme paa Rügen, den halve Øresundstold, Udlevering af alle hvervede Tropper og af 12 Krigsskibe, en Mill. Rdl., Erstatning til Hertugen af Gottorp, til Korfits og Ebbe Ulfeld og Ophævelse af alle for Sverige skadelige Forbund, saaledes at Danmark lovede ikke at lade fremmede Orlogsskibe passere gennem Sundet og Belterne; — det var de Krav, som de svenske Underhandlere havde Ordre til at stille. Sverige vilde ikke alene være Stormagten ved Østersøen, det vilde ogsaa ud til Atlanterhavet, saaledes at det blev en Stormagt i Europa. Med Forfærdelse hørte de danske Rigsraader disse ublu Fordringer. Vel var de straks klare over, at de skaanske Landskaber maatte ofres, men navnlig Afstaaelserne i Norge faldt dem stærkt for Brystet. De udbrød: „Det kan Danskerne ikke præstere, om I ogsaa vilde flaa dem.“ Skønt de tilstedeværende franske og engelske Gesandter lagde sig imellem og opnaaede et lille Afslag, nemlig paa Møen, Akershus Len, Færøerne og flere Krigsskibe, vovede de dog ikke at gaa ind paa nogen afgørende Beslutning. De ilede derfor tilbage fra Vordingborg til København for at aflægge Beretning til deres Konge, efter at have bedt om tre Dages Stilstand. Men Karl Gustaf nægtede dette og lod sin Hær rykke frem over Køge, mens han personlig red frem til Københavns Nærhed. Her var alt i den største Bestyrtelse og Forvirring. Byen manglede de fornødne Forsvarsmidler, og den bundfrosne Jord tillod ikke at bruge en Spade til at forbedre Voldene. Frederik III sendte da en Adelsmand, som stod ham nær, *Ove Juel,* til Karl Gustaf, og det lykkedes virkelig denne at opnaa en kortvarig Vaabenstilstand, hvorunder Forhandlingerne begyndte paa ny d. 16. Februar i *Høje Taastrup* Præstegaard. Længst holdt Danskerne igen paa Trondhjems Len, men da Karl Gustaf gjorde alt rede til at angribe København, maatte de give efter og den 18. Februar undertegne Fredsbetingelserne, saa haarde de end var. Dette Hastværksarbejde blev imidlertid nærmere udviklet i *Roskilde*, hvor Danmark d. 26. Februar maatte indgaa paa den tungeste Fred, som det nogensinde havde sluttet. Den danske Folkestammes ældgamle Hjemlande blev revne fra hinanden, da Danmark maatte afstaa *Skaane, Halland og Blekinge med Bornholm;* dertil kom Herlighederne paa *Rügen,* der var de sidste Levninger af Valdemarernes Erobringer, og i Norge *Bahus* og *Trondhjems* Len.

Endvidere skulde 2000 Ryttere udleveres til Svenskerne, og Danmark skulde „saa vidt muligt“ spærre Sundet for fjendtlige Orlogsflaader. *Korfits* og *Ebbe Ulfeld* skulde have alle deres Fordringer ordnede. Endelig skulde Karl Gustafs Svigerfader og Forbundsfælle, Hertug *Frederik III af Gottorp,* ved en senere Forhandling, der maatte være til Ende inden d. 2. Maj, have sine Krav opfyldte. Med Rette kunde Joakim Gersdorf, da han undertegnede Fredsbetingelserne, hviske: „Gid jeg ikke kunde skrive,“ og Sorg lagde snart efter den gamle Kristen Skeel i Graven. Hvad Brømsebrofreden havde indledet, fuldendte Freden i Roskilde. Danmarks Magt var brudt, det havde mistet sin højre Arm.

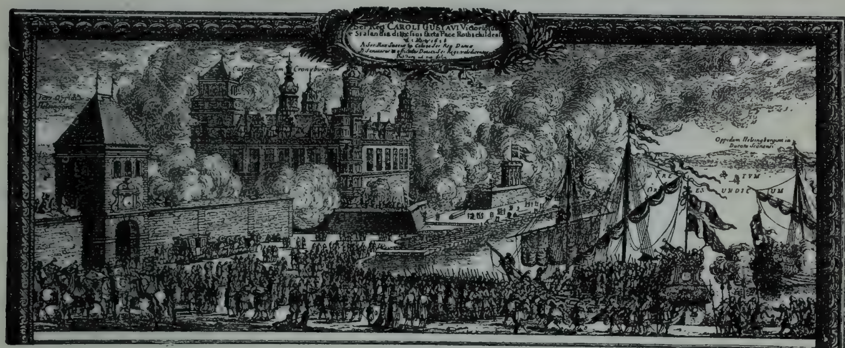

Fig. 190. Karl Gustafs Indskibning i Helsingør. (Efter Pufendorf.)

Inden han vendte hjem til Sverige, modtog Karl Gustaf Kong Frederiks Indbydelse til et Kongemøde paa *Frederiksborg* Slot den 3.—5. Marts. Han blev modtaget med megen Pragt. Forgæves havde flere svenske Herrer fraraadet ham at modtage Indbydelsen, da de frygtede for et forræderisk Anfald. Hemmelige Samtaler mellem de to Konger foregik i disse Dage; de er ogsaa ukendte for Nutiden, men det synes som om Frederik III har røbet sine Planer om at stække den danske Adel. Ved Taflet faldt Talen paa det farefulde Tog over Belterne. „Se her,“ sagde Karl Gustaf, idet han pegede paa Dahlberg, „det er den Mand, som har vist mig Vejen.“ Kong Frederik rakte ham naadig Haanden til Kys, men Dahlberg fortæller, at Dronning Sofie Amalie tilkastede ham et alt andet end venligt Blik.

Fra Helsingør drog den svenske Konge d. 5. Marts over til Helsingborg for at bese de vundne Lande. Paa Skibsbroen i Helsingborg blev han modtaget af den skaanske Gejstlighed med Biskoppen Peder Vinstrup i Spidsen, der hilste ham med en prydelig Tale. Var ikke ogsaa Resten af Danmark moden til Undergang? Derpaa drog han videre til *Gøteborg*, hvor Rigsdagen var samlet. Her lod han holde en

højtidelig Takkefest for den herlige Sejr, og over alt jublede Folket ham i Møde. Aldrig havde Sverige vundet saa store Fordele og saa betydelige Landskaber. Den før saa farlige Fjende Danmark kunde nu ikke længer „bide Sverige i Hælen“. Det svenske Folk glædede sig dobbelt, det ventede, at det nu ogsaa havde genvundet den saa længe savnede Fred. Men dette Haab skulde snart blive skuffet. Den ærgerrige Erobrer tumlede allerede nu med nye Planer om Krig med Brandenburg og Kejseren, og inden en kort Tid var gaaet, havde han sat den nysvundne Fred paa Spil ved et troløst Fredsbrud.

Karl Gustafs fornyede Angreb og Københavns Belejring.

I de første Maaneder efter Freden tænkte den svenske Konge sikkert ikke paa at genoptage Kampen med Danmark. Han vilde vende sig andet Steds hen, men foreløbigt ønskede han at forpleje og udhvile sin Hær i Danmark, hvor den efter Traktaten havde Ret til at blive indtil den 1. Maj. Desuden vilde han aftvinge vort Land yderligere Indrømmelser. Hans Mening var, at for Fremtiden kun Sverige og Danmark skulde have Ret til at holde Orlogsflaader paa *Østersøen*; han vilde have Trondhjems Len afrundet med *Romsdalen*, og han ønskede at have Haand i Hanke med de gottorpske Forhandlinger, der skulde begynde i Marts Maaned. Disse blev saare pinlige, men da Danskerne trak Underhandlingerne med den hertugelige Kansler *Kielmann* i Langdrag, truede denne med at lade den svenske Arme bryde Freden, hvortil han havde Karl Gustafs Tilladelse. Den 2. Maj maatte vi derfor give fuldstændigt efter. Hertugen og hans Efterkommere blev fritagne for Danmarks Lenshøjhed og opnaaede herved fuldstændig Selvstændighed eller *Suverænitet.* Desuden afstod Kongen til Hertugen *Svavsted* Amt i Sydslesvig. Denne Overenskomst betød, at Sønderjylland blev endnu mere løsnet fra Danmark, men for Kong Frederik selv medførte den den Fordel, at Rigsraadet ogsaa maatte erklære ham for suveræn i Slesvig, for at han ikke skulde være ringere stillet end den gottorpske Hertug. Saaledes var nu Frederik III uafhængig af Rigsraadet i sin Del af Sønderjylland.

Men jevnsides hermed gik ogsaa dansk-svenske Forhandlinger. Svenskerne fandt bestandigt paa nye Krav. Foruden Romsdalen krævede de nu ogsaa *Hveen,* som de med Urette paastod hørte til Skaane. I alle Henseender maatte Danmark tilsidst give efter. Kun langsomt og nølende lod Frederik III's Underhandlere sig drive fra Skridt til Skridt, men de endte bestandigt med at bøje sig. Det er muligt, at denne sejge Modstand har bidraget til at skabe en uvenlig Stemning hos den

svenske Konge, men naar han fra Slutningen af Maj Maaned igen kom ind paa den Tanke at *forny Krigen* med Danmark, var det andre Hensyn, som i Hovedsagen bestemte ham. Han vilde vedblive at forpleje sin Hær i det frugtbare Danmark, indtil det gunstige Øjeblik kom for ham til at kaste sig ind i Tysklands Anliggender, men naar denne Stund indtraf, skulde Danmark være fuldstændigt knust, for at det ikke skulde falde ham i Ryggen.

Foraaret 1658 havde ogsaa været en haard Tid for de Landskaber, som endnu var bevarede for den danske Krone. De svenske Embedsmænd foretog haarde *Udskrivninger* af Penge og Proviant, og de saa igennem Fingre med, at deres underordnede plagede Befolkningen paa alle Maader. Det var allerede kommet saa vidt, at Bondebefolkningen paa Sjælland mange Steder af Fortvivlelse greb til Vaaben og dannede Smaabander, som førte Krig paa egen Haand med Svenskerne. *Opløsningen* og Bitterheden imellem Adelen og de lavere Stænder fortsattes samtidigt, der blev gjort Forsøg paa at forbedre Regeringen ved at indføre Kollegiestyrelse, og Københavns Borgere lod høre fra sig med Krav om at blive stillet økonomisk og socialt lige med den højere Stand. Men kun lidt blev udført. Det var ikke blot den frygtelige Pengenød, som hindrede det, men en underlig Afmagt præger Rigsraadets Optræden i denne sidste Periode af Adelsvælden. Ganske med Urette nærede Svenskerne Mistanke om, at Danmark ved den første gunstige Lejlighed vilde falde dem i Ryggen, det var i Virkeligheden aldeles ikke i Stand dertil.

Det var i Juni Maaned, at Karl Gustaf endelig for Alvor tog den Beslutning paany at vende sig mod Danmark. Han stod nu hos sin Hær i Sydslesvig, og i Begyndelsen af August var han færdig med sine Forberedelser. De stolteste Forhaabninger om Herredømmet over et mægtigt Norden fyldte ham; Østersøen skulde blive en Indsø i hans Rige.

Den 4. August blev de Tropper, der var forsamlede i *Kiel,* omtrent 4000 Mand Fodfolk og 1200 Ryttere indskibede, og næste Morgen gik Kongen selv om Bord i Wrangels Admiralskib. Men først den 6. tillod Vinden, at man afsejlede. Endnu troede Folk om Bord, at Toget gjaldt Brandenburg. Men da Flaaden styrede mod Nord, kastede Kongen Masken over for Terlon, der ledsagede ham, og fortalte sin Hensigt. Terlon blev overrasket og søgte at gøre ham begribeligt, at det gjaldt hans Ære at bryde en undertegnet og ratificeret Traktat; Europa vilde tro, at det var Danmarks Svaghed, som var Grunden til hans Overfald. „Kun Gud skylder jeg Regnskab for mine Handlinger“, svarede Kongen, „han ved, om jeg har Ret.“ Men efter et Øjebliks Tavshed føjede han til: „Jeg tilstaar det, at det Tog, jeg nu har indladt

mig paa, vil føre mig til den højeste Anseelse eller volde mit Fald." Den 7. August løb den svenske Flaade ind i Korsør Havn. Den 8. var Udskibningen foregaaet, og det svenske Rytteri strejfede omkring for at opsnappe Smaaafdelinger af danske Soldater. De udspredte overalt, at de kom som Venner for at hjælpe den danske Konge mod hans oprørske Adel. Saaledes søgte man lige til det sidste at bevare det falske Skin.

Helt uventet kom Fredsbruddet ganske vist ikke for den danske Regering. Man var bleven advaret fra forskellig Side, men man havde ikke ventet et pludseligt Overfald uden Varsel. Da kom der tidligt om Morgenen den 8. August Ilbud fra Korsør om Svenskernes Landgang og straks efter lagde den svenske Flaade sig uden for Hovedstaden Den havde Ordre til at søge at hindre Kong Frederiks Flugt, som Svenskerne ansaa for forestaaende. Det første Indtryk, som Budskabet vakte i Befolkningen, da den kom ud af Kirkerne (det var en Søndag), var *Rædsel.* Alle vidste, hvor svage Forsvarsmidlerne var, og man ventede en almindelig Plyndring af København. Men hurtigt viste der sig et fast Punkt i Opløsningen, hvorom Folk kunde samle sig. Det var *Kongen* og *Dronningen.* De Dage, som nu begyndte, blev Kong Frederiks største. Han viste ikke blot et Mod, men ogsaa en Handlekraft, som ingen havde ventet hos ham. Da hans Omgivelser raadede ham til at flygte til Norge eller til Holland, svarede han med de berømte Ord, som er hentede fra Jobs Bog: „Den ædle Fugl dør i sin Rede." Ved dette Eksempel slog Stemningen om, i Stedet for af Skræk blev alle grebne af en levende Harme over det lumske Fredsbrud og besluttede at værge sig. I denne overhængende Fare viste det danske Folk en Kraft og en Udholdenhed, som Nøden mere end en Gang har vakt hos det, naar det var dreven til det Yderste, og det gjaldt om at være eller ikke være.

Den følgende Dag, den 9. August fandt det berømte Møde Sted paa Københavns Slot, som bidrog til at fæstne denne Stemning. Magistraten og de første Borgere, Professorerne og Gejstligheden havde indfundet sig. Kongen og Rigshovmesteren traadte frem og manede Stænderne til Bistand i den overhængende Fare. En Garver skal først have sagt til sine Standsfæller, hvilken Spot og Skam det vilde være at forlade Kongen og Staden uden saa meget som at have set Fjenden under Øjne. Med høje Raab sluttede de andre sig til ham. Hans Nansen lovede paa Borgernes Vegne, at de vilde ofre Liv og Gods for Hans Majestæt, og han beklagede, at man forrige Gang, da man var bleven nødt til en haard Fred, ikke havde haft Tillid til Borgerstanden. Men Kongen lovede til Gengæld Borgerne, at København for Fremtiden skulde være en Stabelstad og være fri for Indkvartering i Freds-

tid og for Skattepaalæg, undtagen naar man selv havde bevilget dem. Desuden skulde Borgerne nyde adeligt Gods med adelige Rettigheder. „Disse Privilegier danner en Epoke i Danmarks Historie. Ved dem anerkendtes for første Gang en ikke-adelig Rigsstand som besluttende og bevilgende Myndighed, og saaledes var den hidtidige Rigsraadsforfatning rokket i sin Grund. Men ved Siden heraf var der skudt en Bresche i Adelens Eneret til adeligt Jordegods og Rigets Embeder“ (Fridericia). Privilegierne havde deres store Betydning, thi det var nu

Fig. 191. Plan over København 1658. (Efter Pufendorf.)

ogsaa bleven i Byens Interesse at værge sig mod den fremrykkende Fjende. Kongen og Borgerstanden tog Haand i Haand det store Genrejsningsværk op.

Denne Folkerejsning blev tillige en Genrejsning fra Fornedrelsen. Der fandtes kun faa øvede Soldater, men alt vaabenført Mandskab rustede sig til Kamp og lod sig indskrive til Tjeneste. Kvæg og Levnedsmidler fra den nærmeste Omegn blev bragt ind til Byen. Ligeledes droges her ind de Troppeafdelinger, som man fik Tid til at redde fra Overrumpling af Svenskerne. Men Begejstringen satte sin første Frugt i, at man gik til *Volds*, ikke blot for at kæmpe, men ogsaa for at arbejde.

En saadan løftet Stemning maatte der til for at komme ud over

de første Dage, da man stod med faa regulære Soldater og et passivt Værn, der kun kunde betegnes som usselt. Uden Hensyn til Stand arbejdede alle Hænder paa at forbedre Voldene, selv fornemme Herrer tog Spaden i Haand, og Kvinderne kørte Jord til paa Skubkarrer. Thi navnlig paa den nye Voldstrækning, som uden om Kristian IV's nye Stadsdel strakte sig fra Nørreport forbi Rosenborg Have til Østerport og Toldboden, var Gravene kun lidet dybe og Volden saa lav, at man paa flere Steder kunde ride over den. Den Række Udenværker, som Kristian IV havde anlagt langs med Søerne, blev forladte, da de var altfor udstrakte; men med overordentlig Anstrengelse blev den egentlige Vold i utrolig kort Tid udbedret. Man tænke kun paa, hvor primitive de første Forsvarsforanstaltninger var: 100 Kampesten som Kasteskyts paa hver Mands Plads paa Volden og Jernkæder tværs over Gaderne for det Tilfælde, at Fjenden virkelig kom over Volden og ind i Byen. Det Arbejde, som blev ydet i hine Dage, var stort, men det var kun beregnet paa at afværge den første Nød.

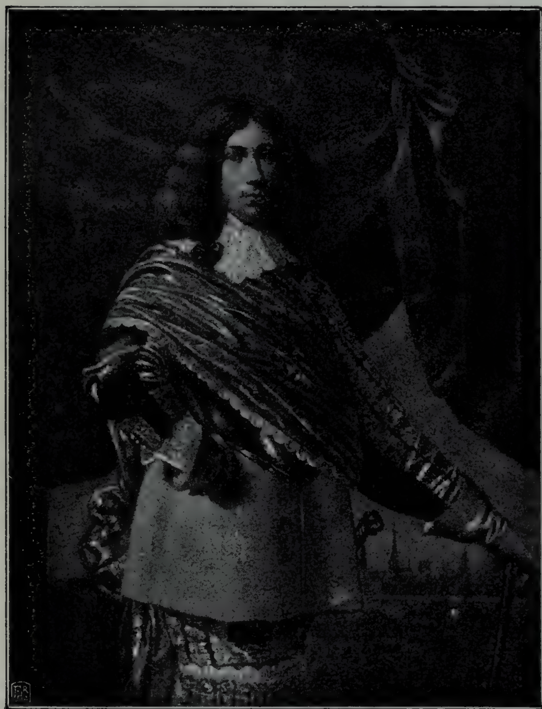

Fig. 192. Ulrik Kristian Gyldenløve.
(Maleri af Wuchters paa Rosenborg.)

Fra de afbrændte Forstæder, der havde rummet omtrent en Tredjedel af Københavns Befolkning, toges Træ til Palissader og Stormpæle; der opkastedes Brystværn, hvor saadanne manglede; man bragte Vandstanden i Gravene til at stige ved at overstikke Dæmningerne. Havde den første Befaling, at enhver inden 24 Timer skulde have sin Post i Defension, ikke kunnet udføres, blev det andet Paabud, at hver Borger skulde stille en Karl og en Pige til Befæstningsarbejde, saa meget villigere efterkommet. Men man maatte arbejde med Bøssen liggende paa Jorden, thi man kunde ikke vide, hvilket Øjeblik Fjendens Stormkolonner vilde vise sig paa den anden Side af Graven. Sammen med første

Voldarbejde maatte derfor de første militære Øvelser gaa. Ved Siden af Borgerkompagnierne dannede Kræmmersvendene og Haandværkssvendene særlige Afdelinger. Navnlig udmærkede dog Studenterne sig, og man brugte dem gerne til de Udfald, som snart skulde begynde. Generalløjtnant *Hans Schack* fik Overbefalingen i Byen; *Ulrik Kristian Gyldenløve* anførte Rytteriet og Stadshøvidsmand *Frederik Thuresen* Borgerne. Kongen selv boede i Begyndelsen af Belejringen i et Telt ved Volden og skyede ingen Fare. Ofte red han omkring paa Volden ledsaget af Dronningen og den 12aarige Prins og opmuntrede Folket.

Fig. 193. Hans Schack.
(Maleri af Wuchters paa Frederiksborg.)

Ved Efterretningen om Svenskernes Landgang var *Ove Juel* straks bleven sendt til Berlin for at anraabe *Kurfyrsten af Brandenburg* om Hjælp. Men endnu vigtigere var det, at den hollandske Gesandt *van Beuningen* skyndte sig i en Baad, roede ud til et Skib og sejlede til Amsterdam for at faa Generalstaterne til at understøtte det betrængte Danmark. Kongens Kammerskriver *Kristoffer Gabel,* der forlod Karl Gustaf i Kiel, havde straks uden at vente paa sin Konges Ordre begivet sig samme Steds hen, saa snart han hørte om Togets Maal.

Rigsraaderne *Mogens Høg* og *Kristen Skeel* var den 8. August bleven afsendte til Karl Gustaf for at spørge ham om Grunden til det uventede Angreb. Om Aftenen den 9. fandt de ham i Ringsted Kloster. Men først næste Morgen lykkedes det dem at blive modtagne. I en lang Tale, der varede en hel Time, opregnede han en Mængde Klagepunkter og beskyldte Danmark for at have haft i Sinde at bryde Fre-

den. Med Taarer i Øjnene bønfaldt de ham om at tænke paa deres ulykkelige Konge, hans Dronning og Børn. „Det er mig, der er ulykkelig“, svarede Karl Gustaf, „thi jeg har i Eders Konge at gøre med en Mand, der hverken holder Ord eller Løfter.“ „Velan,“ svarede Mogens Høg, idet de fjernede sig, „er der ingen Ret her, da findes der en retfærdig Gud i Himlen, i hans Hænder befaler vi os og vort Fædreland.“

Da de var komne ind paa deres Værelser, traadte Karls Yndling Grev *Schlippenbach* ind til dem: „Det er klart,“ sagde han, „at Danmarks sidste Time er kommen. Forøvrigt kan det jo være Eder det samme, om Eders Konge hedder Karl eller Frederik, naar I blot redder Eder selv fra Undergang.“ Forbitrede over dette Svar skyndte Danskerne sig bort.

Men da Karl Gustaf den 11. August fra Valby Bakke kastede Blikket ud over København, hvirvlede Røgskyer fra de brændende Forstæder op foran ham og skjulte halvt Volden, Kirkerne og Slottet. Han holdt en Stund stille paa sin Hest. Bange Anelser paatrængte sig hans Sind, endelig udbrød han: „Nu sværger jeg dyre, at København vil forsvare sig, og at vi faar en alvorlig Modstand.“ Endnu havde det været Tid at storme Byen. Ganske vist var hans Hærstyrke den belejrede underlegen i Tal, men Indbyggerne var uøvede i Vaabenbrug og Fæstningsværkerne var ufuldførte. En svensk Oberstløjtnant Hauser vadede den første Nat gennem Graven ved Østerport, kom op paa Volden midt imellem de arbejdende og tilbage igen uden at blive opdaget. Ogsaa Dahlberg tilraadede en Storm og tilbød i Spidsen for de stormende at køre over Volde og Grave ind i Byen. Men Wrangel modarbejdede ham, og denne Gang fulgte den ellers saa dristige svenske Konge ikke Dahlbergs Raad. Hans Officerer advarede ham mod en Storm, mens Borgerne endnu var i den første Begejstring over de nye Privilegier og fulde af Forbitrelse imod Fjenden. Kongen selv mente desuden, at han burde vente paa Forstærkning.

Svenskerne skred altsaa til en regelmæssig *Belejring* og byggede deres Skanser paa det afbrændte Vesterbro. Men kun langsomt naaede deres Løbegrave frem, og Danskerne arbejdede imens saa ivrigt, at de allerede d. 20. August havde Ravelinerne færdige foran Portene og ved Vandkunsten. Stor Nytte fik de af de Stykpramme (svømmende Batterier), som de lagde ud i Stranden, da de kunde bestryge de svenske Belejringsværker med stor Virkning fra Siden. Den ene, som laa uden for Vartov paa Østerbro, kaldte Svenskerne „den stumprumpede Hund“; den anden og mest skadelige, som laa i Kallebodstrand, „Svinetruget“.

Allerede den 13. August gjorde de belejrede deres første *Udfald.*

To Eskadroner Rytteri og 200 Mand Fodfolk brød tidligt om Morgenen under Gyldenløves Anførsel ud ad Vesterport og faldt pludselig over Svenskerne, der arbejdede paa deres Løbegrave mellem Porten og St. Jørgens Sø. De blev overraskede og gjorde kun ringe Modstand. 70 blev nedhuggede, og Løbegravene blev ødelagte. Da en stærk Afdeling Ryttere paa Afstand saas at komme Svenskerne til Hjælp, trak Gyldenløve sig atter ind i Byen med sine Fanger. Det heldige Udfald havde kun kostet Danskerne fire Mand. Fuld af Glæde gik en Student hjem og skrev i sin Dagbog:

Det første Udfald skete brav,
og Fjenden faldt i egen Grav;

nemlig i sine egne Løbegrave. Forbavset over det dristige Forsøg udbrød Karl Gustaf: „Hvad gaar der af Juten, at han vover at angribe mine øvede Folk.“

Opmuntrede ved dette Held foretog Danskerne den 23. August et nyt Udfald det saakaldte *Generaludfald*, der kronedes med endnu større Held end det forrige. I Løbet af kort Tid havde Danskerne med et Tab af kun 30 Mand ødelagt de svenske Løbegrave og fornaglet Kanonerne paa seks nær, som man fik Tid til at føre med ind i Byen sammen med Fangerne. Kong Frederik modtog de tilbagevendende i Porten. Da han saa Kanonerne, udbrød han skæmtefuld: „Man maa dog i noget tro Karl Gustaf; paa Frederiksborg roste han sig af, at han havde Kanoner med Kejserens Vaaben paa. Nu gaar der Syn for Sagn.“ Glæden forøgedes, da den følgende Nat Viceadmiralerne *Nils Helt* og *Bredal* med nogle Kanonbaade overrumplede og ødelagde en Del svenske Smaafartøjer i Kallebodstrand, som Karl Gustaf havde samlet til et Angreb paa Amager, der var Københavns Forraadskammer.

Den 3. September skete der et heldigt Udfald af *Gøngerne* for at jævne en Befæstning i den senere Classens Have, og den 5. September indløb den glædelige Efterretning til København, at *Brandenburgerne* rykkede frem for at hjælpe Danmark. Men allerede faa Dage efter kom det forfærdende Budskab, at *Kronborg,* Nøglen til Sundet, havde overgivet sig. Da Karl Gustaf havde opgivet Haabet om straks at indtage København, havde han sendt en Del af sin Hær under Wrangel nord paa for at indtage Kronborg. Den 16. August indesluttede han Fæstningen, og han fik ligefrem Støtte fra Helsingørs Borgere, der atter denne Gang viste deres Upaalidelighed. Kronborg var rigeligt forsynet med Kanoner og Ammunition, men Besætningen var kun 400 Mand stærk, mest hvervede Tropper under Oberst *Povl Been-*

feldt; desuden var der en dansk Lensmand paa Slottet, *Kristoffer Bille.* Den 23. August begyndte Wrangel Beskydningen af Fæstningen, og Belejringen skred fremad, om det end gik langsomt. Men værre var det at Besætningen begyndte at knurre og klagede over, at den ikke fik sin Sold regelmæssigt udbetalt, skønt Feltkassen var fuld af Penge. Desuden var der Uenighed mellem Officererne indbyrdes, og Lensmanden og Kommandanten havde heftige Sammenstød. Mange Kvinder var flygtede ind i Fæstningen og jamrede over Skydningen og Krigens Rædsler, og Beenfeldt var ængstelig for sin Kone, der var falden i Fjendens Hænder. Alt dette lammede Forsvaret, skønt det lykkedes Kongen at sende Undsætning til Kronborg, hvormed der fulgte den Ordre, at hvis Fæstningen ikke kunde holdes længere, skulde Befalingsmændene sprænge den i Luften og redde sig selv bort med Besætningen til Søs. Men Fejghed og Frygt synes at have spillet den afgørende Rolle, i hvert Fald hos Beenfeldt, der senere erklærede, at han ikke kunde sprænge Kronborg i Luften, „hvis vi ikke imod Guds Forbud skulde have ladet os selv sprænge med og derved havde sørget ilde for vore Sjæle.“ Derimod er den Beretning, at Wrangel snildeligt skulde have indbildt Kommandanten, at København allerede var taget, og Kronborgs Forsvar altsaa unyttigt, ja at han skulde have ladet fyre Glædesskud over Københavns Indtagelse, vistnok ganske uhjemlet. Da Svenskerne truede med det afgørende Angreb, kapitulerede Officererne d. 6. September efter tre Ugers Belejring og overgav Fæstningen til Fjenden. De fleste af disse Lejetropper tog straks efter Tjeneste hos Fjenden. Bille, Beenfeldt og hans Næstkommanderende Brunow blev Aaret efter stillede for en Krigsret, hvorved Bille dømtes til Landsforvisning og de to andre til Døden, men de blev alle tre benaadede. Kronborgs Overgivelse vakte stor Bekymring i København, da man mente, at det herved blev næsten umuligt for en hollandsk Flaade at gaa ind gennem Sundet til Hovedstadens Undsætning. Desuden fik Svenskerne et stort Bytte paa Kronborg, deriblandt 77 Kanoner, 860 Centner Krudt og en Mængde Kugler, som de kunde anvende til Københavns Belejring.

I den følgende Tid begyndte derfor den svenske Angrebshær at bombardere København med Kanonerne fra Kronborg, og de anrettede en Del Ødelæggelse. Flere ansete Borgere fandt Døden paa Gaderne, og der udbrød Ild paa mange Steder, men den blev straks slukket ved Brandsvendenes Aarvaagenhed. Kuglerne fra Volden og Prammene bortrev til Gengæld flere fornemme Svenskere. Føleligst var det, at Prisen paa Levnedsmidler begyndte at stige stærkt.

Til Gengæld var Svenskerne uheldige ved deres Landgang paa *Amager.* I Læ af en tæt Taage besatte Karl Gustaf den 8. Oktober

Fig. 194. Slaget i Øresund d. 29. Oktober 1658.
(Tegning af Øjenvidnet Willem van de Velde i Rijksmuseum i Amsterdam.)

pludselig Øen med 2000 Mand. Hensigten var at afskære København for al Tilførsel af Levnedsmidler fra Øen og at rette nye Angreb mod Byen fra denne Side. Men da Wrangel bragte den foruroligende Efterretning, at den hollandske Flaade var under Opsejling, maatte Kongen atter bryde op og gav Befaling til at afbrænde Landsbyerne. Mærkeligt nok blev Karl Gustaf selv paa Øen med en mindre Afdeling Tropper. Kong Frederik fik Efterretning herom, og han lod da hurtigt sin Livvagt 250 Ryttere og nogle Borgere og Studenter rykke ud, under Gyldenløve, Schack og Ahlefeld, medens han selv fulgte med. De tilbageblevne Svenskere blev fuldstændigt overrumplede og ganske sprængte fra hverandre. Karl Gustaf selv maatte for første Gang fly, men blev indhentet af Kaptajn Mikkel Skov, der greb ham i Skulderen og raabte: „Er der en ærlig Blodsdraabe i dig, da vis dig som Sveriges Regent! Hold Stand og løb ikke saa skammeligt; jeg er jo kun een mod een!“ Karl Gustaf havde imidlertid slet ingen Lyst til at blive; han sporede sin Hest, rev sig løs og satte over Kær og Moradser ud i Øresund, indtil Vandet stod ham til Bæltestedet; da kom en Baad ud og frelste ham. Flere hundrede Svenskere blev nedhuggede, og Wrangel selv tillige med Prinsen af Sulzbach reddede sig kun med Møje. En svensk Fane blev taget, som endnu er bevaret. Paa den er der til Spot for Danskerne afbildet en Mus i et Bur, medens Katten sidder paa Lur udenfor. Fægtningens Betydning ligger deri, at den vakte en øget Selvtillid i København, da man saa at den militære Dygtighed nu var vokset saa meget paa vor Side, at vi fuldt ud kunde maale os med Fjenden.

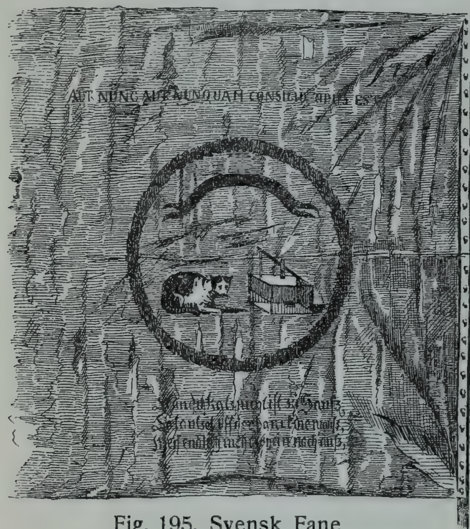

Fig. 195. Svensk Fane.

Mangelen paa Levnedsmidler blev imidlertid større og større, skønt man viste den største Sparsomhed. Kongen selv var et Mønster paa Tarvelighed. Hvad de enkelte Smaaskibe, der af og til listede sig ind til Byen, kunde bringe, var naturligvis ikke tilstrækkeligt. Priserne steg bestandigt, og Regeringen maatte sætte en Takst, hvorefter et Pund Brød betaltes med 2 Skilling, et Pund Smør med 2 Mark, en Tønde Rug, der før kostede 5 Mark, med 14 Mark, og en Okse, der før ko-

stede 20 Rdl. med 100. Med Længsel imødesaa man derfor den hollandske Flaades Ankomst, og Budskabet om, at den var under Opsejling, vakte den største Glæde.

Den hollandske Flaades Sejr i Øresund. Stormen paa København.

Gabel og Beuningen havde ikke virket forgæves. Det hjalp ikke, at Karl Gustaf søgte at modvirke deres Bønner om Hjælp, thi Nederlænderne stolede ikke paa hans Løfter. Frederik III forlangte den Bistand, som han ifølge Traktaterne havde Ret til, naar han blev angrebet af en fjendtlig Magt. Men hvad der virkede endnu stærkere end de bestaaende Traktater, var Hollands Frygt for, at Sverige skulde komme til at beherske begge Bredder af Sundet. Budskabet om det tapre Forsvar af Danmarks Hovedstad vakte den største Beundring, Digterne opflammede til Kamp, og de rige Købmænd i Amsterdam laante Staten 3 Mill. Rdl. til at udruste en Flaade. Følgen blev, at man besluttede at sende en Afdeling paa 2200 Mand og en Mængde Transportskibe med alle Slags Forraad af Sted. Til Beskyttelse af Transporten udrustedes der 35 store Orlogsskibe, og i Spidsen for dem sattes som Admiral Baron *Jakob van Wassenaar, Herre til Opdam* og som Viceadmiraler *Cornelis de Witt* og *Pieter Floriszoon.* Udrustningen gik dog langsomt for sig, og endelig blev Flaaden længe opholdt i Nordholland af Storm. Da den omsider var løben ud, og den 23. Oktober var kommen til Lappen nord for Kronborg, maatte den atter ligge seks Dage stille i Hornbæk Bugten for Modvind. Det var under dette Ophold, at Ridefogden paa Krogerup Hans Rostgaard hemmeligt kom ud til den i en lille Baad for at bringe Opdam Bud fra Kong Frederik.

Den svenske Flaade var 24 Sejlere stærk og laa under Helsingør under Anførsel af Rigsadmiral *Karl Gustaf Wrangel* med *Klas Bjelkenstjerna* og Hollænderen *Henrik Gertson* som Underanførere. En Reserveafdeling paa otte Skibe laa ved Hveen. Wrangel havde raadet sin Konge til at benytte den gunstige Vind til at angribe den hollandske Flaade uden for Sundet. Men Karl Gustaf fandt det fordelagtigst at levere Slaget i det snevre Farvand med Understøttelse af Kronborg Fæstning og Batterierne ved Helsingborg. Hans Hovedgrund var dog vistnok, at han ikke vilde gaa angrebsvis til Værks, thi Nederland havde ikke erklæret Sverige Krig, og han haabede derfor endnu paa Underhandlinger. Hver Dag red han ud langs med Kysten og betragtede den hollandske Flaade i det Haab at se en Baad komme i Land med Fredsforslag. Men forgæves, den iagttog en ildevarslende Tavshed.

Endelig begyndte der Fredag den 29. Oktober Kl. 3 om Morgenen at blæse en frisk Vind fra Nordvest. Straks lettede Hollænderne og gik ind mod Sundet; foran de Witt med 11 Skibe, derpaa Opdam med 13 og endelig Floriszoon med 11. Kl. 8 var de første Skibe lige ud for Slottet, og den svenske Konge selv stod paa Volden. Hans Dronning, hans Søster Grevinde de la Gardie, og hans Svoger, den unge Hertug af Gottorp, havde taget Plads ved Vinduerne for at være Vidne til Slaget. Ingen Salut fra Flaaden hilste Kronborg. Karl Gustaf lod nu affyre to løse Skud som Hilsen, men Hollænderne svarede ikke. Da satte han selv Lunten til en skarpladt Kanon og skød det første skarpe Skud. Straks begyndte Ilden fra alle Kronborgs og Helsingborgs Kanoner, men de gjorde ikke synderlig Virkning. Ejendommeligt nok var det første Gang, at Kronborg skulde varetage sin Rolle som Sundets Vogter, men i Fjendens Hænder, og den viste sig da ude af Stand dertil. Desto heftigere blev Kampen imellem Flaaderne Med sit Admiralskib „Viktoria“ styrede Wrangel mod de Witt, men han maatte vende sig mod Opdam, da denne angreb ham paa Admiralskibet „Eendracht“. De Witt blev i Stedet omringet af Bjelkenstjerna med fire Skibe, og denne entrede til sidst hans Skib. Men de Witt var en gammel Søhelt, der havde deltaget i 17 Søslag, og han forsvarede sig haardnakket mod Overmagten. Saaret til Døden stred han endnu

Fig. 196. Admiral Jakob Wassenaar, Herre til Opdam.
(Stik af Haelwegh efter Maleri af v. Mander.)

paa Knæ og afslog enhver Opfordring til Overgivelse. Endelig rakte han sin Kaarde til to Kaptajner og døde faa Øjeblikke efter.

Wrangel havde imidlertid angrebet Opdam, der plaget af Gigt sad i sin Lænestol paa Dækket og ledede Slaget. I to Timer gav de hinanden Lag paa Lag, og til sidst var „Eendracht“ saa forskudt, at Wrangel gjorde sig rede til Entring. Men nu blev han selv omringet af flere hollandske Skibe, og han forsvarede sig med overordentlig Tapperhed mod disse i næsten tre Kvarter, indtil det lykkedes Bjelkenstjerna at bringe ham Undsætning. Med sit sønderskudte Skib maatte han lægge ind til Helsingør og kunde siden ikke komme ud igen paa Grund af den stærke Strøm og Søgang. Han var saa nedslaaet, at Karl Gustaf selv forgæves søgte at trøste ham. Kort efter maatte baade Bjelkensjerna og Henrik Gertson følge hans Eksempel og med ilde tilredte Skibe ty ind til Helsingør. Efter fem til seks Timers Kamp havde den hollandske Flaade Kl. 2 Eftm. tilkæmpet sig Gennemgang. Sejren var dyrekøbt, foruden de Witt var ogsaa den tapre Floriszoon falden. Begge Parter havde mistet flere Skibe, Lig og Vragstumper dækkede Havet og Kysterne, men baade den svenske og hollandske Overadmiral klagede over, at adskillige af deres Skibschefer havde holdt sig altfor meget tilbage under Kampen og ikke var komne de store Skibe til Undsætning.

Den danske Admiral Henrik Bjelke med Viceadmiralerne Nils Helt og Peder Bredal var løbet ud med syv Skibe, men Modvind hindrede dem i at deltage i Kampen. Under Hveen forenede de sig med Opdam, som nu igen vilde angribe den svenske Flaade. Men denne søgte efter Slaget Tilflugt i *Landskrone* Havn. Senere Forsøg paa at opbrænde den her eller tilsænke Indløbet til Havnen mislykkedes.

Den nederlandske Flaades Ankomst havde tvunget Kong Karl til foreløbig at opgive sine Planer om at indtage København. Han brød op med sin Lejr den 30. Oktober om Natten og trak sig tilbage til Brønshøj, hvor han paa Højderne anlagde en fast Lejr, der blev kaldet *Karlstad*. Erik Dahlberg havde afstukket den paa et meget gunstigt Sted, den var beskyttet mod Angreb ved Moser og Vandløb, og man kunde herfra let afskære København paa Landsiden. Alt blev indrettet saa bekvemt, at Lejren kom til at ligne en smuk ny By med brede og lige Gader. I henved to Aar holdt Svenskerne sig her og udsugede Sjælland.

Men Søen var aaben, og Belejringen var forvandlet til en Blokade. Karl Gustaf kunde nu i det højeste indespærre Byen. Saaledes endte Aaret 1658 langt lysere for København, end man kunde have ventet.

Faren var imidlertid ingenlunde forbi. Selv Juleaften kaldte Storm-

klokkens Klemten Forsvarerne til Volden, hvor de maatte spise deres Julegrød. Svenskerne gjorde Mine til Angreb, men det var kun blind Alarm. Aaret endte dog ikke uden sørgelige Tab. Den kække *Peder Bredal*, der havde tjent sig op til Viceadmiral fra simpel Matros, blev skudt i December Maaned, da han vilde entre et svensk Skib under

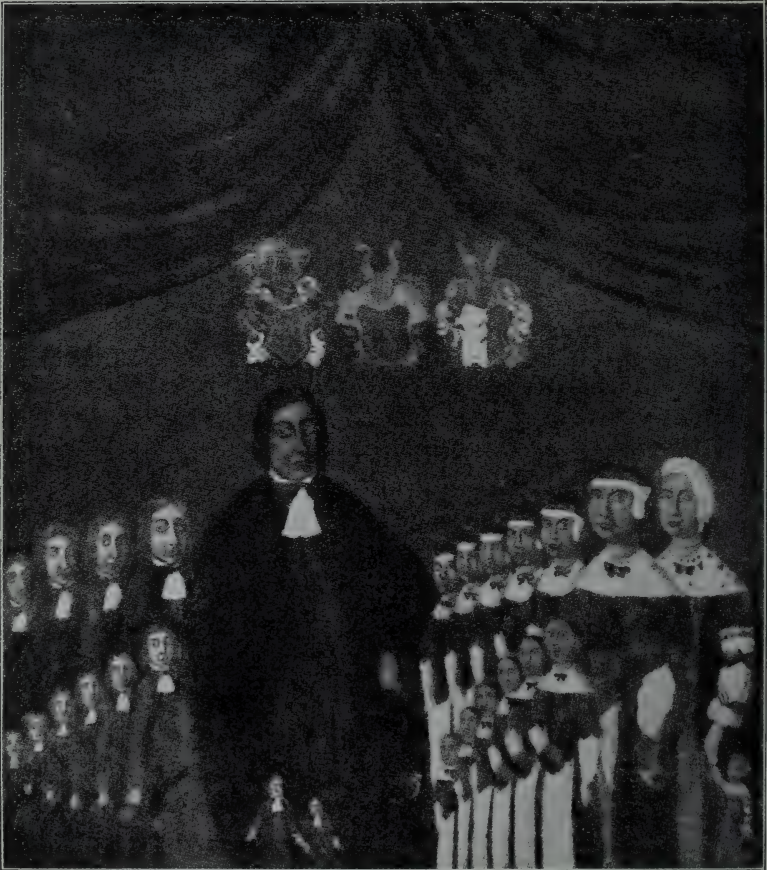

Fig. 197. Jens Kofod med hans to Hustruer og deres 24 Børn. (Mindetavle i Østermariæ Kirke.)

Als. Samtidigt døde den tapre *Ulrik Kristian Gyldenløve*, Kristian IV's og Vibeke Kruses Søn, i Hovedstaden. Han naaede kun en Alder af 28 Aar, ødelagt af Strabadser og et vildt Liv. Men de samme Dage var ogsaa rige paa glædelige Begivenheder for Danskerne, thi undertvungne Landskaber rev sig løs og gav sig atter under Danmark.

Kun nødtvungent havde *Bornholmerne* fundet sig i deres Lands Afstaaelse. I April havde de modtaget en svensk Besætning paa 130

Mand, der blev lagt ind paa Hammershus. Den nye svenske Landshøvding var Johan Printzenskjøld, der fra simpel Rytter havde svunget sig op til Oberst. Han blev hurtig forhadt af Befolkningen paa Grund af de haarde Skattepaalæg, men især fordi de unge Bornholmere blev udskrevne til Soldater og sendt til Pommern og Riga. Det var dog til en vis Grad med Urette, at Forbitrelsen vendte sig imod Landshøvdingen, thi han udførte kun sin Konges Ordre, og han advarede endogsaa Karl Gustaf imod at lade det komme saa vidt, da den svenske Besætning var altfor ringe til at holde en Rejsning af Befolkningen nede. Da Efterretningen om Fredsbruddet kom, sammensvor flere ansete Mænd sig for at befri Landet. I Spidsen for dem stod *Jens Pedersen Kofod*, der havde tjent som Rytter i den sidste Krig, og Præsten i Hasle *Povl Anker*. Da Printzenskjøld den 8. December var taget alene ned til Borgmesteren i Rønne, trængte Kofod med fire Mænd ind i Stuen, hvor han sad ved et Bord med sine Papirer. „Hvor skal de Papirer hen?“ spurgte Kofod. „Til min Herre, Kong Karl Gustaf“, svarede Landshøvdingen. „Men jeg siger, at de skal til Kong Frederik!“ raabte Jens Kofod og trængte ind paa ham. Landshøvdingen maatte give sig til Fange, men da han førtes bort, søgte han at undløbe, og han blev da ude paa Gaden skudt af en af Rønneborgerne, Villum Klausen. Det fortælles, at hans Stedfader havde ladet Pistolen med en Sølvknap, da man troede, at Printzenskjøld var skudfri for Jern og Bly.

Om Natten blev det forfaldne Hammershus indesluttet, og næste Dag rykkede den forfærdede Besætning, der nu var indskrænket til 60 Mand, ud og overgav Fæstningen. Svenskerne blev fordelte mellem Bønderne som Arbejdsfolk, og Folkesagnene fortæller, at senere blev alle de paa Øen værende Svenskere myrdede paa en Nat („den store Svineslagtning“). Kort efter ankom der et svensk Skib med Hjælpetropper til Printzenskjøld, hvis Drab endnu ikke var bleven bekendt i Sverige, og det lykkedes da Jens Kofod ved sin Snildhed at lokke Soldaterne i Land, hvorpaa de blev tagne til Fange. Derpaa sendte Bornholmerne et Udvalg til København, hvor de den 29. December overgav Kong Frederik deres Ø til evig Arv og Eje. Til Gengæld lovede han dem til Løn for deres Troskab, at de aldrig mere skulde blive afstaaede, og han føjede hertil vigtige Forrettigheder, som Indbyggerne den Dag i Dag til Dels besidder.

To Dage efter Hammershus Overgivelse maatte den svenske Befalingsmand i Trøndelagen overgive *Trondhjem*. Saaledes var allerede to af de erobrede Landskaber tabte for Svenskerne, og de Angreb, som de rettede mod det slet befæstede *Halden* (Frederikshald), blev tilbageviste ved Nordmændenes Tapperhed.

Derimod mislykkedes den Sammensværgelse, som var bleven stiftet i Skaane for at bringe dette Landskab, især Hovedbyen *Malmø,* tilbage i Danskernes Besiddelse. Hovedmanden var Forpagteren af Limhavnsgaarden *Bartolomæus Mikkelsen,* der boede lige over for Dragør og stod i stadig Forbindelse med de belejrede i København. Han havde vundet en stor Del af Malmøs Borgere for sin Plan, og Tanken var, at man ved Hjælp af Tropper, der kom over fra København, skulde bemægtige sig Malmø og nedhugge den svenske Besætning. Men første Gang maatte Skibene vende om paa Grund af Modvind, og anden Gang, 3dje Juledag 1658, løb de en mørk Nat paa Grund ved Saltholm. I April Maaned det følgende Aar blev Anslaget forraadt til Svenskerne af en Student paa Limhavnsgaarden, og Bartolomæus med to andre medskyldige blev henrettede paa Torvet i Malmø, mens de øvrige sammensvorne blev straffede med Landsforvisning og Bøder.

I det Hele var dog Danmarks Stilling i Slutningen af 1658 langt lysere end tidligere, og hertil bidrog især, at *den jydske Halvø* imens var bleven aldeles renset for svenske Tropper. Straks ved Karl Gustafs Angreb havde han gjort sig til Herre over hele Jylland, og kun Rendsborg forsvarede sig kækt mod alle Angreb. Men Hjælpen nærmede sig, thi ved Budskabet om Fredsbruddet havde den tyske *Kejser, Brandenburg* og *Polen* besluttet at besvare det med en kraftig Understøttelse af Danmark. Allerede i September 1658 trængte en forenet brandenburgsk, østrigsk og polsk Hær paa 30,000 Mand ind i Hertugdømmerne. Overanførselen var i Hænderne paa selve „den store Kurfyrste“ af Brandenburg Frederik Vilhelm, og under ham stod Østrigeren Feltmarskal Montecucculi og den polske Vojvod Czarniecky. Hurtigt gjorde de sig til Herrer over Landet, og den gottorpske Hertug blev tvungen til at overgive Gottorp Slot og love Neutralitet. Angrebet blev støttet derved, at den kække Oberst Hans Fris til Klausholm samtidigt optraadte med en Rytterskare ude i Djursland og fordrev Svenskerne fra denne Landsdel. Den 4. December svømmede Czarniecky med sine polske Ryttere over Alssund, og erobrede *Sønderborg* Slot.

Juledag stormede Polakkerne *Koldinghus.* De trængte gennem Kældervinduerne ind i Gaarden og nedhuggede overalt Fjenderne. Den svenske Oberst flygtede med nogle Folk op i Kæmpetaarnet og vilde overgive sig. Da sprængtes Taarnet for største Delen i Luften, thi en Polak, der var kommen ned i Slotskælderen, havde været uforsigtig nok til at tabe en Gnist ned i en Krudttønde. De fleste Svenskere omkom, og et Øjenvidne fortæller, at de „ligesom Frøer“ fra Luften faldt ned i Slotssøen og druknede.

Ved Slutningen af Aaret havde Svenskerne intet andet Punkt paa

Fig. 198. Københavnske Studenters og Professorers Deltagelse i Hovedstadens Forsvar under Belejringen 1658—1659.
(Efter Maleri af V. Rosenstand i Universitetets Festsal.)

Halvøen tilbage end Frederiksodde. Men det ulykkelige Land vandt intet derved. Skønt de fremmede var Hjælpetropper, huserede de endnu langt værre, end Svenskerne nogensinde havde gjort. Især gjaldt dette om de vilde *Polakker*, „Jordens Afskum“, der ikke lod sig nøje med at plyndre, men brugte Kirkerne til Hestestalde og endogsaa plyndrede de døde i Gravene. Paa mange Steder skal de have hængt Folk op i Skorstenene i Røg, og paa Als hængte de en Præst op i hans lange Skæg. Folkesagnene fortæller om, hvorledes Indbyggerne i mange Egne med deres Kvæg søgte ud til Moserne og Skovene. Men der tales ogsaa om kække Mænd, som overfaldt og udryddede mindre Afdelinger, hvor det lod sig gøre.

Paa Karl Gustaf maatte alle disse uheldige Efterretninger virke til kraftig Handling. Selv paa Øerne herskede der Gæring, og han kunde vente Landgang af de allieredes Tropper, naar Foraaret kom, og Søen brød op. Allerede fra Slutningen af November bredte der sig derfor Rygter om, at Svenskerne paatænkte en *Storm* paa København. Men det var et saare voveligt Foretagende, da de belejrede var lige saa talrige som Belejrerne og opfyldte af Fædrelandskærlighed og Fortvivlelsens Mod. Karl Gustaf traf meget omhyggelige Forberedelser. Hæren blev bragt op til 10,000 Mand. Der blev samlet Stormstiger og Sprængstoffer i Massevis, og der blev endogsaa bygget en særlig Slags Broer med Hjul under til at køre frem og lægge over Vaagerne i Isen. Saa sikker følte Karl Gustaf sig paa Erobringen, at han nogle Dage før Stormen gav en Svensker aabent Brev paa den danske Rentemesters Hus i København. Det samme Haab opfyldte de øvrige Svenskere.

Men ogsaa Danskerne paa deres Side var forberedte paa, hvad der skulde komme. Modige Mænd havde meldt Kongen om Fjendens Planer. *Hans Rostgaard* kom ofte ind til København i en lille Baad, som han om Dagen skjulte mellem Buskene ved Humlebæk. Han bragte Forfriskninger af Fisk, Vildt og Frugt til Kongens Køkken, han skaffede Maalene paa de svenske Stormstiger og Isbroer og meldte, hvilken Nat de vilde løbe Storm, og at de vilde klæde sig i hvide Skjorter for ikke at kunne skelnes fra Sneen. Lignende Efterretninger bragte Ridefogeden paa Hørsholm *Lorents Tuxen*, der var født Slesviger. Han lagde sig sammen med en Skovrider paa Lur ved Vejen mellem Nærum og Hørsterkøb, hvor de skød to svenske Kancellister og tog deres Papirer, som indeholdt en nøjagtig Plan for Stormen. De blev ufortøvet sendte til København, hvor man altsaa var vel underrettet om det Hele. Den Træthed, der naturligt nok var opstaaet hos Befolkningen ved den langvarige Belejring, forsvandt med et Slag, og forbi var nu ogsaa de Rivninger, som jævnlig fandt Sted mellem Militæret og Borgerne. Man var

fast besluttet paa at forsvare sig til det Yderste, og en vældig Energi udfoldedes. Voldene forbedredes, og Vaagerne blev gjort bredere, for at de svenske Broer ikke skulde passe. Over Gaderne blev der trukket Jernkæder for at spærre dem for Fjenden, dersom det skulde lykkes ham at komme over Graven og Volden. Man vilde kæmpe for hver Gade og for hvert Hus, ligesom i Kartago og Sagunt.

I flere Nætter havde Svenskerne foruroliget Staden ved Skinangreb for at udmatte Besætningen og svække dens Aarvaagenhed.

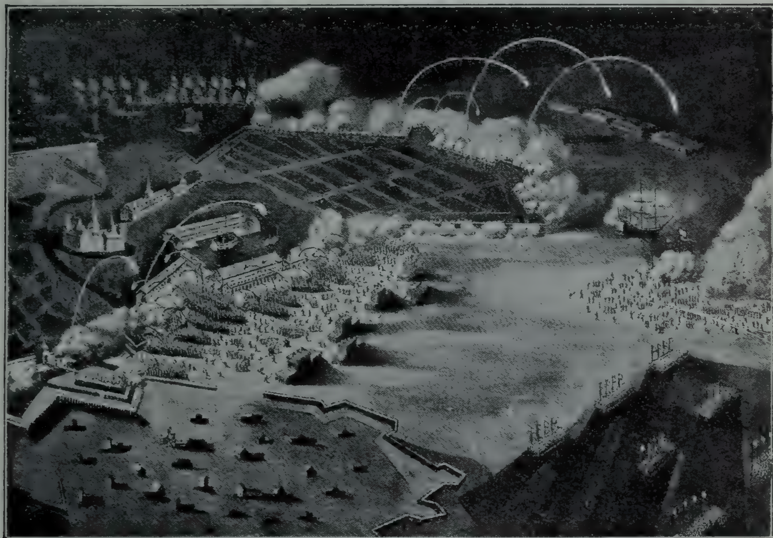

Fig. 199. Stormen paa København. (Stik hos Pufendorf.)

Endelig kom den afgørende Nat mellem den 10. og 11. Februar 1659. I Stilhed samledes de svenske Skarer uden for Vestervold i „Dronningens Have", hvor Tivoli nu ligger. Soldaterne havde som Kendetegn Halmviske om Hattene, de forreste var iførte hvide Skjorter, og deres Løsen var: „Gud hjælpe os!"

Kl. $1^1/_2$ flammede to brændende Tjæretønder paa Valbybakke. Det var Signalet til Angreb. Den fygende Sne dækkede Svenskernes Fremrykning. Forrest kom seks Regimenter under Generalmajor Fersen, der ubarmhjertigt drev en Skare sjællandske Bønder foran sig, for at de skulde tage imod de første Salver fra Vestervold. Samtidigt rykkede en anden Afdeling frem mod Kristianshavns Vold. Men i Stedet for at overraske Danskerne, blev Svenskerne modtagne af en dræbende Kuglregn fra Volden. Det var, som om en lysende Ildkrans omgav Staden. Men Svenskerne stormede stadigt fremad. Skønt deres Isbroer var for

korte til Vaagerne, banede de sig dog Vej over dem, huggede Palissaderne ved Voldens Fod om, satte Stormstiger til den spejlglatte Vold, der var bleven overøst med Vand, og begyndte at klatre op ad den. Det var Strækningen mellem Slottets Bryghus (ved det nuværende Frederiksholms Kanal) og Vartov, som var Genstand for deres Hovedangreb. Navnlig det sidste Sted var Stillingen farlig, og Volden syntes alvorligt truet. Men fra Bastionerne paa Siden af Volden rettedes der en frygtelig Ild mod de stormende, og Granater sprang i Mængde blandt dem. Selv Kvinderne stred med, og især nævnes Nils Nilsens unge Kone, hvis Mand var Oldermand for Prammændene. Mens han kæmpede paa Volden, bar hun med sine Piger og Nabokoner Kedler med kogende Vand paa Stænger derop og styrtede det ned over de stormende. Da de ikke havde Kedler længere, slæbte de Bjælker derop og kastede dem ned over dem. Overalt saas Kong Frederik, hvor Faren var størst. Alligevel lykkedes det en Svensker at komme op paa Volden, men Generalmajor *Klaus Ahlefeld* stødte ham ned med sin Partisan, og to Soldater og en Officer, der fulgte lige efter ham, fik samme Skæbne. Svenskerne holdt sig endnu længe i Graven, og først da flere af deres højeste Officerer var faldne eller saarede, begyndte de at vige for den ødelæggende Ild. Forgæves lod Karl Gustaf Smålændingerne rykke frem til Undsætning under Felttøjmester Erik Stenbock; baade han og den næstkommanderende faldt til Jorden, gennemborede af Kugler, og Regimentet kom i Uorden. Ikke heldigere var et tredje Angreb af et nyt Smålandsregiment og Sødermanlændingerne under Oberstene Karl og Per Sparre; de gik kun den visse Død imøde. Da indsaa endelig Karl Gustaf, at hans Foretagende var mislykkedes, og omtrent Kl. 4 lod han blæse til Tilbagetog.

De Skinangreb, som Svenskerne samtidigt havde gjort paa Kristianshavn og andre Stæder, havde overalt vist, at Danskerne var aarvaagne. Men i Øst kæmpedes der endnu. Hen ad Morgenstunden gjorde Generalløjtnant Gustaf Baner et Angreb ved *Østerport*. Her bestod Besætningen især af Hollændere under Oberst Püchler. Hollænderne, der var vante til at betjene Kanonerne, lod de stormende komme ganske nær og modtog dem da med en ødelæggende Ild. Forgæves søgte Svenskerne paa deres korte Isbroer at komme over Graven. Her naaede de ikke engang til Voldens Fod, og efter et frygteligt Tab maatte de ogsaa paa denne Kant trække sig tilbage.

I Daggry førte Karl Gustaf Levningerne af sine Tropper tilbage til Brønshøj. Foruden mange dygtige Feltherrer havde han mistet henved 1500 Mand døde eller saarede, og 200 var bleven tagne til Fange. Det Bytte af Vaaben, Klæder og Materiel, som faldt i Sejrherrernes Hænder, var meget stort.

Om Morgenen strømmede Københavns Befolkning, der kun havde lidt et ringe Tab, ud til Valpladsen. Den var dækket af døde og saarede, Vaaben og Stormstiger, som var spredte omkring i den blodfarvede Sne. I Kirkerne blev der sunget Te-Deum, og der anordnedes noget senere en aarlig Takkefest paa den 11. Februar. Denne fejredes i over 100 Aar, indtil den afskaffedes 1766 i Anledning af Formælingen mellem Kristian VII's Søster Sofie Magdalene og Gustaf III af Sverige. Et sidste Minde om Sejren findes nu i „Stormgade“, der fik Navn af det blodige Hovedangreb paa dette Sted.

Men i København var Glæden stor, thi alle havde deres Del i Æren; Soldaterne havde staaet i første Række, men Borgerne havde staaet bag dem og i det farligste Øjeblik deltaget i Kampen med urokkeligt Mod.

Smaaøernes og Nakskovs Erobring; Slaget ved Nyborg; Karl Gustafs Død og Freden i København.

Til Trods for det store Tab var Karl Gustaf dog ingenlunde til Sinds at opgive sine Planer. Han var endnu stærk nok til at holde København indespærret, og han haabede paa at kunne udsulte Byen. Da der stadigt kom Skibe fra *Smaaøerne* med Tilførsel, blev det nødvendigt for ham at bemægtige sig disse for at afskære København fra Forsyning med Proviant.

Dette lykkedes, men ikke uden Tab, thi overalt gjorde Befolkningen tapper Modstand. Paa *Langeland* var Vincens Stensen Landstormens Anfører, og han forsvarede Øen heltemodigt, indtil han faldt i en Træfning tæt ved sin Gaard, Stensgaard, i Februar 1659. Men hans Enke Fru *Anne Holk* afløste ham i Spidsen for Forsvaret, indtil det endelig lykkedes Svenskerne i en mørk Marts Nat at komme i Land og betvinge Øen. En Maaned senere faldt *Falster* i Fjendens Hænder, og da Besætningen trak sig tilbage til *Laaland*, fulgte Svenskerne efter og bemægtigede sig ogsaa denne Ø paa Fæstningen *Nakskov* nær. Ved sit tapre Forsvar udslettede denne By Skammen for sin Opførsel under den forrige Krig. I 11 Uger holdt Staden sig, skønt den var aaben mod Søsiden, og Svenskerne byggede Skanser paa den lille Ø Stensø og bestrøg dens Gader med gloende Kugler. Først da Undsætningen udeblev, da Udenværkerne var tagne af Fjenden og Ammunitionen brugt op, fandt Kommandanten, Oberst Kørber, og de tapre Borgere sig i at overgive Byen den 15. Juli. De fik hæderlige Vilkaar, men til Svenskernes Skam blev disse ikke overholdte. Betegnende for

Omslaget i Stemningen er det ogsaa, at selv en lille Ø som *Møen* gjorde kæk Modstand, før den bukkede under.

Saaledes var det lykkedes Karl Gustaf at gøre sig fuldstændigt til Herre over de danske Øer. Men samtidigt havde han mistet den sidste Fæstning paa Halvøen. Den 14. Maj rømmede Svenskerne hemmeligt om Natten Frederiksodde og gik tilbage til Fyn. Foreløbig hindrede de herfra alle Forsøg paa at gøre Landgang.

Aaret 1659 blev meget tungt for de *danske Øer*, og de led overordentligt under Svenskernes Udpresning af Penge, Levnedsmidler og Soldater. Rundt omkring søgte derfor det undertrykte Folk at hævne sig igennem „den lille Krig“, og mange mindre Hobe af Svenskere maatte lade deres Liv i Skovene. Paa Kalundborg Slot sad Hans Lindenovs Enke, Elisabet Augusta, og holdt Svenskerne i ærbødig Afstand, og i Præstø Amt lever endnu Mindet om *Sven Povlsens* Bedrifter. Han havde forladt København og i Sydsjælland dannet sig en Friskare, om hvis Gerninger Tingbøgerne fortæller mange Træk. Kun een Gang, i *Snesere* Præstegaard, kom det dog til et større Sammenstød mellem ham og Svenskerne, og han havde da ikke Held med sig. Men Sagnet beretter om, hvorledes han med sine Snaphaner udførte mangen snild og dristig Daad i Forklædning, som Degn, Kræmmer eller Tiggerkælling, og at han forstod at lokke Svenskerne hen til de Steder, hvor han havde sine Baghold. Paa Jungshoved Slot ved Præstø skal han have skudt Obersten, der havde sat en Pris paa hans Hoved, just som han stod i Vinduet, og derpaa have lokket hele Besætningen ud i Skoven, hvor de faldt for hans Mænds sikre Skud. Fra Jylland beretter Sagnet om Bonden ved Lemvig, der af de svenske Ryttere blev tvunget til at vise dem Vej til Byen i en mørk Vinternat, men ledte dem vild og førte dem hen til de stejle Brinker, hvorfra han kastede sig tillige med Rytterne i Bølgerne.

I Begyndelsen af 1659 dannedes der en større Sammensværgelse for at faa *Kronborg* tilbage. Hovedmanden herfor var *Lorents Tuxen*, og foruden ham deltog *Hans Rostgaard*, den danske Ingeniør *Oluv Stenwinkel*, der var gaaet i svensk Tjeneste og ledede Fæstningsarbejderne paa Kronborg, samt Præsten i Birkerød, *Henrik Gerner*. Desuden var det lykkedes for Betaling at vinde en engelsk Oberst *Hutchinson*, der havde staaet i Karl Gustafs Tjeneste, men misfornøjet havde taget sin Afsked. Gennem Kammerjunker Korfits Trolle, der var en af Frederik III's fortrolige, havde den københavnske Regering Haand i Hanke med Planen. Den gik ud paa, at en Skare Bønderkarle, der var tilsagte til at køre Brænde til Fæstningen, skulde komme med Vaaben under Klæderne. Midt paa Vindebroen skulde en af Vognene

gaa i Stykker, og de øvrige Bønder stimle sammen, som om de vilde istandsætte Skaden, men derpaa skulde de kaste sig over Portvagten. Saa skulde Stenwinkel ile til med de sjællandske Bønder, der arbejdede under ham, og Hutchinson skulde komme med Soldater, der havde

Fig. 200. Hans Rostgaard og hans to Hustruer.
(Maleri af H. Ditmar i Olai Kirke i Helsingør.)

været skjulte i Nærheden. Saaledes haabede man at kunne overmande Besætningen, der bestod af nyligt udskrevne Svenskere. Men Planen strandede, da et Brev, som en af de sammensvorne havde skrevet til København, faldt i Svenskernes Hænder. Budet troede, at han var forfulgt, bandt det til en Sten og kastede det i Søen; men det fløđ op igen og røbede alt. Hutchinson reddede sig ved Flugt; Tuxen slap med en

Pengebøde, da man ikke kunde finde Beviser imod ham; men Henrik Gerner blev lagt paa Pinebænken, saa at Blodet sprang ud af hans Negle. Han blev dog benaadet paa Livet, da han intet vilde bekende, og da Frederik III truede med, at han ellers vilde behandle en fornem svensk Fange paa samme Maade. Men Gerner maatte sidde i Fængsel i 43 Uger lænket paa Hænder og Fødder. Heller ikke Stenwinkel bekendte det mindste om sine Medvidere til Trods for de skrækkeligste Pinsler. Han blev henrettet i Juli 1659 og lagt paa Stejle uden for Helsingør. Rostgaard undslap, men for at redde sin Svoger og en anden Borger i Helsingør, der var gaaet i Borgen for ham med Liv og Gods, skød han selv sin Hest under en Bøg ved Ulvesøen ved Rerstrup, for at det skulde se ud, som om han var bleven dræbt af Svenskerne. Han kom saa lykkelig i en Baad til København, hvor han maatte holde sig i Skjul indtil Freden. Hans Hustru Karen Pedersdatter lod over alt lede efter den forsvundne, iførte sig Sørgedragt og spillede sin Rolle som Enke saa godt, at flere svenske Officerer friede til hende. En Mindesten betegner endnu det Sted i Danstrup Hegn, hvor Rostgaard skød sin Hest og kastede sin Hat og Kappe i Vandet for at narre Forfølgerne.

Talrige Skuffelser havde saaledes ramt den danske Regering i de Maaneder, som fulgte efter Stormen paa København. Men hertil kom ogsaa *Forbundsfællernes* Holdning. Det varede længe, førend man kunde faa Wassenaar til at løbe ud for at søge Svenskerne, og da det endelig skete, blev Søslaget ved Møen i Slutningen af April uafgørende. Kurfyrsten vægrede sig ved at gaa over til Fyn for at tage fat paa at rense Øen for Svenskere. Det var klart, at vore Allierede ikke vilde styrke os i alt for høj Grad, og Tanken om Fred i Norden blev efterhaanden ledende for dem. En ny Magt traadte nu frem, det var *Frankrig*, der ligesom under Trediveaarskrigen ønskede at frigøre de svenske Tropper til Kamp mod Østrig. *England* stillede sig paa Frankrigs Side. Den hollandske Statsmand de Witt sympatiserede med de to Vestmagters Tankegang, og der sluttedes derfor den 11. Maj 1659 en Overenskomst mellem Frankrig, England og Nederland, den saakaldte *Haag-Koncert*, om atter at tilvejebringe Fred i Norden. Grundlaget skulde være Roskildefreden, dog saaledes at Bestemmelsen om at hindre Flaader i at faa Adgang til Østersøen naturligvis skulde bortfalde. De tre Magter enedes om at ville ophøre med at hjælpe den af de krigsførende, som ikke gik paa Forlig. Den 14. Juli fastslog man da i Haag ved en ny „Koncert", at Sverige skulde beholde de ved Roskildefreden afstaaede Lande, undtagen Trondhjems Len. Skønt det holdt meget haardt for Frederik III at gaa ind paa disse Bestemmelser, an-

saa han det dog for nødvendigt under de vanskelige Forhold. Men til hans Held var det Karl Gustaf, som rent ud afslog dem. „I vover med Eders Flaader at ville foreskrive mig Fredsvilkaar,“ sagde han til Gesandterne, „men jeg skal med dette Sværd overhugge alle Eders Planer. Hvis I ikke straks fører Eders Flaader bort fra Kronborg, lader jeg dem skyde i Sænk.“ Forbitrede fjernede Gesandterne sig. Den danske Regering aandede atter op.

Fig. 201. Erobringen af Nyborg. (Hollandsk Stik.)

Anføreren for den hollandske Flaade, den berømte Søkriger *de Ruyter*, der var kommen til vore Farvande med en Hjælpeflaade i Begyndelsen af 1659, men saa længe havde maattet ligge uvirksom, fik nu Befaling hjemmefra til at gaa angrebsvis til Værks mod Fredsforstyrreren. Planen var *Fyns Generobring*, og den skulde gennemføres saaledes, at Ruyter, efter at have drevet de svenske Skibe bort fra København og forsynet Byen med Levnedsmidler, tog Schack og Ahlefeld om Bord paa sin Flaade med 6000 Mand danske og hollandske Tropper for at landsætte dem paa Østsiden af Fyn. Imens skulde Feltmarskal Eberstein med 5000 Mand, der mest bestod af de allieredes Tropper, gaa i Land paa den modsatte Side af Øen. Planen blev gennemført med stor Bravur, og Hans Schacks Afdeling landede ved

Kerteminde, hvor det kom til en Kamp mellem Svenskerne og Landgangsstyrken ude i selve Vandet. Den svenske Forsvarsstyrke blev kastet, og Schack rykkede derpaa frem til Odense, hvor han mødte Eberstein, der med ikke mindre Dristighed havde tiltvunget sig Overgangen over Lille Belt. Den svenske Styrke paa Fyn under Pfalzgreven af Sulzbachs Anførsel var nu efter Landgangen ganske underlegen, da den kun bestod af 5—6000 Mand. Den trak sig tilbage til Nyborg Fæstning, og de allieredes Tropper fulgte langsomt efter. Deres Fremrykning lammedes af den stærke Skinsyge, der raadede mellem Schack og Eberstein, og hvis ikke Svenskerne ved denne Lejlighed havde vist en saa mærkelig Slaphed, er det muligt, at Kampen ikke havde været haabløs for dem.

Svenskerne havde taget Stilling nord for *Nyborg* mellem denne By og Landsbyen Rejstrup, foran Indgangen til den Odde, der ender med Knudshoved. De havde Forskansninger foran sig og Nyborg Fæstning i Ryggen. Det var udsøgte og prøvede Tropper, som havde tjent baade i Tyskland og Polen. De allierede Tropper brugte to Dage og Nætter om at tilbagelægge den kun fire Mil lange Vej fra Odense til Nyborg, da den var opblødt og næsten bundløs. Eberstein ønskede at angribe, medens Schack vilde trække Tiden i Langdrag. Ved Middagstid den 14. November 1659 begyndte Eberstein med at anfalde de svenske Linjer, men blev kastet tilbage. Pfalzgreven kæmpede selv med i det vildeste Haandgemæng. Men han formaaede kun en kort Tid at forhale Slagets Udfald, thi nu rykkede Schack frem. Ebersteins flygtende Ryttere ordnede sig igen bag ved Fodfolket, og da de angreb fjerde Gang, kunde de svenske Linjer ikke længere modstaa dem. Navnlig de hollandske Afdelinger udmærkede sig ved denne Lejlighed, og det blev sagt, at de haandterede dygtigt Musket og Pike. Samtidigt omgik de to Ahlefelder hver sin Fløj af Fjendens Opstilling. Svenskerne maatte i vild Flugt styrte ind i Nyborg Fæstning, men kun Halvdelen af dem naaede deres Maal. Denne Styrke maatte næste Dag overgive sig paa Naade og Unaade med alle sine Kanoner og betydelige Krigsforraad, og de fleste blev stukne ind i danske Regimenter. Navnlig Polakkerne gjorde sig sørgeligt berømte ved Besættelsen af Nyborg, og Plyndring og Voldtægt foregik hele Dagen igennem. Pfalzgreven og Gustaf Otto Stenbock var forinden om Natten i en Baad flygtede over til Korsør og havde bragt det sørgelige Budskab til deres Herre. Den var ingen Nyhed for ham, thi han havde under Slaget staaet paa Korsør Vold og fulgt Slagets Gang i det heftigste Sindsoprør, mens Taarerne randt ned ad hans Kinder. „Har Fanden taget alle Gederne, kunde han ogsaa have taget Bukken med!“ raabte han nu til sin uheldige Feltherre.

Glæden i København var stor, og under Indtrykket deraf slog man sig til Taals med det Uheld, man kort forinden havde lidt ved en Landgang i *Ysted* i Skaane, da den danske Anfører var bleven tvungen af overlegne Styrker til atter at gaa til Søs. Gennem hele Aaret 1659 og en stor Del af 1660 havde dog Svenskerne fuldt op at gøre i den *skaanskeSkovbygd*, hvor Befolkningen havde rejst sig og førte en haardnakket Kamp for at vende tilbage til sin gamle Herre. Men efter Slaget ved Nyborg gik Frederik III ud fra, at de Ruyter nu vilde sætte Hæren over til Sjælland og befri København. Herom var der dog ikke Tale, da han erklærede, at dette Foretagende var haabløst. Men den danske Regering mente, at den rette Aarsag var, at Hollænderne ikke ønskede at bringe Danmark helt paa Fode igen. Imidlertid var der aabnet *Fredsunderhandlinger* under Mægling af Sømagterne. Karl Gustaf, der saa ofte ændrede Stemning, havde nu igen vundet sit gamle Mod. Han erklærede, at han kun vilde gaa ind paa at tilbagegive Trondhjem og Bornholm, der forlængst havde revet sig løs, mod at faa andre Afstaaelser i *Norge*.

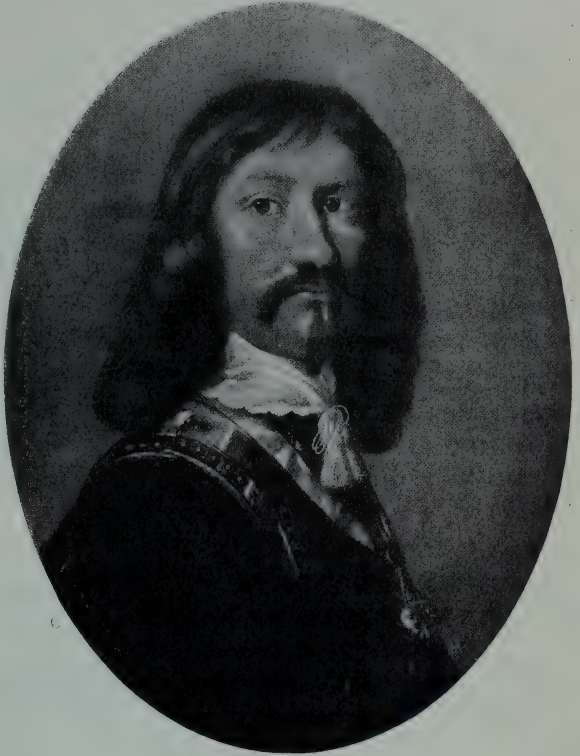

Fig. 202. Hannibal Sehested.
(Efter Maleri af v. Mander paa Wedellsborg.)

Karl Gustaf vilde da med Vaabenmagt drive sine Fordringer igennem. Den svenske Rigsfeltherre *Lars Kagg* rykkede i Januar 1660 med 9000 Mand frem for *Frederikshald*, men Byen forsvarede sig udholdende og afviste flere Stormforsøg. Det var ved denne Lejlighed, at Ludvig Holbergs Fader, Oberst Kristian Holberg skaffede sig et anset Navn. Ude i det aabne Land slog Jørgen Bjelke en større fjendtlig

Afdeling. Da Svenskerne beredte sig til et nyt Angreb paa Frederikshald, kom Budskabet om Kongens pludselige Død.

Ved Juletid havde Karl Gustaf samlet Stænderne om sig i *Gøteborg* for at rejse Penge til en Fortsættelse af Krigen. Men hans Helbred var allerede forlængst undergravet. Da kom der hertil en hidsig Feber. Til det sidste tumlede han med sit Riges Anliggender, og i Febervildelse raabte han ofte: „Fyn, Fyns Tab bliver min Død!“ Natten mellem den 12. og 13. Februar døde den nordiske Erobrerkonge i en Alder af kun 38 Aar.

Da hans Søn kun var fire Aar gammel, havde hans Død ryddet den værste Hindring for Freden af Vejen. Sverige længtes efter den, og Danskerne blev af Vestmagterne saa godt som tvungne til at opgive Haabet om at faa de skaanske Landskaber tilbage. Den 23. April sluttede Sverige i *Oliva* Fred med Brandenburg, Kejseren og Polen, og Danmark stod altsaa nu ene tilbage. Fra den 25. Marts var Underhandlingerne her i Gang i Træbygninger, der var opførte midt imellem Brønshøj og København. Det var navnlig Spørgsmaalene om Gottorp og Bornholm, der voldte Vanskelighed. Langsomt slæbte Forhandlingerne sig frem, og tilsyneladende var de i Færd med at gaa i Staa.

Den Mand, der kom til at give det afgørende Stød til deres Genoptagelse og førte dem til Ende, var *Hannibal Sehested.* Siden sit Fald havde han indtaget en meget tilbagetrukken Stilling, men han havde sørget for aldrig nogen Sinde fuldstændigt at bryde med Kong Frederik. Da den anden svenske Krig begyndte, stødte han under Karl Gustafs Fremrykning paa denne og blev fra nu af i hans Lejr. Han spillede under Krigen en meget tvetydig Rolle, saaledes at man fra dansk Side opfattede ham som en Forræder ligesom Ulfeld, men forsigtigere end denne traadte han ikke direkte i Karl Gustafs Tjeneste og indlod sig ikke paa ligefremt fjendtlige Handlinger mod Danmark. Han paastod om sig selv, at han var „neutral“, og hvilken Ærgrelse dette vakte i København, kan man se af, at Kong Frederik lod Skibet „Hannibal“, der var opkaldt efter ham, omdøbe, og lod hans Byste tage ned fra dets Forstavn, fordi, som han sagde, han var bange for, at Skibet ellers ogsaa blev neutralt. Nu lykkedes det Hannibal Sehested at faa direkte Underhandlinger i Gang mellem Danmark og Sverige, saa at de fremmede ikke kom til at afgøre Nordens Skæbne. Han bragte Forhandlingerne over det døde Punkt, og i Maj Maaned fik han Instruks som Kong Frederiks Repræsentant under disse samt Løfte om Naade og Erstatning for sin tabte Ejendom. Frederik III gjorde endnu et Forsøg paa at drive Rigsraadet og Københavns Magistrat til at fortsætte Krigen, men alle raadede nu til Fred, da man ikke kunde se, hvorfra man skulde skaffe Midler dertil. Hannibal Sehested fik da de tvivl-

somme Spørgsmaal løste, og den 26. Maj 1660 sluttedes endelig Freden i *København*. De skaanske Landskaber og Bahuslen blev ved Sverige, men Danmark fik Trondhjem og Bornholm tilbage. For den sidste Landsdel maatte Kongen dog give Sverige Erstatning i 8500 Tdr. Hartkorn adeligt Gods i Skaane. Øen blev afstaaet til ham ved en særlig Traktat som hans Arveland. Danmark beholdt desuden nogle svenske Forter paa Guineakysten, der var erobrede under Krigen, og det fik Ret til at opkræve Øresundstolden mod at svare en aarlig Afgift til Vedligeholdelsen af de svenske Fyr. Endelig skulde den tidligere Traktat med den gottorpske Hertug fra Foraaret 1658 blive staaende ved Magt.

Det var den Fred, der var købt med saa megen Opofrelse og saa meget Blod. Men Københavnsfredens Betydning maa ikke undervurderes. Ved at redde Trondhjem for Norge, gjorde den det muligt for dette Rige at vedblive at bestaa, thi den hindrede den langsomme Opsugning i Sverige, som vistnok ellers var bleven Følgen. Set fra dette Synspunkt har Københavnsfreden en Betydning, der rækker lige til vore Dage. Ogsaa for det egentlige Danmark har den Værdi. Skønt den ikke bragte Sone for de Tab, som var lidte to Aar tidligere, betegnede den dog en Standsning i Ulykken. Alt afhang nu af, om der fandtes Mænd i Danmark, der var i Stand til at øve det Genrejsningsværk, der var saa paatrængende.

Fig. 203. Parti af København under Belejringen.
Udsnit af et samtidigt Prospekt.

Fig. 204. Griffenfeld føres til Fængslet. (Maleri af F. C. Lund.)

TREDJE AFSNIT

ENEVÆLDEN AF GUDS NAADE. 1660—1746.

Adelens Magt; Stændermødet i København; Arveregering og Enevoldsmagt.

Danmark var efter Krigen i en *sørgelig Tilstand*. Det havde mistet nogle af sine bedste Landskaber, og mange af de tilbageblevne var udpinte og forarmede. Meget forskellige var dog Forholdene rundt om i Landet; mens Vest- og Nordjylland var sluppet forholdsvis gunstigt, var Egnen mellem Kolding, Vejle og Fredericia stærkt ødelagt; og i Svendborg Amt og i Sydsjælland stod det ikke bedre til. Skovene var afbrændte og forhuggede; mange Gaarde og Huse stod øde. Endnu værre end paa Landet var dog Forholdene i Købstæderne, hvor den rørlige Ejendom maatte lide stærkt ved en Krig. En Mængde Købstadgaarde var afbrændte, og Befolkningen var aftaget i en urovækkende

Grad. Ogsaa Kronens Ejendomme havde lidt en haard Skæbne; Kalundborg Slot var ødelagt, og Koldinghus delvis sprængt i Luften. Det saa ud, som om et Uvejr var gaaet hen over Landet og havde hærget de højeste og mest udsatte Steder paa det forfærdeligste.

Statens Tilstand var ikke bedre end Landets. Den var nedsunket dybt i Gæld, og det hjalp kun lidt, at en stor Del af Krongodserne, ialt 10,000 Tdr. Hartkorn i den følgende Tid blev afhændede til Statskreditorerne. Især havde de hollandske Købmænd store Summer til gode og blev holdte skadesløse med Jordegods. Saaledes fik Gabriel Marselis Havreballegaard ved Aarhus, der efter ham fik Navn af Marselisborg, og Brødrene de Lima fik Hald Slot („Jøderne paa Hald"). Men selv om det paa denne Maade lykkedes at dække noget af Gælden, hvorfra skulde man da tage Penge til Tropperne og Embedsmændene, der havde Lønning til gode for flere Aar? Hos de lavere Stænder var der intet at hente, da baade Handel og Agerdyrkning var lamslaaede. Selv Adelens Velstand havde den ødelæggende Krig gjort det af med. Det var aabenbart nødvendigt at reducere Tropperne betydeligt og at lønne den tilbageblevne Styrke ved Hjælp af nye Afgifter. Til Erstatning for det tabte Krongods maatte Skatterne og Toldafgifterne forhøjes. Alle indsaa, at der maatte foretages en dristig og gennemgribende Forandring. Men hvorledes skulde dette ske?

Allerede tidligere var den Misfornøjelse ofte kommet til Orde, som de andre Stænder følte mod *Adelen.* En Række Beskyldninger var bleven rettet imod den for dens Opførsel under de sidste Begivenheder, ofte uden Grund, men dette forandrede intet i de bitre Følelser, som man nærede imod den. Som den eneste priviligerede Stand i Landet indtog Adelen en fremragende Plads baade i Statens Styrelse og i Forholdet til de øvrige Stænder. Grundvolden for dens Magt var Eneretten til at beklæde *Rigsraadspladserne* og *Lensmandsstillingerne.* Lensmændene havde Bolig og Underhold paa de kongelige Slotte og havde ikke alene Krongodset men ogsaa de omliggende Landsdele under sig. Deres Magt var baade civil og militær; de udnævnte Herredsfogederne, hævede Indtægterne og ledede Styrelsen, og i Krigstid skulde de yde Tjeneste i Spidsen for Omegnens Udbud. Det eneste, der kunde binde deres Hænder, var Tilsynet fra Kongens Side, men mens dette endnu under Frederik II havde været virksomt, tog det senere mere og mere af, saa at det tilsidst kun havde lidt at betyde.

Men ogsaa den jævne Adel, der hverken naaede at blive Rigsraader eller Lensmænd, havde en begunstiget Stilling. Den nød *Skattefrihed* for Hovedgaarden og for de Bønder, som gjorde Arbejde dertil, de saakaldte Ugedagstjenere, og den ydede til Gengæld ikke andet end

Rostjenesten, der under Adelens Forfald kun var til ringe Nytte. Man stillede elendige Heste og daarlige Ryttere, som det hedder i den jydske Borgerstands Klage til Kristian IV: „Løbere, Kuske, Fiskere, Ladegaardsfogeder og Kokkedrenge". Paa mange Godser havde Adelen desuden *Kaldsret* til Præsteembederne, og overalt nød den *Toldfrihed* og forskellige Handelsrettigheder, der hæmmede Borgerstandens Vækst. Vigtigst var dog Herremandens Rettigheder over Bønderne. I Kraft af *Hals-* og *Haandsretten* kunde han lade Bønderne anklage og senere, efter at Dommen var faldet, hæve alt Sagefald af Bønderne og udføre de idømte Straffe. Paa nogle Steder havde de oven i Købet Ret til selv at udnævne Birkedommeren *(Birkeret)*, mens Dommen ellers som Regel skulde fældes paa Herredstinget. Naturligvis gav disse Forhold Anledning til mange Misbrug, men navnlig i Jylland var Bønderne endnu saa djærve, at de hellere udsatte sig for Herremandens Fjendskab end fandt sig i Forurettelser. Næsten værre var det, at Dagsværket eller, som det nu kaldtes, *Hoveriet*, var i Stigende, da de mange Mageskifter havde medført, at Bøndergodset samledes tættere omkring Herregaardene og saaledes kunde yde forøget Arbejde. Paa den Maade blev Hoveriet, der tidligere havde været bestemt til visse Dage, navnlig i Saa- og Høsttiden, efterhaanden *ubestemt*. Ideligt kaldtes Bønderne til Arbejde paa Hovedgaardene. I denne sørgelige Tilstand var den aller største Del af Bondestanden sunket ned. Som Følge af Bondeopstandene og de talrige Mageskifter med Kronen aftog Selvejendommen med stærke Skridt; allerede i Slutningen af det 16. Aarhundrede fandtes der i hele Landet kun 5000 Selvejerbønder, deraf de fleste i Skanderborgegnen. Resten var blevne *Fæstere*, som ganske vist i ugunstige Tider fik nogen Støtte hos deres Herskab, men til Gengæld maatte føle Afhængighedens Tryk. Da Krigene indtraf med de forfærdelige Ødelæggelser, kom hertil Fattigdommens Tryk. Herremændene havde ondt nok ved selv at holde sig oven Vande, og Hovedgaardens Drift blev derfor det vigtigste for dem, mens Fæstegodset maatte passe sig selv og derfor for en Del kom til at ligge øde. Saare uheldigt var det nemlig, at der intet Lovbud fandtes om, at ledigt Fæstegods *skulde* bortfæstes, og mangen Fæstegaard, hvorpaa en Familje havde kunnet finde sit Underhold, blev derfor lagt ind under Hovedgaardens Drift. Dette blev først forbudt ved en Forordning af 1682.

Som en yderligere Ulykke for Bonden føltes det, at *Jagten* i Danmark, ligesom i andre Lande, fra Middelalderen af gjaldt for at være Adelens Eneret. Ikke uden Grund skrev den svenske Resident Durell allerede 1649 i en Indberetning til sit Hof: „Adelens mange Privilegier er baade Kongen og gemene Mand formidable og ej lette at formindske,

hvilket noksom ses af Kristian IV's 50-aarige Regimente. Borgerne er malkontente, thi Adelen er dem alle Steder i Vejen, saa at ingen Handel og Vandel kan opkomme i Landet. Bønderne kommer lidet i Konsideration i Danmark, sidde stille og have det paa deres Vis vel, da de ikke vide af noget bedre eller værre."

En *Svækkelse af Adelens Magt* var dog allerede for længe siden begyndt. Man frygtede den ikke længer. Under Københavns Belejring var det Kongen og Borgerstanden, der havde reddet Danmark. Danmark havde været indskrænket til at omfatte Byen København, og derved var det Herredømme, som Landet hidtil havde ført over Byen, bleven rokket. Nu da Krigen var til Ende, viste det sig, at Rigsraadet ikke formaaede at fremkomme med Reformforslag. Kun en enkelt Mand, *Gunde Rosenkrans*, fremsatte velmente Tanker, som han ikke kunde faa sine Standsfæller til at samles om. Paa en underlig viljeløs Maade drev Rigsraadet ned mod den Katastrofe, som nu nærmede sig.

Den københavnske Borgerstand havde under Belejringen sikret sig vigtige Forrettigheder. Efter Fredens Afslutning fremkom den i Juni og Juli Maaned 1660 med det ene Indlæg efter det andet til Kongen, hvori den krævede sine Privilegier overholdte og udvidede. Dens Maal var at blive, som den selv udtrykte det: „En fri Rigsstad ligesom i Tyskland". Den var besjælet af Selvfølelse i Bevidstheden om, at det først og fremmest var den, der havde frelst Landet. Den haanede Adelen for den Fejghed, som man paastod, at den havde udvist. Ved Siden heraf var den Kongen trofast hengiven for hans Færd under Belejringen og ønskede at løse de Baand, hvormed Haandfæstningen bandt ham. Eksemplet fra Udlandet viste, at Udviklingen bar i denne Retning. Til Borgerstanden sluttede ganske naturligt *Gejstligheden* sig, da den siden Reformationen især var udgaaet fra Borgerstandens Rækker. Under Paavirkning af franske statsretslige Tanker og religiøse Forestillinger vilde ogsaa den have Kongens Magt udvidet, og Eksemplet fra første Samuels Bog, 8. K., 11—18, hvor der tales om den første Konge i Israel, Saul, overførtes paa Danmarks Forhold. De to Stænder var altsaa enige om at virke til Adelsmagtens Undergang.

I Spidsen for Kirken stod *Hans Svane* eller Svaning. Efter at have været Professor i København blev han 1655 kaldet til Sjællands Biskop. Hans Svane var en haard og egensindig Natur, og han hadede Adelen, der oven i Købet skal have tilføjet ham personlige Krænkelser. Stolt som han var, vilde han hævne sig, og i sin Ærgerrighed haabede han ogsaa at kunne bane sig selv Vej til højere Magt. Med Klogskab forberedte han sine Planer, som han behændigt forstod at føre ud i Livet, naar Øjeblikket dertil var kommet; thi da var han

en dristig Mand, som ved sin glimrende og uimodstaaelige Veltalenhed og ved sin paa en Gang bydende og vindende Optræden nok skulde vide at sætte sin Vilje igennem.

Ved hans Side stod som Borgerstandens Hoved Borgmesteren i København *Hans Nansen*, der ikke var nogen ny Mand i offentlige Sager. Vi har mødt hans Navn baade i 1650 og ved Begyndelsen af Københavns Belejring. Han var Praktikeren, hvem Borgerstanden villigt fulgte. En god Støtte havde han i den kække Stadshøvedsmand *Frederik Thuresen*, der ligeledes var bekendt for sine Fortjenester fra Belejringen.

Fig. 205. Hans Svane. (Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Som det saa ofte gaar under en Stands Tilbagegang, manglede Adelen i høj Grad dygtige Førere. Nogle af dens bedste Mænd var oven i Købet traadte over paa Kongens Side. Her var saaledes den højt begavede, men noget eventyrlige *Hannibal Sehested*, der gør et lidt forpjusket Indtryk. Han havde vundet Kongens Gunst, saa at denne havde skænket ham 6000 Rdl. i aarlig Indtægt. Efter at have bidraget til at tilendebringe Fredsunderhandlingerne med Sverige, sluttede han sig til Hofpartiet. Dette gjaldt ogsaa om den nybagte danske Adelsmand, Københavns Kommandant *Hans Schack*. En mærkelig Stilling indtog Kongens Kammerskriver *Kristoffer Gabel*, der var tysk født (i Glückstadt) og fulgte med Kongen herind fra Bremen. Han var en grov, men frisk Natur, som kunde udrette meget i en Hast, men til andre Tider lagde Hænderne fuldkomment i Skødet, en Hofmand, der iagttog sin Herres skiftende Stemninger og, naar denne var i Tvivl, forstod at paavirke ham i den Retning, han selv ønskede. Paa sin Hengivenhed havde han givet Bevis ved sin Virksomhed i Holland, og Kongen kunde stole fuldkomment paa ham.

Den Mand, der vilde have været Adelens naturlige Fører, var ikke i Stand til at optræde frit og offentligt. Efter Freden i Roskilde var *Korfits Ulfeld* for de „hulde, tro og mærkelige Tjenester", som han havde vist den svenske Konge, bleven ophøjet til Greve af Sølvitsborg i Blekinge, hvortil Karl Gustaf yderligere havde lagt Herisvad Kloster i Skaane med tilhørende Gods. Han var stadig Karl Gustafs Gehejmeraad og blev brugt til at tage Indbyggerne i Skaane i Ed til den nye Regering. Men det gode Forhold varede ikke længe, thi Ulfeld blev oprørt over den Styrelse af Skaane, som den svenske Konge vilde slaa ind paa, idet han paalagde Befolkningen at betale Told efter de højeste Satser i den svenske Toldrulle samtidigt med de højeste i den danske. Det kom til et Brud, og Ulfeld maatte friste Forræderens sædvanlige Lod at blive skudt til Side efter at være bleven benyttet. Hans Misfornøjelse herover ledede ham til ubesindige Udtalelser og Gerninger. Bartolomæus Mikkelsen angav ham under Forhørene og paastod, at han havde meddelt ham Planen til Stormen paa København, hvortil han føjede flere andre Beskyldninger. Ulfeld og Leonora Kristine blev da arresterede i deres Hus i *Malmø*, og han blev stævnet for den samme Domstol, som Kongen nedsatte i Anledning af den skaanske Sammensværgelse. Men kort efter blev Ulfeld ramt af et Slagtilfælde, der for en Tid berøvede ham Mælet. Da paatog Leonora Kristine sig at føre hans Sag i Retten, og hun gjorde det med en beundringsværdig Dygtighed og Skarpsindighed, selv om hun ganske vist heller ikke betænkte sig paa at fremsætte Paastande, der ikke stemmede ganske med Sandheden. Resultatet blev dog, at Retten dømte Ulfeld fra Livet. Men da Karl Gustaf var død, og Freden i København sluttet, foretrak det svenske Rigsraad, da Beviserne var svage, at benaade ham og gav Ordre til hans Løsgivelse. Inden denne havde fundet Sted, kom der til Ulfeld et falsk Rygte om, at han skulde føres til evigt Fængsel i Finland. Ulfeld paastod senere, at det var hans Svoger Sehested, som saaledes havde skræmmet ham, fordi han ønskede at faa ham af Vejen, men Beskyldningen kan ikke bevises. Forklædt som Præst flygtede da Ulfeld hemmeligt ud fra sin Gaard og begav sig i en aaben Baad til København lige i Armene paa sine uforsonlige Fjender. Stor blev Overraskelsen ved Hoffet, da der indtraf en ydmyg Skrivelse til Kong Frederik med Besked om, at Brevskriveren befandt sig i Byen, og Virkningen blev kun, at Ægteparret ufortøvet blev sendt til Bornholm og sat i et meget haardt Fængsel paa *Hammershus*. Her maatte Ulfeld derefter tilbringe hele den Tid, mens Stændermødet foregik i København, hvor hans Standsfæller vistnok savnede ham haardt. Kommandanten, Generalmajor *Fuchs*, behandlede dem med en oprørende Raahed, og

Behandlingen blev ikke bedre efter et forgæves Flugtforsøg. Nu blev de indespærrede hver i sit Fængsel og berøvede Brugen af Lys. Endelig gik Kongen ind paa et Forlig, hvorved Ulfeld købte Friheden. Den 14. Decbr. samme Aar maatte han undertegne nogle meget ydmygende Betingelser; han gav Afkald paa sine Godser paa Sjælland, i Jylland og i Norge, sin store Gaard i Løvstræde og Adkomst til Forleninger. Desuden maatte han afstaa den Erstatningssum, som han havde opnaaet ved Roskildefreden, hvorfor Kongen havde udstedt ham en Obligation paa 60,000 Rdl. Leonora Kristine maatte give Afkald paa sin Ret til at bære Titlen Grevinde af Slesvig og Holsten. Endelig maatte han love ikke at forlade Fyn, hvor han tog Bolig paa Ellensborg ved Nyborg, det nuværende Holkenhavn, som var en Del af Leonora Kristines Mødrenearv. Herhen begav de sig i Julen 1661, men det skulde snart vise sig, at det ikke var lykkedes Ulfeld at faa Fred i sit Sind. Han var dog nu mere Genstand for Medynk end for Frygt.

Adelen stod saaledes uden Fører i det forestaaende Sammenstød. I Juli Maaned 1660 havde Kongen forlangt Rigsraadets Betænkning om, hvor mange hvervede Soldater der fremtidigt skulde holdes til Rigets Forsvar. Rigsraadet gav et undvigende Svar, men foreslog at sammenkalde Stænderne, hvilket Kongen gik ind paa. Den 18. September mødtes der i København Udsendinge fra de tre Stænder, nemlig Adelen, Bisperne med nogle Provster og to Kanniker fra hvert Kapitel, nogle Professorer fra Universitetet, og af Borgerstanden fire Mand fra København, to fra hver af de større Stæder og en fra hver af de mindre. Af de mindste Byer kunde flere slaa sig sammen og vælge en, hvis de foretrak dette i Stedet for at have hver sin.

Det viste sig straks, at Gejstligheden og Borgerstanden havde i Sinde at holde sammen. De vedtog nemlig, at de gensidig vilde meddele hinanden deres Beslutninger under Tavsheds Løfte. Da Stændermødet den 10de Septbr. aabnedes i den store Sal paa Slottet, gik de samlede derhen, en Borger og en gejstlig ved Siden af hinanden som Tegn paa deres Enighed. Derpaa fulgte Adelen. Da Stænderne var samlede, traadte først Rigsraadet og derpaa Kongen ind. Rigshofmesteren Joakim Gersdorf holdt en Tale, hvori han skildrede Landets Tilstand og bad dem om samdrægtigt at overlægge, hvad der kunde tjene til Rigets Ære og Opkomst og det kongelige Hus' Tarv. Kongen vilde nærmere forhandle med dem derom, men havde nogen et nyttigt Forslag at fremsætte, skulde det blive modtaget med kongelig Naade og Velbehag.

Næste Dag begyndte Forhandlingerne. Adelen samledes som Regel i Raadhuset, men undertiden ogsaa i det islandske Kompagnihus paa Slotsholmen. Præstestanden mødtes i Helligaandskirken eller i Konvent-

huset i Silkegade, og Borgerstanden i Bryggernes Lavshus paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde, hvor den ogsaa holdt sine Fællesmøder med Gejstligheden.

Det Forslag, som Kongen lod fremsætte, gik ud paa at paalægge en almindelig *Konsumtionsskat* af alle Varer, men det mødte straks Modstand fra Adelen, og Ove Juul til Villestrup lod endog den Ytring falde, at selv Kongen ikke kunde paalægge Adelen noget. Naturligvis vakte dette stor Harme hos de andre Stænder, og de vedtog endelig Forslaget, men paa Betingelse af, at ingen anden Stand vilde gøre Krav paa Frihed. Adelen lovede da tilsidst at ville betale Konsumtionsskat i tre Aar, men kun naar den opholdt sig i Stæderne; naar den var paa Gaardene, vilde den være fri, „thi ellers var der siden ingen Forskel paa en Adelsmand og en Bonde". De beklagede sig over, at Bestemmelsen endda „skar saa dybt i Privilegierne". Hermed vilde de andre Stænder ikke lade sig nøje, Spændingen blev stærkere, og det kom til heftige Sammenstød. Da Adelen havde kaldt de andre Stænder „ufri", havde Borgerstanden og Gejstligheden vedtaget, at de var forsamlede „under Københavns Frihed", d. v. s. de betragtede sig som en Nationalforsamling. Et Pust af revolutionær Aand gaar igennem København, som minder om den store franske Revolution. De fremkommer ogsaa med flere vigtige Forslag om at *bortforpagte Lenene* til de højstbydende, afløse *Hoveriet* og *Vornedskabet* og lade alle Stænder i Forening træffe Bestemmelser til det almene Bedste. Da Adelen mærkede den truende Fare, gav den endelig efter med Hensyn til Konsumtionen, i det Haab, at den derved kunde redde sine øvrige Friheder. Men dette var nu for sent; Stenen var begyndt at rulle og kunde ikke længere standses. Et helt nyt Spørgsmaal var desuden kommet frem, der fængslede Sindene.

Den 26. September indfandt de lavere Stænder sig hos Kongen og overleverede deres Reformforslag. Han takkede dem for deres Iver, men erklærede tillige, at han *efter Haandfæstningen* ikke kunde foretage slige Forandringer uden Rigsraadets Samtykke. Herved synes for første Gang Tanken at være bleven drejet i den Retning, at ogsaa Kongens Magt maatte styrkes, for at han kunde gennemføre de folkeyndede Forandringer. Hemmelige Forhandlinger fandt Sted i de følgende Dage mellem Folkepartiets Førere og Hoffet. Luften var svanger af Rygter om disse Sammenkomster, men det eneste sikre Vidnesbyrd, der er levnet om den Sammensværgelse, der blev indgaaet, er et egenhændigt Brev fra Kongen (dog ikke bevaret i Original), der skal være bleven overbragt Nansen og Svane gennem Gabel. Det er heri, Kongen skrev de berømte Ord, at hvad der skulde ske, maatte gøres snart; „dersom de

andre vinder Tiden, kan de maaske vinde mere". Flere Sikkerhedsforanstaltninger blev nu trufne. Ved Thuresens Hjælp, der var indviet i Planen, blev Borgervagterne forstærkede under Paaskud af, at man maatte hindre de Slagsmaal, der stadig fandt Sted mellem Adelens Tjenere og Studenterne. De Officerer, der ikke hørte til Besætningen, fik Befaling til at begive sig til deres Regimenter. Forgæves søgte Adelen, der mærkede Uraad, at sætte Splid mellem de andre Stænder. Kong Frederik holdt sig stærkt tilbage, men der er næppe Tvivl om, at han stod bagved, hvad der fandt Sted, og Dronningen var lidenskabeligt interesseret i, at den lagte Plan blev gennemført.

Den 8. Oktober kom. Nansen havde paa Raadhuset faaet Magistraten og de 32 Mænd til at gaa med til at overdrage Arveretten til Kongen. Han mødte nu i Borgernes Forsamling, just da disse var meget misfornøjede med en ny Forordning om *Stempelpapir,* der gennem Adelens Indgriben var bleven helt anderledes, end de havde ønsket. Hans Nansen benyttede Stemningen og forelagde sit Forslag, som alle viste sig villige til at underskrive. Imidlertid havde Svane forelagt den samme Sag for Gejstligheden og havde med sin sædvanlige Overtalelsesevne nedslaaet de Betænkeligheder, der rejste sig hos enkelte Medlemmer. Paa et fælles Møde underskrev derefter de to Stænder et Brev, hvorved „efter andre Kongerigers lovlige Skik Hs. kgl. Majt. og det kongelige Hus arveligen blev tilbudt det, som Hs. Majt. ved Stændernes Valg havde bekommet". En Afskrift tilstilledes samme Aften Rigshofmesteren, der i Øjeblikket var sengeliggende, idet man bad ham, om han vilde forelægge Sagen for Rigsraadet og Adelen. Som man kan tænke, blev Raadet i høj Grad overrasket og ængsteligt og kunde i sin Raadvildhed ikke bestemme sig til noget Skridt.

Endnu om Formiddagen den 10. ventede de to Stænder forgæves paa Svar, men om Eftermiddagen Kl. 4 gik de alle op til Rigsraadet for at høre det. Da nogle faa Stykker var komne ind, raabte Adelens Fører *Otte Krag* til Dørvogteren, at han skulde lukke Døren. Men de andre trængte paa og raabte, at de havde alle underskrevet og vilde ogsaa alle være med. Raadet kom nu med en hel Del Udflugter og anførte, at Sagen ikke havde været bestemt til Forhandling paa Stændermødet; Rigsraadet var ikke fuldtalligt og kunde altsaa ikke tage Bestemmelse derom; endelig var jo ikke en Gang alle Afsendinge fra de lavere Stænder enige om Sagen. Da vendte Svane sig til sine Ledsagere og spurgte, om de ikke var enige, hvilket de bekræftede med høje Raab. Rigsraaderne blev forbavsede, men var dog ikke til at drive til at ændre deres Beslutning. Da erklærede Hans Svane, at Stænderne vilde gaa lige op til Kongen. Dette skete, men de traf ikke Kongen

hjemme, da han var paa Jagt paa Amager. Lidt efter kom han til Stede og gik forbi Forsamlingen med Hatten i Haanden. Man gjorde ham opmærksom paa Afsendingenes Ærinde, og han modtog deres Tilbud med den største Venlighed; traadte derpaa afsides og talte med Hannibal Sehested. Ved Afskeden erklærede Kongen, at han vilde give sit endelige Svar næste Dag.

Afgørelsen laa nu i Frederik III's Haand. Selv i dette kritiske Øjeblik vaklede han, men Dronningen drev ham frem. Man tog alvorlige Forholdsregler under Paaskud af, at Adelen havde i Sinde hemmeligt at forlade Byen og derved sprænge Stændermødet. Vagterne blev derfor fordobledede, Havnen spærredes, Portene blev lukkede, saa at ingen kunde komme ud af Byen uden at have Passerseddel fra Hans Nansen, og Borgerne fik Ordre til at møde væbnede, saa snart Stormklokken lød. Det er vel sagtens til disse Dage, at man maa henlægge den bekendte Scene mellem Hans Nansen og Otte Krag, da de mødtes paa Højbro. Fuld af Forbitrelse pegede den stolte Rigsraad paa Blaataarn og spurgte Hans Nansen, om han vidste, hvad det var, altsaa en forblommet Trusel om Fængsling, hvis han drev Sagen videre. Men uden at rokkes viste Københavns Borgmester op paa Nikolaj Taarn og spurgte Otte Krag, om han vidste, hvad der hang, nemlig Stormklokken, hvis Lyd i et Øjeblik kunde kalde Københavns Borgere til Vaaben og blive Signalet til Borgerkrigens Begyndelse. De fleste af Adelen var dog i Modsætning til Otte Krag lammede af Frygt; „her gik Banghed og Rædsel an for somme“, skriver en af Borgerstandens de-

Fig. 206. Otte Krag. (Maleri paa Frederiksborg.)

puterede betegnende. Alligevel nølede Rigsraadet, indtil Kongen om Aftenen den 11. Oktober sendte Bud, at de andre Stænder trængte paa, og at det snart maatte fatte sin Beslutning; „kom noget efter, vilde han være undskyldt“. Dette bestemte Sprog nedslog Adelens Mod, de manglede dygtige Førere og vovede derfor ikke længere at gøre Modstand. Om Eftermiddagen den 12. Oktober tilbød Rigsraadet at overdrage Kongen Arveretten for hans mandlige Afkom. Han takkede, men indvendte, at de andre Stænder ikke havde gjort denne Indskrænkning. De bad da om at maatte faa Dokumentet tilbage for nærmere at overveje Sagen og erklærede sig snart efter enige med de andre Stænder. Dog forbeholdt de sig, at denne Indrømmelse ikke skulde medføre nogen Indskrænkning i deres adelige Rettigheder. Den 13. Oktbr. om Middagen mødte da samtlige Stænder efter Opfordring paa Slottet og overdrog højtideligt til Kongen *Arveretten til Danmarks Rige* baade paa Sværd- og paa Spindesiden. Dog tilføjede man den Betingelse, at Riget ikke maatte deles, og at enhver Stands Privilegier skulde bevares. Efter at en Adelsmand havde lykønsket Kongen, holdt Svane den egentlige Hovedtale, hvori han ogsaa strejfede ind paa den ny Forfatning, som Kongen og Stænderne herefter skulde give. Endelig lykønskede Hans Nansen Kongen paa Borgerstandens Vegne, og Sehested, der nu spillede en betydelig Rolle, takkede dem alle i Kongens Navn.

Ved Arveregeringens Overdragelse til Kongen var der imidlertid intet bestemt om *Rigets fremtidige Forfatning.* Alle var dog enige om, at en Forandring maatte være en nødvendig Følge deraf, thi Haandfæstningen kunde umuligt længere vedblive at gælde. Der var vel ikke faa, der ønskede en indskrænket Kongemagt, saaledes at de lavere Stænder kom til at staa ved Siden af Adelen ved Besættelsen af Rigsraadspladserne, men Kongehusets ivrigste Tilhængere med Hans Svane i Spidsen ønskede at skaffe Kongen den uindskrænkede Enevælde. Endnu samme Aften som Stænderne havde overdraget Arveregeringen til Kongen, nedsatte denne et Udvalg bestaaende af fire Rigsraader, fire Adelsmænd, fem gejstlige og syv borgerlige for at forhandle om, „hvad der om den besluttede Sag med Arveriget paa bedste Maner videre burde angaas“. Næste Dag, Søndag den 14. Oktober, om Formiddagen Kl. 10 begyndte Forhandlingerne i den grønne Sal paa Slottet.

Den gamle Haandfæstning blev ophævet og erklæret for død og magtesløs. Men da man begyndte at drøfte den nye Forsikring, som Kongen skulde give Stænderne, kom det til heftige Optrin. Nu greb Hans Svane ind, og da de borgerliges Stemning var vendt mod Adelen, udviklede han med uimodstaaelig Veltalenhed Kongens Fortjenester og viste, at det var bedst, at *Kongen selv gav Forfatningen,* for at der

Fig. 207. Arvehyldingen paa Slotspladsen d. 18. Okt. 1660. (Maleri af W. Heimbach paa Rosenborg.)

ikke skulde opstaa nogen Mistillid mellem ham og Folket. Man burde knytte to Betingelser dertil, *Rigets Udelelighed* og *den uforandrede lutherske Religion.* Haandfæstningen blev da kasseret og overgivet til Kongen den 16. Oktober, og Udvalgets Beslutning gik ud paa, at man „i al Underdanighed formodede, at H. K. Mt. derimod lader formere *en Reces*, saaledes som det kan være ham, Riget og enhver Stand især til Gavn og til det gemene Bedste". Med Ordet Reces betegnede man i Datiden en Lov, som sammenfattede Resultatet af en Forhandling. Meningen var altsaa, at den nye Regeringsform skulde være bygget paa de Tanker, som var komne frem i Udvalget. Beslutningen blev om Eftermiddagen under Trompeters Lyd udraabt af Herolder paa alle Byens Gadehjørner og Torve.

Allerede den 18. Oktober mellem Kl. 12 og 3 fandt den højtidelige *Arvehylding* Sted paa Slotspladsen af alle Stænderne. For Bondestanden mødte — nogle hurtigt tilkaldte Amagerbønder! Foran Børsen var en Tribune oprejst, hvorpaa Kongefamilien tog Plads; et langt Tæppe strakte sig herfra helt hen til Slottets Indgang, og paa begge Sider deraf var Soldater opmarscherede. En utallig Menneskemængde fyldte Vinduerne i de omstaaende Huse, og selv paa Skibenes Ræer i Havnen havde Folk taget Plads. Først aflagde den syge Rigshofmester Joakim Gersdorf Hyldingseden, han maatte bæres frem til Tribunen. Derefter fulgte de enkelte Adelsmænd, og derpaa Repræsentanterne for de andre Stænder. Et Haandtryk af Kongen blev givet til enhver efter Edsaflæggelsen. I den Tale, der blev holdt, lovede Kongen Stænderne „saadan en Regeringsform og -maade, at alle hans Arveundersaatter skal hos ham have en kristelig og mild Regering at forvente". Om Eftermiddagen blev der holdt Taffel i Riddersalen paa Slottet for Deltagerne i Stændermødet, og hen paa Aftenen trak Kongen Hans Nansen ind i en Vinduesniche, hvor de med Drikkeglas i Haanden talte sagte sammen i to Timer. Da gjorde Vinen sin Virkning paa Hans Nansen, stille forlod han Salen og maatte lodses til sit Hjem.

Hvad Kongen har talt om med Hans Nansen, ved ingen, men han har vel sagtens givet ham Løfter for den Tid, som nu stundede til, og han har maaske forklaret ham, at Stændermødets Gerning nu var til Ende. Vist er det, at dettes Gerning smuldrede hen efter Arvehyldingen, og at det uden nogen egentlig Opløsning gled fra hinanden i Begyndelsen af December. Den nye Forfatning, Stænderne havde overdraget Kongen at give, kom imidlertid ikke saa snart. Derimod udstedte Kongen for yderligere at sikre sig d. *10. Januar 1661* en Erklæring, der skulde underskrives af Adelen, de gejstlige Embedsmænd, enhver Øvrighed og Borgerrepræsentation rundt om i hele Landet. Samme Aar

blev den underskrevet i Norge, og i Løbet af 1662 paa Island og Færøerne. Udtrykkene i den var stærkere og mere vidtrækkende end i de tidligere Erklæringer. Hovedindholdet var: „Vi underskrevne har alle og enhver tilligemed de andre dette Riges Stænder utvungne og uden nogen H. K. M.s Tilskyndelse, Anmodning eller Begæring af egen fri Vilje og gode Betænkende for vores tilforn udvalgte og nu Arvekonge, Kong Frederik III, opladt Arverettighed til Danmarks og Norges Riger samt alle *jura majestatis, absolut Regering og alle Regalia.*

Det var neppe Stændernes Mening, at Udtrykket „absolut Regering“ skulde forstaas i den videste Udstrækning, og Kongen aldeles ikke yde Folket noget forpligtende. Men saaledes blev det fortolket af Kongen, der i Tidens Løb forstod at drage al mulig Fordel af sin Sejr. Det mest indskrænkede Valgrige blev til det mest uindskrænkede Arverige. Herved skete der et Brud i Danmarks Udvikling, men et Brud, der forstaas, naar man husker, at Rigsraadet var lamslaaet og decimeret, og at Stænderforsamlingerne ikke havde faaet en saadan Fasthed i Adelsvældens sidste Tid, at der kunde bygges videre paa dem. Adelen var i Forfald, og om Borgerstanden er det sagt, at den ingen Betingelser havde for at tage Del i Rigets Styrelse; „havde den haft saadanne før, saa var de nu forsvundne“ (P. Munch). Derfor kunde Kongen og Borgerstanden gaa sammen imod Adelen uden at mistænke hinanden. Hvad Bønderne angaar, var de saa langt tilbage og saa uvidende, at det vilde være meningsløst at give dem politisk Indflydelse. Bag ved denne Svaghed hos alle Stænder laa den Kendsgerning, at hele Landet var fattigt, og at Danmark navnlig var et kapitalsvagt Rige, som ingen Modstandskraft besad, naar der indtraf daarlige Tider for Landbruget, saaledes som det var Tilfældet i hele Tiden mellem 1625 og 1670. Der var heller intet Samliv i politisk Henseende mellem Danmark og Norge, og Norge stod om muligt endnu længere tilbage end Danmark i økonomisk Henseende.

Ved Enevældens Indførelse skete der desuden ikke andet i Danmark, end hvad der fandt Sted i andre Stater i Europa, thi paa den Tid var Forholdene særdeles gunstige for Enevælde. Desuden maa det ikke glemmes, at gennem Enevælden opnaaede Staterne Enhed og Styrke, og ved den udjævnedes efterhaanden den dybe Standsforskel, der havde haft saa fordærvelige Følger for de lavere Klasser. Saaledes var Enevælden en naturlig og i mange Henseender gavnlig Frugt af Tidens Udvikling.

Enevældens Gennemførelse i Frederik III's sidste Aar.

Det Løfte, som Frederik III havde givet i 1660 om at bevare de enkelte Stænders *Privilegier*, blev holdt. Den 24. Juni 1661 gav han som Enevoldsherre „af kongelig Naade og Mildhed“ de forskellige Stænder deres særlige Friheder. Hvad Adelen angaar, beholdt den de gamle Friheder over for sine Bønder (Hals- og Haandsret, Sagefald, Jagtret og Birkeret paa de Steder, hvor den havde en saadan); desuden blev Kaldsretten bekræftet, for saa vidt de enkelte Adelsmænd sad inde med den, og Adelen bevarede stiltiende sin Tiendefrihed. Derimod mistede den hele sin *politiske Magt,* og det egentlige Grundlag for sin Stilling, idet Skattefriheden for Hovedgaardsjorden og Ugedagstjenerne gik tabt, og det samme gælder om Toldfriheden og den udelukkende Adgang til Embeder, navnlig til Lensmandsembederne. For Fremtiden skulde Dygtighed alene være afgørende ved Besættelsen. Riget blev nu inddelt i Amter i Stedet for i Len, og Lensmændene afløstes af Stiftamtmænd og Amtmænd paa fast Løn, hvorved Kongens Indtægter i Løbet af kort Tid steg betydeligt. Desuden havde Kongen naturligvis Ret til at adle dem, han vilde. Angaaende Adelens Stemning over for de nye Privilegier hedder det i et Brev fra den østrigske Gesandt: „Hvad alt det angaar, som staar i Forbindelse med Regeringsformen, sporer jeg her ingen Forundring hos Adelen, da denne nu er ændret, men at den i denne Henseende godt kan finde sig i Forandring i Privilegierne“; derimod var man efter hans Mening meget ked af at have mistet Skattefriheden og Lenene. Denne Udtalelse er karakteristisk, da den viser, hvor hurtigt Adelen slog sig til Taals med at have mistet sin politiske Magt.

Samme Dag fik *Gejstligheden* sine Privilegier, hvorved den fik Sikkerhed for at beholde sine Indtægter, navnlig Tienden, og den fik Tilladelse til at købe sine Præstegaardsbygninger, en Tilladelse, der forøvrigt snart føltes som et trykkende Paabud. Et stort Gode for den var det ogsaa, at den ikke længere skulde modtage Befalinger gennem Lensmændene, men derimod gennem sine naturlige overordnede, Bisperne. Menighederne beholdt deres Ret til selv at kalde Præst, og dette vedvarede, indtil Danske Lov udstedtes 1683. Ogsaa de *kongelige Betjente* fik deres Privilegier, og denne Stand blev efterhaanden begrænset til at omfatte den egentlige Embedsstand. *Borgerne* fik Adgang til Embeder, og en stor Triumf for dem var det, at Lighedsprincipet ved Embedsudnævnelser blev slaaet fast. Dog bestemtes det, at Borgmestre og Raadmænd i Byerne skulde udnævnes af Kongen. Til Erstatning herfor fandtes der i alle de større Byer de saakaldte „eligerede“ d. v. s. ud-

valgte Mænd, og efter 1700 møder man ogsaa disse eligerede Mænd i de mindre Købstæder paa Laaland og Fyn. Disse Embedsmænd blev udvalgte af Borgerne selv til at ligne Skatterne paa deres Bysborgere. Derimod vilde Regeringen ikke taale Lavsforsamlinger, og da et stort Møde var planlagt i Slagelse i 1661, blev det underhaanden forbudt fra oven. *København* fik endelig sine særlige Privilegier, den beholdt sine 32 Mænd, som den havde faaet under Belejringen, og i Modsætning til de øvrige Købstæder var den fuldkomment ligestillet med Adelen; den var Rigsstad og Stapelstad. Den fik sit eget Vaaben, og Kongen skænkede den Bidstrup Gods, som i vore Dage atter er i Byens Eje. Paa alle Maader udmærkede Kongen Hovedstaden, han lod saaledes en Medalje slaa til Ære for dens Mod under Belejringen, og i Modsætning til de øvrige Købstæder gik den stærkt frem i Enevældens første Levetid, saa at den ved Slutningen af det 17. Aarhundrede havde fordoblet sit Indbyggerantal og var naaet til 60,000 Indb. Hertil bidrog dog, at den nu var bleven „Kongens København“ og Landets stærkeste Fæstning; Embedsmændene og Garnisonen forhøjede Tallet.

Fig. 208. Medaille til Ære for Københavns Forsvar.

De enkelte Mænd, der især havde understøttet Kongen ved Regeringsforandringen, blev rigeligt belønnede. *Hans Svane* blev allerede den 30. Oktober 1660 udnævnt til Ærkebiskop, den første og sidste siden Reformationen. Desuden blev han kongelig Raad, Præsident i det akademiske Konsistorium, Assessor i Statskollegiet og Højesteret og fik betydelige Gaver (Ebberødgaard). Han passede som Biskop godt til Absolutismen, skønt han ikke var nogen hjertevindende Personlighed og i stadig Strid med sine tidligere Kolleger ved Universitetet. Hans Gejstlighed havde i ham snarere „en myndig og modig, end kærlig Biskop“. Men der er noget imponerende over denne Baroktidens Stormand, og han var højt yndet af Kongen indtil sin Død, der indtraadte 1668 i hans 63 Aar. *Hans Nansen* blev Præsident over København, og han indtager en ret tilbagetrukken Stilling i Frederik III's senere Aar. Man synes at kunne spore, at han ikke har været fuldt tilfreds med den udprægede Enevælde, som nu kom til Magten. *Thuresen* blev

Assessor i Krigskollegiet, og Hans Svanes højre Haand *Peder Villadsen* blev fra Provst Biskop i sin Fødeby Viborg. *Hans Schack* blev Præsident i Krigskollegiet, og *Henrik Bjelke* i Admiralitetet. Større Betydning fik dog de Mænd, som havde virket bag Kulisserne under Statsforandringen. Dette gælder navnlig om *Hannibal Sehested*, der blev Rigsskatmester, og om *Gabel*, som blev adlet. Hannibal Sehested var utvivlsomt den, der i de første Aar satte sit Præg paa den nye Tid. Han var en dygtig og iderig Mand, og man ser, hvorledes Skatkammerkollegiet blomstrer op, hver Gang han er i København, men atter synker hen, naar han maa forlade Byen for at begive sig paa en af de talrige Ambassader, der lægger Beslag paa ham i disse Aar. Men det lykkedes aldrig Sehested at faa helt fast Grund under Fødderne, dertil havde han i for høj Grad sin Fortid imod sig, og han var desuden en vanskeligt omgængelig Mand, ironisk og hidsig. Derfor turde han ikke komme helt frem med sine Reformplaner t. Eks. om Vornedskabets Afskaffelse. Han gemte dem i sit „politiske Testamente“, der først blev offentliggjort efter hans Død. Hans Virksomhed i Spidsen for Finanserne var dog meget betydningsfuld. Hannibal Sehested overtog en gældbunden Statskasse, og han tilfredsstillede Kreditorerne ved Udlæg af Krongodset, som sank fra at omfatte Halvdelen af Landets Jordegods til en Fjerdedel. Til Erstatning for de manglende Statsindtægter blev den første *Matrikelskat* paalagt, og lige indtil vore Dage har disse Hartkornsskatter været Hovedhjørnestenen for Statens Finanser.

Fig. 209. Kristoffer Gabel. (Maleri paa Frederiksborg.)

Hannibal Sehested kom dog som sagt aldrig til at sidde inde med Magten ubestridt. Sejrherrerne delte sig i Partier, og som Fører for den Gruppe, der stod Sehested imod, optraadte navnlig *Kristoffer*

Gabel. Mens Sehested heldede til Frankrig og havde Dronningen paa sin Side, søgte Gabel Støtte i Danmarks gamle Forbundsfælle Østrig. Det lykkedes Gabel i 1664 at opnaa Stillingen som Statholder i København, og fra nu af var han egentlig sin Medbejler overlegen. Han havde i højere Grad end nogen anden sin ubeslutsomme Konges Øre. Men Gabel var en langt mindre energisk Mand end Sehested, og da han tillige var mere konservativ end denne, betegner hans Tiltræden til Magten en Standsning af de højst fornødne Reformer.

Til Erstatning for det manglende Selvstyre skaber Enevælden *Embedsmandsstyret,* der er bevaret indtil vore Tider i den Form, som det har faaet under Gabel og hans Elev Griffenfeld. Tidens Løsen var Centralisation. I Modsætning til Adelsvælden, der havde arvet sit System fra Middelalderens Opløsning, skulde nu alle Traade løbe sammen i et Midtpunkt i Hovedstaden. Den Bygning, hvori de mødtes, var „Raadstuen for Københavns Slot", som laa mellem Kanalen og den nuværende Frederik VII's Statue. „Der er og det *danske* og *tyske Kancelli,* og der oven over er *Renteriet,* hvor Rentemestrene hver sit Kontor haver. Hvilket skønne af Grund opmurede Hus er med Bly og Skæversten bedækket". *Krigskollegiet* laa derimod ved Holmens Kirke, og i Nærheden havde *Admiralitetet* sit Hus. *Højesteret* fandtes paa selve Slottet i den lave Bygning straks inden for Blaataarn til Højre.

I disse Bygninger var *Kollegierne* til Huse. De var forskellige fra de nuværende Ministerier allerede derved, at deres Chef kun var ansvarlig over for Kongen, ikke tillige over for en Rigsdag. Men en anden Forskel var, at medens de nuværende Ministerier er i een Mands Haand, stod der i Spidsen for Kollegierne seks til otte Medlemmer, der raadslog om de foreliggende Beslutninger og traf deres Afgørelser ved Afstemning, hvis de ikke kunde blive enige paa anden Maade. Det var straks fra første Færd Kongens Mening, at hvert Kollegium skulde bestaa af lige mange adelige og borgerlige Medlemmer.

Af Kollegierne var *Kancelliet* det vigtigste. Det svarede til det nuværende Justits- og Kultusministerium, hvorhos det havde en Del af de Forretninger, som nu ligger under Indenrigsministeriet. Det lykkedes Adelen indtil Slutningen af Frederik III's Regering at bevare Sekretærpladserne i Kancelliet som sin Forret, og det siges om de faa borgerlige Medlemmer, som slap derind, at de blev „noget bas tracterede". To Morgener om Ugen holdtes der i Almindelighed Møde, hvor Oversekretæren forelagde Sagerne, og efter at de var behandlede, refererede han dem atter for Kongen i Konseillet. Under særligt kraftige Personligheders Styre som Griffenfeld ophørte næsten Kancellimøderne, og Sagerne refereredes direkte for Kongen. Det samme var Tilfældet under

Frederik IV's Regering. Ved Siden af det danske Kancelli havde man det tyske Kancelli for den kongelige Del af Hertugdømmerne. Desuden hørte som Regel de udenrigske Sager herunder, da det var Skik at korrespondere med Udlandet paa Tysk. De finansielle Sager behandledes i *Rentekamret* (Skatkammerkollegiet), som havde et mere borgerligt Præg end Kancelliet. Krigskollegiet og Admiralitetet er allerede nævnte. Det samlende Led var *Gehejmekonseillet*, der oprindelig mødtes i „Kongens eget Kammer“ paa Slottet, og som bestod af Præsidenterne for de forskellige Kollegier. Det var dog først under Kristian V's Regering, at dette traadte i regelmæssig Virksomhed. Det var en højfornem Forsamling, hvori de danske Adelsmænd var ret talrigt repræsenterede, og det var ikke sjeldent, at Deltagerne skiftede ved Tronvekslingerne, da den nye Konge ofte manglede Tillid til sin Faders Raadgivere. I Slutningen af det 17. Aarh. og Begyndelsen af det 18. Aarh. blev Sekretærerne i Kancelliet og Rentekamret næsten alle borgerlige, mens Kanslerne og Oversekretærerne derimod var fornemmere. Endnu kan det nævnes, at Kongen havde sit *Kabinet*, det saakaldte „Kongens eget Kammer“, hvorunder Øresundstolden og visse andre Indtægter hørte. Kammersekretæren, der svarer til den nuværende Kabinetssekretær, kunde ofte skaffe sig stor Indflydelse hos Kongen, naar han besad de fornødne personlige Evner, og der skabtes herigennem en Sideregering, der var uafhængig af de egentlige Kollegier. Det var paa denne Maade, Peder Schumacher banede sig Vej til Magtens Tinde.

Kollegiestyrelsen havde sine Fordele og sine Mangler. Ad denne Vej fik et Halvhundrede af Landets mest intelligente Mænd Indflydelse paa den enevældige Konges Styrelse, men Svagheden var, at man helst undgik at lade det komme til Afstemning i Kollegiemøderne for ikke at krænke den Part, der vilde blive overstemt. Der kom herved noget ubevægeligt over hele Styremaaden. Desuden kunde Kollegieherrerne umuligt sidde inde med den Sagkundskab, som ofte maatte være nødvendig over for opdukkende Spørgsmaal. Til at bøde herpaa fandt man allerede i det 17. Aarhundrede paa at bruge *Kommissioner*. „Kommissionerne i Raadstuen for Københavns Slot“ spillede en stor Rolle i Kristian V's senere Aar, men man blev ogsaa snart klar over den Svaghed, som klæbede ved disse, idet deres Arbejde blev endeløst, da der ikke blev taget fat med den samme Energi her som i de faste Embedsinstitutioner.

Mærkeligt er det at se, hvor hurtigt *Befolkningen faldt til Ro* over for den nye Styrelse. Hertil bidrog især den Vækst, som Kongemagten havde igennem hele Aarhundredet, og som gjorde, at man snart oversaa, at Enevælden stammede fra Folkets Valg. I Stedet herfor opstod under Gejstlighedens Paavirkning den Tanke, at *Kongedømmet* var *indstiftet*

af Gud. Mærkeligt er det, at medens Præsterne i den sidste Adelsvældetid ofte i Ligprækenerne kalder Adelsmændene „Guder“, er det nu Kongen, der ligefrem kaldes „Gud“. Det var meget lettere at faa Befolkningen til at lyde ham end hans Embedsmænd. En Gang siges det saaledes: „Adelen, de gejstlige med Herredsfogederne og Skriverne vilde se Hans Majestæts egen Befaling, førend de vilde parere“, men saa var der heller ikke noget i Vejen. Da Kongens *Salving* blev indført under Kristian V, opfattede man denne Handling som den egentlige

Fig. 210. Københavns Slot i Kristian V's Tid. (Maleri hos Prof. S. L. Tuxen.)

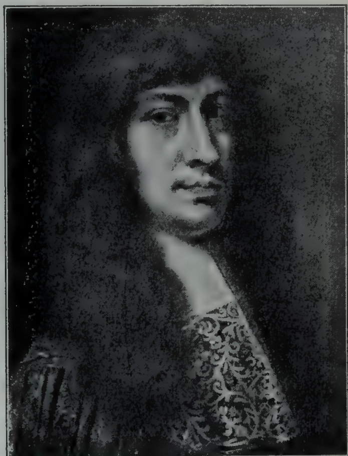
guddommelige Indvielse til Kongegerningen. Det maa indrømmes, at de danske Konger i det Hele ikke misbrugte den overordentlige Magt, som var betroet dem. Hertil bidrog den Beskedenhed og Tarvelighed, som de fleste af dem lagde for Dagen. Udgifterne til Hoffet kan ikke siges at have været overdrevne, og de Bygninger, som skyldes vore første Enevældskonger, var kun tarvelige. De var ikke højt begavede Mænd, men de var pligtopfyldende og *arbejdsomme*, da de ønskede selv at kontrolere Styrelsen i Enkelthederne. Bekendte er de Resolutioner, som Kristian V har efterladt paa Kanten af Rentekamrets Forestillinger, da de baade taler om hans Energi og hans muntre Lune; f. Eks.: „Jeg haaber, det kan være sandt, alligevel det er ikke trykt“; „De vil alle have og kan ikke alle faa“; „Hvad der har været Halm i Fjor, kan vel ikke blive til Korn i Aar“; „Her er mange Slags Kød i denne Frikasé“ o. s. v. Frederik IV har selv skildret sin Dag paa

følgende Maade: „Vor Tid, Dage og Timer er paa den følgende Maade saa optagne, hvoraf vil ses, at vi næsten ikke kan tage en Dag, ja vel neppe en Times Tid til overs, uden at vi dermed maa forsømme noget, saa at vi til vor Rekreation ikke kan afbryde en Time, ja meget mindre en Dag for at trække frisk Luft. Ja, naar vi endelig har afbrudt en Dag, saa maa vi for at genvinde Tiden tage den fra vor Nattero, fordi Arbejdet dog maa gøres. Men om dette kan gaa i Længden, vil jeg lade andre dømme om". Og en smukkere Udtalelse end den, hvormed Kristian VI har karakteriseret sin egen Styrelse i et Brev til en god Ven, skal man lede om: „Mit Sentiment er, at jeg kun søger mine Undersaatters Lyksalighed, thi gaar det dem vel, gaar det ogsaa mig vel. Det kan vel være, at Kristianenserne er saa godt som fødte ildesindede ... men Københavnerne er det vel ikke mindre. Jeg er Herre over begge Riger, Fader til to Børn; jeg vil ikke gøre nogen Uret, men ingen maa begære mere, end den anden; lige Brødre, lige Kapper".

Men nægtes kan det heller ikke, at de første Enevoldskonger med overdreven *Skinsyge* værnede om deres Magt, og dette gælder ikke mindst om Frederik III. Professor Kr. Nold blev uden Lov og Dom afsat fra sit Embede, fordi han i en Samling latinske Sætninger uforsigtigt havde skrevet: „Det er rimeligt, at et Valgrige vil faa bedre Konger end et Arverige". Kongen rettede især sin *Mistanke mod den danske Adel*, og det er sikkert dette, der ligger til Grund for, at han foruden at skabe en borgerlig Embedsmandsstand søgte at drage *tyske Adelsmænd* ind i Landet. Indvandringen fra Tyskland havde allerede under Trediveaarskrigen været betydelig, da Reformationen havde knyttet saa mange Baand mellem Danmark og Nordtyskland. Under Enevælden fortsættes den i stigende Grad og begunstiges af vore tyske Dronninger, der holdt af at omgive sig med Landsmænd. Sofie Amalie vedblev hele sit Liv igennem at foretrække Tysk. Selv Frederik III laa dette Sprog nær fra den Tid, da han var Biskop i Bremen, skønt han skrev Dansk meget godt. Mens der ansattes mange tyske Hoffolk ved Siden af de danske, fik dog Kronprinsen en dansk Adelsmand, Kristoffer Parsberg til Hovmester, og Regeringssproget var overvejende Dansk. Kun i Krigskollegiet raadede Tysk. Ligesom Hærens Officerskorps overhovedet bestod dette Kollegium mest af Tyskere, hvilket kom af, at Frederik III i dem saa et sikrere Værn for Enevoldsmagten end i de danske Adelsmænd, og at disse under Krigen havde vist sig i Besiddelse af en temmelig slap Disciplin. Hvor ubønhørligt man gik frem imod dem, der angreb den nye Kongemagt, ser man især af Kaj Lykkes og Korfits Ulfelds Eksempler.

Kaj Lykke var en af de smukkeste og rigeste Adelsmænd i Landet,

men i sin Væren og Laden typisk for den Degeneration, som havde bemægtiget sig saa mange af hans Stand. Flere Aar før Enevoldsmagtens Indførelse havde han været uforsigtig nok til for at berolige sin Frille at skrive nogle meget nærgaaende Udtalelser om Dronningen til hende. Dette Brev blev fem Aar efter, at det var skrevet, draget frem for Lyset, da Frillen havde giftet sig, og hendes Mand vilde bruge det til Pengeafpresning. Kaj Lykke blev nu anklaget for Majestætsforbrydelse. Han indrømmede sin Brøde og gik ind paa et Forlig, hvorefter han skulde betale 100,000 Rdl. i Bøde. Men hermed slog man sig ikke til Taals, og da Kaj Lykke mærkede, at det trak op til noget endnu værre, flygtede han af Landet. Han blev kort derefter dømt fra Ære, Liv og Gods. Da man ikke kunde faa ham i sin Magt, blev Dommen fuldbyrdet paa hans Billede til stor Fryd for Københavns Pøbel. Over 200,000 Rdl. tjente Kronen ved denne Ejendomskonfiskation. Flere Aar senere, efter Sofie Amalies Død, fik Kaj Lykke dog Tilladelse til at vende tilbage og tilbragte sine sidste Leveaar i Stilhed.

Fig. 211. Kaj Lykke. (Maleri — af Wuchters? — paa Skaføgaard.)

Ogsaa *Korfits Ulfeld* blev ramt haardt. Han kunde ikke finde sig i at blive rolig paa sin Gaard Ellensborg og fik Rejsetilladelse for at bruge varme Bade i Udlandet. Men han rejste i Stedet til Amsterdam, hvorfra han henvendte sig til Kurfyrsten af Brandenburg og tilbød denne at ville hjælpe ham paa Tronen i Danmark. Dette skulde være ham en let Sag, da Adelen nærede stort Had til Frederik III. Det synes, som om Ulfeld i denne Tid har været stærkt svækket, og han har neppe været fuldstændig klar, da han udtalte disse ubesindige Planer. Men Samtiden havde ingen Forstaaelse af Sindssygdomme, og Kurfyrsten af Brandenburg røbede derfor i god Tro hans Forslag til den danske Regering. En ligefrem Panik udbrød i København ved Hoffet, hvor man troede, at der virkelig var en farlig Sammensværgelse i Gære. Garnisonen stod i Vaaben baade Nat og Dag, og Frederik III lod Højesteret træde sammen for at dømme i Sagen. Allerede Dagen efter, d. 24. Juni 1663, faldt Dommen, der lød paa, at Ulfeld som Majestætsforbryder skulde miste Ære, Liv og Gods; hans Haand skulde først afhugges, derpaa hans Hoved, som skulde sættes paa en Stage. Da man ikke kunde faa fat paa hans Person, blev Henrettelsen ligesom ved

Kaj Lykke udført paa hans Billede. Hans Vaaben blev paa Slotspladsen sønderbrudt af Bøddelen, hans Gaard blev nedrevet lige til Grunden, og paa dens Plads, hvor nu Graabrødretorv ligger, blev der rejst en Støtte med den Indskrift: „Til ævig Skam, Spot og Skændsel over Landsforræderen Korfits Ulfeld“. Desuden lovede Kongen i et aabent Brev, at den, der kunde overlevere Ulfeld levende, skulde faa en Belønning paa 20,000 Rdl., og den, der kunde bevise at have dræbt ham, 10,000 Rdl.

Over hele Europa fløj de danske Stikbreve, og alle Landes Regeringer lovede at deltage i Jagten. Fra nu af havde Ulfeld intet roligt Øjeblik. Forklædt og under falske Navne maatte han flygte fra det ene Sted til det andet. I Basel udgav han sig for sin egen Søns Hovmester, men hans nedbrudte Helbred kunde ikke længe taale denne bestandige Spænding. Allerede den 20. Februar 1664, da han satte over Rhinen ved Neuburg, døde han i Baaden. Liget blev begravet i et Kloster i Neuburg under et falsk Navn. Senere fik hans Sønner det udleveret og begravede det hemmeligt, da de frygtede for, at det skulde blive sendt til Danmark. Hvor hans Grav er, ved nu ingen.

Endnu sørgeligere var den Skæbne, som ramte Korfits Ulfelds Hustru. Leonora Kristine havde begaaet sine Fejl af en alt opofrende Kærlighed til sin Mand, og hun havde delt hans Skæbne med enestaaende Trofasthed. Ulfeld havde mange Aar tidligere laant den landflygtige Prins Karl Stuart en Sum Penge, og under sin sidste Udenlandsrejse sendte han Leonora Kristine til England for at hun skulde faa denne Sum tilbage af Prinsen, der nu var bleven Konge under Navn af Karl II. I Maj 1663 skiltes de i Brügge for aldrig mere at gense hinanden. Thi da Ulfelds Anslag imidlertid var bleven aabenbart, krævede den danske Gesandt i London Leonora Kristine udleveret, og Karl II skammede sig ikke ved at vise den nedrigste Utaknemlighed mod den, der havde hjulpet ham i hans Nød. Leonora Kristine havde begivet sig til Dover, men her blev hun den 9. Juli anholdt og søværts ført til København. Det er det mest utiltalende Træk hos Dronning Sofie Amalie, at hun nu fornedrede sig for at mætte sit Had til hende. Grevinden blev fra Havnen gennem en tæt Folkemængde ført til Blaataarn. Her blev hun berøvet sine Klæder og Prydelser og iført en grov Fangedragt. Hendes første Fangehul fik kun Lys gennem en Aabning i Loftet, som undertiden blev lukket op, for at hun ikke skulde kvæles af Røgen; snart fik hun dog et noget bedre Værelse. Men hun maatte ikke have Kniv, Pen, Blæk eller Bøger, ja ikke en Gang Naal og Traad. Da fandt hun selv paa Midler til at slaa Tiden ihjel og til at udrette noget. Af smaa Stumper Ler lavede hun Bægre, og med op-

trevlede Silketraade af sin Nattrøje broderede hun kunstfærdigt paa Lærred. I dette Fængsel maatte Kristian IV's Datter tilbringe 22 Aar. En anden vilde være gaaet til Grunde i denne Elendighed, men Leonora Kristine var en stærk Kvinde, og hun svigtede ikke de Ord, hvormed hun paa Hammershus havde styrket sin Mand: „Det er let at foragte Døden i Ulykkens Dage, men det er stærkere at kunne bære den.“ Hun tabte aldrig Modet, og hun bevarede sit Lune selv i den største Modgang. Da Karlen i Blaataarn sagde til hende: „I haver haft stor Rigdom og Lykke, og hvor sidder I nu?“ svarede Leonora: „Paa en Knub.“ Hvad der navnlig fyldte hendes Tid, var hendes Selvskildring af Fængselsopholdet i „Jammersmindet“, der vidner om hendes overlegne Aandskraft og hendes skarpe Iagttagelsesevne. Men mange Vers, som hun skrev paa Væggen i sit Fængsel, taler ligeledes om hendes Karakterstyrke. I et af disse forekommer de Ord, der indeholder Forklaringen til hendes Skæbne:

„Ej noget synes tungt for ægte Kærlighed;
den Dyd er Trofasthed, man ej bør blues ved.“

Endelig aabnedes der lysere Udsigter for den haardt prøvede. Hendes Fjende Sofie Amalie døde den 20. Februar 1685, og i Maj gav Kristian V Ordre til hendes Løsladelse. Nu blev Maribo Kloster anvist til hendes Opholdssted, og hun levede her endnu i 13 Aar et stille, men virksomt Liv, indtil hun døde den 16. Marts 1698 i en Alder af 77 Aar.

Den Panik, som havde fundet Sted i København i 1663, bidrog kun til at styrke Kongen i hans Tanke om at holde fast paa Enevoldsmagten i dens fulde Udstrækning. Der gik dog endnu nogle Aar hen, før den nye Regeringsform blev endelig udarbejdet. Den 14. November 1665 underskrev Frederik III *Kongeloven*, „Kongedømmets rette og uforanderlige Fundamentallov“, der skulde gælde til evige Tider. Det var en Arvelov, hvorefter der tildeltes Kongehuset Arveret baade for Mands- og Kvindestammen. Men hertil var der føjet Bestemmelser om Kongens Magt: Han staar over Loven, giver Love, udnævner Embedsmænd, er øverste Krigsherre, paalægger Skatter og styrer Kirken. Men han har ikke Ejendomsret til Landet, og de religiøse Spørgsmaal skal afgøres af Gejstligheden uden hans Indblanding. Desuden er han forpligtet til at holde sig til den augsburgske Trosbekendelse, og han er myndig, saa snart han har fyldt sit 13de Aar. Riget skal holdes uskiftet og udelt, og de kongelige Børn skal derfor udrustes med passende Apanager. Denne Lov gjaldt i henved 200 Aar i Danmark, og dens Arvebestemmelser blev først ophævede i 1853. Dog har Kongeloven

stadig Gyldighed for de Bestemmelsers Vedkommende, som behandler Kongens Forhold til det kongelige Hus, og den er saaledes endnu „Huslov“ inden for den kongelige Familie.

Kongeloven blev i lang Tid bevaret som en stor Hemmelighed, som ikke engang Dronningen maatte vide Besked om. Ved Kristian V's Tronbestigelse 1670 blev den oplæst i Gehejmeraadet, og under hans Salving i Frederiksborg Kirke var den fremlagt paa Alteret. Men den udkom først i Trykken under Frederik IV 1709. Originalen er skrevet med Schumachers Haand paa Pergamentsblade i Folio, og den opbevares i et Sølvfutteral i Rigsarkivet. Det kongelige Segl, som hænger ved, er indesluttet i en forgyldt Sølvkapsel.

Kongeloven er forfattet af den berømte Peder Schumacher, der dog forefandt Udkast, som han kunde benytte. De Tanker, som gaar igennem Loven, stammer fra den tyske retslærde *Arnisæus*, der tidligere er nævnt under Kristian IV's Historie, og som saaledes nu længe efter sin Død kom til at præge Udviklingen i den nordiske Stat. Flere andre Mænd har ydet deres Bidrag til Loven, men *Peder Schumacher* lagde den sidste Haand derpaa. Han tilhørte en indvandret tysk Familie; hans Fader, Vinhandleren Joakim Schumacher, var en from og hæderlig Handelsmand, der under Trediveaarskrigen var kommen her til Landet fra Bergedorf ved Hamburg. Moderen Marie Motzfeld var Datter af en københavnsk Vinhandler, der ligeledes var indvandret syd fra. Sønnen blev født den 24. August 1635 paa Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde, og Sagnet, der gerne sysselsætter sig med berømte Mænds Barndom, fortæller, at da han som fireaarigt Barn blev baaret til Skole, mødte han paa Gaden en gammel Kone, der nøje betragtede ham og udbrød: „Min Søn! Du har et Guldæble i din Haand, se vel til, at du ikke lader det falde!“ Vist er det, at Peder Schumacher ejede et Guldæble, thi allerede tidligt vakte han Opmærksomhed ved sine ualmindelige Evner. 1647 blev han Student i en Alder af 12 Aar.

Da hans Fader snart efter døde, blev han taget i Huset af Biskop Brochmand, med hvis Hustru han var beslægtet. Biskoppen var barnløs og samlede derfor om sig en hel Del unge, der boede hos ham og nød godt af hans Undervisning. Her kom Schumacher under stærk Paavirkning af den danske Kirkes øverste, og Sagnet fortæller, at han ogsaa traf sammen med Kong Frederik III, der tidt besøgte Brochmand og talte med ham om de lærde Emner, som interesserede begge. Den unge Student skal have fængslet Kongen, men det er ikke rigtigt, at denne understøttede ham paa den Udenlandsrejse, der efter Datidens Sædvane kom til at afslutte Studierne. Marie Motzfeld sad som Enke i gode Kaar og kunde give sin Søn rigelige Rejsepenge. I Begyndelsen

af 1660'erne havde den unge Schumacher indsuget den Lærdom, som Københavns Universitet formaaede at give ham, og han havde tillige erhvervet sig den fine Dannelse, som fulgte af Omgangen med unge Adelsmænd, der ligesom han havde Bolig i Biskoppens Hus. I 1653

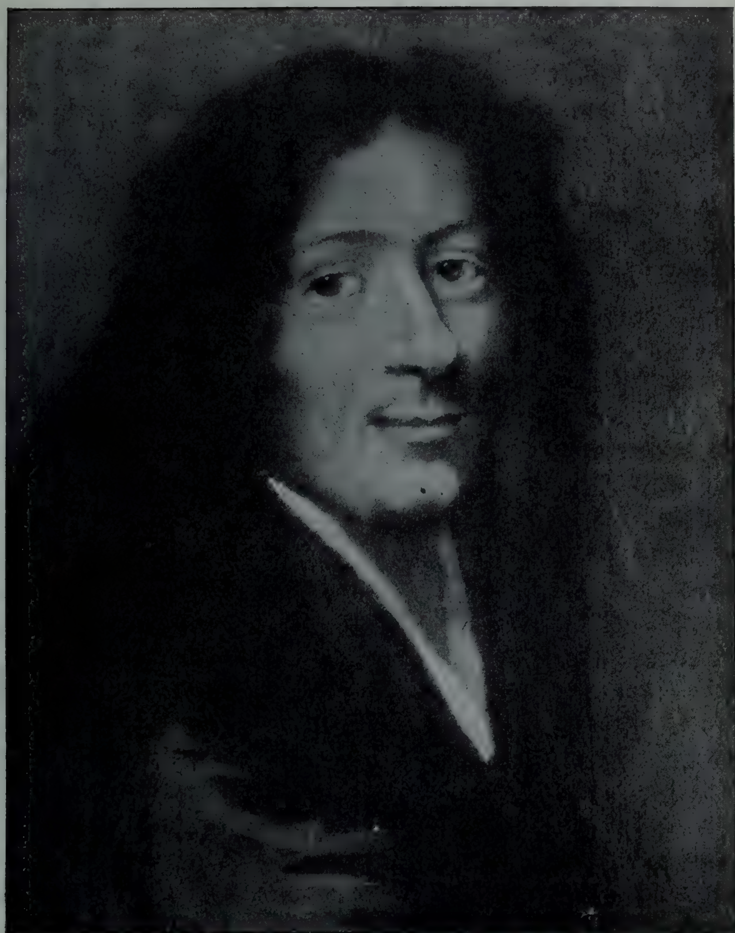

Fig. 212. Peder Schumacher. (Maleri paa Frederiksborg.)

eller 1654 drog han derfor ud paa sin Udenlandsrejse. Den gik over Tyskland til Leyden i Holland og derfra til Oxford. Den unge studerendes Interesser var meget omfattende; han beskæftigede sig ikke alene med Medicin, men ogsaa og i Særdeleshed med sproglige Studier. Han lærte selv de uddøde Sprog og vandt flere berømte lærdes Venskab. Men i Oxford indtraadte der en Ændring i hans Studeringer,

da han kom under Paavirkning af de store Begivenheder, som foregik her i Cromwells senere Aar. Han vendte sig mod Statsvidenskaben, og da han i Slutningen af 1660 var naaet til Paris, lærte han her Ludvig XIV's unge Enevælde at kende og blev ganske blændet af det franske Hof. Herfra gik Rejsen endelig over Spanien til Rom og Venezia, og Schumacher kom tilbage til København i Aaret 1662 efter otte Aars Fraværelse.

I denne lange Tid var mange af hans gamle Venner døde, andre var forsvundne fra det offentlige Liv som Følge af den Statsforandring, der havde fundet Sted. Peder Schumacher stod derfor i Øjeblikket uden Forbindelser, men hans store Talenter og ypperlige Kundskaber gjorde det umuligt, at dette kunde vare længe. Han var den studerede borgerlige med fin ydre Dannelse og store Kundskaber, der forstod at vinde enhver, som han kom i Berøring med. Han var svag af Legeme, ofte sygelig, men spillende livlig og sprudlende af Geni, og han var i Besiddelse af en alvorlig Forsynstro, der gav ham Ballast i Kampen med Verden. Hvor straaler ikke hans brune Øjne muntert paa Billedet, og om hans Mund tegner der sig et ironisk Smil. Det fortælles, at han kort efter Hjemkomsten kom i Berøring med Kansleren Peder Reetz, og at denne hurtigt fik Øjnene op for, hvad der boede i ham. Da hans Gæster undrede sig over, at han rejste sig op for at følge den unge Borgersøn til Døren, sagde han til dem: „Vidste I, hvad Talent denne Mand har, da bar I Estime for ham." Det Tidspunkt var desuden kommet, da det var let for en borgerlig, der besad de fornødne Evner, at komme ind paa den Embedsbane, som tidligere havde været forbeholdt Adelen. Vistnok paa Anbefaling af Peder Reetz blev den 27-aarige Schumacher i Maj 1663 udnævnt til Kongens Bibliotekar og Arkivar. Herved var han stedse i Kongens Nærhed, thi denne besøgte ofte sit kære Bibliotek, som han selv havde grundlagt, og han tilbragte der mangen Time med Læsning og med lærde eller politiske Samtaler med sin Bibliotekar. Det fortælles, at naar Schumacher vidste, hvad der var paa Bane mellem Kongen og hans Raadgivere, lagde han gode Skrifter frem, som netop var slaaede op paa de Steder, som behandlede de foreliggende Spørgsmaal, og lod saa Kongen selv finde dem paa sin Vej gennem Biblioteket. Kongen fandt snart Behag i den fine og sindrige Maade, hvorpaa han blev paavirket, og allerede 1665 naaede Schumacher det næste Trin paa Stigen, da han blev *Kammersekretær.* Han var nu sat i Spidsen for „Kongens eget Kammer" og havde som Kabinetssekretær en stærk om end skjult Indflydelse paa Herskeren. Tillige vedblev han at bestyre Arkivet og det kgl. Bibliotek. I 1666 blev han *Medlem af Kancelliet*, idet han fik Stillingen som „Rejsesekretær", hvormed der var forbundet en aarlig Løn paa 1000

Rigsdaler. Han var nu bleven en politisk Personlighed af ubestridelig Betydning, og han kom til at tage Del i de Partistridigheder, som førtes inden for Regeringen i Frederik III's sidste Aar.

Fig. 213. Kort Adeler. (Maleri paa Frederiksborg.)

Paa en Række andre Omraader greb Frederik III's Regering ind med betydningsfulde Reformer. Da de gamle Landskabslove, den jydske og sjællandske, nu var forældede og mangelfulde, nedsatte Kongen 1661 en Kommission af retslærde, der skulde overveje Spørgsmaalet

om en ny *Lovbog* for hele Landet. Men den nye Lovbog udkom først 1683 under Kristian V, og da var den flere Gange gennemset og havde modtaget mange Forbedringer.

I en ganske særlig Grad laa det dog Regeringen paa Sinde at sikre Landet *militært*, og København blev derfor befæstet paany under Ledelse af Hollænderen Henrik Rüse, der blev adlet som Baron til Ryssensten ved Lemvig. I den nordlige Del af Byen omkring Amalienborg voksede der nu et helt nyt Kvarter frem med nye og brede Gader, og her ude laa *Kastellet,* Frederikshavn, der var anlagt i Aarene 1661—66 og beregnet paa at skulle være den sidste Tilflugt for Indbyggerne, hvis Volden blev stormet. Men Anlægget vakte stor Misfornøjelse hos Hovedstadens Beboere, da de mente, at den ogsaa havde til Hensigt at hindre et muligt Oprør i Byen, og Rüse var saa forhadt i Begyndelsen af 1660'erne i København, at han ofte ligefrem blev truet paa Livet.

For at spare Penge under de daarlige økonomiske Forhold, blev den hvervede *Hær* nedsat betydeligt (5—6000 Mand), og der blev truffet den Ordning, at der blev udskrevet en lige saa stor Styrke af Landets egne Indbyggere til at udfylde det Hul, som var opstaaet ved Reduktionen. I Spidsen for *Flaaden* satte man Nordmanden *Kort Adeler.* Hans Fader havde været Forvalter paa et kongeligt Saltværk i Norge, men han havde lært Sømandsgerningen i Holland, hvorfra han senere gik i veneziansk Tjeneste. Han udmærkede sig her ved mange Bedrifter i Kampen med Tyrkerne, men naaede dog ikke nogen egentlig Officersplads, da disse var forbeholdte de indfødte Venezianere, og maatte nøjes med at vinde Anseelse som Skibskaptajn. Dog synes Fortællingen om, hvorledes han i et Søslag entrede det fjendtlige Admiralskib og, efter at hans højre Haand var bleven saaret, med den anden huggede Hovedet af Ibrahim Pascha, at være tvivlsom. I 1661 forlod han Republikens Tjeneste som Ridder af St. Markus og med en Pension paa 1400 Dukater. Desuden medbragte han til sit Hjem en Række tyrkiske Trofæer f. Eks. en Hestehale, to Skjolde og to Kommandostave, der gjorde et dybt Indtryk paa Københavns let fængelige Befolkning. 1665 blev han udnævnt til dansk Generaladmiral og var derved sat i Spidsen for Flaaden.

Frederik III's Interesse for Videnskaben satte sig et Minde i det *kongelige Bibliotek.* Han er dets egentlige Stifter. Tidligere var der kun en lille Bogsamling paa Slottet fra de forrige Kongers Tid; men Frederik III lod foretage betydelige Indkøb af værdifulde private Samlinger. I Aarene 1667—69 lod han opføre den Bygning til at gemme dem i, der nu er forvandlet til Rigsarkiv. Den vigtigste Forøgelse var de

islandske Haandskrifter, som Biskoppen af Skalholt efter kongelig Befaling begyndte at sende herned i 1666. Den lærde Islænder *Tormod Torfeson* samlede mange Haandskrifter paa den Islandsrejse, som han efter kongelig Befaling foretog 1662 „for at bekomme hvis Antikviteter, Rariteter og Kuriositeter paa Island kunde opspørges, som han til Kongen igen skulde levere.“ Ogsaa *Universitetsbiblioteket* modtog betydelige Forøgelser, og det blev opstillet paa Loftet af Trinitatis Kirke, hvor det indviedes 1657.

I det Hele fortsattes under Frederik III's Regering den Beskæftigelse med Fædrelandets Sprog og Historie, der aldrig er bleven af-

Fig. 214. Ole Worm og hans Slægt. (Maleri i Nationalmuseet.)

brudt siden. Imellem Videnskabsmændene staar *Ole Worm* i første Række. Han var født i Aarhus 1585 og var den første, der alvorligt granskede de gamle Runeindskrifter, som han selv lod optegne indtil sin Død 1654. De lærde Islændere *Arngrim Jonson* og *Brynjulf Svenson* reddede mange islandske Sagaer fra Undergang. Ogsaa i den danske Digtekunst vaagnede der nyt Liv, da *Anders Arrebo* offentliggjorde sine religiøse Sange. Han havde været Biskop i Trondhjem og var bleven afsat og døde 1637 som Præst i Vordingborg. Hans Virksomhed er saa betydningsfuld, at han er bleven kaldt „den danske Digtekunsts Fader“.

Det stærke aandelige Røre hænger sammen med en *vaagnende Nationalbevidsthed,* men Tidsrummet var „den lærde Tid“, da Latinen sad i Højsædet, og de videnskabelige Resultater kom derfor ikke mange til Gode. Om det aandelige Liv, som fandtes i det brede Folk, er der ikke mange Ord at sige. Den Smule Kultur, der fandtes, var bygget paa Religionen, og denne stod endda i Forbindelse med en Mængde

Levninger af den katolske Overtro. Det sørgeligste Eksempel paa den aandelige Tilstand er *Hekseprocesserne*, der blev tagne fuldstændigt alvorligt fra de højeste til de lave. Ribe synes især at have været Skuepladsen for denne udbredte Overtro; i Løbet af 80 Aar blev her 12 Hekse dømte til Baal og Brand. „Køge Huskors“ er et lignende Eksempel, og fra Helsingør findes der talrige Beretninger om Heksebaal. Selv til de adelige Kredse strakte Faren sig for at blive betragtet som Hekse. Om Fru Mette Hardenberg berettes det 1591, „at den onde Aand

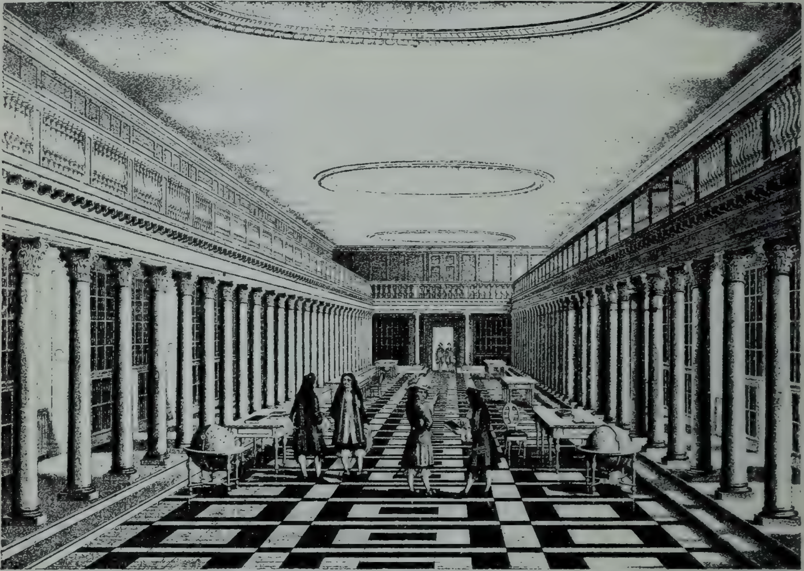

Fig. 215. Det kgl. Biblioteks store Sal. (Samtid Stik. Personerne er — fra Venstre til Højre — J. Scavenius. Griffenfeld, Kristian V og W. Worm.)

havde slaget og draget hende, naar hun havde nævnt Gud, saa at hendes Krop sad udi et blodigt Kød. Han havde slaget hendes Aare, saa at hendes Ærmer var løbne fulde af Blod, og han havde stukket hendes Ben, saa at de sidder endnu udi Ribler og Saar.“ I Aaret 1621 blev Jomfru *Kristense Krukov* henrettet for Trolddom, og af hendes Ejendom blev der oprettet et Legat for fattige Studenter ved Universitetet, som endnu bærer Navnet „den halshuggede Jomfrus Legat“.

Ligesom Latin var det lærde Sprog, som alle Videnskabsmænd skrev paa, saa at ogsaa de to Hollændere *Pontanus* og *Meursius,* der var kongelige Historiografer, benyttede det, saaledes blev det danske Sprog ogsaa angrebet fra den anden Side ved den stigende Indflydelse, som *Tysk* i denne Tid fik her i Landet. Tysk blev Hofsprog i Enevældens første Tid, og det bredte sig herfra videre

blandt de højere Stænder, mens det samtidigt vedblev at trænge frem gennem Slesvig sydfra. Selve Reformationen bidrog til dets Udbredelse, da Danmark derigennem kom i nærmere aandelig Forbindelse med Tyskland. Dog blev det Skik fra Midten af det 17. Aarhundrede, da Trediveaarskrigen havde udpint Tyskland ogsaa i aandelig Henseende, at de danske studerende foretrak at rejse til hollandske og franske Universiteter, og en ny *Kulturbølge fra Vesteuropa* fandt saaledes Vej til vort Land.

I *Forholdet til Udlandet* indtog Danmark under de sidste ti Aar af Frederik III's Regering en meget tilbagetrukken Stilling. Tiderne var

Fig. 216. Kampen paa Bergens Vaag 1665. (Samtid. Stik.)

trange, og Fredskærligheden var derfor stor. Men man levede i en stadig Skræk for nye Overfald fra Sveriges Side, og dette var ikke med Urette. Danmark blev dog kun en Gang indviklet i Krig, nemlig i 1665, da den store Strid om Herredømmet paa Havet var begyndt mellem Holland og England. En hollandsk Flaade havde søgt Tilflugt i *Bergens Havn,* og den engelske Regering opfordrede den danske til at tillade, at den blev angrebet herinde, paa Betingelse af at Danmark og England skulde dele Udbyttet. Det synes, som om Hannibal Sehested var Hovedmanden for det sorte Forræderi, der her skulde have været øvet mod de hollandske Skibe. Men Skam og Skade følges ofte ad, og paa Grund af en Misforstaaelse blev Angrebet afslaaet, idet den danske Kommandant paa Bergenhus fyrede paa de engelske Skibe. Kampen ved Bergen medførte, at Danmark nu maatte deltage i Krigen paa Hollands Side, og da Freden blev sluttet i 1668, blev vort Land ogsaa

indbefattet deri, men uden at opnaa nogen Fordel. Fejlgrebet medførte Sehesteds Fald, og han blev afløst af Gabel, som sad ved Magten i Frederik III's sidste Aar, om end under stadig Kamp med den Rival, som var i Færd med at dukke op.

Af nye Spørgsmaal frembød Tiden kun et, nemlig det *oldenborgske.* Da det regerende Fyrstehus i Kongehusets Stammeland var i Færd med at uddø, meldte en Række Arvinger sig, og derimellem var ogsaa Kong Frederik og Hertugen af Gottorp. Men den sønderborgske Linje var utvivlsomt nærmere til at arve, og Frygten for denne tvang de to gamle Fjender, Kongen og Hertugen, til at nærme sig til hinanden. Gabel var en Tilhænger af den Politik, der gik ud paa en Forsoning mellem Kongehuset og den gottorpske Hertug Kristian Albrecht, der efter sin Fader Frederik III's Død fra 1659—94 regerede i Hertugdømmerne. Som Følge af denne Tilnærmelse kom der et *Ægteskab* i Stand *i Glückstadt 1667* mellem Hertugen og Kongens Datter Frederikke Amalie.

Gabels Magt syntes ubestridt, men han truedes af to Venner, som i indbyrdes Pagt søgte at vinde Herredømmet. Det var *Schumacher* og Kongens uægte Søn *Ulrik Frederik Gyldenløve.* En hidsig Kamp bag Kulisserne fandt Sted i disse Aar, men det lykkedes Schumacher i 1669 at blive Assessor i Statskollegiet og i Højesteret. Kongen selv førte i sine sidste Aar et meget tilbagetrukkent Liv. Hans Væsens Hang til Mystik drev ham til den nye Tilbøjelighed, som var saa almindelig blandt Datidens Fyrster, Guldmageriet, og han ofrede betydelige Summer paa den italienske Eventyrer *Borris* Forsøg paa at lave Guld. Et Minde herom er til vore Dage det saakaldte „Guldhus" i Rigensgade, hvor Borri havde sit Laboratorium. Men ogsaa paa Københavns Slot drev Kongen og han den kære Syssel i al Hemmelighed.

Den 6. Februar 1670 blev Frederik III angrebet af en voldsom Lungebetændelse, som bortrev ham i Løbet af 3 Dage, da han havde naaet en Alder af godt 60 Aar. Hans Dronning Sofie Amalie overlevede ham i 15 Aar og bevarede under sin Søns Regering den samme Indflydelse som under sin Ægtefælles.

Kongeparret hviler i Kristian IV's Kapel i Roskilde Domkirke.

Kristian V. Fredsperioden indtil 1675.

Kongen er død! Kongen leve! For første Gang kunde dette Raab lyde, thi Kristian V besteg Tronen som enevældig Konge og altsaa uden at give nogen Haandfæstning. Han var knap 24 Aar gammel og født i Flensborg den 15. April 1646. Allerede før Enevældens Indfø-

relse var han bleven hyldet som Tronfølger. Stærke Indtryk havde i hans Ungdom præget ham for hele Livet. Under Svenskekrigen havde han indsuget et bittert Had til Arvefjenden, som aldrig forlod ham, og paa en Udenlandsrejse 1662—63 til Frankrig var han bleven fængslet af at se Ludvig XIV's Hof paa nært Hold. Nu stod Kristian V som den unge Konge, og hos mange maatte han kalde Mindet frem om sin elskede Farfader. Han var kraftig af Skikkelse og dygtig i alle legemlige Idrætter, navnlig i Jagt og Ridning. Som Konge kom han til at tilbringe en stor Del af sit Liv paa hurtige Rejser, hvorved han lærte sit Riges Tilstand at kende. Kong Kristian var tillige en personlig tapper Mand, der aldrig skyede at udsætte sin egen Person, desuden besad han en sund Forstand, men den var træg og uden Aandslivlighed. Da han tillige var beskeden og manglede Selvtillid, var han udsat for at lade sig paavirke af sine Omgivelser. Saaledes blev Kristian V trods den Iver, hvormed han søgte at varetage sine Kongepligter, altfor ofte et Bytte for den Strid, som de forskellige Partier førte om hans Person.

Fig. 217. Kristian V.
(Maleri af Wuchters paa Rosenborg.)

Den kloge Hannibal Sehested, der var død som Gesandt i Paris 1666, havde kort forinden ladet opskrive en Del Raad til Kong Frederik III, der bærer Navnet „*Hannibal Sehesteds politiske Testamente*“. De vidner om hans klare Blik for de Mangler, hvoraf Statsstyrelsen led. Hans Hovedtanker var disse: Der burde oprettes en staaende Hær af indfødte, da den vil blive mindre kostbar og mere paalidelig end

Lejetropper. Men man burde paa Grund af Landets Ejendommelighed især lægge Vægt paa Flaaden. Over for Sverige burde man glemme de tidligere Tab, da de dog ikke lod sig oprette. I Stedet for det gamle Fjendskab, der kun var til Fordel for de fremmede Magter, burde Danmark søge et nøje Forbund med sin Nabo, hvori Danmark skulde være Sømagten og Sverige Landmagten. Herved vilde der skabes Ro og Lykke for begge de nordiske Kroner. Med Hensyn til Danmarks indre Tilstand mente han, at Grunden til Landets Fattigdom maatte søges i Bøndernes Elendighed. Derfor burde Vornedskabet og Hoveriet ophæves, og Skatterne fordeles ligeligt. Iøvrigt burde Kongen i hver Provins anvende en dygtig indfødt Mand, der kunde give ham fornøden Underretning, thi de fremmede kunde ikke kende Landet saa godt som de indfødte.

Disse Tanker kom dog ikke til at præge den følgende Regering. Men fra anden Side strømmede der Raad ind til den unge Konge. Et anonymt Skrift fra Datiden er „*Fyrstelig Tankering*“, der kan nævnes som et Eksempel. Forfatteren tilraader, at Kongen ikke bør betro een Minister alt, hvormed han øjensynlig sigter til den overvældende Indflydelse, som Gabel havde vundet i Frederik den III's senere Aar. I Stedet herfor burde der oprettes et virkeligt Statsraad, saaledes at Kongen kunde modtage Raad fra flere Sider. Embedsmændene skulde lønnes bedre, men til Gengæld burde de holdes til at udfolde mere Flid, end det nu var Tilfældet. Disse Ord stammer vistnok fra en Mand, der har staaet Schumacher nær, og de fik Betydning.

Straks begyndte Kampen mellem den nye Konges Omgivelser mod Gabels Person. I April Maaned 1670 faldt han, og i Løbet af Sommeren dannedes der et *Treforbund* mellem den kongelige Statholder i Hertugdømmerne *Frederik Ahlefeld*, den norske Statholder *Gyldenløve* og *Peder Schumacher*. Disse tre Mænd dannede i de følgende Aar en Ring omkring Kongens Person, og de delte Arbejdet saaledes imellem sig, at medens Ahlefeld navnlig styrede Hertugdømmerne og Gyldenløve Norge, tilfaldt det egentlige Danmark Schumacher.

Meget blev udrettet straks i Sommeren 1670. Den hvervede *Hær* blev yderligere indskrænket, og i Stedet traadte en staaende Rytterhær paa 4000 Mand, der blev underholdt paa Krongodserne, og en Fodfolksstyrke, der levede paa Bøndergaardene over hele Landet. Til Gengæld for denne forøgede Byrde nedsattes Hartkornsskatterne for Bondestanden. Schumachers Interesser var dog navnlig knyttede til *Administrationen*. Kancelliet blev omdannet i kollegial Retning, Kansleren Peder Reetz blev skudt til Side til Fordel for Oversekretæren i Kancelliet, som var Schumacher selv. Lignende Forandringer fandt Sted i andre

Kollegier, og endelig oprettedes nu som Kronen paa hele Værket det nye *Gehejmestatsraad*, hvori Schumacher selv blev Sekretær. Hurtigt lykkedes det denne at finde den rigtige Maade at tage Kongen paa. Den afdøde Konge havde følt sig draget til den unge Embedsmand paa Grund af hans videnskabelige Interesser, men det nyttede ikke at beraabe sig paa sligt over for den nye Mand, der aldeles ikke var Studerekammermenneske. Over for Kristian V optraadte Schumacher derfor paa en anden Maade. Han forstod at gøre sig uundværlig. Naar han ønskede at lede Kongen i en bestemt Retning, fremstillede han alle de Grunde, der talte for det ene eller det andet, med en saadan Aandslivlighed, at den træge Konge slet ikke kunde følge ham. Naar dette Punkt var naaet, lod Schumacher Vægtskaalen synke til den Side, som han ansaa for den rette, og Slaget var vundet. Herigennem blev Peder Schumacher i Stand til i en Aarrække at være Danmarks egentlige Hersker, og i en Række Reformer sporer man hans Rigdom paa Ideer og hans Initiativ.

Det var navnlig for Gejstligheden og Borgerstanden, at Schumacher nærede Interesse. Det første skyldtes hans videnskabelige Uddannelse og hans Opdragelse i Biskop Brochmands Hus. Med stor Iver virkede han for *Kirken* og sørgede for, at de ledige Embeder blev besatte med duelige Kandidater. Han gik selv hen i Kirkerne for at høre Prøveprækenerne, og mange Aar senere fandt man i hans Stol i Nikolai Kirke smaa Sedler, hvorpaa han havde optegnet sine Indtryk, tit med meget Lune („N. N. holdt en god Præken, forcerede sin Stemme med umaadelig Skrigen, kunde være tjenlig til Aftensangspræst i en Købstad“). Naar Kandidater kom til ham for at søge Embede, havde han den Vane at spørge dem, om der var nogen Side af deres Fag, som de særligt havde lagt sig efter. Hvis de saa nævnede et eller andet for ham, var han i Stand til ud fra sin Kundskabsfylde at rette Krydsspørgsmaal til dem paa vedkommende Omraade. Kirkens Mænd var derfor snart klare over, at han „ene nu fast er Gejstlighedens Støtte og Forsvar“.

I endnu højere Grad var dog Schumacher Borgerstandens Søn, og hans Interesse var især knyttet til dens Opkomst. Ham og Gyldenløve skyldes det, at *Kommercekollegiet* blev oprettet til at fremme Industrien, og hans Fødestad *København* tog et stærkt Opsving i hans Tid. Kommercekollegiet fik sin Bolig i Kristian IV's Børs, og de to Kanaler paa Siden af denne fyldtes nu atter med Skibe, der lossede deres Varer ind i Bygningens Lagerrum. Men en særlig Betydning har Schumachers Virksomhed for at udvide Handelen igennem nye *Kompagnier*. Det østindiske og det vestindiske Selskab blev stiftede henholdsvis 1670 og 1671, og de Fri-

hedsbreve, som blev givet dem, indrømmer dem i en udstrakt Grad Selvstyre. Dette viser, at Schumacher, skønt han var Enevældens ivrige Tilhænger, var klar over, at man maatte lade det private Initiativ have frit Spillerum. Aktionærerne valgte selv Direktørerne, og disse kunde paa egen Haand oprette Loger og Kontorer, slutte Forbund og føre Krige med fremmede Fyrster. Atter begyndte der en Tid, da det danske Flag vajede paa alle Have.

Hvad selve Kongemagten angaar, ønskede den unge Kristian V at omgive sig med en lignende Glans og Pragt som Ludvig XIV, hvis glimrende Hof den Gang angav Tonen for hele Europa. Derfor skulde der skabes en *ny og højere Adel*, der var nøje knyttet til Kongemagten og kunde danne en Modvægt til den gamle, der i sin Misfornøjelse med Regeringsforandringen mest holdt sig fjern fra Hoffet. Schumacher modsatte sig ikke disse Tanker, men man kan ikke tildele ham Ansvaret for at have været Hovedmanden for dem. Den 25. Maj 1671 stiftedes den nye Adel af Grever og Baroner, og samme Dag udkom *den første Rangforordning*, hvorved enhver, der nød Kongens Yndest, kunde hædres, ligegyldigt, i hvilken Stand han var født. Hensigten var at udjævne Forskellen mellem adeligt og borgerligt fødte, at belønne duelige Mænd og knytte dem fastere til Regeringen. Men det kunde ikke undgaas, at Rangen ogsaa kom til at vække Folks Forfængelighed, saa at man dømte efter ydre Udmærkelse i Stedet for efter indre Værd („den honnette Ambition“).

Ligeledes indstiftedes der to nye Ordener. I Oktober 1671 udnævnte Kristian V de første 19 Riddere af *Dannebroge* eller „det hvide Baand“. Ordenstegnet, et Kors, bares nemlig i et hvidt Baand. Den anden Orden, *Elefantordenen* eller „det blaa Baand“, var egentlig kun en Fornyelse af Kristian I's Broderskab. Ordenstegnet, en gylden, taarnet Elefant, skulde bæres i et blaat Baand, og Antallet af Medlemmer maatte kun være 30, den kongelige Familje fraregnet.

Det var i Begyndelsen ikke let at faa Medlemmer af den ny Adel, da flere Danskere af Frygt for de store Udgifter holdt sig tilbage, saaledes at de fleste Grever og Baroner blev Holstenere. Til et Grevskab krævedes der nemlig 2500 Tdr. Hartkorn, til et Baroni 1000. Men Greverne og Baronerne fik til Gengæld endnu større Rettigheder end den gamle Adel. De fik Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandsret over Bønderne, Jagtret og mange personlige Friheder, til Eks. den Rettighed ikke at maatte fængsles eller miste deres Ejendom for Gæld. Tillige fik de, af Hensyn til „den Depense og Omkostning, som de til deres Stand at føre, *Kongen og det kongelige Hof til større Lustre* dagligen maatte gøre“, Tiendefrihed for Hovedgaardstaksten og Skattefrihed ikke blot

for Hovedgaardstaksten, men ogsaa for 300 Tdr. Htk. paa et Grevskab og 100 paa et Baroni. Denne sidste Indrømmelse blev endda ikke til nogen Lettelse for Bønderne, thi de maatte alligevel betale deres Skatter til Godsejerne.

Allerede kort før sin Tronbestigelse havde Kongen givet de *adelige Sædegaarde Skattefrihed* for deres Hovedgaardstakst. Denne Be-

Fig. 218. Kristian V's Salving. (Efter Maleri af Peter Andersen paa Rosenborg.)

gunstigelse udvidedes senere til alle Sædegaarde, hvis Bøndergods udgjorde mindst 200 Tdr. Htk. og havde vel nærmest sin Grund i den Forpligtelse, som Ejeren samtidig maatte paatage sig til at indestaa for, at hans Bønder betalte Skatterne til Kronen. Paa denne Maade søgte altsaa Kongen at sikre Statens Indtægter under den almindelige Fattigdom, hvori Riget befandt sig efter Svenskerkrigen. Men Regeringen haabede ogsaa, at Godsejerne i deres egen Interesse skulde gøre, hvad de formaaede, for at holde *Bønderne* oppe, da de ellers vilde komme til

at udrede Skat af de øde Fæstegaarde lige saa vel som af dem, der var i Drift.

Indvielsen af det nye Kongedømme fandt Sted ved *Salvingen* i Frederiksborg Kirke i Juni Maaned 1671. Det var ved denne Lejlighed, at Sjællands Biskop Hans Vandal holdt sin berømte Tale, hvori det af Gud indstiftede Enevældes Program blev fremsat. Fra nu af traadte den Omstændighed i Baggrunden, at Enevælden i Virkeligheden skyldte Folket sin Oprindelse, og under Gejstlighedens Medvirken lagde man Hovedvægten paa den overnaturlige Indstiftelse, hvorved Kongen blev rykket fjernere fra Folket og opstillet som et Væsen, man kun kunde nærme sig til i den dybeste Ærefrygt.

I Begyndelsen stod Schumacher saa højt i den unge Konges Gunst, at denne ikke fulgte det Raad, som man med Rette eller Urette tilskriver hans afdøde Fader, langsomt at gøre en stor Mand af ham. Hurtigt lod han ham stige fra det ene Ærestrin til det andet. Som Gehejmestatssekretær skulde han gøre Udkast til alle de Aktstykker, som forelagdes Kongen til Underskrift, han skulde anbefale Beslutningerne for ham og endelig udfærdige alle Kongens Bestemmelser.

I det følgende Aar 1671 blev han udnævnt til *Gehejmeraad* med en aarlig Løn af 3000 Rdl., og den 15. Juli s. A. blev der givet hans Gods adelige Rettigheder under Navnet *Griffenfeld*, som Ejeren derefter optog. Det meste laa i Norge i Nærheden af Tønsberg, og det blev et Stamhus „for ham og alle hans ægte Descendenter til et stedsevarende kongeligt Naadestegn". Den 11. Oktober s. A. blev han Ridder af Dannebroge.

Ogsaa i *Danmarks Forhold til Udlandet* kom Griffenfeld i disse Aar til at gribe ind. De Faktorer, hvormed han maatte regne, var stadigt de samme som under Frederik III: Faren for et Angreb fra Sverige i Forbindelse med det gottorpske Hertugdømme var bestandigt truende, og det oldenborgske Spørgsmaal krævede endnu sin Løsning. Det lykkedes straks i Begyndelsen af Kristian V's Regering at faa dette sidste afgjort, idet det kom til Forlig med *Hertugen af Pløen*, der var den nærmeste Arving til Oldenborg og Delmenhorst efter den sidste Greve, Anthon Günthers, Død. Men til Gengæld var det nødvendigt at gøre visse Indrømmelser til Hertugen af Pløen i Sønderjylland, Indrømmelser, som en klogere Eftertid har været enig om at beklage, men hvorfor Ansvaret i hvert Fald ikke kan lægges paa Griffenfelds Skuldre, da det var Frederik Ahlefeld, som var Hovedmanden ved Forhandlingerne. Hertugen af Pløen afstod sine Arverettigheder til Oldenborg til den danske Konge, og saaledes gik det til, at denne kom i Enebesiddelse af de to Grevskaber. Fra nu af var der et ulægeligt Fjendskab

mellem det danske Kongehus og de gottorpske Hertuger. Den gottorpske Hertug Kristian Albrecht, som Sverige ønskede at benytte som „en Torn i Hælen paa Danmark“, sluttede sig nærmere til Sverige.

En ny Omstændighed var dog kommen til i de sidste Aar, som maatte paavirke Verdenspolitikken, og som Danmark derfor ogsaa maatte tage Stilling til. Det var den stadig voksende Rolle, som *Frankrig* under Ludvig XIV's Regering var kommen til at spille i Europa. Frankrig stod i det almindelige Omdømme som den første Stormagt, og det var Griffenfelds Kongstanke, at Danmark burde søge at komme i Forbindelse med dette nye Rige for at kunne bruge det under en Revanchekrig med Sverige. I Virkeligheden stod Kong Ludvig i Begyndelsen vaklende. Hans politiske Formaal var at knække Nederland, og han var ikke ganske klar over, om han helst burde søge Danmarks eller Sveriges Bistand hertil, thi at vinde dem begge var øjensynligt en Umulighed. Enden blev, at Sveriges gamle Anseelse gjorde Udslaget, og at Frankrig i April 1672 sluttede Forbund med den svenske Formynderregering, der styrede Riget paa den unge Kong Karl XI's Vegne. Dette var et haardt Stød for Griffenfeld, der saaledes saa sine Henvendelser afviste. Han var nu, for ikke at blive isoleret, nødt til at nærme sig til Frankrigs Modparti: Kejseren og de nordtyske Fyrster, og slutte Alliance med dem. Men han vilde ikke opgive sin gamle Tanke, thi han var klar over, at kun hvis vi kunde komme paa den franske Side, var der Haab om at faa Oprejsning for de Tab, vi havde lidt under vor sidste Krig. Samme Aar 1672 brød den franske Hær ind i Holland, og fra vore nye Allieredes Side ønskede man ivrigt, at Danmark skulde tage Del i Kampen mod Fredsforstyrreren. Hertil var dog Griffenfeld ikke at bevæge. Det var hans Mening ikke at gaa videre end til at bevare en væbnet Neutralitet og ikke ved en Krig med Frankrig at umuliggøre en fremtidig Samvirken. Det lykkedes ham at gennemføre dette Standpunkt, men rigtignok paa Bekostning af Venskabet med Gyldenløve, der var en ivrig Tilhænger af den Tanke, at man skulde komme Nederland til Hjælp. I Løbet af Vinteren 1672—73 sprængtes derfor det „Treforbund“, som havde staaet omkring den unge Konge og styret i hans Navn. Gyldenløve maatte drage til Norge, hvor han paa ny overtog Stillingen som Statholder. Men dette var i Virkeligheden en Slags Forvisning, og man sagde, at den Omstændighed havde bidraget dertil, at Enkedronningen og Griffenfeld var ængstelige for hans Indflydelse paa den unge Konge i moralsk Henseende. Da Ahlefeld mest opholdt sig i Hertugdømmerne, blev det Griffenfeld, som i de følgende Aar stod ene ved Kongens Side og havde hans Øre.

Begyndelsen af 1670'erne havde ogsaa været betydningsfuld for

Griffenfelds private Liv. I 1672 havde han mistet sin Hustru, den unge *Karen Nansen*, der var en Sønnedatter af Københavns berømte Borgmester, og hun efterlod ham kun et Barn, Datteren Charlotte Amalie. Griffenfeld følte Tabet dybt, men inden lang Tid var gaaet, var der dog Tale om nye Ægteskabsplaner. Heraf blev der foreløbig intet, men i de følgende Aar knyttede han en Række Forbindelser med adelige Damer, som berøvede hans Karakter det moralske Hold, der hidtil havde været hans Styrke. I ydre Henseende var hans Forhold saa glimrende som vel muligt. I April 1673 blev han Befalingsmand over Tønsberg Amt, og den 26. November s. A. udnævntes han til *Rigskansler.* Da han kom op paa Slottet for at aflægge sin Ed, overraskede Kongen ham ved at ophøje ham i *Greve*standen og hænge det blaa Baand, *Elefantordenen,* om hans Hals. Af hans norske Stamhus blev nu Grevskabet Griffenfeld oprettet, og i hans grevelige Vaaben blev der sat en kronet Guldgrif, der holdt en Hellebard, hvad der førte Tanken hen paa det norske Riges Vaaben. I 1674 blev han endelig Præsident i Højesteret og Patron for Københavns Universitet. Han var nu den egentlige Sjæl i Regeringen, og Kongen udtalte ved flere Lejligheder sin ubegrænsede Tillid til ham. Fremmede Fyrster søgte at staa sig godt med ham; den tyske Kejser gjorde ham saaledes 1674 til *Rigsgreve,* og Kurfyrsten af Brandenburg gav ham Øen Wollin til Rigsfyrstendømme.

Som et ægte Renæssancemenneske nød Griffenfeld fuldtud den ophøjede Stilling, han var kommen i Besiddelse af, og hans Pragtlyst og Selvfølelse gav sig Udslag, som virker helt naivt paa vor Tid. Hans betydelige Indtægter satte ham i Stand til at erhverve sig store Ejendomme. Foruden det norske Grevskab tilbyttede han sig fra Jørgen Bjelke hele *Samsø,* og fra nu af hed han „Herre til Samsø, Brattingsborg og Visborg“, skønt de to sidste kun var Ruiner af gamle Borge.

Men han opholdt sig næsten udelukkende i København, hvor hans prægtige Gaard paa Købmagergade, den nuværende Postgaard, laa lige ved Siden af hans Fødested, og hvor hans Moder forestod hans Husholdning.

De truende Forhold, hvorunder den danske Stat levede i disse Aar, gjorde det naturligt, at de Reformer, hvormed Kristian V's Regering var begyndt, maatte gaa i Staa. En særlig Fortjeneste har Griffenfeld dog indlagt sig ved at knytte sin Landsmand, den berømte *Nils Stensen,* til Københavns Universitet. Han havde gjort betydningsfulde anatomiske Opdagelser og havde ogsaa lagt Grunden til en ny Videnskab, Geologien, men var senere gaaet over til den katolske Lære, der havde taget ham fuldstændigt fangen. Det lykkedes derfor heller ikke

i Længden at holde Nils Stensen fast i København; han lagde Videnskaben paa Hylden, lod sig præstevie og gik senere til Grunde ved sin stærke Iver for den katolske Mission.

Det Spørgsmaal, som oftere havde været fremme, et nyt Ægteskab for den unge Enkemand, der var Rigets ypperste næst efter Kongen, blev nu atter draget frem. Kristian V's Naade gik saa vidt, at han tiltænkte ham en Prinsesse til Ægte, nemlig *Louise Charlotte af Augustenborg.* Men Griffenfeld viste en mærkelig Kølighed overfor denne. Man formoder, at Grunden var hans Kærlighed til Dronningens Søskendebarn, Prinsessen af Tarent *Charlotte Amelie de i Tremolalle,* der den Gang opholdt sig ved det danske Hof. Saa meget er vist, at den forsmaaede Prinsesses Fader, Hertug Ernst Günther af Augustenborg, fra nu af nærede et stort Had til Griffenfeld, og denne naaede dog ikke det Maal, han egentlig styrede efter, den franske Prinsesses Haand.

Fig. 219. Niels Stensen.
(Maleri i kirurgisk Akademi.)

At Griffenfeld maatte skabe sig mange Fjender ved sin eksempelløse Ophøjelse, er naturligt. Gyldenløve nærede Kølighed imod ham. Hans Valgsprog „Pennen skal styre Sværdet“ maatte gaa imod de Ønsker, som Hærens Officerer nærede, der hellere saa Krigen begyndt, jo før jo heller. Det samme gjaldt den brandenburgske Gesandt Kristoffer Brandt, der paa Grund af Griffenfelds Klogskab ikke kunde føre sin Herres Planer igennem ved Hoffet, at faa Danmark til at kaste sig ind i Krigen mod Frankrig. Fast og urokkelig holdt Griffenfeld sig paa *Neutralitetens* Bane, skønt det ingenlunde var hans Mening, at Danmark skulde følge denne for bestandig. Han vilde vente med at slaa til, indtil den nødvendige Kursændring havde fundet Sted. Men hans Modstandere fik Lejlighed til at paavirke den uselvstændige Konge, og det kan ikke nægtes, at Griffenfeld næppe selv har vist den fornødne Takt over for sin Herre under sin store Lykke. Han lod ham ofte mærke hans aandelige Underlegenhed, og den Forstemthed, som næredes hos Kongen, kom for Dagen, da han i Rendsborg i August 1675 nedskrev nogle *Klagepunkter,* som han lod overrække Griffenfeld. Hovedindholdet var, at Kansleren tiltog sig mere Magt, end der stem-

mede med hans Embede. „Tager Eder i Vare, at I ikke udi min Nærværelse beordrer noget, som jeg først burde resolvere," skrev han, og endvidere: „I vil endelig gøre al Ting og vide al Ting, saa at det synes, jeg at have Navnet alene, og I al Direktionen og Reputationen." Aarsagen til denne uheldvarslende Forandring var dog sikkert ikke blot, at Griffenfeld var ved at tabe Respekten for sin Konge, men den kom ogsaa af, at han var ved at segne under den umaadelige Byrde, der var lagt paa hans Skuldre. Han var helt oprevet ved alene at skulle styre to Riger, og som det „Vidunderbarn" han var, hørte han til de Naturer, som er tidligt udviklede, men ogsaa slides tidligt op. Endnu efter Rendsborgmødet viste Kongen ham dog ofte sin Naade, saaledes at han ikke anede, at hans Undergang var nær forestaaende.

Felttoget i Nordtyskland og Griffenfelds Fald.

Hvad den *udenrigske Politik* angaar, havde det ikke været muligt for Griffenfeld at standse den Sten, som var begyndt at rulle. Paa den første Traktat med de tyske Fyrster var i 1674 fulgt en udvidet Traktat med Nederland, Kejseren og Spanien. I Følge denne skulde Danmark modtage Subsidier og deltage i Krigen, hvis *en ny Magt* kom Frankrig til Hjælp. Dette indtraf, da Sverige i 1675 brød Freden og rykkede ind i Kurfyrsten af Brandenburgs Land. Men selv nu søgte Griffenfeld at holde igen saa længe som muligt af Hensyn til Frankrig. Med Sverige blev en Ægteskabsforbindelse indledet, idet Kongens Søster *Ulrikke Eleonora* og den unge svenske Konge Karl XI blev trolovede. Men Forbindelsen blev uden politisk Betydning, og Ægteskabet blev først indgaaet flere Aar senere. Griffenfeld maatte desuden regne med, at Kristian V var ivrig efter at udmærke sig personlig i en Krig, og at han haabede paa at generobre de skaanske Landskaber, hvor Stemningen for en Genforening med Danmark voksede mere og mere. I 1675 var det kommet saa vidt, at vi ikke længere kunde holde os tilbage. Men Griffenfeld ventede, at naar Danmark kun deltog i Krigen for Subsidier, og ikke angreb det egenlige Sverige, skulde det lykkes ham at undgaa at fortørne Frankrig, ja maaske endogsaa at aabne Øjnene hos denne Magt for, at det dog var fordelagtigere at søge Danmarks end Sveriges Venskab.

Førend man begyndte paa noget, var det dog nødvendigt at lamme den gottorpske Hertug og hindre ham i at støtte Sverige direkte. Efter Griffenfelds Raad indbød Kongen derfor sin Svoger til et Møde i *Rendsborg* i Juni 1675. Man forhandlede her med ham om et Mageskifte mellem Oldenborg og en Del af det gottorpske Slesvig. Men midt

under Forhandlingerne indtraf Budskabet om, at den svenske Hær havde lidt et stort Nederlag over for Kurfyrsten af Brandenburg ved Fehrbellin, og det krigslystne Parti blandt Kongens Omgivelser fik nu Overhaand. Rendsborgs Porte blev lukkede, og den gottorpske Hertug blev taget til Fange den 26. Juni. Tvungen af Nødvendigheden maatte han gaa ind paa alle Fordringer og midlertidigt afstaa sine Tropper og sine Fæstninger til Kongen af Danmark. Derpaa fulgte den 10. Juli det

Fig. 220. Wismars Belejring 1675. (Efter et samtidigt Stik.)

saakaldte *Rendsborgske Forlig*, hvorved Hertugen afstod den Suveræ-nitet over Slesvig og Svavsted Amt, som hans Fader ved Sveriges Hjælp havde opnaaet i Roskildefreden 1658. Hertugen begav sig straks efter til Hamburg, hvor han tilbagekaldte det Hele som et Skridt, der var ham aftvunget ved Vold og vægrede sig ved at tage sin Del af Slesvig til Len af Kongen. Følgen blev kun, at den danske Konge lod den hertugelige Del af Slesvig besætte og truede med at erklære Gottorp for et forbrudt Len.

Efter saaledes at have faaet frie Hænder rykkede den danske Hær, der var 12,000 Mand stærk, i September 1675 frem mod de svenske Besiddelser i Nordtyskland. Et Krigsraad blev holdt i Gade-

busch, hvor Kurfyrsten af Brandenburg var til Stede. Griffenfeld og de danske Generaler ønskede at vende sig mod den svenske Besiddelse Wismar, der var uforberedt paa et alvorligt Angreb. Kurfyrsten vilde derimod hellere, at vi skulde forene vore Tropper med hans til et Indfald i Svensk-Pommern, da Udbyttet deraf snarest vilde komme ham til Gode. Ved en personlig Paavirkning af Kristian V lykkedes det ham at føre dette igennem, og først da Pommern var erobret, gik den danske Hær efter halvanden Maaneds Forløb mod Wismar, hvor Svenskerne nu havde faaet Tid til at sætte sig i Forsvarstilstand. Belejringen varede derfor hele Efteraaret igennem, og Kongen og Generalerne blev snart kede af de Besværligheder, som et Vinterfelttog medførte, og tænkte paa at hæve Belejringen. Men Griffenfeld vilde have et Resultat, bl. a. for at han kunde vise Frankrig, i hvor høj Grad Danmark nu var kommet til Kræfter. Han satte sin Mening igennem hos Kongen, og efter en ny Storm, hvorunder den tapre Nils Rosenkrantz, der allerede havde udmærket sig under Københavns Belejring, som første Mand trængte ind i Fæstningen, maatte den svenske Kommandant den 13. December overgive sig, efter at han havde mistet over Halvdelen af sin Styrke. Næste Dag blev Kongen hyldet af Magistraten, og ved Festmaaltidet løftede han sit Glas til Griffenfeld med de Ord, at „uden ham var vi ikke her“.

Men samtidigt med Wismars Belejring var Dobbeltspillet fra dansk Side med Frankrig bleven fortsat. Den danske Gesandt i Paris gjorde opmærksom paa, at Danmark aldeles ikke maatte betragtes som krigsførende Magt og tilbød, at det skulde optræde som Mægler i Frankrigs store Strid med dets Fjender. Ludvig XIV begyndte at lytte, thi Nederlaget ved Fehrbellin og Svenskernes Tilbagegang i deres nordtyske Besiddelser lod Respekten for deres Vaaben svinde. Griffenfeld strakte sig meget vidt, og efter hans Raad gik endogsaa Kongen ind paa at tillade, at Brevvekslingen mellem den franske Regering og den franske Gesandt i Sverige maatte passere igennem Danmark uden Undersøgelse. Sagen ordnedes saaledes, at begge Parterne sendte deres Breve til Griffenfeld under dennes Kuvert, hvorpaa han omadresserede Skrivelserne og lod dem gaa videre til den virkelige Adressat. Saaledes fik de allierede Magter ikke Nys om den Indrømmelse, som vi havde gjort, og Brevene blev ikke konfiskerede, naar de kom igennem deres Omraader. Paa fransk Side var man nu bleven saa bøjelig, at man for Alvor tænkte paa en Alliance med Danmark, saa snart den nuværende Krig var til Ende.

Men i Virkeligheden var den danske Statsmands Stilling undergravet. Hans Fjender var mange, og Kongen heldede mere og mere

til den Anskuelse, at det var nødvendigt at anstille Undersøgelse om, hvorledes hans Embedsførelse var. Der ymtedes altfor meget om Bestikkelser af Rigskansleren, navnlig ved Embedsbesættelser, og paa flere Punkter nærede Kongen Mistanke til, at han ikke altid havde været en tro Tjener. Da kom det afgørende Stød, idet de allierede Magter opsnappede et Brev fra den danske Gesandt i Paris til den franske Gesandt i København, hvori Brevskriveren hentydede til den Alliance mellem de to Magter, som var paa Tapetet. Med Brevet i Haanden gik den herværende spanske Diplomat op til Kristian V og krævede Ministerens Afskedigelse, hvis ikke Danmark vilde staa som den Magt, der havde brudt sine Alliancepligter. Det var da ikke vanskeligt at gennemføre den mægtiges Fald.

Da Griffenfeld om Morgenen den 11. Marts 1676 efter Sædvane kom op paa Slottet, traadte Generalløjtnant Arensdorf ham i Møde i Drabantsalen og afkrævede ham i Kongens Navn hans Kaarde. Der fandt en hidsig Scene Sted, men Rigskansleren maatte lyde, og han blev derefter ført over i Biblioteket. I Dagens Løb skete der Husundersøgelse i hans Hjem. De Fund, som her blev gjorte, bestyrkede Mistanken, og Griffenfeld blev derfor om Aftenen berøvet sin Kaarde, sine Ordener og Kongens Portræt, som han altid bar hos sig, hvorpaa han i en Baad blev ført gennem Kristian IV's gamle Galejhavn og Københavns nuværende Havn til Kastellet. Her blev han indsat som Fange, og hans fireaarige Datter blev udstødt af hans Gaard og maatte søge sin Tilflugt hos sin Gudmoder Magdalene Sibylle Gersdorf, der havde staaet Griffenfeld meget nær. Hendes Mand Jørgen Bjelke gik samme Dag op til Kongen og fremførte en varm og djærv Forbøn for Griffenfeld, men det var langtfra, at hans Ord blev hørte. Tværtimod steg Uviljen i de følgende Dage, da man fandt mange uekspederede Kancellisager i hans Gemmer og Breve, der var afsendte mellem Frankrig og Sverige samt en Skrivekalender med kompromitterende Udtalelser og et Udkast til et kongeligt Testamente. De taabeligste Rygter blev udspredte om den faldne Stormands Forbrydelser, og de blev ledsagede af en Mængde haanende Smædeviser, der falbødes paa Gaderne.

I Kastellet sad Fangen i over to Maaneder berøvet alle Hjælpemidler og uden Forbindelse med Omverdenen. Først d. 25. April begyndte Forhørene, der ledede af en tysk Advokat Otto Mauritius, som var bleven kaldt herind i dette Øjemed af Hertugen af Pløen. Sagen kom ikke for Højesteret, men paa Grund af de vanskelige Forhold, som skulde behandles, blev den henvist til en særlig Kommissionsdomstol. Af nærliggende Grunde blev Udenrigspolitikken næsten ganske

holdt ude fra Forhørene; dog fremførte Regeringsadvokaten den Paastand, at Griffenfeld paa forræderisk Maade havde tilladt Sverige og Frankrig at staa i Forbindelse under hans Kuvert. Desuden beskyldtes han for at have modtaget Pengesummer af fremmede Magter, baade Hamburg og Sverige, og at han skulde have staaet i mistænkelige Forhandlinger med den gottorpske Minister om at købe Amtet Steinhorst til et tysk Rigsgrevskab. Han skulde have modtaget Penge af Embedsmænd, som søgte Embeder og have bøjet Retten for Gunst og Gave. Endelig havde han mod Kongens Ordre undladt at tilintetgøre det nævnte Udkast til det kongelige Testamente, og han havde i Skrivekalenderen et Sted indført den Bemærkning: „Kongen svarede i Dag Gesandten som et Barn“.

Griffenfeld gendrev disse Beskyldninger med Klarhed i to ypperlige Indlæg, endskønt man havde nægtet ham en Defensor og formente ham at benytte de nødvendige Papirer, saa at han alene maatte stole paa sin Hukommelse. Han afviste enhver Paastand om, at han skulde have gjort sig skyldig i Forrædderi, og selv nu efter 250 Aars Forløb er man heller ikke i Stand til at paavise dette. Kongen paastod ganske vist, at han ikke havde anet noget som helst om den fransk-svenske Korrespondance, saa at Griffenfeld maatte have tilladt den paa egen Haand, men dette er ikke muligt, og det maa formodentlig bero paa en Fejlhuskning fra Kongens Side. Værre stod det unægtelig med Griffenfelds indre Styrelse, thi skønt man ikke kunde overbevise ham om at have ladet sine Domme afhænge af Pengegaver, og skønt man heller ikke kunde tale om ligefremme Embedssalg, var det dog ubestrideligt, at han havde modtaget store Gaver af Ansøgere, og at det var en velkendt Sag, at det ellers ikke kunde nytte noget at henvende sig til ham. Hvad Gaverne fra fremmede Magter angaar, havde han faaet Kongens Samtykke til at modtage disse, men med Hensyn til Steinhorst kan Forhandlingerne ganske sikkert ikke anses for helt fine. Endelig maa det indrømmes, at han havde vist stor Letsindighed med Hensyn til Testamentet og Kalenderen, saa at man fra Kongens Side ikke helt uden Grund kunde paastaa, at han havde aabenbaret Kongens Hemmeligheder.

Det var altsaa kun en ringe Del af Beskyldningerne, som kan staa for Nutidens Kritik, men i Kommissionen saa man anderledes paa Sagen. Den 26. Maj faldt Dommen. Griffenfeld dømtes fra Ære, Liv og Gods, hans grevelige Vaaben skulde sønderbrydes af Bøddelen, hans Formue inddrages og han selv miste sit Hoved. Men kun ti af Dommerne underskrev denne uretfærdige Dom; den retskafne Kristen Skeel erklærede, at han ikke kunde finde ham skyldig og vægrede sig

ved at sætte sit Navn derunder. Maaske har dette virket til at kalde andre Tanker frem hos Kongen, men foreløbig var der ingen ydre Tegn derpaa. Den 6. Juni om Morgenen Kl. 6 blev Griffenfeld ført ud til Retterstedet foran Kirken i Kastellet. Med frejdigt Mod gik han Døden i Møde. Over for de tilstedeværende krævede han Gud til Vidne paa sin Uskyldighed, han havde aldrig tænkt paa at handle til Kongens og Landets Skade. Herpaa vilde han gerne dø, og hermed anbefalede han Gud sin Sjæl. Selv bandt han sig for Øjnene, faldt paa Knæ og bad en inderlig Bøn efter at have opfordret Skarpretteren til at gøre sin Pligt, naar han tog Hænderne fra hinanden. Allerede var Sværdet løftet for at slaa til, da raabte pludselig Kongens Generaladjudant Schack: „Her er Pardon". I den heftigste Bevægelse udbrød Griffenfeld: „O Herre Jesus forlad Eder det! Jeg var allerede udi Himmerig". Med Møje rejste han sig op, men da han hørte, at Dommen kun var formildet til evigt Fængsel, udbrød han: „Denne Naade er haardere end Dommen", og han skal have bedt Schack om at skaffe ham den ringeste Korporalplads, da han hellere vilde tjene sin Livstid som Soldat end tilbringe den i Fængsel. Bøddelen sønderbrød Vaabnet, og Stumperne blev kastede i Kisten.

Schumacher blev nu ført tilbage til sit Fængsel, hvor han blev i fire Aar. Imidlertid delte Sejrherrerne hans Ejendom. Gyldenløve fik ved Mageskifte hans norske Grevskab, og Kongens Frille Sofie Amalie Moth (Datter af Livlægen) modtog som Gave Samsø. Datteren fik kun anvist sin Moders Formue. Hans Venner blev derimod i deres Embeder. Den eneste, der blev draget med i Faldet, var Svogeren *Jørgen Fog*, der var Borgmester i København og havde været indviklet i Bestikkelserne. Han blev afsat og forvist til Jylland, hvor han døde i Aarhus 1685.

At man gik saa skaanselsløst frem imod en saa betydelig Mand, vakte straks stor Forbavselse i Udlandet, og allerede da den fingerede Henrettelse fandt Sted, var der kommet et saadant Stemningsomslag i selve København, at man betragtede den med tydelig Uvilje. Mange mente, at det vilde været gaaet anderledes i den følgende Tid, og at Freden i Lund ikke vilde være bleven saa ufordelagtig, hvis Danmark ikke havde mistet ham. Der var ogsaa Tegn til, at Kongen inden ret lang Tid savnede sin dygtige Raadgiver, skønt det ikke er sikkert, at han virkelig i Statsraadet har sagt, at Griffenfeld kendte hans Riges sande Gavn bedre end hele Raadet. Men da Kongens Søster Prinsesse Ulrikke Eleonora før sin Afrejse til Sverige havde talt hans Sag, begyndte hans Fjender med Grund at frygte for, at han nu igen kunde komme til Naade. Man hvilede derfor ikke, før man havde faaet Kongen til at give Ordre til, at Peder Schumacher skulde sendes til Munk-

holm Fæstning, der laa paa en Klippe i Trondhjems Fjord. Den 16. Maj 1680 blev han ført ombord i et Skib, der efter fire Ugers stormfuld Sejlads bragte ham til hans Bestemmelsessted.

Her blev Schumacher i sin kraftigste Manddom, kun 45 Aar gammel, levende begravet. Han indespærredes i et Taarnværelse og maatte fordrive Tiden med at nedskrive sine Tanker paa forskellige Sprog og undervise Kommandantens Søn og sin Tjener. I hvert Fald til Tider var han berøvet Adgangen til Papir og Blæk, og han vidste da at hjælpe sig paa andre Maader. Snart ridsede han Vers og Tankesprog med sin Diamantring paa Vinduesruden eller skrev med Kul paa Væggene; snart skrev han med Blystumper, som han tog af Vinduet, i Randen af sine Bøger eller ridsede paa Bindet med en Knappenaal. Men hans stærke Sjæl bukkede ikke under i Elendigheden, modigt bar han sin Skæbne og søgte Trøst i filosofiske Tanker og i Gudsfrygt ligesom hans Lidelsesfælle Leonora Kristine. Vel kendt er det Vers, som han skrev paa Ruden i sit Fængsel:

Da Verden blev mig vred, da lærte jeg at kende
for Alvor først min Gud, mig selv, min Ven, min Fjende;
min Fjende var mig gram, min Ven var svigefuld,
jeg selv var skrøbelig, — Gud blev alene huld.

Først da Schumachers Helbred var bleven ødelagt ved 18 lange Aars Ophold i Fængslet paa Munkholm, blev der virkelig tænkt paa at frigive ham. Kongen gav Ordre til, at han maatte begive sig over til Trondhjem for at komme under Lægetilsyn. Dette fandt Sted i Slutningen af Efteraaret 1698, men frigivet var han endnu ikke, og han blev det aldrig. Nu var Schumacher næsten bestandig sengeliggende og led meget af Stensmerter, indtil han omsider døde den 12. Marts 1699 om Morgenen Kl. 9, netop 23 Aars-Dagen efter at han var bleven Kastelsfange i København. Liget blev senere ført ned til Danmark og bisat i Vær Kirke ved Horsens, da hans Datter var bleven gift med Baron Frederik Krag til Stensballegaard, der ligger i Nærheden. Derhen var ogsaa hans Hustrus Lig bleven ført fra det Griffenfeldske Kapel i Helligaandskirken i København.

Maaske har Danmark aldrig nogensinde frembragt en Mand, der var udrustet med bedre Evner og større Kundskaber end Griffenfeld. Det var paa Grund af disse Egenskaber, at han hævede sig til den højeste Stilling, som en Undersaat kan naa. Har han end fejlet, er hans Fejl dog ringe i Sammenligning med hans store Fortjenester, og ringe i Forhold til hans grusomme Straf. Det er sandt, som der staar paa hans Kiste, „at hannem uformodentlig ved onde Menneskers Fore-

bringende blev hans Konges Naade berøvet". Ingen har virket mere trofast til Gavn for sit Fædreland og til Befæstelse for den Enevælde, som han selv blev et Offer for. Derfor blev det heller ikke blot ham selv, som kom til at lide ved hans Fald, thi Kongen glemte, at

da den ædle Grif han stækked,
han sin egen Vinge knækked.

Den skaanske Krig.

Ved Griffenfelds Fald traadte de Mænd i Forgrunden, som havde været Aarsagen dertil. Naar Kristian V i de første Dage ikke kunde blive træt af at sige, at han nu vilde være sin egen Førsteminister, kunde disse Ord nemlig ikke faa nogen virkelig Betydning. Den nye Regering lagde først og fremmest Vægt paa at dele den Magt, som Griffenfeld havde samlet i sin Haand, og Kollegiestyrelsen blev derfor genoplivet i den Skikkelse, som den havde haft paa Hannibal Sehesteds Tid. I Spidsen for Styrelsen traadte den Mand, som tidligere havde været Griffenfelds Ven, men som han i de sidste Aar havde stødt fra sig, *Frederik Ahlefeld.* Han var dog langt mindre betydelig end sin Forgænger, og Følgen blev derfor, at forskellige Kliker under Resten af Kristian V's Regering stredes om Herredømmet over Kongen, der jo betød Magten. En Ting kunde dog alle foreløbig samles om, det var den Krig, der maatte føres med den størst mulige Kraft for at opnaa et Resultat, nu da det var en given Sag, at Frankrig vilde slutte sig til Sverige. Angrebet maatte rettes mod Skaane, hvor Forholdene var saa gunstige, som man kunde ønske, da den unge Karl XI kun havde 6000 Mand omkring sig.

Først og fremmest var det en Nødvendighed at tiltvinge sig Herredømmet til Søs, for at Forbindelsen mellem den danske Hær i Skaane og Sjælland kunde blive sikker. Enhver ved, at de største Sejre, som Danmark nogen Sinde har vundet paa Havet, er knyttede til den skaanske Krig og til Nils Juels Navn. Han var født den 8. Maj 1629 i Kristiania. Sine Barndomsaar tilbragte han paa Fædrenegaarden Nørtorp i Ty, og man har Lov til at antage, at det nære Hav har hørt til hans første Barndomsindtryk og været med til at bestemme hans Livsbane.

Fra sit syvende Aar blev han opdraget hos sin Moster Karen Sehested paa Stenalt ved Randers Fjord og senere var han en Tid paa Sorø Akademi. Derfra blev han 1643 Page hos Frederik III, som den Gang endnu var Biskop i Bremen. Han fulgte med denne paa Toget mod Torstensson i Nørrejylland og maa have faaet et ned-

slaaende Indtryk af det mislykkede Foretagende og af Striden mellem Hertugen og Anders Bille. Men fra Søen kom samtidigt Budskab om den gamle Konges Kamp paa Kolberghejde, der kunde vække Lysten hos en ung Mand til paa Havet at tjene sin Konge. Frederik III forstod sin unge Pages Sind og gav ham Penge til at rejse udenlands for at uddanne sig. Maalbevidst som Nils Juel var, gik han straks i hollandsk Tjeneste, som den Gang var den bedste Skole for en Søkriger. Han uddannede sig under de ypperlige Admiraler Tromp og Ruyter, og han skal have kæmpet under dem i blodige Slag med Englænderne i Kanalen og senere med Sørøverne i Middelhavet. Da han efter syv Aars Forløb 1656 vendte tilbage til sit Fædreland, sad han inde med en Duelighed og Erfaring, der søgte sin Lige i Danmark og snart skulde finde Anvendelse. Navnlig interesserede han sig for Skibsbygningsvæsenet, og han lærte i Holland at bygge lavtgaaende Orlogsskibe, der egnede sig fortræffeligt for vore grundede Farvande.

Kun 28 Aar gammel blev Nils Juel 1657 udnævnt til Holmens Chef. Straks efter deltog han som Søkaptajn i Kampen mod Karl Gustaf og kæmpede med Udmærkelse baade i København under Belejringen og senere i forskellige Smaafægtninger i Østersøen. Men det kom ikke til saa store Begivenheder, at han fik Lejlighed til at vise alt, hvad der var gemt i ham. Desuden synes Nils Juel at have været en af de Naturer, der udvikler sig langsomt, saa at han først som midaldrende Mand stod i sin fulde Kraft.

I det Tidsrum, som ligger mellem Freden i København og den skaanske Krig, arbejdede Nils Juel paa Flaadens Udvikling. Men Tiderne var trange, og den Sum, der aarlig kunde anvendes derpaa, var altfor lille. At der blev udrettet saa meget med saa faa Pengemidler, var Nils Juels Fortjeneste, og han vedblev i en lang Aarrække at være Holmens Chef. Det synes dog ikke, som om Regeringen havde Blikket fuldt aabent for hans betydelige Evner, og den Omstændighed, at han trods al ydre Paavirkning stod fast ved sit Jaord til Margrete Ulfeld, der var en Slægtning af Landsforrædderen, gjorde ham ikke velset ved Hove. Følgen blev da, at Kort Adeler, der var bleven en fuldblods Hollænder og begunstigede Hollænderne, kom i Spidsen for den danske Sømagt. Nils Juel erkendte vel Hollændernes Dygtighed, men folkelig som han var, kunde han ikke finde sig i, at Landets egne Børn skulde tilsidesættes for fremmede. Der dannede sig derfor to Partier i vor Marines Styrelse, et hollandsk og et dansk, og det varede ret længe, før det sidste ved Nils Juels Personlighed fik Overmagten.

Kort Adeler kom ikke til at føre den danske Flaade i noget Slag.

Straks i Begyndelsen af Krigen var han med en Eskadre løbet ned i Østersøen, men han blev syg og maatte lade sig bringe til København, hvor han døde i November 1675. Der gik derefter Bud til Holland for at hverve Tromp til at overtage Kommandoen, men indtil han an-

Fig. 221. Nils Juel. (Efter Maleri paa Ledreborg.)

kom, fik Nils Juel Overbefalingen. Imidlertid fik han ret Lejlighed til at vise, hvad han duede til, og i de følgende Aar fulgte en Række Sejre saa herlige, at de nordiske Have aldrig har set deres Lige. Nils Juel forstod stedse at knytte Sejren til sig. Med sin overordentlige Dygtighed forbandt han en Mildhed og Omhu for sine undergivne, der skaffede ham deres ubegrænsede Hengivenhed. Han nød en per-

sonlig Agtelse for sin Ærlighed og Uegennyttighed, der knyttede Baandet endnu fastere, og hans djærve Lune fuldendte Billedet af en ægte nordisk Søhelt, den største Danmark har ejet.

I Begyndelsen af 1676 gjaldt det først og fremmest om at gøre sig til Herre paa Østersøen, ogsaa for derved at afskære Svenskerne fra Forbindelsen med deres tyske Besiddelser. Den 1. April løb Nils Juel ud med Flaaden, og landsatte pludseligt den 29. April 2000 Mand paa Vestkysten af *Gulland*. Øen var først bleven afstaaet ved Brømsebrofreden, og Befolkningen var endnu Danmark hengiven. Under almindelig Tilslutning drog Tropperne ind i Visby og tvang den svenske Guvernør den næste Dag til at overgive Slottet Visborg. Ligesom Valdemar Atterdag havde Juel i tre Dage indtaget hele Øen, og i de næste tre ordnede han dens Forsvarsvæsen saa godt, at den først ved Freden igen kom i Svenskernes Hænder.

Ikke længe efter forenede Nils Juel sig med en hollandsk Flaade paa 11 Skibe. Det kom til en Kamp ved *Bornholm*, som han dog maatte afbryde paa sin Konges Befaling for ikke at sætte noget paa Spil, før den nye øverstkommanderende var indtruffet. Det var *Cornelis Tromp*, en Søn af den berømte Martin Tromp, der nu som Generaladmiral overtog Befalingen over den forenede Flaade, der bestod af 25 store Skibe og en hel Del mindre. Den svenske Flaade under Anførsel af Rigsraad Lorents Creutz var lidt større. Creutz skulde efter Ordre undgaa Slag, men han blev den 1. Juni indhentet ved Sydspidsen af *Øland*. Her vendte den svenske Underadmiral Klas Uggla for at angribe, men da Creutz vilde gøre det samme med sit Admiralskib „Stora Kronan“ uden at stryge Sejl, krængede det ranke Skib, da det havde altfor lidt Ballast. I det samme kom der en Byge, saa at Skibet kuldsejlede, og Vandet strømmede ind ad Kanonporte og Luger, der ikke var lukkede. Formodentlig er Lanternen i Krudtkammeret bleven knust ved Stødet, thi pludselig sprang „Stora Kronan“ i Luften med et forfærdeligt Knald, og Skroget med Kanonerne sank paa 18 Favnes Dybde. Af dets Besætning paa 850 Mand blev kun 40 reddede.

De fleste svenske Skibe flygtede nu, men Uggla holdt Stand med nogle faa, og Tromp og Nils Juel lagde sig da paa hver sin Side af hans Skib „Sværdet“. Det gik tilsidst i Brand, Uggla selv sprang i Søen og omkom med det meste af sit Mandskab. Desuden havde Danskerne taget fire Skibe. Svenskerne havde mistet over 4000 Mand, medens det danske Tab var meget ringe.

Alt var nu rede til den planlagte Landgang i *Skaane*. Fra Norge brød Statholderen Ulrik Frederik Gyldenløve ind i Sverige og bemæg-

tigede sig Vänersborg, hvorpaa han vendte sig mod Göteborg. Efter ham har det norske Afsnit af Krigen faaet Navn af „*Gyldenløvefejden*“. En Afdeling af Flaaden gjorde derefter Landgang ved Ysted for at drage Svenskernes Opmærksomhed herhen, og derpaa gik den danske Hovedhær, 14,000 Mand under Kongen selv, den 29. Juni 1676 i Land ved *Raa* Fiskerleje tæt syd for Helsingborg. Da man nærmede sig Ky-

Fig. 222. Danskernes Indtog i Landskrone 1676. (Samtid. Stik.)

sten, saa man en skaansk Kvinde staa paa Stranden, som raabte: „Kom kun, her er ingen Fare, alle Svenskerne er dragne til Ysted.“ Nils Rosenkrantz var den første, der sprang i Land, og hele Hæren fulgte efter uden at møde ringeste Modstand. Da Karl XI hørte herom, trak han sig med sin underlegne Styrke tilbage til det østlige Skaane, og hans Tropper plyndrede under Tilbagetoget. *Helsingborg* By overgav sig samme Dag, og Slottet kapitulerede den 3. Juli efter en Belejring, der havde kostet Nils Rosenkrantz Livet. Kong Kristian blev hyldet af Byen og Omegnen, hvorpaa han vendte sig mod *Landskrone,* som faldt den 2. August, og Karl XI forlod nu ganske Skaane. Stemningen i det gamle danske Landskab lovede godt for Angriberne. I de Aar,

som var gaaede hen siden Afstaaelsen, havde der ikke fundet noget Nationalitetsskifte Sted, selv om den skaanske Adel havde solgt en Del af sine Ejendomme til svenske Embedsmænd. Fra 1670 at regne var desuden Uviljen mod det svenske Herredømme stadig vokset, og man blev nu Vidne til et *Udbrud af dansk Nationalfølelse* hos den skaanske Befolkning.

Straks efter Landgangen havde Kristian V udfærdiget et Manifest til Skaaningerne, hvori han erklærede, at han som deres Arvekonge var kommen for at befri dem for det haarde svenske Aag. Dette faldt i god Jordbund, og da Karl XI samtidigt forlod Landskabet, betragtede hele den lavere Befolkning det som et Tegn paa, at han i Virkeligheden opgav sit Herredømme derover, og at de saaledes var løste fra deres Troskabsed. Mens Gejstligheden forholdt sig mere tilbageholdende, og Byerne allerede var til Dels befolkede med Svenskere, sluttede Bønderne sig ivrigt til Danskerne. De bragte Tilførsel til den danske Lejr, og naar de fik Betaling derfor, kyssede de de danske Penge og takkede med Taarer Gud, fordi de havde oplevet dette Øjeblik. I den nordlige Del af Landet rejste Befolkningen sig ligefrem til Landeværn mod Svenskerne, og Snaphanerne drev her deres Spil, ja de opsnappede endogsaa Kong Karls egen Krigskasse med hans Telt og Sølvtøj. Den 15. August indtog den danske Hær med Storm Fæstningen *Kristiansstad* i Østskaane. Hele Skaane, paa Malmø nær, var nu i Danskernes Hænder, og ved Landgang fra Flaaden erobrede man i Efteraaret i Blekinge *Kristianopel* og *Karlshamn,* hvor man gjorde et rigt Bytte.

Kort efter sin Landgang i Skaane havde Kristian V sendt en Afdeling af Hæren under Generalmajor Duncan fra Skaane op i Halland for at erobre Halmstad og forene sig med Gyldenløve. Med fælles Styrke skulde de trænge ind i Sveriges Indre og tilføje det det afgørende Stød. Men Faren vakte netop Kong Karls slumrende Kraft. Hidtil havde han været som greben af en Sløvhed, nu ilede han fra Småland til Halmstad og overfaldt den 17. August uventet Duncan ved *Fyllebro* tæt syd for Byen. Efter en haardnakket Modstand maatte denne, der havde en langt underlegen Styrke, bukke under for Fjenden, mellem hvis prøvede Feltherrer ogsaa Ascheberg var. Svenskernes Hensigt var naaet. Foreningen var forhindret, og Gyldenløve maatte trække sig tilbage til Norge. Desuden havde Kong Karl paa ny faaet Mod, og da Kristian V straks efter med hele sin Hovedstyrke brød ind i Halland, trak han sig tilbage bag Aaløbet Viskan i det nordlige af Landskabet, hvor det var umuligt for den danske Konge at komme i Kamp med ham.

Kristian V betragtede dog aabenbart det vigtigste Arbejde som gjort, og han vendte i September Maaned personlig tilbage til København. Den danske Hær gik i Vinterkvarter i Skaane, men den fik ikke længe Lov til at nyde sin Ro. Den 24. Oktober brød Karl XI pludselig over Grænsen ind i Skaane fra Markaryd i Småland, og han kaldte derved atter Kristian V tilbage til Krigsskuepladsen. Det kom til et Efteraarsfelttog i Vestskaane, der bestod i en Række strategiske Marcher, som kostede begge Hære utrolige Anstrengelser og stort Mandetab. Den danske Hær trak sig stadigt længere syd paa for at vælge den gunstigste Stilling, og til sidst stod de to Fjender i tre Uger over for hinanden tæt nord for Lund, adskilt ved Kævlingeaaen. I Slutningen af November blev det en haard Frost, saa at Aaen lagde til. Karl XI stod i et fjendtligt Land, Befolkningen viste sig overalt uvillig, og Snaphanerne afskar hans Forbindelse med Sverige, saa at Hæren svandt mere og mere ind. Til Slut havde han kun Valget imellem at vende tilbage til Sverige eller at lade det komme til et afgørende Slag. Da lykkedes det den svenske Hær i Natten mellem den 3. og 4. December 1676 ubemærket at gaa over Aaen mellem Store og Lille Harje, og den søgte nu udenom den danske Hær at komme ned til Malmø. Saa snart Overgangen blev iagttaget fra dansk Side, opstod der et Kapløb mellem de to Fjender om, hvem der først kunde naa frem til Lund for at besætte Højden Helgonabakken, der ligger tæt nord for Byen. Valpladsen var dækket med et tyndt Snelag. Her nord for Lund begyndte da Kampen ved Daggry mellem Kl. 8 og 9 mellem den danske venstre Fløj

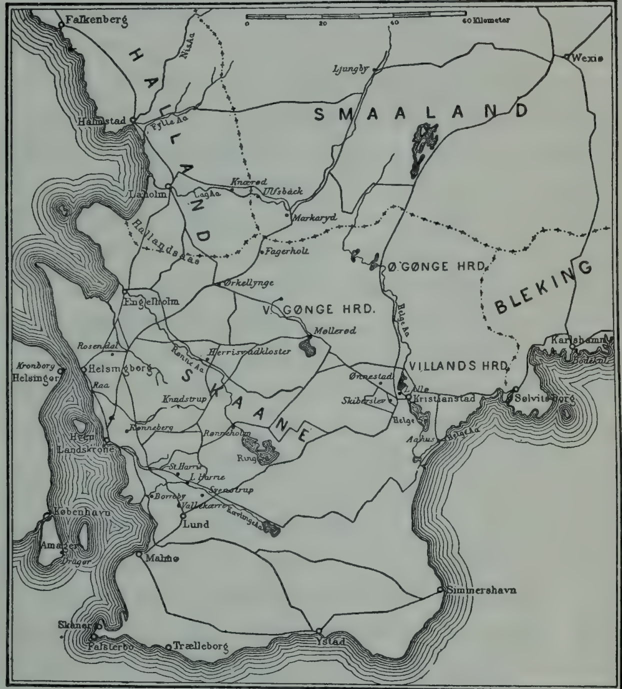

Fig. 223. Kort over Skaane.

og den svenske højre, inden de danske Tropper var bleven fuldt samlede. Kongerne var personligt til Stede hos deres Tropper, og hos Kristian V var ogsaa den øverstkommanderende for Hæren, Karl Arensdorf. Det endte med, at Svenskerne fik Overhaand, hvorpaa Karl XI forfulgte den danske Fløj ned gennem dens egen Lejr ved Svenstrup til Aaen, hvor mange fandt Døden, da Isen brast under dem. Blandt de flygtende var ogsaa Kristian V, om hvis Oplevelser under Dagens Forløb Kilderne dog udtaler sig meget forskelligt. Men i Løbet af Eftermiddagen ankom han med spredte Levninger af sin venstre Fløj til Landskrone.

Mens Karl XI forfulgte de vigende Danske, var ogsaa de øvrige Dele af de to Hære naaede frem til Egnen tæt nord for Lund, og der opstod en voldsom Kamp imellem dem mellem Valkærre og Nøbbelev Kirker. Tilsidst fik Danskerne Overmagten, og efter at have lidt store Tab maatte de svenske Afdelinger trække sig tilbage til selve Murene af Lund. I to Timer bølgede Striden frem og tilbage, men Udfaldet blev det samme som tidligere, og allerede var Landevejen til Malmø fuld af flygtende svenske Soldater. Da saa man pludselig en Rytterskare komme ilende nord fra. Det var Karl XI, der vendte tilbage fra Sejren over den danske venstre Fløj og nu søgte at redde sin Hovedhær i den ellevte Time. Med faa Deltagere lykkedes det ham at hugge sig igennem Danskernes Række, og da han var naaet til sin Hovedstyrke, satte han atter Mod i den. De danske Tropper kom nu mellem dobbelt Ild, og saaledes blev Slaget endelig afgjort til Fordel for Svenskerne. Levningerne af vore Folk trak sig tilbage til Valkærre Kirke, hvor de kastede sig ind paa Kirkegaarden og fortsatte Striden indtil Aften med mageløs Udholdenhed. Deres Anfører var Oberst Bibow ved Fodgarden, som under Slaget havde vist sig meget tapper. De vilde ikke høre Tale om Overgivelse, og de udholdt alle Angreb, indtil de endelig i Nattens Mørke fandt Lejlighed til at drage bort til Landskrone. Med denne fjerde Træfning ophørte Slaget.

Slaget ved Lund hører til de blodigste og mest haardnakkede, som Verdenshistorien kender. 11,000 Danskere havde kæmpet mod 8500 Svenskere, og paa Valpladsen laa 9000 døde og saarede, deraf 6000 danske, altsaa henimod Halvdelen af begge Hæres samlede Styrke. Sejren skyldtes Karl XI, og forgæves søgte Kristian V at skjule sit Tab ved at erklære Kampens Udfald for uvis. Af sine Erobringer øst for Sundet beholdt han dog Fæstningerne tilbage, men over det aabne Land var Svenskerne Herrer.

Slaget ved Lund er dog med Urette bleven betragtet som det afgørende Vendepunkt i Krigen, men vist er det, at det var en betydningsfuld

Begivenhed, og at den skaanske Befolkning nu fik Indtrykket af, at Svenskernes Herredømme paa ingen Maade var kuldkastet. Store Dele af Landet faldt derfor til Ro, og igennem de nordlige Herreder drog i Vinterens Løb den berømte Statsmand Johan Gyllenstjerna med en svensk Styrke. Han søgte at komme Snaphanerne til Livs, idet han tvang Bønderne til at udlevere deres Vaaben og tog Forsikringer af de enkelte Sogne om, at de vilde vise Troskab og udlevere alle, som gjorde sig skyldige i Snaphaneri. Men ogsaa Kristian V brugte Vinteren til omhyggelige Forberedelser. I Maj 1677 gik han over til Landskrone med 12,000 Mand, og han havde taget den brandenborgske General Goltz til Overanfører. Havde han fulgt dennes Raad og straks angrebet Karl, der stod tæt uden for Byen paa *Rønneberg Høje* med en Styrke, der var kun halv saa stor, vilde han uden Tvivl kunne have tilintetgjort den. I Stedet lod Kristian V sig nøje med at ophæve Belejringen af Kristianstad. Fra begge Sider saa man nu hen til, hvad der skulde ske til Søs, da man var klar over, at Fortsættelsen af den skaanske Krig vilde blive afhængig af, hvem der vandt Herredømmet der. Sverige gjorde de største Anstrengelser for at tilkæmpe sig det og udrustede Flaader baade i Gøteborg og Stockholm. Allerede i Maj løb den mindre svenske Flaade paa 10 Skibe ud fra Gøteborg under Admiral Erik Sjøblad og styrede mod Østersøen for at forene sig med Hovedstyrken. Nils Juel var paa sin Post og faldt den 1. Juni syd for *Møen* over den med 13 Skibe. Skønt flere af hans Skibschefer holdt sig tilbage, vandt han en fuldstændig Sejr. Et svensk Skib blev ødelagt, syv blev tagne, deriblandt Admiralskibet, og 1600 Mand med selve Admiralen blev gjorte til Fanger. „Om Middagen var han min Gæst om Bord paa mit Skib“ skriver Nils Juel. Den danske Flaade havde kun mistet 70 døde og ikke saa meget som en Baad.

Kong Kristian vendte sig derpaa til en Belejring af *Malmø*. Belejringen trak i Langdrag, og Kristian V blev bange for, at den svenske Flaade skulde naa at overvælde den danske, inden Malmø var falden i hans Hænder. Dette var sikkert Grunden til, at Stormen paa Malmø blev bestemt til et for tidligt Tidspunkt, den 26. Juni. Et Øjeblik saa det ud til, at det skulde gaa godt, da det lykkedes Oberst Bibow at trænge over Volden ind i Staden, men hans Styrke var kun lille, og da hans Stormbroer blev skudt over, blev han afskaaret og faldt med de fleste af sine Folk. Med et Tab af 3000 Mand maatte Kristian V hæve Belejringen, og Karl XI nærmede sig til Undsætning. Havde den danske Konge vidst, hvorledes Udfaldet skulde blive paa Søen, havde han neppe forspildt sine Chancer ved det forhastede Angreb paa Skaanes Hovedstad.

Den svenske Hovedflaade var den 19. Juni løbet ud fra Elfsnabben under Anførsel af Rigsraad Henrik Horn. Det var en tapper Mand, men han havde aldrig anført noget Skib og var aldeles ukyndig i Søvæsenet, saa at han helst vilde have været fri for det Hverv, der var blevet ham paalagt. Flaaden bestod af 30 Skibe med 1651 Kanoner, seks Brandere og 12 Gallioter; Besætningen var 9000 Mand foruden 600 Soldater. Med største Anstrengelse havde Nils Juel bragt den danske Flaade op til 27 Skibe med 1412 Kanoner, 7000 Mand, tre Brandere og otte Gallioter. Skønt Fjenden altsaa havde en Overlegenhed paa en Snes Procent i Materiel og Mandskab, ønskede Nils Juel at angribe. Han kendte den gode Stemning om Bord i sine Skibe, og han vilde ikke dele Æren med den hollandske Hjælpeflaade, der var under Vejs. Kongen sendte hans Broder, den fremragende Statsmand *Jens Juel*, til ham for at meddele, at Hollænderne var under Opsejling, og Meningen hermed var aabenbart, at han skulde søge at holde igen paa sin Broders Kamplyst, men ikke desto mindre kom det til det navnkundige Slag i *Køge Bugt*. Søndag den 1. Juli 1677 tidligt om Morgenen styrede begge Flaader jevnsides ind imod Stevns Klint for en kraftig Østvind. Da løb et stort svensk Skib paa Grund, og efter en lang Kamp blev det tilligemed seks andre taget af Danskerne, hvis Skibe stak mindre dybt. Samtidigt hermed var Nils Juel med sin Hovedstyrke søgt ud paa det dybere Vand i Køge Bugt og havde her kastet sig over Svenskernes Flaade. Vinden var ham i Begyndelsen ugunstig, men som erfaren Sømand regnede han med, at den i Dagens Løb vilde slaa om i Vest. Da dette virkelig indtraf, lykkedes det ham at gennembryde den fjendtlige Linje og at afskære 16 Skibe fra den øvrige Styrke. Kampen blev alligevel meget haard og varede indtil Kl. 1 om Eftermiddagen. Svenskerne søgte især ind paa Nils Juel, og seks Skibe lagde sig omkring Admiralskibet „Kristian V“. To Gange maatte Overadmiralen skifte Skib, men tilsidst jagede han den flygtende Fjende hele Natten igennem lige til om Morgenen Kl. 8, da de var langt øst for Ysted. Sejren var fuldstændig. Svenskernes Tab var syv store Skibe, hvorhos et blev brændt, samt tre smaa Skibe, tre Brandere, fire Transportskibe, 1200 døde og saarede og 3000 Fanger. For dette glimrende Udfald havde Juel kun ofret et Par hundrede døde og saarede og ikke et eneste Skib.

Slaget i Køge Bugt er den største og betydningsfuldeste Sejr, som Danskerne har vundet til Søs siden Absalons Dage. Det stillede Nils Juel i Række med Europas dygtigste Admiraler. De danske Kyster blev reddede fra Landgang og Plyndring, og den danske Hær i Skaane kunde uforstyrret bevare sin Forbindelse med Hjemmet. Den svenske

Flaade var saa ødelagt, at den ikke mere kunde vise sig i Østersøen, og den danske herskede fuldstændigt paa Havet.

Under Slaget var Kristian V med sit Følge redet ud paa Stranden ved Skanør, og i den dybeste Spænding fulgte han herfra Kampens Gang. Da Flaaderne begyndte at trække mod Øst, var det klart, hvad

Fig. 224. Medaille, slaaet i Anledning af Slaget i Køgebugt.

Udfaldet var blevet, og da Nils Juel kort efter kom tilbage til København, blev han modtaget med den største Hyldest baade af Konge og Folk. Han blev udnævnt til Generaladmiralløjtnant og kort efter til Gehejmeraad og Ridder af Elefanten. Der blev præget Medaljer med hans Brystbillede og Afbildning af Slaget, som de Officerer, der havde deltaget deri, maatte bære paa Brystet. Paa en anden Medalje, den største, der nogensinde er slaaet i Danmark, fremstilles Slaget i Køge Bugt

med de Ord paa Latin: „Saaledes skal man stille Urolighederne i Østersøen“. For de Prisepenge, som tilkom Nils Juel, tilskødede Kongen ham 1678 sin Del af Taasinge.

Kort efter ankom Tromp med den hollandske Flaade paa 17 større og mindre Skibe, men kun for at blive Vidne til Følgerne af den danske Sejr. Han var nu ikke mere nødvendig, og da Rivningerne fortsattes mellem det hollandske og det danske Element i Flaaden, endte det med, at Tromp i Foraaret 1678 nedlagde sin Kommando. En gavnlig Følge af Sejren i Køge Bugt var det derfor, at fremmed Indflydelse paa det danske Søvæsen for stedse ophørte.

Begivenhederne til Lands kom dog desværre ikke til at ligne Søkrigen, men fortsattes i de samme Spor som tidligere. Den 14. Juli 1677 stod der et Slag ved Rønneberg Høje ved *Landskrone*. Paa den højre danske Fløj befandt baade Goltz og Kristian V sig, Kongen drev Svenskerne tilbage og fældede med egen Haand en Officer og to Soldater. Men medens vi sejrede her, sprængte Karl XI den danske venstre Fløj, som derpaa rev Centrum, der bestod af nys udskrevne Bønderkarle, med i Flugten. Følgen blev, at Kristian V efter otte Timers Kamp atter maatte vende tilbage til Landskrone. Slaget var forløbet noget gunstigere end det foregaaende ved Lund, men maatte dog betragtes som tabt, og ved Aarets Slutning havde vi ikke mere af Skaane i vor Magt end ved Begyndelsen. Mod Nord var derimod hele *Bahus Len* faldet i den norske Hærs Hænder. Gyldenløve havde med en lille Styrke bemægtiget sig Marstrand og Klippefæstningen Karlsten i Slutningen af Juli 1677, og kort efter slog hans Generalmajor, Løvenhjelm, en svensk Styrke ved Oddevald. Denne Lykke fik dog kun ringe Betydning. Landkrigen maatte betragtes som tabt, og i Slutningen af Aaret fik Goltz sin Afsked. Sekretæren i Krigskollegiet Herman Mejer, en Mand med stor Arbejdsomhed og Evne til at vinde Kongen, fik i den følgende Tid Hovedindflydelsen paa de danske Krigsbegivenheder, men neppe til Fordel for det endelige Udfald.

I Slutningen af 1677 var Skaane desuden i Færd med at falde til Ro under det svenske Styre. Karl XI gik haardt til Værks imod den skaanske Adel; dens Hovedmand Jørgen Krabbe blev beskyldt for Utroskab mod Sverige og skudt paa Torvet i Malmø, en Handling der kun kan betegnes som Justitsmord. De øvrige adelige blev „bragte i Sikkerhed“ i det egentlige Sverige. Mod Snaphanerne gik man frem med stor Voldsomhed, hele Sogne blev afbrændte, og naar man fangede deres Førere, blev der stukket et Spyd op langs deres Rygrad, og de blev satte op langs Kanten af de skaanske Landeveje, hvor de kunde tilbringe flere Dage, før de døde. Snaphanerne svarede med lignende

Mønt, og den fredelige Befolkning, som var Genstand for Mishandling fra begge Sider, sukkede efter at faa Ende paa Kampen.

Aaret 1678 blev da heller ikke noget Vendepunkt for Danmark. Tvertimod bragte det Tabet af *Kristianstad.* Forgæves søgte Kristian V at tvinge Kong Karl til at ophæve Belejringen ved at nærme sig med en stærk Hær paa 10—11,000 Mand. Skylden for, at Kristianstad ikke blev undsat, ligger nærmest hos General Frederik Arensdorf, som forsømte at besætte nogle Højder, der beherskede Egnen, saaledes at Svenskerne kom ham i Forkøbet. Imidlertid vedblev Fæstningens tapre Kommandant v. Osten at forsvare sig, indtil Belejringen havde varet i ti Maaneder. Først den 4. August tvang Sulten ham til at overgive sig, da han kun havde 1100 Mand tilbage af sine 2600, og han opnaaede endda fri Afmarsch med flyvende Faner og Standarter. Arensdorf blev dømt fra Livet ved en Krigsret, men blev benaadet og kom snart efter atter til Ære og Værdighed.

Frugten af de store Sejre til Søs berøvedes Danmark, ikke alene paa Grund af det uheldige Udfald af Landkrigen, men ogsaa ved de ugunstige politiske Forhold. Frankrigs øvrige Fjender var bleven trætte af den lange og blodige Krig og havde efterhaanden sluttet Fred. Danmark stod alene tilbage og havde imod sig Ludvig XIV, der gjorde Fordring paa at diktere Fredsbetingelserne. Forgæves pegede man paa, at Wismar, Bahuslen, Landskrone, Helsingborg og Gotland endnu var paa danske Hænder. Ludvig XIV forlangte, at alle Erobringer skulde gives tilbage til Sverige; han vilde ikke taale, at hans Forbundsfælle led det mindste Tab. Nu sandede man, hvor vidtskuende Griffenfelds Politik havde været, da han havde søgt at fjerne Frankrig fra Sverige og at hindre, at Ludvig XIV blev Danmarks Fjende. Stillingen blev særligt farlig for Danmark, da Frankrig lod Tropper rykke frem mod Oldenborg og endogsaa truede Holsten og Sønderjylland. Kristian V besluttede nu at lægge Sagen fuldstændig i Frankrigs Hænder, og Freden sluttedes derfor med Frankrig den 23. August 1679, hvorved vi maatte gaa ind paa at levere alle Erobringer tilbage. Derimod lykkedes det den danske Konge at opnaa, at Bestemmelserne om Hertugen af Gottorps Stilling blev henviste til en særlig Traktat, og Frankrig lod falde Ytringer, hvoraf vi mente at kunne slutte, at det ikke i Fremtiden vilde støtte den gottorpske Hertug i hans danskfjendtlige Politik.

Samtidig med Forhandlingerne i Frankrig var en Fredskongres bleven aabnet i *Lund* i Skaane. Da den danske Underhandler her talte til den franske Mægler, Feuquieres, om Landafstaaelser, trak han paa Skuldrene og sagde: „Min stakkels Herre, ikke en Landsby!“ Alt hvad Danskerne opnaaede, var Tilladelse til at medtage ti Kanoner fra hver

af de erobrede Fæstninger. Men den Overlegenhed, som Frankrig viste ikke alene mod Danmark, men ogsaa mod Sverige, der blev behandlet ganske som en Myndling, oprørte begge de nordiske Rigers Statsmænd. Derfor var det, at den svenske Fredsforhandler Johan Gyllenstjerna fremkom med sine Tanker om en Tilnærmelse mellem Danmark og Sverige uden om Frankrig, altsaa en Slags *Skandinavisme*, der i meget minder om Hannibal Sehesteds Ideer i hans politiske Testamente. Foreløbigt blev det bestemt, at Ægteskabet mellem Karl XI og Prinsesse Ulrikke Eleonora, der blev udsat ved Krigen, nu skulde fuldbyrdes. Desuden enedes de to Magter om en Alliance, saaledes at de endogsaa efter Samraad skulde kunne føre en fælles Angrebskrig, hvis Udbytte skulde deles ligeligt imellem dem. Forsvarsforbundet gjaldt paa ti Aar, og endelig blev der truffet visse Handelsaftaler. Den 26. September 1679 undertegnedes *Freden i Lund*, idet ikke mindre end fem Traktater blev afsluttede.

Som Pant paa den nye Fred blev den danske Prinsesse den 4. Maj 1680 fra Kronborg ført over til Helsingborg. Ulrikke Eleonora var en elskværdig Karakter, og som Dronning vandt hun Svenskernes Kærlighed ved sin Mildhed og Velgørenhed. Ofte søgte hun at formilde sin haarde Ægtefælle, men ofte maatte hun føle Smerte ved hans Kulde. Allerede den 26. Juli 1693 døde hun i sit 37. Aar, dybt savnet af Folket, der velsignede hendes Minde. Først ved hendes Dødsleje fik Kong Karl Øjnene op for hendes sande Værd og saa, hvad han i hende havde mistet. I sit Ægteskab fik han tre Børn, derimellem en Søn, den senere saa berømte Karl XII.

Tiden fra Freden i Lund til Kristian V's Død 1679—1699.

Resultatet af Krigen var ganske vist ikke, hvad man fra dansk Side havde ventet, thi Skaane og de øvrige tabte Landskaber var ikke bleven genvundne. Krigen kunde ogsaa for saa vidt betragtes som en Ulykke, som den bevirkede en Standsning i den økonomiske Opgang, som var begyndt i 1670'erne, og som lovede saa godt for Landet. Men for første Gang i lange Tider stod man over for en Fredsslutning, der dog i det mindste ikke havde formindsket Danmarks Territorium yderligere. Det havde vist sig, at Enevældens Indførelse betød en Styrkelse af Riget, og man havde Lov til at haabe, at den golde Fred skulde blive et Vendepunkt til lykkeligere Tider. Men et stort *Reformværk* var nødvendigt, thi ikke alene havde man i de sidste Aar maattet forsømme Landets Indre, men Skattetrykket var steget og krævede en Lettelse, saa snart som muligt.

De sidste 20 Aar af Kristian V's Regering er de *borgerlige Embedsmænds* Tid; det er en „Noblesse de robe", som man vilde kalde den i Frankrig, som nu tager Sagerne i sin Haand. En Række dygtige Mænd møder os, alle med fælles Karaktertræk, højtstræbende, ærgerrige og egennyttige. Naar man tidligere havde været saa ivrig for at bebrejde Griffenfeld hans Bestikkelser, havde man nu Grund til at slaa Øjnene ned ved at mindes Fangen paa Munkholm. Ved Siden af den fremtrædende Bestikkelighed, som prægede de fleste af disse Mænd, maa man ogsaa beklage deres Intrigelyst, som gjorde, at det ene Parti bekæmpede det andet paa det hidsigste, skønt der til Lidenskaben ikke hørte en tilsvarende Forskel i Grundanskuelser.

Efter Freden i Lund var Kristian V's Regering fredelig, naar man undtager de fortsatte Stridigheder med den *gottorpske Hertug*. Det Tilløb til en skandinavisk Politik, som Johan Gyllenstjerna havde forsøgt, knustes ved hans pludselige Død, og de to gamle Modstandere søgte atter hver sin Vej. Sverige, der var krænket over det Formynderskab, som det havde været Genstand for fra Frankrig, foretrak at nærme sig til England og Nederland, og Frankrig gik da til Gengæld i 1682 over paa vor Side. Saaledes var den Situation indtraadt, som Griffenfeld i sin Tid havde arbejdet paa, men der var den Forskel, at Frankrig kun støttede Danmark lunkent, og at Ludvig XIV's Magt i det Hele var i Nedgang, saa at vi først vandt dets Venskab, da det var for silde. Den første Følge af den ny Konstellation var, at det i 1683 trak op til en *Krig mod Sverige*. En fransk Flaade indfandt sig i vore Farvande, og den øverstkommanderende erklærede, at det skulde være ham en Ære at stille sig under Nils Juels Overkommando. Denne Gang undgik man dog Krigen, men Forholdet til Sverige vedblev at være daarligt i hele den følgende Tid. Ifølge Fredsbestemmelserne skulde Kristian Albrecht af Gottorp genindsættes i sine Lande og Rettigheder, men der opstod øjeblikkelig Kiv mellem ham og Kongen med Hensyn til Fællesregeringen over Slesvig og Holsten, da Kristian V gjorde gældende, at Hertugen herved begrænsedes i sin Ret til at slutte Forbund med udenlandske Magter. Til sidst brød den danske Konge overtvært og erklærede i Maj 1684 *den gottorpske Del af Slesvig for inddraget*, ikke som et forbrudt Len, thi det var det jo ikke længere, men fordi Hertugen havde handlet mod Folkeretten. Landet blev anden Gang besat, og for at vise, at Slesvig var et dansk Land, lod Kongen det slesvigske Ridderskab underskrive en Edsformular, hvorved det skilte sig fra det holstenske og maatte anerkende Kongen af Danmark som sin eneste suveræne Herre. Paa Gottorp blev der oprettet en egen Overret og et Overkonsistorium for Slesvig, Danebrog blev indført som Fane, og Told-

grænsen blev flyttet fra Kongeaaen til Ejderen. Det maa saaledes siges til Kristian V's Ære, at han havde et aabent Blik for Betydningen af det sønderjydske Spørgsmaal, og han gjorde meget for at knytte Slesvig nærmere til Danmark uden dog ligefrem at indlemme det deri. Men de ydre Forhold blev mere og mere ugunstige for ham. Mens Situationen i Europa vendte sig til Danmarks Skade, havde Kristian Albrecht ivrige Venner. Han nægtede at gaa ind paa noget Forlig, og han havde Karl XI i Ryggen, som bestandigt opfordrede ham til at gøre Modstand. Saaledes blev Kongen nødt til at gaa med til Forhandlinger i Altona, og da han tilbød Hertugen Oldenborg og Delmenhorst i Bytte for den hertugelige Del af Slesvig, mødte han et rent Afslag. Ludvig XIV's Dødsfjende Vilhelm af Oranien var nu bleven Konge i England, og han truede Danmark med Krig, dersom Kristian V ikke gav efter. Forladt af Guder og Mennesker maatte han gaa ind paa et Forlig den 20. Juni 1689 i Altona, hvorved Hertugen fik sin Del af Slesvig tilbage som suveræn Fyrste. Siden Rendsborgforliget 1675 havde Kristian Albrecht næsten uafbrudt levet som Privatmand i trange Kaar i Hamburg. Nu kunde han efter 13 Aars Fraværelse vende tilbage til sit Slot, hvor han siden levede i Fred og Ro. Men efter hans Død 1694 indtog hans stridbare og heftige Søn, den 24aarige Hertug *Frederik IV*, straks igen en truende Stilling til Danmark. Dette var saa meget mere trist, som Forholdet i disse Aar havde bedret sig imellem Sverige og Danmark, thi under den europæiske Søkrig, hvor England stadigt krænkede de neutrale Magters Skibsfart, var de to Stater 1691 mødtes i et *væbnet Neutralitetsforbund*, hvorefter de lod deres Handelsskibe konvoyere i de nærmeste Farvande af en forenet dansk-svensk Eskadre. Desuden var der bleven sluttet en Handelstraktat mellem de nordiske Riger. Nu blev dette lovende Fremtidsperspektiv igen ødelagt paa Grund af den gottorpske Hertug; han ægtede Karl XII's Søster Hedvig Sofie, sluttede Forbund med Sverige, tog svenske Tropper i sin Tjeneste og byggede Skanser, som Kongen dog straks lod sløjfe. Til Gengæld søgte Danmark Støtte hos den nye Magt, som var i Fremmarsch imod Øst, og som senere skulde komme til at spille en verdenshistorisk Rolle, *Rusland,* og det nærmede sig ligeledes til Kong Kristians Søstersøn *August af Sachsen-Polen*. Spændingen var just paa sit højeste, og Krigen truede med at udbryde, da Kong Kristian V døde.

Under disse Omstændigheder var det nødvendigt at holde Danmarks Værn i tilstrækkelig Orden, og naturligt var det, at man efter de vundne Erfaringer lagde Hovedvægten paa *Flaaden*. Aldrig nogensinde har den befundet sig i saa god Tilstand som paa denne Tid. Under Krigen var den bleven forøget med 24 tagne svenske Skibe, og under Freden ud-

vikledes den i høj Grad, efter nogles Mening endogsaa over Landets Evne. *Nils Juel* virkede endnu længe til Hæder og Gavn for sit Fædreland. Ved den sidste Rigsadmiral Henrik Bjelkes Død blev han 1683 Præsident for Admiralitetet, og som saadan indførte han mange Forbedringer i Sømagten. Allerede fra 1670 havde man haft 12 „Lærlinge“ paa Holmen, fra 1683 forøgedes deres Tal til 60, og man fik nu en virkelig Navigationsskole til deres Uddannelse. Man begyndte at udgive de første danske Søkort over Farvandene, da de fremmede, som man tidligere havde brugt, ikke var paalidelige. Nye Krigsartikler blev givne,

Fig. 225. Kristiansø. (Tegning af Johan Rohde.)

og Søkvæsthuset, som allerede fandtes i Forvejen, fik en videre Udvikling. Ogsaa hvad Materiellet angaar, fandt der store Forbedringer Sted; for første Gang blev Matematiken tagen i Brug i praktisk Øjemed ved Skibsbygningen. Havnen i København blev opmudret og ved Opfyldning dannede man 1685 Nyholm til Orlogsværft, da Gammelholm ikke længere var tilstrækkeligt. Volden fortsattes helt op til Refshaleøens Østside, saaledes at Skibene kunde ligge fuldt værnede paa alle Sider. Det var ogsaa Nils Juels Ønske, at man skulde anlægge en Dok, hvad man hidtil havde savnet, men Forsøget slog uheldigt ud, idet det ikke var muligt at holde Udgravningen fri for indstrømmende Vand. Endelig kan det nævnes, at man fandt det nødvendigt at skaffe Flaaden et nyt Støttepunkt i Østersøen, efter at de skaanske Landskaber var gaaede tabt, og da Bornholms Kyster ikke gemte nogen brugbar Havn. Derfor blev Havnen og Fæstningen *Kristiansø* anlagt paa Ærtholmene ved Bornholm 1684, thi man havde faaet Mistanke om, at Svenskerne havde i

Sinde at bemægtige sig de herreløse Klippeøer. Kristiansø var et Modtræk imod den store Krigshavn Karlskrona, som Svenskerne kort forinden havde grundlagt i det gamle danske Landskab Blekinge.

Saaledes vedblev Nils Juel at arbejde paa den Flaade, hvis Berømmelse han havde skabt. Sin Fritid tilbragte han mest paa Taasinge paa *Valdemarslot.* Godset erhvervede Nils Juel som sagt af Kongen for sine Prisepenge, men selve Slotsbygningen og en stor Del af Øens Bøndergods tilkøbte han sig efterhaanden af de private Ejere. Af det Hele blev der oprettet et Stamhus for hans Efterkommere, i hvis Besiddelse det endnu er. Ogsaa paa Landjorden var Nils Juel en elsket Mand, og han gik i København under Navnet „den gode gamle Ridder“.

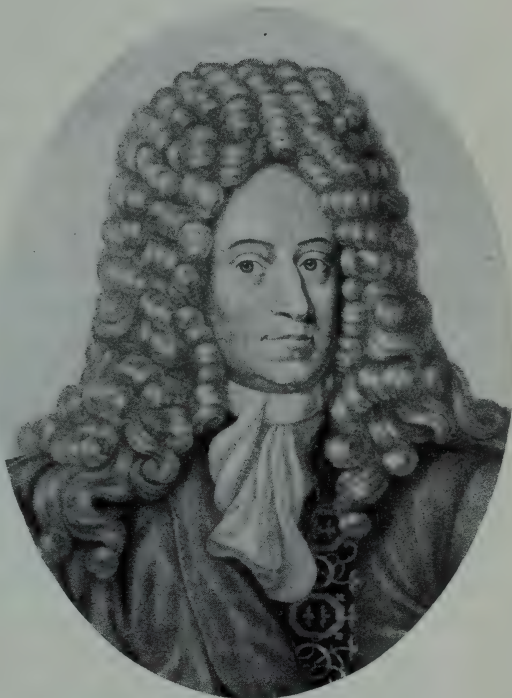
Nils Juel døde den 8. April 1697 i sin Gaard, det nuværende Thotts Palæ, paa Kongens Nytorv, som han selv havde opført. Hans Lig blev bisat i Holmens Kirke i en forgyldt Kobberkiste, der er smykket med Indskrifter og Billeder af hans Sejre, og paa Kapellets Vægge findes hans Brystbillede i Marmor og otte Reliefer, der fremstiller hans vigtigste Sejervindinger. Her hviler ogsaa hans ædle Hustru *Margrete Ulfeld*, en Datter af Knud Ulfeld til Svenstrup, der faldt i Kampen for sit Land.

Nils Juel er en af Danmarks bedste Sønner. Ved hans Minde fæster der sig ingen Plet, men han fremstilles som en af sin Tids reneste Karakterer. Med Rette satte Kingo under hans Billede:

> En Mand af gammel Dyd og dansk Oprigtighed,
> af Ja og Nej og hvad man godt og ærligt veed.

Den samme Energi, som viser sig i Flaadens Styrelse, præger ogsaa de første Aar efter Freden paa en Mængde andre Omraader. *Skatterne* blev nedsatte, og da man gik over til at lade *Hæren* bestaa alene af hvervede, føltes dette som en stor Lettelse for Bondestanden. Ved Siden heraf søgte man navnlig at ophjælpe *Købstæderne*, og for anden Gang under Enevælden vilde man skabe en egen dansk Industri, navnlig af Silke og Uldvarer. Her kom man til at staa over for det Spørgsmaal, hvorledes man skulde stille sig til *de reformerte*, som just da blev fordrevne fra Frankrig, og aabenbart var i Stand til at tilføre de Lande, hvor de vilde slaa sig ned, en Sum af Dygtighed og Intelligens. Det skulde synes let at tage Stilling hertil, da Dronningen, den sympatetiske *Charlotte Amalie* fra Hessen-Kassel, selv tilhørte deres Lære. Men hun havde kun ringe Indflydelse paa Kongen, skønt de i en Aarrække havde levet lykkeligt sammen, før han tog sin Livlæges Datter Sofie Amalie Moth til sin Elskerinde. Skønt baade Katolikker og Jøder 1682 havde faaet fri Religionsøvelse i Fredericia (saaledes kaldte man nu

Frederiksodde), gjorde man dog store Vanskeligheder over for de reformerte. Forgæves var Dronningens Forbøn, thi de indflydelsesrige Teologer, som Biskop Hans Bagger og Hofpræsten Masius, søgte paa enhver Maade at hindre deres Ophold i Landet, fordi det skulde være „skadeligt for den lutherske Læres Renhed“ og farligt for Kongemagten, da de reformerte havde demokratiske Tilbøjeligheder. Ganske vist betænkte man sig tilsidst, og gav 1685 de reformerte Religionsfrihed og adskillige Forrettigheder. Men da var det for sent. De dygtigste af dem havde den Gang slaaet sig ned i Holland og Brandenburg, hvor den store Kurfyrste endogsaa skal have pantsat sit Sølvtøj for at skaffe dem de første Livsfornødenheder, og de havde mistet Tilliden til den danske Regering.

Fig. 226. Ole Rømer.

Den By, som kom til at nyde særlig Gavn af Regeringens Omsorg for Handel og Industri, var naturligvis *Hovedstaden.* Dette skyldtes for en stor Del en enkelt Mand, nemlig den fremragende Astronom og Matematiker *Ole Rømer.* Han var en Aarhusbo, der under et længere Ophold i Frankrig opnaaede en saadan Anseelse, at han blev Lærer for den franske Kronprins i Matematik, og her gjorde han sit Livs store Opdagelse, da han bestemte Lysets Hastighed. Efter sin Hjemkomst blev han Professor, men Regeringen tog ham i næsten alt for høj Grad i Brug til praktiske Formaal. Navnlig virkede han som Politimester i København til sin Død 1710. Ham skyldes en Mængde gavnlige Foranstaltninger, saaledes Indførelsen af den gregorianske Kalender, af samme Maal og Vægt over hele Landet, af Milepæle og af Forbedringer i Samfærdselsmidlerne. I København fik han indrettet et ordentligt Nattepoliti og en Gadebelysning ved Lygter, der ganske vist kun var tændte, naar det ikke var Maaneskin. Brolægning og Brandvæsen

blev forbedret, Assistentshuset blev oprettet til Understøttelse for fattige, og Byen blev forskønnet paa mange Maader. Navnlig kom dette Egnen om Amalienborg og *Kongens Nytorv* til Gode, hvor Kongen selv 1672 havde nedlagt Grundstenen til Gyldenløves Palæ, som siden blev købt af Dronningen og fik Navn af *Charlottenborg*. Rundt om Torvet byggede andre Stormænd deres Gaarde (f. Eks. Nils Juel), og i Midten rejstes i 1688 Kongens Statue til Hest.

Ogsaa til *Bondestanden* strakte Regeringens Omsorg sig, skønt den ikke havde den Forstaaelse heraf, som det vilde være naturligt over for Landets Hovederhverv. Det vigtigste Skridt var Udarbejdelsen af en ny *Matrikel*, d. v. s. en almindelig Jordebog for hele Landet, hvorved det blev muligt at fordele Skatterne ligeligt paa Jordejendommene. Dette skete ved, at Jorden deltes i „Tønder Land“, d. v. s. Arealer paa 14,000 Kv. Alen, hvad der krævede en Tønde Korn i Udsæd. Men desuden blev den inddelt efter en bestemt Værdi: „Tønder Hartkorn“, hvilket oprindelig betyder en Tønde haardt Korn, nemlig Rug eller Byg, som kunde svares i Afgift af Jorden. Paa en saadan Tønde Hartkorn gik der mere eller mindre Agerland efter dettes Godhed, af det bedste to Tønder, af det slettere indtil 20 Tdr. Land. Vurderingen var altsaa baseret paa et dobbelt Grundlag, dels af Arealet og dels af Jordens Kvalitet. Iøvrigt maa det indrømmes, at Kristian V's senere Aar i visse Henseender betegner en Forværrelse af Bondestandens Stilling, da Regeringen *skærpede Tvangen for Fæstebønderne* til at overtage Herremændenes Gaarde, og da man ikke kunde undgaa, at der fandt en betydelig *Nedlæggelse af Bøndergaarde* Sted, hvorved disses Jord blev skattefri Hovedgaardsejendom. Den store Forandring, som skete derved, at den tyske Adel fandt Indpas i Danmark, blev ogsaa Bønderne til Skade, og det er fra nu af, at man imod Bønderne anvender de haarde Tvangsmidler (Træhest og Hundehul), som har deres Oprindelse fra den brutale Behandling af Soldaterne under Trediveaarskrigen.

Den vigtigste af alle Reformer i denne Tid var vel Indførelsen af den Lovbog, der saa længe havde været haardt paakrævet. Endelig udkom den 15. April 1683 *Den danske Lov*, som bærer Navn af Kristian V. Det er et noget uordentligt Arbejde, men i det Hele taget, hvad de enkelte Bestemmelser angaar, et godt Værk, og gennemgaaende humant i sine Straffebestemmelser. For en stor Del omfattede den de allerede gældende Lovbestemmelser, der blev satte i System. Ejendommeligt er det dog, at vigtige Dele af det tilbagestaaende Selvstyre forsvandt ved denne Lov, idet Nævninger og Mededsmænd afskaffedes, og Befolkningens Ret til at vælge sine Præster og kommunale Embedsmænd ophævedes. Saaledes betegnede Loven en Stramning af den Enevælde,

som allerede skulde synes at være tilstrækkeligt omfattende. I 1687 fulgte *den norske Lov*. Vigtig var ogsaa den *Salmebog*, der blev udgivet af den berømte Digter *Thomas Kingo*, der var Biskop paa Fyn. Hans Myndighed og Stridbarhed førte ham ind i en Mængde Rivninger, der ikke tjener til hans Ære, men han staar som Tidsalderens betydeligste danske Digter, og det skal ikke glemmes, at han i Forordet til Salmebogen fører et varmt Forsvar for det danske Sprog, der netop paa den Tid var udsat for stærk Fare ved den tyske Indtrængen. Mange

Fig. 227. Charlottenborg. (Prospekt af Corning paa Frederiksborg.)

er ikke de Digtere, som Tidsalderen kan opvise, og Navne som *Anders Bording* og *Henrik Gerner* tilhører nu Litteraturhistorien, men den gamle ægte Tone klang dog endnu gennem „Dannevirkevisen", som Præsten *Laurids Kok* lod fremkomme i Peder Syvs Folkevisesamling. Den viser, at der var andre end Kongen, som havde en klar Forstaaelse af, at Leddet var af Lave.

Saa længe Griffenfeld stod paa sin høje Post, nød *Videnskaben* godt af hans Beskyttelse, men senere havde Regeringen kun ringe Sans derfor, og hvad der blev gjort til dens Fremme, skyldtes privat Godgørenhed. Derfor maatte *Resens* danske Atlas, en stor Beskrivelse af Landet, der var smykket med Billeder og Kort, ligge uudgivet indtil denne Dag. Sønderjyden Professor *Ole Borch,* der var en fremragende Latiner og Kemiker, stiftede før sin Død en Fribolig for 16 studerende i sin Gaard i Kannikestræde. Han gav det Navnet „Collegium Mediceum" efter

Sagnet til Minde om hans ulykkelige Kærlighed til en italiensk Prinsesse, men efter hans Død fik det Navnet Borchs Kollegium. Ogsaa Etatsraad *Jørgen Elersen* stiftede et Kollegium i Kannikestræde for 16 Studenter, da han havde mistet sine to unge Døtre ved den sørgelige Ildebrand i *Operahuset paa Amalienborg*. Her blev der den 15. April 1689 spillet en Opera i Anledning af Kongens Fødselsdag, og lige i Begyndelsen af Stykket kom Merkur ned fra Skyerne under saa stærk Torden og Lynild, at der gik Ild i Bygningen. Der blev nu almindelig Trængsel mod Udgangen, mange blev traadte ned og kvalte foruden dem, der indebrændte. Ialt talte man 73 Lig.

Med den *gamle danske Adel* gik det i denne Tid mere og mere tilbage. Den mistede under Enevældens første 40 Aar Halvdelen af sine Hovedgaarde, og den trængtes næsten helt ud af Administrationen. Et mærkeligt Eksempel paa, hvor mistænksom Regeringen var over for den, er den Skæbne, som den lærde Baron og Gehejmeraad *Oluv Rosenkrantz* 1682 maatte friste. Da en lüneborgsk Professor i et Skrift havde paastaaet, at Danmark altid havde været et Arverige, og at Adelen efterhaanden havde tilrevet sig Valgretten, svarede Rosenkrantz med et „Forsvar for den danske Adel“. Det var hans Mening at give en historisk Fremstilling, men der fandtes tillige Ytringer, som faldt Regeringen for Brystet, som da han dadlede Korfits Ulfelds Uvenner, der havde styrtet ham i Ulykke. Følgen blev, at Rosenkrantz blev anklaget for Majestætsforbrydelse. Højesteret dømte, at han skulde miste sin Hovedlod og sine Embeder, forvises fra København og tilbagekalde sine Ytringer. Ganske vist blev han benaadet og slap med at betale en Bøde paa 22,000 Rdl., men han døde kort efter, 1685, rimeligvis under Paavirkning af den Behandling, han havde lidt.

Hvad Rigets Centralstyrelse angaar, var det et betydeligt Fremskridt, at *Kommercekollegiet* efter 1680 igen traadte i Virksomhed til Fremme for Industri og Handel, og det var en Reform, som er bleven bevaret lige til Nutiden, at man fra Rentekamret udskilte de egentlige Kasseforretninger, som overførtes til *Zahlkammeret*, der var Forløberen for Nutidens Finanshovedkasse. I Aarene 1685—90 var der en almindelig Pavse i Reformerne, men i 1692 kom *Kristian Sigfred Plessen* i Spidsen for Finanserne, og han gjorde meget for at forbedre Tilstanden ved at lette Skatterne og samtidigt formindske Udgifterne. Dog lykkedes det ikke at faa Balance i Statsregnskabet under Kristian V, men dette hænger vistnok sammen med, at Nordeuropa i denne Tid hjemsøgtes af en Række daarlige Aar. Tilstanden i Danmark var dog langtfra saa slet som i Sverige, hvor Masser af Mennesker døde af Sult.

Kristian V var i det Hele en folkeyndet Mand. Mens kun Adels-

mænd og høje Embedsmænd blev stedede til Audiens paa Slottet, kunde enhver henvende sig til ham, naar han var nede i Stalden. Som Vidnesbyrd om den fri Tone fortælles det fra hans første Regeringsaar, at det ikke var sjeldent, naar han red gennem Gaderne, at Borgerne stod i Vinduerne og hilste paa ham med et Glas Vin. Han var just ikke maadeholden i Nydelsen af Mad og Drikke, men han synes ikke at have brudt sig videre om prægtige Fester, Maskerader og tyske Operaer, som den Gang var paa Moden. Derimod var det hans Hovedfornøjelse at tumle sin Hest ved Ringrenden eller paa Parforcejagt, og han elskede legemlige Anstrengelser. Den 19. Oktober 1698 var han paa Eremitagen og hørte om en anskudt Hjort. Han ilede da ud for at give den Dødsstødet, men den rev ham over Ende og slog ham to Gange saa voldsomt over Benene, at han næsten ikke mere kunde gaa. Om Aftenen den 19. August 1699 begyndte paa Københavns Slot det Sygdomsanfald, der røvede hans sidste Kræfter og hensatte ham i en næsten uafbrudt Dvale, hvorunder han døde om Eftermiddagen den 25. August.

Dronning Charlotte Amalie overlevede Kongen i 15 Aar. Hun var en forstandig Kvinde, der gjorde godt, hvor hun kunde, og elskede det danske Folk og det danske Sprog, saa at Kingo med Rette kunde sige: „Hun gjorde mange af dem til Skamme, der maaske i 30 Aar har ædt Fædrelandets Brød uden at ville lære 30 danske Ord“. Et smukt Træk af hende er det, at hun nærede varm Deltagelse for Leonora Kristine i Fængslet, saa at hun havde Taarer i Øjnene, da hun stod over for hende. Charlotte Amalie var praktisk og dygtig, hvad hun viste ved Styrelsen af sine store Godser. Som Enke opholdt hun sig ofte om Sommeren i det smukt beliggende Hundslund Kloster i Vendsyssel, som hun havde købt 1690, og som efter hende fik Navn af Dronninglund.

Frederik IV's første Aar. Freden i Travendal.

Frederik IV var født den 11. Oktober 1671 paa Københavns Slot, og han blev døbt samme Dag, i hvilken Anledning hans Fader udnævnte de første 19 Riddere af Danebroge. Kronprinsens Opdragelse blev forsømt efter Tidens Grundsætninger, der ved Hoffet lød saaledes: „En Prins behøver ingen Kundskaber, Lærdommen fordærver den naturlige Forstand“. Følgen var, at Frederik IV hele sit Liv igennem skrev slet Dansk og Tysk og endnu værre Fransk. Hans Kundskaber i Historie og Samfundsvidenskab var maadelige, og han klagede selv som voksen derover. Da han var 20 Aar gammel, blev han sendt paa en Rejse til Italien, hvor han fik Smag for Musik og Bygningskunst, men ikke uden Grund blev det tilføjet, at han havde „mere Sans for Italiens levende

Skønheder end for Rafaels malede". Skønt Frederik IV manglede Kundskaber og desuden blev holdt borte fra alle Regeringsforretninger, saa længe hans Fader levede, blev han dog ved sin gode Hukommelse og sin utrættelige Arbejdsomhed en af Danmarks virksomste Konger. Ligesom Kristian IV vilde han selv kende Sagerne i det enkelte og blev ofte ved at arbejde til langt ud paa Natten for at gennemgaa de indkomne Beretninger. Han forstod at optræde med kongelig Værdighed, skønt han langtfra besad noget imponerende Ydre, og han viste en Elskværdighed som ikke kunde andet end vinde Folket. Men hans værdifuldeste Egenskaber var en sund Forstand og en Karakterfasthed, der gjorde, at han ene blandt alle sine Omgivelser kunde holde fast ved et Maal og virkelig naa dertil.

Paa en ny Rejse i 1695 valgte han den 28aarige Prinsesse Louise af Mecklenborg-Güstrow til sin Brud. Nu kronedes de efter Tronbestigelsen den 15. April 1700 i Frederiksborg Slotskirke. Men til Trods for, at denne Forbindelse ingenlunde var truffet mod Frederik IV's Ønske, varede det dog ikke længe, før han indgik et Ægteskab til venstre Haand med den prøjsiske Gesandts Datter, Grevinde Viereck, saaledes at han i Virkeligheden gjorde sig skyldig i Bigami, der efter Loven straffedes haardt. Grevinden døde dog snart efter, og Folket blev foreløbigt fritaget for den Skandale at se sin Konge udstyret med to Hustruer.

Tronskiftet satte sine Spor i den højere Styrelse. Plessen blev skudt til Side, og i Stedet kom *Ditlev Vibe,* der stod Kongen personligt nær, i Spidsen for Kancelliet og blev den mest indflydelsesrige. Han var velbegavet, men langtfra den overlegne Statsmand, hvortil Danmark trængte.

Tiderne var nemlig vanskelige. Aaret 1700, da den nye forbedrede Kalender begyndte i Danmark, idet man lod den 1. Marts følge umiddelbart efter den 18. Februar, blev ogsaa i andre Henseender mindeværdigt. Den unge Hertug Frederik IV af Gottorp stolede paa sin Svoger Karl XI og vedblev at vise et fjendtligt Sindelag mod Danmark. Han gjorde det med Tillid, da Sømagterne England og Holland havde sluttet sig sammen med Sverige om at understøtte Hertugen, hvis han blev angrebet af den danske Konge. Ogsaa Lüneburg hørte til Danmarks Fjender. Som Modvægt herimod havde Danmark 1699 hemmeligt sluttet Forbund mod Sverige med Kong *August af Polen* og Czar *Peter af Rusland.* Den sidste var endnu en ret ubekendt Storhed, der haabede at kunne benytte Karl XII's Ungdom og Ubesindighed til at fratage Sverige dets tidligere Erobringer og naa frem til Østersøen. Men det gik ganske anderledes. Da Frederik IV ikke længere vilde taale Hertug Frederiks Optræden, rykkede 18,000 Mand danske Tropper i Marts 1700 ind i de gottorpske Lande og begyndte at belejre *Tønning.* Kong Frederik

havde haabet paa, at Flaaden imens skulde kunne dække Sjælland, saa han ikke behøvede at efterlade nogen synderligt stor Styrke her. Men denne tredje Besættelse af Hertugens Lande blev taget meget ilde op af hans allierede. En svensk og en lüneburgsk Hærafdeling trængte ind

Fig. 228. Kong Frederik IV. (Efter Wahls Maleri paa Rosenborg.)

i Holsten og tvang Danskerne til at ophæve Tønnings Belejring. Værre var det, at en engelsk og hollandsk Flaade den 7. Juli viste sig i Øresund, hvor den danske Flaade under Kristian V's uægte Søn, Ulr. Kr. Gyldenløve, undlod at angribe den for ikke at virke udæskende. Vi haabede paa at kunne hindre dens Forening med den svenske Flaade, da vore Skibe spærrede Øresund mellem Saltholm og Sjælland, og da

Flinterenden (mellem Saltholm og Skaane) ansaas for usejlbar. Men til alles Overraskelse lykkedes det den svenske Flaade at gaa igennem Flinterenden og forene sig med de allierede. For denne Overmagt maatte den danske Flaade sejle tilbage til Københavns Red, og den blev indesluttet her. Fjenden forsøgte et Bombardement af Hovedstaden, som dog ikke gjorde nogen synderlig Virkning.

Imidlertid havde Karl XII, 18 Aar gammel, revet sig løs fra de forvovne Fornøjelser, hvormed han hidtil havde beskæftiget sig. Han havde ikke længere Tid til at fælde Bjørne med Spyd eller til at sætte hen over høje Træstabler til Hest. I Ly af den engelsk-hollandske Flaade gjorde han den 4. August Landgang paa Sjællands Kyst ved *Tibberüp Mølle* tæt syd for Espergærde. Da det gik for langsomt med Landsætningen, sprang han ud i Vandet og vadede i Land i Spidsen for sine Folk. De faa hundrede Mand uøvede danske Soldater, der stod paa Kysten, blev let splittede. Københavns Kommandant Schack viste sig ikke Situationen voksen, men der herskede den bedste Aand mellem Københavns Borgere og Studenter, som opmuntredes af Enkedronningen Charlotte Amalie og kun forlangte at blive førte mod Fjenden.

Den unge svenske Konge haabede allerede paa at erobre den Hovedstad, som hans store Farfader havde maattet lade ligge. Han holdt ypperlig Krigstugt og vandt ved sin Mildhed de sjællandske Bønder, som førte Levnedsmidler til hans Lejr og ønskede alt godt over „deres fromme Ulrikkes Søn". Over Humlebæk var han rykket frem til Enrum ved Vedbæk, og han drev ivrigt Jagten i Nordsjællands Skove.

Kong Frederik indsaa, at kun en hurtig Fred kunde redde hans Hovedstad og hans Flaade. Ved kloge Underhandlinger fra dansk Side lykkedes det at faa Forhandlingerne til alene at dreje sig om Hertugens Stilling. Freden kom derfor allerede den 18. August i Stand i *Travendal,* et Slot ved Trave i Holsten. Hertugen fik Ret til at anlægge Fæstninger og holde Tropper, saa mange han lystede, og han skulde desuden have 200,000 Rdl. i Skadeserstatning. Neppe til sin Glæde maatte Karl XII allerede i Begyndelsen af September forlade Sjælland og drage tilbage til Helsingborg, da den engelsk-hollandske Flaade truede med at sejle bort. Han vendte sig nu mod Rusland og Polen, hvor hans Krigshæder snart skulde straale med endnu større Glans.

Felttoget havde varet kort, men Frederik IV havde lært deraf. Han havde set, hvor utilstrækkeligt Rigets Værn var, naar baade Hovedstaden og Sydgrænsen skulde forsvares, og han besluttede derfor ved Siden af den hvervede Hær paany at skabe en national Væbning. Derfor oprettedes der straks ved Forordningen 22. Februar 1701 et *Landeværn* eller Landmilits paa syv Regimenter (15,000 Mand). Landet

blev delt i Lægder paa 20 Tdr. Htk., som hver stillede en Mand af Landets egne Børn, der skulde tjene i seks Aar. Hertil føjedes der 1800 Mand Dragoner, som blev udskrevne paa Krongodset. Den Tjeneste, der krævedes, var saare lempelig, for at man ikke skulde skade Agerbruget. Soldaterne skulde kun eksercere et Par Timer om Søndagen efter Kirketjenesten bag Kirken, og kunde derfor uden Forstyrrelse blive i den Tjeneste, de havde. Men Foranstaltningen vakte alligevel stort Misnøje hos Bønderne, da Soldatervæsenet den Gang var i Vanry ved de hvervede Soldaters Udskejelser og den barbariske Maade,

Fig. 229. Karl XII's Landgang ved Humlebæk.

hvorpaa Disciplinen haandhævedes. Skønt Kongen strengt forbød at bruge Hug og Skældsord overfor de udskrevne Bønder, rømte dog mange Karle bort fra Landet, eller skjulte sig for at undgaa Udskrivning. Hovedhensigten med Landmilitsen blev dog opnaaet. Frederik IV var ideligt paa Rejse for at overtyde sig om, at Øvelserne blev drevne forsvarligt. Landmilitsen gjorde da ogsaa Fyldest i den store Krig, som snart paafulgte, f. Eks. de jydske Regimenter ved Gadebusch.

Lagde end Frederik IV herved en Byrde paa Bønderne, gjorde han sig paa den anden Side højt fortjent af dem ved at fjerne et langt tungere Aag. *Vornedskabet,* der saa længe havde bundet Bønderne paa den sjællandske Øgruppe til Stavnen, blev ophævet ved Frd. af 20. Februar 1702, hvorved der tilsagdes alle Bønder, der var fødte efter Kongens Regeringstiltrædelse, eller blev fødte senere, Frihed for Vornedskab. Saaledes fik ikke alle vornede Bønder med et Slag Friheden, men det var sikkert klogt, at der blev skabt en Overgangstilstand for ikke at berøve Landbruget en nødvendig Kraft. For de øvrige vornede

Bønder sørgede Kongen ved at afskaffe forskellige Misbrug. Jublen over den vundne Frihed var almindelig, og Frederik IV vandt sig derved Ry som en folkekær Konge.

Ved det nye Værn havde man vundet dette, at de hvervede Troppers Antal kunde indskrænkes, og da Kongen tillige, klog af Skade, ønskede at komme i et venskabeligt Forhold til Sømagterne i Vesteuropa, gik han ind paa at *udleje 20,000 Mand* til disse til Kampen mod Ludvig XIV af Frankrig. Naar man tænker paa, i hvor høj Grad en saadan Fremgangsmaade strider imod vor Tids Opfattelse, bør det ikke glemmes, at de udlejede Soldater var hvervede Folk og for største Delen Udlændinge, som havde gjort Krigen til deres Haandværk. Saaledes kom en Del af den danske Hær til at kæmpe under den spanske Arvefølgekrig fjernt fra Danmark i Tyskland, Nederland og Italien. Tropperne erhvervede sig baade Øvelse og Hæder og vendte 1714 tilbage med glimrende Lovtaler af de berømte Feltherrer Eugen og Marlborough, hvis Minde endnu lever i Soldatervisen: „Malebrok er død i Krigen“. Han sagde aabent om de danske Soldater, at han uden dem ikke vilde have kunnet udrette saa meget, som han nu gjorde.

Ved denne Udlejning af Tropper kom *Finanserne* endeligt paa Fode, hvilket ikke var lykkedes under hele Kristian V's Regering, men Staten svækkedes tillige ved at være berøvet de bedste Soldater. De ydre Forhold var i Virkeligheden ikke tillidsvækkende i Aarene efter Travendalfreden. Paa Karl XII's eventyrlige Tog ledsagedes han af sin Svoger Hertug Frederik IV, indtil Danmark under Slaget ved Klissov i 1702 blev befriet for denne uforsonlige Modstander ved en polsk Kugle. Hans Søn *Karl Frederik* var kun to Aar, og der blev følgelig indsat en Formynderregering med den afdøde Hertugs Broder, *Kristian August*, i Spidsen. Størst Indflydelse i denne Regering havde Baron *Gørtz*, der var meget fjendtlig stemt mod Danmark. Det manglede da heller ikke paa Rivninger mellem det gottorpske Hus og Kongen. Hertugen ønskede at erhverve sig *Stiftet Lübeck*, mens Kongen vilde skaffe sin Broder Karl det samme; Hertugen vilde ophæve *Fællesregeringen* tvertimod Ridderskabets og Kongens Vilje; endelig vilde Kongen ikke tillade, at Hertugens Navn og Titel blev trykt med lige saa store Bogstaver som hans eget i de Forordninger, som de udgav i Fællesskab. Saa latterlig end den sidste Strid, „*Frakturstriden*“, var, havde den dog til Følge, at der i hele otte Aar ikke blev holdt nogen Landdag i Hertugdømmerne. Imidlertid kom Tordenbudskabet til det gottorpske Hof om Karl XII's Nederlag ved Pultava i Ukrajne, hvor hans Hær, den stolteste Sverige nogen Sinde havde frembragt, d. 9. Juli 1709 var bukket under for den russiske Overmagt. Med Nød og neppe reddede

Karl sig gennem Stepperne til Tyrkiet. Gørtz fandt det nu ikke raadeligt at fortørne Kong Frederik yderligere. Med usædvanlig Eftergivenhed bilagde han Striden med Danmark ved Forliget i Altona 1709, og i en hemmelig Artikel bestemtes det endogsaa, „at Landdagene skulde ophæves, og at det Udvalg af Ridderskabet, som herefter skulde sammenkaldes, kun skulde have raadgivende Stemme". Ved nye Forlig lovede den gottorpske Hertug den strengeste Neutralitet med Hensyn til Sverige. Hvorledes han havde i Sinde at holde sit Løfte, kom snart for Dagen.

Danmarks fornyede Deltagelse i den store nordiske Krig. Magnus Stenbocks Sejre og Tønnings Overgivelse.

Karl XII's Uheld i Rusland vakte paany alle Sveriges Fjender til Virksomhed. De haabede nu paa at faa Bod for de lidte Tab. Mærkeligt er det at se, at Frederik IV i et saadant Øjeblik fandt det betimeligt at begive sig ud paa en længere Rejse til *Italien* fra Novbr. 1708 til Aug. 1709, thi allerede før Pultavaslaget var det tydeligt, at Sveriges Magt var i Nedgang. Det var den Nydelseslyst, som altid havde et stærkt Tag i Frederik IV, der drev ham af Sted, og Rejsens Udgifter var store; de 200,000 Rdl., som den kostede, kunde have været anvendte bedre. Følgen af den langvarige Fraværelse var ogsaa, at medens man før Pultavaslaget kunde have faaet en Alliance med Rusland mod Subsidier, følte Czar Peter sig senere saa sikker paa sin Overlegenhed, at han ikke længere vilde betale Penge for at faa den danske Konge med i Krigen. Paa Tilbagevejen fra Italien besøgte Kong Frederik Kong *August* af Polen, der tillige var Kurfyrste i Sachsen, og fornyede Forbundet af 1699 med ham, hvorpaa de to Konger fulgtes ad til Berlin, hvor et Trekonge-Møde holdtes, og *Frederik I* af Preussen tiltraadte Alliancen. Endelig sluttede *Czar Peter* sig i Oktober til Frederik IV, men nu uden Subsidier.

Den 28. Oktober 1709 kom Danmarks Krigserklæring. Man anførte heri flere Grunde f. Eks. Svenskernes Forurettelser mod danske Skibe, men de havde kun ringe Vægt. Den sande Aarsag til Krigen var naturligvis det gamle Fjendskab og det genfødte Haab om at tage de skaanske Provinser tilbage. Danmarks fornyede Deltagelse i den store nordiske Krig varede i 11 Aar, indtil 1720. Krigen var fuld af mærkelige Omskiftelser og lagde de tungeste Byrder paa det danske Folk, men den endte dog tilsidst heldigt.

Om *Folkestemningen i Danmark* over for Krigen har vi kun faa Efterretninger. I den Tidsalder, hvor der ikke fandtes nogen fri Presse,

kom de almindelige Tanker og Følelser til Orde gennem Præsternes Prækener. Da Krigen var en afgjort Sag, holdt Hofpræsten Peder Jespersen en Præken over Ordene „*Nu eller aldrig*", hvori han stærkt talte for Krigen. Men samme Dag til Aftensang talte en af hans Kolleger over Ordene „*Hverken nu eller nogen Sinde*", og indtog heri det modsatte Standpunkt. Regeringen maatte tilsidst lægge Baand paa de politiserende Præster. Stemningen i Danmark var saaledes øjensynlig delt, og hvad *Skaane* angaar, den Brud, hvorom der skulde danses, var de danskvenlige Stemninger her svagere end i 1676. Dette fulgte simpelt hen af den Udvikling, der havde fundet Sted i de skaanske Landskaber i den mellemliggende Tid. Under Indtrykket af de danskes Nederlag i den skaanske Krig, havde den svenske Generalguvernør i Skaane, *Ascheberg*, i Maj 1681 samlet Repræsentanter for Præstestanden til et Møde i Malmø, hvorunder man havde bevæget dem til selv at ansøge om Enhed med Sverige i *Kirkevæsenet (Uniformitet)*. Ligeledes havde Stædernes Udsendinge paa et nyt Møde samme Steds ansøgt om Uniformitet i Retsvæsenet. Efter Mødet bekræftede Gejstligheden sine Udsendinges Beslutning, og Adelen sluttede sig hertil, men Borgernes Holdning er ubekendt, og Bønderne blev aldrig raadspurgte. Regeringen var dog tilfreds med Resultatet af de to Møder og holdt sig dertil. Den gennemførte i de følgende Aar Uniformitetstanken i Praksis, paabød en svensk Bøn og svenske Salmer, som skulde afsynges før og efter Prækenen og forlangte, at Præsten skulde oplæse Epistlen og Evangeliet paa Svensk. Hertil blev knyttet ABC-Læsning med Børnene af Klokkeren i Sognet. Men selve Prækenen vedblev foreløbigt at være dansk. Hvis Præsterne viste passiv Modstand, blev de truede med Afsættelse. Fra Efteraaret 1682 blev svensk Præken indført, saaledes at man paa de Steder, hvor de indfødte Præster ikke magtede den, forlangte, at de skulde ansøge om svenske Kapellaner til Assistance. Med stor Smaalighed blev disse Bestemmelser gennemførte af den svenske Regering gennem Biskop *Hahn*, der efter Vinstrup var kommen i Spidsen for Lunds Stift. Ogsaa ydre Tegn, som den danske Pibekrave, blev det forbudt Præsterne at bære, og nogle Steder var de svenske Provster saa tjenstivrige, at de paa gamle Malerier i Kirkerne af afdøde danske Præster lod Pibekraverne overmale. Bestandig var Provsterne paa Færde, og undertiden sneg de sig usete ind i Kirkerne for at overvære Prækenerne og høre, om de foregik paa godt Svensk. Saaledes blev Gejstlighedens Modstand snart brudt, og hvor Almuen satte sig til Modværge og som Modtræk nægtede at ofre til Præsterne, svarede Regeringen med en skarp Kirketugt. Navnlig holdt man Øje med de Læsemøder, som skulde finde Sted efter Gudstjenesten med Børnene i Kir-

kerne, og der blev fastsat Bøder for Fraværelse fra disse. Systemet virkede, og i 1687 kunde 7000 Børn læse, og 18,000 kunde Katekismen udenad. Samtidigt blev ved Præsteledigheder Kandidater fra Op-Sverige foretrukne for indfødte Skaaninger, og inden 1685 var allerede 32 bleven indsatte, mest Smålændinger. Den Præst, der i 1711 prækede Dansk i Glimager i Gønge Herred, var vistnok den sidste, som vovede dette.

Paa lignende Maade gik det med *Retsvæsenet* i Skaane. Svensk Lov blev paabudt 1682, og medens Adelen ydede nogen Modstand, blev Bønderne neppe spurgte. Da der tillige blev indført svensk *Hærvæsen*, var det ad de tre Veje, gennem Kirken, gennem Retten og gennem Militærtjenesten, man søgte frem til Maalet, en Forsvenskning af Befolkningen. En stor Svækkelse for denne var det, at den gamle Adel ligesom i Danmark bestandigt gik tilbage i Antal og solgte sine Gaarde til Svenskerne. I 1715 tilhørte kun 26 af 115 skaanske Herregaarde den indfødte Adel. Mellem den Rest af skaansk Adel, som blev tilbage, og de nyindvandrede Svenskere opstod der en Slægtskabs- og Standsfølelse, som svækkede det danske Element. I Købstæderne søgte Regeringen at afbryde al Forbindelse mellem de skaanske Stæder og København, og Byraadspladserne blev besatte med lutter Svenskere. Dog er det danske Talesprog i Bybefolkningen vistnok først forsvundet langt ind i det 18. Aarhundrede. Paa Landet blandt Bønderne skete der ingen nævneværdig Forandring. Den skaanske Kultur er i sine væsentligste Træk forblevet den gamle indtil Nutiden. Sproget er den danske Dialekt, ligesom Bornholmsk, og ligeledes gælder det om Folkedragter, Bygningsformer, Sæder og Skikke, kort sagt det selvstændige aandelige Liv, at der aldrig har fundet noget Nationalitetsskifte Sted heri. Men gennem det svenske Kirke-, Skole- og Retssprog fik Skaaningerne et nyt Rigssprog, som i deres Tanker nu blev det, der naturligt svarede til deres Dialekt.

Endnu stod dog tilbage det afgørende *Sympatiskifte* i Skaane, og at dette for en væsentlig Del skyldes det sidste danske Forsøg paa at genvinde Landet i 1709—10, er vistnok ubestrideligt. Krigen med Sverige blev aabnet i November, da den danske Hær, 15,000 Mand stærk, blev landsat ved Raa Fiskerleje tæt syd for Helsingborg. Den skulde rykke nord paa og forene sig med den norske Hær til et Angreb paa Gammel-Sverige. Da lød det i de Danskes Rækker: „Det er vore Brødre og vort Land," og paa Rustvognene stod der skrevet: „Nu eller aldrig", Ord, der var hentede fra Peder Jespersens Præken, og som gik sørgeligt i Opfyldelse. Anføreren var *Kr. Ditl. Reventlow*, der under Prins Eugens Felttog i Italien havde udmærket sig som en dygtig Kriger. Da det snart viste sig umuligt at mødes med Nordmændene, ændrede man

Planen til at erobre Skaane og trænge ind i Blekinge for at bemægtige sig *Karlskrona* og den derværende svenske Flaade. Maaske kunde denne Plan være lykkedes, hvis Hæren ikke havde været saa daarligt udrustet. Først efter seks Ugers Uvirksomhed kunde Reventlow rykke frem, og han erobrede da hele Landet undtagen Malmø og Landskrone samt en Del af Blekinge. Men hermed var ogsaa Felttogets Lykke forbi, skønt Befolkningen endnu ikke havde glemt sine gamle Landsmænd og paa mange Steder var tilbøjelig til at slutte sig til dem.

Da den danske Hær landede i Skaane, var Landskabet næsten aldeles blottet for Tropper, men det havde i sin Statholder Grev *Magnus Stenbock* „en Mand, der var lige saa meget værd som en hel Armé“. Da han saa, at han ikke var i Stand til at byde Fjenden Spidsen, skyndte han sig op til Småland for at samle en Hær. Snart viste han, at han „kunde stampe en Hær frem af Jorden“. I en Fart fik han samlet 20,000 Mand, alle indfødte, dels ældre Mandskab, dels unge uøvede Folk, som han i forbavsende kort Tid fik givet den nødvendige Øvelse. Med Hærens ydre Udrustning var det lidet bevendt. Det siges, at mange var klædte i hvide Vadmelskofter eller i forrevne Skindpelse og lasede Kapper, og at der var et helt Rytterregiment, der sad til Hest i Træsko, og derfor længe efter for Spøg blev kaldt „Træskoregimentet“.

Da denne Hær nærmede sig, saa Reventlow sig nødt til at trække sig tilbage. Gigten kastede ham paa Sygelejet, saa at han maatte lade sig føre til Sjælland og overdrage Overbefalingen til General *Jørgen Rantzau*, der indtog en fast Stilling nær ved *Helsingborg.* At denne var en tapper Rytteranfører, havde han vist under Marlborough ved Malplaquet, men hos os kom han til at lægge for Dagen, at han ikke sad inde med de Egenskaber, der krævedes af en dygtig Overanfører.

Den 10. Marts 1710 kom det til Slaget ved *Helsingborg.* Hvis Rantzau var bleven i sin befæstede Lejr, der var dækket paa de tre Sider, kunde han uden Tvivl havde kastet Stenbocks Angreb tilbage. Men han følte sig først og fremmest som Ryttergeneral, forlod sin faste Stilling og kastede sig personlig i Spidsen for Rytteriet saa heftigt ind paa den fjendtlige venstre Fløj, at den i Begyndelsen veg. Stenbock benyttede sig straks af denne Fejl, og lod overlegne Masser af Rytteri rykke frem. Hverken med det Gode eller det Onde kunde Rantzau faa sine Folk til at holde Stand. Svenskerne angreb nu med Bajonetten det danske Fodfolk, der var bleven blottet ved Rytteriets Nederlag. De gjorte Fejl stod ikke til at oprette, og til sidst kastede Danskerne sig i vild Flugt ind i Forskansningerne. Nogle Dage efter førtes Levningerne af den danske Hær over til Sjælland. Næppe mere end Halv-

delen vendte tilbage; Kanoner, Magasiner og Tros maatte lades i Stikken, og Hestene dræbes.

Et stort Reorganisationsarbejde maatte nu foretages i Danmark, og i Sommerens Løb blev der virkelig arbejdet med megen Kraft. En Del af Landmilitsen blev indlemmet i Hæren, og Gyldenløves Søn, Valdemar Løvendal, blev sendt til Norge, hvor hans Ankomst satte Fart i Udrustningen. Planen var, at russiske Tropper skulde overføres til Sjælland til et nyt Angreb paa Skaane, men heraf blev der intet. Om Efteraaret laa den danske Flaade haardt medtaget af Sygdom under U. Kr. Gyldenløve i *Køge Bugt.* Den blev angrebet her den 4. Okt. af den

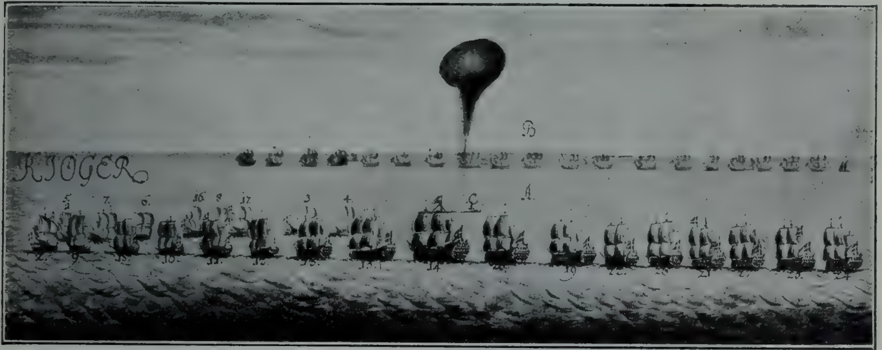

Fig. 230. „Dannebrog" springer i Luften. (Tegning paa Kgl. Bibl.)

gamle Admiral Wachtmeister, men paa Grund af Storm maatte Kampen hurtigt afbrydes. Det er dog til dette Slag, at Ivar Hvitfelds Navn er knyttet. Straks i Begyndelsen af Kampen gik der nemlig Ild i hans Linjeskib *Danebrog*, der laa yderst, uden at man ved, hvorledes det er gaaet til. Han kunde have reddet sin Besætning og sig selv ved at kappe Anker og drive ind paa Land, men han vilde ikke gøre det, da han derved udsatte hele den Transportflaade, der laa bagved, for at komme i Brand. Han vedblev derfor roligt at fyre paa Fjenden, indtil Ilden naaede Krudtkammeret, og sprang saa i Luften med sine Folk. Omtrent 500 Mand omkom ved denne Lejlighed.

Forberedelserne til det følgende Aars Krig blev overflødige, thi i Decbr. 1710 udbrød der tæt nord for Helsingør en forfærdelig *Pest.* Det var en orientalsk Bubonpest, ligesom den sorte Død i Middelalderen, der ytrede sig ved Bylder og sorte Pletter, og skal være bragt hertil med Skibe fra Danzig og Ribe. Efter at have grebet stærkt om sig i Helsingør, blev Sygdommen i Juni Maaned 1711 bragt til Hovedstaden. Kongen og Hoffet forlod i Juli København, og det samme var desværre ogsaa Tilfældet med mange af Lægerne, saa at kun ti blev

tilbage, og man maatte tage Barbererne til Hjælp. Pesten tog i den varme Sommertid et voldsomt Omsving, og over en Tredjedel af Indbyggerne, 23,000 Mennesker, blev bortrevne. Lægerne stod magtesløse over for den, og Rædselen forøgedes ved den Raahed, som blev lagt for Dagen fra mange Sider. Pestsyge Folk blev kastede ud af Husene af de ubarmhjertige Husejere og omkom ofte paa aaben Gade, og tidt blev de døende plyndrede for deres Kostbarheder af løsladte Forbrydere, som Øvrigheden havde set sig nødsaget til at tage til Hjælp. Endelig ophørte Sygdommen efter et halvt Aars Hærgning i November 1711 i København. Men i Aarets Løb var den bleven udbredt med Skibe til flere holstenske Byer, uden at den dog rasede saa voldsomt her som paa Sjælland.

Pesten medførte en Standsning i Krigen, men heldigvis forbedredes Situationen for Danmark, da flere nordeuropæiske Magter nærmede sig til os paa Grund af Karl XII's store Stædighed. Iøvrigt var det en Aftale, at de tre allierede Magter nu vilde vende sig mod *de svenske Besiddelser i Nordtyskland*, og i det næste Aar gik Danskerne over Elben ind i *Bremen* og *Verden*. Hele Landet, der var saa stort som Fyn og Lolland-Falster tilsammen, maatte hylde den danske Konge. Men ogsaa Stenbock havde været ivrig, og det var lykkedes ham at faa en ny Hær udrustet og landsat paa Rügen, da Gyldenløve overfaldt hans Transportflaade og ødelagde den aldeles. Blottet for alle Hjælpemidler blev Stenbock nu nødt til at gaa angrebsvis til Værks for at skaffe sig Proviant, og han besluttede at vende sig mod Vest for at forhindre Danskerne i at forene sig med Russerne og Sachserne. Med 16,000 Mand stod han den 20. December 1712 over for 12,000 Mand danske Tropper ved *Gadebusch* i Meklenborg.

Overanføreren for den danske Hær var *Jobst von Scholten*. Han havde ligesom sin Formand Rantzau udmærket sig i fremmede Lande, men han var ligesaa lidt som denne skikket til at føre Overbefalingen. I sidste Øjeblik før Slaget kom den sachsiske General Flemming med 3000 Mand Ryttere som Undsætning til den danske Hær, men han raadede Kong Frederik til at forandre Troppernes Opstilling, skønt den neppe derved blev bedre. Stenbock drog Fordel af den Uorden, der opstod, og han rettede sit Angreb paa den danske venstre Fløj, der just ændrede sin Opstilling. Ikke desto mindre blev der kæmpet tappert fra dansk Side, og det kom især til et heftigt Sammenstød mellem det svenske Dalregiment og de danske Livgardister og Grenaderer. Med lignende Udholdenhed kæmpede en Bataljon jydsk Landmilits fra Viborgegnen, der ikke vilde give sig, men dannede en Firkant og forsvarede sig til sidste Mand. Frederik IV havde selv været til Stede i

Striden og var i Fare for at blive fanget, da han som en af de sidste forlod Valpladsen. Nederlaget var da en afgjort Sag, men Kongen var i godt Humør. „Tærningerne ligger paa Bordet“, sagde han, „Gud kan endnu vende alt til det Gode“.

Sagen var, at Stenbocks Stilling i Virkeligheden var fortvivlet til Trods for hans Sejr. Et tabt Slag vilde have været den visse Undergang for ham, men et vundet var kun en Forhaling af det samme. Danske Trusler om straks at slutte Fred med Sverige, hvis man ikke fik Hjælp, drev Sachserne og Russerne til at rykke frem og forene sig med Levningerne af den danske Hær, og nu var man Stenbock langt overlegen. Der syntes ingen anden Udvej for ham end at kaste sig ind paa den jydske Halvø, hvad Torstenson og Karl Gustaf havde gjort med saa stort Held. Her haabede han at kunne faa Tilførsel fra Sverige, og han ventede Understøttelse af den gottorpske Hertug. Nytaarsdag 1713 gik da Stenbock ind i Holsten, og her foretog han en Handling, der satte en Plet paa hans Navn. Paa Tilskyndelse af Grev Wellingk, der havde været Guvernør i Bremen og vilde have Hævn, fordi han havde mistet Hus og Ejendom, paabød Stenbock den nylig anlagte Stad *Altona*, skønt den var en aaben By, en uhyre Brandskat. Da Indbyggerne ikke kunde betale, lod Stenbock i Natten mellem den 8. og 9. Januar Byen afbrænde. Det var en Glæde for Hamburgerne at se den Stad ødelagt for deres Øjne, der kunde være blevet dem en farlig Medbejler. Kun 100 Huse blev staaende, og medens Luerne ødelagde Byen, flakkede 10,000 Indbyggere husvilde om i den strenge Vinterkulde. Men Stenbock fik ingen Fordel af denne Grusomhed. Ofte har han senere i sit Fangenskab angret sin Udaad og sagt, at han siden den Dag aldrig havde haft en glad Time.

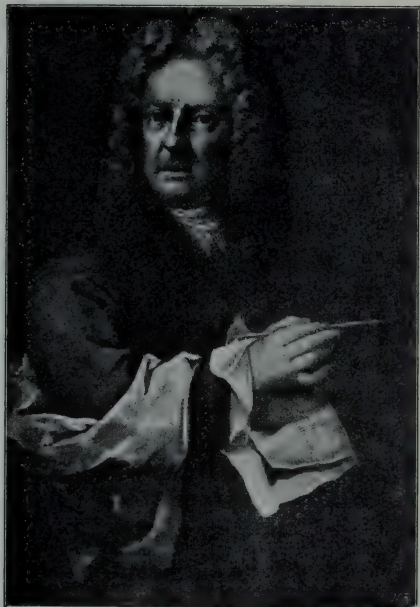

Fig. 231. Magnus Stenbock. (Malet af ham selv i Fængslet, nu paa Rosenborg.)

Han fulgte heller ikke yderligere Wellingks Raad, at ødelægge alt under sin Fremrykning, da Fjenderne, som kom efter, ikke kunde leve af Sten og Aske. Snart fik han ogsaa nok at gøre med at redde sig

selv. Da han var kommet over Ejderen, kunde han paa Grund af Tøvejr ikke marschere længere mod Nord, og han begyndte Underhandlinger med den gottorpske Regering. Den var i Hjertet svensksindet, og nedlod sig til et falsk Spil for at holde sig gode Venner med Danmark og frelse sig, hvis det skulde gaa galt for Stenbock. Endnu den 2. Januar havde Gørtz i Flensborg forsikret Kong Frederik om ubrødelig Neutralitet, og Administratoren Kristian August havde den 13. gentaget dette Løfte i et Brev. Men nu indfandt to gottorpske Gehejmeraader sig i Stenbocks Lejr, og der sluttedes en hemmelig Traktat, som Stenbock højtidelig forpligtede sig til ikke at aabenbare for nogen, uden for Kong Karl i egen Person. Fæstningen Tønning skulde aabnes for Stenbock, men dersom Gottorp paa Grund heraf blev indviklet i Krigen, lovede han paa Sveriges Vegne, at der ikke skulde blive sluttet Fred, uden at Gottorp fik fuld Erstatning for sine Tab. Samtidig med at man aabenlyst bestemt afslog Stenbocks Forlangende om at rykke ind i Tønning, fik Kommandanten hemmelig tilsendt en opdigtet Ordre fra den unge Hertug Karl Frederik, dateret Karlberg Slot i Sverige 23. Juli 1712, som bød „under Straf paa Liv og Ære at indlade Stenbock i Fæstningen, naar han forlangte det“. Men Kommandanten Zacharias Wolff var en forsigtig Mand, som ikke vilde lade sig nøje med den umyndige 12-aarige Hertugs Befaling, og han forlangte en ny skriftlig Befaling fra Administratoren. Nødtvungent maatte denne give ham en saadan.

Svenskerne var imidlertid bleven indesluttede af en tredobbelt overlegen dansk-sachsisk-russisk Styrke og kunde derfor ikke holde deres Stillinger i Ejdersted. Den 14. Februar begyndte de at rykke ind i Tønning. Kong Frederik IV besvarede Tønnings Besættelse med et Patent af den 13. Marts, hvorved han tog alle de hertugelige Lande i sin Besiddelse, og lod alle Skatterne indbetale i den kongelige Kasse. Gørtz søgte imidlertid med sin sædvanlige Snedighed at overbevise Kongen om, at Tønning var bleven besat uden Regeringens Vilje, ved Kommandantens Uforsigtighed. Stenbock havde straks i Begyndelsen af sit Ophold i Tønning gjort et mislykket Forsøg paa atter at bane sig Vej over Ejderen. Snart begyndte der at herske Mangel paa Levnedsmidler og Foder i Fæstningen. Hestene døde af Sult, og der rasede Sygdomme mellem de Masser af Soldater, der var sammenstuvede i den lille By. Den 11. Maj maatte Stenbock bekvemme sig til at forhandle om Overgivelse, da de allierede stod i Begreb med at begynde et Bombardement. Den 16. Maj sluttedes Overenskomsten i Oldensworth, hvorved Stenbock overgav sig med hele sin Krigshær og dens Tilbehør. De fangne udgjorde omtrent 11,000 Mand, deriblandt en stor

Del syge. Efter Overenskomsten skulde de udløses efterhaanden, men dette fandt ikke Sted, og de blev da fordelte rundt omkring i Landet, men voldte mange Uroligheder.

Stenbock havde i Begyndelsen opholdt sig i Slesvig, hvor han levede næsten i Frihed, men da Traktaten ved et russisk Tryk ikke blev overholdt fra dansk Side, blev han ført til København, hvor han fik en Gaard at bo i og endnu blev godt behandlet. Af Harme over ikke at blive udløst, indlod han sig dog i en hemmelig Brevveksling med sit Hjemland og kom heri med skarpe Udtalelser om den danske Konge, ligesom han røbede de Hemmeligheder, han havde opsnappet. Alt dette kom for en Dag ved Postinspektør Erlunds Snedighed, som brød hans Breve. Han blev nu i November 1714 indespærret i Kastellet, hvor han var Genstand for en ganske uværdig Behandling, til han døde den 6. Marts 1717.

Da den svenske Hær overgav sig, var Tønning endnu bleven holdt besat af Hertugens Tropper. Men paa Grund af Hertugens mistænkelige Optræden lod Kong Frederik sin Hær vedblive med Belejringen. Den 7. Februar 1714 maatte den overgive sig og blev straks sløjfet. Kommandanten havde ikke villet følge sin Regerings Opfordring til at tilintetgøre alle de Papirer, der vidnede om den hemmelige Forbindelse med Stenbock. Han frygtede nemlig for, at hans Regering skulde faa i Sinde at skyde Skylden for Fæstningens Aabning for Stenbock paa ham, naar han ikke længere var i Besiddelse af Ordren; i saa Fald kunde den jo opofre ham for at redde sig selv. Det viste sig snart, at han havde handlet forsigtigt ved at gemme Beviserne for sin Uskyldighed. Efter Fæstningens Erobring faldt det ham let at retfærdiggøre sig aldeles. Da den gottorpske Regerings Troløshed derved traadte klart for Dagen, tog Frederik IV ikke i Betænkning „ifølge Krigens Ret“ at besætte hele den hertugelige Del af Slesvig og Holsten.

Tordenskjold. Karl XII's Indfald i Norge og hans Død. Fred i Frederiksborg.

I November 1714 vendte Karl XII endelig tilbage fra Tyrkiet, hvor han havde tilbragt fem Aar med forgæves Forsøg paa at faa Hjælp af Tyrkerne mod Russerne. Imens var hans egne Lande bleven udmattede i den ulige Kamp med de mange Fjender. Men ved Efterretningen om hans Tilbagekomst sluttede disse sig nøjere sammen. Forbundet blev 1716 tiltraadt af *Georg I,* der var *Konge af England* og Kurfyrste af Hannover, thi Karl vægrede sig med god Grund ved at anerkende hans Besiddelse af de tidligere svenske Landskaber Bremen og Verden, som han havde købt af Danmark. Kong Georg lovede tillige Danmark at

garantere det Besiddelsen af den gottorpske Del af Slesvig. Antallet af Fjender voksede bestandig, thi *Preussen* ønskede at bemægtige sig Stralsund og Odermundingerne for at kunne beherske Udløbet af denne Flod. Danmark og Preussen enedes derfor om at dele de svenske Besiddelser i Pommern, og Preussen gav Danmark en lignende Garanti for det gottorpske Slesvig, som England kort i Forvejen havde ydet. Kampen kom i 1715 til at staa om *Rügen* og *Stralsund*, hvor Kong Karl selv ledede Forsvaret og blev trængt haardt af den fjendtlige Overmagt. Fra Sverige søgte man at bringe ham Undsætning, men alle Forsøg mislykkedes. Tre Gange vandt de danske Admiraler Sejre over de svenske Flaader; den tredje og vigtigste Sejr blev vundet i September Maaned af Viceadmiral *Kristen TomesenSehested.*Han rensede Farvandene og satte de allieredes Tropper i Land paa Rügen, saa at Øen til Trods for Kong Karls tapre Modstand blev erobret. Men heller ikke Stralsund kunde han længere forsvare, og det lykkedes ham at slippe over til Sverige paa en lille Jagt, skønt Tordenskjold laa og passede paa ham i Østersøen. Dagen efter overgav Byen sig, og Rügen og Forpommern kom nu under dansk Styre.

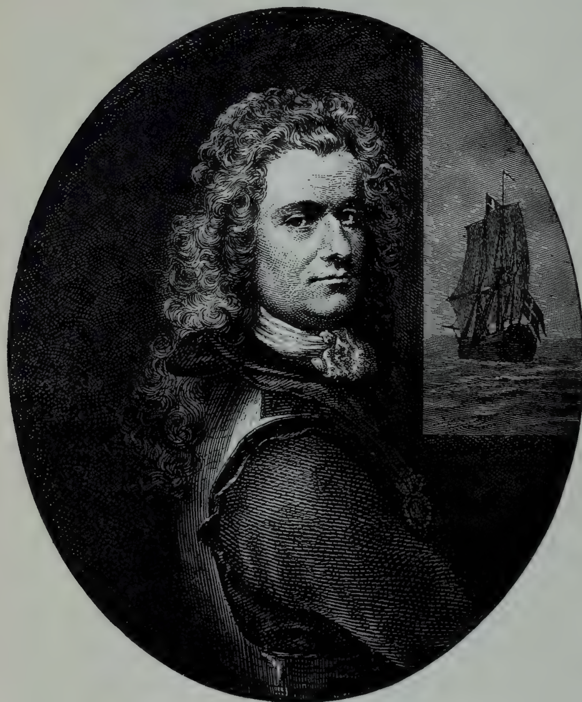

Fig. 232. Tordenskjold. (Efter et samtidigt Stik.)

Ved Navnet *Tordenskjold* mindes vi om den dristigste og mest eventyrlige Søhelt, som Norden har kendt i nyere Tid. Hans egentlige Navn var Peder Jansen Wessel, og han var født den 28. Oktober 1690 i Trondhjem, hvor hans Fader var Raadmand. Det lykkedes hverken at holde Drengen fast ved Bogen eller ved Naalen, han løb af Skrædderlære og fulgte sin Lyst til Søen. Efter at have fartet som Matros paa Guinea blev han Søkadet, og ved Krigens Udbrud udnævnte Statholderen i Norge Valdemar Løvendal ham til at føre Befalingen over et lille

Krigsskib paa fire Kanoner, der hed „Ormen“ og tilhørte selve Statholderen. Siden fik han „Løvendals Galej“ og udmærkede sig nu ved sin Dumdristighed og Koldblodighed under mange Kampe i Nordsøen og Østersøen. Under Kampene ved Rügen havde han udmærket sig i høj Grad som Fregatchef, og til Løn blev han i Februar 1716 af Frederik IV optaget i Adelstanden. I sin Glæde herover kyssede han Kongens Haand og udbrød: „Tordenskjold! Jeg skal tordne saaledes for Svenskens Øren, at de skal sige, at Deres Majestæt ikke omsonst har

Fig. 233. Frederikshald med Frederikssten. (Efter Fotografi.)

skænket mig dette Navn“. Snart skulde han da ogsaa knytte nye Bedrifter til sit nye Navn.

Da Karl XII var kommen tilbage til sit Rige efter 14 Aars Fraværelse, var han ikke et Øjeblik til Sinds at ville købe Fred ved Ofre. Tvertimod haabede han at kunne holde sig skadesløs paa Danmark, og han tog derfor foreløbigt sin Bolig i *Lund* i Skaane. Tropper blev trukne sammen hernede, og da der ved Nytaarstid 1716 indtraadte en meget stærk Frost, tænkte han endogsaa paa at gaa over Øresund og gøre Landgang paa Sjælland. Herovre blev Landmilitsen kaldt til Vaaben, og Borgerne og Studenterne væbnede sig i København. Da indtraadte der pludseligt den 5. Februar et stærkt Tøvejr, der kuldkastede alle Karls Planer mod Sjælland.

Hurtigt blev han grebet af en ny Tanke, nemlig at forsøge at skille *Norge* fra Danmark ved et rask Angreb. Allerede den 8. Marts trængte han ind over Grænsen af dette Rige, som var i en meget slet Forsvarsstand, da kun 8000 Mand kunde bruges i aaben Mark. Den 22. Marts

blev *Kristiania* besat, men Fæstningen Akershus holdt sig, og Bønderne viste stor Troskab. En Skare fra Telemarken kom til den kommanderende General, hver med sin Bøsse, og sagde til ham: „Goddag Far, vi hører, du har faaet fremmede Gæster, som du vil skilles ved; har du Lyst til at bruge os, saa sig, hvad vi skal gøre, saa skal du se, at vi er Mænd“. Fra Kristiania sendte Karl XII Oberst Løwen med 600 Mand af Sted for at omgaa den norske Hær. Paa Vejen tog Svenskerne Kvarter i *Norderhov* Præstegaard i Ringerike, hvor Præstekonen *Anna Colbjørnsdatter* skal have beværtet de svenske Officerer og i det Hele gjort dem trygge. Men om Natten blev de overfaldne af et norsk Dragonregiment under Oberst Øtken, og efter en hidsig Kamp, hvorom Kuglerne i Storstuens Bjælker endnu taler, blev Løwen taget til Fange med 150 Mand, medens Resten blev nedhugget eller splittet. Ved lignende Tab blev Karl XII tvunget til at rømme Kristiania, hvorpaa han vendte sig mod Grænsebyen Frederikshald og Fæstningen *Frederiksten*, som ligger højt over Byen. Men her fandt han fortvivlet Modstand af Borgerne, der anførtes af Annas kække Brødre Peder og Hans Colbjørnsen, og alle hans Angreb blev slaaede tilbage.

Fig. 234. Kort over Skærgaarden ved Skagerak.

Da han var trængt ind i Byen ved en natlig Storm den 4. Juni, maatte han atter forlade den, thi Borgerne stak efter Colbjørnsens Eksempel selv deres Huse i Brand, og Ilden fra Fæstningen lod ham ikke faa Ro. Til Trods for sine betydelige Tab havde Karl XII dog ikke i Sinde at opgive Belejringen af Frederiksten. Da blev han tvungen dertil ved Tordenskjolds Sejr i *Dynekilen* i Bahus Len, hvor han mistede den Flaade, som skulde bringe ham Belejringsskyts og Levnedsmidler. Med fire Krigsskibe og tre Galejer løb Tordenskjold den 8. Juli 1716 ind i denne Havn, skønt Indløbet var en Fjerdingvej lang og kun 300 Fod bredt og var beskyttet ved Soldater og ved et Batteri paa en Holm i Havnen. Trods alle disse Hindringer kom han uden synderligt Tab

derind, traf den svenske Flaade paa 11 Galejer og 21 Transportskibe, ødelagde en Del af den, tog Resten og trak sig endelig om Aftenen i god Behold tilbage. Kampen havde kun kostet 19 døde og 57 saarede, og foruden Tordenskjold havde Løjtnanterne Grib og Tønder vist stor Tapperhed og Aandsnærværelse. Til Belønning blev Tordenskjold Kommandør og fik af Kongen en Guldmedalje at bære i et blaat Baand. Følgerne af Sejren var nemlig store, thi allerede den næste Dag brød Kong Karl op med sin Hær og forlod Norge.

En stor Fare truede ham imidlertid fra anden Side. Peter den Store og Frederik IV havde i Juni 1716 sluttet et Forbund, hvorefter *Czaren* skulde hjælpe Danmark til at erobre de fraskilte Landskaber hinsides Sundet tilbage. Allerede i Juli Maaned landede Czaren med sin Gemalinde i København, hvor han blev modtaget med store Æresbevisninger. I September var alt beredt til at landsætte 30,000 Russere og 23,000 Danske i Skaane. Fra alle Sider imødesaas Foretagendet med den største Spænding. Men uheldigvis var der i Mellemtiden opstaaet forskellige Misforstaaelser mellem Czaren og Kongen. Tilsidst tog Frederik IV forskellige Forholdsregler for at sikre sig, hvilket krænkede Czar Peter. Hvad enten det nu var, fordi han frygtede for at møde Karl XII paa et Vinterfelttog, eller Mistænksomheden mod Danskerne fik Overhaand hos ham, nok er det, at han den 17. September, to Dage før Landgangen i Skaane skulde finde Sted, pludselig erklærede, at nu var det bleven for sent til at iværksætte Ekspeditionen. Fra den Tid havde Danmark snarere en Fjende end en Ven i sin tidligere allierede. Et Held for os var det da, at ogsaa England samtidigt fjernede sig fra Rusland af Frygt for i det at finde en Rival til sin vesteuropæiske Politik.

Paa Grund af denne Spænding med Rusland randt Aaret 1717 hen uden betydelige Foretagender. Kun Tordenskjold gjorde flere dristige Forsøg. Den 14. Maj prøvede han paa at overrumple og ødelægge den svenske Flaade ved *Gøteborg*, men Svenskerne var paa deres Post og efter fem Timers haardnakket Kamp maatte han trække sig tilbage. Ligesaa uheldig var han med Angrebet den 19. Juli paa *Strømstad*. Hans Uvenner forstod da at sværte ham hos Kongen, saa at Overbefalingen i Nordsøen blev frataget ham. Han sejlede saa i December fra Norge ned til København og udstod paa Rejsen mange Eventyr, som endnu lever i Folkemunde. I Kattegat løb saaledes en svensk Fregat paa 16 Kanoner ud fra Varberg og angreb ham paa hans lille Hukkert. Allerede var Hukkerten saa forskudt, at den svenske Kaptajn svingede sin Hat og lykønskede sig selv til at han skulde føre Tordenskjold ind til Gøteborg. „Nej!“ raabte Tordenskjold, „det skal hverken du eller nogen svensk!“ I det samme lagde han an paa Kaptajnen med sin Riffel,

og da Svenskerne saa deres Fører slaa Næsen i Dækket, blev de saa forskrækkede, at de øjeblikkelig drejede af, og Tordenskjold slap bort. I København fik han sin Handlemaade ved Gøteborg og Strømstad undersøgt og blev fuldstændig frikendt.

Karl XII opbød nu sit Lands sidste Kræfter for at erobre *Norge.* Det udpinte Sverige maatte med de største Anstrengelser udruste en Hær, der, naar alt blev medregnet, beløb sig til 40,000 Mand. I September 1718 trængte Armfelt med 14,000 Mand fra Jemtland over Kølen ned imod Trondhjem, mens Karl selv med Hovedhæren, der var 30,000 Mand stærk, den 8. November gik over Grænsen ned i Enningdalen og begyndte at belejre *Frederiksten.* Byen Frederikshald laa endnu i Ruiner fra hans forrige Angreb. Hurtigt blev det fremskudte Fort Gyldenløve erobret, og Belejringsarbejderne var trods den strenge Vinterkulde skredet saa stærkt frem, at de havde nærmet sig Fæstningen paa 80 Skridt, og dennes Fald syntes uundgaaeligt. Men da Kongen d. 11. December (gl. Stil 30. November) om Aftenen Kl. 9 stod i Løbegraven og lænede sig over Brystværnet, blev han truffet af en Kugle, der gik ind igennem Tindingen ved det venstre Øje og dræbte ham paa Stedet. Han naaede at drage sit Sværd halvt ud af Skeden, idet Hovedet sank ned paa Brystværnet, og Blodet strømmede ned ad den ene Handske.

Ved Heltekongens Død overtog Prins Frederik af Hessen Befalingen. Han var gift med Kongens yngste Søster Ulrika Eleonora og tænkte kun paa at skaffe hende og sig selv Tronen. Ti Dage efter var Svenskerne paa denne Kant ude af Landet. Ikke saa lykkeligt gik det Armfelt, der ligeledes var brudt op fra Trondhjem, saa snart han fik Efterretningen om Kongens Død. Paa Tilbagevejen blev hans Folk nemlig i Januar 1719 overfaldne af et frygteligt Snevejr paa *Tydalsfjeldene,* saa at mange frøs ihjel, og de øvrige kom tilbage til Jemtland i den sørgeligste Forfatning. 3500 Mand omkom, og siden saa man hele Rækker af Ryttere og Soldater ligge ihjelfrosne i Sneen. Deres Lig blev et Bytte for Ulvene.

Straks efter Kong Karls Død ilede Tordenskjold ned til Danmark med den vigtige Tidende. Her var der stor Uro for Frederikstens Skæbne, og stor blev Glæden, da Kongen hørte, at der ikke var en Svensker mere i Norge. Til Løn udnævnte han paa Stedet Tordenskjold til Schoutbynacht (Kontreadmiral).

Mens Russerne fortsatte Krigen med frygtelige Ødelæggelser af de svenske Kyster, blev de andre Magter, England, Polen og Preussen mere tilbøjelige til Fred. Det gjaldt nu om for Danmark at have saa mange Panter som muligt paa Haanden, og den danske Hær brød derfor under Kongens Anførsel fra Norge ind i Bahuslen, mens Tordenskjold skulde støtte Angrebet fra Søsiden. Her fik han Lejlighed til endnu at udføre en stor

Fig. 235. De slesvigske Stænders Arvehylding af Frederik IV.
(Efter Maleri af Lorenz Frølich i Regeringsbygningen i Flensborg.)

Bedrift. Han ønskede at indtage *Marstrand*, der, siden den var erobret af Gyldenløve 1677, var bleven saa stærkt befæstet, at den ansaas for uindtagelig. Byen laa paa en Klippeø og forsvaredes af Fæstningen *Karlsten* og af stærke Batterier. Havnen, der dannedes af Koøen og Kløverøen, havde to smalle Indløb, der var stærkt befæstede, og i den laa der fem Orlogsskibe, to Fregatter og nogle mindre Skibe. Men disse Hindringer afskrækkede ikke Tordenskjold. Først udspejdede han med stor Snildhed og Dristighed Byen, Fæstningen og Skibene („gik omkring og solgte Fisk“), og derpaa vendte han tilbage den 21. Juli, men denne Gang med 6—700 Mand, som han lod bygge Batterier paa Koøen. Allerede den 23. var Byen og Skibene i hans Magt, men han var klar over, at den stærke Fæstning kun kunde tages ved List. Derfor skal han have indbildt Kommandanten Oberst Dankwart, at der var en dansk Armé paa 20,000 Mand under Vejs mod Fæstningen, og han tilbød ham at undersøge, hvor stor en Styrke han allerede havde hos sig. Kommandanten tog ham paa Ordet og sendte en Kaptajn ned i Byen, men Tordenskjold lod ham beværte saa godt, at hans Blik var noget omtaaget, da han skulde se Tropperne, saa han ikke opdagede, at de samme Tropper, som han allerede havde set, blev trukket om i andre Gader for atter at blive forevist for ham. Han kom derfor tilbage til Kommandanten med den Besked, at Tordenskjold havde flere Tusind Mand hos sig i Stedet for nogle Hundrede. Dankwart gav endelig efter i sin Raadvildhed og underskrev Overgivelsen den 26. Juli. Men da han endnu tøvede, gik Tordenskjold, kun ledsaget af to Officerer og nogle Sluproere, op til hans Hus og raabte til ham: „Hvad Djævelen nøler I efter? Ved I ikke, at Tiden er forløbet?“ Forvirret rykkede Kommandanten ud med Besætningen, men næste Aar blev han efter Krigsretsdom henrettet „for slet ført Soldatskab som Kommandant paa Fæstningen Karlsten“. Kong Frederik viste sin Glæde over Erobringen ved at udnævne Tordenskjold til Viceadmiral; han bandt sit Brystbillede, prydet med Diamanter, i hans Knaphul og hædrede Officererne med Forfremmelser og Guld- og Sølvmedaljer.

Endnu en dristig Daad af Tordenskjold bør omtales. Da det ikke førte til noget Resultat at indespærre Gøteborg og beskyde Ny Elfsborg, og da Svenskerne endogsaa i hans Fraværelse havde taget seks danske Fartøjer, besluttede Tordenskjold til Gengæld at spille dem et Puds. Natten til den 8. Oktober trængte han sammen med sin Flagkaptajn Ole Budde op til *Gamle Elfsborg*, og tog alle de Skibe, som laa der. Han brændte dem for største Delen, da det forsænkede Indløb ikke tillod ham at føre dem bort. Paa Tilbagevejen mødte han en Baad, som Kommandanten paa Ny Elfsborg havde sendt ud for at høre om Grun-

den til Larmen. Da man raabte: „Hvem der?“ svarede han: „Tordenskjold! Hils Kommandanten, at jeg er kommen for at lære ham at være vaagen“. Ved alle disse dristige Foretagender var han i den Grad bleven en Skræk for Svenskerne, at Mødrene længe skal have brugt hans Navn til at kyse Børnene med: „Ti stille, Barn; hvis ikke, Törnsköld kommer“.

England virkede nu ivrigt paa svensk Side og ved dets Mægling kom der d. 30. Okt. en Vaabenstilstand i Stand paa seks Maaneder. Da alle de andre Magter paa Rusland nær havde sluttet Fred, gik Danmark for sit Vedkommende under fransk og engelsk Mægling ogsaa ind herpaa (paa *Frederiksborg* 3. Juli 1720). Danmark gav de erobrede Landskaber og Stæder tilbage, mod at Sverige betalte 600,000 Rdl. i Krigsomkostninger og opgav sin Toldfrihed i Sundet, der saa ofte havde givet Anledning til Stridigheder. Men Hovedsagen var, at Sverige lovede aldrig at ville understøtte den holsten-gottorpske Hertug. *Frankrig* og *England* gik derhos højtideligt i Borgen for Danmarks Besiddelse af den hertugelige Del af Slesvig til evige Tider. — Slottet Fredensborg var den Gang under Bygning og fik 1722 sit Navn efter Freden.

De indre Forhold i Frederik IV's sidste Aar. Slesvigs Indlemmelse. Ludvig Holberg.

Frederiksborgfreden betegner et Vendepunkt i vor Historie. Nu blev endelig hele Fortidens Regnskab gjort op, og Danmark og Sverige levede herefter for lange Tider i en uafbrudt Fred. Freden var i høj Grad fornøden, thi den langvarige Krig havde i den Grad tæret paa Landets Kræfter, at man ligefrem kan tale om en Forarmelse. Statsgælden var 7 Mill. Rdl. Men desuden havde utallige Embedsmænd i en Aarrække maattet finde sig i at tjene uden Løn, og man havde endda maattet gribe til trykkende Skatter. Landboforholdene var bleven forværrede, saaledes at man først fra Frederik IV's Tid kan tale om en virkelig Elendighed for Bondestanden. Misvækst havde bidraget hertil.

Dog havde Anstrengelserne ikke været spildte. For første Gang i mange Aar var en Krig endt med en virkelig fordelagtig Fred, thi ikke alene betød det noget, at Sverige havde opgivet sin Sundtoldfrihed, men Enebesiddelsen af Slesvig var et saare vigtigt Udbytte. Hvor megen Ulykke havde ikke Gottorpernes Fjendskab bragt Danmark! Da Besiddelsen var bleven sikret for Frederik IV, skred han straks til Værket. Ved Patentet af 22. August 1721 løste han Indbyggerne i den hertugelige Del fra deres Troskabsed til deres tidligere Landsherre og indkaldte Hertugerne af Glücksborg og Augustenborg, Ridderskabet, Godsejerne og Provsterne til at aflægge den nye Hyldingsed til Kongen. Dette fandt Sted paa Gottorp Slot den 4. September. Herved tog Kongen den *her-*

tugelige Del af Slesvig i sin Besiddelse paany „som en i onde Tider paa ulovlig Maade fra Kronen Danmark løsreven Pertinens“ (d. v. s. tilhørende Del). Da nu ved Fredsslutningen med Sverige og ved de mæglende Magters Garantier „den evige uforstyrrede Besiddelse er forsikret ham“, har han besluttet „at forene samme Andel af Hertugdømmet *med sin egen*“. I den benyttede Edsformular hedder det dernæst, at Kongen vil „for evigt igen *inkorporere den i sin Krone* som et gammelt ved Tidernes Ugunst afrevet Stykke“. Indlemmelsen i Danmarks Krone var altsaa nævnet her, og Kongen modtog Hyldingen efter Kongeloven, som det hedder i Edsformularen: „Jeg lover og forpligter for mig, mine Arvinger og Efterkommere at erkende Kongen af Danmark for vor eneste suveræne Landsherre og at være ham som alle hans *Arveefterfølgere efter Kongelovens Lydende* tro, huld og lydig“. Til Vidnesbyrd om Indlemmelsen flyttedes nu Slesvigs Vaaben — de to Løver — fra Midtskjoldet, hvor det stod ved Siden af Holstens, hen til de andre Mærker i Hovedskjoldet.

Saaledes var dette Landskab nu endelig vendt tilbage igen til Moderlandet, efter at have været skilt derfra i over tre Aarhundreder. I denne Tid havde Tyskheden vundet stor Udbredelse ved de gottorpske Hertugers og de tysksindede Embedsmænds Anstrængelser. Superintendenten Stefan Klotz, der levede i Midten af det 17. Aarhundrede, foreslog endog at indføre tysk Kirkesprog i hele Slesvig, og om Hertug Frederik IV forlyder det, at han havde erklæret, at naar han vendte tilbage fra Karl XII's Felttog, vilde han aldeles udrydde det danske Sprog i sit Hertugdømme. 1721 havde det endnu været Tid til at standse Ødelæggelsen og genindsætte Dansk i sine naturlige Rettigheder. Men Tiden havde hverken Øje eller Hjerte for Sprog og Folkelighed, og Hoffet talte selv Tysk og kunde derfor ikke være tilbøjelig til at trænge det tyske tilbage. Derfor blev Slesvigs Forening med Moderlandet ikke gennemført, og alt blev ved det gamle. De Forandringer med dansk Sprog i Forvaltningen, Lovgivningen og Undervisningsvæsenet, som Fællesstaten krævede, blev ikke trufne, skønt de let kunde have været gennemførte, da Folket med Glæde gik over fra det hertugelige Herredømme til det kongelige. De to Halvdele af Hertugdømmet blev ganske vist sammenknyttede, men i sin Helhed vedblev det at styres som et fremmed Land. Det danske Sprog blev tilsidesat, og det Forsøg, som Kristian VI senere gjorde ved Reskriptet af 9. November 1739 paa at faa dansktalende Præster og Skolelærere ansatte i de Egne, hvor Folkesproget var dansk, havde ligesaa ringe Virkning, som Frederik VI's Forsøg i samme Retning ved Reskr. af d. 15. December 1810. Det var Enevældens Forbandelse, at Kongen, der stod ene lige over for den tyske

Embedsmandsstab i det tyske Kancelli og i Slesvigs Styrelse, ikke kunde gennemføre sine egne Paabud. Man gjorde ikke aabenlys Modstand, men man tiede dem ihjel og lod alt være som hidtil. I Stedet for at holdes inden for sine rette naturlige Grænser, vedblev Tyskheden derfor at gribe om sig baade i Kirke og Skole, og Sprogødelæggelsen fortsattes uhindret lige indtil den nyeste Tid.

Det varede endda længe, før Danmark kunde siges at være i uforstyrret Besiddelse af hele Sønderjylland. Den gottorpske Hertug *Karl Frederik* havde efter Freden taget sin Tilflugt til Rusland, hvor han fandt en god Modtagelse hos Czar Peter, der var rasende over, som han paastod, at være bleven svigtet ved Danmarks Fredsslutning. Den unge Hertug ægtede Peder den Stores Datter *Anna* og vilde aldrig anerkende Afstaaelsen af sine slesvigske Lande. Han kunde nu vente Bistand af Rusland, og da Europa samtidigt var delt i to store Lejre, den „hannoveranske Alliance“ og det „wienske Forbund“, sluttede Danmark sig til den førstnævnte, hvor Frederik IV navnlig ventede at finde Støtte. Glædeligt var det, at Sverige gjorde det samme, saaledes at der ikke herved opstod noget Modsætningsforhold til Danmark, og det viste sig, at de to nordiske Magter havde valgt rigtigt. Danmark maatte ganske vist, saa længe Czar Peter og hans Efterfølger Katarina I levede, stadigt være paa Krigsfod og holde en betydelig Flaade i Østersøen, men det fik Støtte af England dertil, og efter Katarinas Død 1727 blev det venskabelige Forhold til Rusland genoprettet, idet Kejserinde Anna 1732 bekræftede Danmarks Besiddelse af Slesvig. Karl Frederik begav sig til Kiel, hvor der endnu i mange Aar fandtes en lille gottorpsk Regering.

En ny Udvidelse havde Frederik IV's Lande faaet i 1726 ved Erhvervelsen af Grevskabet *Rantzau*. Den sidste Greve Kristian Ditlev var i November 1721 bleven skudt af en Snigmorder, og det viste sig, at denne var bleven købt dertil af Grevens yngre Broder Vilhelm Adolf som blev straffet med livsvarigt Fængsel. Da der nu ikke fandtes nogen mandlig Arving, tog Kongen efter tidligere Overenskomst med Familien af 1669 Grevskabet i Besiddelse.

Hvad *Tordenskjold* angaar, overlevede han kun i nogle faa Maaneder Krigens Afslutning. Han kunde ikke finde sig i det rolige uvirksomme Liv i Gaarden paa Kristianshavn, og han fik derfor Tilladelse til at gøre en Udenlandsrejse især for at besøge England. Men i Hamborg blev han indviklet i en Strid mellem en Landsmand og en tidligere svensk Oberst Stahl. Følgen blev en Duel, som fandt Sted den 12. Novbr. 1720 i det Hildesheimske. Kampen blev ført med Kaarde, og allerede ved det andet Stød blev Tordenskjold gennemboret i højre Side og døde i sin trofaste Kammertjener Kolds Arme. Saaledes blev den djærve Søhelt revet bort

i en Alder af 30 Aar. Hans balsamerede Lig hviler i en Marmorkiste i Holmens Kirke i Nærheden af Nils Juels.

Straks efter Fredsslutningen fandt et *Skifte Sted af den danske Regerings Medlemmer*, som skyldtes Kongens personlige Forhold. Frederik IV var som nævnt gift med Dronning Louise af Mecklenborg, men han var hende ikke tro, og efter at han havde haft en Række Elskerinder, blev han ved en Hoffest paa Koldinghus daaret af *Anna Sofie Reventlows* Skønhed. Hun var Datter af den afdøde Storkansler Grev Konrad Reventlow og opholdt sig hos sin Moder, en Datter af Overjægermester Hahn, paa Klavsholm i Djursland. Kort efter Taflet den 26. Juni 1712 bortførte Kongen hende, og Maanedsdagen derefter blev den 19-aarige Grevinde udnævnt til Fyrstinde af Slesvig. Samme Aften blev hun viet til Kongen til venstre Haand af en Konrektor i Flensborg, der i en Fart var bleven gjort til Hofpræst og var villig til at lade sig bruge til Redskab i denne Sag. Men hendes Moder, der var en Kvinde med strenge moralske Principper, vilde i sin Forbitrelse over Vielsen ikke se hende i mange Aar. Det var ikke første Gang, at Kongen gjorde sig skyldig i Bigami, og da Dronning Louise endelig var død ni Aar senere, efter at hun tilsidst var bleven tungsindig over dette Forhold, lod Kongen Dagen efter Begravelsen for anden Gang Anna Sofie vie til sig, denne Gang offentligt. Derefter blev Anna Sofie erklæret for Dronning, og i Ministrenes Overværelse kronet paa Frederiksberg Slot, idet Kongen selv satte Kronen paa hendes Hoved. Anna Sofie var en blændende Skønhed med mørke, straalende Øjne, og hun knyttede sig nøje til Kongen, der faldt til Ro i dette sidste Forhold. Ægteskabet blev derfor meget lykkeligt, skønt alle de Børn, som Dronningen fødte Kongen, døde som smaa. Hun og hendes Familie fik stor Indflydelse paa Regeringen. Vibe og Kr. Sehested blev fjernede fra de to Kancellier, og hendes Svoger Grev *Ulrik Adolf Holstein* blev Storkansler og kom derved i Spidsen for dem begge. „Dronningens Familie søger paa enhver Maade at drage Regeringen til sig, saa fra nu af ingen indfødt Dansk findes i Konseillet eller ved Hoffet, men alene Holstenere og andre fremmede, som er i Slægt med den Reventlowske Familie," hedder det i en fremmed Gesandts Beretning fra denne Tid. De nye Ministre stod England nærmest, og Ministerskiftet fik saaledes ogsaa Betydning for den ydre Politik ved at betegne den Fjernelse fra Rusland, som ovenfor er skildret. Kronprins Kristian kunde ikke andet end være misfornøjet med sin Faders Formæling, og han havde allerede længe paa sin Moders Vegne følt sig dybt krænket over det forargelige Bigami. For at forsone ham gav Kongen ham Lov til at vælge hvilken Brud, han selv vilde, og han bestemte sig hurtigt til

den fattigste, han kunde finde, *Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach*, vel navnlig paa Grund af den stærke Pietisme, som raadede i hendes Hjem. Forholdet mellem Kongen og hans Søn blev dog aldrig godt, og i det Hele voldte Forholdet til Anna Sofie en Splittelse inden for Kongefamilien, idet Kongens Søster *Sofie Hedvig* og hans eneste Broder Prins *Karl* trak sig tilbage til Vemmetofte til et Liv i dyb Stilhed.

For Danmarks Indre var Frederik IV's sidste Aar en nyttig Hviletid, men det lykkedes ikke at faa læget de Saar som Krigen havde slaaet. Statens *Finanser* blev ganske vist forbedrede, især igennem Salg af Krongodset, men den almindelige Tilstand i Riget var kun daarlig. Da vi endelig fik Fred, medførte den ikke den forventede Forbedring af Landbruget. Hvad der navnlig skadede, var den Omstændighed, at Nederlænderne samtidigt forhøjede Tolden for Stude-Indførsel, og at denne Næringsvej, der i flere hundrede Aar havde været den vigtigste, derved blev næsten ødelagt. For de store Godsejere var Tiden haard, og den Tilbagegang for *Bondestanden*, som var begyndt under Kristian V, fortsattes under Frederik IV, til Trods for, at Kongen gav adskillige Vidnesbyrd om sin Lyst til at komme de betrængte Bønder til Hjælp. Saaledes blev Forbuddet af 1682 mod at nedlægge Bøndergaarde for at forøge Hovedgaardenes Tilliggende fornyet under Frederik IV. Men dette opvejedes langt ved de uheldige Følger, som Landmilitsens Indretning medførte for Bondestanden. Efter Forordningen af 1701 skulde Herremændene sørge for, at der paa deres Godser fandtes det fornødne Antal Soldater, og da der samtidigt var bleven givet en Forordning, hvorefter Tjenestefolk ikke maatte forlade det Gods, hvor de boede, uden Pas fra Herremanden, — et Skridt, der kun havde til Formaal at ordne Tjenesteforholdet, — blev Herremændene fristede til at udvide Retten til ogsaa at gælde for Bønderne.

Fig. 236. Anna Sofie Reventlow.
(Maleri paa Brahetrolleborg.)

Man søgte saaledes ad privat Vej at binde dem til Jorden for at skaffe sig den fornødne Arbejdskraft til de øde Gaarde. Saaledes opstod der et *Stavnsbaand*, der ganske vist endnu ikke var lovmedholdeligt. Da Pastvangen havde sit Udspring fra Landmilitsens Oprettelse, blev denne saaledes følt som et dobbelt haardt Tryk paa Befolkningen. Under Frederik IV og hans Efterfølgere antager Bondens Kaar den ulykkelige Karakter, som gør, at det efterhaanden bliver et Spørgsmaal af Betydning for hele Landet at søge at forbedre hans Kaar.

Men heller ikke *Købstæderne* kunde under Frederik IV's senere Aar faa de store Saar lægte, som Krigen havde slaaet. Naar man læser Skildringerne f. Eks. af de østjydske Købstæders Tilstand, forfærdes man ved at se, hvorledes deres Søfart er gaaet fuldkomment i Staa og Borgerne hovedsageligt maa leve af den Bymark, som hører til Staden. Frederik IV gjorde ganske vist, hvad han kunde, for at lette Provinsstædernes Tryk, men da han tillige bestandig skød *København* i Spidsen, frugtede hans Virksomhed ikke synderligt. Hovedstaden var Kælebarnet. Den var under Frederik IV en By paa 70,000 Indbyggere, og her fandtes endnu noget Initiativ og frit Syn paa Forholdene. „Vi talte som i en Fristad, vi spøgte og morede os og kappedes indbyrdes i lystig Vittighed uden Frygt“, skrev Holberg senere om denne Periode. Den Provinsby, som kom nærmest efter den, var vistnok *Aalborg*, der florerede ved Handelen paa Norge, mens *Odense*, der under Adelsvældens sidste Tid havde været en ret anselig By, hvor mange Adelige boede om Vinteren i egne Gaarde, nu kun var en Ruin af fordums Storhed. I *Norge* var Byernes Tilstand, takket være Trælasthandelen, noget bedre end i Danmark, og her rørte der sig et friskere Liv. Men den største af dem, *Bergen,* havde dog kun 13,000 Indbyggere og stod saaledes langt tilbage for København.

Selv den Smule Velstand, der endnu var tilbage, blev efter Krigen paa den mærkeligste Maade røvet ved de hyppige *Ildebrande*, som i Løbet af nogle Aar hjemsøgte Danmark. Først var det den lille Købstad *Slangerup*, dernæst *Skive* og *Tønder*, som det gik ud over, men værre var det, at en voldsom Ildebrand i Dagene den 25.—27. Juni 1726 hærgede *Viborg*. Den bedste Del af Byen blev ødelagt, der brændte 150 Huse foruden Domkirken og Sortebrødrekirken, og 215 Familier blev husvilde. 1728 var det *Faaborg* og 1729 *Vordingborg* som ramtes af Vaadeild. Men den aller ulykkeligste af disse sørgelige Begivenheder var den store *Brand i København*, der begyndte den 20. Oktober 1728 Kl. 7 om Aftenen og først ophørte den 22. Den synes at være opstaaet ved et Barns Uforsigtighed med Lys paa Hjørnet af Vestervoldgade og det nuværende Frederiksberggade, og den stærke sydvestlige Vind drev

Flammerne ind over Byen. Paa samme Tid udbrød der tilfældigvis Ild paa Nørregade, hvor den fik stærk Næring ved den Mængde Korn og Halm, der laa her i de talrige Bryggergaarde. Ilden fra Nørregade fortærede alt indtil Gothersgade og udbredte sig derfra videre til Amagertorv. Her mødtes den af Ildstrømmen vestfra, og i Forening rullede Ildens Bølger ned imod Slottet. Til sidst lykkedes det at faa Bugt med den ved Vand fra Slotsholmskanalen, men da var Frue-, Petri-, Helligaands-, Trinitatis- og Reformerte Kirke, Raadhuset, Universitetet med Professorboligerne, Regensen, Valkendorfs, Borchs og Elersens Kollegier blevne et Rov for Luerne. Desuden gik den mest bebyggede Del af Byen, $^2/_5$ af det hele Areal, til Grunde, 1700 Gaarde og Huse lagdes i Aske, og 3700 Familier blev husvilde. Men det Tab, som er det føleligste for Nutiden, var vel, at Universitetsbiblioteket, der havde sin Plads paa Trinitatis Kirkeloft, blev ødelagt ved samme Lejlighed, hvorved vi bl. a. mistede en uerstattelig Skat af Haandskrifter. Kongen og Kronprinsen havde vist stort Mod og Deltagelse under Branden, og bagefter gjorde Frederik IV alt for at raade Bod paa den skete Skade, selv om det ikke fuldt ud lykkedes ham at føre sine Paabud igennem.

Kongen viste ogsaa Interesse for at ophjælpe Handelen; han oprettede 1723 *et grønlandsk Kompagni*, hvorom der senere vil blive talt nærmere, og 1726 et *Sø-Assurance Kompagni*. Kongens Virkelyst gav sig ogsaa Udslag i Byggeforetagender, hvortil han fandt Penge til Trods for de store Ulykker. Saaledes blev *Slottet i København* ganske ombygget, og lige over for det opførtes „*Den røde Bygning*“ til Bolig for Kancelliet og Rentekammeret. Uden for Hovedstaden byggedes Slottene *Frederiksberg* og *Fredensborg*. Det sidste blev opført af Stenene fra det nedbrudte „Sparepenge“ paa den gamle Gaard Østrups Plads, og det fik Navn efter Freden 1720, der var bleven sluttet der i Nærheden.

Frederik IV's sidste Aar er dog navnlig prægede af det stærke religiøse Røre, der ogsaa greb selve Kongen, og som betegnes med Navnet „*Pietismen*“. Men selv inden for de gammel-lutherske Kredse var der en stærkere religiøs Trang, end man havde mødt igennem det 17. Aarhundrede. Et mærkeligt Udslag heraf er *Hans Egedes* Gerning. Han var Præst i Vaagen i Nordlandene, og blev her grebet af den Tanke, at der i det fjerne Grønland maatte findes Efterkommere af de gamle nordiske Nybyggere, og at det var hans Pligt at bringe Kristendommen til dem. Til Trods for alle de Hindringer, der blev stillet i Vejen for ham, fik han de fornødne Penge sammenskudte af private Mænd i Bergen, og i en Alder af 35 Aar sejlede han i Foraaret 1721

sammen med sin Hustru Gertrud Rask, der var 13 Aar ældre end han, ud fra Bergen. Han ankom til Grønland i Juni Maaned og grundlagde her en Koloni, *Godthaab,* som han kaldte den i sin glade Forventning om et lykkeligt Udfald. Men til sin Skuffelse fandt han ikke her Efterkommere af Nordboer, men en ganske fremmed Race og et fremmed Sprog. Ivrigt stræbte han nu at lære de indfødtes Sprog, og han blev hjulpen derved, at hans Børn færdedes mellem Grønlænderne og lærte dem at kende. Han var utrættelig i sine Opofrelser baade som Præst og Læge, og det endte med, at Troldmændene (Angekuterne) lærte deres Landsmænd at betragte ham som en stor Angekok. Egede havde allerede faaet en fast Plads i Grønlændernes Hjerter, og han havde modtaget kraftig Støtte fra Frederik IV, der grundlagde det grønlandske Handelskompagni til Hjælp for Missionen. Da kom Børnekopperne 1733 og bortrev mange af de indfødte. Men Hans Egedes Stilling blev ikke svækket herigennem, skønt det var Europæerne, der havde bragt Kopperne til Landet. Med Rette kunde en døende Grønlænder sige: „Du har gjort imod os, hvad ingen af vore egne havde villet gjort; du har givet os Føde, du har begravet vore døde, og især har du undervist os om Gud og om, hvorledes vi kan blive salige, saa at vi nu kan dø med Glæde“. Faa Aar i Forvejen havde der efter Frederik IV's Død været Udsigt til, at Regeringen vilde opgive Værket, men det var lykkedes den ivrige Pietist Zinzendorf at paavirke den nye Konge, Kristian VI, til at blive ved. Dog havde Hans Egede i de følgende Aar ny Modgang, idet Herrnhutterne ogsaa grundlagde en grønlandsk Mission og paa mange Maader modvirkede ham, der tilhørte den gamle lutherske Lære. Da hans Hustru var død, som havde været hans trofaste Støtte i alle hans Genvordigheder og Savn, og da han nu ogsaa følte sig svækket, forlod han endelig i August 1736 det Land, hvis Apostel han med Rette er bleven kaldt. Til sine sidste Aar arbejdede han paa den grønlandske Sag, († 5. Novbr. 1758). Sønnen *Poul Egede* fulgte hans Eksempel og var syv Aar Missionær i Grønland. Han døde 1789 i en Alder af 89 Aar.

I det Hele nærede Frederik IV stor Interesse for Hedningernes Omvendelse, hvad der ligefrem fulgte af den stærke Paavirkning, han var Genstand for fra Pietismens Side. I 1714 blev der oprettet et *Missionskollegium* under J. G. Holsteins Ledelse, og der arbejdedes ivrigt i Finmarken af den saakaldte „*Syvstjerne*“ med Thomas v. Westen i Spidsen, ligesom i Østindien, hvor den danske Mission i Trankebar var den første evangeliske, som virkede derude.

Men ogsaa for sit eget Lands aandelige Udvikling sørgede Kongen. Navnlig interesserede han sig for *Almueundervisningen*, der hidtil havde

været saa forsømt, at Skolelærerne om Sommeren gik fra By til By og meddelte Børnene nogle højst tarvelige Kundskaber. Han lod nemlig opføre 240 grundmurede Skolebygninger paa Ryttergodset og gav de fornødne Midler til Lærernes Underhold. Her skulde der undervises i Religion og Læsning.

I København lod Kongen oprette *Vajsenhuset* efter Mønster af den pietistiske Anstalt i Halle. Det var beregnet paa Opdragelse af 100 fader- og moderløse Børn og fik Bolig i det tidligere ridderlige Akademi.

Fig. 237. Ludvig Holberg.
(Stik af Fritsch.)

Den pietistiske Aand gav sig talrige smukke Udslag igennem Kongens Virksomhed, men den affødte ogsaa 1730 kort før hans Død den *Sabbatsforordning*, der kun kan betegnes som en mørk Plet paa hans Regering. I sin Iver for at lede Folket i kirkelig Retning paalagde Frederik IV, at alle, som ikke havde gyldig Undskyldning, skulde gaa i Kirke om Søndagen. Men medens man i Byerne kunde afsone Overtrædelsen med Bøder, var der paa Landet oprettet en Gabestok ved Kirkedørene, hvori de halsstarrige Bønder kunde anbringes til advarende Eksempel for andre. Desuden blev det forbudt at holde Julestuer og Maskerader paa Helligdage. Den Beskyldning for at fremme Religionsøvelse ved ydre Tvang, som plejer at tillægges Kristian VI, kan saaledes med Rette heftes ved hans Fader, der gav Eksemplet til den Fremgangsmaade, som senere blev fulgt, mens Pietismen sad i Højsædet i Danmark.

Det højere Aandsliv stod Kongen temmelig uforstaaende overfor, vel navnlig paa Grund af sin forsømte Opdragelse. I Virkeligheden var den aandelige Tilstand selv i de højere Kredse mærkeligt langt tilbage. Universitetet var en Præsteskole, og Holberg har Ret, naar han paa-

staar, at af 100 Studenter var de 99 Teologer. Den sunde Sans, som Kongen besad, lod ham dog tage et fornuftigt Standpunkt over for det pedantiske Væsen; det viste han ved det Røre, som opstod 1719 over *Peder Paars*, Ludvig Holbergs første betydningsfulde satiriske Skrift. Mange følte sig trufne, og Fr. Rostgaard, der ejede Øen Anholt, optraadte med Klage over, at Beboerne var bleven skildrede som Sørøvere. Men Frederik IV tog sig af Digteren, saa at Sagen ikke kom for Retten, om end Begrænsningen i Kongens Frisind viser sig ved hans Ord om, at det havde været bedre, at Digtet havde været uskrevet. *Ludvig Holberg* var født den 3. Decbr. 1684 i Bergen. Han mistede tidligt sin Fader, som fra simpel Soldat havde tjent sig op til Oberst. Holberg maatte saaledes under trange Kaar kæmpe sig igennem sine Studeringer til teologisk Eksamen. Ved sin overordentlige Sparsommelighed saa han sig i Stand til at foretage ikke mindre end fem Udenlandsrejser, og han besøgte, ligesom i sin Tid Peder Schumacher, Holland, England, Frankrig og Italien for at udvide sine Kundskaber, navnlig i Sprog og Historie. Ingen dansk Forfatter har haft en saadan Indflydelse som han, især ved sine komiske og satiriske Værker, og han stillede Tidsalderens spidsborgerlige og pedantiske Væsen i det skarpeste Lys. Holberg repræsenterede nemlig i Danmark *den nye franske Hofdannelse* i Modsætning til den latinske Universitetsdannelse, thi han var ikke som Bartholinerne og de tidligere Universitetsprofessorer en blot og bar Fagmand, men ligeligt udviklet og harmonisk i sin Viden. Det var paa dette Punkt, han mødtes med Hoffet og Kongen, der ogsaa saa ned paa den gamle Universitetsdannelse. Dog, mens Enevældens Embedsmænd var dygtige Tjenere med et underligt upersonligt Præg, („kun Kritik havde de ikke i Panden“ skriver Georg Brandes), er Holberg *Individualiteten*, den første, der repræsenterer Kritik, Satire og Lune i Danmark. Af Natur var han hidsig og stridbar, og fra sin Fader og Moder havde han arvet et ungdommeligt Mod og en kraftig Fantasi samt en udpræget Arbejdsomhed. Vistnok har det været til stor Fordel for ham, at han var vokset op i den mest europæiske Del af det dansk-norske Rige, i *Bergen,* der, hvor lille den end var, stod i et langt livligere Samkvem end Kongens København med de fremmeligste Lande i Europa, Holland og England. Fra sine *Rejser i Europa* bragte han desuden et evropæisk Element med sig hjem, hvormed han berigede sit eget Land. Navnlig var han paavirket af den franske Tænker Bayle, en udpræget Skeptiker, og Skepsis er maaske det centrale i hele Holbergs Væsen. Han er en fri Personlighed midt i Paryktiden, en folkelig Tænker, der — selv lattermild — forstaar at udlevere hele den taabelige Autoritetstro til Latteren. Skulde man pege paa Begrænsningen i

Holbergs Væsen, ligger den i, at han ganske vist er den første Individualitet i Tiden, men en Personlighed, der har sin Rod i den klassiske Kultur, saaledes som den var bleven fortsat i Frankrig. „Vort Land er det eneste ikke-romanske Land, hvis dramatiske Poesi naar sin højeste Blomstring i Klassicitetens Periode“ (Brandes). Her er der et unationalt Træk hos Holberg, saa vist som fransk og germansk Aand er to forskellige Ting. Men Holberg følte det selv ikke saaledes, thi han var af Naturen et udpræget Forstandsmenneske ligesom Franskmændene, og han stiller bestandig Forstanden mod Autoriteten. Han har skabt det danske folkelige Teater ved sine *Komedier*, hvoraf den første, „den politiske Kandestøber“, blev opført i September 1722 paa det nye danske Teater i lille Grønnegade i København. Det tjener til Fr. Rostgaards Ære, at han, til Trods for hvad der havde været mellem ham og Forfatteren af „Peder Paars“, paa enhver Maade støttede den danske Scene. I den lange Række Skuespil, som fulgte, falder Holberg over de typiske Fejl hos hans danske Samtid, som Rangsygen, det usle Skolevæsen og Lægerne. Det er ejendommeligt for hans romanske Aand, at han stadig dvæler ved den „herskende Evne“ hos sine Hovedfigurer og saaledes kun giver et meget ensidigt Billede af de Personer, han skildrer, som Erasmus Montanus, Jean de France og „Den Vægelsindede“. Men i „Jeppe paa Bjerget“ har han belyst Hovedskikkelsen fra alle Sider og skabt et Mesterværk af første Rang. Teatret maatte imidlertid høre op ved Københavns Ildebrand 1728 og stod derefter lukket under Kristian VI's Regering, da slige Forlystelser kun var lidet agtede. Holberg maatte slaa ind paa andre Veje, og hans sidste komiske Mesterværk, „Nils Klims underjordiske Rejse“, udkom 1741. Men han søgte nu ved en stor Mængde belærende Skrifter at udbrede Oplysning i de videste Kredse af Folket. Dertil tjener hans Danmarks og Norges Beskrivelse, hans Heltes og Heltinders Historier, hans almindelige Kirkehistorie, men navnlig hans *Danmarks Riges Historie*, der i mere end et Aarhundrede har været den mest læste Fædrelandshistorie paa Grund af sin klare og livlige Fremstilling og det Lune, som gaar igennem den. Svagheden ved disse Værker er den almindelige hos de klassiske Forfattere, at de kun forstod deres egen Tid og tænkte sig Menneskene som langt mindre sammensatte, end de i Virkeligheden er. Holbergs Ideal var sikkert den dalevende russiske Czar Peter den Store, den geniale, arbejdsomme og muntre Selvhersker, der gennemfører Fremskridt i sit Land, koste hvad det vil. Men han var heller ikke utilfreds med at leve under de danske Enevoldskonger, naar deres Enevælde blev brugt til Folkets Gavn. I Virkeligheden betegner hans Optræden en Epoke i vor Historie, skønt han kun blev forstaaet delvis

af sine samtidige, thi hans Gerning satte først sin egentlige Frugt en Menneskealder senere, da „den oplyste Enevælde“, Holbergs politiske Ideal, kom til Magten i Danmark.

Ved Siden af Holberg træder Samtidens andre Mænd ganske i Skygge, selv om der ogsaa blandt dem fandtes betydelige Begavelser. Stor Fortjeneste som historisk Kritiker har den lærde *Hans Gram.* Ved sine sjældne Kundskaber drev han det til at blive Professor, derefter kongelig Historiograf, Gehejmearkivar og Bibliotekar for det store kongelige Bibliotek. Han havde saaledes alle de rige Kilder til historisk Forskning under sine Hænder, og med stor Skarpsindighed oplyste han en Mængde Fejltagelser, saa at han er den egentlige Grundlægger af den moderne Historiegranskning. Han døde 1748 i en Alder af 63 Aar. — Samlingen af nordiske Oldskrifter var begyndt under Frederik III, navnlig ved Torfæus, og blev nu fortsat af den lærde Islænder *Arne Magnusson,* som bragte rige Skatte herned fra Island. Men den største Del gik til Grunde ved Københavns store Ildebrand 1728. *Fr. Rostgaard* har sin Betydning for den danske Sprogforskning, navnlig ved sin storartede Gavmildhed over for alle litterære Foretagender. En adelig Dame, *Karen Brahe,* samlede en Mængde haandskrevne og trykte danske Bøger, deriblandt mange gamle Folkeviser, og skænkede dem tilligemed sin Gaard og sine Penge til det adelige Frøkenkloster i Odense.

Et utiltalende Træk, som træder frem hos Frederik IV i hans senere Aar, er hans *skinsyge Vogten over sin Enevælde,* der navnlig lagde sig for Dagen i hans Mistænksomhed mod den gamle danske Adel. I 1723 skrev han paa Tysk (det Sprog, som han i Reglen benyttede) et Slags politisk Testamente: „Nogle Regeringsregler og Maksimer“. Han paalagde sin Søn at overholde dem som en Grundlov, og de gik ud paa, at han burde holde Mænd af den danske Adel uden for de høje Embeder, ikke alene i Hær og Flaade, men ogsaa i Kollegierne og Statsraadet. Ogsaa over for sine høje borgerlige Embedsmænd greb Kongen hensynsløst ind, naar hans Mistanke var bleven vakt. Det havde saaledes længe været Skik at foræere Penge til indflydelsesrige Mænd, naar man havde opnaaet eller vilde opnaa noget af dem. I Slutningen af Frederik IV’s Tid havde mange højtstaaende Embedsmænd Ry for at være bestikkelige, og det hed sig blandt Folk, at Dronning Anna Sofies Navn var bleven benyttet af visse Embedsmænd, som om det var hende, Gaverne skulde tilfalde. Efter Raad af Biskoppen i Kristiania, Deichmann, nedsatte Kongen derfor i 1725 den saakaldte *hemmelige Kommission* for at komme til Bunds i Sagen, og mærkeligt nok sattes selve Biskoppen i Spidsen for denne. Kommissionen gik frem med stor Hensynsløshed, navnlig mod Kancellipræsident Rostgaard, der var Deich-

manns personlige Uven. Han blev afsat, og Admiral Gabel blev forvist til Ribe, ganske vist som Stiftamtmand. I øvrigt hviler der et Slør over hele Sagen, da Kristian VI straks efter sin Tronbestigelse brændte Kommissionens vigtigste Papirer.

Fra 1723 var det begyndt at gaa tilbage med Frederik IV's Helbredstilstand. I 1729 ramtes han af et Ulykkestilfælde, der forværrede Tilstanden. Kongen stod nemlig paa et Stillads ved Gethuset for at se paa Kanonstøbning. Da flød det glødende Metal ud af Formen og stak Ild paa Stilladset. Da Kongen i Trængslen søgte at komme ned ad en Trappe, fik han et Stød og faldt, men blev heldigvis grebet i Faldet af sin Kammertjener Erik Torm. Da han næste Aar paa Tilbagevejen fra Gottorp var kommen til Odense, døde han her 12. Okt. 1730 i en Alder af 59 Aar efter at have regeret i over 31 Aar.

Kristian VI. Tyskheden og Pietismen.

Kong Kristian VI var 31 Aar gammel ved sin Tronbestigelse. Hans Moder, Dronning Louises mørke og sygelige Sindsstemning havde haft stor Indflydelse paa den unge Prins Karakter, og allerede tidligt viste han sig meget alvorlig og indesluttet. Men han var tillige en retsindig Mand, der efter sin Tronbestigelse samvittighedsfuldt søgte at sætte sig ind i sine mange forskellige Regeringsanliggender, og trods sin Sygelighed besørgede dem med stor Arbejdskraft. Da Kristian VI tillige var i Besiddelse af en sund Forstand, blev Resultatet ikke ringe. Men han havde et uheldigt Ydre, og dette bidrog til at gøre ham forlegen og kantet i sit Væsen. Tillige havde han fra sin Fader arvet en udpræget Mistænksomhed, og man forstaar vel, at han paa Grund af disse Egenskaber ikke kunde blive nogen folkelig Konge. Kristian VI var dog en mild og fredsommelig Mand, beskeden i hele sit Væsen, undtagen naar det gjaldt om at hævde sin kongelige Værdighed, hvor han var meget paapassende, og endelig trofast i Venskab, saa at de faa Mennesker, der lærte ham at kende, følte sig knyttede til ham med en stor Hengivenhed.

Straks ved sin Tronbestigelse foretog den unge Konge gennemgribende Forandringer. Han følte det som sin Pligt at give sin Moder i hendes Grav Oprejsning for de Krænkelser, hun havde lidt, og han optraadte derfor med en uventet Voldsomhed. De fleste af de gamle Ministre, som hørte til Anne Sofies Slægt, blev afskedigede, og Deichmann blev nu selv sat under Anklage for Bestikkelse. Heldigvis for ham døde han, forinden Dommen var falden. Anna Sofie selv modtog allerede i November 1730 en haard kongelig Skrivelse, hvori hendes

Forseelser blev dadlede i de kraftigste Ord. Hun maatte afstaa samtlige sine Ejendomme og udlevere Juveler og Kostbarheder, som hendes afdøde Konge havde skænket hende. Hun jamrede endogsaa over, at „kaade Domestiker“ kunde læse de Breve, som Kongen havde skrevet til hende i deres lykkelige Tid. Men det stred imod Kristian VI's Karakter at være vred længe, og den Straf, som Anna Sofie endelig fik, var ikke meget haard. Hun bevarede Dronningetitlen og fik en Sum af 100,000 Rdl. en Gang for alle samt desuden 25,000 Rdl. aarligt, og hun beholdt Fædrenegaarden Klausholm, dog paa den Betingelse, at hun bestandig opholdt sig her. Her levede hun da indtil sin Død 1743.

Blandt de Mænd, som fik Hovedindflydelsen i Kongens første Regeringsaar, lægger man særligt Mærke til Finansministeren *Kristian Ludvig Plessen* og hans Broder *Karl Adolf Plessen* samt den fædrelandssindede *Iver Rosenkrantz*. Den sidste kom nu i Spidsen for begge Kancellierne. En anden dansk Mand var Krigs- og Marineministeren *Poul Vendelbo Løvenørn*, en frisk og djærv Natur, der havde tjent sig op i russisk Tjeneste under Krigen med Karl XII og ved sin Hjemkomst blev adlet. Senere blev Brødrene Plessen fortrængte af Tyskeren *Johan Sigismund Schulin*, da de var ret hensynsløse i deres Optræden over for Kongen, og de trak Rosenkrantz med i deres Fald, fordi han ikke kunde holde tæt med Statens Hemmeligheder. Schulin led ikke af den Slags personlige Skrøbeligheder. Han var kommen herind som Hovmester for Dronningens Brødre, og han havde forstaaet at vinde Kongens og Dronningens Yndest, saa at Kristian VI allerede 1729 skrev om ham: „Jeg har mange Desseins med ham“. I 1737 blev han Medlem af Gehejmestatsraadet og viste sig som en smidig, men ogsaa dygtig og arbejdsom Mand. Ved Iver Rosenkrantz' Fald kom *Johan Ludvig Holstein* i Spidsen for det danske Kancelli, og saa meget tør vistnok siges, at der herved ikke fandt nogen Nedgang Sted i Styrelsen deraf.

Kristian VI's Dronning *Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach* lignede i meget sin Mand, skønt hun sikkert stod tilbage for ham i aandelig Henseende. Det er derfor ganske grebet ud af Luften, naar man har paastaaet, at hun beherskede ham, men da Forholdet mellem de to Ægtefæller var fortræffeligt, gav han ofte efter for hende i mindre Ting. Hun var tysk af Opdragelse og Sindelag og trak sine fattige Slægtninge, baade sin Moder og sin Søster herind. Men desuden fik mange andre tyske Landsmænd Indpas, og hun skaffede dem store Embeder. Det er urigtigt, naar man har sagt, at Dronningen nærede Ringeagt for Dansk og med Haan kalde sin Søn: „Der dänische Prinz“, fordi han var anderledes stemt. Men vist er det, at aldrig har Tysk trivedes bedre i Danmark; Kongen talte og skrev næsten kun Tysk. Dronningen var

lige saa kejtet og forlegen som sin Ægtefælle, og deres Optræden blev af Folk udlagt som Hovmod. Begge havde de overmaade svært ved at komme i Forhold til Folket, og Kongeparret viste sig i det Hele meget sjeldent offentligt.

Den stærke Følelse, som Kongen havde af Kongemagtens Storhed og Herlighed, gjorde, at der under Kristian VI blev brugt mange Penge til *Slotsbygninger.* Det gamle Slot i København var ganske vist bleven udvidet af Frederik IV, men det var dog en utilfredsstillende Bygning,

Fig. 238. Kristian VI med Familie. (Maleri paa Rosenborg.)

og man kan ikke undre sig over, at det nu blev nedrevet. I 1733 lagde Kongen Grundstenen til det prægtige Residensslot *Kristiansborg,* hvis Opførelse stod paa i syv Aar. Da det var færdigt, havde det kostet 27 Tdr. Guld, d. v. s. 15—16 Mill. Kr., eller lige saa meget, som alt Bøndergods paa Sjælland var værdt. Hertil maa bemærkes, at Jordprisen paa Grund af Landbrugets usle Tilstand den Gang stod lavere end nogen Sinde før eller senere. Men paa den anden Side havde der vel været saa meget mere Grund til at spare paa Pengene. Rundt om Slottet blev der trukket Jernkæder, for at ingen skulde komme det for nær, og naar de kongelige var ude at køre, var de omringede af Lakajer og Gardere, og det gik af Sted i fuldt Firspring, saa at Folk saa meget lidt til dem, der sad i Vognen. Dronningen opførte Slottet *Hirschholm* i Stedet for det gamle Hørsholm, som Kongen havde foræret hende. Det

var udstyret med overordentlig Pragt, og paa denne Maade tilfredsstillede man Forestillingen om den Glans, som krævedes om Enevælden. Hoffester holdtes der dog ikke, og Livet ved Hoffet var af religiøse Grunde meget stille. Kristian VI skriver til sin Ven Stolberg: „Jeg maa spørge Dem, hvad De mener, om jeg kan og tør holde Assemblé ved Hoffet. Det er vist, at vi lever som Eremiter.“ Der var ingen Lykke ved de nye Bygninger, thi Kristiansborg brændte 1794, og da Hirschholm var bygget paa sumpet Grund, sank det efterhaanden og maatte brydes ned under Frederik VI. Det lille Jagtslot *Eremitagen* og *Charlottenlund*,

Fig. 239. Kristiansborg. (Tegning af Leinberger.)

der var opført af Prinsesse Charlotte Amalie i Stedet for det gamle Gyldenlund, der havde Navnet efter Ulrik Frederik Gyldenløve, er ene tilbage fra hin Tid.

Naar Kongen levede et sky og tilbageholdent Liv, hænger det ogsaa sammen med den stærke *Pietisme*, hvoraf han var greben. Han var bleven paavirket hertil af sin Moder. I sine første Regeringsaar heldede han dog mere til den ortodokse Retning; men faa Aar efter blev han fængslet af den nye Bevægelse. Pietismen har sit Udgangspunkt i Halle, hvor *Spener* og *Francke* optraadte som Prædikanter, og den havde sin Berettigelse deri, at den lagde Hovedvægten paa Følelse og søgte at fortrænge den herskende døde Bogstavtro. Den kristne Aand skulde vækkes af sin Dvale og føres ud i Livet for at gennemtrænge dette. Baade Kristian VI og hans Dronning blev stærkt paavirkede heraf, og Hofpræsten *J. B. Bluhme* fik stor Indflydelse paa de kirkelige Forhold. Herigennem kom Pietismen til at virke mindre heldigt i Danmark, da

den fremtraadte ensidigt og partisk med Myndighed og Tvang. I 1735 udkom der en ny *Sabbatsforordning*, der ikke var synderligt mildere end den, Frederik IV havde udstedt. Foruden de gamle Krav om Kirkegang og Gabestok, Forbud mod Julestuer og Maskerader, møder man ogsaa Bestemmelser imod, at Bønderne red Sommer i By, denne uskyldige Fornøjelse, hvorved, som det hedder „Gud fortørnes, og Bonden ruineres". Under Gudstjenesten skulde Københavns Porte holdes lukkede, for at ingen skulde slippe ud for at more sig. Desuden blev Kirketugten fornyet i al sin Strenghed; Synderen maatte staa aabenbart Skrifte og blev offentligt irettesat fra Prækestolen. Den heldigste af Kristian VI's

Fig. 240. Hirschholm under Frederik V. (Tegning i Frederik V's Atlas.)

Reformer var Indførelsen af *Konfirmationen* 1735, „den betydningsfuldeste enkelte Reform, der siden Reformationen har fundet Sted i den dansk-norske Kirke". Til sidst indrettede man 1737 *General-Kirke-Inspektions-Kollegiet,* der skulde vaage over Kirkelærens Renhed, Kirketugtens Overholdelse og Gudstjenestens Sømmelighed og Orden. Alle religiøse Bøger skulde for dets Censur, og alle Præster og Skolelærere for dets Domstol. Ve dem, der afveg blot en Tøddel fra den herskende Lære! Denne Indretning maatte fremme Spioneri og Bagvaskelse og blev naturligvis yderlig forhadt. Det var saa langt fra, at man naaede den Hensigt at sikre Kirkens Enhed, at man tvertimod lagde Grunden til megen Splid, thi Gammel-Lutheranerne forfulgte Pietisterne og søgte at gøre deres Ejendommeligheder latterlige. Hovmod og Dømmesyge blev snart herskende Fejl hos Pietisterne; „Surseenhed", som det kaldtes i København. Ved Hoffet førte Pietismen til et ligefremt Hykleri, da man mente derved at kunne gøre sin Lykke. At have andægtige Miner, hænge

med Hovedet, gaa sortklædt og sukke over Verdens Daarlighed blev regnet til Fortjeneste og kunde skaffe Adgang til Embeder. Men paa den anden Side maa man ikke lukke Øjnene for, at Pietismen i mange Henseender har haft gode Virkninger ved at vække en hidtil ukendt religiøs Inderlighed. Det er den første aandelige Bevægelse i Danmark siden Reformationen, der er trængt lige ned til Folkets dybeste Lag.

En Følge af Pietismen var det ogsaa, at Missionen blev drevet med fornyet Kraft. I 1739 blev udstedt Paabud om, at der skulde oprettes *Almueskoler* over alt i Landet. Men da Godsejerne ømmede sig paa Grund af de daarlige Tider og de store Udgifter, fik de ved en ny Forordning Lov til selv at bestemme, hvor der behøvedes Skoler. Følgen blev, at kun faa blev anlagte. Desuden stammer en Del *milde Stiftelser* fra Kristian VI's Tid. Det adelige Kloster *Vemmetofte* blev stiftet af Kristian V's Datter Sofie Hedvig, og det endnu rigere *Vallø* blev grundet af Dronning Sofie Magdalene paa hendes 37-Aars Fødselsdag som et Kloster for adelige Frøkener. Ogsaa *Gisselfeld* blev samtidigt oprettet til Kloster for 16 adelige Jomfruer af Grev Kristian Gyldenløve.

Et af de smukkeste Minder fra Pietismens Tid i Danmark er dog Ribebispen *Hans Adolf Brorsons* gribende og inderlige Salmer. Hans Samling „Troens rare Klenodie“ fremkom, da der manglede danske Salmer i Nordslesvig, og Brorson, som havde en Del af dette Landskab under sin Bispestol, haardt følte Savnet deraf. Den religiøse Poesi er det vigtigste Indskud i Aandslivet fra Kristian VI's Tid, og Salmer som „Her vil ties, her vil bies“ hører til de værdifuldeste, som vor Kirke ejer.

De indre Forhold under Kristian VI. Det svenske Tronfølgervalg.

Kristian VI's storartede Bygningsværker er det ydre og straalende Minde om hans Regering, men hvis man heraf vilde slutte sig til en blomstrende Tilstand i selve Folket, vilde man tage fuldstændigt fejl. Landets Hovednæringsvej, *Landbruget*, var siden den store nordiske Krig i et sørgeligt Forfald, men aldrig har det staaet værre til end ved Midten af det 18. Aarhundrede. Kornpriserne sank bestandig; i Begyndelsen af 1730'erne var Kapitelstaksten paa Sjælland kun $4\frac{1}{2}$ Kr. for en Tønde Rug og for Byg endnu mindre. I Jylland var Prisen endnu lavere. Man maatte derfor mere end nogensinde kæmpe med det gamle Onde „Ødegods“. Da det var en almindelig Anskuelse i de højere Kredse, at Grunden til, at Bønderne rømmede fra Godserne, var den forhadte Tjeneste i *Landmilitsen*, ophævede Kristian VI 14 Dage efter

sin Tronbestigelse denne Indretning og føjede hertil 5. Januar 1731 en Generalpardon for alle bortrømte Bønderkarle. Samtidigt blev Hartkornskatterne nedsatte med 11 % for at lette Godsejernes og Bøndernes trykkede Stilling. Glæden over Kongens Skridt var stor, men det viste sig snart, at Tilstanden derfor ikke blev bedre. Hovedulykken var, at *Hoveriet* paa de adelige Godser var ubestemt og altsaa kunde forhøjes vilkaarligt af Herremændene, saa at Bønderne benyttede den genvundne Frihed til at flygte bort fra Landet. Ja, de rømmede i Utide fra de Tjenester, de havde paataget sig. Imellem Kongens Raadgivere pegede Løvenørn paa Nødvendigheden af at faa Landmilitsen tilbage, da Hæren ellers blev altfor lille, og baade Plessen og Rosenkrantz, der saa paa Sagen med Godsejerøjne, hævdede, at det var nødvendigt at anvende Tvang og at indføre et *Stavnsbaand* for at skaffe den nødvendige Arbejdskraft til Jorden. Allerede 1733 *genoprettedes* derfor ved en sørgeligt mindeværdig Forordning *Landmilitsen*, men kun med halv saa stor en Styrke som tidligere. Af Mandskab skulde der stilles en Soldat for hver 60 Tdr. Htk. Men Forskellen fra den gamle Landmilits bestod deri, at hele Udskrivningen nu var lagt i Godsejernes Hænder. De skulde affatte Lister over det unge Mandskab i Alderen fra 14 til 36 Aar, og de kunde stille hvilken Bondekarl, de selv vilde, til Soldat, naar han blot var legemlig kraftig. De Bønder, der var opførte paa Listerne, maatte ikke forlade det Gods, hvorpaa de var fødte, før de var over 36 Aar og havde tjent i Militsen. Siden udvidedes denne Pligt til at gælde fra det 9. til det 40. Aar, og kort før Kongens Død udkom der endogsaa en Forordning af 1. Juli 1746, hvorefter „ingen Landsoldat skulde have Tilladelse til at nedsætte sig andet Steds end paa det Gods, hvorfra han var udskrevet, og hvor han skulde være pligtig Gaard at antage“. Saaledes var Bønderne hele Landet over bleven stavnsbundne og saa godt som givne i Godsejernes Vold. De var fra frie Mænd blevne Herremændenes Tyende. Det mislige i Stavnsbaandet laa især deri, at man havde sammenblandet Statens og de private Interesser og vilde forene to Formaal med eet Skridt. Tjenesten i Landmilitsen var ikke besværlig, men da den var et Skalkeskjul for Afhængigheden til Godsejerne, blev den med Rette saare forhadt af Bønderne.

Ved Siden heraf fik Godsejerne hyppigt Tilladelse til at *nedlægge Fæstegaarde* og drive Jorden under Hovedgaarden. Men herved blev det i Forvejen tunge Hoveri endnu tungere for de tilbageblevne Bønder. Et Spørgsmaal er det oven i Købet, om hele Indretningen var til Fordel for Godsejerne, thi deres Tilstand vedblev at være slet under hele Kristian VI's Regering, og med god Grund skriver Kongen: „Nu

for Tiden er der meget mere Skade end Fordel ved at være Godsejer". Der er heller ingen Tvivl om, at Kongen paa en vis Maade havde Forstaaelse af Bøndernes Nød. Men Ulykken var, at man kun betragtede Bønderne som en Arbejdskraft, der skulde skaffes til Veje for Statens Skyld, og at man ikke vidste anden Maade, hvorpaa dette kunde ske, end ved den blotte Tvang. Landbruget vedblev at lønne sig daarligt, og da Kornet var begyndt at stige i Midten af 1740'erne, kom der en ny Ulykke over Landet ved en forfærdelig *Kvægpest.* Den rasede saa voldsomt, at der allerede i Aaret 1745 døde 124,000 Stkr. Kvæg, mest paa Sjælland, og i det Hele blev der bortrevet 249,000 Stkr. Selv blandt Godsejerne havde mangfoldige ondt ved at holde sig oven Vande. Det maa indrømmes, at der imellem disse ikke fandtes faa, der havde Hjerte for deres Bønder, og i Spidsen for disse staar Prinsesse Sofie Hedvig paa Vemmetofte. Men hyppigere var det modsatte, og det kunde derfor hos Bønderne, hvor fortrykte de end var, komme til Udbrud af Vrede og Raseri mod Herremanden. 1738 blev saaledes Landsdommer Ahasverus Becker paa Bækkeskov i Sydsjælland med koldblodigt Overlæg myrdet af en Bondehob, der rigtignok fik en haard Straf for deres Gerning, idet 11 blev henrettede og to af disse oven i Købet lagte paa Stejle.

Mens Regeringen ikke havde Held med sig, naar det gjaldt om at fremme Landbruget, stiller det sig anderledes m. H. til *Handel og Industri.* Den særlige Aarsag hertil var, at den her stod over for et Omraade, der interesserede den, thi netop nu, i det 18. Aarhundrede, fandt der rundt om i Europa en fornyet Opblomstring af det merkantilistiske Systems Grundsætninger Sted. Handel og Industri var overalt Regeringernes Kælebørn, og da Tiden gennemgaaende var fredelig, kunde man ofre meget paa at fremme dem? Derfor lykkedes det Hans Egede at redde den grønlandske Mission ved den Interesse, som Handelen paa Grønland vakte. Men især kom det østindiske Kompagni til at blomstre. Det fik 1732 under Navn af *det asiatiske Kompagni* en ny Oktroy, hvorefter dets Handel blev udvidet til Kina og det blev derpaa i mange Aar drevet med stort Udbytte. Det var navnlig Transithandelen, der fik Betydning for Danmark, idet København indførte mange Varer, som gik videre til de andre Stæder ved Østersøen. Ogsaa det *vetsindisk-guineiske Handelsselskab* havde taalelige Kaar, og det købte 1733 Øen *Sct. Croix* for 160,000 Rdl., hvorefter der paa vore vestindiske Øer begyndte en indbringende Sukkeravl ved Hjælp af Negerslaver. Efter Grev Danneskjold-Samsøes Forslag blev der 1735 stiftet et *General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegium,* hvortil Forretningerne blev henlagte fra Rentekammeret. Det fik en stor Be-

tydning og gennemførte saaledes, at der blev oprettet en københavnsk *Bank* med en privat Bestyrelse, der var uafhængig af Regeringen. Herved lettedes de store Pengeomsætninger, som var nødvendige for at faa Hovedstaden genopbygget efter den store Brand 1728. Under Frederik IV var man ikke kommet vidt hermed, da Kongen havde stillet den Betingelse, at der kun maatte opføres grundmurede Bygninger. Men da Kristian VI gav efter paa dette Punkt, lykkedes det virkelig at faa de afbrændte Partier rejste før 1737. Af Betydning blev ogsaa Stiftelsen af *Brandassuranceselskabet*, hvorved Folk blev sikrede mod saa store Tab, som hidtil var bleven lidte ved Ildebrande. Resultatet blev, at København gik stærkt frem, og til Vidnesbyrd herom rejste sig paany midt i den afbrændte Del Frue Kirke, prydet med Vincens Lerches berømte Spir, der i vore Dage atter har sat Sindene saa stærkt i Bevægelse.

Mindre heldige var Bestræbelserne for at skabe en indenlandsk *Industri*. Man oprettede alle mulige Fabrikker, især Silke- og Klædemanufakturer i København, og Regeringen ofrede mange Penge, et Par hundrede Tusind Rdlr., paa at indkalde fremmede, der særligt forstod sig paa disse indviklede Haandværk. Fremskridtet kom især København til Gode, da Udlændingene helst slog sig ned her for at kunne være Regeringen saa meget nærmere med deres Bønner. Men en Fejl var det, at man lagde høj Told paa fremmede Varer, ja rent ud forbød Indførelsen af fremmed Silketøj, før man endnu havde naaet at skabe en hjemlig Industri. For at sikre Salget af indenlandske Fabrikata blev der oprettet et *Varemagasin*, hvortil alle hjemlige industridrivende kunde sende deres Varer. Regeringen traf den Bestemmelse, at alle Embedsmænd skulde tage deres Varer herfra i det mindste for en Tiendedel af deres Løn. Pengene skulde indbetales halvandet Aar, før Varerne blev leverede. En *Prøvehalle* var knyttet til Varemagasinet, hvori Varernes Kvalitet blev underkastede en omhyggelig Undersøgelse. Men hele Fremgangsmaaden vakte naturligvis megen Misfornøjelse, og da de udenlandske Varer var bedre og billigere, foretrak mange dem, skønt de maatte skaffes til Veje ved Smugleri. I øvrigt blev Følgen af den Rundhaandethed, hvormed nye Anlæg understøttedes, at adskillige Bedragere og Projektmagere benyttede sig af Regeringens Lettroenhed og løb bort med betydelige Summer. En uheldig Følge for den nye Industri blev desuden Regeringens Foranstaltninger paa *Fattiglovgivningens* Omraade. Man oprettede nemlig Tugthuse som Tvangsarbejdsanstalter, og de Varer, som opstod herigennem, blev uvelkomne Konkurrenter til det private Erhvervs Frembringelser. Endelig maa det tilføjes, at Merkantilismen i 1735 gav sig et meget skadeligt Udslag ved en For-

ordning, hvorefter der ikke maatte indføres *Korn* fra andre Lande til Danmark eller det søndenfjeldske Norge. Kongens Mening var, at det betrængte danske Landbrug skulde støttes ved at faa et sikkert Afsætningsmarked i Norge, og at til Gengæld det norske Jern skulde modtages i Danmark, saaledes at de to Broderlande rakte hinanden en hjælpende Haand. Men fra norsk Side klagede man over, at det jydske Korn var daarligt og urent, og at det blev solgt til urimelig høj Pris.

Et lykkeligere Billede frembyder der sig, naar man vender sig til Flaaden, der blev rekruteret paa en mere tiltalende Maade end Landmilitsen. Fra 1735 var den sat under Bestyrelse af Grev *Frederik Danneskjold-Samsø.* Denne dygtige Mand, der var en Søn af Kristian V's uægte Søn, genskabte den danske Flaade, der var stærkt i Forfald. Ikke alene forøgede han Skibenes Antal til 29 store Linieskibe, men han forbedrede desuden Havnen og anlagde i Aarene 1737—39 den første *Dok.*

Ogsaa Videnskaben blomstrede under Freden. Paa Hans Grams Forslag oprettedes i November 1742 „*Videnskabernes Selskab*“ for Fædrelandets Historie og Naturvidenskaben under Forsæde af Grev Holstein til Ledreborg. I Januar 1745 holdt Selskabet for det danske Sprogs og den danske Histories Forbedring, eller som det kort og godt kaldes „*Danske Selskab*“ sit første Møde. Det var stiftet af *Jakob Langebek*, en Præstesøn fra Ty, der havde levet i 13 Aar i Grams Hus og var hans Medhjælper ved det store kongelige Bibliotek. Her fik han rigelig Lejlighed til at uddanne sig, og navnlig som den store Samler af historiske Kilder har hans Gerning Betydning den Dag i Dag. I Løbet af syv Aar udgav han som Forstander for sit Selskab seks Bind af *Danske Magazin*, en Samling af Aktstykker til Danmarks Historie. Efter Hans Grams Død blev Langebek Gehejmearkivar og samlede paa en Rejse i Sverige, Finland og de russiske Østersøprovinser 1753—54 en Mængde Aktstykker og Oplysninger til Nordens Historie. Da han ved sit Ægteskab med en rig Klokkerenke var bleven i Stand til at fremme Trykningen af de historiske Kilder, begyndte han 1772 paa den store Samling af Kildeskrifter fra Middelalderen, der er bekendt under Navn af *Scriptores rerum Danicarum medii ævi.* Ved Langebeks Flid blev der lagt en ny Grundvold for den danske Historieskrivning, og paa hans Samlinger byggede senere Suhm sin store Danmarkshistorie.

Den Mand, hvis historiske Virksomhed dog navnlig kom Folket til Gode, var *Ludvig Holberg*, der ved Siden af Komedieskrivning med Iver kastede sig over historiske Sysler. Paa Tysk lod *Erik Pontoppidan*, der var Professor og Hofpræst, en dansk Kirkehistorie

fremkomme. Større Betydning har hans Beskrivelse af Danmark, „*Danske Atlas*“ paa Dansk i syv Bind, en Forløber for Traps senere saa bekendte Værk, og flere latinske Skrifter som „*Marmora Danica*“, en Samling af Indskrifter. Som religiøs Forfatter fik han navnlig Værd ved sin Salmebog og sin Forklaring over Luthers Katekismus.

Kristian VI's Tid var i det Hele mere egnet for den stille Videnskab end for Digtningen, der henvender sig til det brede Folk. Digternes Tal er kun lille, og mellem dem staar Lyrikeren *Ambrosius Stub* i første Række. Men det er karakteristisk for Tiden, at han kun fandt ringe Paaskønnelse og endte som Skolemester i Ribe uden at nyde nogen borgerlig Anseelse. Derimod lod Kristian VI de forskellige Fagvidenskaber nyde godt af sin Beskyttelse. Han oprettede et *Anatomiteater* og et *medicinsk Kollegium,* hvorunder han henlagde hele Medicinalvæsenet i Danmark. En af de største Ulemper, hvorunder Staten led, var de jammerlige Retsbetjente paa Landet, der som oftest hverken kunde leve eller dø af deres Gager, og var ganske ukyndige i Lovvidenskab, naar de tiltraadte Embedet. Derfor var det et stort Fremskridt, at Professor Andreas Højer 1736 fik oprettet *juridisk Embedseksamen,* thi herved fik man dog nogen Garanti for Embedsmandsduelighed. I det Hele blev *Universitetet* forbedret efter at være genopført, og paa Hans Grams Raad blev de *latinske Skoler* nedsatte i Antal, nemlig til henved 20, hvorved deres Lærere kunde blive bedre lønnede.

Til Trods for de daarlige Tider lykkedes det Regeringen under Kristian VI at holde Statens *Finanser* i god Orden. Bortset fra Slotsbygningerne blev der vist Sparsomhed, og Følgen var, at Gælden ved Kristian VI's Død var bragt ned til 2¼ Mill. Rdl. Grunden hertil var, at man for første Gang i flere hundrede Aar havde en Konge, hvis Regering var henrunden i stadig Fred, skønt Europa paa alle Kanter var hjemsøgt af Krig. Og dog havde den danske Regering sine Vanskeligheder at kæmpe med. De beroede paa *Gottorperen* og det slesvigske Spørgsmaal, som Kristian VI havde arvet fra sin Fader. Faren kom i denne Tid især fra *Sverige,* hvor Stemningen i Regeringskredsene var lidet dansk-venlige. Men det lykkedes i 1734 at faa sluttet et Forsvarsforbund paa 15 Aar med denne Stat. I den europæiske Politik holdt Danmark sig neutral og søgte Støtte først hos England og derpaa hos Frankrig. Men Forholdet til Sverige frembød stadig Grund til Ængstelse. I 1741 havde dette Land ubesindigt kastet sig ind i en Krig mod Rusland, der gik yderst uheldig, saa at hele Finland faldt i Russernes Hænder. Midt under Krigen kom Spørgsmaalet om Tronfølgervalget frem paa den svenske Rigsdag, og det viste sig da, at der navnlig i Bondestanden, især i Dalarne og i Sydsverige, var et stort Parti,

som ønskede den danske Kronprins Frederik valgt, hvorved altsaa de tre Riger vilde blive forenede. Kristian VI var fuld af Glæde herover og gennem danske Agenter støttede han ivrigt denne Bevægelse, der endte med, at flere Tusinde Dalkarle rykkede ned til Stockholm for at tvinge Rigsdagen til at vælge den danske Prins. Men imens havde det sejrende Rusland ladet Sverige forstaa, at det var villigt til at give det en billig Fred, hvis man valgte den gottorpske Prins *Adolf Frederik*, der var en Søn af Administratoren Kristian August og en Slægtning af den russiske Kejserinde Elisabet. Under disse Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at Rigsdagen foretrak at vælge denne, og Dalkarlene blev splittede med væbnet Magt midt i Stockholms Gader. Til Trods for, at Kristian VI af Naturen var en fredsommelig Mand, blev han dog saa ophidset over dette Forløb, at han foretog store Rustninger. Men til sidst ansaa han det dog for rigtigst at bevare Freden, hvad det vel ogsaa var, da han næppe kunde have udført sin Plan mod Sveriges og Ruslands forenede Magt. Det eneste Resultat for ham var, at det i 1746 lykkedes ham at faa et Forbund sluttet med Rusland paa 15 Aar.

Som et Vidnesbyrd om den Betydning, det russiske Rige var begyndt at faa, skal nævnes, at en dansk Mand *Vitus Bering*, der stammede fra Horsens, skabte sig et Navn ved sine Opdagelsesrejser i russisk Tjeneste. Navnlig fandt han det Stræde mellem Asien og Europa, som bærer Navn efter ham. Men paa en ny Rejse døde han 1741 paa en ubeboet Ø efter at have udstaaet usigelige Lidelser.

Kristian VI døde efter længere Tids Svaghed paa Hirschholm Slot den 6. August 1746 i en Alder af henimod 42 Aar. Hans Dronning overlevede ham i 24 Aar. Hun hviler ved hans Side i Roskilde Domkirke.

Fig. 241. Scene fra Kristian VI's Hof 1772. (Udsnit af Kr. Zahrtmanns Maleri.)

FJERDE AFSNIT

DEN OPLYSTE ENEVÆLDE. 1746—1808.

Frederik V. Hans Forhold til Sverige og Rusland.

VED Midten af det 18. Aarhundrede begynder en ny Aand at gøre sig gældende i Europa, og den naaede til vort Land under Frederik V's Regering. Seks Aar tidligere, i 1740, havde Frederik II, den Store, besteget Prøjsens Trone. Han var stærkt grebet af de franske Filosofers Ideer, der var i Færd med at gøre sig til Herrer over den offentlige Mening. Den Tid var forbi, da „Enevælden af Guds Naade“ kunde tilfredsstille de mest oplyste Aander. De franske Tænkere, der havde sat Fornuften i Højsædet, opstillede Kravet om Regentens Pligter ved Siden af hans Rettigheder. De gik ikke ligefrem til Angreb mod selve Enevælden, men de hævdede, at den havde sit Udspring fra

Folket, og at dens Gerning skulde komme Folket til Gode. Valgsproget var „Alt for Folket, intet ved Folket“, eller som Frederik II formulerede denne Tanke: “Jeg er Statens første Tjener“, og ved det Eksempel, han gav, fik han Elever i næsten alle europæiske Lande. Efter det fornuftmæssige Præg, som Tiden havde, maatte den komme til at lægge Hovedvægten paa Oplysning. Man vilde aabne Øjnene paa det brede Folk og meddele det Kundskaber, i den Tro at det kun var Uvidenhed og Fordomme, som var Skyld i tidligere Tiders Misgreb. Den samme rationalistiske Aand kom til at herske paa alle aandelige Omraader, og selv i Religionen afløstes Pietismens Tidsalder af Forsøgene paa at forene Tro og Viden: „Rationalismen“.

Oplysningstidens Tanker har tydeligt Præg af deres franske Udspring. Senere, da de bundfældede i Tyskland, stærkt prægede af den germanske Aand, først og fremmest i Værdsættelsen af Følelseslivets Betydning, fik de større Dybde og blev i Stand til at yde den enkelte rigere aandelig Næring. Det var i den tyske Form, at det nye Aandsliv naaede til Danmark, og i Slutningen af det 18. Aarhundrede indtraf det Tidspunkt her hjemme, da Humanismen igen blev sat i Højsædet, ligesom det havde været Tilfældet i Reformationstiden. Det enkelte Menneske, Individet, vækker Forfatternes og Statsmændenes Interesse og Sympati, mens man i det 17. Aarhundrede havde betragtet Folket som en Masse og tvunget det til at bøje sig under Statshensynet. Holbergs Tanker, som havde ligget brak under Kristian VI's Regering, blev nu frugtbringende og skabte ham en Række Elever efter hans Død. De danske Konger, som levede i den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, Frederik VI og Kristian VII, var saa langt som muligt fra at fyldestgøre de Krav, som Oplysningstiden maatte stille til en Fyrste. Naar Tidsalderen alligevel fik det samme Præg her som i det store Europa, skyldes det de betydelige Statsmænd, som de omgav sig med.

Frederik V var kun 23 Aar, da han besteg Tronen. I Modsætning til Faderen var han en smuk og venlig Mand, om hvem en svensk Diplomat allerede i 1740 havde skrevet: „Han er en dejlig Herre, om hvem man gør sig store Forhaabninger.“ Hertil kom, at han helt igennem var dansk, hvad der føltes som et Pust af en ny Aand. Jernkæden omkring Kristiansborg blev taget bort, de talrige Vagter blev afskaffede, og den unge Konge færdedes gerne blandt Folket. Saaledes saa man ham snart deltage i Fugleskydninger paa Bjørns Plads i København. Bønderne fik igen Lov til at ride Sommer i By, for at de, der „næsten det ganske Aar igennem har et tungt Arbejde, ogsaa undertiden kunde nyde en liden sømmelig og med deres Stand overensstemmende Fornøjelse“. Der blev igen givet Baller, Koncerter og Skuespil, og det nye

Teater paa Kongens Nytorv blev aabnet d. 18. Dcbr. 1748. Nu kunde man atter se Holbergs Komedier, og han skrev nye, der dog paa Grund af hans Alder ikke stod paa Højde med hans tidligere. Men han ligesom det øvrige Folk glædede sig i høj Grad over den indtrufne For-

Fig. 242. Frederik V. (Maleri paa Rosenborg.)

andring. Kongen blev saa folkeyndet, at han aldrig nogen Sinde senere mistede sin Popularitet. Og dog blev Skrøbelighederne i hans Væsen snart tydelige for Omgivelserne. Han var en frisk Mand, men ingen betydelig Begavelse, og hans Karakter var kun svag. Mangen københavnsk Borger rystede sørgmodig paa Hovedet, naar han saa Kongen

i en hjælpeløs Tilstand blive bragt op paa Slottet, men de føjede til, at det var hans slette Omgivelser, som fordærvede den „ejegode Frederik“. Hans Forældre havde med stor Iver søgt at faa ham gift, og Valget var faldet paa *Louise*, en Datter af Georg II af England. Da den 19-aarige Prinsesse 1743 kom til Altona, afskedigede hun straks hele sit engelske Følge, omgav sig med Danskere og havde inden kort Tids Forløb lært sit nye Folks Sprog. Saaledes havde ingen af de tyske Dronninger baaret sig ad, og faa Dronninger har vundet en saa almindelig Kærlighed ved sin naturlige Elskværdighed, sin Ynde og Mildhed. Men skønt Forholdet mellem de to Ægtefæller var særdeles godt, lykkedes det hende ikke at gennemføre en afgørende Vending i Frederik V's Levevis. Det samme gjaldt om Kongens personlige Ven, Overhofmarschallen *Adam Gottlob Moltke,* en indvandret Mecklenborger, der modtog mange Æresbevisninger og af Kongen fik Bregentved Gods til Gave. Han vilde ikke overtage egentlige Statsembeder, men han viste sig som en god Ven, idet han gjorde alt for at holde Kongen borte fra de grove Udskejelser, hvortil han mere og mere hengav sig. Der er endogsaa Tegn til, at Frederik V i sine sidste Aars Elendighed er gaaet saa vidt som til at slaa Moltke, hvorfor han senere gjorde Bod under Taarer og bønfaldt om Tilgivelse for sin „sataniske Opførsel“. Moltke blev ham tro til det sidste, men paa Grund af sit kølige Væsen var han lidet yndet i videre Kredse, og kun faa anede, hvad man skyldte ham.

Da Frederik V hverken havde Evne eller Lyst til Regeringsforretninger, beholdt han de fleste af sin Faders Raadgivere. Kun Grev Danneskjold, der var en vanskeligt omgængelig Mand, fik sin Afsked som Styrer af Flaadens Anliggender. Pengevæsenet stod under Grev Otto Thott, som i Kongens otte første Regeringsaar bragte Gælden ned til 1 Mill., men derefter fik uforudsete Vanskeligheder den atter til at stige. Schulin beholdt sin Indflydelse til sin Død 1750, og det samme gælder om Johan Ludvig Holstein til Ledreborg, der døde 1763. Gesandten i Paris *Johan Hartvig Ernst Bernstorf* var i disse Aar en værdifuld Støtte for Regeringen. Schulin blev derfor som Udenrigsminister fulgt af Bernstorf, der som født Hannoveraner hidtil havde følt sig bundet til den engelske Regering, men nu gjorde sig fri og traadte fuldstændig i Danmarks Tjeneste. Han blev en af de betydeligste Statsmænd, som vort Land har ejet. Under sit Ophold i Paris havde han lært det fordærvede europæiske Diplomati at kende, men havde bevaret det bedste i sig rent igennem alle Fristelser. Han forstod ikke blot at trænge til Bunds i de foreliggende Spørgsmaal, men han havde ogsaa en Menneskekundskab, der kom ham i høj Grad til Gode, og en Evne til at arbejde grundigt og samtidig let, saa at Dan-

marks Politik hos ham var i gode Hænder. Skønt han var født Tysker og vedblev at være tysk i sin Kultur, nærede han dog Respekt for sit nye Fædreland og en stor Hengivenhed for Kongen, hvorpaa han ofte kom til at afgive Vidnesbyrd.

De første Aar af Bernstorfs Tid var Fredsaar i Europa, og baade Schulin og Bernstorf bestræbte sig for at bevare et godt Forhold til *Sverige*. Tronfølgeren her, den gottorpske Prins Adolf Frederik, fornyede ved en Traktat af 1750 Afstaaelsen af alle sine Fordringer paa Slesvig, ja lovede endogsaa at ville bortbytte den hertugelige Del af Holsten, naar den tilfaldt hans Linje, mod Oldenborg og Delmenhorst. Det var den svenske Regering, som gennemtvang dette, thi Adolf Frederik og hans Gemalinde var egentlig ret uvenligt stemte mod det danske Kongehus. Det følgende Aar besluttedes der et Giftermaal mellem Adolf Frederiks Søn, den senere Kong Gustaf III, og Frederik V's Datter Sofie Magdalene. Begge de paagældende var den Gang kun fem Aar gamle, men uagtet forskellige Hindringer kom Giftermaalet i Stand 1766, ikke til Lykke for nogen af Parterne. Hermed var Forholdet til vor nærmeste Nabo foreløbigt udjævnet.

Fig. 243. J. H. E. Bernstorf.
(Maleri paa Frederiksborg.)

Men fra anden Side optaarnede sig nye Farer. I 1755 begyndte *Kolonialkrigen mellem England og Frankrig,* og den udviklede sig hurtigt til en Søkrig, der blev i høj Grad skadelig for den danske Handel. De engelske Kapere gjorde Havene usikre, og som Gensvar blev der fra dansk Side grundet et *Neutralitetsforbund* mellem de skandinaviske Lande. Østersøen skulde være et lukket Hav, hvorfra de krigsførende Magters Skibe var udelukkede, og til Beskyttelse af Handelen i Nordsøen vilde begge de nordiske Stater lade forenede Eskadrer krydse i Skagerak. Fra 1756 blev Krigen europæisk, idet den store *Syvaarskrig* begyndte mellem Preussen og England paa den ene Side og Frankrig, Østrig,

Rusland og Sverige paa den anden. Det lykkedes Bernstorf at holde den danske Stat neutral, men man maatte opstille en kostbar Hær paa 24,000 Mand i Holsten for at beskytte Grænsen. Forholdet til Rusland blev mere og mere truende, idet Kejserinde Elisabet øjensynligt ikke havde langt tilbage, og Storfyrsttronfølgeren, den gottorpske Prins Karl Peter Ulrik, tegnede til at ville blive Danmark en besværlig Nabo. I 1762 virkeliggjordes de bange Anelser, da *Karl Peter Ulrik* besteg den russiske Trone som Czar Peter III. Han havde arvet sin Slægts bitre Fjendskab mod Danmark og begyndte med ikke blot at slutte Fred, men ogsaa Forbund med den preussiske Konge, som han i høj Grad beundrede. Derefter vendte han sig mod Danmark og krævede det gottorpske Slesvig tilbage. Da dette blev afslaaet, lod han sin Hær rykke ind i Mecklenborg og truede med at ville jage det danske Kongehus til Trankebar. Danmark-Norge maatte nu bruge alle sine Kræfter, men Forholdene var vanskelige, thi den langvarige Troppeopstilling i Holsten havde tæret i høj Grad paa Finanserne, og Mandstugten var slet mellem de hvervede Soldater. Lykkeligvis havde man kort i Forvejen faaet indkaldt den fremragende franske General *St. Germain,* og med de største Anstrengelser bragte man en Hær paa 70,000 Mand paa Benene, hvoraf de 30,000 under St. Germains Anførelse rykkede ind i Mecklenborg mod Russerne. Samtidigt løb en betydelig Flaade ud i Østersøen. Men Hjælp udefra kunde Danmark ikke vente. Forholdene var derfor i Virkeligheden meget truende. Allerede stod Hærene lige over for hinanden, og man ventede hver Dag Slag. Da kom der pludselig Efterretning om, at Kejseren var bleven afsat den 8. Juli 1762 og derpaa myrdet. Hans Hustru *Katarina II,* der besteg Tronen, opgav straks al Tanke om Krig med Danmark. Bernstorf benyttede det venskabelige Forhold til Rusland til at bringe et *Mageskifte* i Stand. Den 22. April 1767 kom man overens om, at den hertugelige Del af Holsten skulde bortbyttes mod Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, hvorhos Rusland skulde give Afkald paa den hertugelige Del af Slesvig. Overenskomsten kunde dog først træde i Kraft, naar Peters og Katarinas Søn, Storfyrst Paul, blev myndig og kunde underskrive Traktaten. Dette skete den 31. Maj 1773 paa Czarskoje Selo, et Residensslot i Nærheden af St. Petersborg. Herved gav altsaa det gottorpske Hus Afkald paa alle sine Krav paa sin Del af Holsten, saalænge den danske Kongefamilies Mandsstamme levede.

Tilnærmelsen til Rusland var Bernstorfs Værk, da han indsaa Nødvendigheden af at finde en Støtte mod den fælles Nabo Sverige, hvor dansk-fjendtlige Strømninger gjorde sig gældende, ikke mindst i det nye gottorpske Kongehus. Adolf Frederik, der var bleven Konge 1751, var ganske vist personlig ret ubetydelig, men hans Dronning *Lovisa Ulrika*

var ikke for intet en Søster til Frederik den Store af Preussen. Hun var en lidenskabelig og højtstræbende Kvinde, der ønskede at udvide den svenske Kongemagt, som var i den Grad begrænset af Stænderne, at den kun var en ren Skygge af, hvad den havde været paa Karl XII's Tid. Den Magtforøgelse, hun tilstræbte, vilde hun bruge til at erobre Norge fra Danmark, og hun havde i det Hele taget gennem Ægteskabet med sin Mand indsuget hele Gottorpernes Had til det danske Kongehus. Danmark-Rusland fik den fælles Interesse at *hindre den svenske Kongemagts Udvidelse,* da den kun kunde blive til Skade for dem selv, og de brugte hertil alle Midler. Den danske og den russiske Gesandt begyndte en ligefrem systematisk Bestikkelse af de Partier paa den svenske Rigsdag, som var Kongehuset fjendtlige, og Sverige saa sin Folkerepræsentation som Genstand for en nedværdigende fremmed Indflydelse. I Længden var det naturligvis ikke muligt ad denne Vej at hindre det svenske Folk i at indrette sine Grundlove og Statsindretninger saaledes, som det var gavnligst for Landet selv. Men der blev vundet et Pusterum for Nabomagterne, og Bernstorf kunde paaberaabe sig, at det kun ad denne Vej var muligt at bevare Freden i Norden.

Fig. 244. Slotsvagten.

Den indre Tilstand under Frederik V. De fysiokratiske Ideers Vækst.

Kong Frederik besad ikke sin Faders Stadighed og Arbejdsomhed, han kunde vel til Tider lade sig opflamme til ivrig Beskæftigelse med Udenrigspolitiken, men for de indre Forhold nærede han aldrig nogen synderlig Interesse. Følgen er, at Kongen træder tilbage, og at Kollegiecheferne og Konseillet bliver enestyrende, dog saaledes at Kongens Yndling, Moltke, som en Mellemmand vedligeholdt Forbindelsen med Kongen. Tiden var nu inde til den „Ekscellenceregering“, som igennem en Aarrække blev et Særkende for Danmark. Disse Ekscellencer var til-

med hovedsageligt tyske Storadelsmænd, Folk som Schulin, Bernstorf, Moltke og Holstein, saa at Otto Thott som Dansker var en enlig Svale i deres Midte. Det hjalp ikke, at de fleste af Administrationens lavere Embedsmænd var danske, Præget var og blev dog tysk. Men det maa tilføjes, at disse indvandrede Mænd var dygtige og samvittighedsfulde Personligheder. Skade, at de havde Blikket udelukkende vendt mod Syd, saa at de ikke forstod at hæge om det fremspirende danske Aandsliv, som just nu lovede saa godt. At Styrelsen ved Kongens Apati og Ladhed kom til at mangle et Samlingspunkt, og at der indsneg sig megen Slendrian, kan heller ikke nægtes. Navnlig var Finanstilstanden meget slet, og det hjalp ikke synderligt, at man i 1760 ved at oprette *Generaltoldkammeret* søgte at gøre Styrelsen mere overskuelig. Navnlig efter Rustningerne mod Rusland blev Pengevæsenet ringere og ringere. Da den sidste *Hertug af Pløen* døde 1761, faldt hans Besiddelser til Danmark, mod at det overtog hele hans Gæld foruden betydelige Pensioner. Ligeledes købte man en Del af Ærø. Adskillige Udgifter kunde have været undgaaede, *Hofholdningen* var saaledes altfor ødsel. Det gælder om Kongens pragtfulde Kroning i 1747, om Jubelfesterne i 1749 i Anledning af den oldenborgske Stammes 300-aarige Regering og endelig i 1760 til Minde om Enevældens Indførelse. Ligeledes ofrede Regeringen mange Penge paa Anlæget af et helt Kvarter af København mod Øst, der blev kaldt *Frederiksstad* og samlede sig omkring Palæerne paa Amalienborg. Kongen opfordrede ligefrem velhavende Adelsmænd til at bygge sig Palæer her, og dette gjaldt saaledes om A. G. Moltke, hvis Bygning er det nuværende Kristian VII's Palæ. I Nærheden lagde man Grunden til *Frederiks-* eller *Marmor*kirken, som skulde opføres af norsk Marmor, men kostede saa meget, at man maatte lade den henligge som Ruin. Midt paa Amalienborg Plads rejstes ved privat Initiativ Statuen af Frederik V, som senere vil blive omtalt.

Derimod havde Regeringen ingen Sans for at understøtte Landets naturlige Erhverv, der dog i saa høj Grad trængte dertil. Derfor vedblev *Bondestanden* at befinde sig i den samme sørgelige Tilstand som hidtil. Ulykker som Kvægpest og Misvækst vedblev at rase, og de store Vejanlæg, som blev foretagne rundt omkring i Landet, øgede Trykket for Bonden, da han maatte udføre Arbejdet derved. Den sørgelige Tilstand ramte ogsaa Godsejerne, og de vidste ikke bedre end at raabe paa mere og mere Beskyttelse fra Statens Side. Man vilde endogsaa have Stavnsbaandet udstrakt til at gælde for Kvinderne, hvorved man tænkte paa de Bønderpiger, der tjente i Købstæderne, men det lykkedes dog Generalprokurør Henrik Stampe at faa denne Plan slaaet ned. Men iøvrigt imødekom Regeringen kun i alt for høj Grad Herremændene,

saa at *Stavnsbaandet blev udstrakt* i den Grad, at Bønderbørnene 1764 blev bundne til Stavnen fra deres fjerde Aar, og man udleverede Vajsenhusbørn og Børn af Forældre, der var under Fattigvæsenet, til Arbejdskraft for Landbruget. Resultatet blev, at Bønderkarlene i større og større Antal rømmede ud af Landet. Til Skade for Bonden var det ogsaa, at Regeringen paa Grund af den daarlige Tilstand saa sig nødt til at *sælge de store Krongodser*, hvorved der indkom 4 Mill. Rdl. Kurant. De fær-

Fig. 245. Den glücksborgske Familie 1764. (Tegning paa det kgl. Bibl.)

reste Bønder var nemlig i Stand til at købe deres Fæstegaarde, og de fleste kom ind under Godsejerne, hvor de havde langt strengere Kaar end under Kronen.

Men alligevel er det under Frederik V's Regering, at den *Opgang for vort Landbrug* og vor Bondestand begynder, der fortsattes Aarhundredet igennem. Ude i Europa havde man begyndt at faa Øjnene op for, at Landbruget var det bærende Erhverv, og navnlig i Frankrig havde der dannet sig en Skole af Forfattere, „Fysiokraterne“, der indsaa, at Rigdom ikke var Guld og Sølv, men derimod Jord. Alt, hvad der kunde fremme Agerbruget, vilde blive til hele Samfundets Bedste. Ved det forandrede Blik paa Landbrugets Betydning kom man ogsaa til at se med

ganske andre Øjne paa Bønderne end før. Tiden sværmede for det „nyttige“, og af alle nyttige Borgere syntes Bønderne de værdifuldeste. Selv den danske Regering kunde ikke blive upaavirket heraf. Ved A. G. Moltkes Indflydelse blev der givet *Censurfrihed,* dog langt fra uindskrænket, for de Forfattere, der skrev om Statshusholdning og Landboforhold. Hurtigt saa nu mange fortræffelige og frimodige Afhandlinger Lyset, og en hel Række Forfattere traadte frem, der var paavirkede af de nye franske Ideer. Det var den Sæd, som Holberg havde saaet, der bar Frugt. En Kreds af disse unge friske Mænd var knyttet til Sorø, saaledes Historikeren *Jens Schjelderup Sneedorf,* der omkom ved et Ulykkestilfælde i England i en altfor tidlig Alder, og den ansete *Tyge Rothe.* En Mængde almennyttige Skrifter kom fra dennes Haand,

Fig. 246. Hjulplov. (Tegning af Alfr. Larsen efter Model i Folkemuseet).

prægede af en for sin Tid sjelden Fordomsfrihed og en levende Interesse for Menneskeheden. Han besad en stærk Nationalfølelse, som gjorde ham til Foregangsmand ved den Genfødelse af Danskheden, der just stod paa Dagsordenen. Til en Begyndelse rettede man sine Angreb imod Dyrkningsmaaden, det gamle *Fællesskab,* der aabenbart nu var helt forældet. Sagen var, at der under Frederik V's senere Aar begyndte en Fremgang for Landbruget, idet *Kornpriserne steg,* og man indførte derfor nye Foderurter (Kløver) og forbedrede Dyrkningsmaaden. Det viste sig, at man ved rationel Drift og regelmæssig Gøden af Jorden kunde dyrke Hvede paa det meste af Sjælland, hvad man hidtil havde anset for umuligt. Men under disse Forhold blev Fællesskabet i Dyrkningen, der gik tilbage til Valdemarernes Tid, eller maaske var endnu ældre, i Stedet for at være en Støtte, et trykkende Afhængighedsbaand for Landmanden. Den driftige Bonde maatte følge Trop med den lade, han maatte pløje, saa og høste paa samme Dag som sine Naboer, da hans Mark laa spredt i smaa Strimler paa utallige Steder i den fælles Bymark. Dette var nu en upraktisk Foranstaltning, og fra alle Sider blev man hurtigt klar over, at Tiden var inde til at *udskifte* Landsbyernes Jorder og dele de fælles Overdrev. I 1757 nedsatte Regeringen en Kommission, der virkede stærkt herfor, og private Mænd gik endnu langt videre. Æren for at have begyndt tilkommer mærkeligt nok Enke-

dronning *Sofie Magdalene,* men det var ganske vist paa sin Overhofmester Kr. Stolbergs Raad, at hun 1759 lettede sine Bønders Kaar paa sit Gods Hørsholm ved delvis at hæve Hoveriet og indføre Arvefæste. Tre Aar senere gik *Bernstorf* endnu videre, da han lod Jorderne udskifte og Gaardene udflytte paa sit Gods Bernstorf, en Mil fra København. Han gjorde desuden Bønderne til Arvefæstere og gav dem Frihed for Hoveri og Tiende, saa at de inden kort Tids Forløb fra forarmede Folk blev meget velhavende. Det var paa sin Brodersøn, den senere saa bekendte A. P. Bernstorfs Raad, at han foretog disse Forandringer, thi denne havde under sine Rejser i England set et blomstrende Land-

Fig. 247. Frederik V's Indtog i Ringsted. (Tegn. af Grønvold i „Frederik V's Atlas".)

brug, der blev drevet af frie Fæstere, og var bleven klar over Frihedens Betydning. Ikke faa Godsejere fulgte nu disse smukke Eksempler. Disse Mænd bør erindres med Taknemmelighed, da de, ofte med Opofrelse i Øjeblikket, brød Isen i en Sag, der lagde Grunden for den senere Velstand i Danmark. De blev støttede ved Følelsen af at have den offentlige Mening paa deres Side, thi mens Sneedorf og Rothe til at begynde med havde rettet deres Angreb alene mod Fællesskabet, vendte de sig snart imod Bondens Stilling i det Hele, mod hans Fæstetvang og Hoveri og mod Stavnsbaandet, der gjorde det umuligt at skabe begejstrede Fædrelandsforsvarere af Mænd, der førte en saa ussel Tilværelse. Ofte kan deres Udtalelser smage af Datidens Sentimentalitet, som naar de taler om, at man bør „skaffe linde og glædelige Kaar for disse dyrebare Mennesker, som driver den nødvendigste, møjsommeligste og mindst belønnede Haandtering i Selskabet". Men vist er det, at de var Holbergs sande Elever og prægede af den rationelle Frihedsaand, som han havde været Talsmand for.

Regeringens egne Forsøg paa at fremme Landbruget kom ikke ud over de umodne Eksperimenters Klasse. Saaledes gik det, da man vilde *opdyrke Alheden* ved Hjælp af tyske Nybyggere i 1759—61. Det lykkedes at skabe en Indvandring af pfalziske og hessiske Bønder, men med ubegribelig Kortsynethed anbragte Regeringen dem i den aller daarligste Del af Landet, paa Heden vest for Viborg og paa Randbøl Hede. Hvor der kun var Sand at arbejde i, maatte selv de største Anstrengelser blive frugtesløse, og de fleste drog derfor bort igen, saa at

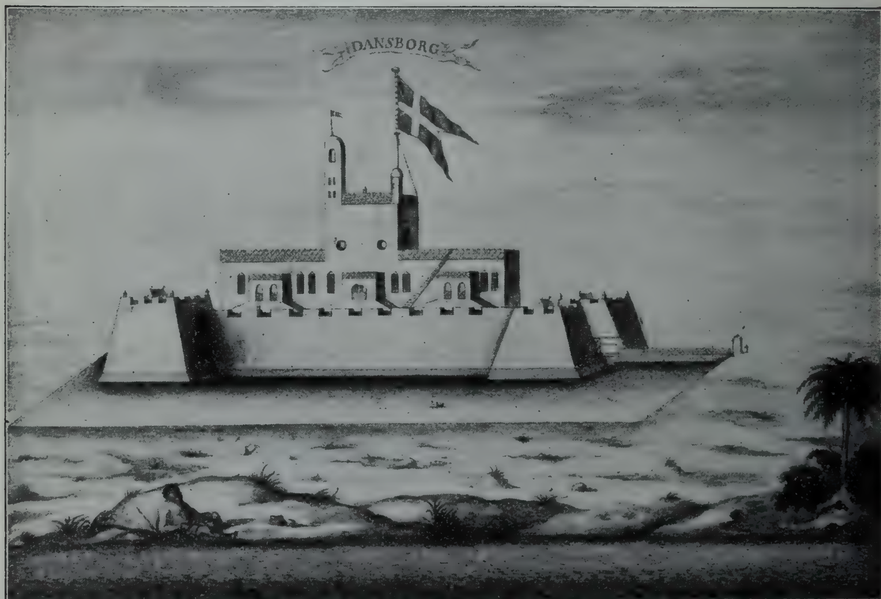

Fig. 248. Den danske Fæstning Dansborg ved Trankebar i Ostindien. (18. Aarh.)
(Tegning paa det kgl. Bibliothek.)

Kolonien ikke vilde trives. Det kostede dog Staten 300,000 Rdl., og hele Fordelen af Anlægget var Kartoffelavlens Indførelse i Danmark ved Nybyggerne.

Langt mere end de private Mænd vandrede Statens Styrere i de konservative Baner, og Frederik V's Tidsalder frembyder derfor en interessant Blanding af gammelt og nyt. Bernstorf og hans Venner interesserede sig efter Merkantilismens Lære mest for *Handel og Industri*, og Beskyttelsessystemet fik derfor i denne Tid sin sidste Blomstring her hjemme. I Aarene 1746—1756 blev der sluttet *Handelstraktater* med en Række Stater ved Middelhavet, hvorved man grundede en for Danmark fordelagtig Fragtfart. Betænkeligt var det dog, at man maatte købe den frie Sejlads paa Havet ved at betale Pengesummer

til Sørøverstaterne paa Afrikas Nordkyst, Marokko, Algier, Tunis og Tripolis, for at sikre den frie Sejlads, og det hjalp ikke, at man dækkede over det virkelige Forhold ved at kalde disse Penge „Presenter“. Hvor lidet værd Beskyttelsen var, fremgaar af, at da det *vestindiske* Selskab blev indløst af Staten, og man i Stedet indførte Frihandel, steg Handelen i den Grad, at 38 Skibe blev sysselsat dermed, mens der hidtil kun havde været syv, og St. Croix frembragte 11 Gange saa meget Sukker som tidligere. Man har i det Hele taget Indtrykket af, at Aarene var gode, hvad der baade blev til Gavn for Agerbrug og Handel. Navnlig blomstrede det *asiatiske* Kompagni i den Grad, at de Ladninger, der blev bragte hjem under Frederik V, havde en Værdi af 26½ Mill. Rdlr. Kurant. Til Gengæld rejste Selskabet for at vise sin Taknemlighed over for Staten den skønne Statue af Frederik V paa Amalienborg Slotsplads, som endnu hører til Københavns bedste Prydelser. Den var modelleret af Franskmanden Saly, og det maa kun beklages, at den blev rejst til Ære for en af de ringeste af Danmarks Regenter, samt at der fandt et saadant Optrækkeri Sted ved Udførelsen, at den kom til at staa Kompagniet i 3 Mill. Kroner i moderne Mønt. Vistnok har Kompagniets Medlemmer ikke tænkt sig, at deres Forekommenhed skulde blive udnyttet i den Grad. Mindre Held var der med Handelen paa Island, saa at det *islandske Handelsselskab* til Slut blev ophævet, og Handelen derpaa blev overdraget til det *almindelige* Handelsselskab. I det Hele maa det siges, at det kun var det asiatiske Kompagni, som svarede til de Forventninger, man havde stillet til det.

Et endnu grellere Billede frembyder Regeringens Bestræbelser for at støtte *Manufakturerne og Fabrikkerne* i den gamle Aand. Norge blev saaledes tvunget til at tage imod danske Silke- og Uldvarer, hvorfor vi til Gengæld skulde tage norsk Glas. Efterhaanden blev der udstedt Forbud mod at indføre ikke mindre end 150 Slags Varer til det dansk-norske Monarki, og det lykkedes ved dette kunstige Middel for en Tid at hæve de danske Fabrikker, saa at de alene i København beskæftigede 5—6000 Arbejdere. Der fandtes ikke mindre end 16 Silkefabrikker, og paa Klædefabrikken paa Guldhuset var der 1400 Arbejdere. De danske Fabrikvarer naaede ganske vist at maale sig med Udlandets i Godhed, men de kunde ikke leveres til samme Pris. Hele denne kunstige Blomstring holdt sig heller ikke længere, end Regeringen understøttede den; den er nu forlængst forsvunden, og den kostede Staten en 6—700,000 Rdl.

Mens gammelt og nyt saaledes brydes i Samfundet, kan det ikke nægtes, at der hviler et *lysere Præg* over Frederik V's Tid end over hans Faders. Skønt Sabbatsforordningen ikke blev ophævet, var Livet

dog langt friere, og medens man under den foregaaende Konge kun havde haft Lov til at dyrke de strenge Videnskaber, udfolder det aandelige Liv sig nu frit og ubundet i alle Retninger. Derfor fik Frederik V's Regering et Ry i Europa, der nu virker næsten overdrevent. Bernstorf havde stærk Interesse for Videnskaben og han støttede den, maaske endogsaa i endnu højere Grad, end Landets Midler tillod det. Mange tyske lærde blev indkaldte og rigeligt lønnede, men de var til Gengæld alle dygtige Mænd, der gjorde sig fortjente. Det gælder om Botanikeren *Oeder*, der anlagde den botaniske Have og begyndte Udgivelsen af „Flora Danica". Desuden havde han et aabent Blik for den

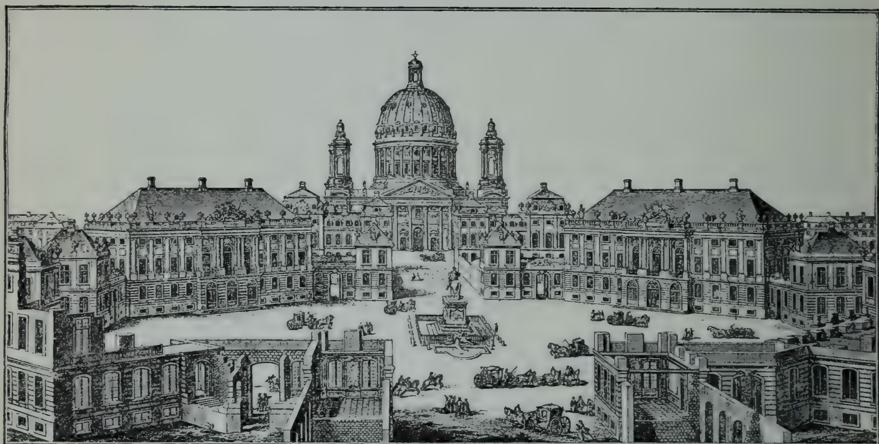

Fig. 249. Amalienborg Plads med Marmorkirken (efter Jardins Udkast). (Tegn. af le Clerc.)

danske Bondestands Tryk og arbejdede paa at lette det. I samme Retning virkede Statsøkonomen *Reverdil* fra Schweiz, der en Tid var Lærer for Kronprins Kristian. Den store tyske Digter *Klopstock* fuldendte i København sin „Messiade" og fik en Pension af den danske Regering. Geografen *Karsten Niebuhr* blev 1761 sendt til Arabien og Ægypten for at undersøge disse Lande til Oplysning for Bibelstudiet. Mens de Videnskabsmænd, der ledsagede ham, alle bukkede under for Rejsens Besværligheder, vendte han selv tilbage 1767 og skildrede sin Rejse i et lærd Værk om Østerlandene.

Men det havde neppe været nødvendigt at vende sig til Udlandet, da der ikke manglede indfødte Danske, som udmærkede sig ved videnskabelig Dygtighed. Som allerede nævnt, samlede de sig især om det nyopførte *Sorø Akademi*, der blev som et Centrum for Danskheden i Modsætning til København. Holberg var deres Høvding, og han var Akademiets Velgører. Han havde erhvervet sig en stor Formue ved sine Skrifter og købte derfor en Del Jordegods i Sorøegnen (Brorup

og Tersløsegaard), der 1746 blev ophøjet til Baroniet Holberg, fordi han havde lovet at skænke det til Sorø Akademi. Han døde den 27. Januar 1754 og med Rette kunde han sige paa sit Yderste, at han hele sit Liv igennem havde stræbt efter at være „en nyttig Borger“ for sit Fædreland. Det var den Tanke, som Sorøskolen opstillede som Maalet for sin Virksomhed.

De danske Videnskabsmænd vendte sig ikke alene i praktisk Retning ved deres landøkonomiske Virksomhed, men de kastede sig ogsaa over en Række aandelige Felter, især paa nationalt Grundlag (*Jens Kraft* i Matematik, *Andreas Schytte* i Statsvidenskab og *Ove Guldberg* og *Gerhard Schøning* i Historie). Men den Mand, der tog Grams og Langebeks Gerning op til Fortsættelse og sammen med dem dannede det 18. Aarhundredes historiske Trekløver var *Peter Frederik Suhm.* Ved sit Giftermaal med en rig Købmandsdatter fra Trondhjem var han sat i Stand til udelt at kunne hengive sig til Videnskaben. I en lang Række Aar virkede han som Forfatter, og Hovedarbejdet blandt den Mængde Skrifter, som han udgav, var hans store „Historie af Danmark“ i 14 Kvartbind, skønt den kun gaar til Aar 1400. Den indeholder et uudtømmeligt Fond af Oplysninger, men i kritisk Henseende kan den langt fra tilfredsstille Nutidens Fordringer. Suhm var dog en stor Beskytter af Videnskaben foruden at være aktiv Videnskabsmand; han samlede et Bibliotek paa over 100,000 Bind og lod det staa aabent for enhver, der vilde benytte det; han understøttede mange studerende, og han lod mange større videnskabelige Værker trykke paa sin Bekostning. Da han døde 1798, blev han derfor fulgt af den største Ligskare, som København nogen Sinde havde set. Suhm var endelig en for sin Tid ualmindelig frisindet Mand, og om hans vidtgaaende Tanker og Forslag vil der senere blive Lejlighed til at tale nærmere.

Ved Siden af Historie stod Retsstudiet som en særlig national Videnskab. Værdi har den Dag i Dag *Peter Kofod Ankers* „Danske Lovhistorie“. Endnu større Berømmelse erhvervede *Henrik Stampe* sig som Generalprokurør, d. v. s. Regeringens Konsulent i juridiske Spørgsmaal. Han besad fortrinlige Kundskaber, og hans Fremstilling var klar og skarpsindig, saa hans Erklæringer navnlig blev berømte. Som sin Tids franske Forfattere f. Eks. Montesquieu, holdt han paa en nøje Adskillelse mellem den dømmende og udøvende Myndighed og krævede, at Statens Borgere burde nyde en fuldkommen Retssikkerhed, saa at Kongen ikke maatte kuldkaste Højesteretsdomme, saaledes som det tidligere undertiden havde været Tilfældet. Hans Virksomhed for den fortrykte Bondestand vidner ligeledes om det ægte Frisind, som han besad.

Ogsaa Kunsten kunde glæde sig ved Beskyttelse fra Regeringens Side, og for første Gang kan man nu under Frederik V tale om en national dansk Kunst. Allerede Kristian VI havde stiftet en Maler- og Tegneskole, og denne blev den 31. Marts 1754 udvidet til *„det kongelige Akademi for de skønne Kunster“* nemlig Maler-, Billedhugger- og Bygningskunst. Særlig elsket af Samtiden var Billedhuggeren *Wiedewelt*, der skabte Mindesmærkerne i Fredensborg Slotshave og paa Jægerspris. Men større Interesse har de Mænd, der var fængslede af den antikke Kunst, saaledes som det blev Tilfældet rundt om i Europa i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Dette gælder om *Abildgaard*, vor første danske Maler, der kom tilbage fra Rom „som en øvet Tegner og som den første Kolorist i Europa“, men hvis Værker ikke er let forstaaelige for vor Tid. Som hans Medarbejder fik Kobberstikkeren *Clemens* stor Betydning. Langt mere populær i sin Tid var Fynboen *Jens Juel* baade som Portræt- og Landskabsmaler, ved sin træfsikre, men noget overfladiske Kunst. Maleren *Carstens* fra Sydslesvig maatte kæmpe med en haard Skæbne og forlod sit Fædreland for at gaa til Rom, hvor han ligesom Abildgaard blev fængslet af Antikken og kom til at faa stor Betydning for Thorvaldsens Udvikling.

Fig. 250. Juliane Marie. (Efter Maleri paa Frederiksborg.)

Frederik V's Regering danner saaledes et broget Skue. Meget nyt er i Frembrud, der lover godt. I Datiden tillagde man Kongen selv Æren for det meste, men med Urette, thi han træder ganske i Skygge for sine Omgivelser. Dog synes Frederik V virkelig at have haft Interesse for Oprettelsen af *Frederiks Hospital*, der stiftes 1756 og var fortræffeligt indrettet for sin Tid Det samme gælder om *Opfostrings-*

huset, der var grundet til fri Pleje og Undervisning til 260 fattige Drenge fra deres 5. til deres 16. Aar. I Virkeligheden frembyder Frederik V i sine senere Aar et grumme sørgeligt Billede af Nedværdigelse. Allerede i sit første Ægteskab med Dronning Louise havde han ofte angergiven bedt hende om Forladelse for sit Levnet, men da hun til stor Sorg for hele Landet var død den 19. Decbr. 1751, kun 27 Aar gammel, gik det stadig ned ad Bakke med Kongen. Allerede den 8. Juli 1752 lod han sig paa Frederiksborg vie til den 22aarige *Juliane Marie* af Brunsvig. Det hedder, at der vel var en fyrstelig Pragt, „men blandt Menigmand var der stille, thi det kom dem saa hastigt efter Sorgen for Dronning Louise“. Juliane Marie fik med Urette Ry for at fjerne Kongen fra Folket. Hun var i Virkeligheden en omhyggelig Ægtefælle, og det var sikkert bedst for Kongen selv, at hans Folk ikke fik ham at se for ofte i den Tilstand, hvori han nu som Regel befandt sig. Efter at han 1760 havde haft det Uheld at brække sit Ben, blev han aldrig mere rigtigt sig selv og døde i en Alder af kun 43 Aar den 14. Januar 1766. Hans Lig blev bisat i Roskilde Domkirke i „Frederik V's Kapel“, hvor hans Marmorsarkofag er et af Wiedewelts betydeligste Arbejder.

Kristian VII's første Regeringsaar. Struensees Herredømme og Fald.

Den nye Konge Kristian VII var kun 17 Aar gammel. Paa sine Omgivelser gjorde han et godt Indtryk, saa at mange ventede, at der nu skulde komme en heldig Modsætning til den afdøde Konge paa Tronen. Kristian VII havde virkelig af Naturen gode Evner og var livlig, ja til Tider vittig. Men allerede hans Ydre burde have vakt Betænkeligheder, da han var lille og spinkel, en af de mindste af de oldenborgske Konger, saa at Kongebyrden bogstavelig talt var lagt paa smalle Skuldre. Hvad Datiden ikke kunde ane, var, at Sindssygen lurede paa Bunden af hans Karakter, og at den Opdragelse, han havde været Genstand for, havde virket meget uheldigt til at fremme dette Anlæg. Hans Hovmester Grev Ditlev Reventlow var en meget hidsig Mand, der behandlede Prinsen haardt med Hug og Slag, saa han blev aldeles forkuet, og selve Læreren, en Mand ved Navn Nielsen, der var en knastør Rationalist og fuldkomment aandløs i sin Undervisning, vakte hos ham Ulyst til alvorligt Arbejde og ligefrem Modbydelighed for Religionen ved at tvinge ham til at gaa i Kirke to Gange hver Søndag. Hertil kom, at Prins Kristian i sin Fritid var overladt til Pagernes Selskab, som ved deres Skandalehistorier trøstede ham for den Forkuelse, han var Genstand for i selve Undervisningstimerne. Han blev

letsindig, ondskabsfuld og ustadig, ja de forførte ham endog til grove Udskejelser, saa at hans legemlige og sjælelige Kræfter hurtigt blev undergravede. Tidligt røbede de ulykkelige Spirer i hans Karakter sig,

Fig. 251. Kristian VII. (Maleri paa Rosenborg.)

men hans Omgivelser betragtede dem kun som Luner, som naar han prikkede sig paa Maven for at hærde sig og paa lignende Maade vilde naa „Fuldkommenheden“. Kun en eneste af hans Lærere, Schweizeren

Reverdil, forsøgte at bøde paa den mislykkede Undervisning ved under frie Samtaler at vække hans Forstaaelse af en Konges Pligter og at fremkalde højere Interesser hos ham. Kristian VII var allerede ved sin Tronbestigelse et aandeligt og legemligt undergravet Individ, og han brød sig saa lidt om sine Regeringsforretninger, at han ofte underskrev, hvad der blev forelagt ham uden at læse det.

Fig. 252. Dronning Karoline Mathilde.
(Maleri af P. Als paa Rosenborg.)

Allerede i November 1766 ægtede den unge Konge paa Kristiansborg Slot sin Kusine *Karoline Matilde*. Hun var en Søster til den engelske Konge Georg III og kun 15 Aar gammel. Ved sin Ankomst til Landet blev hun modtaget med aabne Arme af Folket, der mindedes hendes elskede Forgænger Dronning Louise. Karoline Matilde gjorde det bedste Indtryk ved sit milde og naive Væsen og ved sit indtagende Ydre, skønt hun ingenlunde kunde regnes for en Skønhed. Men altfor hurtigt skulde det vise sig, at Ægteskabet skulde blive meget ulykkeligt, da Kongen aldeles ikke havde Evne til at knytte sig fast til én Kvinde og oven i Købet nærede Modvilje imod hende, fordi han ikke selv havde valgt hende til sin Ægtefælle.

Kristian VII's Ustadighed ytrede sig hurtigt ved en bestandig Skiften af de Mænd, der sad inde med de højeste Embeder og derigennem ogsaa af Grundsætningerne for Regeringen. Allerede 14 Dage efter Tronbestigelsen fik *St. Germain* sin Afsked, og i Stedet for blev Grev Danneskjold-Samsøe kaldt tilbage fra den Uvirksomhed, hvori han havde levet siden 1746, og sat i Spidsen for Flaaden. At *A. G. Moltke* ligeledes maatte trække sig tilbage, skyldtes vel Indflydelse fra Enke-

dronningen. Men et daarligt Tegn var det, at Kongen ved disse pludselige Afsættelser følte ondskabsfuld Glæde. „Han har gjort Springet“, var det Udtryk, han brugte om dem, han havde ladet falde.

Den Mand, som den unge Konge navnlig havde Tillid til, var naturligvis hans tidligere Lærer Reverdil. Han blev straks efter Tronbestigelsen udnævnt til Kabinetssekretær, og det skyldtes hans Indflydelse, at der blev taget adskillige Skridt til at hjælpe Bondestanden. I 1767 blev der nedsat en *Landvæsenskommission*, der navnlig havde til Formaal at ophæve Hoveriet og foretage Udskiftninger. Dette var Tidens brændende Spørgsmaal, og faa Aar efter udgav Oeder sin berømte Betænkning, hvori der stilledes Krav om, at Bønderne skulde have „Frihed og Ejendom“. Men allerede i November 1767 fik Reverdil pludseligt sin Afsked og vendte hjem til sit Fædreland, og paa samme Maade gik det St. Germain, der siden sin Afskedigelse paany havde været ansat i dansk Tjeneste, ja endog Grev *Danneskjold-Samsøe* blev ved et haardt Brev af Kongen afskediget fra alle sine Embeder og maatte begive sig til sit Gods Marselisborg ved Aarhus. Disse sidste Afskedigelser skyldtes dog en Pression fra russisk Side, thi Reverdil, St. Germain og Danneskjold var Modstandere af Bernstorf, der just da var i Færd med at slutte sin Mageskiftetraktat med Rusland og var i høj Gunst ved Hoffet i Petersborg. Det lykkedes saaledes Bernstorf at holde sig ved Magten, men Kongens upaalidelige Egenskaber havde allerede skabt en meget usikker Stemning i Regeringskredsene. Det blev Struensee, som faa Aar efter blev de afskedigede Embedsmænds Hævner.

Ved Siden af alle disse Intriger i Regeringskredsene, førtes der i de første Aar et *muntert Hofliv*. Prins *Karl af Hessen*, der for nylig var indvandret, vandt Kongens Hengivenhed i den Grad, at han giftede ham med sin Søster Prinsesse Louise og satte ham i Spidsen for Hæren. De hidtil ukendte Maskerader dukkede op ved Hoffet, og paa Hofteatret optraadte Kongen selv som Skuespiller i Voltaires Stykker. Men ved Siden heraf gik vilde Udskejelser, thi hurtigt var Kongen bleven træt af Dronningen, og, som han sagde, „han holdt Ægteskabet for den største Gêne“. Ikke engang saa vidt muligt hemmeligt, som i Frederik V's Dage, men ganske aabenlyst deltog Kongen i Svir paa de tarveligste Knejper og i Slagsmaal med Vægterne. Navnlig fik en løsagtig Kvinde, „Støvletkatrine“, fuldkomment Herredømmet over ham, saa at hun fulgte ham paa alle hans natlige Farter, og det er bleven sagt, vistnok med Rette, at hun var den eneste Kvinde, som han nogen Sinde elskede. Til sidst maatte Ministrene lægge sig imellem for at faa hende fjernet. Hurtigt viste Virkningen af dette Liv sig

paa Kongen. Han blev opfarende og stivsindet og slog undertiden alt itu, hvad der var omkring ham for at gælde for „rask“. Inden der var gaaet faa Aar, var Kongen og Dronningen fuldstændigt fjernede fra hinanden.

I Maj 1768 foretog Kristian VII, ledsaget af Bernstorf og adskillige andre, en *stor Udenlandsrejse.* Han havde ikke været til at bringe bort fra sit Forsæt, skønt man havde været bange for, at Rejsen skulde koste mange Penge, og at Udlandet skulde faa et uheldigt Indtryk af den danske Konge. I sidstnævnte Henseende viste Frygten sig dog ugrundet. Først drog man over Hannover til England, hvor Kristian VII som Slægtning af Kongehuset blev modtaget med største Glans og virkelig gjorde Indtryk ved sine gode Indfald og sine vittige Svar. En Englænder noterede dog om ham i sin Dagbog, at han „spankulerede om i Selskaberne som en Hanspurv“, og der er den Sandhed heri, at Kristian VII selv i sine heldigste Øjeblikke ikke hævede sig op over Rollen som petit-maître og ikke kunde virke imponerende. Derfra drog man til Paris, hvor Kongen blev stedet for Ludvig XV's Aasyn og blev imponeret af den franske Enevælde selv under dens Forfald. Hans Omgivelser paa Rejsen glædede sig over, at han ganske afholdt sig fra sædelige Udskejelser, men til Gengæld var der tydelige Udslag af Vanvid, som det dog lykkedes at holde skjulte for fremmede. Rejsen virkede nemlig uhyre anstrengende paa Kongen baade paa Legeme og Sjæl, og det var intet Under, at da han var vendt tilbage til Landet i Janaur 1769, sank han snart sammen i en Sløvhedstilstand, der endelig afløstes af det rene Vanvid.

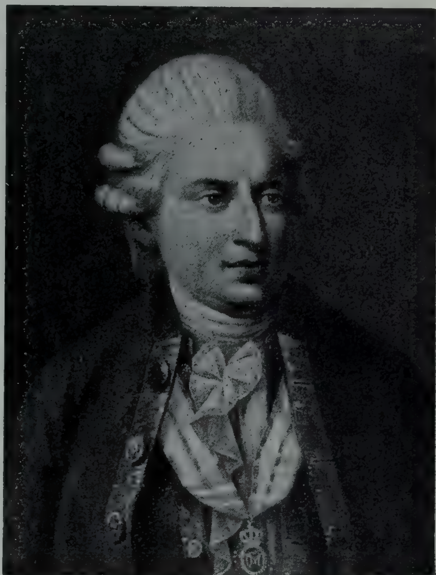

Fig. 253. Joh. Fr. Struensee.
(Maleri paa Rosenborg.)

Ogsaa i en anden Henseende fik denne Rejse skæbnesvangre Følger. Grev Rantzau-Ascheberg, der havde faaet sin Afsked fra dansk Statstjeneste samtidigt med St. Germain, havde anbefalet den daværende Stadsfysikus i Altona *Johan Frederik Struensee* til Livlæge hos Kongen paa Rejsen. Den 37aarige Mand var født i Halle, hvor hans Fader, Pietisten Adam Struensee, den Gang var Præst, men han blev senere

af den danske Regering udnævnt til Generalsuperintendent i Hertugdømmerne, et Embede, som han beklædte til sin Død 1791. Sønnen var i Modsætning til Aanden i Fædrenehjemmet bleven paavirket af Tidens deistiske Strømninger; han var en Fritænker, der, efter hvad han selv sagde, kun havde til Maal „at virke til Gavn for Menneskene“. Struensee skildres som en ung, smuk Mand med blondt Haar, regelmæssige Ansigtstræk og livlige Øjne. Han var vel begavet, skønt hans Kundskaber var ret overfladiske, og han havde et vindende Væsen, navnlig over for Damer. Men i Bunden var han en egoistisk Natur, der igennem sin overfladiske franske Dannelse ogsaa havde faaet sin Moral svækket, saa at han i Virkeligheden var en farlig Person for dem, der kom i Berøring med ham. Under Rantzaus Forvisning til Hertugdømmerne havde denne staaet i livlig Forbindelse med ham, og der kan ikke være Tvivl om, at han herigennem havde faaet et Billede af, hvilke Brøst der fandtes i Datidens Danmark.

Paa Rejsen forstod han at vinde Kongens Yndest, og han gjorde god Nytte ved at berolige hans Nerver under hele den opslidende Selskabelighed. Men Kongen havde tillige fundet ham saa behagelig at underholde sig med, at han straks efter sin Hjemkomst udnævnte ham til fast Livlæge. I denne Stilling gjorde Struensee sig fortjent ved en Koppeindpodning paa den spæde og svagelige Kronprins Frederik. Men desuden fik han hurtigt Øjet op for det sørgelige Forhold, der bestod mellem Kongen og Dronningen, og af Medlidenhed gjorde han nu alt for at forsone de høje Herskaber. Skønt det faldt ham svært, da han i Begyndelsen blev modtaget med Mistro af Dronningen, der havde hørt saa meget ufordelagtigt om ham, havde han dog til sidst Held med sig. Det forbedrede Samliv førte en langt mere gunstig Stilling for Karoline Mathilde med sig, og hendes Indflydelse blev stigende under Kongens Svækkelsestilstand. Naturligt nok var hun fuld af Taknemlighed over for den Mand, hvem hun skyldte dette, og Struensee blev en daglig Gæst ved Hoffet, da han i Foraaret 1770 var bleven Kongens Forelæser. Efter Aftale mellem Struensee og Rantzau blev Kongens Yndling Grev Konrad Holck, der havde været en af de værste til at føre ham ud i hans tidligere Liv, nu afløst som Kongens Selskabsbroder af *Enevold Brandt*, en ret frisk, men ubetydelig Natur, der forstod at more Kongen med sine Løjer. Imidlertid blev Forholdet varmere og varmere mellem Struensee og Dronningen, der ikke kunde undgaa at drage en Sammenligning mellem ham og det Vrag af en Mand, hvortil hun var knyttet. Hun blev forelsket i ham, og Livlægen var karakterløs nok til at misbruge hendes Gunst. I 1770 blev han hendes Elsker, skønt han sikkert ikke følte saa meget for hende, som

hun for ham. Det blev nu et Livsspørgsmaal for ham at svinge sig op til Magtens Tinde, og Samtalerne med Rantzau havde desuden vakt hans Lyst til at gribe ind i Danmarks Styrelse. Efter flere forberedende Træk faldt Hovedslaget, da Regeringens Aand *Bernstorf* efter 20 Aars tro Tjeneste som Minister fik sin Afsked d. 15. September 1770. Den store Statsmand modtog den ved en egenhændig fransk Billet fra Kongen, og da han havde læst den, stod han tavs og udbrød derefter med Taarer i Øjnene: „Almægtige, velsign dette Land og Kongen“. Han forlod Landet og begav sig til Hamburg, hvor han døde i Februar 1772 efter at have set sin Efterfølgers korte Herredømme gaa til Grunde paa en voldsom Maade. Allerede før Bernstorfs Fald havde Struensee vist sin Indflydelse ved Forordningen af 4. September 1770, hvorved *Censuren blev ophævet*, og der blev indført ubunden Trykkefrihed, „da det saavel er skadeligt for Sandhedens upartiske Undersøgelse, som og hinderligt for at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligsindede og nidkære Fædrelandsvenner formedelst Personanseelse, Befalinger og gældende Meninger skrækkes eller hindres fra at skrive frit efter deres Indsigt, Samvittighed og Overbevisning“. Glæden herover ytrede sig lydeligt, og selv den gamle Filosof paa Ferney, Voltaire, lovpriste Kongen i et begejstret Digt.

Skønt Bernstorf havde været meget anset, var Uroen i Befolkningen dog næppe stor ved hans Afskedigelse. I Virkeligheden laa der mange Opgaver for en ny Regering at tage fat paa. Statsgælden var 17 Mill., og Bøndernes Stilling krævede en mindre konservativ Styrelse. Fra Bernstorfs Fald kan man regne Struensees Magtperiode. Men foreløbigt traadte han ikke offentligt frem. Derimod blev *Ascheberg* og *Gähler Medlemmer af Konseillet.* Men Struensees Læremester kom ikke længe til at sidde ved Magten, Kongen var misfornøjet med Statsraadet, og Struensee var ogsaa imod det, saa at Følgen blev, at *Konseillet blev aldeles opløst* d. 10. Decbr. 1770. Struensee blev nu *„maître des requêtes“*, i hvilken Egenskab han havde det Hverv at foredrage alle indkomne Sager for Kongen. Han havde nu faaet Haand i Hanke med hele Styrelsen, da han kunde „diktere Kongen i Pennen“, hvad han ønskede at faa vedtaget, uden at Kollegierne kunde blande sig deri. I Virkeligheden var det hans Tanke, at alt skulde gaa igennem ham, og hans Magt blev forøget, da han tilligemed sin Ven Brandt blev optaget i den danske Grevestand og endelig den 14. Juli 1771 udnævnt til *Gehejmekabinetsminister* med en Magt og Myndighed, som ingen dansk Undersaat nogensinde havde haft. Han skulde skriftlig udfærdige de Ordrer, som den aandssvage Konge mundtlig meddelte ham, de saakaldte *Kabinetsordrer*, der udgik umiddelbart fra Kongen uden at være

forelagte for Kollegierne. De Ordrer, som Struensee udstedte med Kabinettets Segl, skulde endelig have samme Gyldighed, som om de var underskrevne med Kongens egen Haand. Kun den udenrigske Styrelse vovede han ikke at tage paa sig, og han fandt her et Redskab i *Grev Osten*, der var enig med Bernstorf i, at man skulde bevare det venskabelige Forhold til Rusland.

Struensee hørte til den store Mængde Statsmænd, der i det 18. Aarhundrede kort før den franske Revolution voldsomt søgte at omdanne Forholdene efter de friere Grundsætninger, som de franske Filosoffer havde opstillet for Menneskehedens Forbedring og Forædling. Med stor Dristighed satte han en Mængde Forandringer i Værk, hvoraf mange ganske vist var gavnlige, men nogle anstødelige og forkastelige. Alle led de af det store Misgreb, at de uden nogen Forberedelse fulgte paa hverandre Slag i Slag. Intet Under, at de vakte Forvirring, ja endogsaa megen Forbitrelse og Forargelse. I de 16 Maaneder, da Struensee var ved Roret, udkom der ikke mindre end 600 Forordninger, hvoraf en stor Del kom til at dele Skæbne med Kristian II's Love, nemlig at blive ophævede, inden de egentlig var satte i Værk.

Men paa den anden Side maa man heller ikke glemme, at Struensees Magtperiode ikke danner noget skarpt adskilt Afsnit fra den foregaaende og efterfølgende Tid. Paa flere vigtige Punkter var der en Bevægelse i Gang, som nu blev fremskyndet og derfor aldrig senere kunde standses. Han var for saa vidt i Slægt med Udviklingen, og hans Gerning blev derfor ikke ganske spildt.

Den nye Tids Tanker kom allerede til Orde i den Forordning, hvorved Gehejmekonseillet blev ophævet, idet Kongen skriver, at han vil „give Regeringsformen sin naturlige og væsentlige Renhed og lade den forblive saadan, som den af Folket var overdraget Kongens Forfædre“. Tydeligt var her talt om Magtens Grundlag. „Enevælden af Guds Naade“ var forbi, og den folkelige Enevælde, som allerede Holberg havde talt for, var nu proklameret. Allerede i selve Styrelsen blev der indført store Reformer. Med Hensyn til de høje *Regeringskollegier* vilde Struensee, som han senere udtalte i sit Forsvarsskrift, indføre „større Hurtighed, Orden og Simpelhed“. De blev derfor alle omformede til Bureauer med en simpel og tydelig Indretning. Den vigtigste Ændring, som fandt Sted, var den fremragende Rolle, som Struensee lod *Finanskollegiet* spille, idet han under det henlagde ikke blot alle finansielle Sager, men ogsaa Styrelsen af Partikulærkassens Indtægter og hele Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet. I Spidsen for Kollegiet sattes Grev Holstein. Der blev indført Besparelser, og der blev fastsat en bestemt Sum for Hofholdningen. Men ogsaa de andre Kolle-

gier blev i mange Henseender reformerede. Vigtigt var det desuden, at det blev bestemt, at Ærestegn og Titler skulde uddeles langt sparsommere end hidtil, og at Struensee søgte at forbedre Embedsstanden igennem at stille bestemte Krav til dens Dygtighed. Navnlig vilde han den saakaldte „*Lakajisme*“ til Livs, der bestod i, at Domestikker eller Betjente blev foretrukne ved Besættelsen af mindre Embeder. Hvad *Københavns Magistrat* angaar, var den altfor vidtløftig med sine tre Borgmestre, sine 6 Viceborgmestre og 11 Raadmænd. Den blev ophævet, og det samme gjaldt om de 32 Mænds Raad, og i Spidsen for den nye Magistrat blev Grev Holstein sat som Overpræsident. Byens *Politi* blev forbedret af den dygtige Politimester Bornemann, og *Hof- og Stadsretten* blev oprettet for alle Sager fra København. Ligeledes blev Retsplejen forbedret ved Afskaffelsen af den saakaldte *skarpe Eksamination* eller Forsøg paa at fremskaffe den anklagedes Bekendelse ved Kat, Tamp og anden Tortur. Ogsaa *Universitetet* med dets mange forældede Former tænkte Struensee paa at omdanne, vistnok efter Opfordring af Lægen C. J. Berger, der var en begejstret Tilhænger af den nye Tid, men han naaede ikke at se sine Planer gennemførte.

Men de vigtigste Reformer, som Struensee tog op, angik dog *Bondestanden.* Den afsjælede Landbokommission blev genoprettet i November 1770, og Oeder fik Plads i den, mens Reverdil blev kaldt tilbage. Kommissionen tog først fat paa Hoveriet, og ved Forordningen af den 20. Februar 1771 blev *Hoveriet* fra ubestemt gjort *bestemt,* og det endda saare billigt bestemt efter den Grundsætning, at „Bondens Byrder ikke alene skulde være bestemte, men taalelige“. Herefter tog Kommissionen fat paa Stavnsbaandets Ophævelse, og den var kommen saa vidt, at den havde indstillet, at det skulde indskrænkes til at gælde fra det 14. til det 34. Aar. Da blev Struensee styrtet, og det Hele standsede. Den samme Menneskekærlighed, som han havde vist i Bondespørgsmaalet, lagde Struensee ogsaa for Dagen paa andre Omraader. Der blev nedsat en Kommission til at forbedre *Fattigvæsenet,* og i 1770 oprettedes den kgl. *Plejestiftelse for Hittebørn,* der skulde optage indtil 600 Børn, *(Opfostringshuset).* Fødselsstiftelsen var knyttet til Frederiks Hospital, og paa Ydermuren blev der anbragt en Kasse, hvori enhver Moder uset kunde nedlægge sit nyfødte Barn, hvorpaa Staten tog sig af dets Opdragelse. Det blev samtidig forbudt, at der maatte gøres nogen Adskillelse mellem ægte og uægte Børn paa Opfostringshuset. *Hernhutterne* (de mähriske Brødre) fik Tilladelse til at anlægge Byen Kristiansfeld, som kom i en blomstrende Tilstand ved deres udmærkede Fabriksflid.

Men ved Siden af disse gavnlige Foranstaltninger gennemførtes der

ogsaa andre, som maatte saare Datidens religiøse og sædelige Tænkemaade. Saaledes blev ti overflødige Helligdage afskaffede, fordi „de mere brugtes til Lediggang og Laster end til sand Gudsdyrkelse“, og Københavns Porte blev holdt aabne baade under Gudstjenesten og om Natten. Det blev paabudt, at Begravelser skulde finde Sted inden Kl. 9 om Morgenen, for at Overdaadigheden ved Begravelsesgilderne kunde indskrænkes, og der blev givet Tilladelse til at opføre Skuespil om Søndagen, hvilket hidtil havde været uhørt i Danmark. Med mere Grund ankede man over, at der fandt en Indskrænkning Sted af de forbudne Grader med Hensyn til Ægteskab, og at der blev givet Tilladelse til Hasardspil i Rosenborg Have om Aftenen, mod at man betalte en Afgift til Hittebørnsanstalten, samt at Frederiks Hospitals Kapel blev indrettet til en Sygestue for veneriske Sygdomme. Dadles maa det, at *Tallotteriet* blev indført, da det ganske vist hjalp paa de daarlige Finanser, men til Gengæld viste sig som økonomisk og moralsk ødelæggende i vide Kredse. Sagen var, at man i Lotteriet modtog selv ganske smaa Indskud, og at disse kunde finde Sted paa hvilket Tal som helst, hvorved mange lokkedes til at sætte deres Spareskillinger paa det Tal, de havde drømt om og derfor ansaa for lykkebringende.

Struensee kan heller ikke fritages for at have handlet meget letsindigt ved den Maade, hvorpaa hans Reformer blev gennemførte. Mange var forargede over hans Ligegyldighed og Ringeagt for Religion og Sædelighed og hans hensynsløse Afskedigelser af Embedsmænd uden Lov og Dom, som oftest ogsaa uden Pension. Endnu værre var hans Haan mod det danske Sprog. Alle kongelige Forordninger udgik nemlig *paa Tysk,* og man mente med Rette, at alle Ansøgninger til den enevældige Minister maatte være skrevne i samme Sprog, hvis der skulde tages noget Hensyn til dem. At han som borgerlig født straks stod paa en spændt Fod med Adelen og tilsidesatte den for fortjente borgerlige, maatte naturligvis skabe ham bitre Fjender. Ikke en Gang mellem Osten og Struensee vedblev Forholdet at være godt, idet Kabinetsministeren vilde indblande sig i den ydre Styrelse. Man hævnede sig paa ham ved at benytte den Pressefrihed, han selv havde givet, og overvældede ham med en saadan Mængde giftige og hadefulde Angreb i Blade og Flyveskrifter, at han atter saa sig nødt til at begrænse den ved et Reskript af 7. Oktober 1771. Det værste, som desværre kun var altfor sandt ,var, hvad der blev udspredt om Struensees fortrolige Forhold til Dronningen og om Brandts uærbødige Opførsel over for Kongen. Denne var nu aldeles sindsforvirret, saa at han morede sig med at slaa Vinduer ud og kaste Møblerne ud af Vinduet. Ved Taflerne opførte han sig paa den besynderligste Maade, og han løb undertiden

rundt i Haven om Natten og skjulte sig for Hoffolkene. Til andre Tider kunde han sidde i timevis og stirre hen for sig i Sløvhed. Hvad Dronningen angaar, var hun nu fuldstændigt under Struensees Indflydelse, saa at hun ikke kendte nogen anden Vilje end hans, og i sin Lidenskab blev hun oven i Købet forsimplet. Ikke uden Grund forargedes Københavnerne over at se hende ride over Skrævs i gule Skindbukser

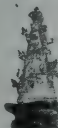

Fig. 254. Dronning Karoline Mathilde til Hest. (Skillingsblad fra Samtiden.)

og Mandsstøvler, en Dragt, der var saa meget mindre klædelig for hende, som hun allerede var bleven ret korpulent.

Det varede ikke længe, før Forbitrelsen gav sig Luft i Uroligheder. Da man havde forholdt nogle Hundrede *norske Matroser* deres Lønning, begav de sig ud til Hirschholms Slot, hvor Hoffet den Gang var, for at forebringe deres Klager for Kongen selv. Skønt de ikke havde ondt i Sinde, blev alle, ogsaa Struensee, grebne af den største Forskrækkelse. Lille Juleaften 1771 gjorde *Livgarden* til Fods Oprør, da man vilde opløse den og stikke den ind i andre Regimenter, saaledes som det allerede var sket med Hestgarden. Den satte sig fast paa Kristiansborg og lod sig kun berolige ved en ynkelig Eftergivenhed fra

Magthavernes Side. Ved disse Lejligheder havde Struensee vist en saadan Mangel paa Mod og Aandsnærværelse, at det opmuntrede hans Fjender til at foretage et afgørende Skridt. De Midler, hvormed han søgte at bevare sin Magt, talte heller ikke godt for ham, thi han lod Tøjhuset besætte med Kanoner, Vagterne paa Slottet fordoble og de kongelige Vogne fare i Galop gennem Gaderne under stærk Bevogtning, som om der var Fare for Overfald.

Der blev dannet en Sammensværgelse. I Spidsen for den stod Enkedronning *Juliane Marie* og hendes Søn, Kongens ubetydelige Halvbroder *Arveprins Frederik.* De levede fjernt fra Hoffet, halvt i Unaade, og havde lidt mange Krænkelser af Struensee, f. Eks. da Arveprinsen var bleven lukket ude fra den kongelige Loge i Teatret. Men den egentlige Aand i Sammensværgelsen var Generalkrigskommissær *Beringskjold*, en upaalidelig Mand, der havde ført et eventyrligt Liv i Østrig og Rusland og ved sin Snuhed var kommen frem herhjemme. Til ham sluttede Grev *Rantzau-Ascheberg* sig, der i sin Tid havde virket for at hæve Struensee, men senere var bleven hans bitre Fjende. Igennem *Ove Høegh-Guldberg,* der var Prinsens Kabinetssekretær, lykkedes det disse to Mænd at paavirke Enkedronningen og Arveprinsen, saa at disse stillede sig i Spidsen for Sammensværgelsen. Til de sammensvorne sluttede sig endnu den brutale Oberst *Køller* og General *Eickstedt*, der havde Kommandoen over de Troppeafdelinger, der laa i Hovedstaden til Hoffets Værn.

Natten mellem den 16. og 17. Januar blev bestemt til Udførelsen af den dristige Plan. Struensee synes i den sidste Tid at have haft en instinktiv Følelse af en truende Ulykke, men anede ikke, hvorfra den skulde komme. Hoffet hvilede i den første Søvn efter et nylig endt Hofbal med Maskerade, da samlede Oberst Køller sine Officerer, og efter at have sagt til dem, at det nu gjaldt de forhadte Magthavere, gik han mellem Kl. 4 og 5 om Morgenen med dem til Arveprinsens Værelser, der var aftalt til Mødested. Med Enkedronningen i Spidsen trængte man ind i Kongens eget Soveværelse. Efter at han var bleven vækket, fortalte man ham, at hans Liv var i Fare, og i sin Forfærdelse underskrev han viljeløst de Fængselsordrer, som blev forelagte for ham. Samtidigt fængslede Køller, inden han endnu havde faaet Kongens Ordre dertil, Struensee og Brandt, og begge blev straks førte til Kastellet. Kl. 7 om Morgenen begav Rantzau sig til Dronningens Værelse, hvor hun blev vækket, og den kongelige Arrestordre blev forelagt hende. Hendes lidenskabelige Protester blev besvarede af Greven med iskold Foragt, og efter forgæves Modstand blev hun sammen med sin spæde Datter *Louise Augusta* bragt ned i en Vogn, der førte dem til Kronborg. Hen-

imod Kl. 10 viste Kongen og Enkedronningen sig paa Altanen, og de blev hilste med Hurraraab af Folket. „Henimod Middag behagede det Kongen med sin Broder Arveprinsen at køre gennem Staden, næsten baaret paa sine Undersaatters Skuldre,“ hed det i et samtidigt Blad. Sandheden var, at den befriede Konge sad og krøb sammen i et Hjørne af Vognen, forfærdet over Larmen og uforstaaende overfor Grunden dertil. Om Aftenen holdt Pøbelen sig lystig ved at ødelægge henved 60 offentlige Huse, uden at Politiet maatte skride ind, da Hoffet ikke vilde

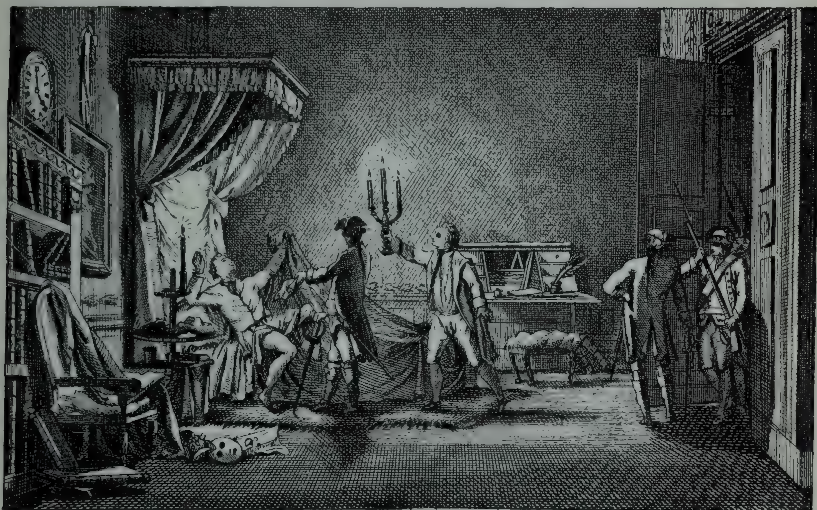

Fig. 255. Struensees Fængsling. (Samtidigt Træsnit.)

have, at nogen maatte blive dræbt eller saaret „paa en saa glædelig Dag“. Der fremvældede en Strøm af Smædeskrifter og Haansange over de faldne, og højt pristes „den fromme Juliane, der gik foran med Dydens Fane“.

Men det uhyggeligste stod endnu tilbage. Efter at Struensee havde siddet lænket i fem Uger i sit Fængsel bag ved Kirken i Kastellet tilligemed Brandt, blev han den 20. Februar stillet for en Kommission af ni Medlemmer, hvori ogsaa Guldberg havde Plads. Mens man i Begyndelsen havde tænkt paa at sigte den faldne Statsmand for at have villet afsætte Kongen, maatte man indskrænke sig til at anklage ham for et altfor fortroligt Forhold til Dronningen og for at have ladet sig udnævne til Kabinetsminister, hvorved han havde tiltaget sig en Magt, der stred imod Kongeloven. Brandt blev beskyldt for at have lagt Haand paa Kongen. Man gik ud fra den Forudsætning, at Kongen var

fuldt tilregnelig, men naar dette var Tilfældet, maatte den sidste Beskyldning imod Struensee være meningsløs, da han jo havde Kongens egen frivillige Underskrift paa sin Udnævnelse til Minister. Iøvrigt maa det indrømmes, at Kommissionen bestod af dygtige Jurister, og at Undersøgelsen blev ledet paa en forsvarlig Maade. Men urimeligt var det, at baade Struensee og Brandt var lænkede til Muren i deres Fængsler. Det varede ikke længe, før Struensee tabte Modet og tilstod sit Forhold til Dronningen. Ogsaa Dronningen, som længe havde afvist enhver Tilstaaelse, faldt tilsidst sammen ved Budskabet om Struensees Forræderi og indrømmede alt. Den 25. April 1772 fældede Kommissionen paa Kristiansborg Slot den Dom, at Struensee og Brandt skulde have forbrudt Ære, Liv og Gods, deres grevelige og al anden Værdighed, og at deres grevelige Vaaben skulde af Skarpretteren sønderbrydes; den højre Haand skulde afhugges dem levende, derpaa Hovedet; Kroppen skulde parteres og lægges paa Stejle og Hjul, men Hovedet med Haanden sættes paa en Stage. Forinden var baade Struensee og Brandt i Fængslet bleven stærkt religiøst grebne, saa at de var i Stand til at gaa Døden i Møde med et roligt og gudhengivent Sind. Den 28. April om Morgenen blev den barbariske Dom udført paa Øster Fælled i Overværelse af en uhyre Menneskemængde, og endnu to Aar efter saa man Resterne af de henrettede paa Stejlerne.

Hvad den ulykkelige Dronning Karoline Mathilde angaar, blev hendes Ægteskab med Kongen hævet ved en Skilsmissedom, og det var Meningen, at hun skulde have været Fange paa Aalborghus. Men den engelske Konge, hendes Broder, vilde ikke taale dette, og han krævede hende udleveret. Efter en Overenskomst blev hendes Medgift tilbagebetalt til den engelske Regering, og der blev anvist hende en aarlig Sum til Underhold. Den 31. Maj tog hun for sidste Gang Afsked med sin Datter Louise Augusta og gik ombord paa en engelsk Fregat, der førte hende til Hannover. Hun var den Cang endnu ikke 21 Aar gammel. Hun opholdt sig siden i *Celle*, hvor Slottet var bleven sat i Stand til hende, og hvor hun vandt Indbyggernes Kærlighed ved sin store Godgørenhed og sin Fromhed. Det vakte derfor almindelig Sorg, da hun efter et treaarigt Liv i Stilhed døde den 10. Maj 1775 af Smaakopper, som hun skal have paadraget sig ved sine Sygebesøg.

Den Guldbergske Tid 1772—84.

Ved Omvæltningen den 17. Januar 1772 havde Enkedronningen faaet Magten, og Arveprins Frederik indtog Forsædet i Statsraadet, der genoprettedes den 13. Februar. Det blev fastslaaet, at Forestillinger fra

Fig. 256. Kristiansborg Slot og Slotsplads d. 17. Januar 1772. (Samtidig Tegning.)
Efter Struensees Fængsling kører Kong Kristian VII og Arveprins Frederik ud fra Slottet.

alle Kollegier skulde gaa igennem Statsraadet, og at ingen kongelig Resolution maatte have Gyldighed, med mindre den først var overvejet i det Kollegium, hvorunder den hørte hjemme. Foruden Prinsen kom Statsraadet bl. a. til at bestaa af Grev *Otto Thott,* Grev *Rantzau-Ascheberg*, Gehejmeraad *Schack-Rathlou*, General *Eickstedt* og Udenrigsminister Grev *Osten. Schimmelmann* fik Finanserne under sig, men uden Sæde i Statsraadet. Samtidigt opretholdt man den Illusion, at Kongen stadigt var tilregnelig, og der blev derfor ikke indsat nogen Formynderregering, men Juliane Marie og Arveprinsen ledede Regeringen i hans Navn. Enkedronningen var en forstandig Kvinde i Modsætning til Arveprinsen, der kun var svagt begavet, men begge var de under stærk Paavirkning af den kloge *Ove Guldberg,* der ledede det Hele uden at træde aabenlyst frem og først efterhaanden langsomt og forsigtigt rykkede frem i forreste Række. 1774 blev han udnævnt til Gehejmekabinetssekretær og to Aar senere til Statssekretær; Aaret efter blev han optaget i den danske Adelsstand under Navn af *Høegh-Guldberg*. Endelig blev han d. 6. April 1784 Gehejmestatsminister, kort før hans Magt fik en pludselig Ende. Hele Perioden har derfor med Rette faaet Navn af den *Guldbergske*, da han havde den væsentlige Indflydelse. Guldberg var ikke nogen betydelig Begavelse, men han var en utrættelig Arbejder. Han var konservativ af Anskuelser og en trofast Tjener af Enevælden og Kongehuset. Saaledes dannede han i enhver Henseende en Modsætning til Struensee, hvis Færd han ansaa for lige skadelig for Religion, Sædelighed og Kongemagt. Men Guldberg ønskede paa den anden Side heller ikke, at Konseillet skulde blive almægtigt, saaledes som det havde været Tilfældet i Frederik V's senere Aar. Derfor ser man det Særsyn, at *Kabinetsordrerne,* som han havde dadlet saa stærkt i Struensees Tid, nu vedblev, da Guldberg ønskede, at Juliane Marie og hendes Søn ad denne Vej skulde faa Hovedindflydelsen paa Regeringen. Tiden fra 1772 til 1784 betegner derfor en Blanding af Statsraadsstyre og Kabinetsstyre.

En Følge af Reaktionen blev, at næsten alle de høje Embedsmænd, som Struensee havde indsat, blev fjernede. Men imellem Statskuppets Mænd var Forbindelsen svag. Derfor gik flere af de mindre værdige Redskaber ved Omvæltningen 1772 hurtigt samme Vej. Saaledes forlod *Rantzau Ascheberg*, der desuden ikke egnede sig til praktisk Statsmandsgerning, snart efter Landet, ganske vist med en urimelig høj Pension, og den gamle Levemand endte sine Dage i Sydfrankrig. *Køller* og *Beringskjold* faldt ligeledes i Unaade. Endelig maatte Osten i 1773 tage sin Afsked som Udenrigsminister. At man dernæst vendte sig imod alle Struensees Indretninger, var en Selvfølge; Ordningen af Kollegierne

blev den gamle, den skarpe Eksaminiation blev genindført, og alt, hvad der fandt Naade for Magthavernes Øjne, var Hof- og Stadsretten og — Tallotteriet. Sørgeligt var det især, at det nu var forbi med Landvæsenskommissionen og den nyttige Hoveriforordning. *Hoveriet blev igen ubestemt* ved Forordningen af 12. August 1773. Aaret efter forøgedes Landmilitsen, og Tjenestetiden kunde forlænges fra 12 til 18 Aar. Herremændenes Tid var atter inde, og Herregaarde rejste sig i Mængde af den sammenlagte Bønderjord. Guldberg var helt igennem konservativ i sit Syn paa Bondestandens Kaar, om end i den bedste Mening af Verden, thi han mente, „at Bondens Aag ikke kunde afkastes, uden at Danmark maatte ryste og bæve i sine Grundvolde“. Men værdt at mærke er det, at selv i denne Stilstandsperiode kunde alt ikke gaa i Staa. Landbrugets økonomiske Udvikling førte med sig, at Reformer paa Fællesskabets Omraade ogsaa var til Gavn for Herremændene, og i 1781 fik derfor den dygtige Præsident i Rentekamret Grev Joakim Godske Moltke gennemført en Forordning om *Jordfællesskabets Ophævelse.* Udskiftningen af Landsbyernes Jord foregik derfor uden Afbrydelse hele den guldbergske Tid igennem.

Fig. 257. Ove Høegh-Guldberg.
(Stik af Clemens.)

Men ogsaa *Trykkefriheden* blev igen ophævet. Allerede Struensee havde maattet paabyde, at Forfattere skulde være ansvarlige for Loven for deres Ytringer, thi Pressefriheden havde avlet en Strøm af Skandskrifter, der ogsaa var rettede imod hans Forhold til Dronningen. Nu gik man videre. I 1773 forbød et Reskript under høje Mulkter eller Vand og Brøds Straf at indføre noget i Bladene, som angik Regeringen og almindelige Foranstaltninger. Men man gik nu frem med stor Vilkaarlighed; nogle Skrifter blev undertrykte, og i andre blev de Steder strøgede, der ikke behagede Regeringsmændene, f. Eks. i Suhms „Danmarks, Norges og Holstens Historie i Udtog“.

Intet har dog skaffet det guldbergske Ministerium den Paaskønnelse som dets Omsorg for *dansk Sprog og Kultur*, der kom som et gavnligt Tilbageslag efter Struensees tyske Styre. Dansk blev indført som Undervisningsfag i de lærde Skoler, og det kom til at herske baade paa Scenen og som Kommandosprog i Hæren. Den sidste Reform skyldes Eickstedt, men Grunden var rigtignok, at de hvervede Tropper samtidigt blev afskaffede, og Landmilitsen udvidet, saa at det ikke mere var naturligt at benytte det tyske Sprog i Hæren. Det kan dog ikke nægtes, at der gaar et nationalt Pust igennem den iøvrigt saa døde Regering, og Arveprinsen lod saaledes paa sit Gods i Jægerspris rejse Mindestøtter i Haven for fortjente danske Mænd og Kvinder lige fra Absalon til Griffenfeld, Holberg og Bernstorf. Men hvad der især havde Krav paa Folkets Taknemlighed og vakte almindeligt Bifald, var Forordningen om *Indfødsretten*, der udkom den 15. Januar 1776. Den skulde betragtes som en Grundlov ligesom Kongeloven; og efter den kunde kun indfødte, hvilket vilde sige danske, norske eller Holstenere eller Mænd, som under visse Betingelser fik Indfødsret og derfor skulde agtes lige med hine, have Adgang til Statens Embeder. „Thi," siger Loven, „Billighed byder, at Landets Børn nyder Landets Brød, og at Fordelene i Staten falder i dens Borgeres Lod. Alle Tiders Erfaring har og lært, at i et Land, hvor der sørges for Ungdommens Opdragelse, mangler aldrig duelige Folk, naar Regenten søger dem. Ogsaa kan vi med Fornøjelse kalde for Tankerne vort Fædrelands Historie, fordi den kan af alle Stænder fremvise Mænd, som have tjent, æret og reddet Landet og med den ædleste Beslutning opofret sig for deres Konge." Kun fra een Side mødte Forordningen Kritik. Det var de fremragende tyskfødte Embedsmænd, der ansaa det for uklogt, at Danmark paa denne Maade lukkede sig af over for Europa, og som med Bitterhed betragtede dette Skridt som rettet imod sig selv. I første Linje blandt disse staar den yngre Bernstorf. „Der findes", sagde han, „sikkert ikke nogen Dansk, der er mere begejstret for sit Fædreland, end jeg er det for Danmark", og dette var ikke tomme Ord.

Andreas Peter Bernstorf, der var en Brodersøn af den ældre Bernstorf, havde nemlig 1773 afløst Osten som Leder af vor Udenrigspolitik. Han var født 1735 i Lüneburg og havde allerede arbejdet i dansk Tjeneste før Struensees Herredømme. Ved sit klartskuende Blik og sin utrættelige Arbejdsiver maa han stilles i første Række blandt danske Statsmænd, og skønt han var Aristokrat, var han dog ganske fri for Fordomme over for de andre Stænder. Hertil kommer, hvad der er et Særsyn i Tiden, en mild, behersket og fuldstændigt uegennyttig Karakter. Da han tiltraadte sin Post, truede der kun Danmark

Fare fra een Side. Det var Sverige, hvor der 1772 havde fundet en Revolution Sted, da den unge Kong Gustaf III havde styrtet det svage Adelsherredømme, som Danmark og Rusland var enige om at betragte som deres bedste Værn over for denne urolige Nabo. Den forøgede svenske Kongemagt betød forøget Fare for Danmark, og navnlig maatte Norge beskyttes. Det var derfor naturligt, at vi i de følgende Aar støttede os til Rusland, men Bernstorf blev aldrig som sine Kollegaer i Styrelsen et viljeløst Redskab i Kejserinde Katarinas Haand. Foreløbigt gennem førte han 1773 det *Mageskifte* med Rusland, som hans Farbroder havde aftalt 1767. Den unge Czarewitsch fik Oldenborg og Delmenhorst mod at afstaa sin Del af Holsten og sine Fordringer paa den gottorpske Del af Slesvig. Et Forsvarsforbund med Rusland styrkede Venskabet mellem de to nordiske Magter. Bernstorf traadte ved samme Lejlighed i Spidsen for tyske Kancelli som dets Chef uden at opgive sit Embede som Udenrigsminister, og da han tillige var første Deputeret i Rentekamret, samlede han saaledes en stor Del af Magten i sin Haand. Fra russisk Side var det ligefrem bleven fordret, at Pladsen i tyske Kancelli skulde besættes med en Tysker, for at man lettere skulde faa Holstenerne til at finde sig i det nye Styre. Da den sidste

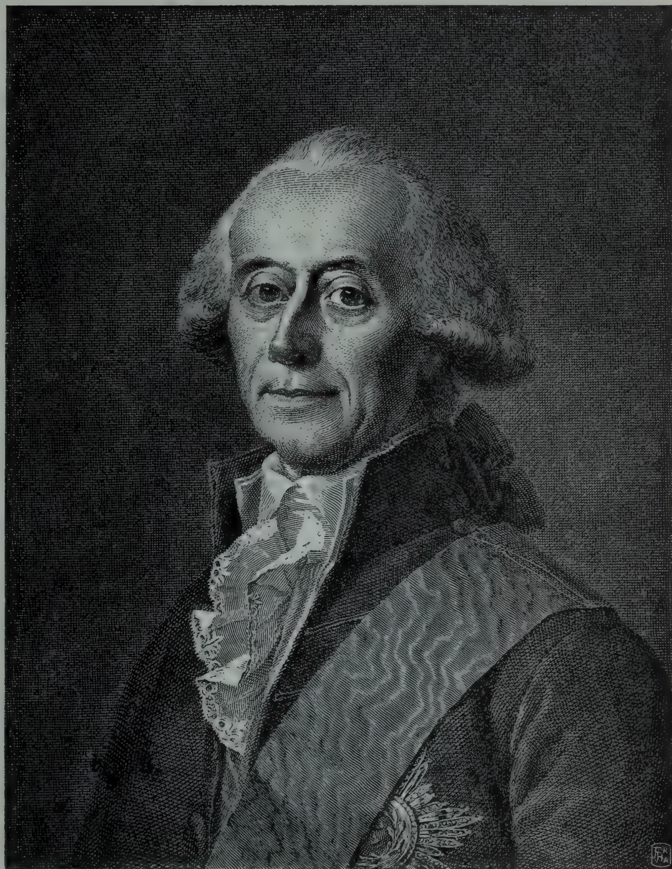

Fig. 258. A. P. Bernstorf. (Stik af Clemens.)

Hertug af Glücksborg seks Aar senere døde, tilfaldt hans Besiddelser Kronen, og saaledes havde Danmark for første Gang siden 1544 genvundet de Landsdele, der var blevne adsplittede ved Delingen under Kristian III.

Der gik dog ikke mange Aar hen, før de udenrigske Forhold kom til at frembyde stor Fare for Danmark. Den nordamerikanske Frihedskrig udbrød 1776, og Frankrig stillede sig snart paa Oprørernes Side mod sin gamle Fjende England. En hærgende Søkrig blev Følgen heraf, men da de vigtigste Handelsnationer i Europa var indviklede deri, aabnede der sig uventet gode Udsigter for de neutrale Magters Handel. Det var under disse Forhold, at vor Handel blomstrede op, især paa Øst- og Vestindien, ligesom Fragthandelen paa Middelhavet. De danske Handelsskibe indførte Mængder af Varer, der herfra gik videre til Østersølandene, og foruden København havde navnlig Bergen og Flensborg stor Fordel deraf. Formuer blev tjente i en Fart; ganske vist bortødsledes ofte hurtigt, hvad hurtigt var kommet. I Aarene 1777—1783 gravedes den saakaldte *slesvig-holstenske Kanal*, der forbandt Ejderen og Vesterhavet med Østersøen, og altsaa var en Forløber, om end i meget mindre Maalestok, for den nuværende Nordøstersøkanal. Men den danske Søhandel led stort Afbræk ved engelske Kapere, thi paa den mest hensynsløse Maade chikanerede den engelske Regering de neutrale Magter, hvis Opkomst vakte dens Misundelse. For at raade Bod derpaa foreslog Bernstof 1778 den russiske Regering at slutte et *væbnet Neutralitetsforbund* til Beskyttelse af den neutrale Skibsfart i de nærmeste Farvande. Bernstorf fremsatte tillige de Grundsætninger, som siden er blevne almen-europæisk Eje, men som Danmark har Æren af først at have hævdet, nemlig at neutrale Skibe har Ret til frit at sejle paa de krigsførende Magters Havne; at Gods tilhørende de krigsførende Magters Undersaatter — undtagen Krigskontrebande — dækkes af det neutrale Flag („frit Skib gør fri Ladning“); og at en Havn kun kan betragtes som blokeret, naar den er spærret af Krigsskibe. Rusland stillede sig foreløbigt kølig over for Bernstorfs Forslag, da det ønskede at gaa videre imod England, end han tilsigtede. Men i Marts 1780 erklærede Kejserinde Katarina II, at hun vilde hævde de nævnte Grundsætninger, og hun opfordrede alle neutrale Magter til at slutte sig dertil. Dette var ikke efter Bernstorfs Hoved, da Sverige saaledes vilde komme med, der var udpræget fransksindet. Men vi fandt det dog fornødent at tiltræde Forbundet, der skulde omfatte Danmark-Norge, Sverige, Rusland og Nederland. Sagen var, at Bernstorfs Sympatier egentlig var paa engelsk Side, og han havde samtidigt ved Underhandlinger faaet England til at gaa ind paa en Begrænsning af Begrebet

Krigskontrebande, saaledes at vi fik Sikkerhed for at kunne udføre Levnedsmidler mod til Gengæld at opgive Transport af Skibsfornødenheder. Dette var en for os gunstig, men for Rusland meget ugunstig Fortolkning, da de russiske Østersøhavne netop havde en stor Udførsel af Hør og Hamp, Tjære og Skibstømmer, der nu maatte gælde for Krigskontrebande. Følgen var, at den russiske Regering blev højligt forbitret derover og beskyldte Danmark for Underfundighed. Dette blev taget til Paaskud af Guldberg, der ikke havde synderlig Sympati for den selvstændige Fagminister, og i November 1780 lod man Bernstorf faa sin Afsked, om end i meget elskværdige Udtryk. Det maatte trøste ham, at alle, baade høje og lave, lagde den stærkeste Deltagelse for Dagen, og han trak sig tilbage til sine mecklenborgske Godser, hvorfra han stadig med spændt Opmærksomhed fulgte Begivenhedernes Udvikling, i den Tanke muligt senere at gribe ind deri. Hvad Guldberg angaar, var han nu uden Rival, og det hænger sikkert sammen dermed, at den Kabinetsregering, som Bernstorf havde bekæmpet, fra nu af fik mere og mere Overhaand.

I Modsætning til Tidens Udvikling blev Guldberg ved med efter merkantilistiske Principer at øse Penge ud til at støtte *Fabriksindustrien.* Han fandt her i alt for høj Grad Støtte hos Finansministeren Grev *Schimmelmann.* Følgen var, at det blev værre og værre med Finanserne, skønt man levede i Fred og under saa blomstrende Vilkaar. Det hjalp kun lidt, at Schimmelmann skaffede en Indtægt paa flere Millioner ved at indløse den private *Bank* og gøre den til en kongelig. Nationalvelstanden blev truet, da Regeringen nu havde det i sin Magt at udstede saa mange Sedler den vilde. Gælden steg fra 16 til 21 Millioner, mens Seddelgælden voksede fra 5 til 16 Mill. Følgen var altsaa, at man i Virkeligheden havde en Statsgæld paa 30 til 40 Mill., og at Sedlerne stod 13 pCt. under møntede Penge.

Et eget Lys hviler der dog over Guldbergs Tid ved den rige Opblomstring, som *Aandslivet* tager. Historikeren *Mallings* Bog „Store og gode Handlinger af danske, norske og Holstenere“ blev uhyre udbredt, og dens Titel taler om den samme Statsborgerpatriotisme, der var kommen til Orde i Forordningen om Indfødsretten. Men ved Siden heraf mærker man ogsaa vaagnende Kritik mod Enevældestyret og desuden en særlig *norsk Fædrelandsfølelse*, der først gav sig Udtryk gennem den Koloni, der havde slaaet sig ned i København. Uden at rette Angreb mod Helstatens Bevarelse var de unge Nordmænd ivrige for at betone, at deres Land var den ypperste Del af Riget, saaledes som Johan Nordal Brun udtrykker det i sine Sange „For Norge, Kæmpers Fødeland“ og „Bor jeg paa det høje Fjæld“ o. a. Det var

navnlig Modsætningen mellem den frie Odelsbonde og den fortrykte sjællandske Almue, som vakte Nordmændenes Stolthed og fik dem til at mindes den Fortid, der dannede en saa skærende Modsætning til Landets nuværende afhængige Tilstand. I Modsætning til Johan Nordal Brun bekæmpede *Johan Herman Wessel*, der var Medstifter af det „Norske Selskab“, Datidens Smag og Svulst, og hans „Kærlighed uden Strømper“ førte Tanken hen paa hans store Landsmand Holberg, der dannede Indledning til Rækken af fremragende Nordmænd i det 18. Aarhundrede. Dansk Gemyt fik derimod sit Udtryk gennem *Johannes Ewalds* Digtning. I Modsætning til Satirikeren Wessel var han den begejstrede Lyriker, der første Gang vandt Anerkendelse for sin Kantate ved Frederik V's Død og i de følgende Aar indledede den danske Sørgespildigtning med „Rolf Krage“ og „Baldurs Død“. Ewald og Wessel betegner de Modsætninger, som rummedes inden for det daværende danske Monarki, men endnu føltes Modsætningen ikke. Det samme gjaldt om den tysktalende Del af Befolkningen, og med den største Oprigtighed hyldede alle tre Nationaliteter den Stat, der inden for sig rummede Spirerne til saa stærke Konflikter.

Da Guldberg efter Bernstorfs Fald ansaa sin Stilling for ganske sikker, anede han ikke, at hans eget Herredømme stundede mod sin Ende. *Kronprins Frederiks* Barndom havde været meget sørgelig. Svagelig som han var, havde Struensee lagt Vægt paa at hærde ham, men ikke vist den tilstrækkelige Forsigtighed derved. Efter sin Moders Fjernelse fra Landet blev han overgivet til General Eickstedt, der neppe egnede sig til at være hans Opdrager. Han var raa og uden Kundskaber, og hvis ikke det havde været saa heldigt, at Kronprinsen i sin Kammerjunker Johan Bülow havde faaet en god og ærlig Ven, vilde det neppe være gaaet bedre, end i sin Tid med Kristian VII. Hvad det især kom til at skorte paa ved Opdragelsen, var en nænsom kvindelig Deltagelse, thi skønt Enkedronningen havde de bedste Hensigter, manglede hun dog ganske Evnen til at paavirke Prinsens Gemyt. Der kom noget koldt og følelsesløst over den unge Mand, men ganske vist tillige en Fasthed i Karakteren, som hans Fader havde savnet. Desværre havde Undervisningen været ledet i en saa smaalig Aand, at der ikke blev meddelt ham hverken omfattende eller dybtgaaende Kundskaber. Juliane Marie troede i sin Forblindelse, at den altid saa lydige Prins var hende hengiven. Hun anede ikke, at han var fuld af Bitterhed over for hende og hendes Omgivelser, ogsaa ved Tanken paa den Behandling, hans Moder havde været Genstand for. Tidligt traadte han i Brevveksling med den faldne Statsmand Bernstorf, og der blev dannet en ligefrem Sammensværgelse, hvori nogle af Datidens bedste Mænd deltog, som

Brødrene Reventlow og den unge Ernst Schimmelmann. Det er karakteristisk for den halvvoksne Dreng, at han i flere Aar kunde bære paa denne Hemmelighed uden at røbe den. Det 13. Aar var længst forløbet, da Kongen efter Kongeloven skulde opnaa Myndighedsalderen, og det var naturligt, at Kronprinsen fandt, at man burde have anvendt den samme Beregning for hans egen Myndighedsalder, og at han følte sig krænket over at være bleven forbigaaet. Kronprins Frederiks Konfirmation var bleven udsat, indtil han var fyldt 16 Aar og foregik endelig den 4. April 1784. Den 14. April skulde han for første Gang møde i Statsraadet, og ved samme Lejlighed skulde for første Gang nogle af Enkedronningens Tilhængere aflægge deres Ed som Ministre. Men inden dette kunde ske, rejste Kronprinsen sig og oplæste et Dokument, i Følge hvilket Kongen afskedigede hele Regeringen og dannede et nyt Statsraad, hvori Gehejmeraaderne Rosenkrantz og Henrik Stampe, General Huth og Bernstorf skulde have Sæde. Inden de tilstedeværende kunde komme sig af deres Forbavselse, havde Kongen grebet Pennen for efter sin Sædvane at underskrive, hvad der blev ham forelagt, og da Arveprinsen vilde lægge sig imellem, blev han barsk fejet til Side af Kronprinsen. Statsforandringen havde fundet Sted, før man rigtig var bleven klar derover, og det besejrede Parti fandt sig i sin Skæbne uden at forsøge Modstand. Af de gamle Ministre blev dog Otto Thott og Schack-Rathlou bevarede, og der blev ikke anvendt den mindste Voldsomhed ved Gennemførelsen af Statskuppet. Kronprinsen erklærede straks, at han vilde glemme det skete og ikke nære Fjendskab til nogen. Dagen sluttede med et Hofbal, hvor Enkedronningen fandt det klogest at være til Stede og at vise et behersket Ansigt. Men det blev sagt, at hun af og til søgte hen til et af Vinduerne for at give sine Taarer frit Løb.

Guldberg begav sig til Aarhus som Stiftamtmand, og han tilbragte sine sidste Dage paa Landet, paa sin Gaard Hald ved Viborg, hvor han tillige sysselsatte sig med Studeringer. Her døde han 1808, og hans Grav er paa Finderup Kirkegaard, uden Indskrift, saaledes som han selv har ønsket det.

De store Reformer.

I over et halvt hundrede Aar stod Kronprins Frederik i Spidsen for Staten, og i hele denne Tid var han trods Vanheld og Modgang elsket af sit Folk, der vel nok kunde se, at det i ham snarere havde en trofast og retsindig end en heldig og begavet Styrer. De første Aar af hans Regering kom dog til at lægge en egen Glans over hans Navn, som gjorde,

at da Ulykkerne indtraf, og hans Evner ikke mere rakte til, kunde ingen falde paa at give sin Mening til Kende. Og dog er der stor Forskel paa den Frederik VI, hvis Minde endnu lever i København, og den unge Kronprins, der i en Alder af 17 Aar var Landets egentlige Styrer. Svageligheden, hvoraf han havde lidt som Barn, havde ganske vist fortaget sig ved den hærdende Opdragelse, der havde givet ham Afsmag for Magelighed og vænnet ham til at leve strengt og tarveligt. Den var vistnok Aarsag til hans senere Haardførhed og gode Helbred. Men han var tillige herved bleven kølig og haardhjertet, om han end stedse var strengere mod sig selv end mod andre og ikke gjorde Forskel paa høje og lave. Hans Hovedinteresse var militær Eksercits, og han kunde i den første Tid efter Statsforandringen, da der dannede sig et ungt Hof omkring ham og hans Søster, tit vise et noget brutalt Væsen. Der klages saaledes over Hensynsløshed mod hans sindssyge Fader, og ved en Lejlighed slog han sin Onkel Arveprinsen i Gulvet. Et Held var det da, at han blev omgivet med gode Mænd, som forstod at indvirke paa ham, saa han med Aarene blev mild og hjertensgod.

Fig. 259. Kronprins Frederik. (Tegning af Juel.)

Det nye Statsraad bestod, skønt det var i Modsætning til det tidligere, mærkeligt nok af gennemgaaende konservative Mænd, og den eneste Undtagelse var Bernstorf. Men ved Siden af Statsraadet blev en Række af Kronprinsens Tilhængere og Venner indsatte i høje Embedsstillinger, og hos dem var der Reformiver nok. Først og fremmest bør nævnes *Kristian Reventlow* til Kristianssæde paa Laaland, der var 36 Aar gammel og kom i Spidsen for Rentekamret. Han var en dygtig Godsejer, fuld af Initiativ, men tillige varmhjertet og modig og hans

Navn betød et Program. Ved Siden af ham stod hans Svoger *Ernst Schimmelmann*, en Søn af den gamle Finansminister. Han kom til at efterfølge sin Fader i den samme Stilling, og kunde han end langt fra maale sig med ham i faglig Dygtighed, var han til Gengæld i langt højere Grad aandeligt interesseret og begejstret for de nye Tanker. Begge disse Mænd var desuden nøje knyttede til Bernstorf, hvorigennem de var sikre paa, at deres Ideer kunde komme til Orde i Statsraadet.

Det store Spørgsmaal, som maatte løses, var *Bondestandens Frigørelse.* Det var kommet saa vidt, at selv Modstanderne var klare over, at der maatte gøres et Forsøg, hvorledes det saa vilde falde ud. At Bernstorf, der i sin Tid havde tilskyndet sin Farbroder til Forbedringer paa Godset Bernstorf, maatte være ivrig herfor, var en Selvfølge, og naar Kronprinsen sluttede sig dertil, var det sikkert, fordi hans udprægede Retfærdighedsfølelse var bleven oprørt ved Bondestandens Undertrykkelse. Den 3. November 1784 blev der nedsat en *Kommission,* hvori baade Kr. D. Reventlow og hans Broder Ludvig fik Sæde. Ludvig Reventlow ejede Brahe-Trolleborg paa Fyn, og besad han vel ikke sin Broders Ro og Dygtighed, var han til Gengæld en endnu mere entusiastisk Tilhænger af Reformplanerne. Han havde allerede for flere Aar siden søgt at gennemføre dem paa sit Gods, hvor han straks efter sin Tiltrædelse havde samlet sine Bønder i Borggaarden og befalet dem at ødelægge Træhesten og de andre Pinselsredskaber fra den gamle Tid, som Symbol paa, at en ny Morgenrøde nu brød frem. Kommissionen af 1784 havde til Program at arbejde med Nordøstsjælland som en Slags „Forsøgsmark“, for at man kunde prøve paa et mindre Landomraade, hvorvidt Reformerne var gennemførlige. Følgen blev, at 1300 Gaardmandsfamilier og 2500 Husmandsfamilier blev hjulpne til Vel-

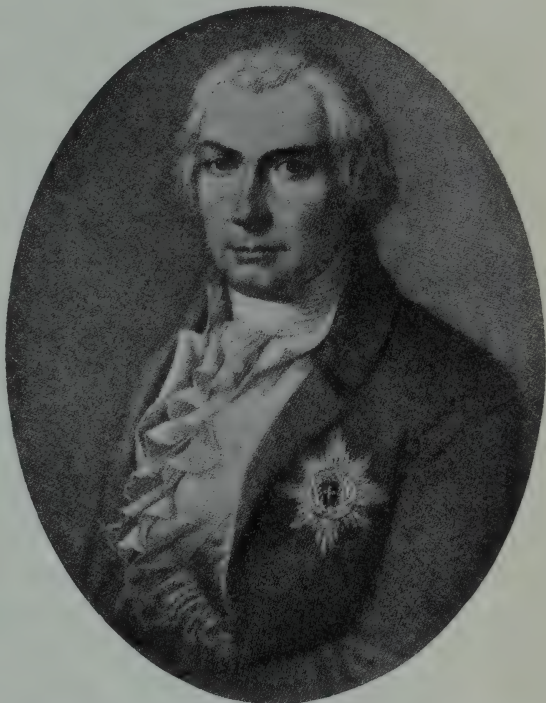

Fig. 260. Kr. D. Reventlow. (Maleri af H. Hansen.)

stand og Velvære. Jorden blev udskiftet og Gaardene udflyttede; Hoveriet blev afløst, Tienden forandredes til en Pengeafgift, Selvejendom indførtes mod en lempelig Forhøjelse af Skatterne, og Skoler anlagdes til Fremme for Oplysningen. Resultatet var saa godt, at det maatte skabe Mod og Lyst til mere gennemgribende Forbedringer. Da Reventlow havde Audiens hos Kronprinsen for at anbefale ham et Landbospørgsmaal, var det, at denne sagde de berømte Ord: „Det forekommer mig, at i en saa vigtig Sag, hvorpaa Landets Vel beror, bør man ikke tabe nogen Dag. Kan man ikke lige saa godt begynde at arbejde derpaa i Morgen som i Overmorgen“. Nu nedsattes den 25. August 1786 *den store Landbokommission*, bestaaende af 16 Medlemmer, hvori Kr. Reventlow fik Sæde tilligemed den dygtige Nordmand *Kristian Colbjørnsen,* som var Kommissionens Sekretær. Han var en fremragende Jurist og paavirket af franske Ideer, saaledes som de kom til Orde hos Fysiokraterne, der lagde Hovedvægten paa at fremme Landbruget; en meget energisk Mand, men tillige hensynsløs, naar han mødte Modstand. Kommissionen var forøvrigt sammensat paa en saadan Maade, at ogsaa Modstanderne kunde komme til Orde deri, men naturligt nok var Frihedsmændene de stærkeste. Det var efter Kommissionens Nedsættelse, at Kr. Reventlow i sin Sejrsforvisning skrev til sin Søster, der var gift med den tyske Digter Grev Stolberg: „Guds Velsignelse, Frihedsbudskabet er udkommet! Der ligger Udplyndringen, Lænkerne, Aaget, de lange Piske, Træhestene, den spanske Kappe, — borte er de! Hurra! Hurra! . . . Hvem der siger et eneste Haansord mod Frederik VI, ham skal Drengene haane paa Gaden. Hurra! Hurra! Der ligger det gamle Kram!“ . . . En livlig Pressedebat fulgte efter, ja der findes en hel Literatur fra denne Tid med Grunde for og imod Bondens Frigørelse. I Kommissionens Instruks hed det udtrykkelig, at Forholdet mellem Herremændene og Bønderne skulde grundes paa de Rettigheder og Pligter, som *efter Vornedskabets Ophævelse* burde findes mellem Jorddrotten og Bondestanden, og hermed var i Virkeligheden Retningslinjen bestemt.

Det første Resultat blev Forordningen af 8. Juni 1787, hvorved for evigt Træhesten og de andre vilkaarlige Tvangsmidler afskaffedes, og det befaledes, at Gaardene kun maatte bortfæstes efter Syn af edsvorne Synsmænd. Ingen maatte sættes fra sin Gaard uden ad Lovens Vej ved Rettens Betjente. Allerede herigennem var der gjort et vigtigt Skridt til at løfte Bonden op i Række med hans Medmennesker, til den Lighed i Ret, der stod for Juristen Colbjørnsen som det første fornødne. I Juni Maaned 1788 fulgte to økonomiske Reformer til Fordel for Bonden: *Kornhandelen* blev frigivet, og Bonden fik Lov til at *stald-*

fodre Øksne, medens dette tidligere havde været Godsejernes og Købstadborgernes Forret. Den 20. Juni samme Aar sloges det store Slag, som navnlig laa Colbjørnsen paa Hjerte. *Stavnsbaandet blev ophævet,* men paa en rolig og besindig Maade, saaledes at Ophævelsen i Øjeblikket kun gjaldt for dem, der var under 14 eller over 36 Aar, og de øvrige efterhaanden naaede Friheden. Ved denne Foranstaltning kom den danske Bonde først i Besiddelse af sin fulde personlige Frihed, og Værnepligten kom til at hvile paa hele Bondestanden efter Mandtal. Saaledes var Grunden lagt til Dannelsen af en udelukkende national Landhær, ligesom man længe havde haft et nationalt Søværn. Men Forbitrelsen i de konservative Kredse var nu saa stærk, at baade Schack-Rathlou og Rosenkrantz traadte ud af Statsraadet. Herved lykkedes det dog ikke at standse Værket, tvertimod fortsattes det med forøget Iver. Overgangen til Selveje blev fremmet derigennem, at der blev oprettet en *Kreditkasse* i 1786, saaledes at Bønderne kunde faa Laan til at købe deres Gaarde. Fra Godsejernes Side frygtede man nu for et Paabud af Regeringen, hvorved Hoveriet blev bestemt, og dette var Grunden til, at der blev indgaaet en Mængde frivillige *Overenskomster om Hoveriets* Størrelse, saa at Værket allerede for en Del var tilendebragt, da det ved en kongelig Forordning af 1799 fastsattes, at det overalt skulde være bestemt. I Forbindelse hermed kan det nævnes, at ogsaa Tienden blev fastsat til en bestemt Størrelse i 1810. Ved alle disse Reformer blev Bondens Stilling en ganske anden end tidligere. Man kan ikke undre sig over, at de fleste Bønder efter saa mange Aarhundreders Fornedrelse viste Mistænksomhed over for den udstrakte Haand, som Regeringen rakte dem, og paa mange Steder voldte det Vanskeligheder i den første Tid efter Frigørelsen. Paa Brahe-Trolleborg havde Ludvig Reventlow den kranke Skæbne, at da han kørte til Kirke Søndagen efter, at han havde ladet Træhesten ødelægge, fik han Sten kastet ind til sig gennem Karetvinduet. Men sligt kunde naturligvis ikke vare længe. Jævnsides hermed gik en vældig *Udskiftning af Jorden,* og allerede i 1801 var paa Sjælland 5000 Gaarde udflyttede. Arealerne blev herigennem sammenlagte, og ved en mere intensiv Dyrkning steg Jordværdien kolossalt. Saaledes fik ogsaa Godsejerne Gavn af de Reformer, som de havde modsat sig saa kraftigt, og en Mængde Handelsmænd, som havde tjent sig Formuer i Købstæderne under de gode Handelstider, satte deres Penge i Jordegods, hvorved der opstod en helt ny Befolkningsklasse paa Landet, de saakaldte Proprietærer. I Sydslesvig og Holsten fandtes der svarende til Stavnsbaandet det saakaldte *Livegenskab,* der var endnu mere trykkende for Bonden, da det ogsaa omfattede Kvinderne og betegnede en ligefrem Ejendomsret for Herre-

mændene. Det lykkedes Bernstorf, som havde stor Indflydelse hos sine holstenske Standsfæller, at gennemføre, at de frivilligt gik med til dets Ophævelse, hvilket endelig fandt Sted ved Forordningen af 1804.

Det var rimeligt nok, at alle disse Foranstaltninger maatte vække stor Glæde hos den dannede og oplyste Købstadsbefolkning, og Reformmændene kunde glæde sig ved at have den offentlige Mening paa deres Side. Mange Godsejere arbejdede ogsaa med Regeringen. Men der gaves tillige i den første Tid en Del større Jordejere, der misbilligede den nye Landbolovgivning, navnlig da Colbjørnsen havde gennemført Forordningen af 1790, hvorved det paabødes, at Fæste kun maatte finde Sted paa Livstid. 103 jydske Godsejere, ledede af Lüttichau til Aakær og Beenfeldt til Serridslevgaard, indgav i Anledning af Kronprinsens Bryllup paa Gottorp den 31. Juli 1790, da han ægtede Marie Sofie Frederikke, en Datter af Landgrev Karl af Hessen, et saakaldt *Tillidsskrift* til ham. Det svarede kun daarligt til sit Navn, da de deri forlangte Afskaffelse af Forandringerne som landsskadelige og forfatningsstridende. Men Kronprinsen lod sig ikke rokke, og da han havde holdt sit Indtog i København, lod han Colbjørnsen gendrive de Beskyldninger, som fandtes i Angrebsskriftet. Colbjørnsen lagde ikke Fingrene imellem, saa at det endte med, at Lüttichau mistede baade Titel og Rang, hvorpaa han forlod Danmark, mens Beenfeldt blev straffet med en Bøde. Kort Tid efter fik Frihedsværket et synligt Mindesmærke i „*Frihedsstøtten*“ uden for Vesterport, der blev rejst ved frivillige Bidrag af Folket. Kronprinsen lagde selv Grundstenen 1792. Paa den ene Side af Støtten findes den Indskrift, forfattet af Thaarup: „Kongen bød, Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan vorde kæk og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig“. Hvor taler ikke Datidens sværmeriske Næstekærlighed igennem disse Ord, navnlig igennem de sidste! Thi derom nærede de ikke Tvivl, lige fra Kristian Colbjørnsen til Ernst Schimmelmann, hvor forskellige de iøvrigt var, at de evnede at skabe Menneskelykke.

Kronprins Frederiks første Regeringsaar var dog ikke alene viede til Landbolovgivning; den ædle Aand, som taler herigennem, gav sig mangfoldige andre Udslag og bragte Frihed til flere Befolkningsklasser. 1787 var der bleven nedsat en *Finanskommission*, hvori Reventlow og Schimmelmann fik Sæde, og den prægedes af de nye økonomiske Tanker, som var komne frem baade i Frankrig og hos Skotten Adam Smith, og som gik saa bestemt imod Fortidens Beskyttelse af Haandværk og Handel. Nu blev saaledes det gamle Paabud fra 1735, om at Norge skulde modtage sit Korn fra Danmark, endelig ophævet, og Handelen paa Island og Finmarken blev frigivet, hvorpaa der blev givet

Præmier til de Skibe, som besejlede vore nordlige Bilande. Ogsaa Handelen paa Østindien blev givet fri, men Kompagniet beholdt Eneretten til at sejle paa Kina, hvad der i Virkeligheden var det mest indbringende. Som et afsluttende Træk paa denne økonomiske Udvikling fulgte den berømte *Toldrulle* af 1797, hvorved de fleste Forbud imod Indførsel af Varer fra Udlandet blev ophævede, og Toldbodederne blev afløste med Erklæringer paa Tro og Love, hvis Misligholdelse kun straffedes med Bøder.

Fig. 261. Kronprinsesse Marie Sofie Frederikke.

En kraftig Handel blomstrer nu frem, delvis grundet paa de gode Tider for Landbruget, men tillige paa den Krig og Uro, som fandtes i det meste af Europa, og som Danmark undtagelsesvis gik fri for. Det er den Tid, da det østindiske Kompagni giver 40—50 % i Udbytte om Aaret, og da de store Handelshuse i København grundes af Mænd som Ryberg, de Coninck og Erichsen. De gamle Palæer findes endnu bevarede, men øde eller omdannede til andet Brug. Det er den Tid, da P. A. Heiberg synger i „Kinafarerne“: „Fra Kinas Kyst til Østersøens Grænser, den danske Sømand gaar med Lyst“. Der hviler en egen Glans over denne Periode, da alt blomstrer under virkelystne Mænds Hænder. Humanitet og Frihedsstræben præger ogsaa den øvrige Lovgivning, saaledes har Danmark Æren af at have været den første til at afskaffe den *umenneskelige Negerhandel* ved Forordningen af 16. Marts 1792, et Eksempel, der senere fulgtes af England 1807, og derefter af flere Magter. *Jøderne* fik samme Ret som andre Borgere til at drive fri Næring. 1795 blev der oprettet *Forligelseskommissioner* for at formindske Antallet af de kostbare skadelige Retssager. Dette skyldtes nærmest Colbjørnsen, og det samme gælder om Loven af 1796 om *Rettens vedbørlige og hurtige*

Pleje, hvorved mange gamle Misbrug blev hævede. Straffen for Tyveri blev nedsat, og Fængslerne blev forbedrede. Det forbødes at gøre Indførsel i Skyldnerens Ejendom, naar den tjente til hans Næring. Saaledes bidrog alt til at gøre Slutningen af det 18. Aarhundrede til en af de lykkeligste Tider i vor nyere Historie. Det er Kronprinsens og hans Raadgiveres Fortjeneste, at de har hævet det danske Folk til det højere Trin af Oplysning og Velvære, hvorfra den nyere Udvikling har kunnet finde Sted.

Naturligvis kunde man ikke forlange af Datidens Mennesker, at de skulde have Blik for de nye Spørgsmaal, som i Tidens Løb maatte fremkomme ved Løsningen af de gamle. I Købstæderne var *Haandværkerstanden* i betydelig Fremvækst under denne lykkelige Handelsperiode, og Svendene steg saa stærkt i Antal, at man allerede inden Maskinindustriens Fremkomst havde den første Begyndelse til et socialt Spørgsmaal. I 1794 nedlagde Tømmersvendene Arbejdet af Harme over, at nogle tyskfødte Kammerater ikke kunde faa Lov til at forlade deres Tjeneste og Landet, før deres Kontrakt var udløbet. De blev straffede med Fængsling i Kastellet, men da denne Arrestation blev efterfulgt af almindelig Arbejdsnedlæggelse, maatte Regeringen nedsætte en Kommission med Colbjørnsen i Spidsen, der skulde undersøge Svendenes hele Stilling. Følgen blev, at mange af Fortidens Indskrænkninger og Lavsbaand nu faldt, saa at Svendenes Stilling blev væsentligt forbedret, men løst blev Spørgsmaalet om deres Retsstilling ikke denne Gang. Noget lignende gælder for den Underklasses Vedkommende, som var i Færd med at vokse op ude paa Landet. Allerede før de store Bondereformer fandtes der her en ret talrig *Husmandsstand*, der tildels ernærede sig ved Haandværk, men dog ogsaa tjente som løs og tilfældig Arbejdskraft paa de store Gaarde. Efter at Hoveriet nu var ophævet, maatte man paa Herregaardene i langt højere Grad bygge paa Hjælp fra Husmændene, og Udskiftningen af Landsbyerne førte i samme Retning. Saa længe Fællesskabet bestod, havde Husmændene fra Arilds Tid Ret til at lade deres Køer græsse paa Overdrevene, men da disse nu blev udskiftede, fik de til Erstatning nogle faa Tønder Land som eget Eje. Dette var ikke nok til at opretholde Livet, og det blev derfor Skik, at Husmændene ved Siden af at dyrke deres lille Jordlod gik paa Arbejde paa Herregaardene. Den nye Husmandsstand voksede meget hurtigt i Antal, da Herremændene søgte at fremme dens Opkomst, og i de faa Aar mellem 1787 og 1801 var deres Antal fordoblet og blevet over $^1/_4$ Mill. Husmandshoveriet var en ny Form for Hoveri og ikke meget bedre end det gamle. Herremændene underkastede saaledes disse Landarbejdere legemlig Revselse, og det er først i det

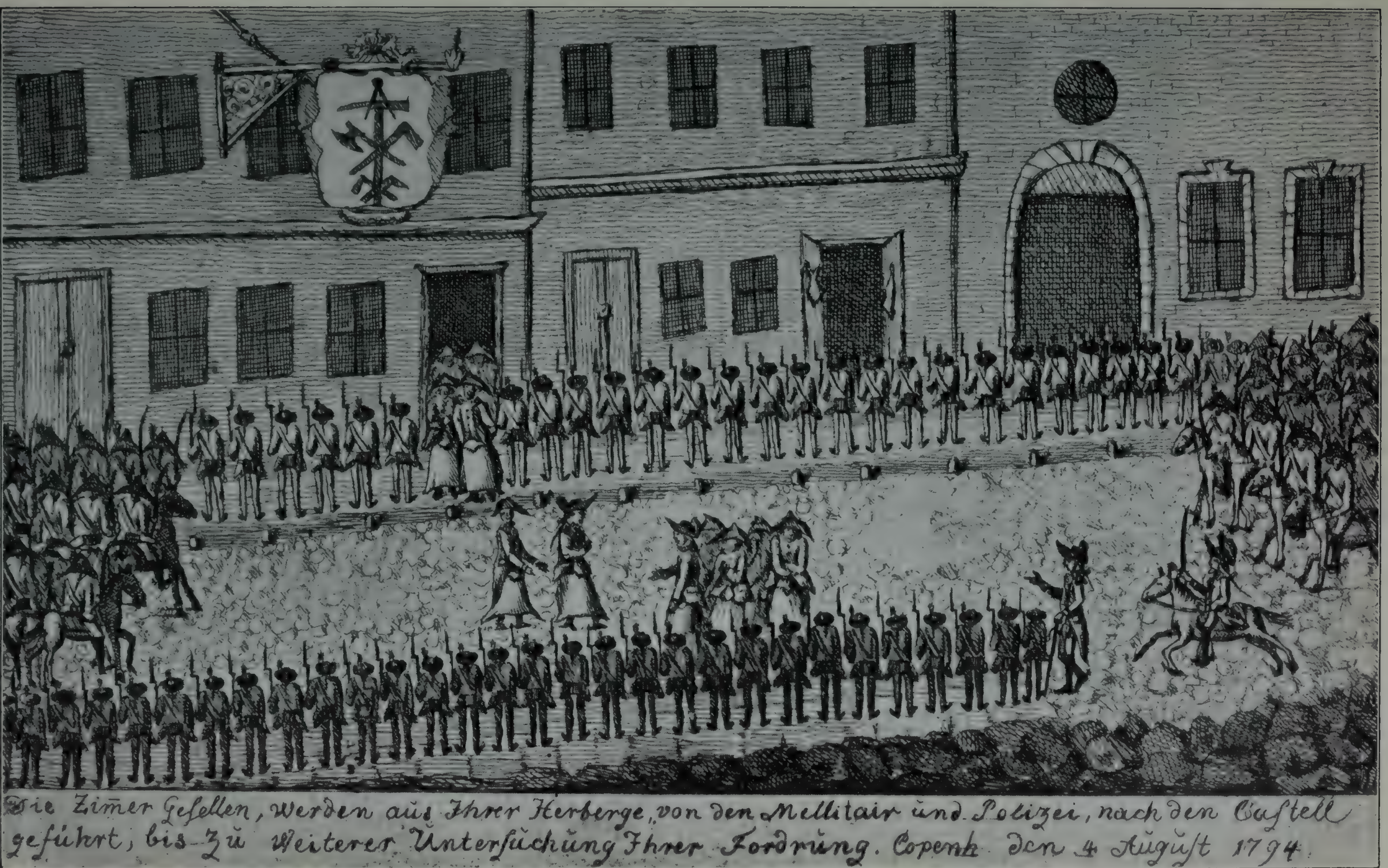

Fig. 262. Strejkende Tømmersvende føres 1794 af Militær og Politi fra deres Herberg til Kastellet.
(Efter en Tegning paa det kgl. Bibliotek).

19. Aarhundrede, at det lykkedes at bringe noget af den samme Frihed ind i Husmandshjemmene, som Kronprins Frederik havde skabt i Bøndergaardene.

Der var saaledes Opgaver nok tilbage for en lykkelig Fremtid at løse, men endnu var de ikke paatrængende. Kun faa Ting forstyrrede det Præg af Idyl, som hvilede over Tiden. I 1794 udbrød der Ild paa *Kristiansborg Slot* til almindelig Forbavselse for Københavnerne, der havde troet, at den mægtige Bygning ikke kunde brænde. Men trods alle Anstrengelser var det ikke muligt at slukke Ilden, og Dagen efter var det prægtige Slot, der havde kostet Millioner, sammen med sine Kunstskatte og værdifulde Samlinger af Aktstykker fortæret af Luerne. Næste Aar opstod der Ildløs paa Gammelholm, og den bredte sig over hele Byen lige til Vesterport, hvor den endelig standsede efter at have fortæret 55 Gader med 941 Gaarde og Huse. Desuden blev Nikolaj Kirke og Raadhuset et Bytte for Flammerne. Men den afbrændte Del af Byen rejste sig hurtigt igen og blev langt smukkere end tidligere.

I denne lykkelige Tid var det naturligt, at der paa Grundlag af den økonomiske Fremgang voksede et aandeligt Liv frem, der ogsaa gav sig Udslag i *politisk Interesse*. Den velhavende Borgerstand i Byerne fulgte ivrigt med i Udlandets Begivenheder, og navnlig det store Skuespil, som foregik i Frankrig, tog alle Sind fangne. Den franske Revolutions Ideer vakte Sympati i vide Kredse, men de Mænd, som sværmede for en Danton og en Robespierre, var ikke derfor oppositionelle mod deres hjemlige Kronprins, da de mente, at hvad Udlandet maatte købe med Blod, herhjemme var naaet ved kloge og fremsynte Statsmænds Virken. Klubberne mylrede frem af Jorden; her sang Rahbek sine Viser, og man diskuterede den store Politik. Regeringen saa ret venligt paa hele denne Stræben, og mens Guldberg havde indskrænket *Trykkefriheden* og underlagt den Politimesterens vilkaarlige Myndighed, fik den atter blidere Kaar 1790, da alle Pressesager blev lagte under Domstolene. Men det endte dog med, at Regeringen blev nødt til paa Grund af de meget frimodige Udtalelser i Pressen at skride ind derimod, da de europæiske Stater, der stod i Vaaben mod Frankrig, med stor Skinsyge vaagede over, hvad der fremkom i den danske Presse og betragtede København som en Jakobinerrede. Efter Bernstorfs Død fandt man det derfor nødvendigt at udstede Forordningen af 27. September 1799, som uden egentlig at indføre Censur, undtagen for allerede domfældte Forfattere, forbød anonyme Skriverier og fastsatte haarde Straffe for Presseforseelser. Den Mand, der nærmest var Aarsag hertil, var *Peter Andreas Heiberg*, en af vore mest bidende Satirikere, der uden Skaansel angreb Fordom og Uret, Adelsskab og Tysk-

hed. Da han havde udgivet sin „Sproggranskning“ med meget tydelige Hib til Ministrene og Colbjørnsen, blev han ved Dom landsforvist, idet man gav Loven tilbagevirkende Kraft. Samme Skæbne havde næste Aar *Malte Konrad Bruun*, der især var bekendt for sin „Aristokraternes Katekismus“. Begge drog til Frankrig, hvor Bruun erhvervede sig et berømt Navn som Geograf. Det er dog noget uklart, i hvilken Form disse Mænd ønskede Danmark omstøbt. Naar man ser paa det vældige Opsving, som finder Sted i Danmark i disse Aar, og som navnlig skaber en ny og selvstændig Borgerstand, paatrænger den Tanke sig, om det ikke havde været muligt at tage disse nye Kræfter i Statens Tjeneste og at skabe en lempelig Overgang fra Enevælden til en friere Forfatning. Ganske vist var Landbefolkningen endnu ikke i Stand til at deltage i Statens Styrelse, men det synes, som om Købstædernes Befolkning havde naaet en saadan Grad af Modenhed, at de raadgivende Stænder, som man først møder en Menneskealder senere, nu kunde have været paa deres Plads som et passende Overgangsled til noget bedre. Een Mand saa i hvert Fald, hvilke Muligheder Tiden frembød. Det var Historikeren *Suhm*, der allerede efter Struensees Fald havde udkastet Planen til *en Slags Rigsdag*. Hertil kom, at der i Norge som nævnt var i Færd med at udvikle sig en stærk Selvstændighedsfølelse, og det synes en naturlig Tanke, at den norske Befolkning kunde være bleven knyttet nøjere til Broderriget, hvis man havde aabnet Døren for en Samvirken ad konstitutionelle Baner. Men saa meget er sikkert, at der intet blev gjort i denne Retning, hvad der vel ogsaa vilde have mødt stærk Modstand hos Kronprinsen med hans Selvherskerlyster. Da Aarhundredet drejede sig, var den Tid ikke fjern, da den store Medgang og Lykke var til Ende, og Folk fik andet at tænke paa end at politisere paa Kandestøberens Maner over den udenlandske Storpolitik. Hvad Aandslivet iøvrigt angaar, var Slutningen af det 18. Aarhundrede som bekendt „Rationalismens“ Tidsalder, da Biskop *Balle* førte en fortvivlet Kamp for at holde Fædrenes Tro oppe, bl. a. ved sine Bibellæsninger. I Kunsten søgte *Abildgaard* til antikke Ideer og Forbilleder, og *Harsdorff* viste i Kolonnaden ved Amalienborg, at antikke Bygningsformer med Held kunde efterlignes under nordlige Breddegrader.

Forholdet til Udlandet. København 1801 og 1807.

Saa længe Bernstorf levede, forstod han som Udenrigsminister, selv under de vanskeligste Forhold, at bevare Freden. Faren laa i den urolige Nabo, som Danmark havde mod Nord, thi Gustaf III af Sve-

rige nærede baade i 1783 og 1784 Planer om at falde over os og berøve os Norge. Vægelsindet som han var, slog han dog hurtigt om og besluttede at vende sine Kræfter mod Rusland. Der var nu ingen Ende paa hans Elskværdighed over for Danmark i det Haab at bevæge os til at holde os neutrale under en forestaaende Krig. Men Bernstorf advarede ham ærligt under hans Besøg i København 1787 og viste, at vi ved Forbundstraktat var forpligtede til at komme Rusland til Hjælp, hvis det blev angrebet. Dette fandt Sted Aaret efter, da Gustaf III fra Finland rykkede frem mod St. Petersborg. En dansk Hær under Kronprinsens senere Svigerfader Landgrev Karl af Hessen rykkede nu fra Norge ind i Bahuslen, skønt den var slet udrustet, ikke mindst med Fodtøj. Den fangede henved 900 Svenskere ved *Kvistrumbro* og truede med at indtage Gøteborg, som dog blev reddet ved Gustaf III's hurtige Ankomst. Ved engelsk og preussisk „Mægling" endte Striden, der imidlertid havde kostet Danmark over syv Millioner Rdlr. Herved blev vore Finanser, der i Forvejen var i en maadelig Tilstand, grundskudte. Mærkeligt er det at se, at vi selv under den følgende lykkelige Handelsperiode fik en stadigt voksende Statsgæld. Kloge af Skade undgik vi dog at tage Del i den franske Revolutionskrig, der den Gang ødelagde Europa. Bernstorf var ikke nogen Ven af Revolutionen, men han saa ogsaa klart den Egennytte, som var Hovedmotivet hos Frankrigs Modstandere. Følgen blev, at den danske Handel fra 1793 naaede en hidtil ukendt Højde, men det kunde heller ikke undgaas, at Resultatet heraf blev nye Stridigheder med England, da dette Rige vilde udsulte Frankrig og tvinge Danmark til at tage Del i Krigen. Navnlig udbrød der Strid om Fortolkningen af Begrebet *Kontrebande*, idet Englænderne hermed vilde betegne alle Varer, som kunde komme deres Modstandere til Nytte, selv om det ikke var egentlige Krigsfornødenheder, altsaa ogsaa Fødemidler. Som Modvægt herimod fandt der efter Gustaf III's Død en Tilnærmelse Sted mellem Danmark og Sverige, der førte til det *væbnede Neutralitetsforbund* af 1794. De to Stater lod Eskadrer af Krigsskibe forene sig til Beskyttelse af Handelsfartøjerne i de nærmeste Farvande, men Bernstorf optraadte med stor Forsigtighed over for England og vilde ikke lade Handelsskibene „konvoyere", d. v. s. ledsage af Krigsskibe, i de fjernere Farvande for at undgaa Sammenstød. I det Hele lægger han i denne sidste Del af sit Liv stærkt sine *skandinaviske Tilbøjeligheder* for Dagen, og han udtaler Ordene: „Alt, hvad der nærmer Danmark og Sverige til hinanden, er naturligt; alt, hvad der fjerner dem fra hinanden, er uretfærdigt og unaturligt." Overhovedet finder der i disse Aar en skandinavisk Strømning Sted, især i litterære Kredse, som giver sig Udtryk i mange smukke Udtalelser.

Det kan ikke bestrides, at det 19. Aarhundredes Skandinavisme har en betydningsfuld Forløber i Bernstorfs Tidsalder.

Stor var den Folkeyndest, han nød i Danmark, og da han blev bortrevet af Podagra den 21. Juni 1797, blev han bogstavelig talt begrædt af det hele Folk, der følte, at han var uerstattelig. Kronprinsen viste ham den sidste Ære ved at følge med i Sørgeskaren, da hans Lig førtes til dets Hvilested i Frederikskirke paa Kristianshavn. Han var jo „et af Bernstorfs Børn", som han selv sagde.

Efter Bernstorfs Død kom hans Søn *Kristian Günther* i Spidsen for Danmarks Udenrigspolitik. Selv om han ikke kunde maale sig med sin Fader, var ogsaa han en Dygtighed, men den fortsatte Krigstilstand i Europa gjorde det vanskeligere og vanskeligere at bevare Neutraliteten. Det var navnlig de franske Kapere, som nu generede Søhandelen, idet de paa den mest hensynsløse Maade lagde Beslag paa danske Skibe, hvis de blot kunde paavise, at der fandtes engelsk Stenkul i Kabyssen eller engelsk Fajance i Køkkenet. For at beskytte vor Søhandel begyndte vi at konvoyere, og Englænderne, der følte, at dette Skridt ikke var rettet imod dem, fandt sig foreløbigt deri. Men da Napoleon var kommen hjem fra Ægypten 1799 og var traadt i Spidsen for den franske Regering, var det ham om at gøre at vinde de neutrale Stater, og han forbød derpaa resolut al fransk Kapring. Det naturlige havde været at ophøre med Konvoyeringen, da Englænderne nu maatte betragte den som rettet mod sig, men den danske Regering var for sen i Vendingen, og det kom derfor snart til fjendtlige Sammenstød med Englænderne, der krævede Ret til at undersøge, hvorvidt Handelsskibene førte Kontrebande (*Visitationsret*). Saaledes blev Fregatten „Freja" i Sommeren 1800 taget af Englænderne i Kanalen efter en tapper Modstand, da den vilde forhindre dem i at visitere den medfølgende Handelsflaade. Den blev dog atter givet fri, og Danmark lovede at høre op med al Konvoyering, indtil man ved Forhandlinger var bleven enig om dette Stridspunkt.

Men imidlertid indbød den russiske Kejser *Paul* efter Danmarks Opfordring de andre Stater ved Østersøen, Danmark, Sverige og Preussen, til at forny den væbnede Neutralitet af 1780. Den danske Regering, som altid havde hyldet disse Grundsætninger, gik gerne ind derpaa, skønt den derved udsatte sig for at komme i en skæv Stilling til England. Men man haabede at kunne komme til Ende med Forhandlingerne med England, før Forbundet med Rusland blev sluttet. Dette Haab gik ikke i Opfyldelse, og uheldigvis lagde Kejser Paul snart efter Beslag paa alle engelske Skibe i russiske Havne og gav derved hele Forbundet en mod England fjendtlig Karakter. Han brød sig ikke det mindste om, at det vilde komme til at gaa ud over Danmark som den

mest saarbare og England nærmest liggende Magt. England gik ogsaa ganske aabenlyst til Værks og begyndte den 15. Jan. 1801 med at beslaglægge alle danske Skibe i engelske Havne og med at besætte de dansk-vestindiske Øer. I Marts viste en mægtig Flaade paa 53 Skibe under Admiral Parkers Overanførsel sig uden for Sundet. Kronprinsen havde været uklog nok til at afvise den svenske Konges Tilbud om at bygge Batterier ved Helsingborg, da han frygtede for, at Svenskerne vilde bruge det som Paaskud til senere at kræve Del i Øresundstolden. Den engelske Flaade kunde derfor den 30. Marts løbe forbi Kronborg uden at tage Skade af Fæstningens Ild, da den holdt tæt over mod den skaanske Kyst. Danmark var stillet ene over for den Fare, der nu viste sig. Den svenske Flaade var hindret af Modvind i at løbe ud fra Karlskronas Havn og komme os til Hjælp, og den russiske var bunden af Isen, der dækkede den finske Bugt. Danmarks Værn var kun mangelfuldt, thi Flaaden laa utiltaklet i Havnen, og for at bøde derpaa havde man i største Skyndsomhed slæbt syv gamle Blokskibe ud af Havnen og lagt dem i en Linje fra Trekroner mod syd langs Østsiden af Kristianshavn, hvorfra Hovedstaden ellers kunde bombarderes. Den danske Forsvarsstyrke bestod af 5000 Mand med 600 Kanoner. Mens Parker blev liggende med en Del af Styrken ude i Sundet, sejlede hans Underanfører, den berømte Admiral Horatio Nelson, den 1. April med 11 Linjeskibe og syv Fregatter, ialt 35 Skibe, ned gennem Hollænderdybet til Enden af Middelgrunden, saa at han Skærtorsdag den 2. April om Morgenen for en frisk sydøstlig Vind kunde styre op igennem Kongedybet og angribe den danske Forsvarsstyrke sydfra. Hans Styrke var 9000 Mand med 1200 Kanoner. Paa dansk Side førte Kommandør Olfert Fischer Overkommandoen paa Skibet „Dannebrog". En stor Del af hans Mandskab var uøvede Folk, Haandværkere, Arbejdere og Fiskere, der var bleven hververde umiddelbart før Kampen. De første Skud blev vekslede mellem det sydligste danske Skib „Prøvesten" under den tapre Lassen, der kom i Ilden Kl. 10½, og han modtog det glatte Lag fra alle de engelske Skibe, efterhaanden som de sejlede forbi ham for at lægge sig i Stilling. Kl. 11 var Kampen almindelig paa hele Linjen lige op til „Indfødsretten", der laa nordligst ved Trekroner. Alle Vegne blev der kæmpet med det største Mod, og tre Gange gik der Ild i „Prøvesten", men den slukkedes, og Kampen fortsattes i fire Timer, indtil kun to Kanoner var brugelige. Da fornaglede Lassen disse, kastede Krudtet i Søen og reddede sig i Land. Med lignende Tapperhed holdt de andre Kaptajner Stand paa deres Blokskibe; Hauch paa „Kronborg" fandt Heltedøden. Midt i Linjen laa „Dannebrog", omgivet af nogle Smaaskibe; det kom i Brand, og Fischer blev saaret i Hove-

det, saa at han maatte overgive Kommandoen til en anden. Men Kampen blev fortsat, indtil næsten hele det tilbageblevne Mandskab var reddet; da først blev Flaget strøget, hvorpaa det brændende Vrag drev for Strømmen og straks efter sprang i Luften. Dog, den 18aarige Løjtnant Peter Willemoes, der anførte et Flydebatteri, hvormed han havde lagt sig ind under Nelsons eget Admiralskib „Elephant“ og givet det flere Grundskud, vilde ikke overgive sig. Han varpede sig lykkeligt ind til Trekroner, her hen maatte ogsaa Fischer begive sig. Kaptajn Thurah paa „Indfødsretten“ faldt, og det samme gjaldt om hans Efterfølger Schrødersee, der frivilligt havde begivet sig om Bord og overtaget Befalingen, skønt han paa Grund af Svaghed for fem Aar siden havde maattet tage sin Afsked. Den sidste, der strøg sit Flag omtrent Kl. 3, var Harboe paa „Sjælland“, da Kanonerne var fornaglede, og Mandskabet reddet.

Den sydlige Forsvarslinje var nu for største Delen tilintetgjort efter fem Timers Kamp, men den nordlige og Batteriet Trekroner var endnu uskadte. Flere af de engelske Skibe stod paa Grund, nogle endogsaa under Trekroners Kanoner, og alle var de ilde tilredte. Nelson havde lovet Parker at ende Kampen paa en Time, men da Parker Kl. 1 havde givet Signal til at standse med Slaget, satte han Kikkerten for sit blinde Øje og sagde: „Jeg ser intet Signal“. Nu tog han sin Tilflugt til en List. Han sendte en Parlamentær i Land — ikke til Fischer, men til Kronprinsen — med et Brev, hvori han truede med at maatte brænde de tagne Skibe med deres Mandskab, hvis Danskerne ikke holdt op med Skydningen. Uden at raadspørge Fischer sendte Kronprinsen, der stod paa Langelinje, sin Generaladjutant om Bord til Nelson. Slaget ophørte nu henimod Kl. 4, og der blev sluttet en Vaabenstilstand paa 24 Timer. Fra at være et militært uafgjort Slag blev Kampen til et diplomatisk Nederlag, thi under de følgende Forhandlinger maatte Danmark udtræde af det væbnede Neutralitetsforbund og anerkende Visitationsretten. Hvad der bidrog hertil, var Efterretningen om Kejser Pauls Mord den 24. Marts, der først kom til København, efter at Slagét havde staaet. Hans Efterfølger Aleksander sluttede nemlig straks Fred med England og traadte i venskabeligt Forhold til dette Rige.

Saaledes endte den blodige, men hæderlige Kamp mod en langt overlegen Fjende, der var anført af Europas første Sømand. Nelson havde selv haft Indtrykket af de store Vanskeligheder, som Sejren havde kostet ham, og især havde den unge Willemoes tiltrukket sig hans Opmærksomhed. Da denne blev forestillet for ham, sagde han til Kronprinsen, at han fortjente at blive Admiral. „I saa Fald“, svarede denne, „maatte jeg gøre alle mine tapre Officerer til Admiraler“.

Tabet af Døde og Saarede var paa dansk Side 1035 Mand, og de faldne blev under store Højtideligheder begravede paa Holmens Kirkegaard, hvor der opkastedes en Kæmpehøj over dem med en Mindestøtte. Ved frivillige Bidrag, der beløb sig til 2½ Td. Guld, sørgede man for de saarede og for de faldnes Efterladte.

Atter nød Danmark som neutral Magt i en Aarrække en uforstyrret Fred. En kolossal Fremgang fandt i denne Tid Sted for *Landbruget;* Overgangen til Selveje blev almindelig, og Hoveriet blev afløst paa en Fjerdedel af Fæstegaardene. En bedre Drift indførtes, og Mejerier var ikke ualmindelige. Det var navnlig det middelstore Landbrug, som trivedes saa godt, og mange Herregaarde blev solgte til Udstykning af „Herregaardsslagtere“. De forbedrede Kaar kan maales ved den store Stigning af Jordværdien; mens Prisen paa en Tønde Hartkorn i Perioden 1771—80 gennemsnitlig havde været 94 Rdl., var den 25 Aar senere 226. Ved Siden heraf blomstrede Handelen overordentligt, navnlig ved den indbringende *Fragtfart*, som de danske Skibe besørgede mellem de fremmede Verdensdele og de krigsførende Magter. Men det var en usund Handel, thi den var grundet paa unormale Tilstande, og saa snart der indtraadte Fred i Europa, maatte den af sig selv høre op. Regeringen benyttede den fredelige Periode til at ordne *Hærvæsenet,* og i 1802—03 fik Danmark sin første nationale Hær. Værnepligten paahvilede stadigt alene Bønderne, og Soldaterne maatte gøre seks Aars Tjeneste, deraf de to i Garnisonerne. Senere kom der en Eftertjeneste i *Landeværnet*, der dog kun fik en mangelfuld Indretning. Men med *Statens Finanser* stod det kun daarligt til, de havde allerede faaet et Grundskud ved den lille Krig med Sverige 1788, saa at Statsgælden i Aaret 1800 var naaet til 29 Millioner. Da den europæiske Krig paany udbrød i 1803, og da den nærmede sig til vore Grænser under Napoleons Kampe med Østrig og Preussen, blev Danmark nødt til at holde en *stor Hær i Holsten* som Sikringsstyrke (ca. 20,000 Mand). Herigennem steg Statsgælden yderligere, og Frankrig følte Opstillingen af denne Hær som en Fornærmelse imod sig og klagede ideligt derover. Tillige blev den danske Regering delt, idet Kronprinsen paa Grund af sine militære Interesser vilde være hos Hæren, og der blev oprettet en *særlig Regering i Kiel* under K. G. Bernstorf, mens hans Broder ledede Udenrigsministeriet i København. Det viste sig under den følgende kritiske Tilstand meget uheldigt, at Danmarks Styrelse saaledes var bleven splittet.

Imidlertid gik Napoleon fra Sejr til Sejr. I 1806 fandt det tyske Riges Opløsning Sted, og efter den franske Kejsers Opfordring indlemmede Kronprinsen det tidligere tyske Rigsland *Holsten* i Monarkiet

Fig. 263. C. A. Lorentzen: Slaget paa Reden 2. April 1801. (Efter Stik af J. F. Clemens.)

„som en i enhver Henseende fuldkomment uadskilt Del af samme“. Ordene var uklare, og Aarsagen hertil var, at Kronprinsen ved samme Lejlighed havde forsøgt at ændre Arvefølgen i Holsten efter Kongelovens Lydende. Men Bernstorferne havde protesteret derimod, og det samme havde været Tilfældet med Kronprinsens Svoger, Hertugen af Augustenborg, saa at Kronprins Frederik foreløbigt havde maattet opgive denne Plan. Men fra dette Øjeblik var der ikke uden Grund opstaaet en Fortrydelse hos Augustenborgerne imod det danske Kongehus, som i Tidens Løb skulde faa de skadeligste Følger.

Videre og videre rullede Krigens Bølger i de følgende Aar. I 1806 var det Preussen, som Napoleon vendte sig imod, og i Løbet af faa Maaneder styrtede det preussiske Monarki sammen efter Slagene ved Jena og Auerstädt. Danmark var tidligt klar over, at det Tidspunkt kunde komme, da vi maatte opgive vor Neutralitet. Stemningen herhjemme i de brede Lag var snarere engelsk- end franskvenlig, men især havde man Sympati for Tyskland, hvis Skæbne i denne Tid var saa haard. Hvad Regeringen angaar, var den klar over, at vi maatte gaa sammen med England, thi herved vilde vi opnaa at bevare Handelen, Søherredømmet i vore egne Farvande og Forbindelsen med Norge, mens vi kun kunde risikere at miste den jydske Halvø og maaske Fyn. Napoleons Tropper vilde ikke kunne passere Storebelt, naar der her laa engelske Krigsskibe. Allerede 1805 havde Kr. Bernstorf set, at det bar herhen, men naar vi da ikke kom med under Napoleons Kampe med Østrig, skyldtes det Berlinhoffets vaklende Holdning. Preussen fik sin Straf derfor i 1806, og hen paa Efteraaret saa det ganske truende ud, da franske Tropper havde forfulgt en flygtende preussisk Afdeling under den berømte Blücher ind paa holstensk Territorium, saa det var kommen til et Sammenstød med de danske Soldater, der havde den Opgave at værge vor Grænse.

Kort efter kom i November 1806 fra Berlin Napoleons Dekret om *Fastlandsspærringen*, hvorved al Handel med England blev forbudt. Frankrigs Opfordringer til Danmark om at træde ud af Neutraliteten blev mere og mere truende. I Slutningen af 1806 erklærede vi dog over for England tydeligt og klart, at vi, hvis vi skulde i Krig, vilde slutte os til det. Men maaske var det uklogt af den danske Regering, at den kort efter noget stærkt protesterede mod den engelske Statsraadsbeslutning af 7. Jan. 1807, hvorved neutrale Skibes Fart mellem krigsførende Magters Havne blev forbudt. I England var man nu mistroisk over for Danmark og frygtede for, at vi ikke skulde have Kræfter til at modsætte os Frankrigs Pression. Saa kom det afgørende Øjeblik, da Napoleon ved Friedland besejrede Russerne og Preusserne,

og Fredsmødet mellem den franske og den russiske Kejser fandt Sted i *Tilsit*. Det var her, man besluttede, at Danmark, Sverige og Portugal skulde „inviteres“ til at lukke deres Havne for England, og desuden, at den danske Flaade skulde bruges i fransk-russisk Tjeneste til at angribe Øriget.

I England var *Canning* i Begyndelsen af 1807 bleven Udenrigsminister. Han var en hensynsløs og impulsiv Natur, og han manglede grundigt Kendskab til den europæiske Situation. Han var bleven ængstet ved falske Rygter fra Danmark om, at der forestod et fransk Angreb paa Hertugdømmerne, og at den danske Flaade var under Udrustning. Uden endnu at kende Resultatet af Tilsitforhandlingerne anede han deres Indhold, og han mente, at Danmark ikke vilde have Styrke eller Vilje til at afvise en fransk-russisk Invitation.

En engelsk Flaade paa 24 Linjeskibe under Admiral Gambier blev derfor sendt til Sundet tilligemed en stor Førselsflaade, hvorpaa der befandt sig engelske Tropper, og Storebelt blev spærret. Samtidigt indfandt en engelsk Underhandler Jackson sig i Kiel med Ordre fra Canning til at fordre den danske Flaade udleveret. *Jackson* blev hurtigt klar over, at Englands Mistanke til Danmark havde været ugrundet, og han optraadte derfor noget usikkert under sine *Forhandlinger med Kronprinsen og Bernstorf* (7.—9. August.) Han forlangte en Forening af den danske og den engelske Flaade uden klart at antyde, at Canning vilde en ligefrem Udlevering, og han knyttede dertil et Tilbud om et Forbund med Danmark, da England i modsat Fald vilde paaføre det Krig. Hvis Danmark gik ind paa Forbundet, skulde det faa sin Flaade tilbage tre Maaneder efter Krigens Ophør, og desuden Øen Surinam til Erstatning. Det er vanskeligt at sige, hvad der egentlig fandt Sted under Mødet mellem Jackson og Kronprinsen, men det synes at være løbet ud i et regulært Skænderi, hvorunder det eneste opløftende Moment var, at Kronprinsen tog sig sammen og spurgte Jackson: „Men hvormed vil De erstatte Danmarks Ære?“ Næste Morgen var Kronprins Frederik borte, han var ilet til København, og Jackson skyndte sig efter ham. Efter at have ordnet Forsvaret og bragt sin Fader i Sikkerhed vendte Kronprinsen atter tilbage, og Jackson krydsede hans Rejserute i Storebelt uden at vide deraf. Da Jackson kom til København var han altsaa nødt til at henvende sig til Joakim Bernstorf, og her fik han et ligefremt Afslag, hvorpaa han begav sig om Bord i den engelske Flaade.

Kronprins Frederik havde overladt Kommandoen i København til den 72aarige General Peymann, en hæderlig Mand, som dog langt fra var sin vanskelige Opgave voksen. Han havde oven i Købet modtaget

Ordre til ikke at irritere Fjenden ved at gøre det første Angreb, og Følgen var, at den engelske Flaade, der i Ro og Mag havde isoleret Sjælland aldeles, drog Landgangstropper til sig fra Nordtyskland, og den 16. August gjorde Landgang med en Styrke paa 30,000 Mand ved Vedbæk. Herimod havde Peymann kun 14,000 Mand at stille, men han forsøgte heller ikke at gøre Modstand, og under General Cathcarts Overanførsel rykkede Englænderne frem mod København. Forsvaret med Sødefensionen var lagt i Hænderne paa den dygtige Admiral Sten

Fig. 264. Livjægernes Udfald i Classens Have. (Maleri af Eckersberg.)

Bille, der løste sin Opgave paa den smukkeste Maade, men til Lands kunde Peymann ikke hindre, at Englænderne aabnede en regelmæssig Belejring af København. Nogle Udfald, navnlig den 26. August i Classens Have, hvor *Livjægerne* gjorde sig berømte, var daarligt ledede og førte derfor kun til Tab. Da den største Del af Hæren stod i Holsten, kunde der ikke komme Hjælp derfra, og det eneste Kronprinsen havde forsøgt for at undsætte København, var at opbyde *Landeværnet* paa Sjælland og paa Laaland-Falster under Generalerne Castenskjold og Oxholm. Som Vidnesbyrd om Landeværnets mangelfulde Udrustning kan det anføres, at den maatte tage Kanoner fra Herregaardene, og at Kronprinsen udtrykkeligt havde paalagt dem at nedtage de gamle Vaaben i Kirkerne, som Forfædrene havde ført med saa megen Ære. Det var derfor ikke vanskeligt for den engelske General Wellesley, den

senere saa berømte Wellington, at adsplitte det den 29. August i en Kamp Nord for Køge. Nu var København aldeles overladt til sin Skæbne, og efter Solnedgang den 2. September begyndte en Mængde Bomber, Granater og gloende Kugler at regne ned over den ulykkelige By. Englænderne havde navnlig anlagt et Batteri ved det nuværende St. Thomas i Frederiksberg Allé, hvorfra de udslyngede de saakaldte Congreveske Raketter, der hagede sig fast, hvor de ramte og stak alt i Brand. Hele Natten rasede Ødelæggelsen voldsomt. Mange

Fig. 265. Fra Københavns Bombardement. (Tegning af Eckersberg.)

blev dræbte, og paa 38 Steder opstod der Ildløs, som dog dæmpedes af det dygtige Brandkorps. Men i de følgende Nætter fortsattes Bombardementet med forøget Heftighed, og man beregner, at der hver Nat blev kastet 4000 Projektiler ind i Byen. Værst blev det dog den tredje Nat, da det uhyre Oplag paa Tømmerpladsen blev skudt i Brand. Frue Kirkes Taarn havde hele Tiden været Maalet for de engelske Projektiler; det blev nu antændt af en Brandpil og sank sammen under Fjendernes Hurraraab. Da svigtede endelig Brandfolkenes Kræfter, og Ilden bredte sig uhindret over hele den nordlige Del af Byen, hvorfra Indbyggerne i de foregaaende Dage var flygtede ud til Kristianshavn og paa Amager. Blandt de 305 Gaarde og Huse, der blev ødelagte, var Universitetet, Metropolitanskolen og alle de omliggende Bygninger. Det var aabenbart, at hvis Bombardementet blev fornyet,

var det øvrige af Byen udsat for Undergang. Husvilde Mennesker fyldte Kristiansborgs Hvælvinger og Buegange, Rosenborg Have og den indre Side af Volden. Over 2000 Mennesker var dræbte eller saarede, og man begyndte desuden at mangle Levnedsmidler, da man i Skyndingen ikke havde haft Tid til at forsyne sig tilstrækkeligt.

En Del af Byens mest ansete Borgere indgav nu en Adresse til General Peymann, hvori de bad ham om at kapitulere. Han var bleven saaret under et Udfald, og var allerede da saa nedtrykt, at han havde peget paa Hjertet og sagt: „Her burde den have truffet". Nu aabnede han Underhandlinger, efter at et Krigsraad af de højeste civile og militære Embedsmænd havde erklæret det nødvendigt at overgive sig. Fra engelsk Side var Underhandleren Kommandør Popham, der havde udtalt de hensynsløse Ord: „Vi maa ikke kæmpe, vi maa brænde". Han forlangte „Overleveringen af den danske Flaade med alle dens Arsenaler og Tilbehør til hans britiske Majestæt som Ejendom". Paa Forespørgsel erklærede han, at der ved Flaaden ikke blot forstodes Orlogsskibe, men enhver Baad, og ved Krigsforraadet ethvert Stykke i Arsenalerne. Herpaa maatte man gaa ind ved Kapitulationen den 7. September Kl. 2 om Morgenen. Kastellet skulde i 6 Uger besættes af Englænderne, indtil Skibene var bortførte. En Ordre fra Kronprinsen om at opbrænde Skibene var faldet i Englændernes Hænder, og hvorledes skulde det desuden have været muligt at gøre dette uden den største Fare for Byen? Hvad Englænderne ikke kunde føre med sig, ødelagde de, saaledes blev et Linjeskib, der stod paa Stablen, gennemsavet, nedstyrtet og knust i Faldet. Den 21. Oktober bortførtes Landets Stolthed: 15 Linjeskibe, 15 Fregatter og Korvetter, otte Brigger, 31 Kanonbaade og mindre Fartøjer, alt til en Værdi af henved 30 Mill. Rdlr., hvorhos den Skade, som Byen havde lidt, ansloges til over 16 Millioner. Peymann og hans to Underanførere Bielefeldt og Gedde blev senere ved Krigsretsdom dømte til at have deres Liv forbrudt, vistnok nærmest for at overbevise Napoleon om, at man ikke havde spillet under Dække med England. De blev straks derpaa alle benaadede.

Kronprinsen kastede sig nu ganske i Armene paa Napoleon, og man kan ikke undre sig derover, da han ligesom Befolkningen var fyldt med den største Bitterhed. Men Grunden var tillige, at Neutraliteten nu var en Umulighed, selv om Danmark havde ønsket den, da Napoleon truede med Krig og Besættelse af Halvøen, hvis vi ikke aabenlyst sluttede os til ham. Saaledes blev Englands Tilbud om Neutralitet eller Forbund frugtesløse, skønt det i første Tilfælde lovede os Flaaden tilbage tre Aar efter den endelige Fred, og i sidste Fald stillede

os Kolonier i Udsigt. Først nu efter dette Afslag, da Danmark havde sluttet Forbund med Frankrig, da dets Hovedstad var brændt, Flaaden og 600 Handelsskibe var røvede, udstedte England sin Krigserklæring den 4. November 1807.

Allerede i Begyndelsen af det følgende Aar maatte Danmark paa Ruslands Opfordring erklære *Sverige* Krig, fordi dette Rige holdt fast ved Forbundet med England. Saaledes havde Danmark Krig baade mod Øst og Vest. Napoleon lod nu en fransk Hærafdeling paa 26,000 Mand, der dog mest bestod af Spaniere under Kommando af *Bernadotte*, Prins af Pontecorvo, gaa op til Danmark, for at de i Forening med de danske Tropper skulde gøre Landgang i Skaane. I Marts Maaned begyndte disse Tropper at rykke ind i Rendsborg, hvor Kristian VII opholdt sig. Larmen forskrækkede ham i den Grad, at han pludseligt døde den 13. Marts, 59 Aar gammel. Men hans Død havde, som man kan tænke, kun ringe Betydning og vakte liden Opmærksomhed. Just ved denne Tid afsluttedes dog en Periode i Danmarks Historie, den lykkelige Tid, som Englændernes Overfald havde afbrudt paa en saa brat Maade. De 30 Aar, som den danske Enevælde endnu havde tilbage, var en udpræget Nedgangstid, da det blev aabenbart for enhver, at det gamle Styre havde overlevet sig selv.

Fig. 266. Frue Taarns Brand under Københavns Bombardement 1807.
(Efter Tegning af Eckersberg.)

Fig. 267. Frederik VI ror i Kanalerne i Frederiksberg Have.

FEMTE AFSNIT

ENEVÆLDENS OPLØSNING. 1808—1848.

Krigen med England. Freden i Kiel. Norges Tab.

DET var under meget vanskelige Forhold, at Frederik VI kom paa Danmarks Trone, men i Virkeligheden var det kun en Forandring af Navn, som fandt Sted, thi allerede i 24 Aar havde han været den virkelige Konge. Det viste sig snart, at han ikke var i Stand til at løse de Opgaver, som forelaa, og han kan ikke frikendes for at have et tungt Ansvar herfor. Den gode Regering, som han hidtil havde ført, havde først og fremmest sin Aarsag i de udmærkede Mænd, som havde staaet ved hans Side. Nu var de fleste af dem døde, og hans egne Evner var for ringe til at kunne bøde herpaa. Hertil kom, at Frederik VI var besjælet af en saadan Forbitrelse imod Englænderne, at den ganske forblindede ham og hindrede ham i at følge Fornuftens Bud. Under sit Ophold i Hertugdømmerne havde han desuden indsuget en Militæraand, der gjorde ham utilbøjelig til at lytte til klogere Mænds

Raad, han var bleven halsstarrig og omgav sig helst med afhængige Raadgivere, hvis Blik ikke var tilstrækkeligt uhildet. En roligere og klogere Hersker havde maaske kunnet føre Riget gennem Krisen paa en heldigere Maade. Nu blev Resultatet saa slet som vel tænkeligt.

Men vanskelige var Forholdene. Landet var indviklet i en farlig Krig, der snart skulde ødelægge dets Handel og Pengevæsen; Flaaden, dets bedste Værn, var tabt, og Napoleons Bistand var til ingen Nytte, da Landgangen i Skaane blev hindret af den engelske Flaade. Hjælpehæren spredtes da rundt omkring paa Halvøen og Øerne, uden at udrette andet end at holde de danske Landskaber besatte og volde Landet overdrevne Bekostninger. Det var sikkert ogsaa Napoleons Hensigt dermed; han vilde forpleje sine Tropper i gode Kvarterer og have Haand i Hanke med, at Danmark blev ham tro. Natten mellem den 29. og 30. Marts 1808 brændte den gamle Kongeborg *Koldinghus*, da de forfrosne Spaniere uforsigtigt havde fyret med Halm og derved stukket Ild paa Kaminrørene. Endnu staar den mægtige Ruin synlig vidt og brédt i Landskabet med en Del af Kristian IV's Kæmpetaarn. Men af Kæmperne, som prydede dets Tinde, er kun den ene, Hannibal med det jydske Vaaben, tilbage.

Danmark blev dog ikke længe efter fri for denne byrdefulde Indkvartering. Da der kom Ordre til, at de *spanske Tropper* skulde tages i Ed til deres nye Konge, Napoleons Broder Josef, udbrød der almindelig Forbitrelse. Regimentet Asturien gjorde Oprør i Roskilde og nødte de franske Officerer til i Forklædning at flygte ind til København. Men Hovedstyrken under Generalløjtnant Marquis de la Romaña bemægtigede sig Fæstningen Nyborg, og fra alle Sider samledes Tropperne paa Langeland, hvorfra de den 21. August gik om Bord paa de engelske Skibe for at vende hjem til deres Fædreland. De Spaniere, der stod paa Sjælland og i Jylland, blev derimod afskaarne og under fransk Bedækning ført som Krigsfanger til Frankrig. Men den kække Ritmester la Costa af Regimentet Algarve jog sig hellere en Kugle gennem Hovedet, da han ved sin Ankomst til Lyngsodde ved Fredericia fandt Overgangsstedet over Beltet besat med franske Tropper.

Under Ulykkerne voksede *Frederik VI's absolutistiske Tilbøjeligheder.* Den regelmæssige mundtlige Forhandling mellem Kollegiecheferne og ham var allerede ophørt, mens han laa ved Hæren i Holsten, og i den følgende Tid vedblev han med det samme personlige Styre, navnlig støttet af sine Adjutanter. „De røde Fjer“, som de kaldtes, var langtfra populære, skønt imellem dem var Hovedmanden for „den indbyrdes Undervisning“ Abrahamson. Kong Frederik ledede paa egen Haand de følgende Krigsbegivenheder, men han havde kun to Linjeskibe til-

bage. Til Erstatning blev der ved frivillige Sammenskud bygget en *Kanonbaadflotille*, og der blev givet private Skibsredere Tilladelse til at udruste *Kapere*. Det var ikke smaa Summer, som kunde indbringes ved at kapre engelske Skibe, men det var et farefuldt Liv, og hvad der hurtigt var fortjent, gik ogsaa hurtigt tabt. Man læser om Kaperkaptajner, som naar de blev roede i Land ved Helsingør, havde Aarene beslaaede med Sølv. I det Store og Hele maatte dog Udfaldet blive ugunstigt for Danmark, da Englænderne lod deres Skibe ligge i vore Farvande og hindrede Forbindelsen mellem Landsdelene. Ogsaa med Hensyn til Forholdet til Norge blev dette skæbnesvangert.

Søkrigen med England blev ført med stor Forbitrelse. Linjeskibet *Prins Kristian Frederik* havde ligget i Norge under Københavns Bombardement og derfor undgaaet samme Skæbne som den øvrige Flaade. I Marts 1808 fik det Ordre til at gaa til Storebelt for at fordrive en engelsk Fregat, der hindrede de franske Hjælpetropper i at komme over til Sjælland. Men ved *Sjællands Odde* blev det angrebet af to engelske Linjeskibe og tre Fregatter. Efter tre Timers Kamp blev Flaget strøget. Den tapre Fører Jessen var da selv saaret og 200 Mand faldne eller saarede, deriblandt Willemoes, der her fandt en brat Ende paa sin korte Løbebane. Det forskudte Skrog var dog sat paa Grund, saa at Fjenden ikke kunde føre det bort som Bytte. De faldne blev begravede paa Oddens Kirkegaard, hvor der rejstes en Mindestøtte over dem med en Indskrift af Grundtvig til „Fædrenes værdige Sønner“.

Fra nu af maatte Krigen føres alene med Kanonbaade, og der byggedes efterhaanden 43 for privat Regning. Man begyndte en Slags Guerilla til Søs, hvor der ofte tilføjedes Fjenden betydelige Tab, især naar det lykkedes at „skære“ Dele af engelske Konvoyer og føre Skibsladningerne ind i dansk Havn. Saaledes lykkedes det d. 19. Juli 1810 Kaptajn Krieger ved Skagen at skære 41 rigtladede Skibe ud af en Konvoy. Efterhaanden erobrede de danske Sømænd ti engelske Krigsskibe foruden en Mængde Handelsskibe. Men en Krig med en saa overlegen Fjende maatte i Hovedsagen føre til Tab. Englænderne indtog baade *Helgoland* uden for Elbmundingen og Anholt i Kattegat og hindrede fra disse Øer vor Handel. I 1811 blev der foretaget et *Tog mod Anholt* af den kække Løjtnant Falsen med 12 Kanonbaade og 650 Mand, men det mislykkedes aldeles, da Fjenden var langt stærkere, end man havde troet, og det kostede mange Liv og mange Fanger. I 1812 blev den nye Fregat *Najaden* paa 42 Kanoner under Kaptajn Holm angrebet i Lyngør Havn i Norge af et Linjeskib og tre Brigger og ødelagt efter halvanden Times Kamp. Holm reddede sig med det meste af Mandskabet, men Løjtnant Buhl, der havde mistet Armen 1807, fandt Heltedøden.

Efter Spaniernes Bortgang vedblev Frederik VI at sysle med Planer om Landgang i Skaane, idet han haabede, at Vinteren 1808—09 skulde fordrive de engelske Skibe fra vore Farvande. Heraf blev der dog intet, og kun paa den norske Grænse fik Fjendtlighederne nogen Betydning. Frederik VI havde været nødt til at overlade det til en *Regeringskommission* med *Kristian August* af Augustenborg i Spidsen at styre Landet, da en regelmæssig Forbindelse med Danmark ikke kunde opretholdes. Prinsen var en dygtig Officer, jevn og venlig af Naturen, og ved sin Godgørenhed vandt han Befolkningens Hjerte.

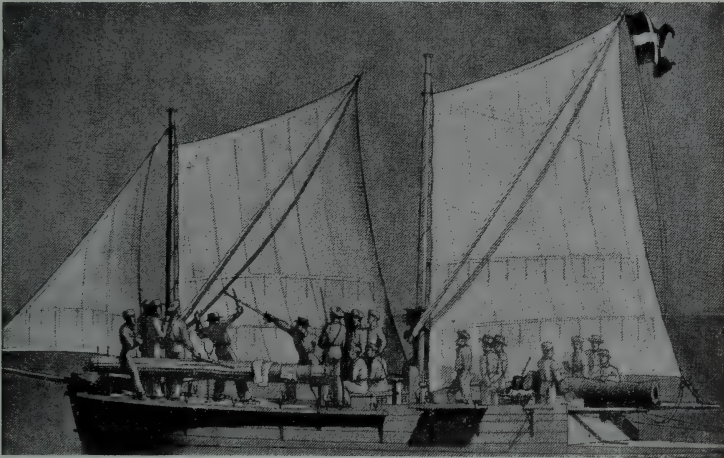

Fig. 268. Kanonbaad. (Tegning af Eckersberg.)

Regeringskommissionen maatte først og fremmest tænke paa Landets Kornforsyning, og i Spidsen for denne Side af dens Virksomhed blev den højtbegavede Amtmand Grev *Herman Wedel-Jarlsberg* stillet. Mangen Gang maatte han og hans Fæller i Mørke og stormfulde Efteraarsnætter, naar de engelske Krydsere var borte, søge at slippe fra Fladstrand over til Norge, og mangen brav Sømand mistede sit Liv paa disse farefulde Togter. Følgen blev, at der blev ligefrem Hungersnød i Norge, og Mindet lever endnu i de afsides Dale om den haarde Ufredstid, da man maatte male tørret Fisk til Mel og blande Træ i Brødet. Det er fra den Tid, der fortælles om en Mand, der nede i Dalen havde tilbyttet sig to Haandfulde Mel, men da han kom op paa Fjeldet faldt og spildte dem paa Jorden. Da satte han sig ned ved Siden af Vejen og græd, „og han var dog en stor og stærk Karl".

Skønt Svenskerne samtidigt maatte føre en fortvivlet Kamp i Finland mod Russerne, havde de dog Planer om at *erobre Norge*. General Adlersparre var sat i Spidsen for den svenske Hær, men

Kristian August viste sejrrigt alle Angreb tilbage. Den norske Hær var dog saa daarligt udrustet, at han ikke kunde forfølge Fjenden ind i dennes eget Land, skønt Frederik VI befalede det, og der opstod allerede herved nogen Misstemning mellem Kongen og Prinsen.

I Slutningen af 1808 havde Russerne besat hele Finland og truede med at angribe det egentlige Sverige. Det var nu blevet aabenbart for alle, at dets Konge Gustaf IV Adolf var sindssyg, og der blev derfor planlagt et Statskup for at støde ham fra Tronen. General Adlersparre sluttede en Vaabenstilstand med Kristian August, under hvilken denne lovede ikke at angribe det værgeløse Sverige, mens Adlersparre med sin Hær gik til Stockholm for at afsætte Kongen. Kristian August haabede nemlig paa, at Svenskerne derefter vilde vælge Frederik VI til Konge, og at de tre nordiske Riger saaledes kunde blive forenede paa fredelig Maade. Men det gik ganske anderledes, thi efter Kong Gustafs Afsættelse viste Frederik VI stor Kølighed over for Ophavsmændene dertil, da han betragtede dem som „Insurgenter“. Desuden vilde han ikke gøre de fornødne Indrømmelser med at indskrænke Enevælden i Danmark, hvad Svenskerne ansaa for nødvendigt, naar vi skulde træde i Forbindelse med et Rige, der havde en nyligt vunden politisk Frihed. Følgen blev, at den svenske Rigsdag d. 5. Juni 1809 valgte Gustaf IV's Farbroder *Karl XIII* til Konge. Men da han var barnløs, maatte man ogsaa tænke paa en Tronfølger, og det var nu klart, at Frederik VI's Chancer var forringede i den Grad, at hans Valg neppe kunde gennemføres. Den danske Konge opfordrede derfor Gang paa Gang Kristian August til at gøre Indfald i Sverige, for at Danmark kunde have Panter paa Haanden, naar Freden skulde sluttes. Men Prinsen undskyldte sig med den norske Hærs daarlige Udrustning og undlod aldeles at angribe. Man kan vistnok ikke frikende ham for den Beskyldning, at han, da han havde mærket, at Frederik VI's Valg var uigennemførligt, vilde arbejde paa sit eget. Han kunde berolige sin Samvittighed med, at det i alt Fald vilde være bedre for Danmark, om en dansk Prins blev Tronfølger i Sverige end en fuldkomment fremmed, og han blev støttet af Wedel-Jarlsberg, der dog havde den Bagtanke, at man skulde søge at forene Sverige og Norge, efter at en Samling af alle tre nordiske Riger havde vist sig umulig. Den samme Tanke, at Kristian August, naar han først var Kronprins i Sverige, vilde virke for at løsrive Norge fra Danmark, indvirkede ogsaa paa de svenske Partiførere og bestemte deres Valg. Over for Folket kunde de beraabe sig paa, at Prinsen var saa yndet og anset i Norge, at de sikkert ogsaa vilde blive det i Sverige. Under disse Omstændigheder *faldt Valget* den 18. Juli *paa Kristian August.* Frederik VI maatte tillade ham at modtage det,

efter at Krigen med Sverige var bleven endt i December 1809 ved *Freden i Jönköping*, uden at der fandt Landafstaaelse Sted fra nogen af Siderne. Samtidigt maatte Sverige slutte Fred med Rusland, hvorved hele Finland med Ålandsøerne blev afstaaede, et Tab, der voldte en lignende Smerte i Sverige, som Aftrædelsen af Sønderjylland senere i Danmark.

Kristian August, eller som han i Sverige blev kaldt, Karl August, — fordi Svenskerne ikke kunde taale det Navn, som mindede dem om Kristiern II, — blev modtaget med aabne Arme af Folket, og kun fra Hofpartiets Side blev han mødt med Kølighed. I een Henseende skuffede han Forventningerne, thi han optraadte loyalt over for sin tidligere Konge og nægtede at række Haand til ethvert Forsøg paa at faa Nordmændene til at falde fra Danmark. Men allerede i Maj Maaned 1810 døde han pludseligt under en Mønstring i Skaane, og *Tronfølgerspørgsmaalet* kom nu igen paa Dagsordenen i Sverige. Atter optraadte Frederik VI som Kandidat til Tronen, men Svenskernes Uvilje imod ham var saa stor, at de foretrak den afdødes Broder, *Frederik Kristian af Augustenborg*. For længe siden var det gode Forhold mellem denne og hans kongelige Svoger ophørt, da Frederik VI i 1806 havde gjort Forsøg paa at forandre Arvefølgen i Holsten. Nu gjorde Frederik VI alt, hvad han kunde, for at forhindre, at Frederik Kristian blev valgt, skønt han derved ikke hjalp paa sine egne Udsigter til Tronen. Han lod Øen Als, hvor Hertugen opholdt sig, afspærre fra Forbindelse med Omverdenen ved Hjælp af danske Kanonbaade, og hans Søster Louise Augusta, der elskede sin Broder højt, men levede i slet Forhold til sin Ægtefælle, undsaa sig ikke for i al Hemmelighed at underrette den danske Konge om Hertugens Korrespondance. Alligevel var Stemningen i Sverige nærmest for at vælge den augustenborgske Hertug, og man afsendte en Løjtnant Mörner til Paris for at vinde Napoleons Samtykke dertil. Men Mörner, der som saa mange unge svenske Officerer mente, at Sveriges Fremtid afhang af, at det kunde faa en af Napoleons Marskaller til Konge og derved blive bedre rustet til en Hævnkrig mod Rusland, gik uden noget Mandat til *Marskal Bernadotte* og tilbød ham Sveriges Krone. Saaledes blev det. Da den franske Kandidatur først var bleven rejst, vandt den almindelig Tilslutning i Sverige, og paa Rigsdagen i Ørebro den 21. August 1810 valgtes Prinsen af Pontecorvo til svensk Kronprins, hvorpaa han antog Navnet *Karl Johan*. Det skulde dog snart vise sig, at man havde regnet ganske fejl fra svensk Side, hvis man derved troede at have faaet en Ven af Frankrig paa Sveriges Trone, thi i Virkeligheden havde Karl Johan aldeles ikke i Sinde at følge sin tidligere Kejser i sin Politik.

Freden med Sverige var en Lykke for Danmark, men iøvrigt var de følgende Aar kun sørgelige, thi Søkrigen med England varede ved, og Staten truede mere og mere med at falde fra hinanden. For Norges Vedkommende lysnede det en Smule, da Englænderne begyndte at udstede de saakaldte *Licenser.* Det var Breve, der kunde købes mod en vis Betaling i London, og hvorefter Handelsskibe kunde sejle i Tryghed mellem Norge og England, til Trods for den Krig der rasede. Frederik VI saa dog ikke gerne den Slags Snighandel, thi i sin blinde Fanatisme vilde han overholde Fastlandsspærringen endnu stærkere end Napoleon selv og haabede at kunne udsulte England aldeles. Men i 1812 blev der Misvækst i Norge, og Forholdene blev ligesaa skrækkelige som i Begyndelsen af Krigen. Frederik VI havde nu faaet Indtrykket af, at det gjaldt om at knytte Norge til Danmark ved at give det den størst mulige Frihed. „*Selskabet for Norges Vel*“, hvori Wedel-Jarlsberg spillede en Hovedrolle, arbejdede paa at faa et *eget Universitet* oprettet i Kristiania, og halvt modvillig gik Frederik VI ind paa Planen, saa at Universitetet blev oprettet i 1811 og endnu bærer Navn efter Kongen. Det var nemlig hurtigt bleven tydeligt for denne, at Faren for svenske Planer mod Norge ingenlunde var afvendt. Karl Johan havde, som den overlegne Personlighed han var, straks efter sin Ankomst til Sverige taget Udenrigsstyrelsen i sin Haand, og uden alle Skrupler havde han besluttet sig til at opgive Planerne om at vinde Finland tilbage og i Stedet søge Forbund med Rusland til at *erobre Norge.* Alt som Forholdet mellem Frankrig og Rusland blev daarligere og daarligere, blev den russiske Czar Aleksander mere og mere tilbøjelig til at købe en Alliance med Sverige dyrt, og da Napoleon allerede stod paa russisk Grund i August 1812, mødtes den svenske Kronprins og den russiske Kejser i Åbo og sluttede her en hemmelig Traktat. Følgen var, at efter Napoleons Nederlag i Rusland gik Karl Johan med en svensk Hær i Begyndelsen af 1813 over til Tyskland, og han deltog i de store Kampe i Løbet af dette Aar, som endte med Folkeslaget ved Leipzig i Oktober Maaned, hvor Napoleon endelig blev slaaet. Derefter vendte Karl Johan sig mod Danmark for at plukke Sejrens Frugter.

Frederik VI havde allerede under Napoleons Ruslandstog faaet Indtrykket af, at Kejserens Magt var i Tilbagegang, og han havde sonderet Muligheden for en Tilnærmelse til England. Men han kom for sent. Rusland og England var villige til et Forbund med Danmark, og de stillede oven i Købet Landafstaaelser i Nordtyskland, ja selv Holland i Udsigt som Løn derfor. Men Betingelsen var rigtignok Norges Afstaaelse til Sverige, og herpaa strandede det Hele.

I Begyndelsen af 1813 genoptog man fra dansk Side Forhandlingerne, og et Øjeblik saa det ud, som om det skulde lysne, da en russisk Diplomat lod skinne igennem, at vi maaske kunde komme med i Forbundet mod Napoleon og dog beholde Norge. Straks efter viste det sig dog, at Gesandten havde overskredet sin Instruks, men Sverige var paa sin Side nu villig til at nøjes med Afstaaelsen af Trondhjems Stift. Frederik VI ansaa denne Pris for at være for høj, og man kan ikke dadle ham derfor. Var Trondhjem bleven afstaaet til Sverige, vilde Forholdet have været det samme som efter Roskildefreden, og det vilde neppe være lykkedes at bevare det formindskede norske Folk. Frederik VI kastede sig resolut i Napoleons Arme, og han bandt sig saa tæt til Kejseren, at han blev draget med ind i Ulykken. Et dansk Korps under Kongens Svoger Prins Frederik af Hessen blev sendt til Hamburg til Støtte for den franske Marskal Davoust, og den danske Kronprins, *Kristian Frederik,* en Søn af Arveprins Frederik, blev sendt som Statholder til Norge for at knytte Nordmændene saa fast som muligt til Danmark. Han var 28 Aar gammel, smuk og vindende og med en god naturlig Begavelse, om end hans Kundskaber var spredte. Men han kunde ikke maale sig med sin Forgænger Kristian August i Intelligens, og han stod ogsaa tilbage for ham i Viljesstyrke.

Efter Slaget ved Leipzig skiltes Davoust og den danske Hær i Begyndelsen af December 1813, hvorpaa Danskerne maatte se at redde sig selv ved et hurtigt Tilbagetog, da en mange Gange overlegen Hær af Russere, Tyskere og Svenskere under Karl Johans egen Anførsel trængte ind i Holsten. Paa Tilbagetoget leverede den danske Bagtrop Svenskerne en hidsig Træfning ved *Bornhøved*, og den 9. December gik den danske Hær over Ejderkanalen. Men dens Stilling var bleven kritisk, idet den allerede var omringet af Fjenden. Hannoveranerne og andre tyske Tropper under Wallmoden vilde afskære dem Tilbagetoget mod Vest til Fæstningen Rendsborg. Derfor kom det den 10. December ved *Sehested* til en hed Kamp, der varede fra Kl. 10 til Kl. 4. Afgørelsen kom tilsidst, da et rask Anfald, hvorunder især de fynske Dragoner udmærkede sig, sprængte en stærk fjendtlig Stormkolonne og tog Byen Sehested. Herved blev Tilbagetoget til Rendsborg sikret. Wallmoden trak sig hurtigt tilbage over Ejderen, og det danske Korps rykkede samme Nat ind i Rendsborg, hvor det blev modtaget med Jubel og Illumination af Borgerne.

Denne Fæstning blev nu indesluttet af den overlegne Fjende, og Kosakkerne strejfede op igennem Sønderjylland lige til Ribeegnen. Imidlertid stod Hovedhæren under Frederik VI roligt paa Fyen, og selv grove Breve fra Frederik af Hessen til hans Svoger kunde ikke

bevæge Kongen til at gaa over Lillebelt. Derfor blev det ogsaa betydningsløst, at Grundtvig søgte at mane Studenterne til Kamp og at skabe en national Rejsning. Frederik VI havde opgivet Haabet, ene som han nu stod over for hele Europa. Han mente, at hvis han fortsatte Krigen, vilde Følgen blot blive, at Jylland blev udsultet, og at dette vilde komme til at gaa ud over Norge, der maatte have sin Kornforsyning herfra. Derfor sluttedes der en Vaabenstilstand, der førte til Freden i Kiel den 14. Januar 1814. Danmark maatte afstaa *Helgoland* til England. Vigtigere var det, at Kongen af Sverige (ikke, som der oprindelig stod i Fredsudkastet, Sverige) modtog *hele Kongeriget Norge*, dog uden Øerne i Nordhavet, og den eneste Erstatning, som Danmark fik, var det lille Landskab *Svensk Pommern med Rygen*, som vi oven i Købet allerede det følgende Aar maatte bortbytte til Preussen mod *Lauenborg* og to Millioner Rdlr. Det bestemtes desuden, at Norge skulde overtage en vis Del af den danske Statsgæld. Danmark blev derefter optaget i Koalitionen mod Napoleon, og dets Hjælpetropper kom efter Slaget ved Waterloo i 1815 til at deltage i Besættelsen af Nordøstfrankrig. Paa Kongressen i Wien, hvor Frederik VI selv indfandt sig, og efter hvad man almindelig troede, ved sin personlige Optræden hindrede, at Resten af Danmark strøg med, maatte Kongen tiltræde det genoprettede tyske Forbund for Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs Vedkommende.

Paa en saa voldsom Maade blev det Baand sønderrevet, der i henved 450 Aar havde knyttet de to Broderriger sammen. Adskillelsen var uundgaaelig, men det havde ikke været nødvendigt, at den blev efterfulgt af en Bitterhed mellem Danmark og Norge, fordi Nordmændene havde et skarpt Blik for, hvor hæderløst den sidste Kamp var bleven ført fra Kongens Side. Ogsaa Spørgsmaalet om Fordelingen af Statsgælden skulde komme til at hidse Sindene i Danmark og Norge efter Adskillelsen, mere end Sagen i og for sig fortjente. Hvorledes det vilde være gaaet efter 1814, hvis vi havde beholdt Norge, kan ingen bedømme; om det vilde have været en Styrkelse for Danmark under den vaagnende tyske Bevægelse i Hertugdømmerne, at den nordiske Befolkning i Staten havde været dobbelt saa stærk, som det nu blev Tilfældet, eller om der samtidig med det slesvig-holstenske Røre var vaagnet en norsk Selvstændighedsbevægelse, der fuldkomment havde udtømt vore Kræfter og splittet Staten for alle Vinde. Tiltalende for Danmark er det, at Nordmændene ikke vilde finde sig i at lade sig bortgive mod deres egen Vilje, og at de paa Ejdsvold den 17. Maj 1814 skabte den frie Forfatning, som Statholderen Prins Kristian Frederik underskrev, hvorpaa han blev Norges Konge. Norge skylder Kri-

stian Frederik Tak, fordi han laante sit Navn til at give det nye Værk Fasthed, og det blev derefter mindre betydningsfuldt, at han, da Karl Johan rykkede ind i Norge med en overlegen Hær, kort Tid efter maatte nedlægge den nylig vundne Krone. Forinden havde han nemlig stillet den Betingelse, at Norges Grundlov skulde sikres, og den 4. November 1814 forenedes Landet med Sverige under samme Hersker, men som et selvstændigt Rige med den frie Forfatning, det havde givet sig selv. Hvilken Betydning dette skulde faa i det lange Løb, er velkendt af os alle, som har oplevet de sidste Aars Begivenheder.

Statsbankerotten og de daarlige Tider.

Ved Krigens Slutning var Landet i en *sørgelig Tilstand.* Tabet af Flaaden og Norge havde saaret Folkets Følelser og kuet dets Mod. Riget var blevet indskrænket, og da den nordiske Befolkning herved var gaaet tilbage i Forhold til den tyske, saa at den nu kun var dobbelt saa stor, mens den hidtil havde forholdt sig som fire til en, laa heri en stor Fare gemt for Fremtiden. Under den tyske Frihedskamp mod Napoleon var Følelsen for Samhørighed med Tyskland vaagnet i *Holsten,* og man havde ærgret sig over at se Frederik VI's trofaste Vedhængen ved Napoleon. Den gamle Loyalitet var ved at svinde, og det næste Slægtleds Følelser blev væsentlig forskellige over for Danmark. Men ogsaa i vort Lands Indre saa det trist ud. Handelen var tilintetgjort, Landejendommenes Værdi var dalet, og ikke blot Statens Finanser, men Nationalvelstanden i det Hele var ødelagt ved Krigen og den grænseløse Forvirring i Pengevæsenet. *Statsgælden* havde ved Aarhundredets Begyndelse været 29 Mill. Rdl. Kurant, og Seddelgælden desuden 26½ Mill. Men allerede i 1807 var den første steget til 42 Mill., og dog havde man i den mellemliggende Periode haft Fred. Det var som nævnt Krigsudrustningerne ved den holstenske Grænse, som havde kostet de store Summer. Under den paafølgende syvaarige Krig, der ødelagde Landet fuldstændigt, voksede Statsgælden til henimod 100 Mill. Da man hverken kunde gribe til nye Laan eller paalægge det forarmede Folk nye Skatter, maatte Regeringen ty til den fortvivlede Udvej at *udstede Sedler* i det uendelige. Dette kunde ske, da Banken var kongelig og kun stod Regeringen til Ansvar for sin Styrelse. Hertugdømmerne blev fritagne derfor, da de siden 1788 havde deres egen Speciesbank i Altona, men Kongeriget blev efterhaanden oversvømmet af en umaadelig Masse Sedler, hvis Værdi stadig sank, da der ikke var nogen Udsigt til deres Indløsning. Allerede i 1807 var de kun en Tredjedel værd af

deres Paalydende i Handel og Vandel, og i 1812 var de sunkne til $^1/_{12}$. Samtidigt havde Regeringen udstedt Smaasedler ned til Beløb som til 16, 8 og 4 Skill. Den sørgelige Følge heraf var, at Staten maatte erklære sig fallit ved *Statsbankerotten den 5. Januar 1813.* Papirspengene blev nedsatte til $^1/_6$ af deres oprindelige Værdi, og der blev grundet en *Rigsbank.* Regeringen havde indset, at der maatte være et fast Fond i Bankens Kælder for at give Publikum Tillid til, at Sedlerne virkelig kunde indfries, og man skaffede denne til Veje ved en ny Skat, den saakaldte „Bankheftelse". Denne bestod af 6 % af alle faste Ejendommes Værdi i Landet, der forrentedes med $6^1/_2$ %, indtil Bankheftelsen var indfriet. Dog afskrev Staten paa Grund af den store Fattigdom $^5/_6$ af Skatten for Jorder og Tiender. Det bestemtes, at man for 6 Kurantsedler kunde faa en ny Rigsbankseddel. Men man havde forsømt at give Banken en selvstændig Styrelse, saaledes at Regeringen endnu kunde falde for Fristelsen at forgribe sig paa Bankens Fond, naar der manglede Penge i Statskassen. Dette fandt allerede Sted under Krigen 1813, da den blev tvungen til at kaste 15 Mill. Rdl., som skulde have været Reserve, ud paa Markedet. Forholdene var nu saa fortvivlede, at Finansministeren Schimmelmann, der selv havde sin store Del af Ansvaret for Misèren, i sin Haabløshed udbrød: „Der maa hurtigt skaffes Hjælp, Lyset brænder i begge Ender". Samme Aar fik han sin Afsked, men i den følgende Tid sank Rigsbanksedlerne stadigt i Værdi, saa at de i 1814 kun var $^1/_{25}$ værd af deres Paalydende, de gamle Kurantsedler altsaa kun $^1/_{150}$. Man tænke sig Følgerne for en Embedsstand, der modtog sine Lønninger i Papir. Det fortælles, at der var store Handelsfirmaer, der søgte at hjælpe Regeringen ved at tapetsere Væggene i deres Kontorer med Banksedler, som altsaa ikke skulde indfries. Men alt sligt frugtede kun lidt. Pengevæsenets Tilstand blev først sikret, da Banken den 4. Juni 1818 fra kongelig blev privat under Navn af „*Nationalbanken*", og dens Bestyrelse blev ganske uafhængig af Regeringen. Trods de mange Byrder, som hvilede paa den, naaede den dog saa vidt, at dens Sedler i 1835 stod i pari, og 10 Aar senere saa den sig i Stand til at indløse dem i Sølv, naar det forlangtes. *Statsgælden* steg i en Række af Aar, efter at Regeringen var bleven berøvet den Støtte, som Banken havde været for den, og det var først fra 1835, da den havde naaet en Højde af 130 Mill. Rdl., at den igen begyndte at synke.

Under de daarlige Tider var det først og fremmest gaaet ud over *Landbruget*, selv paa Herregaardene maatte man saaledes ofte under Krigen med England drikke Rugbrødsvand i Stedet for Te. Bønderne forstod bedst at sætte Tæring efter Næring, og de slap med faa Undtagelser helskindet igennem Krisen. Men den nye Proprietærstand, der bestod

af Folk fra Byerne, som havde tjent sig Formuer i den gunstige Handelsperiode og havde købt sig Gaarde for deres opsparede Penge, blev ramt meget haardt. Mange Landmænd gik fra deres Gaarde, og Statskassen maatte overtage en Mængde Godser for Skatterestancer, skønt den gjorde alt for at hjælpe. Baade under og efter Krigen fortsatte Regeringen sin rosværdige Stræben for Befolkningens Vel. I Aarene 1802—18 søgte man at indskrænke det *frie Hartkorns Skattefrihed* og at skabe mere ligelig Beskatning. I 1809 mistede en Mængde Sædegaardsejere *Kaldsretten* til Præste- og Dommerembeder, og den blev indskrænket til de adelige Godsejere, men kun som en Forslagsret.

Endnu haardere end Landbruget blev *Bybefolkningen* ramt. Handelshusene blev med faa Undtagelser ruinerede, og det Stød, som Bombardementet 1807 voldte København, kostede det lang Tid at overvinde. *Hovedstaden* mistede sin Hovedindflydelse over Provinsen, dens Havn var tom, Pakhusene stod ledige, og den blomstrende Transithandel, som Krigen havde skabt, saa længe vi var neutrale, gik tabt, da vi selv kom ind i Krigen, og vendte aldrig mere tilbage. Livet fik et tarveligt Præg: „Empiremøblerne havde mistet deres Glans, og kun Umageligheden var tilbage". Da *Provinsstæderne* blev frigjorte for Københavns Overvælde, kom de i Stedet under de hamborgske Storkøbmænd, hvis Probenreutere oversvømmede Landet. Det var umuligt for en Købmand i Jylland at drive Forretning, hvis han ikke havde Kredit i Hamborg. Fra Vest kom en Strøm af *engelske Industrivarer* og umuliggjorde ved deres Billighed al hjemlig Fabrikation. Følgen blev *Stilstand paa Land og i By*, og i Fortvivlelse over de daarlige Forhold vendte man Blikket fra Realiteterne mod Ideernes Verden. En stærkere Interesse for Aandslivet, end det tidligere havde været Tilfældet, præger denne Tid. Det er den romantiske Digtnings Blomstringsperiode.

Hvad Styrelsen angaar, blev Enevælden ved at sidde i Højsædet, men under Kampen om Norge havde Frederik VI indset, at det personlige Styre igennem Adjutanterne, der var saa forhadte i Folket, ikke længere var muligt. Han havde igen sammenkaldt *Statsraadet* og fra nu af vedblev det at bestaa hans Regering til Ende. Af Forandringer i Statsstyrelsen fandt der kun faa Sted. *Hæren* blev stærkt reduceret, skønt det voldte Kongen personlig stor Sorg, da han saa fik saa meget mindre at eksercere med, men han trøstede sig med de berømte store Mønstringer paa Fælleden og Angrebene paa Vibenshus. I *Administrationen* fandt der en vis *Forenkling* Sted i Aaret 1816, da Finanskollegiet blev ophævet, og Generaltoldkamret blev slaaet sammen med Kommercekollegiet til een Institution. Landets Omraade var blevet mindre, og der blev færre Embedsmænd. Men man gjorde ikke uden Grund opmærk-

som paa, at der endnu fandtes tre Gange saa mange Embedsmænd i Danmark som i Norge, skønt Befolkningen var omtrent den samme. Det nyindførte Kollegiestyre betød heller ikke, at Kongen gav Magten fra sig. Sine Vaner tro blandede han sig i de store Sager, saavel som i de smaa, og afgjorde alt. Styrelsen var konservativ, og de vigtigste Embedsmænd var *Justitsminister Kaas*, der stod i Spidsen for danske Kancelli, og *Finansminister Møsting*, som ledede Rentekamret. Den sidste blev siddende indtil 1831, mens Kaas, der var en velbegavet, men herskesyg og underfundig Natur, 1827 blev afløst af den stokkonservative, men dygtige *P. K. Stemann*. Det frisindede Element i Regeringen repræsenteredes af *A. S. Ørsted*, der ubestridelig var den største Begavelse og beklædte Posten som Generalprokurør. Men han var desværre en svag Karakter, saa han ikke let kunde gennemføre noget imod Kaas' og Stemanns Vilje. Da man i 1826 havde forbudt ham at offentliggøre frisindede Skrifter om juridiske Emner, foretrak han at opgive sin Frihed som Forfatter fremfor sit Embede. Fra nu af kunde man ikke vente noget Initiativ til Reformer fra Regeringens Side.

Fig. 269. A. S. Ørsted. (Maleri af Eckersberg.)

Ingen led dog maaske stærkere ved de onde Tider end *Embedsmændene*. Det var dem næsten umuligt at leve af deres Gage, og Gang paa Gang konstateredes der Kassemangel, som Regeringen maatte lukke Øjnene for, da den indirekte følte sig ansvarlig i Forbrydelserne. Den danske Embedsstand stod neppe højt, og det er karakteristisk, at da Frederik VI flere Aar efter indførte de raadgivende Stænder, haabede han, at de vilde øve Kritik over Embedsmændene. Han kunde, som han sagde, ikke selv „altid have de Fyre i Kikkerten; nu vilde det være forbi med deres Magelighed“. Kongen selv var virkelig altid paa Færde. Han foretog hyppige Inspektionsrejser i al Tarvelighed rundt

om i Landet, og han kunde godt taale Kritik, naar den kom fra venligsindet Side. Bekendt er det, at da en Professor fra Kiel under et Ophold i Berlin var fremkommen med saa dristige Ytringer om de danske Forhold, at vor Gesandt ansaa det for sin Pligt at referere dem, svarede Kongen: „Min gode; Jeg kender Manden! Han har troet, han var i sit Hjem og kunde tale frit.“

Derfor blev *Frederik VI* ved at bevare sin Folkeyndest, skønt det straks efter Norges Tab havde set ud, som om han var ved at forspilde den. Men da han vendte tilbage fra Kongressen i Wien, hvor man mente, at han havde reddet Resten af Danmark, spændte Københavns Befolkning paa Frederiksberg Bakke Hestene fra hans Vogn og trak ham ind igennem Byen til Slottet. Fra dette Øjeblik var hans Popularitet uangribelig. Han fortjente den paa Grund af sin Arbejdsomhed og sin Godhjertethed; den haarde Skal, som i hans Ungdom havde ligget om hans Hjerte, var forlængst sprængt. Han var fordringsløs og ligefrem og forstod dog at optræde som Konge uden alle Teaterlader. Om Aftenen blev Nøglerne til Byens Porte bragte op paa Slottet og lagte i hans Forværelse, og hvis der kom Brand paa i Løbet af Natten, saa Borgerne den gamle Konge paa den hvide Hest personligt lede Slukningsarbejderne. Men navnlig holdt Borgerne i Kongens København af en Søndag Eftermiddag i Frederiksberg Have at se Frederik VI med Dronning Marie og deres to Døtre efter Taflet ro rundt i Kanalerne. Kongens Ægteskab var lykkeligt, skønt han ikke kan roses for ubetinget Troskab over for Dronningen. Hun synes at have været sin Mand overlegen og skildres som en saare elskelig Kvinde. Af Døtrene blev Karoline gift med Arveprins Ferdinand, der var Søn af Arveprins Frederik og altsaa Broder til Kronprinsen, den tidligere norske Konge. Vilhelmine ægtede først Kronprinsens Søn, den senere Frederik VII, og siden efter, da Ægteskabet var opløst, Prins Karl af Glücksborg, en Broder til Kong Kristian IX. –

Trange var Tiderne, men de lærte Folket Tarvelighed og Sparsomhed. Efterhaanden kom der Opgang; allerede i 1820-erne begynder man at spore den nye Tid. Reformerne var i det Hele standsede paa Kielfredens Tid. Den sidste var *Skoleloven af 1814,* der skulde virke til en bedre Indretning af Almue- og Borgerskolerne. En Mængde Skoler blev opførte, og Lærernes Kaar blev forbedrede. Der blev oprettet *Skolelærerseminarier,* hvis Antal nu er indskrænket til fire, nemlig Jonstrup paa Sjælland, Skaarup paa Fyn, Ranum og Jellinge i Jylland. Hvad det *lærde Undervisningsvæsen* angaar, havde Prins Frederik Kristian af Augustenborg været Universitetspatron i en Aarrække efter 1790. Flere vigtige nye Fag blev optagne, og Lærerlønningerne blev

forhøjede. *Sorø Akademi* var brændt 1813, men blev genopført og udvidet 1827. *Universitetsbygningen* rejste sig atter af sin Aske i 1836, og det danske Sprog kom til sin Ret og fortrængte Latin som Talesprog baade ved Forelæsningerne og ved de offentlige Prøver. Betydningsfuldt var det ogsaa, at der paa Hans Kristian Ørsteds Initiativ, som i 1820 havde opdaget Elektromagnetismen, i 1829 blev stiftet en *polyteknisk Læreanstalt* for at ophjælpe det danske Haandværk, og at *den militære Højskole* 1830 aabnedes til Uddannelse af Artilleri-, Ingeniør- og Generalstabsofficerer.

Ogsaa hos private mærker man nu igen noget Initiativ. Drewsen anlagde *Strandmøllen, Collin* virkede ivrigt for Landbrugets Opkomst, og det første Dampskib „*Caledonia*" kom 1819 til København. Det sejlede skiftevis paa Kiel og i Sundfart. Til Lands maatte man endnu slaa sig til Taals med *Landevejene,* som blev i høj Grad forbedrede. Enkelte Amtmænd, som Faye i Thisted, gjorde sig berømte herved og vakte stort Bifald hos Kongen, da de lettede hans hurtige Rejser gennem Landet.

Den Forkærlighed, hvormed den vaagnende Folkebevidsthed omfattede Fædrelandets Fortid og Minder, blev Anledning til, at *det oldnordiske Museum* 1807 blev stiftet af Kommissionen til Oldsagers Opbevaring, og at man i 1825 oprettede det *nordiske Oldskriftselskab.* Vedel-Simonsen udtalte først Tanken om Forhistoriens Tredeling i Sten-, Bronce- og Jernalderen, og Thomsen opstillede Samlingen i Museet. Herved kastedes der nyt Lys over den nordiske Fortid, men ogsaa Studiet af vort gamle Sprog tog et mægtigt Opsving. Det store Navn her er *Rasmus Kristian Rask,* en Husmandssøn fra Fyn, der var født 1787. I 1816 drog han ud paa sit Livs store Studierejse gennem Sverige, Rusland, Vestasien og Indien, hvorfra han 1823 hjembragte en rig Samling af gamle indiske Haandskrifter paa Palmeblade i Pali og Singalesisk. Han mestrede 55 Sprog. Hans Undersøgelse af alle Sprog fra Nordkap til Kap Komorin skaffede ham Anerkendelse som en af Verdens største sprogkyndige, men han havde stedse sit Modersmaal kært frem for alt andet. Den Miskendelse, han her hjemme havde været Genstand for, fremskyndede hans altfor tidlige Død 1832. Men paa hans Gravmæle staar hans egne Ord: „Sit Fædreland skylder man alt, hvad man kan udrette."

En Elev af Rask var *N. M. Petersen,* ligeledes en fynsk Husmandssøn, der i en lang Række Aar virkede ved Universitetet for nordisk Sprog og Historie. Men ved Siden af ham berigede en stor Række Mænd den historiske Litteratur, lige fra *Finn Magnussen* og *P. E. Møller* til *Engelstoft, Werlauff* og *Chr. Molbech,* en af de mest virksomme Historieskrivere, som vort Land har frembragt.

Fig. 270. Frederik VI ved Mønstring. (Kobberstik af *S. Schiøtt.*

Det var ogsaa i Frederik VI's Tid, at Rationalismen løb ud i Sandet. Det viste sig, at Biskop Balles Gerning ikke havde været ganske forgæves, og det henslumrende kristelige Liv blev i Hovedstaden genvakt af *J. P. Mynster,* der var Præst her fra 1811—1834 og derefter Biskop til sin Død 1854. Med ualmindelige aandelige Gaver forenede han en værdig, om end noget kølig Fremtræden og en formfuldendt Veltalenhed. Derfor fyldtes atter de tomme Kirker i København, og han øvede desuden over hele Landet en mægtig Indflydelse ved sine Skrifter. Mere dybtgaaende, men ogsaa mere uklar var *N. F. S. Grundtvig,* født i Udby ved Vordingborg den 8. September 1783. Han begyndte som Digter, men blev efterhaanden helt greben af den præstelige Gerning. Han udviklede denne paa en saadan Maade, at han blev en folkelig Vækker af den største Betydning, en nordisk Profet, hos hvem man altid vil finde en dyb Tankefylde og Kraft forenet med den varmeste Følelse og barnligste Tillid til Gud. Allerede i 1810 aabnede han sin Kamp ved sin Dimisprædiken: „Hvi er Herrens Ord forsvunden af hans Hus?", der blev Begyndelsen til en langvarig Strid, som rystede op i hele Befolkningen. Bekendt er navnlig hans Kamp med Rationalismens sidste Repræsentant, Professor H. N. Clausen, hvorunder han blev bistaaet af Lindberg, en lærd Sprogforsker og Teolog, der med stor Hidsighed kastede sig ind i denne Strid.

Men naar man tænker paa Aandslivet i Frederik den VI's Dage, er det først og fremmest Billedet af de store Digterskikkelser, der fanger Blikket. Øverst mellem dem staar *Adam Gottlob Øhlenschlæger* (1779—1850), der under Paavirkning af Steffens bragte den romantiske Digtning til at slaa igennem her hjemme, men som til Gengæld nogle Aar derefter maatte taale den haarde Dyst med *Jens Baggesen,* der viste, hvor hurtigt han var gaaet tilbage. Baggesen var en af de mest ejendommelige Digtere, Danmark har frembragt, navnlig ved sit vidunderlige Herredømme over Sproget. Men hvad hans Tænkesæt og Idealer angaar, hørte han det 18. Aarhundrede til. Ingen er nu i Tvivl om, at den Øhlenschlægerske-Baggesenske Fejde har været til stor Gavn for vor Digtning, bl. a. at hævde Formens Ret ved Siden af Indholdets. De Synspunkter, som Baggesen havde gjort gældende, blev da ogsaa senere, om end i mere afdæmpet Form, tagne op af *J. L. Heiberg* (1791—1860), der grundlagde den litterære Kritik og skabte vor Vaudeville. Om Øhlenschlæger og Heiberg samler sig en stor Digterskare fra vor poetiske Guldalder, Mænd, som den Dag i Dag staar som det højeste, vort Land har frembragt. *Ingemann* bidrager i høj Grad til Nationalfølelsens Vækst ved sine historiske Romaner, *Hertz* følger i Heibergs Fodspor som smagfuld Dramatiker, *Blicher* besynger

Heden og *Chr. Winther* Sjælland; *H. C. Andersen* vinder Verdensry ved sine Eventyr, og den romantiske Digtning sætter endelig sin ædleste Blomst i *Frederik Paludan-Müller,* hvis „Adam Homo“, der ganske vist først saa Lyset noget senere, vel tør betragtes som vor Litteraturs Storværk.

Ogsaa paa Kunstens Omraade er der en Fylde, som aldrig før eller siden. Navnkundigst af alle blev *Bertel Thorvaldsen* (1770-1844), der levede sin meste Tid i Rom, hvor han vandt Navn som Verdens største Kunstner. Endelig vendte han hjem til Danmark 1838, og hans Ankomst formede sig til et Triumftog. Han skænkede sin Fødeby alle sine Værker, og han hviler selv midt iblandt dem, efter at han blev bortkaldt ved en pludselig og let Død i det kgl. Teater. Som den moderne danske Malerkunsts Grundlægger maa man opfatte *Eckersberg*, den omhyggelige Tegner og fine Iagttager. Blandt Komponisterne stod *Weyse* og *Kuhlau* (Elverhøj) i første Række. Paa Teatret tolkede *Ryge* de øhlenschlægerske Helteroller, medens den ældre Tid repræsenteredes værdigt af *Frydendahl* og *Lindgreen*, og *Rosenkilde* efter Frydendahl udfyldte de komiske Roller. I de øhlenschlægerske Dramaer afløstes Ryge af *Nielsen*, som sammen med sin Hustru bar det alvorlige Skuespil, og i den heibergske Vaudeville fremtraadte en ung Pige, *Johanne Louise Paetges*, der senere som Digterens Hustru skulde blive den danske Scenes mest berømte Navn.

Fig. 271. Købmagergade med Rundetaarn i 1830'erne. (Maleri af Karsten Henrichsen.)

Man forstaar saaledes, at Folket under Datidens trange Kaar fandt Trøst i de aandelige Værdier, og at der, som A. D. Jørgensen har sagt, var „en Lykkefølelse“ i Tiden, der gav sig Udslag i en udstrakt Hjælpsomhed over for al Trang. Fredelighed og Fordragelighed prægede

denne Periode. Af Tyskerhad var der endnu intet, snarere kunde der være Tale om Uvilje mod Englænderne paa Grund af Minderne fra 1807, men heller ikke den gav sig stærke Udtryk. For politisk Interesse er Tiden kemisk fri. Den *Jødeforfølgelse*, der i 1819 kom i Stand i København i den lavere Befolkning, blev uden al Betydning, og Datidens bedste Mænd tog bestemt Afstand derfra. Omtrent samtidigt optraadte en forvirret Sværmer, Dr. *Dampe,* med Forslag om Indførelse af en fri Forfatning. Men ogsaa denne Bevægelse blev kvalt i Fødslen, og med overdreven Haardhed straffedes Dampe med Fængsel paa Livstid paa Kristiansø.

Den tyske Bevægelse i Hertugdømmerne. Stændernes Indførelse.

Den Bevægelse, som kom til at kuldkaste Enevælden, har sit Udspring fra Monarkiets tysktalende Landsdele og var opstaaet her under Paavirkning af udenlandske Forbilleder. Landsskadelig blev den først, da Frihedsrøret forbandt sig med Arvefølgespørgsmaalet. Derved kom Bevægelsen til at virke som en ætsende Syre, der opløste det gamle danske Monarki.

Arveforholdene inden for det danske Rige var uklare. I Kongeriget gjaldt ubestridt Kongelovens Arvefølge, der havde Gyldighed for Frederik III's Efterslægt. Inden for denne arvede Mændene, saa længe der fandtes saadanne „Mand af Mand og Mand efter Mand“; men naar dette ikke længere var Tilfældet, skulde den nærmeste kvindelige Slægtning (Agnat) af den sidst afdøde Konge bestige Tronen. For Holstens Vedkommende gjaldt kun mandlig Arvefølge, da det var et gammelt tysk Len. Arveretten var her til Gengæld ikke begrænset til Frederik III's Efterkommere, men omfattede hele den oldenborgske Stamme. Vanskeligere er det at sige, hvorledes Forholdet var i Slesvig. Da den tidligere hertugelige Del i 1721 var bleven indlemmet i den kongelige, var der bleven tilføjet i Hyldingseden, at Kongelovens Arvefølge skulde gælde i den nye Erhvervelse, altsaa at der ogsaa skulde være kvindelig Arvefølge. Noget tilsvarende Skridt fandt ikke Sted med den kongelige Del af Slesvig, vistnok fordi Frederik IV mente, at Kongelovens Arvefølge allerede var indført her. I Virkeligheden maa det siges, at Forholdet var tvivlsomt, men at man fra dansk Side maatte gaa ud fra, at de to slesvigske Halvdele maatte følges ad, og at de maatte dele Skæbne med Kongeriget. Klart var det imidlertid, at der var Fare for, at Holsten ved Lejlighed kunde gaa tabt, og allerede i Slutningen af det 18. Aarhundrede havde A. P. Bernstorf ment at burde regne med denne Mulighed, da Frederik VI var en svagelig ung

Mand, og Arveprins Frederik var halvgammel og barnløs. Han fik da et Ægteskab i Stand mellem *Louise Augusta,* der som Kronprins Frederiks Søster efter Kongeloven var den nærmeste Arving til Danmark og Slesvig, og Hertug *Frederik Kristian af Augustenborg,* der var den nærmeste Arving til Holsten. Paa denne Maade vilde det lykkes at holde Monarkiet samlet under Prinsessens og hendes Ægtefælles Efterslægt. Men Bernstorfs Beregning viste sig at være fejlagtig, thi ikke blot levede Kronprins Frederik og fik Børn i sit Ægteskab, men det afgørende var, at Arveprinsen paa sine gamle Dage giftede sig og fik to Sønner, den senere Kristian VIII og Arveprins Ferdinand, samt Datteren Louise Charlotte. I sit Ægteskab med Landgrev Vilhelm af Hessen blev denne sidste Moder til Dronning Louise af Danmark. Endnu værre var det, at det gode Forhold, som oprindelig havde bestaaet mellem Frederik VI og Hertug Frederik Kristian, senere blev ganske forandret. Det første Stød hertil var Kongens Optræden ved Holstens Indlemmelse 1806. Det lykkedes ham ikke den Gang at faa Hertugens Arverettigheder ophævede, men der blev efterladt en Brod i Frederik Kristians Sind ved dette Forsøg. Begivenhederne ved det svenske Tronfølgervalg 1810 forøgede Hertugens Bitterhed, og med aabenlys Uvilje saa han paa Arveprinsens Børn, der var komne hans store Chancer paa tværs. Hertugen af Augustenborg levede kun nogle faa Aar derefter, men han brugte disse til Studier over Hertugdømmernes Statsret, og han fremdrog da den gamle Overenskomst fra Ribe 1460, hvorefter Slesvig og Holsten skulde blive „up ewig ungedeelt". Heraf mente han at kunne slutte, at der ved den mandlige Kongestammes Uddøen tilkom hans Slægt Arveret baade til Sønderjylland og Holsten. Han skrev en Afhandling om „die verbrieften Rechte" og overgav den til sine Sønner *Kristian August* og *Frederik (af Nør),* uden at hans Retsstandpunkt foreløbig blev kendt i videre Kredse.

Stemningen i Holsten var efter 1814 bleven mindre venligsindet mod Danmark. Den første Aarsag dertil var Frederik VI's Optræden i 1806, da det var bleven bestemt, at alle Hærens Officerer skulde uddannes i København, at Dansk skulde indføres som Kommandosprog i de holstenske Afdelinger, og at Kandidater fra begge Universiteter, Københavns og Kiels, skulde have Adgang til Embeder overalt i Monarkiet. Med større Grund ankede Holstenerne i de følgende Aar over Frederik VI's Forhold til Napoleon. Intet har skadet os mere i Holstenernes Øjne, end at vi ivrigt stod paa den Mands Side, der var Tysklands Tyran, og at vi derved virkede til at hindre dets Frigørelse. Efter 1814 fandtes der ubestridelig en vis Uvilje, navnlig i de højere Kredse, blandt Reventlower og Rantzauer, de Slægter, som i Slutningen af det 18. Aar-

hundrede havde staaet i Spidsen for Danmark og virket for de store Reformer. Nu traadte den fornemste Del af Adelen, det saakaldte *Ridderskab*, op, og dets Pennefører var Professor *Dahlmann* i Kiel, en indesluttet, men aandfuld Forsker, der var en overbevist Tilhænger af Tanken om Slesvigs og Holstens Samhørighed. Ved hans Side stod *Nils Falck,* en mindre begavet, men mere solid Videnskabsmand. Igennem disse to Talsmænd stillede Ridderskabet Krav om at faa den Stænderforsamling indført, som ved Kongressen i Wien var lovet alle tyske Fyrstendømmer, og det gjorde ydermere Fordring paa, at den skulde omfatte baade Slesvig og Holsten. Ridderskabet begrundede sin Ret til at tage Ordet med den Paastand, at det var den sidste Rest af de gamle Landdage, der havde været holdte i Hertugdømmerne for 100 Aar siden, men senere var gaaede af Brug. Ridderskabets Optræden kom ganske bag paa Kongen, og han afslog brat Fordringen. Saa greb Adelen til Skattenægtelser, og den stiftede endogsaa en Forening til gensidig økonomisk Hjælp ved den Skatteudpantning, som man forudsaa vilde følge. Men nu blev Frederik VI for Alvor vred, og han forbød Ridderskabets Forening. Det varede ikke længe, før der indtraadte Splittelse inden for Ridderskabet, da de mere konservative Elementer følte sig ilde ved Dahlmanns Optræden. Men det lykkedes denne endnu at gennemføre, at Ridderskabet appellerede Sagen til *Forbundsdagen i Frankfurt*, der maatte betragtes som Holstens øverste Herre. Man fik kun ringe Glæde heraf, thi Forbundsdagen anbefalede 1823 Ansøgerne i Taalmodighed at vente med deres Klager, da Kongen af Danmark utvivlsomt vilde opfylde sine Løfter om en Stænderforfatning for Holsten, naar han fandt det rigtigt. Hvad Slesvig angaar, blev der paa den preussiske Gesandts Opfordring givet Ridderskabet det Svar, at man ikke kunde have noget at gøre med dette Land, da det aldeles ikke hørte under det tyske Forbunds Kompetence. Hermed døde foreløbigt den politiske Strid hen. Den tyske Reaktion var kommen Frederik VI meget belejlig, og Følgen blev, at man i de næste 8 Aar ikke hørte til nogen Stænderforsamling, hverken for Slesvig eller for Holsten.

Men i 1830 vaagnede de liberale Ideer i Evropa atter til Live. Julirevolutionen udbrød i Paris, og Bevægelsen forplantede sig gennem Belgien til Vesttyskland. Det er paa denne Baggrund, man maa se *Uwe Jens Lornsens* Optræden. Han var en ung Friser, højt begavet, men lidenskabelig, og han havde faaet sin hele Uddannelse i Tyskland som Medlem af det tyske „Burschenschaft“, den Forening, som omfattede alle tyske liberale Studenter. Lornsen havde været saa langt ude, at Student Sand, der havde myrdet den konservative Forfatter Kotzebue, havde hørt til hans bedste Venner, og Lornsen havde endog været Med-

vider i Gerningen. Ved Siden heraf havde han deltaget kraftigt i det vilde Studenterliv, som prægede Datidens Tyskland, og han var derfor en stærkt nedbrudt Mand, da han vendte tilbage til sit Hjemland. Hans ubestridelige Begavelse førte dog med sig, at han fik Plads i det tyske Kancelli i København. Endnu paa den Tid fandtes der i Hovedstaden en saa stor tysk Koloni, at Lornsen kunde leve flere Aar herovre uden at komme i Berøring med det vaagne danske Aandsliv, som ellers maatte have gjort Indtryk paa ham. Tysk som han var kommen, vendte han atter tilbage til Slesvig, da han i 1830, kort efter Julirevolutionen, blev udnævnt til Landfoged (Amtmand) paa sin Fødeø Sild. Det var paa Rejsen, at han udgav sit lille Skrift „Ueber das Verfassungswerk in Schleswig-Holstein". Det var tysk og radikalt. Forfatteren vilde, at Slesvig og Holsten skulde danne en Stat under en fri Forfatning, og at denne skulde være i Personal-Union med Kongeriget, saaledes at man kun havde Konge og Fjende fælles. I sin Naivitet troede Lornsen, at disse Krav ikke kunde krænke nogen, og han sendte derfor selv Skriftet til Præsidenten for det tyske Kancelli Otto Moltke. Men han tog ganske fejl, og der udstedtes Arrestordre mod ham fra København. Ridderskabet skyndte sig at tage Afstand fra den farlige Mands Anskuelser i de mest loyale Udtryk. Sagen var, at de nok vilde have et tysk, men ikke et demokratisk Slesvig-Holsten, da de selv vilde have Hovedindflydelsen. Følgen blev, at Lornsens Bevægelse i Øjeblikket kun blev en Storm i et Glas Vand, og efter at have gennemgaaet en Fængselsstraf forlod han Landet. Nogle Aar senere endte han sit Liv i en schweizisk Indsø.

Fig. 272. Uwe Jens Lornsen.
(Efter Litografi.)

Men paa Frederik VI havde Lornsens Optræden dog gjort det Indtryk, at han mente ikke længere at kunne stille sig helt afvisende over for den friere Bevægelse. *D. 28. Maj 1831* udstedte Kongen derfor en *Kundgørelse* om, at han agtede at indføre *raadgivende Stænder*, dog ikke alene for Holsten, saaledes som det var hans Pligt, men for alle Monarkiets Provinser. I alt skulde der være fire Forsamlinger, en for Øerne med Sæde i Roskilde, en for Jylland i Viborg, for Sønderjylland i Slesvig og for Holsten i Itzehoe. Saaledes blev Holstenernes

Ønske om at faa Slesvig og Holsten yderligere samlede, ikke imødekommet. Stænderne skulde sammentræde hvert andet Aar, og de fik Ret til at foreslaa Forandringer i Landets almindelige Love; desuden skulde til deres Betænkning forelægges ethvert Lovudkast, „der havde Forandring i Undersaatternes personlige eller Ejendomsrettigheder eller Skatterne og de offentlige Byrder til Genstand“. Forordningen om den nærmere Indretning udkom dog først den 15. Maj 1834, og Mønstret var hentet fra Preussen. Der fandtes ikke almindelig Valgret, men Grundejendom var en Betingelse herfor. Købstadborgerne, Sædegaards-

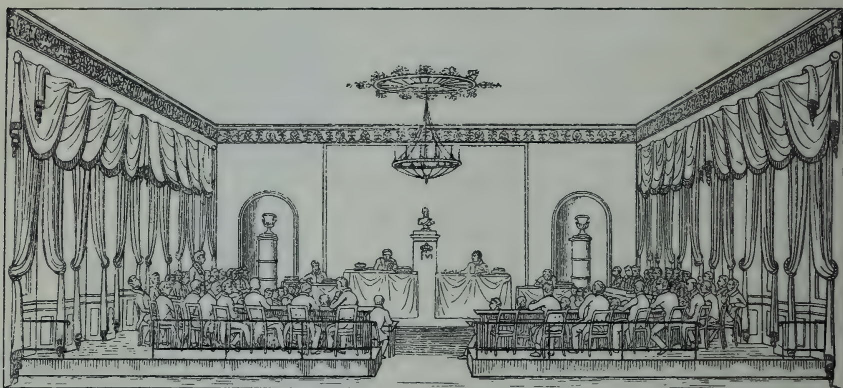

Fig. 273. Roskilde Stænderforsamling. (Tegning efter Litografi.)

ejerne og de øvrige Landejendomsbesiddere valgte hver for sig sine deputerede paa seks Aar, hvortil der kom en Del kongevalgte Medlemmer. Indretningen skyldtes i Hovedsagen Stemanns Forslag, medens Ørsted vilde have haft en Forsamling for hele Riget og havde villet basere Valgretten paa Intelligens (ɔ: Kundskaber), ikke paa Grundejendom. En kongelig Kommissarius deltog i Forhandlingerne, og denne var for de kongerigske Forsamlingers Vedkommende A. S. Ørsted. Forhandlingerne ledede af en Præsident, der tillige med Vicepræsidenten og Sekretærerne valgtes af selve Forsamlingen. Der var almindelig Tilfredshed over, at Kongen ikke havde villet forene den slesvigske og den holstenske Forsamling og derved skabe et nyt Baand mellem de to Hertugdømmer, men Fordelen herved udviskedes rigtignok til dels ved det store Misgreb, som Regeringen samtidigt begik, da den indførte en *fælles Regering* for Hertugdømmerne paa Gottorp Slot og en *fælles Overappellationsret* i Kiel. I samme Øjeblik som Friheden grundlagdes i Danmark, styrkedes saaledes den begyndende „Slesvig-Holstenisme“.

Stænderindretningen blev et nødvendigt Gennemgangsled for det

danske Folks Udvikling til større Frihed. Denne Gave kom temmelig overraskende, men blev modtaget med Glæde, og en ivrig Debat begyndte hurtigt i Stænderforsamlingerne. A. S. Ørsted fik Hædersnavnet „Kongens og Folkets Mand", og i de første Aar, indtil Kristian VIII's Regering, vandt han almindelig Anerkendelse ved sin jevne Optræden, sin Skarpsindighed, Lærdom og Erfaring. Formand i begge Forsamlinger blev *J. F. Schouw*. Han var Professor i Botanik ved Københavns Universitet og forstod at lede Forhandlingerne med Dygtighed og godt Humør, saa at det navnlig lykkedes ham at afkorte de lange Debatter, som de uøvede Talere var tilbøjelige til at henfalde i. Af Roskildeforsamlingens øvrige Medlemmer tiltrak navnlig Professor *H. N. Clausen* sig Opmærksomheden. Han var en oprigtigt frisindet Mand, der aldrig svigtede sin Ungdoms Overbevisning. Det samme kan derimod ikke siges om *David* og *Algreen-Ussing*, der i Begyndelsen hørte til de ivrigste Forkæmpere for Reformerne, men senere faldt fra. *P. G. Bang* indtog en noget vaklende Stilling, men hørte dog i det Hele til de frisindede.

Fig. 274. Joakim Frederik Schouw.

Navnlig om *Finanserne* samledes Opmærksomheden i Stænderforsamlingerne. Man var misfornøjet med, at man kun fik meddelt saa knappe Oversigter over Statens økonomiske Tilstand, at det ikke var muligt at trænge til Bunds deri. Men saa meget kunde dog alle se, at Tilstanden langt fra var god. Ogsaa uden for Forsamlingen kom Ængstelsen herover til Orde i den unge Dagspresse, som blomstrede frem. „*Københavnsposten*" var ganske vist af ældre Oprindelse, men den stillede sig paa Kritikens Side, og det samme gjaldt om det nystiftede „*Fædrelandet*". Man ankede over de altfor høje Hofudgifter, men værre var det, at man ogsaa kritiserede de store Udgifter til Hæren, thi dette var at tage den gamle Konge paa hans aller ømmeste Sted. Der kom

fra oven stærke Udtalelser mod den hensynsløse og uforskammede Presse, og det regnede med Sagsanlæg over den. Demokraterne mente at maatte frygte for, at Regeringen tilsigtede en Indskrænkning af den beskedne *Trykkefrihed*, som man efter Forordningen af 1799 endnu havde tilbage. Derfor samledes der hurtigt en Del Underskrifter paa en Adresse til Kongen om at bevare Trykkefriheden. Tallet var efter vore Begreber kun lille, ialt 572, men det omfattede Danmarks mest ansete Navne, deriblandt 27 Professorer, 55 Officerer og en stor Del ministerielle Embedsmænd. Kongen følte sig meget krænket over Adressen, som han betragtede som ganske overflødig, og han svarede bl. a.: „Ligesom vor landsfaderlige Opmærksomhed stedse har været henvendt paa at bidrage alt, hvad der stod i vor kongelige Magt, til at virke for Folkets og Statens Vel, saaledes kan *ingen uden Vi alene* være i Stand til at bedømme, hvad der er begges sande Gavn og Bedste, hvilket vi ogsaa fremdeles med samme Iver vil være betænkt paa at fremme". Det er dette Svar, som almindeligt citeres med Ordene: „*Vi alene vide*", og det faldt selv konservative Hovedstadsborgere for Brystet. Som Svar blev i 1835 „*Trykkefrihedsselskabet*" stiftet med det Formaal samtidigt at værne Trykkefriheden mod Indgreb fra oven og hindre dens Misbrug. Trykkefrihedsselskabet fik hurtig Udbredelse over hele Landet og samlede ialt 5000 Medlemmer. Her fik de yngre radikale Talere, som Orla Lehmann, deres Ilddaab, og det samme gjaldt om „*Industriforeningen*", der dannedes i 1838. Studenterforeningerne fik ogsaa et stadigt stærkere politisk Præg, navnlig det nystiftede „*Akademikum*" (Plougs Viser).

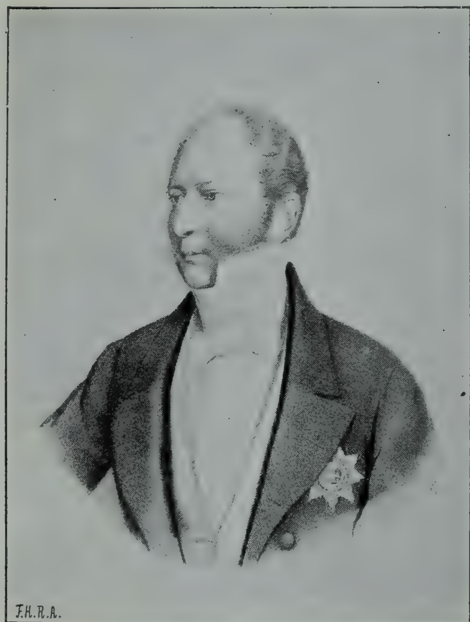

Fig. 275. Kristian August, Hertug af Augustenborg. (Efter Litografi.)

Ogsaa for *Hertugdømmerne* fik de nye Stænderforsamlinger en stor Betydning. Her fandt der nu en Sammensmeltning Sted mellem Ridderskabets Ideer og Lornsens demokratiske Tanker, der havde slaaet Rod i Advokat- og Borgerstanden. Endelig sattes Kronen paa Værket, da Hertug Kristian August, som var Medlem af Forsamlingen i Slesvig,

i 1837 anonymt fremsatte sine *Arvekrav*, som han havde fundet formulerede i sin Faders Papirer. Ejendommeligt og udæskende lød hans tre Paastande: „Hertugdømmerne er selvstændige og uadskillelige Stater, i hvilke kun Mandslinien hersker“. Alle tre Paastande var falske, thi hverken var Hertugdømmerne selvstændige, da Sønderjylland var et dansk og Holsten et tysk Len; ej heller var de uadskillelige, da Ridderskabet betegnede den eneste retslige Forbindelse mellem dem.

Fig. 276. Augustenborg 1844. (Tegn. og litogr. af W. Heuer.)

Endelig var, som vi har set, Arvefølgen i Slesvig i hvert Fald i den tidligere gottorpske Del en anden end i Holsten.

Alt sigtede nu mod Løsrivelsen. Hvorledes var da *Sønderjyllands nationale Forhold* i Frederik VI's senere Aar? Landets politiske Grænser var omtrent de samme som nu. Dog fandtes paa Vestkysten af Slesvig de saakaldte „kongerigske Enklaver“ mellem Tønder og Ribe, men til Gengæld var den sidstnævnte By adskilt fra Nørrejylland ved en slesvigsk Landstrimmel, og Koldingaa dannede mod Øst Grænsen mellem Kongeriget og Hertugdømmet. Ærø hørte til Sønderjylland, men til Gengæld var den vestlige Halvdel af Før tilligemed Amrum kongerigsk Enklave. Inden for Hertugdømmet havde visse Dele en ejendommelig Stilling, idet Haderslev Vesteramt i gejstlig Henseende hørte under Ribe Bispestol, og Als og Ærø under Fyns. Naar en

fremmed i den Tid drog igennem Sønderjylland, maatte han ved første Øjekast faa Indtrykket af et fuldstændigt tysk Land. Thi paa Tysk blev det styret; det stod under det tyske Kancelli i København, og der fandtes en Toldgrænse ved Kongeaaen, medens der ingen Told blev opkrævet ved Ejderen. Danske Papirspenge havde ingen Gyldighed i

Fig. 277. Kort over Sønderjylland.

Hertugdømmerne; de Embedsmænd, man traf, var uddannede i Kiel og talte som Regel Tysk; Statholderen, den kommanderende General og Generalsuperintendenten var fælles for Slesvig og Holsten. Iøjnefaldende var navnlig den Mængde af Advokater, som fandtes i Hertugdømmerne; de havde alle faaet deres Uddannelse ved Universitetet i Kiel og var Pionerer for Tyskheden. Derfor var Retssproget tysk over hele Slesvig. Som Talesprog herskede Plattysk i de større Stæder blandt Borgerne, saaledes i Flensborg, Slesvig og Husum. Men hvis den rejsende forstod at gaa lidt dybere til Bunds, vilde han faa et

ganske andet Indtryk. Det danske Folkesprog herskede indtil Aar 1800 over alt paa Landet lige til Slien, selv om det mod Syd var en vanrøgtet Dialekt, det saakaldte „Kartoffeldänisch“, fordi det taltes af de Bønder, som agede Kartofler til Torvs i Slesvig By. Den slesvigske Bondebefolkning var for største Delen uselvstændig, kun de stoute Selvejerbønder i Haderslev Amt undtagne. Indtil Flensborg Fjord var dog Sproget i Kirke og Skole dansk, og flere Gange havde det Spørgsmaal været oppe ogsaa at indføre det i Mellemslesvig, hvor Befolkningen levede i den mest nedværdigende aandelige Fattigdom og som oftest ikke forstod det mindste af de højtyske Prækener. I 1810 havde saaledes Frederik VI paabudt, at der skulde indføres dansk Skole-, Kirke- og Retssprog saa langt, som Talesproget var dansk. Men det tyske Kancelli havde lagt Kongens Paabud til Side, et nyt Vidnesbyrd om, hvor haabløst det var for en enevældig Konge at kæmpe mod passiv Modstand, selv naar den kom fra hans egne Embedsmænd. Iøvrigt var de første Tiaar af det 19. Aarhundrede skæbnesvangre for Danskheden i Mellemslesvig. Bønderne i det sydlige Angel begyndte at tale Tysk i Hjemmene med deres Børn for at lette dem Forberedelsen til den tyske Skole, og navnlig Kvinderne ansaa det for „fint“ at være tysk. Følgen var, at Plattysk ved Frederik VI's Død allerede havde sat sig fast i Sydangel, og at det truede med at rykke længere mod Nord.

Mærkeligt nok har den danske Modbevægelse sit Udspring fra den mest tysksindede By i Hertugdømmerne, fra selve Kiel. Der fandtes her en Koloni af danske Professorer og Lektorer, paa samme Maade som der var en tysk Koloni i København. Imellem disse indtog den fødte Slesviger *Kr. Paulsen*, der var Professor i Jura, en smuk Plads. Da de augustenborgske Arveteorier begyndte at dukke frem, ja allerede da Lornsen optraadte, tog han modigt til Orde imod ham og fremdrog som Modstykke til 1460 Indlemmelsen af 1721, der talte saa tydelige Ord om Kongelovens Arvefølge. Men Frederik VI ønskede ikke, at Spørgsmaalet skulde drages altfor stærkt frem, og Modsætningen mellem Holsten og Slesvig paapeges, da han vilde holde sammen paa hele Monarkiet. Kr. Paulsen fik derfor Ordre til at tie. Han vendte nu sin Opmærksomhed mod et andet Punkt, nemlig det danske Folkesprogs Stilling i Sønderjylland, og paaviste dets virkelige Udstrækning og Beskaffenhed som en ægte dansk Dialekt. Allerede i Forvejen havde *Orla Lehmann* ved en Tale i Trykkefrihedsselskabet peget paa det slesvigske Spørgsmaals Betydning for Danmark og anbefalet at have Opmærksomheden rettet derpaa for Fremtiden. Nu fandt det egentlige Gennembrud Sted, og det skyldes en Mand, som var Paul-

sens Kollega ved Universitetet i Kiel, Lektoren i dansk Sprog og Litteratur Kr. Flor.

Kr. Flor var født 1792 i København af norske Forældre. Da han blev ansat i Kiel, gik det ham paa samme Maade som Paulsen; Modsætningen til de aabenbare slesvig-holstenske Planer, der trivedes hernede, drev ham over paa den modsatte Side og vakte hans Blik for Nordslesvigs Danskhed. Paa sin norske Skimmel red han nu fra

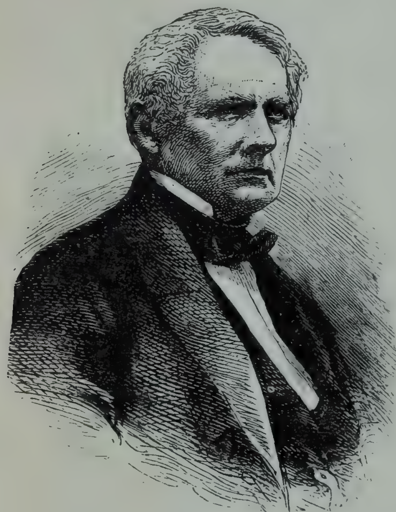

Fig. 278. Kr. Flor.
(Efter Fotografi.)

Fig. 279. P. Kr. Koch.
(Efter Fotografi.)

By til By i Sønderjylland for at vække Kæmper. I Eckernførde kom han i Forbindelse med Lægen Manicus, i Flensborg med Herredsfoged v. Wimpfen, men sin bedste Støtte traf han i den nordligste Købstad i Hertugdømmet, i Haderslev. Her fandtes der en Købmand *P. Kr. Koch*, der under Samtaler med Bogbinderen *N. K. Nissen* havde lagt den Plan at udgive et dansk Organ for Befolkningen i Nordslesvig. Ved Samtaler under Aftenvandringer rundt om Haderslev Dam var Planen bleven nærmere udpenslet. Hverken Koch eller Nissen havde Evne til at faa Autoriteterne i Tale, og det blev Flor, som i de følgende Aar kom til at støbe de Kugler, som hans Venner i Haderslev skød ud. Det lykkedes de to Mænd ved en Henvendelse til selve Tronfølgeren at opnaa Tilladelse til at udgive et dansk Ugeblad, og under Navnet „*Dannevirke*“ saa dets første Numer Lyset paa Valdemarsdagen d. 15. Juni 1838. Samtidigt fandtes der i Aabenraa en Urmager *Fr. Fischer*, en lille og forvokset, men energisk Mand, der i en af ham selv kon-

strueret mekanisk Rullevogn klaprede igennem Gaderne og vakte en dansk Opposition mod det aristokratiske tyske Styre. Ogsaa han opnaaede nogen Tid senere Tilladelse til at udgive et Blad for Aabenraa og Omegn under Titlen „*Freja*“. Baade her og i Haderslev drejede det sig dog kun om smaa Begyndelser; de nystiftede Blade havde svært ved at holde sig oven Vande, dels fordi Befolkningens Læselyst

Fig. 280. Torvet i Haderslev 1844. (Tegn. og litogr. af W. Heuer.)

endnu ikke var vakt, dels fordi de var udsatte for stadig Chikane fra de slesvig-holstenske Embedsmænds Side.

Iøvrigt stillede man sig i Begyndelsen nogenlunde velvilligt fra tysk Side over for den vaagnende Danskhed. I Stænderne saa man med en vis overlegen Højmodighed paa den lille Bondevægelse, og det var derfor muligt at faa Slesvig-Holstenerne med til visse Indrømmelser, der var grundede paa et simpelt Retfærdighedskrav, skønt der kun fandtes faa danske Bønder i Forsamlingen. I 1838 vedtog saaledes Stænderne paa Forslag af den danske deputerede *Nis Lorenzen fra Lilholt* et Andragende til Kongen, at der skulde indføres dansk Retssprog i de Egne, hvor der i Forvejen fandtes dansk Kirke- og Skolesprog. Da dette blev bevilget 1840, opnaaede Nordslesvig altsaa et i Hovedtrækkene dansk Styre, men i Mellemslesvig syd for Flensborg Fjord vedblev Forholdene at være de gamle, idet Regeringssproget helt igennem var tysk.

Fig. 281. Kristian VII. (Maleri af Bærentzen paa Jægerspris.)

Kristian VIII's Tid, 1839—1848.

Paa dette Tidspunkt var den gamle Konge allerede gaaet bort. Frederik VI døde den 3. December 1839, og hans Bortgang fyldte hele Befolkningen med Vemod. Navnlig traf H. P. Holst Stemningen med sine Linier:

„O Fædreland hvad har du tabt!
din gamle Konge sover."

Men ved Siden af Vemoden herskede der dog hos de aller fleste en Overbevisning om, at Frederik VI var bleven for gammel for den Tid, som nu stundede til. Med den nye Konge, hans Fætter *Kristian VIII* forholdt det sig anderledes. Han havde ganske vist passeret Livets

Fig. 282. Karoline Amalie. (Maleri af Bærentzen paa Jægerspris.)

Middagshøjde, men han havde en Række Oplevelser bag sig, der gjorde, at alle gik ud fra, at Styret vilde blive anderledes. Almindelig var den Forventning, at han vilde give en Grundlov „som den norske“. De, som ikke ventede, at han vilde gøre det med sin gode Vilje, haabede, at man skulde kunne kyse ham dertil, thi det var en almindelig Tro, at den nye Konge havde en svag Karakter. Men man forregnede sig. Kristian VIII vidste udmærket godt, hvor vidt han vilde gaa; han saa, at der trængtes til Reformer, og at det var naturligt at indføre et kommunalt Selvstyre som Grundlag for en senere fri Forfatning, men han indsaa ogsaa Faren ved at give en saadan straks, ikke mindst af Hensyn til Monarkiets to Nationaliteter. Kristian VIII var i Hjertet dansksindet. Da han nogle Aar efter sin Tronbestigelse

sammen med Professor Falk og andre lærde stod paa Dannevirke med Blikket rettet mod Syd, faldt han i Tanker, indtil han pludseligt vendte sig til sine Omgivelser og sagde: „En Ting mangler for den Have: Ledet er af Lave“. Med Rette tilføjer A. D. Jørgensen: „Det var mange, mange Aar siden, en dansk Konge havde staaet paa Dannevirke med de Tanker.“

Men skønt Kristian VIII var dansksindet, kendte han sine Pligter baade mod den tyske og den danske Befolkning i Riget, og han vidste, at det var hans Opgave at staa upartisk under den Strid, som maatte ventes. Hvad der dog svækkede Kongens Stilling var den Udsigt, som forelaa for Kongestammens Uddøen, og de smaa Forventninger, man i Almindelighed stillede til Tronfølgeren *Kronprins Frederik.* Dennes Ægteskab med Prinsesse Vilhelmine var forlængst opløst, og skønt Kristian VIII ikke havde opgivet Haabet om at faa ham gift paany, hvilket virkelig ogsaa lykkedes, var man dog i vide Kredse klar over, at man neppe kunde vente nogen Fortsættelse af Kongestammen ad denne Vej. Kristian VIII's eget Ægteskab med *Karoline Amalie* af Augustenborg var meget lykkeligt, men det forblev barnløst. Omkring det skønne Kongepar samledes en Skare af Kunstnere og Videnskabsmænd, da Kongen havde vidtstrakte aandelige Interesser. Desuden blev N. F. S. Grundtvig knyttet til Hoffet, fik betydelig Indflydelse paa Dronningen og derigennem atter paa hendes Ægtefælle.

Straks efter Tronbestigelsen strømmede Adresserne ind. Fra alle Sider bad man om at faa en fri Forfatning, og navnlig optraadte de liberale Studenter under Orla Lehmanns Førerskab. Det er ved denne Lejlighed, at den senere saa bekendte *D. G. Monrad* for første Gang traadte offentligt frem. Han stod i Begreb med at tiltræde en længere Studierejse, da Frederik VI's Død indtraf, men han lod sig bevæge til at komme til Stede ved det Møde, hvor Adressen til Kongen blev vedtaget, og det skyldtes navnlig hans Indflydelse, at Modstanden derimod blev slaaet ned. Kristian VIII svarede forekommende, men i lidet bindende Udtryk paa de mange Adresser. Tilsidst blev han dog træt deraf. Det siges, at den sidste Deputation, der blev modtaget, kom fra Korsør, og at den kun høstede knubbede Ord af Kongen. I København kvad man:

Korsør! Din Skæbne flov er!
Din gamle Konge sover,
Din nye Konge grov er.

Men Kongen naaede sin Hensigt, og Deputationerne holdt op.

De liberale besluttede nu, som Orla Lehmann sagde, *„at sætte Enevælden under Debat“*, og Pressen fik en hidtil uanet Betydning

som Kampmiddel i den Strid, som begyndte. Regeringen svarede med en Regn af Sagsanlæg, og Censor brugte sin Magt skaanselsløst. Allerede det følgende Aar 1840, da Kongeparrets Kroning fandt Sted i Frederiksborg Slotskirke, for sidste Gang i Danmarks Historie, var Kongens Folkeyndest for en stor Del forsvundet. Men Festen blev forherliget ved Opførelsen af Heibergs „Syvsoverdag", og paa ydre Pragt kom det ikke til at mangle. I det følgende Aar fortsattes Oppositionen kraftigt fra de liberales Side, og *C. Ploug* kom i Spidsen for „Fædrelandet", der derved blev en Grad hvassere, medens den unge jødiske Redaktør *M. A. Goldschmidt* grundlagde Vittighedsbladet „Korsaren" efter udenlandsk Mønster og derfor holdt i en herhjemme ukendt Tone. I 1841 kom selve Orla Lehmann galt af Sted. Han havde under et *Møde paa Falster* holdt en Tale, hvori han vilde vise, at Bønderne kunde vente sig bedre Kaar under en fri Forfatning end under Enevælden, men han blev sat under Tiltale derfor. Da han blev dømt efter selv at have ført sit Forsvar for Retten, blev hans Fængselsstraf ved Publikums Sympati vendt til hans Forherligelse, og en saadan Strøm af Trøstere og Sofapuder vældede ind over ham fra københavnske Damer, at de næsten ikke kunde faa Plads i hans Fængsel. I disse Aar dannedes det *nye liberale Parti* i Hovedstaden. Det havde navnlig sit Tilhold blandt Universitetets Lærere og Studenter samt i den højere Borgerstand, og dets mest populære Fører var Lehmann. Men betydeligere end han var Monrad, der ikke deltog saa regelmæssigt i den standende Strid, men plejede at træde frem, naar et afgørende Øjeblik var inde, for da at lægge sit Lod i Vægtskaalen. Ved Siden af *Schouw* og *Clausen*, der var bekendte fra Frederik VI's

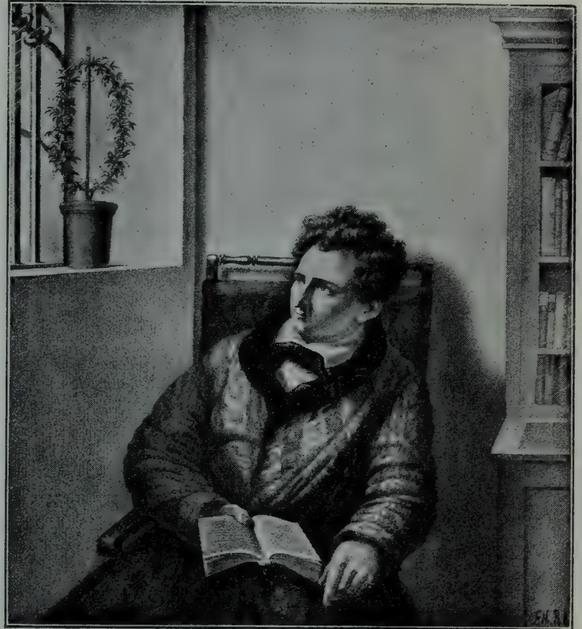

Fig. 283. Orla Lehmann i Fængsel.
(Litografi efter Tegning af P. E. Lorentzen.)

Dage, og *L. N. Hvidt*, der var Købmand i København og Formand for Borgerrepræsentationen, lægger man navnlig Mærke til Artillerikaptajn *Tscherning*. Han var en af de mest intelligente yngre Officerer, der havde vakt Frederik VI's Mishag gennem sin uforbeholdne Kritik af det danske Hærvæsen og sine konstitutionelle Ønsker og til Gengæld var bleven straffet med en tvungen femaarig Udenlandsrejse, officielt med det Formaal at studere fremmede Staters Militærvæsen. Tscherning var en fuldblods Realist, med stærk Kærlighed til Smaakaarsmanden; han ansaa det for vigtigst at udviske Forskellen mellem Stænderne og gøre alle lige. Men de øvrige liberale har alle et fælles Præg; de er Overklassemennesker og Teoretikere, varme Fædrelandsvenner, men uden Forstaaelse af Samfundets historiske Opstaaen og derfor altfor selvtillidsfulde og tilbøjelige til at fjerne Aarhundreders Udvikling i et Øjeblik.

Kristian VIII vandrede troligt den Vej, som han havde foresat sig, og begyndte paa en Række *Reformer*, der ganske vist danner en Fortsættelse af hvad der var sket i Frederik VI's sidste Aar, men som slog Hovedet paa Sømmet og derved blev saa betydningsfulde. Først og fremmest tildrog *Statens Finanser* sig hans Opmærksomhed. Ikke uden Grund havde man i Stænderne under Frederik VI klaget over, at man ikke fik klar Besked paa, hvorledes det stod til hermed. Nu blev Papirerne lagte paa Bordet, idet et klart og overskueligt *Budget* for Indtægter og Udgifter blev opstillet for ethvert Aar. Samtidigt gav Kongen Løsnet: „Nu ville vi alle spare". En ny *Matrikel* blev udarbejdet i 1844 til Afløsning af Kristian V's gamle, og der fandt en *Reduktion af Hæren* Sted. Under Frederik VI havde det ikke været let at gaa radikalt til Værks paa dette Omraade, da den store staaende Hær i de pragtfulde Uniformer var Kongens Øjesten. Nu besluttede man at holde en mindre, vel uddannet Styrke, og efter Planen skulde Hæren ved Mobilisering gradevis bringes op til sin fulde Størrelse. Skønt Armeen var mindre end tidligere, var den sikkert forbedret, og en Mængde ældre Officerer fik deres Afsked. Ejendommeligt er det, at først nu blev Dannebrog indført som Regiments- og Kompagnifane i Hæren, mens den i flere hundrede Aar havde hersket ubestridt i Flaaden. Legemlig Revselse blev afskaffet, undtagen mod dem, der ved Krigsretsdom var nedsatte i anden Klasse af Menige. Mærkes kan det ogsaa, at Kristian VIII solgte *Trankebar* og *Forterne paa Guineakysten* til England, hvorved en betydelig Besparelse blev opnaaet. Da det danske Flag forsvandt fra Østen, lod Kongen til Erstatning Korvetten „Galathea" foretage en Jordomsejling, hvad der ogsaa kom Videnskaben til Gode.

Vigtigst af Reformerne i Kristian VIII's første Aar er dog de, som tilsigtede at skabe *kommunalt Selvstyre.* Allerede i 1837 var der bleven givet en kommunal Lov for Købstæderne. Nu fulgte i 1840 en lignende for *København,* og i 1841 oprettedes for første Gang *Amtsraad* og *Sogneforstanderskaber.* Da der krævedes en vis Skatteydelse for at blive Vælger til disse Forsamlinger, var det ikke nogen meget stor Del af Befolkningen, som kom til at nyde godt deraf, i København saaledes kun ca. 2000. De valgte den saakaldte Borgerrepræsentation, der dannede som en lille Rigsdag over for Magistraten. Paa lignende Maade var Forholdet i Provinsstæderne, mens Sogneforstanderskaberne bestod af Præsten, nogle selvskrevne Godsejere og nogle Bønder, der var valgte ved en høj Census. Amtsraadene havde til Formænd Amtmændene, og i hvert Amtsraad fandtes der et Flertal af selvskrevne Godsejere og et Mindretal, som var valgt af Sogneforstanderskaberne. Det var altsaa et ret konservativt Styre, der blev indført, men i Sammenligning med den tidligere Tilstand betød det et stort Fremskridt. Endnu skal det nævnes, at i 1840 kom en ny *Vejlov,* og at man i 40'erne begyndte saa smaat med *Jernbaneanlæg.* I Hertugdømmerne naaede man dog kun til en Bane fra Altona over Neumünster til Kiel (Christian des Achten Ostseebahn) med Stikbane fra Neumünster til Rendsborg, og paa Sjælland anlagde Industriforeningen en Stump Bane fra København til Roskilde. I 1848 maatte saaledes vore Soldater transporteres paa Bøndervogne fra Roskilde gennem Sjælland til Korsør, mens de i 1864 kunde køre hele Vejen fra København med Toget.

Fig. 284. P. Hiort-Lorenzen.
(Maleri af C. A. Jensen.)

Den Tak, som Kongen høstede for sit Arbejde, var dog ikke stor, og *Begivenhederne i Slesvig* bidrog snarest til at formindske hans Popularitet. Under Indtrykket heraf udviklede det liberale Parti sig til at blive *national-liberalt.* Det er Orla Lehmann, som har Æren herfor. Efter sin første Tale i Trykkefrihedsselskabet i 1836 var han traadt i Forbindelse med den slesvigske deputerede *P. Hiort-Lorenzen.* Han var en Haderslevbo, der oprindeligt under Indtrykket af frisindede engelske Forhold havde sluttet sig til det slesvig-holstenske Parti i Stænderne, og af Iver for at vinde politisk Frihed havde gaaet Haand

i Haand med Holstenerne. Men under Samlivet i Slesvig 1838 med det hovmodige Ridderskabsparti og Hertugen af Augustenborg havde han mistet Troen paa, at man ad denne Vej skulde kunne opnaa synderlig megen Folkefrihed. Derimod kom han i Brevveksling med Orla Lehmann, som aabnede hans Øjne for, at der var mere Udsigt til, at Slesvig kunde opnaa Frihed i Forbindelse med Danmark, end hvis det knyttede sin Skæbne til det holstenske Junkerparti. Til Gengæld optog Orla Lehmann fra Hiort-Lorenzen Tanken om at knytte hele Slesvig indtil Ejderen til Kongeriget, mens han oprindelig havde tænkt sig en Deling efter Nationaliteterne. Da Hiort-Lorenzen samtidigt var bleven klar over Hertugens Planer om at løsrive Sønderjylland fra Danmark, forlod han det Parti, som han hidtil havde tilhørt. Han nedlagde 1840 sit Mandat som deputeret for Haderslev, men blev det følgende Aar genvalgt til Stænderne for *Sønderborg* By, der saaledes var den første Købstad i Slesvig, som sluttede sig til den danske Bevægelse.

Forinden vi betragter de Følger, som denne Forandring skulde faa, vil der være Grund til at kaste et Blik paa to andre aandelige Bevægelser, som spirede frem i Kongeriget under Kristian VIII's Regering. Aldrig har der vel været ni saa indholdsrige Aar i Danmarks Historie, thi i Mellemrummet mellem 1839 og 1848 skabes næsten alle de Bevægelser, som vort Land siden har levet paa. Dette gælder først og fremmest *Bondespørgsmaalet.* Bøndernes Stilling var ved Kristian VIII's Tronbestigelse endnu ret fortrykt. En Tredjedel af deres Jorder var endnu Fæstegods, og paa en Del deraf hvilede der Hoveri. Herremændene tillod sig tit at gaa frem med stor Hensynsløshed mod de hoveripligtige Gaardmænd, og i endnu højere Grad gjaldt dette om *Husmændene*, som man endog ansaa sig for berettiget til at revse under Arbejdet. Især paa Sjælland, hvor der sad tyske Godsejere paa en Del store Ejendomme, var der begyndt en Gæring blandt Bønderne. Men endnu saa de hen til Kongen som Redningsmanden og ventede en Fornyelse af de store Reformer fra Kronprins Frederiks Tid. Det blev imidlertid Førere fra Bøndernes egen Midte, som kom til at vække dem til Deltagelse i Politikken. En Skolelærer *Rasmus Sørensen* drog rundt paa Sjælland og holdt sværmeriske Taler, men nok saa megen Betydning fik *Jens Gregersen* fra Kundby i Holbækegnen og Husmand *Peder Hansen* fra Lundby ved Vordingborg. Paa sin Fod vandrede den sidstnævnte fra By til By og søgte at faa Bønderne i Tale; ofte blev han vist af, og Hunden blev pudset paa ham, men undertiden fandt han Øre, og Karlen blev sendt over til Naboen for at meddele, at der var kommen en sjelden Mand til Byen, som man

skulde høre paa. Saa blev der samlet til Folkemøde, og Peder Hansen talte stadigt om det samme Emne: „Hvorledes de rige opæder de fattige“. Hvor hidsig Stemningen var, ser man af, at han en Gang lod de Ord falde, at det „ikke vilde blive godt her i Landet, før man slog Herremændene ihjel og brændte Herregaardene af.“ Resultatet var, at Regeringens Opmærksomhed blev vakt, og den 8. Nvbr. 1845

Fig. 285. Baltasar Christensen og I. A. Hansen.
(Maleri af Constantin Hansen.)

udkom det bekendte *Bondecirkulære.* Dette gik ud paa, at for Fremtiden maatte Bønder ikke samles undtagen fra det Sogn, hvor Mødet fandt Sted, og man skulde have Politiets Tilladelse til Sammenkomsterne. Men havde Regeringen haabet herigennem at kunne lamme Bevægelsen, tog den ganske fejl. Bondemøderne blev nu saa talrige og store, at de ikke kunde rummes i Gaardene, men Haverne var ofte sorte af Mennesker, der lyttede til de Ord, som lød ud gennem Vinduerne. I Stænderne blev Opmærksomheden vakt for Bøndernes Kaar, og Drewsen var deres ivrige Fortaler. I København stiftedes endelig „*Bondevennernes Selskab*“, der navnlig bestod af Mænd fra de højere Klasser med Tscherning, Drewsen og Baltasar Christensen som Førere. Samtidigt optraadte en ny Fører for Bøn-

derne, der ved sine agitatoriske Evner og sin stærke Realitetssans kom til at høre til de aller ypperste. Det var *I. A. Hansen*, en Skomager fra Rudkøbing, der havde faaet Plads ved „Fædrelandet“ som Bud, men samtidigt trykte og udgav et lille Ugeblad „Almuevennen“. Igennem det forstod han at faa Bønderne i Tale, og han uddybede det Indtryk, som Peder Hansens Ord havde gjort paa dem. Bevægelsen blev saa stærk, at Regeringen maatte ophæve Bondecirkulæret et Aar efter dets Fremkomst. Fra nu af vaagnede Bondestanden mere og mere til politisk Liv, og i 1848 stod den rustet til at tage sin Del i Styrelsen.

Fig. 286. N. F. S. Grundtvig. (Efter Litogr.)

Endnu en aandelig Rørelse skyldes Fyrrerne, nemlig den *skandinaviske*. Følelsen af en aandelig Samhørighed med Sverige var aldrig fuldkomment død siden A. P. Bernstorfs Dage, hvor dybe Saar end Bernadotte havde slaaet den i 1814. Allerede i Tyverne vaagner de gamle Minder paa ny, og Tegner kronede Øhlenschlæger i Lunds Domkirke 1829 til „Tronarving i Digtningens Verden“, idet han tilføjede de lovende Ord: „Söndringens tid är förbi“. Kort Tid efter begynder den Række af Naturforskermøder, som førte Videnskabsmænd fra de nordiske Lande sammen bl. a. af den rent praktiske Grund, at Sproget ikke lagde nogen Hindring i Vejen for Forstaaelsen. Der var nu kun et Skridt til det Øjeblik, da den akademiske Ungdom skulde deltage deri. I Maj 1839 fandt den første skandinaviske Fest Sted i Dyrehaven mellem Lundenserne og Københavnerne, og i de følgende Aar fortsatte man i forstærket Grad. Ved Pinsetid *1843* drog nogle hundrede københavnske og lundensiske Studenter til Skibs op langs Sveriges Østkyst. Paa Vejen lagde man ind ved Kalmar, og Arm i Arm gik de danske og de svenske Studenter to og to over Broen ind paa Kalmar Slot, mens Porthvælvingen gav Genlyd af Carl Plougs nye Sang:

„Længe var Nordens herlige Stamme". I Stockholm blev de danske Studenter modtagne med den største Velvilje. Men Mødets Brændpunkt var Udflugten til Upsala, hvor de upsalensiske Studenter førte deres Gæster ud til Kongehøjene for at „drikke Mjød af Horn", og hvor Carl Ploug talte for den nye Skandinavisme, der skulde afløse den gamle, som havde skabt Uvenskab mellem Nordens Folk.

Efter Hjemkomsten stiftedes der et „skandinavisk Selskab" i København, hvor Monrad og Clausen mødtes med Heiberg og Grundtvig, et talende Vidnesbyrd om, at den nye Bevægelse kunde sprænge Partirammerne og samle baade konservative og liberale. To Aar efter, i *1845*, kom Upsalenserne paa Genvisit til *København*; den formede sig som et stort politisk Møde med Brod imod de tyske Løsrivelsesbestræbelser i Hertugdømmerne. Den afgørende Begivenhed var her Sammenkomsten i Ridehuset paa Kristiansborg, hvor Orla Lehmann holdt den Tale, hvorved han tog de norske og svenske Studenter i Ed paa at blive den nye Tanke tro. Han mindede dem om, at om et eller to Decennier laa deres Fædrelands Skæbne i deres Hænder, og at, hvis de da blev den store Sag tro, som de nu omfattede med Ungdommens begejstrede Kærlighed, vilde deres Liv faa Indhold og Betydning og deres Stræben bære Frugt for *„vort store fælles Fædreland, det stolte herlige Norden"*. Saa vældig var Begejstringen, at der ikke blot fra alle Sider lød: „Ja, Ja," men at Tilhørerne efter Talen „efter svensk Sæd" bar Taleren paa deres Skuldre rundt om i Forsamlingen. Tre Aar senere skulde det vise sig, at de svenske og norske Studenter blev deres Løfte tro, da de i hundredevis meldte sig som frivillige i den danske Hær.

Imidlertid havde forlængst det Sprængstof ophobet sig, som skulde føre til det danske Monarkis endelige Sammenbrud. Anledningen var, som det saa ofte gaar ved lignende Lejligheder, af en ret tilfældig Karakter. Imellem de augustenborgske Brødre herskede der en ikke ringe Skinsyge, og navnlig saa den yngste og mest begavede af dem, *Prins Frederik af Nør*, med blandede Følelser paa sin Broders Førstefødselsret. Dette var ikke ubekendt for hans Svoger Kongen, og da Stillingen som *Statholder og kommanderende General* i Hertugdømmerne 1842 blev ledig ved Landgrev Frederik af Hessens Afgang, ansaa Kongen det for klogt at betro den til Prinsen af Nør, maaske for at forøge den Spaltning, der fandtes i den hertugelige Familie. Samtidigt havde Otto Moltke taget sin Afsked som Præsident i det tyske Kancelli, og Kongen begik nu den Uklogskab paa Nørs Anbefaling at udnævne *Josef Reventlow-Criminil* til den ledige Plads, mens dennes Broder *Heinrich* blev Udenrigsminister. I Kongeriget fik man det Indtryk, at

Otto Moltke havde taget sin Afsked af Misfornøjelse med Prinsen af Nørs Udnævnelse, og med Henblik paa Reventlow-Criminils slesvig-holstenske Sympatier mente de national-liberale, at de selv maatte tage den nationale Sag i deres Haand, da Kongen havde svigtet dem.

I November Maaned samme Aar fulgte derfor det Modtræk fra dansk Side, som kom til at sætte det dybe Skel i den nationale Strid i Hertugdømmerne. Stemningen paa den slesvigske Stænderforsamling var yderligere bleven ophidset ved et slesvig-holstensk Forslag om, at der skulde indføres et særligt Handelsflag for Hertugdømmerne, og at man skulde fjerne Skibsmærket „Dansk Ejendom". Forslagsstilleren havde oven i Købet endt sin Tale med det Udtryk: „Bort med det Trældomsmærke!" Paa et Møde mellem de dansksindede deputerede besluttede man som Svar, at man fra nu af kun vilde tale Dansk. Dagen efter, den 11. November, forlangte *Hiort-Lorenzen* i Stænderforsamlingen *Ordet paa Dansk*, erklærede over for Kommissæren, J. Reventlow-Criminil, at han for Fremtiden kun vilde tale paa dette Sprog, og krævede, at hans Taler blev førte til Protokols paa Dansk. Optrinet kom aldeles bag paa Slesvig-Holstenerne og der opstod almindelig Forvirring, Formanden kom i Strid med sig selv, og det Hele endte med Tumult. I Protokollen skrev den tyske Sekretær paa Tysk: „den deputerede Hiort-Lorenzen talte dansk", og derefter: „Han vedblev at tale dansk".

Fig. 287. Prinsen af Nør. (Efter Litografi.)

Bevægelsen blev uhyre baade i Hertugdømmerne og i Kongeriget. Kongen indtog en saare vaklende Stilling; til at begynde med erklærede han, at de danske deputerede havde en naturlig Ret til at tale deres Sprog, men senere kom der et Reskript, hvorefter kun *de* deputerede skulde have Ret til at benytte sig af Dansk, der erklærede, at de ikke

var i Stand til at beherske det tyske Sprog. Dette Resultat maatte vække almindelig Misstemning, da Dansk herved blev betegnet som et lavere Sprog, og Hiort-Lorenzen kunde ikke benytte sig af Tilladelsen, da det jo ved mange Aars Erfaring var uimodsigeligt godtgjort, at han fuldstændigt beherskede det tyske. Han nedlagde derfor sin Stilling som Medlem af Stænderforsamlingen.

I Danmark vakte Begivenheden i de slesvigske Stænder den stærkeste Bevægelse. De danske Stænderforsamlinger tog Spørgsmaalet op,

Fig. 288. Pløn i Holsten, Kristian VIII's Yndlingsopholdsted i Fyrrerne. (Staalstik 1847 af M. Kurz efter Billede af samme.)

og i *Roskilde Stænder* stillede Drewsen sig i Spidsen for en Indsamling, hvormed han vilde hædre Hiort-Lorenzen for hans klare Optræden. Ogsaa i Nordslesvig blev Røret stort, og en Skare Mænd, der var sneede inde i Sommersted Kro en Vinteraften, aftalte derefter i Nattens Løb at stifte en Forening til Værn for Danskheden i Nordslesvig og at afholde en Folkefest paa Skamlingsbanken. Den „*slesvigske Forening*“ blev den første af de store Organisationer, der som Net er bleven trukne over Nordslesvig siden den Dag. Skamlingsbankefesten blev afholdt d. 18. Maj 1843. Drewsen overrakte Hiort-Lorenzen et Sølvdrikkehorn, „hamret af gode danske Markstykker“ og med den Indskrift fra Stænderprotokollen: „Han vedblev at tale dansk“. Men Mødets store Begivenhed blev *Laurids Skaus* Optræden som

Taler. Han var den første af Folkets egne Mænd, der traadte frem, en Bondesøn fra Sommersted, i hvis Slægt det var en aarhundredgammel Tradition, at de skulde gaa i Spidsen for Kampen mod „Holsterne“. L. Skau var smuk og vel begavet, og han besad en sjelden Veltalenhed. Det fortælles, at da hans Familie saa ham gaa op paa Talerstolen, forlod de skyndsomst Festpladsen og vilde spænde for Vognen for ikke at blive Vidne til deres Slægtnings Nederlag. Men de blev standsede ved det vældige Bifald, som lød oppe fra Banken til Laurids Skaus Ord. Det var i denne Tale, han mindede de nordslesvigske Bønder om, at deres Lands Vaaben ikke var en Abekat, men en Løve. Aaret efter, *1844*, fandt det næste Skamlingsbankemøde Sted, hvor bl. a. Grundtvig holdt en af sine bedste Taler, og hvor ogsaa Goldschmidt tog til Orde med de vemodige Ord, at han som Jøde var en fremmed i Forsamlingen.

Fig. 289. Laurids Skau.
(Efter Maleri af E. Bærentzen.)

Det tredie og vigtigste Modtræk som fandt Sted mod Slesvig-Holstenismen i Nordslesvig, var Stiftelsen af den første Folkehøjskole. Den blev grundet i *Rødding* og aabnet af Forstanderen med de berømte Ord fra Ingemanns „Valdemar den Store“: „Stig op af Graven, du Slægt, som døde“. Kort Tid efter opgav Flor sit Embede i Kiel og stillede sig i Spidsen for Skolen. Den har faaet en overordentlig Betydning for Folket paa begge Sider af Kongeaaen, og efter 1864 blev den flyttet nord for Grænsen til Askov. Kort Tid efter at Skolen i Rødding var bleven aabnet, døde Hiort-Lorenzen pludseligt. Han var en Mand, der havde skiftet Standpunkt i sit Liv, men havde gjort det aabent og klart. Faa Mænd har sat saa dybe Skel i Danmarks Historie ved deres Gerning som han.

Det er en Selvfølge, at der samtidigt med denne opblomstrende danske Bevægelse var gaaet en Styrkelse af det tyske Røre. I Sydslesvig blev der holdt en Række *Sangerfester* i disse Aar, og ved en

af disse blev for første Gang Sangen „Schleswig-Holstein meerumschlungen“ afsunget. Kongen følte i høj Grad sin Stillings Dobbelthed, og hans danske Hjerte maatte tvinge ham ud af det tvetydige Forhold, hvori han var traadt til Hovedmassen af sit Riges Befolkning. En Lejlighed frembød sig snart, da de slesvig-holstenske Arveteorier var bleven bekendte i Danmark, og da Roskilde Stænder som Modtræk indgik til Kongen med en Ansøgning om, at han vilde foretage de nødvendige Skridt for at bevare Staten i sit fulde Omfang og desuden sørge for, at den danske Nationalitet i Slesvig fik den Betryggelse, som den nu savnede. Som Følge heraf blev der nedsat en Kommission til at prøve hele Arvefølgespørgsmaalet, og Resultatet heraf kom til at foreligge 1846, hvorefter Kongen udstedte det saakaldte *aabne Brev* den 8. Juli. Det var underskrevet af Kongen og alle Medlemmerne af Statsraadet, deriblandt ogsaa Kronprinsen og Arveprinsen. Indholdet lød paa, at Kongelovens Arvefølge gjaldt i Slesvig, og at det var en Pligt at bevare denne Arvegang. Det samme var Tilfældet for Lauenborgs Vedkommende, men hvad Holsten angik, indrømmede Kongen, at Forholdet var uklart i visse, ikke nærmere betegnede, Dele. Han lovede dog, at han skulde have sin Opmærksomhed rettet paa at udjevne denne Modsætning, for at Monarkiet kunde blive holdt sammen.

Det „aabne Brev“ kom til at danne Epoke i Datiden. I Danmark blev det modtaget med udelt Tilfredshed, men det modsatte var Tilfældet i Sydslesvig og Holsten. Ikke blot nedlagde Prinsen af Nør sit Embede, men der indløb ogsaa Protester fra alle de hertugelige Linier i Sønderjylland. En Undtagelse var Prins Kristian af Glücksborg, en ung dansk Officer, der følte sig nøje knyttet til Kongehuset af Pietet for Frederik VI's Minde og derfor ikke vilde bidrage til at lægge Sten i Vejen for hans Efterfølger. Fra dette Øjeblik var det aabenbart, at det trak op til en væbnet Konflikt. Der blev holdt Folkemøder i Holsten, som maatte sprænges af Politiet, og Kongen maatte omgive sig med nye Raadgivere. *Karl Moltke* blev Præsident for det tyske Kancelli i Stedet for Reventlow-Criminil, og *Scheele* traadte i Spidsen for Regeringen paa Gottorp. Disse to Mænd var fuldt paalidelige, og saaledes syntes den nærmeste Fare at være forebygget. I Danmark fandt der en almindelig Tilslutning til Kongen Sted, som bl. a. viste sig deri, at *den national-liberale Agitation stilnede af.* Visse Politikere som David og Algren-Ussing gik ligefrem over paa Kongens Side; den unge Grev Knuth, som var national-liberal af Overbevisning, modtog Stillingen som Amtmand i Sorø, og han ansatte Monrad som Præst paa sit Grevskab, et Vidnesbyrd om, at ogsaa denne ansaa det for betimeligt at optræde forsigtigere. I sine sidste Aar syslede Kongen især med

Tanken om at oprette en *Folkehøjskole i Sorø*, hvorved Grundtvigs Tanker skulde komme til Udtryk i Kongeriget, idet han følte en stadig større Beundring for denne Folkehøvding. Ogsaa Tanken om at fejre den oldenborgske Kongestammes 400-aarige Jubilæum i 1848 paa en værdig Maade beskæftigede Kristian VIII stærkt. Men han skulde ikke naa at se sine Tanker virkeliggjorte. Det var til almindelig Overraskelse, at han pludselig blev revet bort den 20. Januar 1848 sent om Aftenen, og han efterlod Forholdene i stor Forvirring, uden at der fandtes nogen Efterfølger, til hvem man kunde vende Blikket med Fortrøstning.

Kong Kristian VIII havde yndet at optræde som Mæcen og at støtte Videnskab og Kunst, men da han selv kun var en højt begavet Dilettant, greb han ofte fejl og led Skuffelser. Dog trivedes det aandelige Liv godt i denne Tid. *Thorvaldsens* sidste Aar i København kastede Glans over Kristian VIII's Regering, og en Række yngre Kunstnere flokkedes omkring den store Mester, Mænd som *H. V. Bissen* og *Freund.* Paa Malerkunstens Omraade møder man en lignende Blomstring med *P. Chr. Skovgaard, Lundbye, Frølich* og *Constantin Hansen.* Men størst af alle var den Mand, der har hævet dansk Malerkunst til sin Højde, *V. Marstrand.* For de *videnskabelige Samlinger* gjorde Kongen ogsaa meget, og Prinsens Palæ bestemtes til Hjemsted for dem. En stor Forøgelse af etnografiske og naturhistoriske Genstande bragte „Galatheas" Jordomsejling under Sten Billes Kommando. I dansk Historieforskning sporer man en tydelig Paavirkning af de nye Tanker, som præger Samtiden, baade de liberale, de nationale og de skandinaviske. Derfor staar Forskerne det virkelige Liv langt nærmere end tidligere, ikke alene *Wegener, Schiern* og *Allen*, men ogsaa den Mand, der kan betegnes som vor betydeligste Historiegransker, *Caspar Paludan-Müller.* Ogsaa i dansk Digtning sporer man et frodigt Liv, selv om den modne Frugt tyder paa, at Kulminationen snart er naaet. Det er i denne Tid, at Romantikens tankevægtigste Digtninge ser Lyset: „*En Sjæl efter Døden*" og „*Adam Homo*", samtidigt med at vor største religiøse Tænker *Søren Kierkegaard* udsender sine Hovedværker („Enten-Eller" og „Stadier paa Livets Vej"). Trods dette rige Aandsliv var der hos det store Folk begyndt at vaagne en levende politisk Interesse, der fik de tidligere Idealer til at blegne, og Krigen „lod Muserne tie".

Fig. 290. Frederik VII tager Afsked med Tropperne.

SJETTE AFSNIT

DEN FRIE FORFATNING. 1848—NUTIDEN.

Frederik VII og Martsdagene.

Den nye Konge, *Frederik VII*, var eneste Søn af Kristian VIII i hans første Ægteskab med Prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenborg-Schwerin. Han var en moden Mand, omtrent 40 Aar gammel, og han modtog Budskabet om sin Tronbestigelse med ringe Glæde. Det maa indrømmes, at man i Datiden med Rette kunde anse Kongebyttet for daarligt. Frederik VII havde hverken arvet sin Faders Kundskabsfylde eller fine Dannelse; der var langt mere i ham af Moderen, hvis sanselige og upaalidelige Natur var en daarlig Arv. Ægteskabet mellem Forældrene var tidligt bleven opløst paa Grund af Utroskab fra Hustruens Side, hvorefter Prinsesse Charlotte havde maattet tilbringe en Aarrække i et Slags Forvisning i Horsens og endelig døde i Italien 1840 efter at være gaaet over til Katolicismen. Det var til stor Skade for Frederik VII, at han var vokset op uden at nyde godt af en Moders Omhu og Kærlighed, skønt hans Fader og Stedmoder, Karoline Amalie, havde gjort alt for at bøde herpaa. Den unge Prins var af Naturen

lad og noget plump, saa at han befandt sig ilde i Hofkredsene. Det Ægteskab, som var bleven indgaaet mellem ham og Frederik VI's Datter var, som tidligere nævnt, hurtigt endt ulykkeligt. Efter at Kristian VIII var kommen paa Tronen, havde han for anden Gang faaet sin Søn formælet med Prinsesse *Mariane af Mecklenborg-Strelitz*, men

Fig. 291 Frederik VII. (Maleri af J. V. Gertner.)

ogsaa dette Ægteskab blev barnløst og endte med Skilsmisse. Efter den første Forbindelse havde Frederik VI, der tog sig sin Datters Ulykke meget nær, straffet Svigersønnen ved at sende ham ud paa et Togt til Island og senere forvise ham til Fredericia. Det viste sig her, at der var andre og mere værdifulde Egenskaber i den unge Prins, end man havde troet, thi da han kom i Berøring med det store Folk, lagde han en sjelden Evne for Dagen til at omgaas det, uden dog at sætte sin kongelige Værdighed til. Ved Siden af sin Lunefuldhed og Upaalidelig-

hed besad nemlig Prins Frederik en sund Forstand, et godt Humør og en aaben Sans for Folkets Ejendommeligheder. Han var en langt mere enkel Natur end sin Fader, og til Gengæld mere retlinjet, saa at han ene og alene følte sig som dansk.

Efter sit andet mislykkede Ægteskab havde Prinsen opholdt sig paa Fyn, hvor der var bleven oprettet en Stilling til ham som *Guvernør* med Sæde i Odense. Det var her, han gjorde Bekendtskab med Stiftamtmand *Bardenfleth*, der blev hans intime Ven og Raadgiver. Men desværre havde ogsaa Kronprins Frederik mindre tiltalende Venner ved sin Side, navnlig en Bogtrykker Karl Berling, gennem hvem han stiftede Bekendtskab med dennes forlovede *Louise Rasmussen.* Det lykkedes de to sidstnævnte at faa et ligefremt Herredømme over Kronprinsen, saa han ikke kunde løsrive sig fra dem, og det vakte almindelig Forargelse, at han efter sin Tronbestigelse førte Louise Rasmussen som sin Elskerinde ind paa Slottet og lyttede til hendes Raad i politiske Spørgsmaal.

Som de fleste Kronprinser havde ogsaa Frederik VII omgaaedes med Tanken om at indføre et langt mere liberalt Styre end sin Fader, men da han følte sig ganske hjælpeløs ved sin Tronbestigelse, greb han med begge Hænder det Raad, som hans Fader havde givet ham om vel at give en fri Forfatning, men tillige at lytte til prøvede Mænd som Karl Moltke. Statsraadet forblev derfor uforandret, idet dog Kongens Ven Bardenfleth og Karl Moltke blev optagne deri. Saaledes tydede intet paa en Forandring i den vante Politik, og det var et forfængeligt Haab, som Frihedspartiet i Danmark nærede, at det enten skulde kunne kyse Kongen eller bevæge ham til frivilligt at give en virkelig fri Forfatning. Thi allerede otte Dage efter Kristian VIII's Død udkom det *Forfatningsudkast*, som den afdøde Konge havde efterladt færdigt, og som det havde været Meningen at offentliggøre ved den oldenborgske Kongestammes Jubilæum. Det maatte skuffe Forventningerne, thi hvad Kongen lovede, var en Helstats-Forfatning med en Fællesforsamling for Kongeriget og Hertugdømmerne, saaledes sammensat, at de sidstnævnte dannede en Helhed lige over for Danmark og fik lige saa mange Rigsdagsmænd som dette. Allerede heri laa der en stor Ubillighed imod Kongeriget, idet de 800,000 Indbyggere i Hertugdømmerne vilde faa lige saa megen politisk Indflydelse som de 1,300,000, der havde Bolig i det egentlige Danmark. Desuden var det en Uklogskab fra Regeringens Side paa denne Maade at knytte et nyt Baand mellem Slesvig og Holsten ved at stille de to Hertugdømmer i et Modsætningsforhold til Danmark. Ligeligheden af Monarkiets to Halvdele var i den Grad udtrykt i det enkelte, at den kommende Forsamling skulde mødes skifte-

vis i København og paa Gottorp Slot. Men var der saaledes Anker at rette imod Forslaget af nationale Grunde, kunde det heller ikke finde Naade for frisindede Øjne, thi det var saa langt fra, at der indførtes almindelig Valgret, at Medlemmerne af den nye Forsamling skulde vælges dels af de allerede bestaaende Stænderforsamlinger, der var baserede paa Grundejendom, dels af Professorer og gejstlige og af Ridderskabet i Hertugdømmerne, dels endelig af Kongen. Saaledes kunde ikke engang de frisindede Holstenere som Olshausen føle sig tilfredse med de givne Løfter. Dog maa man indrømme, at det var kommet saa vidt med den slesvig-holstenske Bevægelse, at Kundgørelsen den 28. Januar vistnok var det yderste, hvortil det slesvig-holstenske Ridderskab vilde gaa med, da den levnede Adelen en betydelig Indflydelse og hindrede den danske Befolkning i Riget, der var Flertallet, i at beherske et tysk Mindretal. Endnu maa det tilføjes, at den danske Befolkning i Slesvig efter Kundgørelsens Grundtanke ganske vilde blive prisgivet det tyske Styre.

Man kan ikke undre sig over, at den national-liberale Presse med „Fædrelandet“ i Spidsen skreg op af Forfærdelse over, hvad der blev budt den. Dette var jo endnu værre end Kristian VIII's Regering. Talende for Stemningen er det, at en af vort Lands mest ansete Videnskabsmænd, der hidtil havde holdt sig tavs i politiske Spørgsmaal, nu fandt det fornødent at tage Ordet. *J. N. Madvig* pegede paa de Farer, som Kundgørelsen medførte for vort Folks nationale Eksistens. Fra Folket lød der Stemmer, som gav Anvisning paa, at Kongen skulde vende sig til det brede Folk, og der er ikke Tvivl om, at disse Ord gjorde Indtryk paa ham, folkelig som han var og derved en født Modstander af et Overklasse-Styre.

Saa forvirrede var Forholdene, da de heldigvis blev klarede ved Indgriben udefra. *Februarrevolutionen* kom til at virke smittende i næsten alle europæiske Lande, og Aaret 1848 blev siden med Rette overalt kaldt „det mærkværdige Aar“. Bevægelsen var egentlig begyndt i Januar paa Sicilien, men i Februar brød den selvstændigt igennem i Paris, og i Marts havde den naaet Tyskland. Den 13. Marts var Oprøret i Wien, den 18. i Berlin, og samme Dag brændte det inden for Hertugdømmernes Grænser. Efter forskellige støjende Optøjer i Kiel traadte de stænderdeputerede fra begge Hertugdømmerne sammen til et Møde i *Rendsborg*. Mødets Hovedtaler var Olshausen, der holdt den berygtede Tale, hvori han karakteriserede Danskerne som et „dovent, dvask og usammenhængende Folk“, og opfordrede til straks at gribe til Vaaben. De besindigere Elementer i Forsamlingen sejrede dog, og det besluttedes at sende en Deputation til København

for at forlange en fælles fri Forfatning og Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Af de danske stænderdeputerede var kun faa til Stede; den ene af disse, Hans Krüger fra Bevtoft, forlangte Ordet for at gøre opmærksom paa, at der ogsaa fandtes et dansk Nordslesvig, der havde Ret til at gøre sin Mening gældende.

I *København* kom alt nu i den største Bevægelse. Den 20. Marts fandt der et Møde Sted af de politiske Førere i „Fædrelandet"s Kontor, hvor det aftaltes at indbyde til et *Kasinomøde* samme Aften. Dette Møde blev holdt under stærk Tilslutning og i en ejendommelig, gribende Stemning. Hovedtaleren var Lehmann, der havde formuleret den Henvendelse til Kongen, der blev vedtaget paa Mødet, og som gik ud paa, at de hidtilværende Ministre ikke var i Besiddelse af Folkets Tillid, og at Staten vilde opløses, dersom Kongen ikke uopholdeligt omgav sin Trone med „Mænd, der var Opgavens Storhed voksne". Erklæringen endte med de saa ofte citerede Ord: „Vi anraaber D. M. om ikke at drive Nationen til *Fortvivlelsens Selvhjælp*". Lehmann har selv sagt om disse sidste Ord, at han kun mente, at „det nu var Alvor". I Virkeligheden havde de national-liberale aldeles ingen Midler til at gribe til nogen Fortvivlelsens Selvhjælp, hvilket paa Dansk betyder Revolution, og Ordene maa kun betragtes som en skøn Frase, der skyldtes Lehmanns Sværmeri for udenlandske Forbilleder. Men disse Ord kom senere til at gøre Skade, da Slesvig-Holstenerne benyttede dem til at paastaa, at de følgende Indrømmelser var aftvungne Frederik VII ved Magt, og at det saaledes var Københavnerne, der var begyndte med at gøre Oprør.

Paa Kasinomødet talte foruden Lehmann, Hvidt, Clausen og Tscherning. Man vedtog endelig en Erklæring, hvori det danske Folk lovede Kongen sin ubegrænsede Bistand til at værne om det suveræne dansk-slesvigske Riges Opretholdelse, og man forlangte en fælles Rigsforsamling paa folkeligt Grundlag for Danmark og Slesvig, medens Hertugdømmet for sine provinsielle Anliggender burde have en egen Landdag. Endelig besluttede man næste Dag at følge den Deputation, som skulde overbringe Adressen, til Slottet. Københavns Borgerrepræsentation havde samtidigt vedtaget en lignende Henvendelse til Kongen.

Den 21. Marts blev det nye Danmarks Fødselsdag. Tidligt om Morgenen havde Kongen overvejet Stillingen sammen med Berling, der nu var hans Privatsekretær. Han var klar over, at han maatte skifte Ministerium. Ogsaa med Bardenfleth raadførte han sig, og denne bestyrkede ham i hans Tanker. Statsraadet blev sammenkaldt, og Nødvendigheden af en Systemforandring blev fremsat for de konservative Ministre. Disse foretrak imidlertid at tage deres Afsked. Imens var det

store *Folketog* paa henimod 20,000 Mennesker bleven samlet paa Nytorv. Stor Jubel vakte det, da selve den konservative Magistrat sluttede sig dertil, og man drog ned igennem Vimmelskaftet under Afsyngelse af Fædrelandssange. Da man var ankommen til Slotspladsen, gik Deputationen straks til Kongen, som hilste den med de bekendte Ord: „Det glæder mig, at vore Anskuelser stemmer saa ganske overens, thi det, De ønsker, mine Herrer, er alt i Morges udført, da det gamle

Fig. 292. Torvet i Kiel.
(Staalstik af M. Kurz 1847 efter Billede af samme.)

Ministerium er opløst og eksisterer ej mere". Og han endte med de Ord: „Naar det danske Folk kun vil have Tillid til den danske Konge og staa ham bi i Liv og Død, saa vil jeg ogsaa staa det bi som dets tro Leder. Gud være med Eder alle". Saaledes vandtes uden en Blodsdraabe, hvad der andre Steder havde kostet Strømme af Blod, og med uendelig Jubel modtog Folkemængden det glade Budskab, hvorpaa enhver gik roligt til sit.

Det var Bardenfleth, som først fik den Opgave at danne et nyt Ministerium, og han tænkte sig det som et Blandingsministerium af konservative og liberale. Denne Plan maatte imidlertid opgives, og paa samme Maade gik det med et Forslag af Bang, hvorefter der foreløbigt kun skulde indsættes en neutral Tremands-Regering bestaaende af ham selv, Bardenfleth og Karl Plessen. Men den endelige Løsning blev en

tredje. Efter Henvendelse fra Kongen selv tog den tidligere Finansminister *A. V. Moltke* Initiativet, og med en lykkelig Haand dannede han i Løbet af faa Timer det nye Ministerium. Det fik en helt igennem national-liberal Farve. Moltke selv blev Premier- og Finansminister, og han fortjener Ros, fordi han paa Kongens indstændige Opfordring og af Kærlighed til sit Fædreland traadte sammen med Mænd af andre Anskuelser. Derved gjorde han ikke blot Ministeriets Dannelse mulig,

Fig. 293. Paradepladsen i Rendsborg.
(Tegn. og litogr. af W. Heuer 1844.)

men gav det tillige ved sit hædrede Navn Anseelse over for Udlandet. Desuden blev Bardenfleth siddende som Justitsminister, mens Tscherning blev Krigsminister, Zahrtmann Marineminister, Monrad Kultusminister, Knuth Udenrigsminister, Bluhme Handelsminister og Lehmann og Hvidt Ministre uden Portefølje. Saaledes blev da *Martsministeriet* den 22. Marts dannet, og i dets Hænder var Danmarks Skæbne lagt.

I disse Dage fulgte Begivenhederne Slag i Slag. Den 22. Marts ankom *Deputationen fra Rendsborg* til København, og iblandt dens Medlemmer var ogsaa Th. Olshausen, den samme, der kort i Forvejen havde fornærmet Danmark saa groveligt paa Mødet i Rendsborg. Tætte Menneskemasser bølgede op og ned i Gaderne, og Afsendingene følte sig ikke sikre. De blev stillede under Studenternes Beskyttelse, men der skete ikke det ringeste Brud paa Ordenen fra Københavns Befolk-

ning. Endelig blev de førte om Bord paa deres Dampskib, hvor de den 24. fik Kongens Svar, der var affattet af Orla Lehmann. Det var klart, men udæskende, thi mens der blev indrømmet Holsten al mulig Frihed og al mulig Tyskhed, sagde Kongen: „Derimod have Vi hverken Ret, Magt eller Vilje til at indlemme Vort Hertugdømme Slesvig i det tyske Forbund," og han bestemte dets fremtidige Stilling til Danmark paa samme Maade, som det var bleven vedtaget paa Kasinomødet.

Fig. 294. A. F. Tscherning. (Maleri af C. A. Jensen.)

Men før dette Svar var kommet til Kiel, ja endog før det var givet, var Oprøret udbrudt i Holsten. Den 23. havde Prinsen af Nør indfundet sig hos Beseler i *Kiel*, hvor ogsaa Reventlow-Preetz kom til Stede. Her blev det bestemt, at der skulde dannes en *provisorisk Regering*, og for at tækkes Folkemængden blev den radikale Købmand Schmidt optaget deri. Kieljægerne gik over til Oprørerne, og næste Morgen tidlig drog Prinsen af Nør sammen med Jægerkorpset og en Mængde Friskaremænd med Jernbanen til Rendsborg, hvor det lykkedes dem at slippe ind i Fæstningen, da Broen var under Reparation. Den gamle Kommandant Lützow samlede efter Opfordring sine Tropper paa Paradepladsen og nedlagde her Kommandoen, da Prinsen fortalte den samme Historie som i Kiel, at Kongen var „ufri", og at Regeringen skulde føres i hans Navn, indtil han atter blev „fri". Tropperne, der bestod af Sydslesvigere og Holstenere, gjorde ingen Modstand, thi de kendte Prinsen fra hans tidligere Virksomhed som kommanderende General, og han stod for dem i dansk Generaluniform. Kun de danske Officerer med Løjtnant Mathiesen i Spidsen protesterede imod Prinsen af Nørs Tale. De fleste af dem fik Lov til at drage bort mod Løfte om ikke at tjene imod Hertugdømmerne. Ogsaa i Sydslesvig gik de fleste Garnisoner over til Oprørerne. Kun i Nordslesvig blev

man tro imod Danmark, og Alsingerne tvang Hertugen af Augustenborgs Familie til i Huj og Hast at forlade Slottet, saaledes at hans Papirer med utvetydige Udtalelser om Oprørsbestræbelserne faldt i vore Hænder. Allerede den 20. Marts var Hertugen selv ilet til Berlin for at bevæge den preussiske Konge Frederik Wilhelm til at støtte Oprørerne. Dette lykkedes. Den svage Konge, der under Opstanden i Berlin først havde ladet sin Garde skyde paa Befolkningen, og derpaa havde sluttet sig til Frihedsbevægelsen, trængte stærkt til Folkegunst og mente at kunne vinde den ved et saa populært Foretagende. Allerede den 24. Marts lovede han i et Brev Hertugen at ville „beskytte Hertugdømmerne mod mulige Overgreb og Angreb af Danskerne". Den 4. April overskred de preussiske Tropper Holstens Grænse.

I Tillid hertil bestemte den oprørske Stænderforsamling, der var bleven aabnet i Rendsborg, hvor nu ogsaa den provisoriske Regering havde sit Sæde, at Slesvig skulde optages i det tyske Forbund. Herpaa gik ogsaa Forbundet gerne ind, skønt man derved krænkede de gamle Traktater af 1815.

Men i Danmark var Befolkningen grebet af en Begejstring, der drev den til at bringe de største Ofre og viste, hvad Enighed kan udrette selv i et lille Folk. Kong Frederik blev et Samlingspunkt, hvorom Folket fylkedes i denne højtstemte Tid. Hans Valgsprog blev: „Folkets Kærlighed min Styrke," og han vandt en Kærlighed i den brede Befolkning, som han aldrig nogensinde mere forskertsede. Tscherning viste sig sin Opgave fuldt voksen. Ved en Kæmpeanstrengelse lykkedes det ham at faa ordnet vort Krigsvæsen, saaledes at de første Tropper allerede kunde afgaa fra København den 28de Marts, og seks Dage senere rykkede de første danske Batailloner ind i Sønderjylland. Mange frivillige drog af Sted med „den tapre Landsoldat", og snart strømmede ogsaa norske og svenske Brødre til, ihukommende det Løfte, de havde afgivet tre Aar tidligere i Kristiansborgs Ridehus.

Felttogene i vore første Frihedsaar. Grundlovens Givelse.

Den danske Hærafdeling var kun 10,000 Mand stærk, da der efter Hærloven 1842 skulde lang Tid til at bringe Armeen op til dens fulde Styrke. I Spidsen for den var General *Hedemann* stillet, men den egentlige Chef var hans Stabschef *Læssøe.* Indrykningen fandt Sted ad to Veje, dels fra Kolding under *Rye* og fra Als gennem Sundeved under *Schleppegrell,* saaledes at de to Styrker kunde mødes tæt nord for Flensborg. Her havde Oprørshæren taget Stilling ved *Bov,* ialt 6—7000

Mand, nemlig foruden de frafaldne Militærafdelinger Studenterne fra Kiel og andre Friskaremænd fra det store Fædreland. Tyskernes Nederlag den 9. April blev fuldstændigt, men Kampen blev fortsat indtil Flensborgs Forstad, hvor de danske Kanonbaade fra Fjorden beskød de flygtende i Flanken. Tyskerne havde 173 døde og saarede og mistede henimod 1000 Fanger. I Flensborg holdt Sejrherrerne deres Indtog

Fig. 295. Slesvig By. 1847.
(Staalstik efter Kurz af Poppel.)

under Befolkningens Tilslutning. Derefter rykkede Hæren videre til Slesvig By, men her blev den modtagen med Kølighed, da man nu var i en slesvig-holstensksindet Befolkning. Hele Oprøret vilde dog have været knust, hvis det ikke havde faaet Hjælp fra Preussen.

Fra dansk Side havde man søgt at klargøre vor Stilling over for Europa. Orla Lehmann var bleven sendt til *Berlin,* men her var hans sædvanlige Veltalenhed ikke paa sin Plads, og i *Frankrig,* hvor der ligeledes herskede Revolution, saa man med Sympati paa Røret i Hertugdømmerne. Danmarks eneste Venner var *England* og *Rusland,* men det førstnævnte Sted havde Dronning Victoria under Indflydelse af sin Ægtefælle Prins Albert af Sachsen-Koburg faaet den Overbevisning, at de augustenborgske Paastande var berettigede, og hun var i Stand til at hindre en aktiv Optræden fra Englands Side. Danmark maatte altsaa

foreløbigt staa paa egne Ben og kunde kun vente Hjælp fra de skandinaviske Riger og den østlige Stormagt.

Allerede Paaskemorgen den 23. April blev den danske Hær ved *Slesvig* og *Dannevirke* uventet angrebet af en langt overlegen preussisk Hær under Wrangel, hvormed der fulgte talrige tyske Forbundstropper og en slesvig-holstensk Afdeling. Ialt udgjorde de 30,000 Mand, hvoraf dog kun de 19,000 kom i Ilden. Den danske Hær talte kun 10,000, men den blev ført paa en fortræffelig Maade af Læssøe, og Kampen ved Slesvig blev derfor til stor Ære for os. Først da Mørket faldt paa, gik man i god Orden tilbage og fortsatte den følgende Dag Tilbagetoget. Fjendens Tab beløb sig til 428 døde og saarede og 54 Fanger, vort til 170 døde, 433 saarede og 249 Fanger. Under Retræten kom det til en tapper Kamp i *Oversø Mose*, hvor Oberstløjtnant Styrup med sine Jægere i lang Tid standsede det fjendtlige Rytteri og tilføjede det betydelige Tab. I to Timer havde en Haandfuld udmattede og gennemblødte Folk udholdt Kampen mod mere end tidobbelt Overmagt og reddede Hærens Tilbagetog.

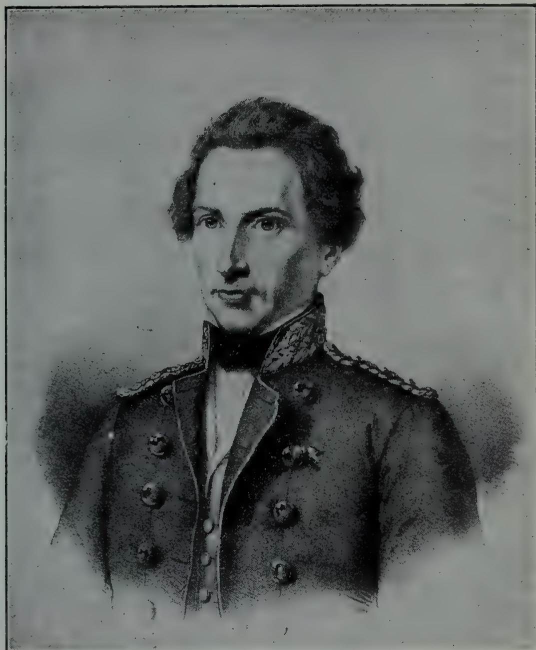

Fig. 296 V. H. F. A. Læssøe.
(Litografi efter Tegning af J. A. Jerichau.)

Hæren fandt nu paa Als den Hvile, hvortil den saa højligt trængte, og der indtraadte en Stilstand i Kampen. Danmark benyttede sin Overmagt til Søs; en Mængde preussiske og tyske Handelsskibe blev opbragte, og de fjendtlige Havne blev blokerede. Wrangel svarede med at trænge op i Jylland indtil Vejle, og han begyndte at inddrive Udskrivninger over hele Jylland. Imens virkede Diplomatiet. I *Norge og Sverige* havde det gunstig Jordbund at arbejde i, da Stemningen her var forberedt gennem den skandinaviske Bevægelse. Efter Kong Frederiks Opfordring trak Kong Oscar 15,000 Mand sammen i Skaane, og 4000 Mand overførtes til Fyn. De kom ganske vist ikke til at deltage i Striden, men de havde dog deres Betydning ved at lægge et Pres paa

de tyske Magter. Endnu vigtigere var det, at *Rusland* greb aktivt ind. Kejser Nikolaus var en stram konservativ og derfor en født Fjende af den tyske Frihedsbevægelse. Han misbilligede i høj Grad, at den preussiske Konge var kommen de slesvig-holstenske Oprørere til Hjælp, og da Wrangel endogsaa rykkede op i Nørrejylland, sendte han en Protestnote derimod til Hoffet i Berlin. Følgen blev, at de preussiske Tropper atter maatte gaa syd for Kongeaaen, og deres Afmarsch føltes som en mægtig Lettelse af Jyderne, da Wrangel lige i Forvejen havde

Fig. 297. Jydsk Bondestue 1848. (Efter Tegning af bayr. Løjtn. C. Warnberg.)

paabudt en Udskrivning af 4 Mill. Rdlr. som Erstatning, hed det, for de opbragte tyske Handelsskibe. Nu maatte Wrangel forlade Landet uden at faa Pengene indkrævede, og den 26. Maj fandtes der ikke mere nogen Fjende i Jylland.

Kampen fortsattes imidlertid i *Sundeved,* hvor Tscherning havde bragt den danske Hær op til en Styrke af 20,000 Mand. Man ønskede at sætte Mod i Befolkningen, der efter Slaget ved Slesvig saa sort paa den politiske Stilling, skønt Ploug havde anslaaet den rette Streng i sit dejlige Digt om Paaskeklokken. Den 28. Maj gik den danske Hær under Anførsel af Bülow og Schleppegrell fra Als over Sundet og angreb Forbundstropperne under General Halkett, der havde befæstet sig paa Toppen af Dybbølbanke. De blev trængte tilbage helt forbi Nybøl, hvorefter Træfningen fik sit Navn. Skønt den ikke var meget betydelig, havde den sit Værd ved at højne Landsoldatens Anseelse i Tyskernes

Øjne. Nogle faa Dage senere, den 5. Juni, der var Kongen af Hannovers Fødselsdag, besluttede Wrangel at fejre denne ved at tage Oprejsning og om muligt ikke blot drive Danskerne ud af Sundeved, men ogsaa følge efter dem over til Als. Han førte 17,000 Mand i Kamp mod vore 6000, og det lykkedes ham derfor at drive vore Tropper tilbage til *Dybbøl*bjerg, men henimod Aften, da Preusserne var spredte over et stort Omraade og trætte, gav Hedemann Befaling til Angreb, og „som en Blodsky" væltede de danske Tropper ned ad Bakkesiden og drev uimodstaaeligt

Fig. 298. To Chevaux-legers ved Arnen i Jylland (Tegn. af bayr. Løjtn. C. Warnberg.)

Fjenden tilbage, saa at vi ved Kampens Slutning indtog den samme Stilling som om Morgenen. Straks i Begyndelsen af Slaget var den norske Statholders Søn Løvenskjold, der deltog som dansk frivillig, bleven dødeligt saaret, og længere op ad Dagen ofrede to svenske frivillige Løjtnanterne Sommelius, der tillige var Digter, og Leijonhufvud deres Liv for Danmarks Sag. Med Rette skrev Digteren:

„Den dyre Broderpagt er bloddøbt vorden."

De to Smaakampe styrkede atter Befolkningens rystede Tillid, og det er værd at mærke, at Slaget ved Dybbøl er den eneste Fægtning i aaben Mark under vore slesvigske Felttog, hvor vi kæmpede med Preusserne og vandt afgjort Sejr.

Imidlertid fortsattes Underhandlingerne i London, og fra Stormagternes Side var man enig om, at en Deling af Sønderjylland var

den eneste forstandige Løsning af Stridsspørgsmaalet. Men hverken fra dansk eller fra slesvig-holstensk Side vilde man gaa ind her paa, og de venligsindede Magter søgte da at faa en Vaabenhvile i Stand. Endelig den 26. August førte Bestræbelserne til en *Vaabenstilstand* paa syv Maaneder, der sluttedes i Malmø under svensk Mægling. Det bestemtes heri, at baade de danske og preussiske Tropper skulde rømme Hertugdømmerne, som skulde besættes af indfødte Soldater; kun maatte Danmark beholde 2000 Mand paa Als til at bevogte sine Depoter, og Preussen paa tilsvarende Maade 2000 Mand i Altona. Oprørsregeringens Love blev aldeles ophævede, og i Stedet blev der indsat en Fællesregering paa fem Medlemmer, hvoraf Danmark og Preussen hver skulde vælge to, og det femte skulde vælges af dem begge i Forening. Regeringen skulde føres i Kong Frederiks Navn. Tanken med dette foreløbige Forlig var altsaa, at Hertugdømmerne uden Indblanding fra dansk eller tysk Side skulde leve deres eget Liv, men under Kong Frederiks Styrelse. Det Hele blev dog ganske illusorisk, thi først vilde man i Tyskland ikke gaa ind paa at anerkende Forliget, og da dette endelig fandt Sted, blev Vaabenstilstandens Bestemmelser slet ikke opfyldte fra tysk Side. De Medlemmer, som den danske Konge havde valgt til Fællesregeringen, fik ingen Anerkendelse. Den danske Befolkning blev mishandlet paa alle optænkelige Maader, og da den ikke vilde betale Skatter til Oprørsregeringen, der vedblev at fungere, blev Bønderne i Januar 1849 overfaldne af slesvig-holstenske Jægere og Dragoner ved *Brøns*. Tre blev dræbte og 37 saarede. Paa en Mindesten i Landsbyen staar den Indskrift:

„Ej Minde om en Glimredag,
Kun om et trofast Hjertelag".

Under disse Omstændigheder var det naturligt, at den danske Regering kun ventede paa de 7 Maaneders Udløb for at begynde den uundgaaelige Krig paany.

Efter det første Aars Felttog havde Kong Frederik i September mønstret sine Tropper paa Lerbæk Mark ved Vejle, og takket Hæren for dens Tapperhed og Trofasthed. Efter Revyen holdtes der Fest, ved hvilken Lejlighed der blev afsunget en Sang af H. P. Holst, hvori de skæbnesvangre Ord stod:

„Det skal ej ske!" Det Løfte har du givet.

Det, som ikke skulde ske, var den Deling af Slesvig, som nu igen var kommet frem, og som havde vundet en vis Tilslutning inden for selve Ministeriets Medlemmer, hvor bl. a. Tscherning saa mørkt paa vor

militære Stilling. England ønskede Slesvig delt ved en Linie tæt Syd for Flensborg, men Knuth vilde kun gaa ind paa en Linje langs Slien til Husum. Selv dette fandt ingen Tilslutning i den brede Befolkning. Da „Fædrelandet" skrev en ledende Artikel til Forsvar for en Deling, mistede det i faa Dage flere hundrede Abonnenter, saa at det fandt det klogest at slaa bak. Kongen selv følte stærk Uvilje imod en Deling af Slesvig, og det samme gjaldt om Nordslesvigs dansksindede Befolkning. Ved Festen paa Lerbæk Mark rejste han sig derfor op, efter at Sangen var afsunget, og sagde under øredøvende Jubel: „Det skal ej ske, det lover jeg". Martsministeriet følte nu sin Stilling rokket, og den 15. November udtraadte derfor de national-liberale Medlemmer. Næste Dag dannedes det saakaldte *Novemberministerium* stadig med A. V. Moltke som Premierminister og nu tillige som Udenrigsminister; P. G. Bang blev Indenrigsminister, General Hansen Krigsminister, Sponneck Finansminister, mens Bardenfleth vedblev at være Justitsminister og Zahrtmann Marineminister. Dog indtraadte der i Ministeriet to national-liberale, nemlig Madvig som Kultusminister og Clausen uden Portefølje. Novemberministeriet maa altsaa betegnes som nogenlunde frisindet, men i ringere Grad end dets Forgænger.

Dette fik dog ingen Betydning med Hensyn til det andet store Spørgsmaal, som ved Siden af Kampen for Sønderjylland fyldte Aaret 1848, idet Novemberministeriet i *Grundlovssagen* loyalt fulgte i Martsministeriets Fodspor uden at ændre Retningen. Efter at Martsministeriet var blevet dannet, og Ministerierne var oprettede, havde den nye Regering udarbejdet en Valglov til en grundlovgivende Rigsforsamling. Aldersgrænsen for Valgretten sattes til 30 Aar, og det bestemtes, at $^3/_4$ af Forsamlingens Medlemmer skulde vælges ved almindelig Valgret, medens den sidste $^1/_4$ af Pladserne skulde besættes ved Kongevalg. Denne Valglov blev fremlagt til Prøvelse i Stænderforsamlingerne i Roskilde og i Viborg, og Regeringen knyttede derefter de Bestemmelser til, at Valgkredsene skulde omfatte 12,000 Indbyggere, og at Vælgerne foruden 30 Aars Alderen skulde have et uplettet Rygte, egen Husstand og Raadighed over deres Bo. De valgte Medlemmers Tal bestemtes til 114, hvortil der altsaa kom 38 Medlemmer kongevalgte. Forsamlingen dannede kun eet Kammer.

Bestemmelsen om *Kongevalg* havde vakt stor Modstand fra Bondevennernes Side, men de konservative stod fast derved, og ogsaa imellem de national-liberale var der mange, som var bange for at lade den almindelige Valgret blive eneherskende. Da Valgene fandt Sted, syntes denne Frygt at blive bekræftet, da Vælgerne paa mange Steder blindt fulgte deres Partiførere og ikke saa paa Kandidatens personlige Egen-

skaber. Saaledes faldt Professor H. N. Clausen ved Valget i Præstøkredsen, som bestod af Byen og det omliggende Landdistrikt, for en Væver fra Mern, der oven i Købet sagdes at have været straffet. Bønderne havde foretrukket en af deres egne fremfor den fine Professor fra København, men da de om Aftenen efter Valget kørte ud af Præstø, blev de overdængede med Sten af den yngre Bybefolkning.

Den *grundlovgivende Rigsforsamling* traadte sammen den 23. Oktober 1848 paa Kristiansborg Slot. Den faldt i tre omtrent lige store Grupper, Højre, Venstre og Centrum, men Centrum, de national-liberale, var den betydningsfuldeste Del, der især kom til at præge Forhandlingerne. Constantin Hansen har foreviget Forsamlingen i sit berømte Billede, hvor de national-liberale opfylder hele Forgrunden og aabentbart spiller Hovedrollen. Ved Bordet staar *A. V. Moltke*, en ældre velvillig Skikkelse, let kendelig ved sit store Skærf, og lige over for ham støttet til Bordet og i Samtale med ham, en af de national-liberales yngre Kræfter, Bødkersønnen fra Kristianshavn *C. C. Hall*, der kom til at præge Frederik VII's senere Aar. Bag ved Hall ses to vandrende Skikkelser, det er *Andræ* og *Krieger*, den første militær, Opfinder af Forholdstalsvalgmaaden og Grundlægger af den danske Gradmaaling, en verdensklog, men skeptisk Natur, der tit i afgørende Øjeblikke veg tilbage for at paatage sig Ansvaret, skønt han vidste, hvad der burde gøres. Ved hans Side gaar A. Krieger, en af de lærdeste og kundskabsrigeste Mænd, som Danmark har ejet, men Studerekammermenneske og derfor uden den Sans for Kendsgerningerne, der betinger den virkelige Statsmand. Baade Andræ og Krieger ansaas dog med Rette for de national-liberales mest lovende Kræfter. I Forgrunden til venstre paa Billedet findes en Gruppe af ældre national-liberale; *H. N. Clausen* i gejstlig Dragt i Samtale med *Schouw* og *L. N. Hvidt*, medens *Bardenfleth* vandrer frem alene, og *Madvigs* Hoved skimtes henne ved Væggen under en af Lampetterne. I Forgrunden til højre staar Martsministeriets ledende Mænd i samtalende Gruppe; *Orla Lehmann* let kendelig paa sit skønne Ydre, dog skæmmet af en tiltagende Embonpoint; lige over for ham *Monrad* glidende frem i olympisk Ro og med sin sædvanlige Overlegenhed. Den Officer, der med ivrig Gestus løfter Haanden besværgende, er *Tscherning*, og han søger at overbevise sine to Kolleger *Knuth* og *Zahrtmann* om sine Anskuelsers Rigtighed. Endelig staar *Carl Ploug* yderst til højre, støttet paa sin Arm. Som den Frondørskikkelse han var, er han med Rette fremstillet ene paa Billedet.

Men medens de national-liberale satte deres Præg paa Forsamlingen, mødte dog baade Højre og Venstre frem med gode Mænd. *A. S.*

Fig. 299. Constantin Hansen: Den grundlovgivende Rigsforsamling.

Ørsted havde igen faaet Mod til at beskæftige sig med Politik, og *David* og *Algreen-Ussing* hørte nu rettest til i Højres Rækker. Sammesteds stod naturligvis Godsejerne og den udmærkede Jurist *J. E. Larsen*, samt *Bang*, der dog maa betegnes som halvt national-liberal. Venstre havde sine gamle Koryfæer *Balt. Christensen* og *J. A. Hansen*. Uden for Grupperne var *Grundtvig*, der i Løbet af de sidste ti Aar havde udviklet sig fra at være en Frederik VI's Mand til ivrig Demokrat med stor Tillid til den danske Bonde. Schouw blev Formand for Forsamlingen, og hans Virksomhed i de raadgivende Provinsialstænder har været en god Forberedelse hertil.

Det *Grundlovsudkast*, som blev forelagt for Forsamlingen, var forfattet af Monrad. Han var den mest begavede af Ministeriets Medlemmer, men tillige en uforbederlig Idealist, der ikke kendte til praktiske Betænkeligheder. Bestemmelserne gik ud paa, at der skulde oprettes to Forsamlinger i den kommende Rigsdag, et Folketing og et Landsting, begge valgte ved almindelig Valgret paa de samme Betingelser som Rigsforsamlingen. Hvad Kandidaterne til Tingene angaar, krævedes der kun en Alder af 25 Aar af Folketingsmændene, mens Landstingsmændene skulde være 40 Aar gamle og have Bolig i Amtet, hvorhos de ikke modtog Diæter. Disse Bestemmelser blev hurtigt Genstand for en ivrig Strid. Navnlig var man fra mange Sider betænkelig ved den *almindelige Valgrets* Indførelse, og der anførtes herimod til Forsvar, at naar det danske Folk havde vist en saadan Manddom i Kampen for Sønderjylland og kæmpet ved Slesvig og Dybbøl, maatte man ogsaa politisk have Tillid til det. Med Pligterne fulgte Rettighederne. Da Novemberministeriet tre Uger efter Rigsforsamlingens Sammentræden afløste Martsministeriet, medførte dette som sagt ikke nogen Forandring i Drøftelsen, og Monrad begyndte nu en ivrig Agitation, for at man skulde bevare de Betingelser, som han havde sat ind deri. Da han ikke var Medlem af Rigsforsamlingen, mødtes han med Medlemmerne om Aftenen i Hotel d'Angleterre og optraadte som en ivrig Sagfører for sit Standpunkt. Som Modtræk herimod foreslog *J. E. Larsen*, at man kun skulde have eet Kammer paa 150 Medlemmer, hvoraf de 50 skulde vælges ved almindelig Valg paa den af Monrad foreslaaede Maade, mens de 100 skulde vælges efter Stændervalgloven i noget ændret Skikkelse. Saaledes vilde Rigsdagen blive et virkeligt Udtryk for Folket, ikke blot for det Parti, der fik Majoritet, og i Stedet for at føre en haabløs Kamp i et Overhus vilde de konservative blive tvungne til at optræde i det folkevalgte Kammer paa lige Vilkaar med Demokraterne. Men Forslaget vandt ingen Tilslutning, og det samme gjaldt om Prokurator *Jespersens* Forslag om en lav Skatteydelse af 10 Kr. som Betin-

gelse for Valgretten til Folketinget, eller at Vælgerne skulde sidde inde med en Besiddelse af 2 Skp. Hartk. Alle Forsøg paa at komme den almindelige Valgret til Livs viste sig haabløse. Den eneste Indrømmelse, som de konservative opnaaede, var, at det *Bruun-Jespersenske Forslag* blev vedtaget, hvorefter man af dem, der skulde vælges til Landstingsmænd, krævede en aarlig Indtægt paa 2400 Kr. eller 400 Kr. Skatteydelse. Tillige udvidedes Valgkredsene til Landstinget til at omfatte

Fig. 300. Danske Soldater før og i Aaret 1848. (Tegning af R. Christiansen.)

større Arealer, og Valgene foretoges indirekte, d. v. s. ved Valgmænd. „*Danmarks Riges Grundlov*“ kom dog kun til at gælde for Kongeriget Danmark, idet der paa Grund af Krigen ikke havde været Repræsentanter til Stede for Sønderjylland i Forsamlingen. Den blev stadfæstet den 5. Juni 1849 af Kongen, hvorpaa Rigsforsamlingen skiltes ad.

Paa dette Tidspunkt var det *andet Aars Felttog* forlængst begyndt. Da det var klart, at man fra tysk Side ikke mente det alvorligt med Fredsunderhandlingerne, blev Vaabenstilstanden opsagt fra dansk Side til den 26. Marts. Paa Englands Opfordring blev den dog forlænget med 8 Dage, men dette blev til Danmarks Skade. Da den danske Hær den 3. April baade fra Kolding og fra Als med en Styrke paa 40,000 Mand rykkede ind i Slesvig, havde en Mængde Forbundstropper faaet Tid til at komme derop. Under den preussiske General Prittwitz stod 46,000 Mand, hvorhos Oprørerne selv stillede med 20,000. Den svagere

danske Hær blev efter hæderlige Fægtninger, især den 6. April ved *Ullerup*, nødt til at gaa tilbage, dels til Jylland og dels til Sundeved.

Men samme Aften som Ullerupfægtningen havde staaet, kom der et Ulykkesbudskab, der fyldte alle danske med Sorg. Det havde oprindelig været Planen, at Flaaden skulde medvirke i Angrebet paa Slesvig ved at beskyde Eckernførde, men da de danske Tropper paa Grund af Vaabenstilstandens Forlængelse ikke var naaet tilstrækkeligt

Fig. 301. Eckernførde. (Tegn. og litogr. af W. Heuer 1844.)

langt ned i Hertugdømmet, før de igen maatte gaa tilbage, var en saadan Optræden fra Marinens Side bleven formaalsløs. Alligevel lod man Linjeskibet „Kristian VIII“ tillige med Fregatten „Gefion“ og to Slæbedampere Skærtorsdag d. 5. April med Paalandsvind løbe ind mod *Eckernførde* til en „Demonstration“ mod Fjenden. Slesvig-Holstenerne havde bygget Batterier i Land, og Kampen forløb derfor meget uheldigt for vore Orlogsskibe. Da de vilde forlade Fjorden, blev de hindrede af Vinden, saa at Damperne maatte opgive at slæbe dem ud. De var nu overladte til deres Skæbne, og „Kristian VIII“ blev skudt i Brand og sprang i Luften, mens „Gefion“ maatte overgive sig. Vel havde dette Tab ikke nogen Indflydelse paa Krigens Gang, da Danmark til Trods derfor var Tyskland fuldstændigt overlegen til Søs, men det gjorde et sørgeligt Indtryk paa Befolkningen i Danmark, og de Efterretninger, som kom fra Hæren, skulde foreløbigt ikke løfte Stemningen.

Imidlertid fjernede Krigsminister Hansen General Krogh og hans Stabschef, Læssøe, fra Overkommandoen, ret som om de havde noget Ansvar for Begivenhederne i Eckernførde, og i Stedet for overtog General *Bülow* Ledelsen. Den 20. April trængte Oprørerne under General Bonin ind i *Kolding*. Da Bülow den 23. søgte at jage dem ud, lykkedes det ham ganske vist efter en blodig Kamp, men Bonin beskød sydfra den aabne By, saa at der udbrød Ildebrand mange Steder, og Danskerne maatte igen forlade Kolding, for at Byen ikke skulde blive aldeles ødelagt. Efter en mindre Kamp ved Gudsøpasset mellem Kolding og Fredericia trak Hovedstyrken af den danske Hær sig tilbage til denne Fæstning. Bonin blev staaende med Oprørshæren foran Fredericia og begyndte at belejre den, mens Prittwitz med de tyske Tropper fulgte efter General Olav Rye, der langsomt trak sig op igennem Jylland. Med blot 6—7000 Mand bød han den langt overlegne Fjende Trods, og hver Gang Prittwittz var i Færd med at omgaa ham, forstod han at trække sig tilbage i rette Øjeblik for at indtage en ny fordelagtig Stilling, hvori han kunde opholde Fjenden. Saaledes foretog han i Maj og Juni Maaneder sit berømte Tilbagetog gennem Horsens, Skanderborg og Aarhus, og han forskansede sig paa Halvøen Helgenæs, mens Prittwitz blev staaende tæt syd for Aarhus.

Det var en tung og trykkende Forventningstid i Forsommeren 1849. Fra Felten hørte man intet nyt, og vor Hær stod splittet i tre Dele paa Helgenæs, i Fredericia og paa Als. Lige over for den stod Tyskerne med overlegen Styrke. Men de havde glemt, at Danskerne var Herrer paa Søen, og at det derfor stod i deres Magt uset at samle deres Kræfter paa eet Punkt og kaste sig over deres Fjender. Ved *Fredericia* stod Bonin med 16,000 Mand, og han havde bombarderet Byen og lagt en Del af den i Aske. Hans Belejringsværker nærmede sig til Fæstningen, men Forbindelsen med Fyen var endnu uafbrudt, saa at der bestandigt kunde overføres friske danske Tropper. Kommandanten Oberstløjtnant *Lunding* røgtede paa den fortræffeligste Maade sit Hverv. Da holdt Bülow sit Krigsraad i Vejlby Præstegaard paa Fyen, og man besluttede at trække Styrker til fra Als under de Meza og fra Jylland under Rye selv. Uden at Belejringshæren vidste noget derom, blev alle Forberedelser trufne til det store Udfald, som skete den 6. Juli Kl. 1 om Morgenen af de fire Brigader de Meza, Schleppegrell, Moltke og Rye. 19,000 danske stormede de fjendtlige Forskansninger, og Kl. 6 om Morgenen, da Morgensolen lyste over Valpladsen, var Fjenderne overalt paa Flugt. Store Afdelinger blev afskaarne og fangne, saaledes hele den 4. holstenske Bataljon, der maatte overgive sig ved Randsfjord. Ialt tog vi 2000 Fanger, og Oprørernes hele Tab

beløb sig til 3000 Mand. Desuden blev en Mængde Belejringsskyts og andre Vaaben gjort til Bytte. Det er vel Treaarskrigens smukkeste Sejr.

Men Sejren var købt med store Ofre, og først og fremmest følte man Tabet af Olav Rye smerteligt. Hans Lig blev fundet efter Slaget; han havde mødt Heltedøden, da han til Fods i Spidsen for sin Brigade ledede Stormen paa Treldeskansen. Saa mange faldt omkring ham, at det siden hed om en falden Kammerat: „Han gik til Ryes Brigade". Intet Navn lyser med skønnere Glans end hans, paa hvis Mindesten der blev skrevet:

Fig. 302. Olav Rye (Efter Litogr.)

„Drog han tilbage,
Var det med Hæder,
Stormed han fremad,
Var det til Sejr."

Foruden ham faldt omtrent 500 Officerer og Menige og 13—1400 blev saarede. Niaarsdagen efter Slaget rejstes der et Minde for „den tapre Landsoldat" (af Bissen) i den By, som havde set denne Vaabendaad. Han staar med Foden paa en erobret Kanon og holder Geværet i venstre Haand, mens han svinger Bøgegrenen i den løftede højre.

Fire Dage efter Fredericiaslaget blev der i Berlin sluttet en Vaabenstilstand paa seks Maaneder med Preussen, som nu ønskede at trække sig ud af Kampen. Paa begge Sider gik man ud fra, at Sønderjylland skulde være selvstændigt inden for det danske Rige, og for saa vidt havde man altsaa fjernet sig fra Martsprogrammet, men ogsaa for Slesvig-Holstenerne betød dette et stort Nederlag. Holsten vedblev at staa under Statholderne Beseler og Reventlow-Preetz, medens Slesvig skulde styres af en *Kommission* paa tre Medlemmer, en dansk, Kammerherre Tillisch, en Preusser, Grev Eulenburg og som Opmand en Englænder, Oberst Hodges. Styrelsen skulde foregaa i Kongen af Danmarks Navn, og for at skaffe den Lydighed skulde Sydslesvig besættes af 6000 Preussere, Nordslesvig af 2000 (senere 4000) svenske og norske Soldater. Det sidste Sted blev der holdt udmærket Orden, men i Sydslesvig kunde Kommissionen saa godt som intet udrette, da Preusserne hemmeligt og aabenlyst understøttede Oprørerne. Skatterne blev

Fig. 303. Episode af Soldaternes Hjemkomst i September 1849.
(Efter Maleri af D. Monies.)

sendte til Rendsborg i Stedet for til Flensborg, og Befolkningens Ungdom blev udskrevet til Krigstjeneste samme Steds. Det var klart, at Tilstanden kun kunde være foreløbig, men Ordningen havde den Betydning, at den uddybede Modsætningen mellem Nord- og Sydslesvig og talte for Delingstanken. Da vore Tropper vendte hjem fra Felttoget, blev de overalt modtagne med Begejstring, og Indtoget i København blev et storslaaet Minde for alle Deltagerne.

Atter drøftede man inden for Ministeriet Grundlaget for en endelig Fred. Madvig talte kraftigt for *Slesvigs Deling*, og Clausen, Sponneck og Bardenfleth sluttede sig til ham, men de kunde ikke trænge igennem med deres Mening. I Stedet for blev det vedtaget, at der skulde kræves en *Forfatningsforbindelse mellem Kongeriget og Slesvig*, og at de to Sprog skulde være ligeberettigede. Men fra anden Side saa man den gamle *Helstatstanke* dukke op paany med A. S. Ørsted som Tolk. Det Standpunkt, som endelig sejrede, gik ud paa *Monarkiets Tredeling* med en Fællesforfatning og tre særlige Forsamlinger: For Danmark, for Sønderjylland og for Holsten. Med Tyskland naaede man endelig den 2. Juli 1850 til en „ren og simpel“ *Fred i Berlin*, hvorved begge Parter forbeholdt sig deres tidligere Rettigheder. Samtidigt undertegnedes der i *London en Protokol* mellem de ikke-tyske Stormagter og de skandinaviske Riger, hvormed man fastslog det danske Monarkis Udelelighed. Tanken var, at Arveprinsen af Oldenborg, „Fætter Peter“, skulde tiltræde Regeringen efter Frederik VII's Død. Kongen mente nu, da Arvefølgesagen var i Orden, at kunne følge sit Hjertes Valg, og han indgik derfor Ægteskab til venstre Haand med Louise Rasmussen, der blev ophøjet til *Lensgrevinde Danner*.

Men saa meget var i hvert Fald naaet, at vi uden Indblanding kunde gøre Regnskabet op med Slesvig-Holstenerne. De havde faaet god Tid til at ruste sig, og tre Dage før Stilstanden var til Ende rykkede de ind i Sønderjylland og indtog en stærk Stilling ved Isted. Deres Hær var bragt op til 34,000 Mand, hvoraf dog en Tredjedel var tyske frivillige, og Anførslen var betroet til en ny preussisk General, Willisen. Tre Dage senere gik den danske Hær, der var paa 38,000 Mand, dels fra Fyn og Als, dels fra Jylland, ind i Slesvig. Anføreren General Krogh var en født Slesviger, Stabschefen var ligesom forrige Aar Oberst Flensborg. Forpostfægtningen stod den 24. Juli ved Helligbæk midt i Angel, men den afgørende Kamp maatte opsættes til den næste Dag. Den 25. Juli kom det største Slag til at staa, som Danskerne har udkæmpet siden vor Histories Begyndelse. Ved Daggry rykkede vi frem fra Helligbæk og indtog *Isted* By. Da kom der Melding om en stor Ulykke paa venstre Fløj, da den fjendtlige Brigade v. d. Horst

Fig. 304. Slaget ved Isted. (Efter Maleri af N. Simonsen.)

paa en Løbebro var gaaet over Langsøen og trængt midt ind mellem de danske Tropper. Den angreb General Schleppegrell, just da han rykkede gennem Øvre Stolk, og han blev dødeligt saaret af en Kugle gennem Hovedet. Paa samme Tid faldt Oberst Læssøe, Armeens største Begavelse, der endnu ikke var 39 Aar gammel, ved Angrebet paa Gryde Skov længere mod Vest. Men Oberstløjtnant Henckel bragte atter Orden til Veje ved Øvre Stolk, og snart saa man ved hans Side *de Meza*, der til Trods for sin Sygdom havde erklæret sig villig til at overtage Schleppegrells Brigade. Fjenden blev nu kastet tilbage overalt paa denne Kant af Valpladsen.

Fig. 305. Schleppegrell. (Lit. efter Tegn. af Gertner.)

Men ved Meldingen om Uheldet paa venstre Fløj havde General Krogh afsendt Befaling til højre Fløj under Oberst Schepelern om at gaa tilbage til Hovedstyrken for ikke at blive afskaaret. Schepelerns Afdeling stod paa dette Tidspunkt i Ryggen paa Fjenden ved Skovby, og et fortsat Angreb vilde uden Tvivl have medført Fjendens fuldkomne Undergang. Da ankom den ulykkelige Ordre om Tilbagegang, og Schepelern adlød denne Ordre, skønt Oprørernes Linjer var i Færd med at vige paa alle Punkter. Saaledes blev Slesvig-Holstenerne ganske vist slaaede, men Vejen for Tilbagetoget stod aaben for dem. Om Aftenen besatte Sejrherrerne Slesvig. Kampen havde kostet os 3—4000 døde og saarede, Oprørerne havde mistet 1500 Fanger.

Den gamle Vold *Danevirke*, der „har saa mangen Tørning holdet", blev nu atter befæstet, og det samme gjaldt om Mysunde mod Øst, og Frederiksstad mod Vest. Willisen blev af Statholderskabet nødt til at foretage nye Angreb, skønt han selv ansaa dem for haabløse. Den 12. September kastede han 15,000 Mand frem mod *Mysunde,* men Krabbe slog ham tilbage med stort Tab. Endnu uheldigere gik det ham ved *Frederiksstad,* hvor Beskydningen varede fra den 29. September til den

4. Oktober. Den danske Kommandant i Byen var Oberstløjtnant *Hans Helgesen*, en Nordmand, der før Oprørets Begyndelse havde opholdt sig længe her i Marsken og kendte den ud og ind. Den sumpede Egn var delvis bleven sat under Vand, og Angrebet paa den brændende By, der navnlig fandt Sted om Aftenen den 4. Oktober, kunde derfor kun ske ad Digerne. Men det blev Gang paa Gang kastet tilbage med uhyre Tab, og især var Stormen paa Mølleskansen blodig. Forgæves var Slesvig - Holstenernes Tapperhed, og paa deres Flugt blev de aldeles oprevne.

Fig. 306. Hans Helgesen hilser Fjenden fra en Skanse ved Frederiksstad (Lit. efter N. Simonsen.)

Hermed havde Krigen Ende. Regeringskommissionen havde opløst sig ved det tredje Felttogs Begyndelse, og *Tillisch* var bleven indsat som overordentlig *Regeringskommissær*. Efterhaanden som det danske Herredømme skred frem mod Syd, indtraadte der ordnede Tilstande. Loyale Embedsmænd afløste overalt de utro, og Sprogreskriptet fra 1840 blev nu for første Gang gennemført i sin fulde Udstrækning. Haderslev Latinskole fik danske Lærere og dansk Undervisningssprog, og Toldgrænsen blev flyttet fra Kongeaaen til Ejderen. Det tyske Forbund tænkte nu endelig paa at bringe Orden til Veje i Forbundstaten *Holsten*. En østrigsk og en preussisk Hærafdeling besatte i Begyndelsen af 1851 Landet, efter at Willisen havde faaet sin Afsked, og Statholderskabet havde nedlagt sine Embeder. Men Preusserne og Østrigerne nægtede at overlevere det til Kongen af Danmark, før de havde faaet Sikkerhed for, hvorledes dets fremtidige Skæbne vilde blive.

Nu fulgte i Begyndelsen af samme Aar den Ordning af Sprogfor-

holdene i Sønderjylland, som senere skulde blive Genstand for saa megen Kritik. Tillisch havde overdraget Gennemførelsen til en født Nordslesviger, *A. Regenburg,* men de saakaldte Sprogreskripter kom dog til at bære Tillischs Navn. Den rent danske Del (Nordslesvig indtil Flensborg) fik dansk, den rent tyske Del (syd for Slesvig og den frisiske Del) fik tysk Rets-, Kirke- og Skolesprog. Der herskede ikke paa nogen af Siderne Tvivl om, at dette var en ganske retfærdig Ordning. Men i den mellemliggende Del, navnlig i Landskabet *Angel* (men dog ikke helt ned til Slien) paabød man, at begge Sprog kunde benyttes i Retssager efter Parternes Ønske; i Kirken prækedes der skiftevis paa Dansk og Tysk, og i Almueskolen indførtes der dansk Undervisningssprog med fire Timer ugentlig i Tysk. For Købstædernes Vedkommende blev Gudstjenesten i den nordlige dansktalende Del holdt skiftevis paa de to Sprog, og enhver kunde frit vælge, hvilket Sprog han vilde have anvendt til de kirkelige Handlinger. Af de tre Latinskoler fik den i Haderslev dansk, den i Slesvig tysk, og den i Flensborg blandet Undervisning i Sprog. Tillige oprettedes der en øverste Domstol, kaldet Appellationsretten, for Sønderjylland med Sæde i Flensborg. Ganske vist var det danske Sprog uddøende i Mellem-Angel, hvor det indførtes som Undervisningssprog, men man kan ikke undre sig over, at Datiden efter en sejrrig Krig ikke vilde opgive Haabet om at kunne genvinde det saa nyligt tabte. Bortset fra Angel stemte Sprogreskripterne ganske med de faktiske Forhold. Men i Tyskland vakte de den største Forbitrelse, og der rettedes fra nu af i Pressen, senere ogsaa paa Folkemøder og i Landdagene de voldsomste Angreb paa Regeringens hele Fremfærd i Slesvig, der vedblev at være Stridens egentlige Kærne. Ingen Handling fra dansk Side har i den Grad som Tillischs Sprogreskripter bidraget til at skabe Forbitrelse i Tyskland mod Danmark, der betragtedes som en tyrannisk Undertrykker. Harmen tager sig saa meget mærkeligere ud nu, da man kan sammenligne den med Preussernes senere Fremfærd i Hertugdømmerne, hvor de har indført tysk Skole- og Retssprog overalt lige fra Nord til Syd uden en eneste Times dansk Sprogundervisning.

I Februar 1851 var den danske Hær vendt tilbage fra Krigen. Fra det trofaste Flensborg nordpaa var dens Marsch et uafbrudt Triumftog. Overalt modtoges den med Folkets Jubel og Taknemlighed. I tre Aar havde det lille Danmark udholdt en haard Kamp mod en overlegen Fjende. Det havde været en skøn Tid fuld af opofrende Fædrelandskærlighed. Kong Frederik havde stolet trofast paa sit Folk, og Folket paa sin Konge. Ved denne Enhed var Sejren bleven mulig. Kun faa var de, der saa, at man ikke havde naaet, hvad man havde opstil-

let som Maalet i Martsdagene. Grundloven skulde ogsaa have været udstrakt til Slesvig. Men det var umuligt at vinde de tyske Stormagter herfor, og man maatte tage Hensyn til dem, fordi deres Tropper stod i Holsten, og fordi Spørgsmaalet om Arvefølgen i den danske Stat kun kunde løses ved deres Medvirkning.

Af de Overanførere, som overlevede Krigen, døde General Bülow 1858 paa Sandbjerg i Sundeved, General Hedemann 1859 i København og General Krogh sammesteds 1860. Alle tre var de fødte i Slesvig i den Landsdel, som de havde kæmpet for at genvinde. Ved Frederik VII's Død var af Mændene med de store Navne saaledes kun de Meza tilbage.

Forhandlingerne om det danske Monarkis Indretning under Frederik VII.

Det var nu blevet klart for Danmark, at Ejderpolitikken maatte skrinlægges, og der var dannet et *Helstatsparti* herhjemme, som vilde søge at skabe den stærkest mulige Sammenslutning med Slesvig gennem Bevarelsen af Holsten. Forholdene var ikke ugunstige. De tyske Stormagter var trætte af det slesvig-holstenske Røre og ønskede at faa Spørgsmaalet løst. Sejrene i 1850 havde yderligere styrket Danmarks Anseelse. Fra Rusland lod man sig forstaa med, at man var villig til at lade Prins Peter af Oldenborg falde som Kandidat til den danske Trone, og da vi sendte *Prins Kristian af Glücksborg* til Møde med Kejser Nikolaus i Varsjava, var den danske Prins saa heldig at gøre et meget gunstigt Indtryk paa Czaren. Tanken om hans Kandidatur dukkede derfor nu op og vakte almindelig Sympati fra alle Sider.

Foreløbigt gjorde Regeringen et Forsøg paa at jevne Spørgsmaalet uden Indblanding fra Udlandet. En Række ansete Mænd blev sammenkaldte i Maj 1851 til et Møde i Flensborg til Forhandlinger om Monarkiets Ordning *(„Notablerne")*. Her var der baade Repræsentanter for Kongeriget og for Holsten, men det lykkedes ikke at komme til Enighed om Regeringens Forslag, der gik ud paa at faa Slesvig i nøjere Forfatningsforbindelse med Kongeriget, mens Holsten kun skulde knyttes løsere dertil. Under disse Omstændigheder fandt der i Juli et *Ministerskifte* Sted i Danmark, hvorved A. V. Moltke vedblev at være Premierminister, men Ministeriet fik en endnu svagere national-liberal Farve, end det havde været Tilfældet med Novemberministeriet. Efter at den fredelige Overenskomst var strandet, erklærede Frederik VII, at han af *fri Magtfuldkommenhed* vilde ordne Monarkiet som Helstat, og at han vilde tilvejebringe „en organisk og ensartet *forfatningsmæs-*

sig Forbindelse af samtlige Landsdele til et samlet Monarki". Dette betød, at Forbindelsen mellem Slesvig og Holsten skulde ophøre, men at Sønderjylland ikke skulde blive knyttet nærmere til Danmark, end det var Tilfældet med Holsten („Aftalerne af 1851—52").

Den 27. Januar 1852 fandt de endelige Skridt Sted til at ordne baade Forfatningsspørgsmaalet og Arvesagen, idet Ministeriet A. V. Moltke opløstes, og *Bluhme* blev Førsteminister. Ved Siden af ham var Ministeriets betydeligste Kræfter Krigsministeren C. F. Hansen, Finansministeren Sponneck, H. Reventlow-Criminil og Karl Moltke som Ministre for Holsten og Slesvig, den sidste en trofast Holstener af konservativ Farve, der stammede ned fra Frederik V's bekendte Yndling. Saaledes forsvandt de sidste Spor i Kongens Raad af den national-liberale Bevægelse fra 1848, men da A. V. Moltke tog Afsked med Kongen efter at have ledet de tre første Ministerier under vor Frihedstid, sagde han de smukke Ord: „Skulde D. M. igen have Brug for min Tjeneste, saa er jeg en Moltke." Det nye Ministerium var *konservativt* og et *Helstatsministerium*, der altsaa satte det som sit Formaal at bevare alle de Lande under Frederik VII's Scepter, som han havde arvet fra sin Fader. Allerede Dagen efter, den *28. Januar 1852*, udstedte derfor Kongen uden Medvirkning fra Rigsdagens Side den berømte *Kundgørelse*, hvori Grundtrækkene for den nye Helstatsforfatning var nedlagte. Dens Hovedindhold var, at „Forbindelsen mellem Monarkiets forskellige Dele til et velordnet Hele [skulde] opretholdes og befæstes, foreløbigt gennem de fælles Anliggenders Bestyrelse ved fælles Autoriteter og dernæst gennem en for Behandlingen af de fælles Anliggender fælles Forfatning". De for alle Monarkiets Dele fælles Anliggender skulde behandles af Udenrigs-, Finans-, Krigs- og Marineministeriet;

Fig. 307. K. A. Bluhme. (Tegning af V. Gertner.)

de særlige Anliggender for Kongeriget af Justits-, Indenrigs- og Kultusministeriet; for Hertugdømmerne henholdsvis af Ministeriet for Slesvig og af Ministeriet for Holsten-Lauenborg. Fremdeles lovedes det, at Provinsialstænderne, baade de slesvigske og de holstenske, skulde udvides „ad forfatningsmæssig Vej“, saa at ethvert af Hertugdømmerne fik en Repræsentation med besluttende Myndighed. Derimod ophævedes alt Fællesskab mellem dem i Bestyrelse og Retspleje. Den danske og den tyske Nationalitet i Slesvig skulde have fuldkommen Ligeberettigelse og kraftig Beskyttelse.

Skønt det vakte Misstemning i Danmark, at Slesvig nu ikke skulde komme i nærmere Forhold til Kongeriget end Holsten, havde man dog naaet store Fordele ved Kundgørelsen, og det var vistnok med Rette, at Bluhme pegede paa, at den angivne Ordning var „det yderste, der kan opnaas, det eneste, der kan opnaas uimodsagt, det eneste, der kan opnaas i Fred og Ro“. Østrig og Preussen var nu tilfredse, da de desuden mente at kunne slutte af de foregaaende „Aftaler“ (Udtrykket „forfatningsmæssig Forbindelse“), at den nye Fællesforfatning ikke skulde komme i Stand uden Medvirkning af de slesvigske og holstenske Stænder. Deres Tropper rømmede derfor i *Februar 1852 Holsten*, som atter overlodes til Kongen som retmæssig Landsherre. Saaledes var Danmark efter fire farefulde og vanskelige Aar omsider befriet for Udlandets Indblanding, og Kongen var atter Herre inden for sine Landes Grænser.

Ministeriet Bluhme stod saaledes ret stærkt i den offentlige Mening, skønt det ikke havde Flertal i den danske Rigsdag. Bondevennerne under Tscherning var enige med Ministerchefen i, at Ejderpolitiken var uigennemførlig, og at man derfor skulde støtte Regeringen i dens Storpolitik, naar den til Gengæld bevarede Junigrundloven i Kongeriget. De nye Valg til Folketinget foregik derfor under ringe Deltagelse. Men et stort Arbejde laa for den nye Regering; den skulde endelig løse Arvefølgespørgsmaalet og den skulde ikke alene tilvejebringe en Fællesforfatning for hele Monarkiet med de deraf følgende nødvendige Indskrænkninger i den danske Grundlov, men ogsaa skabe to lovgivende Forsamlinger for Slesvig og for Holsten-Lauenborg. Modstand vakte allerede Spørgsmaalet om *Toldenheden*, idet Regeringen vilde forlægge Toldgrænsen fra Ejderen til Elben. Men med endnu mere Uvilje saa mange i Danmark paa Løsningen af *Arvefølgespørgsmaalet.* Herom kom det til Forhandlinger, ikke alene med Rusland, men ogsaa med *den augustenborgske Hertug.* Vi gik ind paa at betale 3 Mill. Rdlr. til Hertugen, mod at han afstod alle sine Godser paa Als og paa Slesvigs Fastland til den danske Krone, og lovede at bosætte sig uden for Her-

tugdømmerne samt ikke at foretage sig noget mod den nye Tronfølgeordning i det danske Monarki. Samtidigt var Repræsentanterne for de fem Stormagter og for Sverige-Norge traadte sammen i London, og den 8. Maj 1852 underskreves her den saakaldte *London-Traktat,* hvori Magterne erklærede, at det danske Monarkis Opretholdelse i sin Helhed var en politisk Nødvendighed for den europæiske Ligevægt. Den, der var nærmest til den danske Trone efter Kongeloven, var Kong Frederik VII's Faster *Prinsesse Charlotte af Hessen*, og man enedes om, at baade hun og hendes Børn i Ægteskabet med Landgrev Vilhelm af Hessen skulde give Afkald paa deres Rettigheder til Fordel for Prins Kristian af Glücksborg, der var gift med Landgrevindens næstældste Datter Louise. Naar man fra dansk Side foretrak denne frem for de andre Kongsemner, som kunde komme i Betragtning, var Aarsagen, at han tillige med sin Hustru havde vist sig fuldt loyal under Oprøret, og under sit lange Ophold i København var vokset helt sammen med de danske Forhold. Czaren overdrog sine Fordringer paa den gottorpske Del af Holsten til Prins Kristian, dog med Forbehold for det Tilfælde, at dennes mandlige Efterkommere skulde uddø. For yderligere at sikre den nye Ordning bevægede man senere Hertugen af Oldenborg til at opgive sine Krav paa Danmark.

Fig. 308. Satirisk Billede af Tscherning og Bønderne.

Saaledes var Arvespørgsmaalet bragt i Orden for Europas Domstol, men endnu krævedes den danske Rigsdags Samtykke. Her mødte Regeringen uventet Modstand, idet *Gehejmearkivar Wegener* i et Flyveskrift pegede paa Farerne ved, at man ophævede Kongelovens Arvefølge for Kongeriget og Slesvig og afskaffede den kvindelige Arvegang. Herved brød man nemlig det Baand, som i 1721 var bleven knyttet mellem Danmark og Sønderjylland. Wegeners Skrift blev modtaget med stærk Misbilligelse fra Regeringens Side, men i det national-libe-

rale Parti greb man med Iver hans Argumenter og aabnede en kraftig Valgkamp, da Regeringen havde opløst Folketinget. Alligevel lykkedes det Ministeriet ved bestandigt at pege paa „den europæiske Nødvendighed“ at faa Flertal i den nye Rigsdag. Hertil bidrog det stærkt, at Tscherning og hans Venner ivrigt støttede Ministeriets Politik. Følgen blev da, at efter en ny Opløsning gennemførte den følgende Rigsdag baade Tronfølgeloven og Toldloven i Sommeren 1853 paa et Tidspunkt, da Stemningen i København var meget nedtrykt paa Grund af den voldsomme *Kolera,* som rasede i Byen.

Men kort i Forvejen var *A. S. Ørsted* indtraadt i Ministeriet og bleven Premierminister. Det blev saaledes ham, der fik den Opgave at gennemføre Fællesforfatningen, og han forelagde et Forslag, der gik ud paa, at Rigsdagen skulde foretage den fornødne *Indskrænkning i den bestaaende Grundlovs Rækkevidde* uden at faa Indflydelse paa den nye Forfatnings Tilblivelse, ja endogsaa uden at faa meddelt til Efterretning, hvorledes denne vilde komme til at se ud. Han nøjedes ikke engang med at foretage de nødvendige Beskæringer, men foreslog desuden andre Ændringer, som ikke paakrævedes af den nye Helstatsforfatning, navnlig at man skulde udelade Reglerne for Valgretten til Rigsdagen af Grundloven.

Men nu blev der Uro i hele Lejren. Det var ikke alene de national-liberale, som var Ministeriets bestemte Modstandere, ogsaa *Bondevennerne skilte sig nu fra det.* Tscherning saa sit Haab skuffet om at faa den nyvundne Frihed bevaret for Kongeriget, og han erklærede det for umuligt at gaa ind paa Regeringens Forslag. Dog ønskede han personlig endnu ikke noget egentlig Brud med de konservative Helstatsmænd. Monrad foreslog imidlertid i Folketinget en *Mistillidsadresse* til Ministeriet, og den blev vedtaget her og i Landstinget. Men Ministeriet blev roligt siddende. Som Modtræk forlangte Ørsted af Kongen, at han skulde *afskedige* Monrad som Biskop, Hall som Generalauditør og Andræ som Lærer ved den militære Højskole, og nødtvungent gik Frederik VII ind herpaa. Tillige lod man det regne med Procesanlæg mod Oppositionens Blade. Denne Fremgangsmaade vakte stor Forbitrelse og bidrog til at svejtse Regeringens Modstandere yderligere sammen. Men Ørsted gik roligt videre ad den Vej, han var slaaet ind paa. Da Rigsdagen ikke vilde vedtage Grundlovsindskrænkningen, lod han Kongen enevældigt udstede *(„paaoktroyere“)* Fællesforfatningen. Den *26. Juli 1854* udkom da den nye *Fællesforfatning*, hvorefter der indførtes et Rigsraad paa 50 Medlemmer; de 30 valgt af Kongerigets og Hertugdømmernes Forsamlinger og de 20 kongevalgte. Dette Rigsraads Myndighed blev stærkt begrænset. Det fik besluttende Myndig-

hed m. H. t. Paalæggelsen af Skatter og Optagelse af Statslaan, men ved den almindelige Lovgivning i Fællesanliggender blev det kun raadgivende. Forinden havde Ørsted ogsaa ladet Kongen benytte den enevældige Magt i Hertugdømmerne, som han endnu sad inde med, til at skabe to lovgivende Forsamlinger, idet de bestaaende *Stænderforsamlinger* blev omformede og fik Skattebevillingsret. Men de øvrige Friheder, som fandtes i Kongeriget, var ikke sikrede i Hertugdømmerne, og i Sønderjylland, hvor Flertallet af Befolkningen var dansksindet, fik ved Ørsteds Lov Slesvigholstenerne Overvægten i den nye Stænderforsamling i Flensborg.

I Efteraaret 1854 traadte Rigsdagen igen sammen, og paa Forslag af Hall vedtog den en ny *Adresse* til Ministeriet, men som Svar herpaa blev Folketinget øjeblikkelig opløst. Bevægelsen i Landet var nu bleven saa stærk, at Regeringens Modstandere kom ind med en knusende Majoritet. Allerede længe havde Frederik VII været ængstelig for, at den kraftige Politik, som hans Førsteminister drev, skulde ende med at berøve ham Folkets Kærlighed. Den store Krig, som var udbrudt i Europa mellem Vestmagterne og Rusland, „*Krimkrigen*“, havde desuden overalt givet Frihedspartierne Vind i Sejlene, og da den russiske Fæstning *Sebastopol* faldt i Oktober 1854, hilstes det med Jubel ogsaa i Danmark. Nu foretog Kongen efter Folketingets Opløsning sammen med Grevinde Danner en hurtig Rejse til Hertugdømmerne, og han fik Indtrykket af, at Stemningen ogsaa her var imod Ministeriet Ørsted. Det var navnlig Landdrosten i Pinneberg *L. N. Scheele,* der paavirkede ham, saa at han straks efter sin Hjemkomst afskedigede Ministeriet i December Maaned 1854. *Hermed havde Helstatstanken paa konservativ Grund udspillet sin Rolle.*

I det nye Ministerium blev *P. G. Bang* Konsejlspræsident, men betydeligere end han var Scheele, der blev Udenrigsminister og Minister for Hertugdømmerne, samt Kultusminister Hall og Finansminister Andræ. De national-liberale var saaledes vendte tilbage til Magten, men hvor forandret var ikke Stillingen nu fra Martsdagene i 1848! Nu var der hverken Tale om nogen Deling af Slesvig eller om noget „Danmark til Ejderen“. Ogsaa de maatte spænde sig selv for Helstatsforfatningens Triumfvogn og kunde kun udrette eet, at gøre den konstitutionel i Stedet for paatvunget. Den betydeligste Mand i det nye Ministerium var *Andræ,* som kom til at udarbejde den nye Forfatning, og ved Siden af ham stod Hall, der skulde blive den populæreste Statsmand i Slutningen af Frederik VII's Regering. Forfatningen blev, ligesom Ørsteds, bygget paa Etkammersystemet, og Rigsraadet skulde nu bestaa af 80 Medlemmer, heraf 20 kongevalgte, 30 valgte af Lands-

delenes Forsamlinger og 30 fremgaaede af Folkevalg, men i Forhold til Landsdelenes Folketal. Et Tvistepunkt mellem de national-liberale og Bondevennerne blev Valgretten m. H. t. disse 30, idet Regeringen, der havde faaet nok af den almindelige Valgret, foreslog, at der af Vælgerne skulde kræves en aarlig Indtægt paa 2400 Kr. eller en Skatteydelse til Stat og Kommune af 400 Kr. I Valgloven blev det bestemt, at den af Andræ opfundne *Forholdstalsvalgmaade* skulde anvendes, som vilde tjene til Mindretallenes Beskyttelse. Bondevennerne forsøgte en Modstand, men det lykkedes de nationalliberale at faa denne slaaet ned, og da Rigsdagen nu var bleven bekendt med Hovedtrækkene i den nye Forfatning, gik den med til den nødvendige Grundlovsindskrænkning, dog saaledes, at denne kun skulde gælde, saa længe Fællesforfatningen var „i anerkendt Kraft og Virksomhed". Herefter udstedte Kongen den 2. Oktober 1855 *Loven om den nye Fællesforfatning.*

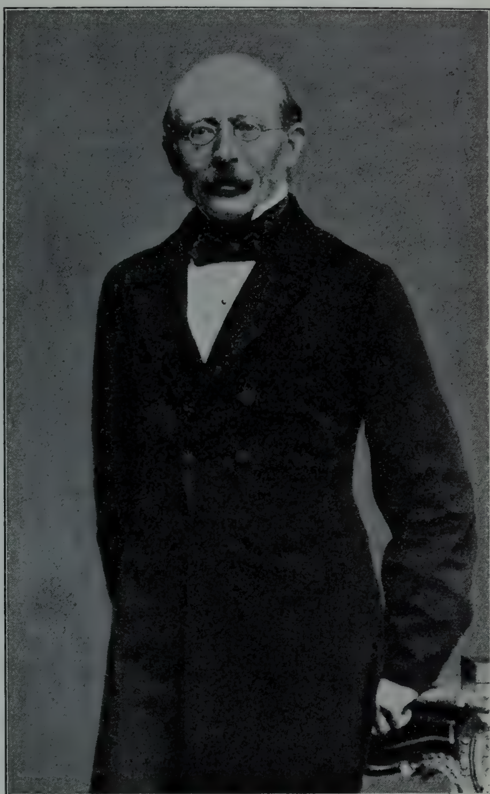

Fig. 309. Andræ. (Efter Fotografi.)

Saaledes var man da endelig naaet til en Løsning af Helstatsspørgsmaalet fra dansk Side, og det skulde vise sig, om den var holdbar. Men saa snart Rigsraadet første Gang traadte sammen, *protesterede* de Deputerede fra Hertugdømmerne imod, at Fællesforfatningen ikke var forelagt for den holstenske og slesvigske Stænderforsamling. Nu blev det for Alvor klart, hvor meget lettere det var at styre to Folk under en enevældig Konge end at gøre det under parlamentariske Former, hvis der ikke skulde opstaa Frygt hos det ene for at blive underkuet af det andet. Den holstenske Oppositions Fører var *Karl Scheel-Plessen*, og det blev ham, som kom til at sprænge den nye Forfatning. Da „de elleve" Holstenere i Rigsraadet havde faaet deres Forslag forkastet, og da det viste sig, at en Forhandling af sproglige Grunde var

næsten uigennemførlig, sagde en af dem: „Vi sidder jo her og bliver aldeles stupide“, nemlig ved at høre paa de danske Taler, hvoraf de ikke forstod noget. Det var klart, at Forhandlingerne ikke vilde kunne fortsættes, og fra dansk Side begyndte man at vænne sig til den Tanke, at Helstatspolitikken var strandet. Hertil bidrog, at de *tyske Stormagter* ligeledes *protesterede* imod, at Fællesforfatningen ikke var forelagt for Stænderne i Slesvig og Holsten, „uagtet dette var lovet i Aftalerne med de tyske Stormagter i 1851 og 52.“ I 1857 blev *Hall* Konsejlspræsident, og han besluttede at indtage det Standpunkt igennem Indrømmelser til Tyskland at lade sig *drive tilbage fra Helstaten til Ejderstaten*, der var de national-liberales inderste Kærlighed. I *1858* gik han derfor ind paa at *tage Fællesforfatningen tilbage for Holsten og Lauenborgs Vedkommende.* Men nu rejste der sig et voldsomt Skrig hos de tyske Stormagter, da de indsaa, at de ved deres Protest kun havde opnaaet, at Fællesforfatningen var bleven indskrænket til kun at gælde for Danmark og Slesvig, og at Ejderstaten saaledes var i Færd med at blive en Virkelighed. I Danmark saa man mere fortrøstningsfuldt paa Fremtiden, da der var begyndt en ny Opvaagnen af den *skandinaviske Bevægelse*, og da Oskar I paa et Studentermøde 1856 havde udtalt de Ord: „Herefter er Krig mellem skandinaviske Brødre en Umulighed.“ I Virkeligheden ønskede den svenske Konge at gaa adskilligt videre, og den Plan blev fremsat at søge en *dynastisk Forbindelse* mellem Sverige-Norge og Danmark-Slesvig. Prins Kristian skulde holdes skadesløs ved at modtage de tyske Hertugdømmer, og da han endnu var lidet populær i Danmark, ansaa man i visse Kredse Tanken for gennemførlig. Kong Oskar havde som Følge heraf tilbudt Danmark et *Forsvarsforbund,* der skulde gælde for Landsdelene nord for Ejderen, men

Fig. 310. C. C. Hall. (Efter Fotografi.)

Fig. 311. Oscar I modtager danske Studenter med Carl Ploug som Ordfører. (Maleri af Constantin Hansen.)

paa Scheeles Opfordring havde Frederik VII afvist Tilbudet. Følgen blev Scheeles Fald som Minister 1857, og i det Hele styrede man i Slutningen af 1850'erne mere og mere i ejdervenlig Retning.

Men man havde fra den danske Regerings Side ikke tilstrækkeligt klart Blik for den vældige Bevægelse, som vaagnede i Tyskland for at komme de tyske Hertugdømmer til Hjælp. Man talte om *„den forladte Broderstamme“*, der blev undertrykket af Danskerne, baade ved Sprogreskripterne og ved Fællesforfatningens Ophævelse. I Begyndelsen af

1861 truede *den tyske Forbundsdag* endog med at gøre *Eksekution* i de tyske Hertugdømmer, og i Februar 1862 protesterede Østrig og Preussen mod, at nogen Rigsraadsbeslutning skulde kunne faa Indflydelse paa *Slesvigs* Anliggender. Den holstenske Stænderforsamling viste nu aabenbar Trods i Tillid til at have Tyskland i Ryggen. Til Gengæld vaagnede der en stærkere og stærkere *Nationalbevægelse i Kongeriget*, og navnlig fra demokratisk og bondevenlig Side var man ivrig for at faa „Ejderen til Rigsgrænse, Grundloven til Rigsbanner og de nordiske Brødrefolk til Forbundsfæller". Regeringen styrkede sig ved i Ministeriet at optage *Monrad* og noget senere *Lehmann*, hvoraf navnlig den sidste var meget populær. Da de holstenske Stænder i Januar 1863 havde vægret sig ved at behandle de forelagte Fælleslove, svarede Regeringen med Kundgørelsen af den 30. Marts, hvori man lovede *Holsten og Lauenborg* en *ny særlig Forfatning* med egen Hær, egen lovgivende Forsamling og den størst mulige Frihed. Den slesvigske Stænderforsamling svarede herpaa ved i Juli Maaned 1863 at gaa fra hinanden under Protest, og den greb med Snildhed dette Øjeblik, da den tyske Majoritet stod i Fare for at blive overvundet af det danske Parti, der under Laurids Skaus Førerskab stadigt arbejdede sig i Vejret og truede med at blive Flertal. Paa dette Tidspunkt, da det afgørende Brud med Tyskland stundede til, havde uheldigvis de europæiske Forhold taget en for os højst ugunstig Vending. I Preussen var Vilhelm I blevet Konge i 1861; han havde Aaret efter taget *Otto von Bismarck-Schönhausen* til Førsteminister, der straks kom i heftig Konflikt med det frisindede Parti i Deputeretkammeret. Under disse Omstændigheder vilde han gerne aflede Opmærksomheden fra den indre Politik og bruge den nye preussiske Hær, der var skabt ved provisoriske Love, over for Danmark og saaledes gøre dette lille Land til Fodskammel for Preussens Magtstræben. I Rusland herskede *Alexander II*, der ikke var os velvillig, saaledes som hans Fader Nikolaus havde været det, thi under en fortvivlet Opstand af Polakkerne i 1863 havde Bismarck faaet Lejlighed til at vise Rusland væsentlige Tjenester, mens Danmark havde fortørnet Czaren ved i en Note at bede om Skaansel for de besejrede Polakker, og ved at Fru Hall havde stillet sig i Spidsen for en Indsamling til Fordel for dem. Men nu *England* og *Frankrig*, som i 1720 havde garanteret Danmark den evige Besiddelse af den hertugelige Del af Slesvig? Mellem disse Stater fremkaldte uheldigvis den samme polske Opstand Kulde og Misstemning. I Begyndelsen syntes de at ville hjælpe Polakkerne, men Kejser Napoleon blev i den ellevte Time ladt i Stikken af England, og som Hævn herfor vilde han ikke gaa med til Englands Forslag om at understøtte Danmark.

Desuden var han grebet af Tidens Nationalitetsstræben og saa gerne Preussen sætte sig i Besiddelse af Holsten og den tyske Del af Slesvig, navnlig hvis han til Gengæld kunde opnaa en Landudvidelse ved Rhinen. Den eneste Magt, hvorpaa Danmark syntes at kunne stole, var *Sverige-Norge.* Der var personligt Venskab mellem Kongerne Karl XV og Frederik VII, og paa et Møde mellem dem i Skodsborg i Sommeren 1863 gav Karl XV de bedste Løfter. Den svenske Gesandt i Kø-

Fig. 312. Afskeden ved det nordiske Studentermøde i København d. 17. Juni 1862. (Efter Kittendorffs Litografi.)

benhavn Hamilton var ivrig Skandinav, og Udenrigsministeren Manderstrøm stod paa samme Side. Men da det svenske Statsraad den 8. September holdt Møde paa *Ulriksdals Slot* ved Stockholm, blev der fra betydningsfulde Medlemmers Side protesteret imod, at de skandinaviske Riger kastedes ind i Kampen, hvis ikke i det mindste en Stormagt desuden lovede at støtte os. Resultatet blev, at man fra svensk Side besluttede først at forhøre sig for i Udlandet og at gøre alt for at skaffe Danmark Bistand ad denne Vej.

Skønt saaledes intet var bestemt, gik den danske Regering dog uden Nølen videre ad den Vej, den var slaaet ind paa. Men ikke engang sine egne Stridskræfter havde den gjort noget alvorligt for at styrke. Siden Holstens Udskillelse 1858 havde alt peget mod Krigen, men kun i ringe Grad havde dette indvirket paa Hærens Forhold.

Krigsminister Lundbye havde 1858 faaet en Lov vedtaget, hvorefter Hæren skulde kunne bringes op til en Styrke af 50—60,000 Mand, men dette kunde kun opnaas ved, at Infanteribataillonerne fordobledes, og at man ved Siden af de faste Befalingsmænd anvendte værnepligtige Reserveofficerer. Regeringen havde desuden foreslaaet en Befæstning af København til Lands og Vands, men kun den sidste Del blev gennemført, og medens den ønskede en lille Sum anvendt paa Danevirkestillingen, der kun kunde standse en Fjende i kort Tid, og en stor Sum paa 19 Mill. til Befæstning af Flankestillingerne Dybbøl og Fredericia, var Rigsraadet gaaet den modsatte Vej, havde anvendt noget mere paa Danevirke, men kun 700,000 Kr. paa Flankestillingerne. Det var de nationale og historiske Minder, som knyttede Folkets Sind til Danevirke, men ogsaa de militære maa bære deres Del af Ansvaret for at have tillagt denne Stilling Vægt, og imellem disse maa i første Række nævnes de Meza.

Den danske Regering lod sig ikke afholde af de tydelige Stormvarsler, og i September 1863 forelagde Hall i Rigsraadet et Udkast til en *Grundlov for Danmark-Slesvigs Fællesanliggender*. Ifølge Udkastet skulde Rigsraadet sammensættes af et Folketing, valgt efter Junigrundlovens Valgbestemmelser, og et Landsting, hvoraf nogle skulde vælges af Kongen og Hovedmassen efter Valgrets-Census (2400 Kroners Indtægt). Bondevennerne var Modstandere af dette sidste, da de ønskede almindelig Valgret baade til Folketing og Landsting, men de havde ikke noget skarpt Blik for den Fare fra Udlandets Side, som Forslaget frembød. Derimod talte Bluhme som konservativ bestemt imod Forslaget, da den nye Ordning af Tyskland vil blive betragtet som et Brud paa Aftalerne fra 1851, og da vi ved at give Slip paa Holsten, vilde tabe vor Betydning i Europas Øjne. Ved at komme i Besiddelse af de holstenske Havne, vilde nemlig det tyske Forbund kunne lægge Grunden til en Sømagt. Ikke desto mindre lykkedes det Hall at slaa alle Indvendinger ned, og under den stærkeste Deltagelse fra Tilhørernes Side fandt Afstemningen Sted den 13. November, efter at Ordføreren Krieger dumdristigt havde mindet om de gamle Ord: „Hvo, som intet vover, intet vinder, men dristigt vovet, halvt er vundet!“ Forslaget blev vedtaget med 40 Stemmer mod 16, og Forfatningen fik derefter Navnet *Novemberforfatningen.*

Paa dette kritiske Tidspunkt ramtes Danmark af en uforudset Ulykke, som kuldkastede alle Regeringens Beregninger og med et Slag forandrede hele vor politiske Stilling. Ganske vist havde den tyske Forbundsdag allerede forinden vedtaget at foretage Eksekution i Holsten med Vaabenmagt. Men fra dansk Side havde man ikke næret nogen

synderlig Frygt herfor, navnlig da Bismarck optraadte meget fredsommeligt og ikke syntes at ville deltage i det almindelige tyske Stormløb. Nu kom imidlertid samme Dag, som Novemberforfatningen blev vedtaget, Efterretningen om, at *Frederik VII* laa farligt syg paa Glücksborg Slot. Han havde været paa en Rejse for at inspicere Danevirkestillingen, og ved uforsigtigt at opholde sig paa Dækket af en Dampbaad paa Slien under det ublide Vejrlig havde han paadraget sig en Forkølelse, der snart gik over til Ansigtsrosen med stærk Feber. Endnu anede man i København ikke, hvor alvorlig en Begivenhed der forestod, mens Kongen laa syg paa Glücksborg Slot og i Vildelse snart talte om den Fyrstekongres i Paris, hvortil han havde modtaget Indbydelse fra Kejser Napoleon, og hvor han haabede at skulle faa Slesvigs Sag ordnet; snart troede, at han stod paa Danevirke og kommanderede sin Hær. Men Kræfterne tog hurtigt af, og allerede den 15. November 1863 Kl. 2½ Em. sov han hen. Landesorgen over den folkekære Konge bragte hans mange Svagheder i Glemme, og man mindedes ham nu helst i hans bedste Øjeblikke, som da han i Sommeren samme Aar havde holdt sin gribende Afskedstale til Prins Vilhelm af Glücksborg, der var bleven valgt til Grækenlands Konge, og havde paalagt ham at følge hans eget Valgsprog: „Folkets Kærlighed min Styrke". Bange Anelser om forestaaende Ulykker greb alle. Da hans Lig en mørk Vinteraften førtes gennem Flensborg om Bord paa Kongeskibet „Slesvig" for at bringes til København, „mindedes mange Dronning Margretes Død paa samme Sted og de tunge Dage, som den Gang blev beskikkede deres Hjemland".

I Virkeligheden var Frederik VII's Død paa dette Tidspunkt det haardeste Slag, som kunde ramme Landet. Med ham brast det eneste Baand, der paa en fra alle Sider uomtvistelig Maade knyttede Riget sammen. Faa Maaneder i Forvejen var hans Farbroder, Prins Ferdinand, død, og en dansk, som den Gang var til Stede ved et politisk Møde i Berlin, hørte en Taler sige, at „nu er der kun to Øjne tilbage mellem os og vore Forhaabninger". Naturligvis tør man ikke slutte, at Krigen vilde være bleven undgaaet, hvis Kongen ikke var død, men Forholdene blev nu langt vanskeligere for den danske Regering, og der kom til at mangle det Samlingspunkt i Nationen, som den afdøde Konge utvivlsomt vilde have været. Thi skønt Frederik VII ingenlunde var nogen fremragende Begavelse, var det dog kun hans nærmeste Omgivelser, som kendte hans Svagheder til Bunds. Over for det brede Folk kunde han optræde paa en saa værdig, kongelig og samtidig jevn Maade, som ingen Konge i mange Aar. Paa sine arkæologiske Rejser rundt om i Landet var han kommen i Berøring med vide Kredse, og han havde

Fig. 313. Frederik VII's Ligfærd. (Maleri af Carl Locher.)

vundet deres Kærlighed, ikke mindst i Sønderjylland, hvor ogsaa de tysktalende Slesvigere saa op til ham med Ærbødighed. Den joviale Konge, der paa Knudsballerne i Flensborg svang Borgerkonerne, var et Baand, som knyttede denne loyale Befolkning til Danmark.

Forholdet til Hertugdømmerne kom i Frederik VII's Tid til at lægge Beslag paa de fleste politiske Kræfter, og ved Siden heraf maatte Arbejdet paa *Reformer* i Danmarks Indre træde tilbage. Men Frederik VII's Tid var dog en frugtbar Fremskridtsperiode, og Æren derfor tilkommer de to Partier, der herskede paa Rigsdagen og i Rigsraadet, de „nationalliberale“ og „Bondevennerne“, medens de konservative Helstatsmænd ikke lod høre synderligt fra sig. Betydningsfuldest var de national-liberales Gerning. I Spidsen for Partiet stod en Række fremragende Mænd, som var grebne af Samtidens liberale Ideer, saa at der i Virkeligheden ikke var stor Forskel paa deres og Bondevennernes Stilling til de fleste Spørgsmaal, undtagen for saa vidt som det sidste Parti naturligt nok havde mest Interesse for Landbolovgivningen. De national-liberale dannede Ministerierne i den sidste Periode af Frederik VII's Regering — med en Undtagelse, der straks vil blive nævnet, — og de stod i det Hele taget i et godt Forhold til Kongen, der syntes om Hall og fandt sig i, at han satte en Stopper for de smaa enevældige Tilbøjeligheder, der endnu af og til kunde blusse op i ham. Et vanskeligt Punkt var der dog: Forholdet til Kongens morganatiske Gemalinde, *Grevinde Danner.* Hun passede i visse Henseender godt paa den Plads, som hun indtog, thi hun var en intelligent Kvinde, der gjorde det hyggeligt for Kongen, og hun var perfektibel, saa hun bl. a. lærte fremmede Sprog. Men i alle konservatives Øjne var Forholdet mellem hende og Kongen en Rædsel, og det skadede os i Udlandet, hvis Diplomater havde Ordre til at betragte hende som Luft. Bondevennerne mente derimod, at denne Datter af Folket, der havde saa stor Indflydelse over Kongen, var det bedste Baand paa ham til at holde ham paa Frihedens Bane, og de støttede hende derfor paa enhver Maade. De national-liberale havde lidet tilovers for Grevinde Danner, ikke mindst da de mærkede, at Bondevennerne ad hendes Bagtrappe fik Indflydelse ved Hove. I Decbr. 1859 gjorde de Forsøg paa at svække den ved at forlange Berling, der var Kongens Privatsekretær, afskediget, men Grevinden blev den stærkeste, saa at Følgen var, at Hall tog sin Afsked og gav Plads for et kortvarigt *Venstreministerium*, det første i Danmark. Konsejlspræsidenten *Rottwitt* var en personlig sympatetisk og agtværdig Mand, men i de national-liberales faste Borg København, betragtedes Ministeriets Medlemmer som Grevindens Kreaturer, og Uhyggestemningen forøgedes ved Frederiksborg

Slots Brand, der indtraf den 17. samme Maaned. Nytaarsaften fandt der Optøjer Sted, da man paa Kasino havde opført Erik Bøghs Skuespil „Grevinden og hendes Søskendebarn“, hvis Handling var henlagt til Ludvig XV's Maitresse-Tid, og hvori der forekom de dobbelttydige Linjer:

„Jeg hader den, der steg fra Dybet,
belæsset med et Folks Foragt“.

Efter at Forestillingen var afsluttet, fandt der Gadespektakler Sted. Ministeriet var saaledes undergravet, og da Rottwitt pludseligt døde efter faa Maaneders Regering, traadte Hall atter til i Februar 1860 og dannede et national-liberalt Ministerium. Han blev nu siddende i Resten af Kong Frederiks Regeringstid.

Frederik VII's Regering blev i det Hele en lykkelig Tid for Landet. Først og fremmest var det gode Aar for *Landbruget,* og efter at den engelske Korntold var bleven hævet i 1846, aabnede der sig fri Bane for Indførsel til England af danske Landbrugsprodukter, og „de gode Tider“ begyndte. Ogsaa København kom dette Opsving til Gode, efter at Øresundstolden var bleven afløst i 1857 ved Traktater med de søfarende Nationer mod at disse betalte Danmark en Erstatningssum af over 60 Mill. Kroner. Det var i det rette Øjeblik, at dette fandt Sted, da flere af Magterne, navnlig Nordamerika, vægrede sig ved længere at betale denne urimelige Afgift. Men specielt for Hovedstaden blev Afløsningen en Fordel, da man nu ikke skulde betale Øresundstold af de Varer, der indførtes hertil, og København saaledes kunde konkurrere paa lige Fod med Provinsstæderne. Ogsaa den *Næringslov*, som Krieger fik vedtaget i 1857, blev en Fordel for Stæderne. De gamle Lav blev hævede, og den Særret, som Købstæderne hidtil havde haft til at drive Handel og Haandværk, forsvandt, mod at der som Overgangstilstand dannedes det saakaldte „Læbælte“ d. v. s. en Bræmme Land paa en til to Miles Bredde omkring en Række Købstæder, hvorpaa der ikke maatte oprettes Købmandsforretninger. Et alvorligt Øjeblik frembød sig dog for vor Handelsstand i samme Aar, da den store *Verdenskrise* udbrød i Amerika og over England naaede til Hamborg. De mange Fallitter her truede med ogsaa at kuldkaste en Del danske Forretninger, der var afhængige af Hansestaden. Men det lykkedes den unge *Tietgen*, der blev sendt til Hamborg, at redde det store Handelshus Pontoppidan, der for en væsentlig Del havde Forretningerne paa Danmark. Det var det første Skridt paa Tietgens glimrende Handelsbane. Iøvrigt havde Krisen den Betydning, at en Række hamborgske Handelshuse, som havde drevet Forretninger i Jylland, maatte ophøre, og at det herved lykkedes de jydske Købmænd at naa national Selvstæn-

dighed. Regeringen havde et klart Blik for Betydningen heraf, og da Monrad som Indenrigsminister i 1860—61 fik gennemført en Række *Jernbaneanlæg* i Jylland, blev Banerne lagte med det Maal for Øje, at

Fig. 314. Frederik VII og Grevinde Danner. (Efter Fotografi.)

de skulde pege mod København og skabe en naturlig Forbindelse paa det økonomiske Omraade mellem Statens Centrum og Periferien. Anlæg af Telegraflinjer virkede i samme Retning.

Ved Bondevennernes Indflydelse blev der givet en Række vigtige Landbolove, f. Eks. om *Hoveriets Afløsning*, om Udjævning af Uligheden mellem privilegeret og uprivilegeret Hartkorn og om Korntiendens Forandring fra Ydelse i Kærven til fast aarlig Afgift. En stor Strid

vakte Bondevennernes Forslag om *Tvangsafløsning af Fæstegodset*, saa at det kunde blive Selveje, thi de konservative Herremænd modsatte sig det paa det bestemteste. Nogen Lov blev der heller ikke

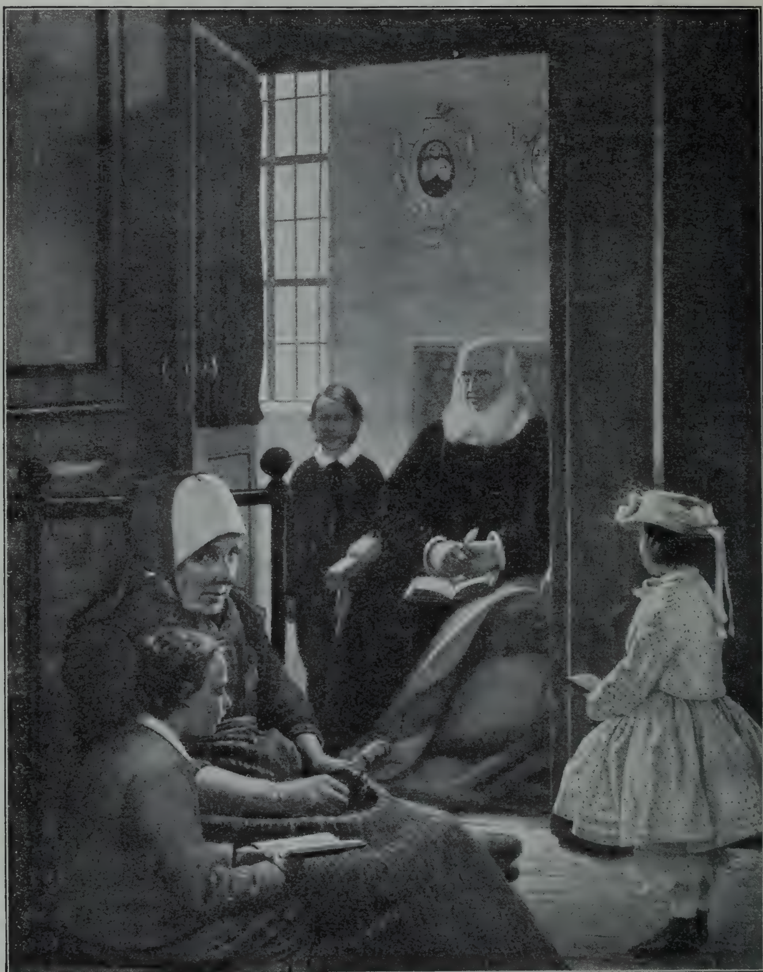

Fig. 315. Grundtvig under Salmesangen i Vartov. (Maleri af C. Dalsgaard.)

udstedt herom, men det lykkedes ved frivillig Overenskomst at afløse saa meget af Fæstegodset, at dette sank fra $^1/_6$ til $^1/_{12}$ af Landets Hartkorn. Den voksende Velstand fik naturligvis ogsaa sin Indflydelse paa Statens Finanser. Ved Frederik VII's Død var *Statsgælden* trods Treaarskrigens betydelige Udgifter ikke større end ved hans Tronbestigelse (omtrent 200 Mill. Kr.)

Paa det kirkelige Livs Omraade blev *Grundtvigs* Indflydelse i høj

Grad mærkbar i denne Periode. I Købstæderne vedblev dog de „højkirkelige“ at beherske Folkemeningen, og deres ypperste Mand var Sjællands Biskop *Martensen*. Men paa Landet fik Grundtvig en stor Betydning, navnlig gennem sin Elev, Folkeskolelæreren *Kr. Kold*. Han grundlagde en Højskole i Ryslinge paa Fyn, hvor den voksne Bondebefolkning skulde modtage en højere Uddannelse under frie Former, og for Børn aabnede han den første Friskole, der i Modsætning til Statsskolens Lektieterperi satte som sit Maal at udvikle Karakteren. Ogsaa i Rigsdagen kom de grundtvigske Tanker til at faa en betydelig Indflydelse, ikke mindst da Grundtvig havde stillet sig paa et udpræget frisindet Standpunkt og derfor havde sine varmeste Tilhængere blandt „Bondevennerne“. Den kirkelige Frihed sikredes i Overensstemmelse med Grundtvigs Ord:

„Frihed for alt, hvad der trives paa Jord,
Frihed for Loke, saa vel som for Thor“.

I 1851 gennemførtes Loven om borgerligt Ægteskab, 1855 om Sognebaandsløsning og i 1857 om Afskaffelse af den tvungne Barnedaab. Det kommunale Selvstyre udvidedes, og Kvinder ligestilledes med Mænd, naar Talen var om Arv, hvor en „Broderlod“ hidtil havde været dobbelt saa stor som en „Søsterlod“.

„Under Kampen tier Muserne“ hed det hos Romerne, og vist er det, at bortset fra Heibergs „Gadeviser“ og Holsts „Den lille Hornblæser“ var Digterne stille under Treaarskrigen. I 1850 døde Øhlenschlæger („gamle Skjald om gamle Nordens Helte sang for sidste Gang“), men endnu i 1850erne bragte den Romantik, han havde indledet, en smuk Efterhøst. Her skal blot mindes om et Værk som *Chr. Winthers* „Hjortens Flugt“ fra 1855. *Goldschmidt* behandlede i „Hjemløs“ det national-liberale Gennembrud, og *H. E. Schack* skrev sin mærkelige Roman „Fantasterne“, der peger mod senere Tiders realistiske Digtning ved sin Protest mod Romantikens Udskejelser. Det største Navn er dog *Søren Kierkegaards*, den dybeste religiøse Tænker, som Danmark har frembragt, der stred sig gennem sine sidste Dage i Overbevisningen om den dybe Uoverensstemmelse mellem den officielle Kirkes Lære og Urkristendommen. Paa det sceniske Omraade stod det kgl. Teater særdeles højt med Fru *Heiberg* som Centrum, og i Kunsten skabte *Bissen* det første folkelige Mindesmærke i sin „Landsoldat“, medens *Jerichau*, der stod Thorvaldsen-Traditionen fjernere, aldrig naaede Bissens Folkeyndest. Paa Malerkunstens Omraade var Constantin Hansen Tidens Yndling, og i sit Billede „den grundlovgivende Rigsforsamling“ satte han det smukkeste Monument over Frederik VII's Tid.

Kristian IX. Krigen 1864.

Kong Kristian IX, der blev Grundlæggeren af vort nuværende Kongehus, var født paa Gottorp Slot den 8. April 1818 og altsaa 45 Aar gammel ved sin Tronbestigelse. Han var siden 1842 gift med Prinsesse *Louise* af Hessen-Kassel, en Datter af Landgrev Vilhelm af Hessen, tidligere Guvernør i København, og Kristian VIII's Søster Louise Charlotte. Det var sin Hustrus Moder, Kristian IX skyldte sin Trone, selv nedstammede han i niende Led fra Kristian III's tredje Søn Hans den Yngre. Kong Kristians Fader, Frederik Vilhelm Poul Leopold af Glücksborg var dansk Generalmajor og gift med Louise Karoline af Hessen, en Søster til Frederik VI's Dronning Marie Sofie Frederikke. Slægten hed egentlig Beck, men havde ved Huset Glücksborgs Uddøen i 1825 faaet kongelig Tilladelse til at antage dette Navn.

Prins Kristian havde holdt sig stærkt tilbage under Frederik VII's Regering, dels fordi hans Sympatier gik i konservativ og helstatlig Retning, dels fordi han og hans kloge Hustru i høj Grad misbilligede Kongens Forbindelse med Grevinde Danner. Følgen heraf var, at den nye Konge var lidet kendt, og han mødtes med Mistro i vide Kredse, ja, der var dem, der tvivlede om, at han havde „et dansk Hjerte i sit Bryst".

Den 16. November blev Kristian IX udraabt til Konge fra Kristiansborg Slots Altan, og den Tanke, som i de følgende Dage beherskede alles Sind, var, om Kongen vilde underskrive Novemberforfatningen. Kongen havde et klart Blik for de Farer, der var forbundne dermed. Preussen havde desuden allerede kastet Masken og erklæret den nye Forfatning for et Brud paa de gamle Aftaler. Selv de venligsindede Stormagter misbilligede Novemberforfatningen. Men Ministeriet havde bundet sig saa stærkt dertil, at det maatte træde tilbage, hvis Kongen vægrede sig ved at underskrive. Kongen henvendte sig derfor baade til de konservative og til Andræ, der havde været Fader til Helstatsforfatningen af 1855, med Opfordring til at danne et nyt Ministerium, men ingen turde indlade sig derpaa, da man i saa Tilfælde ansaa Kongens Stilling i Danmark for uholdbar. Med Sorg i Hjertet gav Kristian IX da efter, og han stadfæstede den 18. November den nye Grundlov.

Følgerne skulde snart vise sig. *Prins Frederik af Augustenborg*, ældste Søn af Oprørshertugen Kristian August, udstedte fra Schlesien, hvor hans Faders Godser laa, en Proklamation, hvori han forkyndte, at han havde besteget Tronen i Slesvig-Holsten som „Fredrick der Achte". Han havde ikke den fjerneste Adkomst dertil, og hans Fremtræden

var et groft Brud paa det Æresord, som hans Fader havde afgivet paa sin egen og sin Slægts Vegne, men man søgte fra augustenborgsk Side at forsvare sig med, at Afkaldet ikke kunde have Gyldighed for Hertugens Søn. Stemningen udtalte sig over alt i Tyskland med Begejstring for ham og med Forbitrelse mod Danmark. Men *Bismarck* agtede ikke at arbejde for Hertugen og havde sine egne Planer. Han indtog det Standpunkt foreløbigt at holde fast ved Londontraktaten og erklære denne som forpligtende over for Danmark mod visse Genforpligtelser fra Danmarks Side. Hvis Danmark brød disse ved at lade Novemberforfatningen træde i Kraft den 1. Januar 1864, saaledes som det var bestemt, ophørte ogsaa Preussens Forpligtelse til at anerkende Kristian IX som Tronarving, og Spørgsmaalet blev atter aabent. Samme Standpunkt som Preussen indtog derefter *Østrig*.

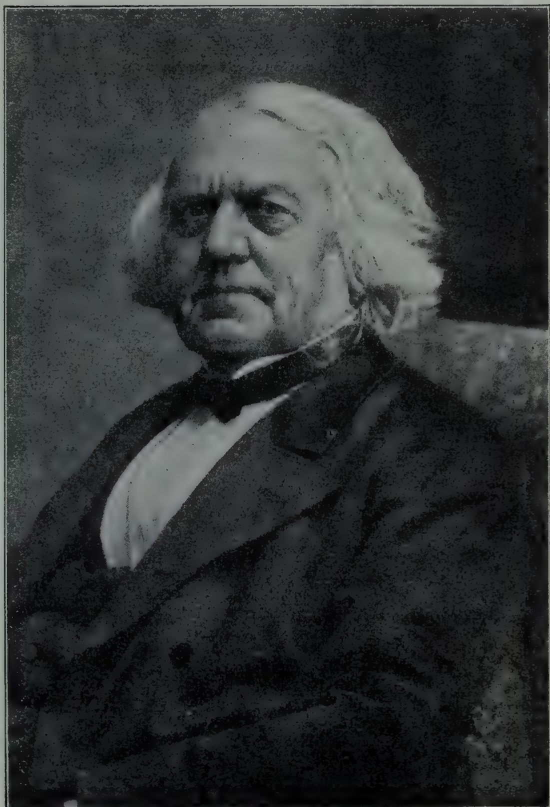

Fig. 316. D. G. Monrad. (Efter Fotografi.)

De neutrale Stormagter, der var venligsindede over for Danmark, søgte nu for enhver Pris at faa os til at tage den ulyksalige Novemberforfatning tilbage. En engelsk, en russisk og en fransk Gesandt indfandt sig i København for at øve en „*Pression*". Den danske Regerings Stilling var nu ogsaa svækket derved, at det svenske Ministerium imod Karl XV's Ønske benyttede Novemberforfatningen som Paaskud til at trække sig tilbage fra Forsvarsforbundet. Alligevel nægtede Hall over for Stormagternes Gesandter at tage Forfatningen tilbage, da det tyske Forbund selv i saa Tilfælde vilde foretage Eksekutionen, og da Ophævelsen af Forfatningen herved kun vilde føre til at svække Sammenholdet mellem den nye Konge og Folket. Stormagternes Pression for-

løb altsaa resultatløs, men Kongen var nu bleven saa ængstelig, at han ønskede at sammenkalde Rigsraadet til en ekstraordinær Samling med det Maal at faa Novemberforfatningen ophævet. Da Hall ikke vilde gaa med hertil, kom det anden Juledags Aften 1863 til en Drøftelse paa Slottet af Repræsentanter for de forskellige Partier i Rigsraadet („*det lille Rigsraad*"). Fra dette Øjeblik var Ministeriet Hall undergravet, og Førsteministeren erklærede selv paa Mødet, at han ansaa det for rigtigst, at nye Mænd traadte til. Følgen blev, at Kongen nærmest ret-

Fig. 317. Parti af Dannevirke med en ny Skanse og Valdemarsmuren. (Efter Ill. Tid.)

tede sit Blik paa *Monrad* som den mindst udprægede Ejdermand, og det blev ham, der kom til at danne det nye Ministerium. Han knyttede til sig en Række Mænd, som næsten alle bar ukendte Navne, da de mest ansete national-liberale vægrede sig ved at indtræde, fordi de betragtede Monrads Optræden som et Slags Forræderi imod Hall. Krigsminister blev *Lundbye* og Udenrigsminister *Quaade.* Ministeriet blev dannet paa Aarets sidste Dag.

Efter de Oplysninger, som er fremkomne i de sidste Aar, navnlig Monrads egne Optegnelser, maa det betragtes som givet, at den nye Konsejlspræsident hverken havde tilstrækkeligt Kendskab til de europæiske Magtforhold eller havde lagt en bestemt Plan for sin Politik i Fremtiden. I Slutningen af December var Holsten og Lauenborg blevne besatte af *Forbundstropperne*, uden at der fra dansk Side var bleven gjort Modstand herimod, da vi først vilde begynde Forsvaret paa dansk Grund, i Slesvig. Prinsen af Augustenborg blev udraabt til Hertug i

Holsten, og de loyale Embedsmænd blev fjernede, men noget virkeligt Herredømme kom han ikke til at udøve ved Siden af Forbundskommissærerne. Monrad tilbød nu at *indkalde Rigsraadet* for at faa Novemberforfatningen hævet paa lovlig Maade. Men dette kom for silde. Bismarck vilde d. 16. Januar kun give den danske Regering to Dages Frist, d. v. s. han vilde tvinge Kristian IX til at begaa Statskup og derved stille ham i et uholdbart Forhold til hans Folk. Bismarck drog Østrig med sig, da det ikke túrde lade Preussen være ene om det saa

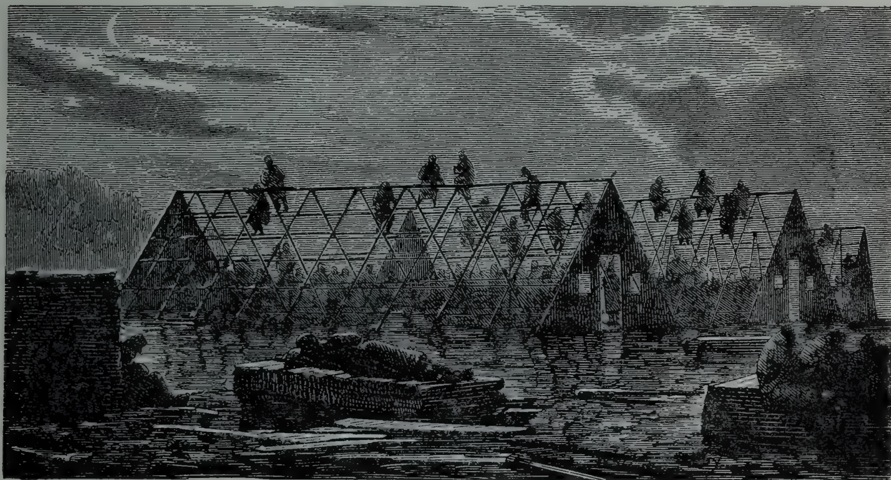

Fig. 318. Natteleje paa halvfærdige Baraktage ved Dannevirke.
(Tegning af Bernhard Olsen i Ill. Tid.)

populære Krigstog mod Danmark. I Slutningen af Januar Maaned rykkede preussiske og østrigske Tropper ind i Holsten uden at møde Modstand af de sachsiske og hannoveranske Afdelinger, der holdt Landet besat. Den Styrke, der var bestemt til at angribe Slesvig, bestod af 35,000 Preussere og 21,000 Østrigere. Overanføreren var den 80aarige Feltmarschal Wrangel, som havde ført Kommandoen imod os i 1848, men under ham var Prins Friedrich Karl den egentlige Sjæl i Hæren. Østrigerne førtes af General Gablenz.

Den danske Hær stod i *Dannevirkestillingen* og bestod af ca. 40,000 Mand. Den var daarligt organiseret, thi efter Dubleringssystemet manglede den i høj Grad Officerer. Bevæbningen var efter Datidens Begreber nogenlunde god, da Bagladegeværerne den Gang kun var indført i den preussiske Hær, og selv Østrigerne gik i Marken mod os med glatløbede Forladere. Ingen kunde ane, at Bagladegeværerne netop i denne Krig skulde komme til at vise en saa frygtelig Overlegenhed. Men Kanonmateriellet var ikke tidssvarende, Rytteriets Heste

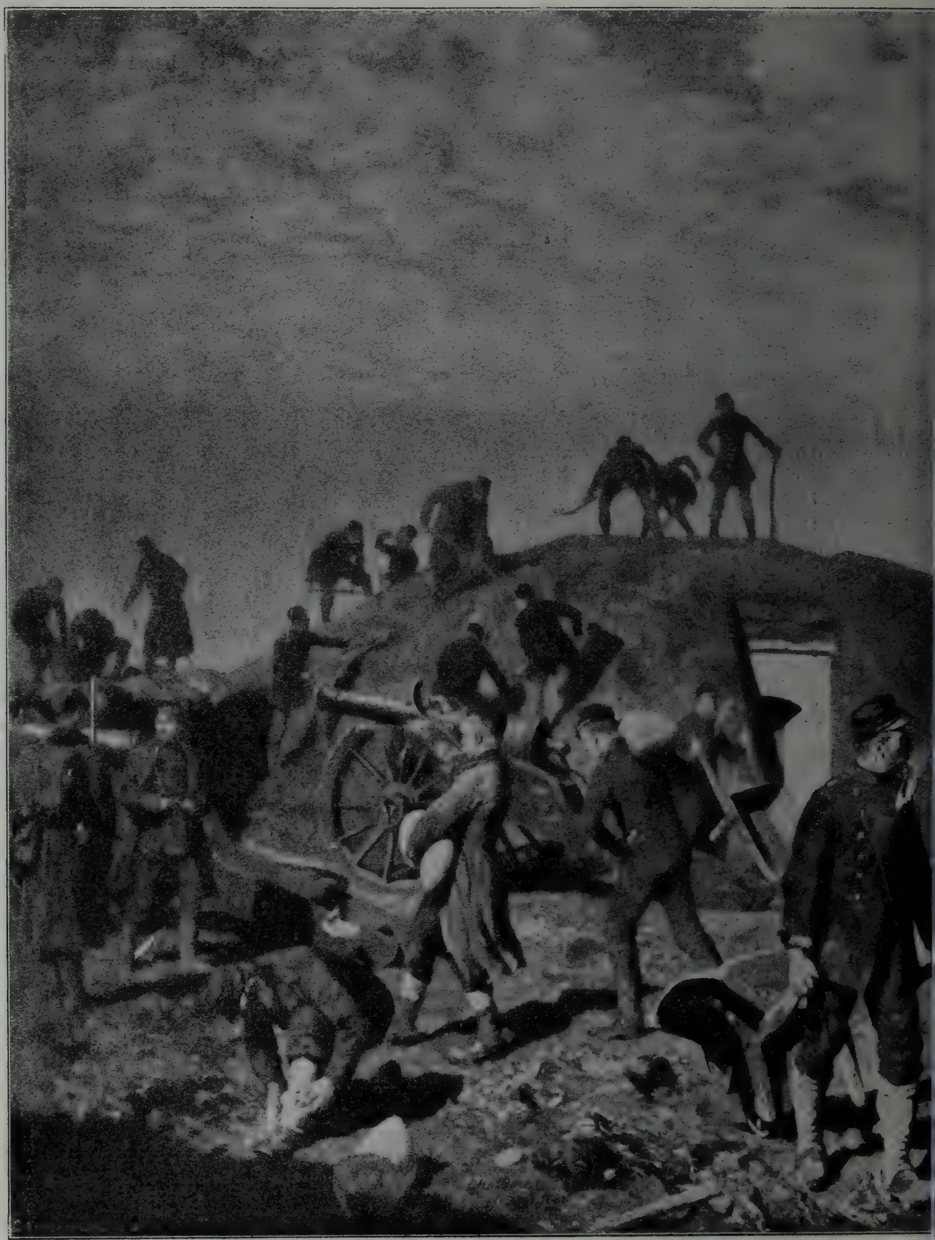

Fig. 319. Kristian IX's Besøg i D

ølskanserne. (Maleri af Otto Bache.)

var uøvede, og af Ingeniørtropper havde vi altfor faa. Daarligst stod det dog til med Befæstningerne. Man havde som nævnt sat sin Lid til Dannevirke; men de lange Fløje, mod Vest Sumpene ved Trene og Frederiksstad, mod Øst Slien, var frosne til og kunde kun med største Besvær holdes aabne. Herude ved Slien var desuden Skanseanlægene knapt paabegyndte. Flankestillingerne Fredericia og Dybbøl var kun halvt færdige. Men det store Folk havde ikke Blik herfor, det var vis paa, at Fjenden vilde løbe Panden mod Dannevirke og blive slaaet tilbage med Nederlag, og det nærede stor Tillid til den danske Hærs Overanfører de Meza, skønt han nu var en Mand paa 72 Aar. De Meza var virkelig en betydelig Fører, men hans Særheder gjorde ham næsten menneskesky, og man lod vistnok i for høj Grad Hensynet til hans berømte Navn være afgørende, da man valgte ham til Overgeneral. Hans Instruks gik ud paa, at Dannevirke ikke maatte forsvares kraftigere, end at vi til Foraaret stadigt kunde være „i Besiddelse af en dygtig og slagfærdig Hær“. Krigsministeren var saaledes klar over, at Dannevirke kun kunde holdes en Tid, men man havde intet gjort for at oplyse Folket om det sande Forhold.

Fig. 320. C. J. de Meza.

Den 31. Januar 1864 sendte Wrangel en Opfordring til de Meza om at rømme Slesvig. Da han fik Afslag, gik han den 1. Februar over Ejderen. De danske Tropper trak sig kæmpende tilbage til Dannevirkestillingen. Her stod tredje Division under General Gerlach paa venstre Fløj ved Slien; første Division under General Steinmann i Centrum ved selve den gamle Vold, der var styrket ved Skanseanlæg, og paa højre Fløj under du Plat anden Division i Marsken ned mod Frederiksstad. Hegermann-Lindencrone dannede Reserven. Den fjendtlige Hær gik frem i tre Afdelinger, Østrigerne med en Del af Preusserne mod Centrum, og Resten af Preusserne under Prins Friedrich Karl mod Mysunde. Den 2. Februar angreb Friedrich Karl *Mysundestillingen* for at tiltvinge sig Overgangen over Slien, men efter seks Timers Artillerikamp maatte han trække sig tilbage for den langt underlegne

Fig. 321. Max Müller ved Sankelmark. (Efter Maleri af Otto Bache.)

danske Styrke. Her udmærkede navnlig Kaptajn Hertel sig ved Forsvaret af Skanserne. Dagen derefter gik Gablenz frem mod selve Dannevirkestillingen. Ved en Misforstaaelse fra Major Rists Side kom det til en stærk Kamp med de danske Forposter ved *Jagel* og *Øvre-*

Selk, hvorunder Østrigerne, der kæmpede med langt overlegen Styrke, bemægtigede sig det meste af Stillingens Forterræn, deriblandt det fremragende Punkt Kongshøj. Men deres Forsøg paa at sætte sig fast paa „Saksarmen“, en Arm af Dannevirke, der ikke var befæstet, strandede. Østrigerne var nu blevne klare over, at der maatte føres Belejringsskyts til fra Tyskland for at indtage selve Dannevirke. Derimod begav Friedrich Karl sig, efter at hans Erobring af Mysunde var mislykket, længere mod Øst til Arnæs for at forsøge en ny Overgang her. Her fandtes der slet ingen danske Befæstninger, og de danske Tropper var ganske underlegne i Antal.

Overkommandoen kom imidlertid til Erkendelse af, at den udstrakte Stilling, der tilmed var bleven usikker paa Grund af Frosten, ikke kunde holdes imod den overlegne Fjende. De Meza foretog den 4. Februar et Ridt langs Volden, og han samlede derefter om Aftenen et *Krigsraad* i Slesvig By til Overvejelse af Spørgsmaalet om et Tilbagetog. Alle de tilstedeværende, paa General Lüttichau nær, bøjede sig for hans Grunde, og denne sidste stemte kun imod, fordi han som Artillerigeneral ikke kunde give sit Minde til at efterlade det svære Skyts. Alle var enige om, at Instruksens Ord om, at Hæren først og fremmest skulde reddes, nu maatte følges, og Tilbagetoget blev derfor iværksat den 5. Februar om Aftenen. Det foregik saa ubemærket, at Gablenz først Kl. 4 den følgende Morgen blev opmærksom derpaa og kunde begynde Forfølgelsen, Prins Friedrich Karl naaede ganske vist over Slien uden Modstand, men formaaede ikke at indhente Danskerne. Den danske Hærs Tilbagetog foregik under overordentlige Vanskeligheder ad Veje, der var blevne spejlglatte ved Isslag. Men der blev vist den største Offervillighed, og Disciplinen blev ikke svækket. Kl. 10 om Morgenen den 6. Februar indhentede Østrigerne vor Bagtrop ved Helligbæk, og længere op ad Dagen maatte Oberst *Max Müller* i Spidsen for første og ellevte Regiment (Københavnere og Vendelboer) dække Hærens Tilbagetog ved en hidsig Kamp, der stod ved *Sankelmark*, en Mil syd for Flensborg, og varede, til Mørket faldt paa. Fjenden udbredte sig nu over hele Sønderjylland og behandlede det som et erobret Land. En Mængde løse Eksistenser, der fulgte efter Hæren, udraabte i Forbindelse med Hjemmetyskerne Augustenborgeren til Hertug og fordrev de danske Embedsmænd, tit under raa Forulempelser. De Civilkommissærer, der blev indsatte til at forvalte Landet, lod Kongens Navnetræk fjerne fra alle offentlige Bygninger, forbød de danske Farver og indførte Tysk som Kirke-, Skole- og Retssprog i hele det „blandede Sprogbælte“.

I Danmark vakte Dannevirkes Rømning den dybeste Sorg. I Kø-

benhavn kom det ligefrem til Gadeoptøjer omkring Amalienborg, og Krigsministeren følte sig krænket over, at de Meza havde taget sin Beslutning uden i Forvejen at raadføre sig med ham derom. Monrad gjorde, hvad han kunde, for at berolige Stemningen, og dette lykkedes virkelig, men da Krigsministeren truede med at tage sin Afsked, hvis de Meza ikke straks blev kaldt til København for at staa til Ansvar for sin Handling, gav Monrad efter og afskedigede de Meza. I Slutningen af Februar fik han sin Afsked og i Stedet for ham stilledes General *Gerlach* i Spidsen for Hæren. Der er ingen Tvivl om, at dette Skridt var i høj Grad uklogt, thi der berøvedes derved Armeen en Del af dens Kampduelighed, da Gerlach langt fra var nogen betydelig Feltherre. Eftertiden har fuldt ud renset de Meza for den Plet, der i Datiden blev sat paa hans Navn, thi Dannevirkes Rømning var absolut nødvendig og fandt Sted i den ellevte Time, hvis ikke Friedrich Karl skulde have omgaaet hele Stillingen ved at gaa over Slien.

Størstedelen af vor Hær havde trukket sig tilbage til Sundeved og Als for at kæmpe for Resterne af Slesvigs Jord. Paa *Dybbøl* Banke var der anlagt 10 Feltskanser, og paa Grund af Fjendens langsomme Fremtrængen fik vi Tid til at bringe dem i nogenlunde Forsvarsstand. Sagen var, at der herskede en Uoverensstemmelse mellem den preussiske og den østrigske Regering, om hvorledes Krigen skulde fortsættes, og navnlig om man skulde rykke ind i Jylland, hvad der muligt kunde medføre Englands Indblanding. Østrigerne var derimod, mens Preusserne hævdede, at man skulde lægge Hovedvægten paa Nørrejyllands Besættelse, da dette kunde bruges til dermed at tilveksle sig Dybbøl, Als og de slesvigske Vesterhavsøer. Endelig blev man enig om, at man baade skulde rykke ind i Nørrejylland og begynde et alvorligt Angreb af Dybbølskanserne. Denne sidste Opgave tilfaldt Preusserne, der under en Række mindre Fægtninger kastede vore Forposter tilbage. Svært Skyts blev hentet fra Magdeburg, da Prins Friedrich Karl ikke vovede en øjeblikkelig Storm af Skanserne, men først vilde ødelægge dem ved en regelmæssig Belejring. Beskydningen begyndte baade fra Fronten og i Flanken fra Batterier, der var opkastede paa Halvøen Broager. Man havde fra dansk Side anset det for umuligt, at nogen virksom Beskydning skulde kunne finde Sted herfra paa Grund af den store Afstand, men man havde undervurderet det langtrækkende preussiske Skyts. Feltværkerne var kun et svagt Værn mod det frygtelige Artilleri, men Hæren holdt med overordentlig Udholdenhed Stand i hele seks Uger. Forgæves forsøgte Preusserne den 28. Marts om Natten at storme, de maatte vige paa alle Punkter. Men efterhaanden blev Kanonilden saa voldsom, at Jordværkerne navnlig paa venstre Fløj var skudte sammen,

Fig. 322. Episode af Dybbølstillingens Forsvar. (Efter Maleri af V. Rosenstand.)

Blokhusene i dem ødelagte, Kanonerne gjort ubrugelige, og Besætningen nødt til at søge sparsomt Ly i nogen Afstand fra dem. Bombardementet strakte sig til det bag ved liggende aabne Rum, og selv Sønderborg By blev for en stor Del skudt i Brand. Da Fjenden havde gravet sine sidste Løbegrave i en Afstand af kun 400 Alen fra Skanserne, havde der været al Anledning til at trække Hæren tilbage til Als. Gerlach gjorde Krigsministeriet opmærksom paa, at et Tilbagetog snart vilde være nødvendigt, og den 17. April opnaaede han virkelig, at Krigsministeren gav ham frie Hænder dertil. Men da Lundbye derefter talte med Monrad om Sagen, gjorde denne opmærksom paa, hvilken Betydning det vilde have for vor Stilling paa den nærforestaaende Konference i London, om vi havde i det mindste eet Punkt paa Slesvigs Fastland inde. Krigsministeren telegraferede derfor samme Dags Eftermiddag til Overkommandoen, at det havde stor Betydning at fastholde Stillingen, „selv om der deraf skulde resultere forholdsvis betydelige Tab". Dette opfattede Gerlach, ikke fuldt med Rette, som en Ordre til at blive, og da hans Næstkommanderende du Plat Dagen i Forvejen havde tilbudt at overtage Kommandoen og rømme Stillingen paa sit Ansvar, havde Gerlach ikke ment at kunne tage derimod.

Omsider var Preusserne færdige med deres Forberedelser til en Hovedstorm, og efter en voldsom Beskydning tilsidst, brød deres Kolonner den 18. April Kl. 10 frem med en saadan Hurtighed, at de var inde i flere af Skanserne før den svage Besætning, der laa uden for disse. Angrebet var rettet mod venstre Fløj, hvor 2000 Mand danske Tropper maatte optage Kampen med 10,000 Mand Preussere, men overalt paa vor Side blev der kæmpet med Dødsforagt for at hindre Fjenden i at sætte sig fast. Preussernes Mening var nemlig, efter at have indtaget venstre Fløj, at afskære Besætningen i de nordlige Skanser og hindre den i at komme tilbage til Als. Dette maatte for enhver Pris forhindres, og Reserven, 8. Brigade under Oberst Scharffenberg, gjorde derfor et voldsomt Angreb paa den preussiske Stormkolonne, saa snart man saa det fjendtlige Flag vaje paa Skanserne. Dette Modstød, som blev udført med glimrende Tapperhed og som hører til Felttogets største Bedrifter, blev ganske vist knust under Ilden fra Preussernes hurtigskydende Bagladegeværer. Men det var ikke spildt, thi imens lykkedes det at trække den tilbageværende Del af den danske Forsvarsstyrke ned til Brohovederne og derfra over til Als. Kl. 2 var Overgangen fuldendt, hvorpaa Broerne blev afbrudte. Vort Tab den 18. April udgjorde 1700 døde og saarede, deriblandt General du Plat og 60 andre Officerer samt 3000 usaarede Fanger; Preussernes 1200 døde og saarede deraf en General og 70 andre Officerer. Den langvarige

Modstand under Belejringen og det tapre Forsvar under Stormen har kastet Glans over den danske Hær, og Blodet paa Dybbøl er ikke spildt, da det har kittet Nordslesvig fastere til Danmark end tidligere. Glemmes skal det heller ikke, at det fra det danske Sønderjylland udskrevne Mandskab over alt deltog med Hæder i Kampen, og at der fra Broderrigerne var mødt mange Mænd for at deltage i Forsvaret af Nordens gamle Grænselandskab.

Imidlertid var den Del af Hæren, hvortil hele Rytteriet under General Hegermann-Lindencrone hørte, fra Dannevirke gaaet nordpaa forfulgt af Østrigerne. Efter en *Fægtning ved Vejle* den 8. Marts maatte Hegermann-Lindencrone trække sig over Limfjorden til Mors, og Østrigerne vendte sig mod *Fredericia.* Ligesom i det tidligere Felttog kommanderede Oberst Lunding her, og han havde planlagt et Udfald fra Fæstningen sammen med et Angreb paa Østrigerne af Hegermann nord fra. Stor blev Overraskelsen, da der efter Dybbøls Fald indløb Ordre til Lunding om at rømme Fredericia, thi Krigsminister Lundbye ønskede at samle alle Kræfter paa Øerne og i Vendsyssel. Rømningen fandt Sted den 28. April, men det betvivles den Dag i Dag, om det var forstandigt at rømme det eneste „offensive Punkt“, som Danmark endnu havde tilbage paa Fastlandet.

Efter al den Modgang, som havde ramt Hæren, kom der et Lysglimt fra Søen. Den danske Flaade havde været beskæftiget med at blokere de tyske Østersøhavne, og der havde i Marts fundet en lille Fægtning Sted under *Rügen*, som var forbleven resultatløs. Nu var i Begyndelsen af Maj en større fjendtlig Eskadre under Opsejling, bestaaende af to østrigske Fregatter „Schwarzenberg“ og „Radetzky“ samt tre preussiske Kanonbaade. Men inden den naaede vore Farvande, mødte den den danske Nordsø-Eskadre, der bestod af Fregatterne „Jylland“ og „Niels Juel“ og Korvetten „Hejmdal“ under Orlogskaptajn Suenson ved *Helgoland* den 9. Maj. Kl. 1³/₄ faldt de første Skud fra Fjendens Side i en halv Mils Afstand, men de danske Skibe gav først Ild paa 3000 Alen, og da med desto større Virkning, thi Overledelsen og Skydefærdigheden var bedst paa dansk Side. Da en Granat sprang i Schwarzenbergs forreste Mast og tændte Ild i Takkelagen, maatte den østrigske Eskadrechef Tegethoff afbryde Kampen og trække sig ind paa neutralt Farvand ved Helgoland. De preussiske Skibe havde holdt sig paa saa stor Afstand, at de kun havde voldt os ringe Skade og selv ingen lidt. Preusserne gjorde sig til af, at Danskerne var blevne besejrede, men fra østrigsk Side saa man ærligere paa Forholdet, og paa Tegethoffs Monument blev der senere skrevet: „Han kæmpede ved Helgoland og sejrede ved Lissa“ (et Søslag mellem Østrigerne og Italienerne 1866).

Samme Dag som Kampen ved Helgoland stod, kom der en *Vaabenhvile* i Stand ved engelsk Mægling. Allerede længe havde de neutrale Magter ønsket at skabe en fredelig Forhandling, men der var bleven lagt Hindringer i Vejen derfor, og da Danmark endelig gik ind derpaa, og Konferencen bestemtes til den 12. April, sørgede Bismarck for at trække dens Aabning i Langdrag, for at han forinden kunde have naaet at faa Dybbøl i sin Magt. Man ser alene heraf, hvor kortsynet Monrads

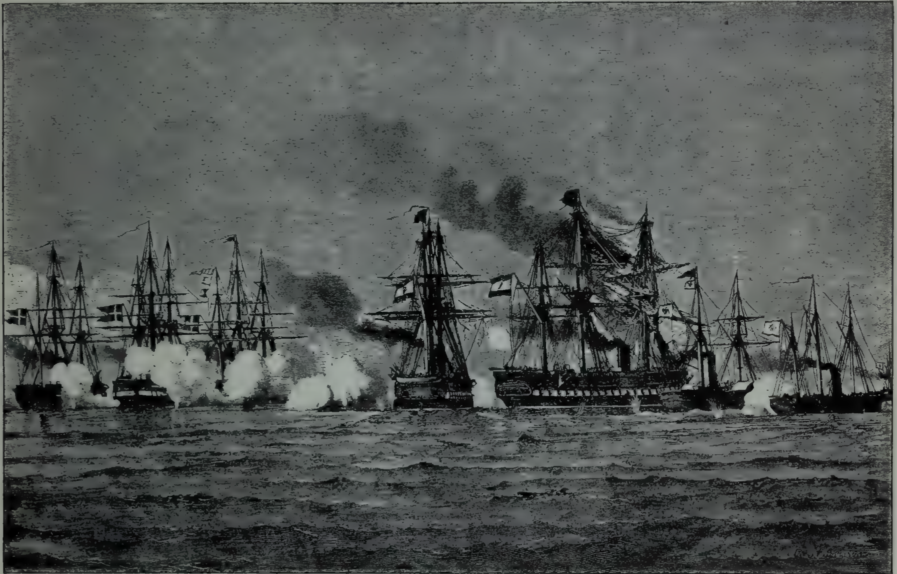

Fig. 323. Slaget ved Helgoland. (Efter en samtidig Tegning.)

Betragtning var, at vi for enhver Pris burde holde Dybbøl for at kunne sidde inde med det, naar Konferencen begyndte. Nu tog de egentlige *Fredsforhandlinger* deres Begyndelse i *London* den 12. Maj. Stillingen var meget ugunstig for Danmark. I Preussen og i Tyskland var det efter Dybbøls Erobring en almindelig Anskuelse, at man aldrig burde give den Jord, der var vædet med tysk Blod, tilbage til dansk Herredømme. I det højeste kunde man tænke sig at lade Danmark beholde den nordlige Del. Danmark maatte naturnødvendigt indtage det Standpunkt at stille sig paa London-Overenskomsten af 8. Maj 1852, hvorpaa Kristian IX's Arveret beroede, men det fandt ikke stærk Støtte. Medens Rusland og England ønskede at fastholde denne Traktat, var Frankrig nemlig stemt for en Deling af Slesvig. De danske Repræsentanter paa Konferencen i London var *Quaade* og *Krieger*, hvortil den danske Gesandt i England *Torben Bille* traadte som Tredjemand. Deres Instruks gik ud paa, at de skulde søge en Ordning paa Grundlag

af Januarkundgørelsen af 1852, men hvis dette ikke kunde ske, da at gaa ind paa en Deling af Slesvig efter Sli-Dannevirkelinjen. Kongen ønskede dog personlig hellere en Personal-Union mellem Danmark og Hertugdømmerne, eventuelt i Forening med en Deling af Slesvig, end at se Holsten og Sydslesvig under en fremmed Hersker. Hvad der talte for dette Standpunkt var, at det havde Interesse for England og Rusland, at Kiels og Eckernførdes Havne ikke kom i en tysk Stormagts Hænder, der kunde grunde en Flaadestation og grave en Nordøstersøkanal her, saaledes som Bismarck allerede paatænkte det. Men i national Henseende var Personalunionen meget farlig, da den formodentlig vilde give den danske Befolkning i Slesvig til Pris for slesvigholstensk Herredømme.

Allerede den 12. Maj erklærede Preussens og Østrigs Repræsentanter, at de betragtede sig som løste fra Overenskomsten af 8. Maj 1852, da Danmark med Vaabenmagt havde modsat sig Slesvigs Besættelse. Da de altsaa ikke længere vilde anerkende det danske Monarkis Integritet, foreslog den engelske Udenrigsminister, Lord Russel, en *Deling af Slesvig* ved Slien og Dannevirke, saaledes at hvad der laa syd for denne Linje skulde skilles fra Danmark. Østrig vilde for sit Vedkommende helst have *Personalunionen,* da man vilde undgaa, at Hertugdømmerne blev forenede med Preussen, men det lykkedes den preussiske Gesandt at faa et Forslag herom fremsat i en for Danmark saa utiltalende Form, at vi absolut maatte afslaa det. Ogsaa Østrig opgav nu Personalunionen, og Spørgsmaalet om en Deling blev det eneste Grundlag for Konferencens Forhandlinger. Danmark gik endelig ind paa Lord Russels Forslag paa den Betingelse, at man ikke fra engelsk Side vilde foreslaa nogen nordligere Delingslinje end *Slien-Dannevirke.* Men Preussens og Østrigs Repræsentanter erklærede, at de paa ingen Maade kunde gaa med til Dannevirke-Linjen, hvorved Angels og Frislands tyske Befolkning vilde blive under Danmark. De vilde ikke strække sig længere end til en Linje *Aabenraa-Tønder.* Kun den preussiske Repræsentant erklærede, at han kunde tænke sig at foreslaa sin Regering en Linje fra Flensborg Fjord *nord om Flensborg og Tønder til Højer.* Herpaa vilde Danskerne dog ikke gaa ind, og det sidste Forslag blev ikke fremsat paany bestemt fra preussisk Side, ligesom det heller ikke havde fundet Tilslutning hos den østrigske Gesandt. I de neutrale Stormagters Øjne saa det dog nu ud, som om et Forlig maatte kunne naaes, da der kun var Tale om en noget nordligere eller en noget sydligere Linje, og til Trods for sine Løfter begyndte Lord Russel derfor at tale om, at man ved en *venligsindet Magts Voldgift* maatte kunne blive enig om en Linje hverken nordligere end Aaben-

raa-Tønder eller sydligere end Slien-Dannevirke. Dette vakte stor Bitterhed hos de danske Deltagere i Konferencen, da disse betragtede det som et Løftebrud. Krieger haabede paa, at Whigministeriet med det første vilde blive styrtet, og at Toryerne, naar de kom til Magten, vilde støtte Danmark med Vaabenmagt. Han for sit Vedkommende vilde ikke en Gang gaa med til den preussiske Tanke om en Grænselinje tæt nord for Flensborg, da han med Rette ansaa Flensborgs Borgerstand for god dansksindet og mente, at man ikke vilde kunne bevare et dansk Slesvig i Længden, naar dets Hovedstad gik tabt. I København ansaa Monrad det for sin Pligt ikke at anbefale Kongen at gaa med til nogen Delingslinje nordligere end Slien-Dannevirke, da det i sin Tid havde holdt haardt at faa Kristian IX til at opgive Personalunionen og gaa ind herpaa. I det afgørende Gehejmestatsraad d. 20. Juni stillede Monrad sig derfor paa det Standpunkt, at han ikke anbefalede noget bestemt, men lovede at overtage Ansvaret for den Afgørelse, som Kongen selv vilde træffe. Følgen blev, at Voldgiftsforslaget blev forkastet, og at Danmark nægtede at gaa ind paa nogen nordligere Linje end Slien-Dannevirke. De tyske Stormagter erklærede paa Konferencen, at de ikke vilde gaa ind paa nogen Voldgift, men i det højeste paa en Mægling af en neutral Hersker, hvormed man tænkte paa den belgiske Konge, der iøvrigt var slesvig-holstensk sindet. Som sidste Forsøg paa at hindre Konferencens Sprængning, foreslog den franske Repræsentant, at der i de omstridte slesvigske Distrikter skulde finde en *Folkeafstemning* Sted om Grænselinjen. Men herpaa vilde hverken Danmark eller Østrig gaa ind. Følgen blev, at Konferencen sprængtes uden Resultat den 25. Juni, og at Krigen maatte genoptages.

Fig. 324. A. F. Krieger. (Efter Fotografi.)

Allerede Natten mellem den 28. og 29. Juni gik Preusserne med 30,000 Mand i Baade over Alssund fra Sandbjerg Skov tæt nord for Dybbøl til Arnkilsøre. Sundet var paa dette Sted kun 1—2000 Alen bredt, og den danske Besætning paa Als var yderst svag, nemlig kun 12 Bataljoner, hvoraf endda kun de syv kunde anvendes til Forsvar af Overgangsstedet. Forgæves havde General Steinmann, der kommanderede paa Øen, forlangt Forstærkning. Det var derfor ikke muligt for

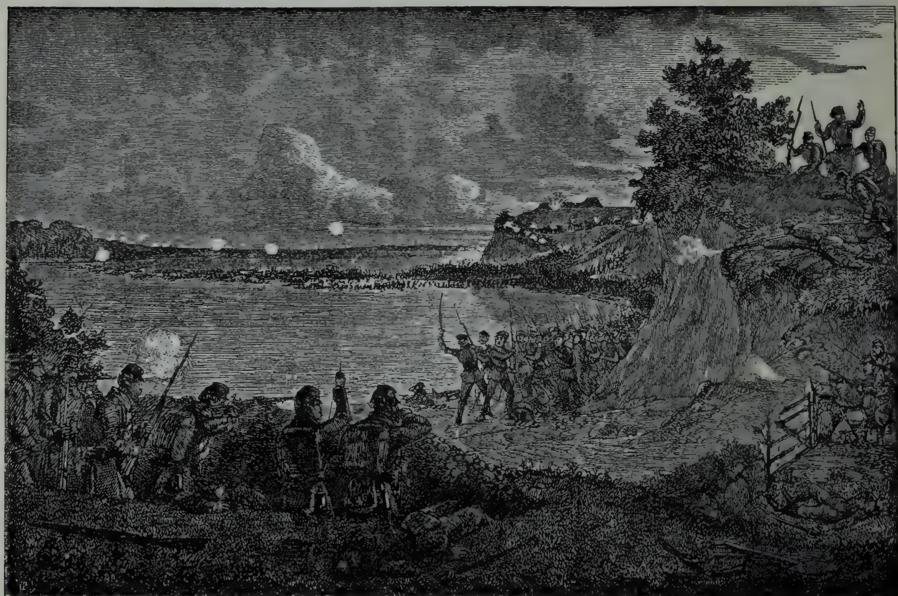

Fig. 325. Preussernes Overgang til Als. (Tegn. af Bernh. Olsen i Ill. Tid.)

Besætningen at hindre Overgangen, og inden Kl. 3 om Morgenen var der allerede overført c. 5000 Mand preussiske Tropper. Da viste pludselig Panserbatteriet „Rolf Krake", der havde været posteret i Augustenborg Fjord, sig. Det lagde sig midt i Sundet og begyndte at beskyde de preussiske Baade, saa at Overførslen af Tropper maatte standse. Det anses for sandsynligt, at hvis „Rolf Krake" var bleven paa sin Plads, kunde den mindre Styrke, der allerede var bleven overført, være bleven overvundet af de danske Tropper, selv om Skibet muligvis var gaaet til Grunde ved Ilden fra de preussiske Strandbatterier. Men da Skibets Chef hørte Geværilden inde paa Land fjerne sig mere og mere mod Syd, troede han, at Als allerede var erobret, og Kampen derfor haabløs, hvorfor han besluttede at udføre den anden Del af sin Opgave, nemlig at dække Troppernes Tilbagegang til Fyn. Skibet sejlede bort, Preusserne mylrede atter over, og i Kampen ved

Kær, der stod Kl. 4 om Morgenen viste de preussiske Bagladegeværer atter deres Overlegenhed. Fægtende under store Tab trak de danske Tropper sig tilbage til Halvøen Kegenæs, hvorfra de overførtes til Fyn. Kampen om Als kostede kun Preusserne 370 Mand, men Danskerne 3000, hvoraf dog ikke mindre end 2300 var fangne eller savnede.

Efter Tabet af Als blev alle danske Stridskræfter samlede paa Fyn, og Steinmann afløste Gerlach som øverstkommanderende. Vendsyssel blev rømmet, men der havde forinden d. 3dje Juli fundet en lille Fægtning Sted ved *Lundby*, hvis største Betydning var, at den viste de preussiske Bagladevaabens Overlegenhed paa en saadan Maade, at man ude i Europa fik Øjnene op derfor. Den preussiske Fane blev plantet paa Skagen, og Jylland blev gjort til Genstand for et haardt Tryk fra Erobrernes Side.

Paa Fyn blev Hæren samlet i den nordvestlige Del, og der blev truffet en Række Forsvarsforanstaltninger. Prins Friedrich Karl havde faaet Blod paa Tanden ved Als, og var bestemt paa at vove en Overgang. Men Stemningen i vor Hær var god, og det kan betragtes som ikke usandsynligt, at Forsøget vilde være strandet. I København var derimod den offentlige Mening stærkt foruroliget efter Als Tab, og man frygtede for Sjællands Sikkerhed. Hertil kom, at en større østrigsk Eskadre nu var under Opsejling, og vor Overlegenhed til Søs ansaas derfor ikke mere for uomtvistelig. Da desuden alle Anmodninger om Bistand blev afslaaede af Stormagterne, ansaa Kongen det for nødvendigt at søge Fred. Monrad var selv klar over det naturlige i dette Ønske, og Adskillelsen mellem ham og Kongen fandt Sted under hensynsfulde Former, saa at Monrad endog hjalp med til at danne det nye Ministerium. I Spidsen for dette traadte den 11. Juli *Bluhme*, om end med stærk Modvilje, og han knyttede til sig *David* som Finansminister, General *Hansen*, *Tillisch*, *Quaade* og *Karl Moltke*. Det nye Ministerium var konservativt, men skønt det ikke havde Flertal i Rigsdagen, blev det under de foreliggende Forhold modtaget med Velvilje. Det viste sig dog straks umuligt at faa bedre Betingelser hos de sejrende Magter, end Monrad kunde have opnaaet, thi Bismarck forlangte nu, at Afstaaelsen af alt Land syd for Kongeaaen maatte være Vilkaaret for Freden. Allerede den 1. August kom *Fredspræliminærerne* i Stand i Wien, og den 30. Oktober undertegnedes den *endelige Fred*. Bismarck havde gennem et forøget Tryk paa den civile Befolkning i Jylland hindret, at den danske Regering kunde gøre noget alvorligt for at faa Fredspræliminærerne ændrede. Saaledes blev Følgen, at ikke alene de tyske Hertugdømmer Holsten og Lauenborg, men ogsaa hele Sønderjylland maatte afstaas til Preussen og Østrig. Som Vederlag for de nørrejydske Sogne

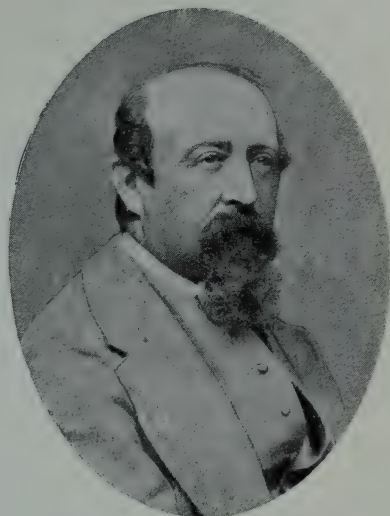
ved Tønder og paa Vesterhavsøerne beholdt Danmark Ærø, nogle Sogne ved Ribe og ved Kolding. Den 9. og 11. November fik Freden Rigsraadets Samtykke, men imellem dem, der stemte Nej, var Monrad. Den 16. November løste Kongen alle Indbyggerne i de afstaaede Landskaber fra deres Troskabsed.

Grundlovsforandringen af 1866 og Forfatningskampen.

Stemningen i Danmark efter Wienfreden var meget trykket. Mange mente, at Riget efter det sidste Tab ikke vilde have Kræfter til at bestaa som selvstændig Stat, og at det lemlæstede Folk vilde være for ringe til at bære en særlig Kultur. Danmarks Betydning i Europas Øjne var bleven indskrænket, thi selv om det endnu var Vogteren af Indløbet til Østersøen, havde det mistet den Betydning for Rusland og England, som dets Besiddelse af Holsten hidtil havde givet det. Alle saa vel ikke klart dette, men en selvopgivende Stemning var almindelig, saa snart man tænkte paa Landets Fremtid.

Næsten uhyggelig virker under disse Forhold den Iver, hvormed de politiske Partier søgte at udnytte Stillingen til deres Fordel. Allerede den 22. Maj, altsaa længe før Krigen var til Ende, havde Bondevennerne vist, at de var klare over, at Helstatens Tid var forbi, og i deres Valgprogram sigtede de mod en Sammensmeltning af det nu overflødige Rigsraad og Rigsdagen, saaledes at Grundlovens frisindede Valgbestemmelser skulde bevares ved Valgene til Landstinget. Deres Standpunkt var, at Rigsdagen i 1855 kun var gaaet ind paa en Indskrænkning af sin Myndighed, saa længe Fællesforfatningen stod ved Kraft, og denne Situation maatte nu siges at være ophørt. Junigrundloven maatte derfor vende tilbage i sin fulde Udstrækning. Herimod optraadte de national-liberale, idet Lehmann den 15. August hævdede, at Rigsraadet stadigt bestod, og at dets Samtykke krævedes til en Forandring af dets Myndighed. Herpaa vilde Bluhme ganske vist ikke gaa ind, men han indrømmede dog, at der burde finde en Forhandling med det nuværende Rigsraad Sted, og Lehmann var dermed tilfredsstillet. Sagen var, at baade de national-liberale og de konservative frygtede for at faa Grundloven af 5. Juni 1849 genindført i sin gamle Skikkelse, da de ønskede at skabe en konservativ Hemsko paa Udviklingen ved en Indskrænkning af Valgretten til Landstinget. Over for I. A. Hansen hævdede derfor Konsejlspræsidenten, at Rigsdagsbeslutningen fra 1855 ikke var en Betingelse for Fællesforfatningens Gyldighed. Resultatet var saaledes blevet, at der skulde finde en Forhandling Sted om en *ny Grundlov*, og allerede den 21. December fremsatte Regeringen i Rigsraadets Lands-

ting *Forslag* til en saadan. Grundtanken heri var, at Bestemmelserne om Sammensætningen af Rigsraadets Landsting skulde overføres paa Rigsdagens Landsting, idet der skulde kræves en Skatteansættelse af 4000 Kr. for at blive Landstingsvælger. Desuden skulde der være 12 kongevalgte Landstingsmedlemmer, Rigsdagssamlingerne skulde kun finde Sted hvert andet Aar, og i Tilfælde af Uenighed mellem de to Ting skulde der dannes et Fællesudvalg, bestaaende af 15 Medlemmer fra hvert Ting, som skulde have besluttende Myndighed angaaende Stridsspørgsmaalene. Dette Forslag vedtoges i denne Forsamling. Forgæves fremførte Bondevennerne deres Kontraforslag i Rigsdagens Folketing om uden videre at genindføre Junigrundloven; dette maatte allerede nu betragtes som uigennemførligt.

Fig. 326. Grev Frijs Frijsenborg. (Eft. Fot.)

Forhandlingerne fortsattes, men imens fandt der en Forskydning Sted af Partiforholdene i Landet. De national-liberale maatte — ikke helt med Rette — tage Ansvaret for Krigens ulykkelige Udfald, thi Bondevennerne havde jo været mindst lige saa ejderdanske som „Professorpartiet“. Men Nederlaget blev med Iver udnyttet af de national-liberales Fjender til at lægge dem for Had, og der fandt en Tilnærmelse Sted mellem Bondevennerne og de konservative Godsejere, der havde samlet sig i *Augustforeningen.* En ligefrem Alliance blev sluttet mellem „de store og smaa Bønder“, og paa Godsejernes Side optraadte Grev Frijs-Frijsenborg som Partiets første Mand, medens I. A. Hansen var Bondevennernes Fører. Det var en *agrarisk Bevægelse,* rettet imod Byerne og navnlig imod de højere, saakaldte „dannede“ Klasser inden for disse. Heller ikke med Ministeriet var derfor det nye Forbund tilfreds, da det var for konservativt og embedsmandsmæssigt.

Efter at I. A. Hansen forgæves havde fremsat et nyt Forslag, hvorefter Valgbarheden til Landstinget for Halvdelens Vedkommende skulde begrænses til Mænd med en aarlig Indtægt paa 4000 Kr., vendte man sig mod Ministeriets Forslag, der blev forkastet. I Oktober 1865 fandt da et Ministerskifte Sted, hvorved *Grev Frijs* traadte i Spidsen for Ministeriet med Estrup som Indenrigsminister. Af Bondevennerne havde ingen faaet Plads i Ministeriet, men de støttede i høj Grad dets

Politik, da man havde det fælles Program, som blev fremsat under en Fest paa Hotel Phønix, nemlig: „Kongedømmets Befæstelse, Sparsommelighed i Statshusholdningen og *Embedsmændenes Fjernelse fra det konstitutionelle Liv*“. Den kort efter stiftede *Oktoberforening* havde det Maal at være Forum for Drøftelserne mellem de nye Venner. Det nye Grundlovsudkast gik ud paa, at man skulde ændre Junigrundloven m. H. t. *Landstingets Sammensætning*. Dette Tings Medlemmer skulde være 66, hvoraf de 12 kongevalgte, og af de øvrige 54 skulde syv vælges i København, 45 i større Valgkredse, der omfattede baade Land og Købstæder, en for Bornholm og en af Færøernes Lagting. Valgene fandt Sted indirekte, d. v. s. ved Valgmænd, saaledes at i *København* valgte Folketingsvælgerne en Valgmand for hver 120 Vælgere, hvorpaa et lige saa stort Antal Valgmænd valgtes af de Vælgere, som i det sidste Aar havde været sat i Skat for mindst 4000 Kr. Alle disse Valgmænd samledes til Valget af Landstingsmænd, hvilket fandt Sted ved Forholdstalsvalg. Paa *Landet* valgte Folketingsvælgerne en Valgmand for hver Kommune, hvorhos der i Købstæderne blev valgt halvt saa mange Valgmænd, som der var Kommuner, dels af de almindelige Folketingsvælgere, dels af dem, der havde været sat i Skat for 2000 Kr. Endelig traadte i hver Landstingskreds ved Valget af Landstingsmænd et lige saa stort Antal af de højst beskattede Vælgere paa Landet, som der var Valgmænd i Landdistrikterne, til som Valgmænd. Valgene foregik ogsaa her efter Forholdstalsvalg og gjaldt for otte Aar, medens de kongevalgte udnævntes paa Livstid.

I Rigsdagen blev dette Forslag let vedtaget, og efter en ny Opløsning, hvorunder der fandt en meget hidsig Valgkamp Sted, blev det paany vedtaget i 1866 og forelagt Kongen til Underskrift. Forgæves forsøgte Tscherning, der havde stampet en Mængde „Nejsigere“ frem af Jorden under sin jydske Agitationsrejse, sammen med Grundtvig at faa Kongen til at sige Nej til Grundlovsforandringen. De opnaaede ikke Audiens, og den 28. Juli 1866 stadfæstede Kongen „Danmarks gennemsete Grundlov“.

De følgende Aar indtil 1870 var fredelige. Agrarerne sad ved Magten og under den sympatetiske Grev Frijs blev en Række Love vedtagne. Vigtigst var *Hærloven af 1867*, hvorved Stillingsvæsenet endelig blev afskaffet, og der blev skabt en Felthær med kort Uddannelsestid og et meget knapt Befalingsmandspersonale, saaledes at den neppe kunde tænkes anvendt aktivt udenfor Landets Grænser uden med Støtte af en Stormagtsarmé. Estrup var i disse Aar næsten populær blandt Bønderne paa Grund af sine Love om *Baneanlæg* i Jylland, der betegnede en Fortsættelse af de af Monrad i 1860—61 gennemførte Jern-

banelove. Paa det aandelige Omraade var Loven om *Valgmenigheders* Oprettelse af 1868 en direkte Fortsættelse af de grundtvigske Frigørelseslove i 1850'erne. Saaledes fortsatte man i det Hele og Store i de gamle Baner. Flere af de fremragende Politikere havde trukket sig tilbage fra deres Virksomhed. Tscherning havde nedlagt sit Mandat som Medlem af Folketinget som Protest mod Grundlovsforandringen, og Monrad havde træt og nedbøjet forladt Landet for at begynde en ny Tilværelse som Nybygger paa Ny-Zeeland. Men medens man i det politiske Liv ikke mærker meget, der varsler bedre Tider, var uden for Rigsdagens Mure private Mænd i Færd med at lægge Grunden til et nyt Danmark. I 1866 stiftede *Dalgas Hedeselskabet* med det Formaal at beplante de jydske Heder eller at frugtbargøre dem gennem Engvandingsanlæg, idet han mente, at hvad udad tabes, bør indad vindes. I København var den energiske Direktør for Privatbanken *Tietgen* i Færd med at skabe den store Række Sammenslutninger, der skulde lægge Grunden til en Opblomstring af Danmarks

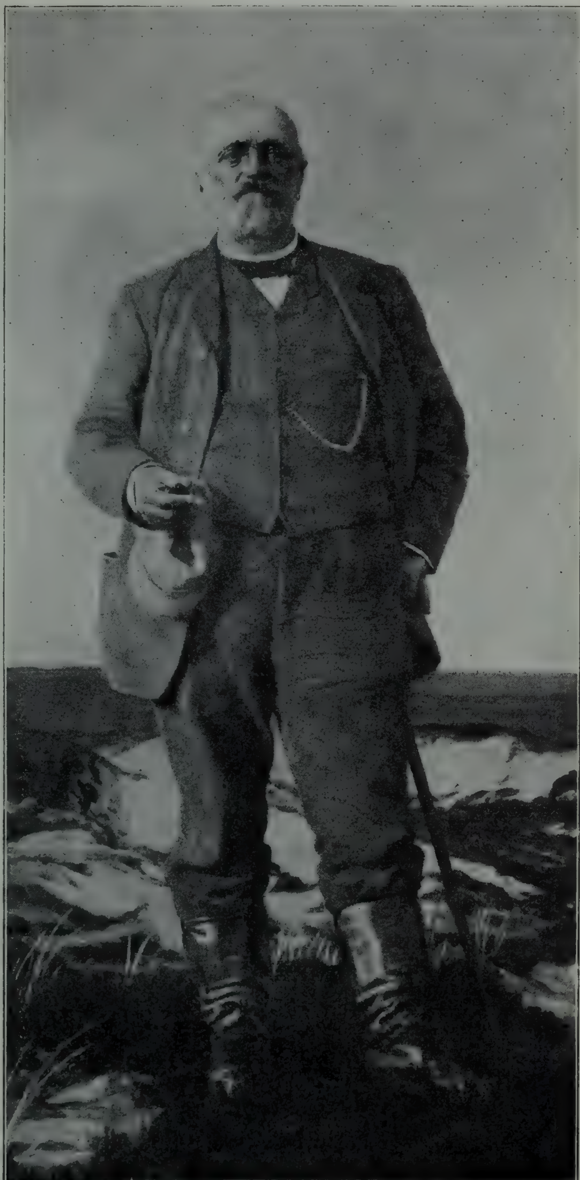

Fig. 327. Enrico Mylius Dalgas, Hedens Beplanter. (Maleri af Aug. Jerndorff.)

Handel og Industri. Her skal blot nævnes „Det forenede Dampskibsselskab" 1866, „Det store nordiske Telegrafselskab" 1869 og i Begyndelsen af 70'erne „Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri", „Switzers Bjergningsentreprise", „De danske Sukkerfabriker", „Tuborg Bryggerier" og forskellige Jernbaneselskaber. „Kulturen er en Drivhusplante, der kræver en høj økonomisk Temperatur", og paa Grundlag af den Velstand, som her blev lagt, er senere et rigt aandeligt Liv blomstret op.

Paa to Punkter fik Danmark Interesse for den øvrige Verden efter Krigen 1864. Da de *dansk-vestindiske Øer* var i stærk Tilbagegang efter Slaveriets Ophævelse, hvorved Sukkerproduktionen blev fordyret, og da der aabnede sig Udsigt til at afsætte dem til Nordamerika, var man fra dansk Side villig. I 1867 fik Raasløff afsluttet en Konvention om Afstaaelsen af St. Thomas og St. Jan mod et Vederlag af $7^1/_2$ Mill. Dollars. Derefter fandt der en Folkeafstemning Sted paa Øerne, som gav stort Flertal for Salget, da Amerika havde givet Vestindierne gode Løfter. Men der indtraadte Præsidentskifte i Nordamerika, og det amerikanske Senat udsatte Ratifikationen af Traktaten. Til sidst løb Fristen ud, uden at Sagen var gaaet i Orden.

Langt vigtigere var Forholdet til vor sydlige Nabo og Spørgsmaalet om *Sønderjyllands* Fremtidsskæbne. Hertugdømmerne var bleven afstaaede til Preussen og Østrig i Forening, og medens Østrig vilde indsætte Augustenborgeren som Hertug, havde Bismarck fra første Færd Planer om en Annektion. Da den augustenborgske Hertug allerede under Felttoget mod Danmark havde stillet sig afvisende over for Preussens Fordringer, der gik ud paa at gøre Landet militært afhængigt af sig, henlagde Bismarck uden videre den preussiske Flaade til Kiel og bød Medejeren i Hertugdømmerne, Østrig, Trods. Allerede nu var det nær kommen til Krig mellem de to Stormagter, og naar Freden blev bevaret, skyldtes det kun, at ingen af dem var rustet. Men i 1866 brød Krigen ud, der ikke alene drejede sig om Besiddelsen af Hertugdømmerne, men ogsaa, og især, handlede om Forrangen inden for det tyske Forbund.

Grev Frijs fik nu Lejlighed til at lægge den samme sunde Sans for Dagen som ved Rigsdagsværket. Han viste vel ikke betydelige Statsmandsevner, men de var lykkeligvis heller ikke nødvendige for at klare Riget ud af de Vanskeligheder, som truede det.

Østrig gjorde sig Haab om at vinde Danmark som allieret i Kampen, men den overlegne Form, hvori Tilbuddet blev fremsat, gjorde det let for den danske Regering at behandle det med stor Kølighed. Frijs indsaa Faren ved at lægge sig ud med vor mægtige Nabo mod Syd,

der altid ved Lejlighed kunde tage Hævn over os. Derfor slog han efter Frankrigs Raad klogeligt ind paa den modsatte Vej og tilbød Bismarck en Alliance, saaledes at den danske Flaade skulde forene sig med den preussiske, og et dansk Korps besætte Nordslesvig. Bismarck afviste ganske vist Opfordringen, da han ikke ansaa Danmarks Bistand i denne Form for tilstrækkeligt værdifuld. Men der kan næppe være Tvivl om, at den Sympati, som Danmark lagde for Dagen, gjorde sit til at lette Optagelsen af *Paragraf 5 i Pragfreden*. Denne berømte

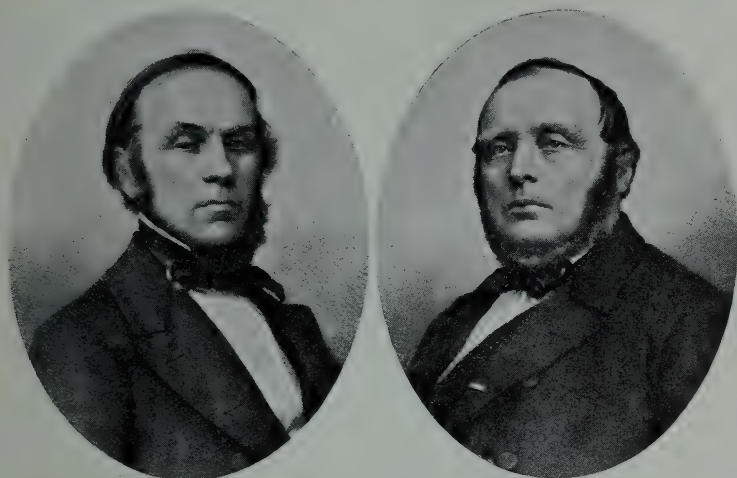

Fig. 328. Ahlmann og Krüger. (Efter Fotografi.)

Paragraf var optaget efter Frankrigs Ønske og gik ud paa, at Beboerne af „de nordlige Distrikter i Slesvig" ved en fri Afstemning skulde kunne afgøre, om de ønskede at tilhøre Danmark eller Preussen. Bismarck var uden Tvivl til Sinds at ville udføre denne Bestemmelse, men i Preussen var Folkestemningen afgjort derimod, og Kongen var meget uvillig dertil. Da Spørgsmaalet blev fremdraget i den preussiske Landdag, sagde Bismarck: „Jeg har altid været af den Mening, at en Befolkning, som virkelig med utvivlsomt og varigt tilkendegivet Vilje ikke vil være preussisk eller tysk, som med utvivlsomt tilkendegivet Vilje vil høre til en umiddelbart tilgrænsende Nabostat af dens Nationalitet, ikke styrker den Magt, som den stræber at skille sig fra". I Nordslesvig havde Stemningen under hele den Tid, der var gaaet hen siden Afstaaelsen, vist sig utvetydigt dansk, og allerede i 1865 havde 2000 Slesvigere foretaget en Rejse til København og lagt deres Troskab for Dagen. Nu tog deres Repræsentanter *Krüger* og *Ahlmann*, der var valgte til den nordtyske Rigsdag, Ordet for, at den nye Forfatning ikke skulde udstrækkes til at gælde for de Distrikter af Slesvig, hvis Befolkning

traktatmæssigt havde faaet sikret Ret til fri Afstemning om, hvilken Stat de vilde tilhøre. Bismarck bestred bestemt, at det nordtyske Forbunds Grænse skulde være tvivlsom, thi den var foreløbigt den ved Wienerfreden fastsatte Grænse. Ligeledes protesterede han imod, at Slesvigs Indbyggere skulde have en Ret til Afstemning efter den med Østrig sluttede Traktat. Den eneste, der havde Ret til at kræve § 5.s Udførelse, var Østrig, og der laa i de ubestemte Udtryk i Paragraffen, at den nye Grænse ikke maatte skade den preussiske Stat militært, saa at der f. Eks. kunde blive Tale om „endnu en Gang at indtage det med kostbart Blod og store Anstrengelser vundne Dybbøl“. Han sagde, at der brugtes med Vilje i Paragraffen det ubestemte Udtryk „de nordlige Distrikter“, altsaa „Distrikter som der gives flere, maaske mange af i Slesvig — man kan tænke sig det meget stort, men saa stort, som man venter i København, tror jeg ikke, det vil blive“.

Dette lød allerede ildevarslende, og det var først i Maj 1867, at den preussiske Regering fandt det for godt officielt at meddele den danske Regering § 5.s Tilværelse. Den gjorde det da under den Form, at den spurgte om, hvilke Garantier Danmark vilde yde for Beskyttelsen af de Tyskere, der boede i den nordlige Del af Slesvig. Den danske Regering svarede hertil, at den først og fremmest maatte have Rede paa, hvor stort et Omraade Tyskland var til Sinds at ville afstaa, da Garantierne naturligt nok vilde komme til at afhænge heraf. Herpaa var det ikke muligt at faa noget bestemt Svar, men en Række fortrolige Samtaler begyndte dog i August Maaned mellem den danske Gesandt i Berlin og en preussisk Repræsentant Lothar Bucher, der tidligere havde gjort sig bekendt ved sine giftige Angreb paa Danmark i et berlinsk Blad. I November opstillede Preussen 12 Garantipunkter, og enkelte af disse gik efter den danske Regerings Mening for vidt, navnlig at Kirke- og Skolesproget i Nordslesvig for al Fremtid skulde vedblive at være efter samme Ordning som i Aaret 1846. Herved var der nemlig bestemt udelukkende tysk Skoleundervisning og udelukkende tysk Hovedgudstjeneste i de nordslesvigske Købstæder. Tillige meddelte Preussen, at der ikke kunde være Tale om at afstaa mere end *Haderslev Amt*, saaledes at Grænselinjen vilde komme til at gaa fra Genner Bugt nord for Aabenraa over til Vestkysten. Dette svarede aldeles ikke til Omfanget af det Omraade, som var beboet af dansksindede, og Forhandlingerne gik derfor i Staa. Da der i August 1867 igen fandt Valg Sted til den nordtyske Rigsdag, havde Preusserne ved en kunstig Omlægning af Valgdistrikterne *(„preussisk Valggeometri“)* hindret Ahlmanns Genvalg, saaledes at der for Fremtiden kun blev en dansk Rigsdagsmand valgt i Nordslesvig, Hans Krüger. Da man tillige

tog fat paa at udskrive Soldater helt op til Kongeaaen, benyttede mange danske Nordslesvigere sig af den Ret, der var tilstaaet dem i Wienfredens § 19 til i Løbet af de første seks Aar efter Freden at sikre sig en Stilling som „*danske Undersaatter*“, naar de indgav Ansøgning derom og for en kort Tid flyttede over til Kongeriget.

I Virkeligheden var Haabet om, at Preussen skulde ville opfylde § 5, slukt i Danmark, da det store Opgør indtraf mellem Tyskland og

Fig. 329. Krigstelegrammer i Tivoli studeres under Krigen 1870. (Tegning i Ill. Tidende.)

Frankrig i 1870. Grev Frijs var just traadt tilbage som Konsejlspræsident og afløst af Grev Holstein-Holsteinborg. Man saa i Danmark gennemgaaende med stor Fortrøstning paa den franske Kejsers Udsigter, og man ventede, at hans Sejr vilde betyde Nordslesvigs Tilbagegivelse. De fleste Blade tog endog til Orde for, at man skulde slutte Forbund med Frankrig og lade den forbedrede Felthær, vi havde faaet ved Hærloven af 1867, staa sin Prøve. Kun Bondevennernes Gruppe under I. A. Hansen manede kraftigt til Forsigtighed. Selv blandt Ministrene var nogle stemte for en Deltagelse i Krigen, men Kong Kristian IX var absolut mod en letsindig Indblanding i Krigen, og hans Udenrigsminister var af samme Mening. Neutralitetserklæringen blev derfor udstedt d. 25. Juli, men af mange blev den kun anset for „foreløbig“. Da Frankrig kort efter sendte Hertugen af Cadore til Danmark, satte

Kongen dog igennem, at Grev Frijs, hvis Anskuelser han kendte, blev kaldet til København for at paatage sig Forhandlingerne med den franske Gesandt.

Grev Frijs lagde straks efter Modtagelsen af Kongens Telegram ikke Skjul paa, at han vilde fraraade vor Regering al Deltagelse i Krigen. Da han var ankommen til København og havde begyndt sine Forhandlinger med Hertugen af Cadore, viste han sig meget tilbageholdende og pegede paa den store Fare, en Indblanding fra Danmarks Side altid vilde medføre. Underhandlingernes lettedes i høj Grad ved den franske Gesandts Optræden, thi baade var han taktløs nok til at stille sig uforstaaende over for Danmarks Betænkeligheder, og desuden viste han sig saa blottet for Kendskab til nordiske Forhold, at det ikke var vanskeligt for Grev Frijs at overbevise sine Landsmænd om det eventyrlige ved at kaste sig ind i Krigen. Hertugen af Cadore opnaaede derfor ikke en Gang Audiens hos Kongen, og da Budskabet snart efter indløb om de første franske Nederlag, var alle glade over, at man ikke havde vovet sig videre ud.

Mens *Aaret 1870* saaledes ikke kom til at spille nogen Rolle for vor udenrigspolitiske Stilling, blev det et *Vendepunkt i Danmarks indre Politik*. Venskabet mellem de „store“ og de „smaa“ Bønder var i Færd med at kølnes, og den stærke Udvikling, som var blevet Bondestanden til Gavn under en lang Række af „gode Aar“, havde navnlig givet Bønderne en større Selvfølelse og en højere politisk Sans. I Aarene efter 1864 var der desuden rundt omkring i Landet blomstret en Række *Folkehøjskoler* op, hvor de voksne Bønder, baade unge Mænd og Kvinder, fik deres aandelige Horisont udvidet og deres nationale Følelse styrket. Det var tydeligt, at Bønderne, og indenfor disse navnlig *Gaardmandsstanden*, var i Færd med at blive Tyngdepunktet i vort Land, ikke alene økonomisk, men ogsaa politisk. Som den mægtige Klasse den var, behøvede den tilsyneladende kun maalbevidste Førere for at tilkæmpe sig Magten. I Byerne og i Embedsstanden var der Stagnation, saaledes at nye politiske Ideer ikke kom til Verden.

Alliancen mellem de store og smaa Bønder brast, da Godsejerne i 1870 nægtede at gaa med til den Lov om tvungen *Fæsteafløsning*, som *Gert Winther* havde fremsat to Aar tidligere, vistnok med det bestemte Formaal at sprænge Agrarernes Forbund. Han var en Præstesøn fra Horsensegnen, der i 50'erne var optraadt i Rigsdagen som Tscherning Vaabendrager, og da denne trak sig ud af Politiken efter den reviderede Grundlovs Vedtagelse 1866, blev Winther Fører for den lille Gruppe Rigsdagsmænd, der i Modsætning til I. A. Hansen

havde staaet som bestemte Modstandere af Forbundet med Grev Frijs og Godsejerne. Partiet havde sit egentlige Hjemsted i Aarhusegnen, hvor Vendelboen *Lars Bjørnbak* som Skolelærer i Viby havde grundet en Højskole samme Steds, der i Modsætning til de grundtvigianske ikke lagde Hovedvægten paa den aandelige „Løftelse", men mere nøgternt stræbte at meddele Befolkningen Kundskaber („Kundskab er Magt, Uvidenhed er Trældom"). Hvor gavnlig end denne Kursændring inden for Højskolen var, skæmmedes den nøgterne Tankegang tillige ved et materialistisk Anstrøg, der fandt en frodig Jordbund i Aarhus Amts Bondebefolkning. Bjørnbak var Ultrademokrat ligesom sin Lærer Tscherning, og han var tillige Antimilitarist, vistnok den første saadanne, som traadte frem i Danmark. Igennem „Den jydske Folkeforening", der var stiftet af Winther, og ved Bjørnbaks Blad „Aarhus Amtstidende" lagde man Grunden til en fast indrammet Partigruppe.

Efter at Sprængningen af Forbundet mellem Bønder og Godsejere havde fundet Sted, smeltede de forskellige Venstregrupper sammen til Partiet „*Det forenede Venstre*". Som Modvægt herimod nærmede Godsejerne sig til Resterne af de national-liberale, saaledes at de velhavende i By og paa Land dannede det nye Parti „Højre". Ved et Ministerskifte i Sommeren 1870 afløste *Holstein-Holsteinborg* Frijs som Konsejlspræsident, og i hans Ministerium indtraadte blandt andre Hall og Krieger. Den vigtigste Mand i „det forenede Venstre" var *Christen Berg*. Han var født 1829 paa en vestjydsk Bondegaard, men var gaaet Skolelærervejen, og havde tidligt som Lærer i Kolding gjort sig bemærket ved sin Frygtløshed og sin Veltalenhed. Nu var han Lærer paa den lille Ø Bogø ved Møen, og han var kommen ind i Tinget under Grundlovskampen 1865—66, ejendommeligt nok som Tilhænger af den reviderede Grundlov. Sagen var, at han ganske vist ansaa Junigrundloven for „Folkets moralske Ret", men at han opfattede Øjeblikket som ugunstigt til at tilkæmpe sig den, og han fandt ikke nogen juridisk Berettigelse dertil i Forbeholdet fra 1855. I de følgende Aar havde Berg skabt sig en fast Stilling i Tinget. Den lyse og hærdebrede nordiske Skikkelse synes som skabt til en Høvding, og Berg var virkelig godt rustet dertil, ikke paa Grund af store Kundskaber eller diplomatiske Evner, men fordi han i sig forenede Bondeaanden og den grundtvigske Tankegang, tit i en ganske naiv Form. Først og fremmest var Berg den store Agitator, der kunde rive Folkemasserne med sig, og, hensynsløs som han var, skabte han en skrap Disciplin inden for sit Parti. Efter det forenede Venstres Dannelse overfløj han hurtigt I. A. Hansen, og han krævede nu det parlamentariske Styre indført, idet han hævdede, at det laa i vor Forfatning, at Tyngdepunktet

Fig. 330. Venstres Førere.

skulde være i Folketinget, og at Ministeriet skulde staa i Samklang med dette.

Parlamentarismen er en Regeringsform, der efterhaanden har udviklet sig i det engelske Parlament, hvor det arvelige Overhus er veget tilbage fra Indflydelse paa Finansloven og den almindelige Lovgivning, og hvor Kongen siden Begyndelsen af det 18. Aarhundrede

ikke har deltaget regelmæssigt i Statsraadsmøderne eller nægtet sin Underskrift til en af Tingene vedtaget Lov. Hvis det oprindelige Forslag, som den Bluhmeske Regering fremsatte i 1864, havde sejret, nemlig at Fællesudvalget, Medlemmer baade fra Folketinget og Landstinget, i Tvistespørgsmaal skulde have Afgørelsen i sin Haand, er det troligt, at man var havnet i den „Rigsdagsparlamentarisme“, der t. Eks. sejrede i Sverige, og hvorefter Ministeriet støtter sig til begge Ting. Men som den reviderede Grundlov havde formet sig, fandtes der intet Middel til at udjevne Modsætningen mellem Folketing og Landsting, og en Konflikt vilde derfor i det lange Løb være uundgaaelig. Spørgsmaalet maatte derfor blive, om Folke- *eller* Landstinget skulde være Nr. 1, og man kan ikke afvise Bergs Paastand om, at Parlamentarismen laa i Grundloven af 1866, selv om hans Beraabelse paa enkelte Paragrafer ikke kunde siges at være et fyldestgørende Bevis derfor.

Fig. 331. I. B. S. Estrup. (Eft. Fotogr.)

Det forenede Venstre rummede mange Afskygninger inden for sig, men Berg holdt med haard Haand fast om Partiet og drev det fremad til Kamp. I 1872 fik *Venstre Flertal i Folketinget*, mens det i Landstinget kun raadede over et ubetydeligt Antal Stemmer. Berg vilde straks benytte den vundne Magt, og hans Hensynsløshed skaffede ham Navnet „Kongen af Bogø“. Efter at en af Folketinget vedtagen Dagsorden, at Love ikke kunde „gennemføres i en tilfredsstillende Skikkelse, saa længe det nuværende Ministerium bestaar“, ikke havde gjort Indtryk paa Ministeriet, vedtog man i 1873 en Adresse til Kongen med Krav om Parlamentarismens Gennemførelse, og da heller ikke dette hjalp, nægtede Folketinget den 17. Oktober samme Aar Finanslovens Overgang til 2. Behandling. Herpaa fulgte en Opløsning af Folketinget, som bragte Venstre til foreløbigt at tabe Modet. I. A. Hansen, der med Skinsyge saa sig selv fortrængt fra Førerpladsen og gerne undte Berg et Nederlag, erklærede paa Fyn, at „Eksperimentet ikke vilde blive gentaget“, og da Tinget igen traadte sammen, blev det virkelig heller ikke gentaget. Men ogsaa Ministeriet var blevet træt af Kampen, og i 1874 foretrak Holstein-Holsteinborg at rømme Marken. Han blev efterfulgt

af et nyt Højreministerium *Fonnesbech*, som Venstrepolitikeren Grev Holstein-Ledreborg kaldte „tyndere Te paa de samme Blade“, og dette Ministerium fik i Virkeligheden en krank Skæbne. Til sidst bevilgede Folketinget kun Finansloven paa Betingelse af, at Ministeriet trak sig tilbage. Berg var i disse Aar travlt beskæftiget med at genoprette sit Nederlag fra 1873, og i Forening med to nye radikale Politikere Hørup og Edv. Brandes grundede han „Morgenbladet“, der blev Partiets Hovedorgan i København. Desuden fandt en Mængde Agitationsmøder Sted med meget skarpe Udtalelser. Følgen blev, at Fonnesbech som sagt trak sig tilbage. Men nu kom Estrup.

Estrup var en ikke-adelig Godsejer af en god gammel Familie; hans Fader var en bekendt historisk Forfatter, men Estrup selv var Friluftsmenneske. Han havde i de sidste Aar, siden Grev Frijs' Ministerium havde opløst sig, indtaget en ret tilbagetrukken Holdning, men han var harmfuld over Fonnesbechs vaklende Holdning. I Venstre var han ikke ilde lidt paa Grund af sin Reformvirksomhed med Jernbanelovene. Men man tog ganske fejl af ham, hvis man ventede, at hans Ministerium skulde blive „en Jagtrubbert“, thi Estrup var en karakterfast Mand, der satte en Ære i ikke at bøje sig, og han gav sin Politik et stærkt personligt Præg. Han vilde standse, hvad han betragtede som Venstres Overgreb, men iøvrigt var hans Program negativt, han havde ingen Ideer, som han vilde virkeliggøre. De radikale erklærede straks ved hans Tiltræden, at de hellere saa ham end en mere moderat Minister. Men de blev hurtigt kurerede for deres Glæde. Det langvarige Ministerium, som nu begyndte, var et udpræget *Godsejerministerium*, hvori der sad ikke mindre end fire Godsejere, og ved Siden af Estrup var navnlig Justitsminister *Nellemann* den bærende Kraft, der formulerede Ministeriets Grundlovsopfattelse. I 1880 afløstes Kultusministeren Fischer af *Scavenius*, der blev Ministeriets ivrigste Medlem i *Forsvarssagen*. Det varede nemlig ikke længe, før dette Spørgsmaal kom til at staa paa Dagsordenen. I de første Aar efter 1864 havde intet Parti herhjemme haft synderlig Lyst til at ofre meget paa Hær eller Flaade, og Hærloven af 1867 var bleven gennemført med betydelige Besparelser. Men efter 1870 var Danmarks Overlegenhed til Søs forbi, og fra militær Side rejstes det Krav, at København ogsaa til Lands skulde sikres mod en fjendtlig Landgangsstyrke. Det blev i det Hele taget den almindelige Opfattelse blandt Officererne, at denne By burde gøres til *Landets Centralfæstning*, hvorom den egentlige Kamp skulde føres, og man haabede, at en saadan ikke vilde være resultatløs, da i paakommende Tilfælde Hjælp fra Udlandet burde kunne ventes. At denne Anskuelse ikke fandt Genklang i de Dele af Venstre,

der stammede ned fra „den jydske Folkeforening", hvor Lars Bjørnbaks Ideer havde hersket, var en given Sag. Men ogsaa paa det grundtvigske Venstre, hvis egentlige Fører Berg var, virkede Tanken frastødende. Berg vilde baade i Politik og i virkelig Krig „kæmpe med aaben Pande", og han vilde bygge paa det danske Folk, der havde "Dannevirke i Brystet". Han vilde lægge Hovedvægten paa Felthæren og navnlig ikke prisgive Jylland ved at samle alle Kræfter paa Sjælland. Var der saaledes allerede en Uvilje fra Venstres Side over for Planen om Københavns Befæstning af objektive Grunde, gjorde det ikke Sagen bedre, at Ministeriet Estrup optog Københavns Befæstning som Hovedpunkt i sit Program og satte alt ind paa at gennemføre det. I 1875—76 tilbød da Venstre at bevilge *30 Mill. til militære Foranstaltninger*, deriblandt til en Befæstning paa Helgenæs, men paa to Betingelser, nemlig at Københavns Befæstning ikke blev indbefattet i Planen, og at Pengene tilvejebragtes gennem en Indkomstskat, der navnlig vilde ramme de besiddende Klasser. Estrup afviste kort Tilbuddet og føjede dertil de Ord, at selv om Ministeriet havde kunnet gaa ind paa Forslaget af militære Grunde, kunde det aldrig finde sig i at se det sammenknyttet med en uvedkommende Bestemmelse, nemlig Indkomstskatten. Samme Aar voksede Venstre til at sidde inde med $^3/_4$ af Pladserne i Folketinget. I *1877* nægtede det at *bevilge Finansloven*, og da Rigsdagen blev hjemsendt den 1. April, stod Landet uden Finanslov. Estrup benyttede sig nu efter Nellemanns og Matzens Raad af § 25 i Grundloven, som siger: „I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag". Dette Tilfælde paastod man nu var indtruffet, og Estrup udstedte derfor den første *provisoriske Finanslov*, der dog kun indeholdt de Bevillinger, hvorom Folketing og Landsting havde været enige. Der herskede i den følgende Tid ikke ringe Bevægelse i Befolkningen, og mange foreslog, at man skulde nægte at betale Skatter, da Grundlovens § 49 lyder paa, at Skatter ikke maa opkræves, før Finansloven er vedtaget. Men Berg fraraadede alle Skattenægtelser, og han indskrænkede sig til at stifte „Grundlovsværneforeninger". Det havde saaledes vist sig, at han stod uden virkelige Magtmidler til at tvinge Ministeriet i den Kamp, han havde optaget. Da Folketinget atter samledes i Efteraaret, fandt derfor en *Sprængning* Sted af Venstrepartiet. Den moderate Fløj under Bojsen sluttede Forlig, medens Berg, Hørup, Jens Busk o. fl. traadte ud af Partiet og dannede en særlig Gruppe.

Atter havde saaledes Berg lidt et Nederlag, og i Øjeblikket var selv Hørup ret afdæmpet i sine Udtalelser. Men man opgav fra denne

Side ikke Kampen, og allerede 1879 gik de moderate tilbage ved Valgene, mens Bergs eget Parti voksede, og Højre ligeledes vandt nogle Pladser. „Morgenbladet“ og Bergs Agitationsrejser i Jylland havde gjort deres Virkning. Berg, der foretrak de rene Standpunkter, nærmede sig i disse Aar til Estrup, men han blev stødt tilbage af den tillidsfulde Ministerchef. Nu begyndte Kampen mellem dem paa en anden Maade; i December 1881 udtalte Berg ved Finanslovens første Behandling de ildevarslende Ord: „Man har en Følelse af, at det maa godtgøres, at for det Ministerium, der tilsidesætter saadanne Valgudtalelser, vil i det væsentlige alt visne i Hænderne“. Hermed var „*Visnepolitiken*“ indvarslet, og i de følgende Aar fik Regeringen ganske vist aarlige Finanslove, men i en saa mager Skikkelse, at de hverken var til at leve eller dø af, og de gik derfor under Navnet „de barberede Pudler“. Samtidigt skabte Berg sig nye Forbundsfæller paa alle Kanter. Det var i Aarene efter 1870, at *Georg Brandes* paa Universitetet begyndte den Række Forelæsninger over Europas litterære Udvikling, der skulde give Stødet til en hel ny Livsopfattelse i vide Kredse. Den aandelige Tilstand i 1860'erne havde været temmelig ringe, da man i Litteraturen levede paa den romantiske Bevægelses sidste Udløbere. Overfor dette kom Brandes som en Vaarbebuder, da han viste, hvorledes de gamle Idealer forlængst var forladte i de store Lande og anbefalede en større Tilnærmelse til Naturen og til Virkeligheden. Men hermed var der forbundet en Række skarpe Angreb paa de gamle Aandsværdier, navnlig paa Religionen, som vakte Harme hos alle de konservative. De dannede Kredse blev delte i to Lejre, for eller imod Brandes, men en stor Del

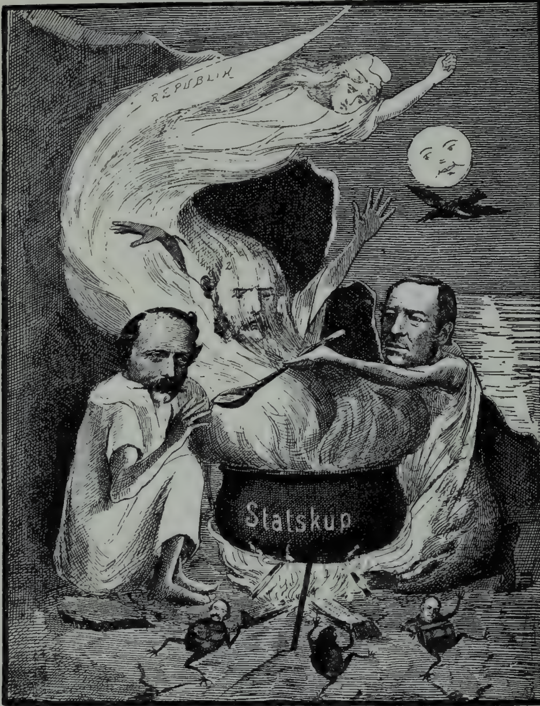

Fig. 332. Provisoriet forberedes. Beslaglagt Billede fra „Ravnen“ (7. Maj 1876). (Estrup og Liebe koger Heksedrikken, nedenunder danser bl. a. Ploug.)

af Ungdommen fulgte ham med Digtere som Holger Drachmann og Karl Gjellerup i Spidsen. Ogsaa i Studenterkredsene kom Brandesianismen til at virke splittende, da den gamle Studenterforening, hvor Romantikken og Skandinavismen endnu sad til Højbords, blev sprængt, og der i Stedet dannedes et radikalt *Studentersamfund*, som tog en Række sociale Opgaver op, t. Eks. Arbejderundervisning og Retshjælp for ubemidlede. Det lykkedes hurtigt den nye Bevægelse at faa Tag i en Del af det højere Bourgeoisi i Hovedstaden, saaledes at der her blev grundet et *radikalt Parti*. Karakteristisk for Bevægelsen er det, at den for en væsentlig Del blev ledet fra jødisk Side. Det jødiske Element syntes kaldet til at spille en lignende Rolle i Danmark, som Holstenerne havde gjort før den slesvig-holstenske Bevægelses Opkomst, og som endnu tidligere havde været beskaaret Nordmændene. Det vege danske Gemyt behøvede aabenbart at hærdes ved en Sammenblanding med et fremmed og fastere Element. I det 18. Aarhundrede havde Norge givet et Tilskud af afgørende Betydning for den danske Hær og det danske Aandsliv, ved Overgangen til det 19. Aarhundrede havde Holstenerne været vore Læremestre i Diplomati og Landbrug. Nu efter at vi havde mistet begge Lande, blev det Jøderne, som stillede nogle af vore Førere til Frihed og Fremskridt. Men en Fare var det, at mange inden for de jødiske Kredse havde ringere Forstaaelse af Nationaliteters Betydning, end det havde været Tilfældet paa Davids og Goldschmidts Tid.

En anden og endnu betydningsfuldere Bevægelse var den, som i disse Aar begyndte at vaagne i *Arbejderstanden*. Det var i 1870'erne, at den uhyre Tilstrømning til Byerne begyndte, da der blomstrede en Fabriksindustri op herhjemme, og da Maskinernes Indførelse i Landbruget gjorde megen Arbejdskraft overflødig. Det var navnlig *København*, der kom til at høste Udbyttet heraf, og medens Byen endnu i 1870 kun havde haft o. 170,000 Indbyggere, voksede den med rivende Frat i de følgende Aartier. Nye Kvarterer skød op af Jorden, navnlig paa Vesterbro og Nørrebro, typiske ved den hurtige Kasernebebyggelse, der tit lod haant om de fornødne Hensyn til Skønhed og Sundhed. Men det skyldtes dog de Mænd, som i Stedet for at bygge langsomt og godt, byggede hurtigt og slet, at København i disse Aar blev en Verdensstad. Det store Problem i den moderne Udvikling er, hvorledes dette uhyre nye Menneskestof skal kunne omfattes inden for Byernes gamle Rammer uden at sprænge disse fuldstændigt. Det er klart, at en Befolkning, der bliver løsrevet fra sin oprindelige Jordbund og fra de gammeldags Livsformer paa Landet flyttes ind til Byen, kommer under en ny Udvikling. Meget af, hvad der hidtil har præget den, er knyttet til Jorden, som t. Eks. religiøse Forestillinger og Fædrelandsfølelse, men nu, da den

lever paa Brostenene, bliver meget af dette tomme Ord for den. Spørgsmaalet om de unges Opdragelse volder nye og uanede Vanskeligheder, og der opvokser ganske nye Moralbegreber; Brud paa Kammeratskabsfølelse bliver saaledes betragtet som værre end mange af de Overtrædelser, som straffes efter Loven. Der frembyder sig her Problemer, der langt fra endnu er løste, men som en nær Fremtid maa tage op, da Samfundet for sin egen Opretholdelses Skyld maa kræve, at der skabes Samfundsmedlemmer, hvis Interesse ikke blot er knyttede til deres egen Klasse, men til hele Statens Trivsel.

Fig. 333. Louis Pio paa Vridsløselille. Efter et Billede i Skriftet „Erindringer fra „Redaktionskontoret og Fængslet". Kbhvn. 1876.

Det første Vidnesbyrd om en ny Tid var den lille *socialistiske Bevægelse*, som begyndte i 70'erne under Paavirkning af Pariserkommunen 1871. Tidligere havde man kun herhjemme haft enkelte socialistiske Teoretikere, som Journalisten Fr. Dreier, men nu blev der gjort Forsøg paa at skabe et socialistisk Arbejderparti i Tilslutning til Carl Marx' Forening „Internationale". En tidligere Løjtnant *L. Pio*, en smuk og veltalende men meget fantastisk Mand, stiftede i Forening med sin Fætter *Brix* og en tidligere Skolelærer *Geleff* en Forening til Udbredelse af Socialismens Lærdomme. Den vandt en Del Tilslutning i København, saaledes 5000 Medl., og Pio følte sig drevet videre og videre frem af utaalmodige Tilhængere, saa at han endelig indvarslede til et Møde paa Nørrefælled den 5. Maj 1872, skønt Politiet havde forbudt det. Natten før Mødet blev de tre Hovedmænd arresterede, og da Mødet ikke desto mindre fandt Sted paa Fælleden, og en stor Menneskemasse, rigtignok mest nysgerrige, havde indfundet sig, sprængtes det ved Husarer. Pio blev af Højesteret dømt til Forbedringshusarbejde i fem Aar, og de to andre til tre Aar hver. Det fremgik af Forhørene, at de anklagede ikke engang havde samme Maal i Enkelthederne, saa at Dommen maatte betragtes som unødvendig haard. Efter at have udsonet en Del af deres Straf lod

Pio og Geleff sig senere af Politiet købe til at udvandre til Amerika, og Bevægelsen var saaledes tilsyneladende til Ende. Men i Begyndelsen af 1880'erne grundedes der paany af Skræddermester *P. Holm, Hørdum* o. fl. et socialdemokratisk Arbejderparti her hjemme, som fandt stærkere Udbredelse blandt Københavns Arbejdere, fordi det i Stedet for at kæmpe for Fremtidsstatens hurtige Indførelse, besluttede at virke for praktiske Reformer og sluttede sig til Venstres Forlangende om Folketingsparlamentarisme.

Ved *Valget i 1884* svandt Højre ind til 19 af Folketingets 102

Fig. 334. Kristianborgs Brand. (Tegning af Knud Gamborg i Ill. Tidende.)

Medlemmer. I Venstre ansaa man nu Sejren for sikker, og den Tanke at skulle danne Ministerium virkede lokkende paa mange. Paa den anden Side søgte Højre at gøre Berg og hans Tilhængere latterlige og at fremstille dem som Umuligheder paa Ministertaburetter. Selv ved Hoffet saa man med stor Uvilje paa Bergs Paagaaenhed, og man kan ikke undre sig over, at det krænkede Kongen, at Berg paa et Møde havde sammenlignet „den udøvende Magt“ med „en Skriver eller Forvalter i en Forretning“. Selv havde han i 1883 naaet Stillingen som Folketingets Formand, men dette afholdt ham ikke fra at deltage med største Iver i Forhandlingerne. Til Hørup var Venskabet kølnet, og Følgen blev, at denne maatte forlade „Morgenbladet“ og skabe sig et eget

Organ i „Politiken“. Heftigere og heftigere blev Stemningen. Da *Kristiansborg* brændte 1884, paastod man, at Berg havde udbrudt: „Paa dette Sted rejses et Kristiansborg aldrig mere“. Han havde nu lagt sig grundigt ud ikke blot med Højre, men ogsaa med den radikale Gruppe i Hovedstaden. Den fælles Fjende Estrup tvang dem dog foreløbigt til at holde sammen. I 1885 var ogsaa Højre paa sin Side bleven saa desperat over de „barberede Pudler“ af Finanslove, at det foretrak et ligefremt Brud. Der var desuden vaagnet en Bevægelse i de højere Kredse, *„den frivillige Selvbeskatning til Fædrelandets Forsvar“*, der allerede kunde fremvise ret store Resultater. Der var aabenbart en vaagnende national Stemning indenfor Højre, der ogsaa lovede en stærk politisk Fremgang. Den *31. Marts 1885* kom da det endelige *Brud.* Det var denne Gang ikke muligt at opnaa Overenskomst om Finansloven, bl. a. fordi Højre forlangte 3 Mill. mere til Militærbevillinger, end Venstre vilde indrømme. Dagen derefter, den 1. April, oplæste Estrup i Folketinget det kongelige Brev om Rigsdagens Hjemsendelse. Forinden havde Venstre protesteret mod „det længe forberedte, nu forestaaende Grundlovsbrud“, hvorpaa det forlod Salen, saa at Estrup kun fik Ordet for at tale til sine egne Tilhængere. Straks efter udkom *den provisoriske Finanslov*, der denne Gang havde en ganske anden Karakter end i 1877, da den ogsaa indeholdt Bevillinger, der var forkastede af Folketinget.

Fig. 335. Efter „Punch“ for d. 16. April 1885. (Berg med Hørup, omgivet af Edv. Brandes og Drachmann.)

Om Regeringens Handlinger i 1877 og i 1885 juridisk set var Grundlovsbrud, er en Sag for sig. Men historisk maa det fastslaas, at den overvejende Del af Landets Befolkning betragtede dem som saadanne. I de følgende Maaneder var der derfor mange, der ventede en Revolution. Regeringen traf sine Foranstaltninger, bl. a. ved at konsignere Tropperne i Kasernerne og ved at samle det konservative akademiske Skyttekorps samme Steds. Men der skete intet. Det gik som i 1877, at Venstre atter manglede Magtmidler, skønt Berg i et Partimøde havde sagt: „Vi har tyve Midler". De, som blev anvendte, var i hvert Fald ikke heldige. Paa spredte Steder i Landet blev der stiftet *Riffelforeninger* til Indkøb af Vaaben, men Regeringen nedlagde Forbud derimod. Større Anvendelse fandt *Skattenægtelserne,* som dog kun førte til, at Regeringen lod Skatterne inddrive ved Udpantning. I det Hele gik man frem med ret haard Haand. Da Berg paa et Møde i *Holstebro* havde erklæret ikke at ville tale, hvis Politimesteren skulde have Lov til at sidde ved Siden af ham paa Tribunen, og da derefter Indbyderne til Mødet havde „hjulpet Politimesteren ned", blev Følgen deraf, at Berg ligesom Lederne af Mødet blev dømt af Højesteret for Vold mod Øvrigheden og maatte vandre i Fængsel i seks Maaneder. Da Rigsdagen atter traadte sammen i Efteraaret 1885, fortsattes Kampen. Venstre forkastede den provisoriske Finanslov, men Estrup erklærede, at kun han som Regeringens Leder kunde forelægge den, og at Forkastelsen derfor ikke angik ham. Da skete der det skæbnesvangre, at en *Arbejder skød paa Estrup* uden at saare ham, og som Svar herpaa udstedte Regeringen nye provisoriske Love, navnlig om Oprettelsen af et *Gendarmerikorps* og mod at ophidse Klasser af Befolkningen til *Voldsgerninger* eller at udbrede *forvanskede Kendsgerninger* og gøre *Regeringens Foranstaltninger forhadte* eller foragtelige. Striden fortsattes Vinteren igennem, og da Foraaret kom, stod man atter uden Finanslov. Saa kom der en ny provisorisk Lov, og paa samme Maade fortsattes under de følgende Aar.

Den energiske Optræden, som Estrup havde vist, undlod ikke at gøre sin Virkning. *Højre gik frem* ved det følgende Valg 1887 og erobrede en Del Pladser tilbage i Folketinget. En af Partiets dygtigste Agitatorer var den juridiske Professor *Matzen,* der med Lune bekæmpede sine Modstandere paa Valgtribunerne. Under Krigsminister *Bahnson* begyndte Regeringen en Befæstning af København, der tog fat, hvor den frivillige Selvbeskatning havde sluppet. Den bestod af en Række Forter mod Nord og Nordvest, der støttede sig til en Oversvømmelse og mod Vest afsluttedes af en sammenhængende Vold, „Vestenceinten", fra Husum til Avedøre Holme. Til Styrkelse af Sø-

befæstningen blev der anlagt et Fort paa Middelgrunden og Strandbatterier ved Charlottenlund og Klampenborg, saaledes at Indløbet til Københavns Havn ansaas for at være sikret. I det Hele beregnes Udgif-

Fig. 336. Vandrebogen efterses af Gendarmerne.
(Efter Maleri af Frants Henningsen.)

terne i denne Periode til Befæstningsarbejder til 35—40 Mill. Kr., hvorhos der blev anvendt $1^1/_2$ Mill., som var indkommet ved frivillige Bidrag, især til Opførelsen af Garderhøjfortet. Men næsten al anden Lovgivning maatte i denne Tid ligge stille. Fra Venstre arbejdedes der med stor Energi imod Højre. I 1883 havde Hørup udslynget sit berømte:

„*Hvad skal det nytte?*“ og i Bladet „Politiken“ arbejdede han systematisk paa at nedbryde Tilliden til de af Regeringen trufne Foranstaltninger. Det var i disse Aar, at dette Blad for Alvor skabte sig en Stilling i København: Hørup flængede med sin satiriske Pen i Modstandernes Argumenter og Personligheder, og en Mængde fortrinlige Stilister, som Edv. Brandes, bidrog til at styrke Bladets literære Anseelse. Dette hindrede dog ikke, at Hørup, naar det kom til Stykket, var saa meget mere Realitetspolitiker end Berg, at han indsaa, at man maatte have en Ende paa Provisoriepolitiken. En Lejlighed syntes at frembyde sig i 1887—88, da den saakaldte „*Smørkrig*“ udbrød. Den skyldtes Kunstsmørret, Margarinens, Optræden som Konkurrent til det naturlige Smør, og fra Landmændenes Side forlangte man højrøstet Beskyttelse imod denne Konkurrence. Dette Spørgsmaal blandedes sammen med den store Politik, og dels de radikale under *Hørup og Holstein-Ledreborg,* dels de moderate Grundtvigianere under *F. Bojsen* var villige til at gaa paa Forlig med Regeringen, saa at der blev bevilget denne en Finanslov. Forhandlingerne strandede paa Spørgsmaalet om Venstres Anerkendelse af de nye Befæstningsanlæg, og det saakaldte „*Paaskeforlig*“ blev til intet. Berg med den tredje Gruppe af Venstre havde vist sig uforsonlig og nægtet at „gaa paa Akkord med Uretten“. Følgen blev, at han i de næste Aar havde stærk Fremgang ude i Landet, navnlig ved Valget 1890. Da Hørup mærkede dette, nærmede han sig igen til Berg som Forligsmodstander, men det grundtvigske Venstre var saa led og ked af Striden, at det fortsatte Forligsbestræbelserne. I 1892 sejrede Højre og de moderate ved Valgene, og Følgen blev, at der *1894 endelig blev sluttet Forlig.* Forinden var Hørup ved Valget i Køge 1892 faldet for P. A. Alberti, en Begivenhed, der blev hilst med stor Jubel af Højre, da man savnede skarpt Blik for hvor anløben en Person Hørups Modstander egentlig var. Men skønt Alberti var valgt som Tilhænger af Forliget, var han fiffig nok til at springe af i Tide, da han sporede, at det ikke vilde blive populært i Befolkningen. Han aabnede derved en Vej for sig til at komme paa det sejrende Partis Side. Alberti havde regnet ganske rigtigt, thi Forliget i 1894 var i Virkeligheden gunstigere for Højre end for de moderate. Disse maatte gaa med til at bevilge en aarlig Sum til Københavns Befæstnings Vedligeholdelse og til at vedtage en *Hærlov,* hvorved Hæren blev tilpasset efter Fæstningen. Til Gengæld opnaaede de efter ni Aars Forløb en *regelmæssig Finanslov,* og der blev vedtaget en *Rigsdagsbeslutning* i begge Ting, hvorefter man for Fremtiden den 1. April hvert Aar, hvis der ikke forelaa nogen Finanslov, burde vedtage en midlertidig Finanslov paa to Maaneder for derved at vinde Tid til at bringe den ordi-

nære i Havn. Ikke engang saa meget lykkedes det de moderate at opnaa, som at Estrup skulde trække sig tilbage, og først nogle Maaneder efter Forligets Vedtagelse skete dette. Han blev da af Kongen bedækket med Hædersbevisninger for sin lange og tro Tjeneste.

Det var under disse Omstændigheder ikke vanskeligt for *Hørup* at vække en Folkestemning mod „det raadne Forlig". Efter at Berg var død i 1891, og Holstein Ledreborg havde trukket sig ud af Politikken, stod han, skønt han ikke var Rigsdagsmand, som den egentlige Repræsentant for Venstres Ideer. De Elever, som Berg havde skabt, var endnu ikke voksede op til at kunne erstatte ham, men navnlig i Jylland arbejdede Mænd som *I. C. Christensen* og *Anders Nielsen* paa en Fortsættelse af den store Høvdings Politik. Estrup var bleven afløst af Ministeriet *Reedtz-Thott,* og de moderate kom næsten til at staa i et latterligt Lys, da ingen af dem havde faaet Plads i det nye Kabinet. Følgen blev, at ved Valget 1895 vandt det oppositionelle Venstre en stor Sejr, og Højre og de moderate kom i Mindretal. Højreministeriets Stilling var nu meget vanskelig, og Reedtz-Thott fandt det nødvendigt at erklære, at han ikke vilde udstede provisoriske Love, hvis det ikke kom til en Overenskomst mellem Folketing og Landsting. Da han med denne Erklæring havde afskaaret sig fra at bruge Magtmidler, var hans Stilling naturligvis uholdbar. Straks efter Valget i 1895 havde de forenede Modstandere i Folketinget dannet Partiet „*Venstrereformpartiet*", og som dettes Leder fremtraadte nu *I. C. Christensen.* Med mindre Voldsomhed end sin Lærer Berg havde han en Evne som denne til at vinde Befolkningens Tillid, og han overgik ham langt ved sin Virkelighedssans og sin store politiske Evne. I Aarene efter 1895 holdt han med mild og fast Haand sammen paa de uensartede Elementer i Partiet, og han aabnede den nye Kamp med Højre paa en forsigtigere, men langt mere virksom Maade, end det tidligere havde været Tilfældet. Højreministrene fik hvert Aar deres Finanslov, men i en meget afknappet Skikkelse, navnlig m. H. t. Militærbudgetterne, saa at det i Længden vilde være umuligt at holde Staten i Virksomhed paa et saa magert Grundlag. Heller ikke efter Forliget 1894 blev der vedtaget

Fig. 337. I. C. Christensen.

synderligt mange Love, og selv om Perioden 1890—1901 ikke er saa mager i denne Henseende som det foregaaende Tiaar, er de vedtagne *Love af social Betydning* dog snart talte. I 1891 gennemførte Estrup dog Alderdomsunderstøttelsesloven, og samtidigt med at der fandt en Nedsættelse Sted af Skatten paa Sukker, som det uundværlige Næringsmiddel det er, forhøjedes til Gengæld Afgiften paa Spiritus og alkoholholdigt Øl. Bestemmelsen om Alderdomsunderstøttelse havde navnlig Betydning for den uformuende Arbejderstand, og i samme Retning pegede de senere Love om tvungen Ulykkesforsikring og om Oprettelsen af Husmandslodder, hvorved Venstre ønskede at hindre det store Træk fra Landet til Byerne. Alt som Aarene gik efter 1895, blev Venstrereformpartiets og derigennem I. C. Christensens Stilling stærkere og stærkere. I 1897 foretrak Ministeriet Reedtz-Thott at vige Pladsen, og tre Aar senere var hans Efterfølger *Hørring,* en tidligere ministeriel Embedsmand, slidt op. Det var i disse Aar, at ikke blot den lovgivende Magt koncentreredes i Folketinget, men at dettes *Finansudvalg* blev saa mægtigt, at det var i Færd med at blive Sædet for den udøvende Magt. Finansudvalgets Formand, I. C. Christensen, var i Virkeligheden langt mægtigere end nogen Minister. Hvilken Fare der laa i, at den udøvende Magt kom i Mænds Haand, som ikke havde Ansvaret for den, medens derimod de egentlig ansvarlige ikke havde Hovedindflydelsen paa dem, behøver neppe at paapeges. Da Ministeriet Hørring i 1900 takkede af, ventedes det almindeligt, at det vilde blive efterfulgt af et Venstreministerium, men Højre gjorde endnu et Forsøg, uden engang at have sikret sig Tilslutning fra alle sine Partifæller i Landstinget. Saasnart Ministeriet *Sehested* var dannet, tog nemlig otte Medlemmer af Landstinget under Grev Mogens Frijs Afstand fra det og dannede den saakaldte *„frikonservative“ Gruppe,* der ønskede at tage den Udviklingslinje op, som Grev Frijs' Fader i 1870 havde maattet forlade, Forbundet mellem de store og smaa Bønder. Under disse Forhold maatte Ministeriet Sehesteds Skæbne blive meget krank, og denne Gang kom det i Modsætning til 1875 virkelig til at dreje sig om „en Jagtrubbert“. Ogsaa i Stæderne havde Højre allerede i en Aarrække været i Opløsningstilstand, og ikke uden Aarsag havde „Politiken“ i sit Referat af en Grundlovsfest spottet over, at „Højres Rigsdagsmænd talte for tomme Bænke i Kongens Have, medens Højres Grosserere sad i Villahaverne ved Strandvejen og læste „Politiken““. Endelig i 1901 foregik det saakaldte *„Systemskifte“* i Juli Maaned. Der dannedes nu endelig et Venstreministerium under Professor *Deuntzer* som Konsejlspræsident, og i dette indtraadte bl. a. I. C. Christensen, Alberti, Hørup, Chr. Hage og V. H. O. Madsen, den sidste som Krigsminister. Her-

med syntes endelig den Strid at være endt, som havde raset i 30 Aar. Begge de stridende Parter forbeholdt sig deres Retsstandpunkt, idet Højre stod fast paa Kongens frie Ret til at vælge sine Ministre, men i Virkeligheden kunde der ikke herske nogen Tvivl om, at Venstre havde sejret, og at Parlamentarismens Indførelse var en Kendsgerning. —

I manges Øjne er Tiden fra 1885—1901 en sørgelig Tid, da Kræfter spildtes, som kunde have været anvendte paa bedre Maade til frugtbringende Lovgivningsarbejde. Vist er det, at der i disse Aar skabtes et Had og en Bitterhed mellem Partierne, der var en ond Arv for den kommende Slægt, og det synes ogsaa, som om det første Venstreministerium kom for sent, da flere af Partiets bedste Mænd imens var døde eller havde forladt Politiken. Men til Gengæld fandt der i de 30 sidste Aar af det 19. Aarh. en saa vældig Opblomstring Sted af Samfundets materielle og aandelige Liv, at man maa spørge sig selv, om der ikke her blev anvendt en hel Del Kræfter, som ellers vilde være blevne opsugede af Politikkens Gerning. Det er i disse Aar, at den store Bedrift finder Sted inden for Landbruget. „De gode Aar“, da Kornpriserne stod højt, standsede allerede i 1870'erne. Aarsagen var den Konkurrence med oversøisk Korn, der fandt Sted, hvorved vore Landmænd blev tvungne ind paa at producere nye Varer. Man maa beundre den Resoluthed, hvormed vort Landbrug under Landbohøjskolens Ledelse, hvor navnlig *Fjord* udrettede et stort og dygtigt Arbejde, kastede sig over *Mejeridriften* og hurtigt naaede til at producere det bedste Smør og det bedste Flæsk, som Verden kendte. Et Afsætningsmarked fandt man i England, og den nye Havn i *Esbjerg,* der var anlagt i 1868, kom til at spille en stor Rolle for det jydske Landbrug. En ejendommelig Art Sammenslutninger, der dukkede op rundt omkring paa Landet, var *Andelsmejerierne,* hvis Formaal var at samle Mælken fra de smaa og de store Landejendomme under eet og at gøre Bearbejdelsen billigere, naar den fandt Sted i Fællesskab. I Tidens Løb blev Produktionen udvidet f. Eks. med Æg, der efterhaanden blev en stor Artikel paa det engelske Marked. Men samtidigt med dette overordentlige Opsving i vort Landbrug er der fulgt en stærk Forhøjelse af Udgifterne, navnlig af Folkelønningerne, saa at Prisen paa Jorden er sunket, og det navnlig for vort større Landbrug er blevet svært at klare sig igennem Kampen. Prisfaldet paa Ejendommene har været saa stærkt, at det for de større Gaardes Vedkommende har været indtil 30 %. I Gaardmandsstanden ophørte efterhaanden Fæstet og blev afløst af Selveje. Af Ejendomme paa over en Tdr. Htk. er nu kun en Tyvendedel Fæstegods. Ogsaa Husmændenes Stilling er bleven en Del forbedret, men endnu er der her et stort Arbejde at gøre.

For vor Landbostands aandelige Trivsel har *Folkehøjskolen* været af afgørende Betydning. De danske Højskoler er gennemgaaende bleven ledede i grundtvigsk Aand, saaledes at Bjørnbaks Tanke, at gøre dem til Kundskabsskoler, ikke har sejret. Men med Tiden har der fundet en Tilnærmelse Sted til hans Program navnlig paa *Askov,* hvor Sjælen var Schrøder, der til sig knyttede den fremragende Fysiker Professor la Cour. Askov har desuden haft den store Betydning mere end nogen anden Højskole at være Bindeleddet mellem Danmark og

Fig. 338. Udvandrere ved Larsens Plads. (Efter Maleri af Edv. Petersen.)

Nordslesvig og at virke til at styrke den Danskhed, som endnu trives hernede i usvækket Skikkelse. Ligesom la Cour udfyldte Schrøders Gerning i Askov, stod Nørregaard og Baagøe paa en heldig Maade ved hinandens Side paa *Testrup* syd for Aarhus. Større Betydning fik dog Højskolen i de af Grundtvig særligt paavirkede Landsdele som *Ryslinge* paa Fyn og *Hindholm og Vallekilde* paa Sjælland, den sidste under Ernst Triers beaandede Ledelse. I Rigsarkivar A. D. Jørgensen, der selv stod den grundtvigske Bevægelse nær, havde Højskolerne en Forbindelse med den lærde Verden, hvorigennem mange frugtbare Impulser tilflød dem.

Som allerede nævnt var det *København,* der tog Broderparten af det materielle Fremskridt, der kom Byerne til Gode. Medens Jylland fik sin Esbjerg-Parkeston Rute, der aabnede et Vindue imod Vest, kom Forbindelsen med vort sydlige Udland over *Gedser* navnlig Øerne

og København til Gode, og *Frihavnen* anlagdes 1894 som Modvægt mod den nye Nordøstersøkanal. Som Seglet paa det store materielle Fremskridt kom den store *Industriudstilling* i København i 1888, der midt i den voldsomme politiske Kamp paa en heldig Maade viste Udlandet, at Danskerne kunde andet end strides om politiske Spørgsmaal. I Hovedstaden udvikledes Modsætningen mellem Arbejdsgivere og Arbejdere i disse Aar. Arbejderne dannede en Række *Fagforeninger* til at opnaa højere Løn og kortere Arbejdstid, og de forsøgte at gennemføre deres Krav ved Hjælp af *Strejker* og ved at tilkæmpe sig Pladser i Folketinget paa Grundlag af den almindelige Valgret. I 1884 havde de vundet de to Pladser paa Kristianshavn og i 5te Kreds, og selv om de ved det følgende Valg i 1887 mistede den ene, var deres Stigning i Stemmetal fra nu af i stadig og jevn Vækst. En ypperlig Partidisciplin hindrede de mange Sprængninger, hvorunder baade Venstre og Højre led, og ved Overgangen til det nye Aarhundrede stod Socialdemokratiet med 14 Kandidater, der var valgte med 42,000 Stemmer over hele Landet. Til Sammenligning skal anføres, at Højre var svundet ind til 56,000, og at Venstre talte 103,000, foruden 28,000 „moderate". I Sommeren 1899 søgte Arbejdsgiverne, der var bleven tvungne til som Modvægt at danne Arbejdsgiverforeningen, at hæmme Bevægelsens Vækst gennem den store *Lock-out,* hvorved mange tusind Arbejdere kom til at gaa arbejdsløse i nogle Maaneder, men noget alvorligt Slag lykkedes det ikke ad denne Vej at tilføje Arbejdernes Organisationer.

Paa den mest storartede Maade viser vel Danmarks Fremgang siden 1870 sig i Aandslivet. *Georg Brandes*' Indflydelse strakte sig til de videste Kredse, og den Darwinistiske Udviklingshypotese, der samtidigt blev ført frem her hjemme, kom til at omforme de fleste Videnskaber. Paa mange af Videnskabens Felter er der Navne, som i denne Tid har kastet Glans over Danmark. Foruden Landbrugets Mænd skal saaledes nævnes Kemikeren *Jul. Thomsen,* Sprogforskeren *Vilh. Thomsen* og Lægen *N. Finsen.* En særlig Interesse paa dette Sted har de Mænd, der har virket til Historieforskningens Fremme. Paludan-Müllers Elev *Kr. Erslev* fortsatte dennes Granskning og gjorde den mere stringent ved at optage og uddybe den tyske Kildekritik. Foruden af ham blev der leveret dygtige Arbejder over særlige Afsnit af Danmarks Historie af *J. A. Fridericia, Joh. Steenstrup* og *Edv. Holm.* Saaledes er store Dele af Danmarks Historie fra Oldtiden indtil det 19de Aarh. bleven gennemforsket, og hertil har knyttet sig Studier over den forhistoriske Arkæologi, hvor *Sophus Müllers* Navn forener sig med *Thomsens* og *Worsaaes* til et Trekløver, og den nordiske

Fig. 339. Fra Københavns Børs i Halvfemserne. C. F. Tietgen ses foran den tredje Søjle (regnet fra venstre) temmelig langt fremme i Forgrunden.

Sprogforskning, hvor *Ludv. Wimmer* har tolket Runeindskrifterne paa grundig Maade. Den rigeste Fantasi og største Fremstillingsevne besad *A. D. Jørgensen* og *Troels-Lund,* den første en udvandret Sønderjyde, hvis hele Virksomhed kredsede om hans Hjemland; den sidste Grundlæggeren af en ny Retning inden for Kulturhistorien, som han behandlede i populære Skildringer, udpenslede med stor Kunst. Paa Filosofiens Omraade har *H. Høffding* haft en overordentlig Betydning, navnlig ved at fremstille de store Tænkeres Systemer paa en klar og folkelig Maade, saaledes at de for første Gang kom videre Kredse i Danmark til Gode.

I Kirken dukkede en tredje Retning op ved Siden af den gamle Højkirke og den grundtvigske Bevægelse, nemlig den saakaldte *Indre Mission,* der særlig under Præsten Vilh. Becks Ledelse fik Betydning ved at vække hidtil utilgængelige Lag af Befolkningen, saaledes paa Jyllands Vestkyst. Af Digtere, som skød frem i Brandes' Kølvand er foruden de allerede nævnte *J. P. Jacobsen* og *Herman Bang* de betydeligste. Inden der var gaaet mange Aar, kom det dog til en Brydning inden for „den europæiske Lejr“, idet Drachmann og Gjellerup faldt fra, og de senere Digtere stillede sig paa en mere selvstændig Maade til den realistiske Bevægelse. Blandt vore Prosaforfattere er *Henrik Pontoppidan* den ypperste Stilist.

Over alt spirer og grønnes det. I *Musikkens* Verden fortsætter Heise, Hartmann og Gade og senere Lange-Müller den Bane, som Kuhlau og Weyse havde aabnet. Det kgl. *Teater* frembragte vel ikke noget Talent, der kunde maale sig med Navnene fra den store Tid, men Olaf Poulsen fortsatte den Phisterske Tradition, og da Ibsens moderne Skuespil fremkom, skabte de en ny Udvikling hos Kunstnere som Fru Hennings og Emil Poulsen.

Ogsaa i Kunsten kom Paavirkningen fra Frankrig ligesom i Litteraturen. Den største Mester var *Krøyer.* Men skønt Brandes havde brudt Staven over den historiske Roman og det historiske Maleri som misforstaaede Kunstformer, skabtes der dog i denne Tid en Række betydningsfulde Værker af *Carl Bloch* og *Zahrtmann,* sidstnævnte navnlig om Leonora Kristines Person. *Otto Bache* og *Vilh. Rosenstand* fortsatte ligeledes Historiemaleriets Tradition. Nyrop byggede *Københavns Raadhus* og aabnede derved Vejen for en mere national Stil, end vi har haft i Aarhundreder.

Kong Kristian IX havde personlig ikke en saadan Del i Landets Opblomstring, at han kunde blive et Samlingsmærke, og i en lang Aarrække stod han oven i Købet fjernt fra store Kredse af Befolkningen paa Grund af sin Holdning i Forfatningsspørgsmaalet. Der er ingen

Fig. 340. Et Møde i Videnskabernes Selskab. (Efter Maleri af P. S. Krøyer).
I Billedets Midte ses helt i Forgrunden Thiele og E. Warming. Efter denne følger ved Bordets højre Side van Mehren, Vilhelm Thomsen (med Albuen støttet mod Bordet) og Zeuthen, bag hvem A. D. Jørgensen. Længst til Højre staar i Forgrunden Japetus Steenstrup og ved hans Side sidder Jul. Lange. Bag Ryggen af Thiele følger Meinert og bag dennes Ryg C. Christiansen, der ved to Skikkelser er adskilt fra Edv. Holm. Lidt længere til venstre ses Høffding (med Haanden ved Hagen). Længere inde i Billedet til Venstre for den forreste Lysestage Kronprinsen (Frederik VIII) og derefter Jul. Thomsen, til Højre for Lysestagen Ussing, S. M. Jørgensen og L. Wimmer, Goos og Nellemann. En staaende Gruppe i Baggr. t. V. omfatter bl. a. Joh. Steenstrup, Verner, Erslev og Fridericia. Længst t. V. i Mellemgrunden Kroman og Heiberg.

Tvivl om, at den retsindige og ærlige Mand følte Forholdene som en Pine, og at det var hans Pligtfølelse, som drev ham til at indtage et

Fig. 341. Kristian IX. Paa Billedet ses bl. a. Kronprins Frederik, Kejser Alexander, Prinsen af Wales (Edward VII) og Kong Georg. (Maleri af G. Broch.)

saa skarpt Standpunkt. Det Solskin, som i disse Aar faldt over hans Liv, kom fra hans nærmestes Kreds, hvor han levede et meget lykkeligt Familieliv, og fra Udlandet. Hans Døtres Ægteskaber med den senere Konge af England og med den russiske Kejser kastede Glans over det

lille Land i Europas Øjne, og i en Aarrække mødtes hver Sommer Stormagternes Monarker til de berømte Besøg paa Fredensborg. Kronprinsens Ægteskab med Kong Karl XV's Datter knyttede et Baand mod Nord, og bortset fra vor sydlige Nabo, der med stor Mistænksomhed saa paa Fredensborgsammenkomsterne, havde Danmark kun Venner blandt de europæiske Magter. Alt som Aarene gik steg dog Kristian IX's Anseelse i Hjemlandet, og paa sine gamle Dage oplevede han den Lykke at blive meget populær. Men der blev et Saar tilbage hos ham, som aldrig lægtes. Det var Smerten over det Tab, han havde lidt i sit første Regeringsaar, og den Bekymring han følte for sine fraskilte Undersaatters Skæbne.

Fig. 342. Dronning Louise. (Efter Fotografi.)

Der er tidligere talt om Forhandlingerne om § 5's Udførelse, og hvorledes de allerede inden 1870 truede med at løbe ud i Sandet uden Resultat. Glæden i Nordslesvig over Paragrafen havde været stor, og da der i *1867 fandt Valg Sted til den nordtyske Rigsdag,* betragtede man det almindeligt som en Prøveafstemning, der skulde faa Betydning for Afstaaelsen. Følgen blev, at Danskerne gik Mand af Huse, og ved Valget viste det sig, at der fandtes en skarp Grænse mellem de dansksindede og de tysksindede, nemlig tæt syd om Flensborg og herfra over til Vestkysten tæt nord for Tønder. Over Halvdelen af Slesvigs Beboere havde ved dette Valg stemt dansk, en mærkelig Illustration til Tyskernes tidligere Harme over Behandlingen af „den forladte Broderstamme“. Da den nordtyske Rigsdag traadte sammen, formulerede Krüger og Ahlmann deres Standpunkt i de berømte Ord: „Vi føle os som

danske, ... vi ville forblive danske, vi ville behandles som danske, og det efter Folkerettens Forskrifter“. I den preussiske Landdag nægtede de at aflægge Ed paa Forfatningen og blev derved hindrede i at give Møde i denne. Da det i de følgende Aar blev klart, at Preussen ikke agtede at indfri sine Løfter, gennemførte Krüger en energisk *Protestpolitik*. Det kunde dog ikke undgaas, at disse Aar kom til at medføre en gradvis Tilbagegang for Danskheden. Medens der før 1864 havde været fem dansksindede Blade, svandt de nu under Myndighedernes Tryk ind til to, og den tyske Styrelse viste paa enhver Maade, at den betragtede sit Herredømme som definitivt. Der blev krævet Ed af Embedsmændene, saa at de fleste Præster og en Mængde Skolelærere tog deres Afsked. Befolkningen maatte underkaste sig Militærtjenesten, og mange foretrak derfor at sælge deres Gaarde og udvandre til Kongeriget. Følgen blev, at det danske Stemmetal svandt ind fra Valg til Valg. I 1871 indførte Regeringen seks Timers Undervisning Tysk i Skolerne, og de følgende Aar betegnede stærkere og stærkere et Dødvande, hvorunder Tyskerne gjorde sig Forhaabninger om, at det kun vilde være et Tidsspørgsmaal, naar Danskheden efterhaanden vilde være hensmuldret.

Fig. 343. Redaktør J. Jessen. (Fotogr.).

Da kom den Begivenhed, der skulde blive en Vending til det bedre, skønt den i Øjeblikket blev opfattet som det tungeste Slag for Danskheden. Træt af Krügers bestandige Forlangende om Afstemningens Gennemførelse, traadte den preussiske Regering i 1878 i Underhandlinger med den østrigske om en Ophævelse af § 5. Der blev ikke gjort nogen Vanskelighed fra Østrigs Side, da Preussen tilmed erklærede sig villig til at støtte Østrig i dets Anneksion af Bosnien. Paa den mærkeligste Maade blev saaledes Sønderjyllands og Balkanhalvøens Skæbne knyttet sammen. I Anledning af Prinsesse Thyras Ægte-

skab med Hertugen af Cumberland, der var Prætendent til den hannoveranske Trone, offentliggjordes Traktaten i Begyndelsen af 1879. Da Preussen og Østrig var de eneste Magter, der havde underskrevet Pragfreden, hævdede de, at ingen anden Magt havde juridisk Ret til at kræve dens Bestemmelser opfyldte. Men hvis man fra tysk Side havde haabet, at dette Slag skulde virke bedøvende paa de danske Nordslesvigere, tog man ganske fejl. Allerede fra 1870, da Frankrig blev overvundet, havde de haft Indtrykket af, at de maatte føre deres Kamp paa lang Sigt, og den sidste Handling bestyrkede dem heri. Landdagsmændene aflagde efter Krügers Død den foreskrevne Ed og indtog deres Pladser i den preussiske Landdag for at kunne tale deres Landsmænds Sag; den unge Slægt foretrak at gaa ind som Soldater, for derigennem at kunne bevare sine statsborgerlige Rettigheder og senere afgive sine Stemmer paa de danske Kandidater. Nye Førere traadte frem som *Gustav Johannsen*, der i 1881 endogsaa naaede at blive valgt til Rigsdagsmand for Flensborg-Kredsen. *J. Jessen* overtog Redaktionen af „Flensborg Avis“ og arbejdede dette Blad op til at blive et af de betydeligste Organer paa det danske Sprog, Landet nord for Kongeaaen medregnet. I 1888 foretog Preusserne et nyt Skridt ved deres *Sprog-anordning*, hvorved det danske Sprog aldeles forsvandt fra Skolen som Undervisningsgenstand, og der kun blev to Timer om Ugen tilbage til Religionsundervisning paa Dansk. Men nu var ogsaa det Øjeblik kommet, da det begyndte at mærkes i Rækkerne, at Ungdommen ikke mere vandrede til Kongeriget eller til Amerika. Fra 1890 begynder paany Stigningen i de danske Stemmetal baade ved Rigsdags- og Landdagsvalgene, en Stigning, der er fortsat til den Dag i Dag. Et Net af Foreninger overspændte Nordslesvig. Som den første blev *Vælgerforeningen* stiftet 1887, og betydningsfuld blev især *Sprogforeningen,*

Fig. 344. Gustav Johannsen. (Fotogr.).

der skyldtes *Junggreen* og har til Formaal at bevare det danske Sprog, navnlig ved at skaffe Ungdommen Adgang til Høj- og Efterskoler. Igennem denne Række af Foreninger, hvori Redaktør *H. P. Hanssen-Nørremølle* nedlagde et stort Arbejde, er Nordslesvigs Danskere blevne som en Stat i den preussiske Stat. De giver Kejseren, hvad Kejserens er, og lyder de tyske Love, men ved Siden heraf har de en frivillig Sammenslutning ved en uskreven Lov, der har lige saa meget at betyde som den skrevne, og som bygger paa den stærke Følelse, der stadig knytter Befolkningen til Danmark. Over for denne prellede den Udvisningspolitik mod de danske Undersaatter, som *Overpræsident Køller* i 1898 begyndte, fuldstændigt af, og den har senere maattet opgives af den preussiske Regering.

Stillingen er nu denne, at den Linje, som i 1867 ved Afstemningen blev draget mellem de dansk- og tysksindede Distrikter, stadig har Gyldighed, naar der bortses fra Flensborg By og de nordslesvigske Købstæder, hvor Flertallet, paa Grund af en stærk Indvandring af Arbejdere og Embedsmænd, er blevet tysk. Sprog og Sindelag dækker saaledes mere og mere hinanden, og Flensborg-Tønderlinjen er stadig Grænsen mellem den danske og den tyske Nation.

Om de sidste 15 Aars Begivenheder gælder det i endnu højere Grad, end om den nærmest foregaaende Menneskealder, at Forholdene er os saa nær paa Livet, at der ikke kan være Tale om at danne sig et objektivt Billede af denne Tid. Kun for at fæstne Erindringen om, hvad vi selv har oplevet, skal de vigtigste Kendsgerninger nævnes her.

Ministeriet *Deuntzer*, der blev dannet i Sommeren 1901, omfattede som nævnt en Række politiske Førere, især hentede fra Folketinget, saa at det parlamentariske Krav hermed kunde siges at være opfyldt. Men størst Opmærksomhed vakte det maaske ude paa Landet, at en Bonde, Ole Hansen fra Bringstrup, fik Sæde i Kongens Raad. Et Folketog til Kristian IX fandt Sted i August Maaned for at takke ham for „Systemskiftet“, og ved den paafølgende Fællesspisning i Rosenborg Have aflagde Ministerchefen Løfte om en ny og frisindet kommunal Valgordning.

Et Udslag af den forsonlige Stemning, som prægede det sejrrige Venstreparti, var, at man bevilgede „Prinsesseudstyr“ til Kronprinsens to bortgiftede Døtre, samt 5 Mill. Kr. til nyt Feltskyts (fra Krupp). Aaret efter nedsattes en *Forsvarskommission* for foreløbigt at skaffe Ro om

dette omstridte Spørgsmaal, mens en fordomsfri Overvejelse fandt Sted deraf. Samtidigt døde Hørup. Iøvrigt er de første Aar efter 1901 prægede af en rig *Reformlovgivning*, der især kom Landboerne til Gode. Dette gælder allerede om Hartkornsskatternes Afløsning 1903, men i endnu højere Grad om Tiendeafløsningen. Desuden oprettedes der Me-

Fig. 345. Fire Generationer (Fotografi.)

nighedsraad som et første Skridt til at opfylde Grundlovens Løfte om en særlig Kirkeforfatning. En meget radikal Lov blev samme Aar (1903) givet, hvorved den lærde Skoles Plan forandredes, saa at de „gamle“ Sprog maatte vige Pladsen for de moderne. Derimod forkastede Landstinget med een Stemmes Overvægt Forslaget om Salget af de vestindiske Øer til Nordamerika.

En Revne i Regeringspartiet blev allerede 1904 slaaet ved Albertis „Pryglelov“, der indførte legemlig Straf for visse grove Forbrydelser, og ved de Forsvarsforanstaltninger, som Krigsminister Madsen traf i

Anledning af den russisk-japanske Krig 1904—05 (Saltholm). Da der hertil kom en hidsig Strid mellem Krigsministeren og Marineminister Jøhncke, sprængtes Ministeriet 1905. I Spidsen for det nye Ministerium traadte *J. C. Christensen*, der til sig knyttede Vilh. Lassen, Sig. Berg og Sv. Høgsbro. Den misfornøjede Del af Partiet, der navnlig havde Bladet „Politiken" til Organ, dannede nu Gruppen „det radikale Venstre" med C. Th. Zahle som Formand og Slengerik som det mest bemærkede Medlem paa Rigsdagen. Aaret efter, d. 29. Jan. 1906, døde *Kong Kristian IX* efter 43 Aars Regering og efterfulgtes af sin Søn *Frederik VIII.* Ogsaa under det nye Ministerium fortsattes *Reformlovgivningen*, idet der 1908 vedtoges en frisindet kommunal Valglov, en Toldlov, hvorved Beskyttelsen stærkt indskrænkedes, og en Lov om Retsplejens Ordning, der søgte at gennemføre Grundlovens Krav om Adskillelse af den lovgivende og den dømmende Magt. Samme Aar døde Vilh. Lassen, og Alberti maatte paa Grund af de hæftige Angreb, der rettedes mod hans Embedsførelse, træde ud af Ministeriet. Han afløstes som Justitsminister af Høgsbro, mens Ministeriet fuldstændiggjordes ved Optagelsen af Neergaard, et Vidnesbyrd om, at det gamle Modsætningsforhold mellem „Reformvenstre" og „de moderate" nu var til Ende. I Løbet af Sommeren 1908 afgav Forsvarskommissionen Betænkning, som viste, at Venstre ikke vilde gaa med til Tanken om København som Landets Centralfæstning, men iøvrigt var villig til betydelige Udgifter med det Formaal at forsvare Sjælland som Danmarks naturlige Fæstning.

Som en Bombe kom Budskabet d. 8. Septbr. om, at Alberti havde meldt sig som skyldig i omfattende og langvarige Bedragerier, og hans Fald trak Ministeriets med sig. Den ny Ministerchef *(N. Neergaard)*, der til sig knyttede ubrugte Kræfter som Klaus Berntsen, Anders Nielsen, Jensen-Sønderup og Ahlefeldt-Laurvigen, fik den Opgave at udarbejde et Lovforslag paa Grundlag af Forsvarskommissionens Arbejde. I Febr. 1909 forelagde han dette i Folketinget i Overensstemmelse med Venstres Forslag, men med Tilføjelse af nogle „fremskudte Stillinger" til Afløsning af Københavns Landbefæstning. En paafølgende Folketingsopløsning bragte ikke Ministeriet Flertal herfor, hvorpaa det i August afløstes af *Holstein-Ledreborg* med J. C. Christensen som Forsvarsminister. Nu gennemførtes Forsvarsforliget paa Grundlag af Venstres Forslag i Kommissionen, saaledes at Københavns Landbefæstning skulde nedlægges 1922. En Strid med Højre medførte straks efter Ministeriets Afgang, og *det første Ministerium Zahle* traadte til som dets Afløser med Mænd som Edv. Brandes, Munch, Scavenius og Krabbe. En Rigsretsanklage blev nu rettet mod J. C. Christensen og Berg for Embeds-

forsømmelse under Albertis Ministertid, og den første frikendtes 1910 omend med en Misbilligelse, medens den sidste ikendtes en Bøde. Det radikale Ministeriums Saga blev dog kun kort, thi da det søgte at faa Forsvarsforliget omstødt, led det ved Valgene i Foraaret 1910 et stort Nederlag, hvorpaa *Klaus Berntsen* traadte til som Konsejlspræsident og stod for Styret i de næste fire Aar. I Løbet af denne Tid fandt der paa ny Kongeskifte Sted i Danmark, da Frederik VIII døde i Hamburg under en Gennemrejse d. 14. Maj 1912, og hans Søn *Kristian X* besteg Tronen. Iøvrigt betegner Ministeriet Berntsen en rolig Periode, og mellem Lovene er de betydningsfuldeste *Skattelovene* af 1911, hvorved der bødedes paa den Nedgang i Indtægter, som Toldloven af 1908 havde voldet. Henimod Slutningen af sin Ministertid fremsatte Kl. Berntsen pludselig Forslag til en *Grundlovsreform* i stærkt frisindet Retning, og da Valgene havde givet et stort Flertal herfor ved at skabe en radikal-socialistisk Majoritet i Folketinget, blev Følgen det *andet Ministerium Zahle* af 1914 (heri bl. a. Rode og Munch). Ministeriet var begyndt paa at gennemføre sit Program, da *Verdenskrigen* udbrød i August 1914, hvorpaa store Troppeindkaldelser og Befæstningsarbejder blev foretagne af Forsvarsminister Munch, og Grundlovssagen foreløbigt blev stillet i Bero. Men da det i dette sidste Spørgsmaal lykkedes at komme til et Forlig med de konservative i Foraaret 1915, og den nye Grundlov fik Kongens Underskrift d. 5. Juni, synes det herefter, som om de gamle Stridspunkter: Forfatningssag og Forsvarssag lykkeligt var ryddede af Vejen, at en tyngende Arv fra Fortiden var afviklet, og at Banen var aaben for nye Partidannelser i dansk Politik.

Naar man i Aaret 1915 kaster et Blik paa Danmarks Fremtid, maa den ved Siden af mange lyse Sider frembyde iøjnefaldende Farer. Udadtil ligger Faren i, at Rigets og Nationens Grænser ikke dækker hinanden. Det er en Livsbetingelse for den danske Nation at bevare det Brohoved i Nordslesvig, som den besidder. Det er derfor en Sag af vital Interesse for Danmark, at de Forhold som nu hersker i Nordslesvig ophører. I Landets Indre er Hovedspørgsmaalene at hæmme Indvandringen fra Land til By ved en Ordning af Husmændenes Stilling, og i Købstæderne at løse det sociale Spørgsmaal. Der maa skabes Interesse og Følelse hos de lavere Klasser for Staten. Men en stor Vanskelighed herved er det, at de nordiske Folk i det Hele synes at mangle Forstaaelse for Statens Betydning, og at der i Stedet hos dem

hersker en udpræget Individualisme. Den størst mulige Frihed for den enkelte har gennem Aarhundreder været Løsenet. Naar man sammenligner os med Mellem- og Vesteuropas Folk med deres gamle Kultur, hvor en anden Tankegang raader, kan man ikke vægre sig ved den Tanke, at dette er et Vidnesbyrd om, hvor langt vi endnu er tilbage i Udvikling. En Del af det danske Folk har dog forstaaet Betydningen af ubrødeligt Sammenhold og Offervillighed og staar derfor som Eliten af Nationen. Derfor er den Samdrægtighed og Enighed, som Tidernes Tryk har skabt hos den nordslesvigske Befolkning, et lysende Eksempel og en manende Røst for det øvrige danske Folk.

INDHOLDSFORTEGNELSE TIL 2. BIND.

DEN NYERE TID.

RETTELSER OG TILFØJELSER TIL FØRSTE DEL.

- Side 17 Linje 13 f. n. indskydes efter „Agerdyrkning“ Ordene „i større Stil“.
— 177 Linje 6 f. o. indskydes efter „Skjalden“ Ordene „noget senere“.
— 413, Linje 15 f. n. bortfalder.
— 448 Billedunderskriften: „Sorø“ læs; „Roskilde“.
— 454 Billedunderskriften: „nu forsvundne“ læs: „nu ødelagte“.
— 482 Linje 7 og 8 f. n. ombyttes.
— 529 Linje 7 f. n.: Ordene „førtes senere til Kiel“ udgaar.
— 532 Billedunderskriften: „Dronning Kristines Monument“ er af tvivlsom Rigtighed. Stenen forestiller maaske Kristiern II's Dronning, Elisabet.

Med Hensyn til anden Del bemærkes det, at det under Udarbejdelsen har vist sig mere formaalstjenligt, i Stedet for at samle de moderne historiske Malerier i et særligt Kunstnerafsnit, at anbringe dem paa de Steder i Teksten, hvor de efter deres Emner hører hjemme, og at behandle vedkommende Kunstnere under de forskellige kulturhistoriske Afsnit sammen med de andre Sider af Aandslivet